ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

1. — ЯНУАРИ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ Д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ни едно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приимать се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януари 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премиираното съчине[…]о остая *собственностъ на дружеството.*

Въ Българското книжовно дружество се приимать въ замѣна и даръ списанията:

Arhiva, organul Societăţii Ştiinţifice şi literare din Jaşi. — *Бранич,* часопис за правне и државне науке. Београд. — *Български Прегледъ.* София. — *Българска Сбирка.* София. — *Buletin* international de l'Académie des Sciences de Cracovie. — *Ветеринарна Сбирка.* София. — *Vjestnik* kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva. Zagreb. — *Воененъ Журналъ.* София. — *Войнишка Сбирка.* София. — *Глас* српске краљевске академије. Београд. — *Гласник* земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Сарајево. — *Göteborgs* Kungl. Vetenskaps och Vitterhets — *Samhälles Handlinger.* — *Домашенъ Приятелъ.* Самоковъ. — *Желѣзопѫтенъ Сборникъ.* София. — *Журналъ министерства народнаго просвѣщения.* С.-Петербургъ. — *Журналъ русскаго физико-химическаго общества.* С.-Петербургъ. — *Звѣздица.* София. — *Извѣстія* втораго отдѣленія Академіи Наукъ. С.-Петербургъ. — *Извѣстія императорскаго русскаго географическаго общества.* С.-Петербургъ. — *Илюстрована Свѣтлина.* Пловдивъ. — *Časopis* pro pěstování mathematiky a fysiky. Praha. — *Летопис* матице српске. Нови-Сад. — *Лѣсовъдска Сбирка.* София. — *Listy filologické.* Praha. — *Медицинска Сбирка.* Видинъ. — *Медицински Напрѣдъкъ.* София. — *Мисъль.* София. — *Орало.* София. — *Природа.* София. — *Право Дѣло.* Габрово. — *Протоколы* засѣданій отдѣленія химіи русскаго физико-химическаго общества. С.-Петербургъ. — *Przegląd powszechny.* Krakow. — *Списание на българското икономическо дружество.* София. — *Списание на българското инжинерно-архитектурно дружество.* София. — *Споменик* српске краљевске академије. Београд. — *Странникъ.* С.-Петербургъ. — *Университетскія извѣстія,* Кіевъ. — *Ученыя записки Казанскаго университета.* Казань. — *Училищенъ Прѣгледъ.* София. — *Учитель.* София.

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXI

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

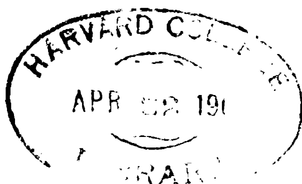
HARVARD CO
APR 190
RAR

Съдържание

на

LXI. книга.

Вѣсти и оцѣнки.

Евлогий Георгиевъ.

Чърти изъ живота му и документи изъ архивата му.

Отъ Ив. Ев. Гешовъ.

(Четено въ тържественото събрание на Българското книжовно дружество на 12. декемврий 1899.)

Господа!

„Българский народъ може смѣло да се похвали, че между неговитѣ синове се намира единъ отъ най-щедритѣ благодѣтели на днешний вѣкъ. Тоя великодушенъ пожъртвователь е Евлогий Георгиевъ. Неговий животъ би направилъ честь на който да е народъ; неговитѣ благодѣяния бихѫ украсили лѣтописитѣ на коя да е страна. Трудъ, честность, прѣдприимчивость отъ начало до конецъ, една младость облагородена съ работа и пестене, една старость озарена съ признателностьта на два народа — ето главнитѣ чърти на тоя благороденъ животъ, който ние пристѫпваме да опишемъ“.

Съ тия думи почваше своя трудъ авторътъ на биографията на приснопаметния ни почетенъ членъ, Евлогий Георгиевъ, биография обнародвана прѣди три години въ една отъ книжкитѣ на Битолското недѣлно училище. И тия негови думи оставаха блѣдни при дѣлата, изброени въ биографията. Вамъ сѫ познати тия дѣла. Нужно ли е да ви напомнямъ и главнитѣ дати и събития на тоя животъ? Роденъ въ Карлово, прѣзъ октомврия 1819, отъ бѣдни родители, Георги Недевъ и Евдокия Пулиева, сиракъ отъ баща отъ деветата си година, ученикъ първо въ Карлово, при учителя Райно Поповичъ и при съученици като Раковски и Кръстевичъ, а послѣ и въ Пловдивъ, при гръцкия прѣподаватель Саранта Архигенъ, приснопаметниятъ Евлогий на седемнайсетата си година, въ 1836 л., е билъ намѣренъ вече отъ Райна Поповичъ за доста способенъ да бѫде натоваренъ да прѣподава на по-малкитѣ отъ него онова, що той едва бѣ добилъ — образованието. Първата самостоятелна ра-

бота на покойния ни членъ е била, слѣдователно, учителствуваньето, това истинско по онова врѣме свещенослужение, най-виднитѣ жреци на което сѫ минали и прѣзъ нашето Книжовно дружество. И тъй съ мнозина отъ насъ нашиятъ починалъ събратъ се свързва не само съ връзкитѣ на членството, съ връзкитѣ на благодѣянията, сторени отъ него на нашето дружество, но още и съ връзкитѣ на първата си професия.

Тая професия не трая наистина у него дълго врѣме. На 19. февруария 1837 той, придруженъ отъ вуйка си, Никола Т. Пулиевъ, тръгва за Влашко, прѣкарва една карантина срѣщу чумата отъ 42 деня и се настанява въ Галацъ, дѣто търгува до 1842., когато заминава за Букурещъ. Тукъ го заваря пó-малкиятъ му и едничъкъ братъ Христо, който остая въ столицата на Влашко, а самъ Евлогий се връща пакъ въ Галацъ. И отъ тогава почватъ своята дѣятелность двѣтѣ братски фирми — Евлогий Георгиевъ въ Галацъ, Христо Георгиевъ въ Букурещъ, слѣти подиръ смъртьта на Христа, въ 1872., въ една, Евлогий Георгиевъ — фирми, които оставиха дири трайни въ търговското развитие отъ двата брѣга на долния Дунавъ, слѣди сяйни въ историята на нашето народно възражданье.

Никому това възражданье не дължи толкозъ, колкото на нашата емиграция въ Ромѫния. Една отъ любимитѣ мечти на Евлогия Георгиевъ бѣ, да се напише историята на тая емиграция, да се въздигне паметникъ на всички ония съ революционенъ или еволюционенъ темпераментъ патриоти, които въ влашката земя бѣха намѣрили Архимедовата опора за културното и политическо подиганье на България. Нека се надѣемъ, че ще се напише единъ день тая история. И когато тя се състави отъ нѣкоя вѣща и безпристрастна рѫка, когато плѣнителната драма на нашето народно risorgimento се възпроизведе отъ нѣкое мощно творческо перо, на сцената може да възкръснатъ дѣйци пó-даровити и пó-пламенни, но нѣма да изпъкнатъ лица пó-симпатични съ скромната си дѣятелность, съ самоотвържената си прѣданость на отечеството, отъ двамата братия Георгиеви.

Патриотъ безъ фрази, врагъ на рекламата, приятель на честнитѣ и безкористнитѣ дори и отъ противнитѣ лагери — той обичаше Левски и Караджата — ненавистникъ на развратната теория, че нечисти и низки срѣдства сѫ съвмѣстими съ чисти и възвишени цѣли, прѣзиравацъ нападки, ненаранимъ отъ докачки, рѣзко различавацъ отечеството отъ хората, които често тъй нескромно шумятъ

въ негово име — такъвъ бѣ Евлогий Георгиевъ въ чернитѣ дни на емигрантството, такъвъ си остана и когато вратата на отечеството, затворени нему отъ Мидхадъ-паша, се отвориха и за него слѣдъ освобождението. Едно събитие, едно важно събитие отъ неговия животъ нека ми послужи за подкрѣпа на тия ми послѣдни думи.

Бѣше на 5. априлия 1880. Второто Обикновено народно събрание на освободена България разискваше въпроса, дали Тетовскиятъ избраникъ, Евлогий Георгиевъ, можеше да бѫде приетъ за народенъ прѣдставитель, или не. Възразило се бѣше, че като руски подданикъ, той не можеше да заседава въ Народното събрание. Сѫщото възражение бѣше се направило и за други избраници, но тѣ бѣха се приели откакъ бѣха заявили, че въ разни врѣмена имали разни покровителства и разни паспорти, но че всѣкога били останали българи. Евлогий Георгиевъ обаче прѣдпочете да се касира, отколкото да излъже отечеството си въ лицето на неговитѣ прѣдставители. Прѣдизвиканъ да се обясни, той каза простодушно: „Г-да. Азъ съмъ родомъ българинъ отъ Карлово, прѣди 43 години съмъ прѣминалъ въ Румѫния; тамъ обстоятелствата ме принудиха да зема чуждо подданство, и азъ зехъ руското. Въ послѣдно врѣме, когато се освободи България, азъ счетохъ за длъжность да зема мѣрки, за да прѣмина изъ руското подданство и да бѫда български подданикъ, като съмъ българинъ. Още въ м. октомври 1879. подадохъ прошение въ руската мисия въ Букурещъ, съ което молихъ руското правителство да ме уволни отъ руското подданство, защото искамъ да прѣмина въ българско. На това прошение отговоръ още нѣма; но не се съмнѣвамъ, че не ще бѫде другъ отговорътъ, освѣнъ да ме уволнятъ отъ руското подданство. Азъ съмъ българинъ, и макаръ че съмъ билъ 43 години вънъ отъ България, всѣкога съмъ билъ съ български чувства и така и за напрѣдъ ще бѫда. Или да ме приеме Народното събрание за прѣдставитель, или да не ме приеме, азъ си остаямъ всѣкога съ българско чувство“.

Събранието не го прие. Но той, вѣренъ на своята дума, остана тъй прѣданъ на народа, прѣдставянъ отъ това Събрание, както и по́-прѣди. И когато той затвори очи, на 5. юлия 1897, пълно право имаше неговътъ биографъ въ *„Училищенъ Прѣгледъ“* отъ юли и августъ 1897, да пише за него както слѣдва:

„До колко безкористно е обичалъ своятъ родъ, до колко неговитѣ патриотически и благодѣтелни чувства сѫ били неизмѣнни, се вижда най-ясно отъ това, че най-голѣмото си благодѣяние, подаряваньето на 6 милиона лева за Висше училище въ България,

той е вписалъ въ завѣщанието си на 1882 г., двѣ само години — биографътъ по погрѣшка пише една — слѣдъ като въ 1880. г. едно Народно събрание въ София .... дойде да го оскърби въ висша стъпень, като му отне възможностьта да заседава въ Народното събрание, въ което бѣше избранъ за прѣдставитель".

„Единъ по-слабъ характеръ, едно по-малко благородно и великодушно сърце, при една въпиюща неправда, каквато е горнята, би махнѫло съ рѫка и би подирило признателность и благодарность другадѣ и при другъ родъ благодѣяния; нъ присноопаметний Евлогий, още доклѣ е чувствувалъ силно докаченнето, сторено му отъ едно Народно събрание, още прѣзъ 1882 г., за да се види слѣдъ смъртьта му най-релефно чистотата и възвишенностьта на неговий патриотизмъ, слѣдъ като е вписалъ въ завѣщанието си 6 милиона лева за българский университетъ, ето какъ свършва своето завѣщание:

„Само надеждата ми, че ще могѫ и азъ да участвовамъ за прѣуспѣванието и величието на отечеството ми, ме прави да умрѫ спокойно, защото ако съмъ работилъ прѣзъ всичкия си животъ и съмъ спестявалъ, както азъ, тъй и братъ ми, ние сме били одушевявани само отъ това желание, което сега остава да се осѫществи отъ наслѣдника ми и отъ испълнителитѣ на завѣщанието ми".

Господа, може да има и други идеали достойни за почитание; но идеальтъ, че трѣба да помогнемъ и ние съ какво-годѣ, въ границитѣ на нашитѣ умствени и материялни срѣдства, за прѣуспѣваньето и величието на нашето отечество, защото само тъй можемъ да умремъ спокойно, е единъ идеалъ, който, вгълпенъ въ умоветѣ и сърцата на хората, не може да не ощастливи и възвиси единъ народъ. И тоя идеалъ не бѣше само една мъртва дума въ устата на покойния, а една жива двигателна сила въ неговото сърце. За това свидѣтелствуватъ неговитѣ дѣла, свидѣтелствуватъ и документитѣ, намѣрени въ неговата архива.

Ония изъ тия документи, които сѫ отъ публиченъ характеръ и които азъ не сварихъ още да наредя, могатъ се раздѣли на три разреда: първо, документи по народнитѣ ни движения; второ, документи по освободителната война; и трето, документи по дѣятелностьта му за народното просвѣщение и по благотворителностьта му изобщо. За послѣднитѣ, по-главнитѣ отъ които сѫ обнародвани, азъ днесъ нѣма нищо да кажа. Нѣма да ви чета нито писмото му до румѫнския краль, въ което като българинъ, признателенъ къмъ Румѫния, която е служила за прибѣжище на избѣгнали отъ вери-

гитѣ на робството негови братия, той подари 200.000 лева за румжнското университетско учрѣждение „Карлъ I"; нито акта, положенъ въ основитѣ на Карловската фабрика, и който свидѣтелствуваше за неговото просвѣтено схващанье на едничкия начинъ за помаганье, който не унижава оногова, комуто се помага — помаганьето чрѣзъ извършена работа; нито писмото му до българския князъ за подаръка отъ 1,000.000 лева за постройката на университета, тоя горещъ избликъ отъ тържествуещи патриотизъмъ на единъ истински българинъ, честитъ, че се е сподобилъ да види избавлението ни отъ гърци, освобожденисто ни отъ турци и основанието на една народна православна династия; нито най-послѣ писмата му до мене за покупката на кжщитѣ въ Солунъ въ полза на тамошната българска гимназия и за постройката на българската болница въ Цариградъ. Нѣма да споменувамъ тъй сжщо и многобройнитѣ му писма, писани за упазванье и оползотворение на фондове като ония на букурешката Благодѣтелна дружина, на Д-ра Берона, на Д-ра Василиади, на прѣосвещения Панарета Рашева, на нашето Книжовно дружество и на други — фондове, които безъ грижата на покойния едва ли щѣха да уцѣлѣятъ. Азъ ще се ограница да ви прочета само нѣколко документа — още необнародвани, или обнародвани, но не въ оргиналния имъ текстъ — отъ първитѣ двѣ категории.

Господа! Прѣди дванайсетъ дена, когато бѣхъ рѣшилъ вече да ви прочета тия документи, азъ получихъ отъ единъ приятель едно писмо съ единъ интересенъ исторически споменъ и съ едно тревожно питанье: „намѣрихте ли плика?" Приятельтъ е г. Атанасъ Михаиловъ, който управляваше въ 1867 г. букурешката контора на г. Пантели Теолого, и който подиръ освобождението стана и окржженъ управитель; а интересниятъ споменъ е слѣдниятъ.

„Една заранъ прѣзъ лѣтото на 1867, пише г. Михаиловъ, по заповѣдь на либералното правителство на Ивана Братияно се явяватъ при мене въ контората градоначалникътъ, главниятъ прокуроръ и сждебниятъ слѣдователъ и поискватъ да имъ покажа кореспонденцията на касата. Азъ изпълнихъ желанието имъ. Като видѣха, че въ касата се намиратъ 10—15 хиляди жълтици, единиятъ извика: voilà l'argent du Comité, но се успокои, като имъ показахъ касовата книга и ги помолихъ да прѣброятъ и сравнятъ намѣреното съ книгата, която азъ ежедневно затварямъ. Тѣ ме поканиха да отидемъ и у дома; но като имахъ азъ работа въ митницата, па искахъ и да прикрия плика, помолихъ ги да оставятъ подиръ пладне,

на което се и съгласиха, понеже съ идваньето си въ конторатa били пратили жандарми и запазили никой да не влиза и излиза у дома. Часътъ на 2½ подиръ пладне пристигнаха съ единъ файтонъ и едно купе. Градоначалникътъ ме повика въ купето и азъ съ тръпки пѫтувахъ и мислѣхъ, по кой начинъ да скрия пакета — г. Христо Георгиевъ ми бѣ обадилъ да го скрия, ако е възможно. За щастие, семейството ми бѣше въ Галацъ и азъ съ бързина влѣзохъ прѣзъ кухнята, грабнахъ пакета съ книжата, фърлихъ го задъ канапето и имъ отворихъ откъмъ главния ходъ, тъй че неможаха да сполучатъ цѣльта си. Отъ мене излѣзоха и отидоха въ дома на покойния Христа Георгиевъ и тамъ едва бѣха почнали да трашуватъ, явява се баронъ Оффенбергъ и имъ направя приличнитѣ забѣлѣжки като руски прѣдставитель..... Подиръ тая случка покойниятъ Христо Георгиевъ взе пакета и го занесе и прѣдаде на руското дипломатическо агентство на съхранение".

И г. Михаиловъ свършва, като пита пакъ: „намѣрихте ли пакета?"

Тоя исторически пакетъ, господа, се намѣри запечатанъ и се отвори отъ сѫдията, който слѣдъ смъртьта на покойния Евлогия направи описъ на книжата и имотитѣ му. Той дѣйствително е билъ прѣдаванъ на съхранение въ руското агенство, защото най-отгорѣ носи бѣлѣжката на руски: „Депоз. кн. 2-го Отдѣленія № 117", а отдолу на ромѫнски: „La pastrarea D-lui Dimitrie Andreiovici Chiradenjeanu (види се нѣкой чиновникъ на агентството) de la Christea Gheorgief, № 20." Въ него се намѣри оригиналътъ — или единътъ отъ двата оригинални екземплари — на протокола, подписанъ въ 1867 г. 5 априлия отъ „делегатитѣ изъ разни краища на България" по българско-сръбското съглашение, оригиналниятъ отговоръ на тогавашниятъ сръбски премиеръ Илия Гарашанинъ по тоя протоколъ, както и петь писма все върху сѫщия прѣдметъ. По тоя знаменитъ протоколъ и други сѫ писали, а г. П. Милюковъ въ статията си върху *„Сръбско-българскитѣ отношения"* въ *Български Прегледъ* (май и юни 1899) е обнародвалъ и текста му, но не въ оригиналната му форма, а прѣведенъ отъ сръбски. Писаното отъ г. професора Милюкова и отъ Пирочанаца, отъ когото той черпи, по генезиса на тоя протоколъ — какъ князь Михаилъ е поканилъ найнапрѣдъ букурешкия революционенъ комитетъ да изработи подписаната на 14. януария 1867 г. програма за политическитѣ отношения на сърбо-българитѣ или на тѣхното сърдечно отношение, и какъ послѣ е намѣрено за нужно да се положатъ основитѣ на тоя

сговоръ отъ виднитѣ „дѣйци за полза на българското бѫдѫще“ — е достояние на всѣкиго. По-малко познати сѫ подробноститѣ, които ми дава споменатиятъ вече г. Ат. Михаиловъ и които азъ за нужно считамъ да ви прочета.

„Въ 1867 г., ми пише той, азъ бѣхъ щастливъ да бѫда членъ на стария Комитетъ въ Букурещъ, който се прѣдсѣдателствуваше отъ приснопаметния Христо Георгиевъ. Въ нея година се възобнови идеята за освобождението на отечеството ни и по инициятивата на руския дипломатически агентъ баронъ Оффенбергъ и сръбския Магазиновичъ поканиха се отъ всичкитѣ голѣми български градове по нѣкои лица да присѫтствуватъ за обмислянье, по кой начинъ би било възможно да се сближимъ съ сръбското правителство и си приготвимъ бѫдѫщето освобождение, тъй като Русия ни показа, че само чрѣзъ Сърбия ще бѫде възможна помощьта ѝ, когато прѣмата нейна помощь би възбудила цѣла Европа противъ нея. Освѣнъ лицата, поканени отъ България, бѣха се прѣдставили отъ Галацъ покойниятъ Евлогий Георгиевъ, отъ Измаилъ Г. В. Шоповъ, отъ Одесса Николай Мироновичъ Топковъ и Василь Рашеевъ, отъ Петербургъ полковникъ Кесяковъ; Сливенъ се прѣдставяше отъ покойния Мих. Колони, Търново отъ митрополита Панарета, Паскалъ Кантарджиевъ, Ст. Станковичъ и мене, а Браила отъ Николопуло и Стефана Беронъ. Всички бѣхме 70 до 80 души. Подиръ дълги и широки разисквания, избра се една тричленна комисия, състояща отъ Г. В. Шоповъ, М. Колони и мене, за да състави едно съглашение между българския народъ и сръбското правителство. Това съглашение се прие отъ всички 70—80 присѫтствуещи, и когато князъ Михаилъ Обреновичъ се връщаше изъ Цариградъ съ единъ високъ чиновникъ на султана, който бѣ натоваренъ да му прѣдаде бѣлградскитѣ крѣпости, една депутация отъ насъ се прѣдстави на княза въ спалнята му (пашата въ това врѣме се веселѣше въ салонитѣ на палата) и като му се прочете всичко, той благоволи да изкаже пълното си съгласие и прѣдложи да се пристѫпи къмъ дѣло“.

Толкозъ ми пише г. Михаиловъ. Въ пакета обаче, за уцѣляваньето на който той съ такова любопитство ме пита, се намѣри не само съглашението и други писма, за които по-послѣ ще говоря, но и едно писмо до г-да Г. В. Шоповъ и М. Колони, съ което тѣ се натоварятъ да идатъ въ Бѣлградъ да се споразумѣятъ въ име на народа съ правителството на княза Михаила. Но нека вървя по редъ и прочета първомъ текста на протокола.

Протоколъ.

Понеже днешните обстоятелства викатъ сичкитѣ угнетены въ Турско народы за да зематъ освободителны мѣркы, и мы Българытѣ които живѣемъ въ България, Тракія и Македония, събрахмы сѫ да размыслимъ и изнамѣримъ средство за освобожденіето на милото наше отечество за да успѣемъ да сѫ счислимъ и мы въ рѣдътъ на свободните народы, покажемъ и на свѣтътъ чи живѣемъ.

За да сполучимъ тая желателна цѣлъ трѣбува да изберемъ единъ сосѣдный народъ съ помощь-тѫ на когото да сполучимъ освобожденіето си съ взаимна полза, и за такъвъ народъ мы неможемъ да продпочетемъ другъ освенъ Сърбскіатъ който съ народностѫ-тѫ, съ Вѣрата, и съ мѣстното положеніе е сближенъ съ насъ преди вѣкове, интереситѣ-ны прочее сѫ равны, и за това само съ тѣхното Побратимство можемъ да бѫдемъ народъ независимъ.

И за едно подобно братско сближаваніе мы согласно съ днешните обстоятелства предполагаме че трѣбува да имаме за основа следующите 12 точки.

1. Соединеніето Братско трѣбува да стане между Сърбыте и Българете, подъ име Югославянско Царство.

2. Югославянското Царство ще сѫ составлява отъ Сърбско и отъ Българско, (Българско обема областите Българія, Тракія и Македонія).

3. Глава на новосоставляемото правителство ще бѫде днешныатъ князъ Сърбскій Михаилъ Обреновичъ съ право наслѣдства.

4. Народното знамя на това Царство трѣбува да е едно, и да сѫ представлява съ знаковете и на двѣте племена. Сѫщото ще сѫ разумява и за монетыте бѫдьщи.

5. Всѣка страна ще сохранява своето си нарѣчие за официално, и за това чиновниците трѣбува да бѫдътъ отъ онова племя гдѣто служѫтъ, и което говори нарѣчіето на страната.

6. Законытѣ Сърбски днесь сѫществующи сѫ пріематъ отъ насъ, и ще сѫ приведътъ и на Българското нарѣчие. Сичките распоряженія на Югославянското Царство, ще сѫ публикуватъ безъ изключенія и на двѣте нарѣчія, сиречъ и на Срѣбското, и на Българското, единоврѣменно.

7. Господствующата Религия ще е Православната и вѣроисповѣданіето свободно.

8. Религіозните работы ще сѫ управляватъ отъ единъ независимъ Синодъ, смѣсенъ отъ двѣте племена, тоя Синодъ ще представлява Митрополитатъ Приматъ и Епископыте по Епархіите спроти нарѣчіето на Народонаселеніето, представляемыте обаче тыя ще сѫ потверждаватъ отъ правителственыятъ началникъ.

9. Главата на Державата ще составлява Министерството, и отъ двѣте племена.

10. Народното представителство ще сѫ составлява соразмѣрно съ народонаселеніето на Державата, и согласно съ сѫществующата днесъ форма въ Сърбія за тоя предметъ.

11. Престолныатъ градъ на Югославянското Царство ще се рѣши отъ Народното представителство.

12. Главата на Духовенството и Синодатъ ще сѫ нахожда сявга въ престольныатъ градъ.

Обаче, за да сѫ приведе въ испълненіе това общо желаніе, благоразсѫждаме да се избере едно настоятелство отъ седемъ лица, живущи по настоящему въ Букурещъ които спроти положението си ще бѫдатъ въ възможность да сѫ грижатъ за достигниваніето на тая любородна цѣлъ.

Избираме прочее за членове на това настоятелство Г. Г. Христа Георгіева, Д-ръ Г. Атанасовичъ, Михаилъ Колони, Д-ръ Д. Протичъ, Стеф. Иванова, Г. Николопуло, и Д-ръ Д. Гиколеско, които въ соглашеніето си за будущето Югославянско Царство, трѣбува да иматъ предъ очи, слѣдующыте двѣословыя.

I. Съглашеніето да има сила отъ денятъ въ който сѫ подпише отъ Сърбското правителство и отъ настоятелството.

II. Сърбското правителство трѣбува да сѫ обяжи въ помянутото съглашеніе да принесѐ всяка веществена и наравственна помощь, за достигнуваньето на общатѫ цѣль, щомъ настоятелството благоразсѫди споредъ обстоятелстватѫ чи е нужда, безъ да е отвѣтственнъ нявга веществено нѣкой отъ подписаныте долу.

Богъ Господъ да бѫди защитникъ и помощникъ на това наше свѣто рѣшение!

Направено въ Букурещъ въ лѣто отъ Рождество Христово хилядо осемъ стотинъ, шестьдесетъ седмое, мѣсеца Априліи пятый.

M. Benli.	Иорданъ Тоновъ.
Николай Мироновъ Тошковъ.	B. Basilio
Докторъ Георгій Атанасовичъ.	N. Basiliades.
Христо Георгіевъ.	D. Ghiculescu.
Васили Николаевъ Рашеевъ.	Ав. Георгиу.
Атанасій Михаиловъ.	Стефанъ Иванъ.
Д-ръ Протичъ.	Димитрие Х. Василиефъ.
Стате I. Станковъ.	Ев. Георгіевъ.
Паск. Д. Кантарджіевъ.	Георгій В. Шоповъ.
Мачу Лиловъ.	Николай Христу.
Petri S. Cuteff.	Коста Робевъ.

Подписанитѣ въ Галацъ на протокола:

Ник. Ценовъ.	Пан. Авраамовичъ.
Кост. Поповичъ.	Янко Х. Яну.
Пет. Симу.	Вас. Добровичъ.
Архим. Максимъ Райновичъ.	

Въ Измаилъ:

Пан. Тулчановъ.	Найденъ Златановъ.
Алек. Тулчановъ.	Дим. Николаевъ.
Дим. Дабовский.	Дим. Радиоповъ.

Съ какво патриотическо нетърпѣние сж чакали подписалитѣ тоя протоколъ отговора на сръбското правителство, свидѣтелствуватъ слѣднитѣ четири писма, размѣнени между Одесса и Букурещъ и намѣрени пакъ въ сжщия исторически пакетъ.

Г-дине Хр. Георгиевъ,

Бюкарестъ.

До поздравленіе-то си за праздникътъ на Христ. въскресеніе азъ присъединѣвамъ искреннж признательность за добро-то пріеманіе, което имахте, добринж-тж да ми направите вь Бюкарестъ, гдѣто, благодареніе на вашж-тж рекомандація, азъ бѣхъ радушно пріетъ отъ наши-тѣ тамъ съотечественници.

До тѣзи азъ трѣбва да приложа, че не остава друго, освѣнъ да се старайми щото общото дѣло, което сме прѣдпріели да върви въ желаемійтъ напрѣдъкъ. Това много завыси отъ васъ, защото до колко-то азъ проумѣхъ, вый, достойно се радвате на голѣмо довѣріе отъ стърнж па нашитѣ съотечественници.

Слѣдъ пристигнуваніе-то си тука азъ не намѣрихъ удобно врѣме за да съобща на наши-тѣ съотечественици тука порученіе-то съ което бѣхъ натоваренъ. Това ще направя днесъ утрѣ, и ще се трудя усърдно да ги убѣда да пріемжтъ дѣятелно участіе въ съдружеството което сми устроили. Съ слѣдующето си же ще прибързамъ да ви дамъ отчетъ заедно съ вноскж срѣщу стойность-тж на акціи-тѣ които сполуча да намѣста.

Днесъ има да Ви помоля само да отберете отъ наши-тѣ тамо лица достойни и способни, отъ които двѣ да се изпратять по съдружеското разумѣва се дѣло въ Сърбия, и други три лица въ голѣміи-тъ нашъ градъ П . . . отъ тамъ може да се чака голѣма добрина за общото дѣло.

На посторонни-тѣ обаче помощи ніи трѣбва да глѣдами, като на нѣщо второстепенно. Наши-тѣ собственни старанія и енергическитѣ ни мѣрки трѣбва да държжтъ първо-то мѣсто. Само тъй можемъ да достигнемъ до добръ резюлтатъ. Минута-та е благопріятна; обстоятелства-та се за насъ; сега е прочее врѣме-то да докажемъ на свѣтътъ чи и ніи не спимъ . . . .

При тія ви поздравлѣвамъ братски и сърдечно и съмъ,

Усърдный пріятелъ: Н. М. Тошковъ.

Одесса 24-ій Априлій 1867 г.

Господіе,

Въ последне-то си писмо отъ 20-ій, на текущій-тъ, азъ Ви сж обѣщахъ за нѣкой подробности относително до дѣйствія-та на тукашно-то ни общество по общо-то ни дѣло.

На 21-ій Априлъ свыкахъ всички-тѣ българи които тука живѣжтъ, познакомихъ ги съ работи-тѣ които тамъ се вършжтъ, и имъ показахъ нуждж-тж да вземжтъ живо участіе въ това дѣло.

Както трѣбваше да чаками, тѣ не скрыха съчувствіе-то си къмъ него, и, въ испълненіе на обѣщаніето, което тамъ ви дадохъ, избрася комитетъ отъ 7 души, натоваряни да работѫтъ съ всички-тѣ завысящи отъ него способи, по общото дѣло.

Тойзи комитетъ скоро ще влѣзи въ сношенія съ общества-та въ Петерсбургъ и въ Москвѫ, на които ще проси поддрѫжкѫ-тѫ отъ материялнѫ и нравственнѫ стрънѫ. Отговори-тѣ имъ на време ще ви сѫ съобщѫтъ.

Днесъ, 24 Априлий, споредъ съгласіе-то ни, надѣвамъ ся да се сѫ отправѣли нашитѣ депутати въ Сърбіѭ за да усѫществѫтъ станѫлото прѣдначертаніе. Нѣмамъ нужда да Ви казвамъ, чи не трѣбва да допустите никакво отлаганіе, защото работа-та и удобство-то на минутѫ-тѫ не търпи отлаганіе.

Въ проектътъ за съюзъ-тъ ни съ сърб. правительство, трѣбва, по нашето мнѣніе, да се прибави още едно ново условіе, на което отсѫтствіе-то живо се чувствува. — Въ новійтъ пунктъ трѣбва да се кажи, чи никоя отъ договоревающи-тѣ страни нѣма право да направи никакъвъ договоръ, безъ съгласіе-то и удобреніето на другѫ-тѫ.

Въ това сѫ привардвами отъ случайнѫ възможность.

Съ мольбѫ да ми давате потрѣбни-тѣ извѣстія, върху работитѣ които тамъ се вършятъ, извѣстія които ще рѫководѭтъ дѣйствіе-то на тукашнии-тъ комитетъ, азъ Ви поздравлѣвамъ сърдечно и съмъ

Съотечественикъ.
Н. М. Тошковъ

До Г. г. Членоветѣ на Настоятелство-то
у Букарестъ.

Букурещь 2-ій Майй 1867.

Господіе!

Братското ваше отъ 24. изходящаго не малко нѫ удушевли къту видѣхмы чи нашыти въ градътъ вы съотечественницы съ благодареніе удобриха и пріеха да участвуватъ въ Проіектатъ който въ личното-ны срещаные изработихмы за установленіе на едно Народно съдружество.

Избранитѣ ви настоятелы сѫ умоляватъ да постѫпуватъ осторожно, да не бързатъ въ това важно предпріятіе, догдѣ не сѫ срѣщнатъ нашытѣ уполномощны съ Г. Г. Миша, отъ кѫщата на когото завыси не само нашето сполучваніе но іощы и възпаленіето на нашытѣ братя да съучаствуватъ съ угромнитѣ капіталы, то не ще закъснѣй, и щомъ сѫ свърши ще ви сѫ прати человѣкъ, да вы съобщы всичко точно и сѫ споразумѣйте за начынатъ съ когото да позовѣте съучастницытѣ.

Предлагаематѫ вы прибавка за въ осл овыята сѫ в е въ забележка и бѫдете спокойны, всичко що сѫ касае за общата полза ще сѫ стараемъ да стане.

Г-нъ Н. Геровъ подиръ нѣкой день ще мине прѣзъ градътъ вы той ще вы изѣсны за всичку точно.

Отъ странѫ на всичкитѣ къту вы братски поздравя. Оставамъ вашъ Съотечественникъ дѣловодительтъ

А. Михаиловъ

До Г. г. Членове на Настоятелството
въ Одѣсса.

Одесса 15/27 Маій 1868 год.

Г-дине Христо Георгіевъ у Букарестъ.

Пріятельското Ви отъ 2 на текущійтъ пріехъ и прочетохъ съ удовольствіе. Споредъ желаніе-то Ви, тръгнуваніе-то на Г. Грамадовъ за градътъ ви сѫ отложи до пристигнуваніе-то на Г. Герова, когото очаквами, заедно съ братъ Ви Г. Евлогия въ Одессѫ.

Отъ насъ тука нищо още ново и интересно. Отговоритѣ на писмата, които распратихми не сми още пріели. Ако ни доставятъ нѣщо ново нѣма да отпусна за да Ви го придамъ. До тогива, ній чакаме отъ Васъ писмо за да видимъ какво свършихте тамъ, гдѣто щѣхте да испращате нарочно человѣци. Това извѣстіе го чакаме съ голѣмо нетърпеніе, защото отъ сполукѫтѫ ни въ това дѣло може да се чака голѣма добрина за общо-то прѣдпріятіе.

Г. Кессаковъ се намира още въ Цариградъ. Той се намира въ выжидателно положеніе. Той е готовъ да тръгне на първо повикваніе тамо гдѣто е нуждно присѫтствіето му и гдѣто сѫ нуждаѭтъ за услуги-тѣ му.

Моля Ви горѣщо, както Васъ тѫй и дружинѫ-тѫ, да сѫ старайте усърдно да повдигате напрѣдъ, колко-то е възможно нашѫтѫ работѫ. Вий сте турѣни въ такова условіе и сѫ намирате въ такова положеніе, щото отъВаше-то работеніе може да се чака несомнѣнно сполука. Нашето тука положеніе е съвършенно различно. Ній не можемъ да направимъ онова което бы желали, и което вій отъ тамо можите да направите. При всичко това, ній нема никогажъ да откажемъ разновидно-то си съдѣйствіе. Обстоятелства-та сѫ благопріятни. Настроеніе-то, на умове-тѣ е превъсходно, желаніето е голѣмо да вземѫтъ всички-тѣ участіе въ съдружество-то ни. Такивѫ сѫ мои-тѣ частни отъ ввръдъ извѣстія. Осѣщася само нуждата да сѫ дадѫтъ распоржданія-та отъ стърнѫ на онія които ще управлѣвѫтъ дѣла-та на прѣдпріятіе-то. — Трѣбва да се не допустне да замине въ бѣздѣйствіе това лѣто, защо-то всичко ще бѫде загубено за нашето прѣдпріятіе.

Въ надѣждѫ за вашій-тъ отговоръ, азъ ви увѣрѣвамъ за голѣмото почитаніе съ което съмъ

Вашъ пріятелъ
Н. М. Тошковъ.

Най-послѣ, на 12 май, е било отправено до г-да Г. В. Шоповъ и Мих. Колони слѣдното писмо, съ което тѣ тръгнали за Бѣлградъ. Оригиналътъ е писанъ отъ г. Н. Геровъ.

Господаре,

Настоятелство-то, което се отряди отъ родолюбивы-ти Блъгары да направи сговоръ съ княжеско-сръбското правителство за едно братско съединение между Сръбский и Блъгарский народы, разсѫди за потрѣбно да проводи отъ своѭ странѫ двоицѫ повѣрены, които да ся разумѣѭтъ, въ имя на народа, съ правителството на княза Михаила на това отгорѣ.

За такывы повѣрены настоятелство-то избра отъ свои-тѣ членове Васъ, Г-не М. Колони, заедно и Васъ Г-не Г. Шоповъ, които познавате добрѣ расположението на народа и можете да прѣдставите вѣрно чювства-та му.

Желанието на Блъгарскый народъ е, както познавате, да се съедини съ Сръбскый, та съ обще залѣганіе да се освободятъ и двата народа отъ чюждо господство и послѣ да съставятъ еднѫ дрьжява и да бѫдѫтъ съединены въ неѭ съ такъвъ начинъ, чтото и двѣти племена да упазятъ своѭта народность и да бѫдѫтъ въ всичко равни.

За проектъ на таково съединение може да послужи извѣстный Вамъ протоколъ отъ 5-й Априлия това 1867 лѣто, съчиненъ и подписанъ отъ Блъгары, които познаватъ духа на народа, та него щете имате за рѫководство въ прѣгѣворы-ты си съ срьбското правителство за тоя прѣдметъ.

Той протоколъ ся е съобщилъ на княжеското правителство отъ тукашний неговъ прѣдставитель, та то е имало врѣмя да го разгляда и обсѫди, така чтото, при чювствата, съ които ся показва то одушевено, настоятелство-то се надѣе да стане лесно желаемый сговоръ и бы желало, като се сключи той, тутакси да ся влѣзе въ споразумѣние и за начина, по който трѣбва да ся прѣдприеме испълнението на обще-то желание.

А колкото за това, Вие познаваете добрѣ положението на Блъгарскый народъ, за да прѣдставите на княжеско-Срьбско-то правителство, до колко и въ какъвъ видъ той може да съдѣйствува на това прѣдприятие, което за да има успѣхъ трѣбва да ся съобразятъ добрѣ и вѣрно срѣдствата и начинъ-тъ съ които ще ся слѣдува.

Букурещъ 12 Мая 1867.

Сѫщото съ прѣписа, и подписано отъ Г. г. Панаретъ Позаніанисъ, Хр. Георгіевъ, Г. Николополо, Д-ръ Г. Атанасовичъ, Д-ръ Протичъ, Ст. Ивановъ . . . се придади на Г-да М. Колони и Г. Шоповъ за да употребѫтъ гдѣту ще имъ стане нужда.

Дѣловодитель

А. Михаиловъ.

По тая командировка на г-да Шоповъ и Колони нѣма нищо въ пакета; но ето що ми съобщава по нея уважаемиятъ г. Шоповъ, съ писмо отъ 17. ноемврия 1899.

„Съгласно съ поръчението, що ни се даде въ 1867 год. отъ българскитѣ патриоти, азъ и г. Колони ходихме въ Бѣлградъ и седѣхме три недѣли. Прѣдставихме се на тогавашния министъръ на иностраннитѣ дѣла г. Гарашанина, и му връчихме протокола за съюзъ съ сръбското правителство. Г-нъ Гарашанинъ слѣдъ разни въпроси и трактации по неговото съдържание, изяви пълно свое одобрение и ни каза, че ще ни прѣдстави на княза Михаила за да вземе високата санкция. Слѣдъ нѣкой другъ день ние пакъ ходихме при г. Гарашанина и той ни каза, че князътъ тия дни ще ни назначи аудиенция и той ще ни обяви рѣшението си. Слѣдъ 3-4 деня се назначи аудиенцията и князътъ ни каза лично, че протоколътъ на българитѣ е патриотически и той приемва *прѣдложенията имъ* и ще прикаже на министра да прѣдпише на тѣхния въ Букурещъ прѣдставитель да обяви на българитѣ неговото съгласие. Така се свърши нашата мисия, като послѣденъ пѫть ходихме въ министерството при Гарашанина, и той ни каза, че ще пише въ Букурещъ".

Ето сега и самото писмо на г. Гарашанина отправено до букурешкитѣ българи слѣдъ свижданьето му съ двамата повѣрени, г-да Шоповъ и Колони.

Настоятелству бугарске добродѣтелне дружине.

Преко србског заступника у Букарешту доставлѣни ми протокол ваш од 5-ог Априла 1867 год. гласеħи за благодѣтелне цѣли, я сам примио и расмотривши садражание истога протокола, нашао сам, да ништа на путу нестои, да би се и од србске стране исте благодѣтелне цѣли заеднички подпомагале. И потоме съглашаваюħи се међутим подпуно у основу са предложеним точкама, ми ħемо приступити дѣлу, оставляюħи да се доцние о подробностима договарамо и споразумевамо.

У Београду, 22 Мая 1867.

И. Гарашанинъ.

Колко далечъ отъ насъ е тая мила идилия на българско-сръбското сбратимяванье! За да се подеме тя, за да се повтори тоя пръвъ опитъ на южно-славѣнска конфедерация — възъ други основи, разбира се — трѣба години да минатъ, трѣба цѣла психологическа еволуция, за да не кажа революция, да стане, трѣба

1. ноемврия 1885. да се заборави, трѣба да се рѣши сѫдбата на Македония. Именно по рѣшението на тая сѫдба е интересенъ отговорътъ на г. Гарашанина. Отъ него се вижда, че въ 1867 г. и самитѣ най-мѣродавни прѣдставители на сръбския народъ сѫ считали Македония за българска. Трѣба да отдадемъ тая справедливость на подписанитѣ подъ прочетения протоколъ, стари и калѐни патриоти, че тѣ изтъкватъ и искатъ отъ тогавашното сръбско правителство да признае българския характеръ на Македония, когато за нея нито дума не става въ програмата на младия революционенъ комитетъ, обнародвана отъ Пирочанаца и прѣведена отъ Милюкова. Сѫщиятъ протоколъ доказва още, че тъй често хвърляното противъ старитѣ членове на емиграцията обвинение, че тѣ не милѣели за освобождението на отечеството си, не е почивало възъ никаква основа. Ако тѣ сѫ били противъ нѣкои неблагоразумни и безъ изгледъ за сполука революционни движения, причината е била, че тѣ сѫ виждали безнадежностьта и опасностьта на такива неподкрѣпени отъ чужда сила опитвания. Но щомъ е блѣсвала за тѣхъ надеждата за помощь отъ Сърбия и Русия, тѣ веднага сѫ рѣшавали да дѣйствуватъ.

До колко частно личностьта на Евлогия Георгиевъ е била симпатична на главнитѣ борци за нашето политическо освобождение, свидѣтелствува слѣдното писмо до него отъ Василя Левски, писмо тъй сѫщо намѣрено въ неговата архива.

В. Българско 6/10 71.

Родолюбивый Господине!

Настоящето ны може да Вы ся види доста смѣло — дължность ны е, тряба да я испълниме.

Г-не! Днешній вѣкъ е вѣкъ на *Свободата* и *Равноправностьта* на сичкитѣ народности, днесь сякой притѣсненъ и потъпканъ, сякой комуто робскитѣ синджири тѣжѫтъ на вратѫ, и който носи жалостното и срамното име *робь* напъналъ е сичкитѣ си силы и нравственни и физически, и тѫрси случай да стѫрси отъ себе си, подъ какъвто начинъ и да бы било робското тегло, да раскѫса веригитѣ робски и да отстрани отъ себе си далече името *робь* — Иска свободно да живѣе и да се наслаждава съ природата Божія, иска да бѫде *человѣкъ*; Робе сме и ний Българетѣ, и въ нашата Татковина вързуватъ Турски золумкяри и Яничари, и по нашитѣ полета се разлагатъ жалостни плачове и нашитѣ долини ечѫтъ отъ робски охтенія и въздишки; но и ние търсиме случай да раскѫсаме робскитѣ тѣзи вериги, да изгониме далече отъ землята си Турскитѣ Кесаджіи, да подигнеме несъбаримъ храмъ на *Правата Свобода*, и да дадеме всякому своето.

Какви сѫ прѣдначъртанията ни, и по какъвъ начинъ работиме, затова можете се достатъчно увѣри отъ членътъ ни въ Турно-Мѫгурели, г-нъ Д. Х. Поппова за всичко въ подробность; отъ никого страннаго нищо се не надѣваме и никому за нищо не се молиме; Всичко се състои споредъ насъ въ нашитѣ задружни сили, противъ тяхъ не може противостоя и най-силната *Стихия.* Защото туй дѣло е дѣло на *Народнюто Освобожденіе*, дѣло *Българско*, Централний Б. Р. Комитетъ счита за своя длъжность да яви и покани сякого Българина, билъ кой билъ и гдѣ билъ, да вземе участіе въ него, като има предъ видъ Васъ и Вашитѣ *Сякодневни жъртвованія*, за милій-а си народъ, въ отношеніе на които стоите на чело измежду другитѣ родолюбци, взема Смѣлостьта да покани и Васъ и да Вы моли да му подадете Братската си рѫка и да му помогнете, колкото Вы силитѣ допущатъ и нравственно и материялно. Съ това ще дадете примѣръ и на другитѣ ни извънъ Български Родолюбци, за да Ва послѣдватъ, и направѭтъ сѫщото.

Врѣмето за помаганіето е сега, подиръ захващаніето на въстанието общо, не ще да имаме нужда отъ ничія помощь, вратата за родолюбцитѣ ще се затворатъ. Останѫлитѣ и закъснѣлитѣ не ще бѫдѫтъ вече наши приятели (на Отечеството) не ще да ги е раждала Българка, не сѫ хора.

Длъжность ни бѣше, испълнихме я Учтиво молимъ за *Честното Вы Слово.*

В. Лѣвскій.

N. B. Пріето тука на 27-ий 8-врій 1871.

Т. Могурелле. Д. Х. Поппову.

А за неговото участие по приготвяньето на освободителната война, както и за неговото патриотическо отнасянье изобщо къмъ всичко, що е било въ полза на отечеството, краснорѣчиво говорятъ слѣднитѣ писма отъ началника на щаба на дѣйствующата армия, генералъ-адютантъ Непокойчицки, и отъ руския дипломатически агентъ въ Букурещъ, баронъ Стюартъ.

Милостивый Государь.

Русскій Генеральный Консулъ въ Бухарестѣ Баронъ Стюартъ, въ бытность свою въ Кишиневѣ, заявилъ Его Императорскому Высочеству Николаю Николаевичу, Главнокомандующему Русскою Дѣйствующею Арміею, собранною въ Бессарабіи, о готовности Вашей оказать все зависящее отъ Васъ содѣйствіе, въ случаѣ движенія Арміи черезъ Княжества въ Турцію, по пріобрѣтенію нужныхъ для нея предметовъ довольствія и кромѣ того пожертвовать разныхъ продуктовъ на сумму до 80.000 франковъ.

Кромѣ того Его Императорскому Высочеству поступили заявленія отъ нѣкоторыхъ русскихъ, которымъ приходилось и приходится быть въ

Румыніи, что Вы, Милостивый Гусударь, не жалѣя трудовъ и даже расходовъ, стараетесь содѣйствоватъ имъ при веденіи ихъ дѣлъ.

Его Императорское Высочество Великій Князь Главнокомандующій, цѣня такое съ Вашей стороны сочувствіе дѣлу ввѣренной Ему Арміи, которая по Волѣ Провидѣнія и веленію Своего Монарха предназначена для выполненія святой цѣли защиты интересовъ угнетенныхъ христіанскихъ народовъ Турціи, поручилъ мнѣ передать Вамъ, Милостивый Государь, Его душевную признательность. Въ свое время Его Императорское Высочество о Вашемъ соревнованіи святому дѣлу непреминетъ довести до свѣдѣнія Гусударя Императора.

Прошу принять заявленіе моего глубокаго къ Вамъ уваженія.

Начальникъ Штаба Дѣйствующей Арміи,

Генералъ-Адьютантъ: Непокойчицкій.

Г. Кишиневъ 17 Января 1877 года — № 569.

Господину Евлогію Георгиеву.

М. И. Д.
Россійское Императорское
Дипломатическое Агенство
и
Генеральное консульство
въ Ромыній
Букарестъ 17 Іюля 1878 г.
№ 420.

Милостивый Государь Евлогій Георгіевичъ,

По всеподданнѣйшему докладу моему тѣхъ многочисленныхъ заслугъ и значительныхъ пожертвованій, которыми Вы ознаменовали себя, въ особенности въ послѣднее время, Государю Императору благоугодно било пожаловать Вамъ орденъ Св. Анны 2-ой степ.

Поздравляя Васъ искренно съ такою Монаршею милостію, считаю приятнымъ долгомъ воспользоваться этимъ случаемъ, чтобы еще разъ принести Вамъ, Милостивый Государь, самую искреннюю благодарность за то содѣйствіе и готовность, которыя я всегда встрѣчалъ въ Васъ.

Я не хочу касаться до Вашей дѣятельности въ пользу Вашихъ соотечественниковъ, хотя она всегда представлялась мнѣ достойною всякой похвалы и проникнутою глубокимъ сочувствіемъ и горячею преданностію къ истиннымъ интерессамъ дорогаго отечества.

Не могу однако неостановиться на Вашихъ дѣйствіяхъ какъ русскаго подданнаго. Въ этомъ отношеніи Вы показали себя вполнѣ достойными этого званія, и Ваши старанія на пользу русскаго дѣла, а также значительныя пожертвованія, принесенныя Вами, доказываютъ вполнѣ, что наше общее дѣло Вамъ дорого и даютъ намъ право гордиться Вами какъ вполнѣ достойнымъ представителемъ русскаго имени здѣсь.

Примите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Д. Стюартъ.

Господа, азъ ви прочетохъ тия документи, защото мисля, че тѣ повече отколкото всѣкакви мои слаби думи сѫ направили ясно да изпъкне прѣдъ васъ симпатичниятъ нравственъ обликъ на нашия починалъ членъ. Ако съ обичь и уважение трѣба да гледатъ на тая рѣдка физиономия всички българи, съ дважъ пó-голѣма почить и гордость трѣба да се отнасятъ къмъ нея дружества като нашето, публика като днешната. Седемъ години прѣди да напише американскиятъ милиардеръ, Андрю Карнеджи (Andrew Carnegie), своята статия върху „Евангелието на богатството“ (The Gospel of Wealth), статия високо похвалена отъ великия Гладстонъ, и въ която на първо мѣсто се прѣпорѫчваше на милионеритѣ основанието на ўниверситети, покойниятъ Евлогий Георгиевъ бѣ прѣдвидѣлъ въ своето завѣщание учреждението на едно Всеўчилище. Ламтежътъ за възражданьето, прѣуспѣваньето, величието на отечеството, тоя възвишенъ идеалъ на неговото простодушно сърце, намѣри сяенъ изразъ въ храма, който той рѣши да въздигне на науката. Нека изразимъ надежда, че въ храма ще се служи на тоя идеалъ, и като се поклонимъ почтително прѣдъ послѣдния, нека благоговѣйно колѣничимъ и прѣдъ паметьта на оногова, който тъй завѣтно го начърта за насъ въ своята послѣдна воля.

Скалитѣ на Манастирскитѣ височини.

Отъ д-ра на филос. Г. Бончевъ.

(Съ една микроскопска скица.)

(Четено въ заседанието на дружеството на 28. юни 1899 г.).

Странджанската планинска область въ с.-з. си прѣдѣли, въ срѣдното течение на Тунджа се нарича „тунджански масивъ". Западната половина на масива съставять нѣколко рида, между които сж и „Манастирскитѣ височини". Послѣднитѣ прѣдставятъ седлесть развитъ ридъ съ и.-ю.-и. посока и съ граници отъ и. и с.-и. рѣката Чобанъ-азмакъ, отъ ю. Явузъ-дере, отъ с. и с.-з. притоцитѣ на Коюнбунарския азмакъ, който се втича въ Дуанъ-дере. Отъ западна страна ясна граница нѣма, но височинитѣ незабѣлѣзано се снижаватъ въ равнище, което заграждатъ Коюнбунарскиятъ азмакъ и неговитѣ притоци. Въ това пространство тѣ броятъ 15—18 км. дължина на 7—8 км. ширина.

Билото на височинитѣ прѣдставя слабо изкривена линия, която започва надъ Талашманлии и завършва с.-и. отъ селото Малъкъ Манастиръ. На него въ двата му отдѣла се различаватъ два нееднакви върха, отъ които западниятъ (надъ с. Голѣмъ Манастиръ) е и най-високата точка (598 м.).[1] Склоноветѣ на височинитѣ сж доста стръмни (най-стръмни въ западния отдѣлъ южна посока), а политѣ полегати.

Манастирскитѣ височини сж почти непознати въ науката. Тѣхъ, въ геологично-петрографско отношение пръвъ спомена *Ferd. v. Hochstetter* (Jahrbüch. d. k. k. Geol. Reichsanst. 1870), като ги причисли къмъ областьта на Сакаръ-планина, а петрографскиятъ имъ материялъ опрѣдѣли за гранитъ и сиенитъ (вижъ картата му).

[1]) Взето отъ руската триверстова карта.

Слѣдъ Хохщетера тѣхъ описватъ и бр. Шкорпилови, като имъ опрѣдѣлятъ андеритенъ съставъ („Паметници изъ Българско“ 1888 г. Дѣлъ I, стр. 75). Съ това се изчерпя литературата по петрографията на Манастиритѣ; съ нея прѣдприехъ обиколка по тѣхъ. Обходихъ западния, юженъ и сѣверенъ дѣлъ, прѣсѣкохъ ги на 3—4 мѣста (Талашманлии—Калфакьой, Калфакьой—Голѣмъ Манастиръ, Голѣмъ Манастиръ—Гююмлии и Драма—Малъкъ Манастиръ) и правихъ нѣколко малки излети по други посоки. Въ тази обиколка се установи, че почти цѣлата область на височинитѣ е заета отъ старъ масивенъ материялъ габбро́, който нѣма нищо общо съ гранитъ-сиенита на Хохщетера, нито съ андезита на бр. Шкорпилъ. Материялътъ почти навсѣкждѣ достига почвата и земната повърхность, а само въ политѣ, близу до поточнитѣ легла се крие подъ дебелъ наносъ. Тамъ, дѣто скалитѣ стигатъ повърхностьта, тя се отличава съ приятна за окото заобленость, но не и съ стръмни, остри и назжбени форми.

Габбро́витѣ скали сж разположени въ границата на кристалинно-шистното землище на Сакаръ, въ непосрѣдствено съсѣдство съ гранитъ-гнайси и гнайсъ-гранити, въ видъ на сравнително широка ивица, която въ западна посока едва достига орографскитѣ граници на височинитѣ. Самата форма на мѣстонахожденето имъ опрѣдѣля и начина на тѣхното образуванье; а именно, че огнено-течната маса, която ги е дала, разлѣла се е по дизлокационна пукнатина и образувала жилно легло.

Отъ врѣмето на втвърдяваньето си па и досега скалитѣ изпълнятъ почти една и сжща геологическа роля, континентална. Подложени само на странични налѣгания, ерозивни и абразионни дѣйствия въ свръзка съ воднохимически процеси, прѣтърпѣли сж значителни промѣнения, умножили разнообразието на материялнитѣ си съставни части, а съ него заедно увеличили числото на скалнитѣ видоизмѣнения. Тамъ освѣнъ първичнитѣ скални типове има и вторични.

Геологическата възрасть на скалния типъ е неопрѣдѣлива, понеже даннитѣ за нея сж недостатъчни. Единичкиятъ категориченъ фактъ, че тѣ разсичатъ кристалиннитѣ шисти и се явяватъ по̀млади отъ тѣхъ, не е достатъченъ да опрѣдѣли врѣмето на втвърдяваньето имъ.

Въ областьта на Манастирскитѣ височини освѣнъ габбро́ има диоритъ и малко гнайсъ-гранитъ.

I. Габбрó.

У насъ този интересенъ скаленъ типъ до сега е билъ слабо познатъ; споменува се отъ едно двѣ мѣста, но и тамъ не е установенъ като становита скала, а като случайна находка.[1]) Отъ сега той ще заема приличното си мѣсто между редоветѣ на другитѣ масивни скали на отечеството ни. Габбрóвитѣ скали завзиматъ пò-голѣмата часть отъ областьта на Манастирскитѣ височини. На тѣхъ сѫ застроени селата: Талашманлии, Голѣмъ и Малъкъ Манастиръ и Драма.

Въ западния отдѣлъ, сир. въ землището на селата Талашманлии и Голѣмъ Манастиръ, нѣкои отъ скалитѣ притежаватъ слабъ полуметаловъ блѣсъкъ, тъмна, тъмносива и тъмнозелена боя, които бѣлѣжатъ скални видоизмѣмения, а въ източния тѣ сѫ съ отворена зелена боя. Скалитѣ сѫ компактни, жилави, но отъ разпукваньето се прѣвръщатъ въ неправилни полиедрични кѫсове, които отъ дълго стоянье на въздуха се заоблятъ, рушатъ и приготвятъ материяла за почвата, която се отличава съ черна боя.

Въ скоро отломенитѣ мѣста на скали съ тъмна боя личи гранитнозърнестото устройство на скалата, но въ стоялитѣ дълго врѣме на въздухътъ, както и въ другитѣ съ пó-свѣтли бои, изгледътъ на зърнестата структура е замѣненъ съ изгледа на оофитната. Скалитѣ сѫ сравнително тежки; иматъ отн. тегло 3·014—3·198, но изъ тѣхъ се намиратъ и такива партии, на които отн. тегло достига 3·896; въ тѣзи послѣднитѣ прѣобладаватъ феромагнезиевитѣ силикати. У тѣхъ и магнитнитѣ свойства сѫ доста изразителни, които у пò-извѣтрѣлитѣ сѫ сравнително пó-чувствителни. Въ химическо отношение тѣ сѫ базични скали; съдържатъ (пò-тъмнитѣ):

SiO_2	47·39
Al_2O_3	16·81
Fe_2O_3	12·65
CaO	14·29
MgO	6·70
Na_2O	1·76
K_2O	0·29
Загуба	0·46
	100·35

[1]) a) *Luka Dimitrow.* — Beiträge zur geologischen und petrographischen Kenntniss des Vitoša-Gebietes in Bulgarien. 1893. p. 40.

b) *Fr. Toula.* — Geologische Untersuchungen im Östlichen Balkan etc. II Abtheilung 1892. p. 60.

Очната диягноза установява двоенъ минераленъ съставъ, но микроскопскитѣ изслѣдвания на скали отъ разни мѣста (с.-з. и с.-и. отъ Талашманлии, билото, долътъ „Кауръ-дере“, Голѣмъ Манастиръ, „Черковището“, прѣвалътъ за с. Калфакьой и др.) значително го усложняватъ.

Габбровитѣ скали сѫ прѣдставени въ 3—4 видоизмѣнения: обикновенъ габбро, оливинъ габбро, хиперсшенъ габбро и уралитъ габбро. Отъ тѣхъ съ най-голѣмо разпространение се ползува оливинъ габбро, а съ най-малко обикновениятъ габбро.

1. **Оливинъ габбро.** Той изпълня южната часть отъ западната половина на височинитѣ. Най-южнитѣ му граници сѫ 3—4 килом. на ю. отъ селото Голѣмъ Манастиръ, а най-сѣвернитѣ сѫ прѣзъ билото на височинитѣ; източнитѣ и западни по-мѫчно се опрѣдѣлятъ, понеже на и. незабѣлѣзано прѣминава въ скалитѣ съ зелена боя, а на з. се мѣси по боя и структура съ тъмнитѣ скали на диоритната група. Къмъ основнитѣ минерали на скалата: *диалагъ, плагиоклазъ* и *оливинъ,* които реагиратъ върху невъоруженото око, микроскопътъ прибавя сравнително малко развититѣ: *хиперстенъ, биотитъ, амфиболъ, хлоритъ, серпентинъ* и *магнетитъ.*

Скалната структура, която опрѣдѣлятъ пироксенътъ и фелдшпатътъ, макроскопски и микроскопски е зърнеста; въ нея полигоналното развитие на минералнитѣ индивиди е изключение, а неправилно зърнестото — правило. Оофитностьта, въ нѣкои нейни части е сравнително слабо прѣдставена, но въ други и за простото око е ясна. Почти еднаквиятъ външенъ изгледъ и еднаквата голѣмина на индивидитѣ отъ двата ѝ минерални вида говори за едновrѣменното имъ или алтернативно развитие; но слабитѣ изклинявания на пироксена между фелдшпатовитѣ индивиди твърдятъ, че той завзима ролата на циментъ, слѣдователно по-късно е развитъ И оливинътъ не се ползува съ полигонално ограничение на индивидитѣ си. Неговото положение между другитѣ минерали на скалата, особно обвивката му отъ пироксена, а отчасти и отъ плагиоклаза, свидѣтелствуватъ за неговото първо индивидуализиранье въ масата, прѣдхождано само отъ чернитѣ глобулитни включения, които съдържа. Но и той съдържа тукъ-тамъ, особно къмъ краищата си, заоблени партии фелдшпатъ, които сѫ по-първо развити отъ него. Слѣдователно, редътъ на втвърдяванието на минералитѣ отъ огнено течната маса, е най-първо оливинъ, а съ него заедно и фелдшпатъ, а тѣ се послѣдватъ отъ пироксенъ. Основна стъклена маса нѣма. Скалната структура по цѣлото протежение на скалитѣ е почти ед-

наква; незначителнитѣ отклонения, които се забѣлѣзвать тукъ-тамъ, дължатъ се изключително на величината ня минералнитѣ индивиди, която осцилира между 2 и 6 mm.

Съставнитѣ минерали на оливинъ-габбро с.-и. отъ Талашманлии иматъ слѣднитѣ отличителни бѣлѣзи:

а) *Плагиоклазътъ* (а) по естество наподобява базичнитѣ фелдшпати отъ групата на лабрадора, но не е рѣдъкъ и анортитъ и фелдшпатъ отъ битовнитовъ сортъ. Чисто алкалийни фелдшпати сѫ почти рѣдкость. Прѣобладаещитѣ му форми сѫ зърнести, които въ прѣрѣзитѣ си, въ рѣдки случаи, се показватъ неправилно четвъртити и рѣдко продължени по посока на осьта. Нѣкои отъ тѣхъ въ границитѣ съ пироксена показватъ частично полигонално ограничение. Плагиоклазътъ, който подъ микроскопа показва, че завзима широки поля, се отличава съ ламеларность, на която отдѣлнитѣ ламели постигатъ значителна ширина. Покрай полисинтетичното ламелиранье по албитния законъ, което е най-много разпространено у него, забѣлѣзва се ламелиранье (срастянье) и по нериклинова законъ. Тукъ-тамъ има и слѣди отъ срастянье и по карлсбадския законъ. Анортитътъ показва срастяния само по албитния законъ. На гледъ тъмниятъ или тъмно-синкавъ плагиоклазъ подъ микроскопа се показва бистъръ, която бистрота нарушава праховидния мѫтежъ на ситнитѣ включения или метаморфозата, която е рѣдкость. Включенията имъ сѫ частички отъ оливинъ, зърна отъ цирконъ и апатитъ и глобулитенъ мѫтежъ въ форма на небулити. Нѣкои съдържатъ и частички отъ околнитѣ минерали и тѣхнитѣ метаморфни продукти, които сѫ разположени изъ пукнатинитѣ имъ. Повечето отъ плагиоклазитѣ сѫ прѣсни, но у нѣкои се забѣлѣзватъ слѣди отъ метаморфни продукти, които сѫ ограничени по пукнатинитѣ на индивидитѣ.

Дали край плагиоклаза има и *ортоклазъ* не може да се докаже, но не може и категорически да се отрече.

б) *Диалагътъ* (б) на скалитѣ отъ разнитѣ мѣстности е въ разно количество, но врѣдъ въ еднакви форми и съ приблизително еднакви неправилни и отчасти полигонални ограничения, получени отъ стѣнитѣ на плагиоклазовитѣ индивиди. Формитѣ му сѫ прости индивиди и нерѣдко сраслеци (по закона на ортопинакоида) отъ по два до три индивиди съ полиснитетични ламели помежду имъ и безъ тѣхъ. Боята му въ отразената свѣтлина е тъмна, тъмно-зелена, но и въ двата случая съ томбакава отсѣнка отъ слабиятъ полуметаловъ блѣсъкъ, който се дължи на включенията му. Въ проходя-

щата свѣтлина и тънкитѣ плочки показва блѣдно-кафява или блѣдно-зеленикава боя съ сѫщо такъвъ плеохроизъмъ. Прѣрѣзитѣ му въ микроскопа се показватъ прошарени съ пукнатини по двѣ посоки, отъ които по едната пукнатина тѣ сѫ цѣли и пó-съвършени, а по другата назѫбени и криви; първитѣ отговарятъ на ортопинакоидалната му цѣпителность, която е характеристична за него, а вторитѣ на призматичната. Още пó-ясна е картината, ако прѣрѣзътъ е отъ посока перпендикуларна на главната ось.

Почти въ всичкитѣ диалагови индивиди, дѣ повече дѣ пó-малко, се забѣлѣзватъ тънки и гѫсти, а намѣстѣ широчки и рѣдки тъмни линии, като кръстосватъ цѣпителнитѣ му посоки и отчасти наподобяватъ цѣпителность. Тѣ сѫ мѣста на безбройно множество включения отъ разна форма (иглици, зрънца, люспици), съ тъмнокафява и черна боя и въ повечето случаи отъ неопрѣдѣливо естество. Тѣхното разположение е по посока на ортопинакоида или на главната ось. Понеже не сѫ въ еднакво количество навсѫдѣ изъ индивидитѣ, придаватъ имъ петнестъ изгледъ.

Освѣнъ тѣзи ситни включения той съдържа и пó-едри, но тѣ сѫ обикновено отъ околнитѣ минерали; такива сѫ: кристалчета и зърна отъ плагиоклазъ и хиперстенъ, листенца отъ биотитъ и зърна отъ магнетитъ.

Много често се забѣлѣзва въ диалагътъ (около магнетитнитѣ партии) или по периферията му като вѣнецъ развито кафяво-зеленикаво вещество съ силенъ плеохроизъмъ и неясни контури. По тѣзи бѣлѣзи то най-много наподобява *амфиболъ* (г).

Тази периферна диалагова зона въ рѣдки случаи прѣдставя първиченъ амфиболъ, срасълъ съ диалага; повечето е епигенетиченъ отъ него. Неговото вторично естество доказва не само блѣдата боя, формата и периферното му положение, но и проникваньето къмъ срѣдата на диалагътъ по цѣпителнитѣ посоки, и нееднаквата боя по цѣлото пространство, завзето отъ него.

Освѣнъ този вториченъ продуктъ, диалагътъ показва и други, които се отличаватъ съ свѣтло зелена и блѣда боя; такива сѫ: *смарагдитъ*, *уралитъ*, *актинолитъ* и *тремолитъ*. Тѣзи продукти, както и амфиболътъ, сѫ периферно разположени и въ иглесто агрегатно състояние. Само уралитътъ отъ тѣхъ понѣкога взима пó-голѣми размѣри, и почти измѣня боята на веществото, като му спазва формата и съдържанието. Около нѣкои диалази личи тукъ тамъ и *хлоритно вещество*, което е сѫщо неговъ метаморфенъ продуктъ, но за да се прѣвърне той въ него, минува стадията на

амфибола и отъ него въ хлоритъ. При тоя процесъ се отдѣля магнетитъ.

Диалагатъ на оливинъ-габбро́ се придружава отъ малко ромбиченъ пироксенъ *хиперстенъ*. Тоя минералъ, въ тѣсни родствени връзки съ диалага, е около него, срасълъ съ него или пръснатъ въ видъ на малки партии изъ срѣдата му. Отличава се съ зеленикава боя, паралелна оптическа ориентация и изразителенъ плеохроизъмъ съ зюмбюлево-червена боя. Той не съдържа включения.

Биотитъ се забѣлѣзва локално развитъ; има габбро́ви скали, които го съдържатъ по̀-малко, но има други, въ които съвсѣмъ отсѫтствува.

в) *Оливинътъ* (в) е важна съставна часть за скалата; тя ѝ опрѣдѣля названието. Той е сравнително по̀-малко развитъ отъ плагиоклаза и диалага. Съ просто око ясно не личи, но въ микроскопа се познава по хактеристичнитѣ си свойства. Напуканитѣ му и начупени зърна сѫ длъгнести, заоблени и винаги съ черенъ вѣнецъ по периферията. Зърната сѫ прости индивиди, пръснати изъ скалната маса между плагиоклазовитѣ и диалагови индивиди. Много отъ тѣхъ сѫ съвсѣмъ бистри; други съдържатъ тукъ тамъ ситенъ прахъ, първоначално втвърдѣла огнено течна маса; трети иматъ тоя черенъ прахъ въ по̀-едрички форми, събрани въ ивици, които кръстосватъ индивидитѣ или сѫ периферно разположени. Освѣнъ тоя видъ черна маса оливинътъ съдържа широки черни ивици отъ вториченъ магнезитъ, които опрѣдѣлятъ посоката на неправилнитѣ му пукнатини. Заедно съ него се забѣлѣзва и *серпентинъ,* който е сдробилъ оливина и улеснилъ бързото му разрушение. Начупването на оливина не се дължи само на тоя процесъ, но и на тектоничечки причини, които сѫ накѫсали и размѣстили не само него и частитѣ му, но и другитѣ минерали на скалата (плагиокласъ, диалагъ); тѣ сѫ и главнитѣ виновници за параморфната метаморфоза на пироксена въ уралитъ.

Метаморфозата на оливина е обикновено въ серпентинъ, а рѣдко въ амфиболъ. Много оливинови зърна сѫ незачекнати отъ нея, у други промѣнението е напрѣднало, а трети сѫ съвсѣмъ унищожени отъ нея; за тѣхъ се сѫди по формата на магнетитнитѣ групи, които опрѣдѣлятъ първоначалното му мѣсто, или отъ серпентина.

Оливинътъ на габбро́ отъ извѣстни мѣста показва широки черни пукнатини, отъ които се пръска ръждива материя по оста-

лата маса и я багри ръждиво; такъвъ у по̀-едричкитѣ оливинови зърна на простото око реагира съ черна боя.

д) *Магнетитътъ* (д) е първиченъ и вториченъ. Първичниятъ е въ неправилни зърна отъ незавидна голѣмина; той пълни съставнитѣ минерали на скалата, а особно диалага. Вторичниятъ е въ съсѣдство съ оливина или изъ него и въ съдружие съ хлорита.

Отъ минералитѣ, които въ нищожни количества се намиратъ изъ оливинъ габбро́, заслужва да се спомене само *пиритътъ;* той е разположенъ между другитѣ минерали на скалата въ съсѣдство съ магнетита.

Оливинъ габбро́ и отъ другитѣ мѣста се отличава съ сѫщитѣ свойства и качества, само че у нѣкои отъ тѣхъ обагренитѣ бисиликати прѣобладаватъ надъ фелдшпата, а у други обратното, отъ което и боята на скалитѣ маси се явява по̀-отворена.

Между Талашманлии и Кауръ-Дере се забѣлѣзватъ черни матови скални кѫсове съ яки магнетни свойства, съвсѣмъ нищожно количество фелдшпатъ, а съ изобилие на оливинъ и диалагъ. Всичкитѣ минерали се отличаватъ съ свойствата на съотвѣтнитѣ отъ прѣдходната оливинъ габбро́ва скала. По обильето на оливина и диалага и по базичностьта си тѣ отговарятъ на скалата *веерлитъ,* но се отличаватъ отъ нея, че съдържатъ фелдшпатъ.

Въ височинитѣ надъ Кауръ-дере оливинъ-габбро́витѣ скали намѣстѣ се отличаватъ съ по́-отворена сива боя. Тѣ се характеризуватъ съ доста напрѣднала метаморфоза, която е дала обилно количество вторични продукти: мусковитъ, смарагдитъ, актинолитъ, хлоритъ (е), амфиболъ, биотитъ, серпентинъ и магнетитъ.

Отъ главнитѣ минерали съ малка особность се отличава диалагътъ, която се състои въ по-голѣмата бистрота на много отъ индивидитѣ му.

Такъвъ е габбро отъ височинитѣ надъ с. Голѣмъ Манастиръ и въ мѣстностьта „Черковището“. Въ самото село и надъ него оливинъ габбро́ е двоякъ: ситнозърнесть и срѣдно до едрозърнесть; въ послѣдния случай диалоговата маса завзема почти $^3/_4$ отъ цѣлата скала.

2. Отъ габбровитѣ скали съ тъмно-сива боя, слѣдъ оливинъ-габбро́, съ най-голѣмо разпространение се ползува видоизмѣнението *хиперстенъ-габбро́.* Главната характеристика на скалата се състои въ минералния ѝ съставъ, който е *плагиоклазъ, хиперстенъ, диалагъ, амфиболъ, магнетитъ* и зеленъ влакнесть *амфиболъ (смарагдитъ).* Вънкашно наподобява сиенитна скала съ тъмно сива боя и гранитно

зърнеста структура, но въ микроскопа по съставъ и устройство се явява сродна съ габбро́.

Плагиоклазитѣ сѫ неправилни широки индивиди съ ламеларно полисинтетично устройство и съ не дотамъ остра индивидуалность на ламелитѣ. Освѣнъ срастянье по единъ отъ триклиннитѣ фелдшпатни закони, въ тѣхъ често се забѣлѣзва срастянье по ортопинакоида. Пространството, което завзематъ, въ микроскопа се показва размѫтено отъ цѣпителнитѣ имъ пукнатини, отъ включенията на околнитѣ минерали и отъ слабото каолинизиранье. По естество отговарятъ на типоветѣ отъ андезинъ-лабрадоровата серия. Съ тѣхъ заедно дохожда и *ортоклазъ,* който се отличава по карлсбадскитѣ си сраслеци и оптическа ориентация.

Ромбическиятъ пироксенъ, *хиперстенътъ,* е въ сравнително по́-голѣмо количество развитъ отъ диалага. Индивидитѣ му сѫ отъ еднаква форма и величина съ диалаговитѣ. Той е развитъ длъгнесто по една посока, и въ краищата си е винаги неправилно ограниченъ. Формитѣ му сѫ прости индивиди съ неправилни напрѣчни пукнатини и съвършенно цѣпителни посоки по призмата. Тѣ сѫ въ съдружие съ диалага, съ който много често се срастятъ. Между кръстосани николи много отъ хиперстеновитѣ индивиди въ срѣдата се показватъ свѣтли цилиндрични партии отъ естество на моноклиненъ пироксенъ, което показва, че той се прораства съ него. Хиперстенътъ е сравнително най-бистриятъ минералъ на скалата. Отъ включенията му заслужаватъ внимание: рѣдки магнитни, фелдшпатни и оливинови зърна. Той притежава зеленикава боя и силенъ плеохроизъмъ (блѣдно-зеленъ до зюмбюлево-червенъ) съ каквато се отличаватъ и нѣкои диалагови индивиди.

Диалагътъ е еднакъвъ съ диалага отъ оливинъ-габбро́. Съ подобни свойства се характеризуватъ и останалитѣ минерали на скалата.

Хиперстенъ-габбро́ не притежава рѣзко ограничено находище между другитѣ габброви скали; отъ него има на много мѣста изъ землището, но въ по́-интензивно разпространение се забѣлѣзва с.-и. отъ Голѣмъ Манастиръ на пѫтя за с. Калфа-кьой.

3. На прѣвала отъ Голѣмъ-Манастиръ за Калфа-кьой, сѣверно отъ хиперстенъ-габбровитѣ скали, скалнитѣ материяли ако и да спазватъ още изгледа на хиперстенъ габбро́, но се отличаватъ отъ него съ намаление на хиперстеновия минералъ и прѣобладание на диалага. Отъ тая гледна точа напълно заслужватъ названието *обикновенъ габбро́*. У тѣхъ не се забѣлѣзва оливинъ. Индивидитѣ на пироксенитѣ сѫ почти заоблено полигонални, каквито свойс-

не се забѣлѣзватъ у фелдшпатитѣ. Отъ послѣднитѣ прѣобладаещитѣ видове сѫ отъ сериитѣ на лабрадора до анортита. Фелдшпатитѣ сѫ прѣсѣчени и изпрѣмрѣжени съ цѣпителни пукнатини по една поска.

У тия скали метаморфни продукти се забѣлѣзватъ само отъ проксенитѣ; тѣ сѫ малко кафявозеленъ амфиболъ, който тукъ-тамъ огражда нѣкои периферни части отъ индивидитѣ.

Отъ другитѣ минерали заслужва пълно внимание магнетитътъ, който въ неправилни зърнести форми е пръснатъ между съставнитѣ части на скалата. Една незначителна часть отъ него е прѣтърпѣла промѣнение и обагрила ръждиво околнитѣ на нея минерали.

Промѣнението въ състава на тия двѣ сродни и близки една до друга скали е повлияло и върху тѣхното относително тегло; отъ тѣхъ прѣдходната има 3·010, а тая 2·956.

Габбровитѣ скали отъ южнитѣ склонове на главния гребенъ на височинитѣ не се отличаватъ съ обилие отъ жили; отъ тѣхъ по малко има въ западнитѣ имъ прѣдѣли, а повече въ източнитѣ. Съ подобни се отличава мѣстото, завзето отъ обикновенъ и хиперстенъ габбро. Жилитѣ сѫ изпълени съ ситнозърнестъ тъмно и свѣтло-зеленъ материялъ, който не реагира на очната диагноза. Подъ микроскопа едни отъ тѣхъ се показватъ съставени отъ уралитъ и плагиоклазъ (жилитѣ отъ скалитѣ на Голѣмъ Манастиръ), а други освѣнъ тѣхъ съдържатъ въ обилие кварцъ (въ лещи и изъ масата), порфиренъ ортоклазъ, ситнозърнестъ епидотъ и магнетитъ. Съ подобенъ съставъ се отличаватъ и жилитѣ отъ мѣстностьта „Черковището".

4. Скалнитѣ материяли отъ сѣвернитѣ склонове и поли на височината не сѫ наглѣдъ еднакви съ досега описанитѣ скали. Сходни въ структурно отношение, различаватъ се съставно. Съ подобни свойства се отличаватъ не само скалитѣ отъ сѣв. склонове на западната половина на височинитѣ, но и цѣлата имъ източна половина. Тая повърхна разлика се дължи на промѣнението, което сѫ прѣтърпѣли нѣкои отъ основнитѣ минерали на първоначалния скаленъ типъ габбро́. Промѣнили се желѣзомагнезиевитѣ бисиликати, а непромѣнени сѫ останали фелдшпатитѣ.

Промѣнението у първитѣ е слѣдвало реда, посоченъ по̀-рано. У диалага то започва отъ периферията и се шири къмъ срѣдата, като образува кафяво зеленъ амфиболъ, който изглежда като да е първиченъ минералъ и срасълъ съ диалага. Той заема всичкитѣ клиновидни форми на диалага и почти цѣлитѣ ивичести форми. У по́-голѣмитѣ диалагови индивиди той вече настига срѣдата имъ. Слѣдъ тая стадия на промѣнение настая друга, която измѣня от-

части или съвсѣмъ останалото диалагово вещество, и измѣня и вторичния амфиболъ. Измѣнението на диалага е пакъ въ амфиболъ, но различенъ отъ прѣдходния по боя и устройство; той е съ синкава зелена боя и влакнеста структура, каквато най-много отговаря на *уралита*. Кафяво зеления листнатъ амфиболъ отчасти помътнява зелено, като се прѣвръща въ друго амфиболово видоизмѣнение; отчасти прѣтърпѣва пълно измѣнение и дава *хлоритъ* съ влакнесто и листнато устройство. Такъвъ пълни и пукнатинитѣ на скалитѣ.

Отъ това коренно промѣнение на обагрения минералъ въ габбровитѣ скали въ друга боя, промѣня се и общата боя на скалитѣ отъ тъмно сива въ ясно зелена. Такава боя притежаватъ пó-голѣмата часть скали отъ сѣвернитѣ, източни и юго-източни отдѣли на височинитѣ.

При тѣзи промѣнения, които се дължатъ на молекуларни размѣстяния, включенията на диалага се запазватъ отчасти, а отчасти изчезватъ въ новообразувалия се продуктъ, а особно въ хлорита.

Фелдшпатитѣ остаятъ незакачени отъ влиянието на тия метаморфни процеси; само нѣкои показватъ зачало отъ тѣхъ, но и тѣ сж резултатъ отъ комбинационно дѣйствие. И у двата минерални вида се вижда резултатъ отъ механическо дѣйствие: много индивиди сж напукани, начупени и осукани, а částитѣ имъ размѣстени; много други, а особно фелдшпати, показватъ вълнообразно потъмняванье. По тѣхъ се заключава, че скалитѣ сж били подложени на силенъ натискъ, който е благоприятно дѣйствувалъ за параморфнитѣ промѣнения на пироксеновата маса въ амфиболъ.

Тоя постояненъ натискъ, който е придружавалъ може би скалитѣ още отъ самото имъ начало, билъ е съ врѣме подкрѣпенъ, ако не и усиленъ отъ ерупцията, която е дала андезитнитѣ материяли между селата: Балж-Бунаръ, Юсекъ-Бунаръ, Курмушлии, Дрѣново.

Скалитѣ отъ тая метаморфна область се отличаватъ съ еднакви свойства; иматъ слѣднитѣ характерни чърти.

а) Отъ сѣвернитѣ склонове на Голѣмо Манастирския върхъ, южно отъ с. Калфакьой скалитѣ съдържатъ: *уралитъ, плагиоклазъ, хлоритъ, епидотъ, магнететъ и титанитъ*. Устройство оофитно, което и простото око може да установи на стоялитѣ повече на въздуха скални части.

Уралитътъ има формитѣ на диалага, като му е спазилъ срастяньето, микролитнитѣ включения и перифернитѣ ивици отъ

амфибола. Изъ него се виждатъ и малкитѣ амфиболови листенца, съ каквито е богатъ диалагътъ отъ централнитѣ отдѣли на височината. Устройството на уралита е влакнесто, боята въ проходещата свѣтлина зелена, блѣднозелена и синкавозелена; метаморфозата — влакнесть хлоритъ. Нѣкои уралити съдържатъ още части отъ диалагъ. Понеже той у повечето индивиди окончателно е замѣнилъ основния минералъ, диалага, затова скалата по него заслужва названието *уралитъ габбро*.

Плагиоклазътъ е съ свойствата на плагиоклазитѣ отъ скалитѣ надъ с. Голѣмъ Манастиръ. Разликата му е само въ по-голѣмото накжсванье и въ съдържанието изъ пукнатинитѣ на хлоритъ-епидотно вещество. Той съдържа и цирконови кристалчета като включения.

Магнетитътъ е съ форми и свойства на магнетита отъ прѣснитѣ скали.

Епидотътъ е рѣдъкъ и привързанъ на фелдшпата.

Хлоритътъ метаморфенъ продуктъ на амфаболовитѣ видоизмѣнения. Титанитъ тукъ тамъ въ ситни зърна съ ромбично ограничение.

Почти съ сжщитѣ свойства и качества се характеризуватъ и скалитѣ отъ височинитѣ надъ Малъкъ Манастиръ. Съставнитѣ имъ минерали сж: *уралитъ*, съ слѣди отъ диалагъ, *амфиболъ*, *актинолитъ*, *плагиоклазъ*, *магнетитъ*, *хематитъ*, *епидотъ*, *хлоритъ*.

Всичкитѣ по свойства съ малко исключение се срѣщатъ съ съставнитѣ части отъ прѣдходнитѣ скали.

У тѣхъ магнетита освѣнъ въ отдѣлни зърна има го и въ зърнести агрегати съ длъгнеста форма, която свидѣтелствува за първоначаленъ оливинъ. Хлоритътъ е въ изобилие, защото голѣма часть отъ уралита е прѣвърната въ него. Не по́-малко отъ него е и епидотътъ, който освѣнъ въ ситнозърнести агрегати срѣща се и въ по́-едри зрънца.

Актинолитътъ е въ лжчести агрегати.

На нѣкои мѣста скалитѣ сж запазили отчасти и амфибола, а други показватъ само уралитъ, плагиоклазъ хлоритъ и епидотъ. Изъ тѣхъ се забѣлѣзватъ въ изобилие жили, които се състоятъ само отъ уралитъ, хлоритъ и епидотъ, въ които епидотътъ изпълнява ролата на цементъ.

Въ сѣвернитѣ склонове на върха между Мая-дере и Драма, между жилния материялъ има и такъвъ, който се състои отъ автоморфенъ амфиболъ и фелдшпатъ, полупегматитно срасли.

II. Диорити.

Тоя видъ скала завзима западнитѣ поли на височинитѣ и изпълня пространството между Талашманлии, Каяджикъ и Коюнъ-бунаръ. Той въ източнитѣ краища на равнището по боя и отчасти по структура се мѣси съ габбровитѣ скали, но се различава отъ тѣхъ съставно. Тъй напр. ю.-ю.-з. отъ селото Талашманлии скалниятъ материялъ отъ габбровитѣ скали е спазилъ общия изгледъ на родовата скала, а промѣнилъ състава. На него съ просто око може да се види напрѣдналата метаморфоза на пироксеновия минералъ. Той промѣнилъ тъмнозелената си боя въ блѣдно зелена, а полуметалическия блѣсъкъ въ копринеиъ; почти цѣлъ се е прѣвърналъ въ амфиболъ съ уралитенъ изгледъ. Освѣнъ тоя амфиболъ, който е въ свръзка съ пироксена, има въ голѣмо изобилие и други, който е уединенъ; той по свойства и качества се различава отъ прѣдходния. Отъ него има игли, ивици и листя изъ фелдшпата, въ които ограниченията на амфиболовитѣ индивиди сѫ спазени; той отговаря на първиченъ амфиболъ. Въ плагиоклаза изобилва олигоклазъ и андезинъ, а край тѣхъ има и малко кварцъ. По тѣзи данни скалата заслужва названието *диоритъ,* но не и *габбро́,* понеже и структурно се различава отъ него, тъй като въ нея прѣобладава типичната зърнеста структура.

Западно отъ него въ мѣстностьта наречена „Голѣмиятъ рѫтъ“ скалнитъ материялъ се отличава съ тъмна и почти черна боя и дребно зърнесто устройство, което подъ микроскопа отчасти наподобява офитното. Въ тѣхъ плагиоклазътъ олигоклазъ взема върхъ надъ останалитѣ, а край него има и ортоклазъ. Съ магнетита заедно има и илменитъ, който е отчасти прѣвърнатъ въ титанитъ.

Амфиболътъ е първиченъ и вториченъ (уралитъ); послѣдниятъ съдържа и включенията на диалага, и слѣди отъ него. Относит. имъ тегло е 3.112.

Между Талашманлии и Каяджикъ изъ тѣхъ се забѣлѣзватъ бѣлизникави жили съ аплитно устройство. Прѣобладаещиятъ минералъ въ тѣхъ е ситнозърнестъ кварцъ, който се придружава отъ плагиоклазъ. Изъ тази основна маса на жилитѣ забѣлѣзватъ се черни точици, които подъ микроскопа се разпадатъ на магнетитъ и турмалинъ съ синя боя. Съ тѣхъ заедно се мѣсятъ и розови червеникави зрънца отъ гранатъ.

Въ съсѣдство съ с. Каяджикъ и въ самото село диоритовитѣ скали губятъ значително отъ родственитѣ си връзки съ габбро́. У тѣхъ, което още може да подсѣща за габбро́, е разположението и

устройството на часть отъ амфиболътъ, който притежава уралитенъ изгледъ и сраслечни ламели на диалага. Скалитѣ се отличаватъ съ привидно зърнесто устройство, на което индивидитѣ отъ главнитѣ минерали (плагиоклазъ и амфиболъ) сѫ съ еднаква форма и величина. У тѣхъ чернитѣ рудни минерали количествено сѫ малко; титанитътъ е повече; той е привързанъ съ тѣхъ. По него може да се заключава, че чернитѣ минерали сѫ повечето илменитни, а помалко магнетитни.

Апатитътъ е сѫщо въ изобилие и то въ дребни начупени прѫчици или зрънца; той е привързанъ повече на фелдшпата.

Отъ напрѣдналата матаморфоза на амфибола се е развилъ малко ситно-зърнестъ епидотъ, който въ пó-разрушенитѣ партии е сравнително повече. По приведенитѣ причини скалата не може да носи името на типичнитѣ диорити, но на прѣходнитѣ отъ габбрó, сир. *габбрó диоритъ*.

Въ южна посока отъ с. Каяджикъ и въ източна отъ Коюнъ-бунаръ пространството е запълнено отъ скали съ сиенитенъ изгледъ; въ тѣхъ преобладава сивото минерално вещество надъ зеленото, които простото око опрѣдѣля за фелдшпатъ и амфиболъ.

Съ помощьта на микроскопа се подтвърдява типичното зърнесто устройство на сиенита, но прѣобладаещиятъ фелдшпатъ е плагиоклазъ, поради който и скалата спада въ групата на диорититѣ.

У тѣхъ амфиболътъ е първиченъ; край него има и биотитъ съ сѫщитѣ свойства. Въ тия диоритни скали не отсѫтствуватъ и кварцъ, магнетитъ, илменитъ, титанитъ, малко апатитъ и сравнително много хлоритъ, който е вториченъ продуктъ на амфибола и биотита. Намѣстѣ съ него въ съдружие се забѣлѣзва и епидотъ.

Най-разпространениятъ минералъ е фелдшпатътъ, който по естество е повече олигоклазъ и андезинъ, а сравнително малко лабрадоръ. Неговитѣ неправилни широко и ивичести четвъртити форми се характеризуватъ съ ламелиранье отъ тѣсни жилчести индивиди. Часть отъ тѣхъ въ срѣдата си показватъ начало отъ метаморфоза, въ която е взело участие и бисиликотното вещество.

Амфиболътъ е въ едри плочести индивидуални форми съ неправилно периферно ограничение. Биотитътъ е накѫсанъ и периферно навлакненъ.

Кварцътъ е неправилно зърнестъ и бистъръ. Включенията му сѫ ситенъ черенъ прахъ и течни включения съ либелки.

Понеже е първично образувание и при това въ значително количество, скалната маса по него се нарича *кварцъ диоритъ*.

III. Гнайсъ.

Въ с.-и. поли на височинитѣ, сѣв. отъ с. Драма, при рѣката се показватъ шистозни скали съ зърнесто влакнесто устройство и тънко слоевидно разположение на луспеститѣ минерални форми около зърнеститѣ. Съ просто око на скалата се различаватъ: кварцъ, фелдшпадъ биотитъ и епидотъ, броятъ на които не се увеличава и съ микроскопа. По този минераленъ съставъ и устройство скалата отговаря на гнайсъ, и то *биотитъ гнайсъ*.

Отличителнитѣ бѣлѣзи на минералитѣ въ микроскопа сѫ слѣднитѣ:

Кварцътъ е въ зърнести форми съ слаба прогледность отъ неправилнитѣ пукнатини, изпълнени съ епидотно вещество, и отъ глобулитни прахъ, който навсѫдѣ пълни индивидитѣ му.

Въ препаратитѣ пространството, завзето отъ фелдшпата, изпълнено е съ тънки и тѣсни луспици и ивички съ еднаква посока, успоредна на дългата ось на индивидитѣ; тѣ сѫ мусковитъ. Освѣнъ тѣхъ има ситно зърнесто жълтозеленикаво вещество, което отговаря на епидотъ. Биотитътъ е съ кафява боя и неправилни парцали. Нѣкои отъ неговитѣ индивиди носятъ на себе слѣди отъ метаморфоза, понеже по цѣлото имъ протежение нѣматъ еднаква боя, еднакви поларизационни бои, отъ което слѣдва да се заключи, че тѣ се намиратъ въ разна стадия на прѣвръщанье въ хлоритъ или биотитни видоизмѣнения.

Епидотътъ е привързанъ на кварца и фелдшпата, но не и на биотита, което показва, че биотитътъ не е взелъ активно участие въ образуваньето му.

Скалата е прѣтърпѣла силно налѣганье, понеже индивидитѣ на разнитѣ минерали показватъ ундулаторно потъмняванье.

Болеститѣ по отношение къмъ брака и развода.

Сждебно-медицинска студия

отъ д-ра на мед. С. Данаджиевъ

(Четена въ дружеството на 24. априлъ 1899.)

I.

Нашата православна черква приима слѣдното опрѣдѣление на брака: „съпружеството е свободното съединение на мжжътъ съ жената за общъ животъ до смърть съ участие на човѣшки и божески права.“ Това опрѣдѣление е почти букваленъ прѣводъ на старото римско понятие за брака, споредъ което „nuptiae sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio,“ и което е усвоено отъ западната католишка черква. Къмъ нашето опрѣдѣление е прибавено само качеството „свободно,“ което и тъй произтича отъ римското понятие consortium (сдружаванье, дружество), понеже послѣдното става винаги по взаимно съгласие, т. е. свободно.

За да отговори обаче съпружеството на тази своя високо етическа задача иска се прѣдварително да се изпълнятъ извѣстни условия отъ страна на ония, които се съединяватъ свободно за общъ животъ до смърть. Тѣзи условия сж прѣдписани отъ Екзархийския Уставъ, който е едничкиятъ сжществуещъ законъ у насъ по брачнитѣ дѣла изобщо. Членъ 186. глава VI. отъ екзархийския уставъ, приспособенъ за княжеството (утвърденъ съ указъ отъ 21. мартъ 1897 г.) гласи тъй:

„При извършванието на брака се пазятъ слѣдующитѣ условия:

1. *Момъкътъ да е навършилъ 20 години, а момата 18.*
2. *Да се не намиратъ въ родство по между си.*
3. Да се взима съгласието на родителитѣ.
4. Да се не намиратъ въ брачни връзки съ други лица.

5. *Да не страдатъ отъ лудость, епилепсия, идиотство (слабоумие) или сифилисъ.*

6. Взаимно съгласие.

7. Да сж снабдени съ кръщелни свидѣтелства.

8. Да не сж осждени на безбрачие отъ духовния сждъ."

Едни отъ тѣзи условия (алинеи 3, 4, 6, 7, 8) иматъ за цѣль главно да урегулиратъ взаимнитѣ отношения на бждещитѣ съпрузи, съобразно съ горното опрѣдѣление на брака; а другитѣ (ал. 1, 2, 5) иматъ покрай това за задача да въдворятъ принципа за естествения изборъ (Zuchtwahl, sélection naturelle), който се основава възъ общия биологически законъ за наслѣдственостьта. Като поставя горнитѣ условия за брака законодательтъ се грижи не само за взаимнитѣ дружески отношения между самитѣ съпрузи, но и за тѣхното лично здравье и за здравьето на тѣхното потомство. Черквата и държавата се явяватъ въ този случай като изпълнители на исканията на етиката и на хигиената. Исканията на послѣдната се свеждатъ върху принципа на естествения изборъ: да се избиратъ за бракъ здрави и силни индивиди, които прѣдставятъ най-голѣма гаранция за здраво потомство. Като санкционира този принципъ, държавата иска да се сключватъ бракове между здрави, за да има здрави граждани.

Прѣдметътъ на тая студия ще съставя именно разглежданьето на узаконенитѣ хигиенически мѣрки относително брака и развода отъ научна гледна точка.

1. Първото исканье на чл. 186. ал. 1. е: момъкътъ да е навършилъ 20 години, а момата 18. Бракътъ е едно обстоятелство въ живота на всѣки индивидъ, което изисква присжтствието на извѣстни условия у този послѣдния: тѣлесно и умствено развитие, възрасть, здравье. Възрастьта и умственото развитие сж зачекнати доста въ закона, но върху тѣлесното развитие не е обърнато нужното внимание, като че то е винаги свързано съ възрастьта. Навършекътъ на 20-та година у момъка може да се смѣта за нашия климатъ и расово потекло — понеже климатътъ и расата играятъ доста важна рола — за периодъ на пълна полова зрѣлость, но не винаги и на пълно физическо развитие. За жената у насъ този периодъ е пó-низъкъ. Споредъ една статистика, правена отъ насъ, срѣдната възрасть, въ която настаятъ първитѣ менструации у българкитѣ, е 14-та и $^1/_2$ година. Обаче появяваньето на менструацията у момичето още не е знакъ на полова зрѣлость. За да се установи както трѣба тая зрѣлость необходимо е да се изминатъ най-малко двѣ или три години отъ появата на първитѣ регули. И самиятъ

растежъ на организма не е още завършенъ въ 14-15. година; той продължава още нѣколко години, доклѣ достигне тѣлото до пълното си развитие. Въ сѫщность пълното тѣлесно развитие на момъка или на момата би трѣбало да се смѣта за критерий на възмѫжалость и споредъ това като условие за бракъ, а не числото на годинитѣ. Първото много често не отговаря на второто. Има множество индивиди, мѫже или жени, на които годинитѣ отговарятъ на исканитѣ, но на които поради недостатъчното имъ тѣлесно развитие все пакъ не би трѣбало да се допуща да встѫпятъ въ бракъ, като се иматъ прѣдъ видъ свързанитѣ съ него тежки послѣдствия, особно за жената. Тъй напр. понеже една мома е навършила 18. година, безъ да се гледа на нейното слабо и крѣхко тѣлосложение, законътъ ѝ допуща да се ожени; настаятъ слѣдъ женитбата чести раждания, кърмения, които изтъщаватъ и безъ туй слабото тѣло; а разнитѣ болести, особно туберкулозата това и чакатъ да се загнѣздятъ въ слабия, неспособенъ за отпоръ организъмъ. Това се отнася не по-малко и за тѣлесно слабия мѫжъ, за когото слѣдъ женитбата настаятъ нови грижи и по-усилени физически или умствени трудове, за да достави нужнитѣ срѣдства за прѣхрана на фамилията си. Тъй че тежеститѣ, свързани съ брачния животъ, могатъ да бѫдатъ за тѣлесно слабия мѫжъ или жена често фатални, което се доказва отъ всѣкидневното наблюдение. А дѣцата, родени отъ такива родители, ще унаслѣдятъ несъмнѣно една слаба тѣлесна и нервна организация, прѣдразположена къмъ всѣкакви болести.

Разбира се, че за повечето случаи прѣдписаното отъ закона число на годинитѣ за встѫпянье въ бракъ е достатъчно; но за да отговаря това исканье напълно на хигиеническитѣ цѣли, каквито гони въ тоя случай законътъ, би било по-цѣлесъобразно да се допълни алинея 1. отъ чл 186. тъй: „момъкътъ да е навършилъ 20, а момата 18 години *и да сѫ тѣлесно напълно развити*". Съ това допълнение се обръща нужното внимание върху тѣлесното развитие на ония, които ще встѫпятъ въ бракъ, както е обърнато внимание и върху тѣхното пълно умствено развитие. По тоя начинъ ще се избѣгнатъ множество нещастни бракове отъ една страна, а отъ друга ще се достигне до едно по-здраво потомство.

Новото измѣнение на екзархийския уставъ относително исканьето на по-висока възрасть за да се встѫпи въ бракъ, и — както ще видимъ по-сетнѣ — относително другитѣ искания, прѣдставя едно културно явление въ нашия общественъ животъ. Въ стария екзархийски уставъ отъ 1883. година дори не се споменуваше за

годинитѣ на ония, които ще сключватъ бракъ. Само въ 1884. год. Св. Синодъ постанови и съобщи чрѣзъ едно окржжно, че брачното пълнолѣтие за момъка трѣба да се смѣта слѣдъ 19. а за момата слѣдъ 17. година.[1])

Като опрѣдѣля минималната възрасть за встжпянье въ бракъ законътъ се старае да не допуща бракъ между лица, които не сж стигнали още годинитѣ на зрѣлостьта. Но за жалость тѣзи прѣдписания на закона не се изпълняватъ на практика. Напр. ние видѣхме онази година една 14-годишна жена още не получила първитѣ си менструации, а оженена законно отъ една година насамъ; при това пъкъ и неразвита тѣлесно! Какъ е възможно подобно явление при изричнитѣ наредби на закона, дѣто за да се избѣгне погрѣшното оцѣняванье на възрастьта се изисква дори и кръщелно свидѣтелство, ний не можемъ да си обяснимъ. Както се оказа отъ разпитваниятъ, свещенникътъ отстжпилъ на настоятелнитѣ искания на родителитѣ, които не желаели да изтърватъ благоприятния случай да задомятъ колкото се може по-рано дъщеря си и да се освободятъ по такъвъ начинъ отъ една тежесть. А такива пенални факти не сж еднички.

Бракове подобни на тоя, както и такива, дѣто тѣлесната организация на лицата, които ги сключватъ, е слаба, или прѣдставя аномалии, които правятъ напр. у жената бждещата ѝ длъжность на съпруга и майка неизпълнима, биха могли да се избѣгнатъ, ако се прибѣгваше винаги до съвѣта и мнѣнието на едно компетентно лице, — съ други думи ако законътъ задължаваше тѣзи лица, както ги задължава да иматъ кръщелно свидѣтелство, да прѣдставятъ и медицинско свидѣтелство, че сж тѣлесно напълно развити и че нѣма никакви тѣлесни прѣчки за тѣхното встжпянье въ бракъ. Послѣдното обстоятелство е важно за това именно, за-

[1]) Споредъ римското право и пó-подирѣ споредъ византийското крайни прѣдѣлъ на възрастьта, пó-долу отъ която не било позволено да се сключва бракъ, била 7. година — дѣтската възрасть, понеже дѣте пó-малко отъ 7 години не е въ състояние да има своя воля, да изявява съгласие и да сключва договори. Каноническото право на гръцката черква повишило тоя прѣдѣлъ за момата до 12. година, а за момъка до 14. година, като се водило главно отъ съображението, че задачата на брака е прѣди всичко разплодяваньето. Така е било и въ гръцката черква, доклѣ българскиятъ народъ се намиралъ подъ цариградската патриаршия. Споредъ кормчията исканата възрасть за момата е 12. год., а за момъка 15.; а по указа на Св. Синодъ на руската черква 13. и 15. год. Споредъ практиката на сжщата черква унищожението на брака може да се иска отъ малолѣтния съпругъ само до навършека на гражданското пълнолѣтие — 16 години за жената и 18 за мжжа. Но и въ такъвъ случай унищожението на брака не се допуща, ако жената е станала трудна. По послѣдното условие е съгласенъ и френскиятъ кодексъ, заедно съ законодателствата на повечето европейски държави. (Д-ръ Стрѣзовъ, Бракоразводнитѣ дѣла прѣдъ епархийскитѣ духовни сждилища, 1898 стр. 45.)

което се случва, да встжпятъ въ бракъ жени съ тѣсни тазове, които недопущатъ нормално ражданье, а това послѣдното може въ нѣкои случаи да имъ струва живота.

Както не се допуща бракътъ между непълновръстни, тъй не би трѣбало да се допуща и между лица, между възрастьта на които има голѣма разлика. На всѣки случай тази разлика не би трѣбало да надминава 15 години. Този въпросъ, който има не по-малко хигиеническо значение отъ въпроса за бракове между непълновръстни, не е никакъ зачекнатъ отъ закона. Върху него ний ще се повърнемъ други пжть.

2. Второ исканье на екзархийския уставъ е да се не сключва бракъ между роднини. Разбира се, че когато се гледа на тоя въпросъ отъ хигиеническо становище, трѣба да се подразумѣва само кръвното родство въ права и косвена линия. То се отразява неблагоприятно върху потомството само възъ основание на закона за наслѣдственостьта. Тамъ, дѣто нѣма никакви вродени недостатъци въ тѣлесната или умствена организация на кръвнитѣ роднини, встжпили въ бракъ, и въ тѣхното потомство нѣма да се появятъ. Но понеже такова съвършенство се случва извънредно рѣдко или почти се не срѣща, а наопаки въ повечето случаи единиятъ или двамата съпрузи показватъ нѣкои непълноти, по-малки или по-голѣми въ своята тѣлесна или нервна конституция, — непълноти, които по сродството на кръвьта пó-лесно се унаслѣдватъ, и ако ги има у двамата съпрузи, дори се сумирватъ въ пó-тежки проявения въ потомството, — ний виждаме тъй често болни дѣца у родители, които сж били близки роднини. (Отъ 512 бракове между кръвни роднини, само 103 сж имали нормални дѣца, около $^4/_5$ отъ браковетѣ сж били или изобщо безплодни, или сж имали дѣца епилептични, слаби, болничави, слабоумни, уродливи. Mantegazza, Hygiene der Liebe.) Това емпирическо правило е съзнато почти отъ всичкитѣ цивилизувани народи; затуй виждаме, че почти въ всичкитѣ законодателства е проникналъ възгледътъ, да не се допуща бракъ между кръвни роднини. Тоя възгледъ се корени дълбоко въ съзнанието на народитѣ, а особно на нашия. Ни едно отъ условията за бракъ не се изпълнява тъй точно, както това. Желателно би било да се разбере и да проникне въ съзнанието на обществото хигиеническото значение и на другитѣ условия относително сключването на брака, респективно разтъргването му, за да могатъ тѣ да се прилагатъ както трѣба въ обществения животъ и за да се достигнатъ благоприятнитѣ резултати, които се очакватъ отъ тѣхъ.

3. Алинея 5. отъ чл. 186. изизсква отъ ония, които ще встѫпятъ въ бракъ, да не страдатъ отъ *лудость, епилепсия, идиотство (слабоумие)* или *сифилисъ*. Въ стария екзархийски уставъ бѣха прѣдвидени само първитѣ двѣ болести като прѣчка за бракъ. Види се животниятъ опитъ е накаралъ законодателя да прѣдвиди още идиотството и сифилиса като обстоятелства, които изключватъ брака. Това е едно ново прѣдимство на новия екзархийски уставъ.

За сключването на брака исканията на закона относително реченитѣ болести сѫ категорически и безусловни. Тукъ се явява обаче въпросътъ, да ли само при наличността на тѣзи болести въ момента на сключването на брака не трѣба да се допуща последниятъ?

Да разгледаме първо а) лудостьта и епилепсията, които иматъ много общо по между си и слѣдователно могатъ да се турятъ на еднаква стъпень по важностьта си въ въпроса, който ни занимава. Има много случаи, дѣто тѣзи болести ги е имало пó-прѣди, и около врѣмето на сключването на брака ги нѣма, или съ други думи лицето, което е страдало отъ тѣхъ, да изглежда оздравѣло; не трѣба ли и въ такъвъ случай да се откаже бракътъ?— Не трѣба, казва буквата на закона. Но духътъ на закона е другъ. Законътъ се старае да забрани на умоповрѣдения, на епилептика, на идиота да произвеждатъ потомство, защото това потомство възъ основание на закона за наслѣдственостьта не ще бѫде пó-добро отъ родителя си. Като се има прѣдъ видъ винаги тази тенденция на закона, трѣбало би да не се допущатъ до бракъ и такива, които сѫ били *пó-прѣди* умоповрѣдени или *сѫ имали* епилептични припадъци. Фактътъ, че едно лице е било пó-рано умоповрѣдено или епилептично, макаръ и да е оздравѣло напълно, доказва, че то притежава слаба нервна система, прѣдразположена къмъ ония болести; а хора съ подобна слабость на нервната система не би трѣбало по съвѣтитѣ на науката да произвождатъ потомство. Доста е, дѣто се раждатъ отъ инакъ съвсѣмъ здрави родители дѣца съ слаби нерви, особно ако сѫ зачевани въ врѣме на едно изключително умствено състояние (както напр. въ пиянство), или въ врѣме на нѣкое прѣходно физическо или нервно ослабванье на родителитѣ си.

Умоповрежданьето, а особно епилептичнитѣ припадъци показватъ извѣстна наклонность къмъ рецидивитетъ; тѣ могатъ напр. да се повтарятъ и слѣдъ брака, и въ такъвъ случай ще дадатъ поводъ за разводъ. А не би ли било по-цѣлесъобразно да се не допуща à priori бракътъ на лица, които сѫ страдали отъ умо-

повр҃ѣждане и епилепсия, макаръ и да не страдатъ вече около врѣмето на сключването на брака? У епилепсията напр. могатъ да бѫдатъ припадъцитѣ рѣдки, и около врѣмето на сключването на брака да ги нѣма никакви; при все това тѣ могатъ да се появятъ слѣдъ брака по́-често, или и да не се появятъ, но да се прѣдадатъ на потомството било като такива, било подъ форма на разни други нервни страдания.[1]) Споредъ закона за наслѣдствеността извѣстни нервни болести, при неблагоприятни условия, се унаслѣдватъ отъ потомството въ по́-тежка форма; тъй напр. баща пияница ражда често дѣца епилептични, а тѣзи пъкъ — дѣца, които се умоповрѣждатъ.[2])

Като се водимъ отъ тѣзи съображения, които се съгласяватъ напълно съ духа на закона, ний бихме били на мнѣние да се прибави къмъ алинея 5. отъ чл. 186. при условието, да не страдатъ отъ лудость или епилепсия, и условието: *„и да не сѫ страдали.“*

б) Такава прибавка си нѣма мѣстото относително *идиотството*, защото сѫществува ли то веднажъ около врѣмето на сключването на брака, то е сѫществувало и по́-рано, вѣроятно отъ дѣтинството или отъ юношеството насамъ. Върху идиотството ний ще се повърнемъ пакъ, когато ще го разглеждаме като поводъ за разводъ.

в) Прѣминаваме къмъ въпроса за *сифилиса* като прѣчка за бракъ. Както за споменатитѣ болести, тъй и за сифилиса законътъ не поставя никакви условия; неговитѣ искания сѫ абсолютни, безусловни. Да разгледаме обаче тоя въпросъ отъ научна страна.

Сифилисътъ съставя ли абсолютна прѣчка за брака? Има двѣ мнѣния по тоя въпросъ. Едни отъ лѣкаритѣ, и това сѫ малцината, отказватъ изобщо да е излѣчимъ сифилисътъ, и споредъ това из-

---

[1]) Ний познаваме нѣколко фамилии, дѣто единъ отъ съпрузитѣ е ималъ прѣди брака, и то по́-вечето въ дѣтинството, по 1—2 или повече епилептични припадъка, а недѣли, мѣсеци или година слѣдъ брака тѣзи припадъци ставатъ тъй често, че за нѣкои отъ тѣзи фамилии взаимниятъ животъ между съпрузитѣ става непоносливъ. У една отъ тѣзи фамилии 5 дѣца сѫ измрѣли едно подиръ друго отъ спазми и отъ менингитъ, доклѣ фамилията остава най-послѣ бездѣтна.

[2]) Споредъ Morel'я израждането (дегенерацията) на фамилиитѣ става обикновено по слѣдната схема:

въ I. поколѣние се срѣщатъ: етически недостатъци (depravatio,) злоупотрѣбение съ алкохола;

въ II. поколѣние се срѣщатъ: пиянство, маниякални припадъци, всеобща прогресивна парализа;

въ III. поколѣние се срѣщатъ: хипохондрия, меланхолия, жизнедосада (taedium vitae), наклонность къмъ убийство.

въ IV. поколѣние се срѣщатъ: слабоумие (imbecillitas), идиотство, изчезване на фамилията. (Morel, Traité des dégénérescences, 1857; Traité des maladies mentales)

ключватъ брака. Други наопаки — и това сж множинството — допущатъ да е излѣчимъ сифилисътъ — като разбиратъ подъ думата излѣчимость безопастностьта отъ заразяванье на други и на потомството — и слѣдователно допущатъ брака. Тѣзи двѣ противуположни мнѣния сж изказани съ слѣднитѣ думи у Fournier: „когато има човѣкъ сифилисъ, той го задържа за себе си, безъ да рискува да го даде на другиго, а най-малко на своята жена и дѣца“. — „Когато има човѣкъ сифилисъ, старае се да го лѣкува, и когато, благодарение на усилени грижи, той го е направилъ не опасенъ за другитѣ и за себе си, тогава, дошълъ вече въ обикновенитѣ условия, човѣкъ има морално право да се ожени“.[1]) Нашата черква е усвоила първото мнѣние.

Споредъ Fournier, мнѣнието на когото смѣтаме за най-авторитетно по тоя въпросъ, сифилисътъ не може да бжде една ненадвивна прѣчка, едно постоянно, вѣчно, абсолютно запрѣщение на брака. Освѣнъ нѣкои твърдѣ рѣдки изключения сифилисътъ съставя само *врѣменно* запрѣщение на брака; единъ сифилитиченъ, откакъ прѣкара извѣстенъ периодъ лѣкуванье, се връща въ едно състояние на здравието си, което го прави способенъ за двойната роля на съпругъ и на баща на фамилията. За доказателство на това служатъ всѣкидневнитѣ наблюдения. Ний срѣщаме на всѣка стжпка субекти, които сж имали сифилисъ въ младостьта си, оженили се пó-кжсно и не сж прѣдали отпослѣ нищо сифилитично на жена си отъ една страна, а отъ друга иматъ дѣца здрави, цъвтещи, тъй живи и първави, тъй надарени, както сж си ги желали. Такива случаи изобилуватъ. Още до 1879 год. Fournier е ималъ 87 точно описани наблюдения отъ субекти, доказано сифилитични, които откакъ се оженили не сж прѣдали на женитѣ си най-малкото подозрително явление и освѣнъ това сж родили (всичкитѣ 87) 156 дѣца абсолютно здрави. 10 години слѣдъ това Fournier умножилъ до 200 своитѣ наблюдения, които говорятъ въ сжщия утѣшителенъ смисълъ. Тѣзи факти сж толкозъ повече достовѣрни, че самитѣ случаи сж изслѣдвани твърдѣ грижливо и наблюдавани въ продължение на много години. Като примѣръ Fournier привежда слѣднитѣ два случая. „Двама отъ моитѣ клиенти, бивши сифилитици, се ожениха, единиятъ безъ да ме пита, а другиятъ слѣдъ като взе моето съгласие. Първиятъ има сега 4 дѣца, вториятъ 5. Ието вече има двайсетъ години откакъ съмъ лѣкарь на тѣзи двѣ фамилии, и

[1]) Fournier, Syphilis et mariage.

азъ мога съ пълна увѣреность да ви подтвърдя слѣдното: 1) че женитѣ на тѣзи двама болни не сж прѣдставяли никога и най-малкото сифилитично явление, най-малкиятъ подозрителенъ признакъ; 2) че деветьтѣ дѣца на тѣзи двѣ фамилии сж абсолютно здрави. Благодарение на грижливостьта на тѣхнитѣ майки азъ съмъ могълъ да ги наблюдавамъ свободно отъ тѣхното ражданье до днесъ не само въ различнитѣ болести, но и въ най-лекитѣ неразположения, отъ които сж страдали. Никога не съмъ забѣлѣзалъ по тѣхъ въ каквато и да е степень, въ каквато и да е форма нѣщо, което би напомняло за бащината имъ зараза.

„Ето двѣ фамилии, дѣто сифилисътъ на бащата не е игралъ безспорно *никаква роля*, дѣто нѣщата сж вървѣли тъй, както бихж вървѣли при отсжтствието на всѣкакъвъ сифилитиченъ антецедентъ.

„Една отъ тѣзи фамилии прѣдставя типъ на пълно домашно щастие; тя ми е внушавала често пжти разсжждения относително въпроса, който ни занимава сега. Седналъ като приятель при това щастливо огнище и свидѣтель на неговитѣ интимни радости, азъ съмъ си казвалъ често: каква погрѣшка бихъ направилъ, ако поради прѣувеличенъ страхъ отъ една бивша болесть бихъ попрѣчилъ на тоя бракъ! Каква погрѣшка бихъ извършилъ, ако бѣхъ унищожилъ въ зародиша му сегашното щастие на тѣзи двѣ сжщества, тъй нѣжно съединени, и ако бѣхъ попрѣчилъ на ражданьето на тѣзи хубави дѣца!

„И тъй повтарямъ и ще повтарямъ непрѣстайно, че *човѣкъ може да се ожени откакъ е ималъ сифилисъ,* и че послѣдствията отъ единъ бракъ, сключенъ подъ тѣзи условия, могатъ да бждатъ абсолютно щастливи, по медицински речено. Това азъ твърдя и провъзгласявамъ високо, откакъ съмъ изучвалъ добросъвѣстно този важенъ въпросъ — важенъ отъ двойна гледна точка, отъ клиническа и социялна — откакъ съмъ се съвѣтвалъ съ много лични и чужди наблюдения. Това е за мене единъ фактъ спечеленъ, една истина доказана“.

Ний цитираме нарочно горнитѣ краснорѣчиви думи на прочутия сифилидологъ за да докажемъ, че запрѣщението на сифилитицитѣ да се женятъ, прѣдвидено въ екзархийския уставъ, не почива върху строго научна почва. Това запрѣщение се диктува главно отъ профилактически съображения; не ни се вѣрва, нѣкои етически моменти, както напр. че тоя, който е допустналъ да се зарази отъ сифилисъ прѣди брака, не ще бжде примѣренъ съпругъ и добъръ баща слѣдъ брака, или че съвмѣстното живѣнье съ такъвъ съпругъ

е непоносливо и пр., да сѫ внушили онуй запрѣщение. Защото и това би било единъ неоправданъ отъ опита възгледъ. Ний познаваме сифилитици заразени прѣди брака, които сѫ примѣрни съпрузи и добри бащи, и фамилнитѣ отношения на които сѫ едни отъ най-добритѣ. Като е ималъ законодательтъ слѣдователно само хигиената на брака и на произходещето отъ него потомство прѣдъ видъ при поставяньето на сифилиса като прѣчка за брака, а отъ друга страна опитътъ доказва, че сифилисътъ не е винаги опасенъ за брака, той би трѣбало да допусне въ такъвъ случай нѣкои условия, които, като отговарятъ на стремленията на хигиената, да допущатъ брака. А такива условия науката признава. Съ други думи сѫществуватъ условия, слѣдъ изпълнението на които сифилисътъ въ повечето случаи не прѣдставя опасность за здравия съпругъ и за потомството; и слѣдователно онѣзи съображения на законодателя относително сифилиса падатъ сами по себе си.

Да видимъ какви сѫ тѣзи условия. Тукъ ний ще прибѣгнемъ пакъ до изводитѣ на такъвъ авторитетъ по въпроса, който ни занимава, какъвто е Fournier. Той поставя слѣднитѣ условия:

а) отсѫтствието на каквото и да е явление на сифилиса около врѣмето на сключваньето на брака, защото сѫществуваньето и на най-малкия признакъ на болестьта е явно доказателство, че тя е още въ сила и въ дѣйствие;

б) напрѣдналата възрасть на болестьта. Туй условие се разбира лесно отъ слѣдното емпирическо правило: колкото е по́-младъ сифилисътъ, толкозъ по-многобройни и по-заплашителни сѫ опасноститѣ, които той донася въ брака. И тукъ врѣмето както и при други болести, тѣлесни и душевни страдания се явява като единъ цѣлителенъ моментъ. То изхабавя тъй да се каже влиянието на сифилиса; то го намалява, ослабя и дори го унищожава съвсѣмъ. Каква трѣба да бѫде обаче минималната възрасть на сифилиса за за да не бѫде той опасенъ за брака? Необходимиятъ минимумъ, да може заразениятъ организъмъ да се изчисти достатъчно отъ заразата подъ влиянието на лѣкуваньето и врѣмето, е *три до четири години;*

в) изтичаньето на извѣстно врѣме слѣдъ послѣднитѣ проявения на болестьта безъ да сѫ се показвали нѣкои признаци, особно ако това врѣме се съвпада съ продължителното прѣкѫсванье на лѣкуваньето;

г) достатъчно лѣкуванье. Сифилисътъ е болѣсть достѫпна за лѣкуванье. Това лѣкуванье намалява до минимумъ заразителностьта

й, дори може да унищожи послѣдното й свойство. Но за да бѫде туй лѣкуванье — извършено разбира се по всичкитѣ правила на изкуството — достатъчно, необходимо е да става то много години наредъ, най-малко три, четири години.

И тъй лѣкуваньето и врѣмето сѫ двата най-важни цѣлебни фактора, отъ прилаганьето на които зависи очистяньето на организма отъ заразата и подвежданьето му подъ нормални условия. Споредъ това на всѣкиго, който е изпълнилъ всичкитѣ горни условия, лѣкарьтъ, възъ основание на клиническитѣ и статистически данни, които му дава науката, би могълъ да позволи да се ожени; въ противенъ случай да му го запрѣти енергически.

Прочее когато науката, която се води въ дадения случай, както и законодательтъ отъ хигиенически съображения, намира основания да допусне бракътъ на едно лице, което е страдало отъ сифилисъ, и то подъ извѣстни условия, ний не намираме причини за неумолимостьта на закона (който въ такива въпроси трѣба да върви рѫка подъ рѫка съ науката, и да изисква дори нейното прѣдварително мнѣние) да го не допуща подъ никакви условия. Тази неумолимость на закона прави неговото приспособяванье на практика невъзможно, защото съ запрѣщението на сифилитицитѣ да встѫпятъ въ бракъ се осѫжда голѣмо число мѫже на безбрачие, съ свързанитѣ съ него морални страдания, уголѣмява се числото на нежененнитѣ, които ще търсятъ полово удовлетворение извънъ брака, и слѣдователно ще се уголѣми проституцията. Отъ друга страна мнозина сифилитици, като иматъ онази перспектива относително недопущаньето имъ до бракъ — а желанието за размплодяванье е едно отъ най-силнитѣ чувства у човѣка — ще се принуждаватъ да укриватъ още отъ самото начало своята болесть и да не я лѣкуватъ както трѣба, и съ това, разбира се, донасятъ още пó-голѣма врѣда въ семейния животъ. Къмъ туй укриванье ще се прибѣгне още пó-скоро, ако стане задължително извѣстяваньето на санитарнитѣ власти за всѣко заразяванье съ сифилисъ, съ цѣль да се достигне една контрола надъ ония, които ще встѫпятъ въ бракъ.

Прѣдъ видъ на тѣзи теоретически и практически съображения ний мислимъ, че чл. 186. т. 5. относително болестьта сифилисъ е съставенъ много строго и че би било необходимо да се направи едно снизхождение, което да се формулира по слѣдния начинъ: *„освѣнъ ако лицето, което страда отъ тази болесть, докаже, че се е лѣкувало въ продължение най-малко на три до четири години*

систематично, и че въ послѣдната година не сѫ се проявявали никакви признаци на болестьта му.“

По този начинъ се отстраняватъ почти съвсѣмъ ония страхувания за бѫдещето на брака и на потомството, които е ималъ законодательтъ при съставянието на споменатия членъ, и се дава формално право на всички сифилитици, — които nota bene и безъ това щѣхѫ да го направятъ — да се стремятъ къмъ брака и семейния животъ, слѣдъ като изпълнятъ горното условие. Съ това не се накърнява ни най-малко етическото значение на брака, а на хигиеническото искание се отговаря удовлетворително. Онова условие ще бѫде едно ново подбужданье на заразенитѣ отъ сифилисъ да се лѣкуватъ, като знаятъ, че тѣхната болесть и да е извѣстна, все пакъ не ще да имъ попрѣчи за женитбата. Отъ друга страна и лѣкарьтъ безъ всѣко стѣснение ще може да засвидѣтелствува, че единкой-си е ималъ наистина сифилисъ, но се е лѣкувалъ редовно въ течение на извѣстно врѣме.

Освѣнъ горнитѣ затруднения при практическото прилаганье на чл. 186. точка 5. се явяватъ и други мѫчнотии. А именно. Чл. 37. отъ сегашния санитаренъ законъ задължава лѣкаритѣ да се грижатъ за прѣдпазванье общественото здравие отъ появилитѣ се болести, и най вече отъ заразителнитѣ, прилѣпчивитѣ. За неизпълнението на тая наредба на закона се прѣдвиждатъ въ наказателния законъ извѣстни наказания.[1]) Сифилисътъ е една заразителна болесть par exellence, и възъ основание на санитарния законъ би трѣбало лѣкаритѣ да извѣстяватъ на санитарнитѣ власти за нейното появяванье у нѣкое лице, за да се вематъ нужнитѣ прѣдпазителни мѣрки. Тѣзи мѣрки ще иматъ прѣдъ видъ на първо мѣсто да запрѣтятъ на това лице да се ожени, въ случай че то би имало такъвъ помисълъ. Ще рече, за да се изпълнятъ наредбитѣ на санитарния законъ отъ една страна и наредбитѣ на екзархийския уставъ отъ друга ще трѣба и духовнитѣ власти, отъ които зависи разрѣшаваньето на брака, да бѫдатъ иввѣстени за станалото заразяванье. Но не би ли означавало това да се протрѫби urbi et orbi единъ фактъ, който се повѣрява на дискрецията на лѣкаря и който трѣба да се пази отъ него като тайна? Въ противенъ случай на-

[1]) Чл. 508 отъ наказателния законъ гласи: който въпрѣки установената отъ закона прѣдпазливость се отнася немарливо къмъ прилѣпчивитѣ болѣсти, наказва се: съ запиране до единъ мѣсецъ или съ глоба до 200 лева. Ако ли отъ тази немарливость послѣдва зараза, то наказанието е: запиране до два мѣсеца или глоба до 200 лева.

казателниятъ законъ прѣдвижда извѣстно наказание.[1]) Тукъ се виждатъ двѣ законоположения, които си противуречатъ едно на друго. Доклѣ трае тоя конфликтъ между законитѣ, сир. доклѣ не се направятъ точни наредби относително извѣстяваньето на сифилиса, подобно на другитѣ заразителни болести, лѣкаритѣ ще продължаватъ да прѣстжпятъ оня отъ двата закона, който налага по́-малко наказание.

Послѣ сифилисътъ не е както другитѣ означени въ закона болести, които сж видни на всѣко врѣме, които биятъ въ очи и на профанитѣ въ медицината. Една лудость, едно идиотство (слабоумие), ако е то въ значителна степень, една епилепсия въ врѣме на припадъка сж явления познати на всѣкого. Не тъй стои въпросътъ съ сифилиса. Тая болесть не винаги оставя слѣди по тѣлото, по които би могло да се сжди за нейното минало присжтствие; а сегашното ѝ присжтствие въ извѣстни периоди, наречени скрити, латентни, не може да се констатира сигурно дори и отъ лѣкари; съ други думи прѣзъ извѣстно врѣме на болестьта дори посвѣтенитѣ въ науката не могатъ да се произнесатъ положително за единъ индивидъ, дали той има сифилисъ или нѣма.

Законътъ обаче говори категорично. Той прѣдписва извѣстни условия за да може да се сключи бракътъ; за да не се оспори или унищожи единъ день бракътъ като незаконенъ, необходимо е изпълнението на тѣзи условия. Относително онѣзи болести, които прѣдставятъ прѣчка за бракъ, необходимо би било едно медицинско свидѣтелство, което да изключва наличностьта на тѣзи болести. До колкото ни е извѣстно подобно свидѣтелство не се изисква до сега отъ лицата, които има да встжпятъ въ бракъ. Но да прѣдположимъ, че се изискваше такова — туй, което произтича наложително отъ самитѣ прѣдписания на закона — и единъ отъ кандидатитѣ за съпрузи за да се яви прѣдъ лѣкаря избере такова врѣме, когато неговиятъ сифилисъ се намѣрва въ скрито състояние.

Прѣдставете си въ такъвъ случай мжчнотията на лѣкаря: той не може да отрече положително отсжтствието на сифилиса, нито неговото присжтствие; толкозъ повече, че освидѣтелствуемиятъ, като има интересъ често пжти да укрива истината, Syphiliticus mendax, не освѣтлява лѣкаря както трѣба относително миналото на своето здравие. За да избѣгне тая мжчнотия лѣкарьтъ прибѣгва обикно-

[1]) Чл. 308 отъ наказ. законъ: който открие чужда тайна, опасна за доброто име на другиго, която му е била повѣрена или му е станала извѣстна, било по служба, занаятъ, било по звание, наказва се — съ тъмниченъ затворъ до една година.

вено къмъ слѣдната неопрѣдѣлена формула: „N. N.“ не прѣдставя днесъ за днесъ признаци отъ сифилисъ. Съ тая формула не се твърди нито че N. N. има, нито че нѣма, нито пъкъ че скритата болесть утрѣ нѣма да се прояви. За закона обаче такъвъ неопрѣдѣленъ отговоръ е недостатъченъ. За да допусне сключваньето бракъ, законътъ изисква положителното отричание на сифилиса. Какво става въ такъвъ случай? Игнорира се законътъ. Черковнитѣ власти се виждатъ принудени да не бѫдатъ взискателни относително тоя пунктъ, както не сѫ взискателни и относително епилепсията, която, подобно на сифилиса, вънъ отъ припадъцитѣ, често пѫти не бие въ очи. Отъ друга страна ония, които ще сключватъ бракъ, като знаятъ, че тѣхниятъ сифилисъ може да имъ попрѣчи за това, принуждаватъ се да го укриватъ. А по такъвъ начинъ цѣлитѣ, които е ималъ законодательтъ при включваньето на сифилиса между прѣчкитѣ за бракъ, респективно между поводитѣ за разводъ, не се достигатъ.

Какъ би могълъ въ такива случаи да бѫде приложенъ законътъ по-добрѣ? Лѣкарьтъ, който е лѣкувалъ извѣстно лице отъ сифилисъ и знае, че това лице се жени и че неговата болесть прѣдставя прѣчка за брака, все пакъ е длъженъ възъ основа на професионалната тайна да прѣмълчава оня фактъ. Поне никакъвъ законъ не го задължава да изнася своитѣ показания прѣдъ духовнитѣ власти, прѣдъ които се сключва бракътъ.

На изпълнението на закона относително сифилиса би могло, по нашето мнѣние, да се помогне по слѣдния начинъ. Да се задължатъ лѣкаритѣ да извѣстяватъ на санитарнитѣ власти за всѣко заразяванье съ сифилисъ, както сѫ длъжни да правятъ това и за много други заразителни болести. Тѣзи власти, разбира се, сѫ длъжни да пазятъ тайно името на заразения; да се прави изключение само за черковнитѣ власти, които при всѣко исканье позволение за бракъ да иматъ право да направятъ справка, да ли лицето, което ще се жени, не е записано между заразенитѣ и да ли сѫ се изминали доста години отъ това заразяванье. Въ противенъ случай да не се позволява още бракътъ. По тоя начинъ както и чрѣзъ горната прибавка къмъ чл. 185 ал. 5. отъ закона въпросътъ за брака и за сифилиса се поставя върху рационална почва и се приближава значително до цѣльта, която се гони съ закона.

Като говоримъ за практическитѣ мѫчнотии, съ които е свързано приспособяваньето на екзархийския уставъ относително сифилиса, трѣба да споменемъ, че подобни мѫчнотии се срѣщатъ и от-

носително болестьта епилепсия. Тази болесть, вънъ отъ припадъцитѣ, които се явяватъ прѣзъ извѣстни врѣменни интервали, често не се манифестира по нѣкои видни признаци, та да бѫде забѣлѣзвана всѣко врѣме отъ профанитѣ, между които спадатъ и черковнитѣ власти. А лѣкаритѣ не сѫ задължени да прѣдупрѣдяватъ послѣднитѣ, че извѣстно лице, лѣкувано у тѣхъ, страда отъ епилепсия, за да му се попрѣчи да встѫпи въ бракъ. Споредъ това въ много случаи въпросътъ за сключванье бракъ отъ епилептични си остая въпросъ на съвѣстьта на тѣзи послѣднитѣ. Ако тѣ стоятъ нравствено високо и ако иматъ нужното освѣтление върху болестьта си и нейнитѣ послѣдици за брака, тѣ се отказватъ отъ него, и обратно. Ние ще илюстрираме това си мнѣние съ два примѣра изъ частната си практика.

X. офицеръ отъ Р., страда отъ епилепсия; произхожда отъ баща пияница. Намисля да се жени, но като съвѣстенъ човѣкъ, открива своята болесть на бѫдещата си годеница, която при все това се съгласява да му стане жена. За да встѫпи въ бракъ, той поисква разрѣшение отъ началството си, което му го отказва, по причина че му сѫ извѣстни епилептичнитѣ припадъци на просителя. Тукъ и военнитѣ власти се явяватъ като пазители на екзархийския уставъ. Офицерътъ обаче можеше да прѣнебрѣгне запрѣщението на началството си, като се принуди да излѣзе въ отставка, а духовнитѣ власти, които не знаятъ за неговата болесть, и които изобщо не искатъ винаги удостовѣрение за отсѫтствието на тази болесть у лицата, които встѫпятъ въ бракъ, ще позволятъ сключването му. Но прѣди да се рѣши на подобни постѫпки, той се обръща за съвѣтъ къмъ лѣкаря, който го освѣтлява върху характера на неговата болесть и върху послѣдицитѣ ѝ за брака и потомството. Съ пълна резигнация, съ сърце съкрушено, но съ съвѣсть чиста и спокойна X. обявява на любимата си годеница, че той не смѣе да встѫпи въ бракъ, защото желае да прѣнесе самъ нещастието си на този свѣтъ, а не да го сподѣля съ нея и съ потомството си, което може би ще бѫде като него нещастно. Постѫпватъ ли обаче и други тъй благородно въ подобни случаи?

Другъ примѣръ. У. се явява при насъ за съвѣтъ противъ епилептичнитѣ си припадъци, които сѫ станали отъ десетина деня чести. Прѣпорѫчва му се дълговрѣменно лѣкуванье. Единъ мѣсецъ слѣдъ това той се явява отново, придруженъ отъ годеницата си, съ която се е годилъ прѣди 2 недѣли. Тази послѣдната, младо не-

опитно момиче, е присжтствувала при 8-тѣ припадъци, които е ималъ У. прѣзъ послѣдния день! Положението на лѣкаря бѣше твърдѣ мжчно. Той не знаеше, че У., инакъ ограниченъ и тжпъ момъкъ, е ималъ намѣрение да се жени, за да го съвѣтва още при първото дохаждание да не прави постжпка въ тая посока. Въ присжтствието на годеницата му не можеше да се каже нито нему, че той не трѣба да се жени, нито ней, да си не свързва живота съ единъ боленъ човѣкъ. Лѣкарьтъ имъ съвѣтва настоятелно да отложатъ женитбата си за продължително врѣме, като прѣдполагаше, че ще има случай да види другъ пжть на самѣ У. и да го съвѣтва да се не жени за да не прави другитѣ нещастни; и че годеницата ще има доста врѣме да отрѣзвѣе отъ своя любовенъ захласъ, да съзнае сериозностьта на болестьта на годеника си и евентуално да узнае, че при подобна болесть се не допуща бракъ. У. не се яви вече става нѣколко мѣсеца за прѣглеждание, като е прѣдполагалъ, вѣроятно, че лѣкарьтъ ще попрѣчи на неговото бждеще щастие, ако го съвѣтва може би и да не се жени, както го съвѣтва́ да отложи женитбата си.

II.

Онѣзи бракове, които сж сключени безъ съблюдавание на едно отъ изброенитѣ въ чл. 186. алинеи 2, 4, 5, 6 условия, се смѣтатъ *незаконни* (глава IV чл. 201 отъ прибавл., часть VI отъ екзархийския уставъ.)

Незаконнитѣ бракове се унищожаватъ при слѣднитѣ случаи (чл. 202.):

„2. Когато вѣнчанитѣ се намиратъ въ родство, и

„4. Когато се докаже, че едното отъ двѣтѣ бракосъчетавши се лица сж страдали прѣди брака отъ лудость, епилепсия, идиотство и сифилисъ.“

Между условията, при които се унищожава бракътъ като незаконенъ, не е изброено условието, ако той е сключенъ между момъкътъ ненавършилъ 20 и мома ненавършила 18 год. — което се изисква отъ чл. 186. ал. 1. Неспоменуванието на това условие показва, че то не се смѣта за абсолутно условие за брака, и че слѣдователно, ако то не бжде изпълнено, сключениятъ бракъ да се смѣта незаконенъ и като такъвъ да се унищожи.

Наопаки родството и споменатитѣ 4 болести се смѣтатъ за абсолутно несъвмѣстими съ брака. Но понеже е възможно да се

сключватъ бракове при съществуваньето на родството и на споменатитѣ болести, законътъ е прѣдписалъ въ такъвъ случай унищожаванье на такива бракове. Това е възможно въ онѣзи случаи, дѣто тѣзи болести сѫ се намѣрвали около врѣмето на сключваньето на брака въ едно подобрено състояние (ремисия), или поне не сѫ се проявявали доста явно, за да бѫдатъ забѣлѣзани отъ лицата, които се интересуватъ за брака. Има напр. форми отъ умоповрѣждания, които се появяватъ периодически; между два такива периода може да има една междина отъ пó-дълго или пó-кратко врѣме, прѣзъ което болниятъ се намира въ нормално или почти нормално умствено състояние. Сетнѣ има други хронически форми отъ умоповрѣждания, дѣто аномалията на душевнитѣ функции не бие въ очи и не може да се забѣлѣжи при едно повърхностно наблюдение. Тѣ сѫ ония форми именно, дѣто умоповрѣжданьето се изказва само въ извѣстни (своеобразни) мисли или комплексъ отъ мисли — наречени изобщо „фиксирани идеи“ (idées fixes). Вънъ отъ тоя своеобразенъ кръгъ отъ идеи болнитѣ показватъ понѣкога съвсѣмъ нормални умствени качества. За това нѣкои наричатъ тоя видъ умоповрѣжданье и *частична* или *парциялна* лудость. Или пъкъ найсетнѣ болестьта се е развивала постъпенно мѣсеци, дори години наредъ прѣди брака, безъ такива явления, които да биятъ въ очи на профанитѣ, а чакъ слѣдъ брака се прояви явно болестьта.

При съществуваньето на подобни форми отъ умоповрѣжданье сключваньето бракъ е твърдѣ лесно възможно. Вѣроятно такъвъ видъ лудость е ималъ прѣдъ видъ законътъ, като е прѣдвидѣлъ унищожението на брака, сключенъ при подобни условия. Защото инъкъ рѣдко ще бѫде възможно сключваньето на брака при умоповрѣждания, свързани съ буйни явления, явни за всѣкиго. И тукъ се вижда дълбокото и всестранното схващанье на въпроса отъ страна на законодателя.

По аналогия може да се направи сѫщото заключение за възренията на законодателя относително болеститѣ епилепсия, идиотство и сифилисъ.

Относително сифилиса ний изказахме въ прѣдходната глава нашитѣ възражения (които сѫ въ сѫщо врѣме и възражения на науката), че той не може да се смѣта като абсолютна прѣчка за брака. Споредъ това и сключениятъ бракъ при съществуваньето на сифилиса не би трѣбало да се смѣта винаги като незаконенъ и слѣдователно подлежащъ на унищожение. Инакъ би трѣбало да се

унищожатъ много отъ сѫществуещитѣ бракове въ нашето общество, понеже би могло да се докаже у много отъ съпрузитѣ присѫтствието на сифилиса прѣди брака.

III.

Всичкитѣ християнски вѣроучения признаватъ, че бракътъ е единъ съюзъ между мѫжа и жената, сключенъ за прѣзъ цѣлия животъ. Но доклѣ нѣкои отъ тѣзи вѣроучения както напр. католишкото не допущатъ принципиялно подъ никакви условия прѣкѫсването или унищожаваньето на тоя съюзъ, други наопаки дозволяватъ разтъргваньето на брачнитѣ връзки подъ извѣстни условия. Тия условия сѫ прѣдвидѣни въ законодателството на всичкитѣ държави — съ изключение на Италия, Испания и Португалия — защото животниятъ опитъ е доказалъ и доказва многократно, че бракътъ не може да отговаря винаги на цѣльта си, гледана отъ естествено, социялно, юридическо и нравствено становище, и че въ брачния животъ има често обстоятелства, които съвсѣмъ не правятъ отъ брака „съюзъ на любовьта, на мира, на еднодушието и единомислието“.

Понеже прѣдметътъ на тая студия сѫ болеститѣ по отношение къмъ брака и развода, ние ще се ограничимъ да разгледаме тукъ отъ обстоятелствата, които даватъ достатъчно основание за прѣкратяванье на брака, само болеститѣ.

Новиятъ екзархийски уставъ прѣдвижда между причинитѣ, които допущатъ разтъргванье на брака, и ония болести, за които видѣхме, че съставятъ прѣчка за бракъ. Членъ 187. алинея 7. гласи буквално тъй: „когато единъ отъ съпрузитѣ падне въ лудость, епилепсия, идиотство или сифилисъ подиръ бракосъчетанието, бракътъ се разтъргва само въ краенъ случай, и то слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства“. Въ старня екзархийски уставъ бѣше казано по сѫщия поводъ: „бракътъ се разтъргва въ краенъ случай“. Новиятъ е счелъ за нуждно да допълни смисъла на тѣзи думи съ фразата: „и то слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства“.

По смисъла на чл. 187. разтъргваньето на брака по поводъ на споменатитѣ болести не е абсолютно, както сѫ тѣ абсолютна прѣчка за бракъ, но е допуснато то подъ извѣстно условие. Туй условие обаче е крайно неопрѣдѣлено. Съ думитѣ „само въ краенъ случай“ законодательтъ се изказва много неточно, като дава възможность на едно широко тълкуванье на тѣзи думи. Наистина съ

слѣдната фраза („и то слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства“) се допълнятъ до извѣстна степень онѣзи думи, но и съ това въпросътъ, *кога най-сетнѣ* може да се допусне разводъ, не се опрѣдѣля и не се разрѣшава окончателно.

Различнитѣ болести изобщо, а сѫщо и споменатитѣ 4 въ частность, иматъ различна трайность. Върху тази трайность може да се повлияе въ много случаи чрѣзъ начина на лѣкуванье, а именно чрѣзъ правилното употрѣбяванье на цѣлебнитѣ срѣдства. Обаче изчерпяньето на всички лѣчебни срѣдства за оздравянье отъ една болесть още не е признакъ, че оздравяньето ще единъ день да настане. Срѣдствата, съ които се ползува науката при лѣкуваньето на болеститѣ, не сѫ безбройни, тъй че тѣ могатъ въ по-кѫсо или по-дълго врѣме да се изхарчатъ, да се „употрѣбятъ“, както се изказва законътъ, и ако при това не се достигне до единъ благоприятенъ резултатъ, да се признае болестьта за неизлѣчима и възъ тая основа да се разтъргне бракътъ би било крайно нерационално. Споредъ това условието: „слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства“ е единъ критерий много неточенъ, критерий, който дава мѣсто на разнообразни произволни тълкувания, и то толкозъ повече, колкото болестьта е продължителна, каквито сѫ изобщо болеститѣ, изброени въ чл. 188. ал. 7.

1. Ний имаме на рѫка множество примѣри относително умоповрѣжданьето, които илуструватъ горнитѣ твърдения. Отъ тѣзи примѣри ще споменемъ само нѣколко.

а) Жена съ нѣколко дѣца се разболѣва душевно и влиза въ болницата. Прѣзъ нейното дълго боледуванье лѣкарьтъ по всѣка вѣроятность е употрѣбилъ „всички възможни лѣчебни срѣдства“ и е издалъ съобразно съ това слѣдъ изтичаньето на една или двѣ години свидѣтелство на мѫжа, че болестьта на жена му е неизлѣчима. Възъ основа на такова свидѣтелство мѫжътъ добива разводъ и се жени повторно. Болната жена обаче при всичкото неочакванье на лѣкаря, слѣдъ едно боледуванье отъ три години и нѣколко мѣсеца се поправила, защото въ подобрено състояние тя е излѣзла изъ болницата. И безъ да признава промѣненията, които сѫ се извършили прѣзъ врѣмето на нейното боледуванье въ нейното семейство, тя се настанява въ дома на мѫжа си, като претендира отъ своята съперница всички свои прѣдишни права на майка и съпруга. Можете да си прѣдставите всичкия драматизъмъ на тази ситуация! Втората съпруга отстѫпя. Сега пъкъ тя добива разводъ

и духовнитѣ власти се принуждаватъ да възстановяватъ отново първия бракъ. А колко би се усложнилъ и затруднилъ въпросътъ, ако се бѣхж родили дѣца и отъ втората съпруга!

б) Н. Н. умоповрѣденъ стои въ болницата двѣ години и излиза подобренъ. Прѣзъ врѣмето на неговото боледуванье нетърпѣливата съпруга, възъ основа на твърденьето, че всичкитѣ лѣчебни срѣдства сж употрѣбени и не се е достигнало до оздравяньe, заявява за разводъ, който ѝ се разрѣшава отъ духовнитѣ власти. Да прѣдположимъ, че съпругътъ или дори съпругата по извѣстни съображения претендиратъ за възстановяванье на брака имъ, което, вѣрваме, не ще имъ се откаже. Не се ли компрометира и тукà бракътъ въ нравствено и догматическо отношение, когато може да се развързва и пакъ свързва тъй лесно?

в) Съпругъ душевно боленъ отъ 2 години. Съпругата се сдобива съ свидѣтелство за неизлѣчимость, разводътъ се разрѣшава и тя се оженва повторно, като усвоява имотитѣ на прѣдишния си съпругъ въ полза на дѣцата, останали отъ него. Съпругътъ се подобрява, но се намира изоставенъ на улицата, безъ срѣдства.

г) Другъ аналогиченъ примѣръ, дѣто болната страна е жената.

Ний бихме могли да наведемъ още примѣри отъ подобенъ родъ, но смѣтаме тѣзи за достатъчни да ни освѣтлятъ върху факта, че въпросътъ за бракоразводъ по причина на умоповрѣжданье въ частность и на останалитѣ болести, изброени въ чл. 187. ал. 7. изобщо прѣдставя нѣкои недостатъци. Тѣзи недостатъци произлизатъ отъ това, че не е опрѣдѣлено въ закона, въ продължение на колко врѣме трѣба да се опитатъ всички възможни срѣдства за лѣкуванье. А понеже таквози врѣме не е опрѣдѣлено, рѣшението на тоя въпросъ се прѣдоставя на произвола на лѣкаря. Послѣдниятъ обаче може като всѣки човѣкъ да прави грѣшки, и то толкозъ повече, колкото по-малко е той подготвенъ за тази специялна работа. Тѣзи грѣшки произтичатъ: *първо* отъ невѣрното поставянье на диягнозата (опрѣдѣление на болестьта.) Съврѣменната психиатрия е показала въ послѣднитѣ десетолѣтия такива успѣхи, че отъ наличностьта на извѣстенъ комплексъ отъ психически и соматически симптоми тя може да постави съ голѣма сигурность една диягноза, а съ това заедно и прогнозата, т. е. прѣдказваньето за изхода на извѣстна болесть. Тъй че извършва ли се правилно наблюдението съ всичкитѣ научни срѣдства, опрѣдѣлението формата на умоповрѣжданьето може да се изкаже съ значителна увѣреность, а спо-

редъ това и прѣдказването да бѫде изказано съ голѣма вѣроятность. *Второ,* отъ краткото врѣме на наблюдението. Психическитѣ както и другитѣ болести, изброени въ чл. 187. ал. 7., иматъ изобщо едно хроническо течение, което трае съ мѣсеци и години. Въ случаитѣ, дѣто е работа да се произнесе лѣкарьтъ относително излѣчимостьта или не на едно умоповрѣждане, въпросъ, който рѣшава изведнъжъ цѣлото бѫдеще на болния, било по отношение къмъ неговото социялно, било семейно положение, наблюдението отъ една или двѣ години често не е достатъчно.

Онова опрѣдѣление, поставено въ екзархийския уставъ, споредъ което разводътъ се допуща само въ краенъ случай, слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства, е едно възрѣние, което не почива върху научна почва. При дълготрайнитѣ хронически болести, колкото и да сѫ многочислени лѣчебнитѣ срѣдства, все пакъ се изчерпватъ съ течение на врѣмето, а отъ това не можемъ да правимъ заключения за неизлѣчимостьта на хроническата болесть. Важенъ факторъ въ такива случаи е *врѣмето.* За да се възстановятъ отново извѣстни органически или функционални измѣнения въ нѣкой тѣлесенъ органъ изобщо и въ нервната система частно освѣнъ нужнитѣ лѣчебни мѣрки, които сѫ насочени къмъ тази цѣль, необходимо е още и *врѣме.* Този факторъ именно е изпуснатъ изъ видъ при съставянето на чл. 187. ал. 7. отъ екзархийския уставъ. Дори въ много случаи врѣмето се явява като много пó-добъръ критерий за излѣчимостьта или нé на нѣкоя хроническа болесть, отколкото изчерпването на всички възможни лѣчебни срѣдства; тъй че послѣдниятъ критерий, усвоенъ отъ екзархийския уставъ, не може да има онуй първостепенно значение, което му се придава.

Той може да има важность само въ този смисълъ, да накарва косвено здравия съпругъ да се погрижи по всѣкакъвъ начинъ за лѣкуването на болния, т. е. да се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства за оздравяването му. При съставянето на този членъ законодательтъ е ималъ прѣдъ видъ вѣроятно онова нравствено задължение на здравия съпругъ спрѣмо болния, и чакъ слѣдъ изчерпването на всички мѣрки е допусналъ прѣкратяване на брака посрѣдствомъ разводъ. Че това нравствено начало се е имало прѣдъ видъ, се вижда и отъ забѣлѣжката къмъ този членъ, която и слѣдъ развода дори не освобождава съвсѣмъ здравия съпругъ отъ задължения спрѣмо болния, а именно ако послѣдниятъ е жената. Въ забѣлѣжката се казва: ако страждущата страна е съпругата и е

лишена отъ срѣдства за прѣхрана, мѫжътъ е длъженъ и слѣдъ развода да ѝ доставя такива въ размѣръ, опрѣдѣленъ отъ общитѣ сѫдилища.

Като се излиза отъ съображението да се запази този нравственъ принципъ, условието за разводъ по поводъ на споменатитѣ болести си е твърдѣ на мѣсто; обаче съ туй само условие не могатъ да се избѣгнатъ онѣзи печални факти, които наведохме по́-горѣ. Явява се нужда да се допълни онуй условие, като се прибѣгне до единъ по́-вѣренъ критерий за да се докаже излѣчимостьта или не на прѣдвиденитѣ въ закона болести; съ други думи, става необходимо да се прѣдвиди въ екзархийския уставъ едно извѣстно врѣменно разстояние, прѣзъ което болниятъ да се намира на лѣкуванье и подъ наблюдение.

Тукъ се явява въпросътъ: може ли да се опрѣдѣли такова врѣме и колко дълго трѣба да бѫде то? Или, ако се ограничимъ за сега само съ умоповрѣжданьето, въпросътъ се поставя тъй: може ли слѣдъ изтичаньето на извѣстно врѣме да се каже за една душевна болесть, че тя е неизлѣчима, и какво е това врѣме?

По този въпросъ има двѣ противуположни мнѣния. Когато въ втората половина на сегашното столѣтие е билъ отново узаконенъ разводътъ въ Франция, душевната болесть не била включена въ числото на поводитѣ за разводъ. Камарата на прѣдставителитѣ поискала по тоя въпросъ мнѣнието на специялиститѣ; съставена била комисия, въ която участвували между другитѣ и такива видни прѣдставители на науката, както Charcot и Magnan. Комисията се е изказала противъ развода въ слѣдствие на душевна болесть, като основавала своето мнѣние главно върху това, че на психиятрическата експертиза човѣкъ не може още да се довѣри напълно, че при рѣшението на такъвъ важенъ въпросъ, какъвъто е разводътъ, не може да се ослони човѣкъ на заявлението на психиятра за неизлѣчимостьта на една болесть. Обаче още тогава е имало противници на тоя възгледъ. Luys напр. доказвалъ, че психиятрията като емпирическа наука е достигнала значителна степень на развитие, че психиятритѣ могатъ въ много случаи съ положителность да прѣдкажатъ изходътъ на душевната болесть и че 4—5 години сѫ напълно достатъчни за да се докаже положително неизлѣчимостьта на едно психическо разстройство. Въ 1882 г. въпросътъ за признаваньето на умоповрѣжданьето като причина за разводъ е билъ пакъ повдигнатъ въ френската камара. Депутатътъ Quillet е направилъ слѣдното прѣдложение: душевна болесть, която трае

вече 2 години и е призната за неизлѣчима, може да даде поводъ за разводъ. Неизлѣчимостьта трѣба да се констатира отъ комисия — състоеща отъ трима лѣкари, отъ които първиятъ да бѫде отъ страна на оногова, отъ чиято болесть се тѫжатъ, вториятъ отъ страна на тѫжительтъ, и третиятъ отъ страна на държавата. Но и това прѣдложение не се приело.

Krafft-Ebing[1]), като признава, че опрѣдѣлението изходътъ на една психическа болесть, съ изключение на нѣкои форми умоповрѣждания, принадлежи къмъ най-мѫчнитѣ задачи, съвѣтва, да се не изказва то съ абсолютна сигурность, но съ думитѣ „споредъ досегашнитѣ научни опити и наблюдения“. По такъвъ начинъ се прѣдоставя на сѫдията да се задоволи или не съ една вѣроятна неизлѣчимость. При всичко това, ако врѣмето на траяньето на болестьта е пó-дълго, изходътъ може да бѫде пó-сигурно изказанъ. Излѣчимостьта е обратно пропорционална на траяньето на болестьта: колкото послѣдната повече трае, толкозъ по-малко сѫ шансоветѣ за нейното оздравянье. Най-многото оздравяння (до 60%) се достигатъ въ първитѣ мѣсеци на болестьта, въ второто полугодие на болестьта оздравянията достигатъ около 25%, въ втората година само отъ 2—5%. Твърдѣ рѣдко сѫ случаитѣ, дѣто слѣдъ многогодишно траянье на болестьта болнитѣ да оздравятъ. Този законъ обаче се влияе отъ вънкашнитѣ условия, въ които се намѣрва болниятъ: неблагоприятни ли сѫ тѣ, може и слѣдъ кѫсо траянье на болестьта да стане тя неизлѣчима; наопаки благоприятни ли сѫ тѣ, както могатъ да бѫдатъ тѣ най-добрѣ въ едно специялно лѣчебно заведение, сѫщиятъ случай може да прѣдставя още дълго врѣме шансове на оздравянье.

Днесъ повечето отъ психиятритѣ въ противуположность на възгледа, изказанъ отъ онази комисия на френския парламентъ, споделятъ мнѣнието, че нѣколко години сѫ достатъчни за да се произнесе експертътъ върху изходътъ на извѣстна психическа болесть. Това мнѣние е проникнало и въ законодателствата на нѣкои европейски държави, а именно по отношение къмъ развода. Споредъ § 698. отъ пруското гражданско право, умоповрѣжданьето, ако е неизлѣчимо и ако е траяло вече *една* година, може да бѫде основание за разводъ. Освѣнъ Прусия още и Саксония, Баденъ, Швейцария признаватъ душевната болесть като причина за разводъ, но само тогава, когато болестьта е траяла вече *три* години и е обявена за неизлѣчима. Австрийското законодателство подобно на френ-

[1]) Gerichtliche Psychopathologie; Psychiatrie.

ското не допуща разводъ по причина на душевна болесть на едного отъ съпрузитѣ. Но законътъ се забикаля въ такива случаи по другъ начинъ. Законодателствата на Италия, Испания и Португалия пъкъ не допущатъ развода подъ никакви условия. Руското законодателство сжщо тъй не позволява разтърганье на брака по причина на душевна болесть, но въ практика по силата на исканията на живота законътъ се забикаля по различни начини. По поводъ на сегашния руски законопроектъ за развода юриститѣ и психиятритѣ въ Русия сж живо заинтересувани въ въпроса за приеманието и на душевната болесть въ числото на причинитѣ за разтърганье на брака. На дружеството на невропатолозитѣ и психиятритѣ отъ Казанския университетъ миналата година прѣзъ марта е било прѣдложено отъ страна на дружеството на рускитѣ лѣкари да обсжди този въпросъ и да даде по него своето заключение. Въ заседанието си отъ 11. октомври миналата година онова дружество го разгледало подробно и формулирало по слѣдния начинъ своето мнѣние:

1. Душевната болесть на единъ отъ съпрузитѣ, която не дава надежда за оздравянье, трѣба да се признае напълно основателна и достатъчна причина за разтърганье на брака.

2. Включваньето на душевната болесть въ числото на законнитѣ поводи за разводъ не противурѣчи на онѣзи начала, които сж положени въ основата на рускитѣ закони за разтърганье на брака.

3. Изпитателното врѣме за опрѣдѣление неизмѣнимостьта на душевната болесть може да бжде ограничено на петь години, който срокъ е напълно достатъченъ при сегашното развитие на клиническата психиятрия.

4. Правото да се ходатайствува за разводъ трѣба да бжде прѣдоставено само на здравия съпругъ. При получванье на развода здравиятъ съпругъ се задължава да обезпечи болния (разведенъ) съпругъ.

5. Дѣцата на разведенитѣ съпрузи се оставятъ до пълнолѣтието имъ на грижитѣ на душевно здравата страна и запазватъ всичкитѣ си права на наслѣдство.

6. Всички въпроси, които се отнасятъ до разтърганье на брака, до осигуряванье на болната страна и до запазванье правата на дѣцата, се рѣшаватъ въ всѣки отдѣленъ случай отъ сждебнитѣ власти.[1])

За честь на нашето законодателство, което се е показало по-прогресивно отъ руското, тѣзи положения сж зачекнати вече въ

[1]) Врачъ, 1899.

екзархийския уставъ съ изключение на третята точка, дѣто се опрѣдѣля изпитателниятъ срокъ, нуженъ за да се докаже неизлѣчимостьта на извѣстна психическа болесть.

Опрѣдѣлянье извѣстенъ срокъ, потрѣбенъ за да се види да ли умоповрежданьето ще остане непоправимо и слѣдователно да се допусне разводъ, срѣщаме още у старитѣ канонисти. Въ 111. новела на Лъва VI. Философъ[1]) разводътъ по поводъ на умоповрѣжданьето на единъ отъ съпрузитѣ се мотивира съ съображението, че да се задължава единиятъ съпругъ да живѣе прѣзъ цѣлия си животъ наедно съ своя умоповрѣденъ съпругъ не би отговаряло на цѣльта на брака. Споредъ това новелата постановява, че съпругътъ на една жена, станала умоповрѣдена, трѣба да прѣнася това свое нещастие въ продължение на *три* години и, ако слѣдъ това тя не оздравѣе, бракътъ може да бѫде разтъргнатъ и мѫжътъ да бѫде освободенъ отъ това несносно положение. Въ 112. новела мотивираньето отива по́-нататъкъ: умоповрѣжданьето прави невъзможно изпълняваньето на съпружескитѣ длъжности, а станалото при това разплодяванье на потомство, което унаслѣдва подобни болести, може да доведе до най-голѣми врѣди на обществото. По тѣзи причини правото за разводъ, което се давало отъ 111. новела само на мѫжа, се прострѣло и върху съпругата на единъ умоповрѣденъ мѫжъ, само съ тая разлика, че съпругата чакъ слѣдъ *петь* години отъ умоповрѣжданьето на мѫжа си може да поиска разводъ.[2])

Намъ се вижда странно, че нашиятъ екзархийски уставъ, въ който се забѣлѣзва стремление да опрѣдѣля срокове, относително умоповрѣжданьето и другитѣ болести, изброени въ чл. 187. ал. 7., се изказва тъй неопрѣдѣлено.

Обаче колко дългъ трѣба да бѫде тоя срокъ? Приетитѣ отъ Казанското дружество 5 години като изпитателенъ срокъ намъ се виждатъ май дългъ. Но пъкъ и 3 години, както е било изпърво прѣдложено въ казаното дружество и както е прието въ Швейцария и Саксония, ни се виждатъ не винаги достатъчни. Ние избираме срѣдното между тѣзи двѣ числа, а именно 4 години като достатъчно врѣме за да се докаже неизлѣчимостьта на една

[1]) Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche.

[2]) Споредъ обичайното право на нашиятъ народъ всѣко умствено побъркванье или всѣка душевна болесть на жената дава право на мѫжа да напусне жена си, и безъ разлика дали това душевно побъркванье се е появило прѣди или слѣдъ вѣнчавката. На жената по обичая не е дадено това право, ако мѫжьтъ страда отъ умствена повреда. (Д-ръ В. Балджиевъ въ Сборника за народни умотворения, книга VIII. 1892 г.)

душевна болесть. Често душевни болести дори съ пó-кратко трайнье отъ 1—2 години оставятъ слѣдъ оздравяньето на болния въ неговия мозъкъ неизгладими слѣди въ видъ на малко или голѣмо ослабванье на умственитѣ способности; а слѣдъ траянье отъ 4 години разбира се тия слѣди ще бждатъ въ пó-голѣмъ размѣръ. Тъй че въ такъвъ случай болниятъ и да изглежда на първъ погледъ психически здравъ, пó-внимателното и пó-дълбокото изслѣдванье на неговитѣ мозъчни функции въ повечето случаи ще открие все нѣкои пробѣли въ тѣхъ. А за подобни умствени слабости екзархийскиятъ уставъ е прѣдвидѣлъ особенъ терминъ „слабоумие“ (идиотство), което е сжщо единъ отъ поводитѣ за разводъ.

За да приемемъ срока отъ 4 години като достатъченъ за да се допустне разводъ ние се водимъ освѣнъ това и отъ слѣднитѣ съображения. Въ стария екзархийски уставъ едно отъ условията за разтъргванье на брака гласѣше тъй: „когато едно отъ бракосъчеташитѣ се лица *отсжтствува дълго врѣме.*“ Въ новия това дълго врѣме е опрѣдѣлено тъй: „когато мжжътъ отсжтствува *четире* години съ неизвѣстно мѣстожителство, или съ извѣстно, но не праща срѣдства за прѣхрана на жена си“. Види се онази неопрѣдѣленость на срока въ стария уставъ е давала поводъ за разнообразни произволни тълкувания и нежелани резултати, въ слѣдствие на което законодательтъ се видѣлъ принуденъ при повторното съставянье на устава да опрѣдѣли точно, какво се разбира подъ „дълго врѣме“, и прибавилъ 4 години като най-дълъгъ срокъ, дѣто една жена може да очаква връщаньето на изчезналия си мжжъ. Нѣмаме ли ние въ случай съ умоповрѣжданьето една аналогия на горния членъ? Не е ли умоповрѣдениятъ съпругъ за здравия почти все едно като загубенъ, особно ако болестьта трае дълго врѣме и споредъ това и шансоветѣ за връщаньето се намаляватъ; или пъкъ че той — въ случай че е мжжъ — макаръ и да има извѣстно мѣстожителство, не може да праща срѣдства за прѣхрана на жена си, както се изисква отъ закона? Друга аналогия, въ която е засегната естествената страна на брака, която при случай съ умоповрѣжданье тъй сжщо не може да остане съвсѣмъ прѣнебрѣгната, е тази: когато единъ отъ съпрузитѣ е неспособенъ да извършва съпружескитѣ си длъжности, законътъ му дава *три годишенъ* срокъ за да дойде въ нормалното си състояние (чл. 187. ал. 6); или пъкъ ако една жена напусне мжжа си и въ разстояние на *три* години не се върне при него (чл. 187. ал. 10).

Въ всички тия случаи законътъ се изказва много опредѣлено, само по отношение на умоповрѣжданьето той е неточенъ. Въ закона се вижда явно тенденцията да се опредѣлятъ по-положително условията за разводъ, като се поставя извѣстенъ врѣмененъ срокъ, само че тази тенденция не е прокарана послѣдователно навсѫдѣ.

Поставянието на такъвъ единъ срокъ е необходимо и по слѣднитѣ практически съображения: а) ще се избѣгнатъ ония печални явления, за които споменахме по-горѣ и които накърняватъ светостьта на брака и подкопаватъ неговото нравствено значение, като правятъ неговото развързванье и свързванье лесно зависимо отъ случайности. б) Въ случай дори на една грѣшка отъ страна на лѣкаря въ диягнозата и въ прѣдказания изходъ на болестьта, духовнитѣ власти не ще смѣятъ да допуснатъ развода прѣди да изтече опрѣдѣлениятъ срокъ.

Прѣдъ видъ на всички тия съображения ние сме на мнѣние, че чл. 187. ал. 7. относително умоповрѣжданьето би трѣбало да се допълни така: *„когато единъ отъ съпрузитѣ се умоповрѣди, бракътъ се разтъргва само слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства и ако болестьта се окаже неизлѣчима въ разстояние на 4 години.“*

2. Членъ 187. ал. 7. подразумѣва, че лѣчебнитѣ мѣрки трѣба да се употрѣбятъ и при другитѣ изброени въ него болести: епилепсия, идиотство и сифилисъ. За първата отъ тия болести, *епилепсията,* която по тежестьта на явленията, които прѣдставя, както и по психическото измѣнение и дегенерация, до които често докарва, може да се тури на еднаква степень съ умоповрѣжданьето; mutatis mutandis горното допълнение на чл. 187. може да запази своята стойность.

3. Не тъй стои обаче въпросътъ съ третята болесть, спомената въ тоя членъ. Прѣди всичко ний ще споменемъ, че терминътъ *идиотство* отъ гледна точка на науката, изъ която е взетъ, не е туренъ на мѣсто. Въ сѫдопроизводството е необходимо да се употрѣбятъ техническитѣ изражения въ сѫщия смисълъ, въ какъвъто се употрѣбятъ и въ специялната наука, изъ която сѫ заети. Инакъ ще има една конфузия на понятията, и споразумѣванието между сѫдията и експерта ще бѫде много мѫчно. Подъ думата *идиотство* (idiotia) се разбиратъ изобщо всички вродени или придобити въ периода на дѣтството състояния отъ умствена слабость. Тукъ спадатъ всички степени отъ психически инсуфициенции, като се захване отъ ония, дѣто умствената дѣятелность е равна на нула, и се свърши съ оная степень отъ слабоумие, която граничи съ

пълноумието. Отъ това опрѣдѣление се вижда, че идиотството е една форма отъ умственъ недостатъкъ, който е или вроденъ, или придобитъ въ годинитѣ на умственото и тѣлесно развитие до периода на зрѣлостьта, сирѣчь до оженването на мѫжа или на жената. Споредъ това опрѣдѣление слѣдователно единъ възрастенъ, каквито сѫ съпругътъ или съпругата, не може да „падне въ идиотство", както се изказва чл. 187.

Законодательтъ, както се вижда, не прави разлика между слабоумие вродено или рано придобито и между слабоумие настанало слѣдъ зрѣлата възрасть, сир. слѣдъ брака. А пъкъ да се прави такваи разлика е необходимо не само по отношение къмъ исканията на психиятрията, но и по отношение къмъ исканията на екзархийския уставъ.

Идиотството като изразъ на единъ неразвитъ, спрѣнъ въ развитието си мозъкъ е една отъ абсолютнитѣ прѣчки за бракъ, както гласи чл. 185. ал. 5. отъ екзархийския уставъ, дѣто се прѣвежда тази дума съ „слабоумие". Нашиятъ езикъ не притежава наистина изрази, които да означаватъ било разнитѣ степени отъ слабоумие, било да различаватъ вроденото отъ придобитото въ зрѣлата възрасть, поради което законодательтъ се принудилъ да употрѣби за едното и за другото една и сѫща чужда дума. Въ френския езикъ думитѣ *idiotie* и *imbecillité* означаватъ главнитѣ видове отъ слабоумие (faiblesse d'esprit) и то вроденитѣ, когато за придобитото отъ послѣ слабоумие тѣ иматъ думата *demence*. Тѣзи изрази отговарятъ както на научната терминология, тъй и на практическитѣ искания на обикновения езикъ.[1]) Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че „идиотството", както го разбира чл. 187, т. е. придобитото, настая обикновено слѣдъ нѣкой видъ умоповрѣждание, когато то се продължи дълго врѣме и не се възстановятъ напълно умственитѣ способности у болния. Тогава именно послѣдниятъ, както се изказва законътъ, „пада въ идиотство".

Ние сме на мнѣние, че ще бѫде по́-добрѣ да се означаватъ ония два вида слабоумие тъй, както ги означава науката, а именно да се запази думата *идиотство* (*idiotia*) само за случаитѣ отъ вродено или придобито въ дѣтството слабоумие, което изключва абсолютно брака споредъ § 185. ал. 5; а за придобитата отъ послѣ, слѣдъ брака форма отъ слабоумие да се употрѣби думата *деменция*

[1]) Нѣмцитѣ наричатъ и двѣтѣ тия състояния съ думата *Blödsinn;* но въ науката сѫ усвоили френския изразъ *idiotie* за да означатъ вроденитѣ форми отъ слабоумие, а ония форми, които настаятъ въ зрѣла възрасть, и то обикновено слѣдъ неоздравяването отъ нѣкоя душевна болесть, наричатъ вторично, секундарно слабоумие.

(dementia). И двѣтѣ тѣзи думи сѫ чужди, но тѣ сѫ добили право на гражданство въ всички езици. Тѣхното употрѣбение е необходимо, за да се означаватъ точно понятията. Въ сѫщность разликата състои главно въ произхода на слабоумието. Въ първия случай слабоумието á priori не допуща брака, или ако го е имало въ врѣмето на брака, то го разтъргва; въ втория случай то дава право на разводъ.

Исканьето на закона да се допусне разводътъ само слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства е общо за всички болести, изброени въ споменатия членъ. Но тогава, когато лудостьта, епилепсията и сифилисътъ сѫ болести достѫпни за лѣкуванье, идиотството, или както би трѣбало да се нарича по́-добрѣ деменцията е призната отъ науката за неизлѣчима, тъй че онуй исканье на закона, колкото се отнася до деменцията,е поне излишно.

Старият екзархийски уставъ прѣдвиждаше само лудостьта и епилепсията като достатъчни поводи за разводъ; новиятъ прибавя къмъ тѣхъ и идиотството и сифилисътъ, както ги е включилъ и между прѣчкитѣ за бракъ. Туй обстоятелство е, като споменахме, единъ напрѣдъкъ въ нашето законодателство. Принципътъ за приеманье по́-вече поводи за разтръгванье на брака не противурѣчи на понятието, което има черквата и обществото за него, а именно, че той е единъ съюзъ до животъ. Улесняваньето на развода било по причина на извѣстни болести, било по други причини, които правятъ брачнитѣ връзки непоносими, не подкопава, както изглежда на пръвъ погледъ и както се твърди отъ противницитѣ на развода, основитѣ на фамилията и слѣдователно на държавата. Това се доказва найясно отъ констатираниятъ фактъ, че въ протестантскитѣ земи, дѣто се правятъ сравнително по́-малко прѣчки за развода, семейнитѣ връзки сѫ по́-яки и нравственостьта по́-висока, отъ колкото напр. въ нѣкои католишки земи, дѣто разводътъ се не допуща подъ никакво условие. Тъй че приеманьето на нови причини за разводъ въ новия екзархийски уставъ е едно културно явление въ нашия общественъ животъ отъ голѣма важность.

4. Пристѫпяме къмъ разглежданьто на *сифилиса* като поводъ за разводъ. Тая болесть има много нѣщо общо съ болеститѣ на нервната система: лудость, епилепсия и идиотство. Както тѣзи болести подкопаватъ личното здравье на оногова, който ги има, и се отразяватъ вредоносно върху потомството му, тъй и сифилисътъ, като съсипва зравьето на индивида, оказва делетерно влияние върху здравьето на неговитѣ наслѣдници. Но сифилисътъ се отличава отъ

тѣхъ по едно свойство, което тѣ не притежаватъ и което го прави още пó-врѣдоносенъ за брачното съжителство. Ония болести сѫ опасни само за болния и за неговото потомство, но за здравия съпругъ тѣ не прѣдставятъ никаква опасность за разболяванье, когато сифилисътъ е една заразителна болесть и слѣдователно опасна за всички, които иматъ близки сношения съ болния. А какви други пó-близки пó-интимни сношения може да има отъ сношенията между съпругъ и съпруга? Тукъ здравиятъ съпругъ е изложенъ освѣнъ на несгодитѣ, свързани съ болестьта на болния съпругъ, несгоди, които правятъ често съпружествения животъ невъзможенъ, но и на опастностьта отъ личното свое разболяванье и на свързанитѣ съ него страдания. Ако единъ отъ атрибутитѣ на брака е оказваньето взаимна помощь между съпрузитѣ, въ тоя случй болниятъ съпругъ би оказалъ врѣда на другия; тъй че дори само отъ това становище разглежданъ сифилисътъ би билъ достатъчна причина за разводъ, както е допуснатъ разводътъ въ случай, че единъ отъ съпрузитѣ буйствува, безчовѣчно се отнася, изтезава и немилостиво бие другаря си (чл. 187. ал. 3. и 6.)

Но ние доказахме по-напрѣдъ съ научни данни, че сифилисътъ е болесть достѫпна за лѣкуванье, т. е. че тя съ помощьта на извѣстни лѣчебни срѣдства може да се направи безопасна за здравия съпругъ и за потомството. Това обстоятелство по всѣка вѣроятность трѣба да се е съзнавало отъ законодателя, понеже той е прѣдвидѣлъ онази клауза, че и сифилисътъ покрай другитѣ три болести става причина за разводъ само въ краенъ случай, слѣдъ като се употрѣбятъ всички възможни лѣчебни срѣдства. Подобна клауза би трѣбало, както видѣхме пó-рано, да се прѣдвиди относително сифилиса и по поводъ на сключваньето брака. Тя отговаря на исканията на хигиената на брака, че сифилисътъ трѣба да се лѣкува и то достатъчно врѣме, и че ако слѣдъ това врѣме (3—4 години) той още бѫде опасенъ за здравия съпругъ и за потомството, да се допусне разводъ. Споредъ това онова наше допълнение къмъ чл. 187. ал. 7. относително умоповрѣжданьето и епилепсията, че ако въ разстояние на 4 години болестьта се окаже неизлѣчима да се допусне разводътъ, може да се простре и върху сифилиса.

* * *

Най-сетнѣ екзархийскиятъ уставъ прѣдвижда още една болесть като поводъ за разводъ. Тя е *половата неспособность*. Съотвѣт-

ната точка на членъ 187. гласи тъй: „когато едно отъ бракосъчетанитѣ лица въ слѣдствие на естественъ недостатъкъ, освидѣтелствуванъ по медицински редъ, е неспособно да извършва съпружескитѣ си обязаности“.

„Забѣлѣжка. Когато неспособностьта за брачень животъ не произлиза отъ естественъ недостатъкъ, а е случайна и въ продължение на три години подиръ вѣнчанието, неспособното лице не дойде въ нормалното си положение“.

Тукъ е зачекната чисто естествената страна на брака: половото сближение. Невъзможно ли е то по причина на нѣкои естествени аномалии на половитѣ органи, брачното съжителство се прѣкратява. Случайна ли е обаче тази неспособность за съвъкупление, както е напримѣръ психическата импотенция, законътъ дава на болното лице три годишенъ срокъ за да си възстанови половата мощь (potentia). Въ противенъ случай се допуща разводъ.

Както е извѣстно, има два вида „неспособности“: неспособность за съвъкупление (impotentia coeundi) и неспособность за оплодяване, респективно за зачатие (impotentia generandi.) При допущаньето на развода законътъ подразумѣва първия видъ импотенция, а втория не е никакъ споменатъ. Тъй че бездѣтството или безплодието на едного отъ съпрузитѣ отъ каноническа гледна точка не дава право за разводъ, както се допуща той по нѣкои мѣста отъ обичайното право. —

Въ тая студия ние разгледахме болеститѣ, които недопущатъ брака, респективно допущатъ развода, и които сѫ прѣдвидени въ екзархийскиятъ уставъ; въ друга студия ще разгледаме въпроса, да ли съ споменатитѣ болести се изчерпя списъкътъ на всички болести, които правятъ брака недопустимъ, а развода позволенъ.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Финансово-исторически погледъ върху налога на сольта въ Българското Княжество.

Студия отъ *Йордана Иванов*,

прѣдставена въ клона за държавни науки на Българ. книжовно дружество.

Обширни изслѣдвания върху държавнитѣ наши ресурси не сѫ били правени до сега; а това е потрѣбно, защото изучваньето на държавнитѣ наши финанси не ще може безъ *подробно* изслѣдванье на всѣкой данъкъ отдѣлно. Съ горната си студия авторътъ туря едно начало въ тая посока.

Самата студия се състои отъ 16 глави. I. глава опрѣдѣля положението на соларството и на солната регалия въ Турция, а специялно на соларството въ Анхияло до руско-турската война. Глава II. се занимава съ въпроса за собственостьта на солницитѣ въ Анхияло, па посочва нѣкои начини, които се упражнявали отъ гръцкия владика и отъ общинското управление въ Анхияло за прѣфърлянье на тия солници отъ едни лица върху други. Глава III. говори за монопола на сольта въ Източна Румелия, за областнитѣ приходи отъ тоя монополъ, за количеството на произведената въ Анхияло соль до съединението и за консомацията на соль въ Източна Румелия. IV. глава разглежда законодателството въ Румелия по монопола на сольта, продажбата на сольта и идеята за покровителство на мѣстното солно производство. Глава V. разправя въпроса за *емелицитѣ*, а VI. за солното езеро и солницитѣ изобщо въ Анхияло, дѣто самъ авторътъ е ходилъ. VII. глава говори за качеството на Анхиялската соль, за опита на румелийското правителство да отвори за тая соль пазаръ въ княжеството, за нехайството на соларитѣ и за дребната продажба на соль. До тукъ за Румелия.

Отъ глава VIII. до X. авторътъ прави подробенъ прѣгледъ на налога върху сольта въ Княжеството до съединението. Тоя прѣгледъ захваща отъ наредбитѣ на руското окупационно управление за сольта. Така, глава VIII. говори за тия наредби, за резултатитѣ отъ налога по системата ad valorem, за намалението въ руско врѣме и увеличението послѣ на тоя налогъ и пр. Глава IX. разглежда опита на ромѫнското правителство да монополизува вноса на каменна соль въ България, разпоредбитѣ на нашето правителство и прѣдприятието па фирмата Йорданъ

Джумалиевъ и С-ие противъ тоя опитъ, който не е останалъ незабѣлѣзанъ и отъ народното събрание. X. глава констатира внесеното количество соль въ княжеството до съединението, опрѣдѣля консомацията прѣзъ тоя периодъ, а сѫщо и приходитѣ на държавното съкровище отъ налога върху сольта.

Отъ глава XI. нататъкъ въпросътъ за производството въ Анхияло, консомацията и налога върху сольта се разглежда и за двѣтѣ съединени области заедно. Въ глава XI. се говори за мѣркитѣ на българското правителство да подчини подъ еднакъвъ режимъ сольта, за спазванье врѣменно румелийския монополъ, за опита да се въведе монопола на сольта въ цѣлото княжество и за откупуваньето отъ страна на правителството произведената въ Анхияло соль. Глава XII. показва производството въ Анхияло отъ съединението до 1894 год., продаденото количество, вноса на вънкашната соль, консомацията прѣзъ тоя периодъ, привилегиитѣ на мѣстната соль, приходитѣ и разноскитѣ за съкровището. Глава XIII. разглежда закона за сольта отъ 1894. год., цѣната на сольта, посрѣдничеството за ромѫнската каменна соль на русенската Търговска банка, за което ставá дума и въ народното събрание, консомацията у насъ и приходитѣ на съкровището.

Глава XIV. говори за солницитѣ въ Балчикъ, за новитѣ солници въ Анхияло и за Атанасъ-кьойското блато, а глава XV. за експлоатацията на ромѫнскитѣ солници, за тѣхното производство, износъ, за стойностьта и пр. на ромѫнската каменна соль, както и за произвежданье морската соль въ Италия и Турция.

Въ глава XVI. г. Ивановъ дава своето заключение за налога върху сольта въ България. Неговото мнѣние е, че е *полезно да се избѣгва монополизуваньето на сольта* у насъ; че *ако не може да се прѣмахне тоя налогъ*, трѣба *размѣрътъ му да се намалява постѣпенно,* когато бюджетътъ позволява това, и че *ако се задържи какъвто и да бѫде налогъ върху сольта, тоя налогъ трѣба да бѫде еднакъвъ както за мѣстната, тъй и за иностранната соль.*

Йор. Ивановъ.

Изъ духовния животъ въ България прѣзъ 1899. година.

Обичай е въ други страни подиръ свършъка на една година да се прави оцѣнка на онова, което е извършилъ народътъ чрѣзъ своитѣ прѣдставители въ всички области на духовния си животъ. У насъ правятъ нѣщо подобно и токо донѣйдѣ политическитѣ вѣстници — ала само за политиката, при все че се наричатъ по правило вѣстници „за политика и книжнина“; при това пъкъ тѣмъ е винаги по́-сгодно да оцѣняватъ политическия животъ прѣзъ годината у чуждитѣ народи, понеже той имъ е прѣдъ очитѣ прѣдварително оцѣненъ отъ органитѣ на общественото мнѣние въ чужбина. За духовния ни животъ прѣзъ една година тия вѣстници обикновено не харчатъ ни дума. Инди толкозъ по́вече трѣбаше да личи това въ длъжноститѣ на българскитѣ списания. Ала въ това отношение тѣ сѫ още назадъ.

Като се промѣниха напослѣдъкъ чрѣзъ новъ уставъ на Българското книжовно дружество изричнитѣ наредби за съдържанието на „Периодическо Списание“, биде установено и да се подлага въ него на оцѣнка книжовно-научниятъ и художественъ животъ на българитѣ въ по́-виднитѣ му явления. Възъ основа на това и прѣдъ видъ на споменатото изпущанье у българскитѣ списания се видѣ за умѣстно да се дадатъ въ тая първа книжка отъ „Периодическо Списание“ — уреждана по новия уставъ и издавана подиръ свършъка на 1899. година — поне кратки бѣлѣжки изъ нашия духовенъ животъ прѣзъ изтеклата тъкмо година. Мисъльта на редакцията бѣ да се оцѣни книжовно-научниятъ и художественъ трудъ на българитѣ прѣзъ 1899. година откъмъ идеитѣ, които сѫ му лежали въ основата, и откъмъ тѣхното изпълнение, за да се опрѣдѣли по това степеньта на напрѣдъка ни по отношение къмъ прѣдишното, миналото и изгледитѣ за напрѣдъкъ по отношение къмъ бѫдещето. Разбира се, че такава оцѣнка необходимо ще разкрие и характера на схващаньето у насъ особно на художественитѣ идеи, общитѣ посоки на художествената творба, и като опрѣдѣли тѣхното достоинство и значение за усъвършението на духа, ще наличи пѫтя, по който трѣба да се движи нашиятъ книжовенъ и художественъ трудъ, и срѣдствата, които биха помогнали за успѣхъ.

Тая мисъль за оцѣнка на годишния духовенъ животъ на българитѣ чрѣзъ книжовно-научнитѣ имъ и художествени производи може би далечъ не ще бѫде изпълнена съ ония бѣлѣжки, които по́-долу даваме за нашата работа въ книжевностьта, въ художествата и въ театрото. Ние чувствуваме отнапрѣжъ, че досегашната практика у насъ въ занятия отъ

тоя родъ по вѣстници и списания — съвсѣмъ малко и въ особни съчинения — не е могла да подготви лица, които изеднѫжъ да улучатъ исканото въ горната мисъль за обща оцѣнка на състоянието, посоката и значението на духовна дѣйность отъ извѣстенъ видъ; обаче се надаме, че еднѫжъ като се постави подобно исканье спрѣмо нашитѣ книжовно-научни сили и се отвори поприще за упражнението имъ въ такъвъ смисълъ, „Периодическо Списание“ ще бѫде честито да достигне въ недълго врѣме напълно оная цѣль, която има прѣдъ очи и съ тия бѣлѣжки изъ нашия духовенъ животъ прѣзъ изтеклата година.

Нашата книжевность.

Ако за познание на духовния нашъ животъ въ старо врѣме ние се спираме прѣдъ евангелия и молитви, прѣдъ всѣкакви приказници и вѣрвания, прѣдъ лѣтописни и други лични записи, то е, защото само такива сѫ паметницитѣ на тогашната дѣйность на българската мисъль и изкуство, изразена въ книжнина. Ние и днесъ работимъ негли съновници и трепетници, дѣтински приказки и вѣчни календари; ала като сме изкарали и изкарваме и произведения на пó-съвършенъ и пó-възвишенъ умъ и вкусъ, ние тѣхъ взимаме за оцѣнка на състоянието, до което сме достигнали съ дѣйностьта на духа си въ книжнината. Животътъ на всѣко общество се рѫководи винаги отъ ония му слойове, които по духовно развитие стоятъ най-високо, или отъ такива негови членове, които съ дѣлата на духа си увличатъ другитѣ членове най-силно; затуй и вървежътъ на развитието на цѣлото общество и стъпеньта на това развитие за всѣко врѣме се опрѣдѣлятъ по идеитѣ и формитѣ, прѣдставени въ дѣйностьта на тия слойове или членове на обществото.

Въ областьта на книжнината е най-характеристична за едно общество, за единъ народъ оная часть на тая книжнина, въ която обществото или народътъ сѫ оползотворили всички придобивки на умственото и нравствено познание, за да създадатъ и изобразятъ художествено своитѣ идеали, за да прѣдставятъ въ свои художествени образи човѣшкото битие и неговото призвание. Тая часть на книжнината е тъй наречената *изящна* (или *лѣпа*) *книжевность;* тя е *поезията*.

Отъ творенията на българската поезия прѣзъ цѣлата 1899. година изпъкнаха на най-видни мѣста *„Цариградски сонети“* отъ *К. Величковъ*, *„Вечерни сѣнки“* отъ *К. Христовъ*, *„Скитнишки пѣсни“* отъ *И. Вазовъ*, *„Смутно врѣме“* отъ *А. Страшимировъ* и *„Апостолъ“* отъ *И. Миларовъ;* тѣ изпъкнаха по тия мѣста било по своето достоинство въ сравнение съ други творения отъ своя видъ, било по благоприятна оцѣнка въ извѣстни крѫгове на българското общество, или пъкъ и по това, че се отбѣлѣзаха като особни, отдѣлно издадени съчинения на познати у насъ автори. „Смутно врѣме“ е романъ, „Апостолъ“ трагедия, а другитѣ три сѫ лирически сбирки.

Бѣлѣжитъ е фактътъ, че нашата поезия изобщо е тѣсно свързана съ българската дѣйствителность, било историческа, или сърврѣменна, и че мотивитѣ и сюжетитѣ изъ съврѣменния български животъ наддѣляватъ спрѣмо ония, които идатъ изъ историята. При тия домашни сюжети и свѣжи мотиви тѣсната свръзка на българската поезия съ животната дѣйствителность се изразява въ единъ реализъмъ, който твърдѣ много ограничава фантазията, дори въ щета на художествената творба. Като пригудимъ къмъ това и твърдѣ ограниченото, често и слабо и безъ система литературно образование у насъ, ние добиваме пъленъ погледъ въ характера на своята поезия откъмъ идеи, схващанье и изпълнение.

Прѣди освобождението на единъ поне дѣлъ отъ българския народъ нашитѣ поети — колкото и каквито ги имахме — речи никакъ не се отдѣляха отъ родната почва. Дори и безгрижнитѣ, сетивно-любовни пѣсни на Петка Славейковъ, ако ще би и да отразяваха любичкавата страсть на чужди образци — и тѣ си разпущаха сърцето или пояса на чардака на нѣкое българско Иваниче, или задъ портитѣ на млада балканска вдовица. Стихотворнитѣ прѣводи на Огняновича и на Пишурка не влизатъ тука въ смѣтка, както и ония пѣсни въ „Гжсля“ на С. Зафировъ и Ц. Желевъ, които залѣгаха да избайватъ изъ български уста разни френски и гръцки мелодии съ чуждо романтически текстъ. Идеитѣ, които движеха българския гражданинъ въ земята му до освобождението, бѣха просвѣта, родолюбие; българинътъ емигрантинъ дѣйствуваше направо и за свобода. Тия сжщитѣ идеи се таятъ и въ производитѣ на домашната и емигрантска наша поезия. Познатата елегия на Славейкова „Не пѣй ми се“, или „Жестокостьта ми се сломи“, неговата идилия „Изворътъ на Бѣлоногата“, народната поема на Н. Геровъ „Стоянъ и Рада“ и недовършенитѣ опити „Стаматъ и Абдуллахъ“ отъ И. Даневъ и „Царь Борисъ и идолопоклонницитѣ“ отъ Вазова; епическитѣ епизоди на Козлева, както и наречената балада „Двѣ тополи“ отъ Ц. Гинчевъ-Шкипърневъ съ подобната ней „Павле-кьопрюсю“ отъ П. Ивановъ; на тоя подирния лирическитѣ пѣсни и ученишкитѣ упражнения въ лирика на А. Шоповъ, К. Величковъ, С. Бобчевъ и С. Михаиловски, печатани въ „Читалище“ — всичко това се занимаваше съ българското минало и прѣдания, съ българското тегло отъ угнетачи и врагове, съ любовьта къмъ родна българка и съ напрѣдъка на българския народъ. Не е другъ интересътъ и на баладната пѣсень „Сонъ“ и на поемата „Кървава кошуля“ отъ Р. Жинзифовъ, па и на сценичнитѣ кжсове отъ Войникова, Друмева, Узунова и отъ драматическия гайтанджия плагиятора Станчевъ. Обърнемъ ли се къмъ емигрантската поезия, която се осланя върху производи на Каравелова, Ботева, Стамболова и Вазова, ние намираме и тамъ пакъ българския народъ съ теглото му, само че изобразявано подъ лупата на позива за свобода: у Каравелова лжчитѣ за тая лупа идатъ отъ сарказъма и хулата, у Ботева отъ ядната душа на родолюбивъ комунарь, у Стамболова отъ хъшовската рѣшителность, а у Вазова отъ нѣжната, ала дълбока симпатетия. Тъкмо поради главната идея на това поетическо производство, идея — народното тегло, неговитѣ производи изгубиха подиръ нашето освобождение голѣмъ дѣлъ отъ своя общъ интересъ, па и отъ своята цѣна за българското общество, което въ свое врѣме се хранѣше съ тая

поезия не поради другитѣ ѝ, обикновено слаби художествени достоинства. Общочовѣшки идеи, свързани не токо съ положението на българина роба или на българина въ миналото и въ прѣданията, идеи изъ човѣшкото битие на българина, свързани съ неговата нравствена личность, па била тя подъ тегло или на свобода, въ минало или въ сегашно, наслѣдена отъ прѣди, или изработена между съврѣменници — такива идеи въ тая поезия речи че сѫ бѣли врани. Нѣщо отъ тѣхъ изпъква у Великсина, ако и за свое врѣме облѣчено за насъ непристѫпно салонски, а има го пó-понятно и дори близко до нашето страдно сърце у Ботева, който наистина може да прѣдстави човѣка чрѣзъ българина. Не се свѣня да спомена тукъ и философскитѣ размишления въ „Вѣнецъ на българската Муса“ отъ Франгя, който ще да е челъ такива стихотворения у френски поети, ала е далъ на своето школарско умуванье и проповѣдь мегдански тонъ на дързъкъ славолюбецъ. Неговата поетическа сбирка, подобно на други не малко наши поетически творения, независимо отъ долната ѝ оцѣнка е книжовенъ фактъ, който помага да се тълкува за уречено врѣме общото състояние на способноститѣ и на вкуса за поетическа творба у българитѣ.

Народъ, народно тегло и родна земя сѫ идеитѣ и на поезията непосрѣдствено слѣдъ освобождението, обаче схващани вече при нови условия на живота, па развивани сами отъ гледища на едни или други теоретични учения и умножавани полека съ общи идеи изъ човѣшкото естество и нравственость. Народътъ се гледа сега пó-вече като общество, и ако се оплаква теглото му, ако се сочатъ виновницитѣ на това тегло, подирното е сиромашия или унижение, а виновницитѣ сѫ порочна власть и срамна експлоатация. Родната земя е не просто прѣдишниятъ символъ на нѣкогашно величие и на послѣшна робия, но любимъ изворъ на мили животни спомени и на чиста естетична наслада. Свободната българска поезия пó-силно чувствува доволство и недоволство, натъква се на пó-разновидни поводи за такива чувства, наблюдава пó-дълбоко и достига до пó-обилни познания, отколкото е било това изобщо въ поезията отъ прѣдишното врѣме; ала въ сравнение съ тоя напрѣдъкъ и тя не е много работила върху българина човѣкъ, че е долавяла изъ българския животъ, изъ душата на българската личность ония бѣлѣзи, които образуватъ основата на нашето нравенство битие и чрѣзъ които се регулира нашата цѣль въ свѣта. И тая поезия сѣкашъ е вързана о дневната дѣйствителность съ нейнитѣ дребници, та не може да се издигне надъ тѣхъ, да ги оцѣни въ една синтеза и да опълти смисъла имъ въ пълни създания на фантазията. Вазовъ, който токо-речи единъ изпълня съ произволитѣ си врѣмето слѣдъ освобождението до 1886. година, като се бѣ прѣди това любичкалъ съ своитѣ Рини и пѣлъ за нашитѣ робски страдания, пориви за свобода и възторзи отъ освобождението, сега се озовава въ една срѣда, пуста и апатична за идеали; и тукъ, откакъ фърля своето съжаление, укоръ и присмѣхъ къмъ залисания съ личнитѣ си интереси български либертинъ, откакъ скѫсва тъй да кажемъ връзкитѣ си съ тая дѣйствителность, той остая като безъ поетическа почва, което е за него равносилно съ лишение отъ идеи; той не вижда българина човѣкъ, за да намѣри идеитѣ въ самия него. Тогава напорътъ на творчата сила или унася Вазова къмъ недавното минало, за да извади отъ тамъ „Епо-

поета на забравенитѣ“, или го тласка въ българската природа, за да я прослави въ умилни химни, или пъкъ го отнася въ „Италия“, за да види съ очи прѣдмети достойни за поезия и да люби отъ далечъ своята родина. Самъ Вазовъ се нарече поетъ реалистъ; ала реализъмътъ не се спира тамъ, дѣто се свършува дѣйствителниятъ фактъ, не изключава и сюжети измислени, понеже той състои не толкова въ прѣдмета на художественото творение, колкото въ градежа на художествената форма. Вещниятъ, а не формаленъ реализъмъ на Вазова му се отплаща съ художествена грѣшка въ „Грамада“, дѣто отъ случайното дохажданье на освободителитѣ руси като фактъ, а не отъ друга психологическа необходимость като форма той изкарва наказание за безсърдечния Цека: подобна грѣшка има и въ най-хубавата му поема „Загорка“, пакъ основана върху фактове. Така поезията на Вазова, реална по прѣдмета си, народна по извора си, се намира въ постоянна зависность отъ българската дѣйствителность. Нѣма съмнение, че това е за една поезия високо прѣдимство, ала въ сѫщото врѣме може да бѫде и важенъ недостатъкъ, защото отъ бѣдностьта и низостьта на една народна дѣйствителность никога не бива да слѣдува бѣдность и низость на истинската поезия. Народниятъ реализъмъ, какъвто изповѣда поезията на Вазова, е могълъ да послужи на тоя поетъ и слѣдъ 1886. г. за романитѣ „Подъ игото“ и „Нова земя“, за цѣлъ редъ разкази и драскани шарки; ала въ извѣстни междулеци, когато е липсувалъ за Вазова явниятъ фактъ въ живота на българския народъ или общество, поетътъ се е принуждалъ да обявява както Кардашевъ въвъ II. часть на „Драски и шарки“, че нашиятъ дѣйствителенъ животъ не съдържа материялъ, достоенъ за поетическа обработка!

Около Вазова можемъ да групираме въ крѫгове или въ редици по́близки и по́далечни други имена, автори на пѣсни, разкази и драми, които се движатъ все върху народната почва на личното настроение или на външното събитие. Рѣдко ще се срѣщне у тия автори творение, изкарано безъ тѣсно отношение къмъ специялнитѣ бѣлѣзи на българския животъ. И тая изгода за българската поезия се прѣсрѣща съ голѣмата щета отъ неупражненъ философски зракъ, който да открива въ нашата дѣйствителность човѣшкитѣ идеи, и отъ необразованъ архитектонически вкусъ, който да въздига отъ българския материялъ трайни художествени храмове. Единъ порывъ къмъ творба върху общочовѣшки основи трѣба да констатираме у Михаиловски, Пенча Славейковъ, И. Андрейчинъ, К. Христовъ, които заловиха мѣста въ най-новата българска поезия, дѣто продължава още непоклатно да стои и Вазовъ, па се върна обновенъ подиръ дълго отсѫтствие и Величковъ.

Поезията на изтеклата 1899. година, прѣдставена въ споменатитѣ производи на Величкова, Христова, Вазова, Миларова и Страшимирова, съединява въ себе народнореалната посока, която наддѣлява въ поетическата творба отъ освобождението насамъ, съ чисто реалната посока, която подиръ 1886. година доби изразъ въ по́вечето отъ производитѣ на Михаиловски, на Пенча Славейковъ, у Алека Константиновъ, въ „Първа стѫпка“ и въ по́-голѣмата часть на „Любовь и мѫка“ отъ И. Андрейчинъ. Покрай това съединение на двѣтѣ посоки въ сѫщата ланска поезия се забѣлѣзва, ако и не толкова широко, единъ за́летъ къмъ идеализуванье.

Величковъ е изгнаникъ отъ обичната си родина, дѣто е оставилъ дѣла и другари, борби и любовь; това е почвата, върху която въ чужда страна, прѣдъ бодрия животъ на честния трудъ и онѣмѣли останки на историческа слава, подъ благодатно небе и край шепотливо море никнатъ чувствата на изгнаника и се оформя беззавѣтната му скръбь въ „цариградски" сонети. Сонетитѣ ставатъ „италиянски", щомъ поетътъ застане прѣдъ паметницитѣ на природата, изкуството и държавния гений въ отечеството на Данте и Петрарка, въ страната на нѣкогашни сластолюбци тирани и на грозави тълпи. Споменитѣ, що възбуждатъ тия прѣдмети у Величкова, тъй силно увличатъ изгнаника, че основното му настроение отъ цариградскитѣ сонети се обръща тука въ сѣнка, която случайно се влачи подиръ смисъла на историята и на общочовѣшкия животъ. Личнитѣ чувства на единъ поетъ не сѫ никога измислица; тѣ сѫ може би най-реалната, едничката философска реалность; отъ разно естество може да бѫде градивото на лирическото творение и разенъ стильтъ, въ който е то изкарано. Градивото на „Цариградски сонети" е речи изключиво дѣйствителниятъ нáгледъ, като тѣхенъ мотивъ; за настроението въ тѣхъ поетътъ взима или самъ себе въ скръбното положение на чезнещъ изгнаникъ, или пъкъ нравствения смисълъ на нáгледа, смисълъ намѣстѣ прѣдставенъ символически. Величковъ цѣни скѫпо мечтата и естетичната наслада, почита нравствения дългъ и прѣзира низката страсть и нагона на тълпата. Идеитѣ му сѫ поетически опрѣдѣлени и ухватни, ала често неясно изразени; сонетитѣ пъкъ технически грѣшатъ откъмъ външния си градежъ.[1])

Изгнаникъ е въ извѣстно отношение и Вазовъ въ своитѣ „Скитнишки пѣсни". То сѫ пѣсни не на скитникъ безъ стрѣха и безъ дружба, но пѣсни вдъхнати на поета отъ скитанье въ западната Стара-планина, която просича страдниятъ за почивка Искъръ („Кошнежи", 64) и която край Искъра просече и съ напрѣдъкъ разтревожи неотдавна българска желѣзница („Сърдитата скала", 17). А скита се Вазовъ въ планината, избѣгалъ отъ бездушнитѣ маски на крамолната столица („Бѣглецъ", 29), за да изпита прѣсно вдъхновенье въ мира на природата („Сполай", 70), която е изворъ на пѣсни („Изворитѣ", 42), и да стане пакъ поетъ, та да изобличи добритѣ си душмани, които бѣха вече замълвили — може би отъ прѣбръзванье — че билъ угасналъ, да имъ каже и повтори, че „дѣ е вода текла, пакъ ще да тече", и че „не се гаси туй, що не гасне" („Какво ми каза тя", 55-56). Изгнанството на Вазова не е постѫпка, наложена отъ нѣкоя държавна воля или пъкъ отъ чувство за самоспазванье; то се отличава отъ изгнанството на Величкова по това, че е духовито изнамѣрена отъ поета баня противъ смѫдежа отъ нравственитѣ микроби на прѣкарано политическо голѣмство. Едно врѣме Вазовъ се боеше да се помайва въ българската столица, да не би като го забѣлѣжатъ съ капка умецъ бистъръ, да го вcase и направятъ насила министъръ (Гусла, 1881, 125). Ала злобниятъ хуморъ въ България сполучи да тури и него на министерско кресло. Министърътъ Вазовъ даде теми за много неблаговолни и неблаговонни филета и антрефилета въ българскитѣ

---

[1]) Вж. ПС. LIX. 810—813.

списания; а музата му сигурно бѣ забѣгнала отъ него да се скита по горитѣ, за да диша самичка свобода и истина. Когато се прости съ креслото си — той намѣри „Горската скитница“ въ планинитѣ (46-47). Тя откровено му се призна. „Азъ бѣгахъ отъ суетата! Мразъ ми иде по челото отъ мермера на палата, на министра отъ креслото. Днесъ простирамъ пакъ ржцѣтѣ къмъ другаря на пѣснитѣ. Не позна ли ме поете? Музата си поздрави ти!“ Сдруженъ отново съ милата муза, отъ която „свѣтътъ и врѣмената“ го бѣха раздѣлили, Вазовъ рѣйно се катри по скали и върхове да диша съ битието на всемира, тули се въ храмоветѣ на природата да си прави тамъ молитвата (за неугода на манастирския отецъ Филотея), и дири сюжети за поетическа творба. Наистина, той налита възъ бѣдняка селянинъ, който живѣе само зарадъ мжкитѣ и тлѣе въ незнаньето. чрѣзъ чийто трудъ и ний безъ трудъ въ свѣта вървимъ, а за когото въ насъ сърце не е тупало; пробуждатъ се у него тукъ-тамъ стари спомени отъ любовно щастие. или баладни образи отъ историческата сждба на българския народъ; ала все пакъ тая планина, съ тоя бѣденъ животъ и безгласни спомени е толкова пуста за поета, че и бухалътъ зловѣщи му е драгъ въ ужасната ѝ тишина. При все това поетътъ на прощаванье ѝ е благодаренъ за даренитѣ цвѣтя и пѣсни, мечти и блѣнове чудесни, и за здравьето, съ които прѣтоваренъ се връща пакъ въ свѣта коваренъ. Мотивитѣ на „скитнишкитѣ пѣсни“ сж българската природа въ Мала и Голѣма Стара-планина съ българския тамъ жилецъ, народътъ съ историята си и самъ поетътъ съсъ своитѣ давни и недавни прѣживѣлици. Само двѣ алегории правятъ изключение. Идеитѣ въ тия пѣсни сж обожание на природата и почитъ къмъ труда и напрѣдъка, съчувствие къмъ оръвания планинецъ, тжга отъ днитѣ на нашето робство, услада отъ искрена любовь и досада отъ клюки на низко общество. За да изобрази тия чувства Вазовъ обяснява просто реалнитѣ си мотиви, като ги държи срѣщу свѣтлика на своя естетично-хуманенъ идеалъ. Отъ това е и неговата форма винаги естествено-проста, градена безъ устремъ, тихо и топло. Въ сонетитѣ на Величкова които отстжпятъ прѣдъ „Скитнишкитѣ пѣсни“ по ясность, прозрачность, има пóвече напрежение и дълбина; тѣ изобилуватъ съ пóвече недосѣщани съпоставки, за което имъ прияе негли сонетовото естество. Обаче такава съпоставка отбѣлѣзваме напр. и у Вазова въ „Настжпихъ чубрика дива“ (69), която пѣсень сѣкашъ самá моли да бжде сонетъ, а авторътъ не я послушалъ. Вазовъ е изобщо милъ, а Величковъ сърдеченъ и усърналъ.

Съвсѣмъ другъ е Христовъ във „Вечерни сѣнки“. Милитѣ тонове сж у него съблазнителни; сърдечностьта му е жаръ подъ пепель. Той е страшенъ. И не е страшенъ тъй, дѣто да гърми противъ тебе съ огънь и заплаха, да изкарва прѣдъ очи ти образи на ужасъ и злочестина; той е страшенъ като демонъ, който въ любовенъ бѣсъ си ръва съ нокти сърцето за да го допре кърваво и димещо до чуждо сърце и послѣ съ гърчове отъ надмѣнно съжаление къмъ чуждата довѣрливость да се оттегли за себична наслада отъ собственитѣ рани. Въ тая своя страховитость Христовъ е може би възвишенъ; ала поради себичностьта и вѣроломството въ нея не е хуманенъ и симпатиченъ. Ние прѣдано и благодарно се увличаме подирѣ му само тогава, когато забравя личната си

любовь и ни пѣе нѣкой народенъ мотивъ или ни прикавва нѣщо наполу лирическо и епическо. Христовъ съзнава въ себе младость, а тя е само способна за животъ, който е истина и красота. Животътъ пъкъ състои въ любовьта, която не познава благозвучнитѣ вериги на нравственостьта. Оная душа живѣе, която се отдава безъ свѣнъ и одумки на любовни лудини; и за да живѣе, тя трѣба свободно да люби и разлюбя, защото истинскиятъ животъ е страдание, а любовъ безъ раздѣла е задоволство безъ страдание, е смърть![1]) Когато мине на поета младостьта, той самичъкъ ще залѣпи лозовъ листъ на истината и хубостьта и ще се прѣдаде на благороденъ трудъ. Между туй и въ самата си младость Христовъ се забравя нѣкога, било отъ купола на св. Петъръ въ Римъ, било по Рилскитѣ висоти, или прѣдъ народнитѣ грабители, или въ трѣзви размишления върху силата на младешкия духъ за човѣчеството, и тогава трудътъ му да ни просвѣти, да ни вдъхнови за хубость, правда и идеална борба е наистина благодаренъ. Мотивитѣ за своитѣ пѣсни Христовъ е бралъ въ съврѣменния животъ и минало на България, въ нейната природа, въ Римъ, Триестъ, Прага, Лайпцигъ, въ лудитѣ чувства и обществени нагледи на една млада и страстна душа и неуталоженъ, ала насоченъ къмъ доброто умъ. Ако вземемъ за прѣходенъ култа на любовьта на Христова съ нейната демонска игра, прѣходенъ както е прѣходна младостьта му, ние можемъ да се надаме за по-интензивно развитие у него на достойно застжпенитѣ и сега идеи за съчувствие на добродѣтельта и гонение на порока. Схващаньето у Христова е изразито субйективно, ала въ тая субйективность е по-дълбоко и мощно, нежели у Вазова и Величкова; а градежътъ на формитѣ му се отлича съ по-голѣма отвлѣченость и фантазия. Рѣчьта му блѣска съ страстна сила.

Производитѣ на Миларова и Страшимирова сж изъ друга поетическа область, обусловени съ единство на сюжета и на идеята, изработени въ пълно движение на свободната рѣчь. По сюжета си първата е отъ народно-реалната посока, а втората отъ чисто реалната. Идеята на „Апостолъ“ е символическа: тя е патриотизъмътъ на унижения робъ, който въоржженъ съ идеала на свободата се вдига противъ страшния си господарь и пада отъ собствена слабость. Авторътъ се погрижилъ да не даде на тая слабость отпечатъкъ толкова нравственъ, колкото физически, ала не сполучилъ това въ лицето на учителката Невѣнка, която се навърта на сцената за да крѣпи тъканьта на драмата съ привидно важни послания и съ романтична любовь, па най-сетнѣ и да извърши патриотическо убийство; не сполучилъ въ лицето на попъ Груя, съ чийто уличенъ хжшовски хуморъ унизилъ значението на духовенството въ нашата борба за свобода; не сполучилъ и съ българския изродъ Изедина-бей, понеже нито подквасената негова любовь къмъ Невѣнка, нито братската и синовна кръвь къмъ Свѣтлова и баба Гина, които любовь и кръвь можеха само нравствено да повлияятъ върху изхода на възстанието на роба, нѣматъ прѣма връзка съ физическото наше поражение. Най-добрѣ се удала на Миларова цѣльта му съ „гражданина“ и съсъ Спаса Тетевенецъ. Главното лице въ драмата Свѣтловъ е поставено да бжде слънце, което

---

[1]) ПС. LIX. 813—814.

всички други лица обожаватъ и около което да се върти цѣлото дѣйствие. То импонира съ това си положение, още повече, че е изворъ на революционния жаръ, който унася роба къмъ идеала му; ала само то — като слънце — е сѣкашъ безъ движение, повече разсѫждава, нежели да работи. и въ срѣщата си съ Изедина, своя братъ ренегатъ, се държи ако и достойно, ала тъй влажно, че не е никакъ чудно, дѣто и у Изедина не се пробуждатъ чувствата отъ братска кръвь, та да изтръгнатъ изъ душата му поне единъ сѫдбоносенъ поривъ. Разсѫжденията пъкъ на Свѣтлова, доста четни и дълги монолози, сѫ безъ чувство, безъ образитость, винаги по една кройка изкарани, съ типични за идеитѣ на самаго Миларова изрази, въ които понятията често се грамадятъ за безсмислици. Материялътъ на „Апостолъ“, зачерпенъ изъ документирана въ нашата книжнина дѣйствителность, показва у автора извѣстенъ похватъ за драматическа композиция; ала създанието и разпоставката на характеритѣ, психологичното мотивиранье на дѣйствието и главно достатъчното за сцена очъртание на тия характери не лежатъ въ тоя похватъ на Миларова. И П. Ивановъ бѣ се опиталъ въ свое врѣме да възпроизведе въ драматично творение идеята на нашето послѣдно възстание, характера на нейнитѣ носители и виновника на громола. Обаче нито той, нито сега Миларовъ не сполучиха да изведатъ прѣдъ насъ ония типични лица и дѣйствие, въ които да виждаме оправданъ и идеалътъ на българина робъ, и безумнитѣ му жертви за тоя идеалъ, и физическото негово съкрушение; казваме физическото, защото ако се прѣдстави съкрушението нравствено, то ще стои въ художествено противурѣчие съ нравствената сѫщина на идеала, па ще бѫде и прѣсѫда за унищожение на цѣлия оня животъ, който бѣ отвъдилъ между насъ тоя идеалъ, и на всичко онова, което израсна отъ сѫщия идеалъ въ образа на днешната свобода.

Идеята на „Смутно врѣме“ е взета изъ ония страховити дни на политическия нашъ животъ, които настанаха слѣдъ свалянето отъ прѣстолъ на княза Александра. Извѣстно е, че участницитѣ въ това дѣло бѣха взети не толкова тактично подъ всеобщо покровителство отъ една чужда държава, при всичко че едни отъ тѣхъ бѣха съзнали, че сѫ дѣйствували по измама и като чужди орѫдия и се бѣха разкаяли. Прострѣното възъ князогонцитѣ чуждо покровителство възбуди лоши подозрѣния у осталитѣ непричастни въ свалянето на княза политически фактори и излишно ги настрои за слѣденье на първитѣ, за неприятелство къмъ тѣхъ и за мъсть. Естествено бѣ тогава, че и ония, поне отъ самолюбие, отъ чувство за лично достойнство се дразнѣха, дори и прѣдизвикваха отъ подобна обхода спрѣмо тѣхъ, та можеха лесно да пристанатъ на внушения, за да запазятъ себе си и да отвърнатъ за мѣрата съ мѣра. Въ обществото се образуваха два лагера. Властьта я държеше врагътъ на князогонцитѣ. Съ суровото, дори и варварско упражнение на тая власть той повдигна противъ себе всѣка правдива и честна душа. Това положение въ страната експлоатираха чужди агенти, като устроиха помѣстни бунтове противъ властьта. Заслужили стари народни дѣйци, офицери, отличени въ сръбско-българската война, отъ една страна отъ обида зарадъ прѣдизвикателната обхода спрѣмо тѣхъ, зарадъ умишлено

и незаконно причинявани тѣмъ щети и дори тѣлесни мжчения, а отъ друга страна просто отъ необходимость да се възпротивятъ на бѣснитѣ произволи на властьта, па ако ще би и съ помощьта на чужда намѣса — тия дѣйци и офицери съставяха заговори, и съ оржжието, съ което тъкмо можеха да разполагатъ, се опитваха да свалятъ своя врагъ. Дали щѣха сигурно да сполучатъ и ако сполучеха, дали щѣше да настане само туй, което тѣмъ се желаеше и се очакваше, тѣ не твърдѣ издиряха. Борбата се оправдаваше повече отъ честолюбиви съображения. Ето това „смутно врѣме“ е искалъ да изобрази Страшимировъ въ политическо-общественъ романъ; той изобразява борбата на чувството за лично достоинство съ държавната клевета и прѣслѣдванье. И трѣба да признаемъ, че той умѣлъ да подбере такива елементи и да ги комбинува тъй, че да влѣе въ сюжета на романа едно напрежение, което тече пó-силно или пó-слабо прѣзъ цѣлия романъ; а това е за една българска книга вече голѣмо нѣщо. Нѣмало нужда да прави тукъ тамъ бѣлѣжки, че си служи съ истински фактове; доста е, че изобразяваното отговаря на врѣмето, на общата ситуация и не се противи на художествената правда. Лицата и характеритѣ у Страшимирова не сж наистина редомъ прѣдставени пълно и ясно; не въвъ всѣка ситуация имъ е далъ авторътъ правилно и изразито положение; па и за важни, рѣшаещи моменти въ дѣйствието на лицата не всѣкога е сполучвалъ да намѣри съотвѣтно важни мотиви и да ги вкара ловко въ душитѣ на лицата. Съ такива едри недостатъци както се види ще има още доста да се бори българскиятъ художникъ, доклѣ стане художникъ. Ала има и още единъ недостатъкъ, който ни навожда на печални мисли за формалното образование на нашата младежь въ българскитѣ гимназии. Той цъвти и въ „Апостолъ“ на Миларова. Тоя недостатъкъ е незнание значението на думитѣ, отъ които се гради една мисъль, бѣдность въ думи за очъртание на едно психично състояние, отсжтствие на стилна творба. Страшимировъ постоянно се мжчи да рисува душата и настроението на своитѣ лица; и както Свѣтловъ въ своитѣ монолози и Страшимировъ гради чудати безсмислици.

А. Т.

Изящнитѣ изкуства.

Както въ другитѣ проявения на умствения и душевенъ животъ изобщо, така и въ изкуствата българитѣ се намиратъ още въ начало. Особено пъкъ въ зародишъ се намиратъ у тѣхъ още ония изящни изкуства, които могатъ да вирѣятъ само при по-сложни обстоятелства, и на които условията отъ историческото ни минало най-много сж прѣчили да се разработватъ. Това сж изящнитѣ изкуства — живописъ, ваянье, архитектура.

Откакъ се създаде нова българска държава, тя за своята уредба и напрѣдъкъ въ послѣдно врѣме обърна внимание и върху изкуствата, и върху живописьта и ваянието. Едничко музиката стои може би още доста далечко отъ нейнитѣ грижи.

Изъ областьта на изящнитѣ изкуства сѫ отбѣлѣзани вече у насъ факти и условия, при които е уречено на тия изкуства да привличатъ къмъ себе дарбитѣ, и да дотъкмяватъ общия напрѣдъкъ на българския духъ. Тукъ ще характеризуваме тия факти и условия чрѣзъ дѣйностьта ни въ изящнитѣ изкуства прѣзъ 1899 год.

Отъ 1896. год. се отвори въ България държавно *„Рисувално училище“* въ София; а още прѣди десеть години биде устроено тукъ *„Дружество за поддържанье на изкуствата въ България.“* Двата тия института сѫ нашитѣ тъй да кажемъ срѣдства, които обуславятъ живота ни откъмъ изящнитѣ изкуства: училището образува дарбитѣ, а дружеството ги насърча чрѣзъ своитѣ *изложби*.

Прѣзъ ланскитѣ великденски празници бѣ уредена и отворена въ София *четвъртата художествени изложба* на Дружеството за поддържанье изкуствата. Както обикновено изложбата стана въ салонитѣ на Рисувалното училище. Броятъ на изложенитѣ работи възлизаше до 212 парчета заедно съ картинитѣ за албума, съставенъ по разпоредбата на българското правителство за даръ на руския царь. Въ тая изложба редомъ съ старитѣ изложители А. Митовъ, И Мърквичка, Б. Шацъ и др. се явиха съ добри работи и нѣкои млади, които бѣха наскоро свършили курсове въ Бавария, Италия (напр. Яр. Берберовъ, Георги Митовъ, Д. Данаиловъ, Ж. Спиридоновъ, Х. Станчевъ, Кефаловъ и др.)

Изложениятъ *албумъ* за руския царь бѣ особено характеристиченъ, толкозъ повече, че въ пригатвянията за него участвуваха комай всички извѣстни до тогава унасъ художествени сили. Албумътъ състои отъ 71 картина съ гвашъ и акварель. които изобразяваха повече отъ 300 паметника, въздигнати отъ руситѣ на мѣстата въ България, дѣто сѫ паднали и били ранени войници и офицери въ освободителната война. Тия картини пробрани изъ по-голѣмъ брой приготвени за албума, прѣдставяха работа на осемъ видни български художника. Корицитѣ на албума бѣха приготвени въ старъ български стилъ отъ Б. Шацъ. Тоя албумъ е втори по вида си приготвенъ въ България за руския царь, понеже първиятъ биде поднесенъ за неговата коронация и на врѣмето си бѣше заслужилъ похвали отъ високо мѣсто.

Тенденцията въ художественитѣ творения на четвъртата изложба, съ твърдѣ малко изключение, можемъ да кажемъ бѣ прѣди всичко *реалистична*, а въ сѫщото врѣме *национална*. Реалистична затуй, че нашитѣ художници се стараятъ споредъ силитѣ си да прѣдставятъ природата, животътъ, дѣйствителностьта; а национална е затуй, че всички желаятъ и се стремятъ да прѣдставятъ именно българския животъ, българската природа, българската дѣйствителность. Тая и такава посока за едно младо изкуство е твърдѣ утѣшителна; и ние бихме желали още за нѣкое врѣме нашитѣ художници да не напущатъ тоя правъ и сигуренъ пѫть. Та и отъ друга страна нашиятъ животъ, особно нашитѣ селски носии, нашитѣ изгледи и мѣстности, нашето южно освѣтление и нашата срѣда прѣдставятъ толкова интересни, толкова оригинални, толкова художествени сюжети и теми, че съставятъ неизчерпаемо съкровище за художествени творения.

Въ четвъртата изложба имаше и единъ опитъ отъ Б. Шацъ, да приспособи народнитѣ орнаментални форми къмъ *художествено-индустриялни* произведения; той бѣ изработилъ единъ полилей въ български стилъ. Несъмнѣно е, голѣмото богатство отъ чудесни по формата и по стила си орнаменти, които съдържатъ народнитѣ накити и шевове, съставятъ основата на бѫдещата българска художествена индустрия, и затуй изучваньето на това съкровище и ползуваньето отъ него трѣба да обърне върху си сериозното внимание на повече наши художници; и желателно е по-често да се виждатъ тия заимствувания, тия вдъхновения отъ националенъ източникъ, които само ще ни удържатъ въ пѫтя за създаванье *български стилъ* не само въ орнаментиката, но дори и въ архитектурата.

Отъ прѣдметитѣ на тая изложба Н. Ц. В. Князътъ купи разни работи за 3330 лева; сѫщо и министерството на Просвѣщението откупи за народния музей въ София нѣколко картини близу за 3000 лева. Тия сѫ за сега едничкитѣ и главни купувачи и насърчители на националното изкуство; и това не е нито за чуденье, нито пъкъ става само у насъ, понеже и въ най-богатитѣ и цивилизувани държави най-голѣми покупки и най-сериозни насърчения правятъ пакъ държавата и владѣтелитѣ. Отъ частни лица имаме твърдѣ малко купувачи; г. Яблански купи двѣ картини отъ А. Митовъ и г. Маджаровъ една картинка отъ Обербауера.

Освѣнъ уредбата на изложбитѣ дружеството за поддържанье изкуствата издава и свой органъ, списанието *„Изкуство“*, което навърши двѣ годишнини. Това списание бѣше единствено по рода си, и по разкошнитѣ си художествени илустрации, обаче за съжаление то биде принудено, ако и врѣменно да спре поради много причини, отъ които найважната е липса отъ срѣдства. Наистина „Искуство“ не бѣше разпространено, но то се дължеше на условието, че редакцията не го пращаше никому безъ прѣдплата; а такива абонати въ България мѫчно се намиратъ, особно пъкъ ако неиска човѣкъ да се ползува отъ съмнителнитѣ услуги на агентитѣ.

Сега да дойдемъ на държавното *Рисувално училище*. Прѣзъ миналата година то прѣкара една тежка и опасна криза, която безъ малко не му прѣкрати сѫществуваньето. По случай на промѣната на кабинета, при който бѣ създадено това заведение, пусна се въ обществения печатъ едно неблагоприятно течение за училището, усиляно още отъ неразбиранье цѣлитѣ, които то гони, и основитѣ на неговата организация. Това течение ставаше още пó-застрашително, защото се навършваха вече тритѣ години на приготвителния курсъ, а споредъ закона му трѣбаше да се отвори специялния курсъ, което мнозина мислѣха за нѣщо съвсѣмъ ново проектирано. Благодарение на това, че въ министерството на просвѣщението не пожелаха да се водятъ по мнѣния и сѫждения чисто лични и неоснователни, въпросътъ за училището биде оставенъ да се разрѣши най-напрѣжъ отъ една специялна комисия, а послѣ биде натоваренъ единъ отъ прѣподавателитѣ на Рисувалното училище да прочете върху тоя въпросъ обстоятеленъ рефератъ въ Висшия Учебенъ Съвѣтъ прѣзъ лѣтото. Съгласно съ заключенията на комисията и на реферата, и възъ

основа на закона за Рисувалното училище се отвори при него и специялниятъ курсъ.

Въ рисувалното училище става всѣка година *ученишка изложба.* Както въ прѣдишнитѣ, така и въ ланската изложба можаха да се видятъ голѣмитѣ наклонности и успѣхъ на ученицитѣ, особно на ученицитѣ отъ послѣдната година по работитѣ отъ натура. Лани въ училището почнаха да се четатъ популарни *сказки по изкуствата,* придружени съ проектиранье чрѣзъ апаратъ художествени класически творения. Сказкитѣ бидоха удостоени съ вниманието дори и на Княза и на министритѣ. Задоволството си отъ това важно за популаризуваньето на художествата дѣло Князътъ изрази съ постѫпка за подкрѣпа, като благоволи да разрѣши да се купуватъ за негова смѣтка клишета за проекционния апаратъ.

Като биде поканена България да вземе участие въ близкото Парижко изложение, тамъ въ международния палатъ за изящнитѣ изкуства се отстѫпи мѣсто за *Българското изкуство.* И вече около петнайсетъ души наши художници тъкмятъ да прѣдложатъ свои произведения на тая всемирна изложба.

Къмъ условията, които ще потикнатъ у насъ *интереса къмъ пластичното творчество,* трѣба да причислимъ направенитѣ лани открития на прѣдмети отъ староврѣмско у насъ изкуство и планувани прѣдприятия съ художествено значение отъ ново врѣме. Отъ разкопкитѣ, които г. Успенски, директоръ на руския археологически институтъ въ Цариградъ, направи на мѣстото на старата българска столица излѣзоха на единъ обширенъ храмъ. Значението на тия останки отъ художествена страна е, че тѣ ще доставятъ материялъ за състоянието на пластичнитѣ изкуства прѣзъ ония стари български врѣмена, отъ които имаме толкова малко художествени паметници. Друга една съвсѣмъ случайна разкопка въ Ямболъ, дѣто войници копали за нѣкакво укрѣпление, е открила чудесни работи, вѣроятно отъ римско врѣме, между които една колесница и нѣколко прѣкрасни бронзови фигурки на стари божества. Нѣкои отъ тѣхъ, като форма, и като положение, ще бѫдатъ единствени само въ нашия музей.

Лани българското правителство окончателно рѣши да възложи на руския професоръ Померанцевъ отъ Петербургъ постройката на монументалния храмъ „Св. Александъръ Невски“ въ София, съгласно съ найновитѣ на тоя професоръ планове и проекти. Сградата се тъкми близу за четири милиона лева и за 5000 души богомолци. Лицето ѝ съ звънарницата ще се издига до 40 метра високо. Това архитектурно творение *въ византийски стилъ* навѣрно ще има епохално влияние върху развитието и посоката на религиозната архитектура въ страната ни. Въ византийски стилъ, доколкото е било възможно, се ремонтира вече и съборната църква въ София „Св. Краль“, която по този начинъ стана поугледна. Остая още да се допълни тая поправка и отвѫтрѣ съ обща декорация на стѣнитѣ и сводоветѣ. Ако бѫде извършено това художествено, то ще придаде значение и цѣнность и на поправкитѣ отвънъ.

Напоконъ въ София се състави лани единъ комитетъ за въздиганье въ столицата на България, срѣщу Народното събрание паметникъ на Царя Освободителя. За тая цѣль Народното събрание единодушно му

отпусна 300,000 лева. Паметникътъ ще бѫде *скулптуренъ:* ще прѣдставя фигуритѣ на Александра II. и неговитѣ сподвижници въ войната въ статуи, а нѣкои събития отъ тая война въ барелефи. Той ще се изработи отъ бронзъ и гранитъ, а за изработваньето му ще се обяви международенъ конкурсъ за художници и скулптори. Отъ всичко се вижда, че значението на тоя паметникъ ще бѫде епохално за нашата скулптура, а най-вече за въздиганье пеметници въ България, които до сега се правеха у насъ много наивно и невежествено.

А. М.

Театърътъ въ София.

Вече отъ врѣмето прѣди освобождението въ България бѣ влѣзълъ обичай, дѣто има читалище, да ставатъ и театрални прѣдставления. Отъ него врѣме се упазиха тукъ тамъ по нашитѣ градове читалищно-театрални традиции, които слѣдъ освобождението докараха и до въздиганье на доста угледни сгради за читалища съ нарочито пригодени въ тѣхъ сцени. Обаче при тия провинциялни театри нѣма постоянни театрални трупи, които да поддържатъ и развиватъ сценичното изкуство. Само въ София се бѣ образувала една трупа, която държавата взе подъ свое покровителство, и отъ нѣколко години тя дѣйствува като *народна драматическа трупа* „Сълза и Смѣхъ“ Нейнитѣ прѣдставления ставатъ върху сцената на салона на „Славянска Бесѣда“. Тукъ имаме едничката за сега българска сцена, съ по̀-вече организувани условия за развитие както на сценичното изкуство у насъ, така и на вкуса на обществото къмъ драматичната поезия.

Трупата „Сълза и Смѣхъ“ дава своитѣ прѣдставления въ София най-вече прѣзъ есеньта и зимата, като обикаля прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци по читалищнитѣ сцени въ българскитѣ градове. Въ репертуара си тя държи главно съврѣменни кѫсове изъ френската, нѣмска и руска сценична литература.

Сезона си отъ 1899 г. „народната трупа“ отвори есеньта съ дебютната драма въ стихове *„Василиса Мелентиева“* отъ Островски.

Тя е историческа драма отъ врѣмето на „Иоанна Грозный“ описано толкозъ хубаво въ романа „Князь Серебряный“ отъ Алексия Толстой. Това врѣме на „кръвь и опричници“ е блазнило всичкитѣ художници скулптори, живописци и поети. Score Неможа да устои срѣщу изкушение отъ него и Островски, при всичко че взе за драмата си само единъ епизодъ отъ това незабравимо страшно врѣме. Между многото (32) произведения на Островски „Василиса Мелентиева“ завзима добро мѣсто. Отъ тия произведения въ периода отъ 1853. до 1872. г., сирѣчь въ течение на 19 години въ рускитѣ императорски театри се наброяватъ 766 прѣдставления, които сѫ дали на дирекцията на театритѣ чистъ приходъ *два милиона* рубли. Днесъ много отъ произведенията на Островски изчезнаха отъ руския репертуаръ понеже прѣдишниятъ „купеческо-бытовый“ характеръ

на „замоскворѣчкото царство" почна да се губи; а първа лжча въ това царство фърли пакъ Островски. Драмата „Василиса Мелентиева" е прѣведена отъ новия актьоръ на софийската трупа г. Кировъ.

Нашата народна трупа трѣба строго да пази да прѣдставя стихотворнитѣ пиеси, пакъ въ стихове. За сега поне тя се смѣта за *„образцова сцена"*, и наистина тя трѣба да бжде такава въ всѣко отношение. Ако у насъ нѣмаше кой да прѣважда въ стихове, тогава би трѣбало да се избиратъ пиеси, въ които прозата и стихове еднакво се смѣнятъ, а подобни пиеси има доста въ богатата руска литература. Обаче ние познаваме вече и наши поети, като П. Славейковъ, К. Христовъ, И. Андрейчинъ, които биха желали и могли да прѣваждатъ въ стихове. А за нашата сцена и актьори ще бжде много полѣзно да се дава поне по *една нова* пиеса въ стихове прѣзъ сезона. Извѣстно е, че стиховетѣ по неволя каратъ актьора да се вмисля повече въ съдържанието на пиесата и въ говора си.

Пакъ дебютна пиеса бѣше „Свадбата на Кречински" отъ Сухово-Кобилинъ, прѣведена отъ извѣстния прѣводачъ отъ Тургенева и Гоголя, г. Иванъ Ивановъ, прѣводачътъ е избралъ за българска сцена едничката репертуарна пиеса на тоя авторъ, която и до сега се задържала на рускитѣ императорски и провинциални театри. Пиесата е прѣнесена между насъ твърдѣ навръме, защото типове като Кречински взеха да ни се явяватъ много често. Кречински е едно мескинско конте, което чрѣзъ търговска женитба иска да си поправи лошото материялно положение. Съ приструвки той увлича лековѣрната Лидочка, която отфърля ржката на единъ честенъ труженикъ Нелкинъ. Но малко прѣди да стане сватбата се откриватъ мескинствата на Кречински, и женитбата се разваля.

„Въображениятъ Боленъ" по-добрѣ „Вътлпено боленъ" бѣше третя нова пиеса прѣзъ тоя сезонъ. Молиеръ стана у насъ популяренъ. Отъ неговитѣ пиеси се дадоха: „Скжперникътъ", „Благородникътъ", „Донъ-Жуанъ" и „Тартюфъ", послѣдниятъ сполучливо прѣведенъ въ стихове отъ Алека Константиновъ и струва ни се отъ руски прѣводъ. Прѣводътъ на „Вътлпено Болния" е много хубавъ, много сцениченъ. И нѣмската литература ни подари едно произведение „Журналиститѣ", комедия на извѣстния драматургъ Густавъ Фрайтагъ. Изборътъ на тази пиеса не бѣ толкова сполучливъ, а прѣводътъ още по-малко.

Френска е пиесата *„Контрольора (тъ) на Спалнитѣ Вагони"* отъ отъ А. Бисонъ (прѣведена не е казано отъ кой езикъ, нито пъкъ кой е прѣводачътъ й Н. Н.). Тя е истински булеварна пиеса отъ най-долно качество и кой знае по какъвъ пжть отъ влияние е паднала върху народната ни сцена.

На 9. декември за пръвъ пжть се даде „Лиxварь", драма въ 4 дѣйствия отъ *М. Л. Кропивницки*, прѣвела отъ малоруски А. Сакхзова. Прѣдишниятъ театраленъ комитетъ, който урежда репертуара на трупата „Съза и Смѣхъ" бѣ отфърлилъ тая пиеса защото била „тенденциозна." Успѣхътъ обаче който тя има на 9. декември доказа още единъ колко е добрѣ да се избиратъ пиеси изъ славянскитѣ литератури, още повече ако изборътъ е приличенъ.

Отъ старкя репертуаръ се повториха: *„Отечество"* отъ В. Сарду, прѣвелъ Г. Начовичъ, *„Библиотекаря" (тъ)* отъ *Мозера* прѣвелъ отъ

оригинала Ил. Миларовъ, *„Ревизоръ“* отъ *Гоголя,* прѣвелъ Ив. Ивановъ, *„Студенческа (вм. студентска) Фантазия“* отъ *Лауфса* и трагедията на *Илия Миларовъ „Апостолъ“* съ всичкитѣ ѝ страхотии, залиси гърмежи, бойове и олелии. Въ тая пиеса има такава натрупаность, толкова смѣсени работи, толкова викове, ужаси и клането, че неволно ти иде да извикашъ по руски: *„и медвѣдь реветъ, и мужикъ оретъ, а кто кого деретъ, самъ чертъ не разберетъ“.* Нѣколко хубави сцени, както и послѣдната драматическа сцена просто се обезличатъ отъ неразбранитѣ битки и тупаници. Мълви се, че планътъ на „Апостолъ“ билъ начъртанъ отъ покойния Светославъ Миларовъ.

Въ тая трагедия сѫ сплетени цѣли три епохи: подготвителната дореволюционна, възстанието и задушванье на възтанието; — сюжетъ за цѣла *трилогия,* достойна само за перото на автора на Валенщайна, Шилера. Езикътъ ѝ е съвсѣмъ чуждъ на епохата. Прѣдставете си единъ честенъ, скроменъ труженикъ, дяконъ Ангелъ, чието образование състои въ знанието на псалтира, наустницата и катехизиса, да ви говори за *елементи,* за *атоми.* Като го слушашъ, мислишъ, че не ти говори хъшъ подъ калугерско расо, но нѣкой срѣдновѣковенъ алхимикъ.

Членътъ отъ театралния комитетъ г. Миларовъ постави и другъ свой прѣводъ: *„Людовикъ XI“* отъ Казимира *Делавинь.* Отъ произведенията на Делавинь най-сполучливо се смѣта комедията му *„Донъ-Жуанъ Австрийски“* (синътъ на Императора); но до колко и тя би била подходеща за нашата публика, мѫчно може да се каже. Обаче съ „Людовикъ XI“ е направенъ крайно несполучливъ изборъ. А тъкмо г. Миларовъ трѣба да бѫде най-прѣдпазливъ въ избора на пиеситѣ, защото повечето отъ неговитѣ прѣводи за народната сцена не можиха дори *да се повторятъ.* За „Контрольорътъ на Спалнитѣ Вагони“ се правиха ежедневно по 4 репетиции на день подъ рѫководството на новия режисьоръ г. Мандровичъ, но пиесата едва може да се повтори съ единъ голѣмъ дефицитъ и съ отрицателно изпълнение.

Ако уставътъ на трупата прѣдвижда хонороръ и за прѣводнитѣ пиеси, той се дава не само заради прѣвода имъ но и за *избора.* А изборътъ трѣба да се съобразява съ силитѣ на актьоритѣ, съ размѣритѣ на нашата сцена съ развитието и вкуса на публиката.

Изобщо Репертуарътъ на една театрална трупа е изворътъ на нейната дѣйность. Колкото е той по разнообразенъ и пригоденъ, толкозъ е по̀-добрѣ; а това нѣщо мѫчно се постига. Ние не можемъ да се ползуваме всецѣло отъ никой иностраненъ репертуаръ. Сръбскиятъ напр. е̑ много шаренъ; въ него влизатъ много народни сръбски пиеси, съ които сърбитѣ дѣйствително могатъ да се похвалятъ; обаче и на мелодрамата тѣ отвеждатъ доста мѣсто и много добрѣ правятъ. Ромѫнскиятъ репертуаръ е почти копия отъ френския; даватъ се сегизъ тогизъ и нѣкои народни ромѫнски пиеси. Характеренъ фактъ е, че ромѫнитѣ не прѣдставятъ почти нито една славѣнска пиеса, при всичко, че славѣнската литература си проби пѫть и върху френската сцена. Затова пъкъ у френцитѣ драмата на Островски „Гроза“ (Хала) съвсѣмъ пропадна, защото френцитѣ не я разбраха. Френкинята нѣма ни най-малкото понятие за оня безуменъ стремежъ къмъ относителната дори свобода на славѣнката,

нито е била подъ деспотическото влияние на мѫжа си, нито пъкъ знае за оня робски животъ, който рускинята и българката сѫ прѣкарали. А въ Русия и България доскоро жената не мечтаеше за други отношения. Тази драма на Островски се награди отъ руската академия на наукитѣ съ Уваровска премия, а френцитѣ се чудеха, какъ, съ какво можà подобна пиеса да заслужи такава особна честь!

Сѫщото може да стане и съ много отъ чуждитѣ пиеси, поставени върху наша сцѣна, по простата причина, че не сѫ по духа, възгледитѣ и интелектуалното развитие на зрителитѣ. А наопаки цѣлиятъ малоруски репертуаръ може да се нагоди за нашата сцена. Защо? Затуй, че темитѣ, развитието на дѣйствието, дори психологията съ всичкитѣ душевни перипетии на героитѣ и героинитѣ сѫ прости, леко достѫпни за разбиранье, не изискватъ особно умствено напрѣгание, и по своя лиризъмъ лесно въодушевяватъ зрителя и го каратъ да живѣе съ радоститѣ, грижитѣ, мѫкитѣ и тѫгитѣ на героитѣ на пиесата. Вземете самия „Лихварь" отъ Кропивницки. Ние нарочно не прѣдадохме съдържанието на пиесата по-прѣди, защото то ни бѣ нужно за сега.

Героятъ на драмата „Лихварь" е Бичокъ, по занаятъ лихварь. На гледъ скроменъ, тихъ а въ дѣйствителность скотъ и кървопиецъ. Оплелъ е цѣлото село въ своята мрѣжа като паекъ; дори и кметскитѣ избори не се правятъ както би трѣбало, за да се не разсърди Бичокъ! А той, доволенъ отъ всичко, фърля око и върху хубавата Елена, дъщеря на Стаоха. Раздѣля мѫжа Андрея отъ жена му Елена подъ предлогъ на благодѣяние и съ разни подкупи сполучва да обладае и погуби младата жена. Мѫжътъ се връща отъ чужбина, дѣто билъ отишълъ на печалба. Неговитѣ писма не се прѣдавали на жена му и младата невѣста помислила, че мѫжъ ѝ я забравилъ, зарѣзалъ и се е „събралъ съ друга." Чакала, плакала, мѫчила се, тѫжила, отчаяла се, постоянно подтикана къмъ зло и . . . се прѣдала! Но слѣдъ завръщанието на Андрея тя разбрала всичко и това откритие докарва нещастната жена до полуда. Както се види отъ това сюжетътъ е много простъ, но той е сполучливо драматизуванъ. Пиеса като „Лихварь" никога нѣма да пропадне дори при лошо изпълнение отъ изпълнителитѣ, защото засѣга по единъ простъ, нагледенъ начинъ жизнени интереси на грамадното мнозинство отъ народа; нѣма да пропадне такава пиеса особно прѣдъ наша публика, която още не е навикнала да цѣни *какъ* се прѣдставя, но *какво* се прѣдставя, сир. публика, която още не разграничава дѣйностьта на изпълнителя отъ дѣйностьта на автора. И изобщо е пó-добрѣ да се взиматъ пиеси по възможность отъ славѣнскитѣ литератури, руска, полска, чешка, малоруска, сръбска, и др. Отъ това ще имаме двойна полза: едно, че тия народи ще ни станатъ пó-знайни, пó-драги, чрѣзъ имената и идеитѣ на своитѣ писатели, и друго, че славѣнската идея върху сцената е намъ винаги пó-близка, пó-своя отъ всѣка друга френска, нѣмска, или друга, — разбира се идея въ славѣнска *плъть* осѫществена. Само върху едно трѣба по възможность да внимаватъ г-да прѣводачитѣ на славѣнски пиеси — да не падатъ въ грѣшки, въ каквато е паднала г-жа Сакѫзова, като е прѣвела народната и малоруска пиеса

„Лихварь“ съ нашия книжовенъ езикъ: такива „народни“ пиеси трѣба поне откъмъ езика да се „побългаряватъ“.

Като говоримъ за репертуара на народната ни сцена, не трѣба да забравяме веселитѣ, леки, прости комедии. Ние настояваме да ни се даватъ по́-често. Въ пиеситѣ съ голѣми обстановки добродушната наша публика не може още да вникнува въ всички тънкости на играта на актьоритѣ. Сценичнитѣ ефекти, лъскавитѣ костюми, бенгалскитѣ огньове, декорациитѣ, тупотътъ — изобщо ония сценични ефекти, противъ които сж възставали всички стари автори, па и по-добри съврѣменни критици, както Сарсе, разсѣйватъ вниманието на зрителя, не даватъ никаква храна на душата и залъгватъ само очитѣ му. Зрительтъ не може да слѣди правилно развитието на събитията въ пиесата. А въ една лека пиеса съ двѣ, три лица той ясно вижда всички недостатъци и прѣдимства на актьоритѣ; той се *учи* да цѣни и пластика, и изящество, и дикция, и всичко. Не излиза изъ театъра съ замаена глава, но съ съзнание, съ свѣжи, бодри впечатления — добри или лоши, зависи отъ пиесата и играта. Ние много аресваме пиески както „Предложеніе“ отъ Чехова, и добрѣ е направилъ оня, който я е прѣвелъ на български. Ако нашата публика можа́ да се отучи, отъ репертуара на страшнитѣ „клането, убийства, отрови и пр.“, ще рече, тя ще може да се приучи и къмъ лекитѣ и хубави комедии.

Радулъ Канели.

Г. Бончевъ. - Скалитѣ на Манастирскитѣ височини.

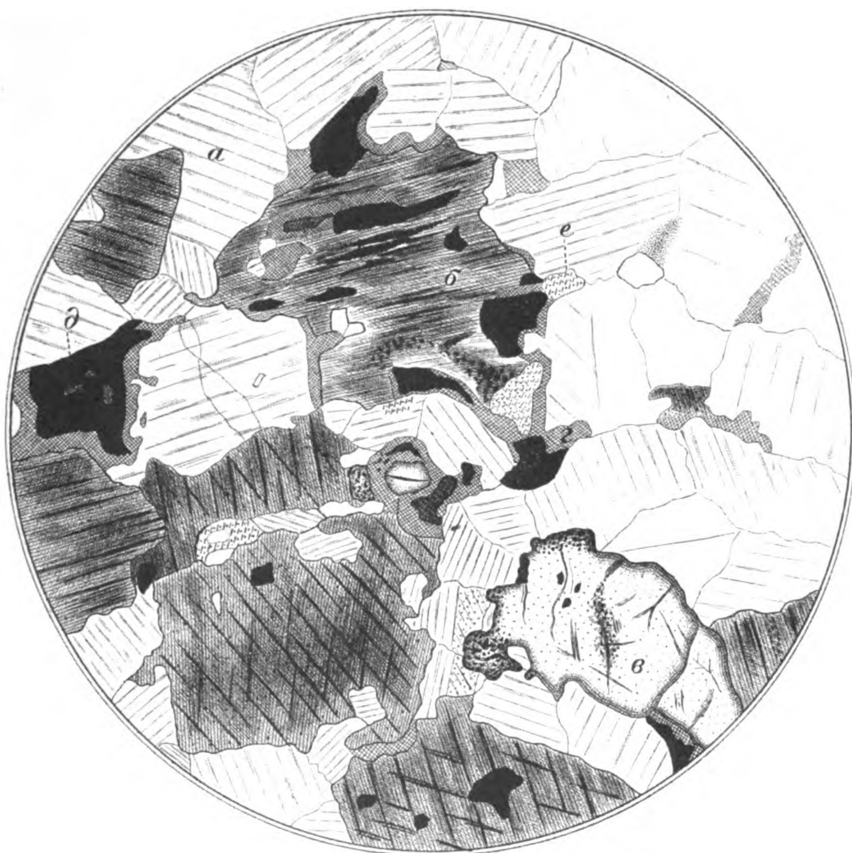

Оливинъ-Габбро́.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy za rok 1895. V Praze, 1897. — *Беронъ В. Х. Ст. Естествена история* първи пѫть на български изложена. Часть I. зоология, класъ първи, млѣкоподаюши животни, разредъ първи, человѣкъ и пр. Болградъ, 1870; — *Естествена история.* Русчукъ, 1880.; — *Българско-френски букварь.* Болградъ, 1865; — *Първа българско-нѣмска граматика.* Болградъ, 1868; — *Първа българско-френска граматика.* Букурещъ, 1859; — *Логика.* Първи пѫть на български изложена. Виена, 1861; — *За тетинътъ и за индийския конобъ или хашиша.* Русчукъ, 1880; — *Археологически и исторически изслѣдвания.* Търново, 1887. — *Биенфе Д-ръ А. Прѣдразсѫдъци върху спиртнитѣ питиета.* Варна. — *Билеръ Д-ръ К. и Шнейдевиндъ Д-ръ В., Методы химическаго анализа.* Одесса, 1895. — *Быхичина А. А.* Значеніе защитныхъ насаждевій для степной полосы. Одесса, 1893. — *Биховскій Вл.* Разборъ письма Г. Кремье (бывшаго французскаго министра Юстиціи) по еврейскому въпросу. С.-Петербургъ, 1875. — *Бориневича А. С.* Очеркъ хлѣбной торговли въ Одессѣ. Одесса, 1890 года. — *Бракенгеймеръ П.* Униформированіе въ языкахъ литово-словенскихъ нарѣчій. Одесса, 1893 год. — *Българско Княжество* — Дирекция на статистиката. — Статистика за училищата въ Княжество България прѣзъ учебната 1897-98 г. Часть I. Основни училища. София, 1899. — *Българско Княжество* — Дирекция на статистиката. — Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ второто и трето тримѣсечие отъ 1899 год. София, 1899. — *Българско Княжество* — Дирекция на статистиката. — Движение на населението прѣзъ 1897 г. Часть I. Раждания, умирания, женидби. София, 1899. — *Бѣлокуровъ С. Ал.* Матеріалы для русской исторіи. Москва, 1888. — *Взаимное содѣйствіе государствъ въ производствѣ слѣдствій по дѣламъ уголовнымъ.* Изслѣдованіе И. Ивановскаго, приватъ доцента Новоросійскаго университета. Одесса, 1899. — *Висше Училище въ София.* Разписъ на лекцинтѣ за зимното полугодие на 1899/1900 уч. год. София, 1899. — *Výsledky mimořádného sčítání* obyvatelstva v královském hlavním městě Praze provedeného obcí Pražskou v první polovici měsíce prosince 1896 (Praze) Vydání české. V Praze 1897. — *Вопросы Еврейской жизни.* Собраніе статей М. Г. Моргули. С.-Петербургъ, 1889. — *Габбе В. Н. и Старковъ А.* Русская библіографія по Математикѣ, Механикѣ, Астрономіи, Физикѣ и Метеорологіи за 1885 годъ. Одесса, 1886. — *Г. А.* Къ вопросу о физическомъ воспитаніи дѣтей. Мысли и соображенія. Одесса, 1892. — *Дифтеритъ. Общедоступно-изложенная монографія* по новѣйшимъ нѣмецкимъ источникамъ. Одесса, 1879 года. — *Дневници на Висшия Учебенъ Съвѣтъ* за сесията прѣзъ 1899 год. София, 1899 год. — *Добрянскій Л. В.* Изъ міра думъ и грезъ. Одесса, 1895. — *Докладъ на Върховната Смѣтна Палата* до обикновеното Народно Събрание (сесия прѣзъ 1899 г.) по изпълнение бюджета за 1897 год. София, 1899. — *Живот и рад д-ра Јована Хаџића Светића.* Успомена прославе стогодишнице од рођења негова. У Новом Саду, 1899 год. — *Живота и дѣятелностьта на славянскитѣ просвѣтители св. св. Кирилъ и Методий.* Съ 14 образи въ текста. Прѣвели И. Ц. и В. И. Сливенъ, 1899. — *Заменховъ Д-ръ Л.* Кратки свѣдѣния за международния езикъ „Есперанто." Прѣвелъ Г. П. Орѣшковъ. Пловдивъ, 1899. — *Ивановъ Ст. П.* Зимна разходка (пѫтни бѣлѣжки). София, 1899. — *Изложение* на мотивитѣ къмъ законопроекта за народнитѣ първоначални училища. София, 1899. — *Изложение* за състоянието на Силистренското окрѫжие прѣзъ 1898/99 г. Силистра, 1899. — *Изложение* за състоянието на Ломското окрѫжие прѣзъ 1898/99 г. Ломъ, 1899. — *Изъ прошлаго Одессы.* Составилъ Л. М. Де-Рибасъ. Одесса, 1894. — *Иловайскій С. И.* Косвенное обложеніе въ теоріи и практикѣ. Одесса, 1892. — *Казанскій П.* Николай Христофоровичъ Палаузовъ (Біографическая замѣтка). С.-Петербургъ, 1899. — *Канели Р.* Въ болницата — разказъ; — „25 годишния юбилей на Ив. Вазовъ;" — „Михаилъ Петровичъ Драгомановъ;" — Театралнитѣ училища въ странство и нашата младежъ. — *Карановъ Ефремъ.* Слово за Пълка Игоревъ. Кюстендилъ, 1899 год. — *Каменскаго Ф.* Къ исторіи половаго процесса у растеній. Одесса, 1897. — *Ковалевскій А. и Шульгинъ М.* Къ исторіи развитія Кавказскаго скропіона. Одесса, 1886 год.

(Слѣдва.)

Съдържание.

„Периодическо Списание"

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга „*Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество."

Годишната цѣна на „Периодическо Списание" заедно съ „Лѣтописа" е 9 лева за България и 10 лева за странство.

Въ склада на дружеството се продаватъ и стари годишнини отъ „Периодическо Списание", отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ на филос. **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

2. — ФЕВРУАРИ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ Д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ни едно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януари 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли*, се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. Статистика за основнитѣ училища въ Княжество България прѣзъ учебнитѣ 1891—92, 1892—93 и 1893—94 години. София, 1900 г. — *Българско Княжество — Дирекция на Статистиката.* Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазарни цѣни въ по́-главнитѣ градове прѣзъ четвъртото тримѣсечие отъ 1899 година. София, 1900. — *Годичный актъ императорскаго С.-Петербургскаго университета 8-го февраля 1900 год.* — *Дюпанлу Ф.* Бесѣды о проповѣдничествѣ какъ пастырскомъ служеніи. С.-Петербургъ, 1899. — *Единъ Македонецъ.* Българскый Букварь чясть А! или взаимноучителны таблицы на нарѣчіе по-вразумително на македонскитѣ Българы. Цариградъ, 1868. — *I. Baudouin de Courtenay.* Strona jezykowa oryginalu polskiego listy „Dymitra Samozwańca“ do papieza Klemensa VIII. z dnia 24. kwietnia roku 1604. W Krakowie, 1899. — *Kalinkoff Georges.* Etude sur les sociétés par actions (anonymes) en Bulgarie. — Thèse presentée à la Faculté de droit. (Université Nouvelle de Bruxelles). Ixelles-Bruxelles, 1899. — *Каталогъ* на излѣзлитѣ военни устави, положения, учебници, списания, карти и др. до 1. януари 1900. София, 1899. — *Княжество България — Дирекция на Статистиката.* Статистика за училищата въ Княжество България прѣзъ учебната 1895—96 година. Часть IV. Срѣдни учебни заведения и Висшето училище. София, 1900. — *Koláček, Dr Fr.* Hydrodynamika. (Sborník jednoty českých Mathematiků v Praze. Číslo II.). Praha, 1899. — *Колмаръ Баронъ Ф. Д. Голцъ.* Тесалийската война и турската армия. Военно-исторична студия. Прѣвелъ капитанъ

Еруптивнитѣ скали отъ Глушникъ и Горно-Александрово (Сливенско).

Отъ д-ра на филос. Г. Бончевъ.

(Четено въ заседанието на дружеството на 28. юни 1899. год.).

Политѣ на Стара-Планина между Сливенъ и Марашкия проходъ (30 км. изт. отъ Сливенъ) се състоятъ отъ утаенъ петрографски материялъ, който въ мѣстноститѣ на селата Глушникъ и Горно Александрово (прѣди наричано Бургуджии) се пъстри отъ масивни скали съ туфозенъ и младоеруптивенъ изгледъ. Подирнитѣ във видъ на прѣкжсана жила, съ посока з.—и., завзиматъ надлъжно пространство 4—5 км., на което най-широкитѣ мѣста ($^1/_2$ км.) сж до Глушникъ и Горно-Александрово. Отдѣлнитѣ части на жилата сж приблизително еднакво голѣми; характеризуватъ се съ еднаква повръхность, която при изклиненитѣ части е плитко издълбана, а въ широкитѣ хълместа, съ голи конусовидни скалисти върхове и дълбоко врѣзани долове.

Пръвъ, който обходи тѣзи мѣста съ научна геоложко-петрографска цѣль, бѣше Ferd. v. Hochstetter. Той съ труда си „Geologische Untersuchungen d. östl. Theiles d. europ. Türkei" (Jahrbuch d. k. k. geolog. Reichsanstalt 1870. p. 410, 413), внесе ги въ науката и прие, че се завзиматъ отъ чървени порфирови скали, еднакви съ колосалния кварцпорфировъ масивъ отъ Чаталка, върхъ надъ гр. Сливенъ.

Слѣдъ Хохщетера тѣхъ споходи H. Sanner. Неговото дѣло „Beiträge zur Geologie der Balkan-Halbinsel" (Zeitschrift der deutsch. geolog. Gesellschaft, 1885, p. 517, 518) подтвърдява мнѣнието на Хохщетера, но край него съдържа и нѣщо ново. Sanner споменува порфирни туфове съ плагиоклазови кристали около Глушникъ и плагиоклазъ-оливинъ — авгитъ-базалтъ отъ Куршумъ-баиръ при Алек-

сандрово. Въ околностьта на подирното село доказва базалтни конгломерати и туфове въ прослойки съ глинесто шистни банки отъ кредна възрасть.

Нѣкои отъ тѣзи мѣста изходилъ и съврѣменниятъ изслѣдователь на България въ геоложко отношение, извѣстниятъ професоръ Fr. Toula. Студията му: Geologische Untersuchungen im östl. Balkan" (Denkschrif. d. Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, B. LVII, p. 355, 356.) съдържа кратко описание на тѣхния петрографски материялъ. Той споменува, че край Горно-Александрово съзира еруптивна скала въ остро ръбести късове, която наподобява риолитъ. Въ самото село (при кметовата кѫща) намира скала съ плагиоклазъ, която макроскопски опрѣдѣля за андезитъ, като прибавя, че по анализитѣ на Rosiwal отговаряла на типиченъ авгитъ-андезитъ. Нѣкои отъ скалитѣ на селото опрѣдѣля като кристални туфове, които сравнява (по външностьта имъ) съ скалитѣ отъ с. Черково (изт. Срѣдна-Гора — Старо-Загорско). За скалитѣ около Глушникъ не дава свое мнѣние (не ходилъ тамъ), а посочва мнѣнието на Шкорпила,[1]) който ги приема за порфири.

Както у прѣдходнитѣ автори, тъй и у него не се споменува пространството, което завзима еруптивния материялъ; но и по тоя въпросъ той навожда Шкорпиловитѣ наблюдения, че се простиралъ отъ Горно-Александрово до Глушникъ.

Тази неспогодба въ мнѣнията на авторитѣ относително качеството на еруптивнитѣ материяли бѣше достатъчна да ме принуди да спходя този край, на мѣстото да провѣря нѣкои отъ фактитѣ и да събера материялъ за макроскопско изслѣдване на скалитѣ. Безъ да претендирамъ за обстоятелно изложение на въпроса надѣя се, че формата, която му давамъ, е достатъчна да покаже, какъвъ интересъ прѣдставя той.

Пристигналъ на мѣстото, движехъ се повече въ границитѣ на еруптивното землище; само надъ селата Глушникъ, Трапоклово и Александрово прѣминахъ въ седиментарното землище, въ посока къмъ Гребенецкитѣ върхове, а въ южната страна на повече мѣста слизахъ въ него.

Пространството, което завзима еруптивниятъ материялъ, граничи отъ всѣка страна съ седименти, които въ южна посока (откъмъ

[1]) Шкорпилъ не е печаталъ специяленъ трудъ за обиколката си по тѣзи мѣста; всичко, що е знаелъ за тѣхъ, съобщилъ го на Toula, който го споменува. Послѣдниятъ въ геоложката си карта посочва и пѫтищата, прѣзъ дѣто миналъ Шкорпилъ.

полето) и между частитѣ на тази нагледъ жила, сѫ алувиялни (съврѣменни) образования, а въ сѣверна (откъмъ планината) образования отъ по̀-стара геоложка система, най-вѣроятно отъ кредна. Тѣ сѫ: сиви пѣсъчници съ слюда, мергелни пѣсъчници, тънкослойни мергелни варовици въ прислойки съ глинесть мергеленъ варовикъ, а източно и с.-з. отъ Александрово и сѣверно отъ Глушникъ гѫсть, съ бѣли калцитни жили тухлено червенъ мергеленъ варовикъ, който въ послѣдната мѣстность съдържа толкова много хематитно вещество, че намѣстѣ наподобява землеста хематитна маса. Тѣзи гранични материяли сѫ накѫсани, размѣстени, неправилно набърчени съ бръчки отъ голѣма и малка мѣрка. Посоката на разпространението на пластоветѣ е з.—и., а наклонътъ неправиленъ и нееднакъвъ: намѣстѣ сѣверенъ (подъ източната жила), а другадѣ юженъ (надъ западната).

Еруптивното землище е завзето отъ материялъ, въ който се установяватъ 3—4 скални типа отъ киселъ и базиченъ характеръ, а именно: скали съ андезитенъ, фелзитенъ изгледъ и туфове и брекчи на съотвѣтнитѣ еруптивни материяли. Отъ тѣхъ първитѣ завзиматъ централнитѣ и по-широки части на жилитѣ, а вторитѣ запълнятъ останалото пространство; тѣ граничатъ съ седиментнитѣ, а намѣстѣ проникватъ въ тѣхъ и ги прослояватъ, важенъ факторъ за опрѣдѣление на възрастьта имъ.

Общата боя на материялитѣ отъ двѣтѣ жили е нееднаква: въ източната прѣобладава тъмната и тъмно-зелена боя — изпъстрена съ свѣтло-зеленикави и тукъ тамъ червеникави партии и жили; въ западната часть боята е сива, сиво-жълтеникава или сиво-зеленикава.

Нееднаквостьта въ боитѣ говори въ полза и на нееднаквото естество на веществата, а слѣдователно и за неедноврѣменностьта на образованията имъ. Като се изключи малка часть отъ рохлитѣ материяли (туфоветѣ и брекчитѣ), които сѫ общи за двѣтѣ отдѣлни части на жилата и които се отличаватъ съ еднакви свойства и качества, останалитѣ (по-голѣмата часть) се различаватъ по съставъ, устройство и изгледъ, а то навожда на мисъль, че отдѣлнитѣ части на жилата не сѫ части на едно цѣло и не сѫ едноврѣменно образувани, но че всѣко има свое врѣме на образуване и свое самостойно еруптивно огнище. Казаното намира подтвърдение и въ външния хабитусъ на скалнитѣ материяли. На типичнитѣ еруптивни материяли се бѣлѣжи масивенъ изгледъ, неправилно разпукванье

и надробяванье, плодъ на свиванье, доста напрѣднала метаморфоза и разрушение, но тѣ за скалитѣ отъ двѣтѣ мѣстности не сѫ едноформени. Скалитѣ отъ Горно-Александрово и околностьта му се отличаватъ съ надробяванье на едри, неправилно полигонални или слабо заоблени кѫсове, отдѣлени единъ отъ други съ бѣли и пъстри жилчици и неправилно зеленикави пояси, а онѣзи отъ Глушнишкѣ съ дребни тънко паралелопипедни остроржбести кѫсове, въ пукнатинитѣ на които се види сива кварцова маса или ръждива материя.

Свойственото правилно разпукванье на еруптивнитѣ материяли, причинено отъ свиваньето на охладяващата се еруптивна маса, не се забѣлѣзва у типичнитѣ еруптивни скали отъ двѣтѣ мѣстности. Подобно е установено на туфоветѣ съ масивенъ изгледъ около Александрово, и то само въ сферичното имъ видоизмѣнение, на което крѫговетѣ сѫ съ максималенъ дияметъръ 60 — 80 см. и близу единъ до други.

Геоложката възрасть на скалитѣ не е точно установена, понеже не е опрѣдѣлена и възрастьта на седиментарнитѣ материяли, които ги ограждатъ. Послѣднитѣ възъ основа на сходството имъ съ карпатския пѣсъчникъ Хохщетеръ приима за неокомски. За него еруптивнитѣ скали отъ Глушникъ иматъ еднаква възрасть съ кварцъ-порфиритѣ отъ Чаталка надъ Сливенъ, сир. долно или срѣдно кредни. За Тоула скалитѣ отъ Александровската мѣстность сѫ флишево образование. Той навожда и нѣколко тежко опрѣдѣливи вкаменелости изъ околнитѣ мѣста на с. отъ Исирлии; но като се изключи отъ тѣхъ Nummulites'овата находка (Nummulites cfr. planulatus), която дава пò-вѣрна диягноза, останалото трѣба да се приеме съ нужната резерва, понеже не е намѣрено въ самитѣ скални мѣсторождения, но въ довлѣчени кѫсове.

Въ обиколката си и азъ не бѣхъ особено честитъ въ находка на вкаменелости, които за опрѣдѣление на точната възрасть на скалитѣ сѫ отъ особно значение. Но г-нъ Милановъ, учитель отъ Силистренското педагогическо училище, въ една своя втора[1]) обиколка по тѣзи мѣста наижда въ тухленочървения мергеленъ варовикъ, с.-з. отъ Александрово, на Echinid, който наподобява наймного g. Ananchites ovata Lam. отъ Сенонъ. Споредъ него материялитѣ, които го съдържатъ, отговарятъ на сенонски образования; а понеже тѣ се накѫсватъ и алтернiратъ съ туфозни образования, слѣдва, че

[1]) Първата му обиколка бѣше съ мене, когато азъ бѣхъ въ тоя край.

подирнитѣ и тѣхнитѣ типични еруптивни скали сж отъ сжщата геологическа възрасть[1]). Тая вкаменелость е отъ важно теоретическо значение не само за тази малка еруптивна область, но и за цѣлата източна подбалканска еруптивна зона. Тя е за сега едничката положителна находка въ този източенъ край, върху която можемъ да се опираме кога се установява геологическата възрасть на седиментитѣ, които я съставятъ, и на тѣхнитѣ съсѣди, еруптивнитѣ скали. Тя не само улесни разрѣшението на този труденъ въпросъ (геологическата възрасть на еруптивнитѣ скали отъ този край), но внася новъ елементъ за разрѣшението на други отъ този родъ.

Геологическата възрасть на еруптивнитѣ скали се отразява и върху имената имъ. Като еруптивенъ материялъ съ порфирно устройство и отъ кредна система трѣба да има название, което да отговаря на палеовулканскитѣ скали. Но понеже този редъ не се пази отъ всички, и скали отъ геологическа кредна възрасть съ младоеруптивенъ хабитусъ носятъ названието си по него, а не по възрастьта си, не намирамъ за необходимо да се придържамъ и азъ о него, още повече, че у насъ младоеруптивната дѣятелность е започнала отъ креда и че скалитѣ по външенъ изгледъ наподобяватъ повече младоеруптивни скални типове. За това ще прѣдпочета названията андезити и фелзитпорфири прѣдъ названията порфирити или кварцпорфири. За базалти, каквито Санеръ споменува, и дума не може да става, понеже нито въ единъ отъ препаратитѣ на скали отъ Г.-Александровско, които се наблюдаваха, не се забѣлѣза оливинъ или негова слѣда, а и самитѣ скали не притежаватъ нито външни, нито вжтрѣшни базалтни свойства.

Съ усвоението на названията андезити за типичнитѣ еруптивни скали отъ г. Александрово и порфири за онѣзи отъ Глушинишко, подтвърдява се мнѣнието на Тоула (за първитѣ) и онова на Хохщетера (за вторитѣ), а се отфърля мнѣнието на Санера за (по-първитѣ материяли), който ги приима за базалти.

Хохщетеръ и Тоула, които сж гонили повече геологически, а не и петрографски цѣли, прѣдставили сж тѣзи скали въ видъ недостатъченъ за познаванье на точния имъ минераленъ съставъ и неговото пó-тѣсно вжтрѣшно устройство; затуй азъ ще настоя да ги разгледамъ и отъ тая страна.

---

[1]) За горнокредната геологическа възрасть на този край говори по-рано г-нъ Г. Н. Златарски въ своята академическа рѣчъ „Чърти изъ палеогеографията на България“ София 1898, стр. 17.

Прѣди да започна разглеждането на скалнитѣ видове подъ микроскопа не безъ значение ще бждатъ нѣколко думи, казани и за минералната находка въ тѣзи мѣста. Като малки еруптивни центрове не се отличаватъ съ голѣмо изобилие на минерали, но все пакъ отъ тамъ може да се изнесе по нѣщо отъ слѣднитѣ.

1. **Самородна мѣдь** въ субкристална форма. Тя е редукционенъ продуктъ на куприта. Намира се въ дребни и по едрички кжсове сама или въ съдружие съ куприта. Най-много се срѣща въ долицата западно отъ Горно-Александрово.

2. **Купритъ.** Най-честата мѣдна руда въ тѣзи краища. Отличава се съ ситнозърнесто устройство и вишневочервена боя. Самъ е доста рѣдко; обикновено се придружава отъ *мѣдь* и *малахитъ*, който е на повръхностьта и въ пукнатинитѣ му. Намѣстѣ почти цѣлата купритна маса е прѣвърната въ малахитъ. Мѣсторожденията му сж жили, а находищата западно отъ Горно-Александрово и западно отъ Глушникъ.

3. **Кварцъ** въ кристални форми (1 см. голѣми) въ пукнатинитѣ на еруптивнитѣ материяли. Въ геодитѣ и пò-широкитѣ пукнатини на сжщитѣ се забѣлѣзва *халцедонъ* и *ахатъ*.

4. **Хематитъ** надъ селото Глушникъ; той импрегнира мергелния варовикъ, който отъ него се е прѣвърналъ въ хематитна маса. Въ пò-голѣмитѣ пукнатини на скалната маса хематитното вещество е повече и въ съдружие съ манганови окиси (*псиломеланъ*), които придаватъ на масата черна боя и смолестъ или желѣзенъ блѣсъкъ.

5. **Авгитъ** изключително въ кристални форми отъ незавидна голѣмина (до 6 м.м.). Отличаватъ се съ черна боя и стъкленъ блѣсъкъ. На тѣхъ се различаватъ странитѣ: 110, 100, 010 и 111. Срѣщатъ се най-много въ туфоветѣ.

6. **Хейландитъ.** Зеолитъ съ бѣла и червена боя съ бисеренъ блѣсъкъ и листнато устройство. Срѣща се въ жилитѣ на компактнитѣ скали; пò-рѣдко въ туфоветѣ.

7. **Селадонитъ** и **виридитъ.** Маси, които проникватъ вредъ въ скалната маса, дѣто метаморфозата е напрѣднала; тѣ на нѣкои мѣста (з. отъ Горно-Александрово) управляватъ боята на скалитѣ.

Скалитѣ, които съставятъ еруптивното землище, принадлежатъ къмъ слѣднитѣ родове.

I. Скали отъ Горно-Александрово и околностьта му.

1. Авгитъ-андезитъ. Той е едничкиятъ компактенъ и жилавъ материялъ въ Горно-Александровската мѣстность. Най-много го има въ с. Горно-Александрово и Куршумъ-баиръ, но срѣща се доста разпространенъ и въ ридоветѣ Тюлюмъ, Мезарлж и с.-и. часть отъ източнитѣ Трапокловски лозя. Авгитъ-андезитътъ отъ тѣзи мѣста въ общи чърти показва еднакви петрографски бѣлѣзи. Прѣдставя тъмна, тъмнозелена или зацапано-зелена гжста скална маса, въ която лъщятъ черни авгитни кристали и сиви полигонални петна. Къмъ тѣхъ простото око или лупата прибавятъ ситни черни петна, въ които магнитътъ разкрива желѣзната руда магнетитъ. Въ прѣснитѣ скални кжсове възедроразвититѣ минерали сж маскирани отъ общата боя на скалата, но въ слабо разрушенитѣ или въ по̀-тънки прѣрѣзи отъ тая тѣ сж отчетливи и придаватъ на скалата порфиренъ изгледъ, какъвто и микроскопътъ подтвърдява.

Въ тънкитѣ препарати микроскопътъ различава слабо индивидуализувана основна маса съ тъмна или жълтозеленикава боя, изпъстрена навсждѣ съ едри зелени и бѣли полигонално развити минерали, придружени отъ черни заоблени петна; въ тѣхъ установява минералитѣ: *авгитъ*, *плагиоклази* и *магнетитъ* и доказва, че тѣ сж главнитѣ съставни части на скалата. Съ негова помощь се установи, че страничнитѣ минерални примѣси сж рѣдкость въ скалата, но че съ прѣимущество се ползуватъ вторичнитѣ продукти.

Плагиоклазитѣ сж два вида: едри и ситни; тѣ сж ядката на скалната основа. Отъ тѣхъ първитѣ сж плочести или кратвостълбовидни напукани форми съ съвсѣмъ полигонално ограничение, а вторитѣ сж кжси, тѣсни, четвъртити и заострени ивици или влакна. Едритѣ сж единични форми, двойни и полисинтетични сраслеци или агрегати отъ по нѣколко индивида; ситнитѣ сж единични или двойни форми. Едритѣ плагиоклазови кристали не сж по цѣлото си протежение еднородни: освѣнъ зоналното устройство, което и въ обикновена свѣтлина се види въ видъ на тънки ламели, и което придружава по̀-голѣмата часть отъ тѣхъ, съдържатъ въ изобилие минерални включения авгити, апатитъ и магнетитъ, и части отъ основната маса, които въ съдружие съ метаморфнитѣ продукти спомагатъ за измѣнението на обикновената имъ боя. Разположението на включенията е правилно зонално или неправилно централно. Въ ситнитѣ плагиоклази включенията сж негативна характеристика.

Плагиоклазитѣ сж срасли повечето по албитния законъ, но срѣщатъ се срасленци и по периклиновия и карлсбадския законъ. По естество тѣ сж повечето Са-ви фелдшпати (андезинъ, лабрадоръ и анортитъ), понеже посоката на еластицитетнитѣ имъ оси относително очъртитѣ на пинакоидитѣ е 001 и 010 и относително равнината на страстяньето имъ показва жгълъ не по-малъкъ отъ 15°—16°. Плагиоклазитѣ сж слабо метаморфозирани: отъ продуктитѣ имъ заслужватъ да се споменатъ мусковитнитѣ листенца, хлоритната маса и тукъ тамъ калцитното вещество. Метаморфозата е повечето у едритѣ форми, и то въ съсѣдство съ включенията или пукнатинитѣ на индивидитѣ. Тукъ тамъ въ скалата се забѣлѣзватъ и моноклинни фелдшпати, които се отличаватъ по едноврѣменното и паралелно потъмнение на цѣлия индивидъ по посока на 001.

Авгитътъ е количествено по-малко отъ плагиоклаза; срѣща се като порфирно развитъ минералъ, но не и като съставна часть на скалната основа. Формитѣ му сж кжси и дългнести индивиди съ правилно полигонално ограничение (дитетрагонално и неправилно хексагонално), на което личатъ странитѣ: 100, 010, 110 и 111. Кристалнитѣ очърти въ призматичната зона у повечето индивиди, сж праволинейни, а въ краищата заоблени. По-голѣмата часть отъ тѣхъ сж единични форми, но забѣлѣзватъ се двойни и полисинтетични срастянья по закона на 100, а тъй сжщо и срастянья по 031. Еднитѣ и другитѣ се отличаватъ съ изразителна 110-на цѣпителность, която въ съдружие съ напрѣчнитѣ оси и -ни на дългата ось пукнатини спомага за по-лесното имъ надробяванье. Авгитнитѣ форми се характеризуватъ съ еднородность на веществото, която отъ рѣдкитѣ магнетитни зърна и апатитни игли се нарушява. Поголѣмата часть отъ авгититѣ се отличава съ съвършена прѣснота, а само нѣкои и съ съвършена метаморфоза. Процесътъ й започва на пукнатинитѣ или въ срѣдата на индивидитѣ и се шири къмъ периферията имъ, а метаморфнитѣ продукти сж: уралитно-хлоритна маса, виридитъ, селадонитъ, калцитъ и епидотъ.

Магнетитътъ въ количествено отношение завзима трето мѣсто слѣдъ плагиоклоза и авгита. Неговитѣ форми сж дребни и ситно заоблени, рѣдко полигонални, уединени зърна пръснати навсждѣ въ скалната маса. Магнетитътъ е първично образование, затуй се срѣща като включение въ прѣдходнитѣ два минерала, но забѣлѣзва се и вториченъ отдѣленъ въ метаморфозата на авгита.

Отъ страничнитѣ минерални примѣси на скалата пълно внимание заслужава апатитътъ, който въ видъ на тънки напрѣчно напукани иглици или сълбчета и хексагонални луспи се срѣща като включение въ порфирноразвититѣ минерали и тукъ тамъ въ основната маса.

Отъ вторичнитѣ продукти важни сѫ: *уралитътъ, хлоритната маса, селадонитътъ, калцитътъ, епидотътъ и др.* Уралитътъ се характеризува съ синьозелена, зелена и зацапана зеленикава боя, влакнеста структура, амфиболови оптични свойства, дитетрагонални напрѣчени очърти, които най-добрѣ свидѣтелствуватъ за естеството на първичния минералъ, отъ който се е образувалъ. Той по свойства и форми наподобява уралитнитѣ минерали отъ другитѣ еруптивни центрове на подбалканската еруптивна областъ, напр. уралита отъ Бакърлъка въ Бургазко, отъ Люлинъ-планина и др.

Съ уралита дружатъ хлоритната маса и селадонитътъ; отъ тѣхъ първата запълня напрѣчнитѣ пукнатини на разрушенитѣ авгитни индивиди, а втората като зърнеста маса се разполага въ кристалитѣ. Тѣзи два метаморфни продукта въ препарати отъ пò-прѣсни партии на скалитѣ, ограничени сѫ само на авгитнитѣ индивиди, а въ други, пò-разрушени, проникватъ навредъ въ скалата и оказватъ влияние върху общата ѝ боя, на която даватъ пò-свѣтла отсѣнка.

Въ авгитъ-андезита се забѣлѣзва и калцитъ, който е ограниченъ въ разрушени авгитни индивиди, затуй скалата, полѣна съ HCl, шуми само на извѣстни точки. Съ него заедно се забѣлѣзва и вторична кварцова маса (халцедонъ), която завзима периферията на индивида, а калцитътъ срѣдата. Освѣнъ тия мѣста калцитна и кварцова маса има и въ ситнитѣ празнини на пò-разрушенитѣ скални партии, но и въ тѣхъ първоотложниятъ минералъ е халцедонъ, а въ срѣдата калцитъ.

Метаморфнитѣ продукти на магнетита не заслужвалъ внимание, понеже сѫ въ незначително количество.

Основната маса на скалата на очи се показва зеленообагрена и гѫста, но въ микроскопа, въ тънкитѣ препарати зеленината съвсѣмъ изчезва. Нея съставятъ микролити отъ фелдшпати, аморфна стъклена маса, зелени хлоритизувани партии и черни зърнести кристалити. Отъ тѣхъ първитѣ сѫ съ приблизително струйовидна ориентация около порфирно развититѣ минерали, която характеризува хиалопилитна (пилотаксична) структура, а другитѣ безъ редъ и посока

сѫ нафърлени въ нея. Понеже въ основната маса количеството на стъклото не отстѫпва на другитѣ ѝ съставни части, които сѫ повечето основни, тя значително намалява основностьта на скалата и влияе върху относителното ѝ тегло, което въ максимална стойность достига 2.728.

Количествената анализа на скалитѣ даде слѣднитѣ резултати:

SiO_2	53·67
Al_2O_3	18·56
Fe_2O_3	11·28
CaO	7·77
MgO	3·44
K_2O	0·76
Na_2O	3.15
Загуба	1·02
	99·65

2. **Кристаловъ туфъ.** Като се изключи една незначителна часть отъ мѣстностьта, която е завзета отъ брекча, другото незавзето отъ еруптивни скали пространство на жилата е изпълнено съ туфъ.

Кристаловиятъ туфъ, както и самото му име го показва, има въ състава си значително количество кристални форми или тѣхни кѫсове. Той по естеството на веществото си не се различава отъ съсѣдния еруптивенъ материялъ, който придружава. У него индивидуализуванитѣ минерали сѫ авгити съ максимална величина до 1 см. Разпространението имъ не е навсѫдѣ еднакво: намѣстѣ се забѣлѣзватъ едри и дребни кристали заедно, на други само дребни, а на трети само едри размѣсени съ малки кѫсове отъ основната скална маса; но и въ тритѣ случая разпространението имъ е въ зони, които придаватъ паралелно устройство на скалната маса. Авгитнитѣ индивиди по свойства и качества не се отличаватъ отъ авгита на авгитъ-андезита, но по разположение малко измѣняватъ, понеже въ тѣхъ прѣобладава паралелното разположение. Боята на авгита, а отъ нея и боята на скалата е тъмна до тъмнозелена; въ пó-разрушенитѣ части на скалата приима пó-зеленикави отсѣнки, но блѣсъкътъ е матовъ. Заедно съ авгита се забѣлѣзва магнетитъ, който поддържа тъмнината на скалната боя, получена отъ авгита. Той въ единичнитѣ си индивиди по форма и отчасти по свойства е тъждественъ съ магнетита на андезитната скала, но въ агрегатитѣ се различава отъ него, понеже въ компактната скална маса подо-

бенъ се срѣща рѣдко. Тамъ, дѣто въ агрегата е напрѣднала метаморфозата, промѣнила му е боята въ червена, която отъ своя страна пъстри общата боя на скалата.

Освѣнъ тѣзи два минерала въ кристаловия туфъ се забѣлѣзва основна маса, която въ форма на ситни и пó-едри рапили мѣси се съ кристалнитѣ индивиди на туфа. Въ нея освѣнъ горнитѣ два минерала забѣлѣзватъ се и плагиоклази, но понеже количеството имъ е незначително и при това разрушени, не оказватъ влияние върху общата боя на скалата. По естество пранадлежатъ къмъ калции, съдържащи плагиоклази.

Отъ другитѣ минерали на туфа заслужватъ внимание вторичнитѣ продукти на авгита, хлоритната маса и селадонитътъ, които завзиматъ ролата на слѣпително вещество, а тъй сжщо калцитно и епидотно вещество, което пълни тънкитѣ бѣли и зеленикави жили на туфа.

Текстурата на скалата е паралелна и рохла: отдѣлнитѣ индивиди или индивидитѣ и скалнитѣ партии не сж компактно (яко) сами или съ циментъ помежду си свързани, а сбити отъ механическата сила на налѣганьето. Но и тамъ, дѣто взаимната връзка е пó-яка, пакъ се доказва туфозниятъ характеръ на скалата по отдѣлнитѣ фрагменти на индивидитѣ. Въ гжститѣ партии на скалата, дѣто туфозностьта исчезва за простото око, въоруженото я разкрива съ голѣма яснота и доказва, че цѣлата маса се отличава съ подобни свойства.

Тѣзи туфове сж разпространени най-много източно отъ с. Александрово; западно отъ селото отсжтствуватъ. Тѣ наподобяватъ най-много туфоветѣ отъ разнитѣ мѣста на еруптивния теренъ Ямболъ—Карнобатъ—Айтосъ—Бургазъ.

3. Авгитъ-андезитни брекчи. Тѣ не правятъ голѣмо отклонение отъ туфоветѣ. Като се изключи псефитната структура и порфирнитѣ жглести андезитни маси, които даватъ названието на брекчитѣ, останалата часть по свойства и съставъ е еднаква на токо що описания туфъ. Въ нея едритѣ авгитни кристали завзиматъ завидно мѣсто, а порфирнитѣ андезитни кжсове, които не сж отъ значителна величина (най-голѣмитѣ като пестникъ) въ сравнение съ основната маса, сж пó-малко и неправилно разсѣти изъ нея. Брекчиитѣ въ видъ на тънки прослойки се мѣсятъ съ туфоветѣ, на които придаватъ приятенъ изгледъ. Тѣхното разпространение е източно отъ Алек-

сандрово. Въ селото и западно отъ него слоисто устроенитѣ брекчии се замѣняватъ отъ брекчии съ масивенъ изгледъ и по-едри порфирни късове. Въ основата имъ, която се отличава съ по свѣтли бои, забѣлѣзва се намаление на едритѣ авгити, а увеличение на разноцвѣтни секундарни продукти, бѣли и червеникави жили отъ калцитно, зеолитно и кварцово вещество, които въ съдружие съ първитѣ и съ порфирнитѣ андезитни късове придаватъ на цѣлата маса пъстъръ мозаиченъ изгледъ.

II. Скали отъ Глушникъ и околностьта му.

1. **Фелзитъ-порфиръ.** Той е най-разпространената скала въ околностьта на с. Глушникъ; отъ него се състоятъ с.-и. височини надъ селото и върховетѣ надъ Исирлийскитѣ лозя, а тъй сѫщо по́-голѣмата часть отъ пространството между споменатитѣ двѣ точки.

Фелзитъ-порфирътъ на очи се прѣдставя съ гѫста основа отъ сивозелена или ръждавосива боя, въ която сѫ неправилно разположени бѣли и кафяво жълти петна, които прѣдставятъ разни минерали и придаватъ ѝ порфиренъ изгледъ. Друго съставно вещество лупата не е въ състояние да различи. Микроскопътъ установява слѣднитѣ минерали: *ортоклазъ*, рѣдко *плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, магнетитъ, апатитъ, хематитъ, епидотъ, амфиболъ, хлоритна маса, мусковитъ, талкъ.*

Ортоклазътъ се срѣща въ едри и дребни кристали и ситни неправилни зърна. Кристалитѣ сѫ единични индивиди или карлсбадски сраслеци, ограничени отъ стѣнитѣ: 001, 010, 101, 110. На по́-едритѣ форми се забѣлѣза 001-на цѣпителность, която у нѣкои се придружава и съ неправилни пукнатини, по които отдѣлнитѣ части на идивидитѣ сѫ размѣстени; но има и такива, на които периферията е сдробена, а срѣдата цѣла. По голѣмата часть отъ ортоклазовитѣ индивиди и зърна въ тънкитѣ прѣрѣзи на скалата и съ микроскопа (въ обикновена свѣтлина), по боя или други особни бѣлѣзи немогатъ да се различатъ отъ останалата маса; но между +-ни николи лесно се отдѣлятъ отъ нея. Едритѣ ортоклази сѫ пепелявосиви, мѫтни отъ каолинизуваньето, а дребнитѣ бистри; тѣ несъдържатъ включения (освѣнъ апатитъ), но срѣщатъ се и такива, на които срѣдата е завзета отъ хлоритна маса или посипана съ черенъ прахъ. Плагиоклазитѣ сѫ много малко въ този порфиръ; характеризуватъ се съ неправилно ограничение, широки полисин-

тетични ламели съ голѣми жгли на потъмнение, което показва, че въ тѣхъ калциевото вещество прѣобладава надъ алкаличното.

Кварцътъ на порфиритѣ е двоякъ: първиченъ и вториченъ; първиятъ е въ зърнеста форма (едри и дребни зърна), периферията на които е надробена, а много нарѣдко заоблена. Едриятъ кварцъ се отличава съ свойственитѣ му микровключения, които въ видъ на неправилни ивици се кръстосватъ въ него; но освѣнъ тѣхъ съдържа основна маса или по нѣкое зърно цирконъ или апатитъ. Дребниятъ и ситенъ кварцъ е бистъръ, лишенъ отъ всѣкакви примѣси. Съ сжщитѣ свойства се отличава и вторичниятъ кварцъ, който изпълня пукнатинитѣ на скалата.

Биотитътъ на порфира, по голѣма часть отъ индивидитѣ си, заслужва да се причисли къмъ порфирноразвититѣ минерали на скалата, но срѣща се и въ тѣсни ивици или кжсчета, които му опрѣдѣлятъ мѣстото между ситнитѣ ѝ съставни части. Той слѣдъ ортоклаза и кварца е най-разпространения минералъ. Повечето отъ формитѣ му се характеризуватъ съ правилно полигонално ограничение, което въ напрѣчнитѣ прѣрѣзи е хексагонално, а въ длъгнеститѣ заоблено четвъртито. Нѣкой отъ надлъжнитѣ прѣрѣзи прѣдставятъ смачкани или разлистени ивици, които при краищата си сж разнищени. Биотитнитѣ индивиди, които иматъ кафява боя, не сж по цѣлото си протежение еднородни; освѣнъ рѣдкитѣ апатитни и магнетитни включения, които нарушаватъ еднородностьта имъ, въ цѣпителнитѣ имъ пукнатини е разположено лещовидно минерално вещество, което по свойствата си наподобява епидотна маса. У пó-голѣмата часть отъ биотитнитѣ индивиди ясно личатъ процеситѣ на метаморфизацията: у едни (пó-ситнитѣ) мѣстото на биотитния индивидъ е завзето отъ ръждива материя, у други голѣма или малка часть е позеленѣла отъ хлоритна зеленина, а у трети цѣлиятъ индивидъ е прѣвърнатъ въ вещество, което по своитѣ оптически свойства отговаря на амфиболъ.

Отъ останалитѣ минерали пълно внимание заслужва магнетитътъ. Формитѣ му сж неправилно ограничени едри, дребни и ситни зрънца, които намѣстѣ се придружаватъ отъ хематитъ и лимонитъ, отъ които послѣдниятъ е craналъ неговъ окончателенъ замѣстникъ. При всичко че количеството на магнетита е значително, скалата оказва слабо влияние върху магнитната игла.

Апатитътъ е пръснатъ навсждѣ въ скалата; като първично образование е бистъръ; той е обикновеното включение въ порфирно

развититѣ минерали. Формитѣ му сж кжси и на краищата слабо заоблени иглици; много отъ тѣхъ се отличаватъ съ пукнатини //-ни на 0001, по които нѣкои сж се разпаднали на членчета. Цирконътъ, който по величината на индивидитѣ си, а отчасти и по свойствата си наподобява апатита, е съвсѣмъ рѣдъкъ. Формитѣ му сж заоблени и слабо длъгнести зърна.

Отъ вторичнитѣ минерали важни сж:

1. Епидотъ. Той освѣнъ въ биотитнитѣ индивиди и метаморфния амфиболъ пълни заедно съ кварца тънкитѣ пукнатини въ основната маса.

2. Хлоритна маса, която въ форма на неправилни кжсове е пръсната навсждѣ въ скалата.

Скалата на много мѣста показва хлоритни партии съ ограниченията на амфиболъ. Ако такива се приимать за първоначаленъ амфиболъ, който е съвсѣмъ изчезналъ, въ такъвъ случай числото на първитѣ минерали се увеличава съ единъ.

3. Въ по-едритѣ ортоклазови кристали между + николи се забѣлѣзватъ ситни лусници съ неправилна форма и агрегатна поляризация; но тѣзи свойства наподобяватъ най-много мусковитъ или талкъ. Подобно вещество се забѣлѣзва и въ нѣкои тънки пукнатини отъ скални кжсове, които притежаватъ зеленикава боя и почти мастна повърхнина; но както находището му, тъй и другитѣ свойства говорятъ въ полза на метаморфенъ талкъ.

4. Въ нѣкои отъ препаратитѣ се забѣлѣзва и калцитно вещество.

Основната маса на скалата за простото око е гжста, но подъ микроскопа се разпада на ситни частички, въ които най-много се откриватъ минералитѣ кварцъ и ортоклазъ; останалитѣ принадлежатъ на магнетитно вещество, хлоритни тѣлца и апатитъ. Важенъ интересъ за устройството на основната маса прѣдставятъ първитѣ двѣ минерални вещества. Понеже сж ксеноморфни и при това съ приблизително еднакви размѣри по разнитѣ посоки, тѣ наподобяватъ микропегматитно срастянье, съ което придаватъ на основата структура, несвойствена на фелзитпорфира. Но понеже такава се срѣща въ порфири, на които мѣсторожденията сж жили, тя носи и специфичното название *криптогранитна структура*. По нея и по формитѣ на едритѣ кварцови индивиди, а сжщо и по минералния съставъ фелзитпорфирътъ отъ Глушнишката околность наподобява кварцпорфира отъ Kirchberg въ Баденъ и до нѣкждѣ оня отъ Bredwad въ Далекарлия (Шведия).

Фелзитъ-порфирътъ като жиленъ материялъ и при това отъ по стара геологическа възрастъ (кредна) изложенъ е билъ дълго врѣме на странични натиски, които сѫ се отразили дори и върху най-ситнитѣ апатитни кристалчета. Грубитѣ пукнатини, по които е ставало размѣстянието на материялитѣ, били сѫ съ врѣме запълняни отъ вторични продукти, или сѫ остали празни и служили като проводници на разрушението.

Фелзитъ-порфирътъ по своитѣ химически свойства принадлежи къмъ киселитѣ еруптивни скали; въ него SiO_2 достига до 71.45%, Fe_2O_3, до 0.99, Al_2O_3—14.81, CaO—2.03, а MgO—2.01. Отъ състава зависи и относителното му тегло; то е непостоянно: движи се между 2.53—2.59.

2. Фелзитпорфировъ брекчовъ туфъ. Той е въ непосрѣдствено съсѣдство съ фелзитъ-порфира. Характеризува се съ слабъ брекчовиденъ изгледъ, който отъ разрушението на брекчовитѣ кѫсове съвсѣмъ губи брекчовото си свойство, което му е дало названието. Боята и изгледътъ на туфа правятъ значителни отклонения отъ съотвѣтнитѣ бѣлѣзи на компактната скала; подобни се забѣлѣзватъ и относително вторичнитѣ имъ продукти, а най-голѣмитѣ сѫ структурнитѣ отклонения.

При всичко че скалата показва ясни слѣди отъ брекчовитость, които простото око безъ мѫчнотия установява, но поголѣмата часть отъ масата ѝ е инактивна въ това отношение и се издава за метаморфизувана компактна скала. Въ нея микроскопътъ разкрива устройство, по; което тя не заслужва да бѫде причислена къмъ типичничѣ еруптивни скали, а къмъ тѣхнитѣ туфове. Тя освѣнъ че съдържа рѫбати и заоблени кѫсове отъ кристали и нееднакво устройство въ голѣми и малки размѣри, но намѣстѣ има кѫсове отъ разнородни минерали въ контактъ или слѣпени съ кварцово вещество; а всичко това говори въ полза на брекчеста туфозна скала, но не и за типична еруптивна. Фелзитъ-порфировиятъ туфъ е ограниченъ въ централната часть на жилата, но отъ него се срѣщатъ слѣди и въ западнитѣ ѝ прѣдѣли.

3. Андезитовъ туфъ. Той е пó-разпространенъ отъ прѣдходния. Има го най-много въ с. и с.-и. прѣдѣли на жилата, но не е чуждъ и за мѣста съсѣдни съ фелзитпорфира и неговия туфъ. Срѣща се въ паралелни слойове (40—50 с.м. д.) и прѣслойки съ съсѣднитѣ седиментарни обарозования. Боята му е тъмнозелена до черна, а блѣсъкътъ матовъ. Съдържа дребни (4—6 мм.) авгитни кристали,

тъмна и рохла основна маса съ метаморфизувано фелдшпатно вещество, придружено отъ хлоритъ. Въ него на много мѣста има калциевъ карбонатъ, който играе ролата и на цементъ. По осталитѣ си свойства туфътъ е тъждественъ съ андезитовия туфъ отъ Александровската околность.

4. Андезитова брекча. Тя завзима почти цѣлия източенъ прѣдѣлъ на жилата. Порфирнитѣ части на брекчата не сѫ по цѣлото ѝ протежение въ еднакво количество, но намѣстѣ по-вече, а на други по-малко; и въ двата случая сѫ по-малко отъ туфовниятъ цементъ, който ги слѣпя. Формата имъ е неправилно ѫглеста или слабо заоблена, а повърхностьта шуплива. Тѣхнитѣ шупли съдържатъ калцитни, зеолитни и хлоритни маси, каквито не сѫ рѣдкость и въ цемента, на който нарушаватъ еднообразието и боята. Отъ тѣхъ въ най-голѣмо изобилие е калцитътъ, който прониква навсѫдѣ въ скалата, отъ който тя поляна съ HCl шуми. По него този видъ брекча наподобява шалщайнитѣ на палеовулканскитѣ скали. Андезитната бречка отъ този край по боя, изгледъ, съставъ и устройство напълно се схожда съ брекчата отъ западнитѣ прѣдѣли на Александрово, но се отличава отъ нея по голѣмото изобилие на вториченъ калциевъ карбонатъ.

Първитѣ влашки господари.[1]

Отъ Г. Занетовъ.

(Рефератъ, четенъ въ заседанието на ист.-фил. клонъ на 13. февруари 1900.).

Ромжнскиятъ историкъ и филологъ г. Хаждъу издава голѣмия ромжнски рѣчникъ „Etimologicum magnum Romaniae“, и отъ врѣме до врѣме прилага къмъ него и отдѣлни притурки. Притурkитѣ съдържатъ обяснения на отдѣлни думи, които обяснения споредъ голѣмия си обемъ не могатъ да влѣзатъ въ самия рѣчникъ. Книгата, която е поводъ за тая статия, е такава една притурка; тя има за цѣль да обясни думата „Негру-Воевода“ или „Раду-Негру“, подъ което име обикновено се разбира основательтъ на влашката държава. По поводъ на обяснението на думата авторътъ разглежда и цѣлата първоначална ромжнска история отъ 1230. до 1380. година. По такъвъ начинъ книгата на г. Хаждъу прѣдставя цѣло историческо изслѣдване.

Г-нъ Хаждъу е извѣстенъ като историкъ съ много смѣли възгледи, които часто не сж приемливи; но въ сжщо врѣме той е единъ отъ всестранно образованитѣ ромжнски историци, и заключенията му често ни поразяватъ съ своята проницателность. Той е единъ отъ най-добритѣ изслѣдуватели на първоначалната ромжнска история, за която е написалъ повече съчинения. Освѣнъ това той е славистъ и добъръ познавачъ на народната поезия на балканскитѣ народи, и отъ този източникъ се ползува и въ своитѣ исторически изслѣдвания. Въ тая статия ние имаме за цѣль да запознаемъ читателитѣ съ резултатитѣ отъ изслѣдванията на Хаждъу въ споменатата му книга. Ние ще се ползуваме при това и отъ

[1]) **Negru Voda.** Un secol şi jumatate din inceputurile statuluĭ ţereĭ romanescĭ (1230—1380) ca introducere la tomul IV. din Etimologicum magnum Romaniae de *B. P. Hasdeu.* Bucuresciĭ 1898 стр. CCLXXXVI.

други нѣкои автори, които имаме подъ ръка,[1]) а сжщо ще даваме и нѣкои наши заключения, които сами отъ себе се изпрѣчватъ прѣдъ очитѣ ни като разглеждаме историческитѣ данни.

Прѣдварително ще хвърлимъ единъ общъ погледъ върху картата на бившето Влашко воеводство, а сега часть отъ цѣлокупната ромжнска държава.

Влашко или Валахия може да се раздѣли на двѣ части: на Мала Валахия между Дунава, рѣката Олтъ, Карпатитѣ и гр. Т.-Северинъ, и Голѣма Валахия между Карпатитѣ, Олтъ и Дунава; откъмъ Молдова Голѣма Валахия граничи съ рѣкитѣ Милковъ и Сереть.

Мала Валахия се прѣсича, освѣнъ пограничната рѣка Олтъ, отъ рѣката *Жиулъ* (въ старитѣ паметници *Жилъ*), съ притоци отъ дѣсно *Тисмана* и *Мотру*, а отлѣво *Джилотру* и *Амарадия*. Рѣка Олтъ отдѣсно приема притоцитѣ *Лотру* и *Олтецъ*. Мала Валахия се дѣли на петь окржга. Въ най-западната ѝ часть е разположенъ окржгътъ *Мехединцъ* съ главенъ градъ Турну-Северинъ; до него на истокъ е: отъ сѣверъ *Горжулъ*, отъ югъ *Должулъ*. По дѣсния брѣгъ на Олтъ откъмъ Дунава е окржгътъ *Романацъ*, а на сѣверъ отъ той окржгъ, къмъ Карпатитѣ е окржгътъ *Вълча*. Названията на тия окржзи и рѣки сж отъ най-стари врѣмена; поради това заслужва да се отбѣлѣжи, че нѣкои отъ тѣхъ сж чисто славѣнски имена, както Вълча, Горжъ (горни), Должъ (долни), Тисмана, а други сж славянизирани маджарски, както Мехединцъ отъ meh-пчела, mehed-мехединче[2]); Романацъ отъ rom-развалини, romod-романаче; трети сж чисто маджарски или нѣмски: Мотру, Джилотру, Амарадия, Лотру.

Въ Голѣма Валахия протичатъ слѣднитѣ рѣки: слѣдъ Олтъ, на изтокъ *Веде* и *Телеорманъ* се сливатъ и се втичатъ въ Дунава; *Нъжловъ*, *Арджешъ* и *Джмбовица* пъкъ се сливатъ прѣди да стигнатъ Дунава пó-надолу отъ Букурещъ; *Яломица* (въ старитѣ документи *Яловница*) протича отъ Карпатитѣ и отива на изтокъ, като приима отлѣво притоцитѣ *Прахова* и *Тележинъ*; слѣдъ това идатъ *Бузеу* и *Римникъ*, които се втичатъ въ Сереть, на границата, а пъкъ Сереть се втича въ Дунава. Тази часть на Влашко брои 12 окржга, отъ които пó-голѣмата часть носятъ стари названия: на изтокъ

---

[1]) Istoria romănilor etc., томъ II. отъ A. Xenopol; Relaţiunile ţereĭ romănesci şi Moldoveĭ cu Ungaria отъ D. Conduratu; и други, които ще се споменатъ пó-нататъкъ.

[2]) Това го доказва г. *D. Danŭ* съ голѣма вѣщина въ статиитѣ „Din toponomia romăneasca“ и „Iarăşĭ toponomie“ въ списанието „Convorbirĭ literare“ за 1896 и 1897.

отъ рѣка Олтъ въ горното ѝ течение, до Карпатитѣ, окрѫгътъ *Арджешъ*, съ главенъ градъ *Арджешъ;* послѣ *Мусчелъ* съ главенъ градъ *Кымпулунгъ* (въ старитѣ документи *Дълго-поле);* нѝ-наизтокъ *Дъмбовица* съ центъръ *Търговище*; а сетнѣ идатъ *Прахова*, *Бузеу*, *Рымникъ-Саратъ*. Въ срѣдното течение на Олтъ е окрѫгътъ *Олтъ*, съ главенъ гр. Слатина. До Олтъ и Дунава е *Телеорманъ*, послѣ на изтокъ *Влашка*, *Илфовъ*, *Яломица* и *Браила*. Въ Голѣма Валахия повече отъ окрѫзитѣ и рѣкитѣ, особено въ сѣверната ѝ часть носятъ чисто славѣнски названия, както Дъмбовица, Прахова, Бузеу (отъ Бузовъ или Бѫзово), Илфовъ (отъ Елхово, както се пише въ старитѣ документи), и др. На югъ Телеорманъ е отъ туранско потекло и се споменува още въ XI. столѣтие, значи още отъ врѣмето на печенезитѣ, или по-вѣроятно отъ българитѣ камци. Въ старо врѣме Телеорманъ е обхващалъ и окрѫзитѣ Влашка и Илфовъ и непосрѣдствено се е допиралъ до българския *Делиорманъ*, защото тамъ изпърво сѫ живѣли камскитѣ българи, сетнѣ печенезитѣ, куманитѣ и татаритѣ; окрѫгътъ Яломица и сега носи още туранското име *Бараганъ*.

Тия названия на мѣстноститѣ и рѣкитѣ характеризуватъ донѣйдѣ миналото на страната. Споредъ названията славѣнски, маджарски или турански може да се опрѣдѣли, дѣ сѫ живѣли нѣкога славѣни, маджари или туранци; тъй че ние намираме слѣди отъ славѣнски поселици особено въ сѣвернитѣ прикарпатски прѣдѣли на двѣтѣ Валахии, а маджарски слѣди въ югозападна Мала Влахия. Тия заключения сѫ повръхностни, но отъ нѝ-подробно изучванье би могло по-добрѣ да се освѣтли миналото на страната. Ще забѣлѣжимъ още, че и въ *Молдова* личатъ слѣди отъ славѣнски или турански названия; особено славѣнски характеръ носятъ названията по рѣкитѣ *Милковъ* и *Путна*, въ южна Молдова, а въ сѣверна страната по течението на *Бистрица*, *Молдова* и *Сучава*, тамъ дѣто се споменуватъ „Шкяи или Блъгаре на Сиретѣ“.[1])

Тукъ, въ тази область, която описахме, се развиватъ събитията, които ще изложимъ нѝ-надолу. Сега можемъ да пристѫпимъ къмъ книгата на г. Хаждъу.

Първиятъ Северински банъ у Маджаритѣ е билъ Лука, „Luca Banus da Seevrin“, както се говори въ една кралска диплома отъ 1233 г. Отъ тукъ Хаждъу заключава, ча малко прѣди тази дата, не нѝ-рано отъ 1230 год. маджаритѣ завладѣли Северинския банатъ.

[1]) Сборникъ за народ. умотворения и пр. кн. IX, статията „Дакоромѫнитѣ и пр.“ отъ Милетичъ и Агура, стр. 271.

Но кое е било „Северински банатъ“ и до дѣ се простирали неговитѣ граници? Г-нъ Хаждѣу мисли, че той е обгръщалъ само двата склона на Карпатитѣ, отъ една страна съ Оршова и Мехадия, отъ друга съ Турну-Северинъ. Основанията му сж, че маджаритѣ не сж могли да завладѣятъ цѣлата Мала Валахия, „tota terra de Zeverino,“ както се хвалили въ кралскитѣ дипломи. Че маджарскиятъ Северински банатъ захващалъ само двата склона на Карпатитѣ, се виждало отъ една диплома отъ 1387 г., съ която Северинскиятъ банъ подарява селото Патакъ въ Мехадия „на Петъръ, синъ на кнеза Дешъ отъ Алмашъ, и на братята му Кръстьо и Михалъ.“ Писательтъ Никола Олахъ въ XV. столѣтие казвалъ, че на Северинската крѣпость се подчинявали Оршова, Мехадия и Печь (Peth); въ XIV. в. влашкитѣ воеводи носили титлата „Banus de Zeverino,“ а въ единъ документъ отъ 1511 г. единъ влашки воевода се казва „Bano de Mehedince“. Но тѣзи доводи не сж убѣдителни, защото се отнасятъ къмъ врѣмето слѣдъ втората половина на XIV. столѣтие, когато дѣйствително влашкитѣ воеводи завладѣха Мала Валахия до градъ Северинъ. Отъ друга страна има положителни данни, че още въ първата половината на XIII. столѣтие маджаритѣ владѣятъ до рѣка Олтъ и въ сѣверната часть на Голѣма Валахия. Въ една диплома отъ 1247 г. маджарскиятъ краль подарява на католишкия иоанитски орденъ „tota terra de Zevrino“ до Олтъ. Въ едно писмо до папата кральтъ съобщава, че турилъ иоанититѣ на границата на българитѣ и куманитѣ, а пъкъ куманитѣ тогава живѣели въ Телеорманъ по лѣвия брѣгъ на Олтъ. Речи въ цѣла Мала Валахия, както видѣхме, останали слѣди отъ маджарско владичество въ мѣстнитѣ названия. Цѣла Мала Валахия до нашето столѣтие съставя особно *банство* съ отдѣлна администрация, дори съ отдѣлна войска[1]); тоя фактъ не може да се обясни, ако не се приеме, че тази область още отъ първитѣ врѣмена е била нѣщо отдѣлно отъ останалата часть на Валахия. Мала Валахия е била присъединена къмъ Голѣма при Владислава въ втората половина на XIV столѣтие, който я оставилъ да сжществува съ самостоятелно управление. Самъ г. Хаждѣу признава, че *Мехединцъ* въ народната память е останала да се именува цѣлата Мала Валахия до рѣка Олтъ; така въ една влашка народна пѣсень се казва:

Voinicel Mehedinţén,
Sunt nascut pe frundi de fag,
Şi s'scaldat de mic in Olt . . .

[1]) Xenopol, стр. 213.

Все въ 1233 г. кральтъ подтвърдява правата на „Corlard filii Cryspani" върху земята „*Ловище*" въ Вълча, която той неотдавна билъ завладѣлъ. По издирянията на г. Хаждъу тоя Корлардъ билъ родомъ полякъ, и той пръвъ далъ названията на земята Ловище и на рѣката до нея Лотру, слѣдъ като ги завладѣлъ. „Ловище — аргументира авторътъ — въ смисълъ на „мѣсто за ловъ", при все че произлиза отъ славѣнски корень *лов,* не се срѣща въ такава лексическа формация, освѣнъ у сърбитѣ и поляцитѣ . . . ; думитѣ *Лотръ* и *Ловище* не се намиратъ нито у българитѣ, нито уруситѣ". Излишно е да опровъргаваме автора за думата „ловище". Корлардъ скоро напусналъ Ловище и се оттеглилъ на сѣверъ, въ крѣпостьта *Талмачъ,* дѣто намираме по-късно негови наслѣдници.

Около 1235 год. *куманитѣ,* споредъ автора, завладѣватъ южната часть на Мала Валахия. Въ 1239 г. Акрополита пише, че 60,000 франки прѣзъ Унгария и България дошли на помощь на латинитѣ въ Цариградъ. Тѣ били добрѣ приети отъ българитѣ и *получили помощь отъ скититѣ,* т. е. куманитѣ. Лѣтописецътъ Алберикъ, като говори за тоя походъ, обяснява, че кръстоноспитѣ трудно би прѣминали България, ако да не били подпомогнати отъ куманитѣ. Куманитѣ били прѣдвождани отъ „*краль Иванъ,* най-голѣмия отъ кральетѣ на куманитѣ" и отъ „Sermonius". Споредъ г. Хаждъу тоя „краль Иванъ" излѣзълъ отъ *Телеорманъ,* дѣто живѣели куманитѣ; но дѣ е миналъ, за да се съедини съ франкитѣ? Авторътъ събира слѣднитѣ данни: на Олтъ, подъ градъ Слатина има село *Кумани;* на Дунава срѣщу Видинъ има друго село *Кумани.* Послѣдното се споменува въ единъ хрисовулъ отъ 1385 г. подъ име „*село Кумански бродъ*"; значи тукъ срѣщу Видинъ прѣминали Дунава куманитѣ, а влѣзли въ Мала Валахия, на „Кумански бродъ" на Олтъ. Обаче при минаваньето си „Краль Иванъ" съ своитѣ кумани се бавилъ по-дълго врѣме въ Малка Валахия, отбивалъ се дори на нѣколко врѣме въ *Крайова,* който градъ е получилъ това име отъ него, куманския „краль Иванъ". Изнамѣрваньето на „Куманския бродъ" на Дунава трѣба да се приеме изцѣло, като се добави още, че отъ тамъ сѫ минували не само куманитѣ на „краль Иванъ", но и всички кумани прѣзъ нѣколко столѣтия. Обаче тълкуваньето на названието „Крайова-Кралево" отъ името на куманския „краль Иванъ" ни се вижда крайно прѣсилено. Куманитѣ не сѫ имали кралье, и „краль Иванъ" е сѫщо така едно латинизувано куманско име, каквото е и „Sermonius". Ако за произхода на „Крайова" не може да се намѣри нѣкое по-рационално тълкуванье,

трѣба да се приеме, че то произлиза отъ името на маджарскитѣ крале, които сѫ владѣли тамъ; а славизирано е това название както и другитѣ славизирани маджарски названия въ Мала Валахия.

За по-голѣма пълнота на картината ще приведемъ нѣкои данни и за Голѣма Валахия, които не се намиратъ у г. Хаждъу. Въ 1211 г. маджарскиятъ краль подарилъ на тевтонския орденъ областьта *Бърса* (Брашовско) за да я пази отъ куманитѣ. Скоро тевтонцитѣ разширили своитѣ граници и задъ Карпатитѣ. Въ дипломата отъ 1222 г., съ която се подтвърдяватъ правата на тевтонцитѣ, се казва, че владѣнията имъ задъ Карпатитѣ отиватъ *до прѣдѣлитѣ на бродницитѣ*[1]) *и до Дунава*. Сѫщата година и папата подтвърдява тия права и казва, че владѣнията на тевтонитѣ отъ една страна граничатъ съ прѣдѣлитѣ на *власитѣ*, а отъ друга отиватъ *до Дунава*. Но вече въ 1225 г. товтонцитѣ били изгонени отъ Бърса подъ прѣдлогъ, че завладѣвали повече земи отколкото имъ било дадено. Въ 1227 г., папата праща свой проповѣдникъ въ страната на *куманитѣ* и *бродницитѣ*, а слѣдъ една година назначава тамъ *епископъ на куманитѣ*, който се хвалилъ, че обърналъ въ католичество много свѣтъ. Краль Бела IV обѣщалъ да построи една черква въ страната на куманитѣ и да я обдари съ голѣми богатства. Все по това врѣме папата обръща вниманието на краля, че въ страната на куманитѣ имало *много власи*, които били отъ гръцко вѣроизповѣдание и не зачитали римската черква; епископътъ на куманитѣ билъ натоваренъ да рѫкоположи за тия власи епиксопъ отъ тѣхната срѣда[2]). Така ние имаме цѣлата картина за състоянието на областьта между Дунава и Карпатитѣ въ първата половина на XIII вѣкъ. На западъ речи цѣла Мала Валахия до рѣка Олтъ е завладѣна отъ маджаритѣ; тия, поддържани отъ папскитѣ мисионери, простиратъ властьта си и надъ сѣверната часть на Голѣма Валахия, но тукъ тѣхната власть е фиктивна. Тукъ тѣ срѣщатъ нѣкакви си *власи* и *бродници*. Дѣ се намирали тия народи? Мисля, че тѣ сѫ били на Дѫмбовица, Бузовъ или най-далечъ на Милковъ и Путна. Въ южна Голѣма Валахия, въ Телеорманъ, Влашка и Яломица живѣятъ куманитѣ.

И така споредъ г. Хаждъу маджаритѣ завладѣли само най-западната часть отъ Мала Валахия, окрѫга Мехединцъ и часть отъ Горжъ. Слѣдъ оттеглянето на куманитѣ задъ Дунава, въ Бъл-

---

[1]) Слѣдователно бродницитѣ, които сѫ вземали участие при освобождението на България при Асѣньовци, сѫ били славѣно-българи, а не руси. Вижъ Сборн. за народ. умотвор. и пр. кн. IX стр. 251.

[2]) Кондурату стр. 33—37.

гария и на Корвардъ въ Трансилвания цѣла Мала Влахия заедно съ Телеорманъ останали на властитѣ, които имали *общинска, княжеска* организация. Кнезоветѣ, отъ врѣме до врѣме, се събирали на съборъ и си избирали единъ независимъ воевода, който обикновено билъ отъ рода на *Басарабитѣ*. Слѣдъ казаното отъ насъ става излишно да опровергаваме тази теория.

Отъ кого завладѣли маджаритѣ „Северинската область", споредъ г. Хаждъу, по двата склона на Карпатитѣ, а споредъ насъ и съ цѣла Мала Влахия? Г-нъ Хаждъу поддържа, че отъ Басарабитѣ. Споредъ него българитѣ никога не сж владѣли на северъ отъ Дунава; всичкитѣ доводи на Милетича и Агура[1]) за него сж нищо. Свидѣтелството отъ 1231 г., въ което се говори, че на тази дата въ Алмашъ, Трансилвания, още се е помнило за владичеството на българитѣ, споредъ него е погрѣшно; въ думитѣ „terra Blachorum terra Bulgarorum extitisse fertur" Bulgarorum трѣбвало да се чете Bolyarorum, т. е. това било споменъ за владѣнието на влашкитѣ боляри. България или по-добрѣ *„ромжнската династия на Асѣновци"* е помагала на властитѣ отъ Мала Влахия безъ да прѣдявява нѣкакви права върху тѣхъ! Не щеме да повтаряме доводитѣ на Милетича и Агура за българското господство на северъ отъ Дунава. У самия Хаждъу намираме нѣкои данни за владичеството на българскитѣ царье въ Мала Влахия. Г-нъ Хаждъу не имъ придава значение, защото били размѣсени съ други явно невѣрни факти. Но историческитѣ извѣстия отъ миналитѣ вѣкове често достигатъ до насъ въ изопаченъ видъ; задачата на историка е да ги изтълкува и прѣчисти отъ невѣрнитѣ примѣси. Така у Фотино се казва, че *Асѣнъ II е владѣелъ и надъ петьтѣ окржжия между Олтъ и Дунава* (т. е. въ Мала Влахия); а у братия Тунузли се забѣлѣзва: *„Асѣнъ и Петъръ бѣха они господаритѣ на ония петь окржжия отъ Крайова"*; отъ тѣхъ взема началото си и черквата св. Димитъръ въ Крайова и праздникътъ на черквата, *както това се вижда отъ хрисовула на създателя ѝ!*[2])

Че маджаритѣ сж завладѣли „Северинската область" именно отъ българитѣ, може да се заключи отъ слѣдното. Слѣдъ завладѣването на Северинската область маджарскитѣ кралье почватъ да се титулуватъ *„кралье на България и Кумания"*. Това завладѣване е причината за войната между България и Маджарско. Маджаритѣ достигнали до Видинъ, който окржжили, и опустошили

[1]) Сборникъ, кн. IX.
[2]) Хаждъу, стр. 28.

цѣлата му областъ. Въ 1236 г. съ една диплома кральтъ подарява земи на *Дионисия* за заслугитѣ му въ войната съ *севастократора Александъръ*, братъ на българския царъ Асѣнь II.; той билъ отблъсналъ българитѣ, когато кральтъ обсаждалъ Видинъ. По едно врѣме, когато маджаритѣ били разпръснати за грабежъ около Видинъ, Александъръ ги нападналъ и взелъ въ плѣнъ Богомира, синъ на Зубослава, началникъ на саситѣ. Въ 1238 г. маджарскиятъ краль се готви за война съ българитѣ. Въ 1254 г. краль Бела се оплаква на папата, че българитѣ и куманитѣ изново го безпокоили, и му обяснява, че *турилъ на Дунава, на границата на тия народи* (ще рече въ цѣла Мала Валахия) рицаритѣ иоанити. Въ 1260—1264 г. българитѣ нападатъ маджаритѣ въ Северинския банатъ. Въ една диплома отъ 1264 г. се казва, че Северинскиятъ банъ Лаврентий една година по́-рано побѣдилъ българитѣ, които опустошили Северинската областъ. Въ 1270 г. Северинскиятъ банъ Понитъ е награденъ, защото успѣлъ да нанесе поражение на *Светослава български царъ,* който въ момента, кога се дава наградата, билъ зеть на маджарския краль. Краль Стефанъ V. говори за петь войни водени съ българитѣ[1]). Въ всички тия войни власитѣ били заедно съ българитѣ. При всѣки удобенъ случай българскитѣ царье влизали въ бившитѣ си владѣния, или подбуждали жителитѣ на изгубенитѣ области да възставатъ противъ новитѣ си господари. Види се българитѣ не сѫ могли тъй лесно да се помирятъ съ безвъзвратната загуба на *Северинската областъ!* Слѣдъ 1233 г. въ Северинския банатъ надошли много католишки проповѣдници, защото населението било православно. Въ 1238 г. папата се оплаква, че въ Северинската областъ още нѣма католишки епископъ. До тогава тая областъ съставяла часть отъ една *българска епископия.*[2])

Единъ влашки господарь въ Мала Валахия за първъ пѫть се явява въ 1240 г. Подъ тази дата у персийския историкъ *Фазелъ Уллахъ Рашидъ* е забѣлѣзано за нападаньето на татаритѣ: „пролѣтьта на 1240 г. монголскитѣ князье минаха планинитѣ на Галиция за да влѣзатъ въ земята на българитѣ и маджаритѣ; Ордà, който отиваше на дѣсно, като мина страната Олтъ, излѣзе му напрѣдъ *Базаранъ-бамъ* съ войска, но биде разбитъ. Буджакъ отъ страната на саситѣ прѣмина планинитѣ, влѣзе въ каравласитѣ и разби *влашкитѣ народи* . . .“

---

[1]) Иречекъ, Hasdeu, Conduratu.
[2]) Conduratu, 43.

Добрѣ обяснява г. Хаждъу, че татаритѣ вървѣли прѣзъ Трансилвания отъ сѣверъ на югъ; Ордà миналъ прѣзъ Фагарашъ „страната Олтъ“ (ţéra Oltuluĭ), и прѣди да стигне *Вълча* срѣщналъ влашкия воевода *Басарабъ*. Друга орда татари подъ прѣдводителството на Каданъ и Бури нападнала Брашовъ или Бърса, дѣто живѣели саситѣ. Между Фагарашъ и Бърса прѣминалъ карпатитѣ Буджакъ и срѣщналъ каравласитѣ и власитѣ; тѣзи значи живѣели въ Джмбовица и Телеорманъ. Басарабъ излѣзълъ срѣщу татаритѣ отъ Вълча. Споредъ г. Хаждъу този Басарабъ е владѣелъ и надъ Фагарашъ, но съображенията му за това сж много слаби. Отъ този източникъ узнаваме, че въ Мала Валахия, завоювана отъ маджаритѣ, поне въ сѣверната ѝ часть въ 1240 г. се намира единъ горѣ-долу независимъ влашки владѣтель. Други власи се намирали въ Джмбовица и наоколо, а каравласитѣ вѣроятно сж били въ Телеорманъ, размѣсомъ съ куманитѣ. Прѣди да отидемъ пó-нататъкъ ще се спремъ малко върху въпроса за славѣнобългарскитѣ поселения на сѣверъ отъ Дунава, въ Мала и Голѣма Валахия, за които г. Хаждъу, разумява се, нищо не говори. И тукъ пакъ нѣма да закачаме доказателствата и съображенията на Милетича и Агура, а ще се постараемъ да прѣдставимъ нѣкои нови.

Както видѣхме, много отъ влашкитѣ мѣстности, рѣки и населени мѣста носятъ чисто български названия; Вълча, Ловище, Търговище, Яловница не могатъ да бждатъ слѣди, останали отъ друго славѣнско племе, освѣнъ българското. Както тия названия, така и оня голѣмъ процентъ чисто български думи въ влашкия езикъ не могатъ да бждатъ послѣдица само на литературно и черковно влияние, отъ едно просто заиманье; тукъ е въздѣйствувала отъ една страна още българската държавна власть, дори съ насилствена ржка; отъ друга много българизми не могатъ да се обяснятъ дори и съ насилствената държавна власть, ако не се приеме, че въ Влашко е имало и чисто българскославѣнско население. Българскиятъ езикъ е оставилъ слѣди въ ромжнския *въ областьта на всестраннитѣ проявления на културния животъ,*[1]) което не може да се обясни инакъ, освѣнъ чрѣзъ непосрѣдствено влияние на *пó-културната* българска народна маса върху ромжнското население. Ние видѣхме, че маджаритѣ, които сж владѣли въ Мала Валахия прѣзъ XIII. столѣтие, сж оставили маджарски названия на много рѣки и мѣстности. Много отъ тѣзи маджарски названия до насъ сж дошли *въ славизирана форма:* Мехединцъ и Романацъ сж получили славѣнобългарскитѣ

[1]) Този въпросъ заслужва едно специялно изслѣдване.

окончания *-инче, -аче* или *-инци* и *-аци*. Ще рече българскиятъ елементъ е продължавалъ да оказва своето въздѣйствие и слѣдъ владичеството на маджаритѣ въ XIII столѣтие. Въ ромжнскитѣ източници отъ миналитѣ столѣтия долното, безправно население, подчинено на боляритѣ, се нарича *шерби и румжни;* „шерби“ очевидно произтича отъ латинската дума servi и е останала още отъ римско врѣме. По-късно за означаванье на сжщото понятие почва да се употрѣбява и думата *румжни*, което отначало е било национално име на ромжнското население. Какъ е станало това? Ето тукъ се поражда мисъльта, че първоначалнитѣ „власи“ не сж били ромжни, че у тѣхъ ромжнитѣ сж били само като долна, безправна маса, а съ течение на врѣмето господствуещето „влашко“ племе е изчезнало, като се прѣтопило въ ромжнското и му оставило своето име.

Влашката държава се зарежда въ Карпатитѣ и по южнитѣ и склонове въ Вълча. Въ най-старитѣ източници и въ народнитѣ пѣсни тази държава носи названието *„планинскаа“, „Басарабина земя“*, или *„влашка земя“*, и най-послѣ *„угровлахийска земя“*. При това жителитѣ на тази страна се викатъ *власи* не въ смисълъ на влашка националность, а именно като жители отъ „влашка земя“. Ромжнитѣ отъ Молдова, ако и отъ сжщата националность, въ източницитѣ се наричатъ „молдовѣне“, и това име се противупоставя на „власи“ отъ Влашко.[1]) Ще рече първоначално думата *влахъ* не е означавала особна националность, а житель, принадлежащъ на една страна, планинецъ, па дори и овчарь. Че думата „влахъ“ не е означавала първоначално ромжнска народность се вижда още отъ това, дѣто „власи“ се срѣщатъ и другждѣ освѣнъ Влашко. Въ Чешко и Моравия има „власи“, за които нѣкои мислѣха, че сж отъ ромжнско потекло, но сега е доказано, че тѣ сж чисти славѣни.[2]) За „власитѣ“ въ Сърбия при Душана сжщо се мисли, че не сж ромжни, но славѣни. Въ XII столѣтие въ Малорусия дѣйствува едно княжеско семейство „князья Болоховские“, което не може да бжде отъ ромжнско потекло, при все че г. Хаждъу го прави ромжнско. И така първитѣ власи въ Влашко освѣнъ че не сж били ромжни, но и самата дума „влахъ“ очевидно не е ромжнска, но славѣнска, защото най-много у славѣнитѣ се употрѣбя, когато на ромжнския езикъ тя е съвсѣмъ чужда.

Какви сж били тогава тия власи, които въ XIII столѣтие се явяватъ въ Вълча и образуватъ влашката държава? Първиятъ из-

---

[1]) Сборникъ за народни умотворения и пр. кн. XIII., стр. 62.

[2]) Zbornik musejni, Václavek 1898 г. часть II. Сжщото поддържатъ Пичъ и Флорински.

вѣстенъ влашки господарь носи името *Басарабъ*, което у сетнитѣ господари се явява като фамилно име. Басарабитѣ иматъ на знамето си *три черни глави*, което дава да се мисли, че тѣ сж били отъ туранско потекло. Ние бихме казали, че тѣ сж били потомци на старитѣ българо-камски воеводи въ тая страна, или на първитѣ български царье, които нѣ-късно сж се славизирали. Обаче може да се допусне, че думата *Басарабъ* е славѣнска; подобенъ коренъ се срѣща въ чешката дума *basaríček* и въ названието на една планина въ Сърбия *Басаре* между Крушевацъ и Крагуевацъ.[1]) Воеводи или князье съ славѣнобългарски или камско-български имена се срѣщатъ и въ Трансилвания въ XI. — XIII. столѣтие.[2])

Споредъ нѣкои стари източници *първитѣ влашки воеводи отъ фамилията на Басарабитѣ сж отъ сръбско потекло.* При зараждането на влашката държава сърбитѣ сж още далечъ отъ нея и твърдѣ незначителни за да даватъ господари и на други народи. Отъ друга страна знае се, че ромжнитѣ наричатъ и българитѣ *сърби*. Въ Букурещъ българската махала се казва „сръбска махала." Думата „sirb" у ромжнитѣ значи „югославѣнинъ." Трѣба да се мисли, че въ старо врѣме никога ромжнитѣ не сж наричали българитѣ „bulgarĭ," но само *șchéĭ*. По-късно тази дума е получила значение на „простакъ", а за понятието „славѣнинъ" взела да се употрѣбя думата sirb. Вижда се за ромжнското ухо думата „bulgar" не е звучала доста по славѣнски. Ако Басарабитѣ сж славѣни, тѣ сж именно българи, защото „влашката земя" прѣзъ много вѣкове се е намирала подъ най-разнообразно българско влияние. Прѣдметнитѣ стари източници сж слѣднитѣ. Въ една ромжнска народна пѣсень, въ сборника на Александри, се казва за единъ влашки воевода отъ династията на Басарабитѣ, че билъ „un feceor de om sêrbesc" (синъ на човѣкъ сърбинъ). Въ единъ документъ отъ XVIII. вѣкъ се говори за власитѣ: „dobândit aŭ și Domnu din némul sêrbesc pe marele prinț Negru-Voda Bassaraba" (добиха и господарь отъ сръбски родъ, великия князъ Негру-воевода Басарабъ). Въ ромжнския лѣтописъ отъ манастира *Козия* на едно мѣсто се говори за потеклото на влашкитѣ боляри, като се казва изобщо: „uniĭ sunt din sêrbĭ, alțiĭ din grecĭ, alțiĭ din albanașĭ, alțiĭ din franci, alțiĭ din alte limbe, ca și domniĭ incă maĭ milțĭ din străinĭ au statul, cum și Bassarabeștiĭ se trag din ném sêrbesc" (едни водятъ потеклото си отъ сърби, други отъ гръци, други отъ албанци, други отъ франки,

---

[1]) Гласник ученог друштва, кн. 61 стр. 8.
[2]) Сборникъ и пр. кн. IX. стр. 243 — 244.

други отъ други народи, както и господаритѣ повечето отъ другадѣ произхождатъ, както и Бассарабитѣ водятъ потеклото си отъ сръбски родъ".[1])

Основателитѣ на *Молдавското* воеводство, както ще се види по-долу, произхождатъ отъ рода на Басарабитѣ, или поне сж отъ сжщата народность, отъ сжщото мѣсто, окржга Вълча. Династията на първия молдавски воевода Богданъ се е прѣкратила още въ трето поколѣние. Молдавскитѣ бояри не избрали новъ воевода отъ своя срѣда, а изпратили депутация да искатъ такъвъ отъ влашкия воевода Радулъ-Басарабъ (вѣроятно защото и прѣдишната династия е била отъ тамъ). Радулъ имъ изпратилъ единъ „свой сродникъ" по име Петъръ Мушатинъ, синъ на *Коста* Мушатинъ (мушатъ-хубавецъ). Както се доказва отъ изслѣдването на г. Хаждъу *Мушатини* сж били коренна влашка фамилия, която е имала много свои прѣдставители.[2]) За *Коста* Мушатинъ историкътъ *Прай* казва: „Коста Мушатинъ не се знае дѣ е господарувалъ; говори се, че неговиятъ родъ е отъ княжеска фамилия отъ Сърбия".[3]) Ако Басарабитѣ и Мушатинитѣ, едни отъ най-виднитѣ фамилии въ Вълча, сж били славѣни-българи, поне срѣдата отъ която сж излѣзли, голѣма часть отъ жителитѣ на тоя окржгъ трѣба да сж били отъ сжщото племе. Власитѣ отъ Вълча въ историческо врѣме постоянно се опитватъ да си прострatъ владѣнията на сѣверъ отъ Карпатитѣ, въ Фагарашъ и Алмашъ, съ които окржзи тѣ сж имали нѣкакви връзки. Ние прѣдполагаме, че тия връзки сж били племенни, национални. Още въ X. и XI. столѣтие маджаритѣ завладѣли Трансилвания до Карпатитѣ. Въ Алмашъ и Фагарашъ въ 1231. година се е помнило още за българското владичество. Но жителитѣ отъ Вълча, по наше мнѣние българи-славѣни, никогажъ не сж прѣкжсвали сношенията съ своитѣ еднородци отъ тия два Трансилвански окржга и постоянно търсили случай да се обединятъ. Българо-славѣнското население отъ двѣтѣ страни на Карпатитѣ въ това врѣме е било доста рѣдко (ако и господствуеще) и обиколено отъ други националности; за това инстиктивно е гледало да се сплоти. Прѣки извѣстия за сжществуването на българи въ Вълча, освѣнъ приведенитѣ съображения, нѣмаме; но може да се твърди съ извѣстна положителность, че бъл-

---

[1]) Летопис Матице Српске г. 1896, кн. 187. „Српски одзраци изъ румунске историје". Митајовић стр. 3—4.

[2]) Хаждъу намира, че въ Мала Валахия въобще всичкитѣ имена и названия свършватъ съ суфикса *инъ*. Отъ това би слѣдвало да се заключи, че българитѣ отъ Малка Валахия сж били отъ западното българско нарѣчие. Хъждъу стр. 252—255.

[3]) Летопис Матице Српске, кн. 187 стр. 6 и 17.

гари е имало въ Фагарашъ и Алмашъ. Тукъ въ XIV. и XV. столѣтие е имало нѣколко български протестантски села, за които г. Милетичъ мисли, че сѫ прѣселенци отъ България.[1]) Ако е вѣрно, че тѣ сѫ дошли тукъ въ XIII. столѣтие, очевидно тѣ сѫ дошли именно тукъ при свои еднородци българи, за които знаели. Тѣзи българи протестанти се запазили пó-дълго врѣме и споменътъ за тѣхъ се запазилъ до насъ, благодарение на вѣрата имъ, когато православнитѣ българи не сѫ оставили слѣди, а се поромѫнили незабѣлѣзано, защото за това имало пó-малко прѣчки. Че такива православни българи тамъ е имало, заключаваме отъ слѣдното. Въ Алмашъ се помни да е имало православни българи въ селото *Рашинари*, които въ края на XV. столѣтие (1484 г.) пратили да искатъ православенъ свещеникъ отъ българитѣ въ Рѫжновъ и Брашовъ, които токо що се прѣселили отъ България.[2]) Едно столѣтие прѣди тази дата влашкитѣ воеводи Радулъ (1373—1384 г.) и Мирчу (1387—1418 г.) сѫ имали особени грижи за старата черква въ това село, на която първиятъ подарилъ три черковни имота, а послѣдниятъ единъ.[3]) Другъ единъ източникъ сѫщо говори за българи около крѣпостьта Фагарашъ. Единъ нѣмски поетъ описва тази нѣмска крѣпость въ 1550 г. така: „по брѣговетѣ на Олтъ стои старата крѣпость Фагарашъ, обиколена отъ всѫдѣ съ ровове и силенъ зидъ, *дѣто наоколо живѣятъ прѣдадени на земледѣлието множество трибали*...“ Подъ думата *трибали*, обяснява г. Хаждъу, обикновено се разбиратъ българитѣ; но тука трѣба да се разбиратъ ромѫни, защото източницитѣ говорятъ за *трибали* и въ Брашовъ, а пъкъ извѣстно е, че въ Брашовъ никога не е имало българи.[4]) Но г. Милетичъ доказа, че „трибалитѣ“ отъ Брашовъ сѫ именно българи; за това и ние ще приемемъ, че и трибалитѣ отъ Фагарашъ сѫ сѫщо българи. Възъ основа на тѣснитѣ връзки на тия българи отъ Фагарашъ и Алмашъ съ жителитѣ на окрѫга Вълча можемъ да си обяснимъ донѣйдѣ, какви сѫ били по народность тия послѣднитѣ.

Такива гнѣзда отъ българи-славѣни ние мислимъ, че е имало и другѫдѣ въ влашкитѣ земи; въ Северинъ, въ Карпатитѣ напр. често срѣщаме жители и *кнезове* съ чисто български имена. Названията на мѣстноститѣ и селата около Мехадия, както напр.

---

[1]) Сборникъ кн. XIII стр. 184.
[2]) Сборникъ кн. XIII стр. 13.
[3]) Хаждъу стр. 246.
[4]) Хаждъу стр. 64.

Домоглѣдъ, Ябланица, Печенежка сѫщо не може да не бѫдатъ български. Въ Молдова, по течението на рѣкитѣ Бистрица, Сучава и Серетъ, дѣто се споменуватъ въ миналитѣ столѣтия „българе на Сиретѣ"; дѣто въ XIV. столѣтие се е зародило Молдавското воеводство, първоначално съ славѣно-български характеръ; дѣто въ манастиритѣ и черквитѣ още дълго врѣме слѣдъ това се е запазило българското просвѣщение, българската писменость, тамъ прѣдполагаме да е имало коренно славѣно-българско население. Ако приемемъ, че е сѫществувало българско население въ ония мѣста на Влашко и Молдова, дѣто по-дълго врѣме се запазва българската писменость, дѣто има повече манастири, ще забѣлѣжимъ, че българи трѣба да е имало по течението на рѣкитѣ Тисмана, Дѫмбовица, Путна, Бистрица, т. е. тъкмо тамъ, дѣто се запазили най-много и най-чисто славѣно-български названия.

Първоначално влашката земя не е била съ еднородно население. Горниятъ, български слой е давалъ посока на всичкитѣ държавни и културни прѣдприятия; голѣма часть отъ долната маса е била отъ ромѫнско племе; но освѣнъ тия два елемента въ Влашко е имало и други народности, които не малко сѫ допринесли за повдиганьето на първоначалната влашка държава, но които сетнѣ заедно съ българитѣ се прѣтопили въ ромѫнската народна маса. Ромѫнскитѣ лѣтописи разказватъ, че Раду Негру слѣзълъ отъ Алмашъ и Фагарашъ въ влашката равнина съ цѣлия си дворъ и съ *множество народи,* власи, папищаши, саси (нѣмци) и други всѣкакви хора.[1]) Окрѫгътъ Алмашъ въ XIV. столѣтие носи название „гората на влаcитѣ и печенезитѣ". По сѫщитѣ мѣста се споменуватъ имена както: Parvus Sarachenus, Dragoslav Sarachenus, Казанъ, Чойкулъ, (Чока), Команъ (Куманъ), покрай чисто българскитѣ Драганъ, Влайко, Димо, Гьока.[2]) По-горѣ се видѣ, че между влашкитѣ боляри имало франки, гърци, албанци и други. Ромѫнската народность слѣдователно е смѣсь отъ разни народности, между които почтено мѣсто държи българската.[3])

* * *

Въ 1247 г. краль Бела IV подарява на католишкия иоанитски орденъ „цѣлата Северинска область — tota terra de Zev-

---

[1]) Xenopol т. II. стр. 13.

[2]) Xenopol., т. II.

[3]) Понеже се казва, че ромѫнскиятъ езикъ съдържа 40% славѣнски думи, може да се мисли, че и ромѫнската народность е погълнала такъвъ процентъ славѣно-българи.

тiно, съ планинитѣ и другитѣ прилежащи земи, заедно съ княжествата на Иванъ и Фаркашъ до рѣка Олтъ, *но безъ княжеството на Литона воевода,* което остая на власитѣ, както е било до тогава. Подарява имъ още цѣлата *страна на куманитѣ,* отъ рѣка Олтъ до планинитѣ, *освѣнъ страната на Сенеславъ воевода,* която остая на власитѣ, както я държали до тогава". По-нататъкъ се разправя за правата и задълженията на иоанититѣ: освѣнъ данъка, който сѫ длъжни да плащатъ на краля, ще помагатъ *на власитѣ* съ войска, както и власитѣ ще имъ помагатъ. Ако нѣкоя чужда сила нападне на маджарско, иоанититѣ сѫ длъжни да дойдатъ на помощь на краля *съ една чета частъ* отъ хората си; ако кральтъ тръгне съ война противъ българитѣ, гърцитѣ или куманитѣ, тогава тѣ сѫ длъжни да пратятъ *една третя* частъ отъ жителитѣ способни за война. Отъ плячкитѣ на войната иоанититѣ ще получаватъ частъ, съразмѣрна съ дадената отъ тѣхъ помощь.[1]) Отъ тази диплома се вижда, че цѣла Мала и Голѣма Влахия сѫ били дадени въ пълно владѣние на иоанитския орденъ, съ изключение на *княжеството на Литона воевода въ Мала Валахия* и *страната на Сенеславъ воевода въ Голѣма Валахия* или Кумания, които били подчинени направо на краля, слѣдователно били по-самостоятелни. Вижда се още, че поне въ Мала Валахия е имало и други *княжества*[2]), отъ които по-значителнитѣ сѫ били онил на *Ивана* и на *Фаркаша.* За Литона и за Сенеслава се прави изключение, вижда се по особно довѣрие къмъ тѣхъ отъ страна на маджаритѣ. За Литона — понеже носи чуждо, не славянско име и понеже е билъ католикъ, както ще се види по-долу — трѣбва да се мисли, че е билъ въздигнатъ отъ самитѣ маджари. Сѫщо и Иванъ и Фаркашъ, особно последниятъ, който носи маджарско име, трѣбва да сѫ били маджарски хора.[3]) За Басарабитѣ, които видѣхме, че се намирали въ Вълча, не е запазена особна самостоятелность. Княжеството на Литона, както ще се види по-долу, е било нѣйдѣ по-близу до Дунавъ; а Сенеславъ воевода трѣбва да се е намиралъ на сѣверъ отъ Телеорманъ, въ Дъмбовица и Пракова.

При всичкото особно довѣрие на маджаритѣ къмъ католика Литонъ, той пакъ не оправдалъ надѣждитѣ имъ; той съ течение на врѣмето се измѣнилъ и се поддалъ на старитѣ традиции на народа си, или на собственитѣ си интереси, и въ съюзъ съ българитѣ почналъ да дѣйствува противъ маджаритѣ. Въ една диплома

[1]) Condurațu стр. 39—40.
[2]) Институтъ сѫществува само въ Западна България.
[3]) Convorbiri, 1897. Кн. 2. село *Фаркашеле* близу до Дунава въ окр. Г

отъ 1275 г. краль Владиславъ казва: „слѣдъ смъртьта на възлюбления ни баща, когато бѣхме въ дѣтска възрасть и взехме кралската корона, *Литонъ воевода* съ братята си наруши клетвата за вѣрность и завладѣ една часть отъ земитѣ на кралството ни, находещи се отвждъ планинитѣ, и по никой начинъ не искаше да ни плаща доходитѣ, които ни се слѣдваха отъ тамъ. Тогава пратихме противъ него магистра Георгия, който се би съ крайна прѣданость, уби Литона воевода, а брата му *Барбатъ* хвана въ плѣнъ. По такъвъ начинъ се възстанови данъкътъ отъ тази страна“. Ние не се съмнѣваме, че Литонъ се е повдигналъ противъ краля, въ една отъ войнитѣ на българскитѣ царье противъ маджаритѣ, които сж били толкова чести въ тия години. Понеже братътъ на Литона воевода се вика *Барбатъ* — чисто ромжнско име — трѣба да се мисли, че Литонъ воевода е билъ отъ ромжнитѣ, а не отъ славѣнитѣ, отъ които сж другитѣ влашки воеводи. Литона наслѣдилъ братъ му „Litua vaivodam nomine Barbat“,[1]) който се откупилъ отъ краля съ голѣми подаръци.

Византийскитѣ историци Никифоръ Григорасъ и Георги Пахимересъ съобщаватъ, че въ 1274 г. Стефанъ Милутинъ, сръбски краль, се оженилъ за дъщерята на влашкия воевода. Г. Хаждъу намира, че тази женитба като се отнася къмъ врѣмето на Литона воевода, той, а не другъ е тъстьтъ на Милутина, и посветява повече страници за освѣтление на това историческо събитие. Въ сръбскитѣ лѣтописи той намира двѣ извѣстия, които отнася къмъ тази женитба. Въ единъ лѣтописъ отъ XVII. столѣтие се казва: „Бассараба воевода дарова дъщери своей и зету Стефану Дечанскому часть държава своеа Каравлашко Кралѣво и градъ сей отъ текущаго Дунава до Олту и до планинскія горы“. Други лѣтописъ отъ сжщото врѣме прѣдава очевидно сжщото събитие малко въ инаква форма: „и воевалъ на Угровлахію и отъ нихъ вза нѣкая мѣста, обаче потомъ възвратилъ на миру, егда Бассараба дъщеръ обручилъ за сина своего младого Уроша“. Въ сръбската история на Срейковича ние не намираме нищо за подобна женитба. За освѣтление на врѣмето ще приведемъ отъ нея нѣколко цитата. Прѣдварително ще добавимъ, че слѣдъ смъртьта на Асѣня II. въ 1241 г. на българския прѣстолъ слѣдватъ редъ незначителни царье, които главно се стараятъ да запазятъ земитѣ, придобити отъ своя славенъ прѣдходникъ, но често безуспѣшно; на сѣверъ като по изклю-

[1]) Condurata, стр. 49.

чение тѣ продължаватъ да безпокоятъ Маджарско и да се стремятъ да отнематъ Северинската область, за което говорихме по-горѣ, но разбира се пакъ безуспѣшно. Сръбскитѣ кралье възползувани отъ това положение расширяватъ прѣдѣлитѣ си на югъ и на изтокъ за смѣтка на българската държава. Стефанъ Урошъ (1243—1277 г. г.) ималъ двама синове: Драгутинъ и Милутинъ. По стариятъ Драгутинъ, недоволенъ отъ баща си, възсталалъ противъ него и го изгонилъ отъ прѣстола; въ 1274 г. Драгутинъ, който е билъ зеть на маджарския краль, билъ подпомогнатъ споредъ едни източници отъ маджаритѣ, споредъ други отъ краля *Леђански* (при тая дума авторътъ забѣлязва: полски), а споредъ трети „іезыка оугорьскаго и коуманьскаго". Отъ 1281 г. до 1322 г. владѣе Милутинъ. Византийскиятъ императоръ Андроникъ за да му отмъсти, изпратилъ срѣщу него татаритѣ подъ прѣдводителството на *Глава* или *Черноглава*. Тия достигнали до Липлянъ и Призренъ; но пó-сетнѣ като искали да минатъ рѣка Дринъ, били разбити, и мнозина отъ тѣхъ заедно съ Черноглава потънали въ рѣката и се удавили. Главата на Черноглава била отрѣзана и изпратена на краля. Въ 1286 г., една година слѣдъ нападаньето на татаритѣ въ България, *Дърманъ* и *Куделинъ*, владѣтели на Браничево, нападнали и прѣвзели нѣкои сръбски области на западъ. Тия български воеводи били разбити отъ Милутина, и Браничево било присъединено къмъ сръбската държава. Въ 1286 — 1287 г. видинскиятъ царь Шишманъ въ съюзъ съ татаритѣ, куманитѣ и вѣроятно съ власитѣ нахълталъ въ Сърбия и достигналъ до Хвостно (Ипекъ), като грабилъ страната; но на връщанье въ Браничево билъ разбитъ отъ Милутина, който прѣвзелъ и Видинъ. Шишманъ избѣгалъ прѣзъ Дунава у власитѣ, но сетнѣ се помирилъ съ Милутина и станалъ зеть на единъ неговъ бояринъ Драгошъ.[1])

Както се види отъ тия цитати българитѣ, куманитѣ, татаритѣ и власитѣ постоянно се намиратъ въ вражда съ сърбитѣ. Въ отговоръ на нѣкое отъ тия нападения на власитѣ възможно е и Милутинъ да е навлѣзълъ въ Мала Валахия и да е воювалъ съ Литона воевода, за което говорятъ сръбскитѣ лѣтописи отъ XVII. столѣтие; и възможно е такова едно нападение да се е свършило съ сватба, както е било обичай по ония врѣмена.

Сега продължаваме обясненията на г. Хаждъу.

[1]) Срећковић, Историја српскога народа, стр. 166, 187 и слѣд. Сретковичъ намира, че Дърманъ и Куделинъ били кумани, сръбски воеводи. Но че тѣ сѫ били български воеводи, може да се приведатъ повече доказателства и съображения.

За женитбата на Милутина съ дъщерята на Литона воевода — казва историкътъ — както и за враждата между братята Милутина и Драгутина у сърбитѣ има двѣ народни пѣсни: „Милан бег (т. е. Милутинъ) и Драгутин бег“ и „Женитбата на Душана (т. е. Милутина)“. Въ послѣдната се разправя какъ „Милан бег“ се оженилъ за дъщерята на *„краља од Леђана“*, който живѣелъ *„у Леђану граду Латинскоме“*. Сръбскиятъ историкъ Новаковичъ, като говори за тия пѣсни, прѣдполага, че „Леђански“ народъ ще да се е намиралъ нѣйдѣ на сѣверъ отъ Сърбия, въ Маджарско, или по-вѣроятно въ Полша. Но понеже не е извѣстенъ отъ историята нѣкой сръбски краль да се е оженилъ за полкиня, Новаковичъ вѣрва, че тука имаме работа съ едно видоизмѣнение отъ XVII. столѣтие, когато поради Гундулича поляцитѣ станали извѣстни и на югъ. Обаче скоро слѣдъ горното тълкуванье на Новаковича се намѣри една сръбска народна пѣсень, записана въ XVII. столѣтие, която захваща така:

Kad se ženi car srpski Stijepan
Iz Ledjana od kralja djevojka. . .

Тука „Леђан“ не може да бжде заета дума въ XVII. столѣтие, защото самата пѣсень е записана тогава. Значи „Леђан“ е отъ много пó-старо потекло. За една подобна женитба се разправя въ една ромжнска народна пѣсень, дѣто бащата на момата е „litean bogatul“. Въ подробноститѣ двѣтѣ пѣсни се срѣщатъ. Сжщото съдържание въ разни варияции се срѣща въ българскитѣ народни пѣсни. У Безсонова въ пѣсеньта „Вълко“ се говори за една царска дъщеря, дѣто царьтъ е „друговѣрецъ“; въ друга пѣсень „краль — Симеонъ“ отъ градъ „Легенъ“ жени дъщеря си за „Огнянъ“, синъ на царь Костадина; въ пѣсеньта се говори за „Легенъ градъ Латински“.

Въ споменатата сръбска пѣсень се казва: Милошъ преоблѣченъ въ български дрѣхи инкогнито се присъединява къмъ сватовницитѣ, изпратени да просятъ за него невѣста отъ градъ „Леђан“. Сватовницитѣ не го познаватъ и го питатъ: отъ дѣ и защо отива съ тѣхъ въ градъ Леђан? Милошъ, наученъ пó-рано отъ братята си, отговаря, „че е отъ Влашко, отъ земя Каравлашка“, дѣто служилъ у господаря си „Радулъ бега“.

Кад Милошу достигнеш сватове,
Пита ће те тко и од куда си;

Ти се кажи земље кара-влашке,
Служио сам бега Радулъ бега ....

Споредъ г. Хаждъу „Литонъ“ отъ маджарската диплома не е собственото име на влашкия воевода, но само прѣкоръ; Литонъ по ромънски би трѣбало да се изговаря Litean; този прѣкоръ е даденъ на воеводата, защото е билъ католикъ, *„латинъ“* въ българскитѣ народни пѣсни. За това авторътъ търси собственото име на Литона воевода и го намира въ пѣсеньта на Милоша:

У Ледјану граду Латинскоме,
У Латинског кральа *Михаила*. ...

Въ единъ български вариянтъ влашкиятъ воевода носи друго име:

Да ми пойдешъ во Легена града,
Тамо има краля *Смелетина*. . . .

Градътъ Ледјан въ сръбскитѣ народни пѣсни се описва съ слѣднитѣ подробности: „да ми идеш у *бијелу* Ледјану; Ал Ледјанска *врата затворена*“; „под *нај вишу кулу* у Ледјану“; „Па он оде *у поле* Ледјанско“. А въ българскитѣ народни пѣсни: „си прелива оно синьо море, ми изпадна подъ Легена града“; „ми лъснаха Легенски сараи“;

Колко иматъ отъ море до Дунавъ,
Седемдесетъ и седемъ градо' и
Отъ Легена по голѣмъ градъ нѣматъ ...

При това „Легенъ“ се намира въ друговѣрска, еретическа земя:

Ние бѣхме по земя Легенска.
Богъ да биетъ легенски христяни,
Не си знаетъ по старо по младо,
Не си славетъ светци отъ година,
Не си държатъ петка и недѣля ...

или:

Ой ти Боже, мили Боже!
Я пусни ми върла чума,
Да сотриемъ (тия) каравласи.
Та си пусна върла чума,
Та и била три години ...

Г. Хаждъу търси *Леђан град* по хартата на Влашка земя и намира слѣдното: при втичаньето на рѣка Жиулъ въ Дунава (не далечъ отъ Орѣхово) до голѣмото блато „Бистрецъ", отъ сѣверната му страна се намира село Недеа. Въ ромънския езикъ nedea значи търгъ, панаиръ, а у старитѣ ромънски автори *„Недње"* значи празникъ. Фотино показва между петьтѣ града на Дунава и градътъ „Недеа". Въ единъ хрисовулъ отъ 1530 год. отъ Владъ воевода се казва: *„Недеа* съ всичкитѣ си земи, до дѣто сѫ били старитѣ граници, принадлежи на *банъ Първу"*. Ромънскиятъ воененъ географъ полковникъ Ионеску доказва, че блатото до Недеа нѣкогажъ влизало въ коритото на Дунава, и слѣдователно Недеа е билъ крайдунавски пунктъ, както се забѣлѣзва на хартата на Сулцеръ отъ XVIII. столѣтие. Полковникъ Ионеску констатира още, че край селото Недеа се виждатъ слѣди отъ стари зидове и отъ единъ мостъ на Дунава.

Въ XIII. столѣтие венециянитѣ държали въ рѫцѣтѣ си цѣлата търговия на Балканския полуостровъ; тѣ сѫ били „литянитѣ" отъ ромънскитѣ и „латинитѣ" отъ българскитѣ народни пѣсни. Отъ всички италиянци въ срѣднитѣ вѣкове венециянитѣ сѫ били най-лошитѣ, най-развалениитѣ християни. Въ Недеа тѣ ще да сѫ имали своя колония, и тамъ ще да се е появилъ единъ влашки воевода еретикъ, когото власитѣ нарекли litén, а маджаритѣ *Литонъ*. Върху тоя еретикъ воевода се сипятъ клетвитѣ на православнитѣ българи и сърби въ тѣхнитѣ пѣсни. Славѣнското име на Недеа ще да е било Techнинъ-градъ. Въ единъ географически очеркъ отъ XIV. столѣтие на руски езикъ въ цѣла Валахия се показва само едно населено мѣсто *Мединъ;* „Мединъ, а объ ону страну Дуная Терновъ". Карамзинъ като привежда тоя пасажъ, обяснява: „Мединъ, городъ въ Валахіи"; по свойството на руския езикъ *Н* се обръща въ *М*, напр. Микифоръ, намѣсто Никифоръ.

Безъ да влизаме въ разглежданье на въпроса, до колко почтениятъ историкъ е сполучилъ въ това издирванье, ще забѣлѣжимъ само, че географическиятъ пунктъ Недеа на сѣверната страна на блатото Бистрецъ не е могълъ да бѫде пунктъ на Дунава въ XIII. столѣтие, защото самото блато още тогава е сѫществувало. Въ единъ хрисовулъ на Данъ воевода отъ 1385 год. се споменува: *„и блато Бистрецъ"*. Но отъ горѣприведения цитатъ отъ Срећковича, дѣто се разправя, че Драгутинъ е довелъ чуждоземна войска противъ баща си, отъ „земя Леђанска", явно се вижда, че тукъ трѣба да разбираме една часть отъ Мала Валахия, находеще се тогава подъ маджарско господство. Разпространението на католичеството въ Мала Валахия

сжщо се подтвърдява и отъ единъ другъ източникъ. Въ „Царственика“ на Паисия се разправя какъ Асѣнь I. петдесетъ години прѣди Литона воевода изкоренилъ католичеството въ тая область: „той премудрий и вселенски учитель въ тая врѣмена просвѣтилъ и очистилъ България отъ ересей различни, тако и Влахия. Били власи приятели Римская ересь всеконечно; исперво читали по латински, како су съ латине единъ родъ и язикъ. Өеофилактъ святый (търновски патриархъ) подвигалъ царя Асѣна пришелъ на Влахию и покорилъ обѣ Влахіи подъ своя власть и запретилъ влахомъ: кои чатитъ по латински язикъ и исповѣдуетъ Римское исповеданіе и вѣра, да му се язикъ отрѣжетъ; и повелелъ имъ читати по славянски и держати вѣру православную. Тако и отъ то врѣмя власи обратилися паки къ православію и читали по славянски до скоро[1])“. Единъ случай отъ борбата на православнитѣ съ католицитѣ ни разкрива единъ анонименъ лѣтописъ, който ако и да е билъ извѣстенъ още на Карамзина, за пръвъ пжть правилно е изтълкуванъ отъ г. Хаждъу. Той носи заглавието: „Сказаніе вкратцѣ о молдавскихъ государехъ, отколѣ начася Молдавская земля“. Въ него между друго се говори: „Создаша себѣ *Латина* новий градъ и прозваша его Новий Римъ и зваша къ себе въ латинство *Романовцовъ*, въ Новий Римъ; Романовци же невосхотѣша и начаша велію брань съ ними чинити и неотлучишася отъ вѣры Христовы“. Г-нъ Хаждъу обяснява, че тукъ Романовцитѣ сж власитѣ отъ окржга Романацъ; католишкиятъ Нови Римъ е билъ въ Недеа, дѣто е господарувалъ Литонъ воевода. Това добрѣ; но подъ Романовцитѣ може да се разбиратъ и „власитѣ“ отъ Вълча, понеже Романацъ въ онова врѣме трѣба да е обхващалъ цѣлото пространство между Олтъ и Жиулъ, отъ Карпатитѣ до Дунава. Това е възможно, защото ние знаемъ, че именно въ Вълча е имало единъ силенъ православенъ елементъ. Дѣто лѣтописецътъ нарича Романовцитѣ *„стари римляне,“* това не прѣчи да мислимъ, че тия стари римляне сж били славѣни, защото редакцията на лѣтописа е отъ много пó-стара дата, когато било забравено вече за сжществуваньето на славѣни въ Влашко.[2]) По-нататъкъ въ лѣтописа се разправя, че татарскиятъ князъ Нейметъ навлѣзълъ съ ордата си въ Маджарската земя (въ 1285 год.) и маджарскиятъ краль Владиславъ повикалъ на помощь православнитѣ и католицитѣ власи. Власитѣ католици написали на краля за православнитѣ: „имѣють съ нами брань о *вѣрѣ* старые Римляне (Романовцитѣ),

---

[1]) Трѣмъ, А. Теодоровъ стр. 65.

[2]) Този лѣтописъ навѣрно се основава върху единъ другъ по-старъ славѣнс[illegible] при това рускиятъ лѣтописецъ по своето разбиране „романовцитѣ“ нарича

не хотяше съ нами новыи Римский законъ и живяше въ греческой вѣрѣ въ старомъ Римѣ". Тѣ прѣдлагали на краля въ прѣдстоещето сражение да тури въ първитѣ редове православнитѣ власи, за да изгинатъ всички, а католицитѣ като се върнатъ дама си, ще вземать женитѣ и дѣцата на православнитѣ, които сами останали дома, и ще ги обърнатъ въ католичество. Кральтъ ги послушалъ; но въ сражението православнитѣ се показали мѫжествени и побѣдили татаритѣ.

Тогава кральтъ, който „държаше вѣру Христову въ сердце тайно, а языкомъ и кралевскимъ украшеніемъ бяше латининъ" се зарадвалъ „о таковіемъ пособіи Божіи, а старыхъ Римлянъ вельми жалуа и милуа за ихъ храбрость" и имъ показалъ писмото на католицитѣ, като ги поканилъ да се прѣселятъ въ Марморешъ, да не бѫдатъ изложени на гонения отъ католицитѣ. „Владиславъ же краль прія ихъ съ великимъ хотеніемъ и даде имъ землю въ Марморешѣ, межи рѣками Морешемъ и Тісею". Пó-нататъкъ се разправя, че „бѣ въ нихъ человѣкъ мужественъ именемъ Драгошъ", баща на Богдана, основателя на Молдавското воеводство въ 1359 год.

Между друго отъ тоя лѣтопись се обяснява и многоважниятъ фактъ, че основателитѣ на Молдавското воеводство сѫ били отъ Мала Валахия, отъ Вълча, и вѣроятно отъ единъ и сѫщи родъ съ основателитѣ на влашкото воеводство.

Миронъ Костинъ въ единъ свой лѣтопись казва, че *„Драгошъ* отъ Марморешъ билъ синъ на Богдана, който *се гордѣелъ че е отъ родътъ на старитѣ господари"*. Тукъ въ никой случай не може да се разбира, че Богданъ и Драгошъ сѫ могли да бѫдатъ отъ рода на древнитѣ римски царье, понеже хилядогодишниятъ периодъ, който отдѣля тази епоха отъ римската, неможеше да съхрани такова устно прѣдание. Богданъ и Драгошъ сѫ могли да бѫдатъ само отъ единъ български царски родъ. Като вземемъ прѣдъ видъ, че за Асѣня и Петра се говори да сѫ били родомъ отъ Мала Валахия и отъ тамошнитѣ владѣтели; че за тѣхъ още се говори да сѫ отъ рода на царь Самуила,[1]) може да се мисли, че и влашкитѣ и молдавскитѣ воеводи си теглятъ родътъ отъ Самуила.

Не можемъ да не отбѣлѣжимъ още едно характерно мѣсто отъ сръбската пѣсень за Милоша. Когато Милошъ отива инкогнито

[1]) Сборникъ кн. IX стр. 252. Александъръ Басарабъ се пише *Никола* Александъръ. Понеже двойнитѣ имена у българитѣ не сѫ въ употрѣбение, и понеже първиятъ български царь въ западна България, бащата на Самуила се казвалъ *Никола*, могло би да се мисли дори, че и *Никола* при името Александъръ пó-скоро е титла, както титлата *Иоанъ*, и показва произхода на Басарабитѣ отъ царя Никола, както и титлата Иоанъ показва произхода на влашкитѣ воеводи отъ Асеньовцитѣ, а не само произходътъ на властьта имъ.

съ сватовницитѣ за Ледјан градъ, за да не го познаятъ, *той е облѣченъ въ български дрѣхи, казва се, че е отъ Влашко и служилъ у Радулъ бега (воевода).* За да бжде вѣроятно казваньето на Милоша, че е отъ Влашко и служилъ у Радула воевода, той трѣбва да бжде облѣченъ въ български дрѣхи; за съставителя на пѣсеньта, очевидно, е била ясна идентичностьта на българитѣ и власитѣ на Радулъ воевода; той си ги е прѣдставялъ като единъ народъ. Това иде да подтвърди нашето мнѣние за „власитѣ“, основатели на влашката държава.

* * *

Въ сетнитѣ вѣкове въ Влашко, въ окржга Телеорманъ владѣе болярскиятъ родъ *Балачещи.* По́-виднитѣ прѣдставители отъ тази фамилия сж извѣстни съ своята особена храбрость. На герба си Балачещитѣ носятъ: единъ левъ изправенъ на заднитѣ си крака, който има голѣма прилика съ българския националенъ гербъ. Единъ „Баде Балачеанъ“ се явява още въ 1387 год. като виденъ болеринъ на Мирчо войвода. Г-нъ Хаждъу намира, че тѣзи Балачещи се явяватъ въ Телеорманъ още къмъ 1240 год., като мѣстни кнезове. И понеже въ споменатата сръбска пѣсень за Милоша и Ледјан градъ се говори за единъ юнакъ *Балачко* воевода, вѣренъ слуга на Ледјански краль, той намира, че този Балачко е единъ отъ родоначалницитѣ на Балачещитѣ. Въ пѣсеньта кральтъ се обръща къмъ Балачко и го кани да изгони сватовницитѣ на Милутина.

О Балачко, мсја верно слуго,
Можеш ли се у се поуздати
Да разтераш цареви сватови

Милошъ, героятъ на пѣсеньта, познава добрѣ Балачко:

Овдје има у Ледјану граду,
Има један Балачко војвода,
ја га знадем и он ме познаје ...

Въ пѣсеньта се разправя, какъ Балачко воевода съ шесть стотинъ души дружина тръгва да гони сърбитѣ, но Милошъ го побѣдява, убива го и му занася главата на царя:

Пред њег баци Балачкову главу
Цар му даде хиљаду дуката ...

Това послѣдното обстоятелство напомня извѣстието на сръбскитѣ лѣтописци, цитирано по́-горѣ, за нападението на татаритѣ въ Сърбия подъ прѣдводителството на „Черноглава", който пада при минаваньето на рѣка Динъ и чиято глава отсѣчена я занесли на сръбския краль. „Отрѣзаше главоу іемоу оукрашеноу бисеры чьстьными и вьньзьше на копиіе, принесоше кь благочьестивомоу кралю іако дарь". Г. Хаждъу намира, че този „Черноглавъ" е билъ сѫщиятъ Балачко отъ пѣсеньта, т. е. ромѫнинъ, толкова повече, че въ Телеорманъ, дѣто владѣели Балачещитѣ, размѣсомъ съ власитѣ живѣели и кумани, татари, и въ извѣстията отъ срѣднитѣ вѣкове власитѣ често се бъркали съ тѣхъ; така въ единъ текстъ у Пеячевича се говори: „Татари Бесараби". Признаваме остроумието на г. Хаждъу, но никакъ не можемъ да се съгласимъ съ него, че прѣдводительтъ на татаритѣ „Черноглавъ", изпратенъ отъ Андроника въ Сърбия, е билъ ромѫнинъ или влахъ. Нито пъкъ е вѣроятно твърденьето му, че още въ XIII. столѣтие власитѣ сѫ владѣели въ Телеорманъ и Балачещитѣ сѫ били тамъ влашки кнезове; тѣ сѫ могли да се явятъ тамъ едвамъ къмъ края на XIV. столѣтие.

Сега да дойдемъ до прославения отъ нашитѣ народни пѣсни *Данъ войвода.*

У Фотино се казва, че единъ влашки господарь, *Данъ воевода* билъ убитъ въ 1298 год. въ България, като помагалъ на единъ Μιχαήλ κράλης противъ Δέσποτος Σισμαν. Друга една влашка хроника казва: „Данъ воевода билъ убитъ отъ господаря на сърбитѣ" (чети българитѣ). Констан. Капетанъ сѫщо споменува: „за Михаилъ воевода не се знае нищо, освѣнъ че билъ убитъ отъ Шишмана воевода на сърбитѣ, но защо и какъ, не се знае". У архиепископа Данаила се обяснява, че прѣди 1300 година въ Видинъ и околната България владѣелъ царь Шишманъ. „Еднѫжъ той билъ изгоненъ отъ краль Милутина и избѣгалъ при влашкия воевода; по́сетнѣ той се помирилъ съ Милутина и се сродилъ съ него".

У Иречека сѫщо се разправя, че на търновския български прѣстолъ, отъ 1295. г. до 1322. год. билъ царь Тодоръ Светославъ. Нѣколко български боляри, приятели на гърцитѣ, прогласили за царь сина на Константина-Асѣня и гъркинята Мария, *Михаила,* който съ гръцка войска навлѣзълъ въ България; но този походъ билъ безуспѣшенъ. Въ осемдесетитѣ години на XIII. столѣтие и по́сетнѣ въ Видинъ сѫществува отдѣлно българско царство, дѣто отначало царува Шишманъ, а сетнѣ синъ му Михаилъ. Отъ горѣприведенитѣ извѣстия слѣдва да се заключи, че въ похода на прѣ-

тендента Михаила, който идѣлъ съ гръцка войска, отъ негова страна е взималъ участие въ войната влашкиятъ воевода Данъ, а отъ страна на царь Светослава — Шишманъ видинскиятъ царь. Може да се мисли още, че до тази война Шишманъ е билъ въ приятелски отношения съ Данъ воевода, защото когато билъ изгоненъ отъ Милутина, той избѣгалъ при влашкия воевода. И така става явно, че около 1298. год. и прѣди тази дата сѫществува единъ влашки воевода *Данъ-войвода*. Г-нъ Хаждъу намира, че този именно Данъ-воевода е прославениятъ отъ българскитѣ народни пѣсни.

Въ една българска народна пѣсень, съобщена отъ Якимова, Данъ воевода се намира въ приятелски отношения съ царь Шишмана отъ Видинъ, което споредъ г. Хаждъу противурѣчи на източницитѣ. Въ пѣсеньта се разправя, какъ царь Шишманъ съ голѣма честь приима Данъ-войвода въ Видинъ и го кани за кръстникъ на дѣтето си. Данъ воевода приема, кръщава му дѣтето и пѣсеньта се свършва съ наздравица:

Ой на здраве, Данъ войвода! ...

Въ българскитѣ народни пѣсни Данъ воевода всѣкога се прѣдставя младъ, храбъръ, възседналъ на конь, готовъ да тръгне на сватба, на ловъ, на война или за мома другоземка:

Дане, бане, Данъ войвода!
Що ти стои дворъ отворенъ,
Дворъ отворенъ, конь подсѣдланъ,
Конь подсѣдланъ, конь подстегнатъ,
И възъ коня буйно[1]) копье,
И възъ копье бързи ръткн.
Дали мислишъ ловъ да ловишъ,
Дали мислишъ бой да биешъ,
Или мислишъ далекъ д'идешъ,
За дѣвойка другоземка?
Дане бане отговаря:
Нито мисля далекъ д'ида
За дѣвойка другоземка;
Нито мисля бой да бия,
Нито мисля ловъ да ловя;
Снощи ми сѫ довтасали
Отъ три страни три калески ...

Данъ воевода е живѣлъ въ нѣкоя укрѣпена крѣпость, или укрѣпенъ градъ, споредъ г. Хаждъу нѣйдѣ край Дунава, въ Романацъ,

[1]) бойно.

отъ дѣто е билъ той; ний обаче мислимъ, че Данъ воевода е билъ отъ Вълча, ако и да си е прострѣлъ владѣнията много на югъ.

Ще да идемъ доле, доле,
Доле, доле въ Влашко село,
Влашку бану на слугата;
Сега тамо госкье одатъ,
И ние ще госкье д'идемъ;
Па очеле на надоле,
На надоле въ долно село,
Въ долно село Влашко село;
Отидоха у Данови.
Портитѣ му позлатени.
Повикаха, почукаха:
— Излѣзъ, излѣзъ, Влашко бано!..

Данъ воевода споредъ Хаждъу прѣдприема отъ врѣме до врѣме нападения въ вѫтрѣшностьта на влашка земя, въ Кумания, за да завладѣе части отъ нея. Въ една пѣсень, записана въ Котелъ, се казва:

Хората се чуду чугьатъ,
Чи шу мисли Данъ войвода?
Да ли мисли бягъ да бягѫ,
Бягъ да бягѫ въ Влашка земя,
Или мисли плѣнъ да плѣни...

Данъ воевода е твърдѣ набоженъ и строи много черкви; ала не черкви отъ злато и сребро, да дойдатъ турцитѣ да ги ограбятъ и да опустѣятъ, но отъ камъкъ, да стоятъ вѣчно и да прославятъ християнската вѣра. Г-нъ Хаждъу мисли, че Данъ воевода е именно отъ ония православни власи, които се борили съ католичеството, и че най-послѣ той успѣлъ да побѣди и да вземе надмощие надъ католицитѣ власи. Споредъ г. Хаждъу Данъ воевода е билъ отъ Романацъ, но сетнѣ билъ избранъ отъ влашкитѣ кнезове за воевода на цѣла Валахия. Споредъ насъ Данъ воевода е билъ владѣтель само въ една часть на Мала Валахия, именно въ Вълча, която тогава обхващала вѣроятно и Романацъ до Дунава; така че той е билъ съсѣдъ съ бившитѣ владѣния на Литона воевода въ Должъ и Горжъ; православнитѣ отъ Вълча и Романацъ, както приима и г. Хаждъу, сѫ водили борба съ католицитѣ отъ Должъ. Популарностьта на Данъ воевода на югъ отъ Дунава, споредъ насъ, не може да се обясни инакъ, освѣнъ че българитѣ сѫ били въ възторгъ отъ тоя свой сънародникъ, който е изказвалъ голѣма прѣданость къмъ бъл-

гарскитѣ царье. Тукъ е имало нѣщо дори като подчиненость, защото почти цѣло столѣтие ние виждаме, че влашкитѣ воеводи сж на постоянна военна служба на нашата държава. Въ една отъ горѣприведенитѣ народни пѣсни влашкиятъ воевода се казва слуга: „ще да идемъ... *Влашку бану на слугата*"; сжщо и въ много други народни пѣсни се подчъртава подчиненостьта на влашкитѣ воеводи. Въ тѣхъ се разправя какъ царьтъ вика на война *Радулъ бега*, който отива да се бие по царева заповѣдь, като оставя дома млада невѣста.[1]

Споредъ г. Хаждъу историческитѣ данни за отношенията на царь Шишмана и Данъ воевода противурѣчили на даннитѣ отъ споменатата българска народна пѣсень, въ която се говори за кумуваньето му на царь Шишмана: когато се знае, че Данъ воевода е помагалъ на претендента Михаила и че царь Шишманъ го е убилъ, пѣсеньта казва, че Шишманъ се намира въ много близки и приятелски отношения съ Дана воевода. Това противурѣчие се отмахва, като се приеме, че тия двама владѣтели изпърво дѣйствително сж били приятели, толкова повече, че когато Шишманъ билъ изгоненъ отъ Милутина, той избѣгалъ при влашкия воевода. Освѣнъ това има основание да се мисли, че тѣ сж били приятели до навечерието на битката подъ Търново, за търновския прѣстолъ; именно въ приведената пѣсень отъ Котелъ не се говори за нападенията на Данъ воевода въ Влашка земя, а за неговата измѣна на българското дѣло, когато като съюзникъ на българитѣ се е видѣлъ въ опасность прѣдъ гръцката войска на претендента Михаила.

Хората се чуду чугьатъ,
Чи шу мисли Данъ войвода,
Да ли мисли бягъ да бягж
Бягъ да бягж въ Влашка земя,
Или мисли плѣнъ да плѣни...

Тази пѣсень запазена въ затънтенитѣ балкани, въ Котелъ, не ще да говори за завладѣванията на Данъ воевода въ Влашката земя, които малко можеха да интересуватъ българитѣ, а е запазила спомена за измѣната отъ народния любимецъ на народното дѣло, за което той и билъ наказанъ отъ царъ Шишмана, както ни съобщаватъ византийскитѣ историци.

* * *

Отъ казаното до тука се вижда, че въ Мала Валахия или Северинското банство до края на XIII. столѣтие положението е било

[1]) Сборникъ кн. XIII. стр. 97.

неопрѣдѣлено: отначало, слѣдъ 1230 год. страната се управлявала отъ единъ маджарски банъ; сетнѣ цѣлата область кральтъ подарява на иоанитския орденъ, като оставя нѣкои отъ мѣстнитѣ владѣтели независими. Пó-сетнѣ иоанититѣ изчезватъ, а нѣкои отъ мѣстнитѣ кнезове и воеводи разширяватъ владѣнията си, подъ върховната власть на маджарския краль; образували се главно двѣ воеводства: на Литонъ воевода и на Басарабитѣ, или на Данъ воевода въ Вълча. Въ края на XIII. и въ началото на XIV. столѣтие Басарабитѣ отъ Вълча разширяватъ владѣнията си и въ цѣла Голѣма Валахия и съ това основаватъ влашката държава. Въ народната паметь, а отъ тамъ и въ лѣтописитѣ завладѣваньето на Голѣма Валахия отъ Басарабитѣ въ Вълча се прѣдава малко въ друга форма: говори се за единъ владѣтель, слѣзълъ отъ Трансилвания, а не отъ Вълча. Но г. Хаждъу поддържа, че този владѣтель е излѣзълъ отъ Вълча, и ние въ това отношение се съгласяваме съ него. Хаждъу казва още, че този владѣтель въ края на XIII. столѣтие владѣелъ вече цѣла Мала Валахия и южната часть на Голѣма Валахия, което не е съгласно съ изложенитѣ до тукъ данни. По мнѣнието на г. Хаждъу влашката държава се основава много пó-рано, въ незапаметни врѣмена; а споредъ лѣтописитѣ и другитѣ ромънски историци това начало се туря въ края на XIII., или въ началото на XIV. столѣтие, когато единъ Басарабъ завладѣва Голѣма Валахия. Споредъ тия послѣднитѣ малкитѣ воеводи и кнезове въ Мала Валахия въ XIII. столѣтие сѫ напълно подчинени на маджарскитѣ кралье и сѫ безъ всѣко значение.

За годината, кога единъ Басарабъ основава влашката държава, пакъ има разногласие. Споредъ единъ анониментъ влашки лѣтописъ това било въ 1290 г. Въ него се казва: „въ 1290 г. Раду Негру воевода, великъ херцогъ на Алмашъ и Фагарашъ, се повдигна съ цѣлия си дворъ и множество народи: власи, папищаши, саси (нѣмци) и всѣкакви хора, и като слѣзе по рѣката Дѫмбовица, почна да урежда нова държава. Най-напрѣдъ построи града Къмпулунгъ; тамъ въздигна една голѣма, висока и хубава черква; отъ тамъ слѣзе въ Арджешъ и пакъ построи голѣмъ градъ, като го направи столица, издигна каменни палати и господарски кѫщя, сѫщо и една голѣма и хубава черква."[1]) Други влашки лѣтописъ, стигналъ до насъ по извлѣчения на италиянеца Лукари, разправя: „Негру воевода, родомъ маджаринъ, баща на Влайку, въ 1310 год. завзе оная часть

[1]) Ксенополъ стр. 13.

отъ Влашко, която е била стара Дакия, и като намѣри страната съ широки поля, прѣсѣчени отъ много рѣки и съ езера пълни съ риба и съ климатъ твърдѣ приятенъ, за да я удържи въ ръцѣтѣ си построи крѣпостьта Къмпулунгъ, а по-сетнѣ Букурещъ, Търговище, Флочъ и Бузовъ. Когато Негру воевода умрѣ, закопаха го въ Арджешъ. Слѣдъ него синъ му Влайку взе управлението на страната и построи крѣпостьта Гюргево."[1])

Относително личностьта на тоя Раду Негру или Негру воевода пакъ не сѫ съгласни историцитѣ. Г. Хаждъу мисли, че той е билъ Александъръ Басарабъ, който билъ владѣлъ отъ 1310 до 1363. г. и който билъ синъ на Тихомира. Ксенополъ мисли, че именно Тихомиръ е основалъ влашката държава въ 1290. Кондурату пъкъ намира, че Раду Негру не е билъ нито Тихомиръ, нито Александъръ Басарабъ, но единъ *Басарабъ,* синъ на Тихомира и баща на Александра, който е владѣлъ отъ 1310. до къмъ 1332. год. Ние се присъединяваме къмъ мнѣнието на Кондурату и ето защо. Въ всичкитѣ маджарски документи до 1332. год. — както добрѣ изслѣдва г. Кондурату — и въ документи отъ по-сетнѣшна дата, но които говорятъ за събития до 1332. г., се говори само за *Басарабъ,* влашки воевода или „Басарабъ, синъ на Тихомира" „Bassarab filium Tochomeri." Едвамъ въ 1343. г. почва да се споменува за „Александъръ Басарабъ."[2]) Намѣренъ е въ гр. Къмпулунгъ единъ надгробенъ камъкъ съ слѣдния надписъ: „месеца ноемврия 16 день. Представися великий и самодержавний господарь Иѡ Никола Александъръ воевода синъ великаго *Басараба* воевода въ лѣто 6873 (1364 г.) индиктонъ 3, вѣчная ему память". Бащата на Александра слѣдователно е билъ Басарабъ, а не Тихомиръ, който билъ баща на Басараба. Г-нъ Хаждъу намира, че въ надписа се говори за Никола, синъ на Александра, но тогава трѣбаше да се пише „Иѡ Никола . . . синъ великаго Александра Бесарабѫ", а не наопаки. Тукъ „Никола" е второ име на Александра. Името „Басарабъ" прѣзъ нѣколко столѣтия се явява като фамилно име на влашкитѣ господари, но то се срѣща и като собствено име, напр. Басарабъ млади,[3]) влашки воевода въ XV. столѣтие. Отъ Басараба въ началото на XIV. столѣтие, основателя на влашката държава е останало фамилното име на неговитѣ наслѣдници, както и образуваната отъ него държава била наречена „Басарабина земя". Въ

[1]) Xenopol, стр. 25.
[2]) Condurratu стр. 57—59.
[3]) Сборникъ кн. XIII стр. 86, 87.

1330. г. българскиятъ царь Михаилъ събралъ своя и чужда войска и нападналъ сърбитѣ. За този походъ царь Душанъ пише: „въздвиже на нась 7 царевь въ лѣтѣ 6837 лѣсеца Юунiа 19 день рекоу жь и цара грьчаскаго, Михаила и брата его Белаура и Александра цара Българомь и Басарабу Иванька таста Александра цара соумегь живуштихъ чрьныхь татарь и господство яшко и прочiихь съ шнимь господа“.[1]) Г-нъ Хаждъу намира, че тукъ се говори за Басарабъ Иванку тъсть на Александра, царь на чернитѣ татари, който не билъ другъ никой, освѣнъ Алаксандъръ Басарабъ, влашки воевода; Иванку Басарабъ билъ само военачалникъ на Александра воевода. По такъвъ начинъ излиза, че въ 1330. г. владѣлъ Александъръ воевода. Но явно е, че това не е вѣрно. Въ цитирания пасажъ се говори: 1) за царь Александра български; 2) за Иванку Басарабъ, влашки воевода, който билъ тъсть на българския царь Александъръ, и 3) за чернитѣ татари. Душанъ не е могълъ до толкова да не познава работитѣ, че влашкиятъ воевода да нарича „царь на чернитѣ татари“. И въ други източници се говори, че царь Михаилъ отишълъ противъ сърбитѣ съ „многими поганни;“[2]) значи въ пасажа на Душана „чьрньихъ татарь“ сж часть отъ войската, а не характеристика на Иванку Басарабъ! Но кой е тоя Иванку Басарабъ, когато по другитѣ данни въ 1330. г. като влашки воевода се явява само Басарабъ? Прѣди всичко Иванку Басарабъ е влашки господарь, а не само военачалникъ, защото Душанъ говори за „7 царевь“, между които туря и него. Синътъ на Басараба воевода се казва Иоанъ Александъръ; такъвъ *Иоанъ* трѣба да е билъ и бащата, слѣдователно той се викалъ „Иоанъ Басарабъ“. Душанъ е чулъ за Иванъ Басарабъ, получавалъ отъ него писма, за това и въ горната цитата той го нарича умалително Иванку Басарабъ. И така ето редътъ на влашкитѣ воеводи, господари слѣдъ Дана воевода: Тихомиръ, Басарабъ и Александъръ.[3]) Басарабъ, като основатель на влашката държава, пръвъ ще да е взелъ титлата *Иоанъ;* той си е простиралъ властьта и надъ Мала Валахия — Северински банатъ, но маджарскиятъ краль като видѣлъ, че тоя неговъ воевода става много силенъ, въ началото на 1330. г. се вдигналъ съ войска срѣщу него. Тоя походъ обаче билъ безуспѣшенъ.

---

[1]) Гласник, кн. 49, стр. 18.

[2]) Гласник, кн. 49, стр. 18.

[3]) По единъ нѣмски лѣтопись маджарскиятъ краль *Отонъ* отъ Бавария билъ затворенъ отъ трансилванския воевода. Българскиятъ царь и сърбскиятъ краль се застжпили прѣдъ воеводата да пусне Отона, като го прѣдаде на влашкия воевода; Отонъ билъ прѣдаденъ на влашкия воевода, който прѣзъ Галиция го изпратилъ въ Бавария въ 1308. г. Споредъ Хаждъу тоя влашки воевода билъ *Тихомиръ*.

За Басараба знаемъ, че той на два пѫти помага на българитѣ съ войска. Въ 1324. г., възползувани отъ смъртьта на царь Георгия Тертеръ II., гърцитѣ завзели нѣкои български земи. Басарабъ изпратилъ войска противъ гърцитѣ, въ помощь на новоизбрания царь Михаилъ видински. Прѣзъ лѣтото на 1330. г. царь Михаилъ се повдигналъ противъ сърбския краль Урошъ III. Въ тоя походъ отъ страна на българитѣ взелъ участие и Басарабъ. Както се види влашкитѣ воеводи продължаватъ да бѫдатъ въ най-интимни сношения съ нашитѣ царье и дори *да бѫдатъ у тѣхъ на служба*. Не напразно Басарабъ е носилъ титлата Иоанъ!

Басарабъ е билъ тъсть на царь Александра, наслѣдникъ на Михаила.

Александъръ Басарабъ наслѣдва баща си около 1332. г. Въ първитѣ години на господаруваньето си той изгонва нѣколко души свои боляри и кнезове, които избѣгали въ Маджарско. Тия „власи" носятъ повечето български имена: Карпатъ, *Сенеславъ, Нѣгое, Влайку, Никола, Владиславъ* съ синоветѣ си и др.

Въ 1343. г. краль Лудвигъ обикалялъ южнитѣ граници на държавата си и Александъръ, като territory неговъ васалъ, побързалъ да му се прѣдстави, като му занесълъ хилядо златни гривни и се обѣщалъ да плаща редовно годишенъ данъкъ. Въ 1352. г. той изпратилъ една войска на царь Александра противъ турцитѣ.[1] Александъръ създалъ първата влашка митрополия въ Арджешъ. Първиятъ митрополитъ билъ рѫкоположенъ отъ цариградския патриархъ за „митрополитъ на цѣла Угровлахия". Защо Александъръ се обръща къмъ цариградския, а не къмъ търновския патриархъ? Трудно е да се отговори положително; ще забѣлѣжимъ само, че тогава (1358. г.), или малко по-късно и Видинското царство, и държавата на Добротича въ черковно отношение сѫ били подчинени на цариградския патриархъ. Отъ двѣтѣ дъщери на Александра едната била женена за Срацимира видински царь, а другата за сръбския деспотъ Вълкашинъ, баща на легендарния Крали-Марко.

На надгробния надписъ Александъръ се титулува: „Иоанъ Никóла Александъръ воевода, велики и самодержавни господаръ".

Въ една диплома на краля Лудвигъ отъ началото на 1365. г. се говори вече за Владиславъ воевода и се казва: „както баща му отначало бѣше стъпкалъ сключенитѣ договори и бѣше забравилъ направенитѣ му добрини, така и Владиславъ подражава на баща

[1]) Xenopol, стр. 69—84.

си, взе и държи подъ свое управление страната безъ да ни пита, както прилича; той за подигравка на господаря си владѣе само въ споразумѣние съ власитѣ и жителитѣ на оная страна“. При това кральтъ обявява война на Владислава. Това своеволие на Владислава мислимъ, че се отнася до едно завладѣвание на Северинската область. Движението на Владислава безъ съмнѣние се намира въ свръзка съ едно подобно движение на българския царь Срацимиръ, защото прѣзъ сѫщата година кральтъ намѣсто да нападне Владислава, напада Срацимира въ Видинъ. Лудвигъ излѣзълъ побѣдитель и откаралъ Срацимира като плѣнникъ въ Хърватско. За управитель на Видинъ билъ назначенъ „Диониси воевода трансилвански и капетанъ Видински“. Незабавно наводнили въ западна България много францисканци, които сетнѣ се хвалили, че обърнали въ католичество 200.000 души. Но кральтъ не прѣдприелъ пó-нататъшни дѣйствия противъ Владислава. Търновскиятъ царь Шишманъ съ *турска* войска доближавалъ къмъ Видинъ и на едно мѣсто дори прѣминалъ Дунава. Кральтъ призналъ претенциитѣ на Владислава и го ангажиралъ да дѣйствува противъ турцитѣ. И ето сега за пръвъ пѫть виждаме единъ влашки воевода да се бори противъ единъ български царь, но и то по едничката причина, че тоя царь е съюзникъ на турцитѣ!

Въ единъ славѣно-български хрисовулъ Владиславъ, вѣроятно до войната съ турцитѣ, се титулува: „господинъ вьсей Въгровлахій.“ Въ 1368. г. въ една латинска диплома той се подписва: *Ladislaus Dei et regiae Maiestatis gracia* Woyvoda Transalpinus *et Banus de Zevrino*“; въ единъ другъ документъ отъ 1369. г. освѣнъ горния титулъ той се именува още: „et Dux de Fogras“ — дукъ на Фагарашъ и пакъ „Dei et regis Hungariae gratia“. Въ сѫщо врѣме една комисия учрѣдена отъ краля разграничава въ Фагарашъ и Алмашъ владѣнията на Владислава отъ другитѣ малки владѣтели, маджарски поданици. Значи Владиславъ сега, подиръ войната съ турцитѣ и съ царь Шишмана, придобилъ *законни* права върху *Северинското банство* или Мала Валахия; той си разширилъ владѣнията по доброволна отстѫпка отъ страна на краля. Кральтъ искалъ да удовлетвори напълно своя васалъ, за да го привърже още пó-добрѣ къмъ интереситѣ на маджарското кралство. Но ние виждаме, че и слѣдъ това Владиславъ пакъ не е доволенъ; той иска да достигне още нѣшо. Какво? Освобождението на Видинското царство, и то не за себе си, но за Срраци-

мира! За Владислава слѣдователно има нó-високи интереси отъ неговитѣ собствени; той иска да служи на българската държава, на българското племе!

Къмъ края на 1369. г. Владиславъ минува Дунава и окржжава Видинъ; българитѣ отвжтрѣ, по споразумение съ него отъ порано, му прѣдали града; 400 маджари и 60 генуезци се спасили въ двѣ близки укрѣпления, дѣто Владиславъ ги окржжилъ. Всички новообърнати католици и българи се обявили пакъ за православни. Католицитѣ мисионери били избити отъ народа.

Краль Лудвигъ не закъснѣлъ да се яви прѣдъ Видинъ, който скоро му се прѣдалъ; Владиславъ съ войската си се оттеглилъ въ Мала Валахия. Друга маджарска войска идеща прѣзъ Карпатитѣ къмъ Търговище, се срѣщнала съ тамошния влашки гарнизонъ подъ командата на „жупанъ Драгомиръ", и маджаритѣ били разбити. Тази побѣда на Владислава прѣдизвикала миръ, по който царь Срацимиръ се върналъ въ Видинъ.

Владиславъ създава втора влашка митрополия за Северинската область, т. е, за Мала Валахия, дѣто за митрополитъ е ржкоположенъ *Антимъ*. Запазили се двѣ писма на търновския патриархъ Евтими, едното до Антима, а другото до монаха Никодимъ, за когото ще говоримъ пó-долу. Това показва, че влашката черква се намирала въ добри отношения съ българската, макаръ и да е зависѣла отъ цариградската патриарщия.

Въ врѣмето на Владислава и неговитѣ първи наслѣдници въ Влашко се прославилъ монахъ *Никодимъ*, като основатель на много манастири. Никодимъ е родомъ отъ Прилѣпъ. Прѣди да дойде въ Влашко той е работилъ въ Видинското царство. Манаститѣ *Вратна* и *Манастирица* до Бърза Паланка, въ Мирочката планина въ източна Сърбия (тимошката крайна), която тогава съставяще нераздѣлна часть отъ Видинската область, по мѣстно народно прѣдание сж основани отъ Никодима. Въ врѣмето на Владислава, Никодимъ минува въ Мала Валахия и дълго врѣме живѣе въ една пещера на рѣка Жиулъ; съ помощьта на Владислава той основалъ манаститѣ *Црѣслапъ, Водица* и *Скитъ*. Всички тия манастири сж въ най-западната часть на Мала Валахия, въ разклонението на Карпатитѣ. За Никодима сръбскиятъ писатель Миятовичъ привежда една българска народна пѣсень, въ която се разправя, какъ една кадъна залюбила единъ младъ владика и го затворила въ една джамия; тамъ турцитѣ го присилятъ да се потурчи, но младиятъ владика се противи и се моли Богу да го избави отъ неволя:

Да си излезнемъ отъ тука,
Да си йотидемъ у Влашко,
Да си сътворимъ чудеса;
На сѣко село по църква,
А у градове манастиръ!

Богъ му изпълнилъ молитвата; събрали се дякони, откраднали го отъ джамията и го отвели въ Влашка земя:

Та го на далекъ отвели,
Та е направилъ по църква,
У Влашко на всѣко село,
У градове манастиръ.
Гулямо чудо станало![1])

Споредъ г. Хаждъу Владиславъ умрѣлъ въ 1373. г. Въ една диплома отъ маджарския краль отъ 1377 г., съ която се даватъ извѣстни права на Брашовскитѣ саси, се казва: „ако единъ день, съ божия помощь, кральтъ сполучи да завладѣе Влашко, както се надѣва, доходитѣ отъ митницата *Рукеръ* ще даде на саситѣ“. Тъкмо за тази митница се говори въ единъ хрисовулъ отъ Радулъ воевода, братъ и наслѣдникъ на Владислава, намѣренъ отъ Милетича въ Брашовъ, и който Хаждъу отнася къмъ 1374 год. Радулъ воевода като дава извѣстни права на търговцитѣ отъ Брашовъ, обръща се къмъ българския царь Александъръ и казва: „Того раді, царю Александре, варе кто ти ест вамеш въ Рукеръ, да му запретиш да узимат вамж що ест закон, а инако да не смѣет учинит“. Явно е, че тази митница е била подъ властьта на българския царь; но какъвъ смисълъ има този фактъ? Г-нъ Хаждъу прѣдполага, че царь Александъръ билъ изгоненъ отъ сина си царь Шишмана, и като билъ скаранъ въ сжщо врѣме и съ другия си синъ, царь Срацимиръ, намѣрилъ прибѣжище у Радула воевода, който му далъ митницата Рукеръ за прѣхрана. Такава мисъль не е безосновна; но споредъ насъ не е изключена и възможностьта, царь Александъръ да е упражнявалъ свои стари права върху тази митница. Отъ Радулъ воевода съ помощьта на Никодима сж въздигнати, или сж турени основитѣ на манаститѣ *Тисмана* и *Козия*, все въ западната часть на Маля Валахия, тамъ дѣто ние прѣдполагаме да е имало славѣно-българско население. Въ източна Сърбия, Зайчарско, по течението на р. Криви-виръ има нѣколко стари черкви, отъ които нѣкои срутени; за тѣхъ народното прѣдание приказва, че сж построени отъ *Радула Каравлаха* и неговитѣ на-

[1]) Летопис кн. 187. стр. 18, 20 и 21.

слѣдници. Манастирътъ *Крапичево* всé въ същата мѣстность се казва да е зиданъ отъ единъ внукъ на *Радула-бегъ*[1]). Може да се мисли, че въ Зайчарско Басарабитѣ сѫ имали свои фамилни чифлици. Нѣма нужда да напомняме, че и тия земи до паданеьто на Видинското царство сѫ били български.

Въ единъ хрисовулъ отъ Радулъ воевода съ дата отъ 1379 г. той се титулува: Иω Радулъ великий воевода и господинъ обладающему и господствующему въсей земли угровлахийской и за планинскимъ странамъ и Алмашу и Фагарашу и Херцегъ и Северинскому банству господинъ и оба полъ по всему подунавиу даже и до великаго морѣ и дръстру граду владѣлецъ". Този титулъ продължава да го употрѣбя слѣдъ Радула и Мирчу Велики. Къмъ 1379 г. вслѣдствие на турскитѣ нападения въ България е владѣло безначалие; освѣнъ това царь Шишманъ билъ турски васалъ, за това не е чудно, ако Радулъ воевода е прѣдприемалъ нѣкои нападения по дѣсния брѣгъ на Дунава; но да е билъ той „Дръстру граду владѣлецъ", не е вѣрно, защото въ 1388 г. го е владѣлъ царь Шишманъ, който го е прѣдалъ на турцитѣ[2]). Слѣдователно владичеството на влашкитѣ воеводи по дѣсния брѣгъ на Дунава е твърдѣ проблематично.

Въ 1385. г. Радула наслѣдилъ синъ му Данъ воевода, който не владѣлъ повече отъ една година, защото билъ изгоненъ и замѣстенъ отъ брата си Мирчу Велики. Данъ и Мирчу водили непримирима борба, като при това Мирчу се осланялъ на Маджаритѣ, а Данъ търсилъ помощьта на Турцитѣ, слѣдователно и на царь Шишмана. Тая борба се е отразила и въ народната поезия на сърбитѣ и българитѣ. Шишманъ, като иска да убие Мирчу, вика го на кръщенье, но Мирчу (въ пѣсеньта се замѣня съ името Радулъ) разбира намѣрението на Шишмана и самъ го убива по-рано:

Он протеже мача зеленога,
Та погуби краља Шишманина,
Око њега дванаjест риджала;
Отведоше коње и соколе,
Отидоше к Букурешту граду.

Въ други сръбски вариянтъ убити сѫ и жената и дѣтето на царь Шишмана:

Пак joj чедо о кам ударио,
Нев од врага не остаје трага,

[1]) Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 882.
[2]) Иречекъ. История стр. 444.

А кому је за златом удрио,
Ни живу о земљу не шикала,
Сад нек кара кумове іунака.

Въ единъ български вариантъ царицата вика търновцитѣ юнаци да стигнатъ и погубятъ Радулъ бега и тритѣ му слуги:

Ой ле вие, търновци юнаци,
Чуйте мене, що кю да ви кажа:
Дума дойде бегу Радулъ бегу
И сусъ него до три добри слуги,
Погубиха кральо Шишманино,
Па бегаха къмъ бели Дунава;
Сбирайте се та ги подгонете,
Подгонете та ги достигнете,
Достигнете та ги погубете!
Събраха се търновци юнаци,
Събраха се три хиляди души . . .

* * *

На края да кажемъ и нѣколко заключителни думи. Съществуването на славѣнски елементъ на сѣверъ отъ Дунава, въ Влашко и Маджарско, до X. столѣтие, се признава речи отъ всички учени. Въ послѣдно врѣме, както забѣлѣзватъ г. г. Милетичъ и Агура, славиститѣ подозиратъ, че дори и до XV. столѣтие е имало славѣно-българи въ тия страни. Г. Милетичъ въ своитѣ изслѣдвания поддържа, че въ Влашко е имало славѣно-българско население, па дори и господствуещи славѣно-български елементъ. Ние се спрѣхме на мисъльта, че самитѣ „власи“, поне въ господствуещата си часть сѫ били славѣно-българи, че такива сѫ били и първитѣ влашки господари. Отъ това гледище се обяснявать много исторически факти, които инакъ се показватъ тъмни. На сѣверъ отъ Дунава въ XIII.—XV. столѣтие имаме една „влашка“ държава, свързана съ България по произхода на господствуещата класа, по традиции, по култура и дори прѣдадена отначало на интереситѣ на България. По такъвъ начинъ става явно, защо прѣзъ всичкото турско господство българитѣ отъ България смѣтатъ Влашко като второ свое отечество. Приятелскитѣ отношения между българи и ромѫни слѣдователно иматъ дълбока историческа и психологическа основа. Добрѣ би било ромѫнскитѣ учени да обърнатъ особно внимание върху тая страна отъ своето минало, да изслѣдуватъ славѣно-българскитѣ елементи на своята история; съ това тѣ ще услужатъ и на България, защото *първоначалната ромѫнска история е въ сѫщо врѣме и българска история.*

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Василь Григоревичъ Васильевски.

(Поменикъ, четенъ въ дружеството на 13. февруари 1900.)

Понеже въ ланскитѣ събрания на дружеството не се помена почетниятъ му членъ, професоръ въ Петербургския университетъ *Василій Григорьевичъ Васильевскій*, който почина на 12. май 1899. въ Флоренция, азъ смѣтамъ за наша длъжность да го поменемъ въ днешното първо събрание на историко-филологическия клонъ прѣзъ новата дружествена година.

Синъ на селски свещеникъ отъ Ярославската губерния, Любимски уѣздъ, покойниятъ е роденъ на 21. януари 1838. Първоначално се е възпиталъ въ Ярославската духовна семинария; въ 1856. влѣзълъ въ главния Педагогически институтъ въ Петербургъ, а слѣдъ три години, поради затварянето на тоя институтъ миналъ въ послѣдния курсъ на историко-филологическия факултетъ на Петербургския университетъ, дѣто работилъ главно подъ ржководството на професоритѣ Благовѣщенски, Срезневски и Стасюлевичъ. Въ 1862. Васильевски билъ изпратенъ отъ университета въ странство и слушалъ лекции у Момсена и Дройзена въ Берлинъ и у Адолфа Шмидтъ въ Иена. Слѣдъ завръщанието си отъ тамъ той билъ нѣколко врѣме прѣподаватель по история въ Виленската гимназия; въ 1870., слѣдъ защитата на своята магистерска дисертация, билъ повиканъ да чете срѣдна история въ Петербургския университетъ, и на тая катедра той остана до послѣднитѣ си дни. Освѣнъ това той въ сжщо врѣме е челъ лекции по срѣдна и византийска история въ Александровския лицей, въ Духовната академия и въ Виспитѣ женски курсове. Отъ 1874. Васильевски билъ членъ на учения комитетъ при Министерството на просвѣщението въ Петербургъ. Въ 1876. слѣдъ получванието докторска титла honoris causa. билъ избранъ за дописенъ членъ на царската академия на наукитѣ въ Петербургъ, а въ 1890. за редовенъ академикъ. Послѣднитѣ 8 години той бѣ редакторъ на „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“, а отъ 1894. едноврѣменно и редакторъ на основаното отъ него научно списание „Византійскій Временникъ“, като органъ на царската академия по византология.

По своята учено-книжовна дѣйность Васильевски справедливо е нареченъ енциклопедистъ на историческата наука и създатель на цѣла

школа руски византинисти. Занятията му по византийска история се почватъ отъ самото начало на неговата професорска дѣйность. Въ течение на 30 години той четѣше въ университета общи курсъ по историята на срѣднитѣ вѣкове, а като прѣдметъ на специялнитѣ си изслѣдвания той взимаше Византия. Въ печата, както забѣлѣзва единъ неговъ ученикъ, той не е обяснявалъ, защо тъкмо той се бѣ посветилъ на изучваньето на Източната империя и какво значение е придавалъ изобщо на византологията. Само веднажъ той забѣлѣжи (въ рецензията на докторската дисертация на г. Т. И. Успенски), и то пѫтемъ, слѣдното. „Задачитѣ на руската историческа наука във всѣко отношение сѫ твърдѣ разнообразни и широки; тя е още твърдѣ млада и почти наченва само да засѣга дори такива отдѣли, въ които тя би трѣбало да бѫде пълна господарка. Има отдѣли, въ които тя не трѣба и не може да се задоволява съ повтарянье на чуждото. Къмъ такива отдѣли принадлежи, разбира се, и византийската история, тъй тѣсно свързана съ руската и славѣнската.“ Въ разговоритѣ съ приятели Васильевски неведнажъ е изказвалъ убѣждение, че тъкмо тукъ се намира оная сфера, въ която може да се прояви и възпита самостоятелна дѣйность на рускитѣ учени въ областьта на всеобщата история, че тукъ тѣмъ прѣдстои не само да усвоятъ чуждото и да слѣдватъ отдалечъ по уходени дири и пѫтеки, но и да отварятъ нови пѫтища, равноправно да участвуватъ въ общата европейска научна дѣйность съ възможность не само да заиматъ, ами и да правятъ свои собствени приноси.

Въ туй врѣме, когато Васильевски стѫпяше върху научното поприще, вече доста се бѣ говорило за византийското влияние въ руската история и се признаваше, че това влияние е достойно да се изучи. Но нѣмаше охотници, които да се посветятъ специялно на Византия, да пристѫпятъ къмъ издирвания, дѣто на всѣка крачка се срѣщаха ненадвивни мѫчнотии; мнозина се плашеха прѣдъ отсѫтствието на прѣдварителни работи и критично издание на изворитѣ, още повече ги отблъсваше срѣдновѣковниятъ езикъ, за който и до днесъ нѣма нито удовлетворителна граматика, нито пъленъ рѣчникъ. Васильевски смѣло тръгна срѣщу всички тия мѫчнотии. Съ рѣдко търпѣние и поразителна уседливость той почна да работи въ една область, толкова несгодна както въ материялно отношение, така и въ отношение на популарность. Съ своя трудолюбивъ животъ той най-добрѣ доказа, какво важно значение е придавалъ на византийската история (вж. Визант. Времен. т. VI. свит. 3-4). Многобройнитѣ трудове на Васильевски освѣтлиха историята на Византия отъ всички страни на нейното всемирно културно-историческо значение и отвориха нови пѫтища във всички посоки.

Като неговъ ученикъ, който бѣ привикналъ да вижда въ учителя си най-голѣмъ авторитетъ, азъ не мога да се осмѣля, па и не се смѣтамъ въ състояние да дамъ тукъ надлежната оцѣнка на неговата разнообразна и обширна научно-книжовна дѣйность. Тукъ ще забѣлѣжа само, че въ своитѣ издирвания по византологията той нерѣдко е спиралъ вниманието си и върху въпроси, които се отнасятъ до историческото минало на нашето отечество и на нашия народъ, като е давалъ съвсѣмъ нови освѣтления и ги е поставялъ върху нова почва. Къмъ такива

издирвания се отнасятъ: 1) прѣкрасната му монография „Византія и Печенѣги“ (1048—1094) въ Жур. Мин. Нар. Просв. ч. 164 (1872), въ която ясно ни се рисува, какво значение сж имали за България нахлуванията на печенѣзитѣ въ Балканския полуостровъ прѣзъ втората половина на XI. в.; 2) „Русско-византійскіе отрывки“ пакъ тамъ, 1875—78, цѣла редица статии и отдѣлни монографии, въ които между друго се обясняватъ немалко въпроси отъ българската история въ X. и XI. в.; 3) „Замѣтка къ статьѣ Н. И. Ламбина о годѣ смерти Святослава Игоревича“ въ Записки Импер. Акад. Наукъ, т. 28 (1876); 4) „Исторія Византіи въ XII вѣкѣ“ въ Славянскій сборникъ т. II. и III. (1876—77), дѣто българскиятъ историкъ намира много пояснения за състоянието на България прѣзъ врѣмето на знаменития съюзъ на двѣтѣ империи, византийска и германска, и разпаданьето на тоя съюзъ слѣдъ южноиталиянската война, и какъ тогавашнитѣ събития на Балканския полуостровъ сж подготвяли освобождението на България отъ Византия; 5) „Законодательство иконоборцевъ“ въ Жур. Мин. Нар. Пр. ч. 199 и 200 (1878), дѣто се доказва, каква рола е играла славѣнската стихия въ историята на византийското законодателство. Отъ сжщия характеръ сж и 6) „Матеріалы для внутренней исторіи византійскаго государства“, пакъ тамъ, ч. 202 (1879) и 210 (1880); 7) „Совѣты и разсказы византійскаго боярина XI вѣка“, пакъ тамъ, ч. 215 и 216 (1881), въ която се обясняватъ много моменти отъ врѣмето на завоеванието на България отъ Василя II. Българобоецъ, и много други статии и монографии, въ които се освѣтляватъ пжтемъ отдѣлни въпроси отъ отношенията на Византия спрѣмо България въ разни епохи.

Има обаче между изслѣдванията на Васильевски, които сж специално посветени на нашата история. Това сж двѣтѣ му статии: 1) „О мнимомъ славянствѣ Гунновъ, Болгаръ и Роксоланъ“ въ Жур. Мин. Нар. Просв. ч. 222 (1882), и 2) „Еще разъ о мнимомъ славянствѣ Гунновъ“ пакъ тамъ, ч. 226 (1883), написани по поводъ на тъй наречената „гунно-славянская“ теория на г. Иловайски; 3) „Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ II. въ 1235 году,“ пакъ тамъ, ч. 238 (1885), въ която авторътъ не само разглежда и пояснява отъ ново гледище българския църковенъ въпросъ въ XIII. в., но рисува и политическото положение на България въ тая епоха и нейнитѣ отношения спрѣмо двѣтѣ империи, латинска и никейска, а сжщо и спрѣмо епирския деспотъ. Тукъ ще трѣба да отнесемъ и неговата рецензия върху съчинението на Т. Ив. Успенски „Образованіе втораго болгарскаго царства“ (Одеса, 1879) пакъ тамъ, ч. 204 (1879), която прѣдставя цѣло изслѣдвание по тоя въпросъ.

Всички тия трудове на покойния ясно свидѣтелствуватъ, колко много се е той интересувалъ съ нашата история и винаги съ най-голѣма радость той посрѣщаше, когато между неговитѣ ученици изявяваше нѣкой желание да се занимава съ въпроси отъ българската история, и винаги бѣ готовъ той не само да упжтва ученика си, но и да ржководи занятията му. Той често повтаряше, че както българската история не може да се изучва безъ знанието на византийската, така и много въпроси отъ византийската история не могатъ да бждатъ разяснени безъ знанието на българската.

Трудоветѣ на Васильевски му спечелиха име на прѫвъ между византиниститѣ не само въ Русия, но и на западъ. Какво голѣмо значение имъ сѫ придавали на западъ се види отъ това, че нѣколко западно-европейски учени, слѣдъ като се запознали съ съчиненията на Васильевски по реферати за тѣхъ въ списанията, изучили руския езикъ само за да могатъ да четатъ самитѣ съчинения, и въ послѣдно врѣме и нѣмски, и френски, и английски учени византинисти едногласно признаха важностьта на неговитѣ трудове.

Като ученъ Васильевски притежаваше обширна начетеность въ източницитѣ и въ научната литература; нему бѣха познати до най-малки подробности всеобщата, руската и славѣнската история, движенията на философската мисъль и дори наукитѣ юридически и политико-економически; а това несъмнѣно му даваше възможность да стои на височината на съврѣменното научно движение. Тънкостьта и оригиналностьта на неговитѣ критични похвати бѣха поразителни. „Въ своитѣ изслѣдвания, казва единъ близъкъ нему ученикъ, той винаги умѣеше да разбута прѣдмета извънредно широко и дълбоко, умѣеше да го обхване отъ всички страни, безъ да изпусне нѣщо, което би могло да послужи за пълно пояснение на изучваното явление .... Често той намираше сѫществено важни посочвания тамъ, дѣто тѣ нагледъ никакъ не можеха да се очакватъ; често отъ източници инакъ съвсѣмъ изчерпани той извличаше свѣдѣния твърдѣ цѣнни, но които до него оставаха незабѣлѣзани". Силниятъ му и строго изработенъ книжовенъ езикъ се отличаваше съ особна точность, ясность и простота.

Ако руската историческа наука съ смъртьта на Васильевски изгуби единъ отъ най-виднитѣ си съврѣменни учени, българската история се лиши отъ единъ свой изслѣдвачъ, който не само дълбоко се интересуваше съ нея и самъ я разработваше, но още умѣеше и другитѣ да заинтересува и да ги подготви за по-нататъшно разработванье; а нашето дружество изгуби единъ отъ почетнитѣ си членове, които съставяха неговата гордость.

Вѣчна му паметь! **В. Н. Златарски.**

Крали-Марко въ българската народна епика (съ историко-литературни бѣлѣжки и рѣчникъ на по-неизвѣстнитѣ думи). Отъ *Велико Йордановъ*.

(Прѣдставено въ историко-филологическия клонъ на февруари 1900.)

Тоя трудъ прѣдставя сбирка на извѣстнитѣ въ българската книжнина народни пѣсни, които поетически изобразяватъ личностьта, дѣйностьта и значението на историческия Крали-Марко. Историко-литературнитѣ бѣлѣжки прѣдъ пѣснитѣ иматъ за цѣль да установятъ, кои исторически събития сѫ имъ послужили за основа, какви културно-исторически моменти сѫ отразени въ тѣхъ и къмъ кое врѣме се отнася създанието на пѣснитѣ.

Бѣлѣжкитѣ прѣдъ пѣснитѣ състоятъ отъ единъ *увод* изобщо върху Крали-Марка, върху старината на запазения български народъ епосъ,

върху неговитѣ творци и родина и върху размѣритѣ на кралимарковската епика у българитѣ. Слѣдъ това идатъ двайсеть глави, въ които се разглежда Крали-Марко въ своитѣ домашни и обществено-политически отношения въсъ основа на пѣснитѣ отъ сбирката.

Личностьта на Марка е твърдѣ малко разяснена отъ историята. Той се знае като синъ на Вълкашина и отъ 1372. управитель слѣдъ баща си на една сръбска область, възникнала върху българска почва. Баща му е отъ българско потекло. Седалището на Марка е Прилѣпъ. Въ поезията сѫ слаби споменитѣ за събития, въ които Марко е игралъ главна рола. Сегашната българска поезия за Крали-Марка датува отъ врѣмето на турското робство. Съдържанието на пѣснитѣ и мѣстото на събитията имъ сочатъ къмъ България слѣдъ разпаданьето на Душановото царство. За български епически пѣсни прѣди това врѣме има слаби насоки. Такива ще да сѫ били „бугарщицитѣ“, прѣнесени до турското нахлуванье или презъ врѣме на турскитѣ завоювания въ Далмация. Пѣсни за Крали-Марка сѫ слушали у българитѣ пѫтувачи отъ XVI. в. Сюжетитѣ имъ пѫтуватъ отъ югоизтокъ къмъ сѣверозападъ. На епиката родина е Македония и горна Мизия. Тукъ е имало особни гнѣзда на таи поезия и агенти, които я поддържали и разпространявали. Споменуватъ се „просяци“, които разпѣватъ юнашки пѣсни; а като школи за такива пѣвци сѫ знайни Битоля („битолски просякъ“) и Разлогъ (въ Недобрацко дори се осакащатъ дѣца, за да се учатъ на просяшко-пѣвчи занаятъ). У насъ има записани до 250 кралимарковски пѣсни съ близу 40000 стиха; една отъ тѣхъ брои сама 850 стиха. Особно сѫ цѣнни пѣснитѣ въ Миладиновския сборникъ.

I. *Марковото епическо потекло* е свързано съ Момчила затуй, че той е билъ виднийатъ по-ранни юнакъ отъ него. Вълкашинъ е билъ гледанъ отъ зла страна. Нѣма самостойни пѣсни за Момчила. А ония, въ които е прѣдставена и Момчиловата слава, съдържатъ особности по-вече съгласни съ историческата дѣйствителность, нежели сръбскитѣ пѣсни съ еднороденъ сюжетъ; затуй тѣ сѫ по-стари отъ сръбскитѣ и оригинални български.

II. *Марковото дѣтинство.* За него има само прѣдания. Марко и коньтъ му добиватъ свръхестествена сила изъ циците на вилата. Нейната дъщеря му става посестрима и помощница въ най-опаснитѣ подвизи.

III. *Марко си добива конь и сабля.* Коня-ждребе намира въ „Слапо-езеро“, което ще да е езерото Яйджиларъ въ Кукушко. Чрѣзъ посрѣдството на вилата посестрима си набавя сабля отъ Стамбулъ.

IV. *Марко и баща му.* Между Вълкашина и Марка става прѣпирня за сила, което ще да има основа въ прѣпирнята между синъ и баща за правото на Уроша, когото Вълкашинъ (ужъ) убилъ, за да му вземе прѣстола; обаче това обстоятелство е изкарано и по другъ мотивъ, какъвто се свързува съ черквата св. София.

V. *Марко и майка му.* Извънредно нѣжно и сърдечно е отношението между Марка и майка му. Тя не го изпуща изъ умъ и очи; безъ неинъ съвѣтъ той не прѣдприима нищо. По-късно се забравили въ тая посока особноститѣ на Марка.

VI. *Марко и братъ му.* Не сѫ документирани исторически отношения Маркови къмъ неговъ братъ. Въ прѣпирни между Марка и Андрея за сила сѫ намѣсени чужди мотиви. „Суха-планина“, дѣто става такава една прѣпирня, е „Суха-гора“ въ Кичевско. Пѣснитѣ сѫ много объркани и неопрѣдѣлени. Като Маркови братя се явяватъ имена на албански владѣтели, подъ които сѫ служили дебърскитѣ българи.

VII. *Марко и сестра му.* Тя е обикновено робиня у арапи, и Марко я освобождава. Това сѫ образи на положението на откарани въ Мала Азия християни роби, безъ отношение къмъ Марка. Сестра му се изобразява и като амазонка.

VIII. *Марко си търси жена.* Една пѣсень локализува събитнето на рѣка Галичица, която съединява Охридското езеро съ Прѣспанското: друга му води дѣвойка отъ Солунъ, а третя отъ „Легенъ“ градъ (градъ съ други нърави, нежели обикновенитѣ български).

IX. *Марко и жена му.* Исторически Марко не е билъ честитъ въ съпружеството. Прѣди да се ожени за дъщерята на Радослава Хлапенъ Елена, той живѣлъ съ Теодора, жена Гъргурова. Обаче Елена му изневѣря, като забѣгва при Балша и му прѣдава Костуръ (1380). Пѣснитѣ поставятъ нравственъ мотивъ за раздѣла на Марка отъ първа жена и женитба съсъ втора. Друга група пѣсни има свръзка съ Walthariussage (жена Маркова има другъ любовникъ, който въ гората я познава по пѣнието); обаче тоя приказъ много рано ще да е намѣрилъ проходъ и въ българската поезия. Тукъ има намѣса и грьцкото прѣдание за музитѣ и Тамириса, отъ врѣмето на Хомера свързано съ Тракия.

X. *Крали-Марко, султанътъ и черенъ арапинъ.* Арапинътъ изъ Мала Азия е Орханъ („краль Юкански“), или Умурбегъ; той е просто „човѣкъ чернокожъ“. Вмѣсто султана дохажда и „царь Костадинъ“. Дѣто Марко е помощникъ на царь Костадина, той е замѣстилъ по-късно Момчила. Въ пѣснитѣ е възпроизведено събитието на женитбата на Кантакузеновата дъщеря съ Орхана (1353), като сѫ примѣсени и обстоятелства отъ женитбата на Баязида Илдъръмъ съ дъщерята на селджушкия князъ Кермиянъ. Марко е герой освободитель на християнска дѣвойка отъ турско съпружество. Въ сръбскитѣ пѣсни съ такъвъ прѣдметъ историческитѣ елементи сѫ забъркани, и възвишената рола на Марка не е изтъкната; затуй първенство се пада на българскитѣ. Други пѣсни изобразяватъ въ сбивкитѣ между Марка и султана или арапина изобщо борбата между християнство и мухамеданство. Въ тѣхъ сѫ възпроизведени културно-исторични чърти отъ XV. и XVI. в. (турченье въ Македония и въ Родопитѣ, налогъ за носия, тежъкъ сватбенъ данъкъ, образуванье на Атонъ). Споменуватъ се мѣстности „Куновица“ = Каменица въ Чепино, Качаникъ; локализации има въ Ихтиманско и Македония; упазени загатки за рода на Срацимира въ „Татомирче“, синъ на Дебели Новакъ.

XI. *Марко освобождава три синджира роби.* Пѣснитѣ споменуватъ Нови-Пазаръ и Дечанския манастиръ, сир. отнасятъ се къмъ западна Македония. Глотници купувачи (cotzones, laniftae, mangones) сѫ слѣдвали мухамеданскитѣ войски и откарвали във вериги плѣнени християни.

XII. *Богъ намалява Крали-Марковата сила* и вмѣсто нея му дава хитрость. Става краль и се жени.

XIII. *Марко и Беле отъ Костуръ.* Пѣснитѣ отразяватъ доста размѫтено събитието на завзиманье отъ Балша II. и Андрея Музаки Маркова градъ Костуръ (1372. или 3.). Името „Гино Арнаутче" говори по-скоро за Гиносъ Буясъ, деспотъ въ Албания (1378).

XIV. *Марко и Муса Кеседжия.* Повлияли сѫ чърти отъ образа на традиционния арапинъ. По „Качански клисури" събитието сочи къмъ сѣверозападна Македония. Звѣрскиятъ Муса въ българскитѣ пѣсни е изключително Баязидовътъ синъ, когато въ сръбскитѣ може да бѫде Мойса, единъ отъ юнацитѣ на Кастриота.

XV. *Марко и Арватка дѣвойка.* Отнася се къмъ XV. в. „Арватката" не е албанка. Български амазонки си водятъ потеклото отъ дѣйствителни личности. Единъ султанскиферманъ отъ 1453. дава „avrat alan" = женско поле на една жена отъ Рила, която държала Копривщица (по турски Авратъ-аланъ). Споменуванитѣ въ тия пѣсни имена „легенски", „Легенъ градъ" сочатъ къмъ „лехъ" = полякъ. Мѣстность „Легенско" не далечъ отъ Сѣръ къмъ Родопитѣ; тамъ били заселени нѣкога поляци рудари. Въ село „Лехово" (Мелнишко) и до днесъ живѣятъ поляци. „Легенски" = безбожни и сребролюбиви.

XVI. *Марко и Евреина.* Евреинътъ е въведенъ въ епиката не по-рано отъ XVI. в. Исторически най-важни гнѣзда на пришелцитѣ отъ Испания евреи въ Турско сѫ Цариградъ и Солунъ. Пѣснитѣ знаятъ най-вече Солунъ. Тѣ рисуватъ сбивката между еврейство и християнство, като съдържатъ и единъ епохаленъ споменъ, насилието надъ черковнитѣ права при Селима I. и Селима II.; при първия каменнитѣ черковни сгради били просто обявени за турски имотъ, а при втория се продавали черкви и манастири. Познатъ е отъ XVI. в. единъ цариградски евреинъ, който държалъ въ закупъ 12 цикладски острова.

XVII. *Марко и Филипъ Маджаринъ.* Марко не прѣнася надмѣностьта на Филипа и го погубя. Фигурата на Филипа е създадена у насъ въ XVI. в. и въ основата ѝ ще да лежи личностьта на воеводата Филипъ Баварски, главенъ началникъ и защитникъ на Виена противъ първата навала на турцитѣ въ 1529.

XVIII. *Марко и Секула дѣтенце.* Носительтъ на името Секула е вѣроятно Иоанъ Селеки, сестринецъ на Иоана Хунияди; той падна въвъ втория косовски бой. Нѣйдѣ Секула е завзелъ мѣстото на Момчила.

XIX. *Марко и дѣте Дукадинче.* За да се покаже контрастъ въ силитѣ, епиката е въвела разни дѣца, съ които се бори Марко, или които сѫ по-силни отъ него. Тоя елементъ ще да потича отъ прѣданието, че Марко се оттеглилъ отъ тоя свѣтъ, откакъ се изнамѣрила пушката, понеже съ нея и „едно дѣте" могло да го убие.

XX. *Марковата смърть.* Погубя всичко мило, па умира и самъ. Мѣстото е отлѣво на Вардаръ.

Кованлъшкиятъ прѣписъ отъ Паисия спрѣмо Котленския и Тошковичева.

Кой е Кованлъшкиятъ прѣписъ отъ славѣнобългарската история на Паисия Хилендарски, съобщено е въ ПС. LVIII. 663. По старината си (1783. г.) той е пети отъ познатитѣ до сега прѣписи (Котленскиятъ отъ 1765., Рилскиятъ отъ 1771., Жеравненскиятъ до 1772., Дриновскиятъ отъ 1772.). Като нѣмаме автографа на Паисия, най-старитѣ прѣписи отъ него биха ни улѫтили да узнаемъ текста му и да го възстановимъ. Бѣлѣжито е, че Котленскиятъ прѣписъ, най-близъкъ до автографа на Паисия (отъ 1762. г.), се посрѣща най-добрѣ съ текста на Тошковичева, като повтаря наравно съ него и нѣкои явни грѣшки на първичния текстъ. (Тукъ не гледаме на прѣписувачовитѣ особности на правописа и езика). А Тошковичевътъ прѣписъ е правенъ въ 1830. г. въ Света-гора. По кой текстъ е правенъ — дали е билъ тоя самиятъ Паисиевъ автографъ, или непосрѣдственъ прѣписъ отъ него — и дѣ се намира тоя текстъ за сега. не се знае нищо. Като знаемъ, че Паиси е билъ отъ западнитѣ български прѣдѣли, а въ Тошковичева прѣписъ личатъ нѣкои особности на западни наши говори, блазнимъ се да приемемъ, че тия особности сѫ отличавали вече Паисиева автографъ. Колкото за случаитѣ отъ сръбско влияние, които се съглеждатъ въ Тошковичева прѣписъ, тѣ сѫ негли неволни подреквания на прѣписувача, който се издалъ въ тѣхъ съ лични свои сръбски навици. Котленскиятъ прѣписъ е нагаждан̂ъ отъ прѣписувача си повече по изговора на неговото нарѣчие. И тукъ пъкъ е любопитно, че въ него употрѣбата на незвучната буква ь отговаря на сръбски правописни навици, а прѣписувачътъ на Тошковичева текстъ пише за такава буква ь по правило ъ. Какъ е писалъ тогава самъ Паиси, дали незвучно ъ или ь? Кованлъшкиятъ прѣписъ, при всичко че се види да е работенъ по Котленския, пише както Тошковичевътъ незвучно ъ. Въ Котленския срѣщаме и звучно ь въ срѣдата на думи за тъмната гласна ъ; Тошковичевътъ и Кованлъшкиятъ се държатъ спрѣмо тая гласна о фонетиката на черковнославѣнския езикъ. Тошковичевътъ прѣписъ никдѣ не е впусналъ членувана форма; а такива се намиратъ, ако и твърдѣ рѣдко, въ Котленския и Кованлъшкия. Доклѣ Тошковичевътъ прѣписъ знае само *я*, а Котленскиятъ само *ia*, Кованлъшкиятъ употрѣбя и едната буква, и другата. Той си е допущалъ и въ текста спрѣмо Котленския прѣписъ парафрази, което не се забѣлѣзва въ Котленския спрѣмо Тошковичева. Това обстоятелство, както и пó-правилното разбиранье на Паисиевитѣ черковнославѣнски форми на езика въ Кованлъшкия прѣписъ спрѣмо Котленския показва въ първия пó-вѣщо перо нежели във втория.

Въ съобщението за Кованлъшкия прѣписъ азъ обѣщахъ да изложа при другъ случай най-важнитѣ отлики на текста между тритѣ прѣписа, Тошковичевъ, Котленски и Кованлъшки. Горнитѣ бѣлѣжки досѣгатъ само външни обстоятелства у тия три прѣписа; а да се сравнятъ изцѣло текстоветѣ имъ би било работа на особна статия. Между туй такава статия вече е нужна, защото на текста отъ Тошковичева прѣписъ, изданъ отъ Лонгинова, азъ дадохъ въ своето издание (Трѣмъ на българската словесность, I. 1898) на много мѣста друго четенье, а като

гледамъ сега и текстоветѣ на Котленския прѣписъ и Ковандъшкия, намирамъ, че то трѣба да се подложи на нова провѣрка. За тая цѣль ще е най-добрѣ да се вематъ за сравнение и текстоветѣ на други извѣстни прѣписи отъ Паисия, а Тошковичевътъ текстъ да се чете безъ друго по самия ржкописъ въ библиотеката на Калоферското класно училище, защото отъ едно бѣгливо прѣлистянье на тоя ржкописъ прѣзъ лѣтото на 1898. г. азъ можахъ да се увѣря, че и второто издание на Лонгинова не е съвсѣмъ добрѣ разбрало и правилно прѣдало нѣкои негови мѣста и външни особности. Отъ своя страна, като прѣиздавахъ Тошковичева текстъ по изданието на Лонгинова и прѣдложихъ тамъ свое четенье и конйектури, мога да се утѣшавамъ, че за доста случаи намѣрихъ пълно оправдание въ текстоветѣ Котленски и Ковандъшки. Едно ново, критично издание на Паисиевата история — за каквото Българското книжовно дружество е придумало вече г-на В. Златарски (вж. ПС. LIX, 819) — вѣрвамъ ще признае сполученото у мене и ще оправи сгрѣшеното.

Колкото за показъ на отношението външно и вжтрѣшно между текстоветѣ Тошковичевъ *(Т.)*, Котленски *(Кт.)* и Ковандъшки *(Кв.)*, азъ изваждамъ пó-долу една редица случаи отъ началото на историята. Случаитѣ сж отбѣлѣзани съ бройоветѣ на § и на реда отъ него по изданието на Тошковичева прѣписъ въ моя „Трѣмъ“; а въ бѣлѣжкитѣ подъ чърта означавамъ, въ кой текстъ случаятъ е пó-правиленъ.

§	р.	Т.	Кт.	Кв.
1,	2	дѣяній	дѣаніе	дѣяніе
	4	сих	сін	сіе
		често	често	часто
		обогатишися	обогатишисе	обогатишися
	5	младимъ	и младимь	и младымъ
	8	вопроситъ тя[1])	въпросит те	въпросят тя
		дѣянія	дѣаніе	дѣанія
	9	царскія	цркние	црскія
		съ не малимъ стідомъ будеши	с немалимь стидомь будеши	не будеши ни смалимъ стидомъ[2])
2,	1	сихъ	сихь	сіе
	2	дѣянія	дѣаніе	дѣяніе
	3	ни кому бо даровася долгожити	никому бо д'льгожитіе	ни кому бо долго житіе
	4	на долгое врѣмя писанія от сих оставиши[3])	над'льгое врѣме писаніе от сихь оставиши	писаніе на долгое врѣмя о сихъ оставиши
	7	лѣтописаній	лѣтописаніе	лѣтописаній
	8	ка стежанію	кь стежанію	к' стяжанію
	10	безчисленаго труднаго и бедственаго путышествія[4])	без' многаго труднаго и бѣд'стьвнаг пут'шествіа	без многаго труднаго путешествія
	12	вѣденія	вѣденію	вѣдѣнія
	14	на позорище	на позорище	за позорищи
		пагубу	пагубо	пагубу
	15	великихъ царствъ	великихь црствь	великихъ црствахъ
	16	благополучіе ихь	благополучіѣ ихъ[5])	благополучіство ихъ
	17	гордящихся о народѣхъ[6])	гордещихся о народѣхь	гордящихся в' народѣхъ
	19	четы	чети	чти
	21	дому	дому	дому своего
	23	богомъ	бгомь	имъ бгомъ

[1]) *Ков.* — [2]) *Т., Кт.* — [3]) поправилъ съмъ „оставиши“, но трѣба и „о сих“. *Кв.* — [4]) непуждно съмъ прѣдложилъ „без безчисленаго“ — [5]) *Т., Кв.* — [6]) *Кв.*

§	р.	Т.	Кт.	Кв.
2.	26	како навикнеши ихъ врагомъ ополчатися[1])	како нав'пешнихь врагомь опол'чатисе	како на внешнихъ враговъ
	27	зри	зри	виждь
	30	глаголетъ[2])	глаголет	глаголя
	32	яже[3])	іаже	іаже
	33	познаша[4])	познаша	познаеши
	35	міра сего	мира	мира
	36	великая государства	великаа гедарства	великое господарство
3.	1	дивни судъбы	дивни суть судби	дивны бо судби
	3	пременяетъ	применіаеть	премѣняетъ
	4	преноситъ	преносить	приноситъ
	6	насъ[5])	нсь бгь	насъ богъ
		небрегалъ	небрегаль	небрег'лъ
	7	возможно	вьзможно,	возможно же
		въ лѣтописихъ[6])	вь лѣтописнихь	въ лѣтописнихъ
	8	предаваше	предаваше	предаваши
		ихъ[7])	ихь	ихъ бгъ
	12	за невсеконечно[8])	зане вьсеконечно	зане все конечно
		отвержено	отврьжено	отвержено
	14	совѣтѣх	сьвѣтих	совѣти
		воставитъ	вьставить	возставитъ
4.	3	отачество	отечство	отечество
	4	своего	свое его[9])	своᵉгᵒ
	5	за вашы отцы и праотцы	за ваше оци и преоци	за свое оцы и праоцы
	6	поживели и прейшли	поживѣли и прішле[10])	поживяли и прошле
	11	за свой родъ	за свои род	сас свой родъ
5.	1	Тако и азъ	тако и азь	туй ради азъ
	2-3	и знайте да не будете	и знайте да не будите	и да знайте замъ да не будите
	3	други родове	други родовѣ	другите родове
	3-4	подсмѣваеми и укораеми	подсмѣваемін и укоріаемін	подсмѣяни и укорени
	4	азъ излиха	азь излиха	азъ бо излиха
	5	трудъ сотворихъ	трудь сьтворихь	трудъ под'яхъ
	8	кой любитъ	кои любить	зане аще кто хощетъ и любитъ
	9	любите знати	любите знати	любитъ знати[11])
	10-11	преписуите історійцу сію; платите нека и вамъ препишетъ кои умеютъ писати и имѣютъ ю да се непогуби	припсуйте історійцу сію платите нека и вамь препишеть кои умеють писати и имеют ею да се непогуби	да препишетъ сію да се не погуби[12])
6.	1	А кои нелюблят	А кои нелюбѣть	Защо нецыи члцы нелюбятъ[13])
	2	обращаютъ	обращають	обращаетъ[14])
	3	на чужа політика	на чюжда политика и на чужди іазикь	на чужда политика и на чужди іазыкъ
		ся учатъ	се учать	учатся
	4	наречатъ	наречать	нарекутъ
	5	і юродѣ	і юродѣ	и юродѣ члвче
		поради что ся срамишъ	поради что се срамѣшь	защо са срамяшъ
	6	да се наречешъ	да се наречешь	да наречешъ себѣ
		и не чатишъ по свой язикъ	и не четешь по свой іазикь	нечтешъ своята книга що е по свой іазыкъ

[1]) сѣкашъ *Кт.*, *Кв.* — [2]) поправилъ съмъ „глаголя“, *Кв.* — [3]) прѣдложилъ съмъ „оже“ — [4]) поправилъ съмъ „познаеши“, *Кв.* — [5]) [6]) [7]) *Кт.*, *Кв.* — [8]) има нужда отъ провѣрка. — [9]) *Т.*, *Кв.* — [10]) сѣкашъ *Т.*, *Кв.* — [11]) *Т.*, *Кт.* — [12]) *Т.*, *Кт.*; прѣдложилъ съмъ „имѣйте ю“ — [13]) [14]) *Т.*, *Кт.*

§	р.	Т.	Кт.	Кв.
6,	7	и не думашъ	и не думашь	и не говоришъ по свой іазыкъ
	9	по вся земля	по все земли	по сичкая земля
		много пути	много пьти	много пьти
	12	и дабы	и даби	токмо даби
		любовъ со цари Болгарсти	любовь сь цсри болгарстіи	любовь съ нимъ
	13-16	наиславни были болгари: перво са оны патріарха имели, перво оны ся крестили, наиболе земля оны освоили; тако от своего[2]) народа словѣнскаго оны силны и честнии были	наиславни болгари: перво са они царовѣ нарекли,[1]) перво они патріарха имали, перво они са крстиле, наиболе они земдіа освоиле; тако от своего рода словѣнскаго они силни и честни били	наиславни болгари и отъ нихъ перво са царове нарекли. перве тіе патріарха имали и перво тіе са крстили, наймного тіе земля освоили; тако от всега рода словенскаго найсилни и честни били
	18-20	И за то имеють болгари отъ много історіи свидѣтелство — за що е истина све за болгари, како и поменухъ.	И за то имеють болгари от много историі свидѣтелство — за що е истина се за болгари како и поменухь.	И за то имамъ[3]) отъ много книги и от много историі свидѣтелство, какъ е истина това се за болгари що поменухъ.
7,	1	но от що ся ти неразумне	но от що се ти неразумне	но защо са ти неразумне члвче
	2	влачишся на чужди язикъ	влачишсе на чужди езикь	влачишсе по чуждіи іазыкъ
	2-3	но ся рече: греци са помудри	но са рече: греци помудри	но ще да речешъ, защо са греци помудри
	4	за то рече лучше е пристати по греци	за то рече лучше престати по греци	за това подобре да са примѣсямъ по гречески
	5	но виждъ	нь виждь	но азъ тебѣ да скажу, виждъ
	5-6	от греци има много народи помудри	от греци има много народи помудри	колко има от греци помудри
	6-7	дали си оставля некой грекъ	дали си оставіа ніакой грекь	дали оставя нѣкой отъ тяхъ
	8-9	що оставляшъ и не имашъ никои прибитокъ въ греческа мудрость и политіка	що оставіашь и не имаш никои пребитокь въ греческа мудрость и политика	що оставяшъ свой іазыкъ и ученіе и примесяшся въ греческая мудрость и политика, щото немашъ у нея никой прибытокъ, нито разумѣвашъ
	9	ти болгарине	ти болгарине	ти члвче болгарине
	11-12	боле есть болгарска простота и незлобіе	более есть болгарска простота и незлобію	по добро е болгарская простота и незлобіе отъ греческая прегордая политика и мудрость[4])
	12	болгари прости всякаго	болгари прости вьсакаго	болгари прости и невѣжи, но всякаго члка
	15	но и отнимають отъ прости и похищають	нь и отимають от прости и похищають	но іоще отнемать от простите и грабять
	16	и више грех	и више грѣхь	и повече грѣхъ
	18	или ся срамишъ премудри	или се срамешь премудри	или се срамешъ, чи са греци премудри
	18-19	защо ся болгари	защо се болгари	а болгари са
	19-21	отъ ных много[5]) торговци и книжницы и хитріи и славни на земли на това время от свой родъ и язикъ	от тѣхь много трьговци и книжници и хитри и славни на земли на това време	отъ тяхъ терговци и хитри книжници
	23	ти скажу	ти скажу	да те скажу
	24	іосифа обручника	иосифа обручника	иосифа, бдцы обручникъ,
		колико быха	колико биха	і още колико биха
	26	не бѣше	не беше	ала не бѣше
	38-39	и хвалишся со чужди язикъ и влачишися на нихенъ обычай	и хвалишсе сас чюжди іазикь и влачишсе на тѣхно обичае	и чудишса сас тяхъ и на тяхно обичае

[1]) *Кт.*, *Кв.* — [2]) поправилъ съмъ „всего", *Кв.* — [3]) *Т.*, *Кт.* — [4]) *Т.*, *Кт.* — [5]) вметналъ съмъ „премудрий", излишно но *Кт.*, *Кв.*

Вече отъ тия случаи се види, колко е важно да се направи пълно сравнение между текстоветѣ на най-старитѣ прѣписи отъ Паисиевата история и да се извади изъ тѣхъ единъ критиченъ текстъ на това съчинение.

Прѣписувачътъ на Ковачлъшкия текстъ е съкратилъ послѣсловието на Паисия, като изоставилъ отъ втората му половина (въ „Трѣмъ“ § 123) всичко онова, което се отнася до личностьта на приснопаметния иеромонахъ. Тъй че у него се казва въ тая половина само за съставяньето на историята въ Хилендаръ въ полза на българския народъ и се завършува съ типичната похвала къмъ Бога.

Д. Т.

К. Антоновъ. София, 1899. — *Колушки Г. Н.* Потрѣбителнитѣ дружества. София, 1899. — *Коршъ Ѳ. Е.* Замѣтки къ тексту тирскому по изданію Вагнера. Одесса, 1892. год. — *Краткая историческая записка* о жалованной грамотѣ дарованной Императрицей Екатериной II на права и выгоды городамъ Россійской Имперіи 21 Апрѣля 1785 года, гласнымъ Н. Г. Тиктынымъ. Одесса, 1885. — *Крюковъ Н. А.* Министерство земледѣлия и государственныхъ имуществъ, департаментъ земледѣлія. Канада. Сельское хозяйство въ Канадѣ въ связи съ другими отраслями промышленности. С.-Петербургъ, 1897 год. — *Кузнецовъ С.* Чудесенъ червекъ. Разказъ за дѣца. Издава редакцията на „Звѣздица." София, 1899 г. — *Кулаковски П. Л.* Памяти Павла Іосифа Шафарика — рѣчь произнесеная въ торжественномъ засѣданіи Славянскаго общества 11 Мая 1895. С.-Петербургъ, 1895. — *Къ исторіи заселенія Хаджибея 1789—1795.* Къ столѣтію завоеванія Хаджибея. Составилъ В. А. Яковлевъ. Одесса, 1889. — *Кжнчевъ В.* Турция и Българитѣ. Рѣчь държана въ Народното Събрание по отговора на тронното слово. София, 1899. — *Малка библиотека. Книжка II. (2).* Майчината любовь у животнитѣ. Разказъ за дѣца (съ 4 картини). Прѣведено отъ сръбски. Издава редакцията на „Звѣздица." София, 1900. — *Матеріалы для изученія землетрясеній Россіи.* Подъ редакц. И. В. Шушкетова, выпускъ II. С.-Петербургъ, 1899. — *Мессенскія войны и возстановленіе Мессеніи.* Исторія и традиція. Изслѣдованіе М. Мандеса. Одесса, 1898. — *Милковъ Тодоръ.* Антимъ първи български екзархъ. Животътъ и духовно-обществената му дѣятелность. — *Милюковъ П.* Европейската дипломация и македонския въпросъ. Прѣвелъ отъ руски Л. Вишинъ. София, 1899 г. — *Министерство на Финанситѣ. Пенсионно отдѣление.* Подробно изложение за състоянието на пенсионния фондъ. София, 1899. — *Министерство на Търговията и Земледѣлието.* Изложение за състоянието на лозята прѣзъ 1898 г. Отъ отдѣлението за земледѣлието. София, 1899. — *Наблюденія надъ дѣйствіемъ препарата Р. Коха* противъ туберкулеза, произведенныя въ Одесской градской больницѣ въ Декабрѣ 1890 и Январѣ 1891 год. Одесса, 1891. — *Надлеръ В. К.* Къ изученію исторіи города Одессы. Одесса, 1893. — *Новаковић Стојан.* Српска књига њени продавци и читаоци у XIX веку. Београд, 1900. — Обозрѣніе прѣподаванія наукъ въ императорскомъ С.-Петербургскомъ университетѣ на осеннее и весенее полугодія 1899—1900 год. С.-Петербургъ, 1899. — *Одесса. 1794—1894.* Изданіе городского общественнаго управленія. Къ столѣтію города. Одесса, 1895. — *О Главнѣйшихъ физическихъ свойствахъ воздуха.* Изданіе одесской городской Аудиторіи для народныхъ чтеній. — *О Прѣдохранительныхъ* прививкахъ сибирской язвы Николая Гашалѣи. Одесса, 1888. — *Орловъ А.* Историческій очеркъ Одессы съ 1794—1803 год. Составилъ по документамъ, хранящимся въ Московскомъ Архивѣ Министерства юстиціи. Одесса, 1885. — *Островски А. Н.* Сираче безъ зестра, драма въ 4 дѣйствия. Прѣвелъ Р. Канели. София, 1895. — *Отзывы о Пушкинѣ* съ Юга — Россіи. Въ воспоминаніе пятидесятилѣтія со дня смерти поэта 29-го Января 1887 год. Собралъ В. А. Яковлевъ. Одесса, 1887. — *Отчетъ* на *Шуменската* Общинска Нанчова Дѣвическа Гимназия за 1898/99 уч. год. — *Отчетъ* на *Силистренското* Държавно Педагогическо трикласно и образцово училище за уч. 1898/99 г. — *Отчетъ* на *Варненската* Държавна Мжжка Гимназия „Фердинандъ I" за 1898/99 уч. год. — *Отчетъ* на *Кюстендилското* Педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1898/99 год. — *Отчетъ* на *Марийнската* Държавна Дѣвическа Гимназия въ Стара-Загора за 1898/99 учебна год. — *Отчетъ* на *Варненската* Държавна Дѣвическа Гимназия „Мария Луиза" за учебната 1898/99 год. — *Отчетъ* на акционерното спестовно дружество въ гр. Ловечъ за 1899 год. Ловечъ, 1900. — *Петръ Григорьевичъ Рѣдкинъ* (біографическій очеркъ) съобщеніе одесскому юридическому обществу М. В. Шишмановскаго. Одесса, 1891. — *Правовыя идеи* въ художественно-поэтическихъ произведеніяхъ въ частности у Шекспира. Одесса, 1886. — *Практика* гражданскаго кассаціоннаго департамента правительствующаго сената 1866—1880 год. Одесса, 1882. — *Протоколы* засѣданій общества естествоиспытателей при императорскомъ Казанскомъ университетѣ 1896-97 — двадцамъ восьмой годъ; 1897-98 XXIX год.; 1898-99 XXX год. Казань, 1899. — *Рекало Е. Л.* Труды одесской Энтомологической коммисіи. Саранча въ Бесарабіи и Румыніи въ 1885—86 г. Одесса, 1887. — *Рудолфъ, д-ръ Алфредъ.* Мария Луиза, първа Българска Княгиня, графиня Свищовска. Биографически очеркъ. Издава А. Безеншекъ. Пловдивъ, 1900. — *Руководство* къ разведенію школныхъ и промышленныхъ плодовыхъ садовъ въ Южной-Россіи, примѣнительно къ южной степной полосѣ. Составленное ученымъ садовникомъ императорскаго Ново-Россійскаго университета В. Я. Пархихомъ. Одесса, 1893.

(Слѣдва).

Съдържание.

„Периодическо Списание"

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга „*Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество."

Годишната цѣна на „Периодическо Списание" заедно съ „Лѣтописа" е 9 лева за България и 10 лева за странство.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание", отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ на филос. **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

3. — МАРТЪ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ Д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ни едно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приниматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януари 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Лютикови растения (Ranunculaceae) изъ България.

Отъ Ст. Георгиевъ.

(Прѣдставено въ природо-медицинския клонъ на 15. февруари 1900.)

Растителностьта на нашата страна за сега е слабо проучена. Наистина, мнозина ботаници сѫ посветили ней своитѣ изслѣдвания и за нея сѫществува извѣстна ботаническа литература; обаче послѣдната е далечъ да обхваща всичкитѣ видове и форми на явнобрачнитѣ и цѣвнатитѣ тайнобрачни растения, които населяватъ българскитѣ краища. Азъ и отъ опитъ поддържамъ казаното мнѣние. До сега не ми се е случила ни една екскурзия, било по изучвани, било по неизучвани мѣстности, отъ която да не се завърна съ нови материяли. Напр. прѣдприетата отъ мене прѣзъ м. юни 1898. екскурзия по Стара-планина (по Тетевенския, Троянския, Ново-Селския и Калоферския Балканъ) даде цѣлъ редъ видове, нови за българската флора, които прѣди мене никой още не бѣше намиралъ. Отъ тѣзи видове ще спомена: *Leontopodium Alpinum Cass.* (Edelweiss), което растение азъ съ възторгъ събирахъ на Козята-стѣна въ Троянския Балканъ, *Dryas octopetala* L.[1]) пакъ отъ сѫщото мѣсто, *Lycopodium Alpinum* L. отъ Мара-гидикъ, *Cystopteris Alpina* Link отъ Троянския Балканъ, *Lloydia serotina Rchb.*[2]) отъ Острата-могила (Купенъ) до Амбарица, *Euphorbia Aleppica* L. отъ Пловдивското поле.

Като се намира изучваньето на нашата растителность въ показаното състояние, не ще и дума, че има нужда отъ пó-нататъшни изслѣдвания, и то най-вече критически, които да послужатъ като здрава и сигурна основа при разработванье на българската флора.

[1]) Тоя видъ пó-рано открихъ на Рила надъ най-горното Едигьолско езеро.

[2]) Имамъ това растение още отъ Котлинитѣ на Костенския Балканъ и отъ Чадъръ-тепе.

Съ тая си статия азъ прѣдставямъ разглеждания, които се отнасятъ до лютиковитѣ растения (Ranunculaceae Juss.). Въ нея се посочватъ сѫществуещи у насъ видове, вариетети и форми на растенията и тѣ се сравняватъ не само съ сроднитѣ тѣмъ прѣдставители отъ източната флора (въ смисълъ на Boissier, Flora orientalis. 1867. V. I p. p. II-III), но и съ тѣзи отъ други съсѣдни съ България страни, между които покрай Сърбия и Ромѫния на първо мѣсто стои Австро-Унгарската монархия. Въ нѣкои области на тази монархия флората е доста обстоятелствено изучена отъ видни авторитети по систематиката и прѣдставя сигурна основа за сравнения на нашитѣ растения съ австро-унгарскитѣ. Толкова повече трѣба да се обръща най-голѣмо внимание върху флоритѣ отъ реченитѣ страни, защото тѣ сѫ много сродни съ нашата и защото фактитѣ показватъ, че често набърже създаденитѣ нови видове и вариетети, които нѣкои ботаници прогласяватъ нови за науката, вече отдавна сѫ били познати и изучени въ флората на Австро-Унгария. Отъ тѣзи погрѣшно новосъздадени видове и вариетети остаятъ само едни имена, които служатъ за увеличаванье излишния баластъ на синонимиката на растенията. Въ материяла на тая статия сѫ помѣстени най-вече прѣдставители, които сѫ нови за българската флора. Има нѣкои видове и вариетети, които сѫ били вече обнародвани, обаче за тѣхъ принасямъ нови допълнителни факти, или пъкъ азъ оспорявамъ валидностьта на обнародваното опрѣдѣление.

Сбиркитѣ, които ми послужиха за статията, сѫ повечето отъ мене събирани. Въ послѣднитѣ нѣколко години не малко ми помогнаха нѣкои прѣподаватели, бивши възпитаници на Висшето училище. Ако слѣдъ находището за нѣкое растение стои въ скоби име и прѣзиме, съ това се показва лицето, което е събрало растението, а въ противенъ случай събраното е отъ мене. Разгледанитѣ сбирки се пазятъ въ ботаническия кабинетъ на Висшето училище.

Всички видове и вариетети, които сѫ нови за българската флора и сѫ по-долу помѣстени, иматъ прѣдъ имената бѣлѣгъ звѣздица (*).

* * *

Ranunculaceae DC.

**Clematis Vitalba α L.* (Spec. plant. Ed. II. 1762, p. 766). Обикновенъ видъ у насъ навсѫдѣ край горитѣ, храсталацитѣ, пѫтищата, лозята. Имамъ екземплари отъ мѣстноститѣ на Погановския

манастиръ, Драгоманъ, София (Куру-багларъ, Горубляне, Драгалевци), Ново-село (Севлиевско), Габрово (Ив. Нейчевъ), Текира при Т.-Пазарджикъ, Еминенския Балканъ при с. Емине.

*β. *Banatica Wierzb.* (Reichenbach, Icon. Flor. German. Vol. IV, Tab. 120, Fig. 4667. β). По храсталацитѣ на р. Марица до Садово, край пжтя между Троянъ и Ново-село, въ Еминенския Балканъ между с. с. Манастиркьой и Емине. Екземпларитѣ отъ послѣдното находище иматъ много голѣми листа (длж. 10-13 ст., шир. 8-9 ст.) цѣлокрайни или въ рѣдки случаи съ по 1-2 зжба.

*γ. *dentata* (Cl. Vitalba β L., Cl. latifolia dentata Rauh., Cl. odonthophylla Gandog.). Край лозята въ гр. Русе (А. Атанасовъ), въ Габрово (Ив. Нейчевъ).

Между показанитѣ вариетети строга граница не сжществува. Тѣ иматъ помежду си многобройни прѣходни форми.

**Anemone blanda Schott et Kotschy* (A. Apennina Auct. Fl. Orient. non L !). По храсталацитѣ надъ с. Кортенъ (Иванъ Папазовъ) близу при Стара-Загора. Това растение биде намѣрено отъ Ив. Папазовъ още въ 1892 г., но само въ малко и не добрѣ запазени екземплари. Прѣзъ пролѣтьта отъ сегашната (1899) година сжщото лице има добрината да ме снабди съ доста инструктивни екземплари, по които може да стане точно опрѣдѣление. Нашитѣ растения сж напълно сходни съ тѣзи отъ Мала-Азия (J. Bornmüller, pl. exs. Anatoliae or. a. 1889, № 17) и отъ Гърция (Heldreich, Herbarium graecum normale № 1102). Отъ A. Apennina L., която расте въ Италия, нашиятъ видъ се отличава по слѣднитѣ бѣлѣзи: листата на чашката сж съвсѣмъ голи (у A. Apennina L. тѣ сж малко или много покрити съ космици!); коренището е грудесто, късо, нарѣдко длъгнесто (у A. Apenn. то е пó-неправилно, продълговато и разклонено); листата сж потроени и нацѣпени, сегментитѣ на листата съ кжси дръжки или приседнали (у A. Apenn. сж съ дълги дръжки, пó-дълги отъ половината дължина на сегментитѣ), сегментитѣ сж троедѣлни и повечето троецѣпнати и троеврѣзани (у A. Apenn. тѣ сж повече насѣчени и пó-сложни); ахениитѣ (плодоветѣ) се завършватъ съ съвсѣмъ кжсичко точковидно черно стлъбче (у A. Apenn. стлъбчето е линиесто и дълго колкото самитѣ карпиди). Описаното растение въ с. Кортенъ населението именува *„Петровъ кракъ“* (Ив. Папазовъ).

Въ Flora Bulgarica Supplementum I. 1898 p. 2, професоръ J. Velenovský указва за България (скалиститѣ склонове на прохода Ели-дере въ Родопитѣ) A. Apennina L. Обаче отъ диягнозата, която

авторътъ дава за Ели-дерскитѣ екземпляри, положително се установява, че неговитѣ принадлежатъ къмъ A. blanda Schott et Kotschy, а не къмъ A. Apennina L., за каквито той погрѣшно ги опрѣдѣля.

Ив. К. Урумовъ[1]) споменува, че и той намѣрилъ при с. Хотница (Търновско) A. Apennina L. За растенията отъ послѣдното находище нѣма никакво описание, но твърдѣ вѣроятно е, че и тѣ сѫ погрѣшно опрѣдѣлени. Ако вземемъ въ внимание, че с. Хотница е доста близу до с. Кортенъ и че на двѣ доста отдалечени мѣста (Ели-дере и Кортенъ) расте само A. blanda Sch. et Ky, навѣрно търновскитѣ екземпляри ще да принадлежатъ сѫщо къмъ A. blanda. До сѫщото заключение ни навождатъ и свѣдѣнията за географическото разпространение на A. Apennina L. и A. blanda Sch. et Ky, обнародвани наскоро отъ проф. Dr. Karl Fritsch.[2])

Anemone ranunculoides L. Разпространена токо речи всѫдѣ въ България. Имамъ екземпляри отъ Погановския манастиръ, Царибродъ, Драгоманъ, Перникъ, многобройни мѣста отъ околностьта на София, Черепишкия манастиръ, Габрово (Ив. Нейчевъ), Чирпанъ (Филипъ Бурмевъ), Сливенъ, с. Ехларе, Овчехълмска околия (Георги Тошевъ).

Тоя видъ у насъ се срѣща въ нѣколко форми, които обаче съ многобройни прѣходни форми прѣминаватъ въ типическата форма, и при това тѣ всички могатъ да се намѣрятъ на едно и сѫщо мѣсто. За самостоятелни вариетети тѣзи форми не могатъ да бѫдатъ признати. Формитѣ, които азъ съмъ видѣлъ, сѫ слѣднитѣ.

**A. ranunculoides f. paucidentata Kretzer.* Тази нова за нашата флора форма азъ намѣрихъ по скалиститѣ варовити мѣста надъ Черепишкия манастиръ. Студентътъ Павелъ Йовчевъ ми я донесе и отъ мѣстноститѣ на Германския манастиръ. Екземпляритѣ лесно се разпознаватъ отъ типическата форма, че листата имъ сѫ съвсѣмъ дребни, а сегментитѣ прости, съ малко само зѫбчета или сѫ цѣлокрайни, тѣсни ланцевидни. Нашитѣ растения сѫ напълно сходни съ тѣзи отъ показаната форма, която се съдържа въ Dr. C. Baenitz-овия Herbarium Europaeum № 6614 изъ Германия (Брауншвайгъ).

---

[1]) Материяли за флората на Търновския окрѫгъ. Мсб. кн. XV, стр. 6. Считамъ за неизлишно да забѣлѣжа, че свѣдѣнията, които И. Урумовъ привожда, кой и кога прьвъ пѫть е намѣрилъ въ Тракия A. Apennina L., сѫ невѣрни. Тоя видъ е намѣренъ въ Тракия не въ 1894 г., а много по́-рано (1843) и първиятъ събирачъ е Frivaldszky. Това може да се провѣри отъ Boissier, Flora orientalis. 1867. Vol. I, p. 13, и A. Grisebach, Spicilegium Florae Rumelicae et Bythinicae. 1843. Vol. I. p. 299.

[2]) Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel. IV Th. 1899, p. 92.

A. ranunculoides var. Schipkaënsis Vel. Тоя новосъзданенъ отъ J. Velenovský вариететъ е само една форма. Екземплари ми прати Иванъ Нейчевъ отъ класическото находище (Шипченски Балканъ). Сжщо такива екземплари се намиратъ на сжщото мѣсто заедно съ типическата форма и по други мѣста, показани за A. ranunculoides L. Тѣ се явяватъ повече по сѣнчести гористи мѣста. Сегментитѣ на листата сж повече назжбени и пó-голѣми. Цѣлитѣ екземплари сж пó-буйни и пó-едри.

A. nemorosa L. Обикновена у насъ навсждѣ по храсталацитѣ и краищата на горитѣ. Имамъ екземплари отъ мѣстноститѣ на Погановския манастиръ, Осоговска планина (Димчо Михаиловъ), Трънъ, Брѣзникъ, Мало-Маловски манастиръ, Софийско (Кремиковци, Бухово, Германски манастиръ), с. Сестримо и с. Бѣльово, с. Рахманларе (Карловска околия, Георги Тошевъ). Тоя видъ у насъ, сжщо както и въ други страни твърдѣ много вариира. Тъй листата на околоцвѣтника отъ повечето находища сж съвсѣмъ голи, както въ типическата форма, въ нѣкои екземплари (отъ Рахманларе и Сестримо) по два или три най-външни листа на околоцвѣтника сж покрити съ многобройни прилегнали космици — явление, което за типическата форма не се показва. Обаче у нѣкои автори има диягнози, отъ които може да се сжди, че Anemone nemorosa L. може да има листа на околоцвѣтника и съ космици. Тъй Dr. Beek von Mannagetta[1]) въ своята флора за Долна Австрия споменува, че казаниятъ видъ ималъ „токоречи голи цвѣтовни листа." Боята на цвѣтовнитѣ листа у повечето екземплари е чисто бѣла, а на нѣкои (отъ Мало-Маловския манастиръ, Осоговската планина, Бѣльово) тя отвънъ листата е малко или много червеникава. Сегментитѣ на прицвѣтнитѣ листа показватъ голѣми различия. Въ повечето материялъ, особно отъ западна България (Брѣзникъ, Трънъ, Мало-Маловския манастиръ) сегментитѣ сж дълбоко насѣчени и снабдени съ голѣми остри зжбчета. Частитѣ на сегментитѣ сж тѣсни клинести, а къмъ върха сж много заострени. Между Бѣльовскитѣ екземплари се срѣща една особна форма, у която сегментитѣ на прицвѣтнитѣ листа сж кжси, широки, зжбцитѣ пó-дребни и не тъй заострени. Сегментитѣ иматъ токо речи ромбическа форма. Дръжкитѣ на сегментитѣ сж само малко пó-кжси отъ сегментитѣ. Ако нѣмаше прѣходни форми, човѣкъ би се полъгалъ да създава нови вариетети.

Anemone narcissiflora L. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста на Налбантъ-чалъ, и на Демиръ-капия надъ Канарското езеро въ

---

[1]) Flora von Nieder-Oesterreich. Wien. 1892, p. 406.

Рилската планина, по засѣнченитѣ сѣверни скалисти склонове на Купена (Остра могила) на Стара-планина въ Сопотския Балканъ. Екземпляритѣ отъ Стара-планина сѫ напълно сходни съ тѣзи на Reichenbach-a (Icon. Fl. Germ. V. IV, Fig. 4647). За забѣлѣзванье е, че у насъ видътъ варийра както на Алпитѣ поради находището. Тъй екземпляритѣ отъНалбантъ-чалъ сѫ съ пó-малко цвѣтове, а не сѫ рѣдки и такива екземпляри, които иматъ само по единъ цвѣтъ и наподобяватъ екземпляритѣ отъ Алпитѣ на южни Тиролъ (A. Kerner, Fl. exs. Austro-Hung. № 897, II), само че не сѫ до толкова голи. У всички наши растения обаче дръжкитѣ сѫ доста дълги, и то както у едва разцъвналитѣ, тъй и у плодоноснитѣ стъркове и сѫ отъ 2-3 пѫти пó-дълги отъ прицвѣтнитѣ листа. Дръжкитѣ на цвѣтоветѣ у плодоноснитѣ стъркове сѫ сравнително пó-дълги. Екземпляри съ кѫси дръжки азъ не съмъ намиралъ.

**Thalictrum foetidum L.* Новъ видъ за цѣлата българска флора. Намѣрилъ Димчо Михаиловъ на 8 юни 1895 г. по пукнатинитѣ на скалитѣ по Ждрелото близу до Погановския манастиръ. Споредъ показанията на Димчо Михаиловъ прѣснитѣ растения издаватъ извънредно силна неприятна миризма. Бѣлѣзитѣ на нашитѣ растения сѫ слѣднитѣ. Стъблото съ доста ясни рѫбове и брѣзди цѣло покрито съ дребни кѫси жлѣзисти влакна и съ пó-дълги прости. То не е съвсѣмъ право, а образува слабо чупена линия, като се прѣчупва при колѣнцата, на долната страна е просто, а отъ половината, дори отъ третината нагорѣ метличесто разклонено и клонищата съвсѣмъ тънки. Листата сложни 3-4 пѫти перести, влагалищата отворени и цѣлокрайни, главнитѣ дръжки доста високи, тепърва най-горниятъ листъ, надъ който се започва разклонението, бива приседналъ, главнитѣ и второстепеннитѣ дръжки сѫ слабо набрѣздени и покрити съ прости дълги влакна и жлѣзисти кѫси влакна, второстепеннитѣ дръжки сѫ поставени хоризонтално (подъ правъ жгълъ) върху главнитѣ дръжки. Листцата на сложнитѣ листа сѫ яйцевидни, на прѣдната страна неправилно назѫбени съ по 3 прости зѫбчета, или пъкъ обикновено послѣднитѣ (особно крайното зѫбче) сѫ сѫщо тъй назѫбени и подѣлени на двѣ или три неравни зѫбчета, основата на листцата е клинеста или закрѫглена съ несиметрични половинки. Листцата сѫ отъ горна страна пó-зелени, отъ долу сиво-зелени и отъ двѣтѣ страни съ жлѣзисти трихоми, но изобщо цѣлото растение не е тъй сиво, както чешкитѣ и малоазийскитѣ екземпляри, а повече наподобява екземпляритѣ отъ Франция. Нашитѣ екземпляри като че държатъ срѣда между двѣтѣ екстремни форми

Thalictrum foetidum L. и Th. alpestre Gand. по индумента си, но съвсѣмъ голи екземплари между нашитѣ не се намиратъ. Плодоветѣ сплоснати отъ двѣ страни съ по три добрѣ развити криловидни ржба и сж покрити съ многобройни жлѣзисти трихоми. Плодоветѣ се завършватъ съ засъхнало близалце, което е стрѣловидно островръхо и малко или много закривено. У младитѣ пестици близалцето е широко крилато.

По голѣмината си нашитѣ екземплари (35—45 см. високи) сж пó-едри отъ чешкитѣ растения, които съмъ събиралъ въ околностьта на Прага (при Sv. Prokop), и отъ малоазийскитѣ, събирани отъ J. Bornmüller-a (Pl. exs. Anatoliae or. a. 1889); сжщо тъй и листцата сж пó-едри, обаче по сжщественитѣ видови бѣлѣзи тѣ напълно се схождатъ съ тѣхъ. Че голѣмината на екземпларитѣ може да вариира, това се показва и отъ Prof. Dr. K. Fritsch.[1])

Thalictrum lucidum L. (Th. angustifolium Jacq.) се явява по нашитѣ мѣста въ слѣднитѣ вариети:

var. α stenophyllum Wimm. et Grab. (Th. peucedanifolium Gris. et Schenk, Th. Bulgaricum Vel.). Имамъ екземплари отъ Пловдивъ, Садово (В. Стрибърни), Софийско.

Българскитѣ растения по всичкитѣ свои бѣлѣзи се схождатъ съ тѣзи на Th. lucidum L. отъ други страни, и то по листата, които сж съвсѣмъ тѣсни, по индумента, че сж съ съвсѣмъ малко трихоми, а понѣкога дори и съвсѣмъ голи, и по плодоветѣ, които биватъ длъгнести и съ заострени краища или по нѣкога сж съ закржглени краища и цѣлитѣ плодове сж токоречи кржгли. Проф. J. Velenovský възстановява отъ българскитѣ тѣснолистни форми на Th. angustifolium Jacq. единъ съвсѣмъ новъ видъ Th. Bulgaricum Vel. (Fl. Bulg. 1891 p. 4-5, Fl. Bulg. Suppl. 1898. I p. 3-4). Проф. K. Fritsch въ своитѣ критически разглеждания на вариететитѣ и формитѣ на Th. lucidum L. дохажда до заключение, че новиятъ видъ на Velenovský по формата на листата и по индумента си абсолютно не се различава отъ тѣснолистнитѣ форми и вариетети на Th. lucidum L., обаче той по въпроса за валидностьта на новия видъ окончателно още не се произнася, защото кржглата форма на плодоветѣ му се видѣла като твърдѣ особна, която въ австрийскитѣ екземплари не се срѣщала. Азъ обърнахъ особно внимание върху формата на плодоветѣ отъ новосъздадения видъ и видѣхъ, че и тоя бѣлѣгъ не е тъй сигуренъ и постояненъ, както Velenovský и

[1]) l. c. I Th. p. 24.

отчасти Fritsch прѣдполагатъ. Отъ разглежданьето на садовскитѣ екземплари, които В. Стрибърни е доставилъ за ботаническия кабинетъ на Висшето училище, се види, че голѣмината и формата на плодоветѣ не сѫ постоянни. Въ нѣкои екземплари плодоветѣ сѫ напълно еднакви съ тѣзи отъ Th. lucidum var. heterophyllum Wimm. et. Grab., а инъкъ всички други бѣлѣзи на листата и тѣхнитѣ трихоми сѫ както у Th. Bulgaricum Vel.; въ други екземплари отъ Садово плодоветѣ сѫ по-дребни и закрѫглени; въ трети екземплари пакъ отъ Садово плодоветѣ биватъ различни: дългнести и закрѫглени — бѣлѣгъ, който говори, че новиятъ видъ не е самостоятеленъ и постояненъ и че той е една отъ формитѣ на варириащия видъ Th. lucidum L. Че плодоветѣ у Th. angustifolium Jacq. не сѫ поедри отъ тѣзи на Th. Bulgaricum Vel. показватъ и свѣдѣнията, които се срѣщатъ въ разни съчинения. Тъй D-r Beck von Mannagetta[1]) въ своята флора казва, че плодоветѣ на екземпларитѣ отъ Долна-Австрия иматъ 1 — 2 mm. голѣмина, а споредъ измѣрвания, които азъ направихъ на садовскитѣ растения, плодоветѣ сѫ 1·5 — 2·5 mm. дори и 3 mm. голѣми. Че плодоветѣ и на Th. angustifolium Jacq. могатъ да бѫдатъ закрѫглени, това се види у Th. peucedanifolium Gris., който принадлежи къмъ вариететитѣ на Th. angustifolium Jacq. И тъй бѣлѣзитѣ за голѣмината и формата на плодоветѣ ни даватъ за валидностьта на Th. Bulgaricum Vel. сѫщитѣ резултати, каквито проф. D-r K. Fritsch е получилъ отъ разглежданьето на листата и индумента на сѫщия видъ, т. е. че новиятъ видъ Th. Bulgaricum Vel. принадлежи къмъ Th. lucidum L. (Th. angustifolium Jacq.) При това той е най-сходенъ съ Th. peucedanifolium Gris., който не е пъкъ друго, освѣнъ форма отъ Th. lucidum var. α. stenophyllum Wimm. et Grab., както това се срѣща у мнозина ботаници.[2])

*var β *heterophyllum Wimm. et Grab.* По ливадни мѣста на софийското поле при с. Бояна и Драгалевци, на Пловдивското поле, (В. Стрибърни), на с. Сирмани и градището въ Габрово (Ив. Нейчевъ). Въ тоя вариететъ листцата биватъ два вида: долнитѣ сѫ по-широки, дългнесто ланцевидни, а горнитѣ сѫ тѣсни линиести.

*var γ. *laserpitiifolium Koch.* (Th. laserpitiifolium Willd., Th. lucidum D. C. Prodr. I. p. 14). Край р. Ерма подъ Погановския манастиръ намѣрилъ Димчо Михаиловъ. Нашитѣ екземплари не се схождатъ напълно съ чуждитѣ екземплари, които имаме отъ тоя

---

[1]) Flora von Nieder-Oesterreich. 1890. p. 423.

[2]) Boissier. Fl. orientalis. Vol. I. p. 9.

вариететъ. Растението е многогодишно, гладко, съ простъ брадатъ коренъ. Стъблото високо, извжтрѣ празно (кухо), съ много ржбове и брѣзди, цѣло листнато, нагорѣ се разклонява въ рѣдка и раздалечена метла. Листата сж 2—3 пжти раздѣлени, длъгнесто ланцевидни, меки, отгорѣ лиси, отдолу лиси или малко космати, листцата не сж еднакви: на долнитѣ и горнитѣ листа сж пó-дребни, а на срѣднитѣ сж най-голѣми. Цвѣтоветѣ иматъ дръжки равни или пó-дълги отъ листата на околоцвѣтника и сж изправени. Листата на околоцвѣтника сж 4 тънкоципести, прозрачни, обърнати надолу, жлѣбовидно-вгжнати и елипсовидни. Тичинкитѣ сж съ дълги влакновидни и изправени дръжки пó-дълги отъ листата на околоцвѣтника. Прашницитѣ сж желти, длъгнести, елипсовидни, нѣколко пжти пó-кжси отъ дръжкитѣ и на върха не сж заострени. Плодницитѣ на двѣтѣ страни заострени и иматъ много брѣзди и ребра, близалцето (стигма) трижгълно и краищата му се спущатъ надолу както у Th. lucidum L. Плодоветѣ у нашитѣ растения не сж още добрѣ развити.

Размѣритѣ на растението сж: стъблото високо 120—136 см., листцата: най-дребнитѣ странични третостепенни 1—1.3 см. × 0.1—0.2 см. тѣзи листца сж малобройни, други странични и крайни листца иматъ 3.5—4.5 см. × 0.3—0.5 см., а нѣкои отъ крайнитѣ листца иматъ 0.7 см. — 1.0 см. широчина и сжщо такава дължина. Въ тѣзи подирнитѣ се явява и дѣлежъ на по 2—3 дѣла.

**Thalictrum flexuosum Bernh.* (Th. saxatile DC.). По мѣстеноститѣ подъ с. Бучино (София) и въ Драгоманския проходъ. Нашитѣ екземпляри, особено бучинскитѣ сж напълно сходни съ тѣзи отъ сжщиятъ видъ изъ Долна-Австрия, които се намиратъ въ връзкитѣ на Dr. C. Baenitz-овия Herbarium Europaeum. Екземпляритѣ отъ Драгоманския проходъ сж нѣщо пó-едри и зжбчетата (дѣловетѣ) на листцата сж пó-многобройни и не сж толкова заострени.

**Thalictrum flexuosum Bernh. var. elatum Jacq.* (Th. elatum Jacq.) По горноститѣ мѣста при политѣ на Витоша надъ с. Драгалевци. Токо-рѣчи напълно сходенъ съ екземпляритѣ отъ сжщия видъ, събирани отъ Долна-Австрия (въ д-ръ C. Bänitz-овия Herbarium Europaeum). —

**Thalictrum flexuosum. var. puberulum Schur.* По скалиститѣ мѣста на ридоветѣ надъ с. Текира въ Тракия и по планината Чепанъ надъ с. Драгоманъ. Нашитѣ екземпляри иматъ по долната часть на стъблото и по находещитѣ се на нея главни и второстепенни дръжки и влагалища на листата жлѣзисти трихоми. Жлѣзисти трихоми има дори и по младитѣ листца на най-долнитѣ листа.

Къмъ тоя вариететъ принадлежи и тази форма отъ Th. flexuosum Bernh, която Velenovský увежда въ Fl. Bulg. Suppl. I. 1898 p. 3 отъ Садово, само че тя е пó-малко жлѣзиста. Нашитѣ текирски и драгомански растения, кога е тъй, въ сравнение съ досега намѣренитѣ още повече се приближаватъ къмъ Th. Arpadinum Borb. resp. Th. minus var. glandulosum Vel.

Освѣнъ показанитѣ вариетети считамъ за нужно да спомена, че по скалиститѣ варовити мѣста надъ Бачковския манастиръ азъ намѣрихъ единъ Thalictrum, който цѣлъ е жлѣзистъ. Дали той е нѣкой новъ вариететъ, или ще да е Th. minus var. glandulosum Vel. не може още да се рѣши, защото екземпляритѣ още сж млади и нѣматъ нито цвѣтове, нито плодове.

Thalictrum simplex L. По ливаднитѣ мѣста между с. Нареченъ и гр. Станимака, Дупница, Самоковъ, Костенецъ, Германския манастиръ (Софийско). Тоя видъ, който азъ най-напрѣдъ въ 1891 г. открихъ въ Родопитѣ, е доста разпространенъ въ България, а особно по Самоковското поле край пжтя, който води за София.

**Paeonia corallina Retz.* Тоя новъ за българската флора видъ божуръ открихъ на нѣколко мѣста въ западна-България и то въ слѣднитѣ вариетети:

**Paeonia corallina Retz.* β *triternata Boiss.* (Boissier, Fl. or. I p. 97. P. triternata Pall.). По покрититѣ съ храсталаци южни склонове на Гребенъ-планина при Погановския манастиръ. Екземпляритѣ се отличаватъ отъ този на типическата форма. Листата имъ сж дважъ потроени и иматъ листца широки закржглени съ основа клиновидна или сърцевидна и върхъ закржгленъ или обикновено съ по едно малко позаострено зжбче, отгорѣ лъскави свѣтлозелени, а отдолу пепеляво зелени, токо-речи сиви и лиси (безъ косми).

Крайнитѣ листца иматъ 10—13 см. дълж. 8—11 см. широч., страничнитѣ листца много варииратъ и иматъ 5.5—11 см. дълж. и 4—8 см. широч. Цѣлото растение е 50 см. високо.

**Paeonia corallina Retz,* γ. *Russi Biv.* По покрититѣ съ храсталаци мѣстности на сѣверъ отъ Царибродъ и по Мрътвината (сѣвернитѣ склонове) до манастира надъ сжщия градъ (Георги П. Петровъ студентъ). Листата сж дважъ потроени, листцата сж широки яйцевидни-елиптични съ основа клиновидна, на върха повечето позаострени съ зжбче, или то липсува, отгорѣ свѣтлозелени, отдолу сиво-зелени и покрити съ многобройни космици. Тукъ листцата сж дважъ пó-дребни отколкото въ по-прѣдишния вариететъ: крайнитѣ листца иматъ 7.5—8 см. дълж., 4—6 см. широч, страничнитѣ

листца сжщо твърдѣ варирать и иматъ 3—8 см. длж., 2—5 см. широч. Цѣлото растение е 35 см. високо.

Двата означени вариетета отъ новия за България божуръ сж прѣнесени въ ботаническата градина на Висшето Училище и запазвать своитѣ бѣлѣзи.

Delphinium Dinaricum Fritsch l. c. IV. Th. p. 107. (D. hybridum Stev. var. Dinaricum Beck et Szyszylovicz, D. hybridum Willd. α genuinum Gheorghieff olim!, D. leiocarpum Huth., D. fissum var. leiocarpum Rouy.).

По камениститѣ варовити гористи мѣста на Киречъ-яланж до Сливенъ го събирахъ на 19. юли 1888 г. Това ново за нашата флора растение е обнародвано отъ мене прѣзъ 1889 г. като D. hybridum α genuinum Boiss.[1]) Цвѣтоветѣ отвънъ, а сжщо и плодоветѣ сж голи (лиси). Тукъ принадлежать и растенията, които Урумовъ е събиралъ около Търново и Ловечъ и е обнародвалъ за D. fissum W. K.[2]) Търновскитѣ и Ловченски екземплари, които ми бидоха пратени отъ И. К. Урумовъ, сж напълно сходни съ сливенскитѣ. Тоя видъ получихъ отъ Ив. Нейчевъ, който го е намѣрилъ въ Габровско.

D. fissum W. K. (Fritsch l. c. IV Th. p. 105). По камениститѣ варовити гористи мѣста на Власинската планина до Погановския манастиръ (22. юни 1892), на драгоманския Чепань, Врабче, Бърдо-планина при Перникъ и Стара-планина при с. Брѣзье (Искрецка околия).

Екземпларитѣ отъ реченитѣ находища на западна България рѣзко се различавать отъ тѣзи на пó-прѣдишния видъ. Цвѣтоветѣ сж малко пó-едри и отъ вънъ както и плодоветѣ и тѣснитѣ дръжки сж покрити съ многобройни космици. Младитѣ цвѣтове сж токоречи сивосребърни отъ космицитѣ.

Проф. J. Velenovský въ Fl. Bulg. Suppl. I стр. 10—11 увежда D. fissum W. K. отъ Беледие-ханъ (1893) и отъ Калоферъ (събирали Вагнеръ и Стрибърни). Отъ описанието, което Velenovský дава, не се вижда, дали сжществува нѣкаква разлика между западно-българскитѣ и калоферскитѣ екземплари. Като имамъ на гледъ географическото разпространение на реченитѣ два вида въ България, азъ съмъ на мнѣние, че калоферскитѣ екземплари навѣрно ще да принадлежать къмъ D. Dinaricum Fritsch.

---

[1]) Моитѣ Материали по флората на Южна България (Тракия). Отп. отъ Мсб. кн. I стр. 30.

[2]) Ив. Урумовъ. Материали за флората на Ловчанския Окржгъ. Отп. отъ Мсб. кн. XIV, стр. 8 и Материали за флората на Търновския Окржгъ. Отп. отъ Мсб. кн. XV, стр. 7.

Ranunculus Illyricus L. (Ran. Freynianus Vel.) Срѣща се навсждѣ въ България. Имамъ екземпляри отъ слѣднитѣ мѣста: драгоманския Чепанъ (по самия върхъ на планината), варовититѣ ридове на с. Текира при гр. Т. Пазарджикъ, отъ Джендемъ-тепе при Пловдивъ, отъ мѣстноститѣ на Кричимската ж.-п. станция (В. Стрибърни). Бѣльово, Чирпанъ (Ф. Бурмовъ), с. Ехларе, Овчехлъмска околия (Г. Тошевъ), Станимака, Сотира при Сливенъ, Таушанъ-тепе при Ямболъ.

Тоя видъ токо речи по всички казани находища се явява въ нѣколко различни форми, които обаче прѣминаватъ едни въ други. Разликата между формитѣ се проявява въ голѣмината и сложностьта на листата и тѣхнитѣ сегменти. Въ една крайна форма всички долни първични листа сж прости и само листата на стъблото сж потроени, въ друга сжщо крайна, но противоположна форма всички долни листа сж потроени и отдѣлнитѣ сегменти сж сложни, та цѣлитѣ листа изглеждатъ токо речи перести; най-послѣ въ третя форма се намиратъ покрай казанитѣ два вида листа още и други, които сж подвоени, потроени и притова съ прости или сложни сегменти.

Проф. J. Velenovský погрѣшно е възстановилъ отъ първата показана пó-горѣ форма на R. Illyricus L. единъ споредъ него самостоятеленъ и съвсѣмъ новъ видъ, който е и поименувалъ R. Freynianus Vel.[1]) и твърди, че послѣдниятъ видъ се отличавалъ по пó-дребнитѣ си стебла, по долнитѣ листа, които сж прости или потроени повечето съ прости сегменти, самитѣ сегменти били пó-широки и ланцевидни. Обаче тѣзи бѣлѣзи, които Velenovský взима като отличителни само за R. Freynianus Vel., се явяватъ и у R. Illyricus L. Това може да се види отъ диягнозитѣ, които разни авторитетни ботаници още отдавна сж обнародвали за R. Illyricus L. Самъ Карлъ Линей, основательтъ на R. Illyricus, както и за нѣкои още други видове не е далъ пълна и точна диягноза, като казва, че тоя видъ билъ „foliis ternatis integerrimis lanceolatis . . . .“ (вж. Species plantarum Ed. II. 1762. Tom. I p. 776). Пó-послѣшнитѣ ботаници различно сж измѣнили и допълнили първата диягноза. Въ 1799 г. Willdenow въ четвъртото прѣрабогено издание на Species plantarum Vol. II p. 1317 хиректеризирá вида, че е „foliis sericeo-villosis ternatis: foliolis trifidis incisis integerrimis, calice reflexo“. Най-пьлна и найточна диягноза ни е далъ De Candolle въ 1824 год. Споредъ него R. Illyricus (и то на L.!!) е „foliis sericeo-lanuginosis primordialibus

---

[1]) *Prof. J. Velenovský.* Dritter Nachtrag zur Flora von Bulgarien. Prag. 1893. Отпеч. стр. 3—4. Допълнителна, а въ сжщото врѣме малко поизмѣнена диягноза авторътъ ни дава въ своята Flora Bulg. Suppl. I 1898 p. 5.

integris lineari-lanceolatis, ceteris tripartitis, lobis integris 3-partitisve linearibus . . . .“[1]) Boissier (Fl. Orient. V. I p. 29) обръща внимание, че между екземпляритѣ на R. Illyricus L. отъ Далмация и Италия се срѣщатъ и такива, на които листата сж токо речи перестонасѣчени (subpinnatisectis), стъблото съ по 1—3, нарѣдко по 6—7 цвѣтове. Сжщо тъй и отъ илустрованитѣ съчинения на Reichenbach-a, Icones Florae German. Vol. III Fig. 4587), на Schlechtendal, Langenthal и Schenk[2]) рисункитѣ за R. Illyricus L. съдържатъ бѣлѣзи, за които Velenovský твърди, че били специфическа особность за R. Freynianus Vel.

Сравненията, които азъ направихъ между екземпляритѣ на R. Freynianus Vel. отъ класическото находище (Кричимската ж.-п. станция) и чуждостраннитѣ екземпляри на R. Illyricus, които сж доставени въ ботаническия кабинетъ на Висшето училище, даватъ пакъ сжщитѣ резултати. Тъй напр. между нашитѣ растения отъ Кричимъ и между екземпляритѣ на R. Illyricus L., събирани въ Унгария (околностьта на гр. Пеща) въ A. Kerner-овата Fl. exs. Austro-Hungarica№ 1712, не сжществува абсолутно никаква разлика. Плодоветѣ на R. Freynianus Vel. отъ Кричимската станция сжщо сж досущъ прилични на тѣзи отъ унгарскитѣ екземпляри и на тѣзи български екземпляри, които самъ Velenovský признава, че принадлежатъ къмъ R. Illyricus L.

Считамъ за неизлишно да добавя, че проф. Dr. K. Fritsch (l. c. IV Th. p. 94), който е сравнявалъ Кричимскитѣ растения съ тѣзи отъ Австрия, сжщо е дошълъ до заключение, че не сжществува абсолутно никаква разлика между R. Freynianus Vel. и R. Illyricus L.

Ranunculus auricomus L. Типическа форма. (Rchb. Icon. Fl. German. Fig. 4599). По Петкови ниви и Бакойски-баиръ до Габрово (Иванъ Нейчевъ).

Екземпляритѣ иматъ всички листца на стъблото линиевидни и цѣлокрайни.

**R. auricomus L. var.* β *incisifolius Rchb.* (Rchb. Icon. Fl. German. Fig. 4599). Срѣща се доста начесто въ Софийско (М.-Маловски манастиръ, лѣтнитѣ лагери при Княжево, Куру-багларъ), Драгоманъ, Сливенъ, Сотира при Сливенъ, Габрово (Иванъ Нейчевъ).

---

[1]) *A P De Candolle:* Prodromus systematis naturalis regni vigitabilis 1824. Vol. I p. 19. Азъ цитирамъ само тази часть отъ описанието, която е нужна за сравнение съ новия видъ.

[2]) Издание V отъ E. Hallier. Flora von Deutschland, Oesterreich und der Schweiz. 1882. Vol. XI, Fig. 1043, pag. 151.

Отъ повечето находища стъбленитѣ листца сѫ длъгнести линиевидни или малко поразширочени и къмъ основата не се прѣстисватъ въ тѣсна дръжка. Листцата отъ странитѣ, а особно къмто прѣдната страна сѫ малко много назѫбени и зѫбчетата не сѫ еднакви.

Габровскитѣ екземплари малко се отличаватъ по това, че листцата на стъблото сѫ снабдени съ доста дълги тънки дръжки и петурката на листцата е доста правилно назѫбена.

* *Ranunculus Cassubicus L.* По храсталацитѣ надъ Глава-Панега при Луковитъ.

Екземпляритѣ, които събирахъ два пѫти на реченото мѣсто, сѫ вече прѣцъвтѣли и съ плодове, но тѣ по повечето си бѣлѣзи отговарятъ на речения видъ. Долнитѣ листа биватъ по 1, 2 или по повече, тѣ иматъ сърдцевидна-бъбрековидна и доста закръглена форма, краищата на листата нарѫбени, отгорѣ и отдолу покрити съ многобройни трихоми (влакна). Листата на стъблото сѫ сложни дланисти и отдѣлнитѣ имъ листца сѫ повечето ланцевидни и доста широки отъ двѣтѣ страни съ многобройни малки зѫбчета, както и попрѣдишнитѣ листа тѣ сѫ отгорѣ и отдолу и по рѫбоветѣ покрити съ влакна. Най-горнитѣ листца сѫ неназѫбени и по индумента си сходни съ другитѣ листа. Плодоветѣ сѫ издути; едни отъ тѣхъ иматъ стлъбче право и само на върха заострено, а други (върху сѫщитѣ екземпляри!) сѫ съ стлъбче закривено още отъ основата. Върху прѣцъвтѣлитѣ и завързали вече плодъ стъбла долнитѣ листа сѫ значително увеличени и иматъ до 10 см. широчина. Единъ само бѣлѣгъ, който на нашитѣ екземплари не можехъ положително да констатирамъ, е дали тѣ иматъ безлистни влагалища или не. Както се каза, екземпляритѣ сѫ събирани доста късно, а въ това врѣме влагалищата не биватъ добрѣ запазени. За тоя новъ за нашата флора видъ сѫ нужни още допълнителни материяли.

Ranunculus pedatus W. K. Доста разпространенъ по софийското поле, както по влажнитѣ, тъй и по сухитѣ ливади и пасища. Имамъ сѫщо тъй екземпляри отъ сливенското, ямболското, радомирското, пловдивското и хасковското поле.

Отъ всичкитѣ находища екземпляритѣ сѫ еднакви и напълно сходни съ тѣзи отъ Унгария и Трансилвания (A. Kerner. Fl. exs. Austro-Hungarica № 1710 I и II). Цѣлитѣ имъ стъбла сѫ покрити съ косми. Между многобройнитѣ екземпляри изъ Софийско два (изъ околностьта на София между пепиниерата и Курубагларъ) срѣщнахъ съ стъбла, на които долната половина на стъблото е гола. Къмъ досегашнитѣ познати за тоя видъ диягнози имамъ да направя

слѣдното допълнение. Както въ българскитѣ, тъй и въ австро-унгарскитѣ екземплари долнитѣ листа не сж всички съвсѣмъ голи, както това се споменува у De Candolle (Prodromus Vol. I p. 28), у Velenovský (Fl. Bulg. 1891 p. 8) и въ други още съчинения, а иматъ дръжки покрити съ косми, сжщо тъй и листцата на повечето отъ долнитѣ листа иматъ по ржбоветѣ си доста много рѣсни, слѣдователно листата не могатъ да се считатъ за съвсѣмъ голи.

**Ranunculus fontanus Presl*. (Ranunculus Flammula L. var. reptans Gheorghieff olim!) По изворнитѣ и мочурливи мѣста на баташкия (19 августъ 1887 г.) и чепеларския (6 августъ 1891 г.) Карлъкъ въ Родопитѣ, по върха Голѣми-станъ надъ с. Топли-долъ до сръбската граница (25 юни 1895 г.) и по планината Църна-трава (Плана) въ западна България (22 юни 1895 г.). По послѣднитѣ двѣ находища екземпларитѣ сж намѣрени отъ Димчо Михаиловъ.

Тоя новъ за българската флора видъ лесно може да се смѣси съ Ranunculus Flammula L. var. reptans Hallier и съ R. ophioglossifolius Vill, и дѣйствително азъ пò-прѣди (1889 г.) погрѣшно го считахъ за R. Flammula L. var. reptans и за такъвъ е обнародванъ въ моитѣ „Материяли по флората на Южна България (Тракия)“. R. fontanus Presl се отличава отъ R. Ophioglossifolius Vill., който имаме отъ Садово (В. Стрибърни), че първия има плодове гладки, доста сплоснати, съ ясенъ ржбъ отъ прѣдна и задна страна, а на върха се изтъньчаватъ въ едно дълго стлъбче. Дръжкитѣ на цвѣтоветѣ, горнитѣ части на стъблото, както и другитѣ части на растението сж съвсѣмъ голи. R. Ophioglossifolius Vill. отъ горѣказаното находище има плодове, покрити съ многобройни брадавички, дръжкитѣ на цвѣтоветѣ и горнитѣ части на стъблото сж покрити съ многобройни полегнали космици. Сетнѣ, R. fontanus Presl. се отличава отъ влѣкущата форма на R. Flammula L. (var. reptans) най-вече по голѣмината на цвѣтоветѣ. Първиятъ видъ (R. fontanus) има два пжти пó-малки цвѣтове. Освѣнъ това R. Flammula L. има плодове съвсѣмъ кълбести и стлъбчето имъ е съвсѣмъ незамѣтно.

Нашитѣ растения отъ Родопитѣ и отъ западна България сж еднакви. Тѣхата диягноза е слѣдната:

Растение многогодишно съ влѣкущи стъбла, като отъ едно главно стъбло излизатъ други второстепенни стъбла, които сж полегнали и коренятъ (изпущатъ корени) на мѣстата, дѣто сж вжзелитѣ. Въ западно-българскитѣ екземплари има и такива, на които стъблата не изглеждатъ да сж влѣкущи. Всичкитѣ части на растението сж голи (лиси). Листата сж прости, всички снабдени съ

дръжки или поне долнитѣ съ дълги дръжки. Пстурката на листата е доста широка и повечето копиевидна, ржбоветѣ на прѣдната половина назжбена съ доста голѣми и неравни зжбчета. Цвѣтоветѣ дребни; чашечнитѣ имъ листа сж голи, закржглено-яйцевидни, издути и прилегнали върху вѣнечнитѣ листа, които сж сжщо голи яйцевидни и малко пó-дълги отъ чашечнитѣ листа; плодоветѣ сж дребни, голи, яйцевидни, отстрани малко сплоснати и иматъ ясни ржбове на прѣдна и задна страна, а горната имъ страна е съ добрѣ развито стлъбче.

Откриванието на R. fontanus Presl. въ България, а особно въ източната часть на Родопитѣ е отъ особна важность за географията на растенията. До скоро за тоя видъ се знаеше, че е разпространенъ само въ средиземноморския поясъ, и то въ Сицилия и Южна Италия[1]). Неотдавна (1894 г.) той е билъ откритъ въ Сърбия на Власинското езеро, недалечъ отъ нашата западна граница, и на Букова-глава при Лесковацъ[2]). И тъй за сега чепеларскиятъ Карлъкъ въ Родопитѣ се явява като най-източни прѣдѣлъ, до който засѣга R. fontanus Presl.

**Ranunculus platanifolius* L. (Rchb. Icon Fl. German. Vol. III, Fig. 4585 β). Покрай поточнитѣ мѣста на Витоша надъ Драгалевския манастиръ, по влажнитѣ сенчести мѣста въ пояса на смърчоветѣ въ Тетевенския балканъ надъ колибитѣ Зеленика, по поточнитѣ влажни мѣста на Петроханъ, по Вѣтренъ балканъ въ западна България (Димо Михаиловъ), въ долината на Крайна-рѣка въ Костенския балканъ. Отъ всички изброени находища въ сбирката си азъ притежавамъ екземплари само отъ показания видъ. Тука трѣба да се причислятъ и тѣзи материяли, които пó-прѣди въ 1889 и 1890 г. съмъ обнародвалъ като R. aconitifolius L. Вѣроятно е, че и обнародванитѣ растения отъ проф. J. Velenovský, И. К. Урумовъ и др. като R. aconitifolius L. ще да сж отъ сжщия видъ, защото отъ находищата, които тѣ показватъ, и азъ имамъ материяли. По бѣлѣзитѣ си нашитѣ екземплари се характеризуватъ, че иматъ дръжкитѣ на цвѣтоветѣ много дълги — тѣ сж нѣколко пжти (4 до 5 и повече) пó-дълги отъ бректеитѣ и сж съвсѣмъ голи. Типическитѣ екземплари отъ R. aconitifolius L., които имаме отъ Gastein при Salzburg въ Австрия, иматъ кжси дръжки и дръжкитѣ отъ вънъ сж покрити съ влакънца, и тѣ сжществено се отличаватъ отъ

[1]) Nyman. Conspectus Florae Europaeae.

[2]) Fritsch l. c. I Th. p. 39.

българскитѣ. Отъ всичко се види, че въ България най-вече ще да е разпространенъ R. platanifolius L.; колкото за другия видъ неговото сѫществуванье за България още не е положително констатирано и трѣба пó-натамъ върху тоя въпросъ да се обърне внимание.

**Ranunculus arvensis L. var. β tuberculatus Koch.* (Synopsis Fl. Germ. et Helv. Ed. III. Vol I p. 16). Срѣща се по нивитѣ при с. Драговищица, с. Бояна, с. Горни-Лозенъ въ Софийско, с. Своrье Искрецко, Бѣльово. Токо речи всѫдѣ се намира заедно и съ типическата форма Ranunculus arvensis L. и вѣроятно е, че тоя вариететъ ще да е сѫщо тъй разпространенъ, както и типическата форма. Въ досегашната литература не е показанъ споменатиятъ вариететъ.

**Ranunculus Sardous Crantz var. tuberculatus Čel.* (Prodromus d. Flora von Böhmen p. 418). По една полянка между с. Мокренъ и Котелъ (събралъ Ив. Момчиловъ. 1893 г.). Тоя вариететъ до сега имамъ само отъ едно находище.

**Ranunculus Sardous Crantz var. laevis Čel.* (Prodromus d. Fl. v. Böhmen p. 418). По влажнитѣ мѣста до Бунарджика при Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Русе, до р. Видъ при Плѣвенъ, Куру-баrларъ, с. Бояна, Подуяне София, край Шипченското шосе при Габрово (Ив. Нейчевъ), с. Подцърненци—Радомирско. Тоя вариететъ въ България е най-вече разпространенъ сѫщо тъй, както и въ Русия (вж. Шмальгаузенъ: Флора Средней и Южн. Россiи. 1895 т. I стр. 21).

**Ranunculus Sardous Crantz var. parvulus* (R. parvulus L. mant. I. 79). Отъ Гложка-планина до с. Горна-Лисина въ западна България. Събралъ Димчо Михаиловъ.

По всички сѫществени бѣлѣзи прилича на Ranunculus Sardous Crantz. var. laevis Čel., но се отличава, че е съвсѣмъ дребенъ. Стърковетѣ (стъблата) иматъ отъ 1—3 цвѣта и вече съ напълно развити плодове едва достигатъ 4—8 см. височина, а самитѣ плодове сѫщо тъй голѣми и устроени както у означения вариететъ.

София, 15. ноември 1899 г.

Николай Христофоровичъ Палаузовъ.

Чърти отъ политическата му дѣятелность.[1])

Отъ Р. М. Каролевъ.

(Четено въ събранието на дружеството на 5. мартъ 1900.)

Тъкмо прѣди година (на 2. мартъ 1899.) българскиятъ народъ изгуби едного отъ своитѣ стари, даровити, пламенни и едного отъ своитѣ безкористни родолюбци, най-ревностни дѣйци, които пробудиха народа къмъ новъ черковенъ, политически и книжовенъ животъ; той изгуби Николая Хр. Палаузовъ, почетенъ членъ на Българското книжовно дружество, прѣдседатель на българското Одеско настоятелство, душеприказчикъ на В. Е. Априловъ и попечитель на Габровското училище.[2])

Загубата на Палаузова се оплаква не само отъ цѣлъ български народъ, но и отъ руската интелигенция, отъ много руски обществени учреждения и благотворителни дружества. Неговата дѣйность високо се е цѣнила не само отъ българскитѣ родолюбци, но и отъ самото руско правителство. Неговото служенье на България е било въ същото врѣме служенье и на Русия — второто негово отечество — която той обичалъ отъ цѣла душа и сърце и на която билъ дълбоко и беззавѣтно прѣданъ.

Николай Христофоровичъ Палаузовъ е роденъ въ Габрово прѣзъ 1821. година. Първоначалното си образование е получилъ въ килията на родното си мѣсто, дѣто училъ букваря и наустницата при даскалъ Калинча. На 1830. година (когато билъ на 9 години) стрика му Николай Степановичъ Палаузовъ, одески тър-

[1]) Материялитѣ за тоя биографиченъ очеркъ сѫ черпени изъ архивата на самия покойникъ. На руски езикъ написа кратъкъ очеркъ професоръ П. Казанскій въ „Русская Старина“ 1899, издаденъ и отдѣлно, Спб. 1899.

[2]) Вж. поменикъ за Н. Х. Палаузовъ въ П. С. кн. LIX. 820-2.

говецъ, неизмѣнимъ сподвижникъ и другарь на В. Е. Априловъ, го повикалъ въ Одеса и го далъ да се учи въ Ришелевския лицей, та свършилъ наукитѣ си въ 1842. година.

Още сѫщата година Николай Христофоровичъ взелъ руско подданство и влѣзълъ на руска служба въ Одеския митнишки окрѫгъ, та до самата си смърть служилъ все въ митницата, като достигналъ да бѫде назначенъ членъ на Одеската митница и да приеме звание „дѣйствительный статскій совѣтникъ“. Въ това звание той и умрѣ. За неговата усърдна и безукорна служба и за особнитѣ си заслуги въ разнитѣ длъжности той е билъ награденъ съ Св. Владимиръ III и IV степень, Св. Анна II и III степень, има знаковетѣ за отличие за непорочна служба за 25, 40 и 50 години и тъмнобронзовъ медалъ за споменъ на войната прѣзъ 1853—1856. А за своята висока патриотична дѣйность е билъ награденъ отъ българския князъ съ сребъренъ медалъ и за заслуга съ ордена Св. Александъръ II степень съ звѣзда и съ ордена I степень „за гражданска заслуга“.

Покойниятъ Палаузовъ спада между ония първи доблестни и самотвържени дѣйци, които съ лични усилия и жертви пристояваха за възражданьето на България. И тѣхниятъ подвигъ е наистина за очудванье.

„Възражданьето на българския народъ — справедливо бѣлѣжи Иречикъ — се извърши въ течение на единъ животъ.“ И тоя дълбокъ, коренeнъ прѣвратъ се извърши не съ пушки и топове, не съ проливанье кръвь, но мирно и тихо съ помощьта на книжнината и училището. Благотворното умствено, обществено и политическо движение, което бѣ обзело цѣла Европа въ края на миналото столѣтие, не остана безъ въздѣйствие и върху българския народъ. То извади у него на чело онѣзи незабвени патриоти, които го пробудиха отъ дълбокъ сънь и го поведоха къмъ духовно и политическо освобождение. Светитѣ и благородни стремления на българскитѣ доблестни и неуморни дѣйци намѣриха гореща и дѣятелна подрѫжка между българитѣ емигранти въ Русия (въ Одеса) и Влашко (въ Букурещъ). Идеята за народна независимость и свобода, както въ сама България, тъй и между емигрантитѣ българи, бѣше заявила вече своето право и не можеше да се потъпче; само относително разрѣшаваньето ѝ още въ самото начало се появили съвсѣмъ различни единъ отъ други погледи между одескитѣ и букурешкитѣ патриоти. Букурешкитѣ българи повече тежнѣха къмъ западнитѣ държави, а одескитѣ се прилѣпиха къмъ Русия, чието влияние имаше голѣмо зна-

чение за славѣнитѣ, понеже Русия въ началото на XIX столѣтие играеше ролата на освободителка на народитѣ и избавителка на Европа отъ тиранията на Наполеона. Русия, тая велика славѣнска държава, бѣше онзи центъръ на обществения и политически животъ, който одеситѣ българи виждаха прѣдъ себе си и къмъ който устремяваха погледитѣ си. Надеждата на руска помощь даваше нови сили на тия български патриоти. Тѣ се прилѣпиха беззавѣтно къмъ Русия, като напълно убѣдени, че само отъ Русия може да дойде българското избавление. Истински изразитель на тѣхнитѣ надежди и стремления бѣ покойниятъ Палаузовъ. Той показа това чрѣзъ своята плодотворна дѣятелность прѣзъ цѣлия си животъ и чрѣзъ дѣятелностьта на основаното отъ него българско Одеско настоятелство, което събираше пожертвувания въ полза на отсамдунавскитѣ българи.

Умътъ му съзнаваше и сърцето му чувствуваше взаимното тежненье между двата братски народа, руския и българския, и той посвети живота си да развие и уячи тая взаимность. Той много дълбоко разбираше, че доклѣ народътъ не заякне въ духовно отношение, всѣко опитвание да се освободи съ свои собствени сили може само да го ослабява; затуй съ всички сили се трудѣше за облекчение на бѣдата му и разсѣванье на невѣжеството му. Съ тая цѣль той още отрано се погрижи да се запознае съ висшитѣ руски власти и държавни мжже, както напримѣръ съ князетѣ Паскевичъ, Горчаковъ, Васильчиковъ, Черкаски, съ графа Игнатиевъ и мн. други, на които е давалъ докладни записки за нуждитѣ на българския народъ.

Голѣмо значение иматъ запискитѣ на Николая Христофоровичъ Палаузовъ, понеже тѣ запознаваха съ българскитѣ работи, както държавнитѣ мжже на Русия, така и руското общесто. Първата му записка е написана въ 1853 година (въ началото на Кримската война) до А. П. Озеровъ, руско-императорски повѣреникъ въ Цариградъ; въ нея изказва нуждата за отваряньe въ Блгария централно училище, като посочва и мѣстото за таково училище и срѣдствата за поддържанье.[1]) Въ сжщата година той подаде друга записка на главнокомандующия на руската армия въ Кримската война, князъ Горчаковъ, въ която описа теглата на българитѣ отъ турцитѣ и опасното имъ положение въ врѣме на войната; третя пъкъ прѣдаде на графа Остенъ-Сакенъ, въ която посочва, съ какви способи да се склонятъ бъл-

[1]) Тая важна записка е обнародвана цѣла въ оригиналния й руски текстъ въ ПС. LVIII. 621—629.

гаритѣ да дѣйствуватъ съвмѣстно съруситѣ въ врѣме на войната противъ турцитѣ за своето освобождение. Освѣнъ тия сѫщата година той подаде и други нѣколко записки съ нó-малко значение [напримѣръ: за нуждата, да се отвори при главната руска квартира българска канцелария (записка отъ 1854. г., когато Палаузовъ бѣше командируванъ въ Букурещъ по българскитѣ работи); за нуждата, да се пратятъ двама българи въ Добруджа да събиратъ свѣдѣния за вѫтрѣшното устройство и управление на завзетия въ това врѣме отъ рускитѣ войски край (писана въ Букурещъ); за нарежданье управление въ градоветѣ, които завзиматъ рускитѣ войски; за недостатъцитѣ на тогавашното формируванье кадрове на българскитѣ доброволци (волентири) и какъ да се избѣгне нуждата отъ подобно формируванье; за нуждата, да се изпратятъ отъ Русия за България черковни книги, сѫдове, одѣжди и др.]. Тия докладни записки, прѣдизвикани отъ военнитѣ дѣйствия въ България, бѣха най-живата негова патриотическа дѣятелность както до Кримската война, така и слѣдъ нея до освобождението на България.

Отъ докладнитѣ записки на Николая Христофоровичъ особно значение иматъ запискитѣ, които е подалъ на княза Горчаковъ и на графа Остенъ-Сакенъ. Тѣ прѣдставятъ цѣла студия по българското освобождение и показватъ у автора дълбоко разбиранье не само на жизненитѣ задачи на българитѣ, но и цѣльта на руската политика на Балканския полуостровъ. Запискитѣ на покойния били извѣстни на много високопоставени лица, които имали влияние върху сѫдбинитѣ на тогавашна Русия. А записката му до княза Горчаковъ станала извѣстна на военния министъръ и на самия императоръ Николая I Павловичъ, който я похвалилъ и одобрилъ. Тая записка е имала извѣстно влияние върху мѣркитѣ на руското правителство, както при началото на Кримската война, тъй и прѣзъ цѣлото нейно продължение. За жалость азъ нѣмамъ на рѫка записката до графа Остенъ-Сакенъ, за да прѣдамъ нó-подробно нейното въ висша степень скѫпоцѣнно за нашето освобождение съдържание; затуй ще направя кратки извадки само отъ записката му до княза Горчаковъ.

Записката е писана на 20. юли 1853. год., слѣдъ обявението на кримската война, и има заглавие: *„За сегашното положение на българитѣ въ Европейска Турция“*. Тукъ съ пламенни думи се описва несносното положение на българитѣ подъ турското и гръцко иго и тѣхната отъ душа прѣданость на Русия, на която едничко тѣ възлагатъ надеждитѣ си за избавление отъ това иго. Откакъ излага въ кратки, но дълбоко прочувствувани думи цѣлата история

на българския народъ до кримската война Палаузовъ стига до робството имъ и казва: „Петвѣковното отоманско иго тежи надъ този народъ като страшно небесно наказание. Къмъ политическото иго се е присъединило и иерархическо, които той (българскиятъ народъ), мжжествено прѣнася съ рѣдко търпѣние, като се оставя на промисла на Оногова, въ ржцѣтѣ на когото се намиратъ сждбинитѣ человѣчески, и на защитата на руския царь, баща и благодѣтель на цѣлъ православенъ свѣтъ". Слѣдъ това почва едно по едно да описва теглата на българския народъ въ течение почти на 500 години. „Мжчно може да повѣрва човѣкъ, продължава пó-нататъкъ въ записката, какъ този народъ, отъ многото страшни гонения на православната вѣра, е останалъ непрѣклоненъ и вѣренъ на вѣрата въ всичката ѝ чистота. Въ днешното положение българитѣ всѣка година гинать отъ злоупотребенията и меча отомански, вѣрата имъ се прѣслѣдва, животътъ на всѣкиго зависи отъ произвола и на най-послѣдния турчинъ, правата на собственостьта не сж обезпечени отъ закона въ дѣйствителность; съ една дума, никой не е сигуренъ, че сутрѣ ще бжде живъ и имотътъ му нѣма да бжде разграбенъ". Цѣлата турска държава е прѣпълнена съ разбойници турци и арнаути, които окончателно убиватъ и най-слабата вжтрѣшна търговия, която се върти прѣимуществено отъ българи, като нападатъ на търговцитѣ по друмищата и ги обиратъ и убиватъ. Цѣли шайки разбойници и редифи вързуватъ навсѣкждѣ, като нападатъ на селата и правятъ страшни опустошения, обиратъ и убиватъ беззащитнитѣ и измжченитѣ българи безъ разлика на полъ и възрасть. „Въ своето звѣрско упоение — се казва въ записката — тѣ се наслаждаватъ отъ мжкитѣ, които извършватъ надъ българитѣ и отъ които настръхватъ космитѣ и се разтреперва сърцето, като налагатъ на главитѣ на нещастнитѣ нагорещени тигани, като имъ забиватъ клечки подъ ноктитѣ и др." Послѣ Палаузовъ говори, какъ командиритѣ на войската притѣсняватъ мирното население, като го каратъ да храни даромъ войската, и за подтвърдение на писаното привожда за примѣръ Омеръ-Паша, който подъ видъ на заемъ въ нѣколко часа отгорѣ събралъ отъ населението въ Търново 400,000 гроша, за да плати на войската си. Освѣнъ това, въ който градъ отивалъ, той принуждавалъ жителитѣ да плащатъ данъка си за двѣ години напрѣдъ, поради което тъмницитѣ въ онова врѣме били прѣпълнени съ затворници и отъ двата пола. Съ сжщо такива мрачни бои Палаузовъ описва и *ангарията*, която била повсемѣстна и тъй голѣма, че не било възможно да се избави отъ нея населението. Разправя,

освѣнъ материялнитѣ бѣди и страдания, още и нравственото прѣслѣдванье по всѣкакъвъ начинъ не само отъ турцитѣ, но и отъ висшето гръцко духовенство, отъ французи и отъ други европейци, привърженици на Портата. Възъ врѣме на това народно бѣдствие прѣзъ кримската война, когато България била прѣпълнена съ редовни войски, башибозуци, зейбеци и всѣкаква азиятска сгань, и католишката пропаганда не стояла съ сгърнати ржцѣ, но гледала и тя да се възползува. Двама агенти на Цариградското френско посолство обикаляли въ онова бѣдствено врѣме България и съ помощьта на гръцкитѣ владици и чрѣзъ заплашвания на мѣстнитѣ турски власти насила взимали отъ българитѣ подписи и печати на бѣла хартия. Тѣ споходили така Варна, Шуменъ, Търново, Русе и други градове „и на 3. юли — казва записката — заминали за Цариградъ за да турятъ въ дѣйствие своитѣ сатанински намѣрения“. Въ записката се говори и за крайно разорителната неправилна данъчна състема — втора язва въ Турция — понеже данъцитѣ и бериитѣ се даватъ на откупници“. Третьото нещастие за българитѣ е лишението имъ отъ всѣкакво религиозно-нравствено образование. Съ мрачни бои се описва религиозно-нравственото състояние на народа подъ висшата власть на иноплеменното и въ сжщо врѣме невѣжествено духовенство, което съ пари си купува катедритѣ и никакъ не радѣе за нуждитѣ на паството си. Окайва и низшето българско духовенство за крайното му невѣжество и безграмотность и се бои за народа да не би да се отметне отъ прародителската си вѣра. „Въ днешно врѣме, когато народътъ начена да съзнава и чувствува нуждата отъ образование, проститѣ поучения на безграмотнитѣ свещеници сж недостатъчни за него . . . Днесъ, когато народътъ вече се пробужда отъ дълговрѣменния сънь, когато той вече чувствува ползата отъ образованието, когато въ Турция е дозволена вѣротърпимостьта и чужденцитѣ отъ западъ се ползуватъ съ такава безгранична свобода и открито проповѣдватъ католицизма, когато и самитѣ българи, благодарение на разнитѣ обстоятелства, получаватъ възпитание на западъ, когато ставатъ учители въ българскитѣ училища чужденци отъ западъ, когато най-послѣ навсждѣ изъ България се съзира пагубно шуптенье на умоветѣ — голѣма опасность застрашава българския народъ и въ религиозно отношение. Изложенъ на непоносими страдания, прѣслѣдванъ и притѣсняванъ отъ турското правителство, раздиранъ отъ политиката и злоупотрѣбенията на висшешето духовенство, народътъ въ отчаянието си може да дойде до крайность и да стане нещастна жертва на двѣ злини — или да

бѫде съвсѣмъ изтрѣбенъ отъ турския мечъ, или да прѣгърне ислама, католицизма и даже безбожието“.

Така Палаузовъ доказва, че едничката надежда на българитѣ за освобождение е на Русия. „Българитѣ и по душа и по мисли сѫ прѣдани на Русия и на нейната майчина помощь основаватъ всичкитѣ си надежди за изцѣряванье на вѣковнитѣ си рани. Тѣ вѣрватъ и се надѣватъ на бащинското милосърдие и на високата справедливость и безкористие на императора всеросийски, съ които той прѣди малко очуди Европа, че той милостиво ще се застѫпи и нѣма да допусне тоя сѫщия народъ, това сѫщото Христово стадо, за облекчение злополучната участь на което той издигна карающа та си дѣсница, нѣма да допусне да бѫде подложено на нови, още по-голѣми страдания, на още по-унизителни за православното християнство притѣснения“. Западнитѣ чужденци и политическитѣ зломисленици се ползуватъ отъ всѣки случай, за да разпространяватъ лъжливото си учение между неопитнитѣ българи и вече сѫ успѣли да посѣятъ въ душата на много крѣхки и неопитни млади анархически мисли и понятия. Но народната маса, макаръ и угнетена до крайность, не е вече такава, каквато е била прѣди 20 години; тя съзнава вече достоинството на човѣшката личность и нуждата отъ християнска подкрѣпа. Народътъ вече знае, че едно врѣме е ималъ славно и силно царство, та и днесъ желае да има такова политическо значение, каквото иматъ и другитѣ еднoплеменни и едновѣрни нему народи, сърбитѣ, власитѣ, молдованитѣ, подъ покровителството на друга по-силна държава, прѣимуществено православна. Въ усилието си да излѣзе отъ това жалко, унизително положение, той може да залови или законния пѫть, или беззаконния — анархията. За това нужно е да се насочи къмъ законния пѫть. „Въ заключение пакъ ще повторя — казва Палаузовъ — че българитѣ неизмѣнно сѫ прѣдадени на Русия, къмъ нея сѫ обърнати погледитѣ имъ и подъ крилѣтѣ на мощния руския орелъ тѣ се надѣватъ да излѣкуватъ вѣковнитѣ си рани. Българитѣ ще намѣрятъ въруситѣ свои братя, които ще посрѣщнатъ съ отворени гърди като свои избавители — тѣ въ всичко ще имъ помагатъ. Но за по-успѣшно съгласуванье ползитѣ на Русия за доброто на България трѣба да дѣйствуватъ природни българи, които да сѫ извѣстни на руското правителство, да съзнаватъ до каква степень то съчувствува на християнскитѣ нужди на българския народъ, да бѫдатъ извѣстни и да се ползуватъ съ довѣрие и между самитѣ българи, та въ благоприятенъ случай да могатъ да дѣйствуватъ за освобождението на България.“

По такъвъ начинъ като се стараелъ да привлѣче руското правителство къмъ освобождение на България — което и съставяло главна цѣль на записката — Палаузовъ ималъ въ сжщото врѣме постоянно прѣдъ очи да запази България отъ възможни покушения върху свободата ѝ отъ страна на силната покровителка. Ето какво говори той въ записката си за свободата на България.

Като описва на какви неизказани тегла и мжки сж били подложени българитѣ слѣдъ руско-турската война въ 1829. год., какъ народътъ подъ тежкото турско иго е можелъ не само да разлюби, но дори да възненавиди Русия и да напусне и послѣдната си надежда на нея, па да се хвърли въ ласкателнитѣ обятия на западъ, той увѣрява, че благодарение на дълбокото чувство на религията и на сжщо тъй дълбоката прѣданость къмъ Русия, България не е направила ни едното, ни другото; но наопаки, като свидѣтелка на слабостьта на Турция и на несъкрушимата сила на Русия, върху тѣзи два камька е основавала своята надежда за бждеще и съ търпѣние е наченала да развива своята народность чрѣзъ отварянье училища, издаванье книги, оживяванье народнитѣ прѣдания и история, изпращанье младежи въ рускитѣ училища, разпространяванье на търговски връзки съ Русия и т. н. Българскиятъ народъ, като съзнавалъ своитѣ възраждащи се сили и като билъ изкарванъ изъ търпѣние, на нѣкои мѣста е възставалъ, а особно слѣдъ освобождението на гърцитѣ (напр. Нишкото възстание въ 1841, година) и чрѣзъ това билъ излаганъ на още по́-голѣми жестокости и притѣснения. Но не е било възможно да се потъпчатъ появилитѣ се въ душата му мисли и желания за освобождение отъ турското иго. Той чака само благоприятенъ случай и всичкитѣ си надежди възлага на едновѣрна и едноплеменна Русия. Обаче въ едно нѣщо народътъ не е напълно увѣдоменъ, а именно какъ мислятъ за него руситѣ и какво мисли Русия да му прѣдостави занапрѣдъ. Българитѣ напълно сж увѣрени, че Русия нѣма да ги злоупотрѣби. „Прѣданостьта имъ къмъ Русия е несъмнена. Но трѣба да се увѣрятъ посрѣдствено или непосрѣдствено, че страданията имъ сж извѣстни, че Русия се грижи за подобрение на участьта имъ и намира възможно тѣхното освобождение. Може би българитѣ отдавна щѣха да възстанатъ, за да се избавятъ отъ турското иго, но като виждатъ дружбенитѣ сношения на Русия съ Портата и като знаятъ, съ каква сила Русия прѣслѣдва бунтовницитѣ, за каквито тѣ би се смѣтали въ случай на възстание, въздържали сж се, като прѣдоставятъ себе си на грижитѣ на Русия“. По́-нататъкъ Палаузовъ обя-

снява, какъ съ най-голѣмо усърдие различни европейски емисари, върли неприятели на Русия, се скитатъ навсѫдѣ изъ България, Тракия и Македония и открито проповѣдватъ на българитѣ недовѣрие къмъ Русия, като привличатъ на страната си ония хора, които се радватъ на добро обществено мнѣние и иматъ влияние върху народа, като не жалятъ ни пари, ни ласкателни обѣщания. Та и самата Порта прибѣгва къмъ подобни срѣдства, като пуща подкупени отъ нея шпиони да слѣдятъ мислитѣ и намѣренията на българитѣ и да ги подбуждатъ къмъ възстание, та да има прѣдлогъ и поводъ да изкоренява народния духъ и всѣко проявение на симпатия къмъ Русия. Но българитѣ, научени отъ кървавитѣ опити, колко скѫпо имъ струва всѣко опитванье за възстание, днесъ сѫ се въоружили съ двойно търпение и се прѣструватъ на глухи и нечувствителни къмъ притѣсненията и угнетенията, като се надѣватъ за по-добро бѫдеще. „Тѣ сѫ готови всички до единъ да възстанатъ и да свалятъ отъ себе си турското иго, но да възстанатъ съ съдѣйствието и помощьта на Русия. Но тѣ още не сѫ увѣрени, какъ Русия ще погледне на това; тѣ, както и горѣ се каза, сами себе си увѣряватъ въ това, като нѣматъ положителни данни, до каква степень имъ съчувствува въ това Русия. За това отъ една страна като не сѫ увѣрени фактически, отъ друга като виждатъ, че слѣдъ всички войни на Русия съ Турция тѣ сѫ си остаяли въ сѫщото положение на произвола на турцитѣ; отъ третя като иматъ прѣдъ видъ Нишкото и Бѣлградчишкото възстания, когато толкова българи се изгубиха; отъ четвърта изкушавани отъ чуждитѣ емисари, които се стараятъ да имъ внушатъ недовѣрие къмъ Русия, и най-послѣ подбуждани отъ турскитѣ шпиони, българитѣ се намиратъ въ най-ужасно недоумѣние и нерѣшителность, какво да прѣдприематъ и какво да правятъ“.

Още когато князъ Меншиковъ напусналъ Цариградъ, Палаузовъ посочвалъ нуждата да се пратятъ въ България извѣстни прѣдани на Русия хора, прѣимуществено българи, които да прѣдразположатъ и увѣрятъ народа, че неговата участь ще бѫде облекчена и да бѫде готовъ за работа въ случай на нужда. Сега и въ записката си той повтаря сѫщото. „Азъ и самъ бихъ отишълъ въ България за тази цѣль; но като не съмъ упълномощенъ отъ правителството, като ще дѣйствувамъ върху мойтѣ съотечественици подбужданъ само отъ патриотизъмъ, крѫгътъ на дѣйствията ми щѣше да се ограничава само съ еднитѣ ми лични увѣрения, че българитѣ нѣма да бѫдатъ забравени и участьта имъ ще бѫде облекчена . . . .

Като продължавахъ до врѣме прѣписката си съ съотечественици отвждъ Дунава, азъ постоянно съмъ ги увѣрявалъ, че Русия като майка е разположена къмъ тѣхъ, че тя се грижи и мисли за тѣхъ и съмъ ги съвѣтвалъ да бждатъ благонадежни, благоразумни и да се пазятъ отъ западнитѣ чужденци. Но днесъ, като се прѣкратиха всички сношения съ Турция (слѣдъ обявлението на войната), всѣка прѣписка е много мжчна и дори невъзможна." Прѣзъ 1845. година Палаузовъ бѣ обикалялъ България въ продължение на 4 мѣсеца, за да изучва народа. „Като изучихъ казва практически моитѣ съотечественици, за дългъ на съвѣстьта си считамъ смирено да прѣдставя на благоусмотрѣнието на началството онова, което може да съдѣйствува, когато стане нужда, за успѣшното достигание ползата на Русия за доброто на България". Слѣдъ това дава мнѣние, какъ може Русия да се възползува отъ помощьта на българитѣ въ прѣдстоещата руско-турска война (кримската). Той казва, че българитѣ колкото ненавиждатъ турцитѣ, защото ги притѣсняватъ, толкова повече ненавиждатъ и висшето гръцко духовенство, дѣто то държи народа въ духовна тъмнина, дѣто се старае да унищожи всѣко народно събужданье, прѣслѣдва славѣнския языкъ въ богослуженито, а натрапя на народа непонятния нему гръцки языкъ, и ненавижда го още за това, дѣто винаги за достиганье своитѣ цѣли го клевети въ политическо отношение прѣдъ Дивана. „За това българитѣ желаятъ да се избавятъ отъ деспотизъма еднитѣ и другитѣ (т. е. турцитѣ и гърцитѣ), като сж недоволни отъ послѣднитѣ не само поради въпиющитѣ злоупотрѣбения по иерахическото управление на България, но и за това, че тѣ (гърцитѣ), по користолюбие, много пжти сж издавали на Портата тайнитѣ помисли на българитѣ. За това никакъ не трѣбя да се повѣряватъ на гърцитѣ българскитѣ работи; инакъ българитѣ ще бждатъ недовѣрчиви и успѣхътъ ще бжде съмнителенъ." Палаузовъ съвѣтва да се дѣйствува между българитѣ чрѣзъ руси; но прѣдупрѣдява, че руситѣ ще дѣйствуватъ много бавно, макаръ и съ успѣхъ, понеже отъ една страна тѣ не познаватъ отблизу българитѣ, а отъ друга страна българитѣ, като нѣматъ никакви прѣки сношения съ руситѣ, ще бждатъ като нерѣшителни. За най-сигурно и сгодно срѣдство той прѣпоржчва да се употрѣбятъ природни българи вмѣсто руси, прѣимуществено такива българи, които да сж извѣстни и на руското правителство, и между българитѣ да се ползуватъ съ довѣрие, извѣстность и авторитетъ. А за такива той прѣпоржчва живѣещитѣ въ Русия българи, особно одескитѣ. Уважението и довѣрието народно ще бжде още по-голѣмо, ако тѣзи

лица се намиратъ на държавна служба въ Русия. „Друго бива, когато българинъ заговори съ своитѣ сънотечественици на родния си езикъ, като се примѣнява къмъ образа на тѣхнитѣ мисли и желания. Само единъ природенъ българинъ може съ успѣхъ да подѣйствува върху своитѣ сънотечественици. Българитѣ сж готови да се въоружатъ и въ всичко да съдѣйствуватъ, до колкото могатъ, наруситѣ за достигание общата цѣль. Но българитѣ трѣба да се убѣдятъ, че като съдѣйствуватъ съвокупно на руситѣ, тѣ освобождаватъ и себе си отъ турското иго. А това най-добрѣ може да го извърши природенъ българинъ, подкрѣпенъ отъ руситѣ.“ Слѣдъ това Палаузовъ увѣрява, че поне половината отъ българитѣ иматъ оржжие и конье и сж изкусни ядзачи и стрѣлци. Само ще трѣба да се дадатъ оржжие и припаси на ония, които нѣматъ такива. Той е увѣренъ, че България може да даде до 100000 конника, а въ случай на всеобщо възстание (а това лесно може да стане, ако потрѣба) и стотина хиляди ратника и отъ двѣтѣ страни на Балкана.

Обаче Палаузовъ прѣдупрѣдява, че е невъзможно и дори пагубно да се подигне народно възстание въ България прѣди да минатъ рускитѣ войски Дунава. Затуй прѣдлага слѣдното срѣдство като най-вѣрно и сигурно, а именно да се пратятъ отъ Русия двама трима познати българи, като емисари, подъ прѣдлогъ за търговия, които да прѣдразположатъ народа къмъ дѣйствуванье, въ случай на нужда, и главното да му внушатъ тая мисъль, че сега настая за него най-благоприятно врѣме, и ако го изпусне, ще бжде отъ негова страна измѣна прѣдъ Бога и отечеството. Тѣзи емисари трѣба да увѣрятъ българитѣ, че руситѣ идатъ да ги освободятъ, че въ случай на нужда ще имъ се дадатъ оржжия и припаси, да се биятъ противъ общия неприятель; трѣба да имъ внушатъ да се пазятъ отъ западни чужденци, както отъ змии и т. н. Но доклѣ се почнатъ военнитѣ дѣйствия отвждъ Дунава тѣ трѣба да мируватъ и тайно да се готвятъ и да съобразяватъ всичко. „Съ една дума, тѣзи емисари трѣба да приготвятъ народа. Когато походътъ за Дунава бжде окончателно рѣшенъ, тогава безъ забава за въодушевение на българитѣ ще трѣба да се напечата възвание и да се разпространи, макаръ и неофициялно, навсждѣ между народа, като му се прѣдкаже пó-добра бждещность.“ Емисаритѣ, които ще бждатъ пратени за работа между народа, трѣба да бждатъ раздѣлени на три разреда: *едни*, въ качеството на български депутати, трѣба да се намиратъ постоянно при главната квартира и корпуситѣ, за да получаватъ заповѣди и отъ своя страна да прѣдставятъ прошения и забѣлѣжки; *други*, из-

брани отъ тѣзи депутати, да се разпращатъ по разни мѣста да извършватъ каквото е нужно въ качеството на агенти и др.; а *трети* да се намиратъ като прѣводачи при началницитѣ, които се прѣдназначаватъ за особнитѣ български отреди, които има да се формируватъ, понеже повечето отъ тия началници трѣба да бждатъ руски офицери, като нѣма между българитѣ такива хора, които да знаятъ военната тактика и да могатъ да ржководятъ българитѣ за съгласно дѣйствие съ рускитѣ войски. „Въ заключение за жалость трѣба да кажа, че българитѣ въ сегашно врѣме се намиратъ въ такова душевно настроение, че ако и сега тѣхната участь не бжде облекчена отъ Русия, несъмнѣно е, че довѣрието имъ къмъ нея ще се скжса и тѣ безвъзвратно могатъ да бждатъ увлѣчени въ враждебната и коварна за Русия западна система."

„Най-послѣ прѣдлагамъ списъкъ на българитѣ, които могатъ да бждатъ употрѣбени на работа".

Тоя списъкъ азъ не могохъ да добия.

Съ тия думи Палаузовъ свършва записката си до княза Горчакова.

Докладнитѣ си записки за нуждитѣ на българитѣ Николай Христофоровичъ продължавалъ да подава на държавнитѣ лица въ Русия и слѣдъ свършъка на кримската война. Отъ тѣхъ особно е важна записката, подадена въ 1856. год. Въ нея се говори за нуждата да се отварятъ руски консулства въ България и агентства въ европейска Турция, като се посочватъ и мѣстата за еднитѣ и за другитѣ; сжщо тъй и да се прѣдстави на българитѣ право за руско подданство. Проектътъ на Палаузова билъ туренъ въ изпълнение отъ руското правителство. Още повече се разширила и уячила дѣятелностьта на Палаузова откакъ било основано българското настоятелство въ Одеса, което е играло важна обществена рола въ българското движение. То е било главния дѣецъ въ сношенията на Русия съ българитѣ до освободителната война, като е поддържало у българския народъ непрѣкжсната връзка съ Русия.

Българското одеско настоятелсто е основано по инициятивата на Николая Христофоровичъ, който му е билъ душа и дѣятеленъ прѣдседатель отъ самото му основание и до смъртьта си. Цѣли 45 години той съ всички сили на разума си и енергия на волята си непрѣстайно се е трудилъ за ползата на това прѣкрасно учреждение, като е носилъ на плещитѣ си всичкитѣ му мжчнотии. Българското одеско настоятелство е било основано съ цѣль да обедини дѣятелностьта на всички български патриоти, които живѣятъ въ Русия, и да издаде органъ за посрѣдничество въ сношенията между

България и Русия. А за най-близъкъ поводъ му послужила кримската война, която възкръси и надеждата у българитѣ за освобождение. Мисъльта за обръщанье на българитѣ къмъ съдѣйствие на Русия за духовното възражданье на България се явява у българитѣ речи едновремѣнно съ първото пробужданье на народното съзнание, прѣзъ втората четвъртина на сегашното столѣтие, именно непосрѣдствено слѣдъ руско-турската война въ 1828—29 год. Тая война отблизу запозна българитѣ съ руситѣ и отново пробуди взаимна симпатия между двата народа. Тя даде на българитѣ да разбератъ, че тѣ (както и всички южни славѣни) не сѫ оставени на произвола на сѫдбата и жертва на турското варварство, но че рускиятъ царь и народъ сѫ тѣхенъ могущественъ покровитель. Наскоро слѣдъ това се явява Венелинъ и съ своята история и други съчинения прогласява — тъй да кажа — народното възраждапье на българитѣ и запознава руситѣ съ тѣхнитѣ едноплеменници.

Искрата, запалена отъ Венелина, се обърна въ голѣмъ негасимъ пожаръ. Първомъ отслабна гъркоманията у българитѣ, сир. онова лъжливо срамуванье да се казватъ българи, но гърци. Послѣ между българитѣ се появяватъ лица, които си туриха за главна задача въ живота грижата за общенародно добро и интереси. Благодарение на тѣхнитѣ усилия, просвѣщението въ България почна да върви съ гигантски крачки: вмѣсто килиитѣ, отварятъ се редовни градски и селски училища и вмѣсто псалтира и наустницата учатъ се прѣдмети, които образованитѣ народи изучваха въ народнитѣ си училища. Въ реда на първитѣ дѣйци по тази часть първо мѣсто принадлежи на В. Е. Априловъ, Николай Ст. Палаузовъ, Ст. Д. Тошковичъ, и други българи. В. Е. Априловъ отъ една страна продължаваше дѣятелностьта на Венелина, като не само пишеше съчинения за историята на българското образование и запознаваше руското общество съ българския народъ, но съвмѣстно съ Тошковича и Палаузова отваряше и училища въ България и ги снабдяваше съ материялни срѣдства, учебници и учители. На помощь въ тоя случай се притекоха и букурешкитѣ българи братя Мустакови, Бакологлу, Т. Йовчевъ и др.

Въ 1840. год. Априловъ, Н. С. Палаузовъ и С. Д. Тошковичъ изходатайствуваха четири руски държавни стипендии за българи въ Одеската духовна семинария, и съ това се тури начало за приготвянье учители за училищата въ България. (Първи руски стипендиянти бѣха Захари Княжески и Сава Доброплодни.)

Но всички тия лица, ако и да бѣха голѣми патриоти, но като бѣдни, естествено, не можеха да направятъ много нѣщо: трѣбаше щатъ-нещатъ да прибегнатъ до руската благотворителность. Това и направиха. Нѣколко българи тръгнаха по Русия, едни въ Москва, други въ Киевъ, трети въ Петербургъ да събиратъ черковни книги, свещени съсѫди и одежди, сѫщо и пари и учебни помагала за училищата. Дори била изходатайствувана една постоянна парична помощь отъ руското посолство въ Цариградъ. Но всичко това било вършено отъ частни лица, не официялно, а тайно, което и прѣдизвикало неприятна мълва за неправилно разпрѣдѣление на събранитѣ пари и нѣща. Двамата главни дѣятели Априловъ и Н. С. Палаузовъ умрѣли. Симпатиитѣ между двата народа българския и руския като че взели да охладяватъ; но кримската война отново пробуди надеждитѣ за дѣятелно съчувствие на Русия къмъ българското възраждание.

Послѣдувателитѣ на Венелина и Априлова, у които било още живо тѣхното прѣдание, на чело на които е билъ Николай Христофоровичъ, се убѣдили, че съ раздѣлени единични сили мѫчно може да се достигне до нѣкакъвъ край въ това свето дѣло, че е необходимо да се начъртае опрѣдѣлена програма за дѣятелность, която да се осѫществява отъ правилно организувано дружество, утвърдено отъ руското правителство: само при това условие можело да се разчита на желаното съдѣйствие и отъ руския народъ. Едноврѣменно съ многото трудъ за уреждание на едно дружество въ Одеса, взети били и нужнитѣ мѣрки, по̀-отблизу да се запознае руското правителство и общество съ българския народъ. Ето отъ дѣ си води началото цѣлиятъ оня споменатъ редъ записки, които е писалъ Николай Христофоровичъ, главниятъ дѣятель по съставяние на едно дружество въ Одеса, до разни държавни мѫже въ Русия прѣзъ врѣме на кримската война.

Като запозналъ съ нуждитѣ на България руското правителство и като възбудилъ у него грижлива симпатия къмъ своитѣ еднородци, Николай Христофоровичъ въ сѫщото врѣме запознавалъ и руското общество съ българитѣ съ редъ статии, които вмѣстялъ въ рускитѣ списания. Съ тази негова частна дѣятелность до извѣстна степень било вече подготвено появяванието на „Българското Одеско Настоятелство.“ А самото създавание станало тъй. Както се каза вече на нѣколко мѣста по́-горѣ, българитѣ бѣха напълно увѣрени, че избавлението имъ отъ турското иго ще дойде отъ Русия. Тая тѣхна увѣреность бѣ усилена особно слѣдъ несполучливитѣ възстания въ

1841. и 1850. год., които бѣха толкова гибелни не само за възстаналитѣ, но и за цѣлия български народъ. Съ обявяваньето на кримската война и съ завзиманьето на Влахия и Молдова отъ руски войски, българитѣ помислиха, че часътъ на тѣхното освобождение е вече настаналъ и съ всичка готовность се притекоха на помощь наруситѣ съ чети отъ български доброволци. Записаха се до 4.028 души. Очевидецътъ на това Николай Христофоровичъ въ една отъ запискитѣ си отъ (31. мартъ 1856.) казва: „Съ голѣма готовность се отзова българскиятъ народъ на поканата на правителството, която се изказа въ общото му стремление и желание да помогне; мнозина оставиха женитѣ си и дѣцата си, други зафърлиха занятията си, дойдоха и бащи съ дѣцата си — всички бързаха да влѣзатъ въ редоветѣ на избранитѣ и да положатъ живота си за вѣрата си и за руския царь.“ Не сѫ стояли съ сгърнати рѫцѣ и ония букурешки и одески българи, които се ползуваха съ авторитетъ и извѣстность между прѣздунавскитѣ свои сънародници; но и тѣ, подбудени отъ желание да помогнатъ на великото дѣло, което прѣдприела Русия, съ позволение на началството, съставиха комитети, за да събиратъ пожертвувания, като имаха прѣдъ видъ слѣднитѣ цѣли: 1) да пращатъ свои агенти въ България, които да подбуждатъ и насърчаватъ народа да помага на рускитѣ войски въ всичко и да имъ показва пѫтя, да доставя храна, да слѣди движенията на неприятеля и да обажда на руското началство; а главно да възбуждатъ всички да дѣйствуватъ съ орѫжие въ рѫка и да съставятъ народни опълчения и др.; 2) да доставятъ всичко необходимо на българското опълчение (доброволцитѣ); и 3) като се свърши войната да се тури основание на единъ капиталъ за образование на българитѣ въ Турция.

Такъвъ комитетъ подъ име „епитропия“ билъ съставенъ първенъ въ Букурещъ въ началото на кримската война (въ 1853. г.) отъ слѣднитѣ букурешки българи: Хр. Мустаковъ, Ив. Бакалоглу, докторъ Василь Беронъ и Христо Георгиевъ. Тоя комитетъ поканилъ съ писмо и одескитѣ българи да внесатъ и тѣ своята лепта. Като получилъ това писмо Николай Христофоровичъ свикалъ събрание отъ одескитѣ българи и го убѣдилъ да състави и то епитропия въ Одеса, подобна на букурешката, съ която да има живо и непрѣкѫснато сношение, като праща не само пари, но ѝ дава и полезни съвѣти както отъ своя страна, тъй и отъ страна на всички съчуствуещи на българитѣ руси, при което Николай Христофоровичъ посочвалъ особно на горещото съчуствие на знаменития одески архиепископъ

Инокенти къмъ славѣнството. Събранието се съгласило, и Николай Христофоровичъ взелъ върху си всички грижи за съставянье на епитропията, за събиранье помощи отъ цѣлия Новорусийски край и за изходатайствуванье разрѣшение отъ генерала губернаторъ за утвърдяванье на епитропията и пр.

На 2. февруари 1854. год. Николай Христофоровичъ Палаузовъ, С. Д. Тошковичъ и Найденъ Геровъ се събрали и съставили протоколъ за отварянье на епитропията, послѣ наречена „Българско одеско настоятелство". Ето началото на тоя интересенъ протоколъ: „Во имя Отца и Сина и Св. Духа. Да бжде знайно, че на 2. февруари 1854. год., ний долоподписанитѣ българи, които сме се прѣселили изъ отвждъ Дунава въ Одеса, се събрахме вслѣдствие на днешнитѣ обстоятелства да поприказваме за тежкото положение, въ което се намира сега българскиятъ народъ. Въ това съвѣщание намѣрихме за добрѣ да опрѣдѣлимъ слѣдующето:

„1) Сега отъ Бога избраниятъ великъ господарь, императорътъ всеруссийски Николай Павловичъ, покровитель и защитникъ на нещастния български народъ, се е опълчилъ за подновявание унизеното православие въ турската държава. За това и българитѣ, които живѣятъ въ Русия, трѣба да се погрижатъ за своитѣ угнетени братя и по възможность да имъ помогнатъ.

2) За тази цѣль опрѣдѣлихме да съберемъ помежду си волна помощь, която да употрѣбимъ за полза на българитѣ съ съизволението на руското правителство.

3) Волнитѣ помощи съставляватъ имотъ на цѣлъ български народъ и ще се употрѣбяватъ за нуждитѣ му споредъ обстоятелствата.

4) Когато съ Божията помощь се тури край на днешната война, трѣба да има готовъ капиталъ отъ онѣзи волни помощи за да се помага на учебнитѣ и други заведения и изобщо за разни общеполезни работи.

5) Затова взехме рѣшението да основемъ настоятелство отъ четири лица, което ще внася събиранитѣ пари на хранение въ одеската търговска банка до когато потрѣбатъ да се употрѣбятъ за нужда.

6) За настоятели избрахме: С. Д. Тошковичъ, Н. Х. Палаузовъ, Н. М. Тошковъ и К. Н. Палаузовъ."

„Българското одеско настоятелство" било отъ царя утвърдено още прѣзъ сжщия мѣсецъ февруари. То съ особно внимание е слѣдило, какво се върши на Дунава. То е имало за цѣль да подигне българитѣ, и съ слово и дѣло е работило за това въ него врѣме.

Прѣзъ мартъ 1854. година, когато рускитѣ войски прѣминали Дунава и навлѣзли въ България, главнокомандующиятъ на южната армия князъ Горчаковъ повикалъ въ главната квартира въ Букурещъ Николая Христофоровичъ за разни поржчки по българскитѣ работи. Като се намиралъ въ главната квартира, той подбуждалъ българитѣ отвждъ Дунава да възставатъ противъ турцитѣ и да устрояватъ българско опълчение, прѣдизвиквалъ руското правителство пó-дѣятелно да се мѣси въ българскитѣ работи и др. Като завзели войскитѣ Мачинъ Палаузовъ подалъ записка на княза Горчакова, въ която му разправялъ, че българитѣ се нуждаятъ отъ богослужебни книги и други черковни прѣдмети и че при тѣзи обстоятелства ще бжде много полезно при навлизаньето наруситѣ да се снабдяватъ черквитѣ съ всичко нужно за богослуженисто, и че тая мѣрка ще има благотворно влияние върху пълното съчувствие къмъ Русия не само на българитѣ, но и на всички православни християни въ Турция, които особно въ послѣдно врѣме агенти на западни държави дѣятелно обикалятъ и хранятъ съ недовѣрие къмъ Русия.

Поради тая записка князъ Горчаковъ на часа изискалъ отъ Одеса разни черковни нѣща, камбани и кръстове. Най-напрѣжъ въ Мачинъ била окачена камбана, която имъ подарилъ самъ князъ Горчаковъ. „Слѣдъ туй — казва въ записката си Палаузовъ — турихме кръстъ на Мачинската черква, което сѣкашъ нагледно показваше на българитѣ, че часътъ за тѣхното избавление е настаналъ, а подадениятъ чрѣзъ мене на негово сиятелство благодарителенъ адресъ отъ мачинскитѣ българи, за да се поднесе на господаря императора, ясно свидѣтелствуваше, че тѣ смѣтаха за начало на своето освобождение навлизаньето на руската армия въ прѣдѣлитѣ на България“. За тържественото туряньe на кръста въ Мачинъ Палаузовъ извѣстилъ и архиепископа Инокентия въ Одеса, комуто между друго писалъ: „Важностьта на това, както и камбаната, звънътъ отъ която вече ечи изъ Мачинъ — Вие пó-добрѣ отъ мене оцѣнявате. Ще кажа само, че 400 години тоя двурогъ Мохамедовъ мѣсецъ не е дозволявалъ на кръста да се издига надъ православнитѣ черкви. Азъ обяснихъ това на мачинскитѣ еднородци, като прибавихъ, да гледатъ на тоя кръстъ като на зорница, като на звѣзда на тѣхното освобождение — и това извѣстие да разпространятъ повсждѣ“. Съ навлизаньето си въ България руситѣ издадоха прокламация къмъ народа, въ която между друго се казваше, че благовѣрниятъ и всемилостивѣйши руски царь е отворилъ война на Турция съ едничка цѣль да защити Христовата черква, да

защити българитѣ, нейни православни чеда, угнетени отъ побѣснѣли неприятели. — „Дойде врѣме и вие, останалитѣ християни, да се сдобиете съ сѫщитѣ правдини не само на дума, но и на дѣло“. Възъ основа на прокламацията много българи възстанали и образували опълченски чети. На населението били раздадени пушки и патрони (само въ Силистренско раздадени 735 пушки и значително количество патрони). Опълченцитѣ, или както ги наричали тогава — волентиритѣ спроти силитѣ си помагали съ каквото можели: ловѣли малки отреди башибозуци, откарвали малки обози, ловѣли пощата, куриеритѣ и т. н.

Възторгътъ на българитѣ, съ който тѣ посрѣщали рускитѣ войски, и изказваната готовность да имъ помагатъ въ всичко, сѫ неописуеми; зато пъкъ още по-голѣмо е било отчаянието на българитѣ, когато по стратегически съображения рускитѣ войски наскоро напуснали България и се върнали въ Влашко. Това хвърлило въ ужасъ и отчаяние населението на завзетитѣ отъруситѣ мѣста въ Силистренско и Добруджа, което съ орѫжие въ рѫка било възстанало срѣщу турцитѣ. На отчаяното българско население било обявено да върви слѣдъ войскитѣ, за да избѣгне отъ турското отмъщение. Тогава стана прѣселяньето отъ Турция въ Русия на нѣколко хиляди българи, които напуснаха огнищата си само да се избавятъ отъ мъсть на разяренитѣ турци. Едно отъ главнитѣ лица, на които руското правителство бѣше възложило да приима, утѣшава и настанява въ Русия тѣзи злочести българи — невинни жертви на войната — бѣ Николай Христофоровичъ, и той съ честь и достоинство изпълни тая важна порѫка на руското правителство. Слѣдъ туй много пѫти още руското правителство му е възлагало и други важни порѫки относително българитѣ, което е имало несъмнѣно грамадно значение за развитието на руско-българскитѣ отношения. Така слѣдъ войната нему бѣ възложено да настани обратно въ България забѣгнатитѣ въ Русия българи, които споредъ парижкия трактатъ получиха прошка отъ султана и позволение да се върнатъ. Въ 1861. година пъкъ улесни прѣселяньето въ Русия на една часть отъ ония българи отъ южна Бесарабия, които били минали къмъ Влашко слѣдъ парижкия миръ и не искаха да останатъ подъ влашка власть, понеже влашкото правителство искаше да имъ отнеме пб-сѫщественитѣ правдини, които имъ била дарувала Русия.

Несполучниятъ изходъ на кримската война и лошото обращенье на нѣкои неразумни руски чиновници съ прѣселницитѣ българи силно разочаруваха всичкитѣ български патриоти и тѣ се бояха

най-много, да не би безграничната прѣданость на българския народъ къмъ Русия да изчезне. Особно за това скърбѣше Николай Христофоровичъ, както се вижда отъ записката му отъ 31 мартъ 1856 г., въ която между друго казва: „Въ моята записка, която генералъ-адютантъ графъ Остенъ-Сакенъ прѣдстави на господина военния министъръ на 20 януари 1854 година, между другото азъ казвамъ, че въ сегашно врѣме българитѣ се намиратъ въ такова настроение на духа, че ако и сега участьта имъ не бъде облекчена отъ Русия, несъмнѣно е, че довѣрието къмъ нея ще се подкопае и тѣ могатъ да бъдатъ безвъзвратно увлѣчени въ враждебната и коварна за Русия западна система. Сега мога положително да кажа, че оная безгранична прѣданость на българитѣ и увѣреностьта, която тѣ хранѣха къмъ Русия, поради измѣнилитѣ се обстоятелства, ако не сѫ изчезнали у тѣхъ, тѣ донѣйдѣ сѫ подкопани. А западнитѣ европейци, които дѣятелно слѣдятъ за духа не само на българитѣ, но и на всички изобщо православни на Изтокъ, като се възползуваха отъ сегашнитѣ обстоятелства, увѣряватъ българитѣ, че Русия никога не е мислила за тѣхното освобождение, а само за своя полза ги е подигнала, както е правила винаги въ началото на всѣка война съ Турция и послѣ ги е оставяла на произвола на раздразненитѣ турци. За зла честь излаганитѣ фактове, както напримѣръ повдиганьето на черногорцитѣ при Петра I; на сърбитѣ въ 1806—1812; дори и частнитѣ въстания на самитѣ българи въ 1841 година, най-послѣ и сегашната война, лесно могатъ да вкаратъ въ заблуждение неопитнитѣ и простодушни българи. Като отивамъ по-нататъкъ, прибавямъ, че сега Русия се намира по отношение къмъ българитѣ не въ онова положение, въ каквото се намираше въ врѣмето на напрѣжнитѣ войни съ Турция. Сега ние дигнахме орѫжие за да защитимъ православната черква и угнетенитѣ християни въ Турция. Българскиятъ народъ всецѣло е прѣданъ на Русия и се надѣва, че ние ще го избавимъ отъ игото; но като не е отъ никого увѣряванъ, че ние мислимъ за освобождението му, той само се е утѣшавалъ съ надеждата, че Русия се грижи за това. А когато въ сегашната война повикахме волентири, като обявихме тържествено, че отиваме да защитимъ православието; когато издадохме къмъ народа прокламация, като го приканяхме да върви съ нази за съвмѣстно поразяванье на неприятеля, като обѣщавахме правдини, съ каквито се ползуватъ другитѣ негови едновѣрци; когато раздавахме орѫжие на селянитѣ, за да дѣйствуватъ противъ турцитѣ, тогава, казвамъ, ние се докоснахме до най-тънката струна на този много

важенъ въпросъ, която въ сегашно врѣме е доведена вече до тамъ, че може да се скжса, а чрѣзъ това ние за винаги ще изгубимъ напрѣжньото морално влияние на Изтокъ, което струва на Русия толкова много кръвь въ продължение на цѣло речи столѣтие. Ако западнитѣ емисари усърдно сж дѣйствували дори още прѣди началото на войната за щета на това влияние, сега въ тази война, която имъ даде едно прѣимущество да се селятъ въ Турция, за тѣхъ се отваря широко поприще да дѣйствуватъ не само политически, но и религиозно противъ насъ, особено, ако поради фермана на султана западнитѣ чужденци при обикновената имъ прѣдприимчивость начепатъ да купуватъ земи въ Турция, дѣто по тоя начинъ ще се сдобиятъ съ уседлость".

„За това сега, ако Русия не се е отказала отъ своето влияние на Изтокъ, за което е пролѣла толкова кръвь, необходимо е, по мое мнѣние, да се направи слѣдното:

1. На прѣселницитѣ, които желаятъ да се върнатъ въ отечеството си, което не подлежи на съмнѣние, да се помогне, както имъ се и помага, когато дойдоха въ Русия.

2. Волентиритѣ и другитѣ българи, които взеха участие въ тѣхното формиранье, и депутатитѣ, които не подпадать подъ категорията на прѣселенцитѣ, да се наградятъ по възможность съ малка парична помощь, а особно всички изобщо съ медали за тѣхната доказана прѣданость къмъ Русия, за да видятъ тѣхнитѣ сънародници, че прѣданостьта имъ къмъ Русия и положенитѣ трудове въ нейно име и загуби сж оцѣнени отъ насъ.

3. Освѣнъ това, макаръ че прѣзъ амнистия тѣ до извѣстна степень ще бждатъ осигурени, но необходимо е да се съобщи на нашитѣ консули и агенти въ Турция, тѣзи послѣднитѣ да иматъ надъ означенитѣ лица извѣстно покровителство, за което и да се обяви на българитѣ, когато се върнатъ въ отечеството си. И по тоя начинъ тая мѣрка ще имъ послужи до нѣйдѣ за утѣшение, а другитѣ българи още повече ще уячи въ тѣхното съчувствие къмъ насъ".

Слѣдъ кримската война Българското одеско настоятелство взе съвсѣмъ друга посока. Слѣдъ войната то трѣбаше да се откаже отъ политическата си дѣятелность и напълно да се прѣдаде на религиозно-нравственото възпитание на българския народъ. И тогава тъкмо отъ такова възпитание имаше нужда народътъ, понеже въ онова врѣме се намираше въ пълния си разгаръ религиозната борба съ Фенеръ, която турци, австрийци и англичани изкуствено разпалваха

и поддържаха, като се стрѣмѣха да отцѣпятъ българската черква отъ православието и да я присъединятъ къмъ Римъ.

Одеското настоятелство си начърта тогава строго опрѣдѣлена задача и неговата дѣятелность бѣ съсрѣдоточена въ това: да пригатвя свещеници и учители за България, да помага за въздиганьето на нови черкви и училища и да помага на сѫществуещитѣ, да праща въ България учебници, богослужебни и изобщо религиозни книги на славѣнски езикъ, черковни принадлежности, да издава прѣводни и оригинални книги за българския народъ, да помага на българчета, които отиватъ въ Русия да се учатъ, и да дава помощь на бѣднитѣ българи.

Съгласно съ новата му задача на настоятелството бѣ дадено ново име: „Настоятельство Одесскихъ болгаръ, собирающихъ пожертвованія по имперіи для бѣдныхъ болгарскихъ церквей и училищъ“. Прьвъ покровитель и попечитель на настоятелството бѣ знаменитиятъ и високоученъ Одески архиепископъ Инокенти, който имаше близко до сърцето си въпросътъ за бѫдещето на България. Той съчувствуваше на всички мисли и намѣрения на Николая Христофоровичъ въ това отношение и неговата мощна поддържка помогна да изникне настоятелството, да добие довѣрие въ правителството и разчисти пѫтя на неговата дѣятелность. Той и съ слово и съ дѣло помагаше на Николая Христофоровичъ въ управлението на настоятелството, което скоро разви широка дѣятелность. То събра до 300,000 рубли пожертвувания. По негово ходатайство бѣ дозволено да се събиратъ пожертвувания по черквитѣ въ цѣла Русия за българитѣ и рѣшено бѣ всѣка година да се отпущатъ по 1500 рубли за български ученици въ Русия. Българитѣ въ Русия събраха 30.000 рубли капиталъ, за да помагатъ на свои братя, които желаятъ да се учатъ.

Азъ нѣма да се разпространявамъ по-дълго за дѣятелностьта на настоятелството. Ще кажа само, че Одеското българско настоятелство изпрати грамадно количество всевъзможни книги, черковни и други прѣдмети за българскитѣ черкви и училища. Сѫщо така благодарение на настоятелството много стотини българчета бидоха възпитани въ Русия, които послѣ (въ врѣме на освободителната война) отслужиха на България и на Русия, та и днесъ повечето завзиматъ съ честь найвисокитѣ длъжности въ княжеството. По ходатайство на настоятелството въ много учебни заведения въ Одеса, Киевъ, Москва, Петербургъ, Николаевъ и др. бѣха отворени руски държавни стипендии за българчета. Най-послѣ настояелството издаде и много

книги, напр., „Письма изъ Болгаріи“ Герова „Болгары и Болгарія“ Стояновъ, „Показалецъ“ Раковскаго и др.

Настоятелството, както казахъ и горѣ, бѣ посрѣдникътъ, който увѣряваше българитѣ, че страданията имъ сѫ извѣстни на Русия, че тя се грижи за подобрението на участьта имъ, като се облѣгаше въ своята дѣятелность на съчувствието на руското общество и на дълбокото и по-всемѣстно довѣрие към него въ България. То обаче не се ограничаваше само съ тая си рола, но въ сѫщото врѣме взимаше още и длъжностьта да прѣдставя прѣдъ рускитѣ царье въ свое лице цѣлиятъ български народъ. И руското правителство наистина му отдавало това значение. За подтвърдение на думитѣ си отъ многото примѣри ще посоча само единъ. Въ 1869. година Одеското българско настоятелство по инициятивата на Николая Христофоровичъ подаде на императора Александра II. въ Ливадия всеподаннѣйши адресъ и записка, въ която подробно се описва положението на българския черковенъ въпросъ и състоянието на женското образование въ България. Относително черковния въпросъ въ адреса се говори, че главната задача на българския народъ сега се заключава въ това, да освободи народната си черква отъ цариградската патриаршия, която силно и постоянно прѣчи на политическото развитие на българския народъ, безъ да се посочватъ и другитѣ тежки послѣдици отъ патриаршеското духовно опекунство въ материялно отношение, и че сега цѣлиятъ въпросъ за бѫдещностьта на българския народъ се заключава въ измѣнението на сѫщинскитѣ му зависими отношения къмъ цариградската патриаршия. „Като сподѣляме радоститѣ и скърбитѣ — се говори въ адреса — на нашия народъ, ние отговаряме на горещитѣ му желания, като се осмѣляваме колѣнопрѣклонно да молимъ Ваше Императорско Величество да се застѫпите за народнитѣ му права, да подновите живота и надеждитѣ на този народъ, който толкова много е задълженъ на Русия, и който тѣсно е свързанъ съ нея по кръвь и вѣра.“

Относително женското образование въ адреса се казва, че то е станало сѫщинска потрѣба за пó-голѣмата часть отъ народа, и че всѫдѣ българитѣ съединяватъ послѣднитѣ си слаби изнемощени сили да отварятъ и поддържатъ женски училища. Но съ постепенното умножаванье на тѣзи училища липсата отъ способни учителки, които да могатъ да даватъ на момичетата удовлетворително възпитание, силно се осѣща. Като виждаме какво е положението на женското образование въ България, ние, въ интереса на българския народъ, който е навикналъ само въ Русия да търси опора на своето развитие,

осмѣляваме се всеподданнѣйше да молимъ всемилостивѣйшето съизволение на Ваше Величество да се отпусне отъ щедроститѣ на Русия помощь, за да се образуватъ въ одескитѣ женски гимназии поне десеть момичета, освѣнъ онѣзи петь българки, които вече се възпитаватъ тукъ, за да станатъ послѣ учителки въ България, и по този начинъ приготвени тѣзи учителки ще бѫдатъ въ състояние да дадатъ коренна посока на женското образование въ България въ противувѣсъ на онова опасно и врѣдно за религиозното чувство на българитѣ влияние, което католишкиятъ западъ тъй усърдно се старае да посѣе въ сърцата на българитѣ и да подкопае вѣковната имъ привързаность къмъ Русия. И въ тоя случай българскиятъ народъ ще бѫде задълженъ на Ваше Величество за просвѣщението на майкитѣ на българския народъ, както е задълженъ пакъ на Русия за образованието на българскитѣ младежи и бѫдещитѣ бащи на обширното българско племе."

Императоръ Александъръ II. въ отговоръ на адреса казалъ слѣднитѣ много знаменателни думи: „Надѣвамъ се, че никой отъ васъ никога не се е съмнѣвалъ въ съчувствието на Русия къмъ васъ. Българскитѣ работи винаги сѫ били близки до сърцето ми. Азъ говорихъ съ Игнатиева за черковния въпросъ, и се надѣвамъ, че той скоро ще вземе благоприятенъ изходъ. Отстѫпки трѣбва да се направятъ и отъ двѣтѣ страни. Употрѣбявайте всичкото си влияние за да не ставатъ народни избухвания; тѣ обезсилватъ народа, противницитѣ се ползуватъ отъ това. Имате за това примѣри: народътъ е страдалъ, а полза никаква. Повтарямъ, въздържайте прѣждеврѣменнитѣ народни избухвания; това ще принесе много по-голѣма полза въ бѫдеще. Потърпете."

Слѣдната година (1870.) бѣ издаденъ султански ферманъ за основание на българската Екзархия, а въ 1872. година бѣха отворени въ киевската фундуклеевска женска гимназия 10 стипендии за славѣнски момичета. Въ 1871. година Настоятелството подаде и друго прошение до Императора Александра II., съ което го молѣше да отпусне и за българскитѣ младежи нѣколко стипендии въ технологическитѣ училища. И тая негова молба биде удовлетворена. Въ 1873. година бѣха отпуснати въ Петербургския технологически институтъ, въ Петровската земледѣлска и горска академия и въ Техническото училище стипендии за българчета.

Тая мирна и просвѣтителна дѣятелность на Настоятелството се продължава до 1875—1878. год., до възстанието и освободителната война. Прѣзъ врѣме на страшнитѣ потреси, които ставаха тогава

въ Балканския полуостровъ, не можеше да се мисли за просвѣщение и мирна дѣятелность, но се искаше друго нѣщо; трѣбаше да се изпращатъ доброволци, да се дава помощь на воеводитѣ на възстанието, трѣбаше да се мисли и за избѣгалитѣ въ Русия възстаници, трѣбаше да се съдѣйствува на гражданската власть, когато рускитѣ войски навлѣзоха въ България; съ една дума трѣбаше да се върши онова, което не търпѣше отлаганье въ дадената минута. И Настоятелството извършваше всичко това съ най-голѣма готовность и така изпълни своята длъжность.

Азъ се спрѣхъ малко повечко върху дѣятелностьта на Настоятелството, за да покажа неоцѣнимитѣ заслуги на Николая Христофоровича прѣдъ българския народъ, прѣдъ Русия и прѣдъ славѣнството, понеже той бѣ душата на това настоятелство и всичко вършѣше самъ лично. Затуй смѣло може да се твърди, че заслугитѣ на Настоятелството сж лични заслуги на Николая Христофоровича.

Въ такъво положение застигна освободителната война както настоятелството, така и Николая Христофоровичъ, неговъ прѣдсѣдатель. Николай Христофоровичъ, тоя калѐнъ патриотъ, не можеше да вземе лично участие въ сжбитията прѣзъ войната (1877—1878), както поради напрѣдналата си възрасть, така и поради други обстоятелства. Но зато пъкъ той съ най-голѣмъ интересъ слѣдваше всичко, което се вършѣше въ това врѣме въ България, и съ добъръ съвѣтъ, съ полезни упжтвания се притичаше на помощь на тогавашнитѣ дѣятели, които създадоха България. Къмъ него се обръщаха за съвѣти князъ Черкаски, който бѣ началникъ на гражданската власть въ България, и комисията, която работѣше проекта за българската конституция.

Дълбоко вълнуваха Николая Христофоровичъ недоразумѣнията, които се появиха тогава между освободителитѣ руси и освоборенитѣ българи. Мнозина отъ рускитѣ началници извънредно строго се отнасяха въ нѣкои случаи съ българитѣ, като забравяха, че иматъ работа съ единъ народъ, който толкова години е пъшкалъ подъ варварското иго, и който въ своята простота се е увличалъ отъ руското могущество и величие, та мислилъ, че руситѣ ще му дадатъ и свобода, и богатство безъ най-малка жертва отъ негова страна. Отъ тукъ именно произлѣзваха не малкото нежелателни недоразумѣния, които още тогава донѣйдѣ омрачили взаимното разположение между руския и българския народъ, което бѣше запечатано съ кръвьта на 200,000 души руски войници, които оставиха коститѣ си по полята на Азия и на Балканския полуостровъ за свободата на България.

Тѣзи именно недоразумѣния дълбоко съкрушаваха душата на Николая Христофоровичъ.

По поводъ на тия недоразумѣния Палаузовъ е ималь дълга прѣписка съ Аксакова и съ други славѣнофили, въ която прѣписка блѣщи дълбоката му компетентность по славѣнския въпросъ; тая компетентность бѣ принесла своята полза на българското освобождение чрѣзъ публицистическата дѣятелность на Аксакова. Азъ ще си дозволя да направя малки извлѣчения отъ тая прѣписка.

Едно отъ писмата си до Аксакова Палаузовъ придружилъ съ копие отъ писмо на единъ свой искренъ приятель, който му писалъ отъ театра на войната за положението на работитѣ въ България. Въ това писмо съ мрачни чърти се описвало положението на работитѣ въ България въ врѣме на нарежданьето на гражданското управление, както и самитѣ администратори. Описвала се бавностьта на разпорежданията, както и бавностьта по управлението, а особно неумѣнието да се избиратъ работници, та и самиятъ начинъ на избираньето имъ и нарежданьето на служба. Кандидати за служби много — се казвалю въ писмото до Николая Христофоровичъ — но българитѣ се турятъ на заденъ планъ. Изникналитѣ прискръбни недоразумѣния, които докарали взаимни неприятни впечатления, той отдавалъ на неразпоредителностьта на руската власть, но най-много скърбилъ за това, дѣто князъ Черкаски не симпатизиралъ на българитѣ и се отнасялъ съ тѣхъ много лошо, дори дързко. Казвало се въ писмото и за отчаеното положение на бѣжанцитѣ отъ южна България, за които правителството отпуснало доста голѣма сума, а пъкъ администраторитѣ задържали тѣзи пари, и не ги употрѣбили по назначение, като се извинявали съ това, че щѣли да направятъ българитѣ дармояди, ако имъ даватъ срѣдства за живѣнье, а пъкъ женитѣ и дѣцата имъ ходятъ голи и боси. Съ една дума въ днешно врѣме нѣма душевни хора, се говорило въ писмото. „Не щѣхъ да повѣрвамъ, се казвало тамъ, че положението на работитѣ въ България е такова, да не бѣхъ очевидецъ на всичко това.“

Когато Палаузовъ пратилъ на Аксакова копие отъ споменатото писмо на приятеля си, писалъ му между друго и това. „Не можахъ да се удържа отъ стремлението си да изкажа душата си прѣдъ васъ, защото вие сте именно оня дълбокъ славѣнинъ, въ широкото сърце на когото тия сѣтования ще си намѣрятъ горещъ застѫпникъ и помощникъ. — Въ тая света работа по освобождението моитѣ съотечественици, за доброто на които азъ се трудихъ и работихъ според силитѣ и умѣнието си цѣли 35 години, не сѫ толкова важни

топовнитѣ гърмежи и щиковетѣ, които поразяватъ неприятелитѣ, колкото прѣдпазливото, постепенното въвожданье на гражданското управление и назначаваньето на администраторитѣ въ страната, които на дѣло ще покажатъ на народа разликата на това ново отеческо управление отъ стария произволъ, и ще послужатъ за залогъ на благодарность на българитѣ къмъ тѣхнитѣ освободители. Българскиятъ народъ (азъ разумѣвамъ масата), който е навикналъ турцитѣ постояно да го обиратъ и грабятъ, въ простотата си мисли, че неговото освобождение именно въ това ще състои, че не само нѣма да плаща, но че управителитѣ му сами ще му помагатъ материялно. А пъкъ то не само че не се отнасятъ къмъ него симпатично, но още неимовѣрно го глобяватъ. Онова, което тъй недавно се практикуваше въ полското царство, е неприложимо къмъ освободенитѣ българи. Въ Варшава ние си бѣхме дома, а тукъ на насъ ревниво гледа цѣла Европа. Та и самитѣ българи, които изобщо сѫ изучили добрѣ, че турцитѣ не сѫ толкова страшни за тѣхъ тѣзи послѣднитѣ, отъ колкото тѣхнитѣ управители и папи, начаса ще си съставятъ такова заключение, което ще бѫде не съвсѣмъ въ наша полза. Азъ и сега чувамъ да казватъ идещитѣ отъ отвѫдъ Дунава българи, черуситѣ искатъ да направятъ отъ България руска область, и почватъ да се двоумятъ. За това, като въвождаме новия редъ, трѣба да избѣгваме всѣкакви поводи къмъ неудоволствие, което може да се обърне у българитѣ на разочарование и ропотъ, а тѣ сѫ способни за това, понеже тѣхното понятие за великодушието на руситѣ е аналогично на понятието за жертвата на Христа Спасителя."

Понататъкъ въ писмото си Палаузовъ говори, че той, както и нѣкои руски възпитаници, не принадлежи къмъ оная фракция, която мечтае за конституция, а сподѣля мнѣнието на Аксакова, което той изказалъ въ една отъ своитѣ рѣчи, че България трѣба да се прѣдпази отъ ония увлѣчения и погрѣшки, въ които е паднала Сърбия. Той е на мнѣние, Русия да прѣобладава въ всичко и въ България, но трѣба да се постѫпя прѣдпазливо, крачка по крачка, за да не помислятъ българитѣ, че желаемъ да ги порусимъ. „А пъкъ, между това още въ самото начало се навари каша, която при агитацията съ врѣме може да се обърне въ вражда, която да направи отъ българитѣ ако не втори поляци, а то навѣрно власи, благодарение на интригитѣ на англичанитѣ и на другитѣ неприятели."

Палаузовъ въ писмото си до Аксакова не отрича, че българитѣ вършатъ безобразия, които възмущаватъ човѣка и които не трѣба да се оставятъ безъ наказание; но дава мнѣние, че трѣба да се

наказватъ не съ абсолютна строгость, съ прѣзрѣние и злоба, но съ бащинско внушение, като се излива отъ това начало, че българинътъ 500 години се е намиралъ подъ робство и е нѣмало отъ кого да се научи на умъ и разумъ. „Като се трудя прѣзъ цѣлия си животъ за доброто на моитѣ еднородци, като постоянно съмъ се грижилъ да туря новото си отечество, Русия, въ обаятелна за тѣхъ свѣтлина, както за това съмъ писалъ въ запискитѣ си въ 1853—54 год., и като намислихъ да се основе Одеското българско настоятелство съ тази цѣль, сърцето ме боли, като си помисля, да не би чрѣзъ жестокитѣ мѣрки въ днешното опасно врѣме да достигнемъ до съвършено противуположни резултати. Защото днешната война по мое мнѣние е послѣдна: загубимъ ли нашето обаяние, европейцитѣ ще развратятъ българитѣ.“

Като се изказва по такъвъ праводушенъ и откровенъ начинъ, какви трѣба да бѫдатъ отношенията между освободители и освободени, Палаузовъ заявява (въ друго писмо до Аксакова), че си дозволява да изкаже своитѣ мисли не съ цѣль злобно да осѫжда и да обвинява благодѣтелитѣ на България, но ги изказва съ добро и искрено намѣрение, да прѣдупрѣди взаимнитѣ неудоволствия. И за подтвърдение на думитѣ си, той се позива къмъ това, че той заедно съ букурешкитѣ българи още въ 1877. год. прѣзъ май е заявявалъ на княза Черкаски, че ще бѫде добрѣ да се напечата въ голѣмо количество възвание до българския народъ, за да му се обясни великостьта на сегашнитѣ събития и да му се напомни за неговитѣ длъжности къмъ освободителитѣ. Интересна е историята на проектираното възвание къмъ българския народъ отъ страна на Одеското настоятелство. Щомъ рускитѣ войски минали границата, Одеското българско настоятелство съставило по инициятива и упѫтвания на Николая Христоворовичъ записка за административнитѣ и финансови наредби, съ които трѣба да се срѣщне князъ Черкаски, щомъ рускитѣ войски завзематъ България, и запознаванието съ които разбира се е било необходимо за устроителя на гражданското управление въ България. Тая записка е подадена на княза Черкаски отъ настоятелството, съ цѣль да му се улесни колкото се може трудната задача. Князъ Черкаски, като получилъ записката, на часа извикалъ Николая Христофоровичъ по телеграфа въ Кишново, за да даде и нѣкои лични обяснения по нея. Палаузовъ стоялъ два дена (5. и 6. май 1877.) въ Кишново и между друго съобщилъ на Черкаски, че Одеското българско настоятелство е проектирало да отправи къмъ българския народъ едно възвание, проникнато отъ

чувства на безпрѣдѣлна благодарность къмъ Царя-Освободителя и отъ надежда за спасителни за българитѣ подвизи на неговитѣ вѣрни и храбри войници, както и напомнянье на българитѣ за тѣхнитѣ длъжности къмъ освободителитѣ — да имъ помагатъ и да ги облекчаватъ въ този имъ светъ, но тежъкъ подвигъ. Князъ Черкаски насмѣшливо се произнесълъ за тоя проектъ, като казалъ, че силата на 250 хиляди щика ще бѫде по-внушителна отъ едно възвание. Князъ Черкаски билъ настроенъ изобщо противъ всѣкакви възвания и прокламации отъ страна на българитѣ, понеже, слѣдъ обявението на войната, въ главната руска квартира се струпали сума български патриоти отъ най-различни посоки, които изказвали странни претенции, като се облѣгали на рускитѣ щикове, да водятъ своя политика, като разгласявали за себе си чрѣзъ прокламации къмъ българския народъ; особно въ това отношение се отличавала тъй наречена „млада България“, която изявявала претенция още тогава да бистри политиката и да крои разни политически планове, които изказвала въ прокламции къмъ българския народъ. Князъ Черкаски помислилъ, че една обща идея въодушевява както възванието на Одеското българско настоятелство, тъй и онѣзи частни прокламации, та затова тъй неделикатно и насмѣшливо се отнесълъ къмъ въпросното възвание, безъ да вземе въ внимание обстоятелството, че Одеското българско настоятелство, което се радва на дълбоко и повсемѣстно довѣрие на българския народъ и което въ продължение на толкова години винаги е било проникнато отъ чувство на най-безпрѣдѣлна прѣданость и благодарность къмъ Русия, не може да бѫде въодушевено отъ сѫщата идея, която е въодушевявала „млада България“, която проектирала нѣкакво си особно врѣменно българско правителство.

Слѣдъ освободителната война Одеското българско настоятелство, слѣдователно и Н. Христофоровичъ съвсѣмъ се оттеглиха отъ политическата дѣятелность, която отъ тогава прѣмина у народното българско правителство; и настоятелството отново се прѣдаде на напрѣжната си религиозно-възпитателна дѣятелность, за което свидѣтелствува самъ Палаузовъ въ едно свое писмо до професора Барсовъ въ 1884 год., въ което между друго, пише: „Съ освобождението на България — съ достиганьето конечната цѣль на учрѣдителитѣ на настоятелството, то си отслужи своята служба; като сѫществува княжество, да се събиратъ пожертвувания за помаганье на угнетенитѣ българи би било отъ наша страна злоупотрѣбение съ обществената благотворителность. Слѣдъ кървавитѣ жертви на Русия

българитѣ трѣба вече сами помежду си да търсятъ срѣдства за понататъшно развитие и да продължаватъ почнатото дѣло, като се облѣгатъ, разбира се, на Русия".

Палаузовъ, като не е вземалъ лично участие по различни обстоятелства въ събитията прѣзъ освободителната война, за което горѣ споменахме, сжщо не е вземалъ участие и въ послѣдующата история на България слѣдъ освобождението; но при всичко това, съ какъвто интересъ той е слѣдилъ всичко, що се е вършило въ България, въ врѣме на освободителната война, съ още по-голѣмъ интересъ е слѣдилъ послѣдувалитѣ слѣдъ войната събития, които докараха толкова нежелателни и плачевни резултати между освободители и освободени. Той непрѣстайно се интересуваше и занимаваше съ сждбата на освободеното отъ Русия отечество. Съ думи не може се изказа оная душевна скърбь, която обладаваше душата на тоя великъ патриотъ въ онова прискръбно за България врѣме. Тжгата му и отчаянието бѣха безкрайни, както самъ лично ми изповѣда това прѣди двѣ и половина години. Толкова пó-голѣма и неописна бѣ пъкъ радостьта му, когато се извърши отново сближението и помирението на България съ Русия въ 1896. год., което се вижда отъ телеграмата на Одеското настоятелство, изпратена по тоя случай, по инициятивата на Николая Христофоровичъ до руския императоръ, до нашия князъ и до княза Лобанова-Растовски, и отъ привѣтствената къмъ княза рѣчь, произнесена отъ Николая Христофоровичъ когато князътъ отиваше за Петербургъ и мина прѣзъ Одеса. Тая телеграма и привѣтствена рѣчь сж толкова важни въ случая, че ще си дозволя да ви запозная съ тѣхъ.

Щомъ стана извѣстна телеграмата на императора до княза (отъ 25. януари 1896.), съ която извѣстяваше, че се радва за патриотическото рѣшение на княза да присъедини къмъ православието наслѣдника на прѣстола княза Бориса и че праща графа Голенищевъ-Кутузовъ да присжтствува отъ негово име на кръщавката, Николай Христофоровичъ, обзетъ отъ неизказана радость и възторгъ, се разпоредилъ, на 2. февруари 1896. год. (който день случайно съвпадалъ съ деня, когато било основано българското настоятелство (2. февруари 1854.) да се отслужи благодарственъ молебенъ въ Одеския катедраленъ съборъ по случай на присъединението на княза Бориса къмъ вѣрата на българския народъ.

На молебствието присжтствували всички живѣещи въ Одеса българи: емигранти, военни, ученици, съ Одеското българско настоятелство въ пълния си съставъ начело, послѣ членоветѣ на Сла-

вѣнското благотворително дружество, агентътъ на министерството на външнитѣ дѣла и много богомолци. Слѣдъ свършъка на молебствието били изпратени отъ българското настоятелство съ сѫща дата слѣднитѣ телеграми:

Петербургъ.

До Негово Императорско Величество Господаря Императора.

Милостивата телеграма на Ваше Императорско Величество до Негово Височество Принца Фердинанда въ София, по поводъ на присъединението на малолѣтния принцъ Бориса къмъ църквата на българския народъ, прѣпълни сърцата ни съ неизразима радость. Наедно съ живѣещитѣ и възпитаващитѣ се въ Одеса българи и българки, като възнасяме къмъ Всевишния горещи молитви за здравието и дългоденствието на Ваше Императорско Величество и на цѣлия Августѣйши Домъ, ние, членоветѣ на Одеското българско настоятелство, обзети отъ възторгъ като виждаме изгрѣваща заря отъ щастие на славѣнския истокъ, осмѣляваме се да подвъргнемъ прѣдъ стѫпитѣ Ви, Господарю, едничъкъ милосърденъ баща и покровитель на българския народъ, къмъ който ние по рождение принадлежимъ, нашитѣ вѣрноподданишки чувства отъ благодарность за милоститѣ, които правите на българитѣ.

София.

До Негово Височество Княза Фердинанда.

Неизказано възрадвани отъ свещения актъ на присъединението на възлюбления Ви синъ, принца Бориса къмъ православието и сближението на българския народъ съ неговата освободителка, ние, членоветѣ на Одеското българско настоятелство, бързаме да изразимъ на Ваше Височество нашето почтително поздравление съ това събитие, което щастливо съвпада съ този день, когато, съ благословението на знаменития Всеросийски Златоустъ, иерарха Инокентия, на сѫщия тоя 2. февруари 1854 г. биде положено началото на учреждението на Одеското българско настоятелство, задачата на което бѣше именно: *спасителното за България сближение съ нейната естествена покровителка и освободителка Русия,* на здравата почва за запазвание въ българския народъ началата на нашата православна вѣра.

Петербургъ.

До Княза Лобановъ-Ростовски, министъръ на външнитѣ дѣла.

По случай на милостивата телеграма на Господаря Императора до Принца Фердинанда въ София, отъ 25 януари, членоветѣ на

Одеското българско настоятелство смѣтатъ за свой дългъ найпочтително да изразятъ на Ваше Сиятелство, като на тълкуватель и изпълнитель на монаршата воля и като на дълбокъ познавачъ на работитѣ на Изтокъ, своитѣ чувства на безпрѣдѣлна радость и благодарность по поводъ на многознаменателното за българитѣ събитие, което, както ние сме увѣрени, е станало при вашето живо участие."

Негово Царско Височество българскиятъ князъ пристигна въ Одеса съ султанската яхта на 4. априлъ 1896 г. рано сутриньта. При прѣдставлението си прѣдседательтъ на настоятелството Н. Х. Палаузовъ привѣтствувалъ княза съ слѣдната рѣчь на български езикъ:

„Ваше Царско Височество!

Членоветѣ на Одеското българско настоятелство, нѣкои отъ които като иматъ честьта да принадлежатъ къмъ първитѣ български пионери, които сѫ приготвяли тука, въ Русия, а именно въ Одеса, материяли за българското възраждание, още до възражданьето, считатъ себѣ си щастливи, въ Особата на Ваше Височество при вратата на руската земя да привѣтствуватъ съ добрѣ дошелъ доблестния български князъ, който отива да благодари на милостивия царь, августѣйшия дѣдо и баща на когото — съ руска кръвь и кости извоюваха българската свобода. Привѣтствуваме Ви, Ваше Височество, отъ душа, и Ви желаемъ благополученъ пѫть за благото на българския народъ.

Ваше Царско Височество!

Позволете ни при това почтително да Ви изразимъ нашата гореща благодарность за този актъ отъ високъ патриотизъмъ, мѫжество и проницателность, посрѣдствомъ който Вие разпръснахте така дълго висещитѣ надъ българската земя мрачни облаци, които прѣчеха на нашето славѣнско слънце да освѣтлява и оживява българския народъ, който Ваше Височество, като върховенъ вождъ, водите по пѫтя на развитието, като сте въ сѫщото врѣме и носитель на благодарнитѣ му чувства къмъ Русия. Ние, старитѣ пионери, живитѣ свидѣтели и скромни участници въ епопеята на националното движение, прѣживѣно отъ насъ въ всичкитѣ негови периоди — отъ тъмното утро до блестящия край, довършено и облѣно съ руска кръвь, съ непоколебимо убѣждение смѣло можемъ да кажемъ прѣдъ лицето на цѣлия свѣтъ, че България може да бѫде славѣнска, православна и самостоятелна само тогава, когато ще почива на покровителството

и благоволението на великия руски царь и на духовното единение съ Русия. И затова азъ провъзгласявамъ: да живѣе Руския Императоръ Негово Величество Николай II, баща и покровитель на българския народъ; да живѣе Негово Царско Височество българскиятъ князъ Фердинандъ; да расте и се развива въ славѣнския идеалъ българскиятъ прѣстолонаслѣдникъ, православниятъ принцъ Борисъ, князъ Търновски.[1])"

Князътъ въ отговоръ на рѣчьта на Н. Х. Палаузовъ казалъ: „Азъ съмъ трогнатъ отъ вниманието, което ми е оказано отъ Васъ при моето първо стѫпвание на руска земя. Азъ се радвамъ, че срѣщамъ българи, които правилно разбиратъ славѣнската идея и здраво се държатъ за нея; Русия ни е направила много добрини".

При заминаваньето си князътъ на пожелаванията на Н. Х. Палаузовъ, като се обърналъ къмъ него отъ вагона, казалъ: „много съмъ трогнатъ и моля да прѣдадете моята искрена благодарность на всички".

Такава е била политическата дѣятелность на Николая Христофоровичъ. Непомалко плодотворна е била неговата дѣятелность и като писатель нему принадлежатъ: Жизнеописаніе Юрія Ивановича Венелина. Одесса, 1854 г.; Воспоминанія объ архіепископѣ Иннокентіи [изъ прошлаго Одессы. 1894] и разни статии въ периодическитѣ издания), и като попечитель на Габровското училище, за прѣуспѣваньето на което се е грижилъ до самата си смърть, и като душеприказчикъ на покойния Василя Априловъ, и като единъ отъ най-пламеннитѣ доброжелатели и съдѣйствуватели за основанието и закрѣпяванието на Българското книжовно дружество, за което билъ единогласно избранъ прѣди 16 години за почетенъ членъ. Но най-голѣма негова заслуга на отечеството е безспорно неговата дѣятелность за пробужданье народното самосъзнание за освобождение на България отъ Русия. Князъ Дондуковъ Корсаковъ, бившиятъ императорски комисаръ въ България, когато билъ врѣмененъ Одески генералъ-губернаторъ, въ едно свое писмо до министра на вѫтрѣшнитѣ работи е писалъ за Палаузова между друго и това: „. . . Ако и да е той съвсѣмъ порусенъ българинъ, но сѫдбата на отечеството му винаги дълбоко го е интересувала. Може да се каже, че никой отъ

[1]) Трогнатъ отъ рѣчьта на Н. Х. Палаузовъ князътъ, като се приближилъ послѣ приема при него, въ присѫтствието на министра президента Стоиловъ, горещо му поблагодарилъ и помолилъ да му дадатъ копия отъ тази рѣчь, което било веднага изпълнено.

живѣещитѣ въ Русия българи не е принесълъ такава полза на развитието на народното самосъзнание у поробенитѣ отвждъ-дунавски сънародници, колкото Палаузовъ.“

За Палаузова още въ 1858 год., когато по височайша заповѣдь на императора Александра II. е билъ назначенъ при Новоросийския и Бесарабския генералъ-губернатори по българскитѣ работи, генералъ-губернаторътъ, като писалъ въ Петербургъ въ военното министерство, казалъ, че е *незамѣнимъ* по българскитѣ работи.

Николай Христофоровичъ бѣше едничкиятъ признатъ дѣецъ по българскитѣ работи въ Русия слѣдъ Априлова. Такъвъ синъ и незамѣнимъ патриотъ изгуби българския народъ въ лицето на покойника.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Първичето на хаджи Иоакима.

Личностьта на хаджи Иоакима, даскалъ Кърчовски, свѣти между дѣйцитѣ на нашето възражданье въ западна България. Новобългарското възражданье ние сме навикнали да поставяме къмъ края на двайсетитѣ години отъ деветнайсетия вѣкъ и да го свързуваме съ имена на дѣйци отъ него врѣме, като отличаме особно между тѣхъ името на Венелина. Обаче има фактове и дѣйци по̀-ранни отъ това врѣме, които въ сравнение съ фактоветѣ за едно духовно състояние отъ прѣдишна епоха, не могатъ да не се нарекатъ „възражданье" и които поради националенъ бѣлѣгъ въ тѣхъ не могатъ да не се означатъ като „българско" възражданье. И наистина, ако възражданьето у насъ се разбира като ново повдиганье на народа къмъ духовна дѣйность по свой езикъ, тогава то се е почнало у българитѣ не съ ония ревнители на българската книга и училище, които можемъ опрѣдѣли съ едното име „Априловци"[1]), но съ оня редъ проповѣдници и учители на простия български народъ, за които си бѣхъ позволилъ името „Софрониевци";[2]) и се е почнало то не въ източна България, дѣто му дадоха особенъ тласъкъ рускитѣ войни отъ деветнайсетия вѣкъ противъ Турция, но се зароди въ западна България по пѫть естественъ, отъ близостьта ѝ и сношенията съсъ странитѣ, дѣто бѣ проникналъ изъ западна Европа всеобщиятъ духъ за национално свѣстяванье. Както вървежътъ на извѣстно дѣло, още повече на дѣло обществено-политическо, може да бѫде отъ влиятелни обстоятелства спрѣнъ, или потикнатъ къмъ друга страна, прѣнесенъ възъ друга почва, така и българското възражданье, кльнило въ западна България, отъ обстоятелствата, които се наложиха възъ българския народъ подъ турцитѣ прѣзъ първитѣ десетилѣтия на деветнайсетия вѣкъ, се засили и процъвтѣ въ източна България, та даде и на цѣлия ни книжовенъ и политически напрѣдъкъ източенъ характеръ.

Когато българитѣ се озоваха въ пълния мракъ на робията, свѣтилници за народно слово бѣха се упазили за тѣхъ главно въ Света-гора и на Рила; па и свѣтлина за своя свобода тѣ виждаха да имъ блѣска само отъ западъ. Нека си припомнимъ военнитѣ дѣйствия на католишки дър-

[1]) Въ чело на тѣхния крѫгъ заслужва да се тури д-ръ Петъръ Беровичъ—Беронъ. Вж. „Сѣнки, II. Петъръ Беронъ" въ Български Прѣгледъ (Б. П.) I, 7. стр. 60—70.
[2]) Прьвъ захваща крѫга имъ Софрони Врачански. Вж. „Сѣнки, I. Софрониевци" въ Б. П. I, 2. стр. 52–71.

жави въ България и на Балканския полуостровъ отъ XV. вѣкъ чакъ до свършъка на XVII.; тѣхната намѣса въ плана за българското възстание въ Търново прѣзъ XVI. вѣкъ;[1]) свидѣтелствата на западни пѫтувачи, които по пѫтя си за Цариградъ слушали отъ мѣстни българи надежди за освобождение съ помощьта на християнска Европа.[2]) Нека си припомнимъ сѫщо, че и книжното дѣло въ България се прониква отъ бѣлѣзи сръбски. Като намира писменостьта покровителство само въ манастиритѣ и при черквитѣ, тя се поддържа най-вече тамъ, дѣто не сѫ прѣкѫснати старитѣ българско-славѣнски традиции, и се храни съ потрѣбния си черковно-служебенъ и християнско-поученъ материялъ отъ тамъ, отъ дѣто се набавя той най-лесно. Разни записи за източно-български манастири и духовници свѣдочатъ, че книжното си умѣние тѣ дължатъ на сношения съсъ светогорски манастири и съ Рилския; а въ тия манастири, които се хвалятъ съсъ стари писмени паметници отъ разни периоди и редакции на черковния славѣнски езикъ, отъ XV. вѣкъ насамъ книжовната дѣйность се облѣга върху примѣри, идещи изъ сръбски страни. Знайни сѫ трудоветѣ на сърби книжовниои надъ една печатна черковно-славѣнска книжнина въ Черна-гора и въ Венеция, трудове прѣсадени послѣ и подражавани и въ Мала Валахия. Писани и печатани черковни книги съсъ сръбски бѣлѣзи, като минували отъ западъ въ съсѣднитѣ български краища, стигали и до най-далечни мѣста на истокъ, въ които имало упазено още славѣнско богослужение. Отъ края на XVI. вѣкъ захващатъ да идатъ у насъ черковни книги и изъ Русия[3]), ала тия сношения добиватъ извѣстна важность едвамъ прѣзъ XIX. вѣкъ; до тогава една сръбска струя не прѣстая да пои нашитѣ потрѣби за черковната служба и донѣйдѣ за християнската поука. Особно значение има за сношенията на българитѣ съсъ сърбитѣ на западъ и за духовното влияние на тия върху насъ фактътъ за една българска книжарска търговия въ Скопие прѣзъ XVI. в., къмъ който тъй прозорливо посочи пръвъ професоръ Дриновъ.[4]) Така доклѣ въ източна България учението на книга и самитѣ книги сѫ дѣло, което стои въ органична връзка съ една дѣйность въ западни наши области, българи изъ тия страни взиматъ участие прѣзъ XVIII. вѣкъ въ съставянье и издаванье книги по словѣносръбски езикъ. Тѣ изповѣдатъ намѣстѣ, че правятъ това отъ „ревность" за своя родъ български. Понеже сръбскитѣ черковни книги еднакво служили на сърби и българи, можелъ и славѣнобългарскиятъ езикъ като книжовенъ еднакво да се употрѣбя и за еднитѣ и за другитѣ. Нѣма съмнѣние, че всичко това е било въ западна България почва, приготвена много по́-добрѣ да се зароди върху нея къмъ XIX. в. едно „възражданье", отколкото е била почвата въ източнитѣ български области. И при всичко че възражданьето на българитѣ се обяви особно силно прѣзъ трийсетитѣ години отъ XIX. в. въ източна България, неговитѣ извори пакъ лежатъ къмъ западъ, защото първи

---

[1]) К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, 1878. стр. 604 и слд.

[2]) Вж. въ „Сборникъ за нар. ум. и пр." IV, 1. 384.

[3]) К. Иречекъ, все тамъ, IV, 1. 384.

[4]) Вж. „Юбилеенъ сборникъ на Славянската Бесѣда въ София", 1895. „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара Трифунъ отъ Скопие", стр. 29—36.

възродители наши се обадиха изъ западна България, па и новобългарската наша книжнина до петдесетитѣ години почива въ голѣма мѣра върху подложки сръбски.[1]) Русинътъ Венелинъ проповѣда на българитѣ да си учатъ историята и да се образуватъ на свой езикъ и за послушание на тая проповѣдь Априловъ залѣга съсъ вси сили да се насади България съ родни училища; ала българитѣ бѣха чули вече отъ Паисия за проповѣданото по-късно отъ Венелина, и за учебници въ „априловскитѣ" взаимноучителни школи не се притекоха изключиво къмъруситѣ, но си помогнаха повечето съ сръбски образци.

Нашитѣ „софрониевци", които развиха своята дѣйность въ западна България и съ нея мѣрѣха да гонятъ изъ народа невѣжеството, като го поучаватъ за всичко по неговъ простобългарски езикъ, сѫ по истина първитѣ български възродители; и въ тѣхно лице по справедливость заслужва западна България да се смѣта за изходище на българското възражданье. Самъ Софрони Врачански, при всичко че бѣ родомъ изъ източна България, доби особенъ потикъ за книжовенъ трудъ въ полза на народа си въ западни наши мѣста, дѣто го досегна благоприятенъ за това лъхъ откъмъ Сърбия.[2]) И въ родния му Котелъ го бѣ слѣтила прѣди това съсъ влияние върху националнитѣ му чувства историята на Паисия Хилендарецъ, дошла отъ западъ. Прѣзъ Букурещъ Софрони стѫпи подиръ рускитѣ войски пакъ въ източни наши прѣдѣли, несъмнѣно обайванъ и отъ мечти за нова работа между своитѣ сънародници.[3]) Той не работи вече, наистина, понеже наскоро се помина; ала заработиха други, на които се отвори широкъ пѫть, откакъ се усили интересътъ на Русия за едновѣрнитѣ ѝ и едноплеменни подданици въ Турция и станаха пó-живи сношенията на българитѣ съ Русия прѣзъ Влашко и направо. Между туй въ западна България слѣдваха почнатото дѣло нови Софрониевци. Тѣ се нижатъ прѣзъ дългъ редъ години и се отличатъ съ книжовни и обществени работи отъ национално значение. Ала въ източна България работитѣ взиматъ все пó-голѣми и пó-голѣми размѣри. Твърдѣ изгодно се оказа за нея положението ѝ между полусвободнитѣ държави Сърбия и Влашко. Прѣзъ четиресетитѣ години българскиятъ народъ се опитва да си свърти едно духовно срѣдище въ турската държава. Въ Цариградъ се доби официялно признание на тоя народъ, дотогава смѣтанъ като паства на гръцкия патриархъ, и се издигна знамето на българскитѣ национални стремежи. Ала възражданьето на българитѣ бѣ се вече завършило при такова участие на източно-български фактори, че никое друго движение отъ западни български страни не можеше да отмѣни приетия източенъ обликъ на духовната му дѣйность.

Българскитѣ възродители отъ западна България, като не изключваме и Софрония Врачански, коватъ първи новобългарския книжовенъ езикъ и го разпространяватъ чрѣзъ печатнитѣ си трудове. Съзнанието имъ за тая страна на трудоветѣ е най-едровито изказано въ една книга

[1]) Въ особно разглежданье ще бѫде прѣдставено това начално развитие на българската книжнина възъ основа на сръбската и по огледъ къмъ нея.

[2]) Вж. съображенията на М. Дриновъ въ „Нѣколко забравени списания на Софрония Врачански", с. ПС. XII. 1—12.

[3]) Сравни с. ПС. VI. 142—146.

на архимандрита Теодосия Синаитски, който основа въ 1839. г. въ Солунъ първа за врѣмето си българска печатница.[1]) Примѣренъ учитель за народна проповѣдь и учение съ мощенъ народенъ езикъ бѣ *хаджи Иоакимъ,* даскалъ Кърчовски. Професоръ Дриновъ, а слѣдъ него Н. А. Начовъ, и др.[2]) откриха достатъчно значението на просвѣтната и книжовна дѣйность на тоя безпокоенъ апостолъ на българщината въ западна България;[3]) защото неговъ прѣмъ ученикъ е извѣстниятъ съсъ сѫщата слава Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, а отъ Пейчиновича се вдъхновява и архимандритъ Теодоси.

Досега се знаеха само три печатни труда хаджи Иоакимови: една книга наречена *„Митарства“* (1817.), друга *„Чудеса“* на света Богородица (1817.) и третя, отъ всички най-бѣлѣжита и повече оригинална *„Различна* поучителна наставления“ (1819). Подъ негово име се е споменувала много пѫти и особна книга *„Амартолонъ сотиріа“*, като печатана прѣзъ 1814. г.; ала има основателни подозрѣния, че това ще да е библиографска грѣшка и че подъ това означение ще трѣба да се мисли едничко издадената прѣдъ 1817. г. книга „Чудеса“, която е прѣводенъ изводъ отъ едно гръцко съчинение Ἁμαρτωλῶν σωτηρία.[4]) Понеже така пръвъ книжовенъ трудъ хаджи Иоакимовъ остая една отъ книгитѣ, издадена прѣзъ 1817. година (по всичко вѣроятие „Митарствата“), излизаше, че даскалътъ хаджи Иоакимъ стѫпилъ на книжовното ни поприще тепърва слѣдъ ученика си Кирила Пейчиновичъ, който вече въ 1816. издаде книгата си *„Огледало“.*[5]) Обаче прѣзъ 1897. г. учительтъ отъ Кюстендилското педагогическо училище г. Е. Карановъ ме наведе върху една непозната досега на книгописа ни книга отъ хаджи Иоакима, печатана въ 1814. г. Споредъ това занапрѣдъ ще знаемъ вече наистина четири книги хаджи Иоакимови, и за негово книжовно първиче ще смѣтаме оная отъ 1814. година. Тя го прави несъмнѣно пó-ранни книжовникъ отъ ученика му Пейчиновича, и всички правени пó-прѣди догадки за първенството на Пейчиновича откъмъ тая страна сега падатъ.[6])

Първичето на хаджи Иоакима азъ видѣхъ въ рѫцѣтѣ на едного роднина на г. Е. Карановъ въ Кюстендилъ. Тоя притежатель на рѣдката книга може би стотни пѫть прочиташе въ нея благочестивитѣ разкази и поуки, и толкова цѣнѣше нейната рѣдкость, че имá охота да ми позволи само да я прѣгледамъ въ дюкяна му и да си прѣпиша изъ нея щото ми трѣба. Още пó-прѣдпазливо къмъ чуждо любопитство за такива рѣдкости се отнесе другъ единъ познайникъ на г. Е. Карановъ въ Кюстендилъ, у когото имаше хубавъ екземпларъ отъ хаджи Иоакимовитѣ „Чудеса“. Двамата тия кюстендилци, прѣселенци отъ странитѣ,

---

[1]) М. Дриновъ, „Първа българска типография въ Солунъ“, ПС. XXXI. 1–25; допълнения отъ А. Шоповъ, ПС. XXXIV. 486–497, Сборникъ за нар. умотвор. и гр. III. 48–49.

[2]) М. Дриновъ въ ПС. XXXIV. 569—573; Н. А. Начовъ, вст. XXXIX. 405—427; А. Шоповъ въ Сборникъ на нар. ум. и пр. III, 1. 61; Е. Карановъ вст. IV. 1, 295—299.

[3]) Срв. БП. I, 2. 52–56.

[4]) Вж. съображенията въ БП. I, 2. заб. на стр. 55–56. Срв. Български книгописъ, I. 20.

[5]) БП. I, 2. 58.

[6]) ПС. XXXIX. 409.

дѣто се е подвизавалъ хаджи Иоакимъ, съсъ своето варденье на негови книги тълкуваха доста добрѣ, съ каква важность сѫ се ползували въ свое врѣме и каква нужда сѫ посрѣщали книжовнитѣ трудове на тоя новобългарски учитель и проповѣдникъ въ западна България.

Първата книга на хаджи Иоакима, печатана съ едро черковно писмо, носи тоя насловъ:

Пóвѣсть рáди стрáшнагѡ и҆ вторáгѡ пришéствїѧ хрїстóва, сóбраннаѧ ѿ различныхъ стыхъ писáнїѧхъ, и преведенна на простѣйшїй ѧзыкъ Болгáрскїй, пóлзованїѧ рáди простѣйшыхъ чл҃вѣкѡвъ и҆ некни́жныхъ: спи́саннаѧ ѿ хаджи́ Iѡакíма дáскала и҆ преведéсѧ на тýпъ Потщáнїемъ господáра кѵ́ръ хаджи Пíца ѿ Щи́пъ и҆ кѵ́ръ хаджи Стáнко ѿ Крáтово и҆ кѵ́ръ Дими́трїй Фїлїпповичъ ѿ Єгри́ Дерé Палáнка за душéвное и҆́хъ спасéнїе, Настоѧ́тель бы́сть Дими́трїй Iѡáнновичъ Зузура ѿ Сéчница. Въ Бýдимѣ грáдѣ Пи́смены Крáлев: Всеучи́лища Оѵгáрскаго 1814. 8°. 46 стр.

Лицата, които сѫ именувани тукъ като помощници съ пари или съ пристояванье за изданието на „Повѣстьта“, сѫ продължавали и занапрѣдъ сѫщата услуга спрѣмо хаджи Иоакима, защото ги срѣщаме и въ насловитѣ на другитѣ му книги. „Повѣстьта“ съдържа само два кѫса: едно слово за страшния сѫдъ и за второто пришествие Христово и друго слово (второ) на пророка Даниила. Тия два кѫса сѫ придавани отъ пó-късни издавачи на хаджи Иоакимовитѣ „Митарства“ въ края на първоначалния имъ текстъ.[1]) Езикътъ на кѫсоветѣ въ „Повѣстьта“ е български, въ началото съ пó-вече примѣсь отъ черковнославѣнски, а пó-нататъкъ вече пó-чистъ. Както забѣлѣзваме и въ другитѣ книги на хаджи Иоакима, тоя езикъ не е на единъ само опрѣдѣленъ говоръ, но граденъ върху пó-широка диялектична основа. По една ставка (Absatz) отъ двата кѫса на „Повѣстьта“ му пó-долу ще покажатъ пó-нагледно както съдържанието на книгата, така и езика ѝ.

I.

(Стр. 3). Слóво зарáди стрáшенъ сýдъ бóжїй и вторóе пришéствїе хрїстóво.

Во творенїихъ рукý твоѥю поучáхсѧ, глагóлетъ прⷪ҇рокъ: Дх҃ъ ст҃ый оучи́ человѣ́цы, да познáѧтъ ѿ стїхїи бг҃а, тáки пéрвїи ст҃їи; тóгаи книга немáло а҆ ѻ҆ни́ гледáле нéбо, и҆ красоты́ небéсныѧ; и҆ видѣ́ле землѧ̀ и҆ мóре, и҆ сѐ щò є҆ оу҆ ни́хъ: за щò и҆́ма на нéбо сл҃нце, и҆ мц҃ъ, и (стр 4) звѣ́зды, и҆ вѣ́тровы дýхатъ студéныи, и҆ тóплыи, си́те тíе мéрты сѐ, а҆ день и҆ нóщь хóдатъ, и҆ чи́натъ товà, що и҆́мъ бг҃ъ заповѣ́далъ: ѻ҆ни́ несѐ живи, а҆ ѿ бг҃а сѐ бóѧтъ, и҆ и҆́матъ стрáхъ; тàка и҆ нíе человѣцы смѐ создáнїе бж҃їе: да познáеме ѻ҆ц҃à нáшего бг҃а: пéрво создáлъ бг҃ъ дéсеть чи́новы а҆́гг҃лскїи, и҆ пéрвъ а҆́гг҃лъ былъ мнѡ́гу хубáвъ, а҆л помы́слилъ є҆днà грѣ́шна пóмисль: затовà паднáлъ ѿ бг҃а, и҆ ѿ нéбо; и҆ сѐ оу҆чи́нилъ тéменъ и стрáшенъ дїáволъ; и҆ нéгово мѣ́сто ѿстáнало прáздно: затовà послѣ̀ создáлъ бг҃ъ нéбо, и землѧ́, и ѿ землѧ создáлъ пéрваго человѣ́ка А҆дáма: и҆ го постáвилъ оу҆ рáй, да сѣ́ди, и҆ му рéклъ: ѿ сѐ да ꙗ҆́дешъ, а҆ ѿ єднò дрéво, що є посредѣ̀ рáй (стр. 5) да не ꙗ҆́дешь; а҆́ко ꙗ҆́дешь ѿ негò, кѣдà оу҆́мрешь: а҆ дїáволъ видѣ́лъ А҆дáма оу҆ голéма красотà оу҆ бж҃їй свѣ́тлости, и завидѣ́лъ дїáволъ А҆дáму, и рéклъ на женáта Єва, да ꙗ҆дéте ѿ дрéвото, да бидете голéми,

---

[1]) БП. I, 2. 55.

какѡ бг҃а, и҆ ꙗ҆ле ѿ това̀ дрѣво и сѐ видѣле го́ли. Ѻтѐ ѿ за́висть дїа́волска дошла̀ смѐрть, и҆ затова̀ созда́лъ бг҃ъ чо́вѣцы, да и҆́датъ на това̀, ѿ дека̀ испа́диле дїа́волите: а҆ сега̀ чо́вѣцы ѿ грѣ́шно живѣ́енѣ не позна́ватъ ни бг҃а, ни зако́нъ бж҃їй; а҆мѝ хо́датъ, и живѣ́атъ ка́кѡ безꙋ́мни добиц̑и; затова̀ реклѐ ст҃їи бж҃їи: во́лъ и ма́ска позна́ватъ своитѐ стопа́ни, а҆ мои̑ лю́ди не́мѐ позна́ватъ мѐне бг҃а . . . .

II.

(Стр. 25). Сло́во второ́е свѧта́гѡ проро́ка Данїи́ла.

То́й ст҃ы́й пр҃ро́къ Данїи́лъ видѣ́лъ стра́шенъ сꙋ́дъ бж҃їй. Та́ка казꙋ́е: видѣ́хъ вѣ́тхаго де́нми, до́ндеже пр҃то́лы поста́вишасѧ, и҆ сѣ́дѣ превѣ́чный на пр҃то́лѣ ѻ҆гне́нномъ: и҆ ѡ҆́колѡ него́ тмамы тѣ́мъ арха́гг҃ли и҆ а҆́гг҃ли слꙋжа́хꙋ емꙋ̀ со стра́хомъ; и потечѐ рѣка̀ ѻ҆́гнена, та́ѧ рѣка̀ врѝе стра́шнѡ, и клоко́тни та́ѧ кѣда̀ завлечѐ грѣ́шните ѹ҆ вѣ́чна мꙋ́ка; дасѐ мꙋ́чатъ со́съ дїа́волы; и (стр. 26) то́й ст҃ы́й пр҃ро́къ Данїи́лъ ѿ това̀ видѣ́нїе мнѡ́гꙋ сѐ ѹ҆пла́шилъ, за що̀ видѣ́лъ, ка́кѡ кѣда̀ бы́де стра́шенъ сꙋ́дъ бж҃їй, и҆ мно́гꙋ и҆́малъ стра́хъ, и пла́калъ ѿ това̀ стра́шно видѣ́нїе; имало това̀ вре́ме ца́рь невѣ́ренъ; то́й ца́рь нѣ́що мꙋ̀ завидѣ́лъ ѿ га́расъ на того̀ ст҃а́го пр҃ро́ка Данїи́ла, и҆ го фръли́лъ на а҆рсла́ни: жи́въ даго̀ изѣ́датъ: ѿле чꙋ́до ди́вно, и҆ мно́гꙋ голѣ́мо! та́ковїи си́лнїи, и стра́шни а҆рсла́ни, и҆ ѿт три̑ дни̑ гла́дни него̀ изѣ́ле, а҆мѝ мꙋсѐ поклони́ле, и но́ги мꙋ лиза́ле, и кро́тки мꙋсѐ ѹ҆чини́ле, ка́кѡ ѻ҆́вцы на овча́ръ; гла́дате сега̀ ко́й и҆́ма вѣ́ра и чисто живѣ́е: то́й свѧ́тый пр҃ро́къ Данїи́лъ нема́лъ никако́въ грѣ́хъ, и былъ чи́стъ ка́кѡ а҆́гг҃лъ бж҃їй и три̑ дни̑ сѣдѣ́лъ при (стр. 27) гла́дни а҆рсла́ни ѹ҆ ꙗ҆́ма длабо́ка затво́ренъ; а҆ тїе лю́тїи звѣ́ри ѿ ст҃а́гѡ има́ле стра́хъ ѻ҆́т него̀: за що̀ во ѹ҆ста̀ но́силъ мл҃тви и҆ и҆́малъ бг҃а ѹ҆ него́ва дꙋша̀: затова̀ не може́ле даго̀ изѣ́датъ а҆рсла́ните; слꙋ́шайте вы́е, що нико́н па́тъ несѐ мо́лите бг҃ꙋ, ни слꙋ́шате, що ви ѹ҆чи̑ хр҃то́съ ѹ҆ ст҃о́е є҆ѵа́гг҃лїе; амѝ хо́дите безъ стра́хъ бж҃їй; тѐшко и горко ва́мъ, кѣда̀ би́де на ва́ше ѹ҆мира́нѣ; сѐкїй де́нь давате на дїа́вола хїлїа́ди: ва́шы грѣ́шни рѣ́чи и҆ зборо́ви и си́те ва́ши рѣ́чи грѣ́шни гѝ пи́ше дїа́волъ ѹ҆ него́ви тектѣ́ри; вѣ́че слѣ́пъ ѹ҆́мъ не ви́дите тїе ѹ҆зды̀, що̀ вы̀ заꙋзди́лъ дїа́волъ; и вы̀ влечѐ ѹ҆ вѣ́чна мꙋ́ка, сега̀ чо́вѣцы ка́кѡ слѣ́пи на сѣ́ко зло̀ тръча́тъ, ка́кѡ тѝ на синджи́ри псите (стр. 28) ги ви́катъ, да гѝ връ́затъ, и҆ ѻ҆ни̑ хо́датъ, и тръ́чатъ да гѝ връ́затъ ѹ҆ синджи́ри, та́ка и҆ дїа́волъ тръ́ча и хо́ди по чо́вѣцы, ско́рѡ да и҆́мъ връ́зе ѹ҆мо́тъ да не позна́ѧтъ своите грѣ́хови; мно́гꙋ се ра́дꙋе дїа́волъ за тїе чо́вѣци, кои не мы́слѧтъ грѣ́ховите и҆ ѹ҆мира́нѣ, тїе ко́и ѹ҆ми́ратъ безъ пока́ѧнїе, тѐшко и҆ го́рко ни́мъ....

А. Т.

Мария Луиза, *първа българска княгиня, графиня Свищовска.* Биографически очеркъ. Написалъ и снабдилъ съ иллюстрации *д-ръ Алфредъ Рудолфъ,* адвокатъ, членъ на кр. стенографически институтъ въ Дрезденъ и прѣдсѣдатель на чехското стенографическо дружество въ Кралеви Градецъ. Издава А. Безеншекъ. Пловдивъ, книжарница „Пчела“ на Л. Безеншекъ, 1900. Печатница Съгласие, lex. 8⁰. 95 стр. Ц. 1 л. 80 ст.

Слѣдъ шесть години, прѣзъ които българскиятъ народъ задоволенъ гледа́ до своя князъ на прѣстола и една достойна за него и за народа княгиня, тоя прѣстолъ по зла орисия овдовѣ. Самъ стоеше на него българскиятъ князъ и отъ подновението на държавата ни подиръ освобождението чакъ до 8. априлъ 1893., когато князъ Фердинандъ I. се вѣнча въвъ Villa della Pianore въ Италия; обаче друга бѣше оная прѣстолна

самота и съвсѣмъ друга насталата слѣдъ смъртьта на първата българска княгиня отъ 19. януари 1898. По́-прѣди младъ князъ и народъ жъдаха да видятъ княжеския български прѣстолъ благословенъ отъ всички дарби на единъ бракъ, да го видитъ уяченъ съ връзкитѣ и добродѣтелитѣ на единъ народенъ царствуещи домъ, който да фърля лѫчитѣ си и върху благоденствието на българската държава; затуй тѣ въ радостенъ трепетъ чакаха минутата, когато до княза ще се изправи и неговата избраница като майка на прѣстола и на народа. Едно вълшебно въображение чъртаеше и кичеше до княза мѣстото на бѫдещата българска княгиня... А съ какъвъ болеженъ трепетъ поглеждаха сега князъ и народъ къмъ дѣйствителното вече мѣсто на княгинята, остало празно, и къмъ създадения вече младъ княжески домъ, внезапно лишенъ отъ любовьта и грижитѣ на своята майка. Празното майчино мѣсто на българския прѣстолъ, обиколено отъ ужалени баща и дребни дѣчица, навѣваше отъ 19. януари 1899. г. възъ тия и възъ цѣлия народъ чувство на такава самота, при която се съзнава, че нѣщо физически е липсало измежду тѣхъ, но то душевно толкова изпълня тѣхното битие, че неможе да има тамъ мѣсто за другиго, който да го отмѣни. И въ самотата си, лишени отъ майката княгиня, български княжески домъ и народъ черпѣха въ споменитѣ за нея сила и крѣпость — първиятъ да продължава дѣлото около българския прѣстолъ, прѣдназначено за княгинята, въ оня духъ на любовь и пожертвеность, въ какъвто тя наистина го върши́ прѣзъ краткия си животъ между насъ, а вториятъ да вѣрва въ това дѣло тъй, както вѣрваше, кога излизаше то изъ самитѣ княгинини рѫцѣ.

Общо правило е въ свѣта, че човѣкъ познава истинската цѣна на нѣщата, съ които е свързанъ животътъ му, само тогава, когато се лиши отъ тѣхъ. Не може да се каже, че българскиятъ народъ не оцѣняваше значението на първата българска княгия Мария-Луиза доклѣ бѣ тя още жива; ала истинското нейно значение му прѣдстана прѣдъ очи, щомъ се разнесе между него ужасната вѣсть за нейната смърть. Тогава той обърна умъ и сърце къмъ всички ония явления и обстоятелства, които въ живота му бѣха оставени на труда и призванието на княгинята, и разбра, какъвъ дѣлъ отъ щастието му е зависѣлъ отъ нейната личность и каква загуба прѣтърпѣва той, като се прѣсича тъй безвъзвратно нейното участие въ тая доброчестина. Въ дневния токъ на живота всичко се избира, нагажда и туря въ дѣйствие спроти както го иска едничката цѣль на живота, щастието; и доклѣ всѣко нѣщо, турено въ дѣйствие, редовно и правилно изпълнява въ тоя пѫть своята рола, то не ни отвлича вниманието отъ общия процесъ на живота, за да го насочи само върху си и да настоява да му опрѣдѣлимъ значението въ тая животна дѣйность; ала щомъ се измѣсти и строши въ машината и най-малкото колелце, вървежътъ ѝ се промѣня и разстройва, и намъ става ясно, що е значило въ нея онова нищожно може би желѣзно кѫсче. Ако е лесно да се замѣни то съ друго ново, машината пакъ тръгва, животътъ пакъ си върви правилно и редовно, и прѣдъ видъ на лежещата въ него обща цѣль ние пакъ отвеждаме очи отъ значението на всички ония колела и лостове, които го движатъ. Ала не е тъй лесно да се замѣни такава часть въ единъ механизъмъ, каквато е изобщо единъ човѣкъ въ

движението на нашия животъ: защото съ душата си, съ дѣлата си тоя човѣкъ е нѣщо толкова сложно и въ сѫщото врѣме индивидуално, че за еднаквость при замѣната не може ни да се говори, а камо ли и да се постигне. Вмѣсто него ще се найде негли другъ човѣкъ, или и безъ него животътъ като организъмъ ще си образува новъ колоозъ и ще се носи къмъ цѣлта си, ала вървежътъ на живота вече не ще бѫде сѫщиятъ поне откъмъ своята външность. Прѣзъ краткото прѣбѫдванье на княгинята Мария-Луиза между насъ ние осѣщахме, че въ нашия народенъ животъ работи още единъ дѣецъ, ала не се озъртахме да видимъ, какво е значението на тая дѣйность: и щомъ княгинята склопи очи и завѣки се прости съ княза, съ чедата си и съ народа, ние разбрахме, що губимъ въ нейно лице, и намъ стана съвѣстно, че не сме си давали отъ по-рано смѣтка за онова добро участие, което е имала тя въ живота на българската държава.

Смъртьта на първата българска княгиня бѣше сама по себе едно жалѣйно събитие, за каквото младиятъ български народъ имаше най-малко поводи да мисли. Въ младинитѣ си той бѣ свикнатъ само да се урежда отъ всѣка страна, за да стане мѫжъ и да заживѣе както всички възмѫжали вече и пълнозрѣли народи. Редъ събития бѣха извършени отъ него, които можеха въ тоя смисълъ да го тѣшатъ и пълнятъ съ надежда за всѣкакъвъ успѣхъ въ бѫдеще. Бракътъ на княза Фердинанда I. прѣзъ 1893. г. гарантираше вече на народа и една княжеска династия, толкова дълго очаквана за трайностьта на прѣстола: а рождението на младитѣ князове Бориса (18. януари 1894.) и Кирила (5. ноември 1895.) освети напълно тая гаранция. Можеше ли да не се надѣе българскиятъ народъ, че тия княжески синове и роденитѣ слѣдъ това млади княгини Евдокия (5. януари 1898.) и Надежда (18. януари 1899.) ще се отхранятъ подъ нѣжното, благородно и великодушно майчино крило, че ще дораснатъ подъ майчини грижи за едно възпитание, отъ което народътъ да дочака само добро и слава? Между туй сѫдбата, която не заминува никого съсъ своитѣ радости и скърби, бѣ удѣлила и за нашия народъ скръбьта, въ днитѣ на най-голѣма нужда отъ благодатния призоръ на една народна и княжеска майка да го лиши отъ оная, която тепърва имаше да развие своето значение въ княжеския домъ и между българския народъ. Това тъй прѣждеврѣменно и жестоко рѣшение на сѫдбата придаде още по́-дълбокъ и язвенъ тонъ на жалѣйното събитие въ България отъ 19. януари 1899. Българскиятъ печатъ пристѫпи да даде изразъ на тежката народна скръбь. По тоя случай той прѣгледа колкото знаеше живота на покойната княгиня въ нашата срѣда и опрѣдѣли колкото можеше нейното значение, което съ смъртьта ѝ се очъртаваше въ единъ образъ, що би ималъ да се пълни и пълни съ безбройни дѣла на милость и благо, но който съ сѫщата смърть се прѣсичаше и увеличаваше нашата тѫга за неочакваната загуба.

Кѫсъ бѣ единъ периодъ отъ шесть само години, които проживѣ Мария-Луиза като българска княгиня, за да се състави отъ прѣгледа на живота ѝ въ това звание едно описание, една характеристика на „първата българска княгиня“. Прѣзъ тоя кѫсъ периодъ тя естествено неможеше да се срѣщне съ такива и толкова обстоятелства отъ нашия на-

роденъ и държавенъ животъ, прѣзъ които въ достатъчна мѣра и слѣдовитость да обяви своитѣ качества на господарка и жена; подиръ тоя кѫсъ периодъ никакъ не бѣ възможно да се обяви всичкиятъ смисълъ и значение на ония нейни възгледи и похвати, съ които тя като майка е възпитувала своитѣ дѣца — наслѣдника на българския прѣстолъ, чедата на българския княжески домъ, на които е сѫдено да стоятъ на чело на народния животъ и да го рѫководятъ. Обаче тъкмо за тоя кѫсъ периодъ княгинята Мария-Луиза можа да спечели искрената любовь и високото уважение на българитѣ отъ най-долния селянинъ до най-горния гражданинъ. А то показва, че умътъ и сърцето ѝ сѫ били обдарени съ качества, способни да изградятъ единъ животъ на владѣтелка, напълно достойна за това име и за вѣченъ добъръ поменъ у своитѣ подданици, па и у човѣчеството изобщо. Покойната княгиня е спечелила нашата всеобща любовь и уважение и съ малкото ония дѣла, които е имáла възможность да извърши като господарка, жена и майка за кѫситѣ шесть години въ българския дворецъ; и каквито и да сѫ тия дѣла по своитѣ размѣри и количество, тѣ сѫ по значението си толкова важни, че заради любовьта и уважението, що сѫ възбудили и не могатъ да не възбуждатъ, заслужватъ да образуватъ основа и доказателства за едно описание на *„живота и значението на първата българска княгина Мария-Луиза“*. Така е гледало на тѣхъ и Българското книжовно дружество, когато рѣши лани на 23. януари да обяви тъкмо съ приведенитѣ думи конкурсна тема за едно съчинение, заради което прѣдсѣдательтъ на дружеството Ив. Ев. Гешовъ бѣ му далъ въ разположение 1000 лева; така сѫ ги цѣнили и всички ония, които обнародваха въ българския печатъ приноси за характеристика на покойната княгиня.

Ние и до сега още нѣмаме такава една книга, която отъ фактовеmѣ за възпитанието на Мария Луиза, за нейния животъ и занятия до брака, който я направи българска княгиня, и отъ всички ония дѣла и постѫпки, въ които тя дѣйствувá като наша господарка, като първа българска гражданка и като княжеска майка да ни извади и прѣдстави „живота и значение на първата българска княгиня“. А понеже и конкурсътъ за подобно съчинение, обявенъ отъ Българското книжовно дружество, биде неотдавна сключенъ съ резултатъ, че прѣдставенитѣ за премия три рѫкописа неудовлетворили напълно отредената за оцѣнката имъ комисия, става вѣроятно, че ще мине още врѣме, доклѣ се сдобиемъ съ такъвъ животописъ на покойната княгиня, какъвто справедливо може да се иска при ония фактове и тѣхно значение за насъ, които се знаятъ и могатъ още да се узнаятъ. Нека се надѣемъ, че такъвъ животописъ би могло да ни даде Българското книжовно дружество подъ формата на статията, която се е задължило то да поднесе на българската публика, откакъ се сключилъ споменатиятъ конкурсъ безъ да се приеме нѣкой отъ прѣдложенитѣ рѫкописи. Съ това искамъ да кажа, че не ни задоволява като „биографически очеркъ“ на Мария Луиза нито съчинението на д-ра А. Рудолфъ, по поводъ на което пиша тия нѣколко думи.

Приноси за живота на първата българска княгиня бидоха обнародвани у насъ веднага слѣдъ нейната смърть най-напрѣжъ във вѣстника „Свобода“, бр. 2303—5 отъ 25. ян. — 1. фев. 1899., отъ Х. По вѫтрѣшни бѣлези

може да се сѫди, че авторътъ на тия „спомени“ е билъ лице близко до княгинята; той съобщава нѣколко факта, които илуструватъ отношението на българската селянка къмъ княгинята, отношението на тая къмъ селянитѣ и сиромаситѣ, нейнитѣ възпитателски погледи и похвати и държаньето ѝ като господарка и майка, когато се постави дипломатическиятъ въпросъ за кръщавката на прѣстолонаслѣдника. Обнародваха и други вѣстници и списания по нѣкой споменъ или животописна бѣлѣжка за княжеската покойница, ала тия всички спомени и бѣлѣжки състояха или само отъ датитѣ за потеклото, рождението, сватбата и смъртьта на покойницата, придружени отъ лични тълкувания на тия дати, па и на значението за българитѣ на княгинята и на загубата, която ни бѣ сполетела, или пъкъ тѣ повтаряха по свой начинъ и съсъ слаби добавки съобщеното вече отъ „Свобода“. Тъй че приносътъ въ тоя вѣстникъ се явяваше автентиченъ иваженъ. Ако се съберать подобни приноси въ по́-голѣмъ брой, като биха засѣгали и въ други врѣмена и въ други сфери отъ живота и дѣлата на Мария-Луиза, тѣ биха улеснили и умножили списваньето на единъ добъръ, достоенъ за нея и за българската книжнина животописъ. И вѣрваме, че съ врѣме това ще се сбѫдне. Отъ официлянитѣ актове и разпоредби, извикани отъ случая на княгинината смърть и погребение, придружени пакъ отъ официялни дати, що се отнасятъ до личностьта ѝ, па сподирении отъ съчинени за изгубената господарка и майка български стихотворения и отъ кѫсове изъ вѣстникарски статии, писани за случая, бидоха съставени и обнародвани двѣ книги: 1) „Спомени за Първата Българска Княгиня Мария Луиза. Наредилъ *М. Н. П(оповъ).* Издава придворната книжарница на Ив. Б. Касѫровъ. София, И. Говедаровъ, 1899. 8⁰. 28 стр. ц. 25 ст.; 2) „Животописанието, живота и смъртьта на първата българска княгиня Мария-Луиза. Съ шесть лика въ текста. Нарѣдилъ и издава *Т. Х. Тошевъ* печатарь. София, Б. Зилберъ, 1899. 16⁰. 62 стр. ц. 50 ст. Първата книга е наредена умно и може твърдѣ добрѣ да служи за леки справки относително покойницата. Въ срѣдата на материяла, който я съставя, е вмѣстена рѣчь на М. Н. Поповъ, казана на 24. януари 1899. по случай на смъртьта на княгинята, и онасловена „Черти изъ живота на първата българска Княгиня Мария-Луиза“. При всичко че тоя насловъ говори за много, каквото нѣма въ самата рѣчь, ала тая хубаво развива съ евангелска диалектика единъ нравственъ образъ на княгинята, подкрѣпенъ тукъ-тамъ съ чърти отъ нейния характеръ и случки отъ живота ѝ; образътъ доказва, че тя е била скромна, милостива, копнѣела за доброто на народа и била набожна. Далечъ е отъ своя насловъ втората книга, която въ три мѣсеца прѣкара и второ издание. Успѣхътъ и се дължи може би на живия споменъ за горката княгиня, на образитѣ, които във второто „допълнително“ издание сѫ десеть, а може би още и на това, че и тя е както първата сгодна, дори и повече сгодна за леки справки относително покойната княгиня, ала никакъ не е тъй умно наредена. Книгата на Тошева донася по́вече официялни актове и разпоредби нежели книгата на Попова; а материялитѣ, взети изъ вѣстници, доклѣ сѫ въ подирната прѣдадени автентично, въ първата сѫ напперено и не вкусно парафразувани; покрай това къмъ нѣкои образи тя се опитала да направи обяснения, едни отъ

които сѫ никакви прѣдъ образа, а за други е никакъвъ самиятъ образъ. Третя книга ще да е, покрай споменатитѣ двѣ, отпечатаното слово на г. А. Безеншекъ, четено въ мѫжката гимназия въ Пловдивъ на 25. януари 1899.

Нѣщо съвсѣмъ отлично отъ тия книги е излѣзлото въ началото на тая година съчинение на д-ра *А. Рудолфъ;* то е отлично по външность, понеже е комай разкошно издание на добра хартия съ чистъ орнаментуванъ печатъ и съ хубави, пòвечето оригинални образи; а е отлично и по вѫтрѣшность, понеже употрѣбя въ голѣмъ дѣлъ досущъ новъ материялъ и се излага съ книжовно уработенъ слогъ. Още една особна страна има това съчинение въ сравнение съ горнитѣ три, именно че е писано отъ чешка рѫка, „за доказателство, че сълзитѣ, които Чехитѣ (чети „чеситѣ") и другитѣ славяни въ България неотдавна проливахѫ надъ нейния — на княгинята — катафалкъ (чети „ковчегъ"), сѫ произлизали отъ искрено славянско сърдце" (8). Отъ званията, които авторътъ си е отбѣлѣзалъ върху корицата на съчинението, се разбира, че той живѣе въ Чешко и е по народность чехъ; ала не се знае, дали самъ е писалъ на български своя трудъ, печатанъ въ Пловдивъ, или нѣкой му го е прѣвождалъ отъ първоначаленъ чешки текстъ. Поне въ самата книга нѣма бѣлѣгъ да е прѣвожданъ отъ чешки езикъ, но въ текста има доста бѣлѣзи, че е писанъ отъ чехъ. Като „биографически очеркъ" на първата българска княгиня тя не стои пò-горѣ отъ книгата на Попова, понеже новиятъ материялъ, съ който борави, не се отнася никакъ до живота на Мария-Луиза; а като книга за справки относително покойната, тя е отъ една страна пò-бѣдна отъ книгитѣ на Попова и Тошева, а отъ друга страна пò-обилна отъ тѣхъ. Обилието на справкитѣ лежи въ датитѣ за рода на княгинята и князя и въ всички други вѣсти, които образуватъ новия ѝ материялъ. Ако тритѣ тия книги не могатъ да прѣдставятъ едно описание на живота и значението на първата българска княгиня — не могатъ не заради туй, че сѫ непълни, но заради туй, че сѫ пѫлни съ неживотописенъ материялъ; ако тѣ иматъ значение като книги за прирѫчни справки, тѣ взаимно една друга допълнятъ: Поповъ е автентиченъ, Тошевъ е пò-разнообразенъ, а Рудолфъ съ нови работи интересенъ. Не е извѣстно, какъвъ успѣхъ е имала до сега у българскитѣ читатели книгата на Рудолфа; ала ако го постигне, той ще се дължи главно на нейната угледность, на 16-тѣ образа, които освѣнъ другитѣ цвѣтя красятъ текста, и на слога, който има свои книжовни извивки и ходове. Съсъ слога си, съ вѣститѣ и дати за справки и съ образитѣ тая книга би имала несъмнѣно пò-голѣмъ успѣхъ въ чужбина, ако тамъ още нѣма друго съчинение за сѫщия прѣдметъ и пò-добро отъ нея, и ако авторътъ ѝ я напишеше не по български.

Една третина отъ съдържанието на Рудолфовото съчинение, отъ 60. до 95. страница разправя за смъртьта и погребението на Мария-Луиза. Тукъ сѫ вмѣстени всички подробности за болестьта ѝ, за распоредбитѣ на правителството и на князя, за изкуството на призованото отъ Виена погребално прѣдприятие „Concordia", за черковнитѣ служби за упокой у разнитѣ изповѣдания, за богомолцитѣ при службитѣ, за съжаленията отъ разни държави и лица, за участието на разни корпорации, за подне-

сенитѣ вѣнци, и сѫ възпроизведени програмитѣ за погребалнитѣ ходове отъ двореца до католишката черква въ София и отъ София за Пловдивъ, отъ Пловдивската гара до тамошната католишка черква. Всичко това може да има нѣкакъвъ лѣтописенъ интересъ, но животописенъ никакъвъ; и затуй е чудно, какъ и Рудолфъ е разбралъ задачата на своето съчинение тъй неправилно, както и Тошевъ. Па и вземено изобщо, подобно увличанье въ церемониялитѣ на едно погребение съвсѣмъ отдалечава мисъльта отъ прѣдмета, зарадъ който става погребението, и ни прави да чувствуваме не скръбьта отъ загуба на тоя прѣдметъ, но разкошеството на измисленитѣ форми на единъ обредъ. Благочестието, пиететътъ къмъ княжеската покойница, къмъ оная, която приживѣ се утекчаваше отъ дългитѣ церемонии и избѣгваше разкоша, се накърнява много ако се занимаваме въ единъ неинъ „биографически очеркъ“ толкова дълго съ почеститѣ около нейния ковчегъ. За да се отбѣлѣжи прѣскръбниятъ фактъ за свършъка на живота ѝ и да се трогне съ достойна жаль за това сърцето ни, бѣха доста на Рудолфа страницитѣ 60. до 65. Останалото на 30 страници е било и трѣбало да си прѣбѫде достояние на дневния печатъ и на официялнитѣ архиви. Обаче нека се забѣлѣжи, че и въ тия 30 страници слогътъ на автора вложилъ зрънца, които биха се смѣстили най-добрѣ въ пó-прѣднитѣ 6 страници, както пъкъ и въ тия тъкмо страници се промъкнали ненужни за съдържанието имъ официялни актове и вѣсти. На стр 93. Рудолфъ си задава отъ името на читателитѣ питанье, защо било прѣнесено тѣлото на княгиня Мария-Луиза въ Пловдивъ; и за отговоръ на това посочва къмъ античното име на града, припомнящо славния Филипъ Македонски, и къмъ недавното положение на Пловдивъ като източнорумелийска столица, която се е пожертвувала за общото отечество и има право за държавни огледи, каквито и наистина ѝ се правятъ. Въ доводитѣ на тоя отговоръ може да се вѣрва и да не се вѣрва; то е работа на единъ тактъ, съ който читательтъ отъ избраното си становище сѫди днесъ за днесъ за обстоятелствата, що сподиряха погребението, или пъкъ ще сѫди за тѣхъ както би се сѫдило подиръ нѣколко десетилѣтия. А щомъ признанието на доводитѣ зависи отъ такта на читателя, Рудолфъ щѣше да бѫде и самъ пó-тактиченъ, ако изобщо не поставяше тоя въпросъ, както не е поставялъ направо и други въпроси отъ сѫщото естество, които можеха да се възбудятъ въ разни мѣста на книгата му. Между туй отъ становище историческо единъ день животописътъ на Мария-Луиза ще засегне и ще постави всички подобни въпроси, па и ще имъ отговори по истина, безъ да ухраби чие и да било чувство, защото формитѣ на слога сѫ винаги въ състояние да подадатъ лѣковития хапъ въ приятна облатка.

Въ протива на голѣмия просторъ, даденъ на подробноститѣ и разпоредбитѣ за погребението на Мария-Луиза, сѫщинскитѣ вѣсти за нейния животъ завзиматъ у Рудолфа твърдѣ ограничено мѣсто. Това ще ни покаже прѣгледътъ на съдържанието на първитѣ двѣ третини отъ съчинението. Подиръ едно риторическо приготвянье за уводъ (7—8) е „сплетена“, вмѣсто уводъ, „макаръ и накратко и повърхностно една китка възпоменания, които ще послужатъ, пó-добрѣ да се изтъкне характерътъ на епохата, която ще опишемъ“. Китката „възпоменания“ е отъ бѣгливи,

по свръзката си несъвсѣмъ ясни вѣсти за основанието на българското княжество, за съединението, за Сливница, за отказа на княза Александра отъ прѣстола, за кандидатурата на княза Мингрелски, за избора на княза Фердинанда, за Пловдивското изложение и за избора на княгинята (9—12). Дали съ тия вѣсти се изтъква „характерътъ на епохата“, която Рудолфъ иска да опише? При това пъкъ трѣба да се знае, дали животописнитѣ божемъ чърти, които слѣдватъ, сѫ „описание на една епоха“? За чужденецъ читатель сѫ полезни бѣгливитѣ най-важни вѣсти изъ най-новата история на страната, за чиято княгиня се пише „биографически очеркъ“; ала тѣ нито иматъ назначение, нито могатъ по сѫществото си да характеризуватъ една епоха. Слѣдъ „китката възпоменания“ се пристѫпя вече къмъ личностьта на Мария-Луиза. Обаче и тукъ, подиръ една страница (13—14) за нейното рождение, потекло и портретъ, се прѣскача съ погледъ въ Италия, като се споменува нѣщо изъ старината на София — Сердика (15). Италия се обединява, Пармското воеводство се разбива и на Роберта остая само вилата Пианоре въ Виареджио въ Тоскана (16). Робертъ има дѣца отъ първи бракъ, стѫпя и въ втори, купува двореца „Шварцава“ (чети „Шварцау“) „близу до Виенското Ново мѣсто“ (чети „Нови-градъ“) (17) и тукъ се запознава Мария-Луиза съ княза Фердинанда (18). Родътъ на бѫдещата княгиня е строго католишки, та настоява и за католишко потомство въ България. До брака на княза майка му посрѣща длъжноститѣ на княгиня въ София (20). Настая годежъ въ „Шварцава“ (21), сватба въ Пианоре (22), пѫтуванье на младоженцитѣ (23); София се е много промѣнила напослѣдъкъ подъ енергичната „друга“ рѫка на Петкова (23—25) и е готова да посрѣщне първата българска княгиня (26—30). Тя влиза въ Софийския палатъ, нѣкогашенъ конакъ (31—32). „Сега трѣбва да опиша — продължава Рудолфъ — какъ прѣкара младата княгиня Мария-Луиза живота си въ България и да обясня какъ е възможно въ толкова кратко врѣме да се ориентира така добрѣ въ съвсѣмъ новитѣ обстоятелства, които се различаваха твърдѣ много отъ ония, въ каквито тя бѣ порастнала; какъ можа да разбере характера на българския народъ, да схване неговитѣ стремления и да чете — тъй да кажа — съ свойствената ней проницателность въ чъртитѣ (чети „бръчкитѣ“) по челото му, и какъ можа да спечели между българския народъ такава обичь, симпатия, уважение и искрена любовь“. Авторътъ би желалъ да пише тукъ по маниерата на Шитобрияновитѣ „memoires d'autre (чети „d'outre“) tombe, или пъкъ на „Journal des Goncourts“; ала „българскитѣ вѣстници никакъ не обичатъ да пълнятъ своитѣ колони съ такива възпоменания, кореспонденции и документи, които изобразяватъ вѣка и обществото, та да ни запознаятъ съ живота на великитѣ и силни хора“, па и самата княгиня Мария-Луиза „не желаеше да слуша хвалби отъ публичния печатъ“. „За това — каже — азъ ще дамъ нѣкои попрелиефни чърти отъ характера на княгинята“ (33). Вѣрно е, че българскиятъ печатъ не обръща внимание върху „историческата“ страна на дѣйствителния животъ на една личность, и ако се занимава съ личностьта, то е речи само за зло; ала все пакъ той изнесе за княгинята нѣколко такива „възпоменания“, каквито тъкмо желае Рудолфъ, и у него тѣ не се намиратъ. Между туй тѣ сѫ най-хубавото, каквото четемъ за

княгинята у Попова и у Тошева. Колкото за стиховетѣ, въ които българскитѣ поети ужъ „твърдѣ често“ възпѣвали хубавитѣ качества на княгинята, Рудолфъ не е вѣрно освѣдоменъ; а безъ да ги знае, той все пакъ смѣта за основателно да се откаже въ очъртанието на характера на княгинята отъ „изкуствено нареденото слово“ на стиховетѣ, понеже „проститѣ думи повече съотвѣтствуватъ на нейния (княгининъ) благороденъ характеръ“. И така Рудолфъ взима Мария-Луиза на 12 години изъ ржцѣтѣ на покойната ѝ майка Мария-Пия, показва ни я съ качествата милосърдие, щедрость и привѣтливость, отдадена на домакинство, литература и живописъ, и я оставя да прѣкарва като княгиня най-приятно въ Евксиноградъ (34—39). Тукъ казва: „повръщамъ се пакъ да говоря за нѣкои (отъ) най-новитѣ събития въ България, за които споменахъ вече пó-напрѣдъ, но които не искамъ да развивамъ на широко“. Тия събития сж: антируската политика на Стамболова, неугодата на княгинята, рождението на прѣстолонаслѣдника, което докара прѣмирие между нея и министра-президентъ, конституционното разрѣшение на „владѣтелитѣ на българския прѣстолъ . . . . да могатъ да бждатъ сжщо отъ друго вѣроисповѣдане, не православно“, прѣговори за придобрение съ Русия, подновение съ тая на дипломатическитѣ сношения, кръщавката на прѣстолонаслѣдника съ церемонията ѝ, тревоги на княгинята и отпжтуванье за Ривиера (40—52). Въ свръзката между тия събития личатъ неясности, въ самото имъ схващанье има неправилности, а нѣкои прѣдставятъ въпроси, въ които становището на Рудолфа може да се одобри и да не се одобри, спроти случайния тактъ на читателя. Страницитѣ 52. до 59. сж посветени на хубоститѣ на *Beaulieu sur Mer*, дѣто се спрѣла княгинята въ Ривиера, на развлѣченията въ това мѣсто, дѣто между други гости се намира и княгинята, пóвече уединена, или при своитѣ дѣца.

Отъ тоя прѣгледъ на съдържанието на първитѣ двѣ третини отъ съчинението на Рудолфа може да се види, че въ тѣхъ „по-релиефни чърти отъ характера на княгинята“ освѣнъ че не сж подбрани, но и онова, което се казва за нея, е твърдѣ ограничено въ сравнение съ размѣра на историко-политическитѣ вѣсти и стои спрѣмо тѣхъ тъй, че не зарадъ животописа на Мария-Луиза се разправятъ работи изъ съврѣменната ней или близка до нея българска история, но зарадъ тая история се говори отъ учтивость въ пó-избрани термини и съ извѣстно чувство за първата българска княгиня. А широкото описание на прѣлеститѣ и забавленията въ *Beaulieu sur Mer* не се лѣпи нито съ историята на българитѣ, нито съ животописа на Мария-Луиза.

Съчинението на д-ра А. Рудолфъ показва най-добъръ помисълъ на автора; ала въ сжщото врѣме то доказва, че авторътъ неправилно си е разбралъ задачата, или пъкъ — за да не бждемъ толкозъ придирчиви — неправилно я е изпълнилъ, като е разправялъ безъ мѣра и тегло и отварялъ мѣсто за всичко, щото могло да се примъкне къмъ името на първата българска княгиня. Въ реда на бѣгливитѣ исторически и политически вѣсти, които съобщава за „характеристика на епохата“, се осѣща несвезность, а въ самитѣ тѣхъ често и невѣрности. Това прави, че прѣдставата за събитията, срѣди които трѣба да се изобрази и княгиня

Мария-Луиза, е тъмна и неспособна да ни даде развезката на нѣкои загатнати случки изъ княгинина животъ.

Фактични и езиковни грѣшки въ съчинението на Рудолфа сѫ тия: подъ скиптра на княгинята (казано отъ прѣкалено величание) 8, свръзка между революционнитѣ комитети и търновската конституция 9, — *губернаторътъ* Дондуковъ-Корсаковъ, Захарий Стояновъ, *русенски* комитаджия (вст.), отказъ на княза Александра отъ прѣстола на *26 юли* 1886 (10), седемъ периода на българската история (вст.), мото на княза „България за българитѣ“ 11, неговото технически *усъвършенствувано* произведение (портретътъ отъ Ласло, 14), забравилъ *на* Сердика 15, *греди* (лехи), дистингвованость, недостижима *ноблеса* 18, *фамилияренъ* гербъ 20, да прославятъ княжеския *пиръ* (тържество) 21, архиепископъ *Лукашки* 22, *гори* (планини) 25, *мисъ* (носъ) 26, сини *кабати* (долактеници), различни *дрънкалки* (нанизи) 27, *оберхофмаршалъ* Добнеръ 28, *Бурбульонъ, фанфари* (зурни), позлатени *чабраки* (такъми) *пронизана* богато съ злато 29, ангария*та* 31, безкрайната *конечность* (прѣдѣлъ), *тжжаки* (зюмбюлъ) 38, *обитель* (челядь), се радваше *за* нейното дохождание 39, ориентация*та* 40, *Лакана* (Лакó) 46, албанскиятъ войвода, прирeждание, *тулипани* (лалета), *цвѣтличници* (цвѣтарници) 54, поскачатъ, *доилкитѣ* (дойкитѣ), *проницаема* (проницателна), своето мило *око* (очи), *двамата* млади князчета, мъртвешкото (смъртното) легло, *кондоленчни* листове 64, между *тѣмъ*, *мъртвешката* стая, като *ли че, че ли* 66, Иванъ Вазовъ *възпѣваше* слѣдующитѣ стихове, тържественъ *молебенъ* (панахида!) 67, Cayler (Cayla), *държавниятъ* съвѣтникъ Моравеновъ, *ордонанцъ*-офицери (и *ордонанчни*) 68, шпаньолитѣ (евреитѣ) 69, редове (редоветѣ) 72, *отрепнена* (?) усмивка 73, *погребната* кола 84, *рицаритѣ* (кавалеритѣ) 85, *Н. Киселовъ* (? бивши министъръ) 87, *щабъ* (патерица) 92.

А. Т.

Карта **„Старопланински полуостровъ“** по най-нови източници отъ *Н. Данковъ* и *Д. Илковъ*. Мѣрка: 1: 2.000.000. София, Картографически Институтъ (1899).

Похвално е за нашия периодиченъ печатъ, дѣто отбѣлѣза съ задоволство появяваньто на новата карта „Старопланински полуостровъ“, изработена и издадена отъ Данковъ и Илковъ. Появяваньето на тая карта радва всѣки българинъ, който слѣди нашето културно развитие, защото тя е изработена отъ българи и отпечатана въ българско картографско заведение. Похвалитѣ, които се чуватъ за нея отъ всички страни, сѫ естественъ плодъ на тази радость, сѫ изразъ на задоволство отъ своето, родното. Но както една майка, що обича безкрайно своята рожба, не вижда недостатъцитѣ ѝ, така и ние, като гледаме въ новата карта на Данковъ-Илковъ нѣщо свое, родно, що прѣдставя гордость за народа, що поставя първо стъпало на една стълба, която води къмъ по-високо развитие, не съзираме грѣшкитѣ ѝ — което би ни прѣдставило като

самохвалци и би повлияло злѣ върху цѣлата наша бѫдеща картографска работа.

Картата на Данковъ-Илковъ е въ основата си орохидрографска. Съ три бои — зелена, жълта и портокалова — сѫ отбѣлѣзани различнитѣ стъпени височини отъ земната повърхнина на Балканския полуостровъ. Зелената боя е въ двѣ отсѣнки: силно зелена и слабо зелена. Съ първата сѫ означени мѣстата, чиято височина се движи между 0 и 100 м., а съ втората — между 100 и 200 м. Съ жълта боя сѫ означени мѣстата, които лежатъ между височинитѣ 200 и 1500 м., а съ портокалова мѣстата, които се издигатъ надъ 1500 метра. Склоноветѣ на планинитѣ и на по-голѣмитѣ възвишения изобщо сѫ означени чрѣзъ сиво засѣнчванье (Schattirung). Дълбочината на морето е означена съ двѣ стъпени отъ синя боя: отъ 0 до 200 м. слабо синкаво, а отъ 200 м. нагорѣ тъмносиво. Рѣкитѣ сѫ прѣкарани съ черни дебели линии.

Това разпрѣдѣление на боитѣ прави много хубаво впечатление, дава на картата красивъ изгледъ, но неизтъкнува достатъчно ясно онѣзи географски елементи, които сѫ особно характерни за странитѣ на Балканския полуостровъ. Нека вземемъ за примѣръ България. Разположението на планинитѣ въ нашето отечество дѣли България на три части: сѣверна, южна и югозападна България. Тѣ сѫ ясно отдѣлени една отъ друга и българинътъ не ще има никога ясна прѣдстава за своето отечество, ако не схване тая раздѣленость на картата. И това можеше да стане много лесно, ако авторитѣ бѣха тъй подбрали поясситѣ на боитѣ, та тѣ да изтъкнатъ най-ясно характернитѣ форми на релиефа. По-голѣмата часть отъ нашитѣ планини би могла да се прѣдстави прѣкрасно съ единъ поясъ боя, която обхваща височинитѣ между 800 и 1500 м. Тогава щѣхме да имаме много по-правилно разпрѣдѣление на землището: низки мѣста отъ 0 до 200, хълместа страна отъ 200 до 800, срѣдни планини отъ 800 до 1500 и високи планини отъ 1500 метра нагорѣ. Чрѣзъ засѣнчванье е направено наистина много, за да се изтъкнатъ склоноветѣ и посоката на планинитѣ и на по-главнитѣ възвишения изобщо; но това не е достатъчно, защото разпокъсваньето на планинитѣ въ острови отъ портокалова боя прѣчка да се схванатъ тѣ поне въ главнитѣ имъ бои изцѣло.

Тоя голѣмъ недостатъкъ на картата води своето начало отъ сѫщия недостатъкъ въ голѣмата стѣнна училищна карта на Балканския полуостровъ, изработена отъ сѫщитѣ автори, издадена отъ Хр. Г. Дановъ. Ако Данковъ-Илковъ бѣха направили новата си малка карта досущъ съотвѣтна на стѣнната училищна карта, лесно би имъ се простила тая грѣшка, защото тогава тѣ биха остали вѣрни поне на едно отъ найважнитѣ методически искания отъ училищнитѣ карти: *малката домашна карта трѣба да бѫде вѣрно умалена копия отъ стѣнната училищна карта:* изборътъ на материяла, начинътъ на прѣдставянието, боитѣ, границитѣ и всичко друго трѣба да бѫде досущъ еднакво и въ двѣтѣ карти. Но какво виждаме въ двѣтѣ карти на Д.-И.? Доклѣ орохидрографската часть — основата — си остая сѫщата и въ двѣтѣ карти, антропогеографската е съвсѣмъ измѣнена. Въ малката карта имаме петь-

шесть пѫти по-вече имена на върхове, проходи, градове, села, отколкото въ голѣмата; числото на пѫтищата е сѫщо увеличено, а промѣненъ е и образътъ на границитѣ. Тая промѣна въ малката карта като я прави непригодна ученишка карта, прави я въ сѫщо врѣме *неравномѣрно изработена* — което нѣщо извънредно много понижава картографската стойность на картата. Въ карта, въ която сѫ отбѣлѣзани нѣколко десетки села, защото иматъ минерални извори, въ която сѫ отбѣлѣзани само на Стара-планина 15 върха, въ която сѫ прѣкарани пѫтеки, не бива да се отбѣлѣзватъ само главнитѣ рѣки, и то дебели по единъ милиметъръ! Дори прѣдставяньето на терена съ шарени пояси на височини не хармонира никакъ съ прѣтрупанитѣ имена, отъ които много сѫ тъй дребно написани, че трѣба да се четатъ съ увеличително стъкло. Еднѫжъ генерализува ли една карта орохидрографията въ нейнитѣ найглавни чърти, трѣба да направи сѫщото и съ другитѣ географски отношения; инакъ картата губи всѣка *мѣрка*.

Равномѣрното пробиранье на материяла, което е най-важното исканье отъ една неспециялна карта, каквато е въ главнитѣ си чърти горѣозначената, липсува изцѣло. Въ избора на имената личи донѣйдѣ единъ рѫководещъ принципъ: да се отбѣлѣжатъ всички градове и ония села, които се споменуватъ въ историята, или иматъ минерални извори; отбѣлѣзани сѫ и имената на стари градове, на високи върхове и несгодни проходи; прѣкарани сѫ пѫтища (желѣзни, шосета, коларски пѫтища и пѫтеки) и политически граници. Но както казахъ, прѣтрупаниятъ антропогеографски материялъ не хармонира съ упростената орохидрографска основа и генерализуваньето е неравномѣрно не само между орохидрографската и антропогеографска часть, но и въ отдѣлнитѣ елементи на самата антропогеографска часть. Това личи особно ясно у пѫтищата. На много мѣста сѫ прѣкарани *пѫтеки*, когато другѫдѣ липсуватъ *шосета*. Тетевене е съединено съ пѫтека съ Златица, а съ Плѣвенъ и Ловечъ не го свързватъ никакви пѫтища! Много главни пѫтища, каквито сѫ централниятъ пѫть на сѣверна България, пѫтьтъ за Цариградъ и други, сѫ прѣкѫснати. Много страни не само вънъ отъ България, но и въ сама България сѫ лишени на картата отъ пѫтища, макаръ и да се поддържа много живо съобщение въ тѣзи страни и да има празно мѣсто на картата за тѣхъ. Сѫщата неравномѣрность срѣщаме и въ имената. Доклѣ въ Стара-планина сѫ отбѣлѣзани 15 върха, въ Родопитѣ само 3.

За недостатъкъ на картата трѣба да се смѣтне това, дѣто много селища, дори и рѣки сѫ отбѣлѣзани съ двѣ имена. Доклѣ другѫдѣ се стремятъ да отбѣлѣзватъ имената по картитѣ колкото се може пó-съкратено, за да се не побърка на ясностьта на картата, авторитѣ наопаки си служатъ съ това двойно писанье извънредно много. Сега въ повечето карти съкратяватъ дори и числата на височинитѣ. За недостатъкъ трѣба да се схване и голѣмата дебелина на пограничнитѣ линии, особно на Санъ-Стефанска България. Макаръ и да похвалиха много рецензенти границата на Санъ-Стефанска България, а нѣкои прѣпорѫчаха дори картата само заради нея, все е пó-добрѣ дѣйствителнитѣ

политически граници да личатъ пó-видно, отколкото недѣйствителнитѣ. И пѫтищата не трѣбаше да бѫдатъ толкозъ дебели. Тънки черни линии биха прѣдставили доста главнитѣ пѫтища, съ червени линии трѣбаше да се прѣкаратъ желѣзнитѣ пѫтища.

Грѣшки и непълноти не липсуватъ на картата. Ще отбѣлѣжа само слѣднитѣ, които веднага биятъ на очи. Мраморно-море е отбѣлѣзано съ слабо синкава боя, когато главната негова характеристика е, че то при малко пространство има голѣма дълбочина. Неговата срѣдна дълбочина е 289 м.; пространството, което има дълбочина пó-голѣма отъ 500 м., завзима половината отъ морето, а отдѣлни мѣста достигатъ дълбочина до 1400 метра. Не е добрѣ, дѣто съ името „Странджа-планина“ се означава планината само въ Турция, а на самата българско-турска граница е писано „Дервентска планина.“ Хубаво би било, ако на „Руй-планина,“ която има височина повече отъ 1700 м., се турѣше портокалова боя. Съ това тя би станала на картата тъй лична, както е въ дѣйствителность. Кричимска-рѣка и Ели-дере сѫ свързани по погрѣшка въ горното си течение съ дебела линия.

Едно нѣщо, което радва вѣрвамъ всѣкого въ тая карта, то е техническата работа. Картата е изработена много хубаво; боитѣ сѫ ясни, писмото красиво. Въ това отношение картата прави честь на авторитѣ и на картографския институтъ. Хубавата работа е добъръ залогъ, че съ врѣме ще имаме добри цѣлесъобразни наши карти.

Като училищно помагало, за каквото е назначена картата на Данковъ—Илковъ, тя заслужва особно разглежданье.

А. Иширковъ.

971—1900

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Сводъ законоположеній и правилъ о мѣрахъ противъ филоксерной заразы, изданіе одесской филоксерной коммисіи. Одесса, 1893. — *Собака* въ примѣненіи къ военному дѣлу и ея дрессировка. Перевелъ генеральнаго штаба подполковникъ Реисъ. Одесса, 1893. — *Списак књига и рукописа у библиотеци матице српске.* У Новом Саду, 1899. — *Српска Краљевска Академија.* Годишњак XII — 1898 г. Београд, 1899. — *Statistická knížka* královského hlavního města Prahy a spojených s městskou komisí obci Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1893. V Praze, 1897 г. — *Столѣтіе Одессы 22 Августа 1894 г.* Изданіе Одесскаго городскаго общественнаго управленія. Одесса, 1894 г. — *Studnička, Dr F.* Úvod do nauky o Determinantech. (Sborník jednoty Českých Mathematiků v Praze. Císlo III.) v Praze, 1899. — *Тиктинъ Н. И.* Византійское право, какъ источникъ уложенія 1648 года и Новоуказныхъ статей. Опытъ историко-сравнительнаго изслѣдованія. Одесса, 1898 год. — *Toula Fr.* Uber den neuesten Stand der Goldfrage. Wien, 1899. — *Уставъ на* Славянското Благотворително Дружество въ България. София, 1900 год. — *Феликсъ Пиа.* Двамата желѣзари, драма въ V дѣйствия. Прѣвелъ отъ френски Р. Канели. София. — *Fraenkel A.* Le Choléra, procédé pour se préserver de cette maladie et pour s'en guerir. Odessa, 1848. — *Четвърто годишно изложение на Пловдивското Пѣвческо Дружество за 1899/1900 г.* Пловдивъ, 1900. — *Шапкаревъ, К. А.* Наръчно св. Благовѣствование или *сборъ* отъ Евангелскы-тѣ чтенія. Цариградъ, 1870.; — Наржчный св. Посланичникъ или *сборъ* отъ Апостолскы-тѣ чтенія. Цариградъ, 1870.; — Материали за животописанието на Братя Х. Миладинови Димитрия и Константина. Съ прибавление нѣщо и за живота на Нака С. Станишевъ. Пловдивъ, 1884.; — Русалии, древенъ и твърдѣ интересенъ Българский обичай запазенъ и до днесь въ южна Македония. Съ прибавление: А.) Кратко описание на нѣкои мѣстности въ сѫщата страна. Б.) Единъ обичай за слугитѣ въ Т.-Пазарджийско окружие. Пловдивъ, 1884.; — Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български народни приказки и вѣрвания, събралъ въ Македония. Пловдивъ, 1885. — *Шимановскій М. В.* Патронатъ въ Россіи. Публичная лекция. Одесса, 1881 г. — *Шимановскій М. В. и Хмѣльницкій И. А.* Новѣйшія узаконенія относящіяся къ прѣобразованію судебной части въ имперіи и съ очеркомъ разъединяющимъ новѣйшія узаконенія. Одесса, 1892 г. — *Шкловскій А. Л.* Очеркъ соврѣменнаго политическаго состоянія Турціи. Елисаветградъ, 1893 год.

Съдържание.

„Периодическо Списание“

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга *„Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество.“

Годишната цѣна на „Периодическо Списание“ заедно съ „Лѣтописа“ е 9 лева за България и 10 лева за странство.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание“, отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ на филос. **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

4. — АПРИЛЪ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ Д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ни едно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Прииматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януари 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Серпентинътъ въ Пловдивско.

Отъ д-ра на филос. Г. Бончевъ.

(Съ 2 таблици.)

(Четено въ природо-медицинския клонъ на 2. февр. 1900 год.)

Въ България серпентинъ е извѣстенъ за сега само отъ Пловдивско, отъ сѣвернитѣ поли на Родопитѣ, изъ землищата на селата Брѣстовица, Дерменъ-дере (сега Фердинандово), Сотиръ и Станимака. Тоя серпентинъ пръвъ оповѣсти *A. Viquesnel*,[1]) но и то само около Брѣстовица и Станимака. Той погледна на него като на скала отъ еруптивенъ произходъ, разположена между ламеларния варовикъ и шиститѣ на Родопитѣ.

По-късно *Ferd. v. Hochstettert*[2]) подтвърди наблюденията на Викенеля и пръвъ посочи серпентина между Сотиръ и Дерменъ-дере, като каза, че цѣлото пространство между тѣзи двѣ села е завзето отъ серпентинъ и серпентинова брекча.[3])

За послѣдния серпентинъ говори и *A. Pelz*.[4]) Той разглежда мѣсторождението му като два отдѣлни острова, раздѣлени съ кристалинни шисти. Дефилето прѣзъ серпентина охарактеризува съ разенъ изгледъ: надъ с. Дерменъ-дере съ стръмни зидове отъ компактенъ

[1]) Voyage dans la Turquie d'Europe, 1868. T. II, p. 360.

[2]) Die geologischen Verhältnisse des östlich. Theiles der europäischen Türkei (Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanst. XX B. 1870 p. 446).

[3]) Hochstetter въ сѫщото съчинение, стр. 443, споменува серпентинъ въ сѣвернитѣ поли на Рила, въ Искърския проходъ, по пѫтя Самоковъ - Рилски-гребенъ; по положение го намира тъждественъ съ серпентина южно отъ Пловдивъ. Но това серпентиново мѣсторождение не е още подтвърдено.

И Викенель T. II, p. 371 загатва за серпентинова находка южно отъ с. Голѣмо-Бѣльово, по пѫтя за върха Алабакъ; но и то не е подтвърдено. Лани като пѫтувахъ отъ Бѣльово за Чепино, минахъ по сѫщия пѫть, но не забѣлѣзахъ подобенъ материялъ.

Той бѣлѣжи серпентинъ и около с. Ясѫ-кория — Пещерско (Atlas, Pl. 5, fig. 1).

[4]) Ueber das Rodope-Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar-Bazardžik Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanst. XXIX B. 1879. p. 74).

серпентинъ, а въ Сотирската група съ грудестъ (на буци) и брекчовиденъ серпентинъ.

H. Sanner,[1]) който още по̀-късно минува́ прѣзъ Станимашкото дефиле за Чилъ-тепе, споменува зеленитѣ скали на западъ отъ Станимака, но не се съгласява съ Хохщетера да ги нарече серпентинъ. Възъ основа на свои изслѣдвания доказва, че на тѣхъ трѣба да се гледа като на диорити, богати съ плагиоклазъ (481.)

Това е всичко, що се знае за тѣзи наши серпентини.[2]) То установява, че и въ България има тѣзи петрографски материяли, ала не казва какъвъ сѫ видъ, какво имъ е устройството, какъвъ минераленъ и химически съставъ иматъ и въ каква родствена връзка се намиратъ съ съсѣднитѣ скали. Затова лани при обиколката си изъ Родопитѣ свърнахъ малко и въ тая серпентинова область и взехъ отъ нѣколко точки („Вигля“ зап. отъ Станимака, Кукленскитѣ лозя по пѫтя за с. Яворово, „Бабина вода“ южно отъ с. Караагачъ, източно отъ с. Марково, „Зелени-брѣгъ“ подъ с. Изворъ, западно отъ с. Сотиръ на пѫтя за с. Брѣстовица, подъ върха „Св. Илия“ и отъ брѣговетѣ около с. Дерменъ-дере) кѫсове за по̀-нататъшно изслѣдвание, съ цѣль да отговоря по силитѣ си на горѣприведенитѣ незачекнати въпроси.

Обиколката ми въ този край показа, че серпентинътъ намѣстѣ се прѣдставя като неправилна и нееднакво дебела, намѣстѣ двойна, ивица (легло) съ източно-западна посока вложена между архаични образувания (амфиболити, микашисти) и отчасти зърнестъ варовикъ. Тя на западъ се простира близу до политѣ на върха Св. Илия (между Брѣстовица и Дерменъ-дере),[3]) завзима голѣма часть отъ землищата на Сотиръ, Изворъ и Дерменъ-дере, показва се на истокъ отъ с. Марково, Бабина-вода южно отъ с. Караагачъ, простира се въ Кукленскитѣ лозя, южно отъ с. Паная и на истокъ завършва въ мѣстностьта Вигля западно отъ Станимака. Заградена отъ повечето страни съ стари образувания, въ юго-западнитѣ си отдѣли граничи съ младотерциернитѣ (образувания) на Изворско-Сотирската котлина, а въ сѣверо-източнитѣ доближава палеогеновитѣ (?) на Воденско. На истокъ въ нейно съсѣдство сѫ тъмно или зацапано-зелени скали съ масивенъ изгледъ и порфирно устройство (по амфибола).

---

[1]) Beiträge zur Geologie der Balkan-Halbinsel (Zeitschr. d. Deutsch. geol. Gesellschaft. 37 B. 1885, p. 470.)

[2]) Тѣ сѫ отбѣлѣзапи отъ г-на Г. Н. Златарски въ печатания каталогъ на Пловдивското изложение, но и тамъ безъ обяснения.

[3]) Viquesnel наблюдава серпентинъ и подъ селото Брѣстовица (Дерекьой) [T. II., p. 361.]

Вѣроятно уважаемиятъ г-нъ Санеръ при минуваньето си прѣзъ Станимашкото дефиле е попадналъ въ тѣхъ, безъ да доближи серпентиновото легло; затуй и не се съгласява съ Хохщетера да ги приеме за серпентинъ, но за диорити.

Повърхностьта, завзета отъ серпентина, не прави голѣма разлика отъ оная на околнитѣ материяли; тя въ съгласие съ тѣхъ слѣди нормалното развитие на планинскитѣ поли. Съ изключение на Дермендерската рѣка, която е издълбала въ нея дълбока и приятна наглѣдъ клисура, другждѣ не се разсича отъ по̀-голѣмъ долъ и не притежава по̀-голѣмъ потокъ. Затова у нея нѣма стръмни възвишения, дълбоки врѣзвания, уединени канари (ерозивни фигури), но гладка и слабо вълновита заобленость, която изчезва въ съсѣднитѣ скали. На повечето мѣста, а особено въ по̀-низкитѣ отдѣли, скалната маса достига земната повърхность, а на други тя се крие подъ съборения и прѣвърнатъ въ пръсть серпентинозенъ материялъ, или такъвъ отъ съсѣднитѣ скали. Въ първитѣ серпентинътъ се показва напуканъ, накжсанъ и сдробенъ, съ изгледа на масивни скали; между тѣхъ има серпентинова маса съ брекчестъ изгледъ и безъ слѣда отъ напластяванье. Послѣдното изобщо и въ частность е голѣма рѣдкость въ серпентина отъ този край; но все пакъ намѣстѣ има кжсове, които притежаватъ подобни бѣлѣзи, причинени отъ разната боя на съставнитѣ части на скалата.

Общиятъ скаленъ хабитусъ отъ повечето точки на леглото (въ срѣднитѣ и западни отдѣли) е типиченъ серпентиновъ, а въ останалитѣ (източнитѣ) той показва значителни отклонения отъ него. Боята на скалитѣ е пъстра. Въ по̀-прѣснитѣ партии е свѣтло-маслинено-зелена, тъмно-зелена, синигерово-зелена или блѣдо-зеленикава съ малки облачести черни или синкави петна; въ околностьта на нѣкои скоро отломени части показва отсѣнки. Въ прѣтърпѣлитѣ значително промѣнение мѣста тя е поблѣднѣла или избѣлѣла и въ съдружие съ голѣми ръждиви петна; послѣднитѣ не сж рѣдкость и въ прѣснитѣ отдѣли на скалното мѣсторождение. И въ двата случая скалната маса има матовъ до слаболъскавъ блѣсъкъ. Това разнообразие въ боята и блѣсъка поддържатъ и жилнитѣ материяли, които намѣстѣ сж синкаво-зелени или срѣбърно-жълти, мастни и копринени, на други черни и полуметални, а на трети кредно-бѣли-землести.

Серпентинътъ е мекъ и крѣхъкъ; пука се неправилно полиедрично, а намѣстѣ показва и тънко наплочванье съ неправилно повръшно ограничение. Отчупенъ или отдѣленъ кжсъ по сжще-

ствуещи пукнатини или по посока на второстепеннитѣ материяли повръшно винаги показва пó-свѣтла боя отъ оная на вжтрѣшностьта. Повръхность отъ всѣка друга посока притѣжава бѣлѣзитѣ на вжтрѣшностьта.

Осталитѣ морфологични, физични и химични свойства, както и минералниятъ съставъ и устройството на скалната маса ще уясни характеристиката на материяла отъ разнитѣ точки на леглото.

1. **Серпентинъ отъ „Вигля“ западно отъ Станимака.** Серпентинътъ външно показва значителни отклонения отъ околнитѣ скали; въ пространството, което завзима, дава видоизмѣнения, основани на боя. Скалната маса повръшно е напукана и надробена. Тамъ, дѣто сдробяваньето изчерпятъ пó-едри кжсове, и при това безъ второстепенни продукти, скалата има една повръшна и основна (зацапано блѣдо-зеленикава въ разни отсѣнки) боя; но на други, дѣто има и второстепенни вещества, пъстротата на масата, причинена отъ качеството и разположението на основнитѣ минерали, се подкрѣпя и отъ тѣхъ.

Простото око не е въ състояние да отличи минералния съставъ на основната маса на скалата, но то диягнозира минералитѣ на жилитѣ ѝ; такива сж: *тремолитъ, кварцъ, хидромагнезитъ, талкъ* и отчасти *калцитъ*.

Серпентинътъ показва слабо влияние върху магнетната игла; то не отсжтствува и у микроскопскитѣ препарати.

Микроскопската фигура на серпентина по всички бѣлѣзи показва отклонение отъ обикновенитѣ (оливинови) серпентини. Характерната структура на послѣднитѣ, въ този не показва слѣда нито въ разпорежданьето на черноруднитѣ частички, нито въ свѣтлата двойнопрѣломяща основа. Въ проходната свѣтлина на препаратитѣ се различава двояко вещество: водно-бистро бѣлизникаво или слабо-жълтеникаво (помжтнѣло) и черни петна. Туй разнообразие остава и между + николи. Първото отъ тѣхъ, въ послѣдното положение на николитѣ, се прѣвръща въ плъсть, съставена отъ кжси и тѣсни мембрани, разположени по всевъзможни посоки, между които изразителна е плетената подъ правъ жгълъ. Намѣстѣ има, паралелно помежду си и успоредно на дългата ось на индивидитѣ разположени, мембрани съ ситно зърнесто и агрегатно поляризующе вещество помежду имъ; вѣроятно вториченъ продуктъ. На други мембранитѣ количествено отстжпятъ на ситнозърнестата блѣдожълтеникава маса; въ нея тѣ сж ограничени на тънкитѣ пукнатини и

се разполагать по двѣ перпендикуларни една на други посоки. Повечето отъ мембранитѣ сж прави, но срѣщать се завити и осукани, особно въ съсѣдство на чернитѣ рудни петна. Мембранитѣ сж цѣли, но има и такива, които при краищата си сж навлакнени или разнищени. Всички потъмнѣвать успоредно и перпендикуларно на дългата ось; всички притежавать еднакви поларизационни бои, сиви до гължбово-синкави.

Като особность на тѣзи серпентини е разположението на черното рудно вещество; у него правилното или кржгово разположение е изключение, а неправилното правило. Освѣнъ натрупваньето му въ купчинки отъ незавидна голѣмина и неясно полигонално ограничение, има го въ видъ на неправилни кратки ивички, които подсѣщать за първични пукнатини, и въ разпрьснати зърна, които загатвать за индивидуална периферия; послѣднитѣ намѣстѣ образувать груба мрѣжа. Всички зърна, ивици, купчини или мрѣжи притежавать или сж неясно полигонални индивиди. По своитѣ форми и свойства тѣ отговарять на *магнетитъ*, който подтвърдява и магнетизъмътъ на скалата и препаратитѣ. Други минерали скалната основа нѣма; слѣдователно тя се състои само отъ два минерала: прогледния дволоменъ и магнетита.

Серпентинътъ и въ химическо отношение не показва характерни отличия. Отъ слабата солна киселина показва намѣстѣ (изъ пукнатинитѣ) слабо шуменье; сгжстената не го разтваря съвършено. Високата температура му промѣня боята въ червеникава. Като базична скала съдържа:

SiO_2	40·—
Al_2O_3	3·77
Fe_2O_3 [1]	10·53
CaO	слѣди
MgO	32·23
Летливи вещества	13.88
	100·41

Относителното му тегло е 2.490.

2. **Серпентинъ отъ Кукленскитѣ лозя на пжтя за с. Яворово.** Серпентинътъ отъ този дѣлъ на леглото въ сравнение съ съотвѣтния отъ Вигля показва пó-голѣмо сходство, отколкото разлика. На него, както при стоялитѣ дълго на въздуха части, тъй и на скоро отло-

[1]) Отъ Fe_3O_4 и FeO.

менитѣ, простото или въоружено съ лупа око не различава другъ специфиченъ минералъ, освѣнъ онѣзи, които упознахме въ прѣдходната скала. Боята на серпентина е тъмнозелена до запапалозелена, а изгледътъ нефритенъ или гжстозеленошистенъ. На нѣкои кжсове се забѣлѣзва напластяванье отъ рода на онова при микрокристалиннитѣ шисти, но то не достига голѣми размѣри. Магнитнитѣ свойства, еднакви по цѣлото протежение на скалната маса, придружаватъ и микроскопскитѣ препарати.

И въ микроскопа показва голѣмо сходство съ прѣдходния. Общата му маса по съставъ, устройство. форма и физически бѣлѣзи е тъждествена съ съотвѣтната на серпентина отъ Витля. Въ нея взаимното паралелно разположение на мембранитѣ, отдѣлно или въ съдружие, е по̀-голѣмъ размѣръ отъ първата. Тя притежава и талкозни частички.

При жеженье серпентинътъ отдѣля до 11·43 % летливи вещества; SiO_2 съдържа 41·40 %. Относителното му тегло е 2.6549.

3. **Серпентинъ отъ „Бабина вода“ южно отъ с. Карaагачъ.** Външно и вжтрѣшно показва голѣмо сходство съ прѣдходния серпетинъ, но все пакъ притежава малка разлика и характерни бѣлѣзи за себе. Освѣнъ натрупваньето на чернитѣ рудни частици въ форми, извѣстни отъ първитѣ скали, тѣ намѣстѣ се ограничаватъ на малки пространства и се разполагатъ въ редове отъ двѣ кръстосани подъ остъръ жгълъ посоки, които даватъ поводъ за съмнѣние, че не сж вторични образувания, но вещества, прѣминали отъ първичния минералъ, който ги е съдържалъ като включение. То съдържа и полета, лишени и отъ най-дребна чернорудна частица.

Като особность на тоя серпентинъ заслужва да се спомене неговиятъ ситенъ порозитетъ, поритѣ на който облача мжтно изотропно вторично вещество.

И у него основната маса е микрокристалинна; нея съставятъ мембрани смѣсена величина и разно разположение. Намѣстѣ съдържа талкозни кжсчета и купчинки отъ вториченъ калцитъ, които пъстрятъ едноцвѣтната блѣдо до тъмносива гължбова интерференционна фигура.

Такъвъ остава и серпентинътъ източно отъ с. Марково. У него не само взаимното разположение на нѣкои отъ мембранитѣ или на магнетнитѣ зърна опрѣдѣлятъ формата и положението на първичния минералъ, виновника на серпентина, но и взаимната връзка на двѣтѣ още по̀-нагледно го рисува.

4. Серпентинъ отъ „Зелени брѣгъ“ подъ с. Изворъ. Слѣдъ дермендерската околность и дефиле Зелени-брѣгъ е мѣстото, дѣто родопскиятъ серпинтинъ показва най-голѣмо разкритие на земната повърхность. Завзима пространството отъ Изворскитѣ лозя (подъ пѫтя Марково—Бѣла-черква) до дефилето и прѣзъ него. Сѫщия серпентинъ има и въ с. Сотиръ и на западъ отъ него по пѫтя за с. Брѣстовица. Серпентинътъ отъ тоя край се отличава отъ споменатитѣ до сега съ пò-тъмна и тъмнозеленя боя въ разни отсѣнки; на нея се дължи и наименованието на брѣга. Повръшната боя на много отъ скалнитѣ кѫсове не е еднаква съ оная на вѫтрѣшностьта имъ; тя не е присѫща на веществото, но на неговитѣ вторични образувания. Не само боята, но и блѣсъцитѣ не се срѣщатъ; обикновениятъ скаленъ блѣсъкъ се пъстри отъ копринения на *хризотила* и мастния на *пикросмина*. У него желтитѣ ръждиви петна, по естеството на веществото си най-много нападобяватъ минерала *анкеритъ;* тѣ завзиматъ по повръхностьта и вѫтрѣшностьта на масата разно положение.

И на него простото око, по морфологични и ясни физични бѣлѣзи, не може да различи минерални индивиди; то намѣстѣ посочва такива, но ги основава само възъ отражението, което ги прѣдставя като ситни искрици съ неясно очъртание.

Магнетнитѣ свойства на скалата сѫ позитивенъ бѣлѣгъ; тѣ сѫ нееднакво разпространени въ нея; забѣлѣзватъ се и въ пò-тъмнитѣ отдѣли на жилитѣ.

Микрокристалинното скално вещество е отъ ония минерални видове, които упознахме въ прѣдходнитѣ скали. Състои се отъ мембрани, групирани въ най-разновидни форми, между които първенството пада на сноповидната. И у тѣхъ има взаимно паралелно разположение по нѣколко мембрани сами или задружно съ руднитѣ зърна въ подобие на първиченъ минералъ, но пó-чести сѫ разположенията, които характеризуватъ прозорчеста структура. Блѣдожълтеникавото и прогледно скално вещество накѫсватъ четвъртито или неправилно четвъртито пò-тъмни тѣсни ивички или жилчици безъ рудно съдържание. На други мѣста тая структура опрѣдѣля пò-блѣдни и прогледни ивични форми, които ограждатъ мѫтни и блѣдосинкави изотропни полета. Ивицитѣ, отлични по своята прогледность или мѫтежъ при кръстосани николи показватъ отличие и по другитѣ си свойства. Освѣнъ тънковлакнестото устройство и перпендикуларното на ограничителната повръхность разположение на индивидитѣ послѣднитѣ притежаватъ силенъ ломъ и изразителни

(жълточервеникави) поларизационни бои. По всичкитѣ си бѣлѣзи отговарятъ на минерала хризотилъ.

Къмъ прогледнитѣ минерали на скалата заслужва и прибавката на рѣдкитѣ талкови мембрани и варовитото вещество, което слѣди пукнатинитѣ на скалитѣ.

Чернорудното вещество, магнетитътъ се располага, сходно съ съотвѣтното у другитѣ серпентини. То по произходъ е еднакво съ серпентиновата маса; но има случаи, които го прѣдставятъ като включение въ първичния минералъ, който се е прѣтворилъ въ серпентинъ. Намѣстѣ въ негово съдружие се забѣлѣзватъ черни ситни зрънца съ тъмнокафява отсѣнка; тѣ наподобяватъ *хромитъ*.

Химическитѣ свойства и съставъ на серпентина сѫ почти тъждествени съ съотвѣтнитѣ отъ прѣдходнитѣ скали. У него има:

SiO_2	40·41
Al_2O_3	4·32
Fe_2O_3	8·75
MgO	33·10
летливи вещества . .	13·05
	99·63

Освѣнъ тѣхъ има слѣди отъ хромъ и калций.

Относителното му тегло е 2·61.

На западъ отъ с. Сотиръ серпентинътъ показва по́-пъстъръ външенъ изгледъ, а подъ микроскопа малко по́-сложенъ минераленъ съставъ. Серпентиновото имъ вещество, безъ боя или слабожълтеникъво въ обикновената поларизувана свѣтлина, между кръстосани николи се разпада на 2—3 видоизмѣнения. (Таблица 1). Мембранното съ гълѫбовитѣ поларизационни бои, основата на скалата *(а)*, накѫсватъ тънки жилки отъ хоризотилъ *(б)*, които намѣстѣ заграждатъ полета съ изотропна маса *(в)*. Изъ него тукъ тамъ се показватъ съвсѣмъ бистри кѫсове, които огражда блѣдна маса. Тѣ нѣматъ плеохроизъмъ, но изразителни поларизационни бои и оптическа ориентация на моноклинно вещество. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ почти четвъртито накѫсани и междулецитѣ имъ завзима серпентинъ (прѣмъ тѣхенъ наслѣдникъ), а други изчезватъ въ него и се явяватъ като включения, или като остатъци отъ обсорбация. (Таблица 2, фиг. 1, а.) Еднитѣ и другитѣ между николитѣ се издаватъ за части на цѣли индивиди, или части на сраслеци. По свойствата си подсѣщатъ на пироксенъ, но най-много подхождатъ на безцвѣтенъ амфиболъ. Тѣ сѫ едничкото непосрѣдствено доказателство за първичния минералъ на серпентиновото вещество.

Магнетитътъ (г) на серпентина повечето е въ единични зърна съ ясно полигонално ограничение, но има го събранъ на групи, които, както и по-прѣди забѣлѣзахме, опрѣдѣлятъ форма на първиченъ индивидъ-пироксенъ (Таблица 2, фиг. 2), а сѫщо и като малки купчини. Обаче и тукъ има полета, съвсѣмъ лишени отъ него. (Таблица 1).

Серпентинътъ въ химическо отношение показва нищожни отклонения отъ прѣдходния. Той съдържа:

SiO_2	36·15
Al_2O_3	4·43
Fe_2O_3	13·35
CaO	слѣди
MgO	31·03
летливи вещества . .	14·50
	99·46

Относителното му тегло е 2·35.

Такъвъ остава и серпентинътъ отъ околностьта на височината „св. Илия“. У него микроскопътъ отбѣлѣзва широчки неправилно ограничени и напрѣчно накѫсани воднобистри ивици (най-вѣроятно амфиболъ) съ пó-голѣмо (12°—15°) отклонение на еластицитетнитѣ оси. Между тѣхъ има и сраслеци.

5. **Серпентинъ отъ околностьта на с. Дерменъ-дере.** Почти по всичко се схожда съ серпентина отъ Зелени-брѣгъ; различава се само по второстепеннитѣ си продукти. Намѣстѣ у него хидромагнезитното вещество е толкова много, че показва цѣлата маса избѣлѣла. Край хидромагнезита забѣлѣзва се пó-обиленъ (въ дебеличкитѣ жили) хромитъ и хризотилъ, а съвсѣмъ малко пикросминъ. Блѣдожълтикавото серпентиново вещество съ гълѫбовитѣ поляризационни бои, които досега различавахме само съ помощьта на микроскопа, въ тоя серпентинъ реагира отчасти на простата очна диягноза и на осезанието. То е свѣтложълтикаво, силно лъскаво, меко и крѣхко. Сгѫстената солна киселина трудно го разрушава и отдѣля SiO_2 въ видъ на парцали. По съставъ е сходно съ състава на скалата, само че у него количеството на желѣзото (FeO) е сравнително малко (1·52%),[1] а летливото вещество (водата) повече (16·09%).

Химическата анализа на скалата показа слѣднитѣ резултати:

SiO_2	41·52
Al_2O_3	4·06

[1]) Не съдържа Fe_3O_4.

Fe_2O_3	8·82
Cr_2O_3	слѣди
CaO	слѣди
MgO	33·37
летливи вещества . .	13·10
	100·87

Относително тегло 2·36.

Отъ всичко казано за скалния материялъ отъ разнитѣ точки на леглото слѣдва, че той принадлежи на единъ и сѫщи серпентиновъ типъ. Този типъ по много свои свойства, а особно по устройство, минераленъ и химически съставъ се схожда съ нѣкои тиролски серпентини[1]), отчасти съ серпентина на Вогезитѣ—Rauenthal[2]), съ оня на нѣкои мѣста отъ Гърция (Незеросъ, Керамиди, източнитѣ склонове на Олимпъ)[3]), и съ серпентинеститѣ скали на Фрушка гора (Славония).[4])

Микрокристалинното мембранно вещество, което е групирано най-разновидно и което морфоложки, структурно и физично най-много подхожда на минерала *антигоритъ* и пръснатия изъ него зърнестъ и прашестъ магнетитъ, сѫ едничкитѣ сѫществени минерали на скалата. По тѣхъ, а особно по антигорита, който е почти цѣлата скална маса, серпентинътъ поправо заслужва прилагателното *антигоритовъ*. Като такъвъ не само съставно, структурно, но и по произходъ се отличава отъ обикновения (оливиновъ) серпентинъ. Първична оливинова или богата на оливинъ скала у него съвсѣмъ си нѣма мѣстото. Ако и да не притежава навсждѣ осезателни или явни данни за рода на първичната скала, отъ която е произлѣзълъ, все пакъ дава да се подозира, че ще да е отъ метасиликатно естество. Постепенниятъ, дълготраенъ и завършенъ процесъ на серпентинизуваньето е съвсѣмъ унищожилъ естеството на първичното вещество, като спазилъ повечко формени и тукъ тамъ нищожни веществени слѣди. По тѣхъ, като положителни свидѣтели за първичното вещество, може да се допусне, че *серпентиньтъ е резултатъ отъ пълна метаморфоза на амфиболови или богати на пироксенъ скали.*

[1]) *R. v. Drasche.* Ueber Serpentine und serpentinähnliche Gesteine (Tscherm. Miner. Mittheil. 1871, p. 1.) *Hussak.* Ueber einige Alpine Serpentine (все тамъ 1883 p. 61).

[2]) *Weigand.* Die Serpentine der Vogesen (все тамъ, 1875, p. 197).

[3]) *Becke.* Gesteine von Griechenland (все тамъ, 1878, p. 461).

[4]) *Kišpatić.* Ueber Serpentine und serpentinähnliche Gesteine aus der Fruška-gora (Slavonien). [Mitth. d. kön. Ung. Geol. Anstalt, VIII, p. 198].

Единъ сръбски законописецъ.

(Изъ историята на сръбското законодателство въ ново врѣме).

Отъ С. С. Бобчевъ.

(Рефератъ, четенъ въ дружеството на 20. февруари 1900).

Новата сръбска история още въ началото си прѣдставя едно крайно любопитно явление. То е усиленото домогванье и дори борбата на народа за писани закони и наредби. Още неуспѣли шумадинскитѣ възстаници да видятъ дѣлото си напълно тържествуеще; още неизгонили отъ страната си даглитѣ, капасъзитѣ и всички други народни мжчители — безъ да говоримъ за турскитѣ войски — а вече народътъ иска писани, трайни закони, не иска да го сждятъ „од ока", а по книгитѣ на закона.

Най-ранниятъ законъ, който ние срѣщаме въ Сърбия, е отъ годината на народното възстание и принадлежи на протопопа Матея Ненадовичъ (3 май 1804 год.). Тоя законъ състои отъ 14—15 члена и е съставенъ по „Кормчаята, по Йустиниянови и Моисееви закони", както се изразява съставительтъ. Първиятъ членъ гласи: „Ко би убио човека, да се убиjе и на коло метне". Законътъ билъ прочетенъ прѣдъ едно народно събрание и приетъ; но не се вижда да е билъ внесенъ въ сръбския „Сборникъ отъ закони".[1])

При Карагьоргия, въ разгара на буната, явява се едно силно желание да се съставятъ писани закони, като гаранция за реда, за личната и имотна безопасность. Въ 1805 год. Карагьорги вече учреждава единъ „Правителствующій совѣтъ сербскій", като изходна точка и основа на понататъшна високодържавна дѣятелность. Тоя зародишъ на сръбското най-върховно учреждение е билъ запазенъ

[1]) Зборник закона и уредаба и уредбених указа. Такива „сборници" сърбитѣ иматъ до 1899 г. тъкмо петдесетъ. Първиятъ съдържа законитѣ до 1840 г.

отсетнѣ въ всички врѣмена съ малки измѣнения и въ развитието си е достигналъ до оня „Държавенъ съвѣтъ“, отъ който сърбитѣ и днесъ не се оплакватъ. Тоя „Совѣтъ србскій“, който е познатъ въ чуждитѣ литератури, та донѣйдѣ и въ Сърбия повече съ името „Сенатъ“, е игралъ важна рола въ живота на Сърбия. По-късно се срѣща единъ новъ „законопроектъ за уреждането на сръбското правителство“. Той е отъ 8 августъ 1807 год. и разправя за новъ „Правителствующій сенатъ сербскій“; нѣкои отъ членоветѣ му прѣдвиждатъ да се установятъ въ Сърбия „благородни“ (дворяни) и пр. Обаче не се знае нищо за въвеждането въ сила на тоя законъ, който г. Богишичъ намѣрилъ въ руската държавна архива въ Петербургъ.[1]) Като органи на правосѫдието при Карагьоргия били уредени мѣстни „народни судове“ (магистрати), които стояли подъ надзора *„Великог народног суда“*, въ който право на прѣдседателство е ималъ тогашниятъ „попечитель“ (министъръ) на правосѫдието. На първо врѣме сѫдиитѣ си е избиралъ самъ народътъ. Трайностьта на сѫдиитѣ, та и на другитѣ изобщо чиновници, е била обаче уздравена съ слѣдната наредба на Карагьоргия:

„Народу се допуща да избира сѫдии за магистрата, селски кметове, срезки т. е. жупанийски кнезове; но да изфърли нѣкого никой неможе безъ сѫдъ и безъ великата власть, доклѣ не му се намерятъ и докажатъ погрѣшкитѣ, и само погрѣшкитѣ могатъ да го изключатъ отъ званието му, а неможе да го лиши отъ него ничия воля или хатъръ, или пъкъ пизма (омраза)“.[2])

Съ появяването на Милоша (1815 год.) настая единъ истински законодателенъ периодъ за Сърбия. Общиятъ стремежъ за възраждане и въздигане обхваналъ и тая страна на народно-държавния животъ. И още на скупщината въ 1824. год. (21. ноември) въ Крагуевацъ, князъ Милошъ, вече признатъ за сръбски князъ и отъ В. Порта, прави прѣдложение за състава на правителството си отъ 6 най-отбрани лица, като обяснява прѣдложението си така: „на тѣзи 6 лица азъ съмъ благодаренъ да възложа старанието и попечението за всички вѫтрѣшни дѣла на нашето отечество, а за мене си да задържа само извънреднитѣ и иностранни дѣла“. На втората скупщина въ Крагуевацъ (1. февруари 1829. год.) князъ Милошъ обѣщава народу писани закони съ тѣзи думи: „отъ една страна като желая да прѣмахна злоупотрѣбенията, що се вършатъ

[1]) Bogišić, Pisani zakoni na slovenskom jugu, 1. Zagreb, 1872. стр. 174.

[2]) Алекса С. Јовановић, Историјски развитак српске задруге, са додаткомъ за историју старог српског права. Београдъ, 1896, стр. 57 и слд.

по нашитѣ сѫдилища, а отъ друга като имамъ на мисъль да изравня нашия народъ съ другитѣ просвѣтени народи и да не се допуска вече всѣки сѫдия да сѫди по благоусмотрение или по волята си, рѣшилъ съмъ да се напишатъ закони, по които ще се рѫководи всѣко сѫдилище въ отечеството ни . . . Вече една часть отъ такива закони — *законъ казнителни* — е съставенъ, само ще трѣба да се прѣгледа и прѣдстави на една скупщина и нареди споредъ обичаитѣ на земята и народа ни, а послѣ ще го печатаме и раздадемъ на сѫдиитѣ. Това ще ни бѫде ползовито, защото нашитѣ сѫдии ще иматъ въ сѫденьето си о какво да се държатъ, и сѫдътъ, кога се произнася по законъ, никому не ще се види криво — кад сваки зна да не суди од ока већ по књизи закона“.

Въ тоя периодъ спада и съставянието на една „законодателна комисия“ (1830), чийто секретарь и главенъ членъ е билъ Лазаръ Зубанъ, а нѣколко врѣме е билъ въ нея и Вукъ Караджичъ. Но малко прѣди да се състави комисията възложено било „високоученому господину Захариядису“ да прѣведе френския граждански законникъ (Code Napoleon) отъ 1804 год. и австрийския граждански процесъ (Civilgerichtsordnung).[1]) За прѣвода на френскитѣ закони настоялъ Димитъръ Давидовичъ, близъкъ човѣкъ и прѣдставитель князовъ, който си мислѣлъ, че щомъ сѫ френски, тѣ трѣба да сѫ и свободолюбиви; а прѣвода на нѣмскитѣ прѣпорѫчилъ князъ Милошъ, понеже зачулъ, че тѣ били и по-кратки и по-ясни.

Какъ и да било, „законодателната комисия“ се заловила за работа и работила нѣколко години. Въ сѫщность и тя прѣваждала закони отъ френски и нѣмски. Каква е била работата на тая комисия, твърдѣ не се знае, защото въ изворитѣ и архивитѣ нѣма дири; но характерна е оцѣнката, що направилъ за дѣятелността ѝ самъ князъ Милошъ въ едно свое писмо отъ 1834 год. „Въ началото — пише той — работата (на комисията) вървѣше и тъй и тъй, ала по-послѣ тя тръгна все по-злѣ и по-злѣ и отиде до тамъ, че незная да ли тѣзи, които сѫ писали подобни закони, сѫ били луди или пияни.[2])

Споредъ нѣкои исторически анекдоти въ тая комисия се мислѣло, че „сервитутъ“ ще каже „робство“, а думата „ипотека“ била прѣведена „аптека“.

Забавата да се осѫществи обѣщанието на князя Милоша извикала незадоволство у народа; по-право недоволници отъ князя

---

[1]) Слово на князя Милоша въ Крагуевачката скупщина, 1 февруари 1829.
[2]) Порота, г. II, бр. 19. „Порота“ — сръбско юрид. списание, което сега не излазя.

Милоша сѫ тикали народа къмъ изказванье незадоволствието си и то минало дори и въ чуждия печатъ.

Въ единъ отъ бройоветѣ на официялнитѣ „Србске Новине“ отъ 1834 год. се срѣща любопитно обяснение за забавата и за постепенностьта въ „законскитѣ реформи“ по поводъ на нѣкакви осѫждания, писани въ „Allgemeine Zeitung“. Въ това обяснение се казва, че не е лесно да се пристѫпи тъй бърже къмъ работа, защото трѣбало най-напрѣдъ да се добие султански фирманъ отъ 1830 год., съ който се допуснало вѫтрѣшното уреждаnье на Сърбия. „А je ли могуħно да се уредно правлениje за 3 годинe дана и пол у земљи jедноj устроjи, у коjоj се пре о њему ниje ни сањало и у коjоj способних људи нема, коjи би га инако као што треба завести знали, о том нека суде државослови и законодавци, коjи су државе устроjавали . . . Закони састављени су за Србиjу има веħ 4 године, но ко ħe их издати на свjет док се по 10 пута неразсмотре и не пречисте и не прераде онако, *како ħe наjсходниje бити своjствености и обичаjима народа српскога*“. Обяснението продължава, че уредени сѫдилища безъ закони немогатъ стана, министерства, сенатъ и правление за 3—4 мѣсеца не се устрояватъ каквито трѣба. Сърбия е едва въздъхнала свободно отъ тичанье отъ бой на бой; Сърбия едва е видѣла да засъхва кръвьта, що е проливала за огнищата на своитѣ праотци, и не е имала възможность да приготви своитѣ синове за служба, та ще трѣба да дири способни люди отъ други страни и тѣхъ да употрѣби . . . А това не става отеднъжъ . . . Сърбия има нужда отъ съотвѣтно за нея, съ нейнитѣ обстоятелства устройство, просто, вразумително, скопчано съ малко разноски, но пакъ мѫдро, основателно и полезно; доклѣ се нареди такова, дотогава трѣба доста мѫтенъ Дунавъ да тече.[1])

Но и при тѣзи обективни и убедителни обяснения пакъ е имало хора, които проявили най-послѣ своето неудоволствие противъ Милошевото управление съ движението, познато въ сръбската история подъ името „Милетина буна“ (6. януари 1835). Помисълътъ на бунтовницитѣ билъ, казва г. Алекса С. Јовановиħ, съ въорѫжена рѫка да се извоюва административна реформа, наказателенъ и граждански законникъ; но бунтовницитѣ се усмирили, щомъ прѣдставительтъ на князъ Милоша, Давидовичъ, ги убѣдилъ, че „вече отдавна се събира материялъ за реформитѣ, които не могатъ да станатъ въ единъ день“.

---

[1]) Јовановиħ, Историјски развитак и нр. стр. 60—61.

„Скупщината отъ Сретение“ сѫщата година е била послѣдица отъ тая буна. Тогава князъ Милошъ заявилъ: „дао сам још један пут прегледати књигу наших грађанских и кривичних закона, који су се 3 године састављавали и који ће се судовима нашим предписати да по њима бране правога, а кривому да суде. Тим ће сваки србин наћи обрану не у уму судије, већ у самом закону.[1])“

При такива условия на обществения въ Сърбия животъ ние срѣщаме д-ра Йованъ Хаджичъ, новосадски сенаторъ, нашия „сръбски законописецъ“. Хаджичъ се явилъ въ Сърбия наедно съ други единъ сърбинъ сѫщо отъ Австрия, Лазаровић, тогава земунски градоначалникъ. И двамата били повикани отъ княза Милоша да приготвятъ гражданскитѣ и углавни закони за страната. Въ историята на ранното сръбско законодателство нѣма друго лице, освѣнъ Йована Хаджичъ, което да е работило толкова много и изработило най-много и най-важни закони. Хаджичъ е съставительтъ на гражданския законникъ, който съ извѣстни малки допълнения и измѣнения и до сега още дѣйствува въ кралство Сърбия. Ако Хаджичъ не бѣше нищо друго написалъ, освѣнъ само тоя граждански законникъ, това би било пакъ доста да го отличи измежду всички други, които сѫ работили въ сѫщата область. Ала той е съставитель и на найглавнитѣ органически закони, издадени възъ основа на конституцията отъ 1838 г., закони, които сѫ уредили по-правилно сѫдебната и административна власть, Съвѣта, Княжеската канцелария, централната Управа, окрѫжнитѣ сѫдове, апелативния сѫдъ. Колкото за самия „Устав“ (така наричатъ сърбитѣ своята конституция) отъ 1838. г., той съдържа въ себе доста елементи, които сѫ взети пакъ изъ единъ проектъ отъ сѫщия Хаджичъ.

Дѣятелностьта на тоя плодовитъ сръбски законописецъ падна въ едно врѣме, когато било толкозъ трудно, а и толкозъ нужно да се въведатъ колкото се може по-бърже закони и уреждатъ наредби въ духа на новото врѣме. Да се разгледа прочее дѣятелностьта му, която поглъща комай ли не всичкото ранно законодателство на съсѣдната ни братска страна Сърбия, е важно отъ много гледища, и азъ съ особно удоволствие посрѣщнахъ хубавото и обстоятелно юбилейно ланско издание на „Матица Српска“ въ Нови-Садъ: „*Живот и Рад Д-ра Јована Хаџића-Светића*. (У спомен прославе стогодишњице од рођења његова“), а още съ поголѣмо удоволствие прочетохъ въ тая книга статията на познатия сръбски ученъ прав-

---

[1]) Все тамъ, стр. 61.

никъ Слободанъ Йовановичъ, професоръ на държавното право въ Великата школа въ Бѣлградъ. Г-нъ Йовановичъ е написалъ своята статия твърдѣ съвѣстно и върху основа на архивни извори, съ които е могълъ да разполага. Това, което ще изложа нататъкъ, е повечето съкратенъ изводъ отъ неговата обстоятелна статия съ извѣстни допълнения и обяснения, които изискваше прѣдметътъ.[1])

Обаче прѣди да влѣза въ разгледванье законописната дѣятелность на Хаджича, не е излишно да кажа нѣколко думи за живота му. Ако новосадската Матица Српска е празнувала лани стогодишницата отъ рождението на Хаджича и е посветила цѣла юбилейна книга на тоя праздникъ, имала е защо. Йованъ Хаджичъ е работилъ неуморно прѣзъ цѣлия си животъ за сръбството въ Австрия. Той е роденъ въ Сомборъ срѣщу 8. септември 1799 г. Баща му е билъ търговецъ; поминалъ се доста рано, но сиракътъ Йованъ билъ честитъ да намѣри единъ добъръ покровитель у вуйка си, бачкия епископъ Гедеонъ Петровичъ. Основно училище Йованъ Хаджичъ свършилъ въ Сомборъ, гимназията въ Карловци, философията въ Пожунъ, и всѣкога като първи ученикъ. Подиръ това той училъ правото двѣ години въ Пещенския и двѣ години въ Виенския университетъ, дѣто свършилъ съ отличенъ успѣхъ. На 1826. год. той издържалъ изпитъ за докторъ на правото и за адвокатъ, а на 1827. год. вече начевалъ адвокатско занятие въ Нови-Садъ. На 1830. год. станалъ директоръ на Новосадската гимназия и фискалъ на бачката консистория; на 1834. год. вече билъ сенаторъ новосадски, т. е. членъ на мѣстната върховна администрация; на 1840. г. патронъ на гимназията, на 1844. г. приседникъ (засѣдатель) на сремската жупания, на 1846. първи прѣдседникъ на новосадската „Српска Читаоница."

Още студентъ той се посветилъ на книжовна дѣятелность. Първитѣ му трудове били поетически и филологически. Справедливо мнозина признаватъ него за основатель на „Матица Српска," която той уредилъ съ други приятели на сръбската просвѣта най-напрѣдъ въ Пеща, и която пакъ той прѣнесълъ отпослѣ въ Нови Садъ — „Атина на сръбската култура." „Матица Српска," която въ първо врѣме играе ролата на една сръбска академия, е издавала и издава свой „Летопис" — цѣла редица отъ солидни литературни, исторически, филологически и природословни трудове. Той, ако и по-младъ,

[1]) При тѣзи си допълнения съмъ се ползувалъ най-много отъ Богишичевитѣ Pisani zakoni, както и отъ прѣкрасното съчинение на А. Йовановичъ Историјски развитак српске задруге.

е работилъ съ Магарашевича, Шафарика, Вука Караджичъ. Литературниятъ му псевдонимъ е билъ Милошъ Светичъ, а главнитѣ му трудове: списанията „Голубица“ и „Огледало србско“, и историческото съчинение: „Устанакъ Србскій подъ Црнымь Ђорђемь, прве три године“ и „Духъ народа Србскогъ.“

Въ 1837. г. той е билъ извиканъ отъ князя Милоша Обреновичъ въ Сърбия и на това законодателско дѣло посветилъ цѣли деветъ години, най цвѣтущето врѣме отъ живота си. Нему е бивало прѣдлагано въ това врѣме да приеме и „попечителство правде“ т. е. да стане министъръ на правосѫдието, но не приелъ. Той е взималъ участие въ народно-църковнитѣ събори въ австрийска Сърбия петь пѫти (въ 1842., 1848., 1861., 1864. и 1865. год.) и всѣкога като прѣдставитель на новосадската сръбска православна черковна община. Въ 1847. билъ народенъ прѣдставитель и на маджарската диета въ Пожунъ. Когато въ 1848. год. се нареди маджарско министерство, той два пѫти е билъ каненъ да стане съвѣтникъ на министра на правосѫдието, но се отказвалъ отъ тая честь. Също така е отклонявалъ въ разни врѣмена доста завидни служби, между друго, царското комисарство за Долна Бачка. Въ 1849. год. нему се възложило устройството на сѫдилищата въ Войводина, за която цѣль се прѣселилъ и въ Темешваръ; но щомъ забѣлѣжилъ, че съ сърбитѣ не се постѫпя както прилича, той си далъ оставката. Оставката му не била приета, но го повишили за прѣдсѣдатель на областния сѫдъ въ Нови-Садъ. На 1861. год. билъ назначаванъ пакъ за кралски комисаръ въ Нови-Садъ. Поминалъ се въ 1869. г.

Хаджичъ е билъ човѣкъ съ благъ и миренъ характеръ, но извънредно упоритъ, истински „инатчия“ въ онова, което е мислилъ, че е право. Той се залавялъ да се бори и прѣпира за правото си до крайность; никога и прѣдъ никого неотстѫпялъ. Той жертвувалъ значителни суми за разни благотворителни и народни сръбски учреждения, помагалъ е на мнозина млади сърбчета, между които може да се поменатъ такива учени и лични дѣйци, както Ђуро Даничичъ и Светозаръ Милетичъ.

Йованъ Хаджичъ и челядьта му били извънредно гостолюбиви и кѫщата му въ Нови-Садъ била отворена за всѣки добъръ сърбинъ. Въ нея всѣки намиралъ едно съкровище на родната книжнина и образованость, пристойно и отлично забавление, благородство и благость. Също такава е била и кѫщата му въ Бѣлградъ прѣзъ всичко

врѣме на неговото живѣнье въ качеството му на „српски законописецъ“, както се подписвалъ саминъ.[1])

II.

Когато Йованъ Хаджичъ наедно съ Лазаровича се явили на князъ Милошовата покана, въ Бѣлградъ, тѣ най-напрѣдъ прѣгледали приготвенитѣ отъ една комисия френски и нѣмски закони, граждански и углавни. Както Хаджичу, така и на другаря му, като на юристи прѣдложили да извадятъ изъ тѣзи прѣводи което трѣба и да го наредятъ като законъ; но тѣ заявили, че „съ приготвенитѣ закони не сѫ съгласни и че държатъ, какво за Сърбия трѣба другояче да се приготвятъ закони“[2]). Така доложили и писмено на княза. Хаджичъ не харесвалъ френскитѣ закони, защото не ги знаелъ, но билъ съгласенъ да се прѣведатъ австрийскитѣ граждански закони, които му били прѣвъзходно познати. Освѣнъ това той се изказалъ веднага и противъ народнитѣ обичаи, за които законодателната комисия искала да се държи смѣтка, като ограничавала, въпрѣки френския Code Civil, правото на личната собственость, а лишавала отъ правото на наслѣдство женскитѣ дѣца слѣдъ смъртьта на домакина — баща. Князъ Милошъ никакъ не се съгласявалъ съ погледитѣ на Хаджича и Лазаровича върху тѣзи точки и особено за наслѣдственото право на женитѣ; но пакъ той се съгласилъ, двамата учени сърби да се заловятъ и да изработятъ граждански и углавни закони съвсѣмъ нови.

Никакви писмени условия не били сключени между Хаджича и сръбското правителство. Той само се споразумѣлъ съ княза доклѣ работи върху законитѣ да му доставя безплатно жилище, съ четири стаи и да му дава годишно възнаграждение отъ 3000 талера. При това, като свърши дѣлото си, да му се даде една прилична награда, която би се опрѣдѣлила по-сетнѣ. Слѣдъ това Хаджичъ довежда челядьта си и въ края на 1837 г. подкача своята „законописна“ дѣятелность.

Хаджичъ се посветилъ специялно на гражданскитѣ закони, като прѣдоставилъ углавнитѣ на другаря си Лазаревича. Обстоятелствата обаче не позволили на Хаджича да залови веднага съставяньето на гражданскитѣ закони. Той трѣбало по-напрѣдъ да се

---

[1]) Живот и рад Д-ра Јована Хаџића-Светића. Јован Хаџић од Милана Савића, стр. 130.

[2]) Огледало Српско, Св. V.

занимае съ други органически и конституционни наредби, които изпъкнали въ това врѣме пó-належаще и на дневенъ редъ.

„Уставното питанье“ въ Сърбия било поставено на дневенъ редъ още отъ 1835 г. Хаджичу било възложено да се занимае прѣди всичко съ изработваньето на единъ „уставо-проектъ“ т. е. проектъ на конституция и на единъ законъ за устройството на Съвѣта. Приготвянето на единъ „Уставъ“ (конституция) за Сърбия било належаще още и за туй, че Русия, която взела да подозира Милоша, искала да се даде повече сила на „великата партия“, да се уредятъ отношенията между князя, първенцитѣ (голѣмцитѣ) и народа. Съвѣтъ отъ първенци вече сѫществувалъ, но не билъ толкова силенъ, та да ограничава князовата власть, както желаели тѣ, и, както казва г. Йовановичъ, мислѣла Русия. Работата била прочее да се опрѣдѣли: какво да бѫде положението на князя спрѣмо Съвѣта, или пó-ясно казано, Съвѣтътъ ли да е надъ князя, или князътъ надъ Съвѣта.

Князъ Милошъ искалъ да узнае, какво ще бѫде мнѣнието на учения юристъ д-ръ Йованъ Хаджичъ въ случая. Той възложилъ Хаджичу да приготви единъ проектъ, като се надѣвалъ съ авторитета му да се бори и противъ първенци, и противъ руския консулъ. И Хаджичъ прибързалъ, приготвилъ своя проектъ и на 24 февруарий 1838 г. поднесълъ го князу Милошу. Послѣдниятъ обаче не изслушалъ докрай труда на учения юристъ. Въ проекта се прѣдвиждало едно такова устройство, което малко отговаряло на волята на Милоша, както неудовлетворявало и стремежитѣ на неговитѣ противници отъ Съвѣта. Милошъ искалъ, „Съвѣтътъ“ да му бѫде нѣщо като „Велика писарница“, единъ съвѣтъ, до който да се допитва кога ще, който да разпуща колчимъ поще и рѣшенията му да изпълнява ако ще. Наопаки противницитѣ му искали отъ Съвѣта да създадатъ едно олигархийско тѣло, нѣщо като „Вѣче“ каквото имало въ XVIII в. у Поляцитѣ и у Шведитѣ. Князътъ трѣбало не само да се допитва задължително за всички държавни дѣла, но и да се подчинява на рѣшенията му, па да не смѣе и да го разпуща. Между това Хаджичевиятъ проектъ съдържалъ нѣщо трето измежду тѣзи двѣ тежнения. Споредъ него нито князътъ билъ поставенъ надъ Съвѣта, нито Съвѣтътъ надъ князя. Тѣ били два равноправни фактора, които взаимно сѫ уравновѣсвали. Въ случай на сблъсновение, прибѣгвало се до Народната Скупщина, на която задачата била да се произнася върху въпроситѣ, които не могли да се рѣшаватъ по споразумѣние между князя и Съвѣта

Никакъ не е чудно, че Милошъ се ядосалъ твърдѣ много и не искалъ да чуе до край проекта на Хаджича; но любопитно е, че и първенцитѣ отъ Съвѣта не по малко въстанали противъ него. Хората отъ буната противъ Милоша въ 1835 год. — Милета Радойковичъ, който далъ името на движението „Милетина буна"; Аврамъ Петрониевичъ, който игралъ ролята на народенъ трибунъ и на възстаницитѣ държалъ рѣчь противъ Милоша; Райко Майсторовичъ, който билъ въ депутацията, що донесла Милошу исканията въ петь точки, като сръбски Pacta Conventa, — всички тия господа били противъ Народната Скупщина, защото „щѣло да излѣзе на явѣ, че князътъ и Съвѣтътъ не били съгласни" и „всѣкога въ такъвъ случай, трѣбало да викатъ Скупщината да ги мири", а още, че „скупщината щѣла да налага князу това, което той прѣди не е одобрявалъ"; защото „щѣли да се харчатъ много пари за Скупщината", безъ да има полза, „понеже, какво ще ти знае тебе повече отъ княза и Съвѣта селскиятъ чиновникъ или кметъ по нѣкоя уредба или законъ", па и отъ опитъ се знае, че „Скупщинитѣ никога не сж прѣдлагали наредби, ами само сж приимали прѣдложенитѣ . . . . ." Тъй, че тия господа държали да ограничатъ княза, но не съ народния суверенитетъ, не съ нѣкое народно събрание, но съ едно тѣсно „Вѣче", съ скупщина главатарска, а никакъ не народна

Скоро слѣдъ това (февр. 1838 г.) по настояването на руския консулъ съставена била комисия за изработване новъ уставъ (конституция). Въ тая комисия влѣзълъ и Хаджичъ. На нея се прѣдставили и по раннитѣ устави, както и проектътъ отъ 1835 г., па и всички проекти, които княжеската канцелария, подъ натиска на разни руски мисии, била работила (прѣзъ 1835—1838 год.) Хаджичъ се спрѣлъ върху устава отъ 1835 год., едно защото надъ него се билъ клелъ князъ Милошъ, а друго защото и народътъ си го билъ усвоилъ. Въ комисията се проявили двѣ посоки: едната на княжеския секретарь, Яковъ Живановичъ, човѣкъ високообразованъ, но мекъ, който искалъ, княжевата власть да е горѣ-долу неограничена; другата на Хаджича, главния теоретикъ на опозицията, споредъ който Съвѣтътъ трѣбало да контролира княза и да гледа, неговата власть да се проявява въ духа на конституцията. Комисията натоварила Живановича и Хаджича да приготвятъ по единъ проектъ, които, откакъ били свършени, пратили се князу въ Крагуевацъ (тогава сръбска столица); и съ това се свършила задачата.

Слѣдъ това една депутация отишла въ Цариградъ отъ името на князъ Милоша и поднесла на Портата за одобрение и издаванье

устава отъ 1838 год. Въ депутацията влизали князовиятъ привърженикъ Живановичъ и опозиционерътъ Петрониевичъ. Петрониевичъ билъ личенъ политикъ за врѣмето си, доста образованъ човѣкъ, говорилъ по турски и познавалъ добрѣ В. Порта. Живановичъ „докторъ на философията и на свободнитѣ изкуства“, е билъ осжденъ отъ тѣзи качества. Доклѣ Петрониевичъ тичалъ и обикалялъ членоветѣ на Дивана, Живановичъ си сѣдѣлъ въ кжщи, писалъ ноти, „божествени“, както ги наричалъ Петрониевичъ не безъ ирония. Руското посланство било откъмъ послѣдния, и Портата най-послѣ приела Устава съ измѣнения въ ония точки, които се отнасяли до Съвѣта, като се наредило, че князътъ неможе да смѣнява членоветѣ му безъ Портиното съгласие. Понеже си добили Уставъ горѣ-долу по своя изгода, както тѣ го поддържали, княжескитѣ противници си дали хубаво име „Уставобранци“. Хаджичъ билъ посветенъ въ плановетѣ на опозицията, като очаквалъ, че ще се приеме неговътъ проектъ и че ще се учреди редомъ съ Съвѣта и Народна Скупщина. Споредъ негова проектъ прѣдвиждали се три власти: князъ, съвѣтъ и скупщина. Съвѣтътъ билъ управляеще тѣло, Скупщината законодателно.[1]) На Скупщината се поднасяли за одобрение само ония закони, за които е имало недоразумѣние между Князя и Съвѣта.[2]) Съвѣтницитѣ били доживотни и сждили само прѣдъ съвѣта.[3]) Военната власть била отдѣлна отъ полицейската. Военнитѣ командантн, които споредъ една наредба отъ 11. ноември 1836. год. били въ сжщо врѣме „верховни чувари јавног безбједија и поредка, и по тому главни полицаји“, не могли да се бъркатъ вече въ администрацията. Тѣ само били „началници народни“ и се грижали за сигурностьта въ страната на границата. Управлението надъ окржзитѣ било повѣрено на „магистрати“, колегиялни учреждения, които приличали на „исправничествата“, споредъ положената наредба. Разликата била тая, че магистратитѣ били и полицейска власть; тѣ сждили и като първостепенни сждии. Тѣхнитѣ членове, които Князътъ назначавалъ по прѣдложение на съвѣта, били несмѣняеми и немѣстими, освѣнъ за доказани прѣдъ сждъ прѣстжпления.

---

[1]) Огледало Српско, св. VII.

[2]) Полковникъ Ходжесъ лорду Палмерстону, 20. мартъ 1838. год. въ англ. дипломатическа коресподенция („Синя книга“), отъ онова врѣме.

[3]) Интересенъ е отговорътъ на лорда Палмерстонъ полковнику Ходжесу отъ 14. апр. с. г. Той неудобрява, съвѣтницитѣ да сж доживотни, да се сждятъ не отъ обикновеннитѣ сждилища; „такава привилегия, комбинувана съ законодателната власть на Съвѣта, правило това тѣло постоянно и съвсѣмъ силно въ държавата.“ Струва да се забѣлѣжи, че лордъ Палмерстонъ държалъ страната на князя Милоша, а Русия на Съвѣта.

Подъ магистратитѣ имало „срезки старѣйшини“, а подъ тѣхъ „кметове“, които избирало населението по кандидатска листа на селскитѣ старѣйшини.[1]) Колкото за личнитѣ права, били уздравени и личностьта, и честьта, и собственостьта. Било признавано и правото за лична собственость отдѣлно отъ челядната, отъ имота на задругата. „Кулуцитѣ“ (ангариитѣ) били забранени. Търговията била прогласена свободна за всички. На чиновницитѣ се прѣдвиждала пенсия.

Такъвъ билъ конституционниятъ проектъ на Хаджича. Като минемъ сега къмъ приетия въ 1838. год. Уставъ, ще видимъ ето що. — За народна скупщина въ него не става ни дума. Съвѣтъ има, но съвѣтницитѣ не ги сѫди самъ Съвѣтътъ, ами Портата. Административната власть е отдѣлна не само отъ военната, но и отъ сѫдебната. Окрѫзитѣ управляватъ не магистрати, но окрѫжни началници. Това сѫ отстѫпления отъ Хаджичева проектъ; а сигурно отъ него сѫ заети: за личната свобода (27 чл.), за личната собственость, която трѣба да се отличава отъ задружната (46), за прѣмахванье на кулука (47), за свободата на търговията (45), за правото на чиновницитѣ да иматъ пенсия (53) и др.

Трѣба веднага да се забѣлѣжи, че въ утвърдения уставъ е много по-добрѣ сторено, дѣто е отдѣлена сѫдебната власть, отъ министерствата и дѣто нѣма колегиалность въ администрацията. По тоя начинъ се е запазила доста централизацията, толкова нуждна за Сърбия, особно по онова врѣме, когато „спахийскиятъ“ животъ все още е билъ на мода и всѣки „кнезъ“ или „старейшина“ е жедувалъ да си основе отдѣлна държава. А много по-добро е било въ проекта на Хаджича прѣдвижданата народна скупщина и това, дѣто Съвѣтътъ не билъ поставенъ подъ защита и въ зависимость на Портата. Подъ режима на утвърдения уставъ отъ 1838 год. Съвѣтътъ билъ нѣщо като олигархия и добилъ не националенъ характеръ. Първото не би се случило, ако князътъ имаше право да се отнася до една народна скупщина противъ съвѣтскитѣ рѣшения, а второто се би избѣгнало, ако Съвѣтътъ не бѣше черпалъ своята независимость противъ княза въ зависимостьта отъ чужденеца турчинъ.

---

[1]) Хаджичъ прочее не е билъ за изборъ на чиновницитѣ отъ народа, както е бѣлѣжено това въ *„Примечанията“* на Якова Живановичъ, но билъ за изборъ на кметоветѣ. Това се потвърдява и отъ полк. Ходжесь въ неговото цитувано писмо. Послѣдниятъ се боялъ да не се накърни авторитетътъ на Княза Милоша. Но въ отговора си лордъ Палмерстонъ го успокоява, като казва: „не виждамъ защо осѫждате, дѣто кметоветѣ и други селско-общински служащи ще се избиратъ отъ народа. Наопаки менѣ се чини, че това прѣдложение е добрѣ намислено и осигурява народа отъ натиска, неправдитѣ, а буди и възпитва духа на народностьта и независимостьта.“ . . . .

Отъ това се вижда че "уставобранцитѣ" гледали на работата повече отъ лично гледище, а Хаджичъ отъ чисто принципиялно. Тѣ приели ония „пунктове" отъ проекта му, въ които се говорило за личнитѣ права; а „пунктоветѣ" за организация на върховната власть неприели. Тѣ били противъ децентрализацията и противъ уреждането на народната скупщина, които той прѣдлагалъ, а искали единъ съвѣтъ олигархически и подкрѣпенъ отъ султановия авторитетъ, за каквито Хаджичъ не е нито мислилъ. Уставобранцитѣ били централизатори като Милоша, не несвѣстни. За тѣхъ било достатъчно, ако нахиитѣ си иматъ по единъ човѣкъ въ Бѣлградъ (т. е. въ Съвѣта) и отъ тамъ скупомъ да управляватъ страната. Освѣнъ това тѣ искали да иматъ единъ олигархически съвѣтъ, нѣщо като Венецийския сенатъ, въ който князътъ да играе ролята на дожъ. Съ други думи тѣ не мислѣли да ограничаватъ властьта на княза съ народно върховенство, но се стараели тѣ сами да я замѣстятъ. Вмѣсто патриархалното самодържавие на Милоша тѣ установявали една диктатура колективна и безименна. Тѣхното понятие за властьта си останало май ориенталско. Да се управлява за тѣхъ не могло инакъ, освѣнъ неограничено; но неограниченостьта тѣ искали само за себе си. Най-послѣ, уставобранцитѣ не само искали да сѫ независими отъ княза, но укрѣпили своята независимость чрѣзъ Портата. Това тѣхно поведение се е осѫждало винаги за непатриотическо. Тѣ дирѣли сила въ сѫщитѣ берати и фермани на султана, въ които и Милошъ. Тъй че тѣзи „първенци" имали за идеалъ пакъ Милошева режимъ, но безъ Милоша, или бидейки сами надъ него. Хаджичъ пъкъ за съставяние своя проектъ е почерпалъ своитѣ политически идеи изъ примѣритѣ, живота и строя въ Унгария. Той редилъ своя проектъ по уредбата на маджарскитѣ жупании (окрѫжия) и градове. Жупаниитѣ били държава въ държава, които имали на чело едно избрано чиновничество[1]). Споредъ Хаджичева проектъ на окрѫзитѣ щѣло да се даде една автономия. Въ тѣхъ имало магистрати, членоветѣ на които избиралъ Съвѣтътъ, а утвърдявалъ князътъ. Като се има прѣдъ видъ, че колкото били окрѫзитѣ, толкозъ имало и членове, т. е. отъ всѣки окрѫгъ по единъ членъ въ Съвѣта, лесно е да се разбере, че всѣки окрѫгъ чрѣзъ своя членъ щѣлъ да влияе върху избора на личния съставъ на своя магистратъ. Независимостьта обаче на магистратитѣ била гарантирана съ тѣхната несмѣняемость. Както жупанийското управление въ Маджарско

---

[1]) За тези наредби в. Д-ръ Б. Шулекъ, Hrvatski ustav ili konstitucija, god. 1082 Zagreb, 1888, стр. 138, 142.

вършило и административни и сѫдебни функции, което напомня английскитѣ шерифи[2]), а още по право и рускитѣ нови земски началници, така и магистратитѣ трѣбало да бѫдать и сѫдници, и администратори. Сѫщо така съвѣтътъ е длъженъ да бѫде съ членове доживотни, независими отъ княза, както по негово врѣме било независимо отъ централното управление и градското чиновничество въ Маджарско. Самиятъ съвѣтъ той дѣлилъ на два отѣла: сѫдебенъ и административенъ. Въ дѣятелностьта на Хаджича се съзиравать чъртитѣ на единъ старъ либералъ въ маджарски духъ, децентралистъ, любитель на колегиалното управление и на самостоятелното чиновничество.

По-късно уставобранцитѣ пакъ се върнали при Хаджича. Това било, когато станало нужда възъ основа на устава отъ 1839 год. да се изработятъ специялни закони. Тукъ вече на Хаджича билъ оставенъ широкъ просторъ за дѣятелность. Уставобранцитѣ имали на сърце само едно: независимостьта на „съвѣтницитѣ", т. е. своята. Достигнали еднажъ тоя свои блѣнъ тѣхъ друго не интересувало. Между туй Хаджичъ билъ проникнатъ отъ идеята да довърши, макаръ и слѣдъ осакатяване на проекта му, една свободолюбива административно-сѫдебна организация.

III.

Измежду специялнитѣ органически закони първи и най-важенъ е билъ законътъ за „устройството на държавния съвѣтъ" отъ 27 априлъ 1839 год. закона и пр.[3]) Въ тоя законъ княжеската власть била умалена, а съвѣтската уголѣмена; и едното и другото въпрѣки прѣдписанията на устава. Споредъ устава князътъ ималъ право да избира свободно съвѣтницитѣ (чл. 8). Това право било стѣснено, за да не се каже отмѣнено съ закона, въ който чл. 3 гласелъ: „прѣдседателитѣ, подпрѣдседателитѣ и членоветѣ на съвѣта ще избира и назначава князътъ подъ условие, такивато да сѫ познати съвсѣмъ народу, като способни и почтени люди, които сѫ извършили услуги на отечеството си и заслужили всеобщото одобрение. Заради това при случай на изборъ такъвъ, нужно е прѣдварителното прѣдложение и мнѣние на Съвѣта". Отъ това е ясно, че князътъ не билъ свободенъ да назначи кого и да било извънъ Съвѣта. Законътъ ограничилъ княза и въ друго негово право, което той ималъ напълно споредъ

---

[2]) М. М. Зарудній. Общественный бытъ Англіи. С. П. Б. 1865 г. стр. 76.; — Маколей, Исторія Англіи, т. I Руски прѣводъ, 1858. стр. XXXII.

[3]) Зборникъ, I.

устава: да избира свободно министритѣ си (чл. 5 и 6 отъ устава). Споредъ чл. 8 отъ закона „ако по нужда на службата, но безъ нѣкоя грѣшка, попечительтъ (министрътъ) трѣба да се оттегли отъ службата си, понеже, като попечитель е и членъ на съвѣта, а на упразненото мѣсто на попечителя се поставя единъ отъ най-способнитѣ членове на съвѣта и то по съображението, че въ съвѣта сѫ намѣстени люди най-способни, най-заслужили и най довѣрени; и понеже попечителитѣ доклѣ сѫ на служба се смятрятъ като членове на съвѣта, затуй немогатъ да бѫдѫтъ замѣнени съ други лица, било и привр̂еменно“. Отъ това прѣдписание на закона става явно, че между министерството и Съвѣта ставало само една замѣна: министърътъ идвалъ вмѣсто единъ съвѣтникъ, който заималъ мѣстото на министра. Никой нищо не губилъ, защото министрътъ си ставалъ съвѣтникъ, а съвѣтникътъ министръ; обаче губилъ само князътъ който по тоя редъ билъ принуденъ да взима за министри люди все отъ единъ редъ. Съвѣтътъ ималъ право да контролира министритѣ. Тая контрола се упражнявала така. Еднѫжъ въ година Съвѣтътъ прѣгледалъ дѣлата имъ и имъ давалъ „разрѣшеницу“ или ги привлачалъ къмъ отговорность (чл. 24) кога узнавалъ за нѣкоя тѣхна неправилность, прѣдставялъ за това князу (чл. 25). Министритѣ по тоя начинъ били повече органи на Съвѣта, отколкото на князя. Тѣ били нѣщо като секция или комисия на съвѣта. Може смѣло да се каже, че тия отстранения отъ Устава не сѫ били сполучливи. Единъ подобенъ съвѣтъ може да бѫде съ двояки функции: или като законодателно тѣло, и тогава той неможе да бѫде и прѣко административно тѣло, или пъкъ нѣщо като таенъ, частенъ съвѣтъ, който вече е чисто административенъ, и тогава става нужда да се учреждава друго, законодателно тѣло[1]) Хаджичъ много умно постѫпилъ най-напрѣдъ когато прѣдалъ на Съвѣта само административенъ характеръ, а за законодателно тѣло прѣдвиделъ скупщината; но това било отфърлено отъ уставобранцитѣ, които прѣфърлили и законодателната власть върху Съвѣта. Като билъ човѣкъ съ много упоритъ характеръ, Хаджичъ пакъ продължавалъ да гледа на Съвѣта само като на „управляеще тѣло“, затуй, макаръ и въ ущърбъ на княженитѣ прерогативи, той настоявалъ да се развиятъ неговитѣ административни атрибути. По тоя начинъ у Съвѣта се събрали двѣ власти: административна и законодателна, нѣщо което траяло до 1861 год., когато правителството на князя Милана уредило

---

[1]) Tkalac, Staatsrecht des Fürstenthums Serbien, стр. 113.

инакъ работата. Но и попрѣди онѣзи наредби, които били противъ княжеската самостоятелность, не се изпълнявали, щомъ се повърнали (реставрирали) Обреновичитѣ.

Слѣдъ това Хаджичъ приготвилъ: „Устројеније судова окружни“ и „Устројеније великог или апелационог суда“, и двата отъ 20. януари 1840 год.[1]) Тия закони сж писани отъ самия Хаджичъ, както и цѣлата глава за министерството на правосждието и просвѣщението, вмѣстени въ устройството „централне управе“; поправилъ главата за „княжеската канцелария“ както и членоветѣ за министерството на финанситѣ въ „Устройство центр. управе“. Законътъ за устройството на княжеската канцелария не би трѣбало да бжде отдѣленъ, а трѣбаше да е часть отъ закона за централното управление. То било едно „попечителство“, което съединявало въ себе си сегашнитѣ „кралевъ секретариятъ“, прѣдсѣдателството на министерския съвѣтъ и министерството на външнитѣ работи. Но това било направено затуй, че министърътъ-прѣдсѣдатель билъ нѣщо извънъ обикновенитѣ министри, по-самостоятеленъ отъ съвѣта; въ отсжтствието му го замѣстялъ не нѣкой съвѣтникъ, но директорътъ на канцеларията му, и той не давалъ отчетъ съвѣту, но князу. По тоя начинъ изъ вѣдомството на съвѣта била съвсѣмъ изключена външната политика съ която боравилъ самъ князътъ, и затуй министерството на външнитѣ дѣла се наричало „княжеска канцелария“ и било уредено отдѣлно отъ другитѣ министерства. Законътъ за „Централнвта управа“ съдържалъ устройството на другитѣ три министерства: на вжтрѣшнитѣ работи, на финанситѣ и на просвѣщението съ правосждието. Тукъ се опрѣдѣляли задачитѣ и функцитѣ на всѣко министерство. Споредъ тѣзи функции всѣко министерство се раздѣляло на отдѣления и се изреждалъ персоналътъ, който припада къмъ него. Законътъ за централната управа, както и тоя за княжеската канцелария, дѣйствували двайсетъ и три години. Тѣ били замѣнени съ други законъ въ 1861 год., въ който се обнимало устройството и на министерството на външнитѣ работи; отдѣлило се отъ вжтрѣшнитѣ дѣла военното министерство, отъ правосждието — просвѣщението, и броятъ на министерствата сталъ седемъ. Но трѣба да се отдаде справедливость на Хаджича; въ своитѣ закони отъ 1840 год. той въвелъ единъ редъ, който до тогава не се пазѣлъ никакъ. Попечителствата, които прѣдшедствували министерствата до неговото устройство, били въ пълно разпо-

[1]) Зборник закона, I.

ложение и произволъ на княза; а въ една страна никога не би трѣбало лицата, били тѣ и коронувани, да се поставятъ по-високо отъ законитѣ и учрежденията. Едва отъ 1840 год. въ Сърбия се въстявать истински министерства, истинска администрация съ началници, секретари, столоначалници, канцеларии и др. т.

Законитѣ за окрѫжнитѣ сѫдове и апелативния сѫдъ били сѫдоустройствени. Ала законътъ за окрѫжнитѣ сѫдове не отговаря по съдържанието си никакъ на подобенъ законъ. Той билъ издаденъ прѣди да се приготвятъ гражданскиятъ законъ, углавниятъ и законътъ за углавното и гражданско сѫдопроизводство. Поради това той се занимава и съ прѣдмети, които не сѫ за единъ процесуаленъ законъ. Въ него били вмѣстени нѣколко часто материални постановления по общата или особна часть на углавния законникъ. Ще споменемъ нѣкои, които се отличаватъ по своя либерализъмъ за онова врѣме. Конфискацията на имотъ била изключена (чл. 25); сѫщо и тортуритѣ (истезанията); телесното наказание било изфърлено за чиновницитѣ, „както и за ония лица, които сѫ били надарени съ особити отличия на честь и граждански характеръ“ (чл. 26). Като характеристика на тоя законъ е строгото отдѣлянье административната власть отъ сѫдебната: нито изправницитѣ, нито магистратитѣ могли да сѫдятъ, но само окрѫжнитѣ сѫдове. Въ сѫщото врѣме „Велики суд“ или апелативенъ сѫдъ, напълно организуванъ съ указъ отъ 28 септември 1837 год., билъ развитъ въ истински второстепененъ, тъй че съвѣтътъ прѣстаналъ да бѫде като висша инстанция въ правосѫдието. Князу споредъ сѫщия законъ било прѣдоставено само едно право: правото на милость (чл. 9). Но ако князьтъ и Съвѣтътъ били освободени отъ намѣсата въ правосѫдието, изъ него изпълнителната власть не била съвсѣмъ изключена. Министерството на правосѫдието вършило върховния надзоръ надъ правдораздаваньето. Въ чл. 64 отъ закона за окрѫжнитѣ сѫдове се казвало, че въ тъмни и съмнителни случаи сѫдътъ се обръща за упѫтванье къмъ министерството. Съ тоя членъ билъ въ свръзка и други (чл. 13) отъ закона за апелативния сѫдъ, споредъ който незадоволната страна имала право да се оплаква въ министерството на правосѫдието, а то, поради властьта си „надзирателства над судовима“ да повърне дѣлото пакъ въ сѫда, ако би забѣлѣжило „да поредак наблюдаван није или ствар достаточно испитана и доказателства испрпљена нису“. Любопитно е и отъ теоритическа, и отъ практическа страна да се знаятъ съображенията, съ които Хаджичъ е оправдавалъ тѣзи наредби, съвсѣмъ противни

на началото за раздѣлянье на властьта. Тия съображения били изложени въ негова докладъ до Държавния съвѣтъ отъ 2. януари 1845 год. Споредъ Хаджича, тогавашнитѣ сждове не стоели на висотата на своята задача. Не само членоветѣ имъ не били вѣщи и опитни, а теоритически били съвсѣмъ слаби, но между тѣхъ имало и такива, които били „неписмени“. Въ началото тѣ толкова малко умѣли да рѣшаватъ дѣлата, че изеднажъ, както се казвали, тѣ се прѣтрупвали и тогава ставало нужда да се назначаватъ комисии, за да се види защо сж били прѣтрупани, и дали за пó-бързото свършванье на работата не би трѣбало да се намали броятъ на случаи за обрѫщанье къмъ пó-високъ сждъ. или пъкъ да се упрости и процедурата. Подобни сждилища Хаджичъ не могълъ да освободи отъ надзора на министерството на правосждието, което трѣбало да „надокнађава њихову невештину“ баремъ още за 20 години. Уважителни ли сж неговитѣ съображения или не, то е съвсѣмъ другъ въпросъ. Едно нѣщо, което е важно въ случая, е, че неговитѣ съображения сж отъ чисто благороденъ характеръ и че нему нито въ главата е минувала мисъльта да направи сждилищата зависими отъ министерството. Доказателство, между друго, се намира въ самата грижа на Хаджича да направи сждиитѣ несмѣняеми и немѣстими, освѣнъ за доказана прѣдъ сждъ грѣшка. Законътъ за апелационния сждъ не е ималъ дългъ животъ, но тоя за окрлжнитѣ сждове дѣйствувалъ до февруария 1865. година.

Струва да се кажатъ нѣколко думи и по въпроса, що е извършилъ Хаджичъ за подобрение положението на чиновницитѣ изобщо. Едва ли е нужно да се разправя много, като какво ще е било състоянието на чиновницитѣ по онова врѣме въ Сърбия. Тѣ могли да бждатъ мѣстени, понижавани, уволнявани, разбира се безъ пенсия, и въ пандагонъ могло да имъ се ударятъ и по двайсетъ и петь „батина“ (тояги). Както се изразилъ Вукъ Караджичъ съ своя енергиченъ стилъ, тѣ били „као просјаци и као робови“. Хаджичъ живѣлъ въ една земя, дѣто чиновницитѣ били уважавани както нѣкои патрици. Той се погрижилъ сръбското чиновничество да се подобри. Въ конституцията отъ 1838. год. несмѣняемостьта била уздравена само за съвѣтницитѣ и до извѣстна степенъ за сждиитѣ, които не могли да бждатъ уволнявани безъ сждийска присжда (чл. 42), а по никой начинъ не било дозволено да се прѣвождатъ извънъ тѣхното занятие (чл. 55). Но Хаджичъ намѣрилъ срѣдство, този родъ несмѣняемость да се приложи за всички чиновници, които да не могатъ безъ прѣсжда да се уволняватъ.

Той извършилъ тая важна реформа само съ една двѣ думици, които прокаралъ въ чл 7. на закона за окрѫжнитѣ сѫдове. Тоя членъ гласи: „прѣдседательтъ и членовете на окрѫжнитѣ сѫдове, поставени съгласно съ закона, *као и остали званичници,* не могатъ да се лишатъ отъ званието си безъ редовно сѫдийско слѣдствие и присѫда[1])“. Въ уставната комисия, Живановичъ, секретарьтъ на княза, прѣдлагалъ, князътъ да раздава пенсии комуто ще. Хаджичъ обаче се застѫпилъ да се уреди правомѣрно и тоя въпросъ и пенсия да се дава само на тогова, който е изслужилъ извѣстенъ брой години. Това негово гледище е застѫпено въ устава отъ 1838. год (чл. 53). Вѣроятно той е далъ и мнѣнието, съ държавната служба да се върви отъ долу нагорѣ, а не обратно, отъ горѣ надолу, (чл. 54). То се знае, че чиновницитѣ били освободени съгласно съ закона и отъ тоягитѣ.

По такъвъ начинъ чиновницитѣ въ Сърбия били запазени на мѣстата си, плащани доста добрѣ, толкова добрѣ, че слѣдъ нѣколко години извѣстниятъ социялистъ Свѣтозаръ Марковичъ[2]) можелъ да ги нарича српски „капиталисти“[3]). Още при Милоша тѣ се облѣкли въ униформа, външенъ знакъ на отличие, а нѣкои добили и титли. Тѣ съединявали у себе си и власть, и честь, и богатство. Въ една земя безъ съсловия, дѣто населението било изключително селско-земледѣлско, тѣ били първитѣ и еднички „господа“. Така Хаджичъ уредилъ една бюрократическа система, като противувѣсъ на съвѣтската олигархия, безъ знанието и безъ досѣщаньето на уставобранцитѣ, които, разбира се, не могли да бѫдатъ задоволени отъ тоя редъ. Уставобранцитѣ били шумадинци отъ стара калилка, навикнали да се владѣятъ по турски „тертибъ“, безъ много закони, изустъ, съ устни наредби, които тѣхнитѣ „момци“ би извършили завчасъ. Сеги да се управлявало, значело да се седи въ стаята и да се съставятъ актове; още — да се прѣмеетятъ и тълкуватъ писанитѣ закони и наредби. Начинътъ на управлението се измѣнилъ изъ основа: отъ устенъ патриархаленъ, той станалъ писменъ и „законски“, да не кажемъ параграфски. Уставобранцитѣ, отъ които мнозина били

---

[1]) Ткалацъ мисли, че въ самата конституция, въ устава отъ 1837. год. била прокарана идеята за усигоряването на чиновничеството; но това не е вѣрно, защото думитѣ, които той привожда на чл. 27, какво „честьта и *достоинството* трѣба да бѫдатъ защитени“, още не значало, че уволнението и мѣстенето се изключватъ.

[2]) Вж. за неговата дѣятелность у Ламеа, „La Péninsule Balcanique“, въ глава I. Serbie. Свѣтозаръ Марковичъ издавалъ вѣстници: „Јавност“, „Рад“, „Глас Јавности“ въ Триестъ, 1875. г.

[3]) Св. Марковић, Србија на Истоку.

„неписмени“, и всички невѣжди въ юридическитѣ науки, не могли да се нагодятъ къмъ новото положение на нѣщата. Тѣ знаели да управляватъ съ топоръ, съ перо не умѣели. Тѣмъ домжчнѣло, когато видѣли, че вече не струва да си „коленовиħ“, и да носишъ нѣколко рани отъ възстанието, и че е прѣдпочтително да знаешъ служебната прѣписка и да имашъ „стилъ“, и, най-послѣ, че дошло врѣме, когато тѣ, стари воеводи, трѣбало да отстжпятъ своитѣ мѣста на писарчета, които били все сърби изъ Австрия. Едва сега тѣ разбрали грѣшката си, дѣто оставили Хаджича да си прави каквото ще устройство и да пълни администрацията съ австрийскитѣ си земляци, а „отечественитѣ синове“ да ставатъ излишни. Както били естествено, умразата се прѣнесла върху сърбитѣ изъ Австрия, „немачкаритѣ“, които довели тая система и първи се ползували отъ нея. Най-страстенъ изразъ на тая умраза се появилъ на Св.-Петровската Скупщина, когато всички окржжия, освѣнъ Крушевачкото, говорили за „странцитѣ“ и „оностранцитѣ“ въ държавна служба. Тѣ прѣдлагали „да се сви оностранци из Немачке из јавне службе удале“. Нѣкои ограничавали това отдалечаванье, като изключавали изъ него поне извѣстни служби на инженери, доктори и рудари[1]).

Единъ интересенъ въпросъ, който разглежда професоръ Слободанъ Йовановичъ, е добрата или лоша страна на новия бюрократически редъ, заведенъ въ Сърбия отъ Хаджича. Тоя редъ не е могълъ да бжде принципиално критикуванъ отъ уставобранцитѣ, но върху него се спуснали съвсѣмъ съ ожесточение сръбскитѣ социалистически писачи отъ 60.-тѣ и 70.-тѣ години[2]). Йовановичъ мисли, че тѣхната критика била лишена отъ историческа основа. Първиятъ въпросъ, който въ такъвъ случай би трѣбало да се постави, е: какво управление е имало прѣди бюрократическата система? Обикновено се казвало, че ранната форма била патриархална; а на дѣло тя била турска. Отъ 1815. год., когато Милошъ подигна втората буна, наистина земята управлявали народни старейшини, но пакъ по образецъ, който имъ оставили турскитѣ власти. Тѣ не били свързани съ никакви писмени закони; споредъ една твърдѣ характерна дума „чак су и судили од ока“ т. е. сждили по насока, нàмѣрки. Тѣ сматряли страната май като свой частенъ имотъ. Народа не притѣснявали до ваденье душа, както правѣли турцитѣ, но тѣ го държали пакъ въ извѣстна феудална подчине-

[1]) Зборник закона, IV.
[2]) Вж. Св. Марковиħ, Србија на Истоку.

ность спрѣмо себе си. Народътъ имъ вършелъ „кулукъ“ (ангария). Търговията била въ тѣхни ржцѣ. Ако не билъ князъ Милошъ, тѣ щѣли да монополисатъ и недвижимата собственость, като си раздѣлятъ земята на спахилъци. Наистина тѣ не били бюрократи, но малко трѣбало да станатъ „властели“. Между новия бюрократизъмъ и турския феудализмъ, първиятъ билъ пó-добъръ. Въ що се осжжда бюрократизмътъ? Че развъдилъ чиновници. Но безъ служащи и чиновници не е могло да стане отдѣлянье на полицейската власть отъ военната, на сждебната отъ административната, урежданье колегиялни два степена сждове, прѣнасянье и раздѣлянье управлението отъ една дворцова канцелария, по министерства. И въпросътъ е: кое е било пó-лошо, да се похарчи нѣщо повече за чиновничество, или да се оставятъ разнебитени обществено-държавнитѣ служби? Възразява се още, че бюрократическата система довела до много формалности. Но тѣзи формалности не сж били отъ педантизъмъ, но изисквани, като послѣдица отъ писанитѣ закони. Трѣбало да се учреди начинъ за дѣйствие на чиновницитѣ. Колкото повече се уреждала службата, толкозъ по-малко ширъ се давалъ на произволитѣ. А че слабо се критикувалъ бюрократизмътъ, вижда се отъ това, че осжждали напр. двустепенностьта на сждоветѣ. И найпослѣ, осжжда се, че чиновничеството съставяло нѣщо като особна каста, орденъ. Забравя се, че безъ това владѣтельтъ би останалъ неограниченъ и споредъ устава, защото сама по себе конституцията не ограничава единъ господарь, но извѣстни социялни групи, които организувани добрѣ би могли да сдържатъ и властьта на държавния глава. Такива групи сж единичкитѣ съсловия, а въ Сърбия не имало такива. Всички ранни конституции носятъ характеръ на договоръ между владѣтеля и разнитѣ съсловия. Опитването да се създаде едно „племство“ — болярство — съ заграбяньето на турскитѣ спахилъци само въ нѣкои челяди, не се удало; князъ Милошъ рекълъ: „земята принадлежи на тогова, който стои на нея и я разработва“. Сръбското законодателство и юриспруденцията пригърнали тая здрава мисьль и я приложили въ живота. Тѣ не разбирали, че може нѣкой си „спахия“ да има право да си живѣе въ градъ, а да притежава цѣли села съ земитѣ имъ. Напаки, тия земи били прогласени за принадлежность на оногова, който ги разработвалъ поне десеть години. За образуванье буржоазия не е имало елементи. При турцитѣ и въ врѣме на тѣхното владичество сръбското население било се оттеглило въ селата,

като оставило градоветѣ на турци, гърци и цинцари[1]. Слѣдъ освобождението потрѣбало да се населватъ градоветѣ изново, а доклѣ се състави градско съсловие, трѣбало да мине доста врѣме. Тъй, че имало само селско съсловие, а то не е имало нито организация, нито подготовка да се противупостави владѣтелю. При такива условия не е била никаква врѣда, дѣто чиновничеството съставяло нѣщо като каста. Въ такъвъ моментъ, когато за ограничаването на държавния глава не е имало нито благородство, нито буржуазия, добрѣ било, че чиновницитѣ съ своето независимо и осигурено положение сѫ могли да ограничатъ господаря. Това състояние на новия сръбски бюрократизъмъ напомня Франция по врѣмето на абсолутизма, когато кральтъ все пакъ не е можелъ да върши всичко, защото чиновници, които си купували званията, ставали несмѣняеми и не били длъжни безусловно да го слушатъ.

Прѣди да прѣмина по-нататъкъ ще прибавя, че въ всѣки случай критикитѣ противъ бюрократизма, толкова рано подигнати въ Сърбия, не останали безъ благотворни въздѣйствия. Всѣки, който фърли дори и сега единъ бѣгливъ погледъ върху сръбската административна и сѫдебна иерархия, ще забѣлѣжи единъ безспоренъ фактъ: че тамъ чиновничеството не е толкова многобройно, дори, въ сравнение съ нашето, при запазванье съразмѣрноститѣ. Критиката направила своето дѣло и въ друго отношение. Сърбитѣ не бързатъ съ своето законодателство както ние; а което е достойно за подражание, тѣ никога не отиватъ да разрушаватъ бърже-бърже токо що създаденото, безъ да видятъ неговата практическа врѣда, безъ да изпитатъ добритѣ и лошитѣ страни на една наредба.

IV.

Дѣятелностьта на Хаджича по съставянето на конституцията и нѣкои учредителни закони се завършила въ 1840 год. Едвамъ слѣдъ това той можелъ да се занимае съ граждански законникъ, за който въ сѫщность билъ повиканъ въ Сърбия. Сега той вече сключва единъ договоръ за бѫдещата си работа. Какви сѫ били условията на Хаджича, се вижда отъ едно негово писмо отъ 19 юли

[1]) Вукъ въ „Даница“ отъ 1827. г. пише: „Сръбскиятъ народъ нѣма друго население, освѣнъ селяни. Малкото сърби, що живѣятъ по градоветѣ, като търговци и майстори, зоватъ се „варошани“; тѣ се носятъ по турски и живѣятъ по турски обичаи и во врѣме на буитове или войни тѣ или се затварятъ наедно съ турцитѣ въ градоветѣ, или пъкъ съ паритѣ си бѣгатъ въ Нѣмско; затова тѣ не само че не се броятъ между сръбския народъ, но тоя народъ ги още и прѣзира“.

1840 г., което князъ Михаилъ[1]) прѣпратилъ до съвѣта, а съвѣтътъ повърналъ твърдѣ скоро, като приелъ условията му. Подиръ това на 29 юли 1840 г. билъ съставенъ уговоръ „измеђ правителства Српског посредством изаслане господе, именем господина Стефана Радичевића, попечитеља правосудија и просвјешченија, и Г. Стефана Марковића, члена совјета, по налогу кньаза србског од 27 јунија 1840 г. с једне стране, и г-на Јована Хаджића, Сенатора Новосадскога, с друге стране, поради сочињавање законика грађанског за Србију“.

Споредъ тоя „уговоръ“ Хаджичъ приема на себе „сочиненије законика грађанског и обвезује се исто дјело по свима отношенијама грађанског живота за народ србскиј израдити и правителству Србском предати“. Освѣнъ това той се задължава по исканьето на сръбското правителство за изяснение, дѣто е нужно, съгласно съ цѣльта на закона, да направи мотивировка. Цѣлата работа трѣбало да се свърши за двѣ години. Правителството обѣщало Хаджичу двѣ хиляди дуката, отъ които половината при подписванье „уговора“, а другата, кога се свърши и прѣдаде законникътъ. Ако смърть или друга спънка възпрѣчи за изработваньето на цѣлия законникъ, правителството ще се задоволи съ изработеното; ако е изработено повече отъ половината, правителството ще доплати, колкото намѣри за добро. Ако и слѣдъ срока Хаджичъ неможе да прѣдаде поне третята часть отъ законника (за мѣрка се взималъ австрийскиятъ граждански законъ, въ който — една третя се свършва на 7. глава, 2. дѣлъ), уговорътъ се разваля и Хаджичъ е длъженъ да повърне взетото. Най-сетнѣ той билъ длъженъ да извѣстява правителството за вървежа на работата си всѣки три мѣсеца.

Законникътъ трѣбало да бѫде прѣдаденъ на юли 1842. год. Хаджичъ напусналъ Сърбия и се заловилъ за работа. Прѣко революционното врѣме, което слѣдъ това настѫпи въ Сърбия,[2]) при което нѣмаше вече княза Михаила, съ когото е правилъ договора си, Хаджичъ продължавалъ, и като съгледалъ, че не ще може да

[1]) Въ това врѣме, слѣдъ като се отрече отъ прѣстола Милошъ, господарува въ княжество Сърбия князъ Михаилъ Обреновичъ, синъ Милошевъ, който наслѣди Милана. Михаилъ е управлявалъ до 1842 год., когато една буна го принуди да бѣга въ Австрия и вмѣсто него скупщината избра Александра Карагеоргиевичъ. Обаче и той трѣбаше да бѣга въ 1858 год., когато Сърбитѣ пакъ извикаха Милоша († въ 1860), наслѣденъ слѣдъ смъртьта си отъ сина си княза Михаила († 1868. г.).

[2]) Думата е за буната противъ княза Михаила, повдигната отъ двамата му голѣми врагове, Вуксича и Петрониевича, членове на Съвѣта. Тая буна стана причина за бѣганьето на княза Михаила на чужбина въ 1842 год.

се свърши въ срокъ, молилъ Съвѣта за отсрочка. Освѣнъ това той молилъ, прѣгледваньето на законника да стане въ негово присѫтствие за да се избѣгнатъ всѣкакви писмени запитвания, обяснения и бавения. За новото си идванье и прѣстояванье въ Бѣлградъ той искалъ квартира и годишно 3000 талера. На 30 ноемврия законникътъ билъ прѣпратенъ съ княжески актъ до Съвѣта, като било рѣшено, че ще го прѣгледа „нарочита комисия наедно съ съчинителя му“. Въ комисията влизали тия лица: прѣдседательтъ на съвѣта Стоянъ Симичъ, министрътъ на правосѫдието и просвѣщението Паунъ Янковичъ, членоветѣ на съвѣта Лазаръ Тодоровичъ и Стефанъ Стояновичъ, членътъ на апелативния сѫдъ Максимъ Ранковичъ, секретарьтъ на сѫщия сѫдъ Яковъ Димшичъ и най-сетнѣ самъ съставительтъ на законника Йованъ Хаджичъ. За работата на тая комисия нѣма никакви данни. Народната Скупщина, която била събрана въ 1843 год. за избора на княза Александра Карагъоргиевичъ, изявила желание: „да се идадатъ законитѣ за рѫководство на сѫдилищата“. Слѣдъ това министрътъ на правосѫдието долага на княза прѣзъ октомври 1843. год., че е най-нужно да се прѣгледа и издаде гражданскиятъ законникъ; затуй моли комисията за прѣглежданьето на „криминалния законникъ“ да се залови съ гражданския. Види се, че такава комисия ще е била съставена, при все че не се знае да е работила нѣщо по криминалния законникъ. Въпрѣки това прѣдложение отъ страна на министра на правосѫдието, Съвѣтътъ рѣшилъ да се отложи издаваньето на гражданския законникъ, доклѣ се свърши наказателниятъ и законътъ за гражданската процедура. Съвѣтътъ вѣроятно ималъ прѣдъ видъ тогашното мѫтно врѣме, за което имало потрѣба отъ единъ „казнителни закон“, който би прѣдвиждалъ наказания за нарушение на обществения редъ и миръ. Но князътъ не се задоволилъ съ туй рѣшение и изискалъ на 26. ноември по-скоро да се прѣгледа гражданскиятъ законникъ. Съвѣтскиятъ отговоръ е много важенъ; той е отъ 13. декември и ни дава да разберемъ, какви измѣнения желаелъ той да се внесатъ въ Хаджичева проектъ. Тия измѣнения се отнасяли главно до наредбитѣ по наслѣдството и правото на женитѣ. Ето защо ще се спремъ върху тѣхъ.

По-горѣ се спомена, че Хаджичъ, като прѣгледалъ законитѣ, приготвени отъ първата законодателна комисия, изявилъ своето очудванье, че се накърняватъ правата на женскитѣ чеда. Това накърняванье значи, мѫжкитѣ изключвали женскитѣ отъ законно наслѣдство. Вече князъ Милошъ обяснявалъ Хаджичу, че народниятъ обичай е такъвъ, и за да го увѣри въ това, той се разпоредилъ

да съберать отъ всички окржжия изявленията на старѣйшинитѣ и кметоветѣ, отъ които се видѣло, „какъ народътъ отрича наслѣдието на дъщеритѣ, когато има синове, и дори имъ прѣдпочита синовцитѣ“. Обаче Хаджичъ останалъ на своето, и въ проекта си вписалъ, че умрѣлия безъ завѣщание наслѣдвать неговитѣ дъщери успоредно съ синоветѣ. Нѣколко пжти Съвѣтътъ разискувалъ тоя деликатенъ прѣдметъ. Скупщината отъ 1843. год. му поднесла молбата си да се не усвояватъ никакви нови правила за наслѣдството, но да се държатъ въ сила досегашнитѣ обичаи. Съвѣтътъ въ заседанието на 11. октомври намѣрилъ, че не може да одобри, женскитѣ дѣца да не наслѣдватъ никакъ, защото дори „необразованитѣ народи не изключаватъ дѣцата отъ наслѣдството“, и съ „болшинство на гласоветѣ“ рѣшилъ: „да се два дела од наследства даjу мушком детету, а треħи женском детету“. Но Съвѣтътъ не е ималъ куражъ да се упира на народнитѣ обичаи и въ сжщото заседание рѣшилъ: „да се законик не издаjе сада, него кад буду боље прилике“. А когато князътъ го призовава да се издаде веднага законникътъ, Съвѣтътъ на 13. декември рѣшава, да се не приима гражданскиятъ законникъ прѣди да се измѣни прѣдварително главата за наслѣдството, както го е искала народната Скупщина. Рѣшението на Съвѣта отъ 11. октомври за участието и на женскитѣ дѣца въ наслѣдството било взето при мисъльта, че то не ще се изпълни скоро; съвѣтътъ искалъ да се даде отъ наслѣдството по нѣщо и на женскитѣ дѣца, но се страхувалъ отъ народа, затуй сега се изказва, че трѣба да се съхранятъ народнитѣ обичаи, които два мѣсеца по-прѣди бѣше прѣдставилъ като противни на общата практика „изображених народа“. Най-сетнѣ Съвѣтътъ се поклаща, па пуска въ законника народнитѣ обичаи, които не е одобрявалъ, но съ които не е ималъ смѣлостьта да се бори. Князътъ на 16. декември се съгласилъ съ измѣненията, които прѣдлагалъ съвѣтътъ. Прѣзъ януария 1844. год. Съвѣтътъ измѣнилъ въ съгласие съ народнитѣ обичаи оня дѣлъ отъ Хаджичева проектъ, който се отнасялъ до наслѣдственитѣ права на женскитѣ дѣца. Той постановилъ слѣднитѣ два параграфа: § 396. „Мжжкитѣ дѣца на умрѣлия и тѣхнитѣ мжжки потомци добиватъ първи наслѣдството; тѣ изключаватъ сестритѣ, бащата и майката и всичкитѣ тѣхни прѣки и тѣхното потомство или побочни сродници“. § 397. „Родителското имање се дѣли на толкова дѣла, колкото има мжжки дѣца, и всѣко мжжко дѣте добива еднакъвъ дѣлъ. А въ такъвъ случай се пада на женскитѣ дѣца отглеждање, издържање, снабдя-

ванье и пристойно задомяванье, споредъ както е обичаятъ“. Гражданскиятъ законникъ билъ публикуванъ по благовецъ на 1844. год.

Както видѣхме, Съвѣтътъ не е много поправялъ Хаджичевия проектъ. Наистина той го поправилъ на едно мѣсто, и това измѣнилъ подъ натиска на народното исканье. Та и съвѣтската комисия не била кадърна да подлага на критика такъвъ единъ законодателенъ трудъ. Въ нея имало и правници, но тѣ несмѣели да се разправятъ съ Хаджича.

Любопитни сѫ и тукъ сѫжденията на професора С. Йовановичъ по въпроса, какъ е разрѣшено въ гражданския законникъ уреждането на наслѣдството. Той свързва тоя въпросъ — и споредъ мене твърдѣ умѣстно — съ задругата, т. е. съ голѣмата селска челядь. Въ задругата или челядната община имотътъ принадлежи на цѣлото домакинство, на което членоветѣ живѣятъ скупомъ. Поради тая нейна организация наслѣдството трѣба да принадлежи на ония мѫжки членове, които си остаятъ въ челядьта. Което пъкъ минава у тѣхъ, то не е загубено за задругата. На женскитѣ дѣца е сѫдено съ женитбата да минатъ въ друга кѫща. Ако се признае правото имъ на дѣлъ отъ бащинъ имотъ, единъ день тѣ ще го изнесатъ изъ своята челядь. Тѣхното изключванье изъ наслѣдството има за цѣль, да спре накърняването и разтурянието на задружния челяденъ имотъ.

Г-нъ Йовановичъ по-нататъкъ казва, че индивидуалната челядь, която ние знаемъ, била противна на задругата; въ нея имотитѣ не принадлежатъ на цѣлата челядь, но само на старѣйшината, на бащата лично. Отъ това той вади заключение, че било съвсѣмъ логично, имотътъ на бащата, лично неговъ, да прѣминава у продължателитѣ на неговата личность, и у женскитѣ, както и у мѫжкитѣ дѣца. Съвѣтътъ падналъ въ грѣшка, като приелъ извѣстни правни обичаи само за задругата, като общи правила за наслѣдството по закона — правила, които се приспособяватъ и за други челядни организации, нежели задругата. Много по́-разумно би било, казва той, ако по начало се отдѣлѣше на женскитѣ дѣца извѣстенъ законенъ дѣлъ отъ наслѣдството; колкото за задругата — да се наредятъ изключителни постановления въ особна за нея глава и въ духа на народнитѣ обичаи. Едва ли можемъ да се съгласимъ съ мнѣнието на г-на Йовановича. Той самъ поддържа, че въ онова врѣме въ Сърбия не е имало никакво съсловие, но само селяни; че само чиновницитѣ се подигнали нѣщо като бюрократическа каста. Тъй като е, нѣмаше защо въ общитѣ правила за наслѣдството

въ селскитѣ челяди, които всички сж имали и иматъ, въ една или друга форма, задружна основа, да се правятъ изключителни постановления. Обратното щѣше да бжде и пó-логично и пó-правилно. Азъ държа наедно съ г-на Богишича, че селската челядь — задруга или инокосна — малка или голѣма — има еднаква основа, еднакъвъ характеръ. Малката челядь по селата, която г. Йовановичъ нарича индивидуална, се отличава отъ задругата само по числото на своитѣ членове.[1]) Послѣдицата отъ това изравнение е, че и за едната и за другата трѣба да се признае принципътъ на семейната нераздѣлность.[2]) Обаче на тоя въпросъ, който косвено засѣга и нашето наслѣдствено сегá дѣйствуеще право, би струвало да се посвети особенъ трудъ.

Изключаваньето на женскитѣ дѣца изъ наслѣдството било остро критикувано още въ момента на появяваньето на гражданския законникъ. Първиятъ критикъ Павелъ Шероглмчъ осждилъ това изключванье като противно на „природното право“.[3]) „Самъ Мухамедъ, казва той, е билъ повече внимателенъ, защото казва (сура. IV), че мжжката глава трѣба да добие наслѣдство, колкото двѣ женски.[4]) И първиятъ сърбинъ коментаторъ на „Гражданския законникъ“, Димитрия Матичъ, казва, че за женскитѣ дѣца е извършена една „очевидна неправда“ и че може да се намѣри начинъ, цѣлокупностьта на имота да остане у мжжкитѣ наслѣдници, и пакъ женскитѣ да не се лишатъ съвсѣмъ отъ наслѣдственъ дѣлъ. Тоя начинъ състои въ това: братята да изкупватъ отъ сестритѣ тѣхнитѣ дѣлове.

Съвѣтътъ скоро забѣлѣжилъ, казва г. Йовановичь, своята грѣшка. Слѣдъ 2 години отъ издаваньето на закона, на 4. май 1846. год. той назначи една комисия, която да прѣработи главата за наслѣдството. Комисията се изказа противъ двата параграфа 396 и 397, които внесълъ по-прѣди Съвѣтътъ въ Хаджичева проектъ. Тя забѣлѣжила, че тѣзи два параграфа сж противни на § 95., който наслѣдството по закона давалъ „на най-близкитѣ роднини по кръвь“. Нима женскитѣ дѣца не сж между най-близкитѣ роднини по кръвь? Съвѣтската комисия рѣшила, че трѣба нѣщо да се направи за женскитѣ дѣца. Явили се двѣ мнѣния: едно на болшинството — мжжкото дѣте да получава двѣ, а женското едно, но и за тоя единъ

---

[1]) Богишичъ, De la forme dite inokosna etc. Revue de droit international, 1884 г.
[2]) Максимъ Ковалевскій. Новое изданіе черногорскаго законника. Отзивъ въ „С.-Петербургскія Вѣдомости“ отъ 1888 год.
[3]) Бачка Вила, V. стр. 138.
[4]) Објасненье грађанског законика, II. 1, стр. 540—543.

дѣлъ братътъ да може да даде на сестра си цѣната на дѣла ѝ; друго, мнѣнието на меншеството — недвижимитѣ имоти да останатъ за мѫжкитѣ дѣца, а движимитѣ да се дѣлятъ между мѫжкитѣ и женскитѣ, но тъй че момичето да добива два пѫти по-малко отъ момчето. Това рѣшение обаче не се изпълнило.

За насъ не е никакъ чудно, че Хаджичъ поддържалъ, и на мѫжкитѣ и на женскитѣ дѣца да се дава еднаквъ дѣлъ отъ челядния и бащиния имотъ. Човѣкъ съ космополитско образование, човѣкъ на римското право, който при това се е рѫководилъ въ своя проектъ отъ австрийския граждански законникъ, отъ който нѣйдѣ е просто прѣвеждалъ, нѣйдѣ изваждалъ и нагаждалъ, той не можелъ, та и не знаелъ какъ да се нагоди напълно къмъ народнитѣ правни обичаи и мировъзрѣния. Хаджичъ билъ абстрактенъ и нетърпѣливъ реформаторъ. Всичко, което не можелъ да подведе подъ приготвенитѣ си норми, той го отфърлялъ, като не забѣлѣзвалъ, че съ това отфърля оригиналностьта и хубостьта на тоя животъ. Той прѣдставя отъ себе си типъ на даскалъ, който иска да държи подъ своята пръчка въ повиновение не само единъ или нѣколко ученика, но единъ цѣлъ народъ. Ако въ книжевностьта той билъ слѣпъ поддържатель на старината, единъ видъ псевдокласикъ, въ правното поле той билъ фанатикъ на римското право. Въ въпроса за правописанието и за езика той се борилъ противъ народния говоръ и противъ фонетическия правописъ; но въ тая область той намѣрилъ силенъ противникъ, бранителъ на народния езикъ, Вука Караджичъ, и билъ побѣденъ. Въ областьта на практическото законодателство той воювалъ противъ народнитѣ обичаи; но тукъ не намѣрилъ сериозенъ противникъ, и като римски диктаторъ наложилъ единъ законникъ, макаръ съ чужди духъ, и поврѣдилъ доста на развитието на сръбското обичайно право, което било една съединителна черта съ другитѣ славѣнски народи и единъ цементъ на народното правосъзнание. Нѣма съмнѣние, че съ гражданския законникъ на Хаджича въ народния животъ сѫ внесени западнишки идеи, които на сръбското правно и законодателно развитие сигурно сѫ дали една неестествена посока.

Но за насъ е по-странно, че цѣла една сръбска, съвѣтска комисия се е поклатила въ правотата на едно възрѣние и толкова скоро поискала прѣуреждането на наслѣдствения въпросъ. Нѣма защо Хаджичъ да се осѫжда много. Твърдѣ е вѣроятно, че сърбитѣ щѣха да вземать отъ чужбина законитѣ си, макаръ той и да не бѣше идвалъ въ тая страна. Въ онова врѣме не бѣше се обър-

нало надлежното внимание върху неизчерпаемия рудникъ на народното правотворение, което относлѣ се оцѣни по принадлежность отъ такива знаменити юристи, като Пухта, Савиньи и толкова други стълбове на историческата школа въ правната наука. Тогава въ практическото законодателство се мислѣше, че единичкиятъ пѫть за въвежданье закони е да се прѣведатъ сѫществуещитѣ френски или нѣмски. Кара-Гьоргиевиятъ сенатъ билъ зачулъ, че рускитѣ закони сѫ добри, и пожелалъ тѣ да се прѣведатъ. Законодателната комисия на княза Милоша чула, че френскитѣ закони сѫ най-съвършени, и се заловила тѣхъ да прѣвежда. Въ нея комисия, която сѫщо готвѣла една рецепция на римското право, само не въ неговата австрийска, но френска редакция, се нахождалъ и „великиятъ Хаджичевъ противникъ, Вукъ Караджичъ“, у когото не може да се успорва нито любовьта къмъ народнитѣ обичаи, нито разбиранието на народния животъ. Таково е било съврѣменното разбиранье, какъ да се удовлетвори законодателната потрѣба на единъ народъ. Но у Караджича и комисията дори по онова врѣме поникнала идеята, че наслѣдственото право трѣба да се нареди по народнитѣ обичаи. При повече знание на работата ние мислимъ, Караджичъ и другаритѣ му щѣха да се борятъ мѫжки и на туй поле и щѣха за щастие да надвиятъ. Напразно г-нъ Йовановичъ се мѫчи да оправдае съвсѣмъ Хаджича. Той е за извиняванье, но не за оправдаванье, освѣнъ за туй, че се билъ увлѣкълъ отъ римското право и отъ австрийскитѣ закони. Колкото за съвѣтската комисия, тя може да се извинява само съ това: съ невѣжеството и несмѣлостьта си.

Г-нъ Йовановичъ признава въ всѣки случай, че задругата яко била уврѣдена отъ гражданския законникъ непосрѣдствено или посрѣдствено. Непосрѣдствено съ допущанье на „дѣлбата“, съ която разтурянието ѝ било облекчено; а посрѣдствено съ допусканьето и организуваньето на личната недвижима собственость, която прѣдставяла една имуществена система, противоположна на задругата. Безспорно е, че гражданскиятъ законникъ прилагалъ своитѣ общи начала за дѣлбата и върху задругата, така че билъ усиленъ дѣлежътъ ѝ (§ 527). Безспорно е сѫщо, че той утвърдилъ правото на лична собственость както върху недвижими, така и върху движими имоти (§ 211). Но г. Йовановичъ защищава Хаджича съ това, че той не билъ първиятъ, който допусналъ тия двѣ наредби: дѣлбата и личната собственость. Прѣди него вече единъ указъ, издаденъ съ одобрението на Съвѣта, допускалъ на задругаритѣ да искатъ отъ властьта дѣлежъ, а пъкъ най-първенъ съ княжески наредби

и скупщински рѣшения, а сетнѣ и въ самия Уставъ, била дадена всѣкому сърбину свобода за дѣлежъ. Обаче това, което не ни обяснява г. Йовановичъ, е, защо да смѣта, че задругата трѣбало непрѣмѣнно да нарастя ad infinitum, безъ да може да се дѣли за да бѫде тя задруга; и второ защо да се смѣта, че единъ имотъ, даденъ на сърбина като на домакинъ, трѣба да се приема, че става непрѣмѣнно негова лична собственость, а не собственость на цѣлото домакинство. Може да се защищава по-добрѣ положението, че частниятъ имотъ на домакина е принадлежность на цѣлото домакинство, отколкото другото, че щомъ единъ селски домакинъ добие частно имотъ, той има право да се разполага съ него по свое усмотрѣние.

Дѣлежътъ на задругата най-напрѣдъ е билъ забраняванъ. Кара-Гьорги издалъ противъ дѣлежа двѣ заповѣди, а сетнѣ и третя съ Съвѣта. Тѣ спадатъ по врѣме къмъ 1808—1812. г. и сѫ твърдѣ остри.[1]) Подъ владичеството на княза Милоша имало наредби, задругата да не се дѣли; но г. Йовановичъ казва, че ставало все помѫчно да се държи тоя редъ въ сила. Въ архивата на държавния съвѣтъ[2]) има единъ любопитенъ докладъ отъ пожаревачкия началникъ до министра на вѫтрѣшнитѣ работи отъ 3. юли 1833. год. Въ него се казва, че „бащитѣ се оплакватъ отъ синоветѣ си, синоветѣ отъ бащитѣ си, братията единъ противъ други и искатъ да се подѣлятъ.“ Началникътъ не имъ допускалъ това; но тѣ заявили „че ще се отдѣлятъ безъ ничие позволение и ще си дирятъ друго обиталище.“ Министърътъ питалъ мнѣнието на съвѣта, който се изказалъ: „Който иска да се дѣли, да яви на окрѫжния началникъ, а тоя да се помѫчи да го склони да не се дѣли, ако ли види, че има причина за дѣлежъ, да прѣдстави за това въ попечителството на вѫтрѣшнитѣ работи, което ако рѣши, слѣдъ зрѣло обсѫжданье, да се даде одобрение за дѣлежа“. Въ тоя духъ и намѣстничеството на княжеското достоинство издало указъ.[3]) Азъ съмъ обаче по-съгласенъ съ Мата Радославовичъ[4]) и съ Алекса Йовановичъ,[5]) че тоя указъ билъ едно доста енергично срѣдство за да се запази

---

[1]) Алекса Јовановић, Историјски развитак српске задруге, стр. 39.

[2]) Архивенъ бр. 1661/93 год.

[3]) Юли 1839. г. В. бр. 484. Съдържанието на тоя указъ може да се види у Мотича, Објашньенье Грађ: зак., II. стр. 300.

[4]) Баштина и колективизам. Статия въ юрид. списание „Бранич“, Београд, 1887/88 год.

[5]) А. Йовановичъ, стр. 40 и слѣд. Споредъ неговото справедливо забѣлѣзванье появяваньето на гражданския законникъ ускорило разтуряньето на задругитѣ, отслабяньето на домакинската власть, изобщо на задружното челядно начало, като дало широкъ просторъ за развитие на индивидуализма.

задругата и да се регулира нейниятъ евентуално необходимъ дѣлежъ, а не както държи г. Йовановичъ, че съ тоя указъ се допусналъ вече дѣлежътъ. Тоя послѣдниятъ мисли, че еднажъ допуснато дѣленьето, макаръ въ видъ на изключение по необходимость и макаръ по усмотрѣние на властьта, вече се нарушавала непокътностьта на задругата; когато наопаки, споредъ мене, задругата не може да се разширява безгранично — настая моментъ и за извѣстно нейно раздѣлянье; туй именно дѣленье трѣбало да се регулира. Прочее съ туй, че имало пó-рано тежнение за дѣлежъ и че имало вече извѣстни наредби за тая цѣль, не може да се извинява отварянието отъ законника широки врата на подѣлата. „Хаджичъ не билъ прочее кривъ, че се поддалъ на едно течение, появило се прѣзъ 1836. год., и на една мѣрка, взета по инициятивата на властьта още прѣди 5 години. Той можелъ да се гълчи само затуй, че не билъ прѣсѣкълъ разпаданьето на задругата; но тогава би трѣбало, каже, да се разгледа пó-напрѣдъ, дали изобщо е възможно съ законни разпореждания да се спаси това, което по всички изгледи е пропадало по дълбоки социялни причини“. И тукъ г. Йовановичъ не е правъ въ заключението си. Ако съ законни разпореждания не може да се спре пропаданьето на задругата, нѣмало защо да се улеснява нейното разпаданье съ законъ. Нека се поне оставѣше тя на историческото си и самопроизволно развитие или погуба. Подъ турското владичество земята принадлежала султану, който я усвоилъ и подѣлилъ на войнишки феуди (спахии), като я раздавалъ на своитѣ едновѣрни. Сърбинътъ работилъ земята, а турчинътъ ималъ върху нея спахийско право. Съ фермана отъ 30. августъ 1830. год. всичката земя минала въ власть и въ управление сръбско.[1]) Станало въпросъ, що ще се чини съ спахилъцитѣ. Дали които сж ги работили да се прогласятъ за свободни собственици, или пъкъ да се постави надъ тѣхъ единъ пó-горенъ родъ боляри, които би замѣнили турскитѣ спахии? Князъ Милошъ рѣшилъ, че земята ще си остане у оногова, който я е обработвалъ. Той унищожилъ завчасъ феудалния режимъ. На скупщината отъ 1834. г., по негово прѣдложение се рѣшило: „всѣки да владѣе толкова земя, колкото му е потрѣбна и колкото може да разработва; повече никой не може да засвоява“. Всѣки билъ длъженъ да посочи простора и свойството на земитѣ, що обработва, и като се разбере, че може да я обработва както прилича, неговиятъ дѣлъ се признава и имотътъ си остая

[1]) С. Новаковић, Село. Београд, 1891 г., 190 стр.

неговъ за вѣчни врѣмена. Слѣдъ това дошълъ уставътъ отъ 1835. год. съ своя 35. членъ: „цѣлата земя, що има сърбскиятъ народъ, принадлежи на всѣки стопанинъ като „природно иманье“, съ което може по волята си да разполага, което може и другиму да продаде“ и пр. Споредъ единъ указъ (февр. 1835.,) „разработванитѣ коренени земи принадлежатъ на тогова, който ги е изкоренилъ“. Отъ всичко това г. Йовановичь прави пакъ заключение въ полза на Хаджича, че той не е прѣнесълъ въ Сърбия индивидуалистичната собственость изъ римската правна теория. Прѣди него князъ Милошъ ужъ билъ прогласилъ началото, че земята е на единичнитѣ лица — а не на рода, както е въ задругата — които я работятъ. По тоя начинъ, каже г. Йовановичъ, Милошъ е осуетилъ създаваньето на болярска класа и направилъ Сърбия земледѣлска демокрация. Като казва това обаче той забравя най-същественото нѣщо, че въ духа на Милоша не е било никакъ нито да унищожава задругата, нито да я дѣли и разпокжсва, нито пъкъ да се издаватъ наредби противъ народнитѣ обичаи.

V.

Хаджичъ не е завършилъ своята мисия въ Сърбия съ изработваньето на гражданския законникъ. Князъ Александъръ Карагьоргиевичъ поискалъ да остане още за три години, и за това писалъ на Съвѣта на 31. януари 1847. год.; а Съвѣтътъ отговорилъ, че нѣма защо да се прави за това контрактъ, стига Хаджичъ да заяви писмено, че желае да остане по досегашнитѣ условия. Така било и сторено.

Сега Хаджичъ се заловилъ да приготви единъ проектъ за устройството на върховенъ сждъ, като „суд конечни, треħега и последньега степена“. Споредъ устава такъвъ не се допускалъ и Портата за него се съгласила слѣдъ много ходатайства едва на 1845. год. съ особенъ хатишерифъ. Хаджичъ приготвилъ своя проектъ за единъ мѣсецъ, но не по реда за прѣдишнитѣ негови трудове; тоя билъ дълго и широко обсждданъ отъ една комисия. Окончателна форма на законъ добилъ едва слѣдъ една година нѣщо.[1])

Издаваньето на новия законъ за Върхов. сждъ извикало нуждата да се измѣнятъ нѣкои постановления отъ закона за апелационния сждъ, който дотогава билъ сждъ отъ послѣдна степень. Хаджичъ не участвувалъ въ това прѣработванье; възложили му

[1]) Зборник, III.

да изработи законъ за съдопроизводството; ала той не можалъ да го свърши, и прѣди срока на службата си напусналъ Сърбия. Той станалъ невъзможенъ, защото билъ вече непопуларенъ. Още въ 1843. год. министърътъ на финанситѣ казва, че съ „паритѣ, що се давали Хаджичу, можели трима да се доведатъ отъ Австрия“. Видѣхме, че по едно врѣме една часть отъ съвѣтницитѣ не сѫ искали да влязя той въ съвѣтската комисия, която трѣбало да прѣгледа гражданския законникъ. При първото подновяванье на негова контрактъ имало силна опозиция противъ него. А слѣдъ 1847. год. не се забѣлѣзва твърдѣ и да се дири за съвѣтъ по законодателнитѣ въпроси. Но незадоволството противъ него се проявило напълно слѣдъ неговото заминаванье изъ Сърбия. Дору въ 1848. год. на св. Петровската Скупщина се чуло желание, гражданскиятъ законникъ, изданенъ прѣди 4 години, да се замѣни съ новъ въ народенъ духъ. При все това гражданскиятъ законникъ на Хаджича и до сега е въ сила.

Непопулярностьта на Хаджича била твърдѣ понятна. Прѣди всичко той билъ плащанъ много скѫпо; подиръ прѣдсѣдателя на Съвѣта той получавалъ най-голѣма плата въ цѣла Сърбия. Това стигало да му направи една войска отъ неприятели. Той билъ главниятъ прѣдставитель на сърбитѣ изъ Австрия, когато противъ тѣхъ се викало най-много. Най-сетнѣ — и то е може би най-важното — Хаджичъ не билъ човѣкъ съ примирителенъ духъ. Той много държалъ на своето. Той не билъ дошелъ да прави състояние въ Сърбия, защото имал такова вече въ Австрия. Той билъ приетъ и като книжовникъ, и като правникъ. Другитѣ австрийски сърби се държали доста свѣнливо, като се задоволявали много пѫти само съ писарски служби; Хаджичъ се отнасялъ къмъ тогавашнитѣ управители като нѣкой учитель, който имъ обяснява това, що тѣ не знаятъ. Той се подписвалъ гордо: „Јован Хаџић, законописац српски“. Когато министерството на финанситѣ протестувало противъ голѣмата му плата, той отговорилъ съ едно писмо, което най-малко доказва, че не е липсвало у него съзнание за личното му достоинство. Той заявилъ, че него сѫ търсили, а той не се е налагалъ; а търсенъ е, защото билъ потрѣбенъ и защото неговата способность се е цѣнила; ако сега инакъ се мисли за него, той никога не ще моли, а ще вдигне веднага рѫка отъ дѣлото, що му е повѣрено. На питаньето му слѣдъ това, да ли важи неговътъ договоръ, Хаджичъ получилъ отговоръ отъ министерството, че то не протестувало, но само искало да се уреди прѣдъ контролата платата му.

Но и тая упоритость и острина на Хаджичева характеръ се извинява. Безъ нея той не би ималъ успѣхъ въ Сърбия. Не е той собствено първи, който е съставялъ закони за съвѣта, за попечителството, за сѫдоветѣ. Прѣди него сѫ работили разни закони Давидовичъ, Радичевичъ, Живановичъ. Но доклѣ тѣхнитѣ проекти си останали вѣчно проекти, Хаджичевитѣ всички станали закони. Когато се заловилъ Хаджичъ да работи гражданския законникъ, и Лазаровичъ поченалъ да готви „кривичния". Лазаровичъ свършилъ своя трудъ на 1839. год., а Хаджичъ на 1842. год.; но Хаджичевиятъ законникъ билъ издаденъ вече на 1844, макаръ че Съвѣтътъ не бързалъ да го издаде, а Лазаревичевътъ е билъ зафърленъ въ съвѣтската архива и първи сръбски „казнени" законникъ се появилъ едва въ 1860. год. Хаджичъ ималъ онова, което е трѣбало, за да прокара единъ законъ: твърдость. Той самъ наистина цѣнилъ повече книжевната си работа; но той билъ роденъ законодатель. Той ималъ голѣма вѣра въ правилата и никаква мекость за прилаганьето имъ. Това е причината, дѣто той е успѣлъ да има толкова голѣмъ и траенъ успѣхъ въ полето на практическата си дѣятелность.

Хаджичевото име ще остане тѣсно свързано съ въвежданьето чиновническо-административната система и римското право въ живота на Сърбия. Човѣкъ, който е билъ прѣдставитель на една мощна организация, каквато е бюрократическата система, и на една толкова висока концепция, каквото е римското право, такъвъ човѣкъ не е могълъ да бѫде нито малъкъ умъ, нито слабъ характеръ. На такива умове и характери се прощаватъ извѣстнитѣ слабости, защото заслугитѣ имъ стоятъ и остаятъ много високо. Хаджичъ е работилъ и изработилъ за Сърбия закони, колкото едно народно събрание не може приготви въ нѣколко сесии. Сърбия има право да му е признателна. „Матица Српска" справедливо е отпразднувала лани тържествено стогодишнината отъ неговото рождение.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Едно писмо на О. Неофитъ Рилски.

Щомъ влѣзохъ въ нея, стори ми се изеднажъ, че съмъ въведенъ въ стая, въ която съмъ бивалъ и другъ пжть. Увѣрихъ се въ това още повече, като поразгледахъ всички страни и всичко друго около себе си. Да, тя бѣше стаята, въ която го бѣхъ посѣтилъ тъкмо прѣди 27 години, къмъ края на ноемврия 1872. г. Стаята е на третия катъ въ юго-западния жгълъ. — Не ли въ тази стая живѣеше приснопаметниятъ отецъ Неофитъ Рилски? попитахъ монаха, който ме придружаваше. — На утвърдителния отговоръ въ мене се пробуди и забръмча цѣлъ рой спомени, свързани едни направо съ посѣщението, което бѣхъ направилъ тукъ прѣди 27 години, други косвено съ съврѣменната история на народното ни пробуждане.

Още го помня, още като че да го виждамъ азъ оня бѣловласъ, живъ, строгъ повидимому, но привлѣкателенъ и сладкодуменъ старецъ; помня го какъ седѣше свито на едно мендерче, крѣпено отъ двѣтѣ страни съ по двѣ възглавнички въ жгъла, образуванъ отъ южната и западната страна на тази стая, която по проста случайность ми се отвеждаше сега въ Рилския мънастиръ за нѣколкото дни, които имахъ да прѣкарамъ тамъ прѣзъ мѣсецъ юлия миналата година. Помня още какъ прѣдъ него стоеше една проста масичка, едва ли нѣколко пръста по́-висока отъ мендерчето, върху масичката пачи перо, мастилница, изтривалка, хартия и пр., а около масичката, на пода, и около самаго него едни сгънати, други затворени, разни списания, преимуществено гръцки, словенски и руски. Всичко това наредено едно до друго съ пъленъ вкусъ и съ примѣрна чистота. Цѣлъ книжовникъ, обиколенъ отъ купъ стари книги, истински философъ, оттегленъ отъ свѣта, сжщи монахъ, потъналъ въ свърхземни съзерцания, строгъ постникъ въ собствения смисълъ на думата, но старецъ съ пристрастенъ вкусъ за чиста, ако и крайно скромна, обстановка за себе си и около себе си. Слѣдъ много други прикаски, завърза се разговоръ за извѣстния му Словарь, който бѣше между книгитѣ му около него. Съ истинска радость и съ неприкрито удоволствие той ме покани да седна по́-близу до масичката, дигна и тури на нея Словаря, взе да ми показва и расправя какви поправки е правилъ и слѣдва да прави още по изработената часть, какво му остая още за да допоправи и какво има още за да довърши цѣлия трудъ. „То се е видѣло, ми казваше, че азъ не ще мога да го искарамъ до край, но дано

Богъ ме надари съ здравие и животъ за нѣкое още врѣме за да поправя и да оставя на чисто поне онова, което ще е изработено и което мисля, че ще мога още да изработя.“ Случайно падна въ устата му турската дума *карарь*, и той се питаше самъ, па питаше и мене, какво значение има тя било на гръцки, било на български и да ли може тя да се употрѣби и на български въ смисълъ на *рѣшение*, *даване край*, *даденъ край*. Не зная до колко разговорътъ му съ мене по тоя прѣдметъ му е спомогналъ, но азъ споменувамъ тукъ това обстоятелство просто за да докажа, съ какви мѫчнотии еималъ да се бори той по тоя Словарь и въ какви тънки и дребни издирвания се е впущалъ. Въобще азъ отблизу забѣлѣжихъ голѣмата страсть, която го обземаше съ тоя Словарь. Нищо не го обезсърчаше. Срѣщу постоянно и на всѣка стѫпка изпрѣчванитѣ прѣдъ него мѫчнотии той противупоставяше, ако и въ напрѣднала старость, желѣзна воля, неуморенъ трудъ. Разговорътъ ни зимаше често и друга посока, но неусѣтно нѣкакъ той пакъ се повръщаше къмъ главната точка, Словаря.

Като бивши учитель, като старъ книжовникъ, като духовно лице той бѣше жеденъ за новини по вървежа на нашитѣ народочерковни работи въ Цариградъ, отъ дѣто бѣхъ дошьлъ въ онова врѣме и азъ, прѣпорѫченъ отъ новоустрояваната Ексархия, въ която служехъ. И тия новини той ги слушаше съ живо любопитство, съ напрегнато внимание и особенъ интересъ, па се и радваше за добититѣ успѣхи. „Едно само, казваше той, трѣба всички да гледаме, а то е, да не би, съзнателно или несъзнателно, да се отклонимъ нѣкакъ отъ православната черква, която е не само исторически истинската Христова черква, но е била и ще бѫде спасителниятъ якоръ за нашата народность. Както и да е, прилагаше той да каже по тоя въпросъ, ние калугеритѣ не можемъ и не ни подобава да постѫпимъ другояче. Като родомъ Българи, ние сме длъжни да работимъ и да радимъ за благото на народа си, но за насъ калугеритѣ това благо е неотдѣлно отъ вѣрата, а нашата първа, нашата главна длъжность е и трѣба да бѫде поведение съгласно съ черковнитѣ и мънастирски правила и почитанье и пазенье православната вѣра, за което имаме и да отговаряме единъ день прѣдъ самаго Бога“. Между това, нито званието на калугеритѣ, нито Ексархията и очакванитѣ отъ нея блага за народа не изваждаха изъ ума му Словаря, който бѣше прѣдъ него. Той почна да ме пита да ли сега при създаваньето на народна Иерархия ще има възможность да се захване печатаньето на тоя Словарь. Съ голѣмъ почитъ и съ голѣма благодарность споменуваше той нѣкои имена отъ живѣещитѣ въ Цариградъ Българи, както Гавр. Кръстьовичъ, Димитъръ Геновъ, моя добъръ и незабравенъ тъсть, Никола Тъпчилещовъ, Г. Золотовичъ, Гавр. Моравеновъ, д-ръ Захарий Струмски, Алекс. Екзархъ и други, които всички той познавалъ още отъ врѣме и за които мислѣше, че ще могатъ сега да се погрижатъ за издаваньето на приготвената вече часть отъ Словаря. Той ме молѣше да ги драгоноздравя отъ негова страна и да имъ поговоря за това, като се върна въ Цариградъ.

Помня го азъ тоя бодъръ старецъ въ всичкото му монашеско и постнишко смиренномудрие, съ безспорната му словено-българска книжовна вѣщина, съ бистъръ и свѣтълъ умъ и съ просвѣтената му грижа

за пазенье бащината вѣра, съ непритворното му родолюбие неотдѣлно отъ непритворната му религиозность, съ самоотвержена прѣданость къмъ званието, което носѣше. Помня го азъ, но помни го и до днесь още цѣлата св. Рилска Обитель, на която при-живѣ е билъ душата. Той като че ли да живѣе още въ паметьта на останалитѣ пò-стари мънастирски братия. Тѣ не се хвалятъ само че сж го имали за събратъ, но го привождатъ още и като образецъ на истински монашески животъ въ всѣко отношение. Нито дългитѣ черковни молитви, нито дългитѣ пости, които е цѣнилъ и почиталъ въ всичката имъ строгость, не сж го уморявали. Съ името му е пълна още не само цѣлата света Обитель; съ името му е пълна и мънастирската околность, която е самъ описалъ заедно съ самата света Обитель. Не далеко къмъ сѣверо-истокъ, близу подъ Еленинъ-връхъ, се намира старата постница на св. Лука. Тукъ Отецъ Неофитъ е построилъ на свои разноски 3—4 стаи съ балконче за свое употрѣбление и тукъ той е дохождалъ еднажъ въ годината да прѣкара нѣколко дни отъ пролѣтьта. Всичко тукъ е свързано съсъ спомена за него. Надъ входнитѣ врата се чете написаното отъ него самъ слѣдно четиристишие:

„Сей покой мой приврѣменний есть:
„Въ немъ азъ грѣшний прѣбиваю днесь;
„Но въ вѣкъ вѣка здѣ не вселюся,
„Утро бо въ иномъ преселюся".

Въ стаята до балкончето пъкъ има написани на стѣната отъ сжщия шестнаисетъ стиха, единътъ на грьцки, другиятъ на словенски, съ спазванье на римата. Тѣ заслужватъ да се прѣпишатъ и напечататъ тука не само като литературна любопитность, но и като признакъ на духовното настроение, въ което се е намиралъ староуважаемиятъ народенъ учитель, когато е дохождалъ за почивка въ тая живописна мѣстность, прѣдназначена най-напрѣдъ отъ него за духовно училище. Ето ги тия стихове съ прѣводъ на грьцкитѣ подъ бѣлѣжка:

„Ἔργα τρισόλβια[1])
„Въ дому безмолвия
„Ὁ κατοικῶν πράττει.[2])
„Той бо плачу мати.
„Ἐγκρατείας πατὴρ[3])
„Въ немъ поется ѱалтир.
„Ἐκεῖ χάρις θεία[4])
„Чиститъ мысли злыя;
„Ἐκεῖ ἡσυχία[5])

---

[1]) Дѣла триблажени, тричестити.

[2]) Живущий (тукъ) върши.

[3]) Въздържания отецъ.

[4]) Тамъ благодать божия.

[5]) Тамъ тишина, покой.

„Въ горы не сухія;
„Ζωὴ οὐ βαρεῖα;[1])
„Пречиста Марія
„Βοηθός τω ἐστί[2])
„Всевозможно нести;
„Βοηθὸς ὁ Θεὸς[3])
„Врагωвъ сломится носъ·“

Както за отецъ Неофитовитѣ постройки въ постницата Св. Лука и съхраненитѣ тамъ надписи негови, така и за живота му въобще въ мънастиря и за послѣднитѣ му дни расказва до подробность неговия вѣренъ и прѣданъ на спомена му ученикъ О. Филотей, който съ дълбокъ почитъ и съ синовна обичъ изговаря и до днесь още името на своя незабравимъ учитель. Но това име отдавна е извѣстно и вънъ отъ светата Рилска Обитель и отъ нейнитѣ околности. То е тѣсно свързано съ новата българска книжнина и съ умственото пробужданье на българския народъ. То днесь се цѣни и уважава отъ всички, които сѫ пò-малко или пò-много запознати съ историята на тая книжнина и съ положенитѣ усилия за това пробужданье. О. Неофитъ доживѣ да види не само пробужданьето на българския народъ, но още и политическото освобождение на тоя народъ, за свестяваньето на който той бѣ тъй усърдно работилъ въ разстояние на повече отъ полустолѣтие. Слѣдниятъ докладъ и Указъ, обнародвани въ „Държавенъ Вѣстникъ“, отъ 15—19 септемврия 1879. г., № 7, сѫ единъ малъкъ знакъ на народна признателность къмъ него, слѣдъ устрояваньето на българското княжество.

Докладъ до Князьтъ.

№ 15.

Господарю,

Въ Рилската Обитель Святаго Препод. Иоанна живѣе отъ години, между другитѣ братия, и единъ старъ Иеромонахъ на имя Неофитъ. Негово Преподобие отецъ Неофитъ отъ младитѣ си години е посвятилъ животътъ си въ служение на църквата и на народътъ. Той е билъ полезенъ въ всѣко отношение и плодотворенъ учитель въ много мѣста на отечеството ни. Той е написалъ нѣколко полезни съчинения и е спомогналъ твърдѣ много за възраждаиьето и за образованието на сегашнийтъ ни писменний язикъ. Той е билъ истински проповѣдникъ на словото Божие и мѫдъръ подвигатель на народното самосвестяванье. Отъ години насамъ той се е оттеглилъ въ священната Рилска Обитель и тамъ, при точното испълнение на всичкитѣ си монашески и священни длъжности, той посвещава старитѣ си години на словенско-църковната наша писменность. Между друго, той тщателно се занимава съ съчинението на единъ пъленъ „Славяно-български Словарь“, който е вече на свършва-

[1]) Животъ не тежъкъ.

[2]) Комуто е на помощь.

[3]) Богъ на помощь.

нье и за издаваньето на който азъ мисля, че при първий случай трѣбаше да се вземать нѣкои улеснителни мѣрки отъ страна на правителството на Ваше Височество. За сега, понеже отецъ Неофитъ е тъй много заслужилъ, азъ имамъ честь да прѣдложа на Ваше Височество, за усладенье на старитѣ му дни, да му се отпусне едно едновременно пособие отъ двѣ хиляди франка, отъ количеството назначено въ бюджетътъ на настоящата година за подпомаганье на престарѣли духовни лица.

Ако Ваше Височество се съгласявате съ това ми предложение, то азъ Ви ся моля да благоволите и подпишете приложениия тукъ Указъ.

София, 27 августъ 1879. год.

Съмь, Господарю,

На Ваше Височество най-покоренъ служитель и вѣренъ подданникъ

Министъръ на Външнитѣ Дѣла и Исповѣданията

М. Балабановъ.

УКАЗЪ

№ 137.

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I

Съ Божия милость и народна воля

Князь на България.

Като взехме предъ видъ докладътъ на нашътъ министръ на Външнитѣ Дѣла и Исповѣданията отъ 27-й августъ т. год. подъ № 15 относително до заслугитѣ на Иеромонаха Неофита Рилскаго за българската книжнина и образованье, постановихме и постановяваме:

Ст. I. Да се отпуснатъ на Иеромонаха Неофита двѣ хиляди франка едноврѣменно пособие отъ суммата назначена въ бюджетътъ на настоящата година за подпомаганье на прѣстарѣли и неспособни къмъ служба духовни лица.

Ст. II. Испълнението на настоящий Указъ възлагаме на нашътъ министръ на Външнитѣ Дѣла и Исповѣданията.

Изданенъ въ нашътъ дворецъ въ София, на 27-й августъ 1879. год.

На първообразното подписано:

Александръ.

Приподписано: Министръ на Външнитѣ Дѣла и Исповѣданията:

М. Балабановъ.

Горнитѣ докладъ и Указъ съобщихъ О. Неофиту чрѣзъ Рилския метохъ въ София, като въ сжщото врѣме ги придружихъ и съ едно частно писмо, въ което между друго го сърадвахъ, че Господь услиша молитвитѣ му и възнагради въ старитѣ му години съ успѣхъ трудоветѣ му и подвизитѣ му за възражданьето на българския народъ. О. Неофитъ бѣше сърце чувствително. Той ми отговори по тоя случай съ едно прочувствувано писмо, което обнародвамъ тука тъй, както го съхранявамъ и до днесь въ цѣлия му автографенъ оригиналъ. Ето това писмо:

„Ваше превосходителство Господ. Марко Балабановъ Министръ на вънинытѣ работы и исповѣданіята.

Вашитѣ многовождел енни ми и благодѣтелни писма, съ които ми извѣстявахте прерадостнѫтѫ за менѣ вѣсть, коѭто сте издѣйствовали за въ моятѫ личнѫ ползѫ, съ неописанѫ радость прїихъ на времето, най напредъ сирѣчь първото извѣстїе чрезъ отца Нашего игумена Пантелеимона по вашѫ заповѣдь; второ писмо ваше отъ 6-й Септемврїа; третьо и послѣдно чрезъ Негово Преосвященство Г. Досиѳеа Митрополита Самоковскаго, отъ 12-й Септемврїа, но отъ нѣкакви си неблагопрїятны случаи и неспоразумѣнїя съ Дупничкото ковчежничество немогохъ да испълнѭ до сега моѭтѫ неизбѣжнѫ къ вамъ длъжность! А сега, ако и доволно късно, спѣшѫ да ви отговорѭ на нихъ, и да ви принесѫ моитѣ смиренни и сердечни благодаренїя за вашитѣ великодушни ко мнѣ благодѣянїя. Азъ не намирамъ думы приличны и доволны да изразѭ и да опишѫ моитѣ къ вамъ чувствованїя за толкото велико ваше ко мнѣ благодѣянїе, което ми направихте отъ самото ваше добросердечно произволенїе. Воистинну то превосходи всяко мое израженїе и благодаренїе, какво и да бы было то, но азъ, като не намѣрвамъ доволнѫтѫ въ себѣ возможность да го изразѭ и представѭ тука, както приличя, то оставямъ всичко на Божїятѫ благость и милость, той самъ както знае и благоизволи да ви возмезди достойно и прилично за извънредното и толко великодушното ваше ко мнѣ благодѣянїе, което ми ся прави отъ васъ точно на благоприличното и нуждното ми време! И явно е, че азъ не быхъ се надалъ въ животътъ си ни отъ баща, ни отъ майкѫ, ни отъ брата, ни отъ никого другиго най ближняго за таково едно превосходно благодѣянїе, което ясно изявлява вашето душевно благородїе и великодушїе! А наипаче безъ нималое отъ моя страна задолженїе и заслуженїе! За то и не щѫ да престанѫ до послѣдняго моего издыханїя да молѭ Бога за вашето драгоцѣнно здравїе и душевно спасенїе, и достойно ви отъ Него возмездїе! И дано послуша Той и тая моя недостойнѫ молбѫ, като що говорите, че Господь услыша вашитѣ молитвы, и възнагради въ старытѣ ви годины ... вашитѣ подвиги! Воистинну велика милость божїя е тая на мнѣ, която не за ничтожнытѣ мои подвиги, но отъ своятѫ безкрайнѫ благость и неизреченнѫ милость вдъхна тайнымъ нѣкїимъ вдохновенїемъ во вашето благородно и благочестиво сердце, подобно и въ великодушното и милостивото сердце свѣтлѣйшаго и милостивѣйшаго нашего многовозлюбленнаго *Князя Александра*, за това ненадано за мене благодѣянїе! Дано, говорѭ, послуша Богъ и тая моя недостойнѫ молитвѫ, и да возмезди достойно и праведно и васъ моитѣ величайши благодѣтели, като и мене що възнагради ненадеждно! Той, като всевѣдецъ, всякому дава и устроява що му е за ползѫ. Буди имя его благословено въ безконечныя вѣки! Слѣдователно, благодарѭ ви не по малко и за братскитѣ ви сърадванїя за възражданїето на милото ни и любезно отечество, което данò всемилостивый Богъ утверди и укрѣпи, и устрои да му бѫде благоугодно и прїятно по святѫтѫ своѭ божественнѫ волю, и сохрани невредимо и непоколебимо отъ всѣхъ противныхъ навѣтовъ и обстоянїй. Буди же вамъ, прочее, извѣстно и сїе, защо опредѣленното за

мене количество, двѣтѣ хиляды (2000) франка, земаха се напълно отъ дупничкото казначейство, ако и нѣколко късно, отъ нѣкое неспоразумѣнїе отъ невѣдѣнїя произшедшее, но то не произведе никаковъ врядъ като се свърши работата благополучно и благопрїятно.

И, така като ви пожелаѭ конечно всякое благополучїе и долгоденственное здравїе отъ Господа Бога, за да можете да послужите усердно и дѣятелно своему любимому роду, който има голѣмѫ нуждѫ на днешнето време отъ достойни сынове, остаю за всегда съ великѫ къ вамъ признателность, и есмь

Вашего многоуважаемаго ми Превосходительства смиренный доброжелатель и недостойный къ Богу молитвенникъ:

Неофѵтъ

Іеромонахъ и Проигуменъ Рылскїя священныя Обители.

20-й Ноемвр. 1879.
въ монастырь Рылскїй".

О. Неофитъ живѣ подиръ това писмо само една година и 44 деня. Прѣзъ това врѣме той два-три пѫти ме почете съ своитѣ поздравления и исказваше желание да ида, па ако е възможно, и съ горѣпоменатия мой тъсть, добрѣ нему познатия Димитръ Ив. Гешовъ († 1887.), на поклонение въ св. Рилска Обитель, та по тоя случай да се види още еднажъ съ насъ, понеже ние сме били сега въ София нáй-близкитѣ и нáй-познатитѣ нему отъ цариградскитѣ Българи. Не можàхъ за голѣма моя жалость да испълня това негово желанйе, което бѣше и мое. Отецъ Неофитъ се помина въ Св. Рилска Обитель на 3. януария 1881. год. Тлѣннитѣ му останки почиватъ до южната страна на подробно описания отъ него мънастирски храмъ, дѣто на прилѣпената до стѣната мраморна плоча се чете слѣдующиятъ надгробенъ надписъ:

„Тукъ почиватъ послѣднитѣ останки на отца проигумена даскалъ Неофита, роденъ на 1793. год., а починалъ на 1881. година 3-ий януарий."

„Той биде единъ отъ възродителитѣ на новобългарската книжнина и ней вѣренъ труженикъ даже до послѣднето си издихание остана."

„Упокой, Господи, душу его съ праведними."

Този е едничкиятъ издигнатъ за сега паметникъ на О. Неофита, единъ отъ нáй-виднитѣ труженици за народното ни пробужданье. Но не ли неговия истински, неговия неизгладимъ, неувѣдаемъ паметникъ е самото негово име, което ще живѣе въ паметьта на българския народъ до като и самъ той живѣе?

София, 1. май, 1900. г.

Марко Д. Балабановъ.

Българско Наказателно Право. Елементарно изложение на началата, които се съдържатъ въ общата часть на Наказателния Законъ. Отъ Д. Йовевъ, докторъ на правото. София, 1899. Стр. 480. 8°. Ц. 7·50 л.

I.

Въ нашата бѣдна научна книжнина юридическата литература заема едно отъ най-послѣднитѣ мѣста. Докато законодателството у насъ, въ послѣдното десетилѣтие, сполучи да ни сподоби съ закони, които уреждатъ всички почти по̀-важни области отъ правния животъ, юридическата ни наука остана въ пелени, и ние и до днесъ още не можемъ се похвали нито съ едно дѣйствително научно съчинение по нѣкоя правна дисциплина.

Нѣма нужда да говоримъ тука за мѫчнотиитѣ, които срѣща у насъ сѫдебната практика при прилаганьето на новитѣ ни закони, като е лишена отъ необходимата подпора на теорията. Намъ ни липсуватъ прѣди всичко елементарни рѫководства, които да излагатъ въ системно-научна форма правоположенията и правнитѣ начала, що се съдържатъ въ извѣстенъ законъ, и да могатъ послужи при първото запознаванье на нашитѣ бѫдни правници съ положителното ни законодателство. Съ книгата, която ще разгледаме тука, г. Дико Йовевъ е искалъ да удовлетвори нуждата отъ такова елементарно рѫководство за нашето наказателно право. Книгата е, както казва самъ авторътъ, прѣдназначена за младото поколѣние, за студентитѣ по правото при нашето Висше училище. Тя иска да бѫде едно елементарно изложение на началата, които се съдържатъ въ общата часть на Наказателния Законъ.

При критическата оцѣнка, на която подлагаме тукъ книгата на г. Д. Йовевъ, ние ще имаме главно прѣдъ очи научната ѝ стойность; а на въпроса, да ли тя напълно отговаря на прѣдназначението си, като *учебникъ* по общата часть на българското наказателно право, ще обърнемъ само дотолкова внимание, доколкото той се намира въ свръзка съ нейната научна стойность. Ала прѣди да влѣземъ in medias res, ще кажемъ нѣколко думи относително гледището, на което се поставяме. Критиката у насъ не може да иска отъ едно научно съчинение, което първо иде да запълни една отдавна чувствувана празнина, оригиналность и пълна незаимствуваность на мислитѣ. Особно пъкъ спрѣмо едно съчинение, което си поставя за задача, да изложи въ научна форма началата, що се съдържатъ въ единъ законъ, какъвто е нашиятъ Наказателенъ Законъ, отначало до край копиранъ отъ чуждо законодателство. Естествено е, че мислитѣ, които се съдържатъ въ такъвъ законъ, нашиятъ правовѣдецъ ще ги намѣри изложени, развити, обяснени въ съотвѣтната чуждестранна литература. Неговата работа ще се състои въ това, да се ориентира добрѣ въ тази литература, да се запознае съ въпроситѣ, които раздѣлятъ правовѣдцитѣ на различни лагери, да изучи тѣхнитѣ мнѣния и аргументи и слѣдъ като сведе всичко това въ единъ систематиченъ редъ, да ни даде въ *своя* форма резултатътъ на своето изучванье. Въ този резултатъ може и да нѣма ни една оригинална мисъль, която да не е намѣрила изразитель въ чуждата литература, но едно нѣщо трѣба безъ друго да има: самостоятелность въ израза на мислитѣ; трѣба да личи, че чуждитѣ мисли сѫ асимилирани, сѫ станали свои. Инакъ съчине-

нието ще бѫде много близу до плагиятъ. Ако всѣко опрѣдѣление, всѣка фраза бѫде просто прѣводъ отъ друго съчинение, ако бѫде незаимствувано само това, което не си можалъ да заемешъ отъ автора, когото си ималъ прѣдъ себе си, защото той е писалъ за другъ законъ — тогава не може и дума да става за оригиналность и незаимствуваность; тогава така написаната книга не може да има никаква научна стойность, дори ако всичко въ нея, отъ начало до край, бѫде вѣрно или здраво обосновано.

Авторътъ, види се, съзнава това, и въ прѣдговора си, като съобщава, че се е ръководилъ при съставянье на книгата главно отъ R. Garraud, Prins и Н. Таганцевъ, увѣрява ни, че се е стремилъ да направи съчинението си, колкото е возможно, оригинално, незаимствувано, като искалъ съ това „да тури основния камъкъ на нашата народна научна литература по Наказателното Право". „Тоя стремежъ, завършва той, е смѣлъ „и рискованъ въ тая смисъль, че води къмъ безбройни прѣпятствия и „не ни дава възможность да се заслапяме отъ ударитѣ на критиката „задъ имената на извѣстни автори: но съзнающи значението на дѣлото „си, ние си дадохме трудъ и дързость, да прѣодолѣемъ прѣпятствията „и да посрѣщнемъ съ открито чело всѣка най-строга критика". Ще видимъ, доколко авторътъ е постигналъ цѣльта си.

II.

При съставяньето на книгата авторътъ, както самъ ни обажда, се е водилъ главно по слѣднитѣ съчинения:

R. Garraud, Précis de droit criminel, 6 éd. 1898;

Prins, Cours de droit pénal, professé à l'Université de Bruxelles[1]) 1886;

Н. Таганцевъ, Курсъ русскаго уголовнаго права.

Странно е, и ние броимъ това за единъ отъ основнитѣ недостатъци на книгата, дѣто авторътъ се е ръководилъ при съставяньето на учебника си отъ съчинения по французкото и сродното нему белгийско наказателно право, докато нашиятъ наказателенъ законъ се различава отъ тия двѣ законодателства както въ схващаньето на нб-важнитѣ наказателно-правни понятия (както неизбѣжна отбрана, крайна нужда), така и въ юридически-техничната структура на отдѣлнитѣ прѣстѫпни дѣяния. Образци за нашия наказателенъ законъ сѫ били холандскиятъ и унгарскиятъ наказ. закони, рускиятъ проектъ и германскиятъ наказ. законъ. Послѣдниятъ обаче е легналъ въ основата на другитѣ три закона, така че за конгениялното разбиранье на нашия наказателенъ законъ е необходимо да се има главно прѣдъ очи криминалистичната книжнина въ Холандия, Унгария и Русия, но особно германската наказателноправна литература. Да пристѫпяшъ къмъ изучваньето на бълг. наказ. законъ безъ да си отблизу запознатъ съ съчиненията на Бернеръ, Биндингъ, Вехтеръ, Листъ, Меркелъ, Хелшнеръ, Холцендорфъ, Олсхаузенъ, Майеръ и др. е все едно като да искашъ да разберешъ нашия законъ за на-

[1]) Автографиранъ курсъ. Ние имаме на рѫка: Résumé de droit pénal, cours professé à l'Université de Bruxelles 1887.

слѣдството безъ да прибѣгнешъ до Corpus iuris civilis и до съчиненията на Demolombe, Laurent, Ricci, Buniva, Pescatore, Chironi и др. французки и италиянски автори.

Нашиятъ авторъ е съвършено незапознатъ съ германската наказателноправна литература; това личи отъ цѣлата книга. Наистина той цитира между своитѣ „ржководители" и Таганцева, отъ чийто „курсъ" и „лекціи по Русскому уголовному праву"[1]) той е можалъ поне посрѣдствено да се запознае съ възгледитѣ и ученията на германскитѣ криминалисти, но не го е направилъ. При разглежданьето на книгата ние се убѣдихме, че Таганцевъ е турнатъ между „ржководителитѣ" само за лице.

Въ библиографския показалецъ между различни руски, французки и италиянски автори сж споменати само Холцендорфъ и Листъ. Послѣдниятъ е приведенъ съ своя Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 1884. Това е второто издание. А въ 1899 год. учебникътъ на Листа бѣ излѣзълъ въ девето издаиие (съвършено измѣнено и прѣработено).[2]) Не можемъ другояче си обясни това странно литературно явление, освѣнъ че Листъ е споменатъ само за разнообразие въ библиограф. показалецъ.

У насъ изобщо много леко се гледа на точностьта и добросъвѣстностьта при цитираньето други автори и съчинения. Може единъ авторъ и да не привежда цитати, но ако може самъ отъ себе си да ни каже нѣщо. Единъ учебникъ обаче само тогава може да постигне главната си задача, да въведе начинаещия въ науката, да го ориентира въ нея и да му даде възможность самъ да се запознае съ литературата, ако при всѣки отдѣлъ на книгата, се указва точно на съотвѣтнитѣ мѣста въ пб-главнитѣ съчинения по прѣдмета. Това ще принесе много пб-голѣма полза, отколкото ако се задоволи авторътъ да *се показва оригиналенъ.*

III.

Авторътъ опрѣдѣля въ прѣдговора прѣдмета на своята книга така: а) да изложи въ строгонаучна форма общитѣ начала на науката по наказателното право и б) да обясни и разтълкува начинътъ, по който тия начала сж прокарани въ дѣйствуещото у насъ ново законодателство. Да оставимъ на страна вънросътъ, да-ли авторътъ сериозно е мислилъ да съставя книгата си по горния планъ; пб-нататъшното разглежданье ще ни покаже, че авторътъ много си е облегчилъ задачата, като е взелъ на готово „общитѣ начала на науката по наказателното право", изложени въ курса на Prins'а и на Гарро, които види се счита за едничкитѣ законни прѣдставители на науката по наказателното право; и ще видимъ какъ е направилъ това. Нека принципиално разгледаме опрѣдѣлението, което авторътъ дава на прѣдмета на своя учебникъ. Прѣди всичко кои сж тия общи начала на наказателноправната наука, които иска да изложи авторътъ въ строго-научна форма? Всѣка правна наука има за

---

[1]) Часть общая. 4 Вып. 1887—1892.

[2]) Особно за Листъ — който е много подвиженъ въ своитѣ възгледи — важи да се прави разлика между второто издание и деветото. Отъ много възгледи изложени въ второто издание Листъ е отстжпилъ въ послѣшнитѣ (напр. въ учението за нормитѣ и за правнитѣ блага, за „крайната необходимость").

цѣль да изучи едно дадено законодателство. Науката за наказателното право въ една държава не може да има за прѣдметъ друго нѣщо, освѣнъ дѣйствуващото въ тази държава наказателно право. Общиятъ и специялнитѣ наказателни закони ще доставятъ материялътъ, разработката на който е прѣдметъ на съотвѣтната правна дисциплина. Този материялъ, при сегашната законодателска техника, прѣдставя сборъ отъ отдѣлни законоположения, отъ които всѣко едно или нѣколко заедно съставятъ отдѣлни „членове". Да се опрѣдѣли точниятъ смисълъ на отдѣлнитѣ законоположения, да се покаже свръзката между тѣхъ, да се намѣрятъ пó-общитѣ правни понятия (начала), на които тѣ сж логически послѣдици, да се групиратъ отдѣлнитѣ законоположения въ система, тъй че ясно да личи сродството между тѣхъ и тѣхното произтичанье отъ пó-общитѣ правоположения, да се изведатъ всички неизрично формулирани отъ законодателя правоположения отъ тия пó-общи начала, и по тозъ начинъ да се изгради една завършена система на правото, напр. на наказателното право, въ която да нѣма друга празнина, освѣнъ тази, която законодательтъ безсъмнѣнно е искалъ — ето задачата на всѣка правна наука. При тази разработка ще се получатъ основни понятия, които сж постоянни, необходими елементи въ всѣко законоположение; тѣ сж *общи* за тѣхъ. Тѣ трѣба да се изучватъ отдѣлно и — съставятъ общата часть на съотвѣтната правна дисциплина. Опрѣдѣлението на общитѣ за всички наказателни законоположения правни понятия може (и днесъ обикновенно е така) законодательтъ да отдѣли въ особна часть на наказ. законъ, която се нарича обща часть. Общитѣ правоположения, съ които се опрѣдѣлятъ казанитѣ общи правни понятия прѣдставятъ общитѣ начала, върху които е построено цѣлото наказателно право въ дадена държава. Тия общи начала, заедно съ тия обобщения, които може би законодательтъ изрично не е формулиралъ, но които по законитѣ на логиката произтичатъ отъ отдѣлнитѣ наказателни законоположения — съставятъ прѣдмета на науката за общата часть на наказателното право. Ала не на нѣкакво си общо, общочовѣшко, рационално, или общоевропейско наказателно право, но на положителното наказателно право на дадена държава.

Авторътъ обаче иска да изложи въ книгата си общитѣ начала на науката по наказателното право и да обясни и разтълкува начина, по който тия начала сж прокарани въ дѣйствуещото у насъ положително законодателство. Ясно е че, той тия общи начала ги донася вече готови, опрѣдѣлени при изучванье на нашето наказателно право и иска критически да разгледа нашия Наказ. Законъ, и да опрѣдѣли, доколко и какъ тия начала сж признати отъ него. И горко му, ако се е осмѣлилъ да „ги не проведе". Той е отстжпилъ отъ тѣхъ — той заслужва укорътъ на науката.

И наистина така се произнася на нѣколко мѣста авторътъ за нашия наказ. законъ. — Но отъ дѣ ги е взелъ той тия „общи начала", според които ще сжди нашия Законъ? Отъ Prins и Garraud — и отъ себе си, именно тамъ, дѣто авторътъ става оригиналенъ, било като разбира злѣ своитѣ ржководители, било като не разбира добрѣ нѣкои зако-

ноположения на нашитѣ закони.[1]) Или да допуснемъ за мигъ, че авторътъ е изучилъ основно французката и белгийска наказателно-правна литература, а не само Prins и Garraud; тогава тия „общи начала“ сѫ общитѣ начала, които франц. криминалисти сѫ установили, имайки прѣдъ очи своето дѣйствуещо наказателно право, било положително, чрѣзъ догматическо изучванье на Code Pénal, или отрицателно, чрѣзъ критическо отнасянье къмъ отдѣлни законоположения на този въ много отношения несправедливъ, за днешнитѣ ни възгледи, наказателенъ Кодексъ. Щомъ е така, не е ли ясно, че авторътъ съвсѣмъ криво е схваналъ задачата си? Намѣсто да изучи, изтъкне и систематизува общитѣ правни понятия, общитѣ начала, върху които почива нашиятъ наказателенъ законъ, който именно въ много отъ тия общи начала съзнателно отстѫпя отъ французско-белгийското наказателно право, той прѣдприима да изложи общитѣ начала на французско-белгийското право и да обясни начина, по който тѣ сѫ прокарани въ нашето дѣйствуващо законодателство.

Но може би авторътъ е искалъ не това да направи, ами да изучи *критически* нашия наказателенъ законъ, като изложи общитѣ начала на едно рационално, естествено наказателно право, и обясни какъ тия общи, рационални начала сѫ прокарани въ наказателния законъ. За насъ естествено или рационално право не сѫществува вънъ отъ чисто субективнитѣ сѫждения на неговитѣ поклонници. То може да варира споредъ различнитѣ етически и социялни желания и постулати на извѣстна епоха, или на извѣстна класа. Работникътъ днесъ има едни прѣдстави за най-разумното, най-справедливото право, фабрикантинътъ съвсѣмъ други и т. н. Така че това естествено право въ наши очи не е никакво право, то не е нѣщо опрѣдѣлено.

Ала както и да е, намъ се чини, че единъ елементаренъ учебникъ, който иска да служи като рѫководство при изучванье нашето положително наказателно право, не трѣба да си поставя на прьвъ планъ за задача, да критикува законътъ. Такъвъ учебникъ трѣба да бѫде строго догматиченъ. Той трѣба да зависи изключително отъ дадения материялъ, който се съдържа въ Наказателния Законъ, и да не иска нищо друго, освѣнъ да го обработи научно тъй, както посочихме пò-горѣ. За да критикувашъ единъ законъ, трѣба основно да си го изучилъ; а да го изучвашъ, и сѫщеврѣменно да го критикувашъ, значи да не гледашъ сериозно нито на изучванието, нито на критиката. Въ единъ пò-обширенъ трактатъ, въ отдѣлни монографии това може да стане; но не въ единъ елементаренъ учебникъ. Особно пъкъ у насъ — дѣто едва прѣди четире години се сподобихме съ новъ наказателенъ Кодексъ, който и по метода, и по основни начала сѫществено се различава отъ прѣдишния Отомански Наказателенъ Законъ, и за който нашата млада юридическа наука нищо до сега не бѣ направила за да вникне въ него и му даде тази научна обработка, която той напълно заслужва — особно у насъ трѣба за дълго врѣме още да туримъ критиката на страна и да се запретнемъ да изучимъ догматично и исторически нашия Наказателенъ

---

[1]) Вижъ пò-долу за неразбиранието на автора чл. чл. 8 и 9 Углавно Сѫдопроизводство.

Законъ.[1]) Ние не сме противъ критическа оцѣнка на закона; но да се прилага критическата метода, прѣди да е изученъ той основно — това е голѣма грѣшка.

IV.

„Право се нарича сборътъ на ония начала, които уреждатъ нашитѣ взаимни отношения“. Съ това опрѣдѣление почва авторътъ своя учебникъ. Omnis definitio periculosa. Това опрѣдѣление е непълно и неточно. Непълно, защото изоставя ония правила, които уреждатъ отношенията на държавитѣ помежду имъ и на държавата къмъ нейнитѣ поданици или жители. Неточно, защото и правилата на етиката, свѣтска или религиозна, уреждатъ нашитѣ взаимни отношения. Ала може би авторътъ има прѣдъ очи не положителното право, но така нареченото естествено или рационално право? Допускаме че е така. Но тогава какъ да си обяснимъ противурѣчието, въ което се вплита авторътъ, като опрѣдѣля на стр. 5 естественото или рационално право като такова, което обгръща религиозния и индивидуалния моралъ? Защото, споредъ автора, (стр. 4) религиозниятъ моралъ урежда отношенията на човѣка къмъ Бога, а индивидуалниятъ моралъ урежда отношенията на човѣка къмъ себе си; значи нито единиятъ, нито другиятъ не уреждатъ нашитѣ взаимни отношения или отношенията на човѣка къмъ ближнитѣ му. Противурѣчието е очевидно.

„Правото е една обществена наука“, продължава авторътъ. Обществена наука е *науката* за правото, ала не самото право. Правото не е сборъ отъ научни положения, но е сборъ отъ повеления, които *уреждатъ* извѣстни отношения въ човѣшкото общежитие. Науката не урежда, но учи; изказва що, е; правото заповѣдва, що трѣба да бѫде. Отношението на правната наука къмъ правото е сѫщо такова, каквото е отношението между физиката и дѣйствуващитѣ въ природата сили, които тя изучва. — Не е сѫщо вѣрно да се казва: „правото, като обществена наука, има за субектъ човѣка“. Никоя наука нѣма субйекти, но обйекти. Правото като сборъ отъ дѣйствуващи въ едно човѣшко общежитие повеления има човѣка и само него за свой обйектъ.[2]) А субйектъ на правото е човѣкътъ и само той или въ тоя смисълъ, че отъ него само е създадено правото, или че той е обладатель на права. Ала като *обществена наука* науката за правото има за обйектъ, а не за субйектъ човѣка; субйектъ е той на тази обществена наука само въ този смисъль, че тя е сѫщо само отъ човѣка създадена; но нима наукитѣ се опрѣдѣлятъ и характеризуватъ по това, кой е тѣхниятъ създатель, когато той за всички науки е все единъ и сѫщъ, все човѣкътъ? Тѣ се характеризуватъ само по различнитѣ си обйекти. — Това смѣшение на правото съ науката на правото характеризува цѣлата първа глава на учебника.

---

[1]) Ср. Таганцевъ, Лекціи Вып. I. стр. 17 и 18 . . . Появленіе новаго полнаго кодекса всегда выдвигаетъ на первый планъ работы часто догматическія и наоборотъ: чѣмъ болѣе устарѣло законодательство . . . тѣмъ болѣе прѣобладаютъ . . . работы критическія.

[2]) Сир. повеленията на правото сѫ само къмъ него ардесирани.

Наблюдението на „феномена“, че отношенията на хората въ обществото могатъ да бѫдатъ различни, споредъ различнитѣ понятия на хората, показва споредъ автора, (стр. 2) че единственниятъ *рационаленъ* (к. н.) източникъ на правото е разумътъ.

Ето едно наистина до нѣмай-кѫдѣ просто и лесно добито рѣшение на проблемата: какъ се пораждатъ правнитѣ норми; отъ какво се обуславя тѣхното различно развитие въ различни човѣшки общежития? Какво по-просто отъ туй?! *Понятията* на хората сѫ различни — и туй то. Ами защо сѫ различни понятията на хората? Може би затуй, че като иматъ свободна воля да мислятъ каквото щѫтъ, на едни хрумватъ такива понятия, на други — други? Отъ това слѣдва (споредъ автора), че единственниятъ рационаленъ източникъ на правото е разумътъ. Нагледъ тука има тавтология (рационаленъ — разумъ), но смисълътъ е този: рационално, справедливо, идеално право е това, което произтича отъ *Разума*. Но разумътъ е различенъ у хората; споредъ различнитѣ имъ понятия различно ще бѫде и рационалното имъ право; и понеже различието на понятията може да го има въ едно и сѫщо общежитие, ясно е че въ него прѣдставата за рационалното право не ще бѫде една и сѫща. Ала авторътъ може би не разбира подъ единствения рационаленъ източникъ на правото разумътъ на хората, който не е еднакъвъ у всички, но единъ другъ *Разумъ* — това, което нѣмската спекулативна философия нарича Vernunft въ различие отъ Verstand? — Ако е така, ние се отказваме да го слѣдимъ въ дързкия му полетъ къмъ шеметнитѣ висоти на абсолютния Разумъ.

Но трѣба да забѣлѣжимъ, че мнѣнието на автора, какво разумътъ е единственниятъ рационаленъ източникъ на правото, показва досущъ нереално схващанье на правното развитие. Дѣ остава извънмѣрно голѣмото значение, което сѫ имали въ историята на правото стълкновенията на класовитѣ интереси и егоизми? Правото на всѣка дадена епоха е въ сѫщность компромисъ на противуположни съсловни и нерѣдко лични интереси; отношението на тѣхнитѣ сили, въ момента въ който се рѣшава конфликтътъ отъ мирнитѣ или революционни законодателни фактори, опрѣдѣля голѣмината и посоката на резултантата. Съ това не се казва, че правото се създава и развива *безъ* човѣшкия разумъ; ала не е разумътъ, който суверенно обуславя правото; той е само едно необходимо орѫдие, безъ което човѣкътъ неможе да прояви никаква дѣйность; но ако искаме непрѣменно да изтъкнемъ тази страна на човѣшкия душевенъ животъ, която се манифестира непосрѣдно въ нравствения животъ на човѣка, трѣба да изтъкнемъ волята, а не разума.

Сѫщо такъвъ рационализъмъ (интелектуализъмъ), несъгласенъ съ реалностьта на човѣшката психика, изповѣдва авторътъ, като казва, че всѣки човѣкъ, като надаренъ малко-много съ разумъ, разбира, относително, що е право; непрѣдвзетото наблюдение на човѣшката душа ни показва, че това, което реагира у човѣка прѣдъ нѣкоя неправда, не е познанието на разума, но чувството, така нареч. правно чувство. И творческа сила у човѣка има не хладниятъ разумъ, но чувството и волята — особно въ областьта на религията, етиката и правото. Правното чувство

е великиятъ двигатель при всички епохални реформи въ правния животъ. Разумътъ и тукъ играе само ролата на покорно орѫдие.

Споредъ автора правото, ако не бѫде санкционирано съ една външна физическа сила, остава като една абстрактна (?) идея, която може да има значение за нашитѣ взаимни отношения, доколкото нашиятъ разумъ и добродѣтелнитѣ ни качества могатъ да надвиватъ надъ страститѣ, егоизма и интереситѣ ни (стр. 3 и 4). Външната сила, що подкрѣпя моралната санкция, прѣвръща правото отъ абстрактно (?) въ положително право (стр. 4). Значи, за да има една норма положително-правенъ характеръ, трѣба да има физическа санкция, трѣба да е прѣдвидѣнъ отъ законитѣ или начинъ на принудителното ѝ изпълнение, и противъ волята на тогова, комуто тя повелява, или наказание. Но това не е вѣрно. Има чисто правни норми, които сѫ лишени отъ санкция, но за които не може се каза, че не принадлежатъ къмъ положителното право; всѣки юристъ знае за сѫществуваньето на така нареченитѣ leges imperfectae. Нима задължението, което чл. 10 отъ нашата Конституция възлага князу да обнародва приетитѣ отъ Народното Събрание и утвърдени закони е само една абстрактна идея, лежаща вънъ отъ областьта на положителното право, заради това, че не е прѣдвидѣна санкция за неизпълнението на това, споредъ насъ, положително-правно задължение?[1]) Не се ли съдържа положително-правна норма, а не само абстрактна идея (?) въ забѣлѣжката къмъ чл. 14 отъ закона за лова (отъ 15/VII. 1897), въ която се прѣдписва: „когато ставатъ хайки, населението въ районитѣ на които ще се гони, е длъжно да вземе участие“, макаръ и да не е прѣдвидѣлъ законодательтъ наказание за неизпълнението на тази длъжность?[2]) Законодательтъ може въ нѣкои случаи да очаква доброволна покорность отъ тия, до които адресува нормитѣ си. Наистина за повечето случаи физическата санкция е необходима; но това не значи, че тя е сѫщественъ бѣлѣгъ на положителнитѣ правоположения.

Въ опрѣдѣлението, което ни дава римскиятъ юристъ Celsus въ l. 1 pr. D. de justitia et jure 1, 1: Jus est ars aequi et boni, и което авторътъ навежда, като опрѣдѣление, дадено отъ римлянитѣ, безъ да споменува, кой отъ римскитѣ юристи го е далъ, той (авторътъ) вижда смѣшение на правото съ морала и твърди, че затова и санкцията на римската обществена власть е обгръщала значително широкъ просторъ. Съ послѣднитѣ думи авторътъ, види се, иска да каже, че римското право не е било проникнато отъ съзнанието, че областьта на правото не бива да засѣга въ областьта на морала. За римското право, каквото го намираме въ Corpus juris civilis, това сигурно не е вѣрно. Въ най-стария периодъ на римското право, не ще и дума, че правнитѣ норми не сѫ прѣдставяли нѣщо самостоятелно, но заедно съ религиознитѣ и етически норми сѫ съставяли една още недиференцирана маса, въ която е прѣ-

[1]) K. Binding, Normen I. p. 65.

[2]) Ср. чл. 41 Търговски Законъ: Търговцитѣ сѫ длъжни да пазятъ търговскитѣ си книги въ продължение на 10 години. Санкция нѣма. Чл. 374, п. 4. отъ наказат. законъ, само въ случай на несъстоятелность.

обладавалъ религиозниятъ характеръ.[1]) Но именно римлянитѣ по́-скоро отъ всѣки други народъ сѫ различили правото отъ религиозния законъ[2]) и сѫ разбрали, че правото и моралътъ сѫ двѣ различни области.[3]) Освѣнъ приведеното опрѣдѣление на Celsus, има въ Corpus Juris Civ. още двѣ дефиниции на правнитѣ повеления и на правната наука,[4]) отъ които едната смѣта за норма на правото: „живѣй честно", а другата взема за прѣдметъ на правната наука „човѣшкитѣ и божественитѣ работи." Но колко далечъ ще бѫдемъ отъ истинското схващанье на римското право въ епохата, въ която Улпиянъ е далъ тия двѣ дефиниции, ако заключимъ по тѣхъ, че римското право не е различавало областитѣ на религията и морала отъ областьта на правото. Такова смѣшение ние не намираме въ конкретнитѣ рѣшения, които се съдържатъ въ Corpus Juris, а само по тѣхъ може да се сѫди за истинския характеръ на римското право, но не по едни теоретични дефиниции, които прѣдставятъ несполучливи опитвания да се даде едно философско опрѣдѣление на правото. Обаче на горнитѣ изречения може да се противупоставятъ думитѣ на Paulus въ l. 144 Dig. de reg. jur. 50, 17: Non omne quod licet honestum est.

Но да видимъ самъ авторътъ, който казва, че днешнитѣ правовѣдци не падатъ вече въ това смѣшение на понятията, да ли не е „падналъ въ такова смѣшение." Като се води по Garraud[5]) (безъ да го споменува тука), авторътъ казва, че областьта на морала е много по́широка отъ областьта на правото. Тя обгръща отношенията на човѣка къмъ Бога, къмъ себе си и къмъ ближнитѣ му. „Съобразно съ това ние различаваме три вида моралъ: *религиозенъ, индивидуаленъ* и *общественъ.* Областьта на правото се простира само върху отношенията на човѣка къмъ ближнитѣ му. Слѣдователно, правото се състои отъ онова, което

---

[1]) Това е обикновено явление въ историята на правнитѣ и нравствени норми. Вижъ Wundt, Ethik (2 изд.) S. 99.

[2]) Сакралното право (fas) се отдѣлило отъ свѣтското (ius).

[3]) Regelsberger, Pandekten I (1893) S. 61.

[4]) И двѣтѣ опрѣдѣления сѫ отъ Улпияна:

l. 10 § 1 D. de iust. 1, 1: Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

l. 10 § 2. D. eod. Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque injusti scientia.

[5]) Привеждаме цѣлия текстъ отъ Гарро, за да се види, по какъвъ начинъ авторътъ заема. — Garraud, Précis de droit criminel 4-e éd. 1892 p. 6: La morale qui est l'ensemble des lois qui règlent l'exercice de l'activité humaine, en déterminant ce qui est permis, commandé ou défendu, comprend sans doute le droit; *mais sa sphère d'action est plus étendue que celle du droit.* En effet, l'analyse des divers rapports que régit la morale, les fait partager en deux classes distinctes: les uns sont les *rapports extérieurs des hommes entre eux et avec la société dont ils sont membres*i (у г. II. стр. 5). Les autres sont les rapports de chaque individu avec lui-même. Les premiers forment le domain *de droit* ou *morale sociale;* les seconds demeurent l'objet exclusif de la morale pure ou *morale individuelle,* qu'on appelle ainsi par oppositon à la morale réligieuse, qui s'occupe des rapports de l'homme avec Dieu. Le *droit seul peut être sanctionné par les législations humaines.* Dans ce cas il prend le nom de droit *positif* et l'on oppose *à cette partie du droit* dont les préceptes n'ont pas reçu *de sanction* effective, et que l'on désigne sous le nom de *droit naturel* ou *rationnel.*

нарекохме[1]) *общественъ моралъ*." „Обществото, продължава авторътъ, нѣма интересъ да налага силомъ съблюдението на религиозния и индивидуалния моралъ; но има интересъ да санкционира правото или обществения моралъ, който урежда отношенията на хората помежду имъ и къмъ обществото." „Разгледано въ тая смисъль(?), казва авторътъ, правото взема името положително или позитивно право (prend le nom de droit positif у Гарро) въ различие отъ *естественното* или *рационално* право, което обгръща религиозния и индивидуалния моралъ и което не получава никаква ефективна санкция." (стр. 5).

Тукъ имаме единъ случай, въ който г. Йовевъ, като се водилъ слѣпо по единъ чуждъ авторъ (Гарро), се е стремилъ сѫщеврѣменно да състави нѣщо по възможность оригинално и незаимствувано. И ето какво е излѣзло: Гарро въ приведения въ бѣлѣжка текстъ излага традиционното въ Франция учение за различаванье на положителното право отъ така нар. естествено, рационално право и за отношението на послѣдното къмъ другитѣ области на морала.[2]) Споредъ това изложение, което единствено трѣба да е ималъ прѣдъ очи г. Йовевъ при съставяньето на глава II. отъ своя учебникъ, областьта на морала (въ широкъ смисълъ) обгръща 1) религиозния моралъ, 2) индивидуалния и 3) обществения. Обществениятъ моралъ, който урежда отношенията на човѣка къмъ неговитѣ ближни и къмъ обществото, се нарича още право (въ широкъ смисълъ на думата). Обществениятъ моралъ се отличава отъ индивидуалния (чистия) моралъ и отъ религиозния моралъ по това, че само той може да бѫде санкциониранъ отъ човѣшко законодателство. Seul le droit (т. е. общественъ моралъ) peut être sanctionné par les législations humaines. Но това не значи, че цѣлата область на обществения моралъ може и трѣба да бѫде санкционирана; инакъ ще изпадне законодателството въ смѣшение на правото съ морала. Напр. ако рече да санкционира приятелскитѣ длъжности като такива. Санкционираната часть отъ обществения моралъ се нарича положително право, което се противупоставя на несанкционираната часть отъ областьта на обществения моралъ, наричана естествено или рационално право. А какво ни казва г. Йовевъ? Цѣлата область на обществения моралъ добива положителна санкция, и се нарича така разгледана положително право, въ различие отъ естественото или рационално право, което обгръща религиозния и индиви-

---

[1]) Г. Йовевъ казва: *ние различаваме, ние нарѣкохме*. Това е много характерно. Garraud казва on appelle, l'on désigne, l'on oppose, въ съзнание, че излага не *своя* теория, но едно традиционно учение.

[2]) Garraud, който не е привърженикъ на теорията за contrat social, нито адептъ на школата на естественото право (droit naturel, Naturrecht), а въ основнитѣ си възгледи е проникнатъ отъ историческо-социологично схващанье на еволюцията на правото и държавата, все пакъ не може да отърси игото на научната традиция, която кара всѣки френски юристъ да направи поклонъ прѣдъ кумира на droit naturel, свиденъ може би на французитѣ заради политическото значение на тази съвършено неисторическа и невѣрна теория — значение, което тя е имала въ великата франц. революция (провъзгласяваньето на основнитѣ човѣшки права). Garraud нийдѣ въ своето съчинение не прилага положенията на тази теория, нито за обяснение, нито за критика на Code Pénal (нито дори въ учението за наказанията).

дуалния моралъ и което не получава никаква ефективна санкция. Спрѣмо своя източникъ (Гарро) той, значи, въ двѣ нѣща се показва оригиналенъ:

1) отъждествява положителното право съ обществения моралъ, докато споредъ Гарро положителното право е само санкционираната часть на обществения моралъ;

2) нарича естествено или рационално право не несанкционираната часть отъ обществения моралъ (Гарро), ами религиозния и индивидуалния моралъ. — Оригиналностьта на това ново схващанье на естественото право е безсъмнѣнна. Нà-да ли има въ цѣлата школа на естественото право нѣкой, който да е вмѣстилъ религиозния моралъ изобщо въ областьта на правото, па било то и само естествено или рационално право. Може би, обаче, да е това само просто недоразумѣние, причинено отъ много бързо „съставяние“. Ако приемемъ, че нашиятъ авторъ съзнателно е отстѫпилъ отъ Гарро, тогава не можемъ да го не обвинимъ, че е „падналъ въ смѣшение на морала и правото“, разграничението на които е било именно неговата задача въ глава II. Ако положително право и общественъ моралъ се съвпадатъ, тогава е ясно, че длъжности, които ние днесъ считаме за чисто етически, трѣба да получатъ „ефективна санкция“. Но авторътъ не поставя постулати, ами описва днешнитѣ граници на правото. Ясно е, че така погледнато, неговото мнѣние, е съвсѣмъ невѣрно, защото безъ брой външни отношения на хората помежду имъ и къмъ обществото сѫ лишени отъ всѣка правна санкция; отъ друга страна да наричашъ индивидуалния и религиозния моралъ естествено или рационално право, значи да допущашъ, че е възможно и може би желателно да бѫдатъ санкционирани по законодателенъ редъ длъжноститѣ на човѣка къмъ Бога и къмъ себеси. Защото смисълътъ на така нар. естествено право е именно този, че то може, и въ нѣкои случаи дори трѣба да се прѣвърне въ позитивно право.

Отъ казаното до тука ние сме принудени да заключимъ, че авторътъ не е разбиралъ това, което е заемалъ отъ Гарро. Понятието за естествено право[1]) у послѣдния е съвсѣмъ ясно опрѣдѣлено; у г. Йовевъ то се е обърнало на едно безформено чудовище. Ние пó-нататъкъ ще имаме още случай да се повърнемъ върху това; защото авторътъ на нѣколко мѣста въ учебника намира за нужно да аргументира съ това нещастно естествено право и всѣки пѫть почти то добива друго съдържание.

Отношението на правото къмъ морала било споредъ автора (стр. 5) най-добрѣ прѣдставено отъ Ер. Бентамъ, който ги сравнявалъ съ два концентрични крѫга: пò-малкиятъ крѫгъ прѣдставя правото, а пò-голѣмиятъ морала. Подобно сравнение прави и Ортоланъ.[2]) Ако се поставимъ на гледището, споредъ което положителното право е санкционираната отъ човѣшкитѣ законодателства часть на обществения моралъ, горното сравнение е вѣрно. То си остая вѣрно и ако подъ думата право се разбира не само положителното право, но и естественото право, което

---

[1]) Вижъ още Ortolan, Éléments du proit pénale 5-e édit. 1886. p. 7.

[2]) Éléments de droit pénal I. Chap. I. n. 17. p. 7. L'expression de morale, prise dans un sens plus large . . . comprend aussi le droit, qui n'est alors qu'un cercle dans un plus grand.

заедно съ позитивното съставя областьта на обществения моралъ; защото, тъй разбрано, голѣмиятъ кржгъ ще прѣдставя цѣлата область на морала, а малкиятъ — областьта на обществения моралъ. Но у г. Йовева това сравнение не отговаря на неговото разбъркано схващанье, споредъ което, както видѣхме, *правото* въ „собственното значение на думата“ (стр. 5. долу) „се простира само върху оная часть отъ морала, която носи името общественъ моралъ“, а „естественото или рационално право обгръща религиозния и индивидуалния моралъ“ — значи, цѣлата область на морала се отъждествява съ областьта на правото изобщо, часть отъ която прѣдставя положителното право. — Намъ ни се чини обаче, че сравнението съ концентрични кржгове изобщо не прѣдава вѣрно отношението между морала и положителното право: има несъмнѣнно правни норми, които сж съвършено индиферентни откъмъ етична страна. Споредъ това отношението на нравственостьта къмъ правото (което въ наши очи е винаги позитивно) може графично да се прѣдстави съ два взаимно прѣсѣчени кржга. Сравнението съ концентрични кржгове остая вѣрно отъ наше гледище, ако кажемъ, че послушностьта спрѣмо най-индиферентнитѣ откъмъ нравствена страна правни повеления добива етиченъ характеръ, по силата на общата етична норма: „бжди послушенъ на *всички* дѣйствуещи въ страната правни норми“. Но може ли да се приеме сжществуваньето на такова абсолютно нравствено исканье?

Въ глава III. авторътъ опрѣдѣля „мѣстото на наказателното право между другитѣ клонове на правото“. Заето е дѣлението на правото и обоснованието на туй дѣление буквално отъ трактата на Гарро; авторътъ самъ обажда това. Ала ние мислимъ, че поне въ такива уводни въпроси, по които день днешенъ нѣма сериозни контроверсии, нѣма нужда да се прѣвежда буквално отъ другъ учебникъ, както е направилъ авторътъ. Оригинални мисли по такива въпроси не може да искаме, но поне самостоятелна форма, оригиналенъ изразъ — за да личи, че авторътъ е вникналъ въ сжщностьта на наказателното право и е схваналъ отношението му къмъ другитѣ области на правото. Ала авторътъ ни съобщава че принадлежностьта на наказателното право къмъ публичното право била дълго врѣме оспорявана и цитира Руссо и Бентама като противници на приетото днесъ дѣление. Прѣди всичко ние не мислимъ, че на мнѣнието, което е ималъ философътъ Руссо по единъ чисто юридиченъ въпросъ, трѣба да се дава такава важность, щото да се споменува то въ единъ елементаренъ учебникъ по положител. наше наказател. право. Въ такъвъ учебникъ трѣба изобщо да се избѣгватъ контроверсиитѣ, особито контроверсии лишени отъ всѣко актуално значение. Но и безъ това нѣма смисълъ да се привежда тукъ мнѣнието на Руссо, че „наказателнитѣ закони въ сжщность не сж отдѣленъ видъ закони, а сж повече санкция на всички други закони.“ Това схващанье на Руссо нѣма нищо общо съ юридическия въпросъ, дали наказателното право трѣба да се смѣта като часть отъ частното или отъ публичното право на една държава. Въ глава XII-та отъ своя Contrat Social Руссо говори за дѣлението на законитѣ. Той различава четири вида закони (lois) въ свръзка съ своята държавно-философска теория: 1) основни закони или политически закони, които уреждатъ отношенията на цѣлото

къмъ цѣлото или на „суверена“ къмь „държавата;“ 2) граждански закони (lois civiles), които уреждатъ отношенията на членоветѣ по между имъ или на членоветѣ къмъ цѣлото тѣло (la seconde relation est celle des membres entre eux ou avec le corps entier);[1]) 3) наказателни закони (lois criminelles), които произтичатъ отъ отношението между човѣка и закона т. е. отъ непослушностьта спрѣмо наказанието (la désobeissance à la peine), и за тия закони той казва: dans le fond, sont moins une espèce particulière de lois, que la sanction de toutes les autres; и 4) нравитѣ, обичаитѣ и особно общественото мнѣние. Ясно е, че дѣлението на Руссо нѣма никаква свръзка съ дѣлението правото на публично и частно. Неговитѣ lois civiles обгрѫщатъ и публично, и частно право; положението, което въ неговото дѣление завзиматъ наказателнитѣ закони, не бива по никакъвъ начинъ да се противупоставя на положението, което завзима наказателното право спрѣмо другитѣ области на правото, подведени подъ двѣ общи категории: публично и частно право. Можеше да се каже, че въ класическото римско право голѣма часть отъ наказателното право се е смѣтала не като принадлежна къмъ публичното право, което у римлянитѣ се е състояло главно отъ сакралното и отъ държавното право; съ това щѣше да се покаже, че положението на наказат. право се е измѣнило днесъ въ зависимость отъ измѣнения характеръ на прѣстѫпнитѣ дѣяния, много отъ които въ римското право сѫ били delicta privata, когато днесъ (и у насъ) не сѫществуватъ въ този смисълъ *частни* прѣстѫпления, нито *частни* наказания.[2]) — Думитѣ на Бентама „всѣки граждански законъ съставя единъ особенъ титръ(?), който трѣба най-послѣ да се изрази (?) въ единъ наказателенъ законъ,“ които авторътъ привежда, безъ да указва страницата на цитираното съчинение Бентамово, нá-дали ще бѫдатъ разбрани отъ нѣкого. И тѣ се привеждатъ сѫщо за да се покаже, че е било „дълго врѣме спорно, да ли наказателното право принадлежи къмъ публичното право“, и че Бентамъ мислилъ сѫщото, каквото и Руссо. Но за нашия въпросъ нѣма никакво значение, че Бентамъ схващалъ наказателнитѣ закони като санкции на всичкитѣ други правни норми; защото отъ това не слѣдва, че наказателното право не спада въ областьта на публичното право. Подобно схващанье на наказателнитѣ закони срѣщаме у много криминалисти;[3]) но никой отъ тѣхъ не казва, че наказателното право не влиза въ публичното право.

Изреченията на Руссо и на Бентама нашиятъ авторъ ги е помѣстилъ тукъ въ своя учебникъ само защото ги намѣрилъ цитирани у Garraud, Traité théor. et pratique de droit pénal p. 28 (№ 17). Но у послѣдния тѣ се привеждатъ не за да се покаже, че е билъ споренъ въпросътъ, дали наказателното право съставя часть отъ публичното право, както прави г. Йовевъ, който привежда мнѣнията на Руссо и Бентама, слѣдъ като казва: (стр. 7) „Отъ това дѣление на правото се вижда

[1]) Contrat Social. (Издание на Bibliothèque Nationale) p. 77.

[2]) Ср. H. Meyer. Lehrb. d. deutsch. Strafr. S. 59. Binding, Handb. des Strafrechts S. 5, 304. На др. мнѣние Merkel, Lehrb. des Strafrechts, S. 174. и Iuristische Encyclopädie § 283. Ср. още Garraud, Traité I, § 80 note 6.

[3]) Напр. Merkel, Iuristische Encyclopädie 1885. § 281 и въ Holtzendorff, Encyclopädie der Rechtswissenschaft, System. Th. (5-е Aufl.) Philos. Einleitung § 5. S. 10.

че наказателното право съставлява часть отъ публичното право. Но тоя въпросъ е билъ дълго врѣме споренъ.“ Гарро споменава схващаньето на Руссо, слѣдъ като опрѣдѣля сѫщинския прѣдметъ (l'objet propre) на криминалното право: „de sanctionner l'observation des préceptes du droit positif, en menaçant d'une *peine* ceux qui enfreignent ces préceptes *(prévention)*, et en organisant des moyens propres à réaliser cette menace *(répression)*“. И сетнѣ казва: „*On a dit souvent, à raison même* de ce caractère, *en paraphrasant* une idée de J.-J. Rousseau (Contr. social II, 12), que le droit criminel n'était qu'une face de tous les autres droits, qui trouvaient en lui leur sanction.“ [1]) Отъ тукъ се вижда какъ изобщо безразборно е компиліранъ разглеждания тъ учебникъ. Г. Йовевъ казва: „*Руссо* разглежда наказателното право като обратна (?) страна на всички други права, взети заедно (?)“. Нека четецътъ сравни това съ горнитѣ думи на Гарро. Но важното е, че у Гарро (№ 17) схващаньето на Руссо се споменува само инцидентно и не въ свръзка съ въпроса дали наказателното право съставя часть отъ публичното (това се разглежда въ № 16), но за освѣтление на това, че наказателното право е самостоятелна областъ на правото, „distinct des autres espèces de droit“.

Въ глава IV. авторътъ се занимава съ „опрѣдѣление и прѣдмета на наказателното право.“ [2]) Той различава наказателно право въ общъ смисълъ, т. е. правото, *по силата на което се налага наказание на човѣка* (ius puniendi) и въ ограниченъ смисълъ т. е. *сборътъ отъ законитѣ, „които уреждатъ упражнението на правото на наказание.“* Въ този ограниченъ смисълъ той го нарича „наказателно позитивно право.“ Авторътъ, види се, противупоставя на това позитивно наказателно право друго непозитивно, *естествено* (рационално) наказателно право. Но нищо не говори за това. А трѣбаше да го стори, защото инакъ, ако не прави това противупоставянье, изгубя всѣки смисълъ прилагателното „позитивно.“ Освѣнъ това, намъ се чини, че е недостатъчно освѣтлено понятието ius puniendi. Ius puniendi може да се схваща двояко: 1) като „право“ (на държавата, въ днешното наказателно право) да издава наказателни закони; за оправданието на туй „право“ служатъ разнитѣ наказателно-философски теории; 2) като субйективно право на държавата да накаже тогова, който е извършилъ едно дѣяние, описано отъ наказателния законъ и обложено отъ него съ опрѣдѣлено наказание. Това субйективно наказателно право се поражда вслѣдствие на извършванье прѣстѫпно дѣяние, като прѣдвидѣно отъ закона юридично послѣдствие на туй дѣяние; то прѣдполага вече сѫществуванье на съотвѣтенъ наказателенъ законъ. Първиятъ смисълъ нѣма никакво значение въ

---

[1]) Garraud op. cit p. 28. Въ бѣл. 2 привежда Гарро и мнѣнието на Бентама; отъ тукъ го е заелъ г. Й. Гарро споменува обаче и главата: Chap. III. Chaque loi civile forme un titre particulier, qui doit enfin aboutir (г. Й.: да се изрази?) à une loi pénale.

[2]) Въ бѣл. 2. на стр. 9, авторътъ дава слѣдното етимологично обяснение на *уголовное* право. То произхождало отъ голова и съотвѣтствувало на идеята, че всѣко наказание падало върху *главата* на виновния. Наистина много оригинално. По не вѣрно. Този терминъ на руски е въ свръзка съ *уголовное* наказание, което не е нищо друго освѣнъ прѣводъ на poenae capitis (Kapitalstrafen по нѣмски) — смъртно наказание и други тежки наказания въ римското право.

догматичната разработка на дадено наказателно законодателство. Но голѣмо системно значение има jus puniendi, схванато като субйективно наказателно право на държавата. Отъ него трѣба строго да се различава субйективното наказателно *исково* право, сирѣчъ правото да се иска по сѫдебенъ редъ осѫществението на jus puniendi;[1]) това *исково* право (Strafklagrecht) не съвпада винаги съ субйективното наказателно право; послѣдното всѣкога принадлежи на държавата; а правото да се иска по сѫдебенъ редъ (посрѣдствомъ конституиранье на угдавенъ процесъ) неговото осѫществение е при извѣстни прѣстѫпни дѣяния въ рѫцѣтѣ на частни лица. (Вижъ чл. 1—3 Углав. Сѫдопроизводство). Авторътъ, види се, взима jus puniendi въ първия по-горѣ означенъ смисълъ. На него противупоставя наказателното право, като сборъ на законитѣ, които уреждатъ упражнението на правото на наказание; това е обйективното наказателно право. Споредъ нашето схващанье то не само урежда упражнението на правото на наказание, но прѣди всичко *създава* правото на държавата да наказва въ даденъ случай; безъ наказателенъ законъ нѣма и *субйективно* наказателно право. Законитѣ, които уреждатъ упражнението на правото за наказванье, сѫ споредъ насъ само процесуалнитѣ наказателни закони.

На стр. 11 авторътъ твърди, че правото на държавата да наказва е безгранично. Но упражнението на това право се поставя въ границитѣ на извѣстни условия, опрѣдѣлени прѣдварително отъ законодателството. Тукъ авторътъ борави съ jus puniendi въ първия съвсѣмъ не юридиченъ смисъль. Споредъ насъ правото на държавата да наказва не е безгранично, но е ограничено и обусловено отъ сѫществуващитѣ наказателни закони. Да, държавата може да създава такива или онакива наказателни закони; въ тоя смисъль дѣйностьта на държавата (на законодателнитѣ фактори въ нея) на теория не е ограничена отъ нищо. Но това лежи вънъ отъ областьта на положителното право. То е за него въпросъ на сила, на фактъ. Положителното наказателно право въ обйективенъ смисълъ почива върху дадени наказателни закони; създаваньето изобщо на такива закони ще бѫде въ зависимость отъ социялно-философскитѣ възгледи; но да се оперира при догматичното изучванье на дадено наказателно законодателство съ това юридически неуловливо понятие на jus puniendi въ този смисълъ, въ който го употрѣбя авторътъ, ни се вижда погрѣшно въ методологично отношение. — Но и самото твърдѣнье, че правото на държавата да наказва е безгранично, ако има този смисълъ, че държавата има „право“ да създава каквито ще наказателни закони, да прѣдвижда каквито ще наказания за каквито ще човѣшки постѫпки, не издържа критика отъ правно философско гледище. Поне отъ гледището на Ad. Franck, къмъ чието учение за философското оправдание на наказанието се присъединява нашиятъ авторъ, по никакъвъ начинъ не бива да се твърди, че „правото“ на държавата да наказва е *безгранично*.

На стр. 11 авторътъ твърди, че дисциплинарнитѣ наказания не се различаватъ *по сѫществото* си отъ сѫщинскитѣ наказания, (к. н.) но се

[1]) Binding, Handbuch des Strafrechts S. 192—196. Glaser. Strafprocess. I. S. 12 ff.

различавать *сѫществено* отъ тѣхъ по интереситѣ, които защищавать, и по организацията си. Ясность и опрѣдѣленость тукъ съвършено липсвать. Какви *опрѣдѣлени* прѣдстави за дисциплинарнитѣ наказания може да възбуди подобно твърдѣние? Какво трѣба да се разбира подъ *„сѫществото“* на наказанието?

Като изрежда разнитѣ отговори на въпроса, въ що се състои *прѣстѫпното дѣяние*, авторътъ ни обажда, че *най-примитивното* (?) опрѣдѣление било: прѣстѫпно дѣяние е всичко, що нарушава волята на върховната власть. Що не е споменалъ баремъ единъ юристъ, който да е далъ такова опрѣдѣление?

Като отфърля схващаньето, че прѣстѫпно дѣяние е всичко, що е грѣхъ, авторътъ бѣлѣжи, че грѣхътъ е явление, което се отнася до отношението на човѣка къмъ Бога, и за това той *стои вънъ отъ сферата на правото* (стр. 13). Какъ се съгласява това съ дефиницията, която авторътъ дава на естественото или рационално *право?*

На руския криминалистъ Н. Таганцевъ авторътъ приписва слѣдното опрѣдѣление: *прѣстѫпно дѣяние е всѣко посѣгателство върху юридическитѣ отношения, които сѫществуватъ въ даденото врѣме въ даденото общество или държава* (стр. 14).

Авторътъ, както обикновено, не ни посочва, дѣ е далъ Таганцевъ това опрѣдѣление? На стр. 12 въ бѣл. 1 се цитира Н. Таганцевъ, Курсъ русскаго уголовнаго права § 3., като източникъ за цѣлия параграфъ относително опрѣдѣлението на прѣстѫпното дѣяние. Ние нѣмаме на рѫка „курсътъ“ на Таганцева; прѣдъ насъ сѫ Таганцевитѣ (печатани) „Лекціи по русскому уголовному праву“ (1887—1892) 4 Вып. Часть общая“. Въ прѣдговора къмъ тѣхъ Таганцевъ казва (въ 1887 г.), че курсътъ му по общата часть останалъ неизмѣненъ въ основнитѣ си положения отъ 1873 насамъ. А на стр. 41 (вып. I), бѣл. 1 той ни съобщава, че още въ 1873 год. турилъ „въ основата“ на този отдѣлъ на лекциитѣ си теорията на нѣмския криминалистъ Карлъ Биндингъ относително опрѣдѣлението на прѣстѫпното дѣяние. Така че ние имаме пълно право чрѣзъ справка въ споменатитѣ „Лекціи по русск. угол. праву“ да провѣримъ, дали е вѣрно твърдението на г. Йовевъ; толкозъ повече че цитираното отъ г. Йовевъ издание на „Курсъ русскаго угол. пр.“ е отъ 1874—1880 год. — Въ своитѣ „Лекціи“ Вып. I (1887) стр. 37 (№ 30) четемъ: На ... вопросъ: что переступаетъ или нарушаетъ учинившій преступное дѣяніе? мы получаемъ отвѣтъ: нормы права, тѣ веленія авторитетной воли, коими регулируются наши юридическія отношенія другъ къ другу или къ цѣлому — къ обществу, или государству, тѣ приказы и запреты, о неисполненіи коихъ говоритъ описательная часть закона уголовнаго“. Съ туй опрѣдѣление Таганцевъ се присъединява къмъ така наречената Normentheorie, създадена и разработена отъ К. Биндингъ. Но като намира това опрѣдѣление недостатъчно пълно и формално, той изслѣдва, по какъвъ начинъ дѣйствително става прѣстѫпваньето на „нормитѣ“ и намира, че тѣ сами по себе не сѫ нарушими, но се нарушаватъ само въ реалното си битие, посрѣдствомъ посѣгател-

ство върху интереситѣ и благата, които се закрилятъ отъ нормитѣ (op. cit. стр. 37—44), и дохажда до слѣдното заключение: *„преступнымъ почитается дѣяніе, посягающее на юридическую норму въ ея реальномъ бытіи;* или, выдвигая болѣе не форму, а содержаніе этого понятія, — дѣяніе. *посягающее на охраненный нормою юридическій интересъ“* (op. cit. стр. 44). Това опрѣдѣление схваща прѣстжпното дѣяние като нарушение т. е. неизпълнение на обйективна норма посрѣдствомъ „посѣгателство“ върху интереса или благото, за закриля на което сжществува нормата. Да бѣше поне казалъ г. Йовевъ посѣгателство върху „интереситѣ“, вмѣсто „юридическитѣ отношения“, щѣше малко да се приближи до смисъла на Таганцевото опрѣдѣление. Но опрѣдѣлението, което въ нашия учебникъ се приписва Таганцеву, не само че не отговаря никакъ на смисъла на неговата дефиниция, ами е и само по себе съвършено несъстоятелно — и ние не можемъ повѣрва да е опрѣдѣлялъ нѣкой криминалистъ по такъвъ начинъ прѣстжпното дѣяние. Убийството или тѣлесната поврѣда напримѣръ могатъ ли се схвана като „посѣгателство върху юридическо отношение?“ Намъ ни е просто необяснимо какъ е могълъ г. Йовевъ да припише на Таганцева подобна дефиниция.

Пò-нататъкъ нашиятъ криминалистъ прави втора грѣшка, още пò-необяснима отъ показаната. Това ужъ Таганцево опрѣдѣлене той смѣта за *„по-обширно развитие на опрѣдѣлението на Фейербаха,“* което споредъ г. Йовевъ гласѣло тъй: *„прѣстжпно дѣяние е всѣко отрицание на правнитѣ норми“*. Прѣди всичко авторътъ трѣбаше да обади на своитѣ млади читатели кой е тозъ Фейербахъ? Или това е излишно въ единъ учебникъ? Авторътъ не посочва, дѣ е намѣрилъ това опрѣдѣление. Че той не е консултиралъ направо Файербаха, въ това никакъ не се съмнѣваме. Неговъ постояненъ обичай е да взима отъ дѣто и да е, той не чувствува научното задължение да се черпи направо отъ източника, а не отъ втора и третя ржка. Послѣдното е, разумѣва се, много пò-лесно. Но и отъ Таганцева не може да е взелъ това ужъ Фейербахово опрѣдѣление. Намъ обаче ни се чини, че той и Таганцева не е челъ. На стр. 38 („Лекціи и пр.“) Таганцевъ ето какъ прѣдава дефиницията на Файербаха:[1] „. . . Фейербахъ опредѣляетъ преступленіе какъ дѣяніе, нарушающее (?) угрозу уголовнаго закона и посягающее на чьелибо право“. Какъ е станала чудната метаморфоза, та отъ това опрѣдѣление се е получило опрѣдѣлението въ нашия учебникъ, ще чакаме да ни обясни самъ авторътъ. И за да покажемъ още пò-хубаво каква каша е забъркалъ г. Йовевъ, ще забѣлѣжимъ, че приведеното отъ него ужъ Фейербахово опрѣдѣление е собствено, не точно прѣдадена, дефиницията на днешния криминалистъ Биндингъ. Само че у него всѣко нарушение (отрицание) на правнитѣ „норми“ е деликтъ, прѣстжпно дѣяние въ широкъ смисълъ на думата, но не всѣко отрицание на „нормитѣ“ е обложено

---

[1]) Анселмъ Файербахъ (1775—1833), баварски криминалистъ; създатель на тъй наречената *теория на психологичното принуждение.* Философски правнитѣ му възгледи почиватъ върху теорията на *естественото* право и на обществ. договоръ. — Гениаленъ писатель.

съ наказание прѣстжпно дѣяние т. е прѣстжпно дѣяние въ смисълъ на днешнитѣ наказателни закони.[1])

Послѣдното опрѣдѣление, което ни съобщава авторътъ на стр. 15 (всѣко дѣяние, което посѣга върху едно защитено отъ нѣкоя юридическа норма благо подъ страхъ на наказание се нарича прѣстжпно дѣяние) е именно това, що ни дава Таганцевъ. Но г. Йовевъ и тукъ не ни казва, отъ дѣ е зелъ тази дефиниция; той само ни увѣрява, че това е опрѣдѣлението, къмъ което днешната наука клони най-много, и привежда за свидѣтель, че това е така, г. Никова, безъ да посочва и тукъ страницата отъ неговото „Рѫководство по общата часть на наказ. законъ.“ Не можемъ друго яче си обясни това странно литературно явление, освѣнъ като приемемъ 1) че авторътъ не знае, какво именно Таганцевъ дава това опрѣдѣление, основанъ върху Биндинга; 2) че авторътъ не *самъ е позналъ*, че днешната наука клони най-много къмъ него, а 3) че е заелъ просто това опрѣдѣление отъ Рѫководството на г. Никова, безъ даже да е надникналъ въ Таганцева; инакъ нѣмаше да му приписва онази дефиниция, която била ужъ по-широко развитие на Файербаховата[2]). Па и не е вѣрно, че казаното „теоретическо“ опрѣдѣление, както го дава авторътъ, се прѣвежда на езика на полож. законодателство така: *„всѣко дѣяние, което е забранено отъ наказателнитѣ закони, се нарича прѣстжпно дѣяние.“* Послѣдователитѣ на Биндинговата „нормена теория“, къмъ които се числи и Таганцевъ, отъ когото посрѣдствомъ г. Никова е взелъ нашиятъ авторъ горното опрѣдѣление, нѣма никога да се съгласятъ, че направениятъ прѣводъ на езика на полож. законодателство прѣдава вѣрно мисъльта, що се съдържа въ него; тѣ ще кажатъ, вѣрни на нормената теория: *прѣстжпление е всѣко дѣяние, забранено отъ нѣкоя норма и обложено отъ наказателния законъ съ опрѣдѣлено наказание.*[3])

---

[1]) Файербахъ различава Verbrechen въ тѣсенъ смисълъ и Vergehen, Polizeiübertretung — прѣстжпление и полицейско нарушение. Първото схваща като нарушение на правата на поданицитѣ въ държавата или на самата държава, създадена чрѣзъ договоръ. Тия права споредъ него сжществуватъ независимо отъ упражнението на държавната власть и отъ изявлението на държавната воля. (Lehrbuch des gemeinen ... peinlichen Rechts. 14-о изд. Giessen 1847. § 21. p. 45). *Полицейското нарушение* прѣдставя нарушение на особното право на държавата да иска неизвършванье на специялно запрѣтени отъ полиц. закони дѣяния, които поданицитѣ първоначално сж могли да извършватъ. (Ibid. p. 46). Това Файербахово разграничение е въ свръзка съ неговитѣ естественоправни възгледи.

Ето собственитѣ думи на Файербаха относително Verbrechen im weitesten Sinne: (Das Verbrechen)... ist... eine unter einem Strafgesetze enthaltene Beleidigung oder *eine durch ein Strafgesetz bedrohte, dem Rechte eines andern widersprechende Handlung“* (Прѣстжпление е... дѣяние, заплашено отъ наказ. законъ, което противурѣчи (нарушава) правото на другиго“). Смѣтайки всѣко прѣстжпление за Rechtsverletzung, Файербахъ е билъ принуденъ да насили понятието на субйект. право при много прѣстжпления; напр. богохулството той причислява къмъ обидитѣ; прѣлюбодѣянието къмъ нарушенията на права, произтикащи отъ договори. Вж. Таганцевъ, op. cit. I. стр. 39.

[2]) Н. Никовъ, Рѫководство, стр. 7: „прѣстжпление е онова дѣяние, което посѣга върху единъ защитенъ отъ нѣкоя юридическа норма интересъ подъ страхъ на наказание.“ Оригиналностьта на г. Йов. е въ това, че е замѣнилъ „интересъ“ съ благо. На стр. 8 говори Никовъ за блага.

[3]) Въ сжщата грѣшка изпада и г. Никовъ: стр. 7: прѣстжпление е прѣстжпванье, погазванието на углавния законъ.

Споредъ Normentheorie не наказателнитѣ закони забраняватъ, а нормитѣ; наказ. закони само опрѣдѣлятъ наказание за неизпълнение на нормитѣ.

Тази нормена теория и свръзката ѝ съ истинското Таганцево опрѣдѣление сѫ за нашия авторъ нѣща съвършено неизвѣстни.

Къмъ дефиницията на прѣстѫпното дѣяние, която авторътъ погрѣшно приписва Таганцеву, той бѣлѣжи, че *понеже юридически отношения сѫществуватъ не само въ наказателна смисъль, но и въ смисъль на всичкитѣ други клонове на правото, то става нужда да се обясни посѣгателството на кои отъ тѣхъ се счита прѣстѫпно дѣяние.* Ако разбираме добрѣ смисъла на тази „обяснителна бѣлѣжка," авторътъ намира критикуваното опрѣдѣление неточно (много широко) и приема, че е допустимо да се схване прѣстѫпното дѣяние като „посѣгателство" върху сѫществуващи юридически отношения въ наказателенъ смисълъ. Нелѣпостьта на такава мисъль е ясна. Юридично отношение въ наказателенъ смисълъ сѫществува само между държавата, обладателката на jus puniendi, и прѣстѫпника и се поражда именно като послѣдица отъ извършеното вече прѣстѫпно дѣяние; отъ послѣдното се ражда конкретното право на държавата (което въ днешното право е сѫщеврѣменно нейнъ дългъ) да наложи на нарушителя на нормата прѣдвиденото въ наказателния законъ наказание, и съотвѣтното задължение на прѣстѫпника, да прѣтърпи това наказание. Очевидно, прѣстѫпното дѣяние не може да се схване като посѣгателство върху туй „юридическо отношение въ наказателна смисъль." Описаното наказателно-правно отношение, възникнало като послѣдица отъ извършено прѣстѫпление, може наистина да бѫде нарушено или отъ самия прѣстѫпникъ, ако той не иска да прѣтърпи законното наказание, като се отклони отъ углавното прѣслѣдванье или осуети изпълнението на наказателната присѫда, или отъ трети лица, които спомогнатъ да остане прѣстѫпникътъ ненаказанъ. Посѣгателството върху наказателноправното отношение между прѣстѫпника и държавата се наказва споредъ нашето право само когато произлиза отъ дѣйствия на трети лица, не „ближни" прѣстѫпнику. (Чл. 340 и 343 Наказ. Законъ). Но това е едно специялно прѣстѫпление, по което не може и не бива да се опрѣдѣля прѣстѫпното дѣяние изобщо. — Какви юридически отношения въ наказателенъ смисълъ е ималъ на умъ авторътъ, не знаемъ. Но ако има неговата „обяснителна бѣлѣжка" изобщо опрѣдѣленъ смисълъ, той неможе да бѫде другъ, освѣнъ този, който ние му дадохме пó-горѣ.

Това, що казва авторътъ на стр. 15 и 16 за системата на наказанията, е заето буквално отъ Garraud, Traité ... du droit pénal français № 11, p. 18—19. Това заеманье е не само заеманье на мисли, но и на думи. А тамъ, дѣто авторътъ иска да прѣдаде пó на кѫсо мисъльта на Гарро, съкращава така, че се добива съвсѣмъ неопрѣдѣлена мисъль. Отъ думата: *La souffrance* до ... dans son patrimoine et ses droits (p. 18) авторътъ ни е далъ буквалень прѣводъ. („Главния елементъ на наказанието е" (стр. 15) до „върху неговото имотно състояние и права" (стр. 16). 9-тѣ реда, що слѣдватъ, искатъ да прѣдадатъ пó-накратко казаното отъ Garraud на стр. 19, но при това резюмиранье нашиятъ авторъ е

осакатилъ мисъльта на своя „ржководитель“, като не е посочилъ, че *лишението отъ свобода* (l'emprisonnement avec les variétés de régime et de durée auxquelles il se prête) е *едното* наказание, съ което модернитѣ законодателства се стремятъ да замѣнятъ „старото множество на всевъзможни (?) наказания“. А това опущение е важно. И тъй и тъй заема авторътъ — баремъ да избѣгва такива неопрѣдѣлени резюмирания.

Цѣлата глава V. озаглавена: „Отношение на наказателното право къмъ криминалната социология“ е заета отъ Garraud, Traité стр. 5—16, както и самъ авторътъ обажда. И тукъ ниедна самостоятелна мисъль; слѣпо, рабско прѣвежданье или парафразиранье. И понеже авторътъ е ималъ прѣдъ себе си издание отъ 1886. г. затова и въ оскжднитѣ си литературни указания, всецѣло прѣписани отъ Гарро, той не отива пò-далечъ отъ 1886 год., когато „учебникътъ“ е писанъ на 1899 год.! — Поне да се бѣше показалъ въ това оригиналенъ да посочи нѣкои пò-важни съчинения по разглеждания въпросъ, излѣзли въ 13-тѣ години, които лежатъ между трактата на Гарро и негова учебникъ. (Намъ ни е чудно, защо авторътъ не е взелъ баремъ да се ползува отъ второто издание на трактата на Гарро, което излѣзе въ *1896 г.?)*. Въ това лишено отъ всѣка оригиналность заемствуванье ние не виждаме нѣкакво усилие на автора самъ да си пораздвижи умътъ и да вникне въ сжщностьта на спора, който се води между класичната школа и Scuola nuova. Инакъ той щѣше да види, че отстжпката, която прави Гарро на послѣдната, е свързана съ една принципиялна непослѣдователность: той[1]) се задоволява съ една *относителна свобода на волята* при дадено milieu, която е достатъчна да задължи отговорностьта на прѣстжпника; но тази относителна свобода е все пакъ за Гарро свобода въ индетерминистиченъ смисълъ, равнозначна слѣдователно на относителенъ libre arbitre; а относителенъ libre arbitre е, споредъ насъ, contradictio in adjecto. Истината е, че да отричашъ свободата на волята въ индетерминистиченъ смисълъ, не значи да отричашъ отговорностьта на човѣка за неговитѣ съзнателни дѣйствия. Отговорностьта е напротивъ възможна само, ако се приеме, че човѣкъ при своитѣ дѣйствия е подчиненъ на закона на психологичната причинность, така че неговитѣ дѣйствия сж вѣренъ, адекватенъ изразъ на неговата истинска природа. Не му е тукъ мѣстото да развиемъ тази наглѣдъ парадоксална мисъль;[2]) ние искахме само да покажемъ, че авторътъ можеше малко пò-самостоятелно, пò-критично да се отнася къмъ мнѣнията, изказани отъ негова ржководитель.[3]) Но за това

[1]) Garraud, op. cit. p. 7, 11.

[2]) Ср. Wundt, Ethik, S. 462—493. Хефдингъ, Психология VII. Б. (Höffding Psychologie S. 474). Höffding, Ethik Кар. V. Павелъ Жане, учебникъ по Етика, прѣв. отъ д-ръ Ив. А. Георговъ, 1898. Въ притурката отъ прѣводача стр. 114. — Merkel. Ad. въ Zeitschrift f. die gesamte Strafrechtswissenschaft 1881 (I) S. 560—574; Merkel Ad. Lehrbuch des deutsch. Strafrechts 1889 S. 72 (§ 28).

[3]) Като примѣръ за влиянието на „физическитѣ фактори“ върху прѣстжпностьта Гарро привежда и това, че убийства ставать пòвече лѣтѣ, кражби — пòвече зимѣ. За горещината може да се приеме, че подклажда чрѣзъ въздѣйствието си върху организма у човѣка кръвнишкитѣ инстинкти; но може ли да се прѣдположи, че студътъ самъ по себе така дѣйствува върху нервитѣ, щото кара пòвече да се краде? Тукъ причинитѣ сж изключително социялни: зимѣ мизерията пò се чувствува. Но нашиятъ авторъ прѣписва отъ Гарро безъ да си даде трудъ самъ да пообмисли, прѣди да заеме нѣщо.

се изисква да си запознатъ много добрѣ съ литературата на прѣдмета и да не се задоволявашъ само съ *една* книга, която *случайно* ти се е паднала на ржка, когато си взелъ похвалното рѣшение, да „туришъ основния камъкъ на нашата народна научна литература по наказ. право.“

Въ глава VI. авторътъ говори за „законность (?) и основа на правото на наказание;“ при това той обажда, че „за *съставяньето* на тая глава *имилъ прѣдъ очи главно* съотвѣтната часть отъ *прѣвъзходното* съчинение на Ad. Franck: Philosophie du droit pénal, стр. 12—95.“ Какво смѣшение на понятията; да прѣписвашъ, да прѣвеждашъ буквално, значило да „съставяшъ!“ Въ цѣлата тази глава ние не намѣрихме нито единъ периодъ, нито едно прѣдложение, което да не е *буквалень прѣводъ* отъ цитираното съчинение на Franck; авторътъ дори не се е помжчилъ съ *свои думи* да резюмира изказаното отъ Франка тамъ, дѣто не е намиралъ за добрѣ да поднесе на читателитѣ си всичкитѣ думи на парижкия професоръ, ами просто е изпущалъ прѣдложенията, които прѣдставятъ пó-широко развитие на нѣкоя мисъль; така щото цѣлата шеста глава не прѣдставя друго, освѣнъ ту пъленъ, ту съкратенъ (но не чрѣзъ резюмиранье) прѣводъ отъ Франковото съчинение стр. 12—95.

Франкъ, който не е юристъ, излага и подфърля на критика различнитѣ теории, съ които прѣдимствено французски философи и писатели сж се мжчили да оправдаятъ властьта на държавата да наказва прѣстжпницитѣ. Той излага мнѣнията и на такива писатели, които не заслужватъ да имъ се дава мѣсто въ единъ прѣдназначенъ за юристъ учебникъ; кой криминалистъ ще обърне сериозно внимание на истеричнитѣ извѣяни излияния на единъ фанатизиранъ и надъханъ отъ злоба писатель, като Жозефъ де Местръ? Франкъ, като *философъ*, може да се занимава съ неговата „теория“, но единъ юристъ?

А дѣ остаятъ теориитѣ на нѣмскитѣ криминалисти и философи, като Колеръ, Велкеръ, Щалъ, Баръ, Кантъ, Хегелъ, Файербахъ, Бауеръ, Мартинъ, Гролманъ, Кестлинъ, Бернеръ, Абегъ, Хайнце, Меркелъ, Листъ и др.? За тѣхъ Франкъ не говори нищо въ своето „прѣвъзходно“ съчинение, и слѣдователно и г. Йовевъ нѣма нищо да каже на своитѣ млади читатели за тѣхъ. Рѣшилъ еднажъ да не си задава излишенъ трудъ да проучи самъ пó-главнитѣ наказателно-правни философски теории, които иматъ дѣйствително значение и за юриста, трѣбаше поне да избере пó-надѣженъ ржководитель отъ Франка; на-ли привежда и Таганцева между тия, по които се е водилъ при „съставяньето“ на учебника си, защо не е прѣдпочелъ него? Тамъ поне щѣше да намѣри единъ наистина прѣвъзходенъ прѣгледъ върху *всички* пó-важни теории.[1]) — Прието е да се разпрѣдѣлятъ различнитѣ теории, които опрѣдѣлятъ цѣльта и сжщностьта на наказанието и споредъ това обосноваватъ правото на държавата да наказва, на абсолютни, релативни и смѣсени. Това дѣление е необходимо отъ юридическа гледна точка; установяваньето на тия три категории се диктува отъ различното юридично схващанье сжщностьта на наказанието: споредъ това, да ли то само по себе си може да се оправдае, или споредъ нѣкоя цѣль, която се гони съ него.

---

[1]) Н. Таганцевъ, Лекціи по русск. угол. праву. Вып. III.

Ние нѣма да кажемъ нищо по сѫщество за тази глава отъ учебника на г. Йовева защото нашата цѣль не е да критикуваме „прѣвъзходното“ съчинение на парижкия философъ, а къмъ самъ г. Йовевъ абсолютно нищо не ни е казалъ свое въ нея, ако не смѣтаме за такова мнѣнието му, че Франкъ е далъ едничкото вѣрно разрѣшение на въпроса: дѣ лежатъ законностьта и истинската основа на правото на наказание (стр. 44). Ала намъ се чини, че съ едно „струва ми се, че мнѣнието на еди-кого си е най-вѣрно“, безъ да давашъ за това „струванье“ доводи, не може да ти даде право да казвашъ, че и ти имашъ нѣкакво мнѣние по въпроса. Въ тази глава нашиятъ авторъ още на едно друго мѣсто изказва *своето* мнѣние: (стр. 46, бѣл. 1). Франкъ казва: въ обществения животъ правото на самосъхранение . . . не е освѣнъ право на законна защита, или поне правото на защита е една нераздѣлна и необходима часть отъ правото на самосъхранение. И понеже Faustin Hélie не сподѣля идеята на Франка, че правото на самосъхранение въ обществения животъ е право на законна защита, г. Йовевъ, слѣдъ като цитира думитѣ на Фостенъ Хели казва: „въ слѣдствие на това (?) [на думитѣ на Faustin Hélie] ние мислимъ, че е пò-право да се вземе втората пропозиция отъ цитираната фраза на нашия авторъ т. е. *че правото на законна защита и т. н.*“ Въ думитѣ: *„ние мислимъ че е пò-право“*, безъ да се казва, защо така мислимъ, се сѫстои оригиналностьта на автора.

Освѣнъ това, авторътъ не съзнава каква методологична грѣшка прави, като излага разнитѣ теории съ думитѣ на Франка и подиръ това привежда въ кавички думитѣ на сѫщия Франкъ, съ които тоя оборва изложенитѣ теории. Незнае ли авторътъ, че всѣко изложение на едно чуждо мнѣние обикновено става подъ влиянието на оцѣнката, която ние правимъ за него? Е каква тежина могатъ има думитѣ на Франка, приведени за да се обори една теория, изложена пакъ съ неговитѣ думи? — Никакъ не ни прави хубаво впечатление, дѣто авторътъ не е турилъ цѣлата VI. глава въ кавички, а само на стр. 33—34. Излиза, като че останалото е литературна собственость (поне по отношение на формата) на автора, когато въ сѫщность той немилостиво е . . . прѣвелъ Франковитѣ фрази. Ето примѣри:

Franc op. cit, p. 15.... Pour avoir le droit de punir disent les hommes de ce parti, la plupart jurisconsultes . . . il faudrait remplir diverses conditions qui sont au dessus de notre nature. Il faudrait savoir exactement ce qui est bien et ce qui est mal; il faudrait connaître les différents degrés de culpabilité de ceux qui tombent sous le coup de la loi pénale: car la culpabilité n'est pas déterminée par l'action seule, mais par une foule de circonstances tout intérieures et inaccessibles pour la plupart à notre faible vue. Enfin, au lieu de l'arbitraire qui règne dans la plupart de nos codes, il faudrait déterminer avec précision etc. etc. А г. Йовевъ (стр. 27) (безъ да е турилъ кавички — значи *съставилъ* е слѣдното): „Онзи, който желае да наказва трѣба — казва тая школа (която брои много послѣдователи между съврѣменнитѣ юристконсулти) да отговаря на много условия, които не сѫ присѫщни (?) на човѣка. Той трѣба да знае точно, какво нѣщо е добро и зло; той трѣба да умѣе да разпознава разнитѣ степени на виновность, понеже виновностьта не се опрѣдѣля само отъ извършеното

дѣйствие, но отъ единъ купъ обстоятелства чистовѫтрѣшни и недостѫпни за нашитѣ слаби възрѣния (?). И най-послѣ, вмѣсто ония произволни наказания, които пълнятъ нашитѣ кодекси, трѣба съ най-голѣма точность и пр. пр. . . . .“ Коментари сѫ излишни. — Нѣма нужда да привеждаме други примѣри; трѣбало би да прѣпишемъ цѣлата шеста глава. Поне да е прѣвеждалъ съ пълно разбиранье; ами и то на много мѣста липсва. Напр. на стр. 31 той казва: *Слѣди* (н. к.) отъ доктрината на тая школа („на школата на индивидуалното право, подкрѣпена отъ хипотезитѣ относително едно естествено състояние, прѣдшествуеще обществото и единъ общественъ договоръ“) *ние забѣлѣзваме* (много е забѣлѣзалъ г. Йовевъ) *дори* въ *съчиненията* на Гроциуса и Пуфендорфа, но Локе и *Руссо* сѫ, които сѫ ѝ дали най-пълна форма“. Авторътъ не знае, види се, че именно Гроциусъ и Пуфендорфъ, особно първиятъ, се смѣтатъ за основатели на тая „школа“, *слѣди* отъ доктринитѣ на която се намиратъ *дори* у тѣхъ. Все едно като да кажемъ: *Слѣди* отъ хелиоцентричното схващанье на вселенната се намиратъ *дори* въ съчиненията на Коперника. Вината за всичката тази безсмислица се крие въ това, че нашиятъ авторъ невѣрно е прѣвелъ думата germe (зародишъ) съ „слѣди“. Франкъ казва: (op. cit. p. 24): Cette doctrine . . . . . se trouve déjà *en germe* dans les oeuvres de Grotius et de Pouffendorf; mais c'est Locke (и Руссо, притурилъ отъ себе си нашиятъ авторъ) qui lui a donné sa forme la plus accomplie.

Освѣнъ тази грѣшка, г. Йовевъ допусналъ и друга. Той говори за „слѣди отъ *доктринитѣ* на тази школа“, когато Франкъ има прѣдъ очи *една доктрина* на тази школа, доктрината която се отнася до въпроса за философското основание на правото на наказание. И въ свръзка съ това Франкъ нарочно не споменува Руссо при Локе, защото Руссо нийдѣ специялно не се е занимавалъ съ този въпросъ, а само пѫтемъ го засѣга въ своя Contrat Social (Livre II. Chap. V. Du droit de vieet et de mort), и то само относително правото на държавата да налага смъртно наказание. — Доколко нашиятъ авторъ е билъ въ всѣко отношение несамостоятеленъ при съставянието на тази глава се вижда и отъ това, дѣто е далъ мѣсто въ своя прѣгледъ и на френологичната теория на френолога д-ръ Галлъ, теория въ самитѣ си френологични основи, отдавна осѫдена отъ днешната физиология и психология. Тази „теория“ нѣма нищо общо съ днешната антропологична теория на италиянската *nuova scuola,* която почива върху модерната физиология и психиатрия, и на която трѣбаше да се даде мѣсто тука въ този прѣгледъ; но въ нашия учебникъ се говори за нея въ отдѣлна глава, която вече разгледахме. А защо въ отдѣлна глава? Просто за това, че *се харесала* г. Йовеву съотвѣтната глава отъ трактата на Гарро. И това се нарича строго систематиченъ учебникъ!

Въ глава VII. авторътъ се опитва да даде единъ кратъкъ историченъ прѣгледъ върху историята на наказателното право. Главенъ източникъ е билъ Prins съ цитирания вече пò-горѣ литографиранъ курсъ. Авторътъ не го посочва. Пò-хубаво щѣше да направи да бѣше прѣвелъ

§ IV отъ Précis de droit criminel на Garraud. Тогава нѣмаше да пропусне да каже на младитѣ юристи, че първитѣ законници у всички народи сѫ били прѣдимствено наказателни закони. А това е важно за характеристиката на правната история. Даденото въ глава VII. е повечето почти букв괸енъ прѣводъ отъ Prins. *Оригинално* е у нашия авторъ дѣлението на наказател. право по територия на източно и европейско. Защо пъкъ по територия, а не по народи? Или по-вѣрно дѣлението трѣба да стане по народи и по врѣме, защото еволуцията става въ врѣмето. *Източното* право било теократично и не еволуирало. Но теократично е било и наказателното право въ Мексико и Перу. Мексико и Перу въ „Истокъ" ли влизатъ? Ако се има прѣдъ очи историята на наказателното право у *всички* народи, които сѫ достигнали извѣстенъ културенъ животъ, нѣма смисълъ да се дѣли, и при това по територия (?) наказ. право (т. е. историята му) на *източно* и *европейско*. Това, което казва нашиятъ авторъ за характеристика на източното (?) наказ. право, е прѣписано отъ Prins[1]) и Garraud[1]). — „Европейското наказателно право може да бѫде раздѣлено по врѣме, защото приема характерътъ на врѣмето". По-голѣма опрѣдѣленость отъ това не може да се иска. Наказателното право на римлянитѣ (отъ коя епоха?) било сѫщо такова, каквото е било у Гърцитѣ. Благодаримъ за такова поучение. Послѣ авторътъ казва: „Но слѣдъ паданието на републиката то деградира, а именно, прѣстава да признава равенството между гражданитѣ, става деспотическо и фаворизирва (?) терорътъ." Това е съкратенъ прѣводъ отъ слѣднитѣ Prins'ови думи (op. cit. p. 4): „A Rome, le droit répressif, *depuis la chute de la république, prend un caractère despotique*, qui va jusqu'aux plus terribles cruautés; *il n'admet pas l'égalité des citoyens;* il manque essentiellement d'unité; *il organise le terrorisme* . . . ." — Казаното въ нашия учебникъ за наказателното право въ срѣднитѣ вѣкове е сѫщо прѣводъ отъ Prins (op. cit. p. 4—5). Незнаемъ защо авторътъ нарича *свѣтското* право на германскитѣ племена и народи *държавно* право. То не е било никакво *държавно* право. Или *свѣтско* (въ противуположность на *черковно*) и *държавно* е все едно? Вината е у Prins. Той казва *droit de l'État* — това значи право, създадено отъ държавата. *Държавно* право има технично значение = Staatsrecht; а droit de l'État е *staatliches* Recht.

Трѣба да отбѣлѣжимъ нѣколко *оригинални* фрази, съ които авторътъ е прошарилъ прѣвода: „макаръ и погрѣшно въ основата си, то (германското право) се развива бърво". Като че ли нѣщо, което е погрѣшно (за нашитѣ днешни възгледи) въ основата си, не може да се развива. „Но и то се спира на една *незавидна* (?) висота (?), вслѣдствие (?) на безбройнитѣ произволи и жестокости на феодалната анархия". Това е *воленъ* прѣводъ отъ Prins (стр. 5): „Le droit germanique arrive à un *splendide développement* dans les échevinages,[2]) mais il se perd au milieu de l'arbitraire, des brutalités de l'anarchie féodale".

---

[1]) Prins, Résumé de droit pénal. Cours professé à l'Université de Bruxelles. (автограф.) 1887. p. 3. Garraud, Précis p. 16.

[2]) Schöffengerichte, сѫдътъ (повечето състоящъ отъ народни елементи) на scabinитѣ (Schöffen).

Това, що говори авторътъ на стр. 52 (§ 30) за влиянието на франц. революция върху наказателното право, е сѫщо буквалень прѣводъ отъ Prins (op. cit. p. 6). Оригинална е прибавката за Отом. Наказ. Законъ. На края на този § авторътъ споменува между новоизработенитѣ наказателни закони и наказ. законъ на Швейцария. Това е наизустъ писано. Швейцария и до сега още нѣма общъ наказ. кодексъ. А холландскиятъ наказ. законъ защо не се споменува въ това суммарно изброяванье?

V.

Съ глава VIII влизаме вече у дома си. Тя говори за дѣйствуващето наказателно право въ България. Ние очакваме едно цѣлно и точно изброяванье на *всички* негови източници. Ала авторътъ ни дава (стр. 55) само едно повръхно споменуванье на специялнитѣ наказетелни закони, завършено съ едно многозначително „и др.“ Такава неточность въ единъ учебникъ относително източницитѣ на наказателното право показва колко леко е гледалъ авторътъ на работата си. И закони така ли се привеждатъ, само съ заглавието си? Ами дата на утвърдението, на обнародваньето, на влизаньето имъ въ сила? Но и самитѣ заглавия на законитѣ не сѫ вѣрни. Ние имаме „Законъ за прѣстѫпницитѣ, които се наказватъ отъ селско-общинскитѣ сѫдове“ отъ 18. XII. 1887 г. Обнар. на 17. юни 1888, а въ „учебника“ стои „*Законътъ за прѣстѫпнитѣ дѣяния, наказуеми отъ селско-общинскитѣ сѫдове*“. Въ учебника на Гарро авторътъ е можалъ да види съ каква точность сѫ приведени *всичкитѣ* източници на дѣйствуващето въ Франция общо и специялно наказателно право (p. 46). Ами фискалнитѣ закони, наказателнитѣ разпоредби на които сѫ тъй чувствителни за нашия народъ? Тѣ никакъ не фигуриратъ между източницитѣ на нашето наказателно право. Това е грѣшка непростителна.

На стр. 55 (§ 32) авторътъ е заелъ казаното отъ Prins въ курса му стр. 12 относително необходимостьта да се дѣли наказ. право на общо и специялно, като е изоставилъ това, което Prins на кратко казва за отношението между общото и специялно наказ. право, като тълкуванье на art. 5 и 100 отъ Code pénal belge. У насъ този въпросъ е отъ голѣма практична важность и авторътъ трѣбваше да обясни какъ се разбира чл. 538 ал. 3 отъ Наказ. Законъ. Но за да се направи това, трѣба малко самостоятелно изучванье и мисленье; Prins за този въпросъ не може да помогне.

На стр. 56 авторътъ не намира за нужно да изброи точно всичкитѣ прибавки и измѣнения, на Отом. Наказ. Законъ, направени отъ нашето законодателство. А можеше по този поводъ да даде една кратка характеристика на историята на нашето наказ. право отъ освобождението на насамъ. Но за такава работа не би можалъ да намѣри спасителна поддрѫжка у други автори.

На края на тази глава авторътъ се е помѫчилъ да даде характеристика на нашия наказателенъ законъ въ сравнение съ прѣдходния Отом. Наказ. Кодексъ, но нищо сѫществено не казва. Въ него имало цѣлость, пълнота и система. А главнитѣ недостатъци на Наказ. Законъ се състоятъ споредъ автора въ това, че той се *отдалечилъ* отъ сѫще-

ствуващето до сега у насъ наказателно право и че е *извънмѣрно* строгъ. Първото е безсмислица, второто не е вѣрно. Относително първото авторътъ нѣма свои доводи, а привежда думитѣ на г. С. Бобчевъ въ Юридически Прѣгледъ год. IV, кн. VIII.

Споредъ г. Бобчевъ, трѣбало за изходна точка на наказателната форма да се вземе дѣйствуванция до сега наказателенъ законъ — копия на французкия Code pénal. Новиятъ наказат. Законъ въ своитѣ наредби и система не се озърталъ твърдѣ къмъ миналото, за да види какво е било, та да измѣни, допълни и поправи дѣйствуващето, като сътвори пò-ново и пò-добро. А ние мислимъ, че именно въ този може би едничъкъ случай, нашето законодателство е избрало едничкия добъръ пѫть, като не е взело за изходна точка От. Нак. Законъ, а е създало единъ законъ, който и по система и по своитѣ наредби почива върху съвършенно модерни начала. Инакъ щѣхме да получимъ единъ кърпежъ, когато сега имаме единъ въ основната си система и въ основнитѣ начала цѣлостенъ законъ, който макаръ и да има нужда отъ поправки въ отдѣлни законоположения, прѣдставя единъ напълно жизнеспособенъ организъмъ. Отом. Наказ. Законъ, за който самъ авторътъ казва на стр. 53, че не е освѣнъ едно лошо съкращение на Наполеоновия Кодъ, не можеше по никой начинъ да послужи за основа на новия наказателенъ законъ. Французкиятъ Code pénal е прѣтърпѣлъ въ Франция и Белгия измѣнения, които показватъ ясно, че той въ основата си е сбърканъ. Системата на circonstances atténuantes внесена въ него отъ законодателството на 1832 и 1863 год. прѣдставя въ сѫщность една несполучлива реформа, която разстрои въ интереса на справедливостьта и хуманностьта основната система на закона. Тогавашнитѣ законодателни фактори не сѫ имали нуждната творческа сила да направятъ нѣщо повече.[1] Отъ друга страна може ли да се твърди, че Отом. Наказател. Законъ е прѣдставялъ нѣщо национално, та да се счита отстѫпването отъ него като измѣна спрѣмо народното право? Той съдържаше такива строги и несправедливи законоположения, щото нашитѣ сѫдии и засѣдатели сѫ прѣдпочитали въ много случаи да си кривятъ душата и да отговарятъ отрицателно на въпроса за виновностьта, само и само да не бѫдатъ въ противенъ случай принудени да приложатъ извънмѣрно строгото наказание на закона.

Къмъ доводитѣ на г. Бобчевъ авторътъ прибавя, че погрѣшката на нашето законодателство въ дадения случай е нáй-много чувствителна, защото наказателното право изключва категорично обичайното право. Съ това иска да каже навѣрно, че Отом. Наказ. Законъ билъ пò-съгласенъ съ нашето обичайно право. Въ това ние силно се съмнѣваме. А че новия законъ гледа да не бѫде въ противурѣчие съ *добритѣ* наши обичаи и нрави, е ясно за тогова, който си е далъ трудъ да го изучи. (Ср. напр. чл. 213, чл. 521 забѣлѣжка, чл. 512).

Вториятъ укоръ, който прави нашиятъ авторъ, е, че въ общи чърти новиятъ наказателенъ законъ се отличавалъ съ извънмѣрна строгость, която най-много се чувствувала при ония прѣстѫпни дѣяния, „които при

---

[1]) Garraud Traité, II. № 174, note 5 и цитиранитѣ тамъ. Ortolan, Elements de droit pénal T. I. № 1193.

степеньта на цивилизацията на нашия народъ сѫ почти *неизвѣстни на народната масса* или дори *твърдѣ слабо се различавать отъ добродѣтельта*".

И това е казано „наизустъ". Само този, който не се е помѫчилъ да изучи добрѣ новия наказ. законъ и да го сравни съ прѣдишния, може да каже, че билъ извънмѣрно строгъ. Тъкмо противното е вѣрно. Не ни позволява мѣстото да докажемъ това. Но единъ законъ може да се стори строгъ и когато наказва строго или изобщо наказва такива дѣяния, които въ народа не се считатъ като непозволени постѫпки или пъкъ не се смѣтатъ за толкозъ тежки прѣгрѣшения, че да заслужватъ вниманието на наказателния законъ. Ала не трѣба да забравяме, че у народа не винаги се образуватъ възгледи нравствени и може подъ влиянието на лошъ политиченъ и социяленъ животъ да се създадатъ обичаи, които въ една образувана правна държава не могатъ да бѫдатъ одобрени отъ законодателя. Наказателниятъ законъ играе голѣма възпитателна рола въ живота на народа и той може да смѣта за забранени и да наказва такива дѣяния, които прѣдъ единъ чисто народенъ сѫдъ може би ще останатъ ненаказани. Законодательтъ е длъженъ да тачи само тия обичаи и народни възгледи, които, както се казва, не противорѣчатъ на добритѣ нрави. Ако въ нашия народъ не се счита за особно прѣстѫпно да си присвоишъ една изгубена пара или скѫпоцѣнна вещь, която си намѣрилъ, защото това ти било късметъ, не слѣдва, че законодательтъ не трѣба да гледа да изкорени този бай Ганьовски обичай. Разбира се, че ще бѫде несправедливо да се наказва въ този случай, ако новата норма не е оповѣстена дѣйствително (а не само по фикцията на закона) на народа, но никакъ не бива да се укорява законътъ, за дѣто наказва изобщо въ този случай. Допущаме. че откъмъ тази страна може би новиятъ ни наказателенъ законъ е отишълъ пó-далечъ, отколкото се оправдава отъ една разумна възпитателска политика на наказателното законодателство, но това дѣто казва г. Йовевъ, че имало въ закона прѣстѫпни дѣяния, които се слабо различаватъ отъ добродѣтельта, е най-малко една необмислена фраза. Да се смѣта, че извѣстна постѫпка не заслужва наказание, не значи, че тя слабо се различава отъ добродѣтельта, ако разбираме тази дума, както се разбира обикновено. Крадцитѣ и харамиитѣ иматъ може би особна прѣдстава за добродѣтельта — но наказ. законъ на една културна държава не може се постави на тѣхното гледище. Но г. Йовевъ привежда доказателства. Да ги разгледаме:

1) Глава VII. отъ Наказателния Законъ за прѣстѫпленията противъ обществения редъ (почти цѣла). Отъ прѣстѫпленията, за които се говори въ тази глава, народната маса засѣгатъ описанитѣ въ чл. 175, 178, 180. Послѣдниятъ членъ е насоченъ противъ една язва въ нашия политиченъ животъ и справедливото му прилаганье може не малко да спомогне за очовѣчаваньето на нашитѣ политически борби. Съ него се наказва, който съ сила или заплашванье прѣчи да стане или разгони станалото вече незабранено отъ законитѣ публично събрание. За жалость описанитѣ въ този членъ дѣйствия се смѣтатъ отъ мнозина (които нѣма нужда да диримъ въ народната маса) за партизанска добродѣтель; но именно това оправдава сѫществуваньето на

този членъ. Ние нѣма да анализираме тукъ цѣлата глава VII, за да покажемъ, че тя никакъ не подкрѣпя твърдението на г. Йовевъ. Ако има въ нея нѣщо, което трѣба да се осжди отъ всѣки приятель на свободната наука, то е чл. 173, п. 2. и 3.; но народната маса тия законоположения никакъ не засѣгатъ.

2) Глава XV., която прѣдвижда наказания за докачение на честьта. Наистина въ нашия народъ личното достойнство и личната честь не сж тъй неприкосновени, както ги поставя законътъ; но ние бихме желали да ни прѣдложи г. Йовевъ единъ наказателенъ законъ, който въ тази си часть да се постави на гледището на кръчмарската благовъзпитаность. Ако сполучи наказ. законъ да изфърли вънъ отъ употрѣбение поне една десета часть отъ псувнитѣ и попръжнитѣ, които тъй изобилно се разточаватъ у насъ, законодательтъ може да прѣнесе спокойно укорътъ, че прѣдвидилъ наказание за дѣяния, които въ народа „твърдѣ слабо се различаватъ отъ добродѣтельта.“ Отъ друга страна ние имаме пълна вѣра въ нашитѣ сждии, че тѣ при прилаганье на тия законоположения ще взематъ винаги прѣдъ очи възпитанието, обществената срѣда на оскърбителитѣ и оскърбенитѣ.

3) Глава XXIII „Обсебвание“. Този примѣръ е съвършенно несполученъ. Нека ни посочи авторътъ една покраина, едно село въ България, дѣто да не се смѣта за прѣстжпно „обсебванието“. Може би авторътъ има прѣдъ очи чл. 321? Допущаме, че въ чл. 321 можеше да се прѣдвиди пó-леко наказание, но безнаказанъ по никой начинъ не биваше да се остави този, който продаде или подари напр. своя собствена вещь, турена подъ запоръ по законно разпореждание, но повѣрена или оставена у него на съхранение.

Въ полза на автора сж *донейдѣ* законоположенията на глава XXVI. за противузаконно присвояванье на чужда намѣрена вещь и за непрѣдаванье на такава вещь въ продължение на една седмица на властьта или на тогова, който я е изгубилъ; сжщо за необажданье на властьта за открито иманье. (Вижъ казаното пó-горѣ за това). Но глава XXVI., която наистина противурѣчи на народни възгледи, авторътъ не я споменува. — На края той посочва глави III, IV и V и пр. отъ нарушенията. И тукъ мислимъ той нѣма право. На всѣки случай той трѣбаше пó-точно да покаже, кои именно законоположения въ тия глави, които читательтъ може ad libitum да умножи, опълномощенъ отъ авторовото „и прочее“, не е трѣбало да бждатъ наказвани, или поне не въ такава степень. Ние изобщо мислимъ, както вече казахме въ началото на тази статия, че критиката си нѣма мѣсто въ единъ елементаренъ учебникъ; но такава голословна критика, каквато авторътъ поднася на младото поколѣние, за което е писанъ учебникътъ, не е само неумѣстна, но е цѣла научна клевета.

До тука ние разгледахме уводътъ. Сега иде собствено *Българското Наказ. Право*, съ три части: за наказателнитѣ закони, за прѣстжпнитѣ дѣяния, за наказанията. Ще ги разгледаме по редъ. Глава I. Опрѣдѣление на наказателнитѣ закони (§ 38—39) (стр. 65) е цѣла *буквоаленъ прѣводъ* отъ литографирания курсъ на Prins, стр. 9. Сжщо отъ глава II. „Тълкувание на наказ. закони“ § 40, § 41 и 42. (Prins, op. cit. p. 10).

Ето единъ примѣръ: г. Йовевъ: § 38 „Наказателенъ законъ е всѣко заявление на законодателната власть, съ което тя донася до всеобщо знание, кои сж дѣйствията, които тя прѣдписва или запрѣщава подъ страхъ на едно зло, което се нарича наказание" (стр. 65). А Prins (p. 9): „La loi pénale est une déclaration du pouvoir législatif par laquelle il fait connaître quels sont les actes qu'il ordonne ou prohibe sous la ménace d'un mal appelé peine".

Въ § 43 (стр. 67—68) авторътъ се е стремилъ да бжде по възможность оригиналенъ и ни поднася една странна теория за прилаганье и тълкуванье на наказ. законъ отъ сждилищата и едно още пó-странно неразбиранье на чл. чл. 8 и 9 отъ Углавното Сждопроизводство.

Теорията му гласи така: Наказателниятъ сждъ може да произведе сждебното дирение и да изчерпи всичкитѣ състезания по въпроса, но той не може да *отсжди*, ако дѣянието не е изрично прѣдвидено въ наказ. законъ като *прѣстжпно* и не е *изрично* опрѣдѣлено за него наказание въ този наказ. законъ. Ако тия двѣ условия не сжществуватъ, сждътъ трѣба да освободи лицето отъ прѣслѣдванье. — Тази отистина оригинална теория показва, че нейниятъ създатель не знае най-елементарнитѣ нѣща отъ углавната процедура.

Какъ си прѣдстави авторътъ краятъ на единъ углавенъ процесъ, въ който е „станало сждебното дирение и сж изчерпени всички състезания по въпроса", и се покаже, че дѣянието не е забранено отъ законитѣ подъ страхъ на наказание? Нима наистина мисли авторътъ че въ такъвъ случай сждътъ не може да *отсжди?* Или за автора *оправдателнитѣ присжди* не сж отсжждания на сжда? Ами чл. 465 п. 1. (Угл. Сждопр.) дѣ остава? Той гласи: „Сждътъ *постановява присжди:* 1) или за оправдаванието на подсждимия, когато дѣянието, за което се е обвинявалъ се припознае . . . *незапрѣтено отъ законитѣ подъ страхъ на наказание.*" — И тъй сждътъ може да *отсжди*, т. е. да рѣши дѣлото по сжщество, и когато не сжществуватъ двѣтѣ условия отъ теорията на г. Йовевъ. И прѣдставете си, нашиятъ законодатель се усъмнилъ въ „правотата" на тази теория и създалъ двѣ законоположения въ чл. 8 и 9 отъ Угл. Сждопр., които за г. Йовевъ сж „абсолютно необясними"! А ето какво казватъ тия „необяними" законоположения: чл. 8. „Всички сждилища трѣба да рѣшаватъ дѣлата по точния разумъ на сжществующитѣ закони, а въ случай *неясность* или *противорѣчие* на законитѣ, по които прѣстжпното дѣяние се наказва, трѣба да основаватъ присждитѣ си възъ *общия смисълъ* на тия закони". А чл. 9: „Забранено е да се отказва рѣшаваньето на дѣла подъ прѣдлогъ, че *нѣма закони*, или че тѣ сж *непълни, неясни* или *противорѣчиви.* За неизпълнението на това правило виновниятъ ще отговаря за отказъ на правосждие."

„Точния разумъ" въ терминологията на Руския Уставъ Гражд. Судопр. значи „истинския смисъль." А *общиятъ смисълъ* на единъ или нѣколко закона, подъ които се субсумира инкриминираното дѣяние, е този смисълъ, който се добива, като се приложатъ правилата на така наречено *логическо* тълкувание, при което се взема прѣдъ очи не само буквалниятъ текстъ, но цѣльта на законодателя, историята на въпросното законоположение, съотношението му къмъ други сродни законопо-

ложения, подъ които може се подведе дѣянието на подсждимия. Особено трѣба да се дири „общиятъ смисълъ“ (терминъ сжщо заетъ отъ руското законодателство), когато законътъ е неясенъ, сирѣчъ не може само отъ думитѣ му да се добие едно опрѣдѣлено съдържание и когато двѣ или повече законоположения, подъ които подпада по своя фактиченъ съставъ дѣянието на подсждимия, прѣдвиждатъ различни наказания или различни квалификации или привилегирания. — Или авторътъ ще откаже, че и наказателнитѣ закони, както всички други закони, могатъ и трѣба да се тълкуватъ логически, а не само граматически? — Ако сждътъ намѣри, че нѣма законъ, подъ който да подпада дѣянието на подсждимия, или има закони, но тѣ сж *непълни* т. е. не съдържатъ законоположение, което да отговаря на инкриминираното дѣяние, неясни или противорѣчиви, той е длъженъ да рѣши при все това дѣлото, да *отсжди*, инакъ ще отговаря за отказъ на правосждие. Той е длъженъ да отсжди, сир. да издаде *присжда*, която ще бжде оправдателна, ако *нѣма* съотвѣтно законоположение, или двѣ законоположения си тъй противорѣчатъ, че слѣдъ логическо тълкувание сждътъ дойде до убѣждение, че тѣ се отмѣняватъ едно друго, или пъкъ едно законоположение е тъй неясно, че слѣдъ логическо тълкуванье не може да се установи съ пълна сигурность, че обгръща въпросното дѣяние. Но може да бжде и *осждителна*, ако наприм. двѣтѣ противурѣчиви законоположения се намиратъ въ съотношение на общо и специялно право, или неясниятъ на гледъ смисълъ, основанъ върху буквата на закона, се изясни при помощьта на логическото тълкувание.

Съ чл. 9. законодательтъ запрѣщава на сждилищава да спиратъ разглежданьето на дѣлата, кога срѣщнатъ мжчнотии при прилаганьето на закона, и да ги прѣпращатъ въ законодателни комисии;[1]) този членъ е заетъ отъ руското законодателство и тамъ сжществуваньето му е исторически оправдано. Създаваньето на туй законоположение е въ свръзка съ отдѣляньето на законодателната власть отъ сждебната.

Споредъ теорията на автора, разбира се, въ всички случаи, въ които поради непълнота, неясность или противурѣчие на законитѣ, не може да се установи, че дѣянието на подсждимия е запрѣтено отъ законитѣ подъ страхъ на наказание, не може сждътъ да отсжди, не може да рѣши дѣлото съ издаванье на присжда, а трѣба . . . „да освободи лицето отъ прѣслѣдванието“ (стр. 60). Оставяме на г. Йовевъ да ни каже, съ какво процессуално дѣйствие на сжда може да стане туй „освобождаванье“. Авторътъ казва, че не може си прѣдстави присжда, издадена възъ основа на „общия смисъль на законитѣ“, кога *нѣма* законъ, който да прави прѣстжпление отъ сжденото дѣяние (стр. 69). Въ такъвъ случай не се ли издава оправдателна *присжда?* Ако ли авторътъ наблѣга на това, че не може да се говори за „общия смисъль на законитѣ“, когато *нѣма* законъ, той отваря отворени врата, защото чл. 8. не казва такава безсмислица, а прѣдписва да се дири общия смисълъ, т. е. смисъла добитъ

---

[1]) Въ Русия: Государственный Совѣтъ. Ср. Фойницкій. Курсъ Угол. Судопр. I, стр. 177.

чрѣзъ *логическо* тълкуванье, въ случай на *неясность* или *противурѣчие* на законитѣ.[1])

Слѣдъ всичко това нека ни бѫде позволено да смѣтаме отъ своя страна абсолютно необяснимии както оригиналната углавно процесуална теория на автора, така и критиката, на която той подлага чл. 8 и 9 отъ Угл. Сѫдопроизводство.

Относително влизаньето на законитѣ въ сила авторътъ мисли, че е достатъчно единъ екземпляръ само отъ Държ. Вѣстникъ, въ който е напечатанъ нѣкой законъ, да излѣзе отъ печатницата, за да се счита, че послѣдното дѣйствие на обнародваньето е извършено. „Не важи да ли Държ. Вѣстн. е раздаденъ или не". (стр. 72). Нашата Конституция, наистина, не прѣдвижда обикновенъ срокъ за vacatio legis, но отъ чл. 46 i. f. не слѣдва това, което казва авторътъ. Тамъ се опрѣдѣля най-ранния моментъ, въ който единъ новъ законъ може да влѣзе въ сила и дѣйствие. Но нийдѣ въ Конституцията не е казано, че обнародваньето е вече свършено, и може вече да се презумира, че всѣкой е могълъ да узнае закона, ако съотвѣтниятъ брой отъ Държ. Вѣстникъ е отпечатанъ, безъ да важи да ли „Държ. Вѣстникъ" е раздаденъ. Такава теория прѣвръща законната презумция, че всѣкой знае или може да знае закона, въ абсурдна фикция, въ произволъ.[2])

Като говори за чл. 4 отъ Наказ. Законъ, авторътъ (стр. 83), който тукъ заема отъ Garraud, Précis, p. 109, бѣлѣжи, „че нѣкои законодателства (кои?) правяли разлика, ако (?) тия прѣстѫпления (отъ контекста не личи ясно кои; отъ казаното по̀-долу излиза, че той има прѣдъ очи само прѣстѫпленията противъ вѫтрѣшната и външна безопасность на държавата, прѣдвидени въ Кн. II, Дѣлъ I, Глави I и II отъ Наказ. Законъ) сѫ извършени отъ свой подданикъ или чужденецъ." „Ние не знаемъ, каже, мотивитѣ на нашия законодатель, по които той е сюпримиралъ (?) тая разлика, но мислимъ, че могатъ да се явятъ случаи, въ които прѣдписанието не би могло да се приспособи точно." Думата е за случая, когато споменатитѣ прѣстѫпления сѫ извършени вънъ отъ територията на България. Garraud (op. cit. p. 109), имайки прѣдъ очи случаятъ, че прѣстѫпления противъ безопасностьта на Франция сѫ били извършени вънъ отъ нейнитѣ прѣдѣли отъ чужденци, казва, че тия могатъ да бѫдатъ прѣслѣдвани въ Франция, само ако извършваньето на казанитѣ прѣстѫпления би съставяло нарушение на правилата на международното право. Така, ако чужденецъ извърши вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Франция дѣянието прѣдвидено въ art. 76 Code pénal (който отговаря приблизително на чл. 109 отъ нашия Нак. Законъ) трѣба споредъ Гарро да се различава; и въ Трактата си II. № 334—338 той

---

[1]) Въ всѣки случай, сѫдилищата сѫ длъжни да рѣшатъ положително или отрицателно въпроса: има ли въ конкретния случай държавата субйективно право да накаже подсѫдимия заради едно приписвано нему дѣяние. Сѫщо както гражд. сѫдъ рѣшава да се удовлетвори или да се отхвърли искътъ на ищеца.

[2]) Върх. Касс. Сѫдъ (Р. I° О. отъ 22. V. 94. № 109) е рѣшилъ че Законътъ за Наслѣдството, обнародванъ на 25 януари 1890 год. не може да се приложи къмъ завѣщание, съставено на 26 януари въ Станимака, когато ни единъ екземпляръ отъ Държ. Вѣстникъ не е билъ още пристигналъ тамъ.

различава, да ли чужденецътъ е живѣлъ въ Франция или не, когато е съзаклятничилъ противъ нейната безопасность. Значи, различието, за което говори Гарро, не се отнася до въпроса, да ли прѣстѫплението е извършено отъ поданникъ или чужденецъ, но се прави, за да се установи, въ кой случай може безъ нарушение на правилата на международното право да се прѣслѣдватъ чужденцитѣ, които вънъ отъ Франция сѫ извършили прѣстѫпления противъ нейната сигурность. Нашиятъ авторъ не схваща това, а казва, че *нѣкои* законодателства правятъ разлика, ако тия прѣстѫпления сѫ извършени отъ свой подданникъ или чужденецъ. До колкото ни е извѣстно, само Холландскиятъ наказателенъ законъ отъ 3. III, 1881 (чл. 4) не прѣдписва да се прѣслѣдватъ и чужденци за извършени отъ тѣхъ вънъ отъ европейската територия на холландската държава прѣстѫпления противъ нейната външна и вѫтрѣшна безопасность, освѣнъ за прѣстѫпленията предвидени въ чл. чл. 92—96, 105 и 108—110 отъ Холланд. Наказ. Законъ. Унгарскиятъ Наказ. Законъ чл. 7 п. 2 е тождественъ съ нашия чл. 4 ал. 1. А да бѣше разгърналъ г. Йовевъ нашия Наказателенъ Законъ щѣше да види, че нашия законодатель не е „сюпримиралъ“ разликата между свой подданникъ и чужнецъ, а напротивъ е ималъ тази разлика прѣдъ очи, като е постановилъ, че прѣстѫплението, прѣдвидено въ чл. 109 отъ Наказ. Законъ.[1]) може да бѫде извършено дори въ прѣдѣлитѣ на България само отъ български подданникъ, когато съотвѣтниятъ art. 76 отъ Code pénal не прави тази разлика. —

За наказателната неотговорность на народнитѣ прѣдставители споредъ чл. 93 отъ Констит. авторътъ се задоволява да прѣпише този членъ. А трѣбаше, макаръ и въ единъ елементаренъ учебникъ, въ който се намира мѣсто за теорията на Жозевъ де Местръ, да анализира отъ наказателно-правно гледище съдържанието на този членъ; понѣ трѣбаше да се покаже, какво се разбира подъ неотговорность за *изказаното мнѣние*“; и трѣбаше да се опрѣдѣли характера на този иммунитетъ. Сѫщо и чл. 95 заслужваше понѣ кратъкъ анализъ; авторътъ само го привежда. Чл. 95 и 96 отъ Констит. авторътъ подвежда подъ категорията *релативна* неотговорность на нар. прѣдставители, която се състои въ това, че народнитѣ прѣдставители сѫ отговорни, ако това рѣши Нар. Събрание. Но чл. 96, не се отнася до наказателната неотговорность на членоветѣ на Нар. Събрание, ами до извършваньето на углавнопроцессуални дѣйствия спрямо тѣхъ („не могатъ да бѫдатъ затваряни и сѫдими“), дѣйствия, съ които би се ограничила личната имъ свобода. Чл. 96 трѣба да се разгледва въ науката на углавното сѫдопроизводство, а не тукъ. По никой начинъ не бива да се туря той наредъ съ прѣдходния членъ отъ Констит. подъ общата рубрика: *релативна наказателна* неотговорность на Нар Прѣдставители. До като чл. 95 поставя наказателната неотговорность на Нар. Прѣдставители за сторени отъ тѣхъ въ засѣданието на Събранието прѣстѫпления въ зависимость отъ съгласието на Нар. Събрание, чл. 96 не се отнася до наказателната отговорность,

[1]) Ср. § 89 Герм. Нак. Законъ, § 142 Унг. Нак. Законъ. За чужденцитѣ прѣдписватъ тия законодателства приложение на международнитѣ военни обичаи.

а е една углавно процессуална привилегия за закрила на личната свобода на Нар. Прѣдставители прѣзъ врѣмето, когато Нар. Събрание засѣдава и петь деня прѣди отварянието му. Разрѣшението на Нар. Събр., безъ което не може да се тегли единъ Нар. Прѣдстав. на сѫдъ за прѣстѫпления обложени съ *най-тежки наказания* (?), се отнася *само* до извършванье *углавнопроцессуални дѣйствия* въ опрѣдѣленото по-горѣ врѣме, до колкото тѣ сѫ насочени противъ личностьта на Нар. Прѣдставитель; всички други углавнопроцессуални дѣйствия, които не затрогватъ личната свобода на Нар. Прѣдставитель може и прѣзъ това врѣме да се извършватъ.

Въ глава IV авторътъ говори за екстрадицията. Той я опрѣдѣля така: „екстрадиция се нарича онова дѣйствие чрѣзъ което една държава прѣдава на друга държава нѣкое лице, за да бѫде отъ нея сѫдено и наказано". Това опрѣдѣление авторътъ го дава като свое; и мисли, че то, макаръ и въ по-малко думи, е не по-малко точно отъ опрѣдѣлението на Гарро. При това той цитира (стр. 91 бѣл.), види се, наизустъ и прѣдава не точно дефиницията на Гарро, безъ да посочва стран. отъ неговитѣ съчинения. Както въ трактата си (I, p. 259) така и въ учебника (Prècis p. 117) Гарро казва: L'extradition est l'acte par lequel un État livre un individu, *accusé* (inculpé) ou *condamné* à raison d'une infraction commise hors de son territoire, à un autre État qui le réclame, parce qu'il est compétent pour le juger el le punir." По-краткото опрѣдѣление на нашия авторъ е съвсѣмъ неточно и не съдържа *сѫщественнитѣ* за понятието на *екстрадицията белѣзи*. Това опрѣдѣление на автора е заето отъ чл. 11 на Наказ. ни Законъ: „Български подданикъ не се прѣдава на чужда държава за прѣслѣдвание или наказание". Но Наказат. Законъ не иска тепърва да опрѣдѣли що е екстрадиция, а прѣдполага понятието ѝ вече опрѣдѣлено отъ правната наука.[1])

При опрѣдѣлението на прѣстѫпленията изобщо, авторътъ впада въ грѣшката, която е обща у много (у всички французски и белгийски криминалисти) юристи, да се схваща прѣстѫпното дѣяние като нарушение на *наказателния* законъ, който опрѣдѣля неговото наказание, а не като нарушение на правни повеления (норми), санкционирани отъ наказателнитѣ закони. Крадецътъ не нарушава чл. 313 отъ Наказ. Законъ („Който отнеме чужда движима вещь изъ владѣнието на другиго безъ неговото съгласие съ намѣрение противозаконно да я присвои, наказва се за кражба съ строгъ тъмниченъ затворъ до три години"), той нарушава нормата „не кради", която не е тепърва създадена отъ чл. 313; а за да може чл. 313 да се приложи спрѣмо него, той трѣбва да е направилъ именно това, за което говори този членъ. Наказателното правоположение може да съдържа въ себе нормата, която да е въ този случай създадена отъ законодателя едноврѣменно съ създаванието на наказат. правоположение, но и въ този случай не трѣба да се казва, че се прилага прѣдвиденото въ съотвѣтния членъ на Наказ. Законъ наказание,

[1]) И Prins (op. cit.) 162 опрѣдѣля вѣрно екстрадицията: L'extradition est l'acte par lequel un État livre un individu poursuivi ou condamné pour une infraction commise hors du territoire de cet État, à la Puissance qui a le droit de le juger et de le punir.

защото е нарушенъ *наказателниятъ* законъ, ами защото е нарушена нормата, създадена заедно съ него; нормата може да се съдържа въ *едно* законоположение, (членъ на закона, полицейска наредба), а наказанието да е прѣдвидено въ *друго* законоположение. Примѣри за това има, както въ общия наказ. Законъ, така и въ други закони, като Законътъ за Лова, за Горитѣ, за Полицията на крайбрѣжията и пристанищата и пр.

Изтъкваньето на разликата между наказателни закони и норми е голѣмата заслуга на нѣмския криминалистъ Биндингъ. Неговото учение, колкото и да се критикува за отдѣлни прѣкалености, внесе въ наказателноправната наука една идея, която хвърля нова свѣтлина върху систематиката и юридическата структура на разнитѣ прѣстѫпни дѣяния и дава възможность да се реформуватъ традиционнитѣ учения за погрѣшката и за неизвинителностьта на незнанието на наказателния законъ.

Авторътъ говори (на стр. 100) за *запрѣтителни* и *заповѣдни наказателни* закони, като твърди че по общо правило наказателнитѣ закони трѣбва да бѫдатъ *запрѣтителни,* а не *заповѣдни.* А ние ще кажемъ, че *наказателнитѣ* закони не сѫ нито едното, нито другото; тѣ сѫ или утвърдителни или отрицателни; тѣ или казватъ, че държавата има право да наказва въ дадения случай, или че нѣма това право. *Нормитѣ,* които може да сѫ отдѣлни отъ наказ. законъ и по мѣсто и по врѣме, и може да сѫ създадени заедно съ него, изрично или implicite, *запрѣтяватъ* или *заповѣдватъ.* Нека ни каже нѣкой, какъвъ наказателенъ законъ е чл. 472 *запрѣтителенъ или заповѣденъ?* Чл. 472 гласи: „Който наруши полицейска заповѣдь или наредба, издадена за прѣдвардвание или за прѣдпазвание отъ пожаръ или наводнение, наказва се и пр.“ Полицейската заповѣдь или наредба може да прѣдписва на домовладѣлцитѣ *редовно чистенье* на комини или да запрѣти държаньето на леснозапалителни вещества въ зданието; значи може да бѫде норма *заповѣдна* (императивна), или *запрѣтителна;* но самия чл. 473 който прѣдвижда наказание за нарушение на тия полицейски наредби какъвъ ще бѫде? Той не може да бѫде ни едното, ни другото; той нищо не прѣдписва; или той съдържа запрѣщението: недѣйте нарушава полицейскитѣ наредби? Не! Задължителностьта на законнитѣ полицейски наредби не почива върху чл. 473 отъ Наказ. Законъ; тя почива върху чл. 62 отъ Конституцията, върху Закона за Окр. Управители, и Окол. Началници, чл. 9—15, 49 Градскитѣ чл. 96 и Селски Общини чл. 70 и пр. — И така погрѣшно е да се говори за запрѣтителни или заповѣдни наказателни закони; както е изобщо погрѣшно да се опрѣдѣля прѣстѫпното дѣяние като *нарушение* на нак. законъ.[2]) Но ние тукъ се боримъ не противъ една грѣшка на разгледвания учебникъ; но противъ грѣшка, осветена отъ традицията, влѣзла не само въ правната наука, но и въ законитѣ.

VI.

„Всѣко прѣстѫпно дѣяние прѣдполага единъ дѣецъ (авторъ) и единъ прѣдметъ (жертва).“ Стр. 101. *„Прѣдметъ* или *жертва* на прѣ-

[1]) Binding, Normen I S. 19 ff.

[2]) Вж. чл. 63 Нак. Зак.; чл. 28 Угл. Сѫдопр.

стѫпното дѣяние може да бѫде всичко, което е прѣдметъ на правото.“ (стр. 102). Авторътъ тукъ погрѣшно отождествява обйектътъ на прѣстѫплението съ неговата жертва. Той е заелъ тази терминология отъ Гарро, който говори (op. cit. p. 57) за *victime* du délit. Но Гарро разбира подъ victime, не изобщо обйектътъ на прѣстѫплението, а това, което още нарича *sujet passif de l'infraction*. Такъвъ може да бѫде tout être ayant des droits, fût-il incapable lui-même de commettre une infraction: човѣкътъ (и nasciturus'а) и юридичнитѣ лица. Животнитѣ, които не сѫ правни субекти, немогатъ да бѫдатъ *sujets passifs, victimes*, но само objets du délit. А споредъ учебника всичко, което е *прѣдметъ* на правото (вмѣсто да каже субектъ на правото) може да бѫде *прѣдметъ* или *жертва* на прѣстѫпно дѣяние. Може ли така да се говори? И животни и вещи, които сѫ именно само *прѣдметъ* на правото, могатъ, значи, споредъ автора, да бѫдатъ *„потърпѣвши“* (жертви, victimes, sujets passifs du délit). Явна нелѣпость!

Но изобщо, въ никой случай, не бива да се отождествява прѣдметътъ (обйектътъ) на прѣстѫпното дѣяние съ неговата жертва, съ „потърпѣвшия“, „пострадавшия“, както се изразяватъ нашитѣ закони.[1]) Обйекти на прѣстѫпленията сѫ правни блага, а „жертви“ има само тогава, когато има индивидуални обладатели (човѣци или юридически лица) на правнитѣ блага; напр. при прѣстѫпленията противъ живота, здравието, честьта, личната свобода, имота, безопасностьта на държавата, кредитътъ на едно дружество и пр. Въ тѣсенъ смисълъ жертви на прѣстѫпление (пострадали) могатъ да бѫдатъ само човѣшки сѫщества. Но може ли да се говори изобщо за „жертва“ при прѣстѫплението прѣдвидено въ чл. 216 или 219 отъ Наказ. Законъ? При кражбата „жертва“ е окрадениятъ, а обйектъ на кражбата е владѣнието върху движимата вещь.[2])

На какво основава авторътъ твърдѣнието си, че римското право погрѣшно е признавало юридическитѣ лица за възможни дѣйци на прѣстѫпни дѣяния? Тъкмо противното е вѣрно. Римското право, каквото го намираме въ Юстинияновия Сборникъ, отхвърля даже гражданската отговорность на юридичнитѣ лица за долозни дѣйствия на тѣхнитѣ прѣдставители, като не приема, че юридическитѣ лица могатъ нѣщо злоумишленно да направятъ.[3]) — Въ курса на Prins, отдѣто авторътъ, е заелъ това твърдѣние, наистина е казано (p. 38): „Le droit romain et le droit du moyen âge, en admettant que les personnes morales pouvaient être auteurs d'infractions, commettaient une erreur en droit et en équité“. Но това е невѣрно, колкото се отнася до римското право, което се съдържа въ Corpus jur. civilis. Авторътъ трѣбаше да каже за коя епоха отъ римското право говори.

Авторътъ нищо не споменува за случаитѣ, въ които нашето законодателство приема колективна наказателна отговорность. (Ср. чл. 11

---

[1]) Угл. Сѫдопр. чл. 2, 3 и др. Наказ. Зак. чл. 271, 272, 273 и др.

[2]) Споредъ Normentheorie истинскиятъ прѣдметъ на прѣстѫпнитѣ дѣяния сѫ нормитѣ.

[3]) l. 15, § 1. D. de dolo 4, 3. Ulpianus: Sed an in municipes de dolo detur actio dubitatur. et puto *ex suo quidem dolo* non posse dari: *quid enim municipes dolo facere possunt?* Ср. Dernburg, Pandekten I, § 66; Regelsberger, Pandekten § 83, II. S. 328.

отъ Зак. за изтрѣбление разбойничеството; чл. чл. 44, 50, 52, 53, 62 отъ Зак. за горитѣ; чл. 37 отъ Закона за лова).

Разликата между гражданския деликтъ и углавното прѣстжпление авторътъ вижда въ това, че първия сжществува само вслѣдствие на ущетението, що е нанесълъ, а второто сжществува вслѣдствие на запрѣщението, що прави законътъ, безъ да се гледа дали има нанесена врѣда или не. Туй споредъ Гарро (op. cit. № 43). Но има прѣстжпления, въ законния съставъ на които влиза като сжщественъ елементъ причинението на имотна щета. Така измамата (чл. 344), злоупотрѣбение на довѣрие (чл. 349, ср. и чл. 380 Наказ. Зак.). Ясно е, че приетия отъ Гарро критерий не може да установи сжществена разлика между гражданската и углавна неправда. Този въпросъ е билъ особно вентилиранъ въ нѣмската криминалистична литература.[1])

По *умишленостьта* имъ авторътъ дѣли прѣстжпнитѣ дѣяния на *умишлени, непрѣдпазливи* и *случайни*. Съ думата умишленость авторътъ е искалъ да прѣдаде това, което френцитѣ наричатъ moralité, но съвсѣмъ несполучливо. Нима непрѣдпазливостьта и случайностьта сж различни степени или видове умишленость? Само на умишлени и на прѣдумишлени биха могли да се раздѣлятъ прѣстжпнитѣ дѣяния по умишленостьта имъ. Но това дѣление нѣма общо значение.

Умишленостьта авторътъ опрѣдѣля съ думитѣ на чл. 40 Нак. Зак. Нима това е толкова ясно, та нѣма нужда отъ никакъвъ пó-подробенъ анализъ? Сжщо така постжпва и при опрѣдѣление непрѣдпазливитѣ и случайнитѣ дѣяния. А не е ли съгледалъ авторътъ огромната contradictio in adjecto като говори за *случайно прѣстжпно дѣяние?* Ако е прѣстжпно не е случайно, ако е случайно, не може да бжде прѣстжпно.

„Прѣстжпнитѣ дѣяния, раздѣлени по материялностьта (?) имъ, могатъ да бждатъ прости и квалифицирани;“ на български прѣвежда авторътъ (стр. 111) послѣдната дума не особно сполучливо „събирателни.“ Такива сж, споредъ него, прѣстжпнитѣ дѣяния, „когато главното дѣйствие, което съставя прѣстжпно дѣяние, *се придружава и отъ спомагателни дѣйствия* (к. н.), които иматъ значение на увеличиваюши вината обстоятелства, или съ други думи, когато много дѣйствия свързани помежду си съ една и сжща цѣль съставляватъ само едно прѣстжпно дѣяние“. У Prins (p. 34) намираме това опрѣдѣление за *infractions collectives* и Prins привежда сжщия примѣръ, както и г. Йов., за кражба извършена съ строшаванье ключалка и пр.; но Prins не нарича тия infr. collectives квалифицирани; като единъ видъ коллективни прѣстжпни дѣяния той изтъква les délits d'habitude; ясно е, че той подъ „коллективни“ прѣстжпни дѣяния не разбира „квалифициранитѣ“; такива сж ония прѣстжпления, които сж извършени при обстоятелства утегчителни, особно опрѣдѣлени отъ закона (Garraud o. c. p. 65); пó-вѣрно е да се опрѣдѣлятъ като прѣстжпни дѣяния, въ състава на които влизатъ специялни фактични елементи, които не сж сжществени за прѣстжпление отъ даденъ видъ, ала се вfocusематъ подъ внимание отъ закона, за опрѣдѣление на наказание пó-тежко отъ това, което се прѣдвижда за простото, неквалифицирано прѣстжпление отъ сжщия видъ.

[1]) Вижъ литературата на въпроса у Binding, Normen I §. 37—45.

Но *специялнитѣ* фактични елементи въ състава на квалифицираното прѣстѫпление не се състоятъ само отъ *„спомагателни дѣйствия“* които придружаватъ *главното* дѣйствие и за това дефиницията на автора, която приведохме по̀ горѣ е невѣрна относително квалифициранитѣ прѣстѫпления. Напр. квалифицирана *кражба* има спор. чл. 315 ако сѫ откраднати вещи, посветени за Богослужение или ако виновниятъ е слуга на „потърпѣвшия“; тука нѣма никакви „спомагателни *дѣйствия*“. Квалифицирана обида има, когато обиденото лице е майка или законенъ баща (чл. 236) и пр. —

Авторътъ мисли, че единственното рационално дѣление на прѣстѫпнитѣ дѣяния *по естеството имъ* е дѣлението имъ на общи и политически. Но никѫдѣ той не ни казва какво нѣщо е *естеството* на едно прѣстѫпление. Сѫщо тъй неопрѣдѣленъ е и критерия, по който прѣстѫпленията се дѣлятъ, споредъ автора, на *общи* и *специялни;* този критерий билъ *характерътъ* имъ; въ какво се различава *характерътъ* на едно прѣстѫпно дѣяние отъ неговото *естество?* (стр. 119). Наказателното значение на туй дѣление било, че специялниятъ характеръ на прѣстѫпн. дѣяния се считалъ всѣкога за увеличивающе вината обстоятелство, освѣнь ако законътъ изрично постановявалъ противното (стр. 119). Това, ако не е пакъ нѣкое недоразумѣние, е дѣйствително оригинално. Какъ може едно специялно прѣстѫпно дѣяние (напр. едно нарушение на чл. 21 отъ Зак. за Горитѣ, (което спор. чл. 21 46 се наказва съ 5 л. глоба) да се счита, че то поради специялния си характеръ увеличава вината на дѣеца? Какъ ще се прилага това практически? Когато специялното наказателно-законоположение прѣдвижда наказание въ минимумъ и максимумъ, за едно прѣстѫпно дѣяние отъ специяленъ характеръ, какъ може специялниятъ му характеръ самъ по себе да увеличи вината на дѣеца, когато самиятъ законодатель е далъ възможность за сѫщото прѣстѫпно дѣяние да се наложи и по̀-малко и по̀-голѣмо наказание, споредъ вината въ конкретния случай, която слѣда. неможе да зависи отъ специялния характеръ на прѣстѫплението, тъй като той е въ всички случаи все единъ и сѫщъ? И може ли да ни посочи г. Йовевъ понѣ единъ законъ, въ който изрично да е постановено, че специялниятъ характеръ на нѣкое прѣстѫпно дѣяние не трѣбва да се счита за *обстоятелство* (?), което увеличава вината? — Твърдѣнието на автора е плодъ на едно недоразумѣние. Garraud (op. cit. p. 74; Traité I. № 101) казва: La distincton des délits ordinaires et pes délits spéciaux offre de l'intérêt, soit au point de vue des *circonstanes atténuantees*, qui ne peuvent être admises en matière de délits spéciaux, que si un texte exprès autorise le juge à les prononcer . . . . Това е и у насъ вѣрно. Чл. 61 отъ Нак. Зак. важи само за прѣстѫпнитѣ дѣяния, които се наказватъ по общия Нак. Законъ. Но това не значи, че специялниятъ характеръ на едно прѣст. дѣяние се счита всѣкога за *увеличивающе вината обстоятелство*, освѣнь ако законътъ изрично постановява противното. Това е юридическа нелѣпость. —

Въ учението за субйективната страна на прѣстѫпнитѣ дѣяния (за така нар. морални елементи) авторътъ се води по курса на Prins, който — понѣ до колкото може да се сѫди по литографирания му курсъ — въ изложението на това учение не прѣдставя нуждната ясность и опрѣдѣ-

деность въ понятията. Споредъ него (op. cit. p. 39—41) нашиятъ авторъ счита вмѣняемость и виновность за синоними[1]), допуща степени на вмѣняемость (стр. 126), и я опрѣдѣля като „сборъ на моралнитѣ елементи на прѣстѫпното дѣяние“ (стр. 125). По този начинъ се е получило едно пълно разбърканье на различни понятия, които иматъ основно значение въ наказат. право. Вмѣняемость е наказателноправна дѣеспособность. Вмѣняемъ изобщо (Zurechnungsfähig) е този, който е способенъ да извършва дѣяния, които да му се „вмѣнятъ въ вина“, този, който е изобщо способенъ да дѣйствува умишлено и непрѣдпазливо.[2]) Умопобърканиятъ е изобщо невмѣняемъ, углавно недѣеспособенъ. Но и вмѣняемиятъ може въ отдѣлни случаи да извърши дѣяния, които немогатъ му се вмѣни: дѣяния невмѣними, напр. „случайни“ дѣяния (чл. 43 Нак. Зак.) Така, че вмѣняемость и виновность не сѫ идентични понятия; безъ вмѣняемость не може да има виновность; но не всѣкога, когато отсѫтствува виновность, има невмѣняемость. За степени на вмѣняемость: прѣстѫпно намѣрение и непрѣдпазливость не може и дума да става. Dolus и culpa сѫ различни видове (а не степени) *вини;* за степени на вмѣняемость, на углавноправна дѣеспособность въ сѫщность не може да се говори: или има нормално душевно развитие и съзнателность — и има вмѣняемость; или не — и има невмѣняемость. Tertium non datur. За степени на вмѣняемость могло би да се говори само, ако отдѣлимъ въ особна група случаитѣ на вмѣняемость, при които душевната недоразвитость не е въ такава степень, въ каквато я има прѣдъ очи чл. 41 Нак. Зак., но все пакъ би било справедливо да се вземе въ внимание като обстоятелство, което смегчава вината. (чл. 61 Нак. Зак.). То сѫ случаитѣ на така нар. geminderte Zurechnungsfähikeit.[3])

Смѣсването на понятията вмѣняемость и виновность, не различаването вмѣнимостьта (Zurechenbarkeit) отъ вмѣняемостьта опорочва цѣлата глава II „за елементитѣ на прѣстѫпнитѣ дѣяния“ и поставя въ фалшиво освѣтление най-важнитѣ въпроси на наказателно-правната наука и не дава възможность на автора да схване вѣрно съотвѣтнитѣ правоположения на нашия Нак. Законъ. Освѣнъ това авторътъ нищо не говори за важния въ наказ. право въпросъ относително причинната връзка между виновната човѣшка воля и противозаконнитѣ промѣни въ външния миръ, които ѝ се вмѣняватъ. Това учение е съвършенно занемарено въ французско-белгийската криминалистична литература, дѣто се третира непринципиално въ специялната часть при разглежданье на нѣкои отдѣлни прѣстѫпления, като убийството.

Като разглежда условията, които изключватъ вмѣняемостьта и които унищожаватъ прѣстѫпния характеръ на дѣянието, авторътъ ги подвежда подъ една група *оправдателни причини,* които раздѣля на субективни и обективни. Това е традиционното въ Французско-белгийската крими-

---

[1]) Сѫщо и Haus, Principes généraux du droit pénal belge 3e éd. t. I. p. 207: L'imputabilité ou la moralité du fait et la culpabilité de l'auteur sont . . des expressions synonymes.

[2]) Таганцевъ, op. cit. II. 438.

[3]) B. Meyer, o. c. p. 185, Таганцевъ, o. c. стр. 435.

налистика учение за така нарѣченитѣ faits justificatifs. Авторътъ заема и тукъ отъ Prins (o. c. p. 88—107) и Garraud (o. c. p. 147—198). Тази терминология, ни се вижда неприложима къмъ нашето наказат. право.

Гарро пò вѣрно различава causes de non culpabilité и faits justificatifs. Сѫщо и Haus¹) не удобрява подвеждането на двѣтѣ различни групи отъ условия и причини, подъ общата категория causes de justification, защото намира сѫществени разлики между тѣхъ, но не иска да отстѫпи отъ терминологията на белгийския наказ. законъ (заглавие на Chap. VIII, Livre Ier), като взема сѫщеврѣменно подъ внимание, че и за двѣтѣ групи „оправдателни причини“ важатъ едни и сѫщи сѫдопроизводствени правила.²) Но каква нужда има и за нашето наказ. право да употрѣбяваме тази теоретично съвършенно невѣрна терминология, когато за насъ не може да важи даже съображението да бѫде теорията въ съгласие съ наказ. законъ. Послѣдниятъ ясно различава условията, които изключватъ вмѣняемостьта отъ причинитѣ, които не оставятъ да се породи прѣстѫпностьта.³)

„Терминътъ“ оправдателни причини“ е създаденъ съ огледъ къмъ формата въ която тия причини на невмѣняемость и непрѣстѫпность се явяватъ въ процесса: подсѫдимиятъ или негова защитникъ за да „оправдаятъ“ (justifier) инкриминираното дѣяние привеждатъ тия причини; и наистина процессуалното имъ дѣйствие е едно: *оправдание* на подсѫдимия (чл. 465 п. 1. Угл. Сѫдопр.). Но това не заличава различието въ тѣхното наказателно-правно и гражданско-правно дѣйствие.

И тукъ авторътъ, вмѣсто да даде една теория на *нашия* наказ. законъ, намѣрилъ за пò-лесно да му наложи едно на готово взето теоретично схващанье, което самитѣ негови създатели се мѫчатъ да оправдаятъ съ несѫществени и чисто формални съображения.

По поводъ на чл. 41 отъ Нак. Зак. авторътъ разправя доста подробно за разнитѣ видове умствени разстройства, душевни аномалии (стр. 132-140), като се ползува отъ Гарро (op. c. p. 163—176); ала той не ни дава анализъ на юридичното съдържание на чл. 41, а именно на думитѣ: *„не е могло да разбира свойството и значението на извършеното дѣяние или да рѫководи постѫпкитѣ си“*. Какво трѣба да се разбира подъ *„свойство“*, какво подъ *„значение“*? *Причинитѣ*, поради които дѣецътъ не е могълъ да разбира свойството и значението на извършеното дѣяние или да рѫководи постѫпкитѣ си, спадатъ въ областьта на психиатрията и сѫдебната медицина; за юриста е важно да знае, да ли дѣецътъ „не е могълъ да разбира и т. н.“ Отъ смисъла, който иматъ изтъкнатитѣ думи на закона, зависи значението на разнитѣ видове душевни аномалии въ

¹) Op. cit. t. I p. 457 (№ 601).

²) За това, види се, и Prins се придържа о сѫщата терминология.

³) На стр. 153 авторътъ дава едно пò подробно обяснение на различието, което сѫществува между субект. и обект. оправдателни причини. Самъ го признава за сѫществено. Трѣбаше ли причинитѣ на невмѣняемостьта и на непрѣстѫпностьта да се подведатъ подъ *оправдателни* (?) причини, когато съ първитѣ не се *оправдава* нищо.

наказ. право. — На думитѣ „прѣзъ това врѣме“ авторътъ е обърналъ внимание, защото и у Гарро има анализъ на това условие.[1])

За чл. 43, особено за втората му алинея авторътъ не знае нищо да каже, защото такова законоположение като не сѫществува нито въ Французкия, нито въ Белгийския Code pénal, той естествено не е можалъ да намѣри нищо въ своитѣ източници относително въпроса, който се тамъ урежда. Той се задоволява да приведе буквално чл. 43, слѣдъ като казва нѣщо за случайнитѣ дѣяния. (Стр. 151). Каква цѣна може да има негова учебникъ, когато въ него липсватъ тълкуванията именно на ония законоположения, които иматъ сѫществено значение за теорията на нашето наказателно право? Важниятъ въпросъ за погрѣшката на дѣеца относително фактическитѣ обстоятелства, които принадлѣжатъ къмъ състава на прѣстѫплението (споредъ Биндингъ Subsumtionsirrtum), остава съвсѣмъ неразгледанъ. А той е въ тѣсна свързка и съ въпроса за умисъла. Това, което е казано на стр. 170 за фактическата погрѣшка е съвършено недостатъчно и не се отнася до чл. 43, ал. 2.

Въ учението за неизбѣжната отбрана срѣщаме слѣднитѣ неточности:

1) Относително неизбѣжна отбрана противъ незаконнитѣ дѣйствия на органи на властьта, авторътъ мисли, че понеже чл. 154 Нак. Зак. не туря като сѫществено условие на *явното непокорство*, наредбата да е била издадена въ всичкитѣ форми, то оставала въ сила общата презумция: органитѣ на властьта, въ слѣдствие на самото имъ качество, се прѣдполага, че когато се намиратъ при изпълнение на службата си, дѣйствуватъ съобразно съ закона. Това прѣдположение стигало, за да направи, всѣки гражданинъ да бѫде длъженъ да се подчинява.[2]) (Стр. 161). Това не ни се вижда вѣрно. Ако органътъ на властьта е трѣбало, споредъ закона, да дѣйствува при спазванье на прѣдписани като conditio sine qua non формалности и обреди, а не е дѣйствувалъ така, нападнатиятъ гражданинъ е можалъ да се противи, стига само да сѫ били на лице и другитѣ условия на неизбѣжна отбрана.[3]) Ако се приеме такава обща презумция, за която говори авторътъ, по подражание на Гарро, не би могло собствено никога да има неизбѣжна отбрана противъ органи на властьта.

2). „Законна отбрана неможе да има, ако нападението е могло да бѫде отблъснато по другъ начинъ, напр. ако е могла да се повика на помощь властьта.“ Отбраната е до толкова законна, до колкото е необходима. Думата нѣизбѣжна значи необходима.[4]) Да не се допуща отбрана

---

[1]) Op. cit. (№ 188) — Art. 64 C. p. казва: était en état de démence au temps de l'action. Той не говори нищо за дѣйствието, което трѣба да има умственото разстройство. За démence това е наистина излишно. Но нашия чл. 41 споменава още *недоразвитость* и безсъзнателность. Липса на морално чувство (moral insanity) безъ умствено разстройство прави ли невмѣняемъ дѣецътъ? Това зависи отъ тълк. на чл. 41.

[2]) Съгласно съ Гарро, o. c. p. 192.

[3]) Таганцевъ, o. c. стр. 573. Binding Hdb. d. Strafr. S. 742. Merkel, Lehrb. d. Strafr. S. 163.

[4]) Вижъ чл. 41 Хол. Нак. Зак. Русския проектъ казва: не почитается преступнымъ дѣяніе, учиненное при *необходимой* оборонѣ противъ незаконнаго посягательства на личныя или имущественыя блага самаго защищавшагося или другаго лица. Унг. Н. З. чл. 79.

когато напр. е могла да бѫде повикана властьта, то значи да не се допуща отбрана, когато нападението не е било ненадѣйно, защото при ненадѣйно нападение не може да се иска да е била повикана на помощь властьта. Но и даже ако е могла и въ този случай да се повика властьта, пакъ отбраната е законна: тя не е *субсидиарно* право на нападнатия. При крайна нужда чл. 46 иска „опасностьта да не може да бѫде отклонена по другъ начинъ." Чл. 45 не поставя такова исканье. Присѫствието дори на властьта въ момента на нападението не прави отбраната незаконна, стига да не отива по далечь отколкото *е необходимо* въ дадения моментъ (споредъ разбиранието на нападнатия), за да се отблъсне нападението).

3) „Дѣйствията на нападнатия не трѣба по важностьта си (!) да надминаватъ много (?) злото, което е заплашвало да се произведе: тѣ трѣба да сѫ приблизително съразмѣрни съ него." И туй не е вѣрно. Авторътъ и тука черпи безогледно отъ своитѣ източници (особно Garraud o. c. p. 193); но относително законната отбрана франц. Code pénal стои на съвсѣмъ друго гледище. Необходимата отбрана тамъ не се допуща за защита на всички правни блага и се урежда при убийството и тѣлесната поврѣда, като причина която оправдава тия дѣяния (art. 328, 329). И наистина ако искаме да извадимъ общи начала за необходимата отбрана отъ тия двѣ законоположения, трѣба да туримъ между условията и това: да има съразмѣрность между грозящето зло и причинената на нападателя тѣлесна поврѣда, и да се прави разлика между случаитѣ, когато грозящето зло е поправимо или непоправимо. Но всичко това не важи за нашето наказателно право. (Чл. 250 и 269 се отнасятъ до *прѣвишаванье* прѣдѣлитѣ на нужна отбрана). Чл. 45 иска само едно: причиненото на нападателя зло да е било *необходимо* за да се отблъсне противозаконното и непосрѣдствено нападение, било то насочено срѣщу личностьта или имота на нападнатия или на другиго. Тази необходимость ще бѫде въ зависимость не отъ грозящето зло, но отъ *енергията* на нападението, съ което се иска да се причини това зло (arg. a contr. чл. 46, 2.) Само когато нападательтъ е невмѣняемъ би било *желателно* (но законътъ не го изисква) да се жертвува едно маловажно благо, ако то неможе по другъ начинъ да се защити, освѣнъ като се причини нападателю едно несъразмѣрно тежко зло.

Между правнитѣ блага, които могатъ да бѫдатъ защитени, авторътъ не споменува честьта. Нѣма съмнѣние обаче, че и честьта, като едно благо на личностьта, може да бѫде защитена противъ противозаконно и непосрѣдствено нападение.

4) Отбраната на имота съ насилствени дѣйствия може да бѫде законна само, *когато нападението става при такива условия,* които правятъ *абсолютно непоправимо* по *другъ* начинъ застрашающето зло. Това е за нашето право съвсѣмъ невѣрно. Авторътъ и тукъ просто прѣписва отъ Гарро (o. c. p. 189.) За Франц. Наказ. право може би това да е съгласно съ Code pénal, (ако се съпостави art. 328 съ art. 329 i. f.); но то не е съгласно нито съ юридичната сѫщность на необходимата отбрана, нито съ чл. 45. Този членъ не прави никакви различия между изложенитѣ на опасность блага, каквато се прави въ чл. 46, когато опасностьта е причинена не отъ това лице, противъ което сѫ насочени

отбранителнитѣ дѣйствия. Нима защото познавамъ крадеца или защото зная, че той не може ми отне правото на собственность, а само владѣнието, и менѣ ми остая възможность да се ползувамъ отъ чл. 35 ал. 2 отъ Зак. за Давностьта или отъ чл. 596 за Зад. и Дог. за туй трѣба да прѣтърпя противозаконното отнеманье на моя часовникъ, ако по другъ начинъ немога отблъсна крадеца освѣнъ като го нараня или убия?

Учението за крайната необходимость (Notstand) авторътъ разкжсва на двѣ части: Говори отдѣлно за насилие и за крайна нужда (стр. 163, 166). По този начинъ понятието на „крайна нужда" (въ широкъ смисълъ), което Нак. Законъ има прѣдъ видъ въ чл. 46, остава неосвѣтлено, неизучено. И тукъ авторътъ е вървѣлъ слѣпо по Гарро, безъ да види че нашето наказателно право борави съ едно понятие, което, поне въ тази пълнота, е неизвѣстно на Франц.-Белг. законодателство. Тамъ насилието (la contrainte) е cause de non culpabilité, и дѣйствието му се приравнява съ дѣйствието на умственото разстройство (démence), така че въ случай на „неодолимо насилие" се приема, че дѣецътъ е билъ невмѣняемъ, безъ свободна воля. И ето че пакъ авторътъ не може да си обясни, защо нашиятъ законодатель е турилъ насилието между обективнитѣ оправдателни причини, а не между субективнитѣ: „вмѣсто не е прѣстжпно" трѣбало да се каже „не се вмѣнява въ вина." Авторътъ не може си обясни всичко това, защото мисли, че това, което се намира у Гарро по този въпросъ, може да има нѣкакво значение при изучваньето на уредения въ чл. 46 институтъ „крайна необходимость," който въ Франция е законодателно само фрагментарно уреденъ, а развитието му въ правната наука е било въ тѣсна зависимость отъ art. 64 на Code pénal. Послѣдниятъ има прѣдъ очи случаятъ, въ който дѣецътъ е билъ принуденъ, да накърни чужди правни блага или да наруши една длъжность, отъ една *сила, на която не е могълъ да противостои.* Всички почти коментатори на art. 64 изхождатъ отъ схващаньето, че принуждението на една неодолима сила трѣба да е парализирало свободната воля на дѣеца. Но теорията, която основава безнаказаностьта на дѣяния, извършени въ „крайна необходимость" върху това схващанье, противорѣчи на дѣйствителностьта, защото въ новечето случаи извършеното подъ психологично принуждение дѣяние е дѣло на съзнателна и свободна воля, и това е безсъмнѣно схващаньето и на нашия законъ. Инакъ какъвъ смисъль има ал. 3 отъ чл. 46: „Тия правила не се приспособяватъ, когато самото отклонение отъ опасностьта съставлява прѣстжпно дѣяние"? Може ли законътъ да иска изпълнение на длъжность съ жертва на живота, ако изхождаше отъ мнѣнието, че въ такъвъ конфликтъ между животъ и изпълнение на длъжность човѣкъ става невмѣняемъ, изгубва възможностьта да ржководи съзнателно и свободно постжпкитѣ си?

Теорията, която авторътъ иска да наложи на закона, е *една* отъ многото различни теории, съ които се оправдава безнаказаностьта на

---

[1]) Binding, o. c. S. 752. Merkel, o. c. S. 163. Вижь и енергичнитѣ думи на Йерингъ противъ теорията, която туря за условие на необх. отбрана непоправимость на злото. Kampf ums Recht S. 94 ff.

[2]) В. Таганцевъ o. c. стр. 599.

дѣяния извършени въ „крайна необходимость". Тя е днесъ навредъ призната за несъстоятелна, освѣнъ въ Франция и Белгия, дѣто доктрината се намира въ зависимость отъ art. 64. Code pénal. Авторътъ разглежда като *отдѣлни* „обективни оправдателни причини" насилието и крайната нужда, безъ да види, че споредъ чл. 46 не може и дума да става за такива *отдѣлни* оправдателни причини, тъй като тамъ крайната нужда, заплашваньето и непрѣодолимата сила сѫ изброени като причини, поради които може нѣкой да изпадне въ положението, нарѣчено *Notstand;* това, което казва авторътъ по този поводъ може да послужи като коментаръ на art. 64. Code pénal, но не само, че не прѣдставя анализъ на нашия чл. 46, ами и противорѣчи на буквата и духа на закона.

1) Само при *крайната нужда,* авторътъ споменава и ближнитѣ (стр. 167), чийто животъ, хвърленъ отъ нея въ непосрѣдствена опасность, може да се спасява безнаказано чрѣзъ извършванье на прѣстѫпно дѣяние. Като говори за насилието (и прѣписва това, което казва Гарро за contrainte morale et physique, op. cit. p. 176—177) авторътъ не споменува нищо за ближнитѣ; когато споредъ нашия законъ нѣма никакво значение да ли непосрѣдствената опасность за живота на ближнитѣ произхожда отъ крайна нужда или отъ заплашванье или отъ непрѣодолима сила;

2) Цѣлото богатство на чл. 46 е останало „скрито иманье". Напраздно дири четецътъ освѣтление у автора за рѫководното начало на законодателя, който при конфликтъ на животъ съ животъ или съ други правни блага не поставя като условие на непрѣстѫпностьта, „причинената вреда да бѫде призната за маловажна сравнително съ спасяваното благо" и не изключва и ближнитѣ (ал. 1), а въ другитѣ случаи на „крайна необходимость" поставя това условие и изключва ближнитѣ (ал. 2).

Тази втора алинея отъ чл. 46, която има прѣдъ очи случаитѣ, въ които едно лице е поставено отъ заплашвание, непрѣодолима сила, или крайна нужда въ такова положение на крайна необходимость, щото може само чрѣзъ извършвание на едно запрѣтено дѣяние да спаси другитѣ свои (но не и на своитѣ ближни) правни блага, освѣнъ живота, е съвсѣмъ неразгледана въ учебника. Защо? Защото у Гарро нѣма нищо особно за тия случаи. Третята алинея, която е отъ *голѣма важность,* е сѫщо неразгледана.

3) Къмъ редакцията на чл. 46 авторътъ прави бѣлѣжка, че е трудно да се разбере, защо въ началото на члена не е казано „не е прѣстѫпно" или „не се вмѣнява въ вина" вмѣсто употрѣбенитѣ думи „не се наказва". Разсѫждението на автора по този поводъ показва, че той нито е вникналъ въ вѫтрѣшната правна сѫщина на разгледвания институтъ, нито е видѣлъ това, което собствено трѣбаше да се види, а именно, че споредъ букв. смисълъ на чл. 46, крайната необходимость въ случая на първата алинея поражда само безнаказаность, а въ случаитѣ на втората алинея поражда непрѣстѫпность. Авторътъ трѣбаше да издири да ли е това редакционна погрѣшка[1]) или не. Но за такова издирванье е нуждно да се изучи основно юридичната особность на разнитѣ конфликти между

---

[1]) Така изглежда да е, ако сравнимъ чл. 46 съ първообраза му, чл. 38 отъ русския проектъ. Но това само по себе още не е рѣшающе.

равни или неравни правни блага и не е достатъчно да се аргументира само по употрѣбенитѣ отъ закона думи и по надписа на главата, въ която е помѣстенъ чл. 46, както прави авторътъ (стр. 167). Той е готовъ да прѣнесе чл. 46 въ главата за excuses péremptoires, ако *думитѣ* „не се наказва" не сѫ неправилно употребени (та именно това трѣбаше да се издири). Па може ли да се говори за excuses péremptoires въ нашето наказат. право? Въ системата му нѣма crimes et délits excusables et cas ou ils ne peuvent être excusés (Code pénal Liv. III. Tit. II. Sect. III. Intitulé).

4) Авторътъ нарича „крайната нужда" причина, която изключва вмѣняемостьта *или* прѣстѫпностьта. Нима може и едното и другото да бѫде едноврѣменно вѣрно? —

Относително неизвинителностьта на незнанието или кривото разбиране на закона (чл. 47) авторътъ не си задава въпроса, да ли споредъ закона не може никой да се извинява изобщо съ това, че не е знаялъ, запрѣтено ли е дѣянието или съ това, че не е знаялъ, наказва ли се то отъ закона и въ какъвъ размѣръ?[1]) Изобщо учението за погрѣшката е съвсѣмъ занемарено. —

Опитваньето авторътъ разглежда прѣди изпълнението на дѣянието. Това ни се вижда методично погрѣшно. Понятието за опитванье е въ тѣсна зависимость отъ изпълнението, и на споредъ това, кое счита законътъ изпълнение на намисленото прѣстѫпно дѣяние се опрѣдѣля кое трѣба да се счита опитванье къмъ него. Освѣнъ това не е хубаво да се казва, че опитваньето било втората форма на реализацията, подиръ приготовлението; може ли да се казва, че дѣецътъ, „слѣдъ като е свършилъ приготовлението, прѣминува къмъ опитваньето". (Стр. 176). Нáдали има единъ крадецъ въ свѣта, който съзнателно пристѫпва къмъ *опитванье* на кражбата, която е намислилъ да извърши. Може да се каже, той почва изпълнението на кражбата, но не: той почва опитваньето ѝ. Приготовлението и изпълнението сѫ двѣ дѣйствително отдѣлени фази въ реализацията на прѣстѫпното намѣрение; опитваньето е само недовършено изпълнение.

Авторътъ мисли, че е обогатилъ съ нѣщо ново учението за опитваньето, като различава „отказано" опитванье (т. е. доброволно спрѣно опитванье) и „възпрѣпятствувано" (т. е. спрѣно отъ обстоятелства независни отъ волята на дѣеца. (стр. 182). „Това дѣление е наше и почива върху логиката и текста на Наказ. Законъ". „Отказано" опитванье не ни се вижда сполучливъ терминъ. Съ него не се изразява, че дѣецътъ *се е отказалъ* самъ да довърши намисленото дѣяние.

Авторътъ намира за погрѣшно *несполучното прѣстѫпление* (délit manqué) да се приема като степень на *опитваньето*. „Ако нѣма прѣкъсванье на изпълнителнитѣ дѣйствия, а само непостиганье на желаемия резултатъ, нѣма опитванье"; отъ това слѣдвало, споредъ автора, че ако всички изпълнителни дѣйствия сѫ извършени, има вече прѣстѫпление, и ако то е не сполучено (manqué), това било степень на изпълнението, а не на опитваньето. Нелогично било да се взематъ *прѣстѫпленията*

[1]) Ср. Таганцевъ, op. cit. Вып. II. Стр. 655--661.

като степени на опитваньето: опитано *прѣстѫпление* (délit tenté), несполучено *прѣстѫпление* (délit manqué). Самитѣ тия термини показвали, че тукъ имаме работа не съ *опитванье*, а съ *факта* (?) на *прѣстѫплението*.

Прѣди да разкритикуваме тази критика, нека видимъ какъ схваща авторътъ *изпълнението*. Подъ него разбира сборътъ на всичкитѣ условия (?) *които законътъ изисква* (к. н.), за да има прѣстѫпно дѣяние. И като казва, че изпълнението прѣдполага, дѣецътъ да е изчерпилъ всичкитѣ дѣйствия, които се изискватъ за да стане прѣстѫпното дѣяние, различава *степени* на изпълнението:

1) „Прѣстѫпното дѣяние е станало, ако цѣльта на дѣеца е била постигната; тогава сѫществува то съ всичкото значение, що му дава законътъ".

2) „Несполучено прѣстѫпно дѣяние: когато поради непрѣдвидена причина дѣйствията не дадатъ *желаемия резултатъ* (?) и *цѣльта на дѣеца не се постигне* (к. н.). Примѣръ: гърмва дѣецътъ върху жъртвата, но не я убива, защото тя се отмѣстила. Тукъ *нѣма опитванье* (?), защото дѣецътъ не се намира при *началото* на изпълнението, а при негова *край*: той е изчерпилъ всички дѣйствия нуждни за да се постигне цѣльта" (стр. 193). И най-сетнѣ авторътъ хвърля погледъ върху Наказ. Законъ. Той наказвалъ *несполученото прѣстѫпно* дѣяние двояко: 1) като извършено прѣстѫпно дѣяние и 2) като възпрѣпятствувано опитванье. Но според теорията на автора наказ. законъ е класифициралъ *нелогично*, защото третира несполуч. прѣст. дѣяние ту като извършено прѣстѫпление, ту като опитванье (в. стр. 183).

Къмъ тази дѣйствително *оригинална* теория на автора, който криво разбира бѣлѣжкитѣ на Гарро относително понятието délit manqué (o. c. p. 136), ще забѣлѣжимъ:

1) Едно *прѣстѫпно дѣяние е извършено* (е станало), когато е реализиранъ отъ виновна човѣшка воля законниятъ му съставъ; ако въ законния съставъ влиза, според описанието на Нак. Законъ, като сѫщественъ елементъ настѫпваньето на извѣстно послѣдствие (ср. чл. 49 п. 2. Н. З.), трѣба това послѣдствие (резултатъ) да е настѫпило, въ каузална врѫзка съ волята на дѣеца, за да може да се каже, че това прѣстѫпно дѣяние, е извършено, че има изпълнение. Ако послѣдствието не е настѫпило, а дѣецътъ е извършилъ дѣйствието (гърмналъ е напр.), нелѣпость е да се казва, че изпълнение има, но само цѣльта на дѣеца не е постигната. [Не е вѣрно, че французитѣ въ такъвъ случай казвали: има consommation du délit (стр. 193)[1])]. Прѣстѫп. дѣяние не е *изпълнено* въ тоя случай, не за това, че *цѣльта на дѣеца не е била постигната*, но защото не е реализиранъ единъ отъ сѫщественитѣ елементи на законния съставъ. Има само опитванье.[2]) Авторътъ прави непростителна грѣшка, като дава самостоятелно значение на изпълнението, т. е. на материялнитѣ дѣйствия на дѣеца, когато то въ много прѣстѫпни дѣяния сѫ

[1]) Виж Гарро o. c. p. 136. „Les infractions de cette nature ne sont donc *consommées*, qu'au moment ou le mal du delit a été acompli.

[2]) Споредъ авт. не можало тукъ да се говори за опитванье, защото дѣецътъ не се намиралъ при *началото на изпълнението*, а *при неговия край*. Примѣрна юридическа точность!

само единъ отъ елементитѣ на законния съставъ. Впрочемъ авторътъ самъ си противорѣчи, като разбира по горѣ (въ началото на § 121) подъ изпълнение *сборътъ на всичкитѣ условия, които законътъ изисква, за да има прѣстѫпно дѣяние.*[1])

2) Едно прѣстѫпно дѣяние е или *извършено* или *не*. Безсмислица е да се говори за степени на изпълнение, като за нѣщо различно отъ опитването. Това е еднакво вѣрно както за прѣстѫпления, къмъ законния съставъ на които принадлежи настѫпването на извѣстно послѣдствие, така и при прѣстѫпления, законниятъ съставъ на които се състои само отъ дѣйствия на прѣстѫпника.

3) Могло би да се различава изпълнение въ положителноправенъ смисълъ отъ довършено нарушение на съотвѣтната норма (споредъ Normentheorie); но ако нѣма въ тозъ случай съвпадение, никога изпълнението въ положителноправенъ смисълъ не се отнася до моментъ пò-сетнѣшенъ отъ момента, въ който трѣба да се приеме, че нарушението на нормата е извършено, но обратно[2]). Но авторътъ нѣма това прѣдъ очи; нормената теория е за него terra incognita. А изпълнението споредъ неговата теория се отнася до моментъ пò-прѣдишенъ отъ момента, въ който има изпълнение споредъ Нак. Зак., което е абсурдно.

4) Теорията и терминологията на автора противорѣчи на гл. 48 Нак. Зак., който приема опитванье, когато е начената, но не е още довършено *изпълнението* на намисленото прѣстѫпно дѣяние и въ чл. 49 п. 2 счита за видъ *опитванье* така нар. délit manqué.

5) Авторътъ счита *несполучено* онова прѣст. дѣяние, при което дѣецътъ не е постигналъ цѣльта си. Авторътъ смѣсва настѫпването на извѣстно послѣдствие, което споредъ закона е сѫщественъ елементъ на законния съставъ, съ цѣльта, която е гонилъ дѣецътъ.[3]) Това смѣшение е аналогично на смѣшението на мотивъ и причина (causa) при гражданскоправнитѣ сдѣлки. Causa е сѫщественъ елементъ въ законния съставъ на сдѣлката; мотивътъ не. Споредъ теорията на автора трѣбало би да считаме *несполучено прѣстѫпление* кражбата, при която крадецътъ е заваренъ на мѣстопрѣстѫплението съ плячката въ джоба. Той сигурно не е постигналъ *цѣльта* си. — Примѣритѣ, които дава авторътъ за случаитѣ, въ които законътъ не правялъ разлика между несполученото и извършеното прѣстѫпно дѣяние, показватъ ясно, че той нито разбира вѣрно какво е *извършено* дѣяние, нито какво е *несполучено* (délit manqué) (стр. 194). Кой

[1]) По-нататъкъ той различава изпълнение въ *общо* и въ специялно значение, но и въ двата смисъла го схваща като сборъ отъ *дѣйствията* на дѣеца.

[2]) Напр. чл. чл. 98, 299, 330 и пр. Въ такъва случай може да се различава материялно изпълнение (свършенъ деликтъ) и формално изпълнение (сврш. прѣст. дѣяние).

[3]) За постиганье на цѣль могло би да се говори само, ако подъ тази дума се разбира прѣстѫпния ỏмисълъ (dolus). Но авторътъ разбира подъ непостигната цѣль и резултатътъ, що е желалъ да добие дѣецътъ съ извършванье на прѣстѫплението, както се вижда отъ приведенитѣ у него примѣри на стр 194. Той говори за *непостигната цѣль* при лъжливо заклеванье, подправка на документи; нарича наредъ съ *несполученото* убийство, кражбата *несполучена*, ако очаквания резултатъ не е билъ постигнатъ, като при това прави още тази грѣшка, че вмѣстя кражбата въ категорията на ония прѣстѫпни дѣяния, при които „законътъ изисква желаемиятъ резултатъ да е билъ постигнатъ“. (Вижъ горѣ въ текста).

законъ въ свѣта може да счита за довършено нарушението на нормата: „не свидѣтелствувай противъ ближния си съ лъжливо свидѣтелство“, само ако лъжесвидѣтельтъ е постигналъ цѣльта си, ако напр. този, противъ когото е лъжесвидѣтелствувалъ, е билъ осѫденъ вслѣдствие на това свидѣтелствуванье? Нима при лъжесвидѣтелствуваньето може всѣкога да има една и сѫща опрѣдѣлена цѣль? Тя може да бѫде добра и лоша. Ако лъжесвидѣтельтъ е ималъ лоша цѣль и тя е била постигната, това може да послужи само като обстоятелство, което квалифицира прѣстѫплението (чл. 196 Нак. Зак.). — Несполученото убийство било спор. авт. *приравнено* отъ закона къмъ опитванье на убийство. Все едно да кажемъ А е приравнено къмъ А. — При убийството законътъ счита случаятъ, въ който не е настѫпила смъртьта на жертвата, за опитванье, не защото изисква *да е постигналъ убиецътъ цѣльта си*, но защото нормата „не убивай“ не може другояче да бѫде нарушена, ако не бѫде причинена смъртьта на нѣкого. Който не е *убилъ*, защото напр. не е мѣрилъ добрѣ, той се е *опиталъ* да направи това, което нормата му запрѣтява. — Вторня примѣръ за приравнение на несполученото прѣстѫпно дѣяние къмъ възпрѣпятствуваното опитванье е, споредъ автора *несполучената* кражба. При кражбата може ли да има délit manqué? Тя не е отъ ония прѣстѫпни дѣяния, къмъ законния съставъ на които да принадлежи настѫпваньето на извѣстно послѣдствие, но се консумира всецѣло отъ дѣйствието на дѣеца: *отнеманье* на чужда движима вещь безъ съгласието на владѣлеца й съ намѣрение на противозаконно присвояванье (чл. 313). За несполучена кражба отъ гледището на крадеца, говорихме пò-горѣ.

6) Не разбираме защо нарича авторътъ *отказаното* (?) и *възпрѣпятствуваното* опитванье негови *степени*, а не видове? При самоволно спрѣното опитванье може дѣецътъ да е отишълъ пò далече отколкото другъ при възпрѣпятствуваното, и обратно.

Съвсѣмъ безсмислено ни се вижда, дѣто авторътъ нарича *невъзможното прѣстѫпно дѣяние трета степень* на изпълнението. Това което, намираме въ учебника за опитваньето върху негоденъ обектъ и съ негодни срѣдства (това разбира автора подъ горния терминъ) е зето отъ Гарро (op. cit. № 106 du crime impossible). И това, което ни прѣдлага авторътъ, като разрѣшение на тоя въпросъ напомнюва споменатата у Гарро (p. 141, п. 2) théorie mixte, но все пакъ заслужва да поспремъ върху това, защото и тукъ авторътъ не е пропустналъ да внесе още пò голѣма бърканица въ една материя и безъ това доста заплѣтена. Едно дѣяние, казва авторътъ, което е невъзможно да се реализира, като не нарушава съ нищо реда на обществото, трѣба да остане ненаказано. Но какво значи „невъзможно да се реализира“? Та именно тамъ е всичката мѫчнотия! А авторътъ мисли, че е разрѣшилъ въпросътъ, като я игнорира. И ни прѣдлага, да оставимъ ненаказанъ тогова, който иска да убие, замѣрва и тегли съ пушка, която е била прѣдварително изпразднена или строшена. Нима тукъ нѣмаме случай на опитванье? Мигарь всѣко опитванье не показва, че въ конкретния случай е било *невъзможно* да се *извърши* прѣстѫплението? Нѣма ли тука начало на изпълнение? И каква разлика има между този случай и случая, въ който дѣецътъ съ цѣль да убие или разруши, поставя една бомба, подпалва

фитила, и се оттегля, обаче бомбата не избухва за това, че фитилътъ не е приготвенъ достатъчно добрѣ, за да може да прѣдаде огъня, или че самата бомба не е добрѣ приготвена? (стр. 200). А за послѣдния случай авт. прѣдлага да бѫде наказанъ дѣецътъ, за това, че дѣянието било извършено при такива особни условия, които създаватъ сериозенъ и основенъ страхъ. Но по какво се различава сѫществено втория случай отъ *всѣко опитванье?* Кога се говори за опитванье съ абсолютно негодни срѣдства иматъ се прѣдъ очи случаи, въ които употрѣбеното срѣдство по своитѣ родови (генерични) бѣлѣзи е негодно да причини възнамѣреното отъ дѣеца послѣдствие. Каква сѫществена разлика има обаче между случая съ недобрѣ приготвената бомба и случая съ недобрия стрѣлецъ? Никаква! Примѣритѣ, които е далъ авторътъ (на стр. 200) като случаи на наказуеми „невъзможни прѣстѫпни дѣяния“ сѫ все случаи на обикновено опитванье, и тѣ се наказватъ не защото създаватъ сериозенъ и основенъ страхъ (това могло би да служи като оправдание изобщо за наказуемостьта на опитваньето), ами заради това, че тѣ прѣдставятъ дѣйствия, съ които е наченато изпълнението на намисленото прѣстѫпно дѣяние. На края на § 121 авторътъ прѣдлага какъ трѣба споредъ нашето наказ. право да се наказватъ „невъзможнитѣ прѣстѫпни дѣяния“. *По̀-абсурдно* нѣщо на̀-да-ли би могло се прѣдложи: когато невъзможното прѣст. дѣяние е отъ рода на ония прѣст. дѣяния, които се консумиратъ само съ *дѣйствия* на дѣеца, да се наказва като *въспрѣпятствувано опитванье* (ако изобщо споредъ теорията на автора заслужва наказание), а когато то е отъ рода на ония прѣст. дѣяния, за *извършваньето* на които трѣбва да настѫпи извѣстенъ резултатъ отъ дѣйствията на дѣеца, да се наказва като *извършено прѣстѫпно дѣяние*, „щомъ дѣецътъ е изчерпилъ всичкитѣ изпълнителни дѣйствия“.

Рѣшението на въпроса за наказваньето на така нарѣченото негодно опитванье може да се добие само възъ основа на тълкуванье на чл. 48 Н. З.

Споредъ критерия, който прилага авторътъ, едно и сѫщо дѣяние може да се накаже и да не се накаже, споредъ това да ли се извършва при такива особни условия, които създаватъ сериозенъ и основенъ страхъ въ обществото или не. Така, ако нѣкой замѣри и тегли противъ нѣкого, срѣдъ улицата съ пушка, която е била изпразднена безъ знанието на дѣеца — не се ли създава сериозенъ и основенъ страхъ въ обществото? — Критерия на автора, който го заема отъ така нар. смѣсена теория, става въ негови рѫцѣ още по̀ негоденъ отколкото си е въ дѣйствителность.

Въ заключение трѣба да кажемъ, че старанието на автора да ни даде нѣщо оригинално въ учението за опитваньето е останало за жалость едно опитванье, направено съ абсолютно негодни срѣдства: неразбиранье и нелогичность. —

На стр. 201 авторътъ ужъ дава литература къмъ глава III „За съучастието“ и цитира Bonneville de Marsangy, De l'améliaration de la loi criminelle (погр. 1868, 1864), Schütze, Koncurrenz als Frage der Gesetzgebung (стр. 201 бѣл. 1). Тия двѣ съчинения авторътъ ги прѣписалъ отъ Гарро, Traité, t. II, § XCVII, note 1, p. 266. За нещастие обаче тѣ не се отнасятъ никакъ до „съучастието“, а сѫ приведени отъ Гарро като литература къмъ учението за съвокупность на прѣстѫпни

дѣяния (concours d'infractions) За първото отъ тия съчинения Гарро казва изрично: le tome II contient une monographie intéressante sur le concours d'infractions, а на второто самото заглавие показва къмъ какво се отнася. Освѣнъ това то не е отдѣлна книга, както би помислилъ четецътъ отъ цитата на г. Йовевъ, ами статия въ списанието на листъ, Zeitschrift für die ges. Strafrechtswiss., 1883, t. III, p. 148). За да не излѣзе, че литературата е слѣпешката прѣписана, авторътъ добавилъ още Haus, Principes généraux du droit pénal belge, безъ да указва на кое мѣсто въ това съчинение се говори за съучастието. И като вѣнецъ на всичко стои на края едно знаменателно „и пр." Пò-добъръ атестатъ за своята научна добросъвѣстность авторътъ не можеше си дá. — Цѣлата глава за съучастието (стр. 201—236) прѣдставя една безразборна компилация отъ Prins (o. c. p. 60—75) и Garraud (o. c. p. 342—358), особно отъ първия. Всички дефиниции и дѣления сѫ прѣписани и заети отъ тия автори, а разсѫжденията относително чл. чл. 51—56 отъ Нак. Законъ сѫ вмѣтнати между тѣхъ; на всѣки редъ почти се натъкваме на неточни или погрѣшни схващания, намѣста абсурдни,[1]) и на една чудовищна терминология (като напр. *негативно* съучастие). Заслужвало би тази глава отдѣлно да се разгледа, за да се покаже каква галиматия произлиза, когато се „съставя" учебникъ по приетия отъ автора методъ на — прѣписванье и невникванье въ особностьта на изучваната материя.

VII.

Изгнанието вънъ отъ отечеството било противно на *естественитѣ* закони, защото всѣки гражданинъ ималъ *естествено право, да живѣе върху оная земя гдѣто се е родилъ* (стр. 246). Дѣйствително много важенъ аргументъ противъ изгнанието. Чудното е само това, че колкото народитѣ сѫ по близу до своето първобитно естествено състояние, толкозъ пò-непочтително се отнасятъ къмъ естественитѣ права. Едно отъ най-тежкитѣ наказания въ старото германско право е била така нарѣч. Friedloserklärung. За остракизма знаятъ у насъ и дѣцата. Причинитѣ, които правятъ това наказание день днешенъ невъзможно, лежатъ съвсѣмъ другадѣ, и нѣматъ нищо общо съ естественото право.

Едно дѣйствително оригинално разбиранье на максимата Non bis in idem срѣщаме у автора въ учението за наказанията. „За едно и сѫщо прѣстѫпно дѣяние не може да бѫде произнесено пòвече отъ едно главно наказание. Non bis in idem. Всѣко отъ главнитѣ наказания е самостоятелно и съставлява изкупление на прѣстѫпното дѣяние; и ако къмъ него се прибави друго, това значи едно и сѫщо дѣяние *да бѫде два пѫти изкупено* „(стр. 251). И понеже авторътъ вижда, че нашиятъ Нак. Законъ както и чуждитѣ законодателства, въ много случаи (чл. чл. 120, 122, 124, 234—236, 243, 396, 398, 399) прѣдвижда за едно и сѫщо прѣстѫпно

---

[1]) Стр. 204: „Прѣстѫпно намѣрение не може да се прояви въ негативни дѣйствия." Наказуемостьта на непосрѣдственитѣ извършители на нарушения авторътъ счита за исключение отъ правилото, че съучастието къмъ нарушения не се наказва (стр. 207). Подъ *непосрѣдствени извършители* Наказ. Законъ разбиралъ и ония, „които присѫтствено и непосрѣдствено сѫ *помагали* (к. н.) на извършванието на прѣстѫпното дѣяние" (стр. 215) и пр. и пр.

дѣяние затворъ и глоба, а пъкъ не иска да допустне, че нашиятъ законодатель се е осмѣлилъ да потжпче *основното правило за наказанията*, „non bis in idem“, което той въ всички други случаи съблюдилъ, не му остава друго освѣнъ да приеме, че той е искалъ да даде двоенъ характеръ на глобата, и като самостоятелно и като допълнително наказание, но е *пропустналъ по погрѣшка* да я упомене въ числото на допълнителнитѣ наказания, изброени въ чл. 13 (стр. 293).

Началото non bis in idem е отъ углавнопроцесуаленъ характеръ и значи, че оправданиятъ съ присжда, влѣзла въ законна сила, не може повторно да се прѣслѣдва за сжщото прѣстжпление, ако и да сж се открили нови обстоятелства за изобличението му (чл. 14 Угл. Сждопр.), и че осжденията на какво и да е наказание съ присжда, влѣзла въ законна сила, не може да бжде отново сжденъ *по сжщото дѣло*, макаръ и да сж се появили отпослѣ обстоятелства, които уголѣмяватъ вината (чл. 15). Освѣнъ това съ началото non bis in idem обикновено се аргументира въ полза на положението, че при идеална съвокупность на прѣстжпленията (concours intellectuel des délits) трѣба да има само *едно наказание (un seul châtiment*, казва Гарро о. с. р. 371); не въ смисълъ на едно само *главно* наказание, но въ смисълъ на прилаганье една само наказателна санкция[1]) (прѣдвиденета отъ закона за по-тежкото прѣстжпление), защото, продължава Гарро, il n'y a qu'*un fait* unique et un seule resolution criminelle et que le principe de raison *non bis in idem* ne permet pas d'appliquer en même temps *deux qualifications pénales* et *deux peines* au même fait. Тукъ максимата non bis in idem не е взета вече въ сжщинския й углавнопроцесуаленъ смисълъ.

Гарро, слѣдъ като изтъква разликата между наказанието, въ сжщински смисълъ, и другитѣ правни послѣдици на прѣстжпното дѣяние, като гражданско обезврежданье, дисциплинарни мѣрки и пр., казва, че именно заради това наказателната санкция може да се съединява съ другитѣ санкции на прѣстжпното дѣяние; и на това не противорѣчи правилото *non bis in idem*, „което запрѣтява да бждатъ произнесени, *едно подиръ друго* (successivement), двѣ наказания за сжщото дѣяние[2]) (op. cit p. 199). Това значи: не бива едно и сжщо прѣстжпно дѣяние да бжде подведено подъ двѣ наказателни санкции; напр. палежътъ, жертва на който е станалъ човѣкъ, не бива да се наказва едно подиръ друго съ наказанието за палежъ, и съ наказанието за убийство. Думитѣ на Гарро се отнасятъ както до случая на идеална съвокупность (чл. 63 Н. З.), така и до случая на чл. 15 Угл. Сждопроизводство. Нашиятъ авторъ криво е разбралъ мисъльта на Гарро, и, като е употрѣбилъ цитираната

---

[1]) Garraud, Traité, I. p. 416: En cas de cumul des crimes ou des delits, commis par le même agent, une seule peine doit, en principe être prononcée, de sorte *que les sanctions pénales ne se cumulent pas entre elles.*

[2]) Въ Traité t. I. p. 415 казва Гарро: La règle *non bis in idem*, qui défend de punir *deux fois le même fait.*

Ортоланъ сжщо въ такъвъ смисълъ аргументира съ Non bis in idem. Op. cit. t. II. № 1789. Вижъ и Binding, Handbuch S. 560, 634 ff.

фраза въ своя учебникъ, далъ ѝ е съвършенно другъ смисълъ: вмѣсто наказание той казва *гливно* наказание, като мисли, че дѣлението на наказателнитѣ срѣдства (Strafarten) на главни и допълнителни е въ нѣкаква свръзка съ началото Non bis in idem. Гарро, при опрѣдѣлението на тритѣ вида наказания въ Фран. Нак. Законъ: peines principales, accessoires и complémentaires, казва, че главнитѣ наказания се различаватъ отъ p. accessoires (но не отъ p. complémentaires, къмъ които той числи глобата en matière criminelle)[1]) между другото и по това, че функциониратъ като непосрѣдствено наказателно оръдие (instrument direct de pénalité) и constituent *l'expiation même* de l'infraction (въ Traité е казано: *гливното* изкупление). А нашиятъ авторъ казва: „Всѣко отъ главнитѣ наказания е самостоятелно (?) и съставлява изкупление на прѣстѫпното дѣяние, и, ако къмъ него се прибави друго (главно наказание), *това значи*, едно и сѫщо дѣяние да бѫде *два пѫти* изкупено.“ Да, но само ако второто главно наказание се прибавя къмъ първото отъ сѫдията, като прилаганье на втора наказателна санкция; ами ако въ самия законъ се прѣдвижда за едно дѣяние една наказателна санкция, състояща се отъ два вида наказание (Strafarten), които се числятъ по схващаньето на закона, къмъ главнитѣ, нима това значи, че дѣянието ще бѫде *два пѫти* изкупено?[2]) Слѣдователно, никакво потѫпкванье на началото „non bis in idem“ не е направилъ нашия законодатель, ако е смѣталъ глобата за главно наказание и като такова я прѣдвижда заедно съ друго наказание, затворътъ, въ *една* наказателна санкция за извѣстни прѣстѫпления, при които намира за необходимо и справедливо да нанесе и иметна загуба на прѣстѫпника. Ако е въпросъ само за *името*, какво може да спре законодателя, хемъ да угоди на авторовото *„основно правило“*, хемъ да си прѣдвиди двѣ наказателни срѣдства, като instruments directs de pénalité, като тури едното отъ тѣхъ въ числото на допълнителнитѣ наказания? Но ако допълнителнитѣ наказания въ смисъла на закона се различаватъ отъ главнитѣ по важни юридически особности (както е и въ дѣйствителность), тогава нѣмаме право да поправяме законодательтъ, тамъ, дѣто той е разграничилъ главнитѣ наказания отъ допълнителнитѣ. На стран. 251 авторътъ казва, че допълнителнитѣ наказания се характеризиратъ по това, че тѣ не могатъ да бѫдатъ никога произнесени сами, а винаги заедно съ главнитѣ. Въ такъвъ случай глобата не може никога да се счита за допълнително наказание, както я счита авторътъ. Допълнителнитѣ наказания, споредъ автора, само *утегчаватъ* характера на главното наказание въ *зависимость отъ обстоятелствата, които утегчаватъ вината*. Това не е вѣрно. Защото въ нашия Нак. Зак. има масса прѣстѫпления, при които сѫдътъ е дълженъ да произнесе *лишение* отъ права (допълнително наказание), независимо отъ това да ли има утегчителни обстоятелства (Напр. чл. чл. 247, 253, 311, 313, и пр. и пр.).

---

[1]) У насъ глобата дори въ отдѣла на прѣстѫпленията се явява като самостоятелно наказание въ чл. 336.

[2]) H. Meyer, op. cit. S. 399: Nicht aber ist gesagt, dass immer nur *eine* Strafart zur Anwendung gebracht werden müsste, vielmehr kann eine Verbindung mehrerer Strafarten als zweckmässig erscheinen . . . .

Авторътъ самъ си противорѣчи, като причислява глобата и къмъ допълнителнитѣ наказания, когато тя въ прѣдвиденитѣ отъ закона случаи трѣба да бѫде произнесена заедно съ затвора, независимо отъ това има ли обстоятелства, които утегчаватъ вината. — Като прави авторътъ такава поправка въ Наказ. Законъ, защо не е казалъ нищо, при споменаванье чл. 66 (стр. 377) трѣба ли подъ „допълнителни наказания" въ него да се разбира и глобата? — Гдѣ въ закона за печата, или въ други специялни закони, както твърди автора, е *казано*, че глобата е главно и допълнително наказание? Тамъ, дѣто я виждаме заедно съ затворъ, ние можемъ каза, че тя го допълня, безъ обаче да имаме право да я причисляваме къмъ допълнителнитѣ наказания въ техниченъ смисълъ на чл. 13.

На стр. 260 авторътъ погрѣшно твърди, че сѫдътъ може по силата на *чл. 60* и *61* да замѣни смъртното наказание съ строгъ доживотенъ или врѣмененъ затворъ, ако признае сѫществуваньето на смегчаващи вината обстоятелства. Това може да стане само по силата на чл. *61*.

Характеристиката на наказанията, които отнематъ свободата (стр. 261) е *буквалень прѣводъ* отъ Prins (op. cit. p. 126).

Въ чл. 23 ал. 1 (прѣдсрочното освобождение може да бѫде всѣкога отмѣнено, ако освободений наруши *условията*, подъ които е билъ освободенъ), авторътъ намира редакц. погрѣшка: трѣбало да стои „условието". Защото едничкото условие, което трѣба да е изпълнилъ затворникътъ, е доброто му поведение и прилежание въ затвора. Грѣшката и въ този случай е у автора. „Условията", за които говори чл. 23 не сѫ тия условия (или това условие), които той трѣба да е изпълнилъ въ затвора, за да може да бѫде прѣди срока освободенъ, но ония условия, подъ които е билъ освободенъ, и които му сѫ поставени *при освобождението*. Тѣ може да сѫ генерично опрѣдѣлени отъ полицейски наредби, или специялно за единъ затворникъ. Между тия условия е, разбира се, и личното добро поведение вънъ отъ затвора. Подобно на чл. 23 се изразяватъ и другитѣ законодателства, които сѫ служили като образци на нашия законодатель. Така Холл. Нак. Зак. чл. 15 ал. 2: прѣдсрочното освобождение ще бѫде веднага отмѣнено, ако осѫдения има лошо поведение или постѫпва противъ условията, турнати въ неговия освободителенъ билетъ (Urlaubspass). Сѫщо Унгар. Наказ. Законъ § 50 (Прѣв. на Х. Д. Павловъ и Г. Згуревъ): Условно-досрочно освободенитѣ се *подчиняватъ на особенитѣ полицейски правила*, спорѣдъ мѣстото гдѣто живѣятъ, спорѣдъ поведението си и начина на живота си. Въ случай, че тѣ нарушатъ тѣзи правила Мин. на Правос. може да прѣкрати дѣйствието на условно-досрочното освобождение". Герм. Нак. Зак. § 24: Die vorläufige Entlassung kann bei schlechter Führung des Entlassenen oder, *wenn derselbe den ihm bei der Entlassung auferlegten Verpflichtungen zuwiderhandelt*, jederzeit widerrufen werden. — Не е, значи, единственото условие доброто поведение, но много други задължения, *които сѫ били възложени* на прѣдср. освободения при освобождението му; тѣхното неизпълнение е основание за отмѣна на прѣдср. освобождение, *независимо отъ това да-ли атестиратъ лошо поведение*. Тълкуваньето, което дава авторътъ на чл. 23, приведохме за това, защото то е образецъ на едно тълкуванье, при което не се вниква нито въ сѫщностьта на работата,

нито въ историята на законоположението. Съ казаното е отхвърлено и това, което твърди авторътъ въ бѣл. 1. стр. 285. —

У насъ нѣма фискални глоби съ граждански характеръ. Тѣ сѫ сѫщински наказания. Противното твърди авторътъ на стр. 289. Макаръ и първоинстанционно по много фискални нарушения да сѫ компетентни администрат. учреждения, повечето тѣхни постановления подлежатъ на обтѫжванье прѣдъ сѫдилищата, които въ такива дѣла функциониратъ не като граждански, но като углавни сѫдилища[1]). Интервенцията на сѫда нѣма, казва авторътъ, за цѣль да наложи глобитѣ като наказания, а само да рѣши възникналия споръ за сѫществуваньето или размѣра на глобата; но този споръ ще го рѣшатъ само ако рѣшатъ да ли има нарушение на закона, за което да е прѣдвидено въ него или въ Общия Нак. Законъ наказание. —

Не разбираме какъвъ смисълъ има бѣлѣжката на автора къмъ чл. 34 ал. 1., че въ него не се касаела работата за самия естественъ съюзъ между родители и дѣца и между съпрузитѣ, който изхождалъ отъ *естественитѣ права* на човѣка, незасѣгаеми отъ Наказ. Закони. Трѣба ли да се казва, че законътъ не може да измѣни единъ свършенъ фактъ, че не може да направи дѣтето да не се е родило отъ тази майка, която е заченала отъ този мѫжъ или че тази жена не е била въ полово сближение съ този мѫжъ. Тия факти нѣма нужда да ги правимъ естествени *права*, за да бѫдатъ незасѣгаеми отъ законитѣ. Единъ фактъ може да бѫде правомѣренъ, но не може да бѫде право. Ако законътъ може да измѣни семейнитѣ *отношения*, той прави това, което изобщо може да направи единъ законъ; и нормитѣ на така нар. естествено право не могатъ пòвече. Подъ родителски и съпружески права законътъ не разбиралъ *естествения съюзъ*, а правата, които изхождатъ отъ него. Че може ли друго нѣщо да разбира? Естественитѣ *„права“* на човѣка, отъ които авторътъ дедуцира естествения съюзъ между родители и дѣца и между съпрузи, не сѫ никакви права, а сѫ естественитѣ физиологични свойщини на човѣка, инстинктътъ на размножаваньето, който сѫществува и у животнитѣ. И у тѣхъ има естественъ съюзъ, основанъ върху естествени „права“. И наистина Ulpianus на ли казва: Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam *ius* istud non humani generis proprium, sed *omnium animalium*, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est *hinc descendit maris atque feminæ conjuctio*, quam nos *matrimonium appellamus*, *hinc liberorum procreatio*, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam *istius iuris* peritia censeri[2]) (l. 1. § 3. D. de just. et jure). Ала Улпиянъ можеше така да говори, въ едно врѣме, когато природонаучнитѣ възгледи сѫ били такива, че дори Плиний е могълъ сериозно да твърди

---

[1]) Чл. 44 за Гербовъ Сборъ. i f. „По такива дѣла финансовата власть се явява обвиняюща страна. Ср. чл. 35 Зак. за дан. върху занятията. Чл. 10 Зак. за акциза. Чл. 265 Зак. за митницитѣ. (Въ чл. 257—262 се говори все за „обвиняеми“). Въ чл. 269 сѫщи зак. имаме единъ деликтъ sui generis. Ср. Garraud Précis p. 282 (défaut de surveillance).

[2]) Къмъ тия Улпиянови думи бѣлѣжи Girard op. cit. p. 3 note: Cette idée d'Ulpien a été fort malmenée sur le terrain du droit rationnel.

за нѣкой конь, който се самоубилъ поради това, че извършилъ инцестъ и да съобщава, кои животни наказвали прѣлюбодѣянието.[1]) Но днесь да се говори за *естественъ съюзъ* като произходящъ отъ естественитѣ *права* на човѣка, и то въ единъ учебникъ по положителното наказателно право е малко странно![2])

На стр. 316 авторътъ учи, че гражданското запрѣщение се налага на лица, които поради извѣстна недѫгавость сѫ изгубили de facto способностьта да притежаватъ гражд. права. Ами разточителитѣ? Тѣхъ поради *недѫгавость* ли турятъ подъ запрѣщение? И по това, споредъ автора, се различавало по сѫщество гражданското запрѣщение отъ наказателното: послѣдното се налагало на лица, които продължаватъ да съхраняватъ своята *гражданска* способность, но които не могатъ да се ползуватъ отъ нея вслѣдствие на изгубванье свободата си. Ако разбира подъ граждан. способность *естествената* дѣеспособность, тогава това не може да отличи „гражданското" запрѣщение отъ „наказателното", защото и разточительтъ си е *естествено* дѣеспособенъ прѣди да бѫде запрѣтенъ; а фактическата невъзможность на затворника да се „ползува" отъ естествената си дѣеспособность е само мотивъ на запрѣщението, въ интересъ на семейството, но не едничкиятъ, както и самъ авторътъ признава на стр. 315, дѣто е прѣписалъ отъ Prins (стр. 140) мотивитѣ на наказателното запрѣщение. А ако разбира авторътъ подъ гражд. способность *правоспособностьта,* тогава не е вѣрно, че тя се изгубва при граждан. запрѣщение; наказателното запрѣщение, казва авторътъ, не отнема самитѣ граждански права, а само ползуваньето (иска да каже упражнението имъ); ала нима гражданското запрѣщение отнема гражданскитѣ права? Но тука пакъ не е ясно, какво разбира авторътъ подъ граждан. права. Ако разбира правоспособностьта, то прави неизвинителната за единъ юристъ грѣшка да счита при гражданск. запрѣщение прѣмахната самата правоспособность. Впрочемъ авторътъ, въ противорѣчие съ себе си, казва (стр. 315) че запрѣщение значило *лишение* отъ *граждански права* (?) — Законното запрѣщение (чл. 34) е лишение на гражданско-правната дѣеспособность за всички сдѣлки *при живъ.* Способностьта за сдѣлки mortis causa (завѣщание) я има не само запрѣтениятъ, възъ основа на чл. 34 Нак. Зак., но и запрѣтениятъ по разточителство (arg. чл. 48 п. 2 Зак. за Насл.). Значи и въ туй нѣма никаква сѫществена разлика между граж. и наказателното запрѣщение.

Една важна юридическа разлика между наказателното запрѣщение и гражданското дѣйствително сѫществува, ала за нея авторътъ нищо не споменува: тя именно изтъква особния наказателенъ характеръ на запрѣщението прѣдписано отъ чл. 34, ал. 2. До като недѣеспособностьта, що произтича отъ граж. запрѣщение, не може да се прѣдявява отъ тия лица, които сѫ сключили сдѣлки съ недѣеспособния, недѣеспособностьта

---

[1]) M. Voigt, Das jus naturale der Römer Bd. I S. 245.

[2]) На стр. 314 четемъ: „само половото сближение съставлява *часть отъ естественитѣ права на човѣка,* а не и *легалната му форма*: ето защо *може* законодательтъ да допуща въ извѣстни случаи разторжение на брачния съюзъ". Сега знаемъ вече защо законодательтъ *не може* да засѣгне *половото сближение,* а само може да не го счита легално! Защото той не бива да засѣга естественитѣ права на човѣка!

по причина на углавно осжжданье може да се прѣдявява отъ всѣко лице, което има интересъ въ това (чл. 11. ал. 2 отъ Зак. за Задъл. и Догов.).

Много чудно ни се вижда, дѣто авторътъ търси въ Наказ. Законъ постановления за гражданскитѣ послѣдствия на прѣстжпнитѣ дѣяния. Това не е работа на единъ Нак. Законъ. И цѣлата глава Ш. „за граж. послѣдствия и пр.“ ни се вижда съвършенно не на мѣсто въ единъ учебникъ по наказ. право.

Въ чл. 87. авторътъ (стр. 333) намира непълнота, защото се говорило само за възврыщанье на прѣдметитѣ, а не се казвало, какво трѣба да стане при поврѣда на имота. Но чл. 87. нали споменува и „възнаграждението за причинения вредъ и загуби?“ — „Възнаграждението“, за което говори чл. 262 и 273, заслужваше по́-подробно разглежданье, защото то е въ историческа свръзка съ така нар. Busse въ Герм. Наказ. Законъ, чиято юридическа натура е била прѣдметъ на интересни контроверсии. Освѣнъ това авторътъ не опрѣдѣля въ какво отношение се намира опрѣдѣлянието на възнаграждението къмъ углавната присжда и да ли въ гражд. процесъ може да се иска възнаграждение възъ основа на чл. 262 и 273 Нак. Зак. или само възъ основа на чл. 56 и 57 отъ Зак. за задълж. и догов.

Съвсѣмъ неумѣстно си задава авторътъ въпросъ, да ли при мълчанието на Нак. Законъ относително гражданската отговорность на съучастницитѣ въ едно прѣстжпно дѣяние, съ което сж били причинени вреди и загуби, трѣба да се приеме, раздѣлна или солидарна гражданска отговорность. Това не е въпросъ отъ наказателното право и отговорътъ му не трѣба да го дирине въ Нак. Зак. Чл. 61 отъ Зак. за З. и Д. дава ясенъ отговоръ. Съвсѣмъ странни понятия трѣба да има авторътъ за гражд. отговорность, ако твърди, че Нак. Зак. е *пропусналъ* да уреди тоя въпросъ (стр. 337). За гражданскитѣ послѣдствия отъ дѣяния, извършени въ неизбѣжна отбрана и въ крайна необходимость, авторътъ нищо не говори: има ли и въ двата случая гражданска отговорность за причиненитѣ вреди и загуби? — А този въпросъ не може да се рѣши, безъ да се засѣгне въпроса за юридическия характеръ на безнаказаностьта въ тия два случая.

Учението за обстоятелствата, които смегчаватъ или увеличаватъ вината е изложена (стр. 349—372) по Гаро (Précis p. 291—323) и Prins (op. cit. p. 81—88). Авторътъ въвежда и за нашето наказ. право французкитѣ термини *excuses* (péremptoires et proprement dites) които почиватъ върху терминологията на Code pénal art. 65. Тия термини сж чужди на нашия Наказ. Законъ. При догматичното изучванье на единъ законъ, трѣба науката да гледа да не създава термини и раздѣления, които не почиватъ върху самия законъ и не прилѣгатъ за неговата систематика. Науката на бълг. наказ. право трѣба, ако не въ друго, поне въ терминологията да бжде българска, т. е. основана върху нашия наказ. законъ.

Къмъ числото на „специялнитѣ извинителни обстоятелства“, които отстраняватъ наказанието[1]) авторътъ числи и случая прѣдвиденъ въ

---

[1]) На стр. 355 е казано „вината“, трѣба да е печатна грѣшка. Вижъ стр. 354 долу.

чл. 239, споредъ който обвинениятъ въ клѣвета не се наказва, ако докаже истинностьта на разгласеното обстоятелство и пр., или че е извършилъ клѣветата въ полза на държавата, обществото или въ защита на своята лична или семейна честь. Но въ този случай нѣма и клѣвета (прѣстжпностьта отпада), защото въ първия случай нѣма обектъ на прѣстжплението, а въ втория липсва необходимия animus calumniandi (Rechtsiwidrigkeit).

Къмъ общитѣ отегчителни обстоятелства авторътъ причислява *съвокупностьта* (стр. 366.) Това не е вѣрно. При съвокупностьта (собственно реалната) дѣецътъ на нѣколко прѣстжпления получава наказание, което е по-леко отколкото ако бждеше наказанъ за всѣко прѣстжпление отдѣлно.

Авторътъ мисли, че споредъ нашия Наказ. Законъ нѣма квалифицирани прѣстжпни дѣяния и че въ цѣлата специялна часть на Наказателния Законъ отегчителнитѣ обстоятелства били отдѣлени отъ съставнитѣ елементи на прѣст. дѣяния. Това не е съвсѣмъ вѣрно. И нашиятъ Наказ. Законъ познава квалифицирани и привилегирани прѣст. дѣяния. Че нѣмало квалифицираното прѣст. особно име това още не значи, че отегчителното обстоятелство не е елементъ отъ законния съставъ на прѣстжплението. Чл. 247 ал. 1 наказва убийството, а ал. 2 *прѣдумишленото* убийство. Чл. 313 наказва обикновената кражба; чл. 316 квалифицираната кражба и пр. Вмъкваньето чрѣзъ взломъ, счупванье и т. н. не е само отегчително обстоятелство, но е елементъ отъ законния съставъ на квалифицираната кражба и прѣдставя начало на изпълнение. Относително съвокупностьта на прѣст. дѣяния авторътъ прави грѣшка, дѣто туря на чело като опрѣдѣление на съвокупностьта чл. 64, който се отнася до материялната (реалната) съвокупность, а послѣ раздѣля така опрѣдѣлената съвокупность на материална и интелектуална или идеална.

При идеалната съвокупность не може и дума да става за това, че тя споредъ нашия законъ била общо легално отегчително обстоятелство (Стр. 376).[1] Че това не е вѣрно и за материялната съвокупность посочихме вече по-горѣ.

Съвсѣмъ *недостатъчно* е това, което казва автора за важнитѣ въ практиката чл. 64—67. Авторътъ не казва повече отъ онова, което се съдържа въ текста на закона.

Къмъ тълкуваньето, което автора дава на чл. 70 (за рецидивата) има да забѣлѣжимъ:

1) Опрѣдѣлената въ закона рецидивна давность въ случай на помилванье трѣбва да се брои не слѣдъ крайния срокъ на наложеното наказание, както твърди авторътъ, но отъ момента въ който е било прѣкратено прѣтърпѣваньето на наказанието. Мотивътъ на отегчителното дѣйствие е perseverare in eodem celere; смисълътъ на рецидивната давность е, че ако се минатъ повече отъ петь години откакъ прѣстжпникътъ е прѣтърпѣлъ отчасти или изцѣло наложеното наказание за прѣдиш-

[1]) Впрочемъ самъ авторътъ въ § 212 а) и б) (стр. 378) омаловажава това си твърдение.

ното еднородно или подобно или по́-леко прѣстѫпно дѣяние, не може новото прѣстѫпление да се счита като признакъ на прѣстѫпно упорство[1]) Противнитѣ аргументи на автора сѫ схоластически (Опростеното наказание се *считало прѣтърпѣно* (?), въ прот. случай давала се втора привилегия на помилвания).

2) Подъ най-тежкото „наказание" въ т. 1 чл. 67 трѣба при рецидива да се разбира не максимума на *прѣдвиденото наказание*, както мисли авт. (стр. 389), но просто наказанието наложено за второто прѣстѫпно дѣяние. Чл. 67 разбира подъ най-тежко наказание *наложеното,* а не *прѣдвиденото* въ закона. (п. 2) —

Прѣдпослѣдната глава на учебника се занимава съ причинитѣ, които изключватъ наказателното прѣслѣдване и наказанието. Авторътъ дава литература, заета отъ Гарро, който е билъ главниятъ източникъ и за тази глава. Между разнитѣ теории се привежда теорията на нѣкой си Хайнцъ. Такъвъ криминалистъ не е имало; отъ справка въ Гарро разбрахме, че е нѣмския криминалистъ Хайнце. Авторътъ е заелъ думитѣ на Хайнце направо отъ Garraud (o. c. p. 503 note 1.), безъ да го споменува.

Въ § 254 казва авторътъ че помилваньето освобождавало само отъ *главното* наказание, но не и отъ допълнителнитѣ наказания. Понеже той смѣта глобата, когато е прѣдвидена заедно съ затворъ, за допълн. наказание, трѣбало би да заключи, че помилваньето не може се простира върху глобата. —

Давностьта погасява права. Авторътъ обаче не изтъква двѣтѣ права на държавата, които се погасяватъ чрѣзъ нея: правото да наказва и правото да иска по сѫдебенъ редъ наказание. —

Давностьта прѣдвидена въ чл. 83 п. 1 трѣба да се отнесе къмъ углавнопроцесуалната давность, а не къмъ чисто наказателната давность, за която се говори въ п. 2 отъ сѫщи членъ. Авторътъ не съглежда това и говори за п. 1 чл. 83 при давностьта, която изключва изпълнението на наказанието[2]) (стр. 444).

Точка 2 отъ сѫщия членъ сѫщо криво е разбрана отъ автора: тя се отнася до *изпълнението на наказанието,* а не до углавното прѣслѣдванье, а пъкъ авторътъ казва: частниятъ тѫжитель е господарь само на наказателното прѣслѣдванье, но не и на изпълнението на присѫдата. „Ако наказанието е било произнесено и се пристѫпи къмъ изпълнението му (но ако още не се е пристѫпило?) частниятъ тѫжитель не може по́вече да изключи налаганьето му, защото това влиза въ атрибутитѣ на публичната власть." (стр. 446). А п. 2 отъ чл. 83 гласи: „ако тѫжительтъ е пожелалъ да се прѣкрати дѣлото прѣди да се почне *изпълнението на присѫдата*, наказанието не се налага". Значи има вече *присѫда*, на която изпълнението не може да се *почне,* ако е поискалъ да се прѣкрати дѣлото частниятъ тѫжитель.

---

[1]) На туй мнѣние и Никовъ, Рѫководство стр. 201.

[2]) Чл. 83. За прѣстѫпления, които се прѣслѣдватъ само по тѫжба отъ потърпѣвшия или отъ неговитѣ законни прѣдставители, наказанието не се налага: 1) Ако тѫжбата е послѣдвала макарь и прѣди свършека на давностьта, но сѫ се изминали 6 мѣсеца отъ какъ тѫжительтъ е узналъ за прѣстѫпното дѣяние.

Забѣлѣжката къмъ този чл. 83, на която посочва авт. за подкрѣпа на своето мнѣние, съвсѣмъ не се отнася до този въпросъ.[1])

Въ послѣдната глава за Реабилитацията пакъ се натъкваме на едно изнасилванье на закона. Чл. 89 казва, че молбата за възстановление въ права се подава само слѣдъ петь години *отъ деня на освобождението отъ затвора* или отъ *деня на помилваньето* на осѫдения. Но авторътъ си създалъ една теория, че помилванието не унищожава останалата часть отъ наказанието, затова осѫденото лице продължава да се намира sub poena до изтичание цѣлия срокъ на наказанието — и твърди (стр. 456), въпрѣки ясния текстъ на закона, че срокътъ тече отъ деня на освобождението, ако *наказанието е прѣтърпѣно изцѣло* и отъ деня, въ който изтича опрѣдѣлениятъ отъ сѫда срокъ на наказанието, ако е послѣдвало *помилванье* или прѣдсрочно освобождение. Такова прѣнебрѣгванье на закона заслужва най-голѣмо порицание. —

Отъ изложеното до тукъ трѣба да заключимъ, че научната стойность на разгледаното съчинение не е такава, щото да може послужи то, като „основенъ камъкъ на нашата народна научна литература по Наказ. Право“. Авторътъ не е сполучилъ да изгради една системна теория на нашето Наказ. Право, която да черпи жизненитѣ си сили отъ самия законъ. Неговата книга съдържа въ сѫщность едно лишено отъ вѫтрѣшно единство и съвършено несамостоятелно изложение на общитѣ понятия на французко-белгийското Наказ. Право, къмъ които не особно изкусно сѫ пришити законоположенията отъ общата часть на нашия наказ. законъ, останали повечето необработенъ материялъ; а това, което тукъ тамъ авторътъ е далъ като анализъ на тия законоположения, е повечето или съвсѣмъ погрѣшно или недостатъчно.

---

[1]) Вѣрно комментира чл. 83 г. Никовъ op. cit. стр. 240. „Отъ влизанье на присѫдата въ закона сила и до привежданьето ѝ въ изпълнение може да послѣдва отказванье отъ прилагание на наказанието“.

София, Априли, 1900.

Д-ръ Й. Фаденхехтъ.

Изяснение на таблицитѣ.

Таблица I.

Фиг. 1. *Антигоритъ серпентинъ* (зап. отъ с. Сотиръ) въ обикновена свѣтлина. *а*. антигоритъ, *б*. хризотилъ, *в*. изотропна маса, *г*. магнетитъ.

Фиг. 2. Сѫщиятъ между +-николи.

Таблица II.

Фиг. 1. Слѣди отъ първичния минералъ (а) прѣвърнатъ въ серпентинъ.

Фиг. 2. Първичниятъ минералъ (пироксенъ?) съвсѣмъ метаморфозиранъ; при метаморфозата си отдѣлилъ много магнетитъ.

1036—1900

Фиг. 1.

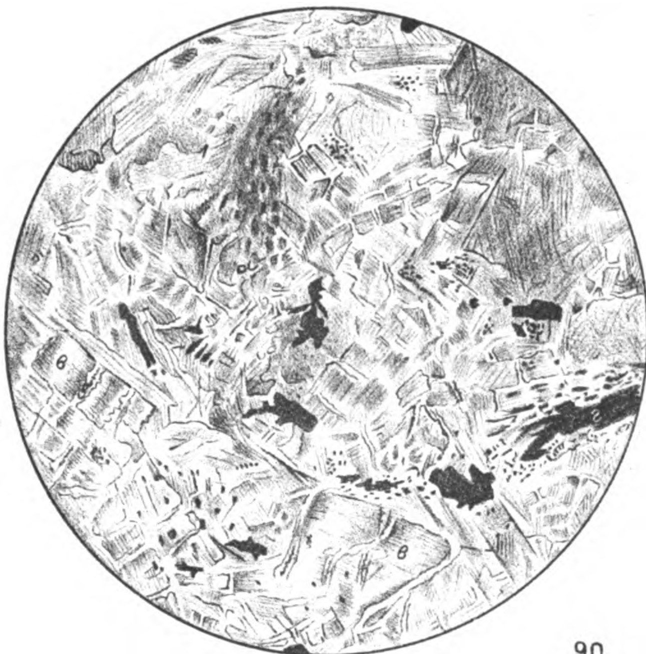

90/1

Фиг. 2.

Фиг. 1.

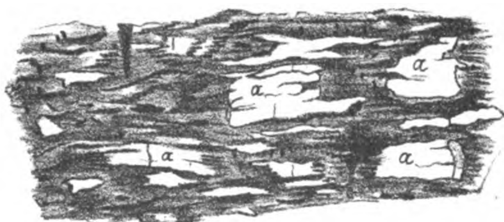

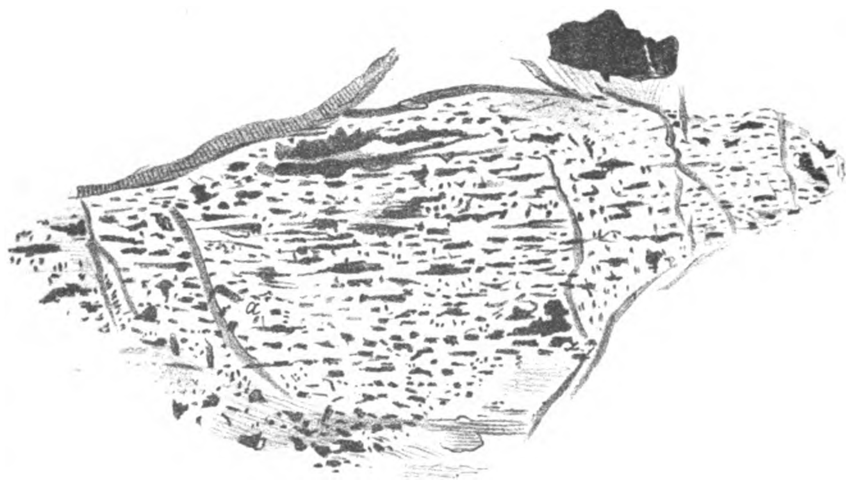

фиг. 2.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Alphabetum Bulgaricum sive **cyrillianum** nunc primum editum Catholicis thraciæ Bulgaris. Romæ MDCCCXLIV. — **Бобчевъ, Стефанъ С.** *Иларионъ Ст. Михаиловски* *1810+1875, 4. юния. По поводъ на 25 годишнината отъ смъртьта му. Отпечатъкъ отъ сп. „Българска Сбирка" год. VII., кн. VI. София, 1900. — **Българско Княжество — Дирекция на статистиката.** *Движение на населението прѣзъ 1898 год.*, часть I. раждания, умирания, и женидби по населени мѣста. София, 1890. — *Движение на търговията въ България* съ чуждитѣ държави, движение на корабитѣ по пристанищата, пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ първото тримѣсечие отъ 1900 година. София, 1990. — **Ванковъ, Д-ръ Л.** *Геологически изучвания на пограничната мѣстность на западъ отъ Трънъ—Кюстендилъ* съ една геологическа карта въ масщабъ 1:126,000. София, 1900; — *Геологическо изучвание на тунелитѣ по желѣзнопѫтната линия София—Романъ* (съ два профили и четири фигури). София, 1900. — **Вѣнко.** *Пѣсеньта на дървото.* Издава Сливенското Дружество „Лѣсъ". Сливенъ, 1900. — **Гешевъ, Ив. Ев.** *Евлогий Георгиевъ. Чърти изъ живота му и документи изъ архивата му.* (Четено въ тържественото събрание на Българското Книжовно Дружество на 12. декември 1899). — **Glaser, Dr. Karol.** *Zgodovina Slovenskega Slovstva.* IV. del. Drugi zvezek. — **Данковъ, Н. и Илковъ Д.** *Карта „Старопланински Полуостровъ"*. София. — **Законъ** *за училищата* (проектъ). — **Захеръ Мазохъ.** *„Марцела"* разскăзъ за щастието. Прѣвела отъ руски Стефания Мирска. Варна, 1900. — **Levec, Fr.** *Knezova Knjižnica.* Zbirka žabavnih in poučnih Spisov. VI. zvezek. Izdaja „Slovenska Matica". V Ljubljani, 1899. — **Valjavec. M.** *Poezije.* Izdala Slovenska Matica. Uredil Fr. Levec. V Ljubljani 1990. — **Максимовъ Хр. Д.** *Училищенъ Алманахъ,* година първа. Нарежда и издава — Цѣна 5 лева. София, 1900. — **Мирски, Кр. Ив.** *Задружно работене.* I Двѣ думи върху ползата отъ дружествата за свобода и миръ чрѣзъ правото. — **Никовъ, К. Н.** *Рѫководство по общата часть на наказателния законъ.* София, 1898; — *Правила за адвокатитѣ.* Съставилъ по М. Малло. София, 1898; — *Рѫководство по особната часть на българския наказателенъ законъ.* Томъ първи. София 1900. — **Отчетъ** *на Българската народна Банка* за 1899 год. София 1900. — **Отчетъ** *на Сливенската Държавна Мѫжка Гимназия за учебната 1897/98 година.* Сливенъ, 1899. — **Pintar, L.** *Zvornik.* Na svetlo izdaje Slovenska Matica v Ljubljani. I. Zvezek. Uredil — V Ljubljani 1899. — **Polačeck, Fr.** *„Татко Песталоци"*, черти изъ живота на великия възпитатель. Книга за народа и младежьта. Прѣведе отъ третото нѣмско издание д-ръ Д. К. Свраковъ. Сборникъ на Педагогическо-общественото списание „Учитель". Томъ I., Кн. VI. Пловдивъ. — **Popovilyeff, Michail.** *Du rapport a Succession de Libéralité en Droit civil Français et Européen* et au point de vue du Droit International Privé. Paris 1897. — **Поповилиевъ, д-ръ М.** *Нравственость, право* и *държава.* Търново 1900. — **Rutar, S.** *Slovenska zemlja.* III. del. Beneška Slovenija. Prirodoznanski in zgodovinski opis (15 podob) Spisal —. Ljubljana 1899. — **Sitzungsberichte der königl.** Böhmishen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe für Philosophie, Geschichte u. Philologie 1899. (Věstnik Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná).

Съдържание.

Стр.

„Периодическо Списание"

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга *„Льтописъ* на Българското Книжовно Дружество."

Годишната цѣна на „Периодическо Списание" заедно съ „Лѣтописа" е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаментъ чрѣзъ пощата 8 лева.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание", отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ на филос. **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

5. — МАЙ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ Д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януари 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Галичкитѣ овчари.

Отъ Д. Мирчевъ.

(Прѣдставено въ клона философско-общественъ на 11. мартъ 1900).

Въ П. С. кн. XXXI. е печатана статия отъ Ив. Ев. Гешовъ „Овчаритѣ отъ Котленско и жетваритѣ отъ Търновско.“ Авторътъ дава доста пълни бѣлѣжки върху живота и устройството на тѣзи български останали отъ давни врѣмена дружества, за устройството на които днесъ се полагатъ толкова много старания въ западно-европейскитѣ страни. На друго мѣсто сѫщиятъ авторъ, като противупоставя на българскитѣ задруги разнитѣ кооперативни дружества и разнитѣ теории на западно-европейскитѣ икономисти, се възхищава отъ първитѣ, които истински сѫществуватъ у насъ отъ дълбока старина и сѫ били едни отъ най-важнитѣ фактори срѣщу външни налягания въ най-тежкитѣ врѣмена на нашия исторически животъ. Тѣ сѫ и днесъ пакъ яки твърдини прѣдъ опасностьта отъ икономическо робство, а така сѫщо и отъ политическо и национално пълно заробянье въ неосвободената часть на българското отечество. Българскитѣ корпорации, които ни се описватъ отъ г. Гешова както въ споменатата по-горѣ статия, така и въ „Задругата въ западна България“ (П. С. XXI—XXII), па и отъ г. Д. Уста-Генчовъ въ „Жетварскитѣ задруги низъ Търновско“ (Сборникъ за нар. умотв. и пр. кн. VII.), се срѣщатъ и сѫществуватъ въ сѫщия смисълъ и въ Македония, както въ свободна България. Не ще бѫде безинтересно, слѣдователно, ако запознаемъ българския икономистъ съ устройството и живота на една отъ тия „задруги“ въ страната, съ „Галичкитѣ овчари.“

Селото Галичникъ, Дебърско, 4 ч. далечъ на изтокъ отъ града съ население отъ 800 кѫщи, е центъръ и най-важно мѣсто за дребенъ добитъкъ въ Македония. Галичката планина побира отъ

80 до 100 хиляди овци и дава богата храна прѣзъ лѣтния сезонъ. Самата мѣстность не е сгодна за друго производство, затуй и галичани главно се занимаватъ съ овцевъдство. Семейство, което нѣма овци и изкарва своята прѣхрана отъ другадѣ, прави изключение, а такива изключения сѫ много рѣдко. При това едно важно условие твърдѣ много спомага да вирѣе това занятие: грамадната Галичка планина е общо достояние на селянитѣ отъ цѣлото село; тя е обща собственость, каквато е била още въ първобитни врѣмена, или, както икономиститѣ говорятъ, остатъкъ отъ първата фаза въ развитието на собственостьта. Всѣки членъ отъ селото има право да се ползува отъ прѣдимствата на гората, и това право никой не може да му отрече. Въпросътъ за ползуванье сѫщо така е много умно нареденъ, та сѫществува пълно доволство. Понеже планината дава прѣхраната на населението и понеже не всѣки и винаги може да има извѣстенъ брой овци, конье и пр., затуй, за да не ставатъ злоупотрѣбения, въпросътъ за ползуванье е рѣшенъ отъ селянитѣ вече отъ стари врѣмена въ тоя смисълъ: планината прѣдварително се продава на нѣколцина отъ по-главнитѣ кехаи, а сумитѣ се разпрѣдѣлятъ споредъ подпадащитѣ подъ царски данъкъ членове. Паритѣ се събиратъ отъ опрѣдѣлени селски старѣи, които откакъ се разправятъ съ всички царски данъци и други селски общи нужди, останалата часть отъ сумитѣ раздаватъ по принадлежность.

Цѣлата Галичка планина е раздѣлена на десеть части, наречени отъ селянитѣ „кълшли.“ Голѣмината на кълшлитѣ е различна; тя зависи отъ мѣстноститѣ. Единъ околъ, който може по-лесно да се обхваща и експлоатира отъ единъ наемачъ, съставя и отдѣлна кълшла. Ето защо и цѣната на една кълшла за експлоатация на пасбището прѣзъ една година, по-вѣрно прѣзъ едно лѣто — отъ Гюргьовъ-день до Кърстовъ-день — зависи отъ нейната голѣмина, а сѫщо и отъ растителностьта, която дава. Най-голѣмата и найдобра кълшла, която може да отхрани до 10,000 овци, се продава за 200 лир. тур.; а най-малката и най-слаба съ храна до 100 л. т. Селото при това не спира прѣдприемача, нито води нѣкаква смѣтка за количеството на овцитѣ, които той тъкми да пусне на паша въ кълшлата; това остава чисто негова работа. Паритѣ за кълшлата се внасятъ въ нѣколко срока. Всѣка кълшла носи и свое име и има опрѣдѣлени граници. Имената на галичкитѣ кълшли сѫ свързани съ разни прѣдмети, или пъкъ зависятъ отъ каквината на самата мѣстность. Така тѣ се именуватъ: Русинъ, Трѣбишка-рупа, Смрѣка, Никьорица (отъ с. Никьоръ), Афметковица (отъ Афметъ — турско

име), Чукни-тапаница (вѣрва се, че въ мѣстностьта самовили сѫ чукали тѫпани; отъ тукъ и названието), Пашиница, Кюрковъ-долъ Польце, Стогово. Подирната къшла влиза въ синора на друго село, но обикновено се експлоатира отъ галичкитѣ овчари.

Съставъ на дружината, или *карашица,* както я наричатъ галичани. — Щомъ пукне вече пролѣть и наближи Гюргьовъ-день, галичкитѣ овчари иматъ прѣдъ видъ на първо врѣме да съставятъ карашицата. Въпросътъ за образуванье карашица не е лекъ. Не всѣки може да си даде гласъ и да вика съдружници. Прѣди всичко това право принадлежи на кехаитѣ, а кехаи *(кяи)* се наричатъ ония, които иматъ не по-малко отъ хиляда овци. Думата „кяя“ поради това и значи на галички езикъ чорбаджия, но не е това главното условие за урежданье на дружината. Кехаята трѣба да има прѣди всичко *дерeдеджии.* Това сѫ дружина арнаути, пазачи на стоката и хората отъ една къшла. Прѣди да настане врѣме за съставянье карашицата, дерeдеджиитѣ подновяватъ приятелството съ миналогодишния кехая, или по-право казано кехаята гледа да уреди условията съ дерeдеджиитѣ и послѣ да търси свои съдружници. Тъй че карашица съставя онзи, който има свои дерeдеджии, поради което не е необходимо да има непрѣмѣнно най-много овци въ дружината, за да бѫде кехая, и слѣдователно да бѫде главното лице въ карашицата. На дерeдеджиитѣ се плаща извѣстенъ данъкъ, който зависи отъ количеството на овцитѣ. На всѣка овца се плаща отъ 2 до 3 гр. Така че ако дружината има 10,000 овци ще плати до 200—300 л. т. *дерeдеджилъкъ.* Както вижда читательтъ, дерeдеджилъкътъ е едно зло, една съсипия за овчаритѣ. Но „ела зло, да не дойде по̀-зло“. Тукъ лежи основата и необходимата нужда отъ дерeдеджилъка. Несгоднитѣ условия, въ които сѫ поставени галичкитѣ овчари срѣдъ арнаутлука, имъ го налагатъ, и безъ него е положително невъзможно да сѫществува това главно и едничко речи занятие на това голѣмо село. Не единъ пѫть сѫ се отвличали хиляднници овци отъ разбойници и при сѫществуваньето на дерeдеджии, когато тия подирнитѣ не се ползуватъ съ голѣмъ авторитетъ въ страната, сир. когато името на началника имъ не е страшно. Ето защо и най-лесно съставя дружина оня кехая, който сполучи да се свърже съ най-страшната дерeдеджийска дружина; защото въ тоя случай е по̀-гарантирана стоката и животътъ му. Длъжностьта на дерeдеджиитѣ е да пазятъ отъ крадци и разбойници както овцитѣ, така и хората, които съставятъ карашицата. За да изпълняватъ по̀-добрѣ и по̀-честно своитѣ задължения, раз-

нитѣ началници на дередеджиитѣ влизатъ въ сговоръ, че не само нѣма да нападатъ и грабятъ повѣрената на тѣхъ стока, но още и ще се защищаватъ взаимно отъ други нападачи. Лошо е, когато нѣма положенъ сговоръ. Най-вече тогава пострадва оная карашица, която има по-слаби пазачи. Ала това рѣдко става. Арнаутитѣ поради своя рицарски духъ не стѫпятъ на стѫпката на своитѣ сънародници, освѣнъ когато сѫ вѣчно заклети врагове. Най-често става, че всички дередеджии сѫ солидарни помежду си и задружно пазятъ своитѣ права и авторитетъ. Единъ скорошенъ случай напълно подтвърдява това. Прѣди двѣ години на пѫтя отъ Галичникъ за Скопие една хайдушка чета напада трима овчари на една дружина, убива придружаващия ги дередеджия, ограбя овчаритѣ и ги освобождава. Подиритѣ успѣватъ уврѣме да се върнатъ и обадятъ на кехаята, който отъ своя страна съобщава на дередеджиитѣ си. Тѣ извѣстяватъ своитѣ съсѣди, тия пъкъ своитѣ и по тоя начинъ се вдига една обща потеря. Хайдутитѣ биватъ уловени, стоката взета, а самитѣ тѣ наказани по заслугитѣ имъ. Разбира се, не всѣкога това се успѣва, но такива случаи, макаръ и рѣдки, ограничаватъ опасностьта.

Щомъ се нагласи вече работата съ дередеджиитѣ, кехаята търси съдружници. Условия въ тоя случай не ставатъ никакви; тѣ сѫ направени още отъ давни врѣмена и врѣмето ги е затвърдило, та не подлежѫтъ на никакво измѣнение. Всичката работа е, да се отберѫтъ хора, които да си вървѭтъ по гайдата и да иматъ вкупомъ толкова жива стока, дѣто да я отхрани една отъ извѣстнитѣ кѫшли. Мѣсто му е тукъ да споменемъ, че ония отъ членоветѣ на дружината, които иматъ по-малко отъ 1000 овци се наричатъ *параспурджии* за разлика отъ кехаитѣ. А пъкъ всички членове, освѣнъ кехаята, що има съ себе дередеджията, се наричатъ *карашици* — били тѣ кехаи въ широкъ смисълъ, или параспурджии; отъ тукъ иде и названието на цѣлата дружина — карашица.

Първата и главна грижа на съставената дружина е да си пазари *кѫшла*. А пазари ли се кѫшлата, търсятъ се овчари, одаджия и котарджия, а подиръ това се направя *бачилото*. Галичкитѣ бачила сѫ много прости и врѣменни; тѣ се състоѭтъ отъ единъ сламенъ покривъ, подъ който има нѣколко подраздѣления, приготвени за различни цѣли: за маслото и сиреньето, за яденье и спанье, за разни потрѣбици и др. И цѣлата сграда е отъ слама, дърво и плетъ. Щомъ дойде Кърстовъ-день и овцитѣ се дръпнатъ отъ кѫшлата, бачилото се разтуря; затуй и прѣдъ Гюргьовъ-день се прави ново. Причината на тѣзи правения и разтурянния е тая, че кѫшлитѣ не

падатъ все въ едни и сѫщи рѫцѣ прѣзъ всѣка година, а отъ друга страна и обстоятелството, че щомъ овчаритѣ напуснатъ бачилото, то може да бѫде запалено и унищожено по простия капризъ на кое и да е селско дърварче. И тъй кехаята, карашицитѣ, *котарджията,* одаджията, дереджиитѣ и овчаритѣ съставятъ цѣлата овчарска корпорация. Тукъ ще приведа имената на двѣ такива дружини: на Йованъ Д. Пендарь и Ристе Чоланче. Тѣ сѫ кехаи. Въ състава на първата дружина влизатъ слѣднитѣ лица и съ слѣдното количество овци:

I.	Йованъ Д. Пендарь има	1,000	овци.
	Филипъ Глава Филиповски има	2,000	„
	Доксимъ Георгиевъ има	400	„
	Йованъ Георгиевъ „	800	„
	Лука Никовъ „	300	„
	Стаматъ Чаля „	700	„
	Георги Миновъ Чаля има	1,000	„
	Милошъ Стефовъ „	1,000	„
	Всичко . .	6,200	овци.

II.	Ристе Чоланче има	4,500	овци.
	Милошъ Стефанъ има	1,200	„
	Траянъ Писевъ „	500	„
	Всичко . .	6,200	овци.

Това е прѣмиятъ съставъ на карашицата. Другитѣ лица сѫ второстепенни и влизатъ вѫтрѣ при такива или инакви условия; тѣ сѫ всички речи наемни, и слѣдователно стоѭтъ вънъ отъ смѣткитѣ на дружината. Само нѣкои отъ собствено овчаритѣ могатъ да бѫдатъ равноправни членове. Работата е, че една дружина може да има чисто условени за пари извѣстни лица да пасѫтъ овцитѣ, или пъкъ да уславятъ овчари, да допуснатъ да се хранятъ собственитѣ имъ овци въ къшлата. Да разяснимъ това. Овчаритѣ биватъ два вида: овчари прости *слуги* и овчари *сдружници.* Първитѣ овчари се уславятъ да пасѫтъ овцитѣ, като имъ се заплаща споредъ обстоятелствата различно. На единъ овчарь за лѣтно врѣме, отъ Гюргьовъ-день до Кръстовъ-день, се плаща отъ 4 до 6 л. т., като получва при това още храна и обуща; а прѣзъ зимно врѣме 10—12 л. т. Прѣзъ зимата овцитѣ не се държѫтъ въ селото; тѣ се прѣкарватъ въ Солунско или Тесалия, дѣто е пò-топло и дѣто пò-евтино могатъ да се прѣхранятъ. Ето защо и овча-

ритѣ прѣзъ зимата по-скжпо се плащатъ. Това е заплатата на овчаритѣ слуги; зависи отъ дружината да имъ дава малко вълна, сало, сиренье и пр., или не. Втората категория овчари се пазари не съ пари. Тѣ сж обикновено такива, които иматъ 50, 100, 150, 200 и пр. свои овци, съ които или не могатъ да влѣзатъ като самостойни членове въ една карашица, или не имъ дава смѣтка да направятъ това; а това става когато нѣматъ други извори за прѣхрана, та искатъ нѣщо отъ овцитѣ си да прибержтъ, нѣщо отъ труда си и по тоя начинъ да удовлетворжтъ нуждитѣ си. Тѣхниятъ пазарлъкъ става чрѣзъ овци; тѣ се уславятъ да пасжтъ чуждитѣ овци, съ други думи да служатъ на дружината, но да внесжтъ и своитѣ овци въ съдружието и въ резултатъ да получаватъ онова, което получва отъ глава и всѣкой карашикъ. По този начинъ се уголѣмява както числото на овцитѣ, така и числото на съдружницитѣ. Цѣната на единъ овчарь за лѣтно врѣме е отъ 200—250 овци, а за зимно врѣме отъ 70—75 овци. Причината на тая разлика произтича отъ тамъ, че прѣзъ зимата разноскитѣ на една овца се възкачатъ на 15—20 гр., а прѣзъ лѣтото на 5-6 гр. Овчарьтъ се пазари да служи на дружината, като внесе свои 70—75, или 200—250 овци, които ще се отхранватъ за смѣтка на карашицата. Овчарьтъ е длъженъ да плати само ечмена, който се дава на овцитѣ му. Ако единъ овчарь има повече отъ 75 за зимѣ, или 250 за лѣтѣ овци, той пакъ ги внася въ общото число, но въ края на годината, когато се приключватъ смѣткитѣ, той отговаря за разноскитѣ на всѣка глава, вънъ отъ числото, за което се е условилъ да служи.

Къмъ споменатитѣ членове на карашицата трѣба да прибавимъ още и *бача,* който обикновено бива външно лице, условено за извѣстна сума, обикновено за 80 оки масло, 80 оки сир. и 80 оки урда. Нему се дава и бакшишъ вълна.

Длъжности на карашицата. – Съ натъкмяваньето на овчаритѣ, одаджията, котарджията и бача дружината се смѣта напълно уредена. Въ пазарената къшла се издига бачилото, събиратъ се овцитѣ и се прѣдаватъ въ ржцѣтѣ на овчаритѣ, а заедно съ туй се повѣряватъ и длъжноститѣ на всѣко лице. Първостепенна рола въ цѣлата карашица играе кехаята. Той е директорътъ, тъй да се каже, на корпорациата и отговорното лице за вървежа на цѣлата работа. той дава заповѣди и управлява дружината; той купува потрѣбнитѣ нѣща и продава маслото, сиреньето, урдата, които се събиратъ въ бачилото; той взима паритѣ, той ги пази; той плаща бегликътъ и отговаря прѣдъ карашицата за всичко, що става въ всичкитѣ дѣла

на дружината. Откакъ се съберѫтъ и повѣрѭтъ на кехаята овцитѣ, отдѣлнитѣ членове нѣматъ друга нужда, освѣнъ кога ги повика кехаята за стрижба, дѣлба, смѣтки и други извънредни обстоятелства. Ето защо и кехаи биватъ честни лица, съ пълно довѣрие. Освѣнъ това тѣ трѣба да бѫдатъ и напълно достойни да водятъ и смѣткитѣ на дружината, които понѣкога достигатъ до голѣми суми. Именно и само такивато лица се наематъ да носятъ тегобата на едно такова съдружие. За всичко това на кехаята не се плаща нищо, а му се отвръща съ благодарность. Като настане 15. августъ, кехаята свиква дружината, прѣдава смѣткитѣ, дава отчетъ за работата, като оправдава всички разноски и приходи, дѣли максула на глава и прѣдава сумитѣ по принадлежность; съ това завършува своята задача.[1])

Всички други лица въ карашицата се смѣтатъ като второстепенни и трѣба да се подчиняватъ на заповѣдитѣ на кехаята; ала тия заповѣди не могатъ да излизатъ вънъ отъ крѫга на длъжноститѣ на всѣко лице. Всѣкой си има специялна длъжность, която трѣба точно да изпълнява, и нищо повече. Длъжностьта на овчаритѣ е да пасѫтъ овцитѣ. Но дори и това не става безусловно. Тукъ си има извѣстенъ редъ, отъ който никога не се отстѫпя. Най-често се случва, една карашица да има у себе си 17 души овчари. Прѣди да имъ повѣри овцитѣ, тя дѣли кършлата на околии и прѣдвижда, кои овци дѣ да пасѫтъ. Трѣба да се знае, че не всички овци се каратъ заедно на паша. Около 15. май се лѫчатъ ягнетата (шилетата); тогава се отдѣля и яловината (лански ягнета), старитѣ, невалиднитѣ, овци (марината) и се оставятъ насамѣ млъзницитѣ; така че шилетата, яловината и марината съставятъ една група, а млъзницитѣ — друга група. Първата група се повѣрява на 5 души овчари, отъ които единъ пасе шилетата, другъ — яловината, трети — марината, четвърти готви качамакъ на другаритѣ си, а третиятъ отива у дома си на прѣмѣна и вижданье. Когато подиръ два деня се върне, той пасе овцитѣ, а другъ отива на прѣмѣна, и т. н. Районътъ на тая група овци и овчари сѫ крайщата на кършлата. Причината на това е, че тѣ не сѫ свързани съ бачилото.

[1]) Смѣткитѣ се прѣглеждатъ въ присѫтствие на всички лица отъ карашицата Тукъ влизатъ и ония овчари, които иматъ и свои овци въ стадото, отъ които очакватъ максулъ. На първо мѣсто се прѣглежда, какви разноски сѫ направени, и се дѣлѭтъ на глави отъ млъзницитѣ, марината, кочоветѣ и яловината. Тия разноски се изключватъ изъ общата сума на максула и остатъкътъ пакъ се дѣли на глава отъ млъзницитѣ и др., на всѣки прибира, каквото му се пада. Прѣко всичкитѣ ми старания да прѣдставя смѣтка на една поне корпорация, не сполучихъ. Главната и единичка причина на това е недовѣрието, което показватъ нашитѣ овчари подъ влиянието на страха, че отъ това може да излѣзе нѣщо лошо за тѣхъ.

Тѣ стоятъ прѣзъ цѣлото речи лѣто отдѣлно и водятъ отдѣленъ животъ отъ другата часть на карашицата. Трѣба да се напомни, че дѣленьето и пасеньето на овцитѣ споредъ възрастьта имъ не е случайно, а по съвсѣмъ умѣрени съображения. По думитѣ на опитни кехаи, не бивало да се храни и „дѣтето“ съ сѫщата храна на „майката.“ Ето защо и за всѣка категория овци се опрѣдѣля такъвъ районъ (аргамъ), който по храната си ѝ отговаря. Още въ първитѣ дни обагненитѣ малки се отдѣлятъ отъ майки си и се пасѫтъ отдѣлно, на прѣсна, не изтъпкана морава, а на вечерь се пущатъ при майки си да сучатъ.

Втората група овци сѫ млъзницитѣ — душата на бачилото. Тѣ се повѣряватъ на 12 души овчари; четирма отъ тѣхъ пасѫтъ овцитѣ, като ги дѣлѭтъ на 4 групи; четирма почиватъ, а останалитѣ четирма отиватъ у дома си на прѣмѣна и вижданье. На вечерь и сутринь всичкитѣ овчари помагатъ за мълзеньето на овцитѣ. Районътъ на млъзницитѣ е срѣдата на кършата, слѣдователно по̀близу до бачилото.

Длъжностьта на одаджията е еднаква съ оная на една домакиня въ кѫщата. Той държи редъ и чистота въ бачилото; той готви храна на всичкитѣ хора; той посрѣща и изпраща гоститѣ. Изобщо той е отговоренъ за вѫтрѣшното управление на бачилото. За всичко това той получава до 10 л. т.

Много по̀-трудна е работата на котарджията. Негова длъжность е да подкарва млъзницитѣ при „строгитѣ“ (врата на търлото) и да ги прѣдава на мълзачитѣ. Като се вземе прѣдъ видъ, че овцитѣ се мълзѭтъ по два пѫти на день — заранъ и вечерь, и всѣко мълзенье трае по 4 часа, ще си прѣдставимъ трудностьта на неговата работа. Това е обикновената работа на котарджията до разтурянето на бачилото, сирѣчъ до 15. августъ. Отъ това врѣме до Кръстовъ-денъ овцитѣ пакъ се мълзѭтъ, само че това млѣко не се обработва на бачило, но се носи у дома на всѣки карашикъ. Носеньето на млѣкото е длъжность на котарджията. Какво се прави това млѣко, ще се каже по̀-долу, а тукъ ще споменемъ, че то се събира въ кожи отъ стари овци — марина, които се колятъ по туй врѣме за ядене и пастърма, па се разнася на стопанитѣ. За труда си котарджията получава най-много 2—3 л. т. за цѣло лѣто.

Главната работа на бача е да обработи млѣкото въ масло, сиренье и урда. Въ тая работа никой не му се бърка, освѣнъ условениятъ му помощникъ бачъ. Трѣба да се каже, че бачоветѣ сѫ външни лица, тѣ сѫ повечето изъ Кичевско.

Мълзенье. — Мълзеньето на овцитѣ се започва подиръ лжченьето на шилетата, сирѣчъ около 15. май. То се започва съ извѣстенъ обредъ — кланье курбанъ. За курбанъ се избира най-доброто шиле въ цѣлото стадо. Курбанътъ се коли на една отъ *строгитѣ;* послѣ се опича и се гощава дружината. Първото мълзенье на овцитѣ се нарича *смълза*. Мълзеньето става, както се каза, два пжти на день; сутринь се започва то около 11 часътъ, а подиръ обѣдъ въ 9 часътъ по турски. Получаваното млѣко не бива прѣзъ цѣлото лѣто еднакво гжсто и обилно. Прѣзъ мѣсецитѣ мартъ, априлъ, май и юни то е пó-обилно, но пó-слабо, а прѣзъ останалото врѣме до 15. септември количеството му се намалява, но плътностьта му се увеличава. Това явление овчаритѣ отдаватъ на трѣвата, която прѣзъ първитѣ мѣсеци е пó-сочна, а прѣзъ послѣднитѣ пó-суха. Сждоветѣ, въ които се мълзжтъ овцитѣ, се наричатъ *ведра* и иматъ форма на прѣсѣченъ конусъ съ ржчка на едната страна. Всичкото млѣко, получено въ единъ день, събира се въ голѣми каци.

Стрижба. — Овцитѣ се стрижжтъ два пжти прѣзъ годината: еднжжъ прѣзъ априлъ, а втори пжть прѣзъ августъ. Количеството на получаваната вълна отъ първия *стригъ* е сто оки на стотѣ овци, а прѣзъ втория четирисетъ на сто. Вълната отъ първия стригъ се казва *стара,* а отъ втория *ярина*. При първия стригъ овцитѣ се намиратъ или въ Солунско, или въ Тесалия, та стригътъ става общъ, дружински, и вълната се продава общо, та паритѣ се дѣлжтъ споредъ числото на овцитѣ. При втория стригъ овцитѣ се намиратъ въ Галичката планина, та всѣки стопанинъ стриже своитѣ овци и прибира вълната. Разбира се, че и въ тоя случай стрижбата става дружински. Първо стрижжтъ овцитѣ на кехаята, сетнѣ на втори, трети и прочее. Главното тукъ е, че въ тоя случай вълната не се продава за обща смѣтка, но всѣки зима своята и се располага съ нея, както си иска. Въ първия стригъ това не може да стане; първо защото овцитѣ сж далечъ отъ стопанитѣ; второ защото събраната вълна се намира близу до тържището — Солунъ, дѣто се продава и съ това се избавя стопанинътъ да я носи другждѣ за продань и да прави излишни разноски.

Тукъ е мѣстото да се спомене, че за разпознаванье на овцитѣ било за стригъ, било за какъвто и да е другъ случай се турятъ бѣлѣзи, по които всѣки стопанинъ познава и отлжчва своитѣ. Такива бѣлѣзи сж *прѣдорѣзка, задорѣзка, рамно уво, ластовица, зомба* (тия знакове се турятъ на ушитѣ), *двѣ пржчки, ножици* и разни

инициали се турятъ на тѣлото. Прѣзъ врѣме на стриженьето се колятъ отъ старитѣ овци, марина, и работницитѣ се хранятъ като нѣкои гости.

Разноски и приходи. Разноскитѣ на карашицата се състоятъ отъ храната на работницитѣ, ечмикъ и соль за овцитѣ, бегликъ, заплата на овчаритѣ и бачоветѣ, пари за кѫшлата и др. Главнитѣ разноски на първо мѣсто сѫ храната на цѣлата дружина, която достига по-нѣкога до 30—40 души. Понеже това сѫ разноски, които се започватъ още отъ първия день на сдружаваньето, а максулъ още не се взима отъ овцитѣ, и слѣдователно, въ касата нѣма общи суми, за туй въпросътъ е уреденъ така: още въ началото всѣки карашикъ и кехая трѣба да внесе въ общия хамбаръ по $^1/_2$ ока на глава овца кукурузно брашно и по $^1/_4$ ока соль. Ако сумата е голѣма за едного и трудно е да я внесе наеднѫжъ, прави се отстѫпка, като му се позволява да я внесе и на два, три пѫти, ала въ всѣки случай до дѣлбата трѣбва да бѫде внесена, макаръ и да не е потрѣбна. Тогава се дѣлѫтъ и остатъцитѣ отъ хранитѣ. За недоборитѣ се грижи котарджията. Други провизии не се внасятъ. Главната храна е качамакътъ. Но зато пъкъ и се обръща голѣмо внимание върху качеството на брашното. Най-вече за това водятъ смѣтка овчаритѣ. Тежко на този карашикъ, който си позволилъ да донесе лошо брашно. Въ такъвъ случай често пѫти неговитѣ овци ще бѫдатъ нападани отъ вълци, ще падатъ отъ канари и ще се убиватъ, а той ще получава само кожитѣ; месото остая на овчаритѣ. Ето защо никой речи не си позволява да злоупотрѣбя и внася не добро брашно. Нека се спомене, че щетитѣ не сѫ общи. Каквото нещастие се случи съ овцитѣ на единъ отъ членоветѣ на дружината, то си му било нему орисано и нищо повече; дружината не отговаря.

Относително другитѣ разноски на карашицата се грижи кехаята. Ако общитѣ суми не стигатъ прѣзъ нѣкои врѣмена, длъженъ е той да си търси лесницата. Той плаща на бачоветѣ, на овчаритѣ, на деридеджиитѣ, за бегликъ и пр. Зато пъкъ той държи всичкитѣ суми прѣзъ цѣлото врѣме на дружбата и никой нѣма право да му иска пари до дѣлбата.

Разноскитѣ се посрѣщатъ отъ максула, който се състои отъ масло, сиренье, урда, вълна. Максулътъ на една овца млъзница се състои отъ 1 ока масло, двѣ оки сиренье, $1^1/_2$ ока вълна и 1 ок. урда; на една яловина $1^1/_2$ ок. вълна, на едно шиле $^1/_2$ ок. вълна. Стойностьта на тия продукти е слѣдната: 1 ок. масло 10 гр. зл., 1 ок. сиренье 3 гр. зл., 1 ок. вълна 8 гр., 1 ок. урда $1^1/_2$ гр. Така

че отъ една млъзница ще се получатъ $29\frac{1}{2}$ гр. зл., отъ една яловина 12 гр., а отъ едно шиле 4 гр. Отъ овнитѣ (кочоветѣ) и марината се добива само вълна споредъ горнитѣ пропорции. Така че марината, кочоветѣ и шилетата даватъ приблизително една третя отъ максула на млъзницитѣ. Това е приходътъ. Разноскитѣ се смѣтатъ както се каза на глава, като се изключатъ отъ стадото само шилетата. На една глава се разнася приблизително толкова, колкото е максулътъ. Така за храна на овцитѣ се плаща зимно врѣме отъ 10—12 гр., а лѣтно отъ 5—6 гр.; за храна на дружината, заплата на бача, одаджията, котарджията и деределжиитѣ 4—5 гр., за бегликъ по 5 гр. Ще се рече, че за всѣка глава се разнася 25—27 гроша, сир. толкова, колкото и се добива. Печалбата която добиватъ овчаритѣ, състои само въ шилета; тѣ сж добивътъ. При други обстоятелства би имало несъмнѣно по-голѣмъ приходъ. Но не малко сравнително съ грижитѣ и трудоветѣ на земледѣлеца остая на овчаритѣ. На 100 овци остаятъ въ добра година най-малко 90 шилета, а въ срѣдна 80. Единъ кехая, който има 1,000 овци млъзници, ще има на разположение до 800—900 шилета, които на пазара се продаватъ отъ 30 до 35 гр. златни; а това е една печалба отъ 250 до 300 л. т. За подмладяванье само на стадото остава часть отъ шилетата, главно женскитѣ, които замѣстятъ изключената, продадена или изядена марина. Добрата печалба на галичкитѣ овчари се чувствува отъ обстоятелството, че надали ще се срѣщнатъ такива богаташи въ други села, както въ с. Галичникъ. Тукъ има хора, които притежаватъ по 5—6000 овци и всѣка година печалятъ съ стотници лири. Жалното е само, че тия едри суми не могатъ ги запази отъ постояннитѣ додѣви на съсѣднитѣ имъ арнаути, които непрѣстанно ги навѣстяватъ и ги мълзжтъ безпощадно. Да бѣше положението на галичани малко другояче, тѣ не биха желали да живѣятъ въ Парижъ и да иматъ най-добрата търговия въ свѣта.

Казахме, че галичкитѣ бачила почватъ да работятъ отъ Гюргьовъ-день насетнѣ. Това се отнася само до събирането на дружината, уславянето на овчари, бачове и пр. Собствено обработванието на млѣкото почва по-късно, отъ 15. май. До тогава ягнетата сучатъ всичкото млѣко, а по това врѣме се отлжчватъ и млѣкото се прибира за работа. Тукъ се добива масло, сиренье и урда. Обработванието имъ става по единъ първобитенъ начинъ, който не би било безъ интересъ да се опише.

Лицето, на което е повѣрена всичката работа по произвожданието на горнитѣ продукти, е бачътъ, комуто се уславя единъ по-

мощникъ. Бачътъ е отговоренъ за всичкия вървежъ и качествата на стоката. Нему сѫ набавени всички потрѣбни сѫдове и други помагални срѣдства; а отъ него се иска само голѣма опитность и бърза работа. Въ нѣколко часа той е длъженъ да изкара 100 ок. сиренье, 150 ок. масло, 150 оки урда и пр. А къмъ всичко това е необходима и голѣма чистота, отъ която до висока степень зависи не само качеството, но и самото производство. Малко нечиститѣ сѫдове развалятъ млѣкото и по тоя начинъ се губи всичко.

Прѣди всичко млѣкото се събира въ една грамадна каца, която събира по нѣкога и до 1,500 оки, и на която една часть е закопана въ земята, за да може да се работи. Това млѣко се подсиря. Най-голѣмото изкуство на бача се състои въ майсторското подсирянье и угажданье момента, когато подсиреното млѣко трѣба да се подложи на работа. Подсиряньето става съ сирище. Щомъ се тури сирището, бачътъ не мръдва нито една минута отъ кацата; той се услушва и гледа да схване по шумоленьето на млѣкото, кога е то готово за биенье. Щомъ настане минутата, бърка и бие млѣкото съ едно бутало. Слѣдъ нѣколко врѣме биенье оставя го пакъ около половинъ часъ спокойно; сѣтне туря гореща вода единъ котелъ около 10—15 оки и съ здравъ прѫтъ, на който има привързанъ горещъ камъкъ, бърка се повторно млѣкото. Камъкътъ прибира на едно мѣсто сиреньето въ видъ на валъ. Когато вече се отдѣли сиреньето, осталата часть отъ млѣкото, която са нарича *зира,* се изчерпя и туря въ друга каца сѫщо голѣма, а сиреньето се изкарва и се туря или въ сѫдъ, или въ врѣщи, па се носи на пазаръ.

Изкуството на бача, казахме, че се състои въ угажданье момента на подсиряньето. Това трѣба да се разбира въ тоя смисълъ, че ако той не разбута млѣкото на врѣме, остави го повече да *кисне,* тогава сиреньето ще побере въ себе си голѣма часть отъ маслото, което се съдържа и остая въ зирата, и въ такъвъ случай се добива мастно сиренье, но малко количество масло. А по-голѣма е печалбата, когато сиреньето е по-постно и се изкара по-голѣмо количество масло. Така се добива тъй нареченото *биено сиренье,* което се продава на пазаритѣ въ Битоля, Прилѣпъ, Скопие и пр.

Произвожданьето на маслото става по слѣдния начинъ. Зирата, добита подиръ изкараното сиренье, се туря въ една голѣма каца. Върху нея въ продължение на 8—10 деня се наливатъ по 7—8 ведра млѣко (едно ведро има до 10 оки) всѣки день. Това се нарича *раненье* на зирата. Зирата отъ своя страна има това свойство,

че изсмуква отъ набавеното ѝ млѣко маслото, като образува отгорѣ въ кацата единъ дебелъ и твърдъ пластъ, на който може човѣкъ свободно да застане, безъ да потъне. Тоя пластъ се нарича *каймакъ*. Слѣдъ 10-тѣ деня каймакътъ отъ една, двѣ, три и пр. каци се събира въ една и се бие за да се изкара маслото. Той собствено е масло необработено.

Както подъ пласта на каймака, тъй и подиръ обработваньето му остава друга зира, която не съдържа вече масло. Отъ тая зира се произвежда урдата по единъ много оригиналенъ начинъ. Втората зира отъ разнитѣ каци се прибира въ една и въ нея се нафърлятъ нагорещени камъни въ една сѫщо оригинална пещь. Тѣзи камъни, които биватъ отъ особенъ видъ, сини, сваряватъ зирата, която отдѣля урда и една съвършено слаба и за нищо непотрѣбна зира — третя степень, която и се изфърля.

Това е цѣлото изкуство и начинъ, по който се производжда спреньето, маслото и урдата.

Къмъ 15. августъ, както се каза, карашицата си прѣглежда смѣткитѣ и всѣки неинъ членъ е свободенъ да прави, каквото ще съ благотата на своята стока. Обичай станало, че отъ това врѣме па до Кръстовъ-день (14. септ.) бачилото не се разтуря, а овцитѣ се държѫтъ пакъ наедно. Млѣкото, което се добива отъ овцитѣ, се дѣли споредъ количеството на млъзницитѣ на всѣки членъ и се занася отъ котарджията на всѣкиго у дома. Носеньето става въ кожи на старитѣ овци — марината, които се колятъ по туй врѣме. Това млѣко прибира всѣки и самъ си го обработва въ малко количество масло и урда, а най-вече се употрѣбя за храна. А понеже то достига до значително количество и не може да се употрѣби въ единъ день, галичани приготвятъ отъ него консервиранъ *йогуртъ,* кисело млѣко. Това става тъй. Въ особни каци се туря благото млѣко и се подквася. Подиръ единъ день, когато вече млѣкото е подквасено, се излива отгорѣ му единъ пластъ лой до 3—4 с.м., а когато той затвръдне, върху него се туря пластъ пѣсъкъ. По тоя начинъ млѣкото се запазва дълго врѣме, дори цѣли години, безъ да се развали. Прѣзъ зимата се отваря една каца и се яде отъ млѣкото; подиръ нея друга, третя и пр. Така се ползуватъ отъ млѣкото отъ 15. августъ до 15. септември.

Подиръ Кръстовъ-день кочоветѣ се пускатъ между овцитѣ за сближение. Това се нарича *мърканье.* Млѣкото, което носятъ овцитѣ подиръ мърканьето, стопанитѣ неприбиратъ. То остая достояние на

овчаритѣ. Обаче наскоро подиръ мърканьето стадото нануска Галичката планина и минува въ Солунско, Тесалия, дѣто прѣкарва зимата до Гюргьовъ-день.

Съ това ние завършваме описанието на галичкитѣ овчари, което не може по никой начинъ да прѣдстави всички подробности, които би могли да се изложатъ само тогава, когато човѣкъ би ималъ възможность да бѫде непосрѣдственъ наблюдатель. Бѣлѣжкитѣ, които тукъ излагаме, сѫ прибирани въ Солунъ отъ участници карашици, които тукъ иматъ дюкяни и сѫ търговци на масло, образувано въ галичкитѣ бачила. Доволни ще бѫдемъ, ако това, което прибрахме и изложихме, може отъ малко малко да бѫде полезно за изучванье живѣячката и занятията на народа ни.

Солунъ, 4. юни 1899 г.

Приносъ къмъ българската терминология на флората въ Македония.

Отъ Д. П. Апостоловъ.

(Прѣдставено въ дружеството на 10. мартъ 1900)[1].

Viola odorata.

Темѐнуга — г. Струга.
Темѐнушка — с. Песочница (Леринско).
Темьа̀нуга — г. Битоля.
Темьа̀нушка — г. Велесъ.
Темьану̀шка — с. Сорокиново (Воден.).
Темьану̀чка — г. Леринъ.
Льубѝчица — г. Паланка, с. Сѐлце-Джу̀на (Дебърско).
Льубу̀чица — г. Дебъръ.
Калугѐрички — с. Буково (Битолско).
Подлѐской — г. Охридъ.

---

[1]) Отъ г. Апостолова бѣха прѣдложени на дружеството двѣ статии, за които даде писмена оцѣнка членътъ д-ръ Стефанъ Георгиевъ, който на 10. май т. г. се помина въ Герберсдорфъ (Силезия). Това послѣдно *писмено* участие на покойника въ работитѣ на дружеството се обнародва по̀-долу. То ще има значение както за автори като г. Апостолова, така и за характеристика на личностьта на покойника С. Георгиевъ.

„Статията *«Материялитѣ за флората на Битолско»* (17 стр.) не отговаря по достойнствата си да бѫде помѣстена въ „Периодическо Списание“. Тя е една още слаба ученишка работа, въ която се избройватъ съвсѣмъ обикновени козмополитни растения, отъ които токо речи нищо не може да се сѫди за флората на мѣстото. Статията съдържа само имена на растенията и на находищата — нищо повече. Има наистина нѣкои и други по̀-характеристични растителни видове, но тукъ пъкъ се явява въпросъ, да ли опрѣдѣлението е точно. Че има неточности, въ това не се съмнѣвамъ. Въ всѣки случай обаче г. Д. П. Апостоловъ, когото азъ лично познавамъ, да не се отчайва, защото той е трудолюбивъ и може да бѫде полезенъ занапрѣдъ, ако се упѫтва какъ да работи. — Статията му *„Къмъ терминологията на българската флора изъ Македония“* е несравнено по̀-цѣнна отъ първата. Тя, слѣдъ като се направятъ нѣкои справки и поправки, заслужва да бѫде помѣстена въ „Периодическо Списание“.

„Ако г. Д. П. Апостоловъ въ първата си статия не е сполучилъ, то въ втората той поднася такива цѣнни материяли, че напълно заслужва да бѫде похваленъ. Материялътъ тукъ се състои отъ български названия на растения, събрани отъ разни

Primula elatior.

Иглѝчка — с. Сорокиново (Воденско).
Йа̀глика — с. Бѣлица (Кичевско).
Йагу̀личка — г. Рѣсенъ, с. Янковецъ (Рѣсенско).
Йа̀нгуличка — с. Дъмбени (Костурско), с. Кономлади (Кост.).
Бѐличка — с. Буково (Битол.), с. Бухъ (Лерин.) и Костурско.
Бельу̀чка — г. Леринъ.
Само̀вилско цвѐкье — с. Смилево (Битол.).
Кукавичѝно цвѐкье — с. Селце-Джуна (Дебърско).

Primula suaveolens.

Иглѝчка — г. Паланка, с. Киречкьой (Солунско).
Пѐто-пърс — г. Битоля.
Пѐти-пърс — с. Сорокиново (Воденско) (?)
Пѐта-прьс — с. Крушо̀ради (Лер.).
Горо̀-цвет — г. Кичево, с. Бѣлица (Кичевско), с. Коно̀млади (Костурско), с. Бухъ (Лер.).
Горо̀-цвекье — г. Дебъръ, с. Смилево (Битол.).
Гро̀твец — Кайлярско, с. Куманичево (Кост.).
Гро̀чвец — с. Загоричани и с. Бобище (Кост.), с. Българска Блаца (Костурско).
Горо̀квец — с. Дъмбени (Костурско).

мѣста на Македония. По тоя въпросъ, до колкото ми е извѣстно, има само единъ трудъ, а именно на Антона Тошевъ. Събирали сж и други лица народни имена на растения. но събирачитѣ не сж били естественици и тѣхнитѣ материяли нѣматъ никакво научно значение. Тъй огъ *Ефрема Карановъ* има обнародвани нѣкои имена отъ Кратовско, но самиятъ авторъ не можа да ми посочи растенията, за които сж имената. Отъ *М. Цѣпенковъ* имаше цѣла една обемна тетрадка за имена на растения изъ Македония, но за какво тѣ могатъ да послужатъ, когато авторътъ имъ не познава, нито е виждалъ растенията, за които му се е разправяло. Па правичката да си кажа, менѣ Цѣпенковъ ми възбужда съмнѣние. Има много работи, които той може би самъ ще измждрува. Азъ искахъ да го поразводя въ Софийско да видиме, кое за какво е, но бай Цѣпенковъ не се лови. Той съ своитѣ имена на растения прѣстана да снабдява министерския сборникъ. Г-нъ Д. П. Апостоловъ ни дава цѣло множество имена за едно растение. Показва мѣста. Нужно е само едно нѣщо да се направи, а именно да се сравнжтъ имената у А. Тошевъ и Д. П. Апостоловъ и да се види, да не би тѣ напълно да се срѣщатъ; да не би новата статия да нѣма никакви нови имена! Това не можахъ да направя, защото нѣмахъ на ржка статията на г. Тошева. Сходства не ще и съмнѣние ще има, но менѣ не ми се вѣрва Тошевъ да е събралъ всичкитѣ македонски названия на растенията".

(Кустосътъ при ботаническия институтъ на Висшето училище, д-ръ П. Козаровъ, биде добъръ слѣдъ смъртьта на С. Георгиевъ да прѣгледа статията на г. Апостолова и да я сравни съ други източници. Така той направи въ нея нѣкои нужни поправки, като прѣдложи и по́-съотвѣтенъ насловъ. — *Ред.*).

Orobanche cruenta.

Стр̀аторец — г. Битоля.
Г̀орско-Д̑ов-д̀еново-цв̀екье — с. Цапари (Битолско).

Lamium purpureum.

Гъ̑пско цв̀екье — с. Цапари (Битолско).
Петлови гащи — с. Негованъ (Сол.)
Потпл̀етник -- с. Мачуково (Гевгелийско).

Lamium amplexicaule.

Б̀абин пр̀ешлен — Кукушъ, Дойрянъ, Струмица, с. Хайватово (Солунско), с. Зарово (Сол.).
Д̀едова л̑ула — Неврокопско.
Д̀едово в̀инце — с. Мачуково (Гевгелийско.).

Tribulus terrestris.

Щръково н̀ога — с. Биралци (Кайлярско).
Щръкови ѝгли — с. Палеоръ (Кайляр.).
Щр̀ъко-ѝгли — с. Вощарани (Лер.).
Ѝглици — г. Дебъръ.
Бодл̀анка — с. Сорокиново (Вод.).
Щръкал̀ова ч̀онка — Гевгелия, Струмица.
Г̑скини з̀аби — с. Беранци (Битол.).
Бабар̑тка — с. Пателе (Лер.).
Въртѝ-поп — г. Паланка.

Crocus moesiacus.

К̀ачунка — г. Прил̀епъ.
Кач̑тка — с. Баница (Леринско).
Качѝтка — с. Сорокиново (Вод.).
Къкьȣ̑нка — г. Паланка.
Кръкȣ̑чка -- с. Бухъ (Лер.).
К̀ачка — с. Загоричани (Кост.).
Ч̀ичка — с. Биралци (Кайляр.).
Кец̀атка — с. Дъмбени (Кост.).
Киц̀атка — с. Дреновени (Кост.).
Киц̀етка — с. Българска Блаца (Кост.).
П̀ерлус — с. Беранци (Бит.).
П̀ърлок — с. Пателе (Лер.).

Capsela bursa pastoris.

Ба̀бини гнѝди — г. Гевгелия, с. Сорокиново (Вод.), с. Загоричани (Костурско).
Рѝбена ко̀ска — с. Мачуково (Гевг.).
Спо̀рка — с. Айтосъ (Лер.).

Muscari botryoides.

Ку̀кавичино гро́йзе — г. Паланка.
Кукавѝчино гро̀зье — Велесъ, Кавадарци.
Кука̀ичино гро̀зье — Битоля.
Кукувѝчино гро̀зде — с. Вощарани (Лер.).
Ку̀ково гро̀зде — с. Биралци (Кайл.), с. Церово (Лер.), с. Сорокиново (Вод.), Кукушъ, Гумендже.
Ку̀ковици — с. Зърново и с. Скребатино (Неврокопско).
Ластавѝчкино гро̀зде — с. Пателе (Лер.).
Змѝово гро̀зье — с. Баница (Лер.).

Ornithogalum divergens.

Щрѣков лук — с. Беранци (Битолско).
Щрѣкови лук — Битоля.
Ча̀фкин лук — Кукушъ.
Змѝен лук — Рѣсенъ.
Змѝулец — с. Буково (Бит.).
Лу̀чка — с. Пѣсочница (Лер.), Биралци с. (Кайл.).
Кро̀мидка — Велесъ.

Ranunculus Ficaria.

Пченѝчка — Костурско, Паланка.
Кра̀вени бо̀ски — Битоля.

Corydalis pumila.

Петло̀ви га̀щи — Солунско
Коко́шчица — Паланка.
Но̀ктец — Прилѣпъ.
Но̀фтец — с. Екши-Су (Лер.).

Juniperus communis.

Смрѣ̀ка — Прилѣпъ, с. Сорокиново (Вод.), с. Пателе (Лер.).

Melissa officinalis.

Пчѐлнок — с. Буково (Бит.), с. Беранци (Бит.).
Мàторка — г. Паланка.

Pulmonaria tuberosa.

Велѝкденче — г. Паланка.

Lithospermum arvense.

Бàбино врѝтенце — с. Биралци (Кайляр.).

Veronica triphyllos.

Мòмина сълза — с. Биралци (Кайляр.).

Alnus glutinosa.

Ѐвла — с. Беранци (Бит.).

Populus tremula.

Йàсика — Битоля, Охридъ, Рѣсенъ.
Йасѝка — Паланка.

Salix purpurea.

Ракѝта върба — Паланка.

Rubus fructicosus.

Планỳчки — Леринско.

Matricaria Chamomilla.

Амàмила — Охридъ.
Бòлиоч[1]) — с. Вощарани (Лер.)
Бòлиочи — Леринъ с. Кономлади (Кост.).
Бòливач — Битолско, Рѣсенско.
Бòлоач — Дебърско.
Бѐлеоч — с. Петърско и с. Загоричани (Кост.).

---

[1]) Наричатъ го тъй, защото прахътъ му, ако падне въ окото или се допре до него, прѣдизвиква болка.

Белиöч — с. Бобища и с. Шестеово (Кост.). с. Айтосъ (Лер.).
Белиöчи — с. Куманичево (Кост.).
Попàдийа — Велесъ.
Пападийца — с. Аноскенъ (Кост.),
Папàтка — Паланка.
Рамöн — Гевгелия, с. Саракиново (Вод.).
Ръмöн — Тиквешко.
Ръман — Гумендже, с. Пателе (Лер.)
Ърман — с. Горанци (Кост.).
Лàй-кучка — Неврокопско,
Лай-кỳца — Кукушъ.

Aristolochia clematitis.

Вълчéй йàбълки — г. Кичево.
Вълчей йàбуки — Битоля.
Вỳчки йàбуки — Паланка.

Syringa vulgaris.

Лилъаче — Велесъ.
Арговàн — Паланка.
Аргàван — Леринско, Костурско.
Арган — Рѣсенъ, Струга.

Plantago major.

Жилавец — Крушево.
Жиловец — Паланка.
Жилаец — с. Селце-Джуна (Дебърско).
Тѐгавец — Велесъ, с. Сорокиново (Воденско).
Тѐгаец — Битоля, с. Янковецъ (Рѣс.), с. Бѣлица (Кичевско), с. Бухъ (Леринско).
Бỳковица — с. Биралци (Кайляр.).
Буковица — с. Бобища, с. Шестеово, с. Горанци (Кост).
Бỳквица — Леринъ.

Papaver Rhoeas.

Божỳрига — Битоля, Прилѣпъ.
Божỳрика — Леринъ, Кичево, с Селце-Джуна (Дебърско).
Божàнка — с. Сорокиново (Вод.).

Божѝнка — с. Кономлади (Кост.).
Бо̀жинка — Айтосъ (Лерин.).
Божѝчка — с. Дъмбени (Костурско).
Бо̀жа — с. Екши-су (Лер.).
Пену̀рика — Дебъръ.
Жабу̀рка — с. Вощарани (Лер.).
Бу̀ла — Кукушъ.
Бу̀лька — с. Биралци (Кайляр.).
Кадѣнка — с. Палеоръ (Кайляр.).
Ту̀рче — с. Янковецъ (Рѣс.).
Ту̀рченджик — Паланка.
Пеперу̀га — с. Загоричани (Кост.).
Пеперу̀да — Неврокопъ
Ту̀тенка — Рѣсенъ, Струга, Охридъ.
Ла̀ле — Велесъ.
Ма̀чец — Гевгелия, Гумендже.
Коко̀ни — Солунъ, Скопие.

Sedum (sp.?)

Ку̀кавичино гройзе — Паланка.
Лисѝчино грозье — с. Бухъ (Лер.).
Щрѣково гро̀зде — с. Вощарани (Лер.).
Щрѣко̀-грозье — Битоля.
Мѐчкино гро̀зье — с. Селце-Джуна (Дебърско).

Centaurea Cyanus.

Синчѐц — с. Палеоръ (Кайлярско).
Сѝнок — Дебъръ.
Сѝно цвекье — с. Бабища (Кост.)
Сѝно цвѐйке — с. Песочница (Лер.), с. Ракита (Кайляр.)
Синилѝчки — с. Бухъ (Лер.).
Сѝни мѐтли — с. Кръстофоръ (Бит.).
Во̀лско цвѐйке — Леринъ
Со̀кле — с. Пате̇ле (Лер.).
Го̀рка — с. Попожани (Лер.).
Дървѐнка — с. Крушо-Ради (Леринско).

Lonicera Caprifolium.

Но̀кът — с. Баница (Леринско).
Пѐтлови мъндѝнья — с. Дъмбени (Костурско).

Lonicera Periclymenum.

Богородѝчина рàка — Скопие.

Achillea Millefolium.

Мѐсечньак — Паланка.
Ресу̀льаа билька — с. Бухъ (Леринско).
Качѝно цвѐкье — Леринъ.
Гàскина трѐва — Битоля, с. Логоварди (Бит.)
Врàбчино цвѐкье — с. Айтосъ (Лер.).

Achillea clipeolata.

Гòрчива трѐва — с. Бабища, с. Шестеово (Кост.).

Malva sylvestris.

Слез — Битоля, с. Сорокиново (Вод.), с. Янковецъ (Рѣс.).
Слѐзен — Охридъ, Кичевско.
Волò-око — Дебъръ.

Malva crispa.

Слѐзен — Щипъ.
Сàрдела — Прилѐпъ.
Молòха — Велесъ, Струмица, Енидже.
Млòка — Гевгелия.

Delphinium Ajacis.

Рàлица — Сѣрско.
Рòка — Кукушъ.
Зелѝ-бостàн — Струмица, Паланка.
Бахчѐ-гьозел — Прилѐпъ.

Conium maculatum.

Бучемѝш — Паланка.
Бу̀кьемиш — с. Сорокиново (Вод.).
Бу̀кьениш — Битоля.
Сòлика — Дебъръ.
Цвòлика — Кичево, с. Бѣлица (Кичев.).

Църкало — Рѣсенско.
Цвъркало — Леринъ.
Джвъркало — с. Бухъ (Лер.).
Джѐргало — с. Палеоръ (Каилярско).

Thymus serpyllum.

Дѝва чубрѝца — с. Баница (Леринско).
Мàщерица — с. Бѣлица (Кичевско).

Tragopogon major.

Кòзица — Битоля, Кичево.
Козѝца — с. Вощарани (Леринско).

Leucantemum vulgare.

Бѐло цвѐкье — с. Шестеово (Костурско).
Чàуми — Рѣсенско.

Verbascum phlomoides.

Лòпен — Паланка.
Лѝпен — Кукушъ.
Лъпен — с. Янковецъ (Рѣс.), с. Негованъ (Сол.).
Лѐпьан — Велесъ.
Бѝлие — с. Бобища (Кост.), с. Църско (Кичев.).
Змийскò цвѐкье — Битоля.
Змѝина пчѐнка — с. Айтосъ (Леринско).

Narcissus poëticus.

Щрѣково цвѐкье — Крушево, с. Смилево (Битолско).
Щръкòо цвѐкье — Битоля, Рѣсенъ.
Щръкò цвѐкье — Прилѣпъ.
Зелимкадѐ — с. Петричъ (Сѣрско).
Зърнакадѐ — Солунско.
Зърѐмка — Гевгелия.
Зърѣмка — Кукушъ.
Мергишелѐ — Енидже.
Чàрчичок — с. Бухъ (Леринско).

Tropeolum majus.

Лàтинка — Сѣ̀ръ, Велесъ.
Льатѝн — Паланка, Струмица, Гевгелия, Енидже.
Пеперѝга — с. Плевна (Драмско).
Хàнджер — Кукушъ, с. Негованъ (Солунско).
Лазѝ-бубе — Прилѣ̀пъ.

Calendula officinalis.

Нѐвен — Битоля, Охридъ, Велесъ.
Лѐвен — с. Айтосъ (Лер.).
Тỳрско цвѐкье — с. Бобища, с. Шестеово (Костурско).

Clematis vitalba.

Пòвит — Неврокопъ.
Пàфит — Паланка.
Скрѐба — Воденъ, Гевгелия, Леринъ, Костурско.

Lilium candidum.

Зъмбàк — Паланка.
Зъ̀мбак — Велесъ.
Зàмбак — Битоля.

Lilium martagon.

Цъ̀рвен зàмбак — Битоля.
Рỳган — с. Бобища (Костурско).

Taraxacum officinalis.

Глỳшина — Рѣ̀сенско.
Глỳшка — Велесъ, Битоля.
Глỳшниче — Тиквешъ.
Радѝка — Паланка.

Datura Stramonium.

Тàтул — Велесъ.
Тàтула — Паланка.
Бѝшкьа — с. Бобища, с. Шестеово (Кост.).

Sambucus nigra.

Бъз — Паланка.
Бѝз — Битоля, Леринъ, Дебъръ, Кичево.
Бѝзел — Щипъ.
Бѝзъл — Кукушъ.
Бѝзей — Велесъ.
Пи̏том бѝз — с. Палеоръ (Кайляр.).
Дръвен бѝз — с. Бухъ (Леринско).

Sambucus ebulus.

Ди̏в бѝз — с. Палеоръ (Кайлярско).
Абът — Паланка.

Hypericum perforatum.

Дзуни̏ка — Паланка.

Agropyrum repens.

Пи̏р — Паланка, Куманово, Рѣсенъ.
Трѝскот — Щипъ.

Robinia pseudoacacia.

Бѐл трѣн — Кукушъ.
Фрѐнски трѣн — Гевгелия, Енидже.
Бѐло цвѐкье — Струмица, Петричъ.
Бѝгрем — Прилѣпъ.
Крал-чичѐ — Щипъ, Велесъ, Скопие.
Крàлче — Тиквешъ.

Wistaria sinensis.

Сàлкъм — Солунъ.

Rosa canina.

Ши̏пка — Неврокопъ.
Ши̏пок — Паланка.
Ши̏п — Кавадарци, с. Горанци (Кост.).
Ши̏кла — с. Зарово (Сол.).
Див трендáфил — Гевгелие.

Плодътъ.

Шѝпки — Паланка.
Шѝпенки — Велесъ.
Сърбо-гъска — Гевгелия, Гумендже.

Fragaria vesca.

Йàгуда — Паланка.
Йагòдьак — Кавадарци.
Гòтка — Гумендже.
Планỳшка — Воденъ.
Планинѝци — с. Плѣвня (Драм.).
Зỳница — Неврокопъ.

Sisymbrium Columne.

Кòнско рѐбро — Неврокопъ.
Кòньско „ — Паланка.
Кòйнско „ — с. Мачуково (Гевгелие).

Anchusa officinalis.

Крастàвец — Кавадарци.
Краставичàр — с. Ватилъкъ (Солунско).

Stellaria media.

Црѐвца — Паланка.
Гъскино црѐво — Кукушъ.
Врапчинòво црѐво — с. Мачуково (Гевгелие).

Galium aparina.

Лѐпка — Кукушъ, Гевгелия, Паланка.
Лепѐшка — Щипъ, Тиквешъ.
Лѐпавец — Велесъ.

Argostema githago.

Кѣклица — Гевгелия.
Кàклица — Велесъ, Щипъ.
Кѣкъль — Неврокопско, Драмско.

Кѣнкъль — с. Зарово (Сол.).
Кàколь — Тиквешъ.
Кàкол — Прилѣпъ.
Кỳколь — Паланка, Кукушъ.

Euphorbia helioscopia.

Камѝлска млечка — с. Беглериново (Кукушко).

Opuntia coccinillifera.

Йазик — Солунъ, Прилѣпъ, Щипъ.
Вòлски йазѝк — Неврокопъ.
Арàпски йазѝк — Тиквешъ.
Рѣка — Гевгелия.
Арàпска рѣка — Кукушъ.
Арàпска смòква — Воденъ.
Далàк — с. Плѣвня (Драмско).

Echinocactus.

Ѐже — Велесъ.

Anthirrhinum majus.

Арслàн ỳста — Охридъ, Струга.
Арслàнче — Паланка.
Ỳста — Щипъ.
Кỳченце — Кукушъ.
Зьàйка — Велесъ.
Зѐйко — Рѣсенъ, с. Бобища (Костурско).

Matthiola annua.

Шебòй — Паланка.
Вѝен шибòй — с. Зарово (Сол.).
Четвòрен шѐбой — Скопие, Щипъ, Велесъ, Кавадарци.
Редовàт шѝбой — Кукушъ.
Пълно менекшѐ — с. Зърново (Неврокопско).

Cheiranthus cheiri.

Минишѐ — с. Плѣвня (Драмско).
Менекшѐ — Лозенъ-градъ.

Празно менекшѐ — с. Зърново (Невр.).
Лит шѝбой — Щипъ, Велесъ, Скопие.
Жълт шибо̀й — с. Зарово (Сол.), с. Мачуково (Гевг.).
Дрѝслив шѝбой — Кукушъ.
Мѝсирка — Гумендже, Воденъ, Ениндже.

Artemisia Abrotanum.

Амбѐр — Солунско.

Hyoscyamus niger.

Бунѝка — Паланка.
Зъбова бѝлка[1]) — с. Плѣвня (Драмско).

Nerium Oleander.

Олеа̀ндра — с. Плѣвня (Драмско).
Льандър — Скопие.
Лейа̀ндро — Щипъ, Струмица.
Зо̀кум — Прилѣпъ, Велесъ.
Зоку̀м — Кукушъ, Паланка.

Impatiens Balsamina.

Нѝжи сла̀мка — Паланка.
Кьна̀т чичѐ — Струмица, Велесъ, Скопие.
Мѐдине — Прилѣпъ.
Микѐ — Кукушъ, Дойрянъ, Ениндже.
Сусамѝка — с. Плѣвня (Драмско).

Tagetes patula.

Джу̀нджуле — Велесъ, Щипъ, Прилѣпъ.
Фу̀нда — Петричъ.
Карадѝнче — Струмица.
Църнооко цвѐкье — Кукушъ, Ениндже, Гевгелия.

Tagetes erecta.

Ка̀рафил — Велесъ, Паланка.

[1]) Употрѣбятъ го за цѣръ противъ зѫбоболъ.

Dahlia variabilis.

Дàкмьа — Неврокопско.
Гьỳрджин — Велесъ.
Йалдѣзче — Енидже.
Стамбòлче — Паланка.

Zea maïs.

Цàревица — Паланка.
Цàревка — Велесъ, Прилѣпъ.
Пчѐнка — Рѣсенско, Дебърско, Кичевско, Охридско, Солунско.
Чѐнка — с. Вощарани (Лер.), с. Палеоръ (Кайл.).
Ченѝчка — с. Саракиново (Вод.), Гевгелия, Струмица, Енидже.
Мисѝр — с. Барешани (Бит.), Неврокопъ, Кослурско.
Мисѝрка — Кукушъ.
Мулурỳска — Щипъ, Тиквешъ.

Махалката на царевицата.

Класъ — Велесъ, Щипъ, Паланка.
Махàлка — Неврокопско.
Кòчан — Прилѣпъ.
Гроздàи — Гевгелия, Енидже.
Дỳдул — Тиквешъ.
Гỳгучка — с. Горанци (Тикв.).
Башàк — Струмица.
Кубàк — Кукушъ, с. Плѣвня (Драм.), Ватилъкъ (Сол.).
Кухàлка — с. Негованъ (Солунско).

Класътъ безъ зърната.

Кòчан — Велесъ.
Кòчанка — Прилѣпъ.
Кукурàдка — Гевгелия, Енидже.
Клащỳнка — Щипъ.
Кукужѐлка — Неврокопъ.
Кубалàк — Кукушъ, с. Плѣвня (Драм.).
Класурѝнья — Паланка.
Жỳна — Енидже.
Дỳдулка — Щипъ.

Космитѣ на класътъ.

Рѐси — Кукушъ.
Чумба̀з — Солунско.
Пѐскьул — Паланка, Струмица.

Стъблото на царевицата.

Ца̀ревишньак — Паланка.
Царевкòйна — Прилѣ̀пъ.
Ченичковѝна — с. Сорокиново (Воденско).

Triticum vulgare.

Пчѐйница — Дебърско.
Чѐйница — Ботолско.
Чѐница — Велешко, Кичевско, Кайлярско.
Ченѝца — Паланка.
Жѝто — Прилѣ̀пъ, Воденъ, Охридъ, с. Биралци (Кайл.).

Secale cereale.

Ръш — Кайлярско, Воденско, Паланка.
'Ърш — Леринско, Дебър., Бит., Прилѣп., Кичев., Воденско.

Hordeum vulgare.

Ѐчмен — Рѣсенско, Кайлярско, Леринско, Велесъ.
Йа̀чмен — Прилѣ̀пъ, Битоля, Дебъръ, Кичево, Паланка.
Ѝчмен — Воденско.
Ичумѐн — Гумендже.
Учмѐн — Кукушъ.
Чумѐн — с. Ватилъкъ (Солунско).

Avena sativa.

О́вес — Битоля, Леринъ, Рѣсенъ, Прилѣпъ, Кайлярско.
Овѐс — Паланка.

Phragmites communis.

Търска — Битоля, Леринъ, Воденъ, Прилѣпъ.
Трѐска — Велесъ, Рѣсенъ.

Arum maculatum.

Змийна пчѐнка — Крушево, с. Смилево (Бит.).
Мѐчкина пчѐнка — с. Козица (Кичев.).
Змийанец — с. Беглерово (Кукушко).

Agaricus campestris.

Пѐчурка — Битоля, Рѣсенъ, Прилѣпъ, Воденъ.
Пекьу́рка — Палапка.
Чѐпурка — Дебърско.

Lycoperdon bovista.

Парàхутка — с. Плѣвня (Драмско).
Пу̀авица — Цаланка.
Пупàпца — Рѣсенъ.
Пу̀фка — Леринъ, Прилѣпъ, Воденъ, Гевгелия.
Тушàнка — с. Бѣлица (Кичев.).
Бàбин пърдеш — Битоля, Кичево.
Вълкова пърдѐшка — с. Палеоръ (Кайл.).
Мѐчкин пуфѐш — Кавадарци.
Кỳчеф пуфѐш — с. Ватилъкъ (Солунско).

Polyporus fomentarius.

Трàт — Прилѣпъ, Велесъ, Дебъръ, Кичево.
Трỳт — Паланка.
Трѐт — Охридъ.
Сѐкаль — Битоля, Рѣсенъ, Военъ, Ениджe.
Сѐкель — с. Палеоръ (Кайл.).
Прахàн — с. Плѣвня (Драм.).
Прàана — с. Стояново (Гевг.).
Прàвун — с. Мачуково (Гевг.).

Ustilago carbo.

Глàмнья — Леринъ, Рѣсенъ, Паланка.
Глàмница — Битоля, Кичево, Охридъ.

Lolium temulentum.

Пийàвица — с. Сорокиново (Воденско).
Бълвàйца — Дебъръ, с. Янковецъ (Рѣс.), с. Бѣлица (Кичев.).

Блувайца — с. Логоварди (Бит.).
Бълавица — с. Бирялци (Кайляр.).
Булавіца — с. Вощарани (Лер.).

Brassica rapa. *(на плода казватъ)*

Рѐпа — Костурско.
Радо̀ква — Щипъ.
Радъква — Паланка.
Ръдо̀ква — Радовишъ.
Ърдоква — Велесъ.
Тру̀нка — Прилѣпъ.

Helianthus tuberosum. *(на плода казватъ)*

Зѐмна йа̀бълка — Битоля.
Зимна „ — Леринъ.
Ер-алмасй — Велесъ.
Ша̀лгани — Прилѣпъ.
Рѐпа — Скопие, Паланка.

Solanum tuberosum. *(на плода казватъ)*

Ко̀мпири — Радовишъ, Паланка.
Кро̀мпири — Велесъ, Битоля, Прилѣпъ.
Пата̀ти — Костуръ.
Карто̀фи — Ямболъ.
Кърту̀ли — Леринъ.

Quercus pedunculata. *(на плода казватъ)*

Жълъд — Неврокопъ, Тиквешъ.
Жйлъд — Щипъ.
Жир — Велесъ, Скопие, Паланка.
Кърнък[1]) — с. Айватово (Сол.).

Brassica oleracea. *(зелкитѣ поставени въ вода се казватъ)*

Армейа — Ямболъ.
Ла̀ана — Скопие.
Прѐсол — Костурско.
Ра̀сол — Прилѣпъ, Велесъ, Щипъ, Радовишъ, Паланка.

---

[1]) Това название произлиза отъ названието на храневата свиня — ***кърнък***.

Водата отъ зелето:

Армеѐна чорбà — Ямболъ.
Йỳва — Скопско, Паланка.
Сок — Костурско.
Расолница — Прилѣ̀пъ, Велесъ, Щипъ, Радовишъ.

Juglans regia. *(зелената черупка на орѣха се нарича)*

Орàшина — Велесъ.
Орешѝнка — Тиквешъ.
Шльỳпка — Гевгелия.
Корỳпка — Скопие, Щипъ.
Лỳпешка — Прилѣ̀пъ.
Трѐсло — Паланка.
Черѐсло — Неврокопско, с. Хрупища (Кост.).

Петрографски бѣлѣжки за Черноморския брѣгъ

между носа Емине и селото Кюприя (до границата съ Турция).

Отъ д-ра на филос. Г. Бончевъ.

(Съ една фигура въ текста и една петрографска прѣгледна скица на края).

(Четено въ събранието на дружеството на 28. мартъ 1900).

Морскиятъ брѣгъ въ означенитѣ граници отдавна е билъ прѣдметъ на частични геоложко-петрографски бѣлѣжки, но въ подробность и до сега още не е проученъ.

Него първъ спохождá *A. Boué,* но и то само около Бургазъ и Месемврия (Esquisse géologique de la Turquie d'Europe 1840, p. 34, 144). Пó-подробно го обхождá въ 1846 год. *Hommaire de Hell,* но наскоро слѣдъ това си пѫтуванье се помина. Неговитѣ бѣлѣжки и сбирки проучи френскиятъ изслѣдователь на европейска Турция, прочутиятъ *A. Viquesnel,* който въ бюлетина на френското геоложко дружество (II Serie, T. 8, p. 515—532) съобщи резултата отъ това проучванье. Въ него се описватъ нѣкои части между Атлиманъ и Созополъ, Бургазъ, Анхияло и Емине. Пó-късно правѝ изслѣдвания и английскиятъ капитанъ *F. A. B. Spratt* (Quart. Journ. of the Geol. Soc. XIII, 72—83), па сѫщо и *Ferd. v. Hochstetter* (Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanst. XX. 1870, p. 396). Тамъ е билъ и нашиятъ уважаванъ геологъ Г. Н. Златарски. Напослѣдъкъ и *Fr. Toula* въ своитѣ геоложки изслѣдвания по източния Балканъ засѣга нѣкои части отъ брѣга на Бургазкия заливъ. Съ геоложка цѣль е споходилъ много точки отъ брѣга и *Х. Шкорпилъ,* но той прѣдава бѣлѣжкитѣ си на Toula (Geol. Unters. im östl. Balkan und in den angrenz. Gebieten, 1890). Недавна и сръбскиятъ първъ геологъ, професоръ *Жујовић,* се е задържалъ на отдѣлни мѣста въ Бургазко (Глас српске кр. академије, LVI). Прѣзъ лѣтото на 1897., като бѣхъ въ Бургазко по обиколка, удаде ми се случай да заби-

коля брѣга въ означенитѣ му по́-горѣ граници и да си направя нѣкои бѣлѣжки, които тукъ излагамъ.

Брѣгътъ и набрѣжието между носоветѣ Емине и Кюприя завзиматъ по́-голѣмата часть отъ морската брѣгова линия на южна България. Въ тѣхъ сѫ разположени градоветѣ Бургазъ, Анхияло, Созополъ и Месемврия и селата Емине, Св. Власъ (Манастиркьой), Равда, Инджекьой, Чимусъ, Атанаскьой, Св. Никола, Ченгеръ и Кюприя, застроено отъ освобождението насамъ. Той обнима най-голѣмия западенъ черноморски заливъ, Бургазкиятъ, чийто върхъ е най-западна точка отъ Черно море. У него има дълбоки и плитки врѣзвания въ сушата, тѣсни и проточени езици въ морето, много и разновидни тѫпи и заострени носове, низки и блатливи мѣста, сладки и солени езера, рѣчни и поточни устия, огромни прѣспи пѣсъкъ (дюни), голи поляни и гористи брѣгове. На нѣколко мѣста, въ съсѣдство съ сушата изъ морското равнище се издигатъ усамотени островчета, които пъстрятъ еднообразието на гладкото водно равнище и увеличватъ приятния изгледъ на околностьта. Отъ цѣлото черноморско набрѣжие на България тая часть, споредъ мене, по очъртание и повърхность се отличава съ най-хубавъ и привлѣкателенъ изгледъ. Тамъ всѣка по́-височка точка е прѣвъзходенъ зрѣлищенъ центъръ, съ малъкъ или по́-голѣмъ кръгозоръ, отъ който окото на зрителя трудно се умаря.

Разнообразието въ формата и повръхностьта на края се сподиря и съ разнообразие въ съставния материялъ на брѣга. Тамъ ако и да нѣма разни геоложки епохи и богатъ изборъ скални видове и видоизмѣнения, но и онова, което се срѣща, е доста да подтвърди, че геоложката рола на землището се е мѣнявала, а въ свръзка съ нея се е мѣнилъ и петрографскиятъ материялъ. Подирниятъ по произходъ, прѣобладаеще разпространение може да послужи като бѣлѣгъ за дѣлба, по който цѣлиятъ брѣгъ се разпада на два приблизително еднакви отдѣла — *сѣверенъ* и *юженъ*, на които срѣдата е подъ Бургазъ. Отъ тѣхъ сѣверниятъ е седиментаренъ, а южниятъ повечето масивенъ.

I.

Сѣверниятъ отдѣлъ на брѣга, отъ носа Емине до подъ Бургазъ само въ склоноветѣ на Еминския балканъ е по́-викокъ (до 36—40 м.); останалата часть е повечето низко равнище (до 8 м.

височина). Брѣговата линия на отдѣла съставятъ три неправилни полуелиптични завоя въ сушата, два изтеглени езика въ морето (Месемврийски и Анхиялски) и нѣколко кѫси и тѫпи носа, между които пó-голѣми сѫ Крутирийскиятъ при Месемврия и Равденскиятъ подъ селото Равда.

Голѣма часть отъ брѣга, особно въ извититѣ мѣста е низка и комай водоравна, останалата (краищата на езицитѣ и носоветѣ) е сравнително пó-висока (3—8 м.), затуй откъмъ морето се прѣдставя начупена. Тая си форма брѣгътъ длъжи повечето на ерозивни явления. У него, съ изключение въ Еминско, нѣма голѣми вертикални и хоризонтални масови размѣстяния, Седиментарнитѣ му материяли, по цѣлото протежение на линията Месемврия—Бургазъ, сѫ речи водоравни. Тукъ-тамъ биха могли да се допуснатъ слаби хлътвания, но тѣ сѫ въ малка мѣрка и съ мѣстенъ характеръ.

Брѣгътъ и набрѣжнето въ пó-голѣмата си часть сѫ сухи; тѣхъ просичатъ само устията и долнитѣ течения на двѣ малки рѣчки [Чимуска и Хаджи-дере (Бàба[1])] и нѣколко поточета, които се стичатъ отъ еминскитѣ ридове. Освѣнъ рѣкитѣ и потоцитѣ въ него има и двѣ езера: Анхиялско и Атанаскьойско. Отъ тѣхъ първото мѣри 5—6 км. надлъжъ и до 1·5 км. наширъ, а второто 7—8 км. надлъжъ, и до 2 наширъ. Анхиялското езеро, наречено така по съсѣдството му съ града Анхиялo, е солено; то е разположено на с. отъ града успоредно съ брѣговата линия на морето, отъ което го дѣли пѣсъчна коса, която вълнитѣ често прѣфърлятъ. Атанаскьойското езеро сходно по форма съ прѣдходното, различава се по положение (относително морската гранична линия) отъ него. И то има брѣгова линия (до 2 км.) въ съсѣдство съ морето, отдѣлена отъ подирното съ тѣсенъ пѣсъченъ поясъ, но останалата му часть завзима речи радиярна посока къмъ морската гранична линия.

По възрасть тоя отдѣлъ се отнася къмъ три геоложки системи: кредна, терциерна и кватернерна. Отъ тѣхъ първата е ограничена въ набрѣжието между св. Власъ и носа Емине; втората, най-разпространената, завзима речи цѣлата остала часть отъ отдѣла и часть отъ политѣ на Балкана; а третята — тукъ-тамъ изъ втората. Материялитѣ на всички сѫ седименти, съ напластена и агломерувана структура. Тѣ иматъ слѣдния съставъ, устройство и взаимно разположение по цѣлата брѣгова линия на отдѣла.

---

[1]) Бàба въ долното си течение между с. Инджекьой и устието си се разлива и образува доста широкъ гьолъ (локва).

Креднитѣ образувания съставятъ носа Емине и голѣма часть отъ брѣга задъ него и подъ селото св. Власъ. Тѣ по съставъ, форма и свойства сѫ еднакви по между си. Въ тѣхъ различаваме *богати на слюда сиви ситнозърнести и глинести пѣсъчници, глинести мергели, сиви* и *синкави мергелни варовици,* насѣчени отъ калцитни жили; изобщо материяли сходни съ съотвѣтнитѣ отъ другитѣ части на Балкана, както напр. надъ селата Трапоклово, Горно-Александрово (Сливенско), източнитѣ краища на Сърнена-гора — Чатладжа, ридоветѣ надъ с. Кортенъ и др.

Скалитѣ се отличаватъ съ съвършено напластяванье съ с.-ю. разпространение и неправилно набърчанье (повечето съ ю.-з. и с.-и. посоки) съ бръчки отъ малка и голѣма мѣрка. Бръчкитѣ подъ св. Власъ и около него сѫ пò-полегати (наклонъ до 20° и повече), а ония отъ Емине и около него сѫ стръмни, 40° до 60° и повече.

Материялитѣ въ самия носъ образуватъ брѣгова стръмнина 10—15 м., но съ приближаванье къмъ върха на залива тя намалява и достига височината на водното равнище.

Надъ креднитѣ образувания, между стражарския пунктъ източно отъ с. Св. Власъ, и прѣдпослѣдния пò-голѣмъ потокъ на пѫтя за Емине, по брѣга сѫ разположени *оолитно варовити* и *пѣсъчни материяли* — младотерциерна възрасть. Тѣ сѫ еднички по вида си въ цѣлото набрѣжие на отдѣла. Завзиматъ тѣсна ивица отъ набрѣжието и се явяватъ като сѣверна граница на водния басейнъ, въ който сѫ се таложили.

Варовицитѣ иматъ завидна дебелина (5—8 м.), сива до сиво-жълта боя, оолитовъ пѣсъчниковъ изгледъ, ясно напластение съ хоризонтално положение. Съдържатъ фораминиферна фосилна фауна и неясни ядки отъ дребни вкаменели миди и охлюви. Близу при основата си иматъ полузатвърдели ронливи пѣсъчни прослойки, които улесняватъ срутваньето на горнитѣ отдѣли.

Въ основата на завоя, ю.-з. отъ св. Власъ докъмъ тополитѣ, креднитѣ образувания изчезватъ подъ съврѣменнитѣ морски пѣсъци, които се простиратъ до месемврийскитѣ кладенци, дѣто изъ тѣхъ се издигатъ материяли съ пѣсъчноваровитъ съставъ отъ младотерциерна геоложка възрасть. Тѣзи и тѣмъ подобни материяли, завзиматъ основитѣ на месемврийския езикъ, пространството между блатливата мѣстность на р. Баба (и. отъ с. Инджекьой) и брѣговата линия отъ Месемврия до мѣстностьта Куха плоча подъ с. Равда. На западъ наближаватъ Чимусъ на 1—2 км. Повръхностьта имъ

въ западнитѣ прѣдѣли е покрита съ тлъста почва, а въ източнитѣ е речи гола или завзета отъ пѣсъчнитѣ прѣспи на края.

Морскиятъ брѣгъ отъ кладенцитѣ до Месемврия, намѣстѣ високъ до десетина метра, а на други речи равенъ съ морското равнище (тѣсниятъ пѫть до Месемврия), състои отъ пѣсъчни варовици съ прослойки отъ пѣсъкъ, а на други и хума, пълни съ ядки отъ малакологична (мидна) фосилна фауна дребенъ типъ. Такъвъ остая и сѣверниятъ брѣгъ на града. Въ с.-и. надъ пѣсъчноваровититѣ компактни материяли се разполага хуменъ, а надъ него съ пѣсъкъ сипкавъ глинестъ (льосовитъ) материялъ, дебелъ 3—4 метра; той въ източнитѣ отдѣли на брѣга достига морското равнище, вълнитѣ на което често го застигатъ и ронѭтъ. Въ него има голѣми срутвания, на които причината сѫ слабата глинеста основа и постоянното и усилено дѣйствие на вълнитѣ отъ с.-и. страна. Тѣзи срутвания и размивания се значително намалили и слѣдватъ да намаляватъ края на езика. Най-добро доказателство за тѣхното дѣйствие сѫ развалинитѣ отъ една църква, на която часть отъ зидоветѣ и основитѣ се намиратъ подъ водното равнище.

Въ льосовититѣ и хумени образувания вкаменелости не можахъ да намѣря; затуй и тѣхната възрасть по подобни данни за мене остая неизвѣстна. Но понеже тѣ се непосрѣдствено разполагатъ надъ компактнитѣ пѣсъчно-варовити образувания, които сѫ установени за младотерциерни, сарматски катъ, безсъмнѣно и тѣ ще бѫдѫтъ сравнително по̀-млади отъ тѣхъ.[1])

Южниятъ брѣгъ отъ града по съставъ е еднакъвъ съ основата на сѣверния, а сѫщо и съ основата на южния брѣгъ подъ гробищата и вѣтърницитѣ до тѣхъ. Подирниятъ въ по̀-долнитѣ си отдѣли притежава материялитѣ отъ съотвѣтния сѣверенъ брѣгъ, но въ по̀-горнитѣ той е различенъ отъ него. Материялитѣ му освѣнъ рѣдкитѣ вкаменели остатъци отъ Mollusca (Lammellibranchiata и Gastropoda) и тѣхнитѣ изобилни ядки и отпечатъци, съдържа (подъ западния край на турскитѣ гробища) въ изобилие кости отъ фосилни Vertebrata, а особно Mammalia като: Hipparion, Rhinoceros, Mastodon, Dinotherium, Cervida, Machairodus (?), Hyaena, Phoca, Cetotherium, Testudo и др.

[1]) Toula възъ основа на не до тамъ ясни Cerithium-ови находки, които му далъ Шкорпилъ отъ тоя край, и които намира за тъждествени съ g. Cerithium minutum Serr., какъвто е намѣренъ въ Виенската котловина и въ Кримъ при Керчъ и Таманъ, приема тѣзи образувания за медитерански, по̀-стари отъ Сарматскитѣ (Geol. Unters. im östl. Balkan 1890, p. 69—70).

Брѣгътъ въ мѣстото, дѣто се намиратъ коститѣ, има слѣдния петрографски съставъ (фиг. 1):

Фиг. 1.

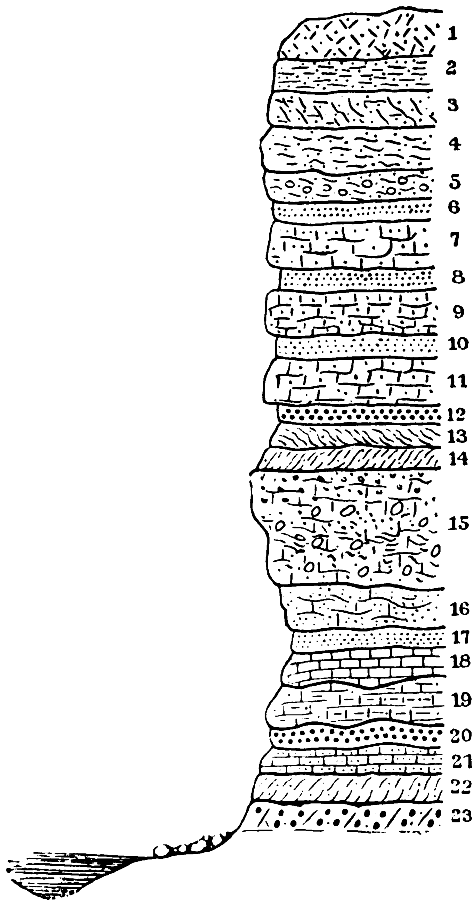

1. Почва	20—80	см.
2. Блѣдозеленикавожълтъ глинестъ пѣсъченъ материялъ	20—40	„
3. Зеленикавъ глинестъ пѣсъченъ материялъ съ бѣли варовити жили	20—30	„
4. Сивобѣла пѣсъчна глина	30—40	„
5. Сивобѣлъ пѣсъченъ материялъ съ ситни конкреции; намѣстѣ едри компактни маси	10—30	„
6. Ситенъ възжълтъ пѣсъкъ	10—15	„
7. Ситнозърнестъ гнилъ пѣсъчникъ; неправилно напуканъ	20—40	„

8. Ситенъ пѣсъкъ . . . . 10—20 см.
9. Пѣсъчникъ както прѣдходниятъ . . . . 30—60 „
10. Сивожълтъ ситенъ пѣсъкъ . . . . 20—30 „
11. Пѣсъчникъ както № 7 и 9 . . . . 30—70 „
12. Срѣднозърнестъ пѣсъкъ . . . . 10—15 „
13. Черна пѣсъчна (клисава) глина . . . . 20—30 „
14. Зеленикава хума . . . . 20—30 „
15. Пѣсъкъ, съдържащъ компактенъ оолитенъ варовикъ; намѣстѣ типиченъ оолитъ съ бѣла и възжълта боя до 2·50 м.
16. Ситнозърнестъ пѣсъчно-варовитъ материялъ . . . 40—60 см.
17. Жълтъ ситенъ пѣсъкъ . . . . 10—20 „
18. Гжстъ компактенъ варовикъ . . . . 10—40 „
19. Смѣсенъ варовикъ (гжстъ и пѣсъчливъ) бѣденъ на вкаменелости . . . . 10—50 „
20. Сивъ пѣсъкъ (срѣднозърнестъ) . . . . 20—30 „
21. Смѣсенъ (ситно до едрозърнестъ) пѣсъчникъ . . 15—20 „
22. Тъмнозеленикава пѣсъчна хума . . . . 20—30 „
23. Пѣсъченъ оолитъ; крие се подъ морския пѣсъкъ 50 и повече сантиметра.

Отъ тѣхъ кости съдържатъ материялитѣ подъ бр. 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12 и 13.

Материялитѣ отъ горния отдѣлъ на брѣга иматъ ограничено разпространение, което въ сѣверна посока едва достига пжтя, а въ западна съсѣднитѣ лозя.

Осталитѣ брѣгови материяли се простиратъ з. задъ завоя до кръстопжтя за Равда и Курутирия, дѣто се покриватъ отъ льосовитъ материялъ, на който центърътъ е въ лозята, а краятъ подъ черковището. Въ подирната мѣстность отъ наскоро разкопанъ кладенецъ (дълбокъ до 20 м.) се вижда, че льосовитиятъ материялъ достига завидна дълбочина и се разполага надъ слой отъ хума (дебелъ 2—3 м.), тъй както и въ края на месемврийския езикъ. Подирнитѣ два пласта на морския брѣгъ и неговата повръхность се губжтъ подъ пѣсъчнитѣ прѣспи дюнитѣ, които започватъ отъ самото морско равнище. Пѣсъчнитѣ прѣспи завзиматъ брѣговата линия отъ черковището до основата на носа Курутирия и се простиратъ дълбоко въ сушата (до върха, отъ дѣто се вижда селото Равда). Между първитѣ двѣ точки понѣкога (слѣдъ силенъ вѣтъръ, който отниса пѣсъка по̀-навътрѣ) се забѣлѣзватъ части отъ пѣсъчниковъ варовникъ, пъленъ съ вкаменели мидени ядки; тѣ, въ съсѣдство съ чешмицата

„Крутилъ“ (речи прѣзъ цѣлата година зарината отъ пѣсъкъ) се отличаватъ съ съвсѣмъ хоризонтално напластяванье.

Пѣсъцитѣ сѫ отличителенъ бѣлѣгъ на месемврийската околность. Започватъ прѣзъ устието на Хаджийската рѣка (Баба) и достигатъ основата на Курутирийския носъ. Пространството (до 3 км. надлъжъ), което завзиматъ, има форма на неправилна ивица, която въ сѣверния си край е по̀-тѣсна, а въ южния по̀-широка (до 1 км.). Въ послѣдния сѫ и най-високитѣ пѣсъчни прѣспи.

Повръхностьта на пространството, завзето отъ пѣсъцитѣ, е неправилна и непостоянна, поставена въ зависность отъ владѣещитѣ вѣтрове. Повръхностьта на отдѣлнитѣ по̀-високи прѣспи, а особно върховетѣ имъ се постоянно мѣняватъ; при по̀-силенъ вѣтъръ тѣ сѫ замъглени. Морскитѣ бризги постоянно я люлятъ и прѣфърлятъ пѣсъка отъ едно мѣсто на друго; затуй отблизу изглежда, че милиярди ситни мрави пъплѭтъ по нея.

Общиятъ изгледъ на повръхностьта на пѣсъчната область е голъ и гладъкъ; само въ западнитѣ ѝ прѣдѣли се забѣлѣзва дюнска растителность. Отблизу всѣка гола прѣспа или хълмъ се отличава съ най-разновидна плиткоребреста повръхнина, която управлява посоката и силата на вѣтъра.

Материялътъ на дюнитѣ е ситенъ кварцовъ, и фелдшпатовъ пѣсъкъ, размѣсенъ съ частици отъ черупки на съврѣменни и фосилни мекотѣли. Боята му е сива, жълтеникава, сивобѣла, а намѣстѣ тъмна и слабозеленикава; устройството агломератно. Началото му сѫ разнитѣ пѣсъчници, пѣсъци, пѣсъчноглинести и варовити материяли, които съставятъ морския брѣгъ, а вѣроятно на значително разстояние и морското дъно.

Дюнитѣ въ месемврийско сѫ единичнитѣ по величината си въ цѣлото Черноморско набрѣжие на България; тѣ сѫ въ малъкъ видъ нейното пѣсъчливо море, нейната пѣсъчлива пустиня.

Южно отъ дюнитѣ е Курутирийскиятъ носъ (високъ 6—8 м.). Неговитѣ материяли сѫ часть отъ терициерното сарматско плато въ горѣозначенитѣ му граници. Тѣ сѫ хоризонтално разположени пѣсъчни варовици, прѣпълнени отъ вкаменели ядки отъ миди и покрити отгорѣ съ останки отъ гнили ситнозърнести пѣсъчници.

Отъ върха на носа до градината, и. отъ с. Равда материялитѣ на брѣга се меняватъ. Пѣсъчнитѣ варовици още при основата на носа се губѭтъ и замѣстятъ отъ глинесто-пѣсъчни образовиния (бѣлизникава до тъмнокафява боя) съ бѣли варотито-глинести прослойки и слабъ западенъ наклонъ.

Въ околностьта на градината брѣгътъ е низъкъ, а набрѣжието отъ съврѣменни образования незавидна дебелина. Отъ тамъ въ посока за върха на равденския носъ слабо-глинесто пѣсъчнитѣ материяли наново се появяватъ. Тѣхъ чрѣдува тънко-слоенъ пѣсъчникъ, който покрива бѣлизникъвъ ситно-пѣсъченъ пластъ дебелъ на мѣстѣ до 2 метра. Подирниятъ завзима голѣма часть отъ брѣга и достига основата на равденския носъ, дѣто се разполага на пѣсъченъ варовикъ отъ рода на курутирийския. Изъ него тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ слѣди отъ фосилна бозайнична фауна.

Между носа и куха плоча, подъ Равда, брѣгътъ е низъкъ, а набрѣжието съ неправиленъ новръшенъ очъртъ отъ подземно срутванье и слаба полегатость къмъ морето. Съставътъ и устройството имъ се види най-добрѣ на брѣга при куха плоча. Тамъ материялитѣ сѫ сиво-тъмни гнили *кварцови пѣсъчници* покрити съ *глинесто-пѣсъчни образувания* и разположени на ронливъ пѣсъченъ слой, дебелъ близу метръ. Материялитѣ сѫ въ непосрѣдствено съсѣдство съ водното равнище, вълнитѣ на което постоянно ги размиватъ и дълбатъ.

Брѣгътъ отъ куха плоча за Чимуското набрѣжие се постъпенно издига, достига максимална височина до 8—10 м. и въ западнитѣ прѣдѣли, къмъ устието на Чумуската рѣка се снижава до 1—1·5 м. Въ източнитѣ горни отдѣли на брѣга материялитѣ сѫ тъмни ситночакълови и пъсъчно-глинести образувания. Такива сѫ, само пó-кампактни и въ основата на брѣга. Тѣхъ чрѣдуватъ прослойки отъ глинести пѣсъци слаба консистенция, които лесно се поддаватъ на морскитѣ вълни и спомагатъ за срутваньто на горнитѣ пó-компактни, които ставатъ играчка на вълнитѣ; послѣднитѣ приготвятъ отъ тѣхъ най-разновидни ерозивни фигури. Къмъ срѣдата на брѣга, близу до кладенчето наречено „Аязма“, тъмната боя на материялитѣ причинена отъ пигментъ и съставни части, произходещи отъ съсѣдния еруптивенъ материялъ, се изпъстря съ ръждиво-жълта или охрозна и зеленикава, прѣминава въ по-отворена бѣлизникава и бѣла отъ прѣобладанието на варовитото вещество.

Между кладенчето и западния край на брѣга, отъ дѣто се проглѣжда устието на Чимуската рѣка, материялътъ е сравнително пó-ситенъ отъ прѣдходния. Въ него подъ подчвения и бѣлизникаво сивъ слой е разположенъ глинестъ слой дебелъ 1·50 м., който покрива пѣсъчникъ пъленъ съ вкаменели ядки отъ миди. Подирниятъ въ долнитѣ си отдѣли е пó-ситнозърнестъ и съ пó-малко вкаменени ядки.

Изобщо материялитѣ на тоя отдѣлъ на брѣга, а особно ония между куха плоча и аязмата сѫ съвсѣмъ бѣдни на вкаменелости.

Въ подирнитѣ нѣма и слѣди отъ вкаменели ядки отъ Mollusca; изъ тѣхъ се срѣщатъ нарѣдко кости отъ фосилни Pachidermata и др. тревоядни животни дребенъ типъ. Тѣ и по чакъла си изглеждатъ да сѫ сравнително млади образувания.

Брѣгътъ обърнатъ на западъ, па чакъ до устието на чимуската рѣка е по възрастъ двоякъ: терциеренъ (по́-голѣмата часть) и рецентенъ (малъкъ дѣлъ до устието). Въ терциерния отдѣлъ на брѣга, къмъ върха, прѣобладаватъ варовити глинесто пѣсъчни образувания, прѣслоени съ тънки пѣсъчни банки отъ жълтеникавъ (охрозенъ) пѣсъкъ. Изъ тѣхъ се забѣлѣзватъ варовити конкреции, които наподобяватъ льосови фигури. На брѣга подъ с. Чимусъ терциернитѣ образувания сѫ жълти (ръждиви) и синкави пѣсъчно-гнилести маси; тѣ въ западнитѣ си отдѣли сѫ цѣли и горизонтално разположени, а къмъ източнитѣ слабонакѫсани и съгласно размѣстени. Накѫсването е дало три полегати (5°—8°) санти наклонени къмъ западъ. Изъ тѣхъ се нахождатъ вкаменелости отъ малаколожка фауна, както Ostrea[1]) разенъ видъ и голѣмина, Avicula, Rostelaria, Turritella, Buccinum и др. По тѣхъ тоя малъкъ отдѣлъ отъ морския брѣгъ подхожда на терциерни образувания палеогеновъ типъ.

Въ селото Чимусъ, отдалечено на $^1/_2$ км. отъ брѣга, има тъмни авгитъ-андезитни туфове, които по свойства и качества се схождатъ съ съотвѣтнитѣ отъ околностьта на с. Инждекьой, съ които сѫ и по възрастъ еднакви, горнокредни. Тѣ съ Инджекьойскитѣ еруптивни материяли сѫ граничнитѣ най-източни членове отъ еруптивната подбалканска зона.

Отъ устието на Чимуската рѣка до соленото езеро брѣгътъ е низъкъ и речи равенъ съ морското равнище. На по́-височкитѣ мѣста се види почвенъ слой, който покрива глинесто-пѣсъченъ, пъленъ съ варовити петна. По естество се схожда съ пласта отъ най-горнитѣ отдѣли на морския брѣгъ, между аязмата и Чимусъ.

Брѣгътъ между сѣверния край на соленото езеро и Анхияло е низъкъ и съставенъ отъ съврѣменни морски пѣсъци, които сѫ едничката естествена прѣграда между двата водни басейна. Близу при града има малка дървена ограда, на която назначението е да пази нахлуването на морската вода (въ врѣме на развълнувано море) въ езерото и солницитѣ около града.

Градътъ Анхияло е расположенъ на морския брѣгъ въ края на анхиялския езикъ, който сравнително съ месемврийския е по́-

---

[1]) Toula, отъ Шкорпиловата сбирка, е опрѣдѣлилъ една отъ тѣзи Ostrea за новъ видъ подъ название g. Ostrea Čimosi (G. Unt. etc. 1890 p. 70, Tab. VII f. 17 a, b).

широкъ. Сѣв.-източнитѣ части отъ брѣга съставя тъмносивъ морски пѣсъкъ (дебелъ до 2 м.), разположенъ надъ черноглинестъ пластъ, подъ който се показва други възжълтеникавъ съ бѣли варовити петна. Послѣднитѣ по съставъ и свойства сѫ тъждествени съ материялитѣ отъ западния брѣгъ на рѣката Чимусъ. На нѣколко мѣста изъ водното равнище се показватъ бѣлизникави глинести материяли, но и въ тѣхъ, както и въ прѣдходнитѣ, не се забѣлѣзватъ вкаменелости.

Въ източната и югоизточна часть отъ брѣга тѣзи образования се покриватъ отъ разнитѣ съврѣменни насипи на града. Изъ тѣхъ тукъ-тамъ, а особно въ основата на брѣга, се вижда бѣлизникаво-жълтеникава мазна глина (пълна съ гипсъ), съ наклонъ къмъ морето, който улеснява свличането на брѣга. И наистина въ него има много пукнатини и размѣстяния, които сѫ достигнали и размърдали основитѣ на много жилища. Тази часть отъ града въ близко бѫдеще ще има сѫщата участь, както и съотвѣтната въ Месемврия.

Въ ю. ю.-и. и ю. отдѣлъ на брѣга компактнитѣ пѣсъчноваровити и пѣсъчникови образувания съ вкаменености, каквито познахме въ прѣдходнитѣ носове, наново се появяватъ. Тѣ образуватъ до 2 метра дебелъ хоризонталенъ пластъ, разположенъ на ситнозърнестъ пѣсъчникъ, бѣденъ на вкаменелости. И двата въ западна посока изчезватъ подъ сградитѣ на града и пѣсъцитѣ на брѣга. Подирниятъ по протежението си отъ града до лозята Крутилъ е пѣсъченъ низакъ и речи водоравенъ; въ развълнувано море вълнитѣ го прѣфърлятъ и се разливатъ навѫтрѣ въ сушата. Въ лозята наново се издига и достига до 5—6 метра височина. Въ основитѣ му се появяватъ компактнитѣ пѣсъчникови материяли на Анхияло. Общиятъ петрогравски съставъ е слѣдниятъ.

1. До водното равнище и подъ него пѣсъчникъ, размѣсенъ съ съ конгломератъ отъ възедри кварцови зърна и неясни ядки отъ вкаменели миди.

2. Надъ него типиченъ сарматски варовикъ (дебелъ 80 см.), пъленъ съ мидени ядки.

3. Тѣхъ покрива глинестъ, ситнозърнестъ гнилъ пѣсъчникъ съ съ пó-жилави прослойки отъ сѫщия материялъ; той наподобява материялитѣ подъ № 7, 9 отъ месемврийския брѣгъ подъ турскитѣ гробища.

4. Почвенъ пластъ дебелъ до 1·20 м.

Разположението на пластоветѣ е хоризонтално, а разпространението и. з.

Съ изминаваньето на крутилскитѣ лозя брѣгътъ се снижава, а започва да се повдига като се наближѫтъ лахненскитѣ лозя; въ подирнитѣ височината му достига 10—12 м. Той сравнително съ първия е повече вдаденъ въ морето и съ малко различенъ петрографски материялъ отъ двѣтѣ си страни.

На източната страна подъ почвата (80—100 см.) е варовитъ глинестопѣсъчень пластъ (дебелъ до 3 м.), който покрива другъ пъсъчноглинестъ съ нѣколко компактни прослойки отъ сѫщия материялъ. Подъ тѣхъ е жълтеникаво-зеленикава пѣсъчноглинеста маса съ прослойки отъ хума и вкаменени ядки отъ миди. Най-отдолу, до водното равнище, сѫ тънки слойчета отъ варовитъ пѣсъчникъ.

Въ срѣдата на брѣга се забѣлѣзватъ само горнитѣ два подпочвени пласта, отъ които пó-долниятъ е съ вкаменелости (ядки). Той съдържа жилави дървовидни разклонения, които най-вѣрно сѫ червоядини. Пластътъ на много мѣста достига водното равнище, а на други се изклинява изъ глинестия пластъ, който се губи подъ равнището на водата.

Въ западнитѣ отдѣли на брѣга варовито глинестиятъ пластъ е сравнително пó-дебелъ, а ядкитѣ отъ вкаменелоститѣ сѫ рѣдкость, и то като лесноронливи маси.

Изобщо петрографскиятъ материялъ на брѣга въ сравнение съ съотвѣтния отъ крутилския брѣгъ, е речи тъждественъ. Най-сѫществената разлика е въ количественото намаление на варовицитѣ и конгломератитѣ.

Западно отъ брѣга на лахненскитѣ лозя въ посока за „манафски хендекъ“ морскиятъ брѣгъ се снижава слабо и на ново постепенно издига, въ което положение достига брѣговата линия на атанаскьойското езеро. Материялътъ му е пѣсъкъ, глина, глинестъ пѣсъкъ, чакълъ, неправилно размѣсени, хоризонтално разположени и намѣстѣ ствърдели. Брѣгътъ е отвѣсенъ и доста високъ (до 10 м.). Отвѣсностьта на брѣга се дължи на честитѣ срутвания, които поддържа рахлостьта на материялитѣ, обилната почвена влага, а донѣйдѣ и влиянието на морскитѣ вълни, които при бурно море подмиватъ основитѣ му и го подравятъ.

Брѣгътъ между атанаскьойското езеро и морето е низъкъ; речи водоравенъ. Прѣдставя тѣсна проточна ивица, която дѣли двата водни басейна. Материялътъ ѝ е съврѣмененъ морски пѣсъкъ богатъ на ситенъ магнетитъ и авгитъ, отъ които и боята му е вѫгленочерна, тъмнозелена до сивозеленочерна.

Отъ южния край на езерото въ посока за Бургазъ брѣгътъ започва да се издига и въ Бургазъ, въ мѣстностьта на старата болница, достига максимална височина. Цѣлиятъ брѣгъ е слабо вдаденъ въ морето; околовръсъ гладъкъ и намѣстѣ (източнитѣ отдѣли) отвѣсенъ, а повръшно сѣдлестъ съ сѣверно малко и стръмно крило, а южно и югозападно голѣмо и полегато. Той по цѣлото си протежение е приблизително съ еднакъвъ материялъ, но съ малки разлики въ прѣслояването и боята.

Сѣверо-източниятъ отдѣлъ на брѣга има слѣдния съставъ. Подъ почвата (50—70 см. деб.) се разполага глинестопѣсъченъ пластъ (1—1·5 м. деб.) съ варовити конкреции; той покрива льосовитъ материялъ (3—4 м. деб.) съ прослойки отъ варовити конкреции и сплескани лещи отъ дребенъ чакълъ.

Подъ тѣхъ се забѣлѣзва зеленикава хума смѣсена съ варовити конкреции. Най-отдолу нееднороденъ слой, дебелъ 3—4 м.; съдържа глинестъ и пѣсъченъ чакълъ и хума съ варовити конкреции. Въ него отсѫтствува правилно разположение на материялитѣ.

Източниятъ и юго-източенъ отдѣли иматъ сѫщитѣ петрографски материяли, само въ друго положение и съ друга дебелина. Въ общи чърти и ю.-ю.-з. брѣгъ има сѫщитѣ материяли, само боята на нѣкои отъ тѣхъ е жълтозеленикава. Подирнитѣ сѫ въ основата на брѣга и се криѭтъ подъ съврѣменнитѣ морски пѣсъци. Въ тоя отдѣлъ на брѣга, при разкопаването за желѣзно-пѫтно трасе, се намѣриха 2 чифта долни челюсти и 4 клика (дълги до 3 м.) отъ g. Mastodon longirostris и часть отъ долни челюсти отъ Rhinoceros. Други вкаменелости по цѣлото протежение на брѣга не сѫ намѣрени.[1])

Въ з.-ю.-з. отдѣли на брѣга глинесто пѣсъчливитѣ материяли се характеризуватъ съ сивожълта боя, измѣсена съ бѣлизникаво варовитата на околната маса. Материялитѣ съ подирнята боя намѣстѣ достигатъ повръхностьта и съставятъ почвения слой.

Бургазкиятъ брѣгъ по своитѣ петрографски материяли и устройство напълно не се схожда съ другитѣ части отъ брѣга на сѣверния отдѣлъ. У него нѣма компактни скални материяли; типични пѣсъчни прослойки и слѣди отъ вкаменели Mollusca, които бѣлѣзи го отдѣлятъ отъ тѣхъ, но той съдържа фосилна бозайничка фауна, която сочи къмъ неговата изохроность съ тѣхъ.

[1]) Такива останки се намѣрихѫ и при драгирането на пристанището.

II.

Южниятъ отдѣлъ на брѣга въ всѣко отношение се явява противуположенъ на сѣверния. У него брѣговата линия постига максимално разнообразие. Обширнитѣ полуелиптични завои, отличителенъ бѣлѣгъ за сѣверния отдѣлъ, въ него сѫ замѣнени съ многобройни малки и голѣми назѫбения, които даватъ разноформени носове (Поросъ, Атия, Афиболо, Сотира, Скомени, св. Стефанъ, Галини, Курутанъ, Зейтинъ, Кюприя) и по-малки издатъци въ морето. По-голѣмата часть отъ брѣговата линия, а особно въ носоветѣ и издатъцитѣ, е скалиста стръмна, а осталата низка, блатлива, пѣсъчна.

На разнообразието въ очъртанието съперничи релиефното разнообразие. Тамъ нѣма монотонията и голотата на равнището отъ сѣверния отдѣлъ, но изобилуватъ многобройни устия отъ хубави долини, оградени отъ уединени или скачени хълмове и възвишения, облѣчени въ разкошна гориста мантия. Подирнитѣ отъ тѣхъ сѫ части на съсѣднитѣ височки върхове: Алатепе, Росенъ баиръ, Бакърлъцитѣ, Караманъ, Кале и Ченгеръ.

У него има и повече езера: Ваякьойско, Мандра, Алепу, Аркутино, Узундже и Дияволско. Отъ тѣхъ първитѣ сѫ въ сѣвернитѣ прѣдѣли на отдѣла: между Бургазъ и Пода, а осталитѣ въ южнитѣ, между Созополъ и границата. Първитѣ сѫ и най-голѣмитѣ езера въ отдѣла; тѣ днесъ отдѣлени, въ раннитѣ периоди на своето сѫществуванье сѫ били скачени подъ Кара-баиръ и съставяли неотемна часть на залива. Езерата сѫ отворени сладководни басейни; отъ тѣхъ първото се втича въ морето чрѣзъ тѣсно рѣчно устие токо подъ града Бургазъ, а второто чрѣзъ широка водна ивица при Пода. На осталитѣ езерца, съ изключение на Дяволското, може да се гледа повече като на блата, понеже сѫ малки и речи затворени водни басейни, заградени съ мочурища.

На езерата и блатата сѫ привързани и повечето отъ рѣкитѣ (Айтоска, (Дерменъ), Таштепенска, Хаджиларска, Мандра, Факѫдере, Кайнарджа, Аланкайрашка) и потоцитѣ на края; но освѣнъ тѣхъ има и такива, които се изливатъ направо въ морето (Карганъ).

Брѣгътъ и набрѣжието показватъ незначително разнообразие и въ геоложко отношение. По начало тѣ сѫ вулканически. Тѣхната моделна скица, съ приблизително съврѣменна форма е била готова въ края на мезозойската ера, но моделътъ имъ въ днешенъ видъ се получава въ терциера. по-голѣмата часть отъ тѣхъ отъ сформируваньето имъ и до сега сѫ изпълняли и изпълнятъ ролата на суша, но на другитѣ се е падала участьта на морско дъно. Благо-

дарение на нея тѣ сѫ получили тази шарена форма, въ каквато се прѣдставятъ днесъ.

Не пò-малко е разнообразието и въ петрографскитѣ материяли. Съ малко изключение тѣ сѫ еруптивни скали, главно прѣдставители на сиенитъ и андезитъ, но забѣлѣзватъ се и такива съ трахитоиденъ характеръ и малко туфове. Отъ тѣхъ съ най-голѣмо разпространение се ползува андезитътъ, а съ най-малко туфоветѣ. Подирнитѣ по съставъ, свойства и устройство сѫ еднакви съ материялитѣ отъ подбалканската еруптивна зона; тѣ сѫ източнитѣ крайни материяли на юго-източното ѝ разклонение, което завършва въ Одринско.

Разнитѣ скални материяли, които съставятъ брѣга, иматъ слѣдното взаимно положение и отличителни бѣлѣзи.

Пространството между устието на Ваякьойското езеро, Карабаиръ (новитѣ бургазски лозя) и Пода е заето отъ съврѣменни морски пѣсъци съ сива и тъмносива боя отъ изобилието на ситенъ магнетитъ и авгитъ. При Пода и малко на изтокъ отъ него брѣгътъ е отъ младоеруптивенъ материялъ съ андезитенъ изгледъ. Андезитътъ е авгитенъ съ дребно порфирна структура по авгита, но съ пòблѣдна боя (отъ метаморфозата) отъ оная на авгитъ-андезита отъ източнитѣ отдѣли на Карабаиръ и съ сферично напукванье. Тоя андезитъ на изтокъ граничи съ червеникавитѣ скали на Ченгене скеля, а на сѣверъ — съ седиминтарнитѣ скали на Пороса.

Въ правата пѫтека отъ Пода за карантината андезита закриватъ тъмносиви и червеникави пѣсъчно-глинести пластове, които прѣслояватъ съ свѣтлозеленикави туфове наклонени къмъ западъ (15°). На морския брѣгъ, западно отъ карантината, западното наклонение на туфоветѣ намалява (12°) и тѣ започватъ да се мѣсятъ съ едрозърнести пѣсъчници, жълтозеленикава боя и конгломерати, разно устройство и съставъ. Източно отъ карантината край зеленикавитѣ конгломерати и тъмни туфове, появява се прѣобладание на пѣсъчници мощна дебелина и жълта боя съ зеленикава отсѣнка. Тѣ съдържатъ въ изобилие и въ ситнозърнеста форма авгитъ и магнетитъ, минерали отдѣлени при разрушението на андезита; а то показва, че тѣ сѫ сравнително пò-млади отъ него. Като особность въ тѣхъ заслужва да се отбѣлѣжи индивидуалното изобилие на вкаменелости отъ мекотѣлна морска фауна разенъ видъ и величина. Наведнѫжъ въ очи падатъ гигантни (20—60 см.) Cerithium, голѣми Corbis, едри Strombus, Velates, Natica, разновидни разклонени Bryozoa, кичести Coralla и др. Тѣ сѫ неправилно разфърлени и причиняватъ порфирно устройство, което откъмъ морето има чудесенъ изгледъ.

Тѣзи пѣсъчници въ съдружие съ ситнитѣ материяли сѫща възрасть (олигоценъ) завзиматъ речи цѣлото набрѣжие между карантината и Ченгене скеля, дѣто граничатъ съ тухлено-червеникави еруптивни материяли порфирно устройство и призматично напукванье. Отъ тѣхъ е завзето пространството отъ границата на андезита (източно отъ Пода), до Ченгене скеля — тухларницитѣ. Скалната маса е слабопорфирна относително фелдшпата и повръшно слабограпава. Въ пó-прѣсно състояние тя е пó-сива, но отъ разрушението е приела ръждивочервеникава боя. Въ нея се забѣлѣзватъ полигонални шупли или ръждиви петна, които опрѣдѣлятъ мѣстото и формата на първичния минералъ, който е съвършено изчезналъ.

Пó-навѫтрѣ къмъ Ала-баиръ се разпростира скала речи сѫща боя, но пó-ясна, порфирно устройство, голѣма шупливость и повръшна грапавина. На нея очната диягноза различава само фелдшпатнитѣ индивиди. Тя въ сравнение съ прѣдходната се явява като видоизмѣнение. И двѣтѣ по външенъ изгледъ и устройство наподобяватъ най-много *трахита*.

На брѣга подъ тухларницата трахитътъ граничи съ наноси и пѣсъкъ, а пó-надолу съ едро брекчести андезитни материяли пъстра боя, които по форма и свойства се схождатъ съ ония на западнитѣ склонове на св. Спаскитѣ височини (Ямболско).

Подъ тѣхъ наново се появява трахитоидната скала и достига до основата на носа св. Анастасия[1]). Споредъ Жуйовича (Глас српске акад. LVI стр. 260, 261) брѣгътъ на носа се състои отъ два вида скали *трахитни* и *трахитоидни*[2]).

Източно отъ носа св. Анастасия брѣгътъ е низъкъ, речи водоравенъ, покритъ отъ съврѣмененъ морски пѣсъкъ сива боя и кварцъ-фелдшпатовъ съставъ съ улитки. Той се простира до западнитѣ поли на Буджакъ-баиръ, дѣто изподъ него се показва сиенитна скала. Подирната завзима цѣлото набрѣжие на баира източно отъ него до селото св. Никола, носоветѣ Афиболо, Саласакра, Сотира и острова

[1]) Отъ цѣлия брѣгъ само носътъ св. Анастасия не заобиколихъ. Щомъ стигнахъ основата му, прѣсѣкохъ го прѣзъ пѫтя по политѣ на Росенъ-баиръ и слѣзохъ на източната страна въ основата му.

[2]) Toula и Rosiwal приниматъ скалитѣ на брѣга за *порфирити (биотитни)* и *авгитъ биотитосиенити* (Toula, Geol. Untersuch. im östlichen Balkan etc. (II Abtheilung) 1892, p. 57, 58, 59).

По единъ скаленъ кѫсъ, който ми падна въ рѫцѣ отъ кариерата на брѣга на метоха св. Анастасия, донѣйдѣ се увѣрихъ, че не сѫ безъ основа твърденията на Toula и Rosiwal за сѫществуваньето на авгитъ биотитосиенитъ тамъ. Скалниятъ кѫсъ външно нѣма изгледъ на трахитъ; той е компактенъ съ дребнозърнесто слабопорфирно устройство. Трахитенъ изгледъ отсѫтствува и въ микроскопа. Фанерокристалиность по всички посоки. Съставъ: ортоклазъ, биотитъ, авгитъ, магнетитъ и хлоритъ.

св. Иванъ. Навѫтрѣ въ сушата достига височината на Росенъ-баиръ на пѫтя Мехмечкьой — св. Никола и завършва въ склоноветѣ и политѣ на Голѣмия Бакърлъкъ. Сиенитътъ е двоякъ: биотитовъ или богатъ на биотитъ сиенитъ и обикновенъ сиенитъ[1]). Първиятъ има по-голѣмо разпространение въ Буджакъ-баиръ, а вториятъ въ осталитѣ мѣста. Биотитовиятъ сиенитъ се характеризува съ по-едрозърнесто устройство, свѣтлосива боя отъ прѣобладанието на фелдшпата, и простъ съставъ: ортокласъ, биотитъ, малко амфиболъ и магнетитъ. Всички минерали реагиратъ на очната диягноза и всичкитѣ сѫ съ неясна полигоналность. Отъ тѣхъ пó-лесно се прѣвръщатъ обагренитѣ съставни минерали, а пó-трудно ортокласътъ. Прѣвръщането на първитѣ е въ епидотъ-хлоритно вещество, а на втория въ каолинъ.

Въ обикновения сиенитъ се забѣлѣзва сѫщиятъ минераленъ съставъ, какъвто познахме въ биотитовия, само че амфиболътъ е повече отъ биотита. Съ изключение на магнетита всички други минерали се различаватъ съ просто око. Скалитѣ достигатъ повръхностьта на почвата, която е гладко заоблена отъ приблизително еднаквото имъ разрушение. По нея се вижда, че сиенитътъ по цѣлото протежение, което завзима, е еднороденъ. Тазъ еднородность нарушаватъ само тънки жилки отъ ситнозърнесто сиенитно вещество или пукнатини, запълнени съ кварцъ или съдържащи ситни кварцови друзи.

Сиенитътъ задъ носа Сотиръ прѣзъ потока, що слиза отъ росенскитѣ склонове, се губи подъ съврѣменнитѣ сивобѣли кварцъ-фелдшпатови пѣсъци, които завзиматъ цѣлото набрѣжие (до 3 км.) до Созополскитѣ тухларници, а навѫтрѣ въ сушата до 500—600 метра. Пѣсъцитѣ иматъ плитко-хълместа повръхнина и се прѣдставятъ като заченки на морски дюни.

Източно отъ пѣсъцитѣ чакъ до Созополъ брѣгътъ е отъ младоеруптивенъ (андезитенъ) материялъ. Такъвъ е материялътъ и на Островъ Кирикосъ, токо до Созополъ, и на брѣга отъ Созополъ прѣзъ Курутирь и малкия полуостровъ съ носоветѣ Колотиса, и св. Стефанъ до голѣмия кладенецъ въ политѣ на Дракуса. Материялътъ по цѣлото протежение на малкия созополски полуостровъ съ острова Кирикосъ (св. Стефанъ) е приблизително еднакъвъ, *порфировъ биотитъ андезитъ,* но тукъ-тамъ се мѣси съ туфове и андезитъ другъ

---

[1]) Тѣзи скали въ литературата първоначално сѫ обявени за гранити (Quart. Journal XIII, 1857, p. 73), за каквито и по-послѣ се приематъ отъ Hochstetter (Jahrb. d. Geol. Reichsanst, 1870, p. 398).

Въ картата на Toula (Geologischen Kartenskizze des östlichen Balkan, 1896, мѣрка 1:300000) по-голѣмата часть отъ набрѣжието е прѣдставена завзета отъ кристалинни шисти, на западъ отъ носа св. Анастасия отъ гранитни скали, а подъ Созополъ — отъ порфирити.

родъ, *авгитовъ* (при харманитѣ до Созополъ). Биотитъ андезитътъ по цѣлото протежение на мѣсторождението има горѣ-долу еднакъвъ минераленъ съставъ: порфирно развити плагиоклазъ и биотитъ и основна маса. Тази еднаквость въ качествено отношение на минералитѣ не остая навсждѣ еднаква и въ количественото распространение на индивидитѣ имъ, а то причинява разлика въ повръшната боя на скалата; затуй намѣстѣ има пó-тъмни биотитъ андезити, а на други пó-свѣтли. Повръшната боя на скалата, подчинена на минералния съставъ и основата, търпи влияние и отъ напрѣдналото имъ разрушение; отъ тамъ и разликата въ боитѣ: бѣла, тухлено-червеникава, зеленикава и тъмна. Разрушението и прѣвръщаньето на порфирно-развититѣ минерали е пó-бързо отъ онова на основната маса, но отъ тѣхъ пó-лесно се метаморфозира слюдата, а пó-трудно фелдшпатътъ. Ето защо по много скални кжсове се забѣлѣзватъ шестожгълни шуплини и бѣли полигонални полета.

Между Дракуса и Куку-баиръ брѣгътъ е низъкъ и пѣсъчливъ. Цѣлиятъ Куку-баиръ се състои отъ сжщитѣ биотитни андезити. Въ тѣхъ порфирно развитиятъ минералъ е плагиоклазъ; той е повече отъ биотита. Подирниятъ не само че количествено е пò-малко, но и форменo пò-дребенъ. Тукъ тамъ се забѣлѣзватъ и авгитни индивиди, които сж пò-едри отъ биотитнитѣ, а пò-ситни отъ ония на фелдшпата.

Морскиятъ брѣгъ подъ Куку-баиръ наново се снижава и прѣдставя низка блатлива мѣстность, въ срѣдата на която е езерцето Алепу. При развълнувано море вълнитѣ я често посѣщаватъ. На югъ я заграждатъ възвишенията, които завръшватъ въ морето съ носа св. Тома. Брѣгътъ на този носъ въ сѣвернитѣ, срѣдни и източни прѣдѣли е съставенъ отъ скали сива боя и срѣдно до дребнозърнесто устройство. На тѣхъ най-лесно се различава фелдшпатното вещество, но край него личжтъ черни или зеленикави партии на обагрени бисиликати. Чернитѣ партии наподобяватъ най-много амфиболъ, а зеленитѣ пироксенъ (диопсидъ). Съ помощьта на лупата се открива кварцъ и малко титанитъ. Понеже кварцътъ е сравнително малко и ограниченъ на купчини между фелдшпата, при това прѣсенъ — бѣлѣзи, които му опрѣдѣлятъ мѣстото между вторичнитѣ продукти — и скалитѣ по право си заслужватъ името *сиенити*. Тѣ по обагренитѣ си бисиликати се подѣлятъ на авгитни и обикновени сиенити. Подирнитѣ сж повече, а първитѣ само въ сѣвернитѣ отдѣли на брѣга, но незабѣлѣзано минуватъ въ вторитѣ. Еднитѣ и другитѣ съдържатъ жили разна дебелина и посока, съ ситнозърнестъ материялъ отъ сжщото естество, и такива отъ епидотъ.

Южно отъ сиенита наново се появяватъ прѣдходнитѣ биотитни андезити, които въ съсѣдство съ низменостьта на езерото Аркутино заграждатъ гжсти синкави седименти отъ изгледа на мергелноварoвити образувания, а въ сжщность андезитни туфове. Подирнитѣ показватъ съвършено напластяванье съ з.-с.-з. разпространение и и.-ю.-и. стръменъ наклонъ.

Брѣгътъ между тѣхъ, устието на р. Карганъ и съсѣдния Ченгеръ баиръ е низъкъ и пѣсъчливъ. Само на лѣвия брѣгъ на рѣчното устие се издига висока прѣспа пѣсъкъ, която външно се схожда съ пѣсъчнитѣ прѣспи около Месемврия. Задъ нея, както и отъ дѣсния брѣгъ на устието (низката ивица подъ брѣга) почвата е пѣсъчноблатиста.

Ченгеръ-баиръ съ носоветѣ св. Димитъръ, Куратанъ, св. Параскева, Белекъ-ташъ и Зейтинъ е скалистъ и откъмъ морето стръменъ. Него съставятъ сиенитни скали съ изгледа и състава на буджакско-св.-николскитѣ. Къмъ пò-високитѣ точки отъ брѣга, а сжщо въ срѣднитѣ и южни прѣдѣли той се насича съ жили отъ сжщия минераленъ съставъ, но съ пò-дребнозърнесто строение. По тѣхъ той подхожда и на сиенита отъ св. Тома, съ който въ пò-западнитѣ и с.-з. прѣдѣли трѣба да е въ свръзка.

Подъ Зейтинъ-бурунъ сиенитътъ граничи съ тъмночервеникава млада еруптивна скала отъ съставъ, свойства и напуквания еднакви съ съотвѣтнитѣ на скалитѣ отъ Уруменикьойската кариера (ю.-з. отъ с. Уруменикьой — Бургазска околия). Този скаленъ типъ завзима цѣлото набрѣжие източно отъ селцето Ченгеръ и завръшва съ снижаваньето на брѣга прѣдъ езерцето Узундже, което съставя два отдѣлни басейна, скачени съ тѣсна водна ивица. Скалата е гжста, но забѣлѣзва се тукъ тамъ съдържание на порфирно развитъ фелдшпатъ и авгитъ въ видъ на уединени кристали и кристални групи.

Южно отъ Узундже брѣгътъ се полегато поднима и образува равнището на Кюприйския носъ (източна посока), въ основитѣ на който е разположено селото Кюприя. Носовиятъ брѣгъ въ сѣвернитѣ си отдѣли почти отвѣсенъ и еднакво високъ (3—5 метра), въ южнитѣ при основата полегато се спуща къмъ водното равнище. Той се състои отъ два типа скали: седиментарни при основата и еруптивни при върха.

Седиментитѣ въ сѣверния отдѣлъ на брѣга сж: най-отдолу полигенни конгломерати, на които голѣма часть отъ фрагментитѣ достигатъ завидни размѣри (10 см. д.); надъ тѣхъ гнила варовитоoолитна пѣсъчна маса, а надъ нея хума съ пѣсъчни части; най-

отгорѣ пѣсъчноваровита почва. Прѣдпослѣднитѣ два слоя освѣнъ слѣди (разрушени ядки) отъ дребна фосилна мекотѣлна фауна съдържатъ и кости на фосилни бозайници отъ рода на дебелокожитѣ.

Източно отъ седиментитѣ е еруптивниятъ материялъ на носа; него дѣли отъ тѣхъ жила съ завидна дебелина (2—3 метра) и еруптивно начало. Тя се характеризува съ едробрекчовъ и едроперлитовъ изгледъ. Въ червеникавата ѝ основа сѫ пръснати едри (до 30 см. д.) черносмолести кѫсове, стъклена маса (обсидиянъ), която е перлитно напукана. Подобни черни кѫсове, само по̀-дребни се забѣлѣзватъ и въ скалната маса близу до жилата.

Срѣдата и върхътъ на носа сѫ съставени отъ млада еруптивна скала, съ кафявочервена боя, микросферолитна структура и фелзитна основа. Скалната маса е паралелопипедно (кубично) напукана, на която отдѣлнитѣ блокове сѫ съ заоблени рогове и рѫбове и отдѣлени помежду си съ тъмнозеленикава стъклеста материя, каквато се забѣлѣзва и между блоковетѣ на Уруменикьойската кариера. Блоковетѣ сѫ голѣми (1—2·5 м.) повечето цѣли и съ правилно разположение помежду си. Тая скала е тъждествена съ тъмночервеникавата подъ Зейтинъ-бурунъ, която е сѫщо прѣвърната въ блоковъ складъ. Еднаква по всичко съ нея, тя прѣдставя продължение на общото легло, на което механическата сила на водата е разкѫсала врѣзкитѣ и раздѣлила на двѣ. Тѣзи части отъ едно цѣло по всичко се приближаватъ до материялитѣ на Уруменикьойската кариера и онѣзи отъ околностьта на с. Пирне (Айтоска околия), слѣдователно тѣ сѫ едноврѣменни образувания. По положението, което завзиматъ относително авгитнитѣ андезити и туфоветѣ имъ, може да се допусне, че тѣ сѫ сравнително по̀-млади отъ тѣхъ, но отъ каква възрасть, трудно е да се установи.

Южниятъ отдѣлъ на брѣга задъ еруптивнитѣ материяли състои отъ пѣсъченъ (жълтеникавъ) слой, дебелъ 3—5 метра. Той е разположенъ хоризонтално надъ пѣсъчноваровити образувания, които се губятъ подъ водното равнище. Тѣ, както и съотвѣтнитѣ отъ сѣверния отдѣлъ на брѣга, съдържатъ въ изобилие ядки отъ Cerithium и др. и се явяватъ изохронни съ тѣхъ. По вкаменелитѣ материяли най-много подхождатъ на младотерциерни образувания.

Пѣсъчниятъ слой, който западно достига и завзима сѣверния брѣгъ на Дяволското езеро, въ сѣверна посока едва достига мѣстностьта, на която е разположено селото Кюприя.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Два стари еснафски устава.

При пжтуваньето си миналата година изъ България между другото винаги запитвахъ, да ли сж запазени старитѣ *кондики*, въ които често се срѣщатъ цѣнни материяли за историята на нашето възраждание, на нашитѣ училища и еснафи. Щастието обаче рѣдко ме огрѣваше. Въ повечето градове кондикитѣ сж изчезнали въ руско-турската война, а тамъ дѣто бѣха още запазени, съобщи ми се, че били изискани отъ Министерството на търговията и земледѣлието.[1]) Само въ Копривщица можахъ да сваря още нѣкоя и друга кондика. Въ една отъ тѣхъ, която се пази въ общинското управление, има богати данни за историята на коприщенскитѣ училища; въ други двѣ, съхранявани въ архивата на черквата св. Богородица, намѣрихъ два устава на еснафитѣ „папухчийски и купчийски“, които съобщавамъ по-долу. Тѣзи два еснафа, папукчийски (обущарски) и купчийски (въ Копривщица купчия = манифактурджия) види се сж вървѣли винаги ржка подъ ржка, защото и въ устава отъ 1838 г. и въ този отъ 1859 г. намираме ги все заедно. Отъ по-старата кондика узнаваме, че подобни кондики е имало още отъ по-старо врѣме (намє-рихмє чє го имали ѿ кєтдо крємє старитє масторє), и че освѣнъ споменатитѣ два еснафа въ Копривщица сж сжществували още: чулхи (мутафчии?), табаци, сапунджии, бакали, овчари. Въ третя една кондика се изброяватъ и тѣзи еснафи: джелепски, абаджийски, чорапчийски, кюрчийски, кръпарски, бояджийски, механджийски, козинарски, златарски, вжжарски, кацарски, дюлгерски, семерджийски, керемидчийски, дърводѣлски и орашки.

За организацията изобщо на българскитѣ еснафи (или руфети) пръвъ съобщи доста свѣдѣния г. Ат. Т. Илиевъ,[2]) които по-послѣ намираме и у К. Иречека[3]) съ малки допълнения. Тя се е състояла приблизително въ слѣдното. Еднжжъ въ годината майсторитѣ или стопанитѣ на дюкянъ или продавница избирали помежду си протомайсторъ, чаушъ, който е служилъ на протомайстора като агентинъ, и 2—4 члена въ еснафския съвѣтъ. Този изборъ се подтвърдявалъ отъ правителството. Протомайсторътъ е присжтствувалъ при главяваньето на чирацитѣ и кал-

---

[1]) Когато се заинтересувахъ за тѣзи кондики въ самото министерство, казаха ми, че тѣ били вече повърнати на общинитѣ.

[2]) Старо-Загорский окржгъ въ народо-икономическо отношение. Ст. Загора, печатница на в. „Знаме“. 1885. Стр. 95.

[3]) Княжество България, часть II.

фитѣ и е наказвалъ онѣзи, които сѫ нарушавали еснафскитѣ обичаи и запрѣщенията на еснафския съвѣтъ, напр. да не се отварятъ дюкянитѣ въ недѣленъ день. Когато е пристигала стока въ града за нѣкой еснафъ, протомайсторътъ съ членоветѣ на еснафския съвѣтъ я надзиравалъ и разпрѣдѣлялъ между тѣзи, които сѫ имали нужда. Протомайсторътъ заедно съ еснафския съвѣтъ е разглеждалъ спорове между майстори, калфи и чираци. Наказанията, които е налагалъ, сѫ били нѣколко ока восъкъ за черквата, затваряньe за единъ или повече дни единъ или повече кепенци или и на цѣлия дюкянъ. Имало е списъкъ на майсторитѣ (кондика). Наказанията сѫ се записвали въ книга. Нѣкои еснафи сѫ имали и писани устави, но повечето сѫ вършили всичко по прѣдание и обичаи. Събранието на еснафа се е наричало *лонджа,* което име отдавна е разпространено по Балканския полуостровъ и безъ съмнѣние произлиза отъ итал. *loggia*. Протомайсторътъ е пазилъ еснафския сандъкъ (каса) съ записитѣ и пр., който се запечатвалъ съ еснафския печатъ; единъ отъ членоветѣ на съвѣта държалъ печата, другъ ключа отъ сандъка, който протомайсторътъ не смѣялъ да отваря безъ присѫтствието на членоветѣ. Въ Ст.-Загора и Казанлъкъ протомайсторътъ на турския табашки занаятъ билъ покровитель на всичкитѣ еснафи и единъ видъ втора инстанция за разглежданье разни спорове. Срокътъ за чиракуванье у разнитѣ занаяти е билъ различенъ: отъ 1 до 3 години. Чирацитѣ сѫ служили безплатно, само за единъ хлѣбъ, а слѣдъ свършването на чиракуването били сѫ длъжни да калфуватъ нѣколко години съ опрѣдѣлена заплата, която за първа година била 100—150 гроша, а отъ година на година се увеличавала и достигала до 1500 гроша. Въ нѣкои еснафи, както сапунджийския и абаджийския, калфуването е било строго задължително за нѣколко години (най-малко двѣ); само слѣдъ изтичането на този срокъ калфата е моглъ да отвори самостоятеленъ дюкянъ, като заплащалъ на еснафа 400—500 гр. „кюше-парасѫ“. Въ сапунджийския еснафъ имало е даже и постановление, щото калфа, който е отварялъ свой дюкянъ, нѣмалъ е право, до като се не ожени, да продава свѣщи, а само сапунъ.

Продаванье произведения на единъ еснафъ отъ продавачи на другъ еснафъ е било строго забранено за повечето еснафи. Тъй сѫщо не се допускало да се отварятъ занаятчийски дюкяни отъ онѣзи майстори, които прѣдварително не сѫ признати за такива отъ досежното еснафско управление. За отстранение на конкуренцията еснафлиитѣ сѫ били длъжни да продаватъ стоката си по извѣстна цѣна, опрѣдѣляна периодически отъ еснафското управление. Еснафскитѣ сдружавания захванали да се разпадатъ още отъ врѣмето на танзимата (1840 г.), когато въведенитѣ реформи вкарали цѣлия животъ въ Турско въ нови пѫтища; па и новитѣ данъци върху прихода (теметуатъ) помогнали на това разпадание. Слѣдъ освобождението на България въ много градове не остана и диря отъ старитѣ еснафи.

Двата устава, които тукъ печатамъ, както вече споменахъ, сѫ на единъ и сѫщъ еснафъ, папукчийски и купчийски, но тъй като между съставянието на единия и другия има разлика отъ 20 години, па освѣнъ това по-новиятъ е по-систематизиранъ и по-разширенъ, рѣшихъ, за сравнение, да обнародвамъ и двата.

I.

Во слáвꙋ ст҃ыѧ ѥ̓диносꙋ̓щныѧ, животворѧ́щїѧ и҆ нераздѣлимъıѧ тр҃цы, оц҃а и҆ сы́на и҆ ст҃гѡ дх҃а, написѧ сѧ книга сїѧ̀ кѡ̓́дїксъ, въ лѣто хр҃тово. аѿли (1838) мц҃а Їаннꙋáрїа: а҃: Въ село̀ Коприщица.

Въ нѣ́ѧ записꙋваме, и извѣстꙋ́ваме какво̀ сѧ собра́хме си́чките ма́сторе, пѐрвый еснафъ папꙋчи́скїй и҆ кꙋпчи́скїй кога́то се согради́ ст҃аѧ цр҃ковъ на́ша, хра́м ꙋ҆спе́нїѧ прест҃ыѧ бц҃ы. во ѧ҆ѿни. се написа́ха и ѿ дрꙋ́ги еснáфе, сирѣ́чь чꙋ́лхи, табацы, сапꙋнџі́и, бака́ле, овча́ре, и ѿ дрꙋ́ги ѥ̓снафе, който ѡбы́ча сѣ́кой се написа̀, и за напрѐдъ па́ки ко́йто ѡбы́ча и҆ той се при-писꙋва, и ѡпредѣли́хме то́йзи кондїксъ общебра́тственно да сѧ не разори̇̀ во вѣ́ки, защо́то намѣ́рихме че го има́ли ѿ ветхо врѣ́ме старите ма́сторе, тогѡ̀ ра́ди жела́еме и нѣ́е да хо́диме по тѣ́хныатъ законъ, та́кожде и който ще бꙋдатъ слѣдъ насъ, да сохранѧватъ то́йзи во вѣки, а ко́йто помысли или пои́ще да разори̇̀ това́ общебра́тственно и бг҃оꙋгодно согла́сїе, нѣ́го да го разори̇̀ гд҃ь бг҃ъ, и да мꙋ бꙋ̓датъ давꙋџі́и всичките подпи́сани ма́сторе на страшный сꙋдъ бж҃їй.

Въ слѣдꙋющемъ ѡпредѣлѧ́ваме и извꙋствꙋваме ѥдиномы́сленнѡ, да знаѧтъ всичките масторе ма́ли и вели́ки, който са се написа́ли тꙋ̓ка, какво̀ ꙋ҆веза́хме перво (какъ то що ѐ бг҃о ꙋго́дно, понеже и́маме по́лза на на́шите занаѧ́те, защо́то ѿ тѣ́хъ се хра́нниме, ещѐ же и намериХме на ста́рыатъ ко́дїксъ, какво̀ има́ли обы́чай и ста́рите) да да́ватъ ма́сторете по пара́ на недѣ́лата въ кꙋтї́ѧта, а ка́лфите по два́десѧтъ пары̀ на годи́ната, а чира́цыте по дѣ́сетъ пары̀.

Вто́ро, като излѣзе нѣ́кой ка́лфа ма́сторъ, спорѣ́тъ ѡпредѣлѣ́нїатъ ѻ҆бщи зако́нъ, до́лженъ ѐ да дадѐ дванадесѧтъ гроша и половина въ кꙋтї́ата, и сто драмъ восокъ, и еди́нъ саха́нъ, и тога́ва да мꙋ дада́тъ масторете благословѣ́нїе и дозволѣ́нїе да рабо́ти занаѧ́татъ, и бг҃ъ да мꙋ хари́же благословѣ́нїе авраа́мово, їсаа́ково, и їа́кѡвово.

Трѣ́то, кога́то зѣ́ме нѣ́кой ма́сторъ чира́къ, трѣ́бꙋка да сѣди̇̀ цѣ́ли три годи́ны чира́къ ꙋ҆ мастора си, и тогива да стане ка́лфа, потрѣ́бно ѐ да сѣди̇̀ Їоще една̀ годи́нл при ма́стора си сосъ хакъ, ко́лкото намѣ́ратъ мꙋнаси́пъ тройца ма́сторе, толко да мꙋ се да́ва хакъ. а ако̀ нѣ́кой чира́къ, или калфа не доседи̇̀ до врѣ́ме ꙋ҆ ма́стора си, да нѣ́ма и́зинъ да го приберѐ ни́кой масторъ, а ко́йто ма́сторъ приберѐ чꙋ́жди чира́къ, или калфа, той бы́ва ѡсꙋждѣ́нъ ѿ си́чките масторе, и да дадѐ: 25: гро́шѧ, въ кꙋтнѧ́та, да мꙋ про́статъ о́нзи кабаха́тъ·

Четвѣ́рто, старъ обы́чай и́маме да пра́виме слꙋ́жба ст҃о́мꙋ спѷрїдо́нꙋ помо́щникꙋ на́шемꙋ ѿ о́бщо, сирѣ́чь пети хлѣбъ, и ко́ливо, и сто драмъ свещъ. Та́кожде и на рождество̀ хр҃тово сто драмъ свещъ, и на воскресенїе, и на ст҃а тро́ица по сто драм свещъ, и на пѧ́тыатъ хлѣбъ, колкото са намѣ́рꙋватъ живи ѿ подписаните ма́ли и вели́ки, да ги писꙋ́ваме да ги по-мѣ́натъ сщ҃енницыте ꙋ҆ цр҃кве. а въ сꙋббѡ́та коѧ́то се слꙋ́чи подиръ ст҃аго спѷрїдо́на, да пра́виме парастасъ за ꙋ҆со́пшите ма́сторе, и да разда́ваме свѣ́щи. За ко́ливото на ст҃го спѷрїдо́на, и за ко́лѷвото на парастасътъ, и за пѧ́тыатъ хлѣбъ, който ги пра́ви, даватъ мꙋ се 29: грош. ѿ нихъ трѣ́бꙋва да запла́ти на сщ҃е́нницыте и дꙋхо́вницыте осмъ грош: и на клисаратъ еди́нъ грош. а 20 грош: ѡста́ватъ за ха́рчатъ.

Пѧ́то ꙋ҆рѣ́чено е да се пра́ви ѿ еснáфските пары̀ калдръмо ѿ черко́вните врата̀ до Ѳеѡ́дора Пейчовъ. и ꙋ҆ бѣ́ла рѣка̀ па́тѧтъ. и на петрѣ́шка ка(л)дръ́матъ. и единъ свѣ́шникъ въ черквата, ко́йто стои̇̀ предъ нало́гите[1]) да свѣ́ти на ікѡ́ната, да го и́ма всегда̀, и да не ли́пса ни́когашъ. това трѣ́бꙋва да держатъ непремѣ́ннѡ и вѣ́чнѡ. който се намѣ́рꙋватъ живи ѿ есна́фътъ, за да прї́иматъ мл҃тъ ѿ бг҃а, и мл҃тва и бл҃гословѣ́нїе ѿ ст҃а́гѡ спѷрїдо́на, и да са испо́лнени домовете и ча́дата тѣ́хни со сѣ́какви добрыни̇̀, и да и́матъ бл҃гословѣ́нїето на

[1]) Нгр. τὸ ἀναλόγι.

мáсторєтє, и да ги сподóби бгъ въ цр҇тво нѐноє со всѣми блгоȣгодúвшими ємȣ̀, мл҇твами патрóна нáшєгѡ ст҇агѡ спѷрідона, амúнь.

Шєсто, ако нѣкой человѣкъ ѿ дрȣги єснафє желáє мȣ срцéто да сє пúшє и той въ товà óбщєство, нéмȣ бывà харчатъ дванáдєсѧтъ гроша и половúна, и сто драм вóсокъ, и єдúнъ сахaнъ, илѝ акò нє дадѐ сахáнъ и восокъ, а той да заплáти двáдєсѧтъ и пєть грóша. и ако си пúшє стопáницата, илѝ нѣкоє чéдо на úмє, пакъ да дадѐ дванáдєсѧтъ грóша и половúна.

Сéдмо úмамє соглáсіє общо масторски и єснáфски, сúчкитє що са подпúсȣвамє на тáѧ слȣ́жба мáли и вєлúки, акò нѣкой масторъ, илѝ кáлфа, илѝ чирáкъ, илѝ кой да ѐ дрȣгъ ѿ пúсаннитє, стóри нѣкаковъ кабахáтъ, да го сȣ́датъ мáсторски до три пȣ́ти, и ако нє зємє ѿ дȣ́ма да го прєдадáтъ на забитинат да го сȣ́ди той какъ знáє, но по добрѐ ѐ да послȣ́шва масторєтє.

Ѡсмо, товà що са правúли до сéга слȣ́жба съ ꙗдєнє и пéнѣ ѿ общи харчъ, понéжє сȣдúхмє чє нє ѐ подóбнѡ и прилúчнѡ, тогѡ̀ рáди сúчки ѡбщєбратствєннѡ го ѿфърлихмє за напрєдъ, и ѡпрєдѣлѧ́вамє да úма власть єпúтропо єснáфски да похáрчи пєть óки ракíа, на мáсторєтє, кóлкото за поздравлéніє на праздникатъ, а дрȣгъ харчъ нúщо да сє нє хáрчи ѿ общо, защóто парытє трєбȣватъ за дрȣги по полéзны работы. но ако ѡбы́чатъ нѣкои да сє сбєрáтъ да слáватъ прáздникатъ съ ꙗстіє и питіѐ, онѝ да си прáватъ отъ своѐ иждивéніє, анѐ ѿ óбщи пары, каквóто що рéкохмє.

Зав. Понéжє пóслѣ паки сє собрáхмє общєбрáтствєннѡ и намєрúхмє благословно за по-добрѐ ѥа сє прáви слȣ́жбата, коѧ́то са правúли и прéждє насъ мáсторєтє, тогò рáди писȣ́вамє тȣ́ка и ѡпрєдѣлѧ́вамє вслѣдȣющєм да сє прáви слȣ́жбата, и нéма нúкой благословéніє да дéрзнє да ѧ развалѝ.

Товà оутвєрдúхмє сички общєбрáтствєннѡ и єдиномы́слєннѡ, и да нє дéрзнє нúкой да го разорѝ, защóто акѡ го разорѝ нѣкой нєго да го разорѝ гдъ со всѣмъ, и да нє видѝ хаúръ никогдà. и каквóто що рéкохмє пó горє, да мȣ сȣ́датъ давȣíи сúчкитє подпúсани мáсторє на стрáшній сȣдъ бж҇їй. и да úма проклєтíѧта на триста и осмнáдєсѧтъ бгносныхъ отéцъ, и на свѣхъ ст҇ыхъ амúнь.

II.

Помощію и̂ благоволéнніємъ Свѧты́ѧ живоначáлныѧ, и̂ нєраздѣлúмыѧ трóицы, ѻ҆тцá, и̂ сы́на, и свѧтáгѡ дȣха: общєбратствєннымъ жє согласієм и̂ изволєніємъ рȣфєта Папухчíйскагѡ и̂ Купчíйскагѡ състáви сѧ сіѧ̀ кнúга называ́ємаѧ Кóдіксъ въ сєлѣ Копрúвщицѣ. Въ лѣ́то ѿ рождєствà по плóти Бóга Слóва ҂аѿнѳ҃ (1859) мѣсѧца Аѵгȣста.

л. 1—5. Закони на Рȣфєтъ Папȣхчíйскый и Кȣпчíйскый.

Нíи мáисторє отъ рȣфєтъ Папȣхчíйскый и Кȣпчíйскый, като познáвамє добрóто, коéто происхóди отъ óбщєбратствєнно съгласіє въ єдúнъ ѐснáфъ, и като слȣ́шамє свѧщєнно писаніє да ни ȣ҆чи да живѣємъ съвокȣ́пно въ брáтска дрȣгъ дрȣго въздавателна пóчєсть и любовь, и говори: „Брáтъ отъ брáта помощєствȣ́ємый, ꙗ҆ко градъ твєрдъ и высокъ, возмóжєтъ жє, ꙗ҆ко основáнноє царство“: за това пожєлахмє, кáкто и̂ стáры нáши мáистори сѫ живѣ́ли въ любóвь и съдрȣ́жєство, такà и̂ нíи съглáсно съ твъ́рдъ союзъ да съвокȣпúмъ всúчки мáисторы, които сѫ отъ нáшій рȣфíтъ да живѣ́ѧтъ въ общєбратствєнна любовь и̂ съглáсіє, подъ слѣдȣющыты законы, които съ клєтва и нáши пóдписы подтвърдѧ́вамє, за да сѧ съ-хранѧ́вать отъ всѧкой мáисторъ, кáлфа и ȣ҆чєнúкъ, които сѫ отъ нáшій єснафъ на днéшній дéнь и̂ подúръ насъ до вѣка.

§ 1.

Нашєто намѣрєнїє є да сѧ умножава єснафътъ ни съ общєбратственно съгласїє помеждȣ, каквото съ любовьта ни да имамє похвала междȣ народатъ: по това за да сѧ истрєби всѧкоѫ причина, коѧто ражда разногласїє, узаконѧвамє за напрѣдъ, никоѫ обща работа да сѧ нє връши безъ извѣстїє на майсторы: зачтото който отъ єснафътъ ни връши така, и самъ работи обща работа щє сѧ наказȣва съборно.

§ 2.

Който майсторъ сѣє раздоръ междȣ єснафатъ ни за развала на общєто ни съгласїє, то такъвъ трєбȣвл соборно да сѧ обєзчѣсти и накажє; ако ли нє послȣша, то ща сѧ изважда отъ єснафатъ ни, и щє има честь междȣ єснафатъ ни като єдинъ прєдатель и ѧзычникъ.

§ 3.

Майсторєты съгласно щать изберать отъ єснафа ни єдно почтенно лицє, и щатъ го поставѧть Уста башїѧ. Той щє дръжи тефтєръ на приходыты и на разноскыты єснафскы, всѧка година щє прѣдава точна смѣтка на вземанїєто и на даванїєто си прѣдъ майсторєты.

§ 4.

Устабашїѧтъ сѧ избира за єдна година, и никогашь своєволно нє можє да остане и дрȣга година устабашїа, освѣнъ ако го искать майсторєти. Устабашїатъ щє дръжи и кондикатъ и єснафскыты тахвилє, или ако изволѧтъ майсторєти могатъ да поставѧть и дрȣгиго отъ себє за кассїєрινъ на єснафскый имотъ.

§ 5.

Устабашїатъ є длъжєнъ да внимаѥ общїй редъ и съгласїє въ єснафатъ ни да сѧ съхранѧва точно. Ако сѧ появи нѣгдѣ распрѧ междȣ майсторыты, и повыка сѧ устабашїатъ, той є длъжєнъ, нєзабавно да сѧ ѧви и да рѣши и сѫди распрѧта праведно. Ако безчинный нєпослȣша Устабашїатъ, тогава нєпослȣшливыатъ сѧ наказȣва съборно.

§ 6.

Всѧкой чиракъ, който сѧ ȣчи нашїй занаѧтъ, трєбȣва да стои цѣлы три годины при майсторатъ си. Тодиръ триты годины трєбȣва да стои при майсторатъ си калфа и щє єдна година съ заплата, колкото майсторєти намѣрѧтъ благословно.

§ 7.

Ако нѣкой чиракъ или калфа нє досѣди до узаконенното врѣмѧ при майсторатъ си, и иска да идє безрєдно при дрȣгъ майсторъ, то който отъ майсторєты приберє такъвъ законопрєстȣпникъ, да сѧ сѫди отъ всичкы майсторы соборно, и да сѧ наказȣва съ глоба на обїцината, колкото майсторєти намѣрѧть благословно.

§ 8.

Кога нѣкой калфа досѣди при майсторатъ си узаконєнното врѣмѧ, и иска да излѣзє майсторъ да работи особно, то задлъжава сѧ да дадє на общата ни кȣтїѧ сто гроша, и тогава да отвори дȣкѧнъ да работи.

§ 9.

Ѧко нѣкой ѿтъ нашій єснафъ стори нѣкоѧ грѣшка, той сѧ сѫди ѡбщи ѿтъ майсторєты: ако нє послȣша майсторєты, то сѧ прѣдава на заѵитскый конакъ да сѧ накажє като нєпокорнікъ на єснафатъ ни.

§ 10.

Ѧко нѣкой вънкашєнъ человѣкъ пожєлає да сѧ пишє въ єснафатъ ни, то такъвъ трієбва да дадє нѣкоѧ помощь въ ѡбщата ни кȣтіѧ, колкото майсторєти намѣрѧть благослов(н)о спорѧдъ прилика.

§ 11.

Кога нашій чаȣшинъ повыка нѣкого ѿтъ єснафатъ ни за єснафска потрієба, то повыканый є длъжєнъ да сѧ покорѧва на єснафското повєлѣніє, и да сѧ ѧви нєзабавно, гдѣто сѧ выка: ако ли нєпослȣша, то щє сѧ наказȣва съ глоба на ѡбщинната ни спорѧдъ грѣшката на нєпокорството мȣ.

§ 12.

Кога сѧ прѣстави нѣкой, който принадлєжи на єснафско домочадиє, и домакынѧть позовє єснафатъ ни, тогава нíи смє длъжни да сѧ съберємь и да испроводимъ покойникать съ почесть на погрєбєніето мȣ.

§ 13.

Єснафътъ ни има длъжность съ своє иждивєніє да дрьжи слȣжба на свѧтаго ѿца Спиридона: сирѣчь трієбва да прави пѧтихлѣбіє; да дава свѣщи за литіѧ и за голѣмыты свѣщници; да дава за плата за коливо, за литȣргіѧ въ коѧто сѧ поменȣвать живи и мьртви ѿтъ єснафатъ ни; подиръ литургіѧ єснафътъ чєрпи всички майсторє по єдно кафє и по єдна ракіѧ, и нє трієбва никъкы дрȣгы иждивєніѧ за ѧстіѧ и питіѧ.

§ 14.

Има длъжность єснафатъ ни въ сѫббота подиръ дєнѧтъ на свѧтаго Спиридона да прави ѡбщи парастасъ за ѵсопшиты майсторє, и да дава на цьрквата по сто драмъ свѣщъ на тыѧ праздници: Рождєство Христово, Богоѧвлєніє, Воскрєсєніє и Свѧта Троица.

§ 15.

Има длъжность єснафътъ ни да прави калдаръмать ѿтъ цьрковныты врата до гєрєнилото; и на бѣла рѣка пѫтѧть и на Пєтріишка калдарѫмать, и всѧкогашь да има єснафскы свѣщникъ въ цьрквата да свѣти на иконата прѣдъ аналогыты за вѣчно въспоминаніє.

§ 16.

Въ монастырѧтъ на свѧтаго Іоанна Рылскаго имамє ктиторіѧ єдинъ свѣщникъ, что свѣти прѣдъ мощиты на Свѧтаго ѿца Іоанна, и задлъжава сѧ єснафътъ ни всѧка година да дава на монастырѧтъ по пєтдєсѧтъ гроша за свѣщиты что горѧть на тоѧ свѣщникъ.

§ 17.

Въ Крастово сєло имамє ктиторіѧ въ цьрквата єдно кандило на прєстолатъ. Длъжєнъ є єснафътъ ни да заплаща всѧка година по двѣ оки масло за горѣніето мȣ.

§ 18.

Въ тѹкашната цьркка сватаго Нікола имаме ктиторіа два свѣщника, что гы нарічать гезіци; ако нѣкогашь тіа свѣщници са изгѹбать или повредать, то єснафътъ ни є длъжинъ да гы подновава.

Тыа законы за єснафатъ ни нарадихме съ общебратственно съгласіе спорадъ примѣратъ на наши стары отци, дѣды и прадѣды. Който са трѹди за доброто имъ подтвърдаваніе и ѹпазваніе, Богъ да благослови нігоаый домъ, и да го испълни съ всакое благополѹчіе и изобиліе отъ рода въ родъ до вѣка. А който (да не даде Богъ) поиска да развали това общебратственно наше съдрѹжество, и сѣе раздоръ междѹ єснафатъ ни, нього да развали Господъ Богъ, и да са испълни на нігоаый домъ клетвата отъ сватое писаніе, коіто говори: „Да бѹдетъ дворъ ихъ пѹстъ, и въ жилищахъ ихъ да не бѹдетъ живый“. За да са ѹпазвать точно тыа закони, подписѹваме са саморѹчно и по пръвнти майсторе отъ єснафатъ ни.

Богъ да благослови нашій рѹфетъ, и да го умножи на многаа лѣта, аминь.

Динчо Салчовъ, братиа Никола, Динчо Белювъ, Христо Генчовъ, Цанко Неделко(въ), Бело Динчовъ, Ованъ Ангеловъ.

Съобщи **С. Аргировъ.**

Таблици за опрѣдѣление на минералитѣ по външнитѣ знакове, отъ Д-ръ А. Вайсбахъ, професоръ по минералогия при саксонската минна академия въ Фрайбергъ. Съ позволението на автора *прѣвелъ отъ четвъртото издание Стойчо Каравеловъ.* София, 1899. 8°. 104 стр. Ц. 2 лева.

Таблицитѣ съдържатъ около 440 минерални вида и видоизмѣнения, раздѣлени въ три групи, основани на блѣсъка на минералитѣ. Всѣка отъ групитѣ се подѣля въ подгрупи споредъ боята, чъртата и твърдостьта на минерала. Минералитѣ въ групитѣ сѫ специфични за тѣхъ, но има и такива, които по нѣкои общи бѣлѣзи сѫ поставени въ двѣ групи.

Таблицитѣ сѫ прѣведени отъ оригиналъ, който си е спечелилъ довѣрие въ науката; той е прѣтърпѣлъ нѣколко издания и прѣводи, които сѫ въ употрѣбение при много висши и специялни училища. Ако и да сѫ прѣдназначени за хора съ извѣстни познания по минералогията, таблицитѣ сѫ облѣчени въ форма, която може да ползува лица и съ по-малка подготовка, стига тѣ вѣрно да наблюдаватъ. Съ тѣхна помощь може да се опрѣдѣли всѣки минералъ, който е тъждественъ или подходещъ на минералъ, който тѣ съдържатъ.

Понеже отъ тая страна оригиналътъ заслужва пълно признание, което остая въ полза и на прѣвода, ще се ограни̇ча само съ подирния; но и тамъ нѣма много що да се каже.

Прѣведенитѣ отъ г-на С. Каравеловъ таблици сѫ първата книга въ нашата литература по минералогия съ подобно назначение. Всѣкой, който ги е ималъ (или вземе) на рѫцѣ, удря му на прѣвъ погледъ въ очи леката работа, съ която се е завзелъ прѣводачътъ, понеже е прѣвождалъ или побългарявалъ отдѣлни думи; но като се знае, че тѣ сѫ технически термини и думи на минерални свойства и качества, заети отъ езици богати на такива термини, изпъква на лице мѫчнотията, която е той

срѣщналъ. Липсата отъ съотвѣтни думи въ езика ни се е отразила тукъ-тамъ въ прѣвода, но въ останалата часть той се отличава съ пълна сполука.

Като на едничъкъ недостатъкъ на прѣведенитѣ таблици може да се посочи голѣмата цѣна, съ която се пущатъ за продань. Самъ г. прѣводачътъ въ прѣдговора речи избрая лицата, които би най-много ползували таблицитѣ; ако всички вземѣха по екземпларъ, едва би се продали 200, другото остая достояние на праха за дълги години. Но ако тѣ имаха пó-низка цѣна (напр. 1 левъ) при тази осезателна форма, която иматъ, би могли и да станатъ трѣбна книга на пó-голѣмъ брой читатели. Като се изключи тоя имъ едничъкъ, и то съвсѣмъ случаенъ недостатъкъ, и като се вfocusатъ прѣдъ видъ тѣхнитѣ добри страни, таблицитѣ заслужватъ гореща прѣпоржка на нашата публика, а особно на любителитѣ на естествознанието.

Г. Б-въ.

Петрографска прѣгледна

брѣгъ между носа Е

отъ Д-ръ Г.

Мѣрка 1:4

Креди образования

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение).

Ватевъ, д-ръ С. *Българската болница „Евлогий Георгиевъ“ въ Цариградъ.* София, 1900. — **Златарски, В. Н.** *Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ, сочинися и списася въ лѣто 1792 Спиридономъ Іеросхимонахомъ.* София, 1900. — **Канели, Радулъ.** *Театръ за народа.* — **Княжество България — Дирекция на Статистиката.** *Статистика на училищата въ Княжество България прѣзъ учебната 1897/98 година. Часть II. Основни училища* — подробности по общини и населени мѣста. София, 1900. — **Српска Краљевска Академија.** *Споменик.* XXXVI. и XXXVII. разред 32 и 33. Београд, 1900. — **Ивановъ, Йорданъ.** *Налогътъ върху сольта въ България.* София, 1900.

Съдържание.

Стр.

„Периодическо Списание“

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга „*Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество.“

Годишната цѣна на „Периодическо Списание“ заедно съ „Лѣтописа“ е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаментъ чрѣзъ пощата 8 лева.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание“, отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ **Д. Молловъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ
НА
БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО
ВЪ СОФИЯ.

LXI

6. — ЮНИ 1900.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Българо-гръцката църковна разпря.

Отъ Т. Ст. Бурмовъ.

(Продължение отъ книжка LX.)

Глава VIII.[1])

Радостьта на българитѣ въ Цариградъ и благодарственото молебствие въ българската църква поради фирмана. — Съобщение новината на българитѣ въ провинцията съ окржжно. — Радостьта и признателностьта на послѣднитѣ прѣдъ мѣстнитѣ власти. — Благодарственитѣ адреси на цариградскитѣ и другитѣ българи до Султана и правителството. — Смущение отъ фирмана въ патриаршията. — Еднодушно атакуванье на фирмана отъ гръцкия печатъ. — Отзивъ на патриарха за фирмана въ такриръ до великия везиръ и въ окржжно послание до архиереитѣ на трона. — Отговоръ отъ везира на този такриръ и възражения на патриарха върху тоя отговоръ. — Заявление отъ патриарха за оставка и прошение на синода до везира по този поводъ. — Ново обяснение отъ везира. — Отговоръ отъ патриарха на това обяснение. — Подготвителна работа на българитѣ за приспособение на фирмана. — Български новъ привръменъ съвѣтъ и уставъ на екзархията. — Отговоръ отъ българскитѣ владици на окржжното отъ патриарха до подвластнитѣ му архиереи. — Старание на нашитѣ съотечественици за сближение и примирение съ патриаршията. — Разговоръ на четирма българи, членове на привръменния съвѣтъ, съ патриарха, като опитванье за примирение. — Изложение до Портата отъ привръменния съвѣтъ по поводъ на слуховетѣ за вселенски съборъ. — Привръменниятъ съвѣтъ като комисия за изработвание устава на екзархията. — Покана до епархиитѣ да проводятъ прѣдставители за одобрение устава. — Пристиганье на прѣдставителитѣ въ Цариградъ и разисквание устава. — Молба отъ прѣдставителитѣ до Портата за дозволение да се избере екзархъ. — Врѣменно прѣкжсванье заседанията на прѣдставителския съборъ. — Нова комисия отъ Портата за съглашение

[1]) Глава VII се напечата първоначално въ кн. XV на „Сборникъ за народни умотворения и пр.“ издаванъ отъ министерството на просвѣщението, и отъ тамъ се прѣпечата въ кн. LVIII—LIX. на „Периодическо списание“ (вж. ПС. LVIII. 536 заб.); обаче ни тукъ, ни въ сборника тя не бѣ означена, както се падаше, съ брой на особна глава отъ цѣлото съчинение, което бѣ почнато и продължавано до тогава въ „Периодическо списание.“

между българитѣ и патриаршията. — Обяснение на Кръстьовича въ прѣдставителския съборъ по слуховетѣ за тая комисия и възражения на нѣкои отъ прѣдставителитѣ. — Прошение до везира отъ прѣдставителския съборъ по поводъ на тия слухове. — Разговоръ между избраната за прѣдставянье това прошение депутация и везира за фирмана и за претенциитѣ на патриарха. — Свикванье у везира комисията за съглашение между патриаршията и българитѣ. — Второ послание на патриарха до самостоятелнитѣ църкви по българския въпросъ. — Възражения на св. българ. синодъ и отговоритѣ на църквитѣ върху това послание. — Оставката на патриарха и избиранье патриарши намѣстникъ.

Нашитѣ архиереи и прѣдставители безкрайно се зарадваха, когато Гаврилъ Кръстьовичъ и Ив. Пенчовичъ, членове на българо-гръцката комисия, която бѣше приела отъ правителството поржка да съгласи по възможность проекта на патриарха Григория съ българскитѣ желания, имъ вржчиха неочаквано султанския фирманъ, който даваше удовлетворително рѣшение на заявенитѣ отъ българския народъ прѣди години жалби, и първото нѣщо, което непосрѣдствено слѣдъ това тѣ се счетоха длъжни да направятъ, бѣше да призовжтъ всичкитѣ живущи въ Цариградъ свои еднородци за благодарственъ Богу молебенъ въ българската на Фенеръ църква. Радосната новина се пръсна помежду подирнитѣ съ бързината на свѣткавица, и тѣ побързаха да се съберкжтъ на другия день, день недѣленъ, въ църквата си. Лицата на всички надошли отъ разнитѣ краища на многолюдния градъ еднородци наши изобразяваха весело настроение и доволство. Откакъ се свърши божествената служба, четоха се благодарствени молитви и се изпѣ тържествено многолѣтствие за здравието и дълголенствието на султана, подиръ което Иларионъ Макариополски сказа прилично на обстоятелството словце, въ което науми, че за да се спечели благоволението на султановото правителство и излѣе на българския народъ царската милость, трѣбаше да прѣдшествуватъ самопожертвования, да се сторятъ трудове и прѣтърпжтъ много и нелеки теглила отъ разнитѣ народни дѣйци въ дълговрѣменната борба съ народния врагъ. Но, благодарение Богу, всички тѣзи трудове, мжки и теглила не отидоха напразно. Ето вече се даде на българския народъ султански фирманъ, който узаконява църковното му самоуправление. Въ минутата, когато Иларионъ Макариополски каза тия думи, Иларионъ Ловченски, комуто бѣше повѣренъ фирманътъ, като на прѣдседатель на българския архиерейски съборъ, го извади изъ пазвата си и го показа на народа, който извика, като го видѣ: „Да живѣе Султанътъ! Да живѣятъ неговитѣ мждри министри!“

Издаванието на фирмана се съобщи на българитѣ въ провинцията съ едно послание, подписано отъ всичкитѣ архиереи, които съставяха българския тогава синодъ или съборъ, както нерѣдко по онова врѣме се замѣняваше първото отъ тия двѣ названия съ второто, отъ прѣдставителитѣ, каквито имаше тогава въ Цариградъ по разпрята ни съ патриаршията и нѣкои отъ първенцитѣ на българската цариградска община. Въ посланието скромно се казваше, че прѣчката, която до сега е срѣщалъ българскиятъ народъ да се просвѣщава съ словото божие отъ свои еднородни пастири, се най-послѣ дигна, благодарение на справедливостьта и благоволението на негово величество султана, който като видѣ, че е невъзможно да се помирѭтъ българитѣ съ патриаршията, намѣри за благословно да ги отдѣли отъ нея, за което нѣщо издаде своя царски фирманъ. „Рѣшението, което се даде на нашия въпросъ съ този фирманъ, думаше се по-нататъкъ въ посланието, е ясенъ знакъ, че императорското правителство иска да ни има подъ свое непосрѣдствено покровителство; че то въздига и насъ българитѣ на степень на непосрѣдствени подданици — нѣщо, което до сега не бѣхме, защото се прѣдставлявахме прѣдъ него чрѣзъ други негови подданици. Императорскиятъ фирманъ ни извади отъ това състояние. Днесъ имаме право да управяме сами черквитѣ си. Отсега безъ прѣчка ще слушаме божието слово на български езикъ, безъ прѣчка ще научваме на него длъжноститѣ си къмъ Бога, къмъ поставената отъ него надъ насъ власть, къмъ ближнитѣ си и къмъ насъ сами. Никой отсега не може да възпре българитѣ да изказватъ желанието си, че искатъ да се съединѭтъ съ българската черква“.[1])

Българскитѣ архиереи и прѣдставители, като се ограничиха въ извѣстието си за излизаньето на султанския фирманъ да покажатъ само това, че българскиятъ народъ, по силата на този фирманъ, ще може за напрѣдъ безъ прѣчка да слуша на езика си словото божие, че той ще може така по́-съвършено да научва длъжноститѣ си, че той ще управя самъ черквитѣ си и ще бѫде извѣстенъ на правителството подъ своето собствено име, а не подъ името на гърци, имаха прѣдъ видъ да не раздразнятъ противницитѣ си съ издиганье прѣдъ очитѣ на всички прѣимуществата на едно църковно самоуправление, което ще има за напрѣдъ българскиятъ народъ, и да не имъ даватъ поводъ да повтарятъ прѣдъ правителството клеветата си, че българетѣ съ своитѣ домогателства да иматъ свое от-

[1]) Вѣстникъ *Право* отъ 1870 год., бр. 2.

дѣлно черковно управление, искатъ да подготвятъ своето отдѣлно политическо сѫществуванье.

Новината за благоприятното рѣшение на народния църковенъ въпросъ, както и трѣбаше да се очаква, се посрѣщна навсѫдѣ изъ Българско съ голѣма радость. Навсѫдѣ нашитѣ съотечественици, като се извѣстили за това рѣшение, побързали да изявѭтъ прѣдъ мѣстнитѣ власти крайната си признателность къмъ султановото правителство за стореQната на българския народъ справедливость. Навсѫдѣ станѫли молебствия за здравието на султана. Навсѫдѣ се пѣли въ църквитѣ и училищата многолѣтствия за дългоденствието на падишаха, а въ нѣкои градове ставали и освѣтления. Въ сѫщото врѣме нашитѣ еднородци правили и разни други още манифестации, за да изразѭтъ по-релиефно благодарностьта си за царското внимание и милость. Радвали се и празнували като се научили за добрата новина и българитѣ въ Ромѫния. Отъ Браила и Болградъ нашитѣ съотечественици изказаха благодарностьта си на султановото правителство и съ особни депеши до великия везиръ, който ги удостоилъ и съ отговора си.[1])

Независимо отъ това както въ столицата, така и въ провинцията нашитѣ еднородци приготвиха и подадоха благодарителни адреси до султана и правителството му. Въ столицата тия два адреса се приготвиха на пергаменъ и се украсиха съ злато. Тѣ се подадоха отъ владицитѣ и мирянитѣ, членове на приврѣменния съвѣтъ, които нарочно ходиха за това при върховния везиръ Аали паша. Адреситѣ бѣха подписани както отъ приврѣменния съвѣтъ, така и отъ всички по̀-видни търговци и еснафи въ столицата. При подаваньето имъ Иларионъ Макариополски, по прѣдварително одобрение на приврѣменния съвѣтъ, казалъ по турски на върховния везиръ рѣчь, въ която изразилъ голѣмата признателность на българския народъ за даденитѣ му съ фирмана правдини. Аали-паша отговорилъ на тая рѣчь съ нѣколко думи. Той казалъ, че султанътъ, като баща на поданницитѣ си, еднакво се грижи за щастието и напрѣдъка на всички, и далъ на българскитѣ владици и първенци съвѣтъ, да гледатъ да се възползуватъ благоразумно съ даруванитѣ имъ правдини. Въ сѫщото врѣме членоветѣ на българския приврѣмененъ съвѣтъ, владици и миряни, посѣтиха за да ги благодарѭтъ, и другитѣ министри и горни сановници, които всички останали много

[1]) Вѣстн. *Право* отъ 1870 год., бр. 4, 7 и 8. В. *Македония* отъ сѫщата година, бр. 39 и 41.

доволни, че имъ се изразила благодарность отъ лицето на българския народъ за дадения отъ султана фирманъ. Въ разговора си съ нашитѣ първенци, духовни и миряни, едни отъ тия сановници, между другото, изказали доволство, че българскитѣ владици и други дѣйци по българския черковенъ въпросъ станали причина да се възвърнатъ правдинитѣ на единъ толкозъ полезенъ за държавата народъ, правдини, които тъмни врѣмена му били отнели, а други, съ цѣль да привържатъ още повече българитѣ къмъ себеси, посочили еднаквостьта на потеклото на турци и българи (като взели, разумѣва се, поводъ отъ това, че древнитѣ българи, които дошли отъ Уралъ къмъ Дунава, сѫ имали азиятско потекло) и мнимата толерантность на турцитѣ въ сравнение съ нѣкои отъ европейскитѣ народи въ миналитѣ врѣмена, толерантность, поради която вѣрата и народностьта на разнитѣ племена въ империята се ужъ запазили по̀-добрѣ.[1])

Колкото българитѣ се зарадваха и задоволиха отъ излизаньето на султанския фирманъ, толкозъ гърцитѣ се огорчиха и смутиха отъ появяваньето му. Гръцкитѣ членове на смѣсената комисия споредъ порѫката, що бѣха взели отъ везира заедно съ българскитѣ на 28 февруария, отишли въ сѫщия день на Фенеръ да врѫчатъ на патриарха прѣдадения тѣмъ екземпларъ отъ фирмана. Но ужъ случило се, че негово светѣйшество този день билъ боленъ, и тѣ макаръ и да го били споходили, не се били рѣшили да му отворятъ дума за фирмана, ами отишли при великия протосингелъ и нему казали, че сѫ натоварени отъ везира да прѣдадѫтъ въ патриаршията султанския фирманъ за рѣшението на българския въпросъ. Понеже фирманътъ не билъ съдруженъ, по обичая, съ едно тезкере до патриарха отъ надлежния министъръ, великиятъ протосингелъ намѣрилъ въ това прѣдлогъ да го не приеме. И така Ал. Каратеодори и Хр. Зографосъ го взели обратно и си отишли, но на 4. мартъ дошли отново въ патриаршията за да го прѣдадѫтъ на св. синодъ въ заседанието му, което ставало, по причина че патриархътъ билъ още боленъ, подъ прѣдседателството на Кизичкия митрополитъ. Синодътъ приелъ фирмана, но казалъ, че ще го съобщи на патриарха кога оздравѣе. И така въ патриаршията не бързаха да се завзематъ съ фирмана. Поне така искаха тамъ да се покаже прѣдъ свѣта, за да се даде на всички да разумѣятъ, че наречената велика църква не му отдава голѣма важность. Но истинската при-

[1]) В. *Право* отъ 1870, бр. 4. В. *Македония* отъ 1870, бр. 35.

чина на това приструвано невнимание, на това небрѣжение къмъ единъ официяленъ актъ съ такава висока важность бѣше да може да се размисли по-добрѣ, какъ трѣба да се отнесе къмъ него патриаршията, като е билъ издаденъ безъ нейно знание. И така слѣдъ като си помислиха доста врѣме, слѣдъ като се посъвѣтваха помежду си и допитаха до разни мѣста, гърцитѣ, духовни и миряни, намѣриха за добрѣ да се атакува фирманътъ съ всевъзможни начини и да се отфърли. Тая атака излѣзе най-напрѣдъ отъ печата. Всичкитѣ гръцки вѣстници, издавани въ Цариградъ, съ изключение на *„Византисъ“*, обнародваха, по прѣдварително помежду си съгласие, тождествени статии върху фирмана, въ които се доказваше, че той е противенъ на евангелието, защото допущалъ началото на народность въ църковнитѣ дѣла, противенъ на правата и привилегиитѣ на патриарха, дадени отъ завоевателя на Цариградъ Мухамеда II., свето пазени досега отъ неговитѣ прѣемници и подтвърдени отъ парижкия трактатъ, противенъ на канонитѣ на църквата, и въ които най-послѣ се вадѣше заключение, че църквата, т. е. патриаршията, която до сега по снизхождение все отстѫпяла като майка и все се поддавала като покорна слугиня, трѣба сега да излѣзе съ всичкото си достолѣпие, като царица, прѣдъ българския народъ, и да му каже повелително: „Законитѣ и канонитѣ допущатъ само онова, което ти дава майка ти, и то е едничко за тебе добро и полезно, а онова, което ти искашъ по вдъхновение отъ злонамѣрени хора, ще докара твоята погибель“.[1])

Слѣдъ обнародванието на такива статии патриархътъ не се забави да обяви на Портата рѣшително, че тя не може да рѣшава съ фирманъ чисто църковенъ въпросъ. Такририрътъ, който се изпрати отъ негово светѣйшество за тази цѣль до върховния везиръ, гласѣше така:

„Ваше височество сте изпроводили въ патриаршията по тѣхни прѣвъзходителства Христаки ефенди Зографосъ и Александъръ Каратеодори безъ тескере високия фирманъ, съ който императорското правителство мислило да даде край на многошумния български въпросъ, що сѫществува вече отъ дванайсетъ годинъ.

„Патриаршията, съгласно съ задълженията, които трѣба да пази къмъ всичко, що е установило поставеното надъ насъ отъ Бога държавно царство, не е нито въ ума си помислила нѣкога да не почете високитѣ разпореждания на августѣйшия султанъ, относещи

---

[1]) Гл. ἐκκλησιαστικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὸν Δελτίον ὑπὸ B. Λ. Καλλίφρονος, ἔτος 3, τόμος 6, стр. 42, 59—81.

се до граждански дѣла. И възточната църква никога не е оспорвала това начало откъмъ гражданска власть. Признато е така сѫщо, че приснопаметнитѣ султани, както и славниятъ тѣхенъ прѣемникъ (на когото държавата да бѫде непобѣдима!), никога не сѫ поисквали да се мѣсятъ въ дѣла, които направо се отнасятъ до изключителната компетентность на църквата, защото султанскитѣ въ разни врѣмена правителства сѫ различавали коренно гражданскитѣ дѣла отъ дѣлата на църквата, на която правдинитѣ и привилегиитѣ сѫ тѣ гласно признали и обезпечили съ високи императорски хатове и никому никога не сѫ позволявали нарушаванието на онова, щото е установено въ църквата, която се намира отъ петь вече вѣка подъ непосрѣдственото императорско покровителство на високия султански тронъ.

„Ако въпросниятъ, ваше височество, фирманъ бѣше утвърдявалъ една спогодба между вселенската патриаршия и прѣдставителитѣ по българския въпросъ, тогава той щѣше да бѫде, както и всѣкога, приетъ безъ всѣко възражение. По злощастие работата сега не е така. Поради това патриаршията не може да приеме този фирманъ за окончателно рѣшение, откато той досѣга чисто църковно дѣло, особно че неговитѣ постановления сѫ явно противни на свещенитѣ правила, на установенията и на привилегиитѣ на църквата.

„Понеже, ваше височество, прѣдставителитѣ по българския въпросъ продължаватъ съ упорство да отфърлятъ всѣки проектъ за спогодба, който се прѣдставя отъ патриаршията, като отъ компетентно църковно началство, и понеже високото правителство не може да даде окончателно рѣшение по чисто църковенъ, както се рече, въпросъ, и понеже, поради такова ненормално състояние, се нарушаватъ очевидно свещенитѣ правила, както и установенията и привилегиитѣ на църквата, нѣщо което многократно се доложи на ваше височество, за това патриаршията моли повторно ваше височество, да приемете пó-напрѣжната нейна молба и съизволите да се събере вселенски съборъ, който е едничко компетентенъ да даде едничкото вѣрно, а въ сѫщо врѣме и задължително за двѣтѣ страни рѣшение. Сѫщеврѣменно, ваше височество, се усърдно умолявате да вземете потрѣбнитѣ мѣрки за отстранение всѣкидневно увеличващитѣ се безредия въ епархиитѣ, които нареченитѣ тукъ прѣдставители тия дни още повече разбъркаха съ прилагаемото тукъ тѣхно окрѫжно отъ 3. мартъ, което сѫ разпратили тутакси слѣдъ получваньето на въпросния фирманъ. Патриаршията протестува противъ тия безредия прѣдъ почитаемото правителство“.

Такрирътъ носи дата 24. мартъ и е подписанъ отъ всички членове на синода.

Като даде на правителството такъвъ отговоръ на фирмана, патриаршията побърза да изпрати и до епархиитѣ на трона едно окрѫжно, въ което казваше, че както прѣди година тя отблъснала извѣстнитѣ проекти на правителството за рѣшение на българския въпросъ, откакъ ги намѣрила противни на свещенитѣ канони и на установенията на църквата, така и сега тя, като ѝ се изпратилъ султанскиятъ фирманъ, отговорила на правителството, че то е некомпетентно да рѣшава църковни въпроси, че фирманътъ освѣнъ че противурѣчи на свещенитѣ установения на църквата и на отеческитѣ прѣдания, освѣнъ че се не съгласява и съ прѣдписанията на свещенитѣ правила, но и нарушава даденитѣ на патриаршията прѣди толкова вѣкове права и привилегии, и заради това тя не може да го приеме безъ мнѣнието и рѣшението на единъ вселенски съборъ. Тя счела прочее потрѣбно да съобщи и на епархиялнитѣ архиереи за станалото по този фирманъ, съ който никакъ не се рѣшава българскиятъ въпросъ, и да имъ порѫча сами да отбѣгватъ всѣко прѣтълкуванье и на християнитѣ да внушѫтъ да оставатъ вѣрни на прѣдаденото отъ отцитѣ, на свещенитѣ апостолски и съборни узаконения и правила.

Аали паша не остави безъ отговоръ възраженията на патриаршията противъ фирмана. Щомъ получи писмото, въ което му се правѣха отъ патриарха и синода бѣлѣжки тротивъ фирмана, върховниятъ везиръ побърза да изпрати въ патриаршията едно тезкере, въ което доказваше неоснователностьта на натякванията имъ. Ето това тезкере:

„Министерскиятъ съвѣтъ внимателно разгледа мазбатата на ваше приятелство и на синода отъ 3 мухаремъ 1287, и отъ 23 мартъ 1870 г., която мазбата съдържа нѣкои бѣлѣжки относително издадения по българския въпросъ фирманъ. Нѣма никакво съмнѣние, че правителството отъ край е усвоило за правило, както и вие сами признавате, да не се мѣси въ чисто духовнитѣ дѣла, и че както всѣкога е вардило това правило, така и за напрѣдъ ще го варди, така щото нѣма никаква нужда да се говори надълго върху този прѣдметъ. Колкото за началото и разнитѣ точки на казания фирманъ, тѣ се отнасятъ до въпросъ, който, както е извѣстно на ваше приятелство, сѫществува вече по̀-вече отъ дванайсетъ годинъ. Въ това разстояние колко се мѫчи правителството, прѣди още той да вземе голѣми размѣри, за доброто му рѣшение и колко се стара да прѣ-

махне съ малки нѣкои измѣнения мжчнотиитѣ — всичко това, както и причинитѣ, защо тия старания нѣмаха успѣхъ, се знае отъ всички. Продължението на въпроса по този начинъ породи и укрѣпи мисъльта за отдѣление, поради която въ много мѣста на Румелия то се извърши на дѣло, така щото да се накаратъ българитѣ да признаватъ гръцкитѣ митрополити и свещеници, правителството трѣбаше да употрѣби принудителни мѣрки, както се това доказва и отъ многото жалби, които ваша честность сте прѣдставили на Високата Порта. Така работата като се ожесточаваше отъ день на день все повече, видѣ се, че ще стане причина на смущения въ държавата и да извика нуждата да се насилятъ и накажатъ мнозина отъ жителитѣ, въпрѣки покровителството, което негово величество, държавнѣйшиятъ нашъ господарь и благодѣтель, еднакво и щедро дава на всичкитѣ си подданици. За това правителството въ желанието си да бжде справедливо, да изпълни длъжностьта си и да махне отъ срѣдата единъ въпросъ, който се породи помежду два народа еднакво достойни за високото му покровителство и помагание, рѣши да вземе срѣдна мѣрка, която, както се вижда отъ пó-нататъшнитѣ разяснения, бѣше приета въ основитѣ си и отъ ваша честность. Когато този въпросъ стигна до тамъ, щото ставаше по поличически и по всѣки други причини необходимо да се рѣши той пó-скоро, когато сирѣчъ нѣщо прѣди година се назначи незванично комисия отъ почтени и достойни за довѣрие лица отъ двѣтѣ страни, за да намѣри нѣкой начинъ на изравнение, тя прѣди всичко взе за основа на своитѣ разисквания бѣлѣжкитѣ, които вие бѣхте дали на Високата Порта, и слѣдъ като разгледа внимателно работата въ разстояние на петь шесть мѣсеци, прѣдстави ни докладъ за резултата на разискванията си и за начина, по който трѣба да се рѣши въпросътъ. Както помните ваша честность, като разгледахте и вие нашироко и обмислихте добрѣ този докладъ, вие одобрихте по-вечето отъ съдържащитѣ се въ него точки и изложихте писмено вашето мнѣние относително нѣкои отъ тѣхъ, така щото основата и членоветѣ на императорския фирманъ, противъ който сега се оплаквате, че се намѣсва въ духовнитѣ нѣща, се съставиха по вашето мнѣние и по вашитѣ проекти и само нѣкои малки нѣща останаха, както бѣше ги рѣшила речената комисия. Колкото пъкъ за приложената до 10 членъ алинея, тя се прибави, едно защото когато жителитѣ на едно мѣсто (всички или само двѣ третини) би пожелали да зависятъ отъ екзархията и това желание би се напълно констатирало, нито трѣба, нито пъкъ би било възможно да имъ се прѣчи на това; а друго защото не би било въз-

можно да дойде нѣкому на умъ, че да се дозволи на християни, които желаятъ, всички или по́-многото отъ тѣхъ, да зависятъ отъ църква, която е сѫщо православна, е противно на вѣрата и се относи до духовнитѣ дѣла; и третьо защото се е желало да не се отдалечаваме отъ проекта, който ваша честность прѣдставихте относително раздѣлението на епархиитѣ.

„Понеже ваша честность се отличавате съ глѫбокомислие и съ право сѫждение, ясно е, че като вземете въ съображение важностьта на въпроса, размѣритѣ, до които той дойде, малката разлика между императорския фирманъ и одобрения отъ васъ проектъ, и голѣмитѣ старания, които направи правителството въ течение на десеть години за да спогоди двѣтѣ страни, ще признаете, че онова, щото казвате въ вашата мазбата за намѣса въ църковнитѣ дѣла и за нуждата да се свика вселенски съборъ, нѣма си мѣстото.

„Понеже, както е излишно да обясняваме на ваша честность, първи дългъ на всѣко правителство е да спазва спокойствието на поданицитѣ въ държавата си, да отбѣгва всичко, щото може да смути умоветѣ въ обществото и противурѣчи на този му дългъ; и понеже като се не мѣси въ обредитѣ, които ставатъ по църквитѣ, и въ чисто дрховнитѣ дѣла на своитѣ сънотечественици отъ различни изповѣдания, да остая пъкъ и простъ зритель на дѣла помежду тѣхъ, които навѣрно ще смутятъ най-послѣ общественото спокойствие, ще показва, че то не изпълнява този важенъ дългъ; за това свършвамъ, като казвамъ рѣшително, че такова нѣщо да допусти правителството не може.

„Ползувамъ се отъ този случай да засвидѣтелствувамъ на вашата благородна особа моето почитание. 7 мухарремъ 1287 (28 мартъ 1870). Аали.“

Десеть дни слѣдъ получваньето на горното тезкере патриархътъ отговори и на него, и въ отговора си той си позволи такова извръщанье на истината, такова недобросъвѣстно тълкуванье на канонитѣ и на учението на църквата, щото тоя отговоръ ще остане, наравно съ други още подобни документи на патриаршията по българския въпросъ, вѣчно петно върху всичката гръцка църква. Потомството ще се почуди, че това сѫ правили гръцкитѣ иерарси не за нѣкоя добра цѣль, но просто за да могатъ да държѫтъ и за напрѣдъ българската църква въ поробванието, което сполучили съ интрига и измама въ тъмнитѣ врѣмена.

Този отговоръ е слѣдниятъ.

„Ваше височество! Високото тезкере на ваше височество отъ 7 мухарремъ 1287 (28 мартъ 1870), въ което ваше височество излагате причинитѣ, по които императорското правителство е счело необходимо да издаде извѣстния фирманъ за разрѣшението на многошумния български въпросъ, разгледахме съ внимание и по тънко. както азъ, така и находещиятъ се при мене синодъ. Най-първо азъ бързамъ да поблагодаря ваше височество за увѣренията, че императорското правителство никога не се е мѣсило въ църковнитѣ дѣла досега, нито ще се мѣси за напрѣдъ. Отъ обясненията обаче на причинитѣ за издаваньето на високия фирманъ се вижда ясно, че той се е издалъ не по исканьето отъ патриаршията, като отъ църковно началство, както стана въ 1861., но по рѣшение на почитаемото правителство, което е взело за основа нѣкой си проектъ на нѣкоя си смѣсена комисия, която, както казвате ваше височество, била учрѣдена отъ васъ незванично и състояла отъ свѣтски лица. Но отъ самосебе се разбира, че свѣтски лица не могатъ да се занимаватъ съ църковни дѣла, макаръ тѣ и да сж твърдѣ достоуважаеми и да сж извѣстни по разнитѣ свои познания; защото въ църквата, ваше височество, има такива тънкости, че и най-малкото нѣщо, като се не съгледа, нарушава сжществено църковната справедливость, и тия тънкости е невъзможно да знае нито политическото началство, нито пъкъ християни, които не сж отъ управляещето църквата тѣло. И ето наржчно за това доказателство. Въ тезкерето на ваше височество се срѣща изражението „Българска църква.“ Увѣренъ съмъ, че ваше височество, като сте употрѣбили това изражение, не сте мислили, нито сте могли да знаете, че това изражение е чуждо и не свое на православната църква, защото ако гражданската власть различава народности и дава на всѣка една граждански права и привилегии, това не е работа на църквата. Църквата никога не е правила различие между народноститѣ, защото и нейниятъ основатель е призвалъ къмъ вѣрата всички народи. За това и църквата поради това основно начало никога не се е дѣлила на църква арабска, арнаутска или българска, ами се е казвала една света, католическа и апостолска. Ако се прѣдположи, че това наименование се взема отъ страната, тогава кои сж прѣдѣлитѣ на българската страна, кой съборъ състави тая църква? Така щото ако азъ допустѣхъ названието „Българска църква“, щѣхъ да допустя новота, за която вселенската църква щѣше да ме осжди. При това, ваше височество, като казвате, че почитаемото правителство не се мѣси въ чисто църковнитѣ дѣла, искате да оправдаете

съ това участието, което е то взело въ съставяньето на речената българска църква. Но позволете ми, ваше височество, да забѣлѣжа, че редътъ за управлението на църквата, понеже е дѣло на светитѣ апостоли и на вселенскитѣ събори, които го узаконили, ржководени отъ светия духъ, е безъ изключение нѣщо свещено и ненарушимо, както и догматическитѣ нѣща, които ваше височество наричате чисто вѣроизповѣдни. Той е повѣренъ само на онѣзи, които съставятъ тѣлото на управляещата църква, и малко едно негово нарушение ги прави отговорни прѣдъ Бога и вселенската църква. Всѣка прочее друга намѣса е неумѣстна, и църквата никога не може да отстжпи отъ това начало. Счетохъ свой дългъ да дамъ на ваше височество тия разяснения, за да не става по незнание смѣшение на нѣща, които не могатъ да се смѣсватъ, и да се оставя безъ внимание онова, което е важно и ненарушимо.

„Истина е, ваше височество, че онова, което се казва български въпросъ, сжществува още отъ прѣди десеть годинъ, и че поради много и разни отстжпления и нарушения, направени отъ страна на българитѣ въ нѣкои християнски епархии, патриаршията по право и по длъжность се обърна до правителството срѣщу онѣзи, които поругаха архиереи, разграбиха имуществото имъ, завладѣха домоветѣ имъ и присвоиха училища и църкви, безъ да зематъ предъ видъ, че нарушаватъ и потъпкуватъ не само правата и узаконенията на църквата, къмъ която принадлежжтъ, но и гражданскитѣ закони на императорското правителство, които служатъ за прѣдпазванье правата на всѣкиго едного. Ако прочее патриаршията се е обрѣщала къмъ почитаемото правителство поради такива нѣща, тя е призовавала правосждието на правителството срѣщу насилията и въ защита на правата на църквата, която се тури подъ покровителството на приснопаметния Мухамеда II и на славнитѣ му прѣемници. Никога азъ не съмъ разумѣвалъ да задължж почитаемото правителство да удържи въ православната църква съ оржжие онѣзи, които не щжтъ това, защото, благодарение Богу, православната църква никога не се е опетнила съ подобни дѣяния. Мисля сжщо, че и почитаемото правителство не ще се никога откаже да бжде правосждно срѣщу ония, които самоуправно нарушаватъ правата на другиго. И никакъ не мога да си помисля, че „българскиятъ въпросъ, като стои нерѣшенъ, ще стане причина да се наруши спокойствието на държавата“, защото почитаемото правителство много пжти показа, че е много по-горно отъ ония, които заплашватъ съ размирица държавата, която има потрѣбнитѣ закони за ограни-

чение насилственитѣ дѣйствия. Ако ония, които възставатъ противъ своето духовно началство, прѣстанѣха да се казватъ православни и съставѣха едно друго християнско общество, тогава почитаемото правителство можеше да ги признае и да тури подъ своето непосрѣдствено покровителство сѫщо и това християнско общество. До дѣто обаче българитѣ християни, които сѫ се подигнали, казватъ, че сѫ православни, всѣко дѣяние между православната църква и тѣхъ трѣба необходимо да изтича отъ непоколебимото изповѣдание и учение на църквата, къмъ която принадлежѫтъ; и такива привилегии за тѣхъ въ никой случай не могатъ да изтичатъ отъ гражданската власть.

„Ваше височество знаете, че патриаршията много и истински се стара по врѣмето на прѣдшественика ми Иоакима и отпослѣ да удовлетвори исканията на възстаналитѣ християни българи и употрѣби за това всички срѣдства, които се намиратъ въ крѫга на нейната компетентность. Въ архивитѣ на Високата Порта се намиратъ много документи, които доказватъ тая истина. Поради това патриаршията не осѣща никакво биенье на съвѣстьта си прѣдъ Бога и прѣдъ православната църква, че е отказала на християнитѣ българи всичко, което е могла да имъ отстѫпи въ прѣдѣлитѣ на каноническата си компетентность. Достовѣренъ свидѣтель на това е сама всемирната църква, която напълно знае всичкитѣ досегашни отстѫпки на патриаршията. Тогава ще се оправдаятъ българитѣ прѣдъ всемирната църква, когато се ограничатъ въ прѣдѣлитѣ на свещенитѣ правила, кога прѣстанатъ да поменуватъ извърженитѣ архиереи и да дирятъ благословията имъ, да ги прогласяватъ за светии, да допущатъ двама едновѣрни духовни началници за единъ и сѫщи градъ или епархия, и изобщо когато се върнатъ въ пѫтя на истината на църквата, на която казватъ че принадлежѫтъ, но на която установенията явно потъпкуватъ. Така че патриаршията не можеше да стои равнодушна безъ да покаже, че нарушава най-сѫществената и най-свещената си длъжность.

„Ваше височество казвате, че почитаемото правителство тогава се завзело съ въпроса, за който е тука рѣчь, когато той стигналъ до тамъ, че поради политически и всѣкакви други причини неговото по-бързо рѣшение се считало необходимо, и тогава възложило свършваньето му (възъ основа на нѣкои точки, приети, както казахте, отъ мене) върху една комисия, въ която влизали уважаеми лица и отъ двѣтѣ страни. Но, ваше височество, нека ми бѫде позволено най-първо да кажа, че прѣдметниятъ въпросъ въ всичката

му ширина и въ всичкитѣ му подробности не е никога прѣставалъ да е църковенъ и слѣдователно много далечъ е да може да става прѣдметъ за обмислянье на гражданската власть или на комисия, съставена отъ свѣтски лица. Помните, ваше височество, че щомъ чухъ за съставяньето на такава комисия, побързахъ съ нарочень човѣкъ, който се ползува съ моето довѣрие, да извѣстя ваше височество, че нито съставяньето на комисията признавамъ, нито онова, което ще изработи тя мога да приема, защото не бѣше ми мъчно да прѣдвидя, какво рѣшение на въпроса можеха да дадѫтъ люди, които не могатъ да знаятъ дѣла отъ такова свойство. Чрѣзъ сѫщия пратеникъ напомнихъ тогава на ваше височество онова, щото говорихме и по което останахме съгласни съ ваше височество относително рѣшението на българския въпросъ безъ вселенски съборъ възъ основа на единъ проектъ, който ви дадохъ въ първото шестмѣсечие отъ моето стѫпанье върху патриаршата катедра. Другояче ми бѣше невъзможно да се откажа отъ обръщаньето си къмъ вселенската църква за рѣшението на този въпросъ. До колко изработеното отъ комисията, за която поменувате ваше височество, а така и разпорежданията на подирния фирманъ, както и всички други искания на подигналитѣ глава българи, не се съгласяватъ съ църковното право, считамъ излишно да повтарямъ тука, понеже патриаршията много пѫти е разяснявала това писмено на почитаемото правителство. На Христаки ефенди Зографюсъ и Александра ефенди Каратеодори, които ми прѣдставиха прѣди една година нѣкакъвъ си проектъ за българския въпросъ, азъ свободно казахъ, че не мога никакъ да одобрѭ проектъ, който не е въ границитѣ на моята компетентность, нито пъкъ ми е позволено азъ самичъкъ да измѣнямъ свещенитѣ правила за управлението на цървата. Това сѫщото азъ казахъ и на ваше височество, когато бѣхъ у васъ съ двама синодални архиереи. Ваше височество поискахте тогава да знаете текста на свещенитѣ канони, по които не можехъ да приема проекта, който ми се тогава подаде, и азъ ви го съобщихъ. Ваше височество казахте, че „основата и повечето пунктове на императорския фирманъ се съставили споредъ проекта и мнѣнието, които азъ прѣдложихъ, и само малки нѣкои нѣща били допуснати въ него по рѣшението на речената комисия. Но ваше височество, ако съдържанието на фирмана е съгласно съ проектитѣ и мнѣнието ми, тогава защо той да се не издаде съ мое знание? Защо да не му се даде характеръ на актъ, съ който се утвърдява едно излѣзло отъ патриаршията рѣшение, както е редътъ му? Ако бѣше той

така направенъ, тогава никакъ не щѣше да има характеръ на едно окончателно гражданско рѣшение върху църковенъ прѣдметъ. Ако нѣкой е казалъ на ваше височество, че разликата е безвредна и не заслужва да се обръща върху нея внимание, бждете увѣренъ, ваше височество, че тая по видъ малка разлика е твърдѣ важна и сжществена въ църковното право, която азъ никога не бихъ могълъ да допустя безъ да бжда осжденъ отъ всемирната църква, като нарушитель на църковнитѣ узаконения и правила.

„Азъ щѣхъ да съмъ далечъ да заслужвамъ благосклонностьта на императорското правителство и уважението, съ което се ползувамъ между моитѣ християни, ако азъ ради незначителни нѣкои нѣща отбѣгвахъ окончателното рѣшение на прѣдметния въпросъ. Не, ваше височество; нито упорство, нито фанатизъмъ, нито нѣкое дребнаво честолюбие ме кара да гледамъ въпроса като нерѣшенъ. Азъ зная какъвъ дългъ имамъ, като подданикъ, къмъ негово величество, благодѣтелнѣйшия нашъ монархъ, и съмъ го изпълнявалъ съ религиозно благоговѣние. Не по-малко обаче съмъ внимавалъ още отъ дѣтинство да изпълнявамъ и дълга си къмъ установенията на църквата, и надѣя се, съ Божата милость, да прѣдамъ цѣлъ цѣлиничъкъ свещения залогъ, който Богъ повѣри на мене недостойния. Не отричамъ, че протаканьето на този въпросъ е много неприятно; но не мога по никой начинъ да приема рѣшение, което е противно на установенията на църквата ми.

„Прѣдвиждамъ, ваше височество, че скърбьта, която ми се причинява отъ такова едно състояние на работитѣ и отъ нарушението правата на църквата ми, ще ускори часътъ на смъртьта ми, който инакъ ми е пъкъ и желателенъ, но ще имамъ всѣкога душевната радость, че изпълнихъ дълга си касателно правата на църквата и касателно спасението на ония християни, които, както не трѣбаше, искатъ не себе си да нареджтъ споредъ правилата на църквата, а църквата да прѣустроятъ както тѣмъ се ще. Нека бжде още извѣстно на ваше височество, че прѣминуваньето на нѣкои християни отъ една православна църква въ друга сжщо православна не може да стане безъ пазенье каноническитѣ прѣдписания, което е дѣло само на църквата.

„Додѣто прочее българитѣ упорито стоятъ въ своитѣ нововведения, азъ не мога да сторя другояче, освѣнъ да настоявамъ да се свика вселенски съборъ, къмъ който вече и направихъ въззивъ относително този въпросъ. Тая нужда не е минала, както прѣдполагате ваше височество, защото безъ вселенски съборъ нито па-

триаршията, нито всемирната църква може да признае направеното. Затуй азъ усърдно умолявамъ императорското правителство да благоволи да склони на това ми исканье, безъ да се съмнѣва нито наймалко за абсолютната му необходимость. При това, ваше височеество, исканьето ми за свикванье вселенския съборъ е чисто църковно и нѣма никакво съотношение съ гражданската часть.

„Ползувамъ се отъ случая да изразя отличното си уважение и неизмѣнна прѣданность къмъ особата на ваше височество. Изъ патриаршията, 7 априлия 1870. Цариградски патриархъ Григори.[1])

Султановото правителство не удостои съ отговоръ тия възражения на гръцкия патриархъ, на които цѣльта бѣше да го спъне върху едно землище, върху което да се прѣпира нему, като на власть свѣтска и иновѣрна, не подобаваше, и съ този начинъ да го накара да признае некомпетентностьта си да издава фирмани по църковни въпроси. Патриархътъ напразно чака близу петь мѣсеца да види резултата на тая своя тактика. Най-послѣ той се принуди да пише на 20. августъ отново до Портата такриръ, съ който, като й напомни своитѣ отъ 7. априлия обяснения и възражения за фирмана, заяви, че понеже отъ една страна лошото състояние на работитѣ въ епархиитѣ взима все по-голѣми размѣри отъ издаваньето на фирмана насамъ, а отъ друга правителството не склаия на неговото исканье да се свика вселенски съборъ, той е принуденъ да подаде оставката си, защото да не се ползува съ правото да се обръща до вселенски съборъ той ставалъ билъ отговоренъ прѣдъ Бога и прѣдъ всичката православна църква и не можелъ билъ, при таквизи ограничения и при такова състояние на работитѣ, да изпълнява длъжноститѣ си като патриархъ,

Но Портата не побърза да отговори нито на този такриръ. Патриархътъ се намѣри отъ това въ голѣма мжчнотия, като видѣ че подмѣтаньто му за подаванье оставка, ако исканьето му за свикванье вселенски съборъ се не удовлетвори, не направи впечатление на правителството. Да повтори още веднжжъ той самъ това подмѣтанье бѣше, очевидно, несгодно. Намисли се за по-добрѣ да се напише пакъ нѣщо, но да е отъ името на синода. Подирниятъ се обърна прочее на 28 августъ до везира съ едно прошение, въ което се казваше, че синодалнитѣ архиереи били много наскърбени отъ това, че негово светѣйшество давалъ оставката си, но били при-

[1]) Вж. ἐπιστολιμαῖον ὑπόμνημα τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησίας πρὸς τὰς λοιπὰς ὀρθοδόξους Αὐτοκεφάλους ἐκκλησιας περὶ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1868—1870 πορείας τοῦ κατὰ Βουλγάρους ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. стр. 30—31, 36—43.

нудени да се съгласятъ на нея поради сѫщитѣ ония причини, които накарали и патриарха да я подаде. „Истина е, поясняваше се понататъкъ въ това прошение, че патриархътъ съ неговия синодъ направи всичко, щото му бѣше възможно, като се отнесе до почитаемото правителство съ молба да се даде лѣкъ на българския въпросъ, но желаното се не сполучи, лошавинитѣ, които ставатъ въ Цариградъ и въ епархиитѣ, стигнаха до таквази степень, че патриархътъ и синодътъ щѣха да си навлѣкѫтъ укоръ въ неизпълнение длъжноститѣ на посланието си, ако не ги изкажеха на императорското правителство и не посочеха едничкото срѣдство за рѣшението на този въпросъ. Не оставяше прочее слѣдъ това на патриарха друго освѣнъ да подаде оставка, стѫпка твърдѣ печална както за долуподписанитѣ, така и за народа, глѫбокото почитание на който къмъ подававшия оставка патриархъ не е неизвѣстно на императорското правителство, което се показа толкозъ благосклонно къмъ патриарха поради добродѣтелитѣ му, но прѣди всичко поради справедливото къмъ него почитание на смирения нашъ народъ, който вижда въ тая благосклонность още единъ знакъ на великото благодѣяние на народолюбивия нашъ монархъ. Възъ това, ваше височество, основание синодътъ бърза да ви помоли усърдно съ това си прошение да благоволите, като имате прѣдъ видъ важнитѣ причини, по които патриархътъ поднася оставка, да дадете окончателенъ лѣкъ на злото, отъ което се прѣдизвика тая оставка. Увѣряваме почитаемото правителство, че отмахваньето на причинитѣ за оставката на патриарха ще бѫде едно ново и велико благодѣяние къмъ нашата църква отъ страна на негово императорско величество, августѣйшия нашъ монархъ и благодѣтель, а името на ваше височество ще се споменува въ историята ни съ вѣченъ споменъ на признателность.“

Слѣдъ това пълно съ притворство и унизителни ласкателства прошение отъ страна на синодалнитѣ архиереи, Аали-паша отговори на другия день просто и кратко, че тезкерето на патриарха за оставка, както и мазбатата на синода по този случай се разгледали съ внимание; но понеже патриархътъ поради неговитѣ похвални качества се ползува съ голѣмо уважение и довѣрие отъ страна на високата порта, правителството не одобрило отдалечението му отъ патриаршеския постъ и затова не се поднесла на негово величество оставката му. Колкото пъкъ за българския въпросъ, понеже правителството даде потрѣбнитѣ обяснения за начина и за причинитѣ на рѣшението му, обяснения, които всѣки день е готово, ако стане

нужда, да подкрѣпи съ потрѣбнитѣ доказателства и документи, и които тука е излишно да се повтарятъ, за това се прѣдпочете краткостьта. Причината за досегашното замълчаванье на дългия ви отговоръ отъ 17 мухарремъ 1287 по този прѣдметъ е не прѣнебрѣжение на писаното ви, а напротивъ уважение къмъ васъ. Както ви се разясни и пó-прѣди и пó-послѣ, правителството не може да се съгласи да се свика вселенски съборъ за въпросъ, който нѣма никаква свръзка съ сѫщностьта на религията, когато той не се е свиквалъ отъ толкова вѣкове насамъ за много пó-важни въпроси. Въ случай че българитѣ направятъ нѣкои несъобразни съ религията злоупотрѣбения, бързамъ да увѣря приятелската ви особа, че щомъ се укажатъ на правителството тия злоупотрѣбения, то не ще се забави да направи потрѣбното за прѣмахванието имъ."

Този отговоръ на върховния везиръ очевидно не бѣше по желанието на патриаршията. Ней се непрѣменно искаше да признае най-послѣ правителството, че е сторило грѣшка съ издаваньето на фирмана, прѣди да вземе прѣдварително нейното съгласие по всичкитѣ негови точки, или поне да одобри нейното заявенье за необходимость да се свика вселенски съборъ. Тая мисъль не я остави и слѣдъ като Аали-паша повтори и потрети, че правителството не може да се съгласи да се свика вселенски съборъ. Патриархътъ поради това се възползува отъ увѣрението на първия министъръ въ подирния му отговоръ, че правителството не ще се подвоуми да възпре българитѣ отъ несъобразни съ религията дѣйствия, ако такива дѣйствия му се означѫтъ, и изтъкна пакъ тая мисъль въ такрира си, въ който посочваше тия нарушения на църковнитѣ правила. Той казваше въ тоя такриръ: „Понеже ваше височество увѣрявате въ високото си тезкере, че ако се случатъ злоупотрѣбения противъ прѣдписанията на религията, правителството ще вземе потрѣбнитѣ мѣрки за прѣмахваньето имъ, азъ взимамъ смѣлость да ви изложа сега накратко онова, което други пѫть съмъ ви излагалъ надълго. „Противно на религиознитѣ прѣдписания и на каноническитѣ установения на църквата е да стоѭтъ двѣ църковни началства отъ сѫщото вѣроизповѣдание въ единъ и сѫщи градъ, каквото сега става въ Ортакьой. Противно на религиознитѣ прѣдписания и на каноническитѣ установения на църквата е да обикалятъ градоветѣ, безъ позволение на законното имъ църковно началство, архиереи, за да разпокѫсватъ християнитѣ и да извършватъ разни църковни обреди въ епархии, които имъ не принадлежѫтъ. Противно на религиознитѣ прѣдписания и на каноническитѣ установения е

да се скитатъ свещеници, както тука, така и въ епархиитѣ съ горѣказаната цѣль, безъ съгласието на мѣстното началство, и да изгонватъ отъ църквитѣ каноническитѣ свещеници. Противно на религиознитѣ прѣдписания и на каноническитѣ установения на църквата е да се състави отъ самосебе си едно църковно началство съсъ съгласието само на гражданската власть и безъ область съ опрѣдѣлени граници. Не поменувамъ за разграбяньето на църкви и училища, за изгонваньето на архиереи изъ митрополиитѣ и епархиитѣ имъ и за толкова други работи, които сѫ най-добрѣ извѣстни на ваше височество. И всичко това се върши не съ общото съгласие на епархиитѣ, но по надумванията на лица, които се изпращатъ отъ тука и които отъ тука получаватъ наставления.“ И слѣдъ това негово светѣйшество прибавяше, че понеже въпроси, които досѣгатъ управлението на църквитѣ, могатъ да се рѣшаватъ само отъ духовнитѣ началници на православната църква, неизбѣжно потрѣбно е да се свика вселенски съборъ, който ще рѣши въпроса канонически и окончателно. Патриархътъ не вѣрваше, разумѣва се, твърдѣ много, че турското правителство ще се съгласи да се свика вселенски съборъ за българския въпросъ, защото на това бѣше противно и руското правителство; но Григорий VI. настояваше да иска да се прѣдаде на вселенската църква рѣшението на българо-гръцката разпря, или пъкъ да му се приеме оставката, съ цѣль да принуди Портата да се съгласи съ онова рѣшение, което той искаше да се даде на тая разпря, за да не изгуби гърцизмътъ съвсѣмъ влиянието и надмощието си на Балканския полуостровъ. Съ тази цѣль той казваше въ края на отговора си, че ще почака да види, какво ще намисли слѣдъ този отговоръ правителството, та споредъ това „или да продължи да патриаршествува подъ покровителството му въ духа на православната църква, или по неволя да се оттегли отъ патриаршията и така да се избави отъ всѣка отговорность и нарекание въ сегашнитѣ и бѫдещи врѣмена.“[1])

Този отговоръ сключва взаимнописаньето помежду везира и патриарха относително фирмана за българския въпросъ. Той е отбѣлѣженъ съ деномѣсечие 5 септември. Слѣдъ него патриархътъ, както ще види читательтъ пó-долѣ, се мѫчи по други пѫтища да обърне работата споредъ желанията си.

Въ това врѣме като патриаршията гледаше да обори фирманътъ съ възраженията си, че съдържанието му било не канони-

[1]) Вж. пакъ тамъ, стр. 44—48.

ческо, че билъ рѣшавалъ църковенъ въпросъ, което не е дѣло на свѣтска и при това друговѣрска власть, българитѣ, които го посрѣщнаха съ непритворна радость, бързаха да направятъ всичко, щото можеха и трѣбаше за пó-скорото му приложение и изпълнение, като обаче се водѣха въ тая посока отъ указанията на правителството, което искаше да се подготвятъ и извършатъ на първо врѣме само нѣща, които се отнасяха до управителната часть на църквата, но не засѣгаха съ нищо вѣроизповѣдната. Споредъ този редъ най-първото нѣщо, което трѣбаше да се направи отъ нашитѣ съотечественици, бѣше да се състави централното църковно-народно управление на българския народъ, т. е. да се изберѫтъ лица за синода и за смѣсения съвѣтъ на ново-учреждаваната Българска Екзархия, а така и да се състави комисия за изработванье на устава, по който ще се управлява тая екзархия, нѣща прѣдвидени въ фирмана. Истина, че и до издаваньето на фирмана имаше въ столицата единъ български приврѣмененъ съвѣтъ, състоещъ отъ архиереи и отъ миряни, за разглежданье църковно-народнитѣ работи; но той нѣмаше характеръ на признато отъ правителството учреждение. Слѣдъ излизаньето на фирмана той трѣбаше на ново да се прѣизбере и да се докара новиятъ съставъ до знанието на правителството, съ което и да вземе официяленъ характеръ. Нашитѣ владици, прѣдставители и нѣкои отъ първенцитѣ въ Цариградъ се събраха прочее слѣдъ получваньето на фирмана, а именно на 6. мартъ, да размислятъ, по кой начинъ трѣба да се извърши тая подготовителна работа. Какъ трѣбаше да стане реченото прѣизбиранье, както и избранието на лицата, които имаше да приготвятъ органическия уставъ на екзархията? Нѣкои отъ събралитѣ се лица изказаха мнѣние да станатъ тия избори съ участието на епархиитѣ. Но това мнѣние не се прие. Болшинството се съгласи съ мнѣнието на благоразумнитѣ и пó-добрѣ запознатитѣ съ начина, по който ставатъ подобни избори въ турската империя. Това мнѣние бѣше да посочи съвѣтътъ 40 души отъ пó-извѣстнитѣ българи въ Цариградъ, които и да се свикатъ да изберѫтъ измежду си десеть души за членове на новия смѣсенъ приврѣмененъ съвѣтъ. Съвѣтътъ показа тутакси тия 40 души, които и се събраха въ слѣдния недѣленъ день да изпълнятъ порѫката, що имъ се възложи.

Не трѣбаше, разумѣва се, за прѣизбираньето на досегашния приврѣмененъ съвѣтъ и за съставяньето комисия, която да изработи органическия уставъ, да се викатъ избиратели отъ епархиитѣ и съ това да се покаже на турци и гърци, че българитѣ още въ самото

начало на своето църковно самоуправление отстъпятъ отъ консервативния редъ, който се държи въ империята, и съ това да възбудятъ противъ себе си въ турското правителство подозрѣние за неблагонадежность. Толкозъ повече, че прѣдставители отъ епархитѣ по църковно-народнитѣ работи въ Цариградъ и сега имаше и всѣко по́-важно дѣло ставаше съ тѣхното участие. Тия прѣдставители имаше да участвуватъ и сега въ прѣизбирацьето на привремення съвѣтъ. Въ самото това заседание на съвѣта Кръстьовичъ напомни на всички, че сега на цѣлъ свѣтъ очитѣ сѫ обърнати къмъ българитѣ и всѣки чака съ любопитство да види, какъ ще се възползуватъ тѣ отъ даденитѣ имъ права и ще съумѣятъ ли да подкаратъ работата си мѫдро и тихо. Прѣизбиранието на приврѣменния съвѣтъ не изискуваше да се свикатъ още особни прѣдставители отъ епархиитѣ и по самата си сѫщность. Съвѣтътъ имаше да стои на чело на работитѣ за твърдѣ малко врѣме, догдѣ да се избере екзархътъ. Той имаше още да изработи само, а не и окончателно да одобри уставътъ. Окончателното одобрение на уставътъ имаше да стане съ участие на особни прѣдставители отъ епархиитѣ.

Означенитѣ отъ събралитѣ се на 6. мартъ архиереи и първенци четиредесеть души избраха слѣднитѣ десеть души за членове на новия привремененъ съвѣтъ: Гаврилъ ефенди Кръстьовичъ, хаджи Иванчо ефенди Пенчовичъ, Георгаки ефенди Чалоглу, хаджи Николи ага, Д-ръ Ст. Чомаковъ, Д-ръ Хр. Стамболски, Хр. П. Тъпчилеща, Д. Гешоглу, Ст. Камбуровъ и дѣдо Вельо отъ Рѣсенъ. Колкото за владицитѣ, които, като влизатъ въ привремення съвѣтъ, трѣбаше да прѣдставятъ отъ себе си и синода на българската църква, тѣ нѣмаше какво да се избиратъ наново, защото освѣнъ тия, които бѣха до сега членове на този съвѣтъ, други български владици нѣмаше. Тѣ трѣбаше прочее да си останатъ и за напрѣдъ членове на синода и на смѣсения привремененъ съвѣтъ. Наново трѣбаше да се избере само прѣдседатель на този съвѣтъ, който имаше да се счита като прѣдседатель на синода. Кръстьовичъ, който прѣдседателствуваше въ събранието и водѣше дебатитѣ, прѣдложи да се избере този прѣдседатель отъ избранитѣ вече членове на привремення църковно-народенъ съвѣтъ. Това не бѣше по желанието на нѣкои отъ нашитѣ новоизпечени демократи, които съ настояваньето си да се дава на множеството по́-голѣмо участие въ управлението, се стремѣха да му аресатъ и да си придадѫтъ по́-голѣмо значение, и за това тѣ искаха самитѣ избиратели на членоветѣ на привремення съвѣтъ да изберѫтъ и неговия прѣдседатель; но обясненията, които даде на

прѣдложението си опитниятъ въ дѣлата на управлението Кръстьовичъ, убѣдиха болшинството да се съгласи съ неговото мнѣние, и така изборътъ на прѣдседатель се възложи на самия приврѣмененъ съвѣтъ. Слѣдъ два дни, когато съвѣтътъ се събра съ тази цѣль, той намѣри за пó-добрѣ да се не избира сега наново прѣдседатель, ами да прѣдседателствува и за напрѣдъ досегашниятъ прѣдседатель, т. е. Ловченски Иларионъ, и това по слѣднитѣ съображения. Двама отъ четиритѣ други архиереи, сирѣчъ Паиси Пловдивски и Иларионъ Макариополски, бѣха извържени отъ патриаршията, а другитѣ двама, т. е. Панаретъ Пловдивски и Антимъ Видински, бѣха сѫщо злѣ видѣни отъ нея по напрѣжнитѣ си постѫпки. Ако нѣкой отъ четирмата тия архиереи се изберѣше за прѣдседатель на съвѣтътъ и намѣстникъ на бѫдещия екзархъ, патриаршията щѣше да съгледа въ тая постѫпка на българитѣ нежелание да се примирѭтъ съ нея и да устроятъ църковното си управление въ споразумѣние съ негово светѣйшество, както и прѣдписва фирманътъ. А да се оставятъ отворени врата за примирение съ патриаршията изискваше по своитѣ видове и самата Висока Порта, разногласие съ която българитѣ трѣбаше да избѣгватъ за собствената си полза.

Единъ кратъкъ правилникъ, съставенъ отъ Кръстьовича и прочетенъ въ събранието, узаконяваше стѫналитѣ избори. Той гласѣше: 1) че намѣстникътъ на екзарха и прѣдседатель на синода е избираемъ; 2) че светиятъ синодъ на българската екзархия състои отъ прѣбиваю̀щитѣ въ Цариградъ български архиереи; 3) че се съставя мирски съвѣтъ, състоещъ отъ избранитѣ мирски лица; 4) че на приврѣменния съвѣтъ се възлага да управлява врѣменно дѣлата на българската екзархия и да приготви нейния органически уставъ; 5) че всѣко частно дѣйствие, направено безъ знанието и съгласието на всичкитѣ членове на съвѣта, остая безъ всѣкаква сила; 6) че уставътъ има врѣменна сила, докато се изработи и тури въ дѣйствие основниятъ уставъ.

За съставяньето на съвѣта въ горѣозначения видъ се написа докладъ до Високата Порта, който нашитѣ владици и първенци подадоха на везира въ сѫщия онзи день, когато му се прѣдставиха да благодарѭтъ за царската милость, сторена на българския народъ съ издаваньето на фирмана. Въ тоя докладъ се казваше, че избранитѣ лица ще съставятъ и комисия за изработванье устава.

На 30 мартъ Аали паша изпрати до съвѣта официялно писмо, въ което го извѣстяваше, че негово величество благоволилъ да одобри лицата, избрани за приготвянье устава, по който ще се управлява

създадената за българитѣ екзархия. Това писмо се прочете на 3 априлъ въ заседанието на съвѣта и се изтълкува като първа официялна стѫпка за приложение на фирмана. Членоветѣ на привременния съвѣтъ или на комисията, както се казваше въ везирското тезкере, съзнаващи това, рѣшиха, прѣди да почнатъ дадената имъ съ тезкерето официялна служба, да се обърнатъ къмъ Бога съ молитва. На молебствието, което се отслужи слѣдъ това, очитѣ на мнозина отъ тѣхъ се напълниха съ сълзи, като се смислиха, че на 3 априлъ прѣди десеть годинъ се изфърли въ българската цьрква на Фенеръ името на патриарха отъ църковнитѣ молитви и сега пакъ на 3. априлъ започва дѣйностьта си подновената българска самоуправлявана църква. Слѣдъ молебствието Кръстьовичъ прочете нѣколко члена отъ проекта за органчески уставъ, който билъ приготвилъ за обсѫжданье и разискванье въ съвѣта.[1])

Като пристѫпяха да подготвятъ полека-лека приложението на фирмана, нашитѣ съотечественици не оставяха безъ внимание и стремението на гърцитѣ да го умаловажѫтъ, като ужъ не съгласенъ съ църковнитѣ установения и съ привилегиитѣ на патриаршията. Тѣ не можеха сега свободно да се борятъ на публицистското поле съ своитѣ противници, защото правителството, като видѣ наеженостьта на гръцкия печатъ слѣдъ издаванье на фирмана, забрани както на гръцкитѣ, така и на българскитѣ вѣстници да водятъ полемика върху него, за да се не усиля раздражението на духоветѣ, особно че тая полемика досѣгаше и негова престижъ. Но тѣмъ бѣше откритъ пѫтьтъ да възразяватъ на патриаршията по оня способъ, по който тя фърляше своитѣ стрѣли противъ фирмана. Привремнениятъ съвѣтъ можеше сирѣчъ да оборва безоснoвнитѣ и софистични нейни твърдения прѣдъ населението и прѣдъ цѣлия свѣтъ, както съ окрѫжни послания до българскитѣ епархии, така и въ мазбати до правителството, и послѣ да обнародва тия окрѫжни и мазбати въ вѣстницитѣ — начини, които употрѣбяше патриаршията. Така нашитѣ владици изпратиха на 16 май, като архипастири на своитѣ еднородци българи, едно окрѫжно послание до българскитѣ епархии, въ което не само опровергаваха ясно за всѣкого твърденията на патриаршията въ нейното окрѫжно отъ 2 априлъ до подвластнитѣ ѝ архиереи, но я изобличаваха още въ противорѣчие, като показваха, какъ тя едно врѣме за да упразни българскитѣ независими прѣстоли, прибѣгнала къмъ свѣтската власть, съ

---

[1]) Вѣстн. *Право*, бр. 3 и 6 отъ 1870 г. и *Македония*, отъ сѫщата година, бр. 32, 34, 35 и 39. Вж. още списанието *Библиотека*, книга VII, година втора, стр. 42—44.

одобреннието и силата на която и подчинила епархитѣ имъ, а пъкъ сега се оплаква прѣдъ цѣлия свѣтъ, че се издалъ султански фирманъ за учреждение на българската екзархия, при все че той е билъ съставенъ по единъ патриаршески проектъ за рѣшението на българския въпросъ.

Ние ще прѣдадемъ тука само главнитѣ мисли на реченото послание безъ да се придържаме строго о способа на изложението имъ въ него.

Българскиятъ синодъ посочва въ него най-първо, като съвсѣмъ безосновно, твърдението на патриаршията, че е необходимо за рѣшението на българския въпросъ да се свика вселенски съборъ — твърдение, което тя била направила още когато били изпратени до нея двата правителствени проекти за рѣшението на българския въпросъ. Ние опровергнахме, казватъ българскитѣ архиереи, отговора на патриаршията относително двата проекта. Но като е поискала тя още тогава, като нѣщо необходимо, свикването на вселенски съборъ, да ли е свикала тя такъвъ съборъ, да ли е поне просто поискала мнѣнието на вселенската църква, когато е упразнила въпрѣки свещенитѣ правила българскитѣ самостоятелни архиепископии, които сѫ сѫществували съ одобрението на вселенски и помѣстни събори? Не е ли тя подчинила реченитѣ архиепископии съсъ силата само на султански фирмани? Защо сега, като султанското правителство издава фирманъ, съ който се възстановява отново самоуправлението на българската църква, упразнено съ измама и коварство, и който удовлетворява българитѣ, които поискаха да имъ се повърнатъ несправедливо отнетитѣ самостоятелни архиепископии, да казва тя, че тоя фирманъ билъ противенъ на свещенитѣ правила и че за рѣшението на въпроса необходимо било да се свика вселенски съборъ? И какъ постѫпи сега султановото правителство, като издаде фирмана за установение на българска екзархия, при всичко че тя не е абсолютно независима, както сѫ били древнитѣ български архиепископии? То издаде фирмана си по единъ проектъ на самия патриархъ, който проектъ слѣдъ като се обсѫди надълго въ една смѣсена комисия отъ достопочтени лица, българи и гърци, се прѣиначи само въ нѣкои точки. Тия прѣиначения се показаха на патриарха, който, като ги разгледа съ синода си, направи нѣкои върху тѣхъ бѣлѣжки, съ които показа прѣдъ всичкия свѣтъ, че патриаршията ако и да отфърляше по-прѣди двата правителствени проекта, че били ужъ внасяли въ църквата непознатото ней начало на народности, одобрява това начало, когато е ра-

бота за нейнитѣ сгоди и за интереситѣ на гърцизма, защото въ тия бѣлѣжки тя изваждаше отъ проекта на смѣсената комисия нѣкои мѣста, по причина че били населени съ гърци или че жителитѣ имъ били желаели да останатъ подъ нейната власть, нѣща, които сега като ги видѣ въ фирмана, тя нарича неканонически и противни на съществуещия църковенъ редъ. И какво най-послѣ направи правителството на султана съ фирмана си за българската екзархия? То не лиши съ тоя фирманъ патриаршията отъ нейнитѣ привилегии, съ които я бѣ надарилъ завоевательтъ Мухамедъ II. То не я подчини подъ властьта на другъ нѣкой прѣстолъ, както бѣ турило нѣкога си по нейното исканье подъ юрисдикцията на цариградския прѣстолъ охридската, търновската и ипекската самостоятелни архиепископии. То само се погрижи да върне на прѣдишнитѣ притежатели онова, което бѣше имъ несправедливо отнето. Патриаршията смѣе още да се оплаква, че съ фирмана се накърнявали привилегиитѣ, които ѝ били дадени отъ завоевателя Мухамедъ II., но тя забравя, че когато Мухамедъ влѣзе въ Цариградъ, и даде на патриарха извѣстни привилегии, нашитѣ самостоятелни църкви си останаха недокачени. Тия привилегии не ограничиха и не можеха да ограничатъ правата на коя и да е самоуправлявана църква, а слѣдователно и на българската. Фирманътъ за българската екзархия щѣше да нарушава правата на патриаршията, ако българската църква бѣше канонически ней подчинена; но това не е било, а наопаки нейната независимость е била признавана като каноническа отъ самата патриаршия. Българската църква е била подчинена на патриаршията по силата на султанско рѣшение, което сега, като се разумѣ, че е станало вслѣдствие измама, се отмѣнява по просба на българитѣ. Нашътъ въпросъ е прочее окончателно и законно рѣшенъ съ фирмана на султана, и вие, любезни чеда наши о Господѣ, не давайте вѣра на онѣзи, които, като изгубватъ чрѣзъ него веществени сгоди, съ които сѫ се ползували до сега, твърдятъ противното и безсрамно казватъ още, че нашитѣ еднородци, като приематъ това рѣшение, отстѫпали били отъ православната вѣра.[1])

Като изтъкваха така самата каноническа и историческа истина срѣщу опитванията на патриаршията да я обръща както ѝ изнася, българитѣ въ истото врѣме правѣха всичко, което можеха, за да я побудятъ да се помири съ тѣхъ. Поради това тѣ не считоха за неумѣстно слѣдъ всички хули и порицания, отправени срѣщу тѣхъ отъ

---

[1]) Вж. в. *Право,* бр. 13 отъ 1870 и *Македония,* бр. 51 отъ сѫщата година.

страна на патриаршията подиръ издаванието на фирмана, да молятъ патриарха да се съгласи да му се прѣдстави една депутация отъ тѣхъ, която да вземе благословението му и да му даде нѣкои обяснения, които, може би, ще го разположатъ да погледа по-другояче на българското дѣло. Да искатъ свижданье съ патриарха нашитѣ съотечественици се подбуждаха и отъ съвѣтитѣ на Високата Порта, която, подъ мѫдрото рѫководство на върховния везиръ Аали-паша, се мѫчеше и подиръ издаванието на фирмана да се спогодѭтъ българитѣ съ патриаршията. Но срѣщата на нашитѣ съотечественици съ негово светѣйшество се затрудняваше може би и нарочно отъ самата патриаршия. Нѣкои отъ членоветѣ на българския приврѣмененъ съвѣтъ ходиха нѣколко пѫти да питатъ, кога ще може патриархътъ да приеме една депутация отъ тѣхъ, но все имъ се отговаряло, че негово светѣйшество е боленъ. Най-послѣ въ приврѣменния нашъ съвѣтъ се намѣрило за добрѣ да се натоварятъ нѣкои отъ съвѣтниците да идатъ при едного отъ влиятелнитѣ синодални архиереи на патриаршията, а именно при Кизичкия митрополитъ, и да го помолятъ да извѣсти непрѣменно на негово светѣйшество, че българскитѣ владици и първенци желаятъ да му се прѣдставятъ и приематъ благословението му за да се тури край на разпрята и се въдвори миръ между патриархътъ и българитѣ. Патриархъ Григори поради боледуванието си ужъ пъкъ не можалъ да отговори на това подпитванье и да каже, кога може да изпълни желанието на българитѣ, но билъ обѣщалъ, че е готовъ да ги приеме щомъ оздравѣе. Това станало чакъ прѣзъ мѣсецъ май. По прѣдварително извѣстие отъ страна на патриарха, че негово светѣйшесгво е вече здравъ и може да приеме депутация отъ българитѣ, приврѣменниятъ нашъ съвѣтъ изпрати на 16. май при него четирма отъ своитѣ членове, а именно Гаврила Кръстьовичъ, Георгаки Стояновичъ Чалоглу, хаджи Иванчо Пенчовичъ и хаджи Никола Минчоглу, на които и даде наставления относително разговора, въ който имали да влѣзатъ съ него. Ето какъ разказватъ въ писмения си докладъ до приврѣменния съвѣтъ самитѣ тия лица разговора, който сѫ имали съ негово светѣйшество.

„Като посѣтихме негово светѣйшество споредъ инструкциитѣ, които ни даде българската смѣсена комисия (т. е. българскиятъ приврѣмененъ съвѣтъ), имаме честь да изложимъ на тая комисия вкратцѣ разговора, който послѣдва между насъ и негово светѣйшество.

„И първо длъжни сме да изповѣдаме, че негово светѣйшество ни прие благосклонно и привѣтливо, и ние се отнесохме къмъ него

съ дльжното синовно почитание. Подиръ обикновенитѣ привѣтствия негово светѣйшество отвори приказката съ тѣзи думи, че като изпълнявалъ обѣщанието, което ни бѣ далъ чрѣзъ Кизичкия митрополитъ, че сирѣчъ щомъ оздравѣе, ще ни приеме, извѣстилъ ни сега това, и счита се щастливъ, че никой повече отъ него не е пожелавалъ нѣкога да задоволи недоволнитѣ българи, като удовлетвори справедливитѣ имъ искания. Зарадъ това, щомъ сѣдналъ на прѣстола, билъ казалъ на едно лице отъ насъ да покани дѣйцитѣ по българския въпросъ да дойдатъ при него, и той щѣлъ билъ да стори всичко, което му е възможно. Но, за зла честь, той нито отговоръ приелъ на това, докато и повторно, като станала приказка, че за рѣшението на въпроса нужно било да се приближатъ и разговорятъ българитѣ направо съ патриарха, горѣреченото лице отговорило, че и другъ пѫть негово светѣйшество бѣ прѣдложилъ това, но българитѣ не склонявали, прѣди да се даде едно рѣшение на въпроса имъ. Поради това, понеже тѣ продължавали да безпокоятъ императорското правителство, а то подканяло патриаршията да направи нѣкое прѣдложение за възможното имъ удовлетворение, неѣово светѣйшество прѣдставилъ въ 1867 повѣрително единъ проектъ за рѣшение на въпроса, едничкиятъ какъвто е могълъ да прѣдложи безъ да докача правилата на църквата и сѫществуещия редъ; но за нещастие, българитѣ отфърлили тозъ проектъ, а правителството издало извѣстнитѣ два проекта, които патриаршията, като не можала да приеме, понеже били противуканонически, прѣдложила свикваньето вселенски съборъ, като едничко срѣдство за рѣшението на въпроса. Но понеже българитѣ нито туй приели, негово височество, великиятъ везиръ Аали паша попиталъ въ единъ разговоръ негово светѣйшество, да ли не би могълъ да се повърне той пакъ на извѣстния си проектъ и да ли тогава негово светѣйшество не би напустилъ идеята за вселенски съборъ. На туй негово светѣйшество като изявилъ съгласие, мислилъ, че реченият му проектъ щѣлъ просто да се приеме, но ненадѣйно се научилъ, че императорското правителство опрѣдѣлило за рѣшение на въпроса една смѣсена комисия. Негово светѣйшество тозчасъ билъ протестувалъ, както послѣ и отфърлилъ онова, щото била изработила речената комисия, когато тя, ако и не официялно, му го съобщила. И не само туй, но и отъ издадения послѣ императорски фирманъ се отказалъ, като издаденъ (ужъ) отъ власть, която нѣмала никоя юрисдикция върху църковнитѣ работи, и повторилъ прѣдложението си за вселенски съборъ.

„Подиръ туй прѣдисловие негово светѣйшество прибави, като се обърна къмъ насъ. Тъй като е работата, коя е цѣльта на вашето посѣщение? На туй питанье ние му отговорихме, че нашето посѣщение нѣма никоя друга цѣль, освѣнъ да помолимъ негово светѣйшество, щото съ извѣстното си благодушие да прѣдаде на забвение станалото досега тъй или инъкъ и благоизволи да приеме българскитѣ първенци да му цалунатъ светата дѣсница и приематъ патриаршеската му молитва и благословение, и тъй съ възстановението на желания миръ и съгласие да пристѫпятъ до изравнение на мѫчнотиитѣ, които може да се появѫтъ. Защото, ваше светѣйшество, ако би и да прѣдположимъ, че императорскиятъ фирманъ, който съдържа необходимото това рѣшение, се е издалъ не по църковния редъ, сѫщностьта обаче на работата не стои въ фирмана, но въ съдържанието на фирмана, което не е никакъ противуканоническо; а което ваше светѣйшество бихте помислили за таквозъ, то лесно би се изравнило и уредило съ общо съдѣйствие.

„Въ отговоръ негово светѣйшество ни каза, че туй вече е невъзможно да стане, защото той нито фирмана признава, нито върху съдържанието му може да се разговори съ българитѣ, като не признаватъ духовната му власть и турятъ рѫка на патриаршескитѣ му правдини, отъ които той не отстѫпя. И понеже патриаршията и българитѣ сѫ като двѣ страни въ разпря, необходимо е да отидатъ при единъ трети и безпристрастенъ сѫдия. А такъвъ сѫдия е вселенскиятъ съборъ, защото императорското правителство не може да бѫде такъвъ.

„На това ние отговорихме: светѣйши, безъ да издиряме (защото не сме дошли за това), да ли има или нѣма такова право императорското правителство, казваме, че българитѣ, като православни християни, щѣха да приематъ прѣсѫдата на вселенския съборъ, ако виждаха, че той дѣйствително е исканиятъ оня сѫдия. Но, за зла честь, тѣ не се забавиха да видятъ съ очитѣ си, че отцитѣ на цариградската, на александрийската, на антиохийската, на иерусалимската, на руската и на атинската църкви, отъ които безъ съмнѣние и трѣбаше да се състави вселенскиятъ съборъ, взеха, още прѣди да стане сѫдбата и прѣсѫдата, страната на една отъ двѣтѣ находещи се въ разпря страни, нѣщо, което вдига отъ тѣхъ качеството на безпристрастни сѫдии; защото, ваше светѣйшество, като писахте отъ страна на цариградската църква до всѣка отъ реченитѣ църкви писмо, съ което не само излагате въпроса отъ ваша точка и въ ущърбъ на българитѣ, но като истиненъ тѣхенъ

противникъ осипахте ги съ най-тежки епитети относително тѣхното религиозно поведение. А отцитѣ, които щѣха да се призовжтъ на вселенски съборъ, обладани отъ това наджхванье и като забравиха, какви сж и какви трѣба да сж, и че не трѣба да произнасятъ прѣсжда прѣди да чуятъ и двѣтѣ страни, побързаха съ отговоритѣ си да оправдаятъ прѣдварително и безъ сждъ цариградската църква, а българитѣ осждиха жестоко безъ всѣко основание.

„Но тѣ пакъ биха чули българитѣ, прѣсѣче ни думата негово светѣйшество, като се съберѣха на вселенски съборъ.

„И ако ги чуеха, отговорихме ние, туй щѣше да стане само за една форма, защото тѣ бѣха вече изказали формално и буквално мнѣнията си; а извѣстно е, че сждиитѣ обикновено, а още пó-малко честнитѣ отци на единъ непогрѣшимъ вселенски съборъ не могатъ да противорѣчатъ нѣкога на мнѣнието си, което еднжжъ сж дали. Заради това простодушнитѣ инакъ, но здравомислещи християни българи, понеже пристрастието на реченитѣ отци въ тази работа разклати довѣрието имъ, изгубиха готовностьта, която имаха да приематъ прѣсждата имъ. Работата щѣше да бжде другояче, ако тѣзи отци, като приеха писмата на ваше светѣйшество, се ограничеха да огговорятъ просто, че сж видѣли писаното, но оставятъ да изкажатъ мнѣнието си канонически въ събора, като чуятъ и българитѣ. Тъй като е работата, светѣйши, разумѣва се — казахме ние — че за българитѣ е вече невъзможно да приематъ прѣсждата на единъ такъвъ вселенски съборъ. Необходимо е слѣдователно да се намѣри друго срѣдство, та онова, което е вече рѣшено политически, да се подтвърди и църковно; и за това нужно е, ваше светѣйшество, като се повинувате на правдата и съобразявате съ обстоятелствата, да се покажете пó-снизходителенъ и да почнете пакъ сношенията и съвѣщанията си направо съ българитѣ, които — както казвате — сж въ разпря съ патриаршията, което и пó-напрѣдъ желаехте. Защото знаете добрѣ, че често противницитѣ, като оставятъ на страна сждби и сждии, дохаждатъ едни при други и съ едно добро обяснение като се споразумѣятъ сполучватъ да се спогодятъ. Що е чудно, ако и сега се сполучи сжщото? Но за осжществение на таково нѣщо необходимо е да приемете за разговоръ съ васъ и мирянитѣ и архиереитѣ наши.

„Мина се вече врѣмето на разискванията — прѣсѣче приказката ни патриархътъ — и не остая друго освѣнъ вселенски съборъ, който ние прѣдложихме като послѣдно срѣдство и отъ който ние не се оставяме. Думате ми да приема вашитѣ архиереи. Кои ар-

хиереи вие разумѣвате? Тѣ се дѣлятъ на двѣ категории: еднитѣ сѫ низложени (извържени), и като архиереи тѣ не могатъ да се приематъ отъ насъ; а пакъ другитѣ, които сѫ дошли въ столицата и живѣятъ въ нея безъ позволение на църквата, макаръ че протестувахме за това прѣдъ Високата църква и поискахме изпѫждането имъ, тѣ като прѣстѫпници на дадената си при рѫкоположението клетва да бѫдатъ вѣрни и послушни на църквата, гледатъ се като сѫщи отстѫпници отъ църквата и като прѣбивающи въ собственитѣ си епархии. Какъ слѣдователно думате да приема таквизи архиереи?

„Светѣйши, отговорихме ние, реченитѣ архиереи сѫ споредъ васъ отъ двѣ категории, и еднитѣ и другитѣ отъ гледна точка на църквата сѫ прѣстѫпници; но безъ да влизаме тука въ разискванье за прѣстѫплението имъ — защото не е врѣмето за разискване сега — взимаме дързость да забѣлѣжимъ на ваше светѣйшество, че нашътъ спаситель е опрѣдѣлилъ прощение и за истинскитѣ прѣстѫпници, дори и седемдесеть пѫти ако съгрѣшѫтъ. Сега прочее едно поради обстоятелствата, друго ради цѣлия български народъ, който безъ съмнѣние искате да облагодѣтелствувате и спасите, еднитѣ простете, защото и десетгодишното наказание е доста, а другитѣ като считате дошли отъ епархиитѣ си съ позволението ви, да ги приемете, като си припомните, че често въ подобни обстоятелства и кралье и императори сѫ приимали и прощавали и възвождали въ почести метежници и отстѫпници, които и орѫжие сѫ били повдигали противъ тѣхъ. Ако прочее мирскитѣ тия владѣтели сѫ се показвали и показватъ великодушни, колко повече, мислите, християнското и отеческо сърце на ваше светѣйшество трѣба да се покаже сега пó-благосклонно къмъ реченитѣ архиереи, на които отъ друга страна прѣдполаганото прѣстѫпление произхожда не отъ враждебно разположение, нито отъ нови мнѣния, но отъ истинска архиерейска длъжность да не допуснатъ народа да се поврѣди религиозно, и отъ чувство на състрадание, родолюбие и человѣколюбие къмъ неправедно страдащия народъ; защото ако и да сѫ архиереи, тѣ не сѫ прѣстанали да сѫ и человѣци, състрадателни къмъ съотечествениците си.

„Негово светѣйшество, като отговори на тѣзи ни думи отрицателно, рече, че тогава само казанитѣ архиереи да се надѣятъ отъ църквата за прощение, когато изповѣдатъ съ покорно прошение прѣстѫплението си, дойдатъ въ съвършено покаяние за дѣлата

си и се отрекжтъ отъ българитѣ и отъ исканията имъ и се присъединятъ, както въ старо врѣме, къмъ великата църква.

„Ние съ прискърбие забѣлѣжихме и тука на негово светѣйшество, че той съ упорството си иска невъзможното, защото, както добрѣ знае, нито българитѣ ще склонжтъ нѣкога да се върнатъ въ първото състояние и да се подчинжтъ просто и безъ условие на патриаршията, нито българскитѣ архиереи ще се унизжтъ да се отрекжтъ отъ сънародницитѣ си православни християни и отъ родолюбивитѣ си чувства. Но и това ако се прѣдположи, българскиятъ народъ никога нѣма да послѣдва примѣра имъ, нито ще се рѣши съ едно сжписванье да изгуби въ единъ мигъ всичко, що е спечелилъ съ десетгодишното си постоянство. Умоляваме ви прочее, светѣйши, въ името на единството на вѣрата и на съюза на мира да вземете въ сериозно внимание всичко това и съ обикновената църковна прѣдусмотрителность да изравните трудноститѣ за съединението на раздѣленитѣ и да слюбите два братски народа, намѣсто да ги ожесточавате напразно, като тласкате работитѣ къмъ вѣчна непримирима вражда. Послушайте учението на нашия спаситель Исуса Христа, който дума: „приходящаго ко мнѣ не иждену вонъ“, за да не би като се отказвате да ни приемете, се покаже че ни пждите. При това ние просимъ да ни извините дѣто се изразяваме пó-дързновено, защото говоримъ не отъ своя страна, но като пратени отъ прѣдставителитѣ на народа, признати отъ императорското правителство.

„За какъвъ български народъ, попита сърдито патриархътъ, и за какви негови прѣдставители ми говорите? Азъ не познавамъ народъ, нито прѣдставителитѣ му. Васъ ви приехъ само като частни лица, по волята си, а не като пратени отъ други нѣкои лица, така щото всичко що ми говорите излиза празно.

„Тогава, светѣйши, отговорихме ние, всѣко пó-нататъшно разсжждение съ васъ става излишно, и намъ друго не остая освѣнъ да се оттеглимъ, защото лично ние нито разпря нѣкоя имаме съ патриаршията, нито дойдохме да говоримъ на ваше светѣйшество за нѣкоя такава работа. Ние дойдохме отъ страна на нашия народъ, съ който, както прѣди малко рекохме, патриаршията се намира въ разпря. Сега гледаме, че се отказвате и насъ непознавате. Има обаче между насъ и васъ сждникъ, човѣчеството и историята, които ще знаятъ, че като дойдохме при васъ съ миръ и дружелюбие, вие ни отпждихте, че вие отфърлихте срѣдството за мирното и приятелско изравнение трудноститѣ на рѣшението българския въпросъ; а пъкъ

най-лошото отъ всичко, вие отрекохте и самото сѫществуванье на нашия народъ. Това, светѣйши, е доста за оправдание наше и за оправдание на народа ни. А ние, частни лица и чеда о Господѣ послушни, като отдаваме длъжното почитание на патриаршеския санъ и цѣлуваме благоговѣйно всечестната ви дѣсница, оттегляме се.

„Слѣдъ това, като цѣлувахме дѣсницата на негово светѣйшество, отидохме си“.[1])

Този разговоръ, ако и да показа на патриарха, че българитѣ много добрѣ виждатъ гнилитѣ основи, върху които той стоеше, като отфърляше фирмана и настойчиво искаше да се свика вселенски съборъ за рѣшение на българския въпросъ, не го нито най-малко расположи да измѣни поне отчасти въззрѣнията си по прѣдмета. Това лъсваше още еднѫжъ прѣдъ очитѣ на всѣкиго, че той упорно стоеше на мнѣнието си, не че то бѣше справедливо и съгласно съ священитѣ правила и установения на църквата, а защото имаше прѣдъ очи да не допусне по никой начинъ да се лиши патриаршията отъ сгодитѣ, които даваше на гърцитѣ нейната власть надъ българитѣ. Така като настояваше патриархътъ да иска да се свика вселенски съборъ за рѣшение на българския въпросъ и гърцитѣ вѣрваха, че правителството най-послѣ ще се съобрази съ това исканье, по едно врѣме, а именно прѣзъ ноемврия, гръцкитѣ вѣстници хванаха да пръскатъ слухове, че Високата Порта била се рѣшила да позволи да се свика вселенски съборъ, както иска патриархътъ. Отдѣ се породиха тия слухове? Не е ли промѣнило правителството мнѣнието си? Нѣкое влиятелно лице, било отъ турцитѣ, било отъ чужденцитѣ, не е ли дало нѣкаква надежда на гърцитѣ? Въ това недоумѣние българскиятъ приврѣмененъ съвѣтъ счете потрѣбно да направи постѫпка прѣдъ правителството срѣщу настойчивото исканье на патраршията за свикванье на вселенски съборъ. Той подаде на 15. ноември на Портата едно изложение, въ което разкриваше, че православната църква по-вече отъ хиляда годинъ не е свиквала вселенски съборъ за какъвто и да е прѣдметъ; че нито единъ отъ станалитѣ вселенски събори не е билъ събиранъ за такъвъ прѣдметъ, за какъвто иска сега патриаршията да го свика; че тѣ сѫ били напротивъ свиквани за разяснение и защита на нѣкоя догма противъ еретицитѣ; че българскиятъ въпросъ не закача въ нищо догмитѣ на вѣрата; че патриархътъ иска вселенски съборъ само защото е увѣренъ, че болшинството на самостоятелнитѣ църкви,

---

[1]) Вж. *Право*, брой 13. отъ 1870 год. *Македония* обнародва тоя разговоръ и по гръцки за знание на гърцитѣ. Вж. *Македония*, брой 57—58 отъ 1870 год.

които сж повечето гръцки, ще одобри неговото мнѣние и рѣшение по тоя въпросъ. Възъ основание отъ тия доводи приврѣменниятъ съвѣтъ молѣше султановото правителство да направи да се уважи фирманътъ, толкозъ повече, че българитѣ не се отказватъ да влѣзатъ въ сношение съ великата църква за примирението му и че, както вече ходи при патриарха съ тая цѣль една депутация отъ тѣхъ, тѣ пакъ сж готови да отидатъ при него за споразумѣние. Везирътъ успокоилъ българскитѣ владици и първенци, като ги увѣрилъ, че правителството нѣма помисълъ да даде на патриарха воля да свика вселенски съборъ, слѣдъ което приврѣменниятъ съвѣтъ съобщи въ българскитѣ вѣстници, че по официялнитѣ свѣдѣния, нѣма нищо вѣрно въ слуховетѣ, пръскани отъ гръцкия печатъ, че ужъ правителството вече разрѣшило на патриарха да съзве вселенски съборъ.[1])

Но приврѣменниятъ съвѣтъ, който завѣдваше църковнитѣ дѣла на българитѣ, бѣше въ очитѣ на правителството не повече отъ една комисия, съставена за изработванье на устава, по който имаше да се управлява българската екзархия. Така то нарече приврѣменния нашъ съвѣтъ въ тезкерето си, както пó-горѣ видѣхме, съ което съобщаваше, че лицата за изработвание на устава сж одобрени. Правителството не искаше да му признае други качества и длъжности, поне за първо врѣме, освѣнъ качеството на една комисия за устава и за управление на екзархията, и това, разумѣва се, съ цѣль да не се показва прѣдъ свѣта, че фирманътъ се туря въ пълно дѣйствие, прѣди да стане примирение между патриаршията и българитѣ и съ това още повече да се затрудни послѣдното. Нашитѣ съотечественици, които съставяха приврѣменния съвѣтъ, трѣбаше отъ своя страна да покажатъ, че тѣ бързатъ да изпълнятъ тая мисия, толкозъ повече, че най-първо нѣщо за приложението на фирмана бѣше приготвянието на устава, по който имаше да се управлява българската екзархия.

Още когато се получи горѣказаното тезкере, Кръстьовичъ, както видѣхме, бѣше прочелъ въ събранието на владицитѣ и първенцитѣ нѣколко члена отъ проекта за уставъ, който билъ почналъ да работи. Той скоро го свърши и прѣдстави за разискване и одобрение въ назначената за това комисия. Но разискванието вървѣше бавно. Причината на това бѣше, едно че нашитѣ съотечественици, които съставяха комисията, като хора повечето неопитни въ дѣлата на

[1]) Вж. брой 38 и 41 на в. *Право,* отъ 1870 год.

управлението било църковно, било гражданско, не можеха всички изеднѫжъ да разберѫтъ, какъ е по̀-добрѣ да се рѣшѫтъ въпроситѣ, които се повдигаха при разискването на устава, който трѣбаше да бѫде съставенъ съгласно не само съ духа и свещенитѣ правила на православната църква, но и да бѫде въ хармония съ наредбитѣ и обичаитѣ въ турската империя, а друго че освѣнъ владицитѣ и прѣдставителитѣ, всички други членове на комисията, които бѣха или чиновници или търговци, не можеха да дохождатъ на заседанието освѣнъ еднѫжъ въ седмица, а именно въ петъкъ, като официяленъ турски празникъ, въ който чиновницитѣ не бѣха длъжни да се явѭтъ на службата си, та че и търговцитѣ бѣха по̀-свободни отъ занятия. При нееднаквостьта още въ стременията и въ видоветѣ си, тѣ не само се дълго прѣпираха помежду си и упорно стояха всѣки на своето мнѣние, но по нѣкога се и обиждаха единъ други съ докачителни думи.

Въпроситѣ, върху които най-много се прѣпираха членоветѣ на комисията, владици и миряни, бѣха избирането на архиереитѣ и на екзарха. Едни отъ тѣхъ искаха, както бѣше означено и въ проекта на Кръстьовича, епархията да показва само трима кандидати, и отъ тѣхъ да избира едного синодътъ. Други наопаки настояваха епархията да избира окончателно архиерея си. Най-послѣ раздѣленитѣ така членове на комисията се съгласиха да приематъ слѣдния начинъ за изборъ на архиереитѣ: да се състави отъ синода единъ каталогъ на духовни лица, кандидати или избираеми за архиерейство, та че когато прѣдлежи да се назначи архиерей за една епархия, нейното духовенство да си избере отъ каталога на кандидатитѣ четирма, а отъ тия четирма да изберѫтъ нейнитѣ миряни двама, и когото отъ тия двама синодътъ покаже съсъ жребие, той да бѫде рѫкоположенъ за архиерей на епархията.[1])

Колкото за избора на екзархъ, прѣпирнята ставаше не върху самия начинъ на избора, но върху периода, за който той трѣба да се избира. Едни искаха, екзархътъ да се избира за всичкото врѣме доклѣ живѣе, както гласѣше и съставениятъ отъ Кръстьовича проектъ и както бѣше постановено въ устава на патрїаршията за избора на патриарха, а други поддържаха, че той трѣба да се избира само за петь години. Както между първитѣ, така и между подирнитѣ имаше и архиереи. Като не можеха да се съгласѭтъ върху тоя въпросъ, членоветѣ на съвѣта го оставиха за прѣдставителитѣ отъ

[1]) Вж. *Македония,* брой 71, отъ 1870 год.

епархиитѣ, които имаше да се повикатъ за окончателно одобрение на устава.

Най-послѣ приврѣменниятъ съвѣтъ или комисията обяви въ края на септемврия, че тя свършила изработваньето на устава, че царското правителство благоволило да позволи да се повикатъ прѣдставители отъ епархиитѣ, за да го разискатъ и одобрѭтъ, че поканата до епархиитѣ, да си изберѫтъ прѣдставители, ще имъ се изпрати заедно съ одобренитѣ отъ царското правителство наставления относително начина, по който трѣба да се извърши това избиранье, щомъ излѣзе отъ печатъ изработениятъ уставъ. Отпослѣ се видѣ, че отпечатваньето на устава ще се забави и за това съвѣтътъ, слѣдъ мѣсецъ отъ горното извѣстие, изпрати безъ него наставленията си за начина на избора на прѣдставителитѣ, като обѣща, че уставътъ ще имъ се изпрати, когато излѣзе отъ печатъ. Нашитѣ съотечественици въ епархиитѣ бидоха въ сѫщо врѣме прѣдувѣдомени, че освѣнъ единъ всички други членове на устава сѫ едногласно одобрени отъ цѣлия приврѣмененъ съвѣтъ, и че този единъ членъ е за избора на екзарха. Цѣльта на това прѣдувѣдомение бѣше, да могатъ епархиитѣ прѣди да получатъ устава да размислятъ за този въпросъ и да си съставятъ мнѣние, какъ трѣба той да се рѣши. Въ окрѫжното си, при което приврѣменниятъ съвѣтъ изпрати до епархиитѣ горѣреченитѣ наставления, той имъ прѣпорѫчваше още да снабдѭтъ прѣдставителитѣ съсъ статистически свѣдѣния касателно числото на селата, на вѣнчилата, на църквитѣ, на свещеницитѣ и пр. въ всѣка една епархия, свѣдѣния, които бѣше имъ поискалъ още съ окрѫжното си отъ 28 августъ, за да могатъ по тия статистически свѣдѣния да се опрѣдѣлѭтъ и означѫтъ въ устава дажбитѣ, които всѣка епархия трѣба да дава било на владиката си, било на екзархията, а така и да се изравнѭтъ, ако е възможно, една съ друга епархиитѣ.

Наставленията или правилата за изборъ на прѣдставители, които имаха да обсѫдятъ и одобрѭтъ окончателно изработения отъ приврѣменния съвѣтъ или комисията уставъ, бѣха сѫщитѣ ония, които отпослѣ се помѣстиха въ самия уставъ за рѫководство при избора на епархиялнитѣ избиратели и прѣдставители. Въ тѣхъ се казваше именно, че църковното настоятелство на всѣки епархияленъ градъ трѣба да пише до църковното настоятелство на всѣка отъ казитѣ на епархията, да състави списъкъ на избираемитѣ въ тая каза, като земе по двѣ имена отъ всѣки градъ и село на казата, както и самото това настоятелство да състави подобенъ списъкъ на из-

бираемитѣ въ своята каза. Всѣко църковно настоятелство изпраща съставения така свой списъкъ до християнскитѣ членове на старѣйския съвѣтъ (ихтиярь меджлиси) на всѣка община отъ казата съ поржка, да се съберҗтъ по-скоро на заседание подъ прѣдседателство на свещеника си, за да изберҗтъ отъ каталога три имена и ги изпратятъ съ едно писмо до църковното настоятелство на казата. Това подирното, като получи такивато писма отъ всички общини на казата, прѣглежда ги въ присжтствие на членоветѣ отъ старѣйския съвѣтъ на своята община и отбира отъ тѣхъ три имена, които иматъ вишегласие, и ги изпраща до църковното настоятелство на епархиялния градъ. Това настоятелство призовава избранитѣ по този начинъ въ всѣка каза избиратели да дойдатъ на събрание въ епархиялния градъ, за да изберҗтъ прѣдставитель отъ кандидатитѣ, които тѣ иматъ право да назначжтъ, измежду си или отъ други достойни лица, живѣещи въ епархията или въ Цариградъ. Отъ показанитѣ така кандидати, които трѣба да сж на брой три пжти повече отъ числото на прѣдставителитѣ, което е опрѣдѣлено за епархията, става по вишегласие на събранитѣ изборътъ на тия прѣдставители. Всички епархии според тия правила трѣбаше да изберҗтъ по единъ прѣдставитель. Само на Силистренската, Видинската, Нишката, Софийската, Кюстендилската, Самоковската и Пловдивската епархии се прѣдоставяше да изберҗтъ и изпратятъ по двама прѣдставители, а на Търновската четирма. Въ правилата се споменуваше най-послѣ, че съставениятъ отъ прѣдставителитѣ на епархиитѣ съборъ ще работи подъ ржководство и съсъ сдѣйствие на приврѣменния смѣсенъ съвѣтъ, който и ще поднесе на правителството устава за утвърдение слѣдъ окончателното му одобрение отъ речения съборъ.[1])

Тия наставления за избора на прѣдставители не бѣха по вкуса и желанието на нѣкои отъ нашитѣ съотечественици, на които се ревнѣше да покажатъ, че и тѣ нѣщо отбиратъ и защищаватъ интереситѣ на народа. Тѣ ги разкритикуваха и осждиха въ печата. Тѣзи нѣкои си казваха, че българскиятъ народъ билъ народъ съ демократически стремения; че той ималъ отвращение отъ неравенството и люто мразѣлъ чорбаджилъка, а наставленията, или както тогава се тѣ нарекоха *поводътъ*, давали нова сила на този чорбаджилъкъ. „Какви сж тия избирания на едни избиратели отъ народа — викаха тѣ — послѣ избирания на други отъ първитѣ и вече отъ тѣзи да

[1]) Вж. в. *Право*, брой 31, 36 и 44 отъ 1870. и в. *Македония*, бр. 62 и 85 отъ 1870.

се избиратъ прѣдставителитѣ за събора". Особно се злѣ гледаше отъ тѣзи защитници на правата на народа послѣдната точка на „поводътъ", която гласѣше, че съставениятъ отъ прѣдставителитѣ съборъ ще работи подъ ръководството и съ помощьта на привременния съвѣтъ, който ще прѣдстави на Високата Порта и устава за утвърдение. Тѣ не можеха да разберѫтъ, защо да се даватъ на привременния съвѣтъ такива права и привилегии прѣдъ непосрѣдственитѣ прѣдставители на народа. Но тѣзи жарки застѫпници за равенство между всички и противници на всѣкакъвъ чорбаджилъкъ изпущаха отъ очи, че се намиратъ въ Турция, правителството на която не намираше, че е потрѣбно да благоприятствува развитието на демократическитѣ обичаи и нърави въ народонаселенията си, които се намираха още въ голѣмо невѣжество. Тѣ забравяха, че самото това правителство, колчимъ считаше за умѣстно да се повикатъ прѣдставители отъ населението за да вематъ участие въ нѣкое законодателно учреждение или въ управлението, прѣдписваше да става по такъвъ именно начинъ избранието на тия прѣдставители. Поводътъ или наставлението, което бѣше издалъ за избиранье прѣдставители отъ епархиитѣ българскиятъ привремененъ съвѣтъ, бѣше съставенъ по образеца на наставленията, които даваше Портата за подобни избори. Такива наставления напримѣръ тя бѣше изпратила въ гръцката цариг. патриаршия за изборъ на прѣдставители за събора, който имаше да изработи реформитѣ, прѣдписани отъ хати-хумаюна на 1856. По този начинъ трѣбаше по-сетнѣ да се избиратъ прѣдставители отъ населението за участие въ административнитѣ съвѣти на вилаетитѣ, санджацитѣ и казитѣ. Този сѫщи начинъ горѣ-долу Портата употрѣби подъ единъ благовиденъ прѣдлогъ дори когато слѣдъ провъзгласението на конституцията въ 1876. трѣбаше да се изберѫтъ прѣдставители за народното събрание на отоманската империя. Българскиятъ привремененъ съвѣтъ, на който душата бѣше Кръстьовичъ, не можеше да отстѫпи отъ този усвоенъ отъ турското законодателство пѫть безъ да се компрометира прѣдъ правителството и да подвъргне негли на неизвѣстность сѫдбата не само на изработения си уставъ, но и на самата екзархия.

Прѣдставителитѣ, които се избраха отъ епархиитѣ за разискванье и одобрение на устава, почнаха да пристигатъ въ Цариградъ къмъ края на януария 1871. На 8 февруария тѣ бѣха вече речи всички дошли. Всѣка отъ поименуванитѣ въ „поводътъ" епархии бѣше изпратила толкова прѣдставители, колкото бѣше и прѣдоставилъ съвѣтътъ. Но освѣнъ тѣхъ се явиха още осемь прѣдставители отъ

македонскитѣ епархии. До 23 февруария прѣдставителитѣ се събираха на заседание, за да си провѣрѭтъ избирателнитѣ писма и да обсѫдятъ правилника, по който имаше да ставатъ заседанията имъ. Въ това междувремие тѣ обсѫждаха и рѣшиха още слѣднитѣ два въпроса: 1) привременниятъ смѣсенъ съвѣтъ ще съставя ли часть отъ прѣдставителския съборъ, и прѣдставителитѣ отъ непоименуванитѣ въ фирмана македонски епархии трѣба ли да участвуватъ въ неговитѣ заседания наравно съ другитѣ прѣдставители? Мнозина настояваха, членоветѣ на привременния смѣсенъ съвѣтъ да стоѭтъ настрана, или поне само архиереитѣ и четири петь души отъ свѣтскитѣ негови членове да участвуватъ въ разискванията на събора, но безъ право на гласуванье. Разясненията обаче, които даде Кръстьовичъ по въпроса въ една обстоятелна рѣчь, придружена съ забѣлѣжката, че тезкерето на Портата отъ 30 мартъ възлага приготвяньето на устава върху владицитѣ и другитѣ членове на привременния съвѣтъ, но тѣзи подирнитѣ по свое усмотрѣние устроили да се приканятъ прѣдставители и отъ епархиитѣ за обсѫжданьето и окончателното му одобрение, убѣдиха болшинството, че да рѣши прѣдставителскиятъ съборъ да заседава безъ участието на членоветѣ на речения съвѣтъ ще бѫде между друго не добрѣ видѣно отъ Високата Порта, и поради това ще е весма неблагоразумно. Въпросътъ за участието въ събора на прѣдставителитѣ отъ македонскитѣ епархии, които не сѫ споменати поименно въ фирмана, но безъ всѣко съмнѣние възъ основа на 10. му членъ ще се присъединѭтъ съ врѣме къмъ екзархията, се дълго разисква. До тия епархии привременниятъ съвѣтъ не бѣше изпратилъ покана, да изберѫтъ и изпратятъ прѣдставители. Тѣ обаче и безъ покана избраха и изпратиха такива. Въ събора се говори надълго за и противъ по тоя въпросъ. Но най-послѣ, като се взе въ внимание, че ще се изработи уставъ, по който ще се управятъ не само поименуванитѣ въ фирмана епархии, но таможде и ония, които по смисъла на 10. неговъ членъ ще се присъединѭтъ къмъ екзархията, рѣши се, че не може да се откаже и на тия епархии правото да си кажатъ мнѣнието и дадѫтъ гласа си при обсѫжданьето на устава.

При обсѫжданьето на реда, по който ще иматъ да ставатъ заседанията, прие се, че тѣ ще бѫдатъ публични, че съборътъ ще заседава въ вторникъ, четвъртъкъ и петъкъ, че заседанието се счита законно, кога присѫтствуватъ повече отъ половината членове на събора, но че рѣшенията трѣба да се приематъ всѣкога съ двѣ

третини отъ членоветѣ му. Постанови се сѫщо, прѣдседатель на събора да остане пакъ Ловчански Иларионъ.

До 23 февруария, както казахме, заседанията на събора бѣха приготовителни. Прѣдъ заседанието на 23. февруария, което бѣше първо негово редовно, се извърши водосветъ отъ Ловчански Илариона съ участие на свещеницитѣ и дияконитѣ на българската цръква. Слѣдъ водосвета този подирниятъ отвори заседанието съ кратка рѣчь. Послѣ говориха по-надълго д-ръ Чомаковъ, Крьстьовичъ и Иларионъ Макариополски. Тѣхнитѣ рѣчи служеха като въведение въ занятията на събора. Д-ръ Чомаковъ изложи въ рѣчьта си историята на цръковния въпросъ и спомена, че прѣдставителитѣ на народа, които сѫ работили до сега по тоя въпросъ, сѫ имали всѣкога прѣдъ видъ: 1) да пазятъ праотеческата вѣра и цѣлокупностьта на народа и 2) да бѫдатъ вѣрни на императорското правителство, че тѣ никога не сѫ се водили отъ интересъ и честолюбие и че всѣкога сѫ имали прѣдъ очи общото добро и народниятъ интересъ. Кръстьовичъ говори за произхода на българския въпросъ въ свръзка съ постѫпкитѣ и стремленията на патриаршията, за неговото развитие въ подирното десетилѣтие и за трудноститѣ, които сѫ имали да наддѣлявать народнитѣ дѣйци. Иларионъ Макариополски разказа живота и дѣятелностьта си отъ самото начало на пораждането на въпроса за освобождението ни отъ гръцката патриаршия, като спомена за всички пó-главни събития, които ознаменуваха негова ходъ въ началото на шейсетитѣ години и въ които той игра първата рола на народенъ пастирь и ревнитель за народнитѣ права.

Слѣдъ тия рѣчи прѣдставительтъ Христо Стояновъ, проникнатъ отъ съзнание на голѣмото добро, направено на народа отъ всички народни дѣйци, прѣдложи на своитѣ събратия да имъ се изкаже отъ името на всички сьотечественици глѫбока признателность. Това прѣдложение се прие единодушно отъ всички прѣдставители съ шумно и дълго рѫкоплескание. Въ това се ограничи първото редовно заседание на събора. Обсѫжданьето на устава се почна въ слѣдното заседание и трая до 14 май. Членоветѣ отъ уставопроекта, върху които разискванието се най-много продължи, бѣха: третиятъ членъ, въ който е речено, че екзархията се управлява отъ св. синодъ, и членоветѣ относително начина на избора на архиереитѣ и на екзарха. Повечето отъ прѣдставителитѣ настояваха, да се даде на мирския елементъ пó-голѣмо участие въ дѣлата на управлението, отколкото това е възможно по правилата и обичаитѣ, които се пазятъ въ православната църква. При разискваньето напримѣръ на 3 членъ тѣ ис-

каха да се каже, че екзархията се управлява не само отъ св. синодъ, но и отъ смѣсения съвѣтъ. Трѣбало на дълго да имъ се разправя, че за екзархията, като духовно учреждение, не може да се каже, че тя се управя отъ св. синодъ и отъ смѣсения съвѣтъ, толкозъ повече, те тя е означена като духовно учреждение и въ самия султански фирманъ, и че за нейнитѣ недуховни дѣла се учреждава особенъ, а именно смѣсенъ съвѣтъ. Относително избора на архиереитѣ и екзарха болшинството отъ членоветѣ на събора искаше, тѣ да се избиратъ направо отъ народа. Дълги и прѣдълги прѣпирни сѫ ставали по този прѣдметъ. Кръстьовичъ съ помощьта на нѣкои отъ архиереитѣ е много пѫти защищавалъ реда, показанъ за тоя изборъ въ изработения отъ него уставопроектъ. Той е разправялъ, че исканьето да се избиратъ владицитѣ и самиятъ екзархъ направо отъ народа е несъгласно съ постановенията на съборитѣ, че то не може подъ никой начинъ да се допусне въ българската църква, ако тя иска да остане свързана съ другитѣ православни църкви и да не навлѣче върху си нареканието, че отстѫпя отъ обичаитѣ на православието. Най-послѣ прѣдставителитѣ сѫ били принудени отъ тия обяснения да се съгласѭтъ съ постановенията на уставопроекта за избора на архиереитѣ и екзарха съ малки нѣкои измѣнения относително кандидатитѣ за архиерейски и екзархийски санъ, отъ които окончателно се избира архиереятъ или екзархътъ. Да се даде на мирския елементъ по-голѣмо участие въ дѣлата на екзархията и особно да се прѣдостави на народа да избира архиереитѣ си и екзарха искаха главно по-развититѣ измежду прѣдставителитѣ, каквито бѣха учителитѣ. Тия людие настояваха на своето исканье не само отъ желание да се избѣгнатъ злоупотрѣбенията, които е правила гръцката патриаршия при избора на владицитѣ, но главно отъ неразбиранье църковния редъ и нуждата, да не се правятъ нововъведения въ ново нарежданата българска църква.

Относително избора на първия български екзархъ съборътъ постанови, да сѫ кандидати за екзаршески санъ всички архиереи, членове на приврѣменния смѣсенъ съвѣтъ, едно че тѣ бѣха токоречи едничкитѣ български архиереи, а друго да се почетѫтъ трудоветѣ, постоянството и страданията имъ за добиванье църковното българско самоуправление. Пловдивски Паисий обаче не прие да стои въ числото на тия кандидати и моли събора, да го не туря въ списъка имъ, защото не щѣлъ, да помисли нѣкой, че той е пригърналъ българското дѣло за достиганье почести. Съборътъ обаче отфърли молбата му и му изрази благодарностьта на народа за

постоянството и самоотвърженнието, съ което е бранилъ правата му, потъпкани отъ цариградската патриаршия.

Нѣщо, за което не сѫ могли да се съгласятъ членоветѣ на събора и за което сѫ се водили таложде дълги дебати, е билъ и въпросътъ, за колко врѣме да се избира екзархътъ, за единъ ли извѣстенъ периодъ, или до животъ. Членоветѣ, които не обичаха много да се стѣсняватъ отъ приетитѣ въ православната църква наредби, между които е стоялъ Д-ръ Чомаковъ, сѫ били за периодичностьта или мѣняемостьта на екзарха. Кръстьовичъ много се старалъ да убѣди събора, че екзархътъ не трѣба да се избира, както прѣдседательтъ на една република, за извѣстенъ периодъ, защото това е противно на обичаитѣ, които се пазятъ въ православната църква, но не успѣлъ. Нѣкои отъ владицитѣ, които трѣбаше да оборватъ всѣко нововъведение въ българската църква за избѣгванье поне нарекания отъ гърцитѣ, по свои лични смѣтки таложде не поддържали неговото мнѣние. Само Иларионъ Макариополски и Антимъ Видински се обявили рѣшително за пожизненостьта на екзарха. Другитѣ казали, че ако периодичностьта не е съгласна съ църковнитѣ обичаи и прѣдания, тя не е пъкъ и запрѣтена отъ тѣхъ. Дългата прѣпирня се свършила съ гласуванье, при което отъ 43 души 28 се изказали противъ пожизненостьта, и 15 противъ периодичностьта, поради което въ устава за избора на екзарха се прибавило: „екзархътъ ще се назначава всѣкога само за четири години". При подписваньето обаче на устава, само Кръстьовичъ, Д. Тодоровъ и Н. Михайловски сѫ забѣлѣжили до подписитѣ си, че сѫ противъ периодичностьта на избора. Всички други членове на събора, било архиереи, било свещеници и миряни, подписали изработения уставъ безъ всѣка забѣлѣжка.

Едно отъ подобренията, които се съдържатъ въ устава на българската екзархия, е опрѣдѣлението заплати на архиереитѣ, на екзарха и на членоветѣ на свѣтския съвѣтъ при екзарха. При разискванието на въпроса за заплатитѣ на архиереитѣ, членоветѣ на св. синодъ настояли, да се не казва архиерейска заплата, а да се дума дажба за архиереитѣ. Слѣдъ опрѣдѣлението дажбитѣ, които всѣка епархия ще дава за архиерея си, опрѣдѣлили се още дажби за екзарха и за нуждитѣ на епархиитѣ и на екзархията. За избѣгванье нередовности и злоупотрѣбения, въ устава сѫщо били означени правата на владицитѣ при извършанье свещенодѣйствия и трѣби по молба на християнитѣ. Прѣмислилъ се още и прѣд-

въ гѣлъ начинъ за поддържанье на училищата въ всѣка епархия, а така и за основаването на една богословска и едно друго висше училище.

Народниятъ съборъ гласувалъ при окончанието занятията на владицитѣ и парични награди за нѣкои владици, които сѫ жертвували личното си спокойствие и [illegible] въ борбата за правата на народа, а именно по сто хиляди гроша за Македонополски Илариона, за Пловдивски Панарета и за Пловдивски Паисия и до 50 хиляди за Видински Антима, а за Ловчански Илариона се реши, че ще му се даде нѣкоя друга непарична награда.

Уставътъ на българската екзархия макаръ въ основата си и да е написанъ по устава на патриаршията, но въ него има много прибавки, които ги нѣма въ подлинния. Тѣзи допълнения, които сѫ се вмъкнали още въ уставопроекта, прѣдложенъ за разискване въ народния съборъ, прѣдставлятъ напрѣднечавия духъ на организаторитѣ на българското църковно самоуправление и турятъ устава на екзархията несравнено по-горѣ отъ новоизработения по прѣдписание на хати-хумаюна отъ 1856. год. уставъ на така наречената арменска патриаршия. Истина, че уставътъ на арменската патриаршия, който се приготви сѫщо съобразно съ прѣдписанията на речения хати-хумаюнъ, стои по свободолюбивата и прѣвъзходна нареда, която е начърталъ, по-горѣ и отъ устава на новосъздадената българска екзархия, но причината на това прѣвъзходство лежи главно въ обстоятелството, че арменцитѣ, които въ онова врѣме бѣха добрѣ видѣни отъ султановото правителство и не подлежаха на подозрѣние, нѣмаха причини да се стѣсняватъ въ дѣйствията и стремленията си при организацията на общината си, както българитѣ.

Разискването на устава се свърши на 14. май, слѣдъ което той биде даденъ да се прѣвожда на турски, на който езикъ трѣбаше да се поднесе на Портата за утвърдение. По мисъльта на народнитѣ прѣдставители тѣмъ трѣбаше сега да изберѫтъ още и екзарха и да се разотидатъ. Но кога да пристѫпятъ къмъ тоя изборъ? Прѣди да се одобри отъ правителството уставътъ, или слѣдъ одобрението му? Въ разискването на този въпросъ прѣдставителскиятъ съборъ рѣши, да се извѣсти правителството съ едно прошение, че уставътъ е вече свършенъ и се прѣважда на турски, за да се подложи на неговото одобрение, и въ сѫщото врѣме да му се поиска позволение за избиранье екзархъ, докѣ още не сѫ се разотишли прѣдставителитѣ. Такова прошение се скоро написа и

се занесе на Портата отъ една избрана за това отъ събора депутация. Везирътъ, като прочелъ прошението, отговорилъ на депутацията, че той ще подложи нейното искание на обсъжданье въ министерския съвѣтъ, че въ всѣки случай е потрѣбно да му се прѣдстави текстътъ на устава. Прѣдставителитѣ, слѣдъ като чакаха повече отъ единъ мѣсецъ разрѣшението на правителството за изборъ на екзархъ, пристѫпиха до разискванье въпроса, трѣба ли още да чакатъ, или да прѣкѫснатъ заседанията си и да се разотидатъ. Частнитѣ работи на нѣкои отъ тѣхъ и оскуднитѣ срѣдства на други за живѣнье въ Цариградъ имъ отнимаха охотата да чакатъ още неопрѣдѣлено врѣме това разрѣшение и на 24. юния тѣ рѣшиха, народниятъ съборъ да прѣкѫсне приврѣменно заседанията си и които отъ прѣдставителитѣ желаятъ, могатъ да си отидатъ, които пъкъ не щѫтъ да си ходятъ, ще посѣщаватъ заседанията на приврѣменния съвѣтъ и ще си даватъ мнѣнието по въпроситѣ, които се разискватъ въ него. Такова рѣшение тѣ взеха въ заседанието си отъ 24. юлия, което държаха на откритъ въздухъ въ градината на екзархийския домъ и слѣдъ което се фотографираха.[1])

Прѣдставителитѣ като искаха, прѣди да се разотидатъ, да турятъ и вѣнецъ на работата си съ избиранието екзарха, далечъ не мислѣха, че догдѣ се позволи това избиранье, имаше да измине цѣла година още, и прѣди всичко, да стане промѣнение на правителството. Великиятъ везиръ, Аали паша, нарочно избѣгваше да даде това позволение, защото желаеше да стане прѣдварително нѣкое споразумѣние между великата наречена църква и българитѣ относително точкитѣ отъ фирмана, които патриархътъ не приимаше. Съ тая цѣль той бѣше наредилъ още прѣзъ мѣсецъ мартъ, когато дошлитѣ прѣдставители бѣха щомъ почнали разглежданьето на устава, една комисия отъ двама българи и двама гърци, която да се помѫчи да намѣри нѣкой начинъ за съглашение помежду двѣтѣ страни и така да почне да се нарежда екзархията, безъ роптание и недоволство отъ страна на патриаршията. Лицата, както отъ гърцитѣ, така и отъ българитѣ, които влизаха въ тая комисия, бѣха сѫщитѣ ония лица, съ които си служеше Аали паша прѣди да се издаде фирманътъ за екзархията, т. е. Александъръ Каратеодори и Христаки Зографосъ отъ гърцитѣ, и Гаврилъ Кръстьовичъ и Иванчо Пенчовичъ отъ българитѣ. За да порѫча на тия лица, да се помѫчатъ отново за едно споразумѣние между патриаршията и българитѣ,

[1]) Вж. въ списанието *Библиотека*, „първий българский народенъ съборъ — материяли за историята“. Книжка VII, VIII, X, XI, година втора.

великиятъ везиръ вѣроятно се е побудилъ таковде и отъ мнѣнието, което изказа св. руски синодъ въ втория си отговоръ върху искането на патриарха да се свика вселенски съборъ. Този отговоръ, датиранъ отъ 2. мартъ, бѣше вече пристигналъ въ Цариградъ. Той, както ще видимъ по́-долу, одобряваше всичкото съдържание на фирмана отъ гледна точка на църковнитѣ канони, но осѫждаше начинътъ на Портата да рѣши въпроса съ единъ свой фирманъ, издаденъ безъ съгласието на патриарха. Отреденитѣ лица се събирали и разговаряли помежду си за прѣдмета много тайно. Но вѣстницитѣ не се забавиха да подушатъ съставянието на такава една комисия. Слухътъ за нея дойде и до ушитѣ на прѣдставителитѣ, и тѣ въ заседанието си отъ 23. мартъ отворили рѣчь за нея, като поискали отъ Кръстьовича да каже, сѫществува ли такава комисия или не сѫществува. Кръстьовичъ, който бѣше задълженъ да крие, че има наредени отъ везира людие, да се помѫчатъ за изравнение разногласията между патриаршията и българитѣ, се намѣрилъ въ нѣкое затруднение отъ това запитвание. Той отговорилъ на него най-напрѣдъ непълно и съ нѣкои прѣмълчавания. „И азъ чухъ, казалъ той, че вѣстницитѣ, а именно Леванъ Хералдъ, писали, че се съставила ужъ една комисия за българския въпросъ. Не знамъ, да ли други се смути толкова, колкото азъ. Българскиятъ въпросъ нѣма потрѣба отъ комисия. Реченниятъ вѣстникъ е чулъ нѣщо, но бѫдете увѣрени, че нищо не сѫществува. Сѫществува само това, че има единъ фирманъ, който е рѣшилъ окончателно българския въпросъ, и има единъ патрикъ, който не признава тоя фирманъ и който, като живѣе въ сѫщото царство, въ което и ние, иска отъ правителството или да му позволи да свика вселенски съборъ, или да му приеме оставката. Колкото до вселенския съборъ, царското правителство нѣма никога да позволи, защото нѣма нужда; а за оставката на патриарха, на правителството не се ще тово така изведнѫжъ да я приеме. Затова помисли да направи единъ опитъ да се съберѫтъ двама трима приятели, които като размѣнятъ мнѣнията си, да видятъ, може ли да се намѣри нѣкое срѣдство за удовлетворение на патрика. Отъ това никакъ нѣма да се повреди българскиятъ въпросъ, или по́-добрѣ въпроси български вече нѣма. Има българска православна църква, която е нужно да се признае и отъ другитѣ православни църкви. Азъ се зарадвахъ, че единъ садразаминъ е взелъ инициятивата за християнско споразумѣние, защото нашето положение ще бѫде затруднително. Трѣба най-послѣ нашата църква да се признае и отъ другитѣ църкви, като тѣхна

сестра. Ако стане това, нашата работа е увѣковѣчена. Ние скоро ще изберемъ екзархъ, но понеже споредъ фирмана този екзархъ трѣбва да се одобри и отъ патрика, ние ще се намѣримъ въ затруднително положение, ако не помислимъ съ врѣме за това. Правителството желае не да ни повреди, а да ни оздрави. Опрѣдѣленитѣ лица не за една комисия, както се раздаде слухъ, но за едно приятелско събиранье, ще разгледаме, по кой начинъ би могли да накараме патрика да ни признае. Работитѣ, които ще разгледаме, не сж никакъ врѣдителни. Едно отъ исканията на патрика е, епархиитѣ да сж опрѣдѣлени, сирѣчъ десетиятъ членъ да се опрѣдѣли. Но за тоя въпросъ ние нѣма да говоримъ нищо, защото за него патрикътъ не може да иска събирането на вселенски съборъ. Ето що сжществува. Ето изясненията, които мога да ви дамъ".

Тия разяснения на Кръстьовича не се показали удовлетворителни на доктора Чомаковъ, и той казалъ: „всички благодаримъ на г. Кръстьовича за изясненията, които ни даде; но азъ чухъ, че тая комисия щѣла да се занимае съ Пловдивъ, и бихъ попиталъ, да ли ще можете да го защитите, защото и лани въ една комисия този градъ остана раздѣленъ на двѣ части". Гаврилъ Кръстьовичъ отговорилъ: „казахъ, че въ подробности не мога да влазямъ, но ще ви кажа, че отъ тия работи, които ще разгледаме, едната е тая. Патрикътъ привожда единъ канонъ, който казва, че двама епископи не могатъ да сжществуватъ едноврѣменно въ единъ и сжщи градъ. Този канонъ обаче не може да се приложи тука. Както и да е, бждете увѣрени, че ако има българи, които да искатъ да се защити народниятъ интересъ, то съмъ и азъ отъ тѣхъ".

На забѣлѣжванието на Георгия Груевъ, прѣдставитель отъ Пловдивъ, че съборътъ ако и да е благодаренъ отъ разясненията на Кръстьовича, не трѣбва да забравя, че комисия сжществува, Кръстьовичъ повторно отрекълъ сжществуваньето на комисията. „Комисия нѣма, казалъ той. Азъ протестувамъ противъ тая дума". Груевъ забѣлѣжилъ, че прѣдставителитѣ не могатъ, разумѣва се, да забранжтъ да става комисия или една приятелска срѣща за спогодба на двѣтѣ страни; но тѣ трѣбва да запазятъ правото си. Понеже, прибавилъ той, спогодбата не може да стане безъ взаимни отстжпки и слѣдователно безъ отстжпки и отъ българска страна, то трѣбва да стане постжпка прѣдъ правителството за запазванье правата, дадени на българския народъ съ фирмана.

Да не се обезкуражава и смущава народътъ съ пръсканитѣ слухове, че се съставила комисия за измѣнение на фирмана въ

полза ни патриаршията, съборътъ въ сѫщия день поржчалъ на главния си писарь да обнародва отъ негово име, че тия слухове сѫ лъжовни, и че ако нѣкои частни лица, безъ знанието на събора, правятъ опитвания за примирение на двѣтѣ страни, това не ще рече, че има да се нащърби съ нѣщо фирманътъ.

Но мълвата за сѫществуваньето на комисия по българския въпросъ не само не прѣстаяше, но напротивъ се увеличваше. Хвана да се говори дори, че тая комисия прѣдставила на правителството своитѣ заключения за измѣнението на фирмана, които удовлетворявали патриарха. Поради това въ събора наскоро се отворила пакъ рѣчь за речената комисия, и този пѫть прѣдставителитѣ вече направо натяквали на Кръстьовича и на хаджи Иванча Пенчовичъ, че се съгласили да се измѣни фирманътъ въ ущърбъ на българитѣ. За да се защити противъ тѣзи обвинения, Кръстьовичъ изрекълъ слѣдното: „азъ казахъ всичко, но ето пакъ ще повторя, като го желаете. Когато се срѣщнахме най-напрѣдъ съ двамата гърци, ние казахме, че сме отишли по заповѣдь на негово височество, великия везиръ. Сѫщото ни казаха и тѣ. Имахме да разгледаме три работи. Първата бѣше за споменуваньето името на патрика отъ всички епархийски митрополити, което двѣтѣ гръцки лица ни убѣждаваха да приемемъ, защото това желание на патрика се намѣрвало и въ рапорта му до правителството, подаденъ прѣди излазяньето на фирмана. Ние отговорихме, че не можемъ да приемемъ това, защото митрополититѣ, споредъ църковнитѣ канони, трѣба да споменуватъ всѣкога името на оногова, който ги е рѫкоположилъ. На това тѣ отговориха, че патрикътъ така желае, а ние възразихме, че не е наша работа да знаемъ, какво желае патрикътъ, а що е каноническо и съгласно съ духа на фирмана. Тогава тѣ ни казаха, че ако митрополититѣ се наричатъ епископи, тогава работата се улеснява. На това отговорихме, че патрикътъ може да ги нарича както иска; всичкитѣ архиереи, споредъ канонитѣ, сѫ епископи, дори и сѫщиятъ патрикъ, но ние ще си ги наричаме митрополити. Отговорътъ имъ бѣше, че въ всѣки случай патрикътъ трѣба да издаде единъ актъ, съ който да унищожи митрополитството имъ. Това ние не приехме. Приложихме, че за митрополитъ, който нѣма подъ себе си епископи, този титулъ е почетенъ. При все това, понеже отъ толкова врѣме нашитѣ митрополити сѫ носили това название, ние искаме да си остане то и занапрѣдъ.

„Втората работа, която разгледахме, бѣше въпросътъ за Пловдивъ. Въ фирмана е рѣшено, че енорията св. Богородица ще остане

на българската екзархия. Това патрикътъ не приима, защото споредъ църковнитѣ канони не могатъ да бждатъ двама епископи въ една епархия. Такива канони наистина сжществуватъ; но ние възразихме, че самиятъ патрикъ приима двама епископи въ една епархия, защото раздѣля самата епархия. Тѣ казаха, че Пловдивъ билъ вече не епархия, а градъ; а ние отговорихме, че патрикътъ както намѣри срѣдство да раздѣля епархиитѣ, така може да намѣри срѣдство и за раздѣлянието на единъ градъ. Най-послѣ тѣ прѣдложиха да се нарече църквата св. Богородица метохъ на екзархията, но ние не се съгласихме, защото съ това цѣльта имъ бѣше да отнематъ енорията на въпросната църква. И така не можехме да се съгласимъ и върху втория въпросъ.

„Третята работа. Въ фирмана не се казва, кой ще прави такрира за назначението на екзарха отъ правителството. Тѣ казаха, че споредъ бѣлѣжкитѣ, които билъ направилъ патрикътъ върху изложението на комисията, прѣди да се издаде фирманътъ, този такриръ трѣбало да се дава отъ патриаршията. Това ние не приехме, най-напрѣдъ безъ да кажемъ нѣкоя причина. Отпослѣ обаче дадохме за причина, че ако това стане, назначението на нашия екзархъ ще зависи отъ добрата воля на патрика. Прибавихме при това, че патрикътъ може, ако иска, и той да дава такриръ, но това негово право не може да отнима правото на св. български синодъ да подава такрира си и правителството по него да назначава екзарха.

„Ето върху какво се разговаряхме. Въ нищо обаче не можахме да се съгласимъ. Съобщихме това на негово височество Аали паша, който не знаемъ сега, какво ще прави“.

Но и тия разяснения не успокоиха прѣдставителитѣ. Нашитѣ съотечественици по онова врѣме изобщо бѣха твърдѣ наклонни да подозиратъ прѣдателство и измѣна, кога видѣха, че нѣкой отъ попървитѣ ни людие се сношава съ патриаршията и нейнитѣ прѣдставители. Тѣ мислѣха, че нашитѣ първенци или ще бждатъ излъгани отъ гърцитѣ, както е ставало сегизъ тогизъ, или съзнателно ще продадѫтъ на патриаршията правата и интереситѣ на народа за своя собствена облага, нѣщо, което сжщо не е безъ примѣръ въ българската история. Този сжщи духъ на подозрѣние владѣеше и между прѣдставителитѣ, които разглеждаха устава. За това тѣ рѣшиха да направятъ на всѣки случай онова, което имъ бѣ възможно, за прѣдпазванье народнитѣ интереси при новитѣ опитвания за спогодба съ патриаршията, които се правѣха по желанието на Портата отъ двама българи и двама гърци, толкозъ повече, че единъ отъ

двата български вѣстници, които се издаваха тогава въ Цариградъ, а именно „Македония“, по тази или онази причина непрѣстайно разпаляше тѣхното подозрѣние. Но какво друго тѣ можеха да направятъ, ако не да заявятъ прѣдъ правителството желанието на народа, да се не нарушаватъ въ полза на патриаршията правата, които му дава фирманътъ? Тѣ рѣшиха прочее да подадатъ едно прошение до садразама, съ което, като му изкажатъ своитѣ страхувания отъ слуховетѣ за срѣщата на двама българи съ двама гърци съ цѣль, да се разискатъ нѣкои точки отъ фирмана, които патриархътъ считалъ за противуканонически, да го помолятъ, да не допусне да се отнеме нѣкоя отъ правдинитѣ, съ които е благоволилъ негово величество да ощастливи българския народъ. Такова едно прошение се написа и се занесе наскоро, а именно на 11. априлия, на великия везиръ отъ нѣколко души, членове на събора, между които бѣха и владицитѣ Пловдивски Панаретъ и Видински Антимъ. „Ние не знаемъ, казваха въ това прошение прѣдставителитѣ, като какво може да има основно въ тия слухове, но обичаме да вѣрваме, увѣрени сме дори, че царското правителство, естественъ хранитель на законно даденитѣ на нашия народъ църковни правдини, не ще се никога рѣши да положи на разискванье единъ актъ отъ една такава голѣма важность, каквато има царскиятъ фирманъ, и че днесъ, когато прѣдлежи не вече да се рѣши българскиятъ въпросъ, окончателно рѣшенъ прѣдъ цѣлия свѣтъ съ този фирманъ, но да приспособимъ въ нашата екзархия плодороднитѣ принципи на този актъ съ единъ уставъ, основанъ възъ канонитѣ на нашата православна църква, всѣко споразумѣние, което би имало за цѣль да прѣиначи въ каквото и да е фирмана, ще се счита като нарушение на единъ основенъ царски законъ, което отъ наша страна не можемъ никога да приемемъ. Както вече казахме въ единъ прѣдварителенъ рапортъ, българитѣ не сѫ се отказали да се споразумѣятъ съ негово светѣйшество, цариградския патриархъ, за нѣкои подробности, които самиятъ фирманъ прѣдвижда. Но никакъ не е съобразно, мислимъ, съ правдата, да се полага на разискванье съдържанието на единъ фирманъ, на който противната страна не признава никаква стойность. Ние сме били и сме всѣкога готови да се споразумѣемъ съ негово светѣйшество патриарха за реченитѣ подробности, но тогава само, когато той склони да признае царския фирманъ, който за насъ е едничката мѣрка за поведение въ църковнитѣ наши работи“.

Аали паша приелъ благосклонно депутацията на събора, която му занесла това прошение, и съ разясненията, които ѝ далъ относително срѣщата на двама българи и двама гърци за разговоръ по съдържанието на фирмана, ги успокоилъ.

Въ първото слѣдъ това заседание на събора прѣдставителитѣ поискали отъ депутацията да имъ разкаже, какъ се е отнесълъ везирътъ къмъ тѣхната постѫпка и какъвъ е билъ нейниятъ резултатъ. Митрополитъ Панаретъ, като глава на депутацията, отговорилъ на това запитванье както слѣдва:

„Ние подадохме прошението на негово височество, който разгледа най-напрѣдъ печатитѣ и послѣ го прочете внимателно. Слѣдъ това ни каза: „добрѣ бѣше да не се смущавате отъ външни слу-„хове и отъ онова, което пишатъ вѣстницитѣ. Наистина, правител-„ството пожела чрѣзъ нѣкои лица да си разясни нѣкои въпроси, „но това не ви се налага официялно. Бѫдете увѣрени, че фир-„манътъ, като царски актъ, никога не ще се наруши. На това ни-„кога не ще се съгласи правителството, защото това би било до-„качение на авторитета му“. Отъ наша страна ние отговорихме, че патриархътъ, като постоянствува и иска той да дава такрира и да получава берата за български екзархъ, значи, че той ще има право да се смѣсва въ нашата екзархия, което е противно на фирмана. Нашиятъ народъ много е губилъ отъ това, дѣто патриаршията го е прѣдставяла прѣдъ правителството. Нѣма съмнѣние, че той ще страда и ще губи и занапрѣдъ, ако продължава пакъ тя да го прѣдставя, и за това и клирътъ, и народнитѣ прѣдставители молятъ, това право да се остави на св. български синодъ, той чрѣзъ такриръ да иска берата на екзарха. Инакъ патриаршията всѣкога ще бѫде, както и по́-напрѣдъ, посрѣдникъ между българския народъ и правителството. Великиятъ везиръ отговори, че въ фирмана не е казано, кой ще дава такрира и кой ще получава берата на екзарха, на което ние казахме, че при всичко че то не е прѣдвидѣно въ фирмана, ние молимъ това благодѣяние намъ да се направи. Освѣнъ това, прибавихме ние, патриархътъ иска, българскитѣ митрополити да споменуватъ неговото име въ службата. Това споменуванье дава каноническо право на патриарха да рѫкополага нашитѣ владици, а това значи, че българската църква се подчинява пакъ нему и остая безсилна. Везирътъ отговори: „Що да правимъ? Знаете, че патриархътъ се противи и иска да свика вселенски съборъ. За това именно правителството е всѣкога желало да се разрѣши въпросътъ окончателно и съ волята на патриарха. Азъ не съмъ компетентенъ

въ такива църковни работи. Вие знаете, че въ фирмана не е споменато, кого ще споменувать българскитѣ владици“. На това ние възразихме слѣдното: „Слѣдъ нарежданьето на нашата църква ние мислимъ за каноническитѣ въпроси да се опредѣлѫтъ двоица владици отъ екзархията и двоица отъ патриаршията, и тѣ да размислятъ и да дойдатъ до едно споразумѣние“. — Добрѣ, но патриархътъ казва, че вашитѣ владици сѫ извържени, и той не приима да третира съ тѣхъ, каза Аали паша. — Слѣдъ нарежданье на екзархията ще се съберемъ и ще видимъ, прави ли сѫ тия извържения, или не, отговорихме ние. Послѣ прибавихме: „Ваше височество, и отъ историята знаете, и практиката ви е научила, че всѣкога, когато се е отдѣляла една църква отъ друга, отначало не сѫ се съгласявали, но слѣдъ години сѫ дохождали до едно споразумѣние. За примѣръ имаме гръцката църква въ Елада. Когато се отдѣли тя, цариградската патриаршия се противи цѣли трийсетъ години, но послѣ дойдоха до едно съгласие“. — Не мислете, че вашата църква е както другитѣ. Тѣ сѫ съвършено независими, а вашата е зависима, каза Аали паша. — За тая зависимость ние знаемъ само единъ знакъ, то е да се подтвърдява духовно екзархътъ ни отъ патриарха, отговорихме ние. Послѣ му се помолихме да ни има и занапрѣдъ подъ защитата си, както ни е ималъ и до сега, и си излѣзохме“.

На 25. априлъ Аали паша викалъ въ дома си на Бебекъ двамата гърци и двамата българи, на които бѣше порѫчалъ да разгледатъ точкитѣ отъ фирмана, съ които патриархътъ се не съгласяваше, и ги попиталъ, до какво сѫ дошли въ своитѣ разговори. Тѣ му разказали своето разногласие относително споменуваньето името на патриарха отъ българскитѣ митрополити — едничкото нѣщо, което допирало до църковнитѣ канони. Везирътъ, като чулъ еднитѣ и другитѣ, намѣрилъ, че българитѣ иматъ право, и пакъ повторилъ да каже, че желанието на правителството е, българскиятъ въпросъ да се свърши. Двамата гърци се задължили да съобщѫтъ това на патриарха.[1])

Аали паша се е изказалъ въ полза на българитѣ толкозъ по-свободно, че вече знаеше, че и св. руски синодъ въ отговора си върху патриаршеското послание казва, че българското искание да се поменува само отъ екзарха името на патриарха не е противно на канонитѣ.

---

[1]) Вѣстн. *Право*, бр. 7, 8 и 10 отъ 1871 година. Вѣстн. ***Македония***, бройове 12, 13, 14 и 15 отъ сѫщата година. Вж. сѫщо: Първий български народенъ съборъ — материали за историята — въ Библиотека, кн. XI, 1896. година.

Читательтъ видѣ по-горѣ, какви писма се размѣниха между патриарха и великия везиръ, Аали паша, слѣдъ издаваньето на фирмана и какъ негово светѣйшество изтъкваше въ неговитѣ обръщания до везира, че фирманътъ съдържа нѣща противоканонически, че е необходимо за рѣшението на този въпросъ да се събере вселенски съборъ и че въ случай че правителството не ще да позволи свикваньето на такъвъ съборъ, той, патриархътъ, моли да му се приеме оставката.

Слѣдъ писмото си до Аали паша отъ 5. септемврия 1870. патриархътъ, като бѣше увѣренъ, че мнозинството на самостоятелнитѣ църкви, което правѣха гръцкитѣ църкви, ще сподѣля напълно и занапрѣдъ неговитѣ пристрастни възгледи по българския въпросъ и като мислѣше, че това едномислие и постоянство ще повлияе негли и върху руската църква, намисли да се обърне отново до всички самоуправлявани православни църкви съ оплакванье и молба да го подкрѣпѭтъ въ мнѣнието му по исканията на българитѣ. На 30. септемврия той изпрати до тия църкви второ окрѫжно послание, въ което като имъ припомняше посланието си отъ декемврия 1868, излагаше всичко, щото е станало отъ тогава по българския въпросъ, било отъ страна на правителството, било отъ страна на патриаршията и на българитѣ. Той приложи при това послание 1) окрѫжнитѣ си послания до подчиненитѣ нему митрополити, каквито е изпращалъ по българския въпросъ слѣдъ декемврия 1868, 2) нѣкои отъ окрѫжнитѣ на българскитѣ прѣдставители и архиереи до своитѣ сънотечественици, изпратени слѣдъ тая дата, 3) писмената оставка, която четирмата отъ българскитѣ архиереи подадоха на патриарха, както и отговорътъ върху нея отъ страна на подирния, 4) султанския фирманъ, 5) такриритѣ патриаршески до портата, въ които се възразяваше противъ фирмана, и отговоритѣ върху тѣхъ на подирната. Всички тѣзи окрѫжни писма и други документи патриархътъ изпращаше, за да оправдае и подкрѣпи своитѣ извѣстни вече на читателя възгледи по дѣлото. Въ посланието си отъ 30. септемврия той не канѣше вече църквитѣ да се съгласѭтъ именно за свикванье вселенски съборъ, но отъ всичко, щото се говорѣше въ него, се изтъкваше необходимостьта според неговото мнѣние на такъвъ съборъ. Въ заключение той ги просто молѣше, като прочетѫтъ внимателно както посланието му, така и документитѣ, които изобличаватъ противуканоническия и пагубенъ за православието духъ на „българизма" и особенно султанския фирманъ, да му кажатъ, мисли ли и говори ли той истинно и справедливо по духа на еван-

гелието и на светитѣ вселенски събори. Той знаеше вече разположението и мислитѣ на петьтѣ самостоятелни грѫцки цѫркви, и бѣше увѣренъ, както казахме пó-горѣ, че за каквото и да ги покани така нареченаta велика цѫрква, т. е. цариградската патриаршия, тѣ нѣма да се отдѣлѭтъ отъ нея и охотно ще я послушатъ за всичко. Цѣльта на новото му обрѫщанье къмъ цѫрквитѣ бѣше да побуди и руската цѫрква да се съгласи съ неговитѣ възгледи, защото православието има най-много послѣдователи въ Русия и тамъ то цъвти пó-много отъ всѣкѫдѣ; тамъ се изучва основателно и прилага къмъ живота богословската наука, и отъ Русия, като държава мощна и като страна съ многобройно православно население, зависѣше най-много да се даде това или онова насочванье и рѣшение на българскитѣ искания.

Отъ българска страна не се остави безъ внимание и това послание на цариградския патриархъ до цѫрквитѣ, както и пò-напрѣжното му. Светиятъ синодъ на българската цѫрква изпрати на 8. януария до тѣхъ своитѣ възражения противъ безосновнитѣ и пристрастни твърдения на реченото послание. Прѣосвещенитѣ български архиереи заявяватъ най-напрѣдъ въ посланието си, че ако и да сѫ приели съ радость султанския фирманъ за учреждението на екзархията, се въздържали обаче да го приложатъ във всичко на дѣло, макаръ той и да не съдържа нищо противъ цѫрковнитѣ канони. Тѣ се ограничили, казватъ, на първо врѣме да изработятъ уставъ за управлението на цѫрквата си, съ цѣль да прѣдставятъ този уставъ и на всеобщата цѫрква и съ нейното одобрение да пристѫпятъ и до избора на екзархъ, като сѫ правили въ сѫщото врѣме и опитвания за примирение съ патриарха. Българскитѣ архиереи опровъргаватъ пò-нататъкъ думитѣ на патриарха, че императорското турско правителство се самоволно вмѣсило съ издаваньето на фирмана си въ дѣла, които се отнасятъ до изключителното вѣдомство на цѫрквата, че той не приима този фирманъ, защото обнималъ разпореждания явно противни на свещенитѣ правила и на привилегиитѣ на цѫрквата. Тѣ наумяватъ онова, което казвали прѣди година на самия патриархъ, а именно че българскиятъ въпросъ, като е въпросъ просто цѫрковенъ, въ сѫщото врѣме е и въпросъ свѣтски, въпросъ граждански, който не може да се рѣши отъ едната само цѫрковна власть безъ участие на гражданската, или само отъ гражданската безъ участие на цѫрковната, и че сама цариградската цѫрква признала тържествено правото на султанското правителство, макаръ и друговѣрно, да рѣшава подобни

въпроси, когато била упразнена самостоятелността на Охридската архиепископия. Какъ прочее, думать тѣ, дързнува тая църква да осжжда намѣсата на свѣтското правителство въ българския въпросъ, кога тя и въ самото окржжно свое послание, въ което си позволява това осжжданье, казва, че „за нищо не служатъ сами по себе си привилегии и берати, закони и правила, логичность и права въ теория между невѣжествени и мятежни людие безъ правителствено съдѣйствие и принуждение, което ние знаемъ, че се простира не само върху естествения и граждански животъ, но и върху установената нравственость и вѣра на подданика?" Цариградската патриаршия не е ли постоянно искала съдѣйствието на свѣтското правителство, за да поддържа своето господство надъ българския народъ и да го притѣснява разновидно? Несъмнѣно е, че ако правителството изпълняваше желанията на цариградския патриархъ и по българския въпросъ, то щѣше да бжде въ очитѣ му не само безъ укоръ за намѣсата си, но щѣше и да се похвали отъ него. Правото на султанското правителство да рѣшава въпроси, както българскиятъ църковенъ, признава и самата велика църква, понеже тя му е прѣдставяла проектъ за рѣшение на този въпросъ. Водими отъ тия съображения, казватъ прѣосвещенитѣ български архиереи, ние съ признателность и радость посрѣщнахме фирмана, основанъ главно върху нейния проектъ. Но патриархътъ прѣдставя тая неприятна нему радость въ посланието си като нѣщо метежно, позорно, безъ да прѣмисли, че самата цариградска патриаршия се е несправедливо радвала и недостойно тържествувала, когато прѣди единъ вѣкъ е прѣмахнала съ волята на сжщото това свѣтско правителство самостоятелностьта на нашата църква. Нашето сега найгорещо желание е да се удостои екзархията ни, учредена отъ гражданската власть, також де съ одобрение и признание отъ страна на всички православни църкви. На честнитѣ прѣдстоятели на тия църкви надлежи да кажатъ, да ли наистина се налага вѣроизповѣдна нужда за свикванье вселенски съборъ по въпросъ, който безъ да досѣга нѣкоя догма, се отнася до външното управление на църковнитѣ дѣла на единъ народъ, натъкмено по свещенитѣ канони на православната църква. До сега никога вселенски съборъ не се е свиквалъ зв такъвъ въпросъ, и ние се страхуваме да не би, като негово светѣйшество упорно още настоява прѣдъ султанското правителство да му се дозволи да свика вселенски съборъ, да стане българскиятъ въпросъ пакъ причина, както прѣди десеть вѣка, на едно нежелателно раздѣление не вече между въсточната и запад-

ната църкви, но между самитѣ отдѣлни църкви, части на възточната църква. Като излагаме горнитѣ мисли въ отговоръ на патриаршето послание, думатъ най-послѣ прѣосвещенитѣ наши архиереи, ние се надѣемъ, че, ако и осѫдени отъ патриарха и негова синодъ, ще намѣримъ разпространенитѣ по вселената божии църкви готови, като изслушатъ и насъ, които говоримъ въ името на чистата вѣра на нашия благочестивъ народъ, да благословѭтъ този твърдо стоещъ въ праотеческитѣ прѣдания народъ и да осветѭтъ съ своето признаванье нашата екзархия, основана възъ законитѣ и правилата на православната църква.[1])

Отговоритѣ на гръцкитѣ църкви върху посланието на патриарха Григория отъ 30. септемврия бѣха, както и отвѣтитѣ имъ върху неговото послание отъ 16. декемврия на 1868, съвсѣмъ съгласни съ неговитѣ желания и възгледи. Той се не съмнѣваше, както казахме и по-горѣ, за тѣхното единомислие съ цариградската църква, както се не съмнѣваше и всѣки, който знаеше, че тѣхнитѣ иерарси, като гърци, не пропущаха случая да си помагатъ едни на други, за да запазятъ господството си надъ другитѣ народности въ турската империя, безъ да се срамуватъ за своето несъгласно съ вѣрата поведение.

Но отговорътъ на светѣйшия руски синодъ бѣше прѣмо противуположенъ на очакванията на наречената велика църква. Рускиятъ синодъ не само отфърляше, както и по-напрѣдъ, нуждата за свикванье вселенски съборъ, но и оправдаваше отъ гледна точка на канонитѣ сѫщитѣ ония постановения на фирмана, които цариградската патриаршия прогласи несъгласни съ тѣхъ. Този отговоръ е едно блѣскаво изобличение на несъгласнитѣ съ християнския духъ дѣйствия на гръцкитѣ иерарси. Той е доказателство, че отъ свѣта, и особно отъ църквата божия, не е исчезвало и нѣма да изчезне безпристрастието и любовьта къмъ светата правда и истина. Като такова изобличение, което е направено не поради нѣкои чужди на евангелието побуждения, а ради самитѣ тия истини, които е то осветило, той заслужва да се чете и помни отъ всѣки българинъ както въ сегашни, така и въ бѫдещи времена. Той е слѣдниятъ.

„Въ отговора върху първото послание на ваше светѣйшество (отъ 12. декемврия 1868) по гръкобългарския църковенъ въпросъ светѣйшиятъ правителствующи всеросийски синодъ, рѫководенъ едничко отъ желание за доброто на светата православна църква, както и отъ еднаква християнска любовь къмъ всички едновѣрни братия,

[1]) Това послание, слѣдъ изпращаньето му, се обнародва на български и гръцки въ отдѣлни брошури.

гърци и българи, се постара да покаже такова срѣдство за рѣшението на тоя прискърбенъ въпросъ, което споредъ крайното си разумѣние считаше за най-законно, най-вѣрно, най-надлежно и най-добро за цѣльта. За голѣма жалость обаче отъ новото послание (отъ 30 септемврия 1870) на ваше светѣйшество до насъ по сѫщия въпросъ се оказва, че нашътъ братски съвѣтъ, който бѣ прѣдложенъ съ такава искреность и доброжелателство, не е угодилъ на великата патриаршеска църква. Но какво излѣзе отъ това? Туй, че онова, което не рачи да даде на българитѣ църковната власть отъ добрата си воля, рѣши се да имъ го даде мѣстната гражданска и държавна, като посочва своята непрерѣкаема длъжность да се грижи за безопасностьта, за спокойствието на своитѣ подданици и като не намѣрила никое друго срѣдство да даде край на това вълнение на духоветѣ и на тѣзи безредия, които отъ нѣколко години вече се появяватъ въ разни мѣста на империята поради гръко-българското разногласие. Ние напълно се съгласяваме съ ваше светѣйшество, когато издигате архипастирския си гласъ противъ начина, по който дѣйствува Портата, която намисли да рѣши само съ собствения си фирманъ този въпросъ, който никакъ не може да бѫде рѣшенъ безъ най-близкото участие на църковната власть и особно безъ съдѣйствието на ваше светѣйшество, като въпросъ, който се отнася непосрѣдствено до вашия патриаршески окрѫгъ. Но отъ друга страна обявяваме съ всичката откровеность, ако и съ сърдечно съкрушение, че ние не можемъ да се съгласимъ съ мисъльта, че ужъ за рѣшението на този въпросъ е необходимо свикваньето на вселенски съборъ.

„Вселенскитѣ събори, както се разбира отъ самото тѣхно название, могатъ да се свикватъ само за дѣла, които се отнасятъ до вселенската вѣра и църква. И всичкитѣ седемъ вселенски събори, които се признаватъ отъ православнитѣ християни, сѫ били свиквани дѣйствително за дѣла отъ такъвъ родъ, а именно по поводъ на ереси, които сѫ заплашвали съ опасность самата християнска вѣра, сѫ подкопавали или сѫ извръщали основнитѣ догми на православието и сѫ вълнували малко или много всичката християнска църква. А гръко-българскиятъ въпросъ се не отнася до основанията на нашата света вѣра и не заплашва съ опасность нито една отъ нейнитѣ догми. Българитѣ нито сѫ помислили за нѣкое си измѣнение въ вѣрата и въ нейнитѣ истини. Той нито най-малко се отнася и до вселенската църква, за която е съвсѣмъ безразлично, ще ли да останатъ българитѣ въ сегашната иерархическа зави-

симость, или ще да получатъ по законенъ пжть една малка или голѣма независимость, или дори ще ли да образуватъ законно самостоятелна църковна область, стига само тѣ въ първия, втория и въ третия случай да оставатъ напълно вѣрни на православието и безпрепятствено да могатъ да се ползуватъ съ всички срѣдства къмъ прѣуспѣваньето въ вѣрата и благочестието. Този въпросъ наистина се отнася изключително до църковното управление и се касае само до мѣстната цариградска църква; поради това може и трѣба да се рѣши само отъ помѣстния неинъ съборъ съгласно съ църковнитѣ правила. Бѣше се породилъ вече единъ подобенъ въпросъ за цариградската патриаршия въ напрѣжнитѣ врѣмена, когато се отдѣляше отъ нея руската църква и послѣ когато искаше за нея си независимость църквата на гръцкото кралство. Но нито единътъ, нито другиятъ пжть въ Цариградъ не намѣриха необходимо да се свика вселенски съборъ, а рѣшиха въпроса само съ помѣстенъ съборъ. Защо да се не рѣши и сега сжщо тъй българскиятъ въпросъ? Защо сега да става обръщанье до вселенски съборъ? И ако тогава светѣйшитѣ патриарси съ своитѣ мѣстни събори сж признали за възможно да даджтъ дори пълна независимость на руската и гръцката църкви, като въ това не сж виждали нарушение на свещенитѣ правила и не сж се страхували за това отъ отвѣтственость прѣдъ православната църква, не трѣба ли да бжде сега по-възможно и по-безопасно за патриаршията да удовлетвори българитѣ, които искатъ отъ нея за себе си сравнително по-малко? Никой не отрича, че вселенскитѣ събори, като сж били свиквани за рѣшаванье важни догматически въпроси, които сж се отнасяли до вселенската църква, сж рѣшавали между друго и въпроси относително управлението и богослужението дори и на частни църкви; но отъ тука никакъ не слѣдва, че за тѣзи именно подирни въпроси сж били свиквани вселенскитѣ събори. Тъй и сега, ако нѣкои въпроси отъ вѣрата, които иматъ важность за всичката православна църква, бѣха извикали необходимостьта за съставянье вселенски съборъ, тогава безъ съмнѣние този съборъ можеше да се занимае между друго и съ рѣшението на българския въпросъ и на други подобни; но да се свика вселенски съборъ частно само за българския въпросъ, значило би да се дѣйствува безъ достатъчно основание и да се смали значението на самия вселенски съборъ.

„Но ако ние се бихме дори и съгласили съ ваше светѣйшество да признаемъ свикваньето на вселенски съборъ за необходимо и напълно законно, ние не можемъ да замълчимъ, че поне въ сегашно

врѣме свикваньето на тоя съборъ ни се прѣдставя за излишно, и дори за не безопасно. Всички частни православни църкви, прѣдставителитѣ на които би трѣбало да се явжтъ на вселенския съборъ, вече подадоха мнѣнията си за този въпросъ, и като да го прѣдрѣшиха въ своитѣ отговорни послания върху напрѣжното послание на ваше светѣйшество; и тогава като едни отъ тѣхъ, а именно Иерусалимската, Александрийската, Антиохийската и църквата на гръцкото кралство прѣмо възстанаха срѣщу българитѣ и нарекоха тѣхнитѣ искания антиканонически, други църкви, а именно сръбската и руската, признаха, че тѣзи искания заслужватъ удовлетворение. Защо още да се свикватъ прѣдставители отъ частнитѣ православни църкви за вселенски съборъ, когато тѣхнитѣ мнѣния сж вече извѣстни и естествено е да се очаква, че тѣ нѣма да се откажатъ отъ тия свои мнѣния и на събора, и особно като сждимъ по онзи рѣзъкъ тонъ, съ който изказаха мнѣнията си нѣкои отъ тѣхъ? Защо да се свиква вселенски съборъ, когато прѣдварително знаемъ, че спорниятъ въпросъ не може на него да бжде рѣшенъ едногласно и че мнѣнията непрѣмѣнно ще се раздѣлжтъ? Такъвъ вселенски съборъ, като не ще може да рѣши нищо окончателно, ще да прѣдстави само печално зрѣлище на явно разногласие, да не кажемъ раздѣление между гръцкитѣ и славѣнски църкви и да послужи за съблазънь на всичкото православно и неправославно християнство. Не трѣба сжщо да се забравя, че султанското правителство вече е изразило волята си по гръцко-българския въпросъ прѣмо и рѣшително въ законодателенъ актъ. Това важно обстоятелство не може да нѣма влияние върху членоветѣ на събора, ако той се събере въ Цариградъ или въ другъ турски градъ, и безъ друго ще лиши вселенския съборъ отъ онази самостоятелность и духовна свобода, каквато му прилича и е необходима. А ако ли безъ да се вземе това въ внимание съборътъ сумѣе да запази напълно своята самостоятелность и да постанови едно рѣшение, несъгласно съ фирмана на султана, въ такъвъ случай правителството на Портата може да не приеме съборното рѣшение и да не допусти осжществението му между своитѣ подданици.

„Слѣдъ това като се обръща къмъ желанията на българския народъ, както сж тѣ изразени въ султанския фирманъ, съставяньето или редакцията на който споредъ свидѣтелството на ваше светѣйшество сж насочвали самитѣ водачи на българизма, светѣйшиятъ руски синодъ съглежда, че българитѣ не сж се отказали да послѣдватъ негова съвѣтъ, който е изложенъ въ напрѣжното наше

отговорно послание до ваше светѣйшество, че тѣ вече не искатъ за себе си пълна църковна независимость, не мислятъ да се отдѣлятъ съвсѣмъ отъ великата патриаршеска църква и по това не даватъ вече поводъ да се подозиратъ въ какъвто и да е разколъ. Напротивъ тѣ желаятъ да запазватъ съ патриаршеската църква и по дѣлата на вѣрата и иерархическа, и църковна връзка съгласно съ свещенитѣ правила. За връзката по дѣлата на вѣрата българитѣ заявяватъ, че въ работитѣ, които се отнасятъ до православната вѣра и които искатъ взаимни съвѣщания и помощь, синодътъ на българската екзархия е дълженъ да се споразумѣва съ вселенския патриархъ и синодъ, а тѣзи подирнитѣ сѫ длъжни безъ забава да му подаватъ надлежаща помощь и да му съобщаватъ необходимитѣ отговори (чл. 6 отъ фирмана). За упазванье на иерархическата връзка съ великата патриаршеска църква и на зависимостьта отъ нея българитѣ се съгласяватъ, главниятъ митрополитъ на тѣхната църковна область, наричанъ екзархъ, да се поставя или утвърдява съгласно съ правилата (правило 28 на IV всел. съб.) отъ вселенския патриархъ; този митрополитъ тъй сѫщо съгласно съ правилата (15 правило на двукр. съборъ) да поменува името на патриарха при свещенитѣ служения, и съгласно съ законитѣ българскиятъ екзархъ да не може инакъ да посѣщава Цариградъ или да прѣбивава и да извършва богослужение тамъ, освѣнъ съ разрѣшението на вселенския патриархъ, и да се подчинява на сѫщитѣ ония църковни правила, на които се подчиняватъ въ тѣзи случаи патриарситѣ Иерусалимски, Александрийски и Антиохийски (чл. 3, 4 и 9 отъ фирмана). Най-послѣ за упазванье изобщо на църковната връзка съ патриаршията българитѣ се съгласяватъ, синодътъ на българската екзархия да взима св. миро за всичката си область отъ вселенския патриархъ (чл. 7 отъ фирмана), и както епископитѣ, архиепископитѣ и митрополититѣ, които сѫ подъ вѣдомството на прѣстола на вселенския патриархъ, да могатъ да прѣминуватъ безпрѣпятствено прѣзъ българската екзархия, така и българскитѣ иерарси да могатъ да прѣминуватъ безпрѣпятствено прѣзъ епархиитѣ на вселенския патриархъ, като пазятъ при това сѫществуещитѣ църковни правила (чл. 8 отъ фирмана), а така и реда за управлението на манастиритѣ, които се намиратъ въ прѣдѣлитѣ на българската екзархия, но споредъ църковнитѣ постановения зависятъ отъ вселенския патриархъ, да остане напрѣжниятъ (чл. 11 отъ фирмана). Справедливостьта изисква да прибавимъ, че въ това изложение на тѣхнитѣ желания относително съглашението съ все-

ленската патриаршия българитѣ сѫ се постарали да се приближѫтъ до извѣстния проектъ на ваше светѣйшество, да се възползуватъ отъ него и да приематъ всички пó-главни негови искания. Какво още сега не достига?

„Отъ забѣлѣжванията къмъ послѣдния проектъ на смѣсената комисия, който е отпослѣ влѣзълъ съ нѣкои измѣнения въ султанския фирманъ, забѣлѣжвания, които ваше светѣйшество сте направили по прѣдложение отъ турското министерство заедно съ патриаршеския синодъ и които сѫ приложени къмъ вашето до насъ послание (приложение № 11), открива се, че сега, ако не грѣшимъ, оставатъ собствено четири разлики между заявенията на българитѣ и исканията на вселенската патриаршия. *Първата разлика.* Българитѣ, възъ основа на показанитѣ отъ насъ пò-горѣ свещени правила, се съгласяватъ, само митрополитътъ на тѣхната църковна областъ — екзархътъ — да се поставя и утвърдява отъ вселенския патриархъ и да го поменува при свещенослуженията; а патриаршията, възъ основа на сѫщитѣ тѣзи правила изисква, и всичкитѣ други български митрополити да се поставятъ отъ вселенския патриархъ и да поменуватъ неговото име. Но ако сѫдимъ строго, въ българската църковна область, както и въ всѣка друга може да бѫде само единъ канонически митрополитъ на областьта съ значение и власть, а всички други български митрополити сѫ собствено епископи, управляватъ всѣки епархията си и само носятъ почетния титулъ митрополити. Слѣдователно, 28. правило на Халкедонския съборъ и означенитѣ пó-горѣ чини ни се не ще се нарушаватъ, и иерархическата връзка на българската църковна область съ великата църква ще се запази, ако и само единътъ дѣйствителенъ митрополитъ на тази область, който се именува екзархъ, се поставя отъ вселенския патриархъ и поменува неговото име въ свещенослуженията. *Втората разлика.* Българитѣ като изразяватъ желание, да се подари на тѣхната църковна область самостоятелно вѫтрѣшно управление, да се управя тя отъ свой български синодъ на иерарси подъ прѣдседателство на екзарха, и за ограждение самостоятелностьта на нейното вѫтрѣшно управление да се състави особенъ уставъ, възъ основа на свещенитѣ правила и прѣданията на православната църква, прилагатъ, че този уставъ ще се прѣдстави за утвърдение и признание само на високото султанско правителство. А вселенската патриаршия като се съгласява съвършено за самостоятелностьта на вѫтрѣшното управление на българската область отъ нейния собственъ синодъ и за съставяние съ тази цѣль

на особенъ уставъ възъ основа на църковнитѣ правила и прѣдания, изисква още и уставътъ да се прѣдстави за утвърдение на досточтимия патриархъ. Но ако на българския синодъ патриаршията прѣдоставя право, самостоятелно, т. е. независимо отъ вселенския патриархъ да води вѫтрѣшното управление на българската църковна область, съ това наедно се прѣдоставя на синода и правото, самостоятелно, т. е. независимо отъ патриарха да се ползува съ църковнитѣ правила, да ги прилага къмъ своята область споредъ усмотрѣнието си, да съставя възъ тѣхно основание за нейното управление разни пó-частни правила, ако, разумѣва се, и да е твърдѣ желателно, да се съгласѣха българитѣ ради всестранното разглеждание на едно толкозъ важно за ползата на тѣхната собствена църква дѣло, да съобщѣха общия уставъ на вселенския патриархъ за прѣдварително разглеждание. *Третятъ разлика*. Българитѣ желаятъ, тѣхниятъ екзархъ, утвърдяванъ слѣдъ избора му отъ българския синодъ съ грамота на вселенския патриархъ, да се утвърдява и опрѣдѣля съ императорски бератъ. А патриаршията прибавя, този бератъ да се не издава инакъ, освѣнъ по прѣдставление на вселенския патриархъ и да се изпраща непосрѣдствено до екзарха. Но рѣшението на този въпросъ ще да зависи невѣмъ напълно отъ волята на султанското правителство, което може по усмотрѣнието си да изпрати на екзарха берата си както по прѣдставление, така и безъ прѣдставлеиие на патриарха. Най-послѣ *четвъртата разлика* състои въ това, че споредъ послѣдния проектъ на българитѣ въ състава на българската църковна область се прѣдназначаватъ между друго и такива епархии и мѣстности, които споредъ бѣлѣжкитѣ на патриаршеския синодъ къмъ този проектъ не трѣба да влизатъ въ нейния съставъ. Но въ султанския фирманъ (чл. 10) нѣкои отъ показанитѣ въ бѣлѣжкитѣ на синода епархии и мѣстности вече сѫ изключени отъ състава на българското църковно окружие. Освѣнъ това е постановено, че въ спорнитѣ или съмнителни случаи, да ли трѣба нѣкои мѣстности да принадлежѫтъ на българската църковна область, въпросътъ ще се рѣшава споредъ еднодушното съгласие на всичкото мѣстно население, или поне на двѣтѣ му третини, и че изобщо подробноститѣ по тази работа се прѣдоставятъ на взаимното съглашение между патриаршията и екзархията съгласно съ църковнитѣ постановения.

„Обаче светѣйшиятъ всеросийски синодъ като изказва само мнѣнието си, като какъ е възможно да се отстранѭтъ всички изброени разлики, и като никакъ не желае да влиза въ какви

и да е състезания съ досточтимата вселенска патриаршия по този прѣдметъ, охотно допуща, че неговото мнѣние и изложенитѣ тълкувания могатъ да се основжтъ. На всѣки случай всѣки безпристрастенъ человѣкъ не може да се не съгласи, че тѣзи разлики при рѣшението на гърко-българския въпросъ не сж сжществени въ дѣлото и че ради тѣхъ не се пада да се свиква вселенски съборъ. Всѣки безпристрастенъ човѣкъ трѣба да се съгласи, че ради такива незначителни разлики щѣше да е несправедливо да се отфърлятъ, да се отлжчватъ отъ църквата и да се наричатъ разколници българитѣ, когато тѣ заявяватъ, че не желаятъ да се отдѣлятъ съвсѣмъ отъ вселенската патриаршия, а наопаки желаятъ да запазятъ връзка съ нея както по дѣлата на вѣрата, така и иерархическа и изобщо църковна споредъ свещенитѣ правила.“ [1])

Слѣдъ този отговоръ отъ страна на светѣйшия руски синодъ на патриарха Григория, чиито възгледи по българския въпросъ се толкова открито порицаваха въ него, не оставяше друго, освѣнъ да подаде дѣйствително оставката си, както той отколѣ се канѣше да стори. Но той се рѣши да почака още, доклѣ да види резултата на прѣговоритѣ между двамата гърци и двамата българи, които по волята на Портата се мжчеха да съгласжтъ съ неговитѣ искания постановенията на фирмана. Тия прѣговори бѣха се почнали нѣколко дни слѣдъ пристиганьето на отговорното послание отъ руския синодъ. Въ това послание, както видѣхме, се казваше, че българскиятъ въпросъ не може да се рѣши само съ султански фирманъ „безъ най-близкото участие на църковната власть и особно безъ съдѣйствието на патриарха, като въпросъ, който се отнася непосрѣдствено до патриаршеския окржгъ.“ Тия думи негли сж накарали везира поскоро да направи опитъ съ посрѣдството на една комисия отъ двама гърци и двама българи, за съглашение исканията на патриаршията съ желанията на българитѣ. Но понеже отъ една страна тая комисия не можа да дойде до едно споразумѣние, при всичката отстжпчивость на българскитѣ ѝ членове, и понеже отъ друга църковниятъ нашъ съборъ заяви съ едно прошение до везира, че българитѣ не могатъ да се съгласжтъ, да се нащърбятъ правата, които имъ дава фирманътъ, а въ сжщото врѣме и везирътъ, окураженъ отъ мнѣнието, изказано въ отговора на св. руски синодъ върху посланието на патриарха, призна въ послѣдното заседание на комисията, станало подъ негово прѣдседателство, че патриархътъ

---

[1]) Този отговоръ на светѣйшия руски синодъ се напечата въ много списания и вѣстници. Ние го взимаме отъ руското *Православное обозрѣніе* за априлъ 1871 год.

нѣма право да иска да го поменуватъ и другитѣ български митрополити, освѣнъ екзархътъ — точка, която бѣше едничката по-сѫществена въ разногласието между членоветѣ на комисията, — то патриархъ Григори се видѣ подсѣченъ отъ всѣка страна. Той разумѣ, че Аали паша при всичкото си желание да спогоди патриаршията съ българитѣ нѣма да се рѣши така скоро да наскърби послѣднитѣ и да измѣни така лесно султанския фирманъ, слѣдъ като така категорически се одобри неговото съдържание отъ най-многолюдната и най-влиятелна православна църква. Патриархътъ Григори нѣмаше вече отъ дѣ да се надѣва за помощь. Той бѣше се опитвалъ вече много пѫти да накара Портата съ помощьта на нѣкой отъ посланицитѣ и на всѣкакви други влиятелни лица да се съобрази съ неговитѣ искания. Всѣки другъ на негово мѣсто, огорченъ отъ всички тия несполуки, не можеше, ако имаше частичка честолюбие, да продължава да завзима патриаршеското седалище. Нѣколко недѣли прочее слѣдъ заседанията на горѣречената комисия Григори VI. подаде окончателно оставката си. Той изпрати на 29. май до везира Димотишкия митрополитъ Дионисия съ главния секретарь на патриаршията по турски езикъ да го извѣстятъ, че той сега при другитѣ причини е принуденъ още поради слабото си здравие да даде окончателно оставката си и да остави невъзвратно патриашето седалище. Аали паша като изслушалъ това, обѣщалъ да внесе, по обичая, въ министерския съвѣтъ оставката на патриарха, за да ѝ се даде пó-нататъшенъ ходъ. Нѣколко дни слѣдъ това той изпрати въ патриаршията тезкере, въ което казваше, че ако и да е желателно било да седи негово светѣйшество поради превъзходнитѣ си качества още на патриаршия прѣстолъ, но понеже въ туй врѣме като правителството гледало по възможность да прѣмахне причинитѣ, които принуждавали негово светѣйшество да иска оттеглянето си отъ патриаршеското седалище, той отново настоялъ върху оставката си, като я мотивиралъ този пѫть съ ослабналото си здравие, за поправянето на което наистина се изисква спокойствие, то правителството рѣшило най-послѣ, ако и съ прискърбие, да я приеме и да поиска великото съизволение на негово величество за нея, което и се дало вече. На другия день той изпрати, както става всѣкога слѣдъ паданьето на единъ патриархъ, и заповѣдь да се избере патриарши намѣстникъ, който да води дѣлата на патриаршията до избора на негова прѣемникъ.[1])

(Слѣдва).

---

[1]) Ἐκκλησιαστικὴ ἐπιθεώρησις. Περίοδος II, τόμος I, стр. 1—8.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Чий князъ е билъ Крали-Марко?

Въ историческото изслѣдвание върху Крали Марка трѣба да се има прѣдъ видъ и обстоятелството, че отъ западнитѣ историци и пѫтувачи по Турция той винаги е нарычанъ *князь, деспотъ* или *краль на България.* А това не е никакъ странно, защото Марковата провинция — западната часть отъ Македония — бѣ българска область, както що е и днесъ населена съ българи. По потекло Крали Марко е синъ на сръбския царь Вълкашинъ, който по всѣка вѣроятность трѣба да е билъ отъ българско колѣно, понеже Basilius Petrović, „митрополитъ черногорски, скендерийски и приморски". свидѣтелствува, че Вълкашинъ **бнлъ отъ нацие Болгарскию** (Руварац, О кнезу Лазару, стр. 186). Колкото за Крали Марка, въ историята той е извѣстенъ като *български* краль, макаръ и нийдѣ да не се споменува за неговата народность. Въ българскитѣ пѣсни Крали Марко се нарича винаги *българинъ;* тъй е нареченъ той дори и въ нѣкои сръбски народни пѣсни: у Милут. 137 Марко е нареченъ „момче од Бугара" и пр.

Като прѣгледахъ прѣди години въ библиотеката на Липиския университетъ съчиненията на стари историци и пѫтувачи (отъ 15.—18. столѣтие), които сѫ писали по нѣщо за Балканския полуостровъ, намѣрихъ, че токо речи всички тия автори, като описватъ паданьето на южнитѣ славѣни подъ турцитѣ, не споменуватъ другитѣ български царе отъ онова врѣме толкова, колкото Крали Марка. Мѣстата отъ съчиненията имъ, дѣто става това, азъ изписахъ и прѣдавамъ тука, съ надежда, че ще могатъ послужи за справки по въпроса за народностьта на князя Крали Марко и на неговото княжество.[1])

1.

Особно цѣнно е съобщението на сръбския аналистъ *Мијаило Константиновић*, който е роденъ около 1430 год., ще рече 36 год. подиръ Марковата смърть. Константиновичъ билъ взетъ отъ турцитѣ яничаринъ, участвувалъ въ походитѣ на Мурада II. въ Морея, Трапезунтъ, Влашко и Босна. Слѣдъ дълги и тежки изпитания избѣгва въ Полша, дѣто около 1490. год. написалъ своитѣ мемуари: „История или лѣтописи

---

[1]) Съобщенията, които сѫ направени вече изъ сѫщитѣ източници въ „Rad", „Archiv für slav. Philologie" (B. 4.), „Сборникъ за нар. ум. etc." и др. не повтарямъ тукъ.

турски".[1]) Въ глава XVII. Константиновичъ казва, че слѣдъ косовската катастрофа „царь Баязидъ се обърна противъ *Марка, български князъ,* за да отмъсти за смъртьта на баща си; защото тоя князъ се билъ отъ страната на Лазара противъ турцитѣ на Косово поле. Когато Баязидъ дойде на мѣстото, дѣто билъ убитъ баща му, той побѣди българския князъ съ неговата българско-сръбска войска и уби самаго Марка".

2.

Въ хрониката на Раби Йосефъ бенъ Йошуа, роденъ въ 1496., „The chronicles of Rabbi Joseph ben Joshua ben Meir etc., London 1836", се казва: „In diesen Tagen (въ полето на страницата стои: Amurat hat Bulgarien eingenommen 1370) vereinigten sich Lazar despot, Fürst von Serbien und *Marko, Fürst von Bulgarien,* und einige Fürsten von Albanien, und gingen mit grossem Heere gegen Amurat, wurden aber geschlagen": а по-нататъкъ: „nach dem Tode seines Vaters versammelte Bajazit sein Heer und ging gegen Marko, Fürst von Bulgarien *(Marco Zarnobichio prince of Bulgaria),* um an ihm seinen Vater zu rächen. An demselben Orte, wo Bajazits Vater ermordet wurde, fand vie Schlacht statt, Marko blieb mit seinen Edelleuten auf dem Schlachtfelde tot und Bajazit nahm darauf alle Befestigungen, die in dieser Zeit in Bulgarien existirten, ein" и т. н.

3.

Въ книгата „Ursprung des Türckischen Reichs | bis auf den itzigen Solyman | durch *Paulum Jonium* | Bischoff Nucerin | an kaiserliche Maiestet | Carolum V. jun welscher Sprach geschrieben | er nach aus dem Latin | F. Bassianatis | verdeutschet durch Justum Jonam. Anno MDXXXvij" (1537) (неброени страници) се казва, че Amurathes ималъ щастие при разширение границитѣ на своето царство, „denn als er hette einen Friede mit dem Kaiser zu Constantinopel gemacht | hat sich ein Zwispalt vnd vneinigkeit zwischen den Fürsten jun Graecia | vnd dem selbigen Kaiser erhoben | *Marcus aber* | *Craionichius* | ein *Herr jun Bulgaria* (welche etwa *inferior Moesia* gewesen) hats mit den Fürsten gehalten" | и че Марко е билъ побѣденъ отъ константинополския царь съ Амуратова помощь. И по-нататъкъ: „Darumb haben Lazarus | welcher ist gewesen diespot jun Servien | *vnd Marcus* | *ein Herr Bulgariae* | vnd etliche ander Fürsten Albaniae" се съединиха, за да се упрѫтъ на турцитѣ и пр. По-послѣ „Baiazetes der erste" слѣдъ като прѣмахна брата си „Solimanum", „bald hat er sich jun eine grosse rüstuug begeben | wider *Marcum den Fürsten jun Bulgaria"* за да отмъсти за баща си и е „Herrn Marcum selbst | samt den ganzen Adel Bulgariae vnd Seruiae erschlagen". |

4.

Herkommen-Ursprung vnnd anfaug des Türckischen vnnd ottom. Kayserthums и т. н. beschrieben durch Ioanem Piscatorum Lithopolitanum Prediger zu Baltzsa. Ausburg. M.D.XXXXII (1542) (неброени страници).

---

[1]) Гласник, т. XVIII (ново течение); прѣведени отъ полски и съ прѣдговоръ издадени отъ Д-ръ J. Šafařik, стр. 80.

Baiazetes III *„hat Bulgariam vberzogen | Marcum jren Herzogen* vñ viel volks mit jm erschlagen | fast alle Stett vnd plaetz in Bulgaria erobert“.

5.

Türckische Historien. Von der Türcken Ankuuft | Regieruug | Königen и т. н. Aus Italienischer Sprach in unsere Teutsche verdolmetscht durch den Hochgelarten Heinrich Müller | der Rechteu Licentiaten | und freyen Künst Magister. Frankfurt am Meyn M.D.LXIII (1563).

Въ първата часть (стр. VII.) се казва, че гръцкиятъ царь Michaelu Paleologo сключилъ съюзъ съ Амурата противъ буната на своитѣ воеводи, които били поддържани отъ Marcus Craiouichius *„der Fürst auss der Bulgarey“;* и пò-долу (стр. VIII.), че „der König auss Seruia | Lazarus Despotus | vñ Marcus | ein der Bulgarey | neben anderen grossen Herrn und Rittern in Albania sich gegen Amurath verbündeten“ (стр. IX). Когато Baiatzeth поржча да убиятъ брата му „Solyman“, той се обърна „wider deu mechtigen *Herrn Marcum auss Bulgarey*“ и когато дойде на мѣстото, дѣто бѣ убитъ баща му, излѣзе му насрѣща Марко, който „den Bassz verlegen | vñ im widerstehen wolt | sein Volk getrennt | und er selbst auch in der Schlacht blieben | mit sammt seinem fürnemsten Adel der ganzen Bulgarey und Seruia“.

6.

Gl. Annali turcheschi overo vite de principi della casa othomana. Di M. Francesco Sansuino. Venetia MDLXXJJI (1573).

Стр. 17. „Scriuono alcuni, che dimorando Morad in Bursia qualch'anno, tutto dato alla riforma del suo Regno, alla cura de popali, & intento a far danari, disegnando a concorrenza de'suoi maggiori di far qualche impresa importante, i Baroni Greci si ribellarono dall' Imperatore, & truondosi inferiori di forze chimazono in loro ainto *Marco Principe de' Bulguri,* onde l'Imperatore volendosi difendere, mandati oratori a Murad con gran quantità di danari gli chiese soccorso, dal quale hauendo attenuto dodici mila Turchi, vinse & ruppe i Bulgari, & dopo la vittoria rimandati a Morad sette mila Turchi, ne ritenne al suo soldo cinque mila“.

Стр. 28. „Ora Baesit hauendo fermato il suo stato, a posto ordine a diuerse cose per conseruatione de suo Reame, prese le armi contra il *Signor Marko di Bulgaria,* per uendicar la morte del padre. Et uenuto a giornata ruppe i Bulgari, & ne vcese gran numero, perchioche i caulli de Turchi erano molto più agili & destri che quelli de' Bulgari, & vi fu morto parimente il signor Marco“.

7.

Hoffhaltung des Türckischen Kaisers | vnd othomanischen Reichs Beschreibung и т. н. erstlich durch Anthoniun Geuffreum ein Iohaniter Herrn | welcher ein lange zeit an dem Türckischem Hoff hat gewohnet | in Französischer Sprach beschrieben: Nachmals von Wilhelm Godelenco aus dem Französischen in das Latein gebracht: Lestlich aus dem Latein ium

das recht hoch Teutsch | erst newlich | mit fleiss verdeutschet durch Nicolaum Höniger von Tauber Königshoffen. Basel MDLXXIIJ (1573).

Стр. xliiij. Bazaieth od Bassaieth „schlug *Marxen Graiouichum* | *als er des Fürsten von Bulgarien* seines Vatters todt wolt rechnen | mitt allen Edlen aus Bulgaria vnnd Seruia | die er bey jhm hat | in einer Feldschlacht zu todt |“.

8.

Chronikorum Turcicorum in quibus Turcorum Origo, Principes, imperatores, Bella и т. н. (по Aventini и Thomus Primus). Omnia nunc primum bona fide collecta sermoneque latino exposita, à Reurendo & doctisimo viro, D. Philippo Lonicero Theologo. Francforti ad Moenum, MDLXXVIII (1578).

Листъ 11 (стр. 22). Слѣдъ като прѣвзе Amurathes Philipopel, Adrianopel и др. „inde conuersa in Marcum Bulgaria, & Lazarum Seruia, in Mysia superiore, & Triballorum regione Despotas, & aliquot Albania in Dalmacia & Epiro proceres, qui vires coniun: hoc quancuam victorijs ac sussessu hostium consternatos, aperto tamen Marte congredi ausos, fuderunt ac deleuerunt“.

Листъ 12 (стр. 24). „Patris eadem vindicaturus (Baiazetes), initio Imperij, valida statim manu aduersus Bulgaros Seruios q^s monit eorumq^s *Duce Marco Despota cum universa Bulgaria* nobilitate caso.“

9.

„Neuwe Chronica Türckischer Nation | von Türcken selbst beschrieben“ (— Citabi Teuarichi: „Chronik oder Zeitbuch der Fürsten osm. Stammes“ 1550) von Hansen Lewenklaw von Amebeurn. Frankfurt a | M. 1595.

Стр 201. „Also waren auch die *Cratewitzen* | *Fürsten der Bulgarey:* dermassen genannt | weil sie von Crate | dess Vnglesis Bruder | dessen Laonikus viel gedenkt | herkomen“.[1])

Стр. 202. „Ich will auch | gleich wie neben zu | das zu melden nicht vmgehen: dass von etlichen nicht Crates | sondern an dessen statt Crales geschrieben wirdt | als venn dess Vnglesis Bruder also geheissen: vnd dass nicht weniger andere | so ferne doch dess Cratis Namen in des Laonici Historien recht geschrieben | der Cratewitzen zunam corrumpirn | da sie dieselben Craiouch nennen“.

Стр. 203. Слѣдъ като се говори за убийството на Мурада отъ „Cabilowitz“, по-нататъкъ се казва слѣдното: „was die Türcken an diesem Ort der Chronik vom Lazaro Despota melden vnd erzehlen: dasselb ziehen sie avff Despot *in Seruia* | *Marcus genannt. Aber derselb Marcus ist gar ein ander Herr gewest* | *vnnd hat diesen Lazat Despor in Seruia nicht angangen. Dann er war ein Cratevitz* |“.

---

[1]) Срв. Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiarum libri decem. Interprete Conrado Clavsero Tigurino cum Annalibus Sultanorum. Ex interpretatione Ioannis Lewenclavii. Paris M. D. C. L.

Стр. 418. b. „Itidem Crateuitzij Bulgarorum principes erant, a Crate, quem Unglesis fratrem Laonicus celebrat oriundi“.

10.

Prosapia vel genealogia imperatorum Turcicorum, Das ist ein kurzer summarischen Aufzug | aller türckischen Kayser | и т. н. bis auf jetzt regierenden Mahometten | и т. н. M.D.XCVII (1597). (неброени страници.

Amurathes | der erste diss Namens | vnd der dritte Kayser |.

Verhengt Syrffen vnd Bulgarey |
Lazarum | Marxn | die Fürsten frey |
Zogen jhm wolgerüst entgegen |
Iedoch so seynd sie vnder glegen |
Auss vnordnung und füllerley |
Fünfftzig tausent bliebn in der Strew.
All Stätt in Macedonia |
Darzu auch in ganz Tracia
Er da bekam | das mus ich sagn |
Fürst Lazarus wurd selbst erschlagn |
Das hat einr seiner Knecht gerochen |
Amurathen auch wird erstochen.

11.

Compendio dell' Historie generali de Turchi Raccolto col diligenza dal signore di Verdier Historiografo di Francia, e tradato dal Francese da Ferdinando de Servi Fiorentino. Venetia MDCLXII (1657).

Parte Prima. p. 23. Amurath I. IV. Imperatore de Turchi „Era di già persuaso, che tutti al rumor delle sue armi sarebbono tremati; ne restò ingannato di questa sua opinione; poiche ei disfece presso *Cassouia Cracouichir Principe di Bulgari*, a il Despoto di Seruia, quale fece morire contro tutte le leggi della Guerra che non permettono che si tolga la vita a quelli, che vengono fatti prigioni in Guerra".

12.

Türckischen Staats und Regiments Beschreibungen; das ist: Gründliche Nachricht von der ottomanischen Monarchi Ursprung | Wachsthum | derselben Form zu regieren | Landschaften | Städten | Vestungen и т. н. M. D C. LXIV (1664). (неброени страници).

(Изъ „*Geistliche Türcken-Glocke*" на *Johanne Feinlern* in Jena).

Глава I. Слѣдъ като „Amurath | Orchani Sohn | und dritter (?) Türckischer Käiser | " прѣвзелъ „die mächtige Stadt Adrianopel", „uberwandte" той и „beeden Lazarum Despotum in Servia | den er umbringen lassen | wie auch *Marcum Craiovichum den König in Bulgaria*".

13.

Breviarum Historiae turcicae, exhibens vitas imperatorum omnium и т. н. Autore Daniele Hartnaccio, Pomerano. Hanoviae. 1684.

Стр. 4. Amurathes. „Sive Morad F. magnus fraudum fuit & simulationum artifex, laborum veto tolerantissimus. Cum hoc primus statim annis

Iohannes Palaeologus foedus iniit adversus Cantacuzenum & reliquos proceres, qui *Marci Crojevisici Bulgarorum Principis* auxilio Constantinopolim obsidebant & ope quidem illius in fugam hostes acti: sed speculatus erat Amurathes Graeciae statum, eique inopi adhuc; ast ferrum habenti animus additus, ut in Thraciam validas copias mitteret, quasi Bulgarorum in festa arma aliter non possent prohiberi".

Стр. 7. A. C. MCCCLXXIV.

Aucta est potentia Turcica.

Regno Bulgariae ferè toto & caramania tandem, idque *Deleto Marco Crajevico Bulgariae* Rege cum universa nobilitate, auxiliis Andronici Paleologi & Manuelis Graecorum.

Sansovin. in Vita Bajaz. Laon. Chalcondyl. Lib. I. Antonin. part. 3. tit. 22. cap. 2 § 15. Leonclav. in Annal. num. 50 & 64. Mirkond. Histor. Reg Persiae Rege Tart. 14. Bizar. Rer Persic Lib. 9. p. 238 seqq.

14.

Declinationis provinciarum panoniae et imperii Turcici in Oriente von Iohan Christoph Wagner. Augsburg. Anno MDCLXXXV (1685).

Въ главата „Historische Betrachtung des ottomanischen Reichs, Ursprungs und Wachstuns", стр. 5/6 се казва: „Amurath" се възползува отъ разногласието между гръцкитѣ князе, сключи миръ съ константинополския царь „sogar | dass er demselben wider den Fürsten Marcum Crajovichium 12000 Türcken zu Hülf schickte | wodurch er seinen Fuss in Griechenland setzte", „dem Lazaro Despot in Servia und *Marco dem Fürsten* in *der Bulgarey*, wie auch die übrigen Fursten in Albania schlacht geliefert hat"; синъ му Bajazeth „erneuerte den Krieg wider *Marcum den Fürsten in Bulgarey* | und hat seines Vatters Tod durch eine sehr blutige Schlacht gerochen | dem Fürsten Marcum umgebracht" и т. н.

15.

Descripsio novissima imperii turcici: das ist eine gauz neue Aussfürliche und Grundrichtige Beschreib-Vorstell-und Entwerfung des heutigen Türckischen Reichs | и пр. Würzburg 1687.

Часть III. Europ. Türkei стр. 68. България е „seine Könige gehabt | wurde aber in Jahr 1383 von den Türcken überfallen | und ist *der bulgarische König Marcus Crajevicus,* mit seinem ganzen Adel | auf der Wahlstatt geblieben | und haben die griechischen Fürsten das ihre mit beygetragen | und dem Türcken Hülffe geleistet | welcher sie hernach selbst ver schlungen".

16.

Dess vortrefflichen Venetianischen Cavalliers | Senatoren und Procuratoren, zu S. Marko Giovanni Sagredo, aussfürliche Beschreibung des ottomanischen Kayserthums | и пр. übersetzt von Ricaut. Augspurg 1694.

Стр. 13. Amurat побѣди „*Cracovitius, Herr in der Bulgarey*".

На стр. 14 и 15. се описва косовската битка, дѣто Лазарь билъ убитъ на мѣстото, но „*der Wallachische Fürst Marcus* mit Noth durch die Flucht entkame".

17.

Neu und vollständige Beschreibung des ottomanischen oder Türckischen Reichs nach der natürl. und politischen Geographie и пр. Nürnberg 1763.

Стр. 291. Amurathes I. нахлу прѣзъ 1372 въ „Ober-Mysien, so an jetzo Servien genaunt, und hielt in dem Cassovischen Feld mit Lazaro dem Despoten oder Land-Herrn, wie auch mit Marco Crajovicho ein grosse Schlacht, darin überwand er den Lazarum Despoten, den er umbringen liess, wie auch den *Marcum Carjovichum König in Bulgarien*". Bajazeth I, който веднага поржча „stranguliren" брата му Солимана, „verfolgte auch nicht weniger der *Bulgaren König Marcum Crajovicum,* dem er, sammt dem gantzen Adel allerdings ausgerottet, eroberte bey nahe gantz Griechenland, wie auch Bulgarien, Servien, Albanien" и пр. (стр. 293).

18.

Abregé Chronologique de l'histoire ottomane par De la Croix. Paris MDCCLXXIII (1773). Deutsche Übersetzung von Ioh. Chr. Friedrich Schulz.

B. I. p. 133: Lazarus направи силенъ съюзъ съ много съсѣдни народи, между които сж били и „*die Bulgaren unter Anführung ihres Fürsten Marcus*" etc.

Вел. Йордановъ.

Геологическо изучване на тунелитѣ по желѣзопжтната линия София—Романъ (съ два профили и четири фигури) отъ *д-ръ Лазарь Ванковъ* [Списание на Българското инженерно-архитектно дружество, год. IV, кн. 8—12].

Списанието на нашитѣ инженери и архитекти въ четвъртата си годишнина въ редъ свои книжки (8—12) донася ни горѣозначената интересна статия на г-на Ванкова. Тая статия разглежда геологическата направа и петрографскитѣ материяли на тунелитѣ (22) по желѣзопжтната линия въ Искърския проходъ между Курило и Мездра. Въ началото тя съдържа кратки бѣлѣжки за значението на подобни геологически изучвания при постройкитѣ на желѣзопжтни линии и посочва послѣдицитѣ, които могатъ да настанатъ безъ тѣхъ. Осталата часть посветява само на тунелитѣ.

Статията разглежда тунелитѣ по редъ (отъ Курило за Мездра) вжтрѣшно и външно, като пази главно стратиграфията на материялитѣ имъ. Тя за всѣки тунелъ отдѣлно отбѣлѣзва скалитѣ, които се прѣсичатъ, като се спира въ сжщо врѣме върху тѣхната първичность, съставно и физическо промѣнение. Въ прѣдставлението имъ тя внимава и за

бѣлѣзитѣ, важни за техническото имъ приложение, както: твърдина, здравина, жилавина, цѣлость, надробяванье, сухота, мокрота и др., като не забравя да изтъкне и геологическата имъ възрасть и тѣхнитѣ примѣси. При стратиграфската страна на въпроса тя е много обстоятелна, а особно за тунела при р. Ронча, сѣверно отъ с. Курило, дѣто съ вѣща прецизность слѣди токо речи крачка по крачка материялитѣ му. При осталитѣ тя е сравнително кратка и се спира при особноститѣ имъ.

Съ тая си статия г. Ванковъ показва, че повечето отъ тунелитѣ сѫ пробити въ стари седименти (карбонски глинести и метаморфни шисти, пермски пѣсъчници и кредни варовици), малка часть (6—7) въ еруптивни скали (диоритни) отъ карбонска възрасть, а само единъ (12.) въ рухналъ материялъ.

Статията придружаватъ 4 фигури и два профила на тунелитѣ при р. Ронча (1.) и Своге (8.). Подирнитѣ, по своята внимателна изработка, която достига до релиефность, високо ѝ повдигатъ цѣната и я прѣдставятъ съ замамлива външна отсѣнка.

Изобщо статията на г. Ванкова по съдържание и форма заслужва пълно внимание; тя е и по рода си първа въ нашата млада геоложка литература и лаская се да вѣрвамъ, че въ бѫдеще ще послужи като образецъ на подобенъ родъ описания.

Г. Б.

Геологически изучвания на пограничната мѣстность на западъ отъ Трънъ—Кюстендилъ (съ една геологическа карта въ мѣрка: 1:126000) отъ *д-ръ Л. Ванковъ* [Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, XVI.].

Основата за подробното изучванье на България въ геоложко и минерално отношения, поставена съ цѣннитѣ трудове на уважавания нашъ пръвъ геологъ, Г. Н. Златарски, намѣри съмишленици и добри работници и между нашитѣ пò-млади сили. Както той, тъй и тѣ нѣмаха щастието да поведѫтъ тѣзи изучвания както въ другитѣ страни, и за това ги виждаме съ откѫслеци за извѣстни краища, които постоянно принасятъ, за да формиратъ скелета, който поставиха изслѣдванията на заслужилитѣ учени Ami Boué, A Viquesnel, Ferd. v. Hochstetter и Fr. Toula. Такъвъ откѫслекъ е и горѣозаглавениятъ трудъ на нашия държавенъ геологъ, г. Ванковъ. Понеже той почива върху неопровържими факти, почерпани отъ личнитѣ наблюдения на автора му, затова азъ ще се ограница (въ общи чърти) само върху изложението на съдържанието.

Трудътъ на г. Ванкова е резултатъ на прѣдварителни геоложки изучвания за руднитѣ мѣсторождения на споменатия край. Съ него той се стреми да установи и очъртае геоложкитѣ системи и тѣхнитѣ топографски материяли на този кѫтъ отъ западна България, като полага особно внимание и върху минералнитѣ находища. Трудътъ отрича за себе окончателното изучванье на края; той го прѣдставя за пò-оформенъ скелетъ, като се надѣе, че бѫдещитѣ изслѣдвания ще му дадѫтъ съотвѣтния изгледъ. Понеже разглежда въпроса само топографски, той изоставя

характеристиката на петрографскитѣ материяли за друга студия. За да бѫде съдържанието пó-разбрано, раздѣля го на двѣ части: *геоложко-описателна* и *практическо-монтанистична*.

Първата слѣди маршрутитѣ на автора и разглежда разположението и взаимнитѣ отношения на материялитѣ; тя не изпуща изъ видъ орографията на края и повърхностьта на отдѣлнитѣ мѣстности, до колкото сѫ тѣ въ зависность отъ материялитѣ, като бѣлѣжи и абсолутната височина на пó-важнитѣ върхове. За нея не е чужда и повръшната хидрография на областьта и нейното влияние върху материялитѣ; тя внимава за вънпшния имъ изгледъ, поставенъ въ зависность отъ атмосферата и механическото дѣйствие на воднитѣ ѝ вени и артерии. Въ нея строго се наблюдава тектониката и се гледа геоложката възрасть на материялитѣ съ огледъ къмъ прѣходитѣ имъ едни въ други. Веществото на скалнитѣ материяли е зачекнато дотолкова, доколкото дава ясно понятие за естеството имъ; но съ нужното внимание се слѣди рудното имъ съдържание и неговата парагенеза. Петрографскитѣ материяли (кристалинни шисти, седименти и масивни скали) сѫ прѣдставени въ слѣднитѣ скални типове: гранитогнайси, гнайси, амфиболити, амфиболошисти гранулити, микашисти, хлоритошисти, талкошисти, метаморфни палеозойски (черни) шисти, кварцити, пѣсъчници, конгломерати, мергели, глинести, пѣсъчници, варовици, доломити, наноси (дилувияленъ и съврѣмененъ), гранити, порфири, диорити, диябази, трахити, риолити и туфове. Отъ тѣхъ най-разпространени сѫ прѣдставителитѣ на кристалиннитѣ шисти, а най-малко ония на масивнитѣ скали. Първитѣ съставятъ основата (ядката) на терена, а вторитѣ сѫ пръснати низъ тѣхъ и низъ седиментитѣ.

Първата часть при края си съдържа и общъ прѣгледъ на геоложкитѣ системи, които сѫ установени тамъ; такива сѫ: лаврентийската, хуронската, карбонската, диясовата, триясовата, кредната, терциерната и кватернерната. Тѣзи системи сѫ охарактеризувани повечето съ разни скални типове; само малка часть е установена и възъ палеонтоложки данни. Тѣхното взаимноположение и географска область на разпространение пó-нагледно прѣдставя приложената къмъ текста геоложка карта, която съдържа отбѣлѣзани каменоломитѣ и минералнитѣ находища. Въ нея най-ясно се види, че въ означения край прѣобладаватъ първичнитѣ геоложки системи, а отъ вторичнитѣ първенството е на кредната: третичнитѣ сѫ най-слабо развити, а четвъртичнитѣ приблизително еднакво; дилувиумъ въ кюстендилската половина, а алувиумъ въ Трънско по Знеполската котловина.

Втората часть се задържа само при ония минерални и петрографски материяли, отъ които би могла да се извлѣче извѣстна практична полза. Тя отбѣлѣзва и битуминознитѣ (парафинови) шисти отъ мѣстностьта „Ема“ надъ Ванковитѣ кошари, чернитѣ битуминозни шисти отъ дола с.-и. отъ с. Милкьовци, каменнитѣ вѫглища (плиоценски) при с. Горно-Уйно, лигнитнитѣ вѫглища (дебелина 1 м.) при с. Соволяно съ мнѣние, че не заслужватъ никакво монтанично внимание. Пó-благоприятно се произнася за мрамора при Горно-Уйно, за амфиболобиотитния трахитъ надъ с. Ярловци и за гранитопорфира въ мѣстностьта „Сѣнокосъ“ при Кюстендилъ, като твърди, че тия кариери иматъ добро бѫдеще.

Отъ минералнитѣ находища разглежда пò-важнитѣ, и за нѣкои отъ тѣхъ посочва (по остали бѣлѣзи), че сѫ бивали и пò-рано разработвани. Той напр. доказва, че пѣсъкътъ отъ рѣчицитѣ и долищата на Трънско, Босилеградско и Кюстендилско е билъ промиванъ за получванье злато и че на нѣкои мѣста слѣдитѣ отъ подобни промивки могатъ да се прослѣдятъ на километри. За златоносенъ материялъ приима и дилувиялния насипъ при селата Горно-Уйно и Долни-Коритенъ.

Отъ желѣзнитѣ руди спира се върху магнетита изъ околностьта на с. Милкьовци: тамъ намира и стара згурь, остатъкъ отъ стара желѣзна индустрия.

Говори и за Божишкия магнетитъ (въ мѣстностьта „св. Никола" на самата граница), въ който съглежда обширно импрегнационно разпространение и допуща, че може съ успѣхъ да се събира по такъвъ начинъ, по какъвто се е събирала прѣди самоковската руда. Подобенъ на него посочва магнетита на Власинската планина въ околноститѣ на Лялина и Дѣянова махала, въ мѣстото Каменитъ хендекъ, Яващинъ долъ, Коруба между Марина и Влайкова махала, дѣто бѣлѣжи и стари дворища (мѣста, дѣто се добива сгѫстената промита магнитна руда).

Мѣдни руди (халкоцитъ и халкопиритъ) споменува въ диясовитѣ пѣсъчници на Ерулско, недалеко отъ трахитната ерупция, съ означение, че прѣдставятъ технически интересъ.

Галенитътъ означава като най-разпространена металоносна (оловена) руда, но за галенитъ съ бѫдещи индустриялни свойства посочва находищата около Ерулъ и Милкьовци. Тамъ галенитътъ съ своитѣ съпроводници се срѣща въ видъ на жили, които прѣсичатъ диясkитѣ пѣсъчници, гранита, амфиболититѣ, гнайса и др. съсѣдни скали. И тукъ се откриватъ остатъци отъ стари разработки, дори въ пò-голѣми размѣри отколкото всѣкѫдѣ другѫдѣ. Тукъ авторътъ съ най-голѣма увѣреность, почерпана отъ условията, които му прѣдставя теренътъ, говори, че съ врѣме ще се разкриятъ и други металоносни жили, които съ успѣхъ ще могатъ да се експлоатиратъ. Подобни на тия галенитни находища посочва въ землището на с. Барие, дѣто галенитътъ дружи съ пиритъ, при с. Мосулъ — галенитоцинкова руда, при Горно-Тлъмино галенитъ съ пиритъ, и надъ с. Туряковци, дѣто галенитътъ не е намѣренъ на самото му мѣсторождение, но установенъ по-голѣмъ кѫсъ, намѣренъ въ туряковския долъ, който дава поводъ да се мисли за жилно мѣсторождение завидна дебелина (15—20 с. м.).

На свършванье авторътъ изказва мнѣние, че не ще да сѫ само тия пò-важнитѣ находища съ металоносни руди, и е увѣренъ, че има и други, които не ще се скриятъ отъ зоркото око на бѫдещия вниmателенъ изслѣдователь на тоя кѫтъ.

Приведеното кратко съдържание на статията ясно доказва, че тя е прѣпълнена съ интересенъ и новъ наученъ и практично-монтанистиченъ материялъ, който още веднѫжъ нагледно подтвърдява, че е присърце отечествената ни геология и минералогия на автора ѝ.

Г. Б.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение).

Аргировъ, С. *Люблянскиятъ български рѫкописъ отъ XVII. вѣкъ.* София, 1900. — **Беронъ, д-ръ Богумилъ.** *Изложение на дѣятелностьта на Брюкселската конференция за профилакцията на сифилиса и венерическитѣ болести и рапортъ за тѣхното състояние въ България и върху възможнитѣ за ограничението имъ мѣрки.* София, 1900. — **Дяковичъ, Борисъ.** *Бѣлѣжки по археологията на крайдунавска България.* (Отдѣленъ отпечатъкъ изъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVI. и XVII.). София, 1900. — **Ивановъ, И. С.** *Сборникъ статей* — о нѣкоторыхъ выдающихся событіяхъ въ соврѣменной жизни болгаръ: 1. Болгары русскіе. 2. Болгары княжескіе. Кишиневъ, 1900. — **Княжество България — Дирекция на Статистиката.** *Статистика за търговията на Княжество България съ чуждитѣ държави, движение на корабитѣ и срѣднитѣ годишни пазарни цѣни на домашнитѣ животни, пб-важнитѣ прѣдмети за живѣние и надницитѣ прѣзъ 1899 година.* София, 1900. — **Княжество България — Дирекция на Статистиката.** *Статистика на изборитѣ за народни прѣдставители за X обикновено народно събрание.* София, 1900. — **Кулаковскій, Платонъ.** *Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ.* Москва, 1882. — Id. **Иллиризмъ.** *Изслѣдованіе по исторіи хорватской литературы періода возрожденія.* Варшава, 1894. — Id. **Отчетъ** *о научныхъ занятіяхъ за границею въ лѣтнее вакаціонное время 1899 года.* Варшава, 1900. — **Гѫбювъ, Петко К. и Е. Спространовъ.** *Народни календари.* 1. *Отъ Търново* — записалъ първия, 2. *Отъ Охридъ.* — записалъ втория. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVI. и XVII.). София, 1900. — **Отчетъ** *годишенъ на Варненската Държавна Мѫжка Гимназия „Фердинандъ I" за 1899—1900 учебна година.* Варна, 1900. — **Отчетъ** *Императорскаго русскаго географическаго общества за 1899 годъ.* С.-Петербургъ. — **Отчетъ** *годишенъ на обществото за устрояване на безплатни ученически трапезарии за прѣзъ учебната 1899 и 1900 год.* София, 1900. — **Петровић, Никола С.** *Оглед француске библиографије о србима хрватима 1544—1900.* Прибрао и средио. Београд, 1900. — **Сборникъ** *за народни умотворения, наука и книжнина.* Издава Министерството на Народното Просвѣщение. Книга XVI. и XVII. София, 1900. — **Спространовъ, Е.** *Приказки отъ Крушево* (Македония) (по миячки говоръ). Доставилъ —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVI. и XVII.). — **Материяли** *по народната медицина* отъ Охридъ. Записалъ сѫщиятъ. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVI. и XVII.). — **Уставъ** *на Славянското Благотворително Дружество въ България.* София, 1900. — **Юбилеенъ сборникъ** *по случай 25-годишнината отъ първия випускъ на Габровската Априловска Гимназия.* Габрово, 1900.

Съдържание.

Покана.

Молимъ лицата и учрежденията извънъ София, които сж се абонирали за тая година на „Периодическо Списание", да благоволятъ да си внесжтъ по-скоро абонамента.

Българското Книж. Дружество е издало и продава срѣщу прѣдплата:

1) **„Македония,** *етнография и статистика*" отъ *В. Кжнчовъ,* 1900. 341 стр. съ 11 карти . . . . 4 л. 50 ст.

2) **„Сборниче за юбилея** *на професора М. С. Дриновъ,* 1900. 128 стр. съ 4 образа . . . . 1 л. —

„Периодическо Списание"

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга „*Лѣтописъ* на Българското Книжовно Дружество."

Годишната цѣна на „Периодическо Списание" заедно съ „Лѣтописа" е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаментъ чрѣзъ пощата 8 лева.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание", отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сж за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви поржчки, писма и ржкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ **Д. Молловъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

—— 7. — ЮЛИ 1900. ——

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1900.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приематъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Бѣлѣжки върху пентаполията и хексаполията на Черно море.

Отъ д-ра на филос. Гаврилъ Кацаровъ.

(Прѣдставено въ дружеството на 21. май 1900).

I.

По темата, която искамъ да разгледамъ, въ по-ново врѣме изказаха мнѣния Marquardt и Mommsen. Споредъ Marquardt'a (Römische Staatsverwaltung, I² стр. 305) пентаполията на Понтъ обхващала слѣднитѣ градове: Истросъ, Томи (с. Кюстендже), Одесосъ (Варна), Месембрия и Аполония (Созополъ). Момзенъ наопаки приима слѣднитѣ: Истросъ, Томи, Калатисъ (Мангалия), Дионисополъ (Балчикъ) и Одесосъ. Това мнѣние оборва D. Kalopothakes въ дисертацията си „de Thracia provincia Romana" (Berlin 1893).

Прѣди да разгледамъ тоя споренъ въпросъ, не ще бѫде излишно да попитаме, кога е произлѣзълъ тоя съюзъ на западно-понтийскитѣ градове. Понеже на това не може да се отговори положително поради липсата отъ свѣдѣния, ще се задоволя само съ прѣдположения, повече или по-малко вѣроятни. Нека фърлимъ погледъ върху историята на тия градове.

Когато слѣдъ смъртьта на Александра Велики били разпрѣдѣлени провинциитѣ между неговитѣ пълководци, на храбрия и изкусния Лизимахъ се падна Тракия. Тая провинция той не заварилъ напълно готова, ами трѣбало отчасти да си я завоюва съ орѫжие. Вече въ 331. год. царьтъ на одризитѣ Севтесъ се повдигналъ противъ Македония, и както се вижда успѣлъ да си добие независимость[1]). Когато Лизимахъ се явилъ въ сатрапията си, Севтесъ излѣзълъ противъ него съ силна войска отъ 20000 пѣшака и 8000 конника. Лизи-

[1]) Ср. Дройзенъ, Исторія эллинизма, т. I. стр. 215.

махъ ако и да разполагалъ съ много по-малка сила, приелъ сражението, и благодарение на опитностьта на македонската войска, то останало нерѣшено (322 пр. Хр.). Лизимахъ се оттеглилъ, за да подготви новъ походъ съ по-голѣми сили. Най-сетнѣ Севтесъ билъ разбитъ и принуденъ да се покори[1]). Слѣдъ това Лизимахъ сполучилъ да разпространи властьта си и отвѫдъ Хемъ чакъ до устието на Дунава.

Както се вижда, на Лизимаха се удало още отначало да постави свои гарнизони въ понтийскитѣ градове Истросъ, Одесосъ, Калатисъ и др.; тѣ обаче се опитали съ орѫжие въ рѫка да си повърнатъ свободата. Въ 313. год. калатянитѣ изгонили гарнизона, който Лизимахъ поставилъ въ града имъ, и помогнали и на другитѣ градове по брѣга да се освободѭтъ. Слѣдъ това тѣ направили съюзъ помежду си за обща защита, като привлѣкли дори въ него съсѣднитѣ тракийци и скити. Лизимахъ щомъ се научилъ за това, потеглилъ противъ отпадналитѣ градове, прѣминалъ Хемъ и се спрѣлъ при Одесосъ. Тоя градъ билъ обсаденъ и принуденъ да се прѣдаде. По сѫщия начинъ Лизимахъ покорилъ и Истросъ и се готвилъ да обсади и Калатисъ. Но ето че се явяватъ тракийцитѣ и скититѣ да помогнатъ на съюзницитѣ си. Лизимахъ ги посрѣщналъ, уплашилъ тракийцитѣ, които прѣминали на негова страна, а скититѣ разбилъ и разгонилъ. Слѣдъ това той обсадилъ Калатисъ. Но въ туй врѣме се научилъ, че Антигонъ е пратилъ помощь (на обсаденитѣ): флота въ Понтъ подъ повеля на Ликона и сухопѫтна войска на чело съ Павзания, който се намиралъ вече при така нареченая Храмъ (Ἱερόν) въ устието на Босфора. Лизимахъ побързалъ да посрѣщне неприятеля, но намѣрилъ балканскитѣ проходи завзети отъ Севтеса, който се обявилъ съюзникъ на Антигона само и само да добие независимостьта си. Слѣдъ кървава битка Лизимахъ си пробилъ пѫть прѣзъ Балкана и се упѫтилъ противъ Павзания, комуто нанесълъ рѣшително поражение. Подиръ това се върналъ да продължава обсадата на Калатисъ, който градъ дълго врѣме се противилъ до крайность[2]). Споредъ една бѣлѣжка у Диодора[3]) гладътъ достигналъ до такъвъ размѣръ, че 1000 души граждани като нѣмали вече съ що да се хранѭтъ, избѣгали при Евмела, царь на кимерийския Босфоръ. Източницитѣ не ни казватъ, дали сполучилъ Лизимахъ да прѣвземе

[1]) Дройзенъ, вст. II. 48; 180 слд.

[2]) Диодоръ, XIX. 73; Дройзенъ, II. 198 слд.

[3]) XX. 25.

града; но вѣроятно е, че сполучилъ и че отъ сега тия понтийски градове били въ негови ржцѣ[1]).

Както виждаме тукъ за прьвъ пжть се споменува за единъ съюзъ на понтийскитѣ градове, сключенъ за отбрана противъ Лизимаха. Близу до ума е прѣдположението, че тоя съюзъ е сжществувалъ още прѣди Лизимаха и е билъ сключенъ съ цѣль да си помагатъ взаимно въ война; покрай това той е билъ, може би, търговски и сакраленъ съюзъ. Това прѣдположение намира извѣстна подкрѣпа въ факта, че калатянитѣ, слѣдъ като изгонили гарнизона отъ своя градъ, помогнали и на Истросъ, Одесосъ и други съсѣдни градове да се освободжтъ; ще рече съюзниятъ договоръ трѣба да ги е задължавалъ да направятъ това. Тия градове слѣдъ като се освободили, подновили отново своя съюзъ, който Лизимахъ естествено по-рано билъ разтурилъ.

И тъй, ако това прѣдположение е вѣроподобно, въ врѣмето на Лизимаха се явяватъ слѣди отъ единъ съюзъ между общинитѣ, които по-послѣ, въ римско врѣме, образували пентаполията и хексаполията.

Не много по-късно, въ началото на III в. пр. Хр., отново срѣщаме единъ съюзъ между тия градове, нѣщо, което иде да подтвърди токо-що изказаното отъ насъ мнѣние. Историкътъ Мемнонъ[2]) разказва за една война между византийцитѣ и калатянитѣ, съ които били съюзени и истрянитѣ. Нейната причина била, че калатянитѣ искали да притежаватъ сами търговското пазарище Томи (μονοπώλιον τοῦτο διανοουμένων κατασκευάσαι τῶν Καλλατιανῶν), а византийцитѣ да изключатъ отъ тамъ. Явно е слѣдователно, че тукъ имаме търговски съюзъ. Мемнонъ разказва, че и двѣтѣ страни изпратили пратеници въ Хераклея[3]), за да придобиятъ тоя градъ като съюзникъ. Хераклейцитѣ отъ своя страна поискали да помирятъ враждуещитѣ, но не сполучили; войната се почнала, калатянитѣ били побѣдени и поискали миръ. Врѣмето на тая война Мемнонъ не опрѣдѣля, но отъ неговото изложение се вижда, че тя станала при Никомеда I, царь на Витиния.[4])

Отъ горѣизложеното, струва ни се, излиза наявѣ, че пентаполията е сжществувала още прѣди епохата на римскитѣ императори,

---

[1]) За Лизимаха ср. и В. Добруски, Исторически погледъ върху нумизматиката на тракийскитѣ царье, въ министерския Сборникъ кн. XIV.

[2]) Вж. гл. 21 у Müller, Fragmenta historicorum Graecorum, т. III. стр. 537.

[3]) Калатисъ е билъ колония на Хераклея (Pontica).

[4]) Никомедъ I. царувалъ 278 — с. 250; ср. Holm, Griechische Geschichte, т. IV. стр. 356.

въ която епоха тя вече сигурно съществува. Тия общини, които образували воененъ съюзъ, по всѣка вѣроятность ще да сѫ имали и общи религиозни празници, т. е. ще да сѫ образували и сакраленъ съюзъ, както ни се прѣдставя по-сетнешната пентаполия.[1])

Това е, което може да се каже за произхода на тоя съюзъ. Сега ще разгледамъ, кои градове сѫ влизали въ него. Тоя въпросъ, както споменахъ по-горѣ, е споренъ и заслужва да се изслѣдва отново.

II.

Въ числото на съюзнитѣ градове сигурно влиза Одесосъ. Това учи почетниятъ надписъ отъ тоя градъ въ Corpus Inscriptionum Graecarum n. 2056 c: Ἡρόσοδον Φαρνάγου, ἄρξαντα τῆς πόλεως καὶ ἄρξαντα τοῦ κοινοῦ τῆς πενταπόλεως καὶ τειμηθέντα ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς πενταπόλεως.[2])

Послѣ иде Томи, който градъ поне въ римско врѣме билъ метрополия на понтийскитѣ градове. Освѣнъ това имаме и единъ надписъ, отъ който можемъ да заключимъ, че Томи е билъ членъ на съюза.[3]) Въ тоя надписъ (декретъ) градоветѣ Томи, Истросъ, Аполония заедно съ други два, имената на които за жалость липсуватъ, рѣшаватъ да се въздигне нѣкому си паметникъ. Градоветѣ, имената на които липсуватъ, навѣрно сѫ Одесосъ и Месамбрия, дѣто именно е намѣренъ декретътъ. Това е и мнѣнието на Boeckh,[4]) който въ забѣлѣжката къмъ надписа казва: „qui hoc monumento ornatus est, a quattuor minimum vel potius a quinque urbibus videtur honoratus esse, nimirum ab urbibus pentapolis .... Quodsi hoc verum est, eius pentapolis socii erant praeter Odessum et Mesambriam Tomi, Istriani, Apolloniatae“. Ще рече въпросниятъ декретъ по всѣка вѣроятность е декретъ на пентаполията.

Както споменахъ по-горѣ, Момзенъ твърди, че Месамбрия и Аполония не сѫ влизали въ съюза; на тѣхно мѣсто той приима Дионисополъ и Калатисъ. Противъ това нѣкой би могълъ да възрази, че въ надписитѣ на Дионисополъ и Калатисъ не се срѣща пентаполията; ала на тоя аргументъ не трѣба да се дава значение, защото изобщо надписитѣ и на другитѣ градове, въ които се споменува пентаполията, сѫ твърдѣ малко. Колкото за Аполония, Мом-

[1]) Вж. Kalopothakes, стр. 66.

[2]) Ср. бѣлѣжката на Boeckh къмъ тоя надписъ.

[3]) Тоя надписъ вж. въ C. J. Gr. 2053 d; ср. Marquardt, стр. 305, заб. 5.

[4]) Него слѣдватъ Marquardt и Kalopothakes.

зенъ се намира въ противурѣчие съ по-горѣ споменатия надписъ, въ който наистина пентаполията изрично не се споменува, но има голѣма вѣроподобность, че той произлиза отъ нея; а пъкъ тамъ Аполония се явява като членъ на съюза.

Съ Калатисъ обаче работата стои другояче. Ние видѣхме, че тоя градъ играе голѣма рола въ врѣме на Лизимаха, и по-сетнѣ; прѣдположихме, че тогава сѫществувалъ съюзъ на понтийскитѣ градове, въ който Калатисъ непрѣмѣнно е влизалъ. Па и отъ положението на града можемъ да заключимъ, че той трѣба да е билъ членъ на съюза. Но въ горѣспоменатия декретъ той, както се вижда, липсува. Какъ да се разрѣши тая мѫчнотия?

Понеже липсуватъ надписи, липсуватъ и свѣдѣния у авторитѣ, разбира се, тоя въпросъ не може да се разрѣши положително; и тукъ ще трѣба да се задоволимъ съ прѣдположение.

Говорихме по-горѣ за войната между Калатисъ и Византия. Споредъ Мемнона[1]) по причина на тая нещастна война калатянитѣ отпаднали и не могли да се въздигнатъ (ἀπὸ ταύτης τῆς συμφορᾶς οὐκέτι σχεδὸν ἀναλαβεῖν αὐτοὺς δυνηθέντες). Ние мислимъ, че поради тая слабость градътъ тогава е билъ принуденъ да излѣзе изъ съюза, а на негово мѣсто вѣроятно билъ приетъ градътъ Аполония. Така, както ни се струва, най-лесно и най-вѣроподобно може да се отстрани мѫчнотията.

Градътъ Аполония въ 78. год. пр. Хр. билъ прѣвзетъ отъ Марка Лукулъ, който задигналъ отъ храма на Аполона колосалната му статуя и я занесълъ въ Римъ да украсява Капитола.[2]) Къмъ тая катастрофа — разрушаваньето на града отъ римлянитѣ — се отнася споредъ Иречека[3]) единъ надписъ, намѣренъ въ Созополъ, въ който се говори, че единъ човѣкъ (съ тракийско име Μήτοκος Ταρούλου) възобновилъ града μετὰ τὴν ἔκπτωσιν. По̀-вѣроподобно е прѣдположението на Kalopothakes[4]), който мисли, че градътъ Аполония така отпадналъ, слѣдъ като билъ прѣвзетъ отъ Лукула, че излѣзълъ отъ съюза (къмъ това се отнася думата ἔκπτωσις въ надписа), а на мѣстото му билъ приетъ Калатисъ. Ще рече повтаря се нѣщо подобно на това, което приехме по-горѣ за гр. Калатисъ.

---

[1]) Вж. гл. 21 къмъ края.

[2]) Ср. Eutrop., 6, 10; Страбонъ, стр. 319.

[3]) Вж. Archäologische Fragmente aus Bulgarien, въ Archaeol.-Epigr. Mitth. aus Oesterreich-Ungarn X. стр. 163; ср. и Dumont, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, стр. 459. n. 111 d 7.

[4]) L. c. стр. 67.

Колкото за града Дионисополъ, той навѣрно не е влизалъ въ пентаполията. Ако го приемемъ съ Момзена, по никакъвъ начинъ не ще може да се обясни отсѫтствието на Месамбрия, който градъ, както се вижда, билъ по-старъ и по-значителенъ отъ Дионисополъ; при това се прибавя горѣпоменатиятъ надписъ,[1]) който говори въ полза на Месамбрия.

Но ние още не сме разгледали, възъ какво се опира мнѣнието на Момзена. Той казва[2]): „die Hexapolis muss auf jeden Fall, und danach wahrscheinlich auch die Pentapolis, mit den römischen Provinzialgrenzen in Einklang gebracht werden, das heisst die griechischen Städte Untermœsiens in sich schliessen". Тоя аргументъ би ималъ сила само ако приемѣхме съ Момзена, че пентаполията била учрѣдена при конституирането на провинцията Мизия; но ние се постарахме да докажемъ, че пентаполията е сѫществувала още прѣди римското владичество,[3]) въ който случай аргументътъ на Момзена нѣма значение. Пъкъ надали е нужно да туряме тоя съюзъ, който е билъ въ това врѣме повече търговски и сакраленъ, въ свръзка съ конституирането на провинцията; по-вѣроподобно е, че римлянитѣ сѫ оставили да си сѫществува и занапрѣдъ тоя съюзъ, който заварили, защото той не е могълъ да прѣдставя опасность въ политическо отношение, сѫщо както направили и съ други съюзи въ сѫща Елада. Освѣнъ това нито въ названието на тоя съюзъ, нито въ неговото устройство, до колкото то ни е извѣстно, не намираме нѣщо, което да ни посочва, че съюзътъ е ималъ нѣкаква свръзка съ провинцията Мизия.

Да прибавимъ нѣколко думи и за хексаполията, която е произлѣзла вѣроятно въ II. в. сл. Хр. Освѣнъ горѣпоменатитѣ градове на пентаполията въ нея влизалъ и единъ шести, който не може да се опрѣдѣли точно. Marquardt[4]) прѣдполага Калатисъ, или Дионисополъ, Момзенъ приима Маркианополъ (дн. с. Девня); тъй че споредъ него хексаполията обнимала: Истросъ, Томи, Калатисъ, Дионисополъ, Одесосъ и Маркианополъ. Момзеновото мнѣние оборва, мисля, съ право Kalopothakes, който приима съ Marquardt за шести градъ Дионисополъ; тъй че като вземемъ прѣдъ видъ горѣизложе-

[1]) C. J. Gr. 2053 d; Kalopothakes, стр. 67.

[2]) Römische Gesch. V. 283 заб.

[3]) И Hertzberg, Kurze Geschichte der altgriech. Kolonisation, стр. 23, е на мнѣние, че пентаполията е сѫществувала много по-рано отъ римската епоха.

[4]) L. c. стр. 305.

ното за пентаполията, ще приемемъ слѣднитѣ градове на хексаполията: Истросъ, Томи, Калатисъ, Дионисополъ, Одесосъ и Месамбрия.

Върху устройството на съюза за жалость имаме само твърдѣ оскъдни свѣдѣния. Главенъ градъ (метрополия) на пентаполията трѣба да е билъ Калатисъ. Това заключаваме отъ първенствуещето положение, което завзималъ тоя градъ въ войната съ Лизимаха и послѣ въ войната съ Византия. По-сетнѣ първенството минало върху Одесосъ.[1]) Главенъ градъ на хексаполията билъ Томи.[2])

Съюзътъ се наричалъ *κοινὸν τῆς πενταπόλεως*[3]) или *κοινὸν τῶν Ἑλλήνων*[4]). Хексаполията се срѣща въ слѣднитѣ надписи отъ Томи: Archaeol.-epigr. Mitth. VI стр. 22, n. 44. (*ποντάρχης τῆς Ἑξαπόλεως*;[5]); послѣ въ надписа у Marquardt Staatsverw. I² 305 ([Τ]*ὸν Ποντάρχην καὶ ἄρ[ξαντ]α τῆς Ἑξαπό[λ]εως*). На чело на съюза стоялъ *ἄρχων τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων* (или *τῆς πενταπόλεως*) или *Ποντάρχης*[6]). И други гръцки съюзи сѫ имали общъ *ἄρχων*, напр. Беотийскиятъ съюзъ[7]). За разлика отъ Витинския Понтъ (дѣто сѫщо срѣщаме *κοινὸν* и *Ποντάρχης*) съюзътъ се нарича понѣкога *κοινὸν τῆς Ἑξαπόλεως τοῦ εὐωνύμου Πόντου*[8]).

Длъжностьта на понтарха е жърческа. Това ясно се вижда въ надписа Arch.-epigr. Mitth. VI p. 22, въ който понтархътъ е въ сѫщо врѣме *ἀρχιερεὺς καὶ ἱερεὺς τῶν (δυοῖν) αὐτοκρατόρων*. Сѫществувало е може би правило, понтархътъ да се избира измежду гражданитѣ на метрополията; поне въ надписа C. J. Gr. 2056 c архонтътъ на съюза е билъ и архонтъ на гр. Одесосъ; сѫщото срѣщаме и въ надписа отъ Томи (у Момзена V 283).

Отдѣлнитѣ градове на съюза сѫ имали сомостойно общинско управление. Въ тѣхнитѣ надписи намираме архонти, съвѣтъ и пр.

---

[1]) Вж. бѣлѣжката на Boeckh къмъ C. J. Gr. n. 2056 c.

[2]) Вж. надписа въ атинската Pandora 1868, отново отпечатанъ у Mommsen, Roem. Gesch., V. 283.

[3]) Ср. C. J. Gr. 2056 c; врѣмето на тоя надписъ не може да се опрѣдѣли; Момзенъ го поставя въ по-ранната епоха на империята.

[4]) Ср. надписа у Mommsen.

[5]) Ср. и Arch-epigr. M. XI. стр. 44, n. 56.

[6]) Познатитѣ намъ понтархи се намиратъ изброени у Kalopothakes, стр. 69; но при n. 6 чети AEM 6, 29, 59; при n. 7, C. J. G. 2056 c.

[7]) Ср. G. Busolt, Griech. Staatsalterth.² стр. 342.

[8]) Ср. Marquardt, стр. 305.

Лишайната флора на България.

Отъ С. Казанджиевъ,

асистентъ по ботаника при Висшето училище.

На учителя си по ботаника д-ръ Ст. Георгиевъ посвещавамъ своя скроменъ трудъ.

(Прѣдставено въ дружеството на 8. юлия 1900.)

I.

Фанерогамната флора на нашето отечество слѣдъ класическитѣ изслѣдвания на Frivaldszky, Victor v. Janka, J. Панчић, J. Velenovský и тия на рано починалия професоръ въ нашето Висше училище д-ръ Ст. Георгиевъ, е може да се каже удовлетворително проучена, макаръ и да сме твърдѣ далекъ отъ врѣмето, когато ще можемъ да кажемъ, че поне тази ни флора е добрѣ позната. Колкото за криптогамната флора на нашата страна, тя, като извадимъ цѣвнитѣ тайнобрачни, които сж събирани и проучвани съ явнобрачнитѣ, е още едно съвсѣмъ дѣвствено поле, което чака своитѣ работници. Отъ обширното царство на тайнобрачнитѣ у насъ сж извѣстни само около 150 зелени водорасли,[1]) а отъ другитѣ отдѣли на криптогамитѣ (мъховетѣ, гжбитѣ и лишаитѣ) не е извѣстно до днесъ нищо. Ето защо, когато прѣди двѣ години постжпихъ въ Висшето училище като асистентъ по ботаника, ржководенъ отъ мисъльта, че у насъ на всѣкого, който борави съ природни науки, непосрѣдственъ дългъ е да направи прѣди всичко извѣстенъ приносъ.

---

[1]) *Д-ръ Ст. Петковъ,* Приносъ за изучваньето българскитѣ еднолѣтични зелени сладководни водорасли, Пер. Спис. кн. LVII и LVIII.

— Втори приносъ за изучване на сладководнитѣ зелени водорасли въ България. Трудове на Б. пр. др. кн. 1, София, 1900 г.

Dr Jstvanffi Gyulától, Algae nonnullae a Beato E. Frivaldszky in Rumelia lectae. Budapesten, стр. 75—77.

за проучванье на отечествената ни природа, и че анатомическитѣ и физиологически изслѣдвания, съ които сж ангажирани по-голѣмата часть отъ ботаницитѣ на западъ, дѣто флората е напълно проучена, у насъ трѣба да бждатъ прѣдхождани отъ изучванието на разни отдѣли отъ растителното царство, тъй обилно и разнообразно въ нашитѣ планини и поля, и пълното изучванье на което не можемъ да очакваме отъ чужденци; — ржководенъ казвамъ отъ това, азъ се заловихъ да събирамъ и проуча нашата лишайна флора, която особно много ме заинтересува поради особното мѣсто, което лишаитѣ завзиматъ въ царството на растенията.

Не само у насъ, но и въ всички други страни изучванието на тайнобрачнитѣ растения, като по-трудно, е било прѣдхождано винаги отъ изучванието на явнобрачнитѣ. Частно за лишаитѣ, тѣхъ сж почнали да изучватъ прѣди 100 години, и до днесъ се е сложила цѣла наука, „лихенология", която има прѣдставители въ всички почти страни на западъ. Въ течение на сегашното столѣтие сж били проучени лишаитѣ на Германия, Франция, Англия, Италия, Швейцария, Пиринейския полуостровъ и особно добрѣ лишаитѣ на Скандинавия и Финско, дѣто е отечеството на най-знаменититѣ лихенолози: Acharius, El. Fries, Th. Fries и Nylander. Колкото за лишайната флора на Австроунгария, Русия и на Балканския полуостровъ, нея сж почнали да проучаватъ много късно. Въ Австроунгария тази флора днесъ е вече много добрѣ проучена, а въ Русия и на Балканския полуостровъ тя е още много малко зачекната.

По лишайната флора на Балканския полуостровъ най-стари посочвания срѣщаме въ трудоветѣ на една научна експедиция, която къмъ 30-тѣ години на сегашното столѣтие е била прѣдприета въ Гърция по инициятива на френското правителство. Ботаническиятъ материялъ въ нея е билъ събиранъ и проучванъ отъ *Bory de Saint Vincent*. Въ тия трудове[1]) сж публикувани 58 лишая, между които единъ новъ за науката. Въ 1847. година *O. Sendtner* е направилъ едно пжтуванье прѣзъ Босна, въ което събралъ нѣкои лишаи, публикувани отпослѣ (1849) съ *Kummer* въ Regensburg'ската „Flora."[2]). Тукъ сж описани 52 вида и нѣколко вариетета. Въ 1860. год. *Franz Unger* е споходилъ Гърция и Ионийскитѣ острови. Отъ тукъ, и най-вече отъ островъ Корфу той събралъ 72 вида лишаи, които

[1]) Expédition scientifique de Morée, III. 2. partie: Botanique. Paris 1832. (aus Kremp. G. u. L. d. L.).

[2]) *Kummer et Sendtner O.*, Enumeratio plantarum in itinere Sendtneriano in Bosnia lectarum in Regensb. Flora 1849. p. 1—3. (ibid.)

били опрѣдѣлени отъ лихенолога Ph. Hepp и послѣ публикувани отъ самия Unger въ неговата книга по това пѫтуванье.[1]) *D-r Em. Weiss* направилъ въ 1865 год. едно пѫтуванье въ Истрия, Далмация и Албания, дѣто събралъ доста лишаи, проучени и публикувани насетнѣ отъ лихенолога Koerber въ запискитѣ на Виенското зоолого-ботаническо дружество.[2]) Въ 1890. г. австрийскиятъ лихенологъ *D-r A. Zahlbruckner* публикува въ Ann. d. k. k. Natur. Hofmuseums[3]) доста обширни материяли по лишайната флора на Босна и Херцеговина, които сѫ и най-значителниятъ приносъ въ изучваньето лишаитѣ на Балканския полуостровъ. Въ нея сѫ публикувани 215 вида, събирани отъ различни изслѣдвачи на тая страна, отъ които нѣкои видове сѫ нови, а нѣкои твърдѣ рѣдки.

Колкото за лишаитѣ на съсѣднитѣ намъ Сърбия, Македония и Ромѫния, тѣ още не сѫ изучвани, поне на мене не е извѣстна нито една работа по лишайната флора на тѣзи страни.

Поради особноститѣ, които лишаитѣ прѣдставятъ и които е *твърдѣ важно да се иматъ прѣдъ видъ, когато ще се изучаватъ тѣ въ една странѫ*, азъ ще дамъ нѣколко бѣлѣжки относително тѣхната вънъшность, вѫтрѣшно устройство и истинската имъ природа тъй, както тѣ се схващатъ въ най-ново врѣме.

Лишаитѣ принадлежѫтъ къмъ групата на талусовитѣ растения (Thallophyta) и се отличаватъ съ твърдѣ голѣмото разнообразие на вегетативната си часть. Талусътъ имъ е влакнестъ, фунестъ, роговиденъ и пр., и тоя типъ ние можемъ да наречемъ съ общото име *храстовиденъ* (Th. fruticulosus, filamentosus, Th. strauchartig). Такъвъ талусъ иматъ твърдѣ разпространенитѣ у насъ: Usnea barbata, Evernia prunastri, Cladonia pyxidata, Thamnolia vermicularis и пр. Въ други случаи талусътъ има форма на листъ, и него ще наречемъ *листнатъ* (Th. foliaceus, frondosus, Th. laubartig). Такъвъ талусъ иматъ напр. видоветѣ на Parmelia, Peltigera, Sticta, и др. И най-сетнѣ има трети типъ талусъ — *коровиденъ* (Th. crustaceus, leprosus, Th. krustenartig).

[1]) *Franz Unger*. Wissenschaftliche Ergebnisse einer Reise in Griechenland u. in den Ionischen Inseln, Wien 1862. (ib.)

[2]) *Prof. D-r G. Koerber*, Lichenen aus Istrien, Dalmatien u. Albanien, Verh. d. Zool.-Bot. Ges. Wien, Bd. XVII. 1867.

— Lichenes novi a Dr Weiss in Dalmatia lecti ib. Bd. XVII.

[3]) *D-r A. Zahlbruckner*, Prodromus einer Flechtenflora Bosniens und der Hercegovina. Separ. aus Ann., Bd. V. Wien 1890.

Такъвъ талусъ иматъ повече отъ лишаитѣ, които образуватъ разни петна по скалитѣ: Rhizocarpon geographicum, Lecidea confluens, Caloplaca murorum, Haematomma ventosum и др. Обаче не всички лишаи иматъ такъвъ талусъ. Въ нѣкои случаи тѣ правятъ извънредно голѣми отклонения отъ типичната форма. Напр. у нѣкои отъ коресттитѣ (Krustenflechten) талусътъ е речи цѣлъ скритъ въ кората на дървото (Th. hypophléode) и отвънъ сѫ развити само репродуктивнитѣ органи или апотециитѣ. У други корести лишаи, находещи се по камънитѣ, талусътъ токо речи липсува, или е съвсѣмъ слабо развитъ, и по камъка не виждаме друго, освѣнъ черни, оранжеви или др. брадавици — апотециитѣ.

Разгледанъ подъ микроскопъ, единъ типиченъ лишаенъ талусъ има слѣдното устройство. Най-отвънъ е съставенъ отъ единъ коровиденъ пластъ отъ влакна (Hyphen), които сѫ проплетени така, че у много образуватъ една лъжлива клѣтична тъкань. Този пластъ е *коровидниятъ* (stratum corticale, Rindenschicht). Подъ него слѣдва другъ, съставенъ отъ зелени, валчести, елиптични или плочести клѣтки, събрани по нѣколко, или изолирани. Този пластъ се нарича *гонидиялень* (Gonidienschicht) отъ името на зеленитѣ клѣтки, които сѫ наречени „гонидии“. И най-сетнѣ слѣдва трети слой, нареченъ *сърчевинень* (stratum medullare, Markschicht). Освѣнъ тия у нѣкои се явява и четвърти, подсърчевиненъ слой, нареченъ *хипоталусъ*. Такова анатомическо устройство иматъ талуситѣ, наречени *хетеромерни* (Th. heteromer), главниятъ признакъ на които е, че гонидиитѣ не сѫ пръснати между хифитѣ, но сѫ събрани въ отдѣленъ пластъ. Такъвъ е талусътъ на всички публикувани въ тая статия лишаи. Освѣнъ тѣхъ има други, наречени *слизести* лишаи (Collemaceae, Gallertflechten), на които талусътъ е съставенъ пакъ отъ гонидии и хифи, но тия не сѫ разпрѣдѣлени въ пластове, а равномѣрно промѣсени и тѣхниятъ талусъ се нарича *хомеомеренъ* (Th. homöomer).

Освѣнъ вегетативната часть у всѣки лишай се развиватъ и репродуктивни органи. Такива сѫ апотециитѣ, спермогониитѣ и соредиитѣ. Първитѣ иматъ щитовидна или друга форма, съставени сѫ отъ сѫщитѣ пластове, както и талусътъ, но надъ този, който отговаря на коровидния, се намира така нареченъ *химениялень пластъ,* съставенъ отъ влакна — *парафизи* и особни торбички — *асци,* въ които се развиватъ споритѣ. Тия биватъ обикновено по 8, но у нѣкои сѫ пó-вече или пó-малко. Спермогониитѣ сѫ особни микроскопически ямки, които се развиватъ въ талуса на лишая и служатъ за произ-

вождане на спермацинитѣ, съ които се упложда този първоначаленъ органъ,[1]) отъ които се развиватъ апотециитѣ съ асци и спори.

Соредиитѣ сж органи, чрѣзъ които лишаитѣ се размножаватъ по вегетативенъ начинъ. Отъ тѣлото на лишая се отдѣля купчина гонидии, заобиколени съ хифи, които купчини се откриватъ на талуса въ видъ на прашецъ. Когато се паднатъ въ благоприятни условия, отъ тѣхъ се развива цѣлъ талусъ.

На тия растения, съ такова странно анатомическо устройство, до недавна гледаха като на самостойни, автономни организми, каквито сж всички други. Хифитѣ и гонидиитѣ, макаръ и съвсѣмъ различни елементи, се разглеждаха като органи на единъ и сжщи талусъ, които произлизатъ единъ отъ другъ. Така за зеленитѣ клѣтки или гонидиитѣ бѣха увѣрени, че произлизатъ отъ хифитѣ, като пущатъ послѣднитѣ малки клончета, крайнитѣ клѣтки на които постепенно се раздвояватъ, ставатъ кълбовидни, изпълнятъ се съ хлорофилъ или нѣкое подобно вещество и се обръщатъ въ гонидии.[1])

Това мнѣние бѣше и е останало речи до днесъ господствуеще въ срѣдата на специялиститѣ лихенолози. Най-горещи негови защитници бѣха френскиятъ лихенолгъ Nylander, шведскиятъ Th. Fries и германскитѣ Krempelhuber и Koerber. Обаче отъ изслѣдванията главно на нѣмскитѣ ботаници се доказа, че лишаитѣ не сж самостойни растения, но че тѣ прѣдставятъ една странна смѣша отъ

---

[1]) До прѣди 2—3 години на половностьта у лишаитѣ едни гледаха съ недовѣрие, а други съ присмѣхъ. Това явление бѣше открито още въ 1874. год. отъ нѣмския ботаникъ *E. Stahl*,[a]) който показа, че химениалниятъ пластъ на апотеция се развива отъ едно малко, при основата спирално завито влакно, долната часть на което нарече *карпогонъ* (Carpogon), а горната — *трихогинъ* (Trichogyn). По върха на трихогина се полепятъ спермацинитѣ, които го уплождатъ, слѣдъ което карпогонътъ почва по-нататъкъ да се развива и образува най-сетнѣ парафизитѣ и асцитѣ, въ които се развиватъ по нѣколко спори. Ето какъ бѣше посрѣщнато отъ лихенолозитѣ важното откритие на този ботаникъ: „M. Stahl a été aclamé en Allemagne pour ses belles découvertes. Il a été nommé professeur de botanique pour ses *carpogones* et ses *trichogynes* qui n'ont jamais existé que dans son imagination et dans les planches de ses deux brochures“.[b]) Послѣшнитѣ изслѣдвания по този въпросъ подтвърдиха обаче изслѣдванията на Stahl напълно. Така въ 1898 г. *Ervin Baur*[c]) и миналата година *Otto v. Darbishire*[d]) доказаха, първиятъ при Collema crispum, вториятъ при Physcia pulverulenta сжществуването на сексcуалитета, като съ това напълно подтвърдиха изслѣдванията на Stahl.

[a]) *E. Stahl*, Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der Flechten, vorläufige Mittheilung in Bot. Zeitung 1874 p. 177.

[b]) *O. I. Richard*, L'autonomie des Lichens ou refutation du schwendenérisme, Paris 1884 p. 21.

[c]) *Ervin Baur*, Zur Frage nach der Sexualität der Collemaceen, in Ber. d. deutsch. Bot. Gessellschaft, 1898, Bd. XVI p. 363.

[d]) *Otto v. Darbishire*, Über die Apothecienentwickelung der Flechte Physcia pulverulenta (schreb.) Nyl., in Jahrb. f. wiss. Botanik, 1899, Bd. XXXIV p. 329.

[1]) *Th. Fries* Lichenographia scandinavica, I. p. 7.

два съвсѣмъ различни организма — водорасли и гѫби, въ което е проявено най-чудно приспособение на двѣ толкова различни сѫщества къмъ външнитѣ условия, — резултатъ отъ една дълга борба за животъ. Тази теория за лишаитѣ, разработена най-напрѣдъ отъ знаменития ботаникъ *Schwendener*,[1]) е изразена най-ясно въ слѣднитѣ му думи: „Als das Resultat meiner Forschungen sind alle diese Gewächse keine einfachen Pflanzen, keine Einzelwesen in dem gewöhnlichen Sinn des Wortes; sie bilden vielmehr Colonien aus Hunderten und Tausenden von Einzelwesen, won welchen jedoch uur eines als Gebieter auftritt, während die anderen in beständiger Knechtschaft Nährung für sich und ihren Gebieter herbeischaffen; dieser Gebieter ist ein Pilz aus der Ordnung der Ascomyceten, ein Parasit, der gewöhnt ist, von der Arbeit der Andern zu leben; seine Sclaven sind grüne Algen, die er aussaugt, oder in seine Macht bekommen und in seine Dienste gezwungen hat. Er umschlingt sie, wie eine Spinne ihre Beute, mit einem faserigen Netz aus engen Maschen, das sich allmälig in eine undurchdringliche Decke verwandelt. Während jedoch die Spinne ihre Beute aussaugt, und dann todt liegen lässt, spornt der Pilz die in seinem Netze gefangenen Algen zu rascherer Thätigkeit, ja zu kräftigerem Wachsthum an“.

Цѣлъ редъ отъ изслѣдвания, направени слѣдъ класическитѣ изучвания на Швенденера, дойдоха да докажатъ правотата на неговата теория. I.)

I.) Така въ 1867 г. рускитѣ ботаници *Фаминцынъ* и *Баранецки*,[a]) като култивираха гонидиитѣ на различни лишаи отдѣлно отъ хифитѣ, забѣлѣзаха, че въ много случаи се развиватъ зооспори, които слѣдъ като се движатъ извѣстно врѣме, прѣкратяватъ движението си, като се прѣвръщатъ въ водорасли. Макаръ да считаха това важно откритие, което издава истинската природа на гонидиитѣ, за лъжливо, то бѣше пó-сетнѣ подтвърдено отъ многобройни наблюдения, направени пакъ отъ руски ученъ — *Воронинъ*.[b]) Тия важни открития подтвърдиха, че дѣйствително гонидиитѣ на лишаитѣ сѫ водорасли, които могатъ да се отдѣлятъ отъ талуса и да живѣятъ и се размножаватъ сѫщо тъй, както едноклѣтнитѣ водорасли. Прѣдъ тѣзи факти, съ които се подкрѣпяше Швенденеровата теория, нейнитѣ противници бѣха наклонни да допуснатъ, и нѣкои сериозно допущаха, че свойствата, които иматъ едноклѣтнитѣ водорасли, сѫ

[1]) *M. Schwendener*, Untersuchungen über den Flechtenthallien, in Nägeli's Beitr. z. wiss. Botanik. H. II, III, IV, 1860—68.

[a]) *Faminzin et Baranetzky*, Changement des Gonidies des lichens en zoospores in Ann. d. Sc. natur. 5-e serie, t. VIII 1867.

[b]) *M. Воронинъ*, Изслѣдованія надъ гонидіями лишайника Parmelia pulverulenta Ach., въ Тр. Спб. Общ. естествоисп. III. 1872. стр. 77.

въ сжщность свойства на гонидиитѣ — особнитѣ органи или елементи на лишаитѣ — и че въ природата не сжществуватъ едноклѣтни водорасли, но гонидии на лишаи, освободени отъ талуса на лишая и живѣещи самостойно.[c]) Доказа се сжщо, че хифитѣ на лишаитѣ не сж нищо друго, освѣнъ низши гжби отъ групата на Ascomycet-итѣ. Противницитѣ на теорията взимаха за аргументи, че хифитѣ сж особни елементи на лишайния талусъ, а не гжби, слѣдното: хифитѣ на лишаитѣ сж пó-дебели, пó-яки, пó-еластични, наопаки хифитѣ на гжбитѣ сж пó-нѣжни, иматъ пó-тънки стѣници и не сж изобщо желатинозни. Като се вземе обаче прѣдъ видъ, че тия гжби сж организми, които се отличаватъ съ извънредно голѣмъ полиморфизъмъ, и че тѣ се много измѣняватъ отъ различнитѣ външни условия[d]), този аргументъ остая съвсѣмъ безъ значение.

Но защитницитѣ на швенденеровата теория не се задоволиха само съ това; тѣ се заловиха да докажатъ и по чисто синтетиченъ пжть двойствената природа на лишаитѣ: тѣ култивираха споритѣ на различни лишаи безъ присжтствието на водорасли и видѣха, че никакви зелѣни клетки, гонидии, не се образуватъ, а развититѣ хифи измиратъ. Култивираха слѣдъ това споритѣ съ различни едноклѣтни водорасли и видѣха, че слѣдъ поникваньето имъ, разклоненитѣ хифи оплитаха водораслитѣ и се доста тѣсно свързваха съ тѣхъ. Това можеха да прослѣдятъ до образуваньето на цѣлъ талусъ съ апотеции. Тъй че сполучиха да добиятъ по-чисто синтетиченъ начинъ растенията, които пó-рано смѣтаха самостойни. Въ тая посока най-важни сж изслѣдванията на *Bornet*,[e]) *Treub*,[f]) G. *Bonnier* и др. Подирниятъ дори сполучи да развие хифитѣ върху протонемата на различни видове мъхове[g]). Теорията на Швенденера е приета днесъ отъ всички сериозни ботаници и прокарана въ всички пó-важни учебници по ботаниката[h]).

Поради тази дуалистична природа лишаитѣ сж извънредно интересни организми. Изслѣдванията въ морфологично, физиологично[i]), екологично и географично отношение сж тукъ еднакво важни. Водораслитѣ и гжбитѣ, съединени въ талуса на лишая, ни даватъ примѣръ отъ една най-съвършена симбиотическа форма на животъ.

---

[c]) *J. M. Crombie*, Zur Flechten — Gonidien — Frage, прѣводъ отъ D-r A. Krempelhuber, стр. 15.

[d]) *M. I. Ray*, Variation des champignons inferieurs sous l'influence du milieu. Revue g. d. Bot., IX. 1897. стр. 193.

[e]) *Bornet*, Recherches sur les gonidies des lichens. Въ Ann. d. sc. nat. 5-e série, XVII. 1878.

[f]) *M. Treub*, Lichenencultur, въ Bot. Zeitung, 1873. стр. 721.

[g]) *G. Bonnier* Germination des lichens sur les protonémas des Mousses. Въ Revue g. d. Bot., I. стр. 165.

[h]) Напр. въ учебницитѣ на Van Thiegem, Frank, Strassburger, Warming и др.

[i]) До скоро въ ботаническата литература липсваше какво да било изслѣдване по физиологията на лишаитѣ. Единичката речи пó-систематична работа днесъ е тая на френския ботаникъ *Henri Jumelle:* Recherches physiologiques sur les lichens, въ R. g. de Botanique, IV. 1892. Въ нея сж изложени интересни резултати отъ опититѣ му по влиянието на влагата и сухостьта върху лишаитѣ, влиянието на високитѣ и низки температури върху асимилацията, дъханьето и пр.

Първитѣ, като способни да асимилиратъ, набавятъ на новия организъмъ вжглехидратитѣ, а вторитѣ го крѣпжтъ о субстрата, доставятъ му малкото неоргенически соли и азотъ, необходими сжщо за негова животъ, и кондензиратъ влагата отъ въздуха. По тоя начинъ услугата е взаимна. Тукъ нѣма господари и роби, както иска да каже Швенденеръ;[1]) тукъ има пълноправни граждани, които подъ натиска на борбата за сжществуванье сж съединени въ едно, за да могатъ по тоя начинъ да станатъ господари на най-високитѣ планински скални върхове, на най-далечнитѣ поларни страни и на най-безплоднитѣ пустинни мѣста, дѣто по отдѣлно не е възможно сжществуванието нито на единъ отъ тѣхъ. I).

I) Въ тази борба новитѣ организми сж придобили свойства, които ги правятъ способни за животъ и при най-неблагоприятни условия, при които е невъзможенъ животътъ на никои други растения; тѣ могатъ да понасятъ извънредно низки и извънредно високи температури. При такива лоши условия, когато изобщо животътъ е невъзможенъ, напр. по голитѣ варовити и др. скали, които се пекжтъ цѣлъ день отъ горещото лѣтно слънце въ продължение на 4—5 мѣсеца, тѣ прѣставатъ да живѣятъ, прѣкратяватъ всички жизнени функции, но не умиратъ. Този латентенъ животъ тѣ продължаватъ до тогава, до когато настанатъ по-благоприятни за живота имъ условия; тогава се събуждатъ отново и сухата, гола, изгорѣла и почернѣла скала се прѣвръща във весело кжтче, дѣто почва да кипи отново животътъ на стотини хиляди скромни създания.

Въ свръзка съ особноститѣ на тия организми е и важната рола, която тѣ играятъ въ економията на природата. Това тѣхно значение е отбѣлѣзалъ вече Карлъ Линей, който ги е нарекълъ „алфа и омега“ на растителното царство. И наистина съ тѣхъ начева и съ тѣхъ се свършва висшиятъ животъ на всѣко кжтче отъ нашата земя. Голитѣ, безплодни и лишени отъ всѣкакви видни организми скали и безплодни почви се населятъ най-напрѣдъ отъ лишаитѣ. Тия разрушаватъ и най-твърдитѣ скали, като пригатвятъ по тоя начинъ почва за по-висши растения: мъхове, папрати и пр.; а слѣдъ десетки, стотини или хиляди години голѣмитѣ безплодни скални чукари и хълмове се покриватъ съ непроходни гори.

Понеже лишаитѣ съдържатъ въ голѣмо количество *лихенинъ*, вещество близко до нишестето, тѣхъ употрѣбятъ за храна. Така обитателитѣ на сѣвернитѣ страни приготвятъ отъ Cetraria islandica, Cladonia rangiferina, Evernia prunastri и др. (намиратъ се и у насъ) особна каша,

[1]) Както Швенденеръ, тъй и неговитѣ послѣдуватели смѣтаха гжбитѣ като паразити — това се вижда и отъ приведения по-горѣ цитатъ — които сж нападнали водораслитѣ, чрѣзъ които се хранятъ. и на които не служатъ за нищо, освѣнъ да ги крѣпжтъ о субстрата. Това мнѣние е напълно погрѣшно. Самиятъ фактъ, че водораслитѣ въ талуса на лишая се чувствуватъ много по-добрѣ и сж по-силно развити (вж. *A. de Bary*, Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bacterien, Leipzig 1884.) показва, че не може да става тукъ дума за никакъвъ паразитизъмъ.

която е твърдѣ хранителна.[1]) Отъ 1869 год. сжщитѣ тия лишаи, които сж твърдѣ обилни на сѣверъ, почнаха да употрѣбятъ за ваденьѣ спиртъ, отъ които въ тая година е получено 1120860 литри, а тази цифра отъ тогава до днесъ е значително увеличена.[2]) Пакъ въ сѣвернитѣ страни Cladania rangiferina, която покрива обширни поля, служи за едничка храна на сѣверния еленъ. Друго твърдѣ важно употрѣбение на лишаитѣ е за получванье на орсейна боя. Много отъ лишаитѣ употрѣбяха пó-рано въ медицината, но по причина че тѣхната истинска полза не се доказа, или че намѣриха други много по-съотвѣтни лѣкове, тѣхъ изоставиха да ги употрѣбятъ. Такива бѣха напр. Sticta pulmonacea, Peltigera canina, P. aphthosa, Cladonia pyxidata и пр. — твърдѣ обилни и у насъ.

Своитѣ екскурзии изъ България азъ почнахъ прѣзъ м. октомври 1898. год. Като имахъ прѣдъ видъ, че лишаитѣ сж сравнително много пó-космополитни, то за проучваньето на тази флора не смѣтахъ за необходимо да спосходя непрѣмѣнно всички мѣста въ България. Бѣше обаче необходимо да се споходятъ по възможность повече различни въ петрографско отношение терени и гори съ различни дървета, и при това тия разнообразни терени и гори да се прослѣдятъ на различни височини. Въ това отношение азъ постигнахъ колкото си бѣхъ прѣдначърталъ. Тукъ ще спомена само на кжсо главнитѣ пунктове, въ които съмъ ботанизувалъ, а пó-подробни бѣлѣжки за тѣзи мѣста, за състава на горитѣ, отчасти за петрографския характеръ, както и за географията на българскитѣ лишаи въ свръзка съ разнитѣ височини и субстрати, азъ ще дамъ слѣдъ завършъка на цѣлата си работа, когато ще имамъ всичкия материялъ проученъ и когато ще бжда споходилъ вече още мѣста.

Възползуванъ отъ хубавата есень прѣзъ 1898 г., доброто врѣме на която се продължи чакъ до началото на декемврия, азъ направихъ още тогава три екскурзии на Витоша. Тази планина, както е извѣстно, е единъ еруптивенъ масивъ, съставенъ отъ сиенитни скали, покрита съ храстье или дребна гора, които ни даватъ много малко материялъ, но затова пъкъ скалната и лишайна флора е извънредно богата. Прѣзъ есеньта азъ възлѣзохъ два пжти до Боянския водопадъ и околнитѣ скали и единъ пжть по склоноветѣ надъ Драга-

[1]) Интересно е че у насъ, споредъ разказитѣ на стари селяни, въ гладни години нашитѣ балканджии сж дирили и употрѣбяли за храна коритѣ на дърветата, коренитѣ на разни растения, но никога не сж употрѣбяли лишаи; а тия сж много обилни въ нашитѣ планини, хранителни и при това могатъ да се употрѣбятъ безъ всѣкакъвъ страхъ, понеже между тѣхъ нѣма отровни.

[2]) *D-r Felix Hennegny*, Les Lichens utiles, Paris, 1883.

левския манастиръ. Прѣзъ слѣдната година имахъ възможностьта да направя още нѣколко екскурзии: една надъ с. Бистрица, друга надъ Княжево и една до Резноветѣ и Черни-върхъ, слѣдъ което прострѣхъ екскурзиитѣ си въ Искърския проломъ: споходихъ два пѫти околноститѣ на Черепишкия манастиръ (25, 26 мартъ и 10 и 11 априлъ), единъ пѫть околноститѣ на Своге (27 май) и три пѫти началото на прохода при Курило (7 февр. и 7 мартъ 1899 год. и 30 априлъ т. г.). Теренътъ на Искърския проломъ е доста разнообразенъ. Въ началото му (къмъ Софийското поле) имаме червени варовити пѣсъчници, които проф. Златарски смѣта отъ пермската система, по́-нататъкъ слѣдватъ конгломерати, кварцити, мергели, кварцитни пѣсъчници и варовикъ, принадлежащи — споредъ изслѣдванията на сѫщия професоръ — на формациитѣ отъ каменновѫглената до кредната включително. Мѣстноститѣ тукъ сѫ бѣдни на гори; малко запазени гори има въ околностьта на Черепишкия манастиръ (габеръ, букъ, яворъ и др.), малки горички по височинитѣ надъ Курилския манастиръ (дѫбъ), а по-голѣмата часть отъ склоноветѣ на прохода сѫ покрити съ дребна гора отъ габеръ, лѣска и по́-низко дѫбъ.

По́-нататъкъ слѣдватъ мѣстноститѣ на Петроханския и Искрецкия балканъ, които ланската година въ края на м. май споходихме съ проф. Георгиевъ. Екскурзията почнахме отъ с. Своге, слѣдвахме мѣстноститѣ около Искрецъ и продължихме прѣзъ с. с. Загѫженье, Брѣзье, Брайкьовци, отъ дѣто възлѣзохме на Петроханското плато. Тамъ обиколихме скалитѣ на „Вѣнецъ“ и мѣстноститѣ къмъ Петроханъ. Обратниятъ ни пѫть слѣдваше прѣзъ Гинци, Бучино, Беледие-ханъ, Костинъ-бродъ. Въ околностьта на с. Своге теренътъ е кварцитъ и кварцитенъ конгломератъ, по́-нататъкъ въ долината къмъ Искрецъ начена варовикъ. Отъ Искрецъ прѣзъ с. с. Загѫженье, Брѣзье и Брайкьовци се простира само варовикъ (отъ трияска и юрска формации). Височинитѣ надъ подирното село и близу до Петроханъ сѫ отъ пѣсъчникъ, а теренътъ на останалитѣ мѣста, които споходихме, е варовитъ. Въ тия мѣста сѫ твърдѣ обилни характернитѣ за варовититѣ терени *понори*. Горитѣ тукъ сѫ твърдѣ рѣдко. Залѣсенитѣ мѣста на Комъ и сѣвернитѣ склонове (къмъ Берковица) не успѣхме да споходимъ, както тъкмѣхме, понеже врѣмето бѣше извънредно лошо.

Екскурзиитѣ си въ юго-западна България продължихъ слѣдъ това въ съсѣднитѣ на Петроханския балканъ мѣста — околноститѣ на Драгоманъ. Тука бѣхме на 17 и 18 юний съ проф. Георгиевъ.

Въ тия два дена, понеже растителностьта въ околностьта бѣше съвсѣмъ изгорѣла, ние събирахме изключително лишаи.[1]) Особенъ интересъ тукъ прѣдставя Чепанътъ, на който ний възлѣзохме, обиколихме послѣ склоноветѣ му и околностьта на Драгоманското блато, слѣдъ което тръгнахме обратно за София, благодарни отъ многото материялъ, що носѣхме съ себе си. Околностьта на Драгоманъ (Чепанътъ и около блатото) е отъ варовикъ.

Прѣзъ априлъ лани споходихъ на два пѫти (3 и 4, 19 и 20 априлъ) околноститѣ на Перникъ и Радомиръ, именно Голобърдо, Кракра и сѣвернитѣ склонове надъ Радомиръ. Мѣстностьта тукъ е гола, самитѣ бърда сѫ отъ варовикъ и доломитъ.

Екскурзиитѣ си въ сѣверна България азъ почнахъ отъ околностьта на Враца (въ края на априлъ). Тамъ обиколихъ скалитѣ надъ самия градъ, отъ дѣсно на „Вратцата“, а сѫщо Войводския долъ. Скалитѣ сѫ изключително варовити и слабо залѣсени, а лишайната флора сходна съ тая отъ Черепишкия манастиръ. Понататъкъ азъ имахъ възможность да направя една екскурзия прѣзъ с. Романъ, с. Бѣленци, глава Панега, с. Петровени, Луковитъ, с. с. Телишъ, Горни и Долни Дѫбникъ и Плѣвенъ. Цѣлиятъ теренъ по тия мѣста е варовикъ (отъ кредната формация) и се отличава съ твърдѣ голѣмото еднообразие на лишайната си флора. Тази екскурзия, която трая 6 дена (въ началото на м. май), бѣше прѣдприета съ профес. Георгиевъ и два курса студенти отъ Висшето училище. Прѣзъ лѣтната ваканция азъ продължихъ самъ екскурзиитѣ си по-нататъкъ прѣзъ Ловечъ и Севлиево (въ срѣдата на м. юли), а послѣ заминахъ за централния Балканъ и сѣвернитѣ му склонове. Въ с. Острецъ, сложено въ единъ отъ най-живописнитѣ кѫтове на нашето отечество, въ подножието на Мара-гидикъ и Юмрукчалъ азъ прѣкарахъ около 20 дена (24 юли — 13 августъ), въ което врѣме имахъ възможность да обиколя Юмрукчалъ, Пръскалото, Мара-гидикъ и околнитѣ пó-низки върхове. Въ това сѫщо врѣме обикаляхъ прѣдгорията къмъ с. с. Ново-Село, Кръвеникъ, Стокитѣ и Батошево. Тука теренътъ отъ Ловечъ до Севлиово и околностьта на подирния е варовикъ, къмъ с. с. Стокитѣ и Острецъ пѣсъчникъ и кварцитъ, Мара-гидикъ сѫщо, а пó-голѣмата часть отъ Пръскалото и Юмрукчалъ е гранитъ.

[1]) Още е прѣсна въ паметьта ми оная голѣма ревность, съ която покойниятъ професоръ ми помагаше. Той, макаръ и твърдѣ слабъ, търчеше наравно съ мене по скалитѣ и биваше прѣпълненъ съ радость, когато намирахме нѣкой новъ лишай. Сѫщо и въ училището той не прѣкѫсваше нито единъ день да слѣди занятията ми съ лишаитѣ. Азъ дължа извънредно много на това горещо усърдие и интересъ на учителя си.

По сѣвернитѣ склонове на планината, която тукъ е най-висока (Юмрукчалъ 2385 м., Кадемлия 2275 м. и пр.) се стелятъ обширни букови гори, надъ които въ подалпийския поясъ срѣщаме вѣнци отъ остатъчни борови и смърчови лѣсове. Пó-низко въ околностьта на с. с. Острецъ и Ново-Село срѣщаме габери; въ прохода къмъ с. с. Кръвеникъ и Стокитѣ буки и габери, а отъ с. Батошево къмъ Севлиево дребна джбова гора. Тази часть отъ Балкана съ прѣдгорията си прѣдставя по тоя начинъ най-голѣмъ интересъ отъ всички други мѣста, които споменахъ до тукъ; затуй че тукъ имаме освѣнъ малко много различенъ теренъ, обширни дѣвствени гори, но и голѣми височини, които сж не пó-малко важни за богатството и разнообразието на лишайната флора.

Въ началото на септемврия споходихъ базалтовитѣ могили между Севлиево и Свищовъ, едничкитѣ еруптивни скали въ Сѣверна България, които ми дадоха богатъ и разнообразенъ материялъ. Най-много се спрѣхъ на голѣмата могила при с. Върбовка, „Чаталъ тепе“, която е и най-скалиста. Пó-нататъкъ азъ обиколихъ околностьта на Свищовъ, Русе, Каспичанъ, обаче откъмъ лишаи тия мѣста, като изключимъ нѣкои въ Шуменско, дѣто има открити варовити скали съ лишаи, еднакви съ тия при Ловечъ, Севлиево и Плѣвенъ, сж много бѣдни. Къмъ срѣдата на септемврия (12 и 19) обиколихъ варненското крайбрѣжие, съставено само отъ варовитъ мергелъ и съвсѣмъ бѣдно на лишаи; пó-послѣ (15 и 16 септември) обиколихъ бургазкото къмъ карантината, което като скалисто (скалитѣ сж андезитни), е пó-богато на лишаи, между които имахъ случай да събирамъ и рѣдкия чисто морски видъ Lichina confinis Müll.

Въ южна България освѣнъ Бургазъ други пунктове, дѣто съмъ се ограничилъ да събирамъ лишаи, сж: пловдивскитѣ тепета и главно Джендемъ-тепе (18 и 19 септември). Тѣ сж сиенитни и съ лишайна флора, сходна отчасти съ сиенитната на Витоша, отчасти съ гнайсовата въ Родопитѣ. Въ края на м. юни ланската година съ проф. Георгиевъ и два курса студенти отъ Висшето училище бѣше прѣдприета една ботаническа екскурзия по Костенския балканъ. При тоя случай имахъ възможность да съберж важнитѣ лишайни прѣдставители отъ този край. Въ тази екскурзия обиколихме буковитѣ и смърчови гори надъ с. Костенецъ, скалнитѣ стѣни въ Котлинитѣ и тия около Белмекенското езеро. Скалитѣ тукъ сж гнайсови (напластенъ гнайсъ) и извънредно богати на лишаи. Друга екскурзия въ Родопитѣ прѣдприехъ тая година (16, 17 и 18 юни) съ асистента по зоология г. Д. Якимовъ. При нея имахме

възможность да възлѣземъ на върха Алабакъ, да обиколимъ ю.-източнитѣ му склонове къмъ долината Чепино, околнитѣ ридове на с. Баня и долината на р. Ели-дере. Теренътъ тукъ е главно гнайсовъ. Самиятъ Алабакъ и склоноветѣ, прѣзъ които минахме за Чепино, сж покрити съ разнообразна гора (главно букъ и боръ).

Прѣди да почна своитѣ специялни екскурзии азъ имахъ случай, като студентъ, прѣзъ лѣтната ваканция на 1897. г. съ двама свои другари да споходя Рила, а именно отъ с. Радоилъ по долината на Марица, послѣ по Чадъръ-тепе и Мусалла. Все тогава направихъ друго едно пжтуванье въ западна Рила: Самоковъ, долината на Черни Искъръ, Еди-гьолъ, върховетѣ на Урдина рѣка, Елени-върхъ и околноститѣ на Рилския манастиръ. Отъ тая екскурзия имамъ само общи бѣлѣжки за нѣкои лишайни формации, както тия въ горитѣ по горното течение на Марица, въ околностьта на Чамъкория и на Рилския манастиръ. Въ това си пжтуванье събирахъ висши растения и имамъ запазени само нѣколко лишая.

Освѣнъ отъ тия мѣста имамъ лишаи отъ околноститѣ на Хасково, доставени отъ г. С. Стефановъ, учитель въ Хасковското 5-класно училище, отъ различни мѣста на Рила, доставени отъ студента Ст. Василевъ, и най-сетнѣ отъ Мургашъ, доставени отъ асистента по геология и минералогия г. Ил. Стояновъ. На тия господа изказвамъ тукъ своята благодарность.

Различнитѣ типове лишаи сж пръснати у насъ по най-различни субстрати; тѣхъ срѣщаме въ изобилие по коритѣ на всички дървета, по всички видове скали, по крайпоточнитѣ влажни мѣста, въ алпийскитѣ поляни на нашитѣ планини, по покривитѣ, зидоветѣ и плетищата и др. Изобщо мжчно ще се намѣри мѣсто, ненаселено отъ тия скромни прѣдставители на растителното царство. Доколкото съмъ ималъ възможность да прослѣдя, всѣки видъ субстратъ си има свои прѣдставители между лишаитѣ, които го населяватъ, и които не се срѣщатъ (или се срѣщатъ твърдѣ рѣдко) по други субстрати. Така напр. по варовицитѣ (въ Драгоманъ, Черепишкия манастиръ, Враца, Плѣвенъ, Севлиево и пр.) намираме слѣднитѣ лишаи: Lecanora (Placodium) circinata L. Caesioalba, Verrucaria plumbea, Caloplaca ochracea, C. variabilis, C. pusilla, Verrucaria purpurascens, Thalloidima vesiculare, Th. candidum, Acrocordia conoidea и пр., които не се срѣщатъ (освѣнъ нѣкои отъ тѣхъ и то твърдѣ рѣдко) на другъ субстратъ. Гранитнитѣ, сиенитнитѣ и гнайсовитѣ скали и тѣ си

иматъ свои лишаи, които срѣщаме като изключения по други субстрати. Така ако разгледаме лишаитѣ по скалитѣ на Витоша, Пловдивскитѣ тепета и гнайсоветѣ въ Чепинско, ще намѣримъ една лишайна флора, съвсѣмъ отлична отъ оная на варовититѣ скали. Тукъ напримѣръ срѣщаме въ изобилие: Lecidea confluens, Rhizocarpon Montagnei, Rhizocarpon geographicum, Aspicilia cinerea, Lecidea fumosa, L. polycarpa, Lecanora atra, Rinodina oreina, Umbilicaria pustulata, и пр. лишаи, които не се срѣщатъ нийдѣ по варовицитѣ въ горнитѣ мѣста. По различнитѣ силикатни скали лишаитѣ сжщо се отличаватъ съ нѣкои видове. Така по гнайсовитѣ скали на Котлинитѣ въ Костенския балканъ срѣщаме напр. Haematomma ventosum, Sporastatia morio, които не срѣщаме нито по сиенита на Витоша, нито по андезититѣ на Бургазъ. По чисто кварцитнитѣ скали, както тия при Своге, се срѣщатъ лишаи, които не намираме нито по пловдивскитѣ тепета, нито по гранита на Юмрукчалъ, нито пъкъ по гнайсоветѣ на Родопитѣ. Такъвъ е напр. извънредно хубавиятъ Pleopsidium flavum, Lecidea caesio-pruinosa и др. Други пъкъ отъ лишаитѣ растжтъ изключително по коритѣ на разни дървета. Такива сж напр. Lecidea enteroleuca, Pyrenula leucoplaca, Pyrenula nitida, различни видове отъ Arthopyrenia, Opegrapha, Pertusaria и пр. Нѣкои пъкъ отъ лишаитѣ се срѣщатъ и по дърветата, и по скалитѣ, но прѣдпочитатъ първитѣ отъ вторитѣ. Такива сж напр. Evernia prunastri, Parmelia saxatilis, P. fuliginosa, P. perlata, P. tiliacea, P. acetabulum, Physcia pulverulenta, Ph. ciliaris, Ramalina fraxinea и пр. Най-сетнѣ има много видове, които не правятъ никакъвъ изборъ на субстрата и се срѣщатъ еднакво по скали, по дървета, по земята, по изгнили дънери, мъхове и пр. Такива сж напр. Nephromium laevigatum, N. tomentosum, Sticta pulmonacea, St. scrobiculata, St. sylvatica, Parmelia caperata, P. olivacea, Xanthoria parietina, Physcia stellaris, Ph. obscura, Caloplaca aurantiaca, C. ferruginea и пр.

Както скалнитѣ, сжщо и тия лишаи, които растжтъ по дървета, правятъ изборъ на подирнитѣ. Така характерътъ на лишаитѣ, които покриватъ стъблата и клоноветѣ на букитѣ (Fagus sylvatica) и габери (Carpinus), не сж сжщитѣ, които покриватъ стъблата и клоноветѣ на иглолистнитѣ (Picea excelsa, Abies pectinata, Pinus sylvestris, Pinus montana и пр.). Въ нашитѣ гори, дѣто прѣобладаватъ изобщо отъ една страна буки и габери, отъ друга смърчове и борове, срѣщаме съобразно съ това главно два типа общества лишаи; напр. по букитѣ (сѣвернитѣ склонове на централния Балканъ и склоно-

ветѣ на Алабакъ въ Бѣльовския балканъ) се срѣщатъ обикновено слѣднитѣ лишаи: Parmelia revoluta, P. fuliginosa, P. tiliacea, P. obscura, Evernia prunastri, Anaptichia ciliaris, Ramalina polynaria, R. fraxinea, Usnea barbata, Lecanora pallida, L. subfusca, Pertusaria sp., Lecidea sp., Graphis scripta съ многобройни вариетети, Pyrenula nitida и пр., а характерътъ на лишайното общество по смърча (Picea excelsa), бѣлата ела (Abies pectinata) и бора (Pinus sylvestris) въ горитѣ на Рила, Костенския и Бѣльовския балканъ е пó-другъ, макаръ да има видове общи съ тия по бука и габера. Така тукъ срѣщаме най-вече: Parmelia physodes, P. furfuracea (който се срѣща и на много други видове дървета, но по боровет̀ѣ той е извънредно обиленъ), Parmelia hyperopta, P. diffusa, Alectoria jubata, Usnea barbata, особно вариететътъ dasypoga, Cetraria pinastri, Evernia divaricata и пр. Отъ тѣхъ Usnea barbata v. dasypoga и Evernia divaricata се срѣщатъ въ такова голѣмо изобилие по смърчовитѣ гори на Котлинитѣ въ Костенския балканъ и въ Радоилскитѣ гори, че у нѣкои дървета не може да се различи кората на стъблото и клоноветѣ, а по земята сѫ се образували на нѣкои мѣста цѣли торфища. Лишаитѣ по клековетѣ (Pinus montana), съ които се завършватъ горитѣ въ Рила и Родопитѣ и които главно покриватъ подалпийскитѣ мѣста на чаловетѣ, сѫ изключително Parmelia hyperopta, P. diffusa и Cetraria pinastri.

Понеже у насъ има високи планини, затуй прѣко това, че сме доста на югъ, имаме много алпийски и подалпийски видове. Такива сѫ напр. Alectoria bicolor, A. ochroleuca, Cetraria nivalis, C. cucullata, Solorina crocea, Parmelia encausta, P. fahlunensis, P. stygia, Cornicularia tristis, Gyrophora proboscidea, G. cylindrica, Sporastatia morio, Haematomma ventosum, Lecanora badia, Cladonia stellata v. obtusata, Cl. papillaria и пр. и всички тия се намиратъ пò-горѣ отъ 1000—1500 м. надъ морското равнище. Много видове, които у насъ сѫ алпийски, въ по-сѣвернитѣ страни се срѣщатъ много по-низко. Така Parmelia fahlunensis, P. stygia, Cetraria nivalis, които у насъ сѫ на височина по-горѣ отъ 1200 м., се срѣщатъ доста често по крайбрѣжнитѣ скали на Скандинавия.[1]) Понеже ние спадаме отчасти въ срѣдиземноморския поясъ, у насъ се срѣщатъ лишаи, които принадлежѫтъ къмъ най-характернитѣ медитерански видове; такива сѫ напр. Urceolaria ocellata, Arthonia dispersa, Heppia Guepini и пр.

---

[1]) *W. Nylander*, Synopsis methodica Lichenum, II. 1860 p. 72.

Измѣнение на лишаитѣ въ свръзка съ субстрата се забѣлѣзва у насъ при много видове. Така напр. Lecanora (Placodium) saxicola, Lecanora cinerea, Lecanora atra, Caloplaca murorum, C. callopismum и пр. се срѣщатъ въ единъ видъ по силикатнитѣ скали; когато обаче сж паднали на варовикъ, тѣ се импрегниратъ съ калциево вещество, опрашатъ се, ставатъ обикновено бѣли или сиви и измѣнятъ по тоя начинъ както външния си характеръ, тъй и вжтрѣшната структура. Особно поучителенъ е въ това отношение Lecanora (Placodium) saxicola. По сиенитнитѣ скали на Витоша и пловдивскитѣ тепета, по силикатнитѣ скали край с. Острецъ (Троянско) той е обикновено тънъкъ, жълтозеленикавъ и съ червеникави апотеции; обаче по варовицитѣ въ Драгоманъ, Черепишкия манастиръ, долината на р. Панега и пр. той е бѣлозеленикавъ, наоколо бѣлъ и апотециитѣ му у нѣкои токо речи черни. Голѣма варияция се срѣща сжщо въ боята на апотециитѣ. Особно забѣлѣжителенъ примѣръ въ това отношение ни прѣдставя Lecanora subfusca, който лишай по разни дървета и скали има апотеции съ различно обагренъ химениялenъ пластъ. Сжщо тъй варира боята на апотеция у Lecanora varia, Caloplaca aurantiaca и пр.

Едно особно явление, което обръща вниманието ни кога пжтуваме низъ нашитѣ гори, е, че лишаитѣ сж по-често разположени на западната или сѣверо-западната страна на дърветата, което ще е по всѣка вѣроятность въ свързка съ господствуещитѣ вѣтрове у насъ. Често пжти, кога вървимъ низъ нѣкой рѣдъкъ лѣсъ отъ истокъ къмъ западъ, забѣлѣзваме съвсѣмъ малко лишаи; коритѣ на дърветата сж голи, лѣсътъ има видъ на ново, чисто обиталище; когато пъкъ тръгнемъ въ обратна посока, картината се измѣнява: коритѣ на дърветата сж покрити съ разни брадати и лиснати лишаи, въ цѣлия лѣсъ диша нѣщо старо, дѣвствено. Това яление е по-често по дърветата, които не сж въ гжста гора, но пръснати. Много хубавъ примѣръ за това може да се наблюдава по петроханския пжть, когато се излѣзе отъ с. Бучино по посока за Беледиеханъ. Пжтьтъ върви по посока приблизително западо-истокъ. Отъ дѣсна страна на шосето сж запазени стари върби, които сж насадени на разстояние 200—300 м. Тази страна на дърветата, която е обърната къмъ западъ, е буквално цѣла жлътнала отъ покриващия ги лишай Xanthoria parietina, когато противната страна е почти гола. Сжщото явление наблюдаваме навсждѣ по сѣвернитѣ склонове на централния Балканъ и по склоноветѣ на Бѣльовския балканъ.

Лишаитѣ сж на нѣкои мѣста у насъ толкова многобройни на брой, че тѣ могатъ да даватъ особенъ колоритъ на скалитѣ. Така, кога пжтувате по долината на р. Ели-дере (отъ Чепино за Пазарджикъ), прѣдъ васъ се издигатъ огромни гнайсови скали, нѣколко стотини метра високи, нѣкои отъ които сж блѣдно-жълтеникави отъ покриващия ги Parmelia conspersa. Сжщиятъ този лишай покрива часть отъ кварцитнитѣ скали при Своге (Искърски проломъ), като имъ придава сжщия този изгледъ, както и на Ели-дерскитѣ. Покривитѣ на нѣкои стари воденици сж покрити съ такова изобилие на Parmelia olivacea или Lecanora (Placodiun) saxicola, че отъ далечъ сж съвършено кафяви или сиви. Понѣкога цѣли скални стѣни сж покрити съ Rinodina oreina, който имъ придава единъ блѣдо-жълто-сивъ колоритъ (Своге, Джендемъ-тепе и пр.[1])

Друго явление, което заслужва да се отбѣлѣжи, е, че лишаитѣ ще да сж много придирчиви за чистъ въздухъ. Тѣхъ срѣщаме найвече въ тия мѣста, дѣто въздухътъ е свободенъ отъ миризми и прахъ. Азъ ще дамъ тукъ такъвъ примѣръ, който може да бжде провѣренъ отъ всѣки софиянецъ. По булевардитѣ на нашата столица и въ Александровската градина, прѣко това, че има доста стари дървета, не срѣщаме никакви лишаи; коритѣ на дърветата сж голи, или покрити съ едноклѣтни зелени водорасли; само тукъ тамъ въ по-отстраненитѣ мѣста ще забѣлѣжимъ нѣкое недоразвито лишайче. Друго нѣщо е обаче въ Цариградската (Князъ Борисова) градина. Тукъ коритѣ на много по-млади дървета сж прѣпълнени съ Physcia stellaris, Xanthoria parietina; падатъ се сжщо Caloplaca ferruginea, Lecanora subfusca и пр. Въ Курубагларъ лишаитѣ сж развити въ още по-голѣмо количество по коритѣ на дърветата. Планината пъкъ, дѣто въздухътъ е тъй чистъ и животворенъ, е царството на лишаитѣ. Когато отидете въ нейнитѣ обятия и се подслоните подъ дънера на нѣкой вѣковенъ букъ или боръ, кората на който се невижда отъ хиляди листнати лишаи, а клоноветѣ сж проплетени отъ многобройни бради; когато се подпрете о нѣкоя скала, изпъстрена съ множество разноцвѣтни лишаи, знайте, че вие дишате най-чистия въздушенъ еликсиръ, съ който е обилна нашата планина; че вие сте тогава най-близу до божествената природа, тази гиздава, вѣчно млада и прѣлестна българска природа! Затуй лишаитѣ могатъ да ни служатъ като прѣкрасни хигиометри.

---

[1]) На нѣкои варовити скали (напр. при Враца и Черепишкия монастиръ) лишаятъ Verrucaria purpurascens образува голѣми кърваво червени петна, за които населението има най-странни повѣрия.

Лишайната флора на България сравнително съ тая на Германия, Франция и Скандинавия е по-бѣдна, но пъкъ е по-богата отъ флоритѣ на нѣкои по-южни страни. Изобщо колкото една страна е по на сѣверъ, толкова тя е по-богата на лишаи, и обратно — явление тъкмо противно на онова, що виждаме у виспитѣ растения. Най-богати на лишаи мѣста сѫ у насъ високитѣ планини; и колкото отиваме нагорѣ въ планинитѣ, толкова по-често срѣщаме видове, които сѫ по-обилни въ по-низки мѣста на сѣвернитѣ страни. Лишайната флора по низкитѣ ни мѣста маварь и нѣйдѣ твърдѣ богата на индивиди, е твърдѣ бѣдна и еднообразна на видове. У насъ ще има всичко около 300 вида лишаи, когато въ цѣла Европа се начитатъ около 680. Най-богата на лишаи страна въ Европа е Франция, въ която сѫ намѣрени до 540 вида и въ Скандинавия около 375 вида; а всички познати до сега лишаи по земното кѫлбо сѫ около 2000 вида.

Като имахъ прѣдъ видъ, че за проучването не само на лишаитѣ, но и на коя да е група растения или животни сѫ потрѣбни цѣлъ редъ години, дълго диренье и бавно опрѣдѣлянье; отъ друга страна като искахъ да не се ангажирамъ само съ лишайната ни флора въ продължение на 4—5 години, азъ рѣшихъ да раздѣля работата си, като отъ230 проучени лишаи публикувамъ сега 157, принадлежащи на 106 вида и 26 рода. Въ бѫдеще покрай другата си работа ще продължа изучванията върху нашитѣ лишаи, слѣдъ което ще публикувамъ и останалата часть отъ тѣхъ заедно съ общитѣ си бѣлѣжки за географското имъ разпространение въ свързка съ височинитѣ и терена — измѣненията, които разнитѣ видове прѣтърпяватъ при разни външни условия, и връзката между нашата и чуждоземската лишайна флора, сѫщо и новитѣ лишайни форми, за които се иска по-специялно изучванье и съвѣтъ на специялисти.

За да не падна въ нѣкоя грѣшка, слѣдъ като цѣлата ми работа бѣше готова, азъ изпратихъ около 60 вида на знаменития Мюнхенски лихенологъ D-r F. Arnold, който има любезностьта да ми ги провѣри и повърне въ едно кѫсо врѣме, за което му изказвамъ тукъ моята най-голѣма благодарность. Поради тая ревизия видоветѣ Parmelia revoluta и Gyrophora vellea (L) Ach, които азъ бѣхъ опрѣдѣлилъ за близки тѣмъ Parmelia laevigata и Gyrophora spadochroa Ehrh. бѣха изправени, а сѫщо опрѣдѣлени Gyrophora flocculosa и 2 вариетета на Cladonia fimbriata, които по недостатъкъ на литература не можехъ да опрѣдѣля.

При проучваньето на нашата лишайна флора азъ разполагахъ освѣнъ съ цитиранитѣ пó-рано съчинения, които ми послужиха за ориентиранье въ морфологията и анатомията на лишаитѣ, и съ слѣднитѣ:

Th. M. Fries, Lichenographia scandinavica, T. I Upsaliæ, 1871.

A. Hue, Addenda nova ad Lichenographiam Europæam exposuit in Flora Ratisbonensi D-r W. Nylander, Paris, Berlin, 1886.

D-r G. W. Koerber, Systema Lichenum Germaniæ, Breslau, 1855. Parerga lichenologica, Breslau, 1865.

August v. Krempelhuber, Geschichte und Litteratur der Lichenologie, Bd I и II, 1867—1869.

W. Nylander, Synopsis methodica Lichenum, T. I и II (fasc. 1), Parisiis, 1858—1860.

Abbé H. Olivier, Tableaux analytiques et dichotomiques de tous les genres et espèces de lichens décrits dans le Lichenographia scandinavica de Th. M. Fries, 1881.

D-r L. Rabenhorst, Kryptogamen Flora von Sachsen, der Ober-Lausitz etc. 2-te Abth. — Die Flechten, Leipzig. 1870.

Ludow. Em Schaerer, Enumeratio critica lichenum europæorum, Bernæ, 1850.

P. Sydow, Die Flechten Deutschlands, Berlin, 1887.

Освѣнъ тия съчинения имахъ на разположение слѣднитѣ брошури:

D-r A. Zahlbruckner, Prodromus einer Flechtenflora Bosniens u. der Hercegovina. (Separatabdruck aus Ann. des k. k. natur. Hofmuseums, Bd V) Wien, 1890.

— Steierische Flechten. Sep. aus Z. B. Ges. B. XXXV Abh.

— Beiträge zur Flechtenflora Nieder-Oesterreichs Abth. I, II. III, IV Sep. aus Z. B. Ges. Bd. XXXVI, XXXVIII, XL, XLI Abh.

Pius Strasser, Zur Flechtenflora Niederoesterreichs, ib. aus Bd. XXXIX.

J. Eman. Hibsch, Die Strauchflechten Niederoesterreichs, ib. aus Bd. XXVIII.

Ad. Metzler, Die Flechten des Radstadter Tauern, ib. aus Bd. XIII.

Hugo Lojka, Kleine Beiträge zur Lichenflora Niederoesterreichs.

— Bericht über eine lichenologische Reise in das nördliche Ungarn in Somm. 1868 ib. aus Bd. XIX.

Julius Glowacki, Die Flechten des Tommasini'schen Herbars, ein Beitrag zur Flechtenflora des Küstenlandes, ib. aus Bd. XXIV.

D-r I. B. Holzinger, Beitrag zur Lichen-Flora Niederoesterreichs.

Prof. D-r G. W. Koerber, Lichen aus Istrien, Dalmatien und Albanien, ib aus Bd. XVII.

— Lichenes novi a D-r Weiss in Dalmatien lecti, ib. aus Bd. XVII.

Fr. Haszlinszky, Beiträge zur Kenntniss der Karpathen-Flora, VIII Flechten, ib. aus Bd. IX.

Най-сетнѣ разполагахъ и съ едно твърдѣ важно помагало — сбирката отъ европейски лишаи на *D-r L. Rabenhorst* и съ около 75 нумера австрийски лишаи изъ „Flora exsiccata Austro-Hungarica“.

Ser. I. Lichenes heteromerici wallr.

Ord. 1 Lich. Thamǹoblasti krbr.

Fam. Usneacei.[1])

Th. Fries Lich. Scd. T. 1. p. 13.

Usnea (Dill.) Ach.

(Dill. Hist. Musc. 1741 p. 56 pr. p., Ach. Meth. 1803 p. 306).

U. barbata (L) Fr. (Fr. Sched. crit. 1826 IX p. 34). Nylander Syn. m. Lich. I p. 267.

Th. Fries Lich. Scd. I. p. 15 Schaerer Enum. p. 3 Koerber S. L. G. p. 3.

Талусътъ му е неправилно разклоненъ, висещъ или храстовиденъ съ сива, сиво-зелена или жълтеникава боя. Апотециитѣ плоски, щитовидни, достигатъ въ дм. 1·5 см. и сѫ обиколени наоколо съ рѣсни. У насъ се срѣщатъ извънредно много вариящии на типичната форма, които се намиратъ изключително по стъблата и клоноветѣ на разни дървета. Обстоятелството, че както у насъ, тъй и другждѣ

---

[1]) За всѣки видъ и вариететъ азъ съмъ отбѣлѣзалъ най-характернитѣ признаци и ония отклонения, които нашитѣ видове правятъ спрѣмо описани отъ приведенитѣ автори. Първото съмъ направилъ съ двояка цѣль: едно, за да отклоня съмнѣнието на нѣкой лихенологъ, който би помислилъ, че имамъ криво опрѣдѣлени видове (примѣръ за което има въ кратката история на ботаническата наука у насъ), и друго, за да може да си послужи нѣкой учитель по ботаниката при опрѣдѣлението видоветѣ на нѣкои лишаи, родоветѣ на които му сѫ извѣстни.

Като давамъ размѣритѣ на споритѣ, азъ употрѣбявамъ слѣдната форма: напр. за Usnea barbata var. florida $\frac{10,\ 9,\ 6,\ 8}{5,\ 5,\ 4,\ 5}$ μ, което значи, че сѫ правени измѣрвания на 4 спори и сѫ получени резултати: за 1. спора 10 μ дълга и 5 μ широка ($\mu = {}^{1}/_{1000}$ мм.) за 2. спора 9 μ дълга 5 μ широка и пр.

тоя видъ варира много, ни дава право да смѣтаме Koerber-овитѣ видове Usnea florida и Usnea plicata като вариетети на Usnea barbata, понеже тѣ чрѣзъ цѣлъ редъ прѣходни форми сѫ свързани съ типичната форма и вариететитѣ ѝ dassypoga и hirta Ето защо и азъ взимамъ U. florida и U. plicata за вариетети на U. barbata.

Обикновенъ въ планинскитѣ мѣста, и то отъ най-низкитѣ зони до ония, въ които се свършватъ смърчовитѣ и боровитѣ гори. Въ горитѣ на низкитѣ полски мѣста се срѣща сравнително рѣдко и то само въ 2–3 форми. Виждалъ съмъ го на Витоша, Люлинъ, Рила (по склоноветѣ на Демиръ-капия и околностьта на манастира), Родопитѣ (по Алабакъ и Костенския балканъ), сѣвернитѣ склонове на централния Балканъ, Мургашъ и Берковския балканъ. Въ всички тия мѣста типичната форма е повечето безъ апотеции; съ добрѣ развити и обилни апотеции се срѣщатъ само вариететитѣ dassypoga и florida. Съ соредии се срѣща най-вече вариететътъ hirta.

Var florida (L) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 267; *Usnea florida* Koerber S. L. G. p. 3. Талусътъ храстевиденъ, изправенъ или комай изправенъ, разклоненъ още при основата, апотециитѣ многобройни и голѣми, достигатъ въ дм. до 1·5 см., споритѣ съ размѣри: $\frac{10,\ 9,\ 6.\ 8}{5,\ 5,\ 4,\ 5}$ μ. Тая форма е напълно сходна съ Usnea barbata v. florida, събирана отъ Th. Fries около Odensjö въ Smolandia occid. (Exs. Rabenhorst Lich. Evrop.) № 549. Отличава се само, че боята на главнитѣ клонки не е черна както въ тая, а сива. Срѣща се на Витоша и Родопитѣ при Асѣновградъ.

Var. hirta (L) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 267; Th. Fries Lich. Scd. I p. 15. Талусътъ прилича на малъкъ храстъ, покритъ обилно съ сиви или сиво-бѣли соредии.

Срѣща се тукъ-тамъ по коритѣ на дърветата на Витоша.

Var. plicata (L) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 268; *Usnea plicata* Koerber S. L. G. p. 3. Талусътъ дългнестъ, висещъ, хоризонтални влакна липсуватъ, или има твърдѣ малко.

По клоноветѣ на дърветата на Витоша. Рѣдко.

Var. dasypoga (Ach.) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 268; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 16; Schaerer Enum. p. 4. Талусътъ висещъ, полудихотомически разложенъ, достига до 45 см. Апотециитѣ щитовидни, достигатъ до 9 мм. — 1·2 см., по края съ рѣсни. Споритѣ овални съ размѣри: $\frac{9,\ 8,\ 9,\ 6}{5,\ 5,\ 5,\ 4}$ μ.

Обикновенъ по смърчоветѣ и бороветѣ на Родопитѣ и Рила, дохожда съ Evernia divaricata (L) Ach. Има го и на Мургашъ. Витоша и централния Балканъ.

Формитѣ ни отъ Мургашъ, Витоша и Алабакъ сѫ напълно сходни съ тия събирани отъ Massalongo на monte Baldo (*Exs.* Rabenhorst Lich. Eur. № 245), а тия отъ Рила и Костенския балканъ сѫ съ много дълги, по-рѣдки вѫси и богати на апотеции.

Alectoria (Ach.) Th. Fr.

(Ach. Univ. 1810. p. 120 p. p.), Th. Fries Lich. Scd. I. p. 18.

A. ochroleuca (Ehrh.) Nyl. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 281; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 19; *Cornicularia ochroleuca* Schaerer Enum. p. 5. Талусътъ дихотомически разклоненъ, жълтозеленикавъ, достига 10—12 см., главнитѣ клончета 1—2 мм. дебели, останалитѣ все по́-тънки и тия къмъ върховетѣ съвсѣмъ тънки и черникави. Клончетата сѫ гладки и покрити тукъ-тамъ съ купчинки отъ соредии; тѣ сѫ крѣхки, лесно трошливи. Нашенскитѣ екземпляри, които сѫ събирани по Елени връхъ на Рила (алпийския поясъ) сѫ напълно сходни съ тия събирани отъ v. Krempelhuber на Haiderbergkopf (*Exs.* Rabenhorst lichen. Europ. № 539).

Var. crinalis Ach. Rabenhorst Kr. Fl. p. 383; *Bryopogon sarmentosum* β *crinale* Koerber S. L. G. p. 7. Влакната на талуса извънредно тънки, различно проплетени, боята имъ блѣдно-жълтеникаво-зеленикава, на върха влакънцата съвсѣмъ блѣдни. Талусътъ висещъ.

Обикновенъ по клоноветѣ на Picea excelsa въ Котлинитѣ на Костенския балканъ. Дохажда съ Usnea barbata (L) Fr. и Evernia divaricata (L) Ach., апотеции нѣма.

A. jubata (L) Ach. var. prolixa (Ach.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 24; *Bryopogon jubatum α prolixum Koerber* S. L. G. p. 5; *Cornicularia jubata γ prolixa* Schaerer Enum. p. 5. Талусътъ дългъ, висещъ, доста коравъ и тъменъ, апотеции нѣма.

Овикновенъ по скалнитѣ балвани на Витоша (надъ Драгалевския манастиръ) и Костенския балканъ (Котлинитѣ). Нѣкои екземпляри пакъ отъ тия находища се много приближаватъ до Al. Fremontii Tuck. (Th. Fries Lich. Scd. I. p. 27, Rabenhorst *Exs.* Lichen. Europ. № 918), но се отличаватъ отъ него, че соредиитѣ имъ сѫ бѣли, а не жълти, както у Al. Fremontii Tuck.

Var. implexa (Hoffm.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 25; *Bryopogon jubatum α prolixum *** implexum* Koerber S. L. G. p. 5.

Талусътъ висещъ, дългъ до 25 см., разклоненъ и влакната му разно проплетени. Боя кестенева или сивокестенева. Соредиитѣ бѣли. Апотеции нѣма.

По клоноветѣ на Picea excelsa въ Котлинитѣ на Костенския балканъ. Дохажда съ Usnea barbata (L) Fr. и Evernia divaricata (L) Ach., обикновенъ сжщо по бороветѣ на Алабакъ въ Родопитѣ.

A. lanata (L) Ach. *Parmelia lanata* (L) Wallr. Th. Fries Lich. Scd. I. p. 126; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 398; *Imbricaria stygia* β *lanata* Koerber S. L. G. 79; *Parmelia fahlunensis* δ *lanata* Schaerer Enum. p. 49.

Талусътъ влакновиденъ, разклоненъ, черъ или тъмно-кестеневъ. Както по външния си изгледъ, тъй и по анатомическото си устройство той се много отклонява отъ видоветѣ на Parmelia и много повече приближава до тия на Alectoria, къмъ които го и причисляваме.

Срѣща се по изложенитѣ на слънце скални балвани на Витоша, достига само 2—3 см. Нашенскитѣ екземпляри сж сходни съ събиранитѣ отъ Abbé Carestia въ Valdobbia при l'Ospizio форми (Exs. Rabenhorst Lichen. Europ. № 688.).

Cornicularia Ach.

(Ach. Meth. p. 300. Univ. p. 610) Koerber S. L. G. p. 7.

C. tristis (Web.) Ach. Koerber S. L. G. p. 7; *Platysma triste* Nylander Syn. m. Lich. I. p. 307; *Alectoria tristis* Th. Fries Lich. Scd. I. p. 28; *Parmelia fahlunensis* γ *fristis* Schaerer Enum p. 48.

Талусътъ му достига до 1 см., ивицитѣ сж черни или тъмно кестеневи, плоски, дихотомическм разклонени, нѣкои покрити съ брадавки. Апотециитѣ щитовидни, терминални, 1—1·5 мм. широки. Споритѣ едноклѣтни, безцвѣтни, овално елипсовидни съ размѣри: $\frac{10,\ 7,\ 8}{5,\ 5,\ 4}$ μ, парафизитѣ дълги, едноклѣтни, на върха кафяви.

Намира се по високитѣ върхове на нашитѣ планини. Събиралъ съмъ го на Витоша, по върха на Мара-гидикъ и Котлинитѣ въ Костенския балканъ. Нашитѣ екземлари сж съвсѣмъ сходни съ събирания отъ Abbé Carestia при Riva di Valsesia на Mte Rosa (Exs. Rabenhorst Lich. europ. № 319).

C. aculeata (Ehrh) Ach. Koerber S. L. G. p. 8; *Cetraria aculeta* Th. Fries Lich. Scd. I. p. 101; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 300; Schaerer Enum. p. 16.

Храстовиденъ талусъ, главнитѣ и второстепенни клонки цилиндрически, черно-кафяви, лъскави, послѣднитѣ клончета съвсѣмъ тънки и завършватъ съ тънки и кжси зжбчета.

Дохожда съ Alectoria ochroleuca (Ehrh.) Nyl. по чаловетѣ на Рила (Мусалла и др.)

Evernia Ach.

(Ach. Univ. 1810 p. 84.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 29.

E. divaricata (L) Ach. *(Lichen divaricatus* Linn. Syst. Nat. 1767 p. 713, *Evernia* Ach. Univ. 1810 p. 441) Th, Fries Lich. Scd. I. p. 30; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 285; Koerber S. L. G. p. 41; *Physcia divaricata* Schaerer Enum. p. 12.

Талусътъ влакновиденъ, многократно дѣленъ, дълъгъ до 30 и повече см., а ивицитѣ му широки $1/2$—2 мм. боята му е блѣдно жълтеникава, зелена. Коровидниятъ пластъ тукъ тамъ прояжсанъ пръстеновидно както у нѣкои форми на Usnea barbata L. Апотециитѣ му сж плоски, широки до 5 мм., червено кафяви. Споритѣ едноклѣтни, бездвѣтни, елипсовидни, съ размѣри: $\frac{8,\ 8,\ 6,\ 8}{4,\ 5,\ 4,\ 5}$ μ.

Обикновенъ по иглолистнитѣ гори (особно по клоноветѣ на Picea excelsa) на Рила и Костенския балканъ. Дохожда съ Usnea barbata var. dasypoga Fr. и Alectoria ochroleuca var. crinalis Ach.

Нашитѣ екземплари сж сходни съ тия събирани отъ Massalongo на M. Spina въ Cadubria *(Exs.* Rabenhorst Lich. Europ. № 244.), само че нашитѣ сж много пó-голѣми и пó-плодоносни.

E. prunastri (L) Ach. *(Lichen prunastri* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1147; *Evernia* Ach. Univ. 1810 p. 442) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 30; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 285; Koerber S. L. G. p. 42; *Physcia prunastri* Schaerer Enum. p. 11; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 47.

Талусътъ прилича на малъкъ храстъ, дѣленъ дихотомически на кжси ленти съ различна ширина (отъ 1 мм. до 1 см.) и завършватъ винаги вилообразно. Горната и долната страна различни. Най-обикновенитѣ форми, които има у насъ, спадатъ къмъ ф. vulgaris (Fries, Koerber) и ф. sorediferа (Schaerer). Екземплари съ апотеции не съмъ ималъ случай да срѣщна до сега.

Единъ отъ най-разпространенитѣ лишаи у насъ. Намира се главно по коритѣ на дърветата въ полскитѣ и низкитѣ планински мѣста, а въ срѣдния поясъ на нашитѣ планини той се вече губи. На Алабакъ въ Родопитѣ достига до 1200 метра. Обикновенъ въ Софийско, Пернишката котловина, Царибродско, Искърския проломъ, цѣла сѣверна България (Враца, Плѣвенъ, Ловечъ, Севлиево, Свищовъ, Русе, Разградъ, Шуменъ и Варна) и цѣла южна България (Бургазъ, Хасково, Пловдивъ).

Ramalina Ach.

(Ach. Univ. 1810. p. 122) Th. Fries. Lich. Scd. I. p. 34.

R. calicaris (L) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 293; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 34; Koerber S. L. G. p. 39; Rabenhorst Kr. Fl. p. 372; *R. fraxinea γ calicaris* Schaerer Enum. p. 9.

Талусътъ варира много въ голѣмината, начина на дѣлението и ширината на ивицитѣ. Достига на дълж. 1—7 см. Дѣлението повечето дихотомическо, ивицитѣ сѫ кожести, повечето плоски, неравни, съ сивозеленикава боя, широки у едни 3—4 мм., у други до 1 мм. Талусътъ на първитѣ се приближава до тоя на R. fraxinea L, а на подирнитѣ до var. thrausta Ach. Между тѣхъ има много прѣходни форми.

Var. fastigiata (Pers.) Fr. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 294; Th. Fries Lich. Scd, I. p. 28. Талусътъ прилича на малъкъ храстъ, дихотомически разклоненъ, върховетѣ му заострени и достига до 2—6 см., апотециитѣ му щитовидни, терминални до 8 мм. широки. Споритѣ двуклѣтни, луновидни съ размѣри: $\frac{10,}{4,}\frac{10,}{5,}\frac{11,}{5,}\frac{11}{3}$ μ. Намира се дѣто и типичната форма.

Var. canaliculata Fr. (L. E. 1831 p. 30) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 35. Ивицитѣ на талуса сѫ тѣсни, плоски и завити жлебовидно.

Тукъ тамъ на Витоша и въ Хасковско (мѣстностьта Кенана).

Var. farinacea (L) Fr. (L. E. p. 31) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 294; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 35; *Ramalina farinacea* Koerber S. L. G. p. 40. Exs. Rabenhorst Lichen. Europ. № 892.

Ивицитѣ на талуса тѣсни, корави, много пѫти дѣлени, малко покрити съ соредии. Соредиознитѣ лещи сѫ бѣли и странични.

Намѣренъ на сѫщитѣ мѣста, дѣто и var. canaliculata.

R. fraxinea (L) Ach. (*Lichen fraxineus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1146. *Ramalina* Ach. Univ. p. 602), Koerber S. L. G. p. 38; Schaerer Enum. p. 9; *Ramalina calicaris α fraxinea* Th. Fries Lich. Scd. I. p. 34; Nylander Syn m. Lich. I. p. 294; *Exs.* Rabenhorst Lichen. Europ. № 248.

Талусътъ достига до 15 см., раздѣленъ на широки до 1½ см. плоски, съ мрѣжеста повърхнина ивици. Апотециитѣ повечето чашковидни, странични. Споритѣ двуклѣтни, луновидни съ размѣри: $\frac{11,}{5,}\frac{10,}{4,}\frac{11,}{4,}\frac{10}{4}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ въ планинскитѣ гористи мѣста. Екземпляри имаме отъ Витоша, Люлинъ, Мургашъ, Хасковско (мѣстностьта „Кенана“) и пр.

R. pollinaria (Westr.) Ach. (*Lichen pollinarius* Westr. Vest. Ak. Handl. 1795 p. 56, *Ramalina* Ach. Univ 1810 p. 608), Th. Eries Lich. Scd. I. p. 39; Nylander Syn. m. Lich. I p. 296; Koerber S. L. G. p. 40; Schaerer Enum. p. 8; *Exs.* Rabenborst Lichen. Europ. № 766.

Талусътъ раздѣленъ неправилно на много ивици, усѣяни съ соредии. Той е кожестъ, сивозеленикавъ, повърхнината негладка, достига до 2—3 $^{1}/_{2}$ см. Екземплари съ апотеции не съмъ събиралъ до сега.

Обикновенъ по скалитѣ на Витоша, сиенитнитѣ тепета на Пловдивъ, централния балканъ и Родопитѣ при Костенецъ.

R. polymorpha Ach. (*Lichen polymorphus* Ach. in Vet Ak. Handl. 1797 p. 270), Th. Fries Lich. Scd. I. p. 40; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 293; Rabenborst kr. Fl. p. 374; *Ramalina tinctoria* Schaerer Enum. p. 8; Koerber S. L. G. p. 40.

Талусътъ съ цилиндрически или малко плоски, до 3 см. дълги ивици съ надлъжни бръчки; соредиевитѣ гнѣзда главести и на върха на ивицитѣ, апотециитѣ терминални, конкавни 6—7 мм. широки. Споритѣ двуклѣтни, длъгнесто елипсовидни съ размѣри: $\frac{14,\ 11,\ 10,\ 16}{4,\ 4,\ 3,\ 5}$ μ.

Срѣща се нарѣдко по скалитѣ на Витоша.

Fam. Cladoniacei.

Th. Fries Lich. Scd. I p. 42.

Stereocaulon Schreb.

(Schreb Gen. Plant. 1791 p. 768), Th. Fries Lich. Scd. I p. 72.

St. paschale (L) Ach. (*Lychen paschalis* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1153; *Stereocaulon* Ach. Meth. p. 315), Nylander Syn. m. Lich. I. p. 242; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 46; Koerber S. L. G. p. 12; Schaerer Enum. p. 181; *Exs.* Rabenhorst Lichen Europ. № 134.

Подециитѣ дълги 5—6 см. слабо прикрѣпени о земята. Клончетата безъ пухова покривка, блѣдно розови съ зърнесто-лусповидни, бѣлосинкави или сиви наращения. Апотеции липсватъ.

Срѣща се доста често въ алпийския поясъ на нашитѣ планини. Събиранъ на Витоша и Котлинитѣ на Костенския балканъ.

St. tomentosum Fr. (Fr. Sched. Crit. 3, p. 20. L. E. p. 201), Nylander Syn. m. Lich. I. p. 243; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 48; Koerber S. L. G. p. 11; Schaerer Enum. p. 181; *Exs.* Rabenhorst Lichen Europ. № 133.

Подециитѣ дълги 3—4 см., слабо прикрѣпени о почвата, неправилно разклонени; клончетата покрити съ пухъ и съ струпани на купчинки зърнести сиви наращения; апотеции нѣма.

Срѣща се по земята на планинскитѣ мѣста. Намира се въ по́-низки зони отъ първия. Събиранъ на Витоша и политѣ на Юмрукъ-чалъ въ Троянския балканъ.

Cladonia (Hill.) Hoffm.

(Hill Hist. of. Plants 1751 p. 95. p. p. Hoffm. D. Fl. II. 1795 p. 114) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 57.

Cl. rangiferina (L) Hoffm. *(Lichen rangiferinus* Linn. Sp. Plant. 1753 p. 1153 *Cladonia* Hofm. Fl. germ. 1795 p. 114.

α **vulgaris** Schaer. Th. Fries Lich. Scd. I. p. 60; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 211 Koeber S. L. G. p. 36.

Талусътъ липсува, подециитѣ прави, дебели, много разклонени и малко брадавести; послѣднитѣ клончета завършватъ съ къси рожета, които сѫ кафяви и обърнати на една страна. Боята сивопепелива. Нашитѣ екземплари сѫ сходни съ № 267 отъ Rabenhorstовата Lichen. Europ. *Exs.*

Твърдѣ обикновенъ на Витоша.

β **sylvatica (L) Hoffm.** Th. Fries Lich Scd. I. p. 61; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 222; Koerber S. L. G. p. 36; Schaerer Enum. p. 203.

Нѣколко екземплара, събирани на Витоша, сѫ съ доста дебели подеции и клончета, съ съвсѣмъ къси, прилични на зѫбци рожета и се много приближаватъ до формата *portentosa* Schaer (Enum. p. 203), но повръхнината имъ е гладка и фаринозна. Другъ екземпляръ, събиранъ въ Костенския балканъ се отличава, че клончетата на върха сѫ много разклонени и се приближава до вариетета *alpestris*. Найсетнѣ имаме форми, които сѫ напълно сходни съ събиранитѣ отъ Rabenhorst при Дрезденъ форми (Cladonia sylvatica — № 270 отъ Rabenh. *Exs.* Lich. europ.).

Срѣща се твърдѣ често на Витоша, Рила и Костенския балканъ.

Cl. stellata var. obtusata (Schaer) Ach. Schaerer Enum. p. 200; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 215; *Cladonia uncialis v. obtusata* Th. Fries Lich. Scq. I. p. 63.

Талусътъ липсува съвсѣмъ, подециитѣ високи 1½—3 см.; тѣ сѫ цилиндрически подути, дихотомически разклонени и клончетата се завръшватъ тѫпо съ 3—7 рожета, между които се намира често по единъ отворъ. Клончетата широки 1½—3 мм., боята имъ блѣдно-

зеленикава. Нѣкои отъ нашитѣ екземплари се приближаватъ до var. *turgescens* Fr. (№ 262 отъ *Exs.* Rabenhorst Lich. europ.), но се отличаватъ, че сж по-кжси, разклоненията се завършватъ другояче и рожетата сж агрегатни, а не по 2—4 и щилести както у *turgescens* Fr. Изобщо тия двѣ форми сж твърдѣ близки, и по склоноветѣ на Мара-гидикъ наблюдавахъ форми, които свързватъ *obtusata* съ *turgescens* Fr.

Събиранъ въ котлинитѣ на Костенския балканъ и по билото на Мара-гидикъ.

Cl. papillaria (Ehrh.) Hoffm. (*Lichen. papillaria* Ehrh. Phytophyl. 1780. n. 100; *Cladonia* Hffm. D. Fl. II., 1795 p. 117). Nylander Syn. m. Lich. I. p. 188; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 95; Koerber S. L. G. p. 37; Schaerer Enum. p. 203, *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 260.

Талусътъ му е коровиденъ, зърнестъ, сивъ или сиво-бѣлъ. Подециитѣ отначало иматъ видъ на малки брадавки съ кжжлеста форма; въ развито състояние сж обикновено различно разклонени и завършватъ тжпо. Достигатъ на височина всичко 2—6 мм. Боята имъ сивозеленикава, а връхчетата кафяви и стерилни.

Нашитѣ екземплари сж събирани на Мара-гидикъ (алпийския поясъ). Тѣ сж напълно сходни съ тия събирани отъ K. Nagel при Дрезденъ. Отличаватъ се само по пó-малкитѣ си размѣри и по пó-сложното си разклонение.

Този видъ ще е въ тѣсна генетическа връзка съ вида *Cladonia stellata Sch.*, понеже е въ съсѣдство съ доста разпространения тамъ *Cl. stellata var. obtusata* Ach., между който, колкото отиваме къмъ върха на чала, толкова повече срѣщаме форми пó-низки, по-издути и рожета пó-агрегатни. Най-вѣроятно е, че видътъ Cl. papillaria ще е у насъ една алпийска форма на *Cladonia stellata var. obtusata.* Едничкото характерно за Cl. papillaria е коровидниятъ зърнестъ талусъ, който въ тия мѣста е запазенъ, а у Cl. stellata v. obtusata — изгубенъ.

Находището му въ алпийскитѣ мѣста у насъ ще е по всѣка вѣроятность най-южното. У Nylander (Syn. m. Lich.) и Schaerer (Enum) е казано, че той се срѣща по-често въ Елзазъ и Вогезитѣ и вече рѣдко въ Швейцария.

Cl. furcata (Huds.) Hoffm. (Hoffm. Fl. Germ. p. 115).

β *racemosa* Wahlb. Koerber S. L. G. p. 34. Талусътъ липсува, подециитѣ полудихотомически разклонени, масивни, почай равни по

дебелина, завършватъ съ по 3-4 рожета. Тукъ-тамъ по клончетата се намиратъ малки луспи. Обикновенъ на Витоша.

1. recurva Hoffm. Koerber S. L. G. p. 34. Обикновенъ на Витоша, Рила, Родопитѣ (Костенския балканъ, къмъ Станимака), Троянски балканъ, Петрохански балканъ. Срѣща се по земята и по обраслитѣ съ мъхъ камънаци.

2. polyphylla Flk. Koerber S. L. G. Обикновенъ на сжщитѣ мѣста, дѣто и f. recurva.

γ *subulata* L. (Lichen Subulatus Linn. Sp. Plant. 1753). Th. Fries, Lich. Scd. I. p. 79; Koerber S. L. G. p. 25, Schaerer Enum. p. 202.

Подециитѣ 4-5 см., дихотомически разклонени, нѣматъ никакви луспи; послѣднитѣ разклонения вилообразни. Обикновенъ въ всичкитѣ наши планини: срѣща се на Витоша, Рила, Родопитѣ, централния и западния Балканъ, срѣща се при това и въ по-низкитѣ мѣста, както при Бургазъ (при Пода) и пр. Навсждѣ се намира по земята, между мъховетѣ по камънитѣ и дънеритѣ на дърветата.

Cl. pungens (Sm.) Flk. Koeurber S. L. G. p. 35; Rabenhorst Kr. Fl. p. 367; *Cl. furcata v. pungens* Nylander m. Syn. Lich. p. 207; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 79; *Cl. furcata v. rangiformis* Schaerer Enum. p. 202; *Exs.* Rabenhorst Lichen. Europ. № 277.

Подециитѣ сравнително кжси (достигатъ 3—3½ см.). По тѣхъ се забѣлѣжватъ малки брадавки. Нашитѣ екземплари сж напълно сходни съ събиранитѣ отъ Rabenhorst при Dresden форми, само че у нашитѣ апотеционоснитѣ рожета при върха на подециитѣ сж по́дълги и обикновено по двѣ.

Обикновенъ на Люлинъ, Витоша, Троянския балканъ (по склоноветѣ на Мара-гидикъ).

Cl. gracilis α vulgaris 3 chordalis Flk. Koerber S. L. G. p. 18; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 81; Schaerer Enum. p. 195; Exs. Rabenhorst Lichen. Europ. № 288.

Подециитѣ дълги до 10 см., тукъ-тамъ съ малки луспици, зеленикави, при основата тъмнокестеневи. Горнитѣ краища на подециитѣ се завършватъ шиловидно или хоботообразно, малко разклонени.

Обикновенъ на Витоша. Срѣща се особно много къмъ Боянския водопадъ.

Cl. digitata (L) Hoffm. *(Lichen digitatus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1152; *Cladonia* Hoffm. D. Fl. II. 1795 p. 124). Th. Fries Lich. Scd. I p. 67; Nylander Syn. m. Lich. p. 222; Schaerer Enum. p. 188; Koerber S. L. G. p. 30.

Характеристиченъ особно по талусовитѣ си листа: у нашитѣ екземплари тѣ сж силно развити, на края наржбени и отгорѣ тъмно-зелени, а отдолу покрити съ бѣлъ прашецъ. Подециитѣ достигатъ до 3 см., стерилнитѣ сж хоботообразни, а плодоноснитѣ се развиватъ въ една неправилна чашка, ржбоветѣ на която сж обърнати навжтрѣ, разклонени и разклоненията сжщо чашконосни съ апотеции; общиятъ видъ на такива подеции е дланестъ. При основата подециитѣ (особно младитѣ) корести и набръчкани, а нагорѣ покрити съ бѣло-зеленикавъ прашецъ. Апотециитѣ сж развити въ видъ на малки маси, често конфлуиращи и алено или карминно-червени.

Срѣща се по изгнилитѣ дънери на Picea excelsa въ Костенския балканъ.

Cl. coccifera (L) Schaer. *(Lichen cocciferus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1151, *Cladonia* Schaerer Spicil. 1823 p. 24) Th. Fries Lich Scd. I p. 70; *Cl. cornucopioides* Nylander Syn. m. Lich. I p. 220; *Cl. cornucopioides α coccifera* Koerber S. *L.* G. p. 28.

Талусътъ слабо развитъ подециитѣ, кжси (дълж. до 2 см.), покрити съ малки луспици и зърна. Сцифитѣ неправилни, апотециитѣ кърваво-червени.

Срѣща се на рѣдко по Витоша.

Cl. pyxidata (L) Fr. *(Lichen pyxidatus* Linn. Sp. Pl. 1753, p. 1151; *Cladonia* Fr. L. E. 1831 p. 216). Koerber S. L. G. p. 17; Nylander Syn m. Lich. I p. 192, Th. Fries Lich. Scd. I p. 88.

Талусътъ застжпенъ отъ малки наржбени луспици, отгорѣ пепеливо-зелени, отдолу сиви или бѣли. Подециитѣ сж обикновено кжси, фуниести и покрити съ ситни зрънца. Апотециитѣ свѣтло-кафяви.

Единъ отъ най-разпространенитѣ лишаи у насъ. Намира се навсждѣ въ горističнитѣ и особно планинскитѣ мѣста. Виждалъ съмъ го на Витоша, Люлинъ, навсждѣ по Рила и Родопитѣ, срѣдния и западенъ Балканъ, сѣвернитѣ прѣдпланини на Балкана къмъ Ловечъ, Севлиево и Търново и на много мѣста въ Югозападна България (Цернишко, Царибродско, Драгоманско). Срѣща се по камениститѣ балвани, между мъховетѣ и по дънеритѣ на дърветата.

Var chlorophaea Flk. Th. Fries Lich. Scd. I p. 88; *Cl. fimbriata δ chlorophaea* Koerber S. L. G. p. 22.

Талусовитѣ листа съвсѣмъ слабо развити. Подециитѣ зърнесто опрашени. Сцифитѣ длъгнести и обикновено разклонени.

Срѣща се дѣто и типичната форма, но пó-рѣдко.

Cl. fimbriata (L) Fr. *(Lichen fimbriatus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1152; *Cladonia* Fr. L. E. p. 122). Th. Fries Lich. Scd. I p. 86;

Nylander Syn. m. Lich. I. p. 195; Koerber S. L. G. p. 22; Schaerer Enum p. 190.

Талусътъ слабо развитъ. Подециитѣ обикновено дългнести, цилиндрични заострени или разширени въ видъ на чашка. Подециитѣ обикновено финно-опрашени, а сцифитѣ по края цѣлокрайни, нарѫбени или на различенъ начинъ разклонени.

Както типичната форма, тъй и различнитѣ ѝ форми сѫ разпространени навсѫдѣ у насъ. Намиратъ се на сѫщитѣ мѣста дѣто и Cl. pyxidata.

f. tubaeformis Flk. Koerber S. L. G. p. 22. Подециитѣ достигатъ до 3 см. Отъ срѣдата нагорѣ се постепенно разширяватъ чашевидно; покритъ съ бѣлъ или сивобѣлъ или сивожълтеникавъ прашецъ.

f. cornuta Flk. Koerber S. L. G. p. 22. Подециитѣ тънки, дълги, на горния край заострени или слаборазширени. Талусътъ развитъ въ слаби луспици.

f. denticulata Flk. Koerber S. L G. p. 22. Schaer. Enum. p. 190. Подеции сѫщи, като у tubaeformis, но чашкитѣ съ рѫбчета и по-широки.

f. prolifera Fw. Koerber S. L. G. p. 23. Чашкитѣ на подециитѣ разклонени.

f. radiata Schreb. Koerber S. L. G. p. 22. Сцифитѣ на подециитѣ съ дълги израстъци, които се завършватъ тѫпо или малко разширени на върха.

f. subcornuta Arn. Луспитѣ на талуса сравнително пó-силно развити. Подециитѣ тънки, кѫси, заострени.

Cl. endiviaefolia Fr. L. E. p. 212. Nylander Syn. m. Lich. I. p. 189; Schaerer Enum. p. 194; Cl. alcicornis β endiviaefolia Th. Fries Lich. Scd. I p. 94. *Fxs.* Rabenhorst Lichen. europ. №№ 281 и 792.

Листовиднитѣ части на талуса достигатъ ширина до 2 см. на различенъ начинъ дѣлени. Екземпляритѣ, които имаме, принадлежѫтъ на двѣ форми: еднитѣ (събирани на Витоша) сѫ съ пó-малки листовидни части на върха, пó-разкѫсани и назѫбени, но закрѫглени и нѣматъ никакви подеции. Другитѣ (отъ Хасково) отговарятъ напълно на типичнитѣ форми, описани отъ горнитѣ автори, но листовиднитѣ части по края иматъ развити бѣли влакънца, признакъ, какъвто типичнитѣ форми нѣматъ. Екземпляритѣ отъ Rabenhorst-овата Lichen. europ. exs., особно № 792 (отъ южна Франция) и № 281 (събиранъ близо при Генуа) сѫщо иматъ по края такива влакна, тъй че тоя бѣлѣгъ, който *Th. Fries* при разграничението на вариететитѣ *damaecornis* отъ *endiviaefolia* и *Nylander* при раз-

граничението на видоветѣ *alcicornis* и *endiviaefolia* взиматъ за сжщественъ, въ сжщность не е таквъ, но при все това у вида endiviaefolia тѣ сж пó-малко развити, отколкото у alcicornis.

Обикновенъ въ планинскитѣ мѣста. Събиранъ на Витоша, Искърския проломъ, Хасковско и Троянския балканъ.

Cl. alcicornis (Lightf) Flk. (Lichen alcicornis Lightf. Scot. 1777 p. 872; Flk. Clad. 1828 p. 23) Nylander Syn m. Lich. I p. 190; Schaerer Enum p. 194; Rabenhorst Kr. Fl. p. 351; Koerber S. L. G. p. 17; *Cl. alcicornis α damaecornis* Th. Fries Lich. Scd. I p. 93. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 279.

Прилича много на горния видъ, отъ който се отличава по това, че листнатитѣ му части сж много по-дѣлени и назжбени, а у нѣкои екземпляри типично дłановидно нарѣзани. Екземпляритѣ ни сж безъ подеции. По края листовиднитѣ части изобилуватъ повече съ бѣли влакънца. Рѣзка граница между тоя видъ и endiviaefolia нѣма и единиятъ прѣминава въ другия.

Намира се тамъ, дѣто и горниятъ видъ. Типични форми имаме отъ мѣстностьта „Кенана“ (Хасковско).

Thamnolia Ach.

Koerber Par. Lich, p. 14.

Th. vermicularis (L) Ach. Nylander Syn. m. Lich. I p. 264; Schaerer Enum. p. 243; Th. Sp. α Koerber Par. lich. p. 14; Exs. Rabenhorst Lichen. europ. № 253.

Имамъ само единъ непъленъ екземпларъ, който ми е доставенъ отъ студента Стефанъ Василевъ. На етикета е отбѣлѣзано, че е събиранъ на Елени върхъ въ Рила. Отъ самия екземпларъ заключавамъ, че ще се намира между трѣвата по земята.

Ord. II. Lich. Philloblasti Krbr.

Fam. Parmeliacei.

Th. M. Fries, Lich. Scd. t. I. p. 96.

Cetraria Ach.

(*Ach.* Meth. 1803. p. 292 *Körb.* Sist. L. G. p. 44).

C. islandica (L) Ach. (*Lichen islandicus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1145, *Cetraria* Ach. Meth. 1803 p. 293) Th. Fries Lich. Scd.

t. I. p. 98; Nylander Syn. m. Lich. t. I p. 298; Körber S. L. G. p. 44; Schaerer Enum. p. 15, *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 52 и 208.

Талусътъ храстевиденъ, достига 3—12 см., полудихотомически разклоненъ, ивицитѣ жлебовидни и извънредно вариращи въ ширината си, по края сѫ усѣяни съ малки брадавки. Боята отгорѣ тъмно или свѣтло кастенява, отдолу по́-блѣдна съ бѣли ямки. Споритѣ елипсовидни, едноклѣтни безцвѣтни съ срѣдна дължина 0·0075 мм. и срѣдна ширина 0·0042 мм., но съ апотеции се срѣща съвсѣмъ рѣдко.

Обикновенъ на Витоша (особно надъ Драгалевския манастиръ), Костенския балканъ, Мара-гидикъ и Берковския балканъ. Изложенитѣ на слънце екземплари сѫ по́-тъмни, а скрититѣ въ мъха и боровинкитѣ — по-блѣдни.

Var. crispa (Ach. Univ. p. 513) Schaerer Enum. p. 16; Rabenhorst Kr. Fl. p. 375.

Отъ типичната форма се отличава, че е много низъкъ (достига 1—2 см.); горната повръхнина блещива, ивицитѣ къмъ върха по́-тъмнокестеневи, по края тѣ сѫ комай гладки или съ нарѣдко поставени зѫбчета.

Дохожда съ Cetraria cucullata въ Котлинитѣ на на Костенския балканъ.

C. cucullata (Bell.) Ach. *(Lichen cucullatus* Bell. Oss. bot. 1788 p. 54; *Cetraria* Ach. Meth. 1803 p. 293) Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 101; Körber S. L. G. p. 45; Schaerer Enum p. 14. *Platisma cucullatum* Nylander Syn. m. Lich. t. I. p. 302; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 50. *Flora exs.* Aus. Hung. № 1945.

Талусътъ подобенъ на тоя на горния видъ, но само 3½—4 см. високъ съ сламено-жълто-зеленикава боя, при основата пурпурно-червена. Екземпляритѣ, които имаме, нѣматъ нито апотеции, нито соредии.

По земята между трѣвата въ Котлинитѣ на Костенския балканъ, по билото на Мара-гидикъ (по́-рѣдко).

C. nivalis (L) Ach. *(Lichen nivalis,* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1145; *Cetraria* Ach. Meth. 1803 p. 294); Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 102; Koerber S. L. G. p. 45; Shaerer Fnum. p. 12; *Platisma nyvale* Nylander Sin. m. Lich. T. I. p. 302. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № № 49 и 702; *Flora exs.* Austr. Hungar. № 1944.

Талусътъ 1½—2½ см. високъ, по разенъ начинъ разклоненъ съ блѣдно жълтеникава или сламено-жълта боя при основата оранжева. Повръхнината му лакунозна, неравна, по краищата кѫдравъ. Нѣма нито апотеции, нито соредии.

Суха-Марица въ Рила по земята между трѣвата.

C. pinastri (Scop.) Fr. *(Lichen pinastri* Scop. Carn. II. 1772 p. 382; *Cetraria* Fr. L. E. p. 40); Koerber S. L. G. p. 48; *C. juniperina γ prunastri* Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 104; Schaerer Enum. p. 13; *Platysma juniperinum var. pinastri* Nylander Syn. m. Lich, t. I. p. 312, *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 369.

Талусътъ кожестъ, лежащъ, съ злато-жълта боя, ивицитѣ по края покрити съ интензивно златожълти соредии. Апотеции нѣма. Обикновенъ по коритѣ на смърча и клева въ Костенския балканъ, Рила и Алабакъ въ Бѣльовско.

C. glauca (L) Ach. *(Lichen glaucus* Linn. Sp. Pl. 1753. p. 1148, *Cetraria* Ach. Univer. 1810 p. 509), Th. Fries Lich. Scd t. I. p. 105; Koerber S. L. G. p. 46; Schaerer Enum. p. 12; *Platysma glaucum* Nylander Syn. m. Lich. t. I. p. 313, *Fxs* Rabenhorst Lich. europ. № 48 и 669.

Талусътъ кожестъ, на края неправилно нарѣзанъ и накѫдренъ, достига до 4 см. Горната му повръхнина сива, долната тъмнокафява, по края пó-свѣтла. Нѣма апотеции, но е съ добрѣ развити, разположени по краищата на кѫдритѣ соредии.

Срѣща се по коритѣ на смърчоветѣ въ Костенския балканъ.

Parmelia (Ach) D... Ntrs.

(*Ach.* Meth. 1803 p. 153. et Univ. p. 89 (p. p.).

P. perlata (L) Ach. *(Lichen perlatus* Linn. Syst. Nat. ed. XII 1767 p. 712, *Parmelia* Ach. Meth. 1803 p. 216), Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 111; Nylander Syn. m. Lich. t. I. p. 373; Schaerer Enum. p. 34; Rabenhorst Kr. Fl. p. 293; *Imbricaria perlata* Koerber S. L. G. p. 69; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 67.

Талусътъ раздѣленъ на лоби, които сѫ стрѣхато разположени и по края закрѫглени. Отгорѣ талусътъ е гладъкъ, съ сиво-блѣдножълтеникава боя. Краищата на вѫтрѣшнитѣ отъ тѣхъ сѫ изправени, накѫдрени и покрити съ една непрѣкѫсната соредиозна ивица (var. *sorediata,* Schaerer Enum. p. 34). У други екземплари соредиитѣ обаче не сѫ развити. Повечето екземплари, които имаме, сѫ безъ апотеции, но все пакъ се срѣщатъ такива, у които тѣ сѫ развити. Апотециитѣ сѫ щитовидни съ червеникаво кестеневъ химениаленъ пластъ и дм. до 2 см. Споритѣ сѫ едноклѣтни, елипсовидни, безцвѣтни съ слѣднитѣ размѣри: $\frac{9,\ 8,\ 13,\ 11,\ 11,\ 13}{4,\ 4,\ 7,\ 7,\ 7,\ 7}$ μ. парафизитѣ несвободни, прави на върха, жълто-кафяви.

Този лишай се доста отличава отъ описания отъ горнитѣ автори типиченъ видъ главно по апотециитѣ и споритѣ. Споритѣ у нашенския сѫ много пó-малки, отколкото сѫ показани у Th. Fries (0·011—017 m. m. long. и 0·007—0·012 crass.) и Nylander (— long. и 0·007—0·010 crass.) За апотециитѣ на европейскитѣ у Th. Fries и Nylander е показано че сѫ съ дм. 4—8 мм., а у единъ нашенски (отъ Витоша) той достига до 2 см. Nylander посочва на това, че Parmelia perlata съ 2 см. апотеции се срѣщали въ Източна Индия.

Срѣща се по-рѣдко по коритѣ на дърветата на Витоша.

P. tiliacea (Hoffm.) Fr. (*Lichen tiliaceus* Hoffm. Enum. 1784 p. 96, *Parmelia* Ach. Meth. 1703 p. 215.) Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 113; Nylander Syn. m. Lich. t. I p. 382; *Imbricaria tiliacea* Koerber S. L. G. p. 70; *Parmelia quercifolia α tiliacea* Schaerer Enum. p. 43; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 99; *Flora Exs.* Austr.-Hungar. № 1542.

Талусътъ се отличава съ разнообразие на лобитѣ, които сѫ обикновено закрѫглени и дълбоко нарѫбени. Боята оловно-сива или пепеливо-сива. Повръхнината усѣяна съ черни спермогонии. Апотециитѣ сѫ гладки, плоски или конкавни до извѣстна степень блещиви, кестеневи или свѣтло кестеневи и по края нарѫбени. Ширината имъ до 5 m. m. Споритѣ едноклѣтни, елиптични или яйцевидни и безцвѣтни съ голѣмо ядро; размѣритѣ имъ: $\frac{11,\ 11,\ 13,\ 13,\ 10}{8,\ 6,\ 6,\ 7,\ 6}$ μ. Парафизитѣ безцвѣтни, само при върха жълто-кафенияни, не съвсѣмъ свободни. Отъ дѣйствието на КОН талусътъ получава жълто-зелена боя.

Срѣща се по коритѣ на буковетѣ по Мара-гидикъ и Бѣльовския балканъ, по черешитѣ и трепетликитѣ на Курубагларъ при София, по скалитѣ между мъховетѣ и по коритъ на буковетѣ на Витоша, по коритѣ на разни дървета въ мѣстностьта „Кенана“ (Хасковско).

Var. scortea Ach. (Koerber S. L. G. p. 71, Rabenhorst Kr. Fl. p. 293). Отъ типичната форма прави това отклонение, че по повръхнината му се намиратъ едни кафяви, коралловидни ексkресценции. Срѣща се по Витоша.

P. saxatilis (L) Ach. (*Lichen saxatilis* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1142; *Parmelia* Ach. Meth. p. 205) Th Fries Lich. Scd. т I p. 114; Nylander Syn. meth. Lich. t. I. p. 388; Schaerer Enum. p. 44; *Imbricaria saxatilis* Koerber S. L. G. p. 72; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 349, 350, 428, 429 b. c.

Талусътъ му се отличава съ голѣмо разнобразие въ дѣлението на лобитѣ. Тия сѫ или широки, или твърдѣ тѣсни и близки къмъ лобитѣ на формата *leucochroa.* Боята имъ е пепеливо сива или сиво-

синкава. Горната повръхнина е лакунозна, черна и усѣяна съ черни влакънца. Апотециитѣ сж щитовидни, плоски или конкавни и около 2—8 мм. широки, по края цѣлокрайни или слабо наржбени. Химениялниятъ пластъ кестеневъ. Въ повечето случаи вмѣсто апотеции сж развити соредии и спермогонии, плодоноснитѣ екземпляри сж сравнително пб-рѣдко. Споритѣ еднок лѣтни, оволно елиптични, безцвѣтни съ слѣднитѣ размѣри: $\frac{10,\ 11,\ 15,\ 17}{5,\ 5,\ 8,\ 9}$ μ.

Единъ отъ обикновенитѣ лишаи навсждѣ въ България. Намира се по скалитѣ, главно силикатнитѣ, и по коритѣ на дърветата. Събиранъ на Витоша, Люлинъ, Костенския балканъ, Централния Балканъ (къмъ Троянъ), Петроханско, Пролома на Искъра, Мургашъ и Бѣльовския балканъ.

Var. panniformis Schaer. (Schaerer Enum. p. 45; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 388). Талусъ раздѣленъ на малки тѣсни, линеарни ивици съ тъмно кестенева боя. Срѣща се по гнайсовитѣ скали въ Костенския балканъ.

Var. sulcata (Teyl) Nyl. (Nylander Syn. m. Lich. t. I. p. 389.) Отъ типичната форма се отличава по своята пб-бѣлизнева боя и елиптично длъгнести или линиевидни соредии. Намира се по коритѣ на дърветата на Витоша.

Var. furfuracea Schaer. (Schaerer Enum. p. 45, *α leucochroa β furfuracea).* Горната повръхнина на талуса силно мрѣжеста и покрита съ множество екскресценции. Срѣща се по коритѣ на дърветата и скалитѣ на Витоша.

P. furfuraceae (L) Ach. (*Lichen furfuraceus* Linn. Sp. pl. 1753 p. 1146, *Parmelia* Ach. Meth. 1803 p. 254) Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 116; *Evernia furfuracea* Nylander Syn. m. Lich. p. 284; Koerber S. L. G. p. 43; Rabenhorst Kr. Fl. p. 371; *Physcia furfuracea* Schaerer Enum. p. 10; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 250 и 251, *Flora exs.* Austr.-Hung. № 747.

Талусътъ варира много въ разклонението и ширината на ивицитѣ. Тия у едни сж широки повече отъ 1 см., у други тѣсни само 2—3 мм. Разклонението е повече дихотомическо. Горната повръхнина е сива и у едни е гладка, а у други покрита съ малки брадавки, долната е малко или много жлебовидна, черна и лакунозна.

Този видъ ще е много сроденъ съ Parmelia physodes (L) Ach., къмъ който се и много повече приближава, отколкото къмъ Evernia prunastri, който има другъ изгледъ и е прикрѣпенъ о субстрата другояче. На Parmelia physodes освѣнъ по външния си изгледъ прилича и по анатомическото си устройство; при това дохажда често

пжти тъй тѣсно съ него, че се срасватъ единъ съ другъ и неопитниятъ може да вземе Parmelia physodes за неразвита още Parmelia furfuracea. Така се срѣщатъ обикновено по иглолистнитѣ дървета на Костенския балканъ.

Единъ отъ обикновенитѣ лишаи у насъ. Срѣща се по коритѣ на дърветата на Витоша, Люлинъ, Курубагларъ при София, Искърското дефиле, Костенския балканъ и централния балканъ. Нито на едно отъ тия мѣста не съмъ виждалъ екземпляри съ апотеции.

P. physodes (L) Ach. (*Lichen physodes* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1144, *Parmelia* Ach. meth. 1803 p. 250) Th. Fries Lich Scd. T. I. p. 117; Nylander Syn. m. Lich, T. I. p. 400; *Imbricaria physodes* Koerber S L. G. p. 75; *Parmelia ceratophylla α physodes* Schaerer Enum. p. 42. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 186 a, b.

Талусътъ дихотомически разклоненъ, ивицитѣ комай плоски, ширината имъ 1—3 мм. Боята отгорѣ сиво-бѣла, отдолу сж черни, неравни и безъ влакна. Екземпляритѣ, които имаме, нѣматъ апотеции, но иматъ развити соредии.

Срѣща се нарѣдко по дърветата на Витоша. Обикновенъ по смърчоветѣ на Рила, Родопитѣ (Костенския балканъ и Чепино).

Var. labrosa Ach. (Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 117; *Parmelia ceratophylla ε tubulosa* Schaerer Enum. p. 42. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 793.

Ивицитѣ на дихотомически разклонения талусъ сж малко прѣвити жлебовидно и отгорѣ изглеждатъ конвексни, на върха завръшватъ съ едно полумѣхуресто разширение, което е покрито съ соредии или само отдолната страна, или отгорѣ, и отдолу. Дохажда въ тѣсно съсѣдство съ Parmelia furfuracea, съ който понѣкога е срасълъ.

По клоноветѣ на Picea excelsa въ Костенския балканъ и околностьта на Рилския манастиръ.

P. encausta (Sm.) Nyl. (*Lichen. encaustus* Sm. in Trans. Linn. Soc. I. 1791 p. 83; *Parmelia* Nyl. Scand p. 104) Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 401; Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 118; *Imbricaria encausta* Koerber S. L. G. p. 76; *Parmelia ceratophylla η multipuncta* Schaerer Enum. p. 42. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 315.

Талусътъ развитъ коровидно върху субстрата, многократно дѣленъ на тънки, сиви съ тъмна отсѣнка и тѣсно прилѣгащи една къмъ друга ивици. Тия по края сж широки, отчасти набръчкани, на върха малко издути и свѣтло кафяви. По повръхнината му има множество черни спермогонии. Апотециитѣ щитовидни съ тъмно кестеневъ химениялeнъ пластъ, достигатъ 6-7 мм., по края сж нарѫбени и не-

правилно разкжсани. Спорит Ѣ едноклѣтни, елипсовидни, безцвѣтни съ зърнеста протоплазма и съ размѣри: $\frac{11,\ 13,\ 10,\ 10,\ 11}{6,\ 5,\ 6,\ 5,\ 6}$ μ.

Обикновенъ по силикатнитѣ скали на Мара-гидикъ, по гнайсовитѣ скали въ Котлинитѣ въ Костенския балканъ.

Var. intestiniformis (Vill.) Th. Fr. *Th. Fries* Lich. Scd. T. I. p. 119; *Parmelia ceratophylla var. intestiniformis* Schaerer Enum. p. 43.

Ивицитѣ сж много тънки, малко цилиндрически и членести, боята черно-сива. Екземпляритѣ, които имаме, сж безъ апотеции. Срѣща се по гнайсовитѣ скали на Котлинитѣ въ Костенския балканъ.

P. hyperopta Ach. (Syn. p. 208). Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 120. *Imbricaria hyperopta* Koerber S. L. G. 73. *Parmelia ambigua β albescens* Schaerer Enum. p. 47.

Талусътъ му развитъ обикновено въ кржгъ съ диям. 2-3 см., раздѣленъ на тѣсни, еднакво широки ивици. Повръхнината му сиво-пепелива, гладка или покрита съ соредиозни брадавки. Съ апотеции се срѣща рѣдко.

Обикновенъ по коритѣ на клоноветѣ въ Рила и Родопитѣ, дохажда обикновени съ Parmelia diffusa (Web.) Th. Fr. и Cetraria pinastri Scop.

P. Acetabulum (Neck.) Dub. *(Lich. Acetabulum* Neck. Delic. 1768 p. 506; *Parmelia* Dub. Bot. Gall II. 1830 p. 601), Th. Fries Lich. Scd. T. I. 121; Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 394; Schaerer Enum. p. 35; *Imbricaria Acetabulum* Koerber S. L. G. p. 77. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 64.

Боята на талуса сиво-синкаво-зелена, влаженъ е яблъчно-зеленъ. По срѣдата набръчканъ, лобитѣ по края едро нарѫбени, горната повръхнина усѣяна съ черни спермогониенесни брадавки.

По коритѣ на дърветата въ мѣстностьта „Кенана" (Хасковско).

P. olivacea (L) Ach. *(Lichen olivaceus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1143, *Parmelia* Ach. Meth. 1803. p. 213), Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 121; Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 305; Schaerer Enum. p. 47; *Imbricaria olivacea* Koerber S. L. G. p. 77, *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 447.

Талусътъ варира както въ хабитуса, тъй и въ нюанситѣ на боята, спроти това, на какъвъ субстратъ се намира. Въ едни случаи по камънитѣ (обикновено силикатнитѣ) той е съ тъмно-кафява боя, доста дебелъ, матовъ, лобитѣ по края дѣлени блещиви, по-свѣтли, и плоски, повръхнината му повечето негладка. По коритѣ на дървета сжщо тъй е развитъ въ видъ на кржгъ, но е по́-тънъкъ, боята

зеленикаво-маслинова, апотециитѣ по́-малки и блѣдно-червеникави (var. *corticola* Th. Fries Lich. Scd. p. 122). Освѣнъ тия особно по камънитѣ се срѣщатъ различни други форми отъ тоя видъ. Апотециитѣ сѫ обикновено многобройни. Споритѣ едноклѣтни елипсовидно овални, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{10,\ 12,\ 8,\ 8,\ 11}{5,\ 5,\ 4,\ 5,\ 5}$ μ.

Единъ отъ най-обикновенитѣ лишаи въ цѣла България. Виждалъ съмъ го на слѣднитѣ мѣста: по коритѣ на дърветата и камънитѣ на Витоша, Люлинъ, Курубагларъ при София, цѣлия Искарски проломъ, Царибродско, Драгоманъ, Перникъ, Рила, Родопитѣ (Костенецъ, Станимака), Пловдивско, по крайбрѣжието на Черно-море, централния Балканъ, Ловчанско, Плѣвенско, Севлиевско, Свищовско, Русенско и Шуменско. Този видъ е застѫпенъ повече въ низкитѣ мѣста и политѣ на планинитѣ; по високитѣ планински мѣста го има повече по коритѣ на дърветата.

Var. **fuliginosa Fr.** (Fr. in. Dub. Bot. Gall. 1830 p. 602). *Th. Fries* Lich. Scd. T. I. p. 122.

Талусъ тънъкъ, по́-зеленикавъ, по края лобитѣ по́-ситно назѫбени. Апотециитѣ кафяво-червеникави и по́-малки. Отгорѣ талусътъ е покритъ съ съвсѣмъ ситни кораловидни кафявозеленикави израстъци. Споритѣ овоидни, елиптични, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{13,\ 14,\ 14,\ 13,\ 15}{5,\ 8,\ 6,\ 8,\ 6}$ μ.

По буковитѣ дървета на Мара-гидикъ, Костенския балканъ, Витоша и Люлинъ.

P. stygia (L) Ach. (*Lichen stygius* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1143, *Parmelia* Ach. meth. 1803 p. 203); Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 124; Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 397; *Imbricaria stygia* Koerber S. L. G. p. 79; *Parmelia fahlunensis* β *stygia* Schaerer Enum. p. 48. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 314.

Талусътъ развитъ въ крѫгъ. Отдѣлнитѣ ивици конвексни, тѣсни, линеални, боята тъмно-маслинова, нѣкои екземпляри сѫ богати на спермогонии.

P. alpicola Th. Fr. (*Th. Fries* Arct. 1860. p. 57. Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 127. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 923.

Прилича извънредно много на Parmelia stygia. Талусътъ му е корестъ, ивицитѣ много конвексни и набрани въ разнообразни гънки, на върха извити надолу къмъ субстрата. Апотециитѣ щитовидни, слабо нарѫбени 2—4 мм. широки, съ черъ химениаленъ пластъ. Споритѣ едноклѣтни овални, съ размѣри: $\frac{7,\ 8,\ 6,\ 7,\ 8}{5,\ 5,\ 4,\ 5,\ 5}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ по най-високитѣ планински мѣста, намира се доста по скалитѣ на Витоша, по скалитѣ въ Котлинитѣ на Костенския

балканъ, по върха на Мара-гидикъ. На подирното мѣсто се срѣщатъ форми, които правятъ прѣходъ къмъ Parmelia stygia; тѣ сж пó-малко коровидни, не тъй силно конвексни и пó-малко набрани.

P. Sprengelii Flk. *(P. olivacea var. Sprengelii* Flk. in Spreng. Flor. Halens. p. 526) Rabenhorst Kr. Fl. p. 294; *Imbricaria Sprengelii* Koerber S. L. G. p. 80; *Parmelia dendritica* Schaerer Enum. p. 48; *Parmelia olivacea* β *prolixa* Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 122.

Прилича много на P. olivacea, отъ който се отличава, че е, по-блещивъ, по-малъкъ, раздѣленъ на пó-тѣсни ивици и споритѣ му пó-малки. Апотециитѣ сж конкавни и цѣлокрайни, асцитѣ тѣсни, шишевидни, парафизитѣ едноклѣтни, прави, безцвѣтни, не съвсѣмъ свободни, на върха кафяви. Споритѣ едноклѣтни, елиптично-овоидни, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{8,\ 8,\ 9,\ 9,\ 8}{4,\ 5,\ 4,\ 5,\ 5}$ μ.

Срѣща се по скалитѣ на Витоша и Чепино.

P. caperata (L) Ach. *(Lichen caperatus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1147, *Parmelia* Ach. meth. 1803 p. 216) Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 127; Nylander Syn. m. Lich. T. I. 377; *Imbricaria caperata* Koerber S. L. G. p. 81; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 98.

Талусътъ достига въ дияметъръ 15—20 см. Повръхнината му гладка или покрита съ соредиенъ прашецъ. Боята жълтозеленикава. Апотециитѣ достигатъ до 5 мм. и тѣ се явяватъ изобщо пó-рѣдно. Въ повечето случаи вмѣсто апотеции сж развити блѣдо-жълто-зеленикави соредии. Споритѣ едноклѣтни, овално елипсовидни, на двата края доста свити, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{18,\ 16,\ 19,\ 14,\ 19}{10,\ 8,\ 9,\ 8,\ 10}$ μ.

Единъ отъ обикновенитѣ лишаи въ низкитѣ планински мѣста на цѣла България. Виждалъ съмъ го на Витоша (по коритѣ на дърветата и скалитѣ), по кварцитнитѣ скали при Своге, по коритѣ на дърветата и скалитѣ по склоноветѣ на Мара-гидикъ, по дърветата и скалитѣ въ прѣдпланинитѣ на централния Балканъ къмъ Ловечъ и Севлиево, Родопитѣ (Костенско, Хасковско, Станимака), Рила, Петрохански Балканъ, пролома на Искъра и Люлинъ.

P. conspersa (Ehrh.) Ach. *(Lichen conspersus* Ehrh. in Ach. Prodr. 1798 p. 118, *Parmelia* Ach. meth. p. 205) Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 127; Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 391; Schaerer Enum, p. 46; *Imbricaria conspersa* Koerber S. L. G. p. 81. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № № 65 и 891.

Талусътъ му достига понѣкога 20—30 и повече см. и се отличава по извънредно голѣмото разнообразие въ дѣлението на лобитѣ. Едни екземплари сж съ розетеста форма, лобитѣ широки, едро на-

ржбени и отговарятъ на вариетета *latior (Schaerer* Enum. p. 46), други сж съ извънредно насѣчени лоби, обърнати въ тънки ивици, които се покриватъ едни други (вариететъ *Stenophilla* Schaerer Enum. p. 46). Боята имъ е сламено-жълто-зеленикава и повърхнината усѣяна съ черни спермогони. Апотециитѣ, които сж обикновено обилни, сж плоски или конкавни, достигатъ до 1 см. Химениялниятъ имъ пластъ червеникаво кафявъ или тъменъ. Споритѣ едноклѣтни, елипсовидни, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{9,\ 10,\ 9,\ 10,\ 8}{6,\ 5,\ 5,\ 5,\ 4}$ μ.

Единъ отъ най-обикновенитѣ лишаи въ България, намира се главно по силикатнитѣ скали. Твърдѣ обикновенъ по сиенитнитѣ балвани на Витоша, по скалитѣ на Люлинъ, по кварцитнитѣ скали при Своге, по червения пѣсъчникъ при входа въ Искърския проломъ, по скалитѣ при Пода и карантината (Черноморското крайбрѣжие при Бургазъ), по Базалтовитѣ могили между Севлиево и Свищовъ, Централния Балканъ и прѣдпланинитѣ му къмъ Севлиево, Ловечъ, Търново. Срѣща се въ Русенско, Разградско, Шуменско, по сиенитнитѣ тепета на Пловдивъ и пр. Навсждѣ съ апотеции.

P. diffusa (Web.) Th. Fr. *(Lichen diffusus* Web. Spicil 1778 p. 250, Th. Fries Arct. 1860 p. 60) Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 131; *Imbricaria diffusa* Koerber S. L. G. p. 83; *Parmelia ambigua* Rabenhorst Kr. Fl. p. 298; *Parmelia ambigua α diffusa* Enum. p. 47. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 316.

Талусътъ развитъ розетесто, ивицитѣ му плоски, блѣдно жълтеникави, зеленикави, повечето по срѣдата отрупани съ соредии. Голѣмината на талуса у нашенскитѣ е до 1½—2—3 см., апотециитѣ му щитовидни, голѣми 1—2 мм., плоски, съ червено кестеневъ химениаленъ пласть, наоколо обиколенъ съ талусовъ слабо нарждбенъ пръстенъ. Споритѣ овално елипсовидни, но добрѣ развити спори не съмъ ималъ случай да намѣря.

Срѣща се въ съсѣдство съ Parmelia hyperopta и Cetraria pinastri по клековетѣ и смърчоветѣ на Рила и Родопитѣ.

P. tribacia (Ach.) Schaer. *(Lecan. fribacia* Ach. Univ. p. 415) Schaerer Fnum. p. 39; *Flora exs.* Austr. Hung. — № 1947.

Талусътъ бѣлъ или сиво бѣлъ, дѣленъ на малки, при върха полукржжно разширени ивици, които сж тънки, по края ситно назжбени и соредионосни. Апотеции нѣма.

Срѣща се по сиенитнитѣ скали на Джендемъ тепе въ Пловдивъ, по гнайсоветѣ надъ с. Баня въ Чепино.

P. revoluta Flk. (D. Lich. I. p. 11) Rabenhorst Kr. Fl. p. 292; *Parmelia quercifolia γ revoluta* Enum. p. 44; *Imbricaria revoluta* Koerber S. L. G. p. 71.

Срѣща се по коритѣ главно на буковитѣ дървета на Витоша, Люлинъ, по сѣвернитѣ склонове на Мара-гидикъ и Юмрукъ-чалъ, Костенския и Бѣльовски балканъ и сѣвернитѣ прѣдпланини на централния Балканъ. Екземплари съ апотеции не съмъ срѣщалъ. Дохожда въ съсѣдство съ Parmelia fuliginosa.

Physcia (Er.) Th. Fr.

Th. Fries. Lich. Scd. T. I. p. 131.

Ph. ciliaris (L) DC. (*Lichen ciliaris* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1144, *Physcia* DC. Fl. Fr. II. 1805. p. 396.) Th. Fries Lich. Scd. T. I. p. 132; Nylander Syn. m. Lich. T. I. p. 414; Schaerer Enum. p. 10; *Anaptychia ciliaris* Koerber S. L. G. p. 50. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 63. Flora Exs. Austr.-Hung. № 343.

Талусътъ варира доста въ разклонението, ширината и формата на ивицитѣ. Боята му отъ горната страна е бозева, по нѣкога тъмна и дори твърдѣ черна. Повърхнината му обикновено неравна. Ивицитѣ, които сж разклонени дихотомически, сж усѣяни по края съ черни влакна. Отдолу е бѣлоплъстнатъ. Апотециитѣ сж щитовидни, широки до $\frac{1}{2}$ см., плоски, съ кафяво-кестеневъ хименияленъ пластъ, по края съ дебелъ, прѣвитъ навжтрѣ пръстенъ отъ талуса. Споритѣ голѣми, двуклѣтни, елипсовидни, тъмно маслинени съ дебела двойнаципа и размѣри: $\frac{35,\ 32,\ 27,\ 29,\ 34}{20,\ 18,\ 16,\ 16,\ 18}$ μ.

Var. crinalis (*Schaerer* Enum. p. 10). Ивицитѣ му сж много тѣсни и отгорѣ сж покрити съ мъхъ.

Var. verrucosa Ach. *Th. Fries* Lich. Scd. T. I. p. 133. — По горната му повърхнина сж развити многобройни спермогониеносни брадавки.

Главниятъ видъ и вариетитѣ се срѣщатъ навсждѣ у насъ. Намиратъ се по коритѣ на дърветата и клоноветѣ на храсталацитѣ, но се срѣщатъ и по скалитѣ.

Ph. speciosa (Wulf.) Nyl. *Physcia Lichen speciosus* Wulf. in Jacq. Coll. III. 1789, Nylander Prodr 1857 p. 307) Nylander Syn m. Lich. T. I. p. 416; Th. Fries Lich. Scd. T. I p. 133; *Parmelia speciosa* Schaerer Enum. p. 39, Koerber S. L. G. p. 89. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 908.

Талусътъ му бѣлъ, пересто разклоненъ, ивицитѣ по края съ бѣли влакънца. Ширината на талуса достига до 12 см., а тая на ивицитѣ 1—3 мм. Едни екземплари сѫ отъ Мара-гидикъ и богати на соредии, други отъ Витоша, нѣматъ никакви соредии; нито еднитѣ нито другитѣ иматъ апотеции.

Намира се по коритѣ на буковитѣ дървета по склоноветѣ на Мара-гидикъ и между мъховетѣ на Витоша надъ с. Бояна.

Ph. pulverulenta (Schreb). Nyl. (*Lichen pulverulentus* Schr. Spicil. 1771 p. 128), *Physcia* Nylander Syn. meth. Lich. т. I. p. 419.

Var. allochroa (Ehrh.) Th. Fries. Lich. Scd. т. I. p. 136; *Parmelia pulverulenta α vulgaris* Koerber S. L. G. p. 86. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 187. Отдѣлнитѣ ивици на талуса сѫ пересто нарѣзани и нарѫбени, боята пепеливо сива, часть отъ повърхнината опрашена. Апотециитѣ съ набръчканъ, но цѣлокраенъ пръстенъ, достигатъ $2—2\frac{1}{2}$ мм. Споритѣ двуклѣтни, елипсовидно-овални съ дебела ципа и зеленикаво оливена боя. Размѣри: $\frac{26,\ 24,\ 27,\ 22,\ 22}{13,\ 13,\ 13,\ 12,\ 13}\ \mu$.

Срѣща се по коритѣ на дѫбоветѣ въ околностьта на с. Романъ, и Бѣленци (Луковитско); не толкова обикновенъ.

Var. farrea. Този вариететъ, който азъ по́-рано смѣтахъ за *detersa,* а г-нъ Arnold ми опрѣдѣли за farrea, е съ тъмно-бозева боя, талусътъ полупересто нарѣзанъ и опрашенъ само тукъ тамъ. Нѣма никакви апотеции.

Срѣща се между мъховетѣ въ Родопитѣ при Пловдивъ твърдѣ рѣдко.

Ph. stellaris (L) Nyl. (*Lichen stellaris* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1144, *Physcia* Nyl. Prodr. 1857. p. 307). Th. Fries Lich. Scd. т. I. p. 138; Nylander Syn. m. Lich. т. I. p. 424; *Parmelia stellaris* Koerber S. L. G. p. 85, Schaerer Enum. p. 30.

Талусътъ варира твърдѣ много въ начина на дѣлението и формата на лобитѣ; той е обикновено пепеливо сивъ, развитъ въ видъ на розета, голъ или често по срѣдата брадавестъ и неравенъ. Апотециитѣ щитовидни съ черъ или тъмно-кафявъ химениаленъ пластъ, който е опрашенъ или не; често апотециитѣ сѫ въ такова множество, че маскиратъ талуса. Споритѣ длъгнесто-елиптични, двуклѣтни съ силно надебелени, особно въ срѣдата и края ципи, съ блѣдно маслинево-зелена боя и размѣри: $\frac{18,\ 21,\ 21,\ 22}{8,\ 9,\ 10,\ 10}\ \mu$.

Единъ отъ най-обикновенитѣ лишаи у насъ. Намира се въ цѣла сѣверна и южна България. Той е видъ, който вирѣе главно

въ по-низкитѣ мѣста; въ срѣдния поясъ на нашитѣ планини той вече липсува. Намира се по различни камъни, но главно силикатнитѣ, и по разни видове дървета (върба, букъ, брѣза, яворъ, акация, дѫбъ, кленъ, глогъ и пр.).

Var. adpressa Th. Fr. b. aipolia Ach. Th. Fries Lich. Scd. I. p. 139. *Parmelia stellaris α aipolia* Koerber S. L. G. p. 85. Обикновенъ навсѫдѣ по коритѣ на дърветата.

β **Adscendens (Fr.) Th. Fr. α tenella (Web.)** Th. Fries Lich. Scd. I. p. 140, *Physcia stellaris var. tenella* Nylander Syn. m. Lich. т. p. 426; *Parmelia stellaris δ tenella* Schaerer Enum. p. 40.

Ивицитѣ на талуса сѫ кѫси, изправени, на върха сводообразно издути и по края усѣяни съ бѣли влакънца.

Споритѣ както въ типичната форма, само че сѫ по тѣсни: $\frac{16,\ 11,\ 20}{6,\ 6,\ 4}$ μ.

Обикновенъ речи навсѫдѣ въ полскитѣ и подпланинскитѣ мѣста, срѣща се най-често по клонищата на низкитѣ храсталаци.

Ph. caesia (Hoffm.) Nyl. (*Licken caesius* Hoffm. Enum. 1784 p. 65, *Physcia* Nyland. Prodr. p. 308.) Nylander Syn. m. Lich I. p. 426; Th. Fries Lich. Scd. I. p. 140; *Parmelia caesia* Koerber S. L. G. p. 86; *Parmelia pulchella α caesia* Schaerer Enum. p. 41.

По талуса си прилича много на Physcia stellaris, апотециитѣ сѫ както на тоя видъ, но само отначало опрашени, а послѣ голи. Споритѣ пó-малки отъ тия на Ph. stellaris. Тѣ сѫ тукъ сѫщо двуклѣтни, съ маслинево кафява боя и размѣри: $\frac{15,\ 17,\ 18,\ 18}{6,\ 6,\ 7,\ 7}$ μ.

Обикновенъ по базалтовитѣ скали на тепетата между Севлиево и Свищовъ.

Ph. obscura (Ehrh.) Nyl. (Nyl. Prodr. 1857 p. 309); Nylander Syn. m. Lich. I. p. 427; Th. Fries. Lich. Scd. I. p. 141; *Parmelia obscura* Koerber S. L. G. p. 88, Schaerer Enum. p. 36. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 553.

Талусътъ развитъ розетесто, достига около 4 см. и е раздѣленъ на плоски или вдлъбнати кожести лоби съ загънати нагорѣ крайща, повече отъ които всрѣдъ сѫ усѣяни съ зелени или сиво-зелени соредии. Влаженъ талусътъ е зеленъ. Нѣма никакви апотеции. По дължината на лобитѣ си прави значително отклонение отъ описания отъ горнитѣ автори видъ, сѫщо и отъ екземплара въ сбирката на Rabenhorst.

Срѣща се нарѣдко по коритѣ на габеритѣ въ Искрецкия балканъ и по букитѣ въ Бѣльовския балканъ. Екземпларитѣ, които имаме, сж отъ околностьта на с. Брѣзье.

Var. cycloselis Ach. *Parmelia obscura α orbicularis 2 cycloselis* Koerber S. L. G. p. 88; *Parmelia obscura ε cycloselis* Schaerer Enum. p. 37.

Талусътъ достига до $1-1^1/_2$ см., ивицитѣ му тѣсни, плоски, по края съ влаканца. Боя тъмно бозева.

Var. Adscendens Fw. *Parmelia obscura β adscendens* Koerber S. L. G. p. 88.

По варовицитѣ при Драгоманъ и по доломитнитѣ скали при Перникъ. Екземпларитѣ отъ Драгоманъ сж характерни и по това, че ивицитѣ имъ на горния си край сж малко издути и отговарятъ на *f. fornicata Wallr.*

Xanthoria (Fr) Stizenb.

(Fr. S. O. V. 1825 p. 243 p. p., Stizenb. Beitr. 3. Flechtensyst. 1862 p. 173). Th. Fries Lich. Scd. I. p. 144.

X. parietina (L) Th. Fr. (*Lichen parietinus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1143; *Xanthoria* Th. Fries Arct. 1860 p. 67 (p. p.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 145; Nylander Syn. m. hich. I. p. 410; *Physcia parietina* Koerber S. L. G. p. 91; *Parmelia parietina* Schaerer Enum. p. 49, *Exs.* Rabenhorst Lich. Europ. №№ 97 и 318.

Талусътъ варира много въ голѣмината и формата на дѣловетѣ, варира сжщо въ плодовитостьта си: нѣкои сж отрупани съ апотеции и пó-голѣмата часть е завзета отъ тѣхъ, а у други тѣ сж твърдѣ малко развити. Споритѣ съ размѣри: $\frac{16,\ 15,\ 17,\ 14,\ 11,\ 17}{8,\ 8,\ 7,\ 6,\ 8,\ 8}\ \mu$.

Единъ отъ най-разпространенитѣ лишаи у насъ. Намира се по камънитѣ и коритѣ на различни дървета и то само въ пó-низкитѣ мѣста. Въ срѣдния поясъ на нашитѣ планини той липсува съвсѣмъ. Виждалъ съмъ го въ по-голѣма часть на югозападна България (Софийско, Царибродско, Радомирско, и въ политѣ на Петроханския балканъ), сѣверна България (Врачанско, Ломско, Плѣвенско, Ловчанско, Севлиевско, Свищовско, Русенско, Търновско, Разградско, Шуменско, Варненско и сѣверното подножие на централния Балканъ) и южна България (Бургазко, Хасковско, Пловдивско).

X. concolor (Dicks.) Th. Fr. (*Lichen concolor* Dicks. Cr. Br. III. 1793 p. 18) Th. Fries Lichen. Scd. I. p. 147; *Candelaria vulgaris*

Koerber S. L. G. p. 120; *Placodium candelarium* Rabenhorst Kr. Fl. p. 242; *Parmelia parietina var. candelaria* Schaerer Enum. p. 51. *Exs.* Rabenhorst Lich. eur. № 139 и 206.

Талусътъ съставенъ отъ малки, жълти и нарѣзани луспици, пó-голѣмата часть отъ които е покрита съ ситни лимонено жълти соредиеви зрънца.

Срѣща се твърдѣ често по коритѣ най-вече на върбитѣ. Екземляритѣ, които имаме, сж отъ Троянско.

X. lychnea (Ach.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 146; *Physcia parietina var. lychnea* Nylander Syn m. Lich. I. p. 411; *X. controversa* Rabenhorst. Kr. Fl. p. 282.

Талусътъ съставенъ отъ малки листета, нарѣзани отгорѣ, интензивно жълтъ или оранжевъ, отдолу възбѣль; листета изправени или речи изправени и едно съ друго притиснати.

Срѣща се твърдѣ често по коритѣ на разни дървета въ Софийско.

Sticta Ach.

Nylander Syn. m. Lich. т. I. p. 351.

St. pulmonacea Ach. (L. U. p. 449, Syn. p. 233) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 351; Schaerer Enum. p. 30; Koerber S. L. G. p. 67; Rabenhorst Kr. Fl. p. 301; *Exs* Rabenhorst Lichen. europ. № 54.

Талусътъ коровиденъ, дихотомически, дѣленъ, съ еленска боя. Ширината на дѣловетѣ варира отъ $1/2$ до 6 см. Повръхнина неравна, отдолу покритъ съ бѣлъ мѣхъ и съ бѣли петна.

Var. hypomela (Schaerer Enum. p. 30). Долната страна на талуса покрита съ черъ или поне тъменъ мъхъ, дѣловетѣ сж пó-тѣсни.

Var. papillaris Del. (*Sorediata* — Schaerer Enum p. 30). Ржбоветѣ покрай лакунитѣ на горната му повръхнина усѣяни съ множество соредии. Както типичната форма, тъй и нейнитѣ вариетети се намиратъ само въ планинскитѣ гористи мѣста. Покриватъ скалитѣ или дъноритѣ на дърветата. Твърдѣ разпространени на Витоша (особно надъ с. Бояна) срѣща се сжщо въ Родопитѣ (Пловдивско) и Берковския балканъ).

St. scrobiculata Ach. (L. U. p. 453, Syn. p. 234) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 353; Koerber. S. L. G. p. 66; Schaerer Enum. p. 31; Rabenhorst. Kr. Fl. p. 301; *Exs.* Rabenhorst Lichen Europ. № 837.

Талусътъ на тоя видъ се отличава отъ тоя на горния, че дѣловетѣ му не сж острожгълни, но закржглени. Горната повръхнина сжщо усѣяна съ лакуни, но ржбоветѣ имъ сж тапи, боята му е блѣдно-жълтеникаво-зелена.

Срѣща се твърдѣ нарѣдко по Витоша.

St. sylvatica (L) Ach. *(Lichen sylvaticus* Linn. *Sticta* Ach. meth. p. 281). Koerber S. L. G. p. 65; Rabenhorst Kr. Fl. p. 302; *Stictina sylvatica* Nylander Syn. m. Lich. I. p. 348; *Peltigera sylvatica* Schaerer Enum. p. 22. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 910.

Талусътъ листнатъ, достига до 10 и новече см., раздѣленъ полудихотомически на тѣсни, кожести и изправени ивици. Горната му повръхнина е гладка или мрѣжеста, неравна, съ свѣтло кафява боя. Отдолу е покритъ нагжсто съ плъсть и тукъ тамъ има бѣли чашчици.

Обикновенъ въ планинскитѣ мѣста. Намира се твърдѣ много на Витоша, Люлинъ, Костенския и Троянския балканъ.

Fam. Peltigerei.

Nylander Syn. m. Lich. т. I. p. 315.

Nephromium Nyl.

N. tomentosum (Hoffm.) Nyl. Syn. m. Lich. т. I. p. 319; Koerber S. L. G. p. 56; Rabenhorst Kr. Fl. p. 312; *Nephroma resupinatum α tomentosum,* Schaerer Enum. p. 18. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 69.

Талусътъ кожестъ, листнатъ, достига 10—15 см. Нѣкой екземплари отъ нашия видъ иматъ на долната си страна въ голѣмо количество бѣли брадавки, проснати безъ редъ, и тия форми се приближаватъ до вариетета *rameum* (Schaerer Enum. p. 18; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 319). Апотециитѣ сж отъ долната страна на върха на лобитѣ, червеникаво кестеневи, 7—8 мм. широки. Споритѣ вретенести, четириклѣтни, съ размѣри: $\frac{18,\ 2,\ 21,\ 19}{6,\ 6,\ 5,\ 6}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ въ гористия поясъ на сѣнчеститѣ планински мѣста. Намира се по скалитѣ между мъховетѣ, по дънеритѣ на дърветата. Обикновенъ на Витоша, Люлинъ, Рила, Родопитѣ, Централния Балканъ.

N. laevigatum Ach. (Syn. p. 242) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 320; Koerber S. L. G. p. 55; Rabenhorst Kr. Fl. p. 312; *Nephroma resupinatum* β *laevigatum* Schaerer Enum. p. 18; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 351.

Отъ N. tomentosum се отличава само по това, че долната страна на талуса е лишенъ отъ плъсть. Апотеции у него се срѣщатъ сравнително пó-рѣдко, пó-чести сѫ соредионоснитѣ форми.

Var. parile (Ach.) Nyl. Syn. m. Lich. I. p. 320. Отдоло талусътъ е черникавъ и лобитѣ сѫ покрити покрая съ тъмно-сиви-синкави соредии.

Типичната форма се срѣща на сѫщитѣ мѣста, дѣто и N. tomentosum, а вариететътъ на Витоша (надъ с. Бояна.

Peltigera (Willd. 1787) Hoffm.

(Fl. Germ. 1795) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 322.

P. aphthosa (L) Hoffm. (*Lichen aphthosus* Linn. Fl. Suec. 1098, *Peltigera* Hoffm. Fl. Germ. 2, p. 107) Nylander Syn. m. Lich. I. 322; Koerber S. L. G. p. 58; Schaerer Euum. p. 19; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ, №№ 159 и 420.

Талусътъ листнатъ, кожестъ, влаженъ е ябълчно зеленъ съ черни брадавки, сухъ е пепеливо сивъ. Лобитѣ му закрѫглени, отдолу покрити съ тъмнокафява плъсть съ бѣли междини.

Твърдѣ обикновенъ по влажнитѣ сѣнчести мѣста на Витоша (надъ сс. Драгалевци и Бояна), Рила (Кобилино бранище), Родопитѣ (по западнитѣ и източнитѣ склонове на Алабакъ).

P. canina (L) Schaer. (*Lichen caninus* Linn. Spec. 1616) Schaerer Enum. p. 20; Nylander Syn. m. Lich. I. p. 324; Koerber S. L. G. p. 58; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 68.

Талусътъ листнатъ, достига до 20 см., раздѣленъ на лоби, които прибѣгватъ радиялно. Боята у влажнитѣ тъмнозелена, у сухитѣ мургава и у нѣкой кафяво-тъмна (var. rufa Krempelhb.) Отдолу бѣлъ съ мрѣжа отъ сиви или кафяви жилчици. Апотеции крѣпки, кафяво-червеникави, съ диям. 8—10 мм. Споритѣ вретенести, 4—6 клѣтни, съ размѣри: $\frac{37,\ 41,\ 40,\ 45,\ 43}{3,\ 3,\ 4,\ 4,\ 3}$ μ.

Обикновенъ въ планинскитѣ и прѣдпланинскитѣ мѣста, срѣща се обикновено въ влажнитѣ гористи мѣста по скалитѣ между мъховетѣ и по дънеритѣ на дърветата. Обикновенъ е навсѫдѣ по Витоша, Рила, Родопитѣ, западния и срѣдния Балканъ, Люлинъ и въ сѣвернитѣ прѣдпланини на срѣдния Балканъ (Тетевенско, Ловченско, Севлиевско и Габровско).

P. polydactyla Hoffm. (Fl. Germ. 2, p. 106) Nylander Syn; m. Lich. I. p. 326; Koerber S. L. G. p. 61; Schaerer Fnum. p. 21. *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 559.

Талусътъ раздѣленъ на фасции, както у P. Canina и на второстепеннитѣ се намиратъ апотециитѣ. Боята оловено сива или мургава, повръхнината гладка и донейде лъскава. Апотециитѣ многобройни, прѣгънати съ тъмно-кафява боя.

Срѣща се по̀-нарѣдко отъ първитѣ. Събиранъ по глинестата почва на Мара-гидикъ, сѫщо и на Витоша.

P. horizontalis (L) Hoffm. (*Lichen horizontalis* Linn. mant. I. 132, *Peltigera* Hoffm. Fl. Germ. 2, p. 107) Nylander Syn. m. Lich. I. 327; Koerber S. L. G. p. 61; Schaerer Enum. p. 21; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 689.

Прилича много на P. Canina. Отличава се главно по апотециитѣ си. Тѣ сѫ у тоя видъ съ такива пакъ размѣри, но по́-широки отколкото дълги, а у P, Canina по́-дълги отколкото широки. Споритѣ сѫ вретенести, 4—5 клѣтни и по́-кѫси отъ тия на P. Canina. Иматъ слѣднитѣ размѣри: $\frac{35,\ 35,\ 36,\ 38}{5,\ 6,\ 6,\ 6}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ. Намира се на сѫщитѣ мѣста, дѣто и P. Canina.

P. venosa (L) Hoffm. (*Lichen venosus* Linn. Fl. Suec. 1097, *Peltigera* Hoffm. Fl. Germ. 2, p. 107) Nylander Syn. m. Lich. I. p. 328; Koerber S. L. G. p. 62; Schaerer Enum. p. 19; Rabenhorst Kr. Fl. p. 306; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 44 и 814.

Нашитѣ екземплари отъ Витоша и Мара-гидикъ правятъ значително отклонение отъ описанитѣ отъ горнитѣ автори, а сѫщо и отъ тия, събирани въ Швейцария отъ Kühn и Rabenhorst въ Neumark (Exs. Rabenhorst). Талусътъ на нашитѣ е много по́-голѣмъ — достига до $2^{1}/_{2}$ — 3 см. Апотециитѣ сѫщо много по́-голѣми. Тѣ сѫ крѫгли, или малко по́-широки отколкото дълги, съ размѣри 4—6 мм. Споритѣ иматъ слѣднитѣ размѣри: $\frac{41,\ 50,\ 52,\ 36}{9,\ 9.\ 9,\ 9}$ μ.

(Споредъ Nylander дължин. имъ варира между 0·030 и 0·045 мм., а споредъ Koerber между 0·024 и 0·036 мм.)

Екземпляритѣ ни отъ Алабакъ (Бѣльовскитѣ Родопи) сѫ напълно сходни съ тия отъ Rabenhorst-овата сбирка.

Не твърдѣ обикновенъ видъ. Срѣща се по влажнитѣ пукнатини на скалитѣ на Витоша (надъ Драгалевския манастиръ). По склоноветѣ на Мара-гидикъ и източнитѣ и западнитѣ склонове на Алабакъ.

Solorina Ach.

(Univ. 1810) Nylander Syn. m. Lich. I p. 329.

S. crocea (L) Ach. *Lichen croceus* Linn. Fl. Suec. 1101, *Solorina* Ach. L. Univ. p. 149). Nylander Syn. m. Lich. I p. 329; Shaerer Enum. p. 22; Rabenhorst Kr. Fl. p. 305; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 767.

Талусътъ листнатъ, влаженъ е тъмно-зеленъ, сухъ е сивъ или сиво-червеникавъ. Долната страна интензивно шафранено жълто-червена съ кафява мрѣжа, както у Peltigera canina. Апотециитѣ достигатъ до 6 мм., тѣ сж плоски, кржгли, кафяво-кестеневи. Споритѣ двуклѣтни, изтеглено елипсовидни, на двата края заострени, съ размѣри: $\frac{42,\ 45,\ 46,\ 41}{13,\ 12,\ 11,\ 11}$ μ.

Находището на този видъ у насъ ще е по всѣка вѣроятностъ едно отъ най-южнитѣ въ Европа. Той е свойственъ повече на Алпитѣ и арктическия поясъ.

Срѣща се твърдѣ редко. Събиралъ съмъ го по влажната пѣсачлива земя въ алпийския поясъ на Котлинитѣ въ Костенския балканъ.

Fam. Umbilicariacei.

(Th. Fries Lichen. Scd. I. p. 148).

Umbilicaria (Hoffm.) Fw.

(Hoffm. Pl. Lich. et Fl. Germ. p. 109 p. p., Ew. in Rhn. Kr. Fl. II. p. 47) Th. Fries Lich. Scd. t. I. p. 149.

U. pustulata (L) Hoffm. (*Lichen pustulatus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1150; *Umbilicaria* Hoffm. D. Fl. II. 1795 p. 111). Th. Fries Lich. Scd. I. p. 149; Nylander Syn. m. Lich. II. p. 4. Schaerer Enum. p. 25, Koerber S. L. G. p. 93; Rabenhorst Kr. Fl. p. 275; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 45 и 838.

Нашитѣ екземплари не правятъ никакво отклонение отъ типичнитѣ форми, описани отъ горнитѣ автори и отъ прѣдставенитѣ въ сбирката на Rabenhorst. Съ апотеции екземплари у насъ не съмъ срѣщалъ още.

Срѣща се тукъ тамъ по скалнитѣ балвани на Витоша, въ Искърския проломъ (при Свогье), а сжщо въ Костенския балканъ.

Gyrophhora Ach.

(Ach. meth. 1803 p. 100) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 150.

G. vellea (L) Ach. (*Lichen velleus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1150; *Gyrophora* Ach. meth. p. 109) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 153; Koerber S. L. G. p. 97; Rabenhorst Kr. Fl. p. 279; *Umbilicaria vellea* Nylander Syn. m. Lich. II. p. 9.

Талусътъ корестъ, еднолистенъ, достига до 8 см. отгорѣ сивъ или слабо кафявъ и покритъ съ саждени спермогониеви брадавки. Отдолу е черъ, покритъ нагжсто съ черни влакънца, или черни кжси брадавки, или отчасти покрити съ черни влакна и отчасти съ брадавки.

Срѣща се по скалитѣ въ Чепино (събиранъ отъ д-ръ Ст. Георгиевъ) и Витоша (нарѣдко).

G. hirsuta (Ach.) Fw. (Lich. Fl. Siles. II. 1850 p. 29) Th. Fries Lich. Scd. I p. 155; Koerber S. L. G. p. 98; *Umbilicaria hirsuta* Nylander Syn. m Lich. II. p. 11; *Umbilicaria vellea α hirsuta* Schaerer Eunm. p. 23.

Талусътъ еднолистенъ, сравнително тънъкъ, достига въ дм. до 10 см. Отгорѣ е сивъ или тъменъ и неравенъ. Отдолу блѣдно-мургавъ, нагжсто покритъ съ мургави или сиво-кестеневи влакна. Апотециитѣ седещи, достигатъ до 2 мм. въ дм., и сж концентрически набръчкани. Споритѣ сравнително малки, достигатъ 12 μ. длъж. и 5—6 μ. ширина.

Една отъ най-обикновенитѣ Gyrophor-и. Срѣща се по скалитѣ на Витоша и въ Чепино (събранъ отъ д-ръ Ст. Георгиевъ).

G. proboscidea (L) Ach. (*Lichen proboscideus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1150; *Gyrophora* Ach. meth. 1803 p. 105) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 162; Koerber S. L. G. p. 96; *Umbilicaria proboscidea* Nylander Syn. m. Lich. p. 12; *Umbilicaria polymorpha β deusta* Schaerer Enum. p. 26.

Талусътъ еднолистенъ, отгорѣ саждено-сивъ, мрѣжесто лакунозенъ, особно къмъ срѣдата. Въ края е разкжсанъ, отдолу охренъ или блѣдно-сиво-охренъ, голъ, само въ периферията покритъ съ разклонени, нарѣдко поставени влакна.

Срѣща се по-рѣдко по скалитѣ на Витоша (надъ Драгалевкия манастиръ).

G. Cylindrica (L) Ach. (*Lichen cylindricus* Linn. Sp. Pl. 1753 p. 1144; Gyrophora Ach. meth. p. 117) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 157; Koerber S. L. G. p. 97; *Umbilicaria cylindrica* Nylander

Syn. m. Lich. II. p. 13; *Umbilicaria polymorpha α cylindrica* Schaerer Enum. p. 26; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. №№ 10 и 791.

Талусътъ на този видъ варира твърдѣ много, той е еднолистенъ, но доста сложенъ, по-края усѣянъ съ черни разклонени влакна, отдолу сивочервеникавъ, къмъ срѣдата черъ, голъ или тукъ тамъ, и то повечето по края покритъ съ черни влакна.

Този видъ е свойственъ повече на високитѣ планински върхове.

Твърдѣ обикновенъ по върховетѣ на Витоша, Рила, Родопитѣ, Мара-гидикъ и Юмрукчалъ, а сѫщо по Петроханскитѣ височини.

G. flocculosa Körb. Syst. L. G. p. 95; Rabenhorst Kr. Fl. p. 277; *Gyrophora polyphylla β deusta* Th. Fries Lich. Scd. I. p. 164, *Gyrophora polyphylla β flocculosa* Schaerer Enum. p. 28.

Талусътъ на нашенскитѣ екземплари е малъкъ, достига до 1—3 см., кожесто корестъ, наоколо неправилно врѣзанъ, боята тъмно-маслинева, и отъ двѣтѣ страни голъ, равенъ или покритъ съ соредионосни брадавки. Съ апотеции екземплари до сега не съмъ срѣщалъ.

Обикновенъ както и горниятъ видъ въ високитѣ алпийски върхове на нашитѣ планини. Срѣща се на Витоша, Костенския балканъ (Котлинитѣ) и Мара-гидикъ.

Fam. Endocarpei.

Endocarpon Hedw. emend.

E. miniatum (L) Ach. (*Lichen miniatus* Linn. Spec. Pl. 1617, *Endocarpon* Ach. Univ. p. 302) Koerber S. L. G. p. 100; Schaerer Enum. p. 231; Rabenhorst Kr. Fl. p. 270; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 3.

Талусътъ варира въ числото на листата, голѣмината имъ и боята, особно на долната страна. Нѣкои сѫ прости, съставени само отъ единъ листъ (много екземплари отъ Чепино, Перникъ и пр.), други съставени отъ нѣколко различни по голѣмина листа (много екземплари отъ Своге, Перникъ, Черепишки манастиръ). Боята отъ горната страна сивобѣла; усѣянъ съ спермогонии, отдолу червеникавъ (екземпларътъ отъ Перникъ и особно тия отъ Чепино),

а други отдолу сж черни, или черникави (екземпляритѣ отъ Черепишкия манастиръ).

Единъ отъ доста разпространенитѣ лишаи у насъ. Намира се по различни скали (варовикъ, сиенитъ, базалтъ, варовитъ пѣсъчникъ, кварцитъ и пр.), особно на такива, които се обливатъ периодически съ вода. Обикновенъ е на Витоша, Перникъ, Искърския проломъ (при Своге и Черепишки манастиръ), Севлиевско, Плѣвенско, базалтовитѣ тепета между Севлиево и Свищовъ, глава Панега, Пловдивъ, Чепино и пр.

Var. complicatum Sw. Exs. Rabenhorst Lichen. europ. № 190.

Талусътъ съставенъ отъ множество листа, струпани тъй, че образуватъ цѣлъ пластъ, който покрива скалата на нѣколко десетки сантиметра или дециметра. Отдѣлнитѣ листца сж отгорѣ бѣло опрашени, по края накждрени.

По скалитѣ надъ Драгалевския манастиръ. Намира се на такива мѣста, които периодически се обливатъ съ вода.

Var. imbricatum Mass. Обикновенъ по кварцитнитѣ скали при Своге (въ Искърския проломъ).

E. monstruosum Massal. *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. №№ 76 и 563; *Endocarpon miniatum δ monstruosum* Schaerer Enum p. 232.

Талусътъ развитъ коровидно въ видъ на отдѣлни или сливащи се голѣми ареоли, които сж доста дебели и съ пепеливо-сива боя, по края сж закржглени и навжтрѣ разно напукани. Апотециитѣ съвсѣмъ малки.

Намира се изключително върху варовикъ. Твърдѣ обикновенъ въ околностьта на Драгоманъ.

Heppia Naeg.

H. Guepini (Moug.) Nyl. (Pyr. Or. p. 56), *Endocarpon Guepini* Schaerer Enum. p. 233; Rabenhorst Kr. Fl. p. 272; Flora exsiccata Austro-Hungar. № 1953.

Талусътъ еднолистенъ, прикрѣпенъ чрѣзъ една точка о субстрата. Нашитѣ екземплари не достигатъ повече отъ 3—4 мм., краищата имъ сж вълновидни, изправени и сгждени, отдолу сж червеникави.

Обикновенъ по базалтовото тепе при с. Върбовка (Севлиевско).

Ord. III. Lich. Kryoblasti Krbr.

Fam. Lecanoracei.

Th. Fiies Lich. Scd. I. p. 167.

Caloplaca Th. Fr.

Lich. Scd. I. p. 167.

C. elegans (Link.) Th. Fr. (*Lichen elegans* Link. Ann. d. Bot. I. 1794 p. 37). Th. Fries Lich. Scd. I. p. 168; *Parmelia elegans* Schaerer Enum. p. 51; *Amphiloma elegans* Koerber S. L. G. p. 110; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 487.

Талусътъ яйчено или червеникаво-жълтъ, съставенъ отъ радиялно разположени, изпъкнали и набръчкани или прѣчупени ивици, отдолу бѣлъ. Розетитѣ сж правилни и достигатъ отъ 1 до нѣколко см. Апотециитѣ леканорови, въ дм. $1-1^1/_2$ мм., споритѣ биполароокуларни съ размѣри: $\frac{11,\ 12,\ 12,\ 12,\ 16}{6,\ 6,\ 7,\ 7,\ 7}$ μ.

F. tipica Th. Fr. Lich. Scd. I. p. 168. По скалитѣ на Витоша (надъ с. Бояна).

F. tenuis (Wndg.) Th. Fr. — По варовититѣ скали при с. Корово въ Чепино и при с. Брѣзье (Искрецко).

Освѣнъ горнитѣ двѣ форми имаме и третя отъ варовицитѣ при Драгоманъ, която се отличава съ голѣмо обилие на лацинии, които сж натрупани една върху друга и образуватъ пластъ отъ $1^1/_2-2$ мм. Боята му е по-блѣдна отъ тая на f. tenuis и нѣма никакви апотеции, нито соредии.

C. callopisma (Ach.) Th. Fr. Lich. Scd. I. p. 169; *Lecanora callopisma* Schaerer Enum. p. 63; *Amphiloma callopisma* Koerber S. L. G. p. 112; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 228.

Талусътъ му е розетестъ, жълтъ, тукъ тамъ бѣлизнявъ, ивицитѣ му плоски, радиялно разположени. По срѣдата е мрѣжесто дѣленъ и изобиленъ доста на оранжеви апотеции. Споритѣ биполароокуларни, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{11,\ 11,\ 14,\ 9,\ 11}{8,\ 6,\ 8,\ 6,\ 8}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ по варовититѣ мергели край морето между Варна и Евксиноградъ. Нашитѣ екземплари отъ Черноморското крайбрѣжие сж напълно сходни съ истинския Acharius-овъ видъ, събиранъ отъ Massalongo при Tregnago въ Италия (*Exs.* Rabenhorst Lichen. europ.).

C. decipiens Arn. (Nylander, 1869 p. 81) Nyl. Ad. n. Lich. Eur. p. 66 № 458 *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 904.

Талусътъ развитъ въ видъ на малки розетки, ивицитѣ имъ сж изпъкнали, на върха дѣлени. Талусътъ жълтъ, въ срѣдата по́-тъменъ, кално жълтеникавъ.

По варовицитѣ при с. Али-Бейкьой (Хасковско). Екземпляритѣ, които имаме, нѣматъ апотеции.

C. murorum (Hoffm.) Th. Fries Lich. Scd. I p. 170; *Amphiloma murorum* Koerber S. L. G. p. 111. *Placodium murorum* Rabenhorst Kr. Fl. p. 238.

Талусътъ развитъ въ съвсѣмъ малки розетки, боята имъ е жълтеникаво-яйчена или малко зеленикава, опрашенъ бѣло; апотециитѣ оранжеви. Споритѣ длъгнесто елипсовидни съ размѣри: $\frac{11,\ 14,\ 11,\ 14}{4,\ 4,\ 3,\ 5}$ μ.

По варовититѣ скали при Драгоманъ и Севлиево.

C. pusilla A. Zahlbr. (in Ann. k. k. naturhist. Hofm. IV, 1889) *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 373 (*Physcia pusilla* Massal.)

Талусътъ съставенъ отъ малки ареоли, които наоколо сж дѣлени. Боята имъ е червеникаво жълтеникава, хипоталусътъ бѣлъ, апотециитѣ бѣли, малки, леканорови. Споритѣ елипсовидни, биполарокуларни, съ размѣри: $\frac{10,\ 10,\ 11,\ 10}{6,\ 4,\ 5,\ 5}$ μ.

Срѣща се по варовития пѣсъчникъ при с. Стокитѣ (Севлиевско.)

C. cirrochroum (Ach.) Th. Fr. *Lecanora cirrochroa* Ach. Syn. p. 181) Th. Fries Lichen. Scand. I p. 171; *Amphiloma murorum* γ *cirrochroum* Koerber S. L. G. p. 111; *Lecanora murorum* β *cirrochroa* Schaerer Enum. p. 64; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 142.

Талусътъ злато-жълтъ съ зеленикава отсѣнка, розетестъ или съ неопрѣдѣлена форма. Посрѣдата е зърнестъ, по края ивичестъ. Ивицитѣ сж малки, конвексни и на върха дѣлени. На талуса сж развити зелени соредии.

По варовицитѣ при Черепишкия манастиръ (въ Искърския проломъ).

C. chalybaea (Fr.) Th. Fr. (*Parmelia chalybaea* Fr. L. E. 1831 p. 125) Th. Fries Lich. Scd. I p. 172; Schaerer Enum. p. 60; *Placodium chalybaeum* Koerber S. L. G. p. 132; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 360.

Талусътъ кржгълъ, сиво-бѣлъ или оловено сивъ, по срѣдата ареолатенъ, по края лобатенъ и отчасти нарѣбенъ. Апотециитѣ особно отначало отчасти урцеоларни, додѣто сж млади сж опрашени,

но послѣ голи. Споритѣ елиптични, двуклѣтни, биполярни, съ размѣри: $\frac{11.}{7,}\frac{13,}{7,}\frac{11}{7}$ μ

Срѣща се доста нарѣдко по варовицитѣ на Вѣнцитѣ (надъ Кумичина дупка въ Петроханския балканъ).

C. variabilis (Pers.) Th. Fr. (*Lichen variabilis* Pers. in Ust. Ann. 1794 p. 26) Th. Freis Lich. Scd. I p. 172; *Calopisma variabile* Koerber S. L. G. p. 131; *Leconora radiosa* δ *variabilis* Schaerer Enum. p. 61; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. №№ 569 и 794.

Талусътъ дѣленъ мрѣжесто на плоски ареоли, сивобѣлъ съ синкава или тъмна отсѣнка. Хипоталусътъ черъ. Апотециитѣ достигатъ до 1 мм., седещи, съ бѣлъ пръстенъ и синкаво бѣло опрашени. Споритѣ елиптични, двуклѣтни, безцвѣтни, напрѣчната прѣградка широка и съ каналъ, размѣритѣ имъ: 11—13 μ. дължина и 5—7 μ. ширина.

По варовицитѣ при станцията Драгоманъ.

C. aurantiaca (Lightf.) Th. Fr. (*Lichen aurantiacus* Lightf. Fl. Scot. II. 1777 p. 810) Th. Fries Lich. Scd. I p. 177; *Callopisma aurantiacum* Koerber S. L. G. p. 129.

Талусътъ зърнесто брадавестъ, тъмно-лимоново жълтъ, хипоталусътъ черъ. Апотециитѣ седещи съ сжщата боя както тая на талуса, но съ по свѣтълъ пръстенъ.

Var. rubescens Ach. *Collopisma aurantiacum* γ *rubescens* Koerber S. L. G. p. 130; *Licidea aurantiaca* δ *rubescens* Schaerer Enum. p. 150.

Типичната форма се срѣща по базалтовото тепе при с. Върбовка (Севлиевско), вариететътъ по варовицитѣ при Драгоманъ.

C. ferruginea (Huds.) Th. Fr. (*Lichen ferrugineus* Huds. Fl. Ang. ed. II 1778 p. 526) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 182; *Blastenia ferruginea* Koerber S. L. G. p. 184; *Lecidea ferruginea* Schaerer Enum. p. 144; *Placodium ferrugineum* Rabenhorst Kr. Fl. p. 233; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 516.

Талусътъ слабо развитъ или въ нѣкои случаи съвсѣмъ липсува. Той е сивъ, сиво-черъ или бѣлизнявъ. Апотециитѣ сж малки, плоски, интензивно червени. Споритѣ биполарни съ размѣри: $\frac{15,}{4,}\frac{11,}{4,}\frac{16,}{4,}\frac{15,}{4,}\frac{16}{4}$ μ.

Твърдѣ обикновенъ по кварцитнитѣ скали при Свогье (Искърския проломъ), по варовицитѣ при Драгоманъ, с. Али-Бейкьой (Хасковско).

Var. festiva Ach. Koerber S. L. G. p. 184. Обикновенъ по базалтовото тепе при с. Върбовка (Севлиевско.)

C. vitellina (Ehrh.) Th. Fr. *(Lichen vitellinus* Ehrh. exs. 1785 p. 155.) *Th. Fries* Lichen. Scd. I p. 188.

Обикновенъ на много мѣста въ България. Събиранъ е въ околностьта на с. Острецъ (Троянско) по свободнитѣ камъни и по политѣ на Витоша, сѫщо по камънацитѣ.

C. luteoalba var. lacteum Hepp. Rabenhorst's *Exs.* Lichen. europ. № 847.

Талусътъ съвсѣмъ слабо развитъ, сивъ. Апотециитѣ оранжеви или оранжево-червени, пò-старитѣ пó-тъмни, пръстенътъ наоколо пó-свѣтълъ, голѣмината имъ въ дм. до 0·2—0·5 мм. Споритѣ двуклѣтни, безцвѣтни, на двата края свити, на срѣдата малко разширени, съ дебела напрѣчна прѣградка, размѣритѣ имъ: $\frac{10,\ 13,\ 16}{5,\ 6,\ 7}$ μ. Асцитѣ длъгнесто торбести съ по 8 спори. Парафизитѣ едноклѣтни, влакнести, свободни, безцвѣтни, на върха жълтеникави.

Нашиятъ видъ е напълно сходенъ както по външния си изгледъ сѫщо по формата и голѣмината на споритѣ и парафизитѣ съ тоя събиранъ отъ Kemmler въ Вюртемберскитѣ алпи (Exs. Rabenhorst). По причина на недостатъчното описание и неточното установение на тоя видъ у Koerber, Schaerer и Fries съмъ се задоволилъ съ цитирание само на сходния въ сбирката на Rabenhorst видъ.

Обикновенъ по варовицитѣ въ Драгоманъ.

C. ochracea Mass. et De Ntris (Alcun. gen. p. 11) *Callopisma ochraceum* Koerber S. L. G. p. 131; *Lecidea aurautiaca* β *ochracea* Schaerer Enum. p. 149; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 437.

Талусътъ съвсѣмъ тънъкъ, охренъ, слабо опрашенъ, съ опрѣдѣлени граници. Хипоталусътъ бѣлъ. Апотеции многобройни, достигатъ въ дм. 0·5 м.м. жълто червени, съ малко пó-свѣтълъ пръстенъ наоколо. Споритѣ елипсовидни, двуклѣтни, съ дебела ципа и съединителенъ каналъ, който е дѣленъ, та споритѣ изглеждатъ 4 клѣтни; размѣритѣ имъ: 12—16 μ. дълги и 6—8 μ. широки.

Обикновенъ по варовицитѣ около Черепишкия манастиръ (Искърския проломъ) и Враца (пó-рѣдко.)

Rinodina (Ach.) Stizenb.

(Stizenb. Beitr. 3 Flechtensyst. 1862 p. 169) Th. Fries Scd. I p. 192.

R. oreina (Ach.) Mass. *(Lecanora oreina* Ach. Syn. p. 181; *Rinodina* — Mass. Rich. 18521 16) Th. Fries Lich. Scd. I p. 192; *Lecanora oreina* Schaerer Enum. p. 67; *Amphiloma oreinum* Koerber S. L. G. p. 112; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 376.

Талусътъ, развитъ, или въ видъ на розета, или неправилно. По срѣдата е брадавесто-ареолатенъ, по края радиялно ивичестъ. Ивицитѣ сѫ плоски, на върха дѣлени. Цѣлиятъ талусъ е добрѣ прикрѣпенъ о субстрата и има блѣдно-жълтеникава боя. Апотециитѣ му сѫ черни, неопрашени, достигатъ въ дм. 0·4—0·8 мм. Споритѣ двуклѣтни, бисквитообразни съ размѣри: $\frac{10,\ 11,\ 10,\ 11}{7,\ 6,\ 6,\ 6}$ μ. (измѣрванията сѫ правени на спори отъ пловдивски екземпляри).

Обикновенъ по сиенитнитѣ скали на Джендемъ-тепе въ Пловдивъ и кварцитнитѣ скали при Своге (Искърския проломъ).

R. Bischoffii (Hepp.) Mass. var. immersa Koerb. Th. Fries Lich. Scd. I p. 205. Rabenhorst Kr. Fl. p. 226.

Талусътъ сивъ, токоречи липсува, безъ опрѣдѣлени граници. Апотециитѣ черни, съ неясенъ черъ пръстенъ и положени комай цѣли въ талусътъ. Споритѣ двуклѣтни, бисквитообразни, тъмноoливени съ размѣри: $\frac{17,\ 20,\ 20,\ 22}{11,\ 10,\ 9,\ 9}$ μ.

Срѣща се доста нарѣдко по варовититѣ скали на Вѣнцитѣ (надъ Кумичина дупка въ Петроханския балканъ).

Acarospora Mass.

(Mass. Rich. 1852 p. 27) Th. Fries Lich. Scd. I. 207.

A. discreta (Ach.) Th. Fr. Lich. Scd I. p. 217; *Lecanora admissa* Nylander Ad. n. a. lich. europ. p. 114; *Lecanora cervina* β *a discreta* Schaerer Enum. p. 55.

Талусътъ съставенъ отъ отдѣлни кафяви доста надебелени луспици, съ закрѫглени краища и голѣмина въ дм. 1 мм. Апотециитѣ сѫ съвсѣмъ малки, достига 0.1—0.3 мм., черни и сѫ по 1, често по 2, па дори 3 на една луспица. Споритѣ едноклѣтни, безцвѣтни, елиптическо цилиндрически, по много въ асцитѣ, и съ размѣри въ μ: 4—6 дълги и 1—2 широки. Парафизитѣ безцвѣтни, на върха смарагдово зелени, едни съ други свързани и многоклѣтни. На върха малко главести.

Срѣща се по базалтовото тепе при с. Върбовка (Севлиевско).

A. glaucocarpa (Wnbg.) Koerb. (*Lichen glaucocarpus* Wnbg. in Vet. Ak. Handl. 1806 p. 143; *Acarospora* Koerber Pg. 1859 p. 57.) Th. Fr. Lich Scd. II p. 211. *Ac. cervina* γ *glaoucocarpa* Koerber S. L. G. p. 155; *Lecanora scrvina* γ *percaena* Schaerer Enum. p. 56; *Exs.* Rabenhorst Lich. europ. № 207.

Талусътъ е съставенъ отъ отдѣлни, съ свободни краища, червеникаво-зеленикави конкавни люспици, по края малко нарѫбени и съ бѣлъ пръстенъ.

Срѣща се доста често по доломитнитѣ скали на Голо-бърдо при Перникъ (надъ р. Струма).

Lecanora (Ach.) Th. Fr.

Lich. Scd. I. p. 219.

L. Saxicolum (Poll.) Stenh. (*Lichen saxicola* Poll. Pl. Pal. 1777 p. 225; *Lecanora* Stenh. Sched. crit. 1825 p. 12) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 226; *Placodium saxicolum* Koerber S. L. G. p. 115; *Lecanora muralis α saxicola* Schaerer Enum. p. 66; Exs. Rabenhorst Lichen. europ. № 359.

Талусътъ развитъ розетеесто. По срѣдата е ареолатенъ, по края ивичестъ. Ивицитѣ сѫ радиялно разположени, пересто нарѫбени и у нѣкои екземплари по края проглежда една черна ивица. Боята е жълтеникаво зелено-блѣдна. Апотециитѣ щитовидни, кално жълтеникави или блѣдно кафяво жълтеникави съ бѣлъ, цѣлъ или нарѫбенъ пръстенъ. Споритѣ овоидно длъгнести, едноклѣтни, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{11,\ 14,\ 13,\ 13}{6,\ 6,\ 8,\ 6}$ μ.

Единъ отъ доста разпространенитѣ лишаи навсѫдѣ у насъ. Отличава се съ голѣмата вариация на талуса. Събиранъ въ политѣ на Юмрукчалъ и Мара-гидикъ по свободнитѣ каменни балвани, по пѣсъчницитѣ около с. Стокитѣ (Севлиевско), по камънацитѣ въ политѣ на Витоша, по зидоветѣ и керемидитѣ на стари сгради въ планински мѣста.

Var. Versicolor (Pers.) Th. Fr. Lich. Scd. I p. 226; Koerber S. L. G. p. 115. Обикновенъ по варовититѣ скали при Драгоманъ, Черепишкия манастиръ, по варовицитѣ край Панега.

L. crassa (Huds.) Ach. (*Lichen crassus* Huds. Fl. Angl. II 1778 p. 530; *Lecanora* Ach. univ. 1810 p. 413.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 220. *Lecanora crassa β caespitosa* Schaerer Enum. p. 58; *Psoroma crassum* Koerber S. L. G. p. 119; Exs. Rabenhorst Lichen. europ. №№ 18 и 739.

Талусътъ съставенъ отъ дебели люспи, които се покриватъ керемидообразно, по края сѫ нарѫбени, отгорѣ сѫ бѣлозеленикави, отдолу бѣли и по края съ една бѣла, опрашена ивица.

Срѣща се нарѣдко по варовицитѣ и пукнатинитѣ на варовититѣ скали надъ с. Брѣзье (Искрецко).

L. circinata (Pers.) Ach. (*Lichen circinatus* Pers. in Ust. Ann. VII 1794 p. 25; *Lecanora* Ach. univ. p. 425) Th. Fries Lich. Scd. I p. 231; *Placodium cicinatum* Koerber S. L. G. p. 114; *Lecanora radiosa α circinata* Schaerer Enum. p. 61;

Талусътъ розетесть, по срѣдата ареолатенъ, наоколо ивичесть. Ивицитѣ сѫ плоски, на върха нарѫбени, поставени радиялно и гѫсто. Боя тъмно сива. Апотециитѣ до дѣто сѫ млади, сѫ токо речи зърнести, послѣ типично леканорни съ цѣлокраенъ прѫстенъ и черно-кафлявъ неопрашенъ химениялентъ пластъ. Споритѣ елипсовидни, едноклѣтни, безцвѣтни съ размѣри $\frac{11,\ 13,\ 16,\ 18}{6,\ 7,\ 6,\ 6}$ μ.

Обикновенъ навсѫдѣ по варовититѣ скали. Виждалъ съмъ го въ околностьта на Драгоманъ, Враца, Севлиево (Корменското дефиле), Перникъ и по скалитѣ край Панега.

L. atra (Huds.) Ach. (*Lichen ater* Huds. Fl. Angl. 1778 p. 530; *Lecanora* Ach. Univ. 1810 p. 344.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 237; Schaerer Enum. p. 72; Koerber S. L. G. p. 139; *Exs.* Rabenhorst Lichen, europ. № 169.

Талусътъ розетесть, брадавесто ареолатенъ, сиво бѣлъ съ черъ хипоталусъ. Апотециитѣ щитовидни, широки въ дм. 1—2 мм., седещи, съ сиво-бѣлъ прѫстенъ. Имаме екземлари отъ сиенититѣ на Витоша и отъ скалитѣ при Пода край Черно море (Бургазъ.) У първитѣ прѫстенътъ на апотеция е тънъкъ и слабо нарѫбенъ, у черноморскитѣ, той е дебелъ, разно нагънатъ, но цѣлъ. Химениялниятъ пластъ е чисто черъ. У витошкитѣ е плосъкъ, у черноморскитѣ конкавенъ. Апотециитѣ сѫ при това многобройни, на гѫсто поставени и изобщо у черноморскитѣ пó-голѣми отколкото у вишокитѣ. Споритѣ сѫ яйцевидни, едноклѣтни, бѣзцвѣтни съ размѣри: 10—22 μ. дълги и 5—7 μ. широки. Парафизитѣ едноклѣтни, влакнести, червеникаво-виолетови, несвободни, къмъ горния край постъпенно пó-широки и тъмни.

Освѣнъ споменатитѣ мѣста се срѣща и по гнайситѣ надъ с. Баня въ Чепино.

L. subfusca (L.) Ach. (*Lichen subfuscus* Linn Suec. 1755 p. 409; *Lecanora* Ach. Univ. 1810 p. 393.) Th.. Fries Lichen. Scd. I. p. 238; Koerber S. L. G. p. 140; Schaerer Enum. p. 73.

Освѣнъ типичната форма, която е твърдѣ много разпространена у насъ (по коритѣ на различни дървета по Витоша, Костенския балканъ, горитѣ въ полянскитѣ мѣста въ околностьта на Севлиево, Ловечъ, Луковитъ, срѣща се сѫщо по камъни и зидове), срѣщатъ се

и много вариетети, които още не съмъ проучилъ и които ще публикувамъ по-нататъкъ. Тукъ ще спомена само *var. argentata* **Ach.** (Parmelia Subfusca η argentata Ach. meth. p. 159, Lecanora Univ. p. 393.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 239.

Споритѣ му иматъ слѣднитѣ размѣри: 13—18 μ. дълги и 6—8 μ. широки.

Срѣща се доста често на пѣсъчницитѣ по склоноветѣ на Мара-гидикъ.

L. albella (Pers.) Ach. var. angulosa (Schreb.) Nyl. (*Lichen angulosus* Schreb. Spicil. 1771 p. 136; Nyl. Not. Salsk. p. F.) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 244; *Lecanora pallida* β *angulosa* Koerber S. L. G. p. 145; Schaerer Enum. p. 78.

Талусътъ сиво бѣлъ, кожестъ, набръчканъ или зърнестъ и съ неопрѣдѣлени граници. Апотециитѣ щитовидни, блѣдно червеникави, опрашени съ цѣлокраенъ или слабо наряжбенъ пръстенъ. Споритѣ едноклѣтни, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{10,\ 9,\ 9,\ 10,\ 11}{5,\ 5,\ 5,\ 5,\ 6}$ μ.

Срѣща се нарѣдко по коритѣ на буковитѣ дървета, по склоноветѣ на Мара-гидикъ.

L. Flotowiana (Spr.) Koerb. Koerber S. L. G. p. 146; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 747.

Талусътъ слабо развитъ, сиво-черъ, апотециитѣ щитовидни, малки, съ маслиново сивъ хименъ и не опрашени, пръстенътъ бѣлъ, наряжбенъ и опрашенъ. Споритѣ едноклѣтни, длъгнесто елиптични, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{11,\ 11,\ 12,\ 13,}{5,\ 6,\ 5,\ 6,}$ μ.

Срѣща се доста начесто по пѣсъчницитѣ при с. Стокитѣ (Севлиевско).

L. frustulosa (Dicks.) Koerb. Koerber S. L. G. p. 139. Th. Fries Lich. Scd. I. p. 255; Schaerer Enum. p. 56.

Талусътъ блѣдно сиво жълтъ или сиво зеленикавъ, брадавесто ареолатенъ. Ареолитѣ струпани въ непрѣкжснатъ речи талусъ. Отъ разрѣденъ KOH става жълтъ или жълто зеленикавъ. Апотециитѣ щитовидни чернокафяви 1 — 1½ мм. широки, голи и по края слабо наряжбени. Споритѣ елипсовидни, безцвѣтни, съ размѣри: 11—16 μ. дълги и 5—6 μ. широки.

Обикновенъ по червения пѣсъчникъ при входа въ Искърския проломъ. Нашитѣ екземплари отъ тия мѣста сж напълно сходни съ тия отъ долна Австрия (№ 346 отъ Flora exsic. Austro-Hungarica).

L. sulphurea (Hoffm.) Ach. (*Lichen Sulphureus* Hoffm. Enum. Lich. 1784 p. 32; *Lecanora* Ach. Univ. p. 399 (L) Th. Fries Lich. Scd. I. п. 258; *Zeora sulphurea* Koerber S. L. G. p. 136.

Талусътъ доста дебелъ коровиденъ, неравенъ, блѣдно жълтеникаво зеленъ. Апотециитѣ многобройни маслиново-черни, отначало инатни (равни съ талуса или малко конкавни въ него), но отпослѣ много слабо издигнати. Споритѣ елипсовидни, едноклѣтни съ размѣри: $\frac{11,\ 10,\ 16,\ 11}{5,\ 6,\ 6,\ 5}$ μ.

Срѣща се нарѣдко по пѣсъчницитѣ около хана въ Петрохански проходъ. Сѫщо по напластения гнайсъ надъ с. Баня въ Чепино.

L. badia (Pers.) Ach. (*Lichen badius* Pers. in Ust. Ann. VII. 1794 p. 27; *Lecanora* Ach. Univ. p. 407) Th. Fries Lich. Scd. I. p. 266; Koerber S. L. G. p. 138; Schaerer Enum. p. 218.

Талусътъ набръчкано ареолатенъ, тъмно кафяво маслиновъ, и слабо блещивъ. По края талусътъ е по́-тънъкъ и по́-сивъ. Апотециитѣ щитовидни, черни, съ бѣлъ тънъкъ и нарѫбенъ пръстенъ, достигатъ въ дм. до 3 мм. Споритѣ едноклѣтни, изтеглено елиптични и отчасти вретенести съ размѣри: $\frac{10,\ 14,\ 11}{3,\ 3,\ 3}$ μ.

По гнайсовитѣ скали на Костенския балканъ. Срѣща се твърдѣ нарѣдко.

L. caesioalba Koerb. var. dispersa Flk. Rabenhorst Kr. Fl. p. 219; *Lecanora albescens* β *caesioalba* Th. Fries Lich. Scd. I. p. 252; *L. Flotowiana v dispersa* Koerber S. L. G. p. 146; *L. subfusca var. crenulata* Schaerer Enum. p. 75; Exs. Rabenhorst Lichen. europ. № 330.

Талусътъ речи липсува. Апотеции малки, кѫгли или до нѣйдѣ ѫглести съ черъ химениякенъ пластъ и опрашени, по края съ бѣлъ, ясно нарѫбенъ пръстенъ. Споритѣ едноклѣтни, елиптични, безцвѣтни съ размѣри: $\frac{8,\ 8,\ 10}{4,\ 5,\ 4}$ μ.

Обикновенъ по варовицитѣ около Драгоманското блато, а сѫщо въ околноститѣ на Бѣльово пакъ върху варовикъ.

Haematomma (Mass.) Koerb.

(Mass. Rich. 1852 p. 32, Koerb. S. L. G. p. 152).

H. ventosum (L) Mass. (*Lichen ventosus* Linn. Sp. pl. 1753 p. 1141; *Haematomma* Mass. Rich. 1852 p. 33) Koerber S. L. G. p. 152; Th. Fries Lichen. Scd. I. p. 296; Schaerer Enum. p. 844.

Талусътъ корестъ, жълтозеленикавъ съ ситнобрадавеста повърхнина. Хипоталусътъ бѣлъ. Апотециитѣ щитовидни 2—4 мм.

широки, кръвночервени съ бѣлъ пръстенъ наоколо. Споритѣ иглести, еднѫжъ или два пѫти дѫгово прѣвити, 5—8 клѣтни съ размѣри: $\frac{56,\ 48,\ 52,\ 60}{3,\ 3,\ 3,\ 3}$ μ.

Срѣща се твърдѣ нарѣдко по отхѫснатитѣ гнайсни блокове въ Котлинитѣ на Костенския балканъ.

Urceolaria (Ach.) Fw.

(Ach. Prodr. 1798 p. 30; Fw. Lich. Sil. 1849 p. 134).

U. scruposa (L) Ach. (*Lichen scruposus* Linn. Mant. II 1771 p. 131; *Urceolaria* Ach. meth. 1813 p. 147), Th. Fries Lich. Scd. I p. 302; Koerber S. L. G. p. 168; Schaerer Enum. p. 89; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 637.

Талусътъ корестъ, зърнесто набръчканъ, съ оловено сива боя и бѣлъ хипоталусъ. Апотециитѣ зърнести съ черъ, малко опрашенъ химениялeнъ пластъ. Споритѣ многоклѣтни, зеленикави съ размѣри: $\frac{19,\ 21,\ 22,\ 22}{10,\ 10,\ 10,\ 10}$ μ.

По скалитѣ на Витоша (надъ с. с. Бояна и Драгалевци) и Мара-гидикъ.

Var. bryophila Ach. Срѣща се по мъховетѣ и нѣкои лишаи (особено Cladonia pyxidata). Талусътъ му е по-тънъкъ и апотециитѣ изобщо сѫ по-малки.

Срѣща се на Витоша.

U. ocellata Will. Koerber S. L. G. p. 169; Schaerer Enum. p. 90; *Exs.* Rabenhorst Lichen. europ. № 122.

Талусътъ корестъ, по повръхнината разно набръчканъ и ареолатенъ, бѣлосивъ, покритъ съ множество спермогониеви точки. Апотециитѣ сѫ голѣми, зърнести, съ черъ химени, опрашени, пръстенъ наоколо доста дебелъ. Споритѣ многоклѣтни съ размѣри: $\frac{18,\ 22}{8,\ 10}$ μ.

Срѣща се доста често по варовития пѣсъчникъ около с. Стокитѣ (Севлиевско), а сѫщо по склоноветѣ на Мара-гидикъ.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Едно слово на Найдена н. Стояновъ.

З. Стояновъ въ своитѣ „Записки", като говори за Копривщенското възстание, споменува нѣколко пѫти и копривщенския учитель *Н. н. Стояновъ,* или както го наричатъ въ Копривщица *„даскалъ Найденъ."* Но както се вижда той не цѣни неговата дѣйность като достойна, да обърне върху ѝ пó-голѣмо внимание. Така той дава нѣколко биографски бѣлѣжки за другъ единъ копривщенски дѣецъ, Тодоръ Душанцалията, който нѣма заслуги пó-голѣми отъ заслугитѣ на даскала Найденъ, а пъкъ за подирния нѣма никакви подобни бѣлѣжки. Това ни се вижда несправедливо. Наистина, учитель Найденъ е билъ скроменъ дѣецъ, но при все това не заслужва да бѫде забравенъ. Още когато ми падна на рѫка това слово, което публикувамъ тукъ, азъ мислѣхъ да съберѫ нѣкои пó-точни свѣдѣния за неговата дѣйность прѣзъ врѣме на учителството му въ Копривщица. Това лѣто имахъ случай да поразпитамъ за него нѣкои отъ копривщенскитѣ възстаници, които познавали лично даскалъ Найдена. Отъ това, що чухъ, излиза наявѣ, че той има голѣма заслуга за подготвянето на възстанието, че той главно съ убѣдителната си рѣчь е спечелвалъ хора на дѣлото. За неговитѣ заслуги говори най-ясно фактътъ, че Бенковски е уважавалъ Найдена (вж. З. Стояновъ, Записки I, 428), и че той е билъ копривщенски делегатъ на Оборище и членъ на избраната тамъ комисия (вст., стр. 430). Имахъ помисълъ да напиша една малка биография на тоя дѣецъ; обаче прѣди менъ съ тая задача бѣ се завзелъ П. Малѣевъ, директоръ на копривщенското 4-кл. училище, който отдавна събира — както ми каза — материялъ по копривщенското възстание. Отъ него очакваме тая биография. Затуй се задоволявамъ да публикувамъ това слово на даскала Найденъ, което мисля не е безинтересно. Запазвамъ правописа, оставямъ и несвързанитѣ мисли, както си ги е написалъ авторътъ.

Гавр. Кацаровъ.

Милостивіи слушателіе!

Прѣди хилядо и двѣ три годинъ, когато всрѣдъ мракъ отъ невѣжество и небогопознаніе, всрѣдъ звенъ отъ щитове, шлемове и копія, явили ся и на блъгарскый хоризонтъ двѣ свѣтила, които съ благодатны лучи отъ свѣтлинѫ отъ небеснѫ мѫдрость озарили ума и чувствата на нашиты прародители и дали полѣтъ на народното нъравственно развытіе. И това сѫ были нашиты просвѣтители и народны учители Кырилла и Меѳодія. Благодѣтелното сѣмя отъ тѣхнѫтѫ наукѫ, благодатиты отъ тѣхныты подвигы и трудове подѣйствовали сѫ така честито врьху срьдцата, чтото и мы днесь смы ся събрали въ това учебно заведеніе съ признателность да славимъ тѣхнѫтѫ память. И възможно ли е ще да е да ни избѣгнѫтъ и въспоминанія за отдалечены отъ насъ вѣкове въспоминанія за събытіята въ оныя врѣмяна? И истина, може ли да бѫде по-славенъ и по-тръжественъ за насъ другъ нѣкой день, освѣнъ тоя, въ който Блъгарскый народъ е излѣзълъ изъ тьмининѫтѫ на языческото суевѣріе и ся озарилъ отъ прѣсвѣтлыты зары на истиннѫтѫ вѣрѫ христіанскѫ? И това сѫ направили нашиты народны учители Кырилл и Меѳодій, откакъ ни изнамѣрихѫ писмо и прѣвѣдохѫ още и священиты книгы на нашъ языкъ; съ еднѫ рѣчь тіи поставили краеуголенъ камыкъ на Блъгарскѫтѫ книжнинѫ и за нашій народъ настанѫ новъ животъ: животъ питоменъ, обновенъ духовно, животъ пъленъ съ высоко нравствены силы. Доста много мысли прѣминуватъ на чловѣка прѣзъ ума, когато ся поразмысли врьху тыя събытія. Най-напрѣдъ ся прѣдставлява голѣмѫтѫ важность и высоко значеніе, което има то за насъ Блъгареты. Слѣдъ това сѫ прѣдставляватъ оныя безбройны и благотворны послѣдствія, които е имало врьху нъравственный животъ на нашій народъ въ разстояніе на толкова годинъ. Тѣзи послѣдствія сѫ толкова разнообразны и богаты по своето съдрьжяніе, чтото за единъ чловѣкъ който знае да цѣни народній животъ нему ся обладава срьдцето отъ едно благоговѣйно чувство прѣдъ това събытіе и отъ само себе ся ражда желаніе въ душѫтѫ му за да искаже своѭтѫ признателность камъ оныя, които слѣдъ Бога сѫ были прьвы и най-главны дѣятели на това велико събытіе. Ето зачто почитамы Св. Кыр. и Меѳ. за равноапостолы и смы имъ отрядили особнѫ службѫ, въ коѭто ся исказватъ великыты подвигы на тыя Блъг. просвятители, тѣхный святый животъ, тѣхно подвижничество за славѫ на Бога и за просвѣщеніе на всичкы славянскы народы. Доброто сѣмя паднѫло на плодороднѫ земѭ: въ това врѣмя Блъгарскѫтѫ книжнинѫ живо ся развывала и има свой златенъ вѣкъ, имала много образцовы произведенія отъ различны книгы, имала достойны Епископы Митрополиты и патріарсы. Вси тія богаты писменны памятницы, оставены отъ горѣрѣченыты не-

забвены Блъг. святители, подрьжяли народътъ въ благочестіе на цѣли столѣтія; най-послѣ по интригыты на грьцкото духовенство заедно съ уничтоженіето на Блъг. Іерархія, наложила святотатствена ржкж и на тжы драгоцѣннж святыня на Блъг. книжнинж. Сега е доста извѣстно онова гоненіе отъ Грьцкыты владыци противъ Блъг. языкъ и Блъг. книгы което съ лукавството си сполучило да измами и да истрѣбы всичко народно. Не е врѣмя да ся разказва за нечиститы мысли и стрѣмленія на грьцкото духовенство, които сж го карали да дѣйствува така нехристіанскы противъ нашій народъ. Въ това врѣмя то было увѣрено, че Блъгарщинжтж е съвсѣмъ убита и удавена, не можяло да ся нарадва, че като истрѣбило Блъг. ржкописы, то не само за тогава, нъ и за напрѣдъ не ще има нито спомянъ за Блъгарскж книжнина. Въ това сжщо врѣмя съ Божіж волж и султановж милость, Блъгарскжтж книжнинж мрьднжлж, и зяла малко по малко да шява, и за голѣмо удивленіе и още за по-голѣмъ ядъ на грьцкото духовенство показала ся, че иска още да живѣе. И истина ще расте и ще врьви къмъ своето развытіе. И самото политическо положеніе на нашій народъ, колкото и да го е разединявало и губило народното му чувство, по другы пакъ едны причины е спомогнжло да хване той пакъ да ся съсрѣдоточява, да успѣва съ исполинскы крачкы и да храни въ срьдцето си привязанность камъ своиты умрьтвены и заглжхнжлы права и да ся силы изново да състави нова епоха, отъ коьято мы имамы да чякамы много нѣчто. И това е единъ общъ законъ въ природжтж, чтото тамъ, гдѣто е наблизила смрьтьта за едно кое да е отдѣлно сжщество явява ся новъ животъ и по слѣдыты на самжтж смрьть, ражда ся жизненность. Природжтж обичя игрж по между животътъ и смрьтьта и прави отъ смрьтьтж да ся ражда животъ, както отъ животътъ ся ражда смрьть. Зърното въ земьжтж что ся хврьга, трѣбва да изгніе и да ся разсипе за да даде начяло на единъ новъ животъ. И съ насъ ся случи истото; ніи мынахмы вече періодътъ на народнжтж си смрьть и сега ся начина, особно въ наше врѣмя въскрьсваніето ни. Нашій Блъг. народъ затъпканъ и униженъ отъ неприятелиты си бяше до сега като мрьтавъ. Мы живѣяхмы до прѣди малко врѣмя, безъ да познавахмы, че смы членове на единъ народъ, който спорядъ другыты народы може да съставлява едно цѣло нѣчто по свои особены интересы и потрѣбности; и до толкова бяше заспало у насъ народното чувство чтото не ся сѣщахмы да удовлетворимъ тія общы интересы. Тъмната мъгла, коьято бѣ покрыла Блъгарскый хоризонтъ ся разнесе и мы отъ жегжтж на слънечныты лучи пробудихмы ся отъ летаргыческый сънъ и народното чувство хванж силно да дѣйствува врьху ни, не отъ нѣкое случяйно увлѣченіе, нъ отъ размысленна добродѣтель, като позната длъжность и необходимость. Нъ има още малко хора, които отъ лошето си въспитаніе или изгубили природното влѣченіе камъ рода си, или зимжтъ причинж отъ неизвѣстностьта и естествената простотж на нашыты Блъгары, та хранятъ нѣкое прѣзрѣніе и отвращеніе камъ еднородцыты си; а за съжяленіе има много още, които гонятъ въспитаніето и напрѣдъка на училищата, нъ за такыва казвамъ, че тіи всякога щжтъ бжджтъ гонимы и прѣзрѣны отъ младото поколѣніе. Нека ся утѣшявамы милы съотечеств., че колкото расте съзнаніето и просвѣщеніето у нашій на-

родъ, толкова повече ще ся развыва и успѣва и толкова повече ще си добые естественнѫтѫ любовь камъ сьотечественницыты си въ разумнѫ добродѣтель. Истина мы смы още въ пелены, нъ колкото и малко да е проникнѫло образованіето и любовь камъ просвѣщеніето по между ни, пакъ мнозина ся ознаменовахѫ съ значителны пожрьтвованія за ползѫ на народътъ си. Тѣхныты примѣры произведохѫ най-добры впечятленія и възбудихѫ съревнованія, като напомнихѫ еднѫ забравенѫ добродѣтель, испълненіето на коѭто докарва толкова пріятности и похвалы. И сега тая прѣкраснѫ добродѣтель намѣрва толкова послѣдователи въ непорочныты души! и кой не е забѣлѣжилъ, че любовьта камъ народътъ стана като еднѫ жизненнѫ стихіѭ на повечето отъ младыты, които съ юношескыты си въсхыщенія събудихѫ и утѣшихѫ толкова старческы срьдца, натоварены отъ скрьбьтѫ на прѣминѫлыты тяжкы врѣмяна? Такъвѫ особнѫ прѣлѣсть камъ отечеството кога ся явява въ невинныты младежы е най-достойното украшеніе за младостьтѫ имъ. То радва и зрѣлыйтъ родолюбецъ, който зачина отъ неѭ сладкы надѣжды за бѫдѫщето на народътъ; това успокоява распаленый благодѣтель на человѣчеството, който гляда вѣренъ источникъ за утѣшеніето на толкова жрьтвы на нещастіето; и кой изъ насъ не ще да е посрѣщнѫлъ съ най-радостно привѣтствіе тоя вѣренъ залогъ за щасливото бѫдѫще на народа? Затова нека синца сложно и задружно да съдѣйствовамы, нека синца жрьтвовамы, нека и словомъ и дѣломъ подпомагамы на всяко прѣдпріятіе, което бы могло да усили развытіето на младыты и на нашѫтѫ Блъгарскѫ книжнинѫ, отъ коѭто да можемъ да ся развывамы умственно и съ коѭто прѣдъ другыты народы да ся покажемъ, че нашій народъ живѣе не само тѣлесно нъ и духовно и въ своиты умственны дарованія не е по-доленъ отъ другыты образованы народы въ Европѫ.

Грьцыты, които до сега сѫ ся ползували най-много отъ насъ, като видяхѫ, че ніи ся посъвзяхмы и поискахмы да ся отдѣлимъ отъ тѣхъ въ черковно отношеніе и да си намѣримъ правдиныты, тіи хванѫхѫ да правятъ всякакъвъ видъ лукавства ужь като че не сѫ разбрали още желаніето ни и исканіето на настоящій черковенъ въпросъ; нъ както и да ся напрѣгѫтъ да не удовлетворятъ желаніето, тіи сѫ измамени и прѣминѫ врѣмято на жьтвѫтѫ имъ; зачтото царското правит. на Н. И. В. днесь разбрѫ праведныты исканія на нашиты и излива катадневно своиты благоволенія камъ нашій народъ; и что повече, когато благоволи да пріеме десять душъ млады Блъгарчета въ своиты училища да ся възпитатъ и да станѫтъ достойны да захванѫтъ мѣсто на граждански и военны чиновницы? Ако сравнимъ настоящето съ прѣминѫлото щемъ видимъ, че много нѣчто смы придобыли, за което и не бѣ възможно да ся помысли. Благодареніе, само, че смы честыты, мили сьотечеств. да ся наслаждавамы подъ едно мѫдро правителство, което равно и отечески ся грыжи камъ своиты подданницы въ имперіѭта му, и че въ никоѭ отъ милостыты си не отдѣлява и не лишява Блъг. народъ. И что е нашето намѣреніе на днешній колебаемъ въпросъ? не друго освѣнъ, както ни е извѣстно, да можемъ откакъ отдалечимъ отъ по между си фенерското духовенство, което е имало губително вліяніе врьху вещественното и нъравственното състояніе на народа ни, послѣ да можемъ да наряждамы

и управямы съ покровителството на Ц. правит. черковныты и народныты си дѣла свободно и независимо, чтото да бѫдемъ въ състояніе да усъвършенствувамы нравыты си по духътъ на спасителнатѫ христіанскѫ вѣрѫ, да просвѣтимъ умоветы и срьдцата си съ нейното благотворно ученіе, да умножимъ и развиемъ вещественното си благосъстояніе, та да можемъ да поживѣемъ и тукъ мирно и щасливо и да ся приготвимъ за въ бѫдѫщето вѣчно блаженство. Не искамъ да кажѫ, че съ нѣкакво пристрастіе гонимъ нашиты едновѣрци, Грьцыты, или тѣхный языкъ; Богъ да пази! нъ тѣхното духовенство —, което е оставило по между ни длъбокы слѣды на нъравственѫ и веществензѫ развалѫ, коѭто неминуемо щяше ни погуби, ако не бяхмы направили настоящето въздѣйствіе срѣщу тѣхъ и ако не бѣхмы ся рѣшили и въоружили да прѣкъснемъ всяко черковно общеніе съ фенерскѫтѫ патріаршіѭ и да искамы отъ правителството на Н. И. В. Султана освобожденіето си отъ незаконното властвуваніе, което е тя имала надъ насъ въ продълженіе на много годинъ, само и само да угаждатъ на своето корыстолюбие и сладострастіе, да покровителствуватъ у насъ невѣжеството, да сѣѭтъ раздоры и несъгласія и да въвождатъ всякаквы безчинія и суевѣрія. Нека имаме, м. с., любовь и съгласіе, съ които щемъ можемъ да побѣдимъ непріятеля, нека постоянствувамы въ работѫтѫ и щемъ видимъ единъ день, че ще лъсне надъ насъ царскѫтѫ милость, отъ коѭто да ся удовлетворимъ.

Въ заключеніе на словото, смѣѭ да изрѣкѫ още по-голѣми надѣжды, че при всеобщото желаніе и рвеніе на нѣкои наши родолюбцы и учены въ да ся трудятъ подъ высочяйшето покровителство на Н. И. В. възлюбленый ни Господарь Султанъ, за развытіе народно, чрѣзъ съединеніе на умныты и вещественныты ни силы, нашята книжниня развиця се още повече и разлѣще благодѣтеленъ свѣтъ за просвѣщеніе у милый ни народъ.

Въ Панигюрище 1864 л. Маія 11-ый.

Н. п. Стояновъ.

Едно разяснение.

[Къмъ моята критика на „*Българско Наказателно Право*“ отъ д-ръ *Д. Йоневъ,* тукъ стр. 268—325].

На стр. 283 въ тая критика става дума за дефиницията на прѣстѫпното дѣяние, която, споредъ твърденьето на автора (стр. 14 отъ книгата му), ни се дава отъ руския криминалистъ Н. Таганцевъ. Тя гласи: „Прѣстѫпно дѣяние е всѣко посѣгателство върху юридическитѣ отношения, които сѫществуватъ въ дадено врѣме въ даденото общество или държава“. За това опрѣдѣление г. Йовевъ казва, че „е въ сѫщность по-обширно(?) развитие на опрѣдѣлението на Фейербаха: *прѣстѫпно дѣяние е всѣко отрицание на правнитѣ норми*“.

Въ критиката си азъ твърдѫ, че и двѣтѣ дефиниции не сѫ прѣдадени вѣрно. За Таганцевата показахъ чрѣзъ извадка отъ *печатаното* му съчинение „Лекціи по русскому уголовному праву“, 1887—1892, че

г. Йовевъ е приписалъ въ 1899 г. Таганцеву едно схващанье, което съвсѣмъ не отговаря на научнитѣ убѣждения на сѫщия, каквито ги намираме въ *послѣдното* му съчинение по общата часть на руското наказателно право.

Както вече споменахъ въ критиката, г. Йовевъ не посочва, въ кое съчинение на Таганцева е намѣрилъ горната дефиниция. Само въ бѣл. 1. къмъ § 10, стр. 12, той привежда като източникъ на казаното въ учебника си за различнитѣ опрѣдѣления на прѣстѫпното дѣяние: „Н. Таганцевъ, Курсъ русскаго уголовнаго права, § 3". Сѫщо и въ прѣдговора си той поставя между своитѣ рѫководители, покрай Prins и Garraud, Таганцевъ съ негова „Курсъ русскаго уголовнаго права" (година на изданието не е означена); а въ библиографския показалецъ г. Йовевъ е помѣстилъ: „Таганцевъ, Курсъ русскаго уголовнаго права, 1874—1880". Понеже отъ Таганцева нѣма друго *печатано* съчинение съ такова заглавие, освѣнъ излѣзлото прѣзъ 1874—1880 въ три „выпуска", цитатътъ на г. Йовева на стр. 12 не можеше да се отнася до *друго* печатно съчинение на Таганцева, освѣнъ до токо що споменатото. Така мислѣхъ и азъ, когато пишехъ критиката, макаръ и да не ми се вѣрваше приведеното отъ г. Йовева опрѣдѣление да е било взето отъ „Курсъ русскаго уголовнаго права", понеже Таганцевъ вече въ 1873 г., както самъ съобщава[1], положилъ въ основата на този отдѣлъ на своитѣ лекции теорията на Биндинга[2]) за съотношението на прѣстѫпното дѣяние къмъ „нормитѣ" и закрилянитѣ отъ тѣхъ правни блага. Като пишехъ критиката, азъ имахъ на рѫцѣ само по-сетното съчинение на Таганцева „Лекціи по русскому уголовному праву... часть общая. Вып. 1—4. 1887—1892", което именно ми трѣбаше, за да провѣря, да ли приведеното отъ г. Йовева опрѣдѣление се срѣща съ научнитѣ възгледи на Таганцева, застѫпени въ това съчинение.

Отъ справката, която направихъ тия дни въ библиотеката на Върховния касационенъ сѫдъ, се увѣрихъ, че казаното опрѣдѣление на Таганцева наистина не е взето отъ „Курсъ русскаго уголов. права". Ето какъ опрѣдѣля Таганцевъ прѣстѫплението въ „Курсъ русскаго уголовнаго права, выпускъ I (Книга 1-ая, Ученіе о преступленіи, 1874), Отдѣлъ II-й, § 1, № 108, стр. 175": „Преступленіе, какъ специяльный видъ правонарушенія является *посягательствомъ на юридическія нормы* (к. н.), признанныя и охраняемыя государствомъ, и при томъ или въ ихъ отдѣльномъ единичномъ бытіи или въ *ихъ сочлененіи* въ формѣ юридическихъ институтовъ. По этому говоря объ объектѣ, на который направляется преступленіе, мы подразумѣваемъ подъ нимъ именно эти *нормы* или *институты права,* или обобщая еще болѣе, юридическій порядокъ, существующій въ данномъ обществѣ. Но при этомъ, конечно, *преступленіе можетъ нарушить эти нормы не въ ихъ понятіи, а въ ихъ реальномъ существованіи* т. е. *въ формѣ дѣйствительныхъ правъ или благъ,* покоющихся на этихъ нормахъ. Такимъ образомъ объектомъ преступленія *всегда является юридическая норма въ ея реальномъ бытіи.*

---

[1]) Лекціи по русск. угол. праву. Вып. I, 1887, стр. 41, бѣл. 1.

[2]) Първиятъ томъ отъ бѣлежитото му съчинение „Die Normen und ihre Übertretung" се появи къмъ края на 1872 год.

„Въ послѣднемъ условіи заключается объясненіе *неправильнаго* воззрѣнія на юридическую природу преступленія Фейербаха, и въ особенности его, школы разсматривавшею преступленіе *какъ посягательство на чье либо субъективное право.*"[1]) (к. н.).

Отъ послѣдното изречение въ горната извадка става при това ясно, че схващаньето на Таганцева е тъкмо *противуположно* на схващаньето на Фейербаха, тъй че твърденьето на г. Йовева, какво опрѣдѣлението на Таганцева „е въ сжщность по-обширно (?) развитие на опрѣдѣлението на Фейербаха" (което обаче г. Йовевъ съвсѣмъ криво прѣдава), прѣдставя само сборъ отъ безсмислени думи.

Тази справка въ „Курсъ русскаго угол. права" ме убѣди, че г. Йовевъ не е нито видѣлъ това сѫчинение на Таганцева. Посочениятъ отъ г. Йовева § 3 отъ „Н. Таганцевъ, Курсъ русскаго уголовнаго права" не можеше — ще рече — да се отнесе до никое печатно сѫчинение на Таганцева; та не ми оставаше друго, освѣнъ да приема, че г. Йовевъ е ималъ прѣдъ очи нѣкой *литографиранъ* курсъ отъ лекции на Таганцева. Запознатъ вече добрѣ съ своеобразния начинъ, по който г. Йовевъ „съставя", азъ веднага се примирихъ съ чудовищната мисъль, че той се е ползувалъ отъ нѣкои, навѣрно стари (отъ прѣди 1874 г.) *литографирани* лекции, при всичко че Таганцевъ е изложилъ по-сетнѣ своитѣ научни убѣждения въ двѣ печатани сѫчинения по общата часть на наказателното право, особно въ „Лекціи", за които самъ казва въ прѣдговора си: „Настоящій трудъ является какъ *бы итогомъ моей двадцатилѣтней* профессорской дѣятельности путемъ *объединенія* и *упорядоченія* моихъ литографированныхъ лекцій по русскому уголовному праву". И наистина намѣрихъ въ тукашната Народна библиотека „Н. Таганцевъ, Русское уголовное право (литографирани лекции) СПбургъ, 1872" — ще рече лекции, четени прѣзъ 1871/72 учебна година, прѣди появата на Биндинговитѣ „Normen". Въ § 3 отъ тия литографирани лекции Таганцевъ, слѣдъ като привожда и отфърля едно слѣдъ друго схващанията на прѣстѫпното дѣяние — като нарушение на волята на върховната власть,[2]) като дѣяние грѣховно, като безнравственъ фактъ — виндицира прѣстѫплението изключително за областьта на *правото,* смѣта го за *юридическо* явление и го схваща като отрицание на *правни* норми (не на норми нравствени или религиозни). Отъ думитѣ на Таганцева „содержаніе преступленія дается *отрицаніемъ правовыхъ нормъ*" (к. н., стр. 17) г. Йовевъ въ стенографската си бързина на „съставяньето" е *изковалъ* дефиницията на Файербаха, която прѣдава въ курсивъ и въ кукички: *„Прѣстѫпно дѣяние е всѣко отрицание на правни норми"*. Какъ дефинира Файербахъ прѣстѫплението, азъ показахъ въ критиката (стр. 285 бѣл. 1.). Забѣлѣжете още, че терминътъ „правни *норми*" е на Файербаха съвсѣмъ неизвѣстенъ!

---

[1]) Вижъ още ibid., Отдѣлъ II. § 3. №. 112 и § 2. № 109—111.

[2]) Въ Русия има смисълъ да се отрежда особно мѣсто за това схващанье, понеже то е намирало тамъ изразъ въ наказитѣ на нѣколцина руски царье. Но къ единъ учебникъ по българското наказателно право нѣма абсолютно никакъвъ смисълъ да се споменува това схващанье, особно пъкъ когато много други опрѣдѣления, които иматъ дѣйствително наученъ интересъ, не сж споменати.

Подиръ горѣприведенитѣ думи Таганцевъ продължава:

„Но понятіе права является въ юридическихъ наукахъ въ двухъ смыслахъ: 1) или мы говоримъ о правѣ, какъ о правовомъ порядкѣ, какъ *о цѣлой суммѣ правовыхъ отношеній,* существующихъ въ данномъ государствѣ, о правѣ въ *объективномъ смыслѣ;* или 2) употребляется это слово въ смыслѣ субъективномъ, понимая подъ послѣднимъ возможность дѣйствовать или недѣйствовать .... однимъ словомъ вступать въ правовыя отношенія. Поэтому говоря о преступленіи можно понимать подъ нимъ или нарушеніе, если можно такъ выразиться, правомочій отдѣльныхъ лицъ, или же нарушенія правоваго порядка. Дѣйствительно если мы будемъ разсматривать совершающіяся вокругъ насъ преступленія, то увидимъ, что *по большей части* преступленіе посягаетъ на право отдѣльныхъ лицъ физическихъ и юридическихъ. Отсюда явилось ученіе, защищаемое такими представителями какъ *Фейербахъ — что всякое преступленіе есть посягательство на чьелибо субъективное право*". (к. н.). Противъ това схващанье Таганцевъ възстава, и слѣдъ като накратко посочва, какъ то последователно е принудено да прибѣгне до насилванье понятието на субективно право, и поради това до резултати, несъгласни съ положителното законодателство, казва: „натяжки тѣмъ болѣе ненужныя, что онѣ устраняются взглядомъ на преступленіе какъ на посягательство права *въ объективномъ смыслѣ.* (к. н.). Такимъ образомъ я считаю возможнымъ поставить такое опредѣленіе: подъ преступленіемъ мы будемъ понимать *посягательство на юридическія отношенія существующія въ данномъ времени въ данномъ обществѣ или государствѣ*" (стр. 19). Това опрѣдѣление не се срѣща вече въ „Курсъ русск. угол. права (1874)", дѣто Таганцевъ промѣня своя възгледъ подъ влиянието на Биндинговата теория. Но г. Йовевъ при все това мисли въ 1899 год., че това е още сега схващаньето на Таганцева. Въ литографиранитѣ лекции е ясно, че подъ юридически отношения, които съществуватъ въ дадено врѣме въ дадено общество или държава, Таганцевъ разбира *правния редъ, обективното право,* като сума отъ съществуващитѣ юридически отношения; ще рече, той схваща юридическитѣ отношения не въ субективенъ, но въ обективенъ смисълъ. Впрочемъ неговото схващанье въ литографиранитѣ лекции не се отличава съ особна ясность и опрѣдѣленость въ понятията, понеже той отождествява юридически институти, юридически норми и юридически отношения (вижъ литографирани лекции, 1872 г. стр. 188). А въ учебника на г. Йовева тази дефиниция на Таганцева не само е турена въ невѣрно съотношение къмъ опрѣдѣлението на Файербаха, но лишена отъ свръзката съ прѣдходнитѣ разсжждения, прѣзъ които Таганцевъ дохажда до нея, тя сама по себе не само не може да даде вѣренъ изразъ на схващаньето на Таганцева, но изглежда дори абсурдна, защото терминътъ „юридически отношения" обикновено се разбира въ смисълъ субективенъ, различенъ споредъ различнитѣ категории правни норми (държавно-правни, частно-правни, процесуални и пр.), които уреждатъ поднадащитѣ подъ тѣхъ социални отношения. Макаръ и да е ясно въ литографиранитѣ лекции, че въ *този случай*[1]) Таганцевъ разбира подъ съществуващи въ дадено общество юри-

[1]) Таганцевъ употрѣбя термина и въ субективенъ, наказателно-правенъ смисълъ, като нарича наказанието: *юридическо отношение.* (Въ началото на § 3, стр. 14).

дически отношения прѣдписанитѣ отъ правнитѣ норми, изрично или мълчаливо (възъ основа на необходимото прѣдположение, че даденитѣ отъ етиката основни норми на взаимно поведение, съдържащи се напр. въ декалога, сѫ и норми на правото) отношения на взаимно поведение на членоветѣ на това общество едни спрѣмо други и спрѣмо обществото и неговитѣ установени органи, а не юридическитѣ отношения, които се пораждатъ въ отдѣлни случаи между лица физически или юридически като *послѣдица* отъ тѣхното взаимно поведение — макаръ, казвамъ, да е ясно това, г. Йовевъ не е могълъ да го разбере. Какъ инакъ да се обясни критическата бѣлѣжка, съ която той отфърля опрѣдѣлението на Таганцева като неточно, а именно: „че понеже имало юридически отношения не само въ наказателенъ смисълъ, но и въ смисълъ на всичкитѣ други клонове на правото, ставало нужда да се обясни, посѣгателството върху кои отъ тѣхъ се счита прѣстѫпно дѣяние, а приведеното Таганцево опрѣдѣление не посочвало това“ (Вж. за това критиката ми, стр. 286). Да бѣше г. Йовевъ прочелъ по-нататъкъ, щѣше да види, че Таганцевъ самъ съзира неопрѣдѣленостьта ни казаната дефиниция и се старае да даде по-точно опрѣдѣление на прѣстѫпното дѣяние. Той се пита: „всякія ли посягательства на юридическія отношенія существующія въ обществѣ — составляютъ въ дѣйствительности преступленія“? (стр. 19). И като констатира, че има нарушения на правния редъ, които влѣкѫтъ подирѣ си само гражданско-правни послѣдици, а не и наказание, той се натъква на въпроса за разграничението на гражданската и углавната неправда. Той излага накратко по-главнитѣ до тогава възникнали теории по тоя въпросъ (на Хелшнеръ, Щалъ, Неклюдовъ, Йерингъ и Меркель), присъединява се къмъ учението на Меркеля за еднисѫщностьта на гражданската и углавната неправда, смѣта наказанието за *най-крайно* срѣдство, чрѣзъ което държавата противодѣйствува на посѣгателствата върху правния редъ, и дохожда до слѣдното ограничение на споменатата дефиниция: „должно прибавить то, что преступленіемъ называютъ только тѣ посягательства, которыя направлены на юридическія отношенія *существенно необходимыя*“.

Това ограничение е сѫществена часть отъ дефиницията на прѣстѫпното дѣяние, което Таганцевъ ето какъ опрѣдѣля въ сѫщитѣ литографирани лекции отъ 1872., стр. 188: „Преступленіе есть посягательство на юридическія отношенія, на юридическія нормы, *которыя въ данномъ обществѣ предполагаются необходимыми условіями и которыя охраняются государствомъ подъ страхомъ наказанія*“.[1])

Ето така е опрѣдѣлилъ Таганцевъ въ курса си отъ 1872 год. прѣстѫпното дѣяние; ще рече г. Йовевъ, като се е задоволилъ да прочете само *началото* на литографиранитѣ лекции, не ни е прѣдалъ вѣрно и точно нито дори онова схващанье на Таганцева върху юридическата природа на прѣстѫпното дѣяние, което намираме въ литографиранитѣ му лекции отъ 1872 год.

---

[1]) Понеже Таганцевъ не намира сѫществена разлика между гражданската неправда и наказателната, границата между тия два вида неправди е за него нѣщо *относително*, като се опрѣдѣля отъ културното състояние на обществото (ibid. стр. 188).

Сравнени схващанията на Таганцева отъ 1872, съ тия отъ 1874 и 1887, показватъ една еволуция, която е била главно извършена подъ влиянието на Биндинговото учение за отношението между прѣстѫпно дѣяние, „норми“ и правни блага.

Крайниятъ резултатъ на тая еволуция е въ схващаньето, застѫпено въ „Лекціи по уголовному право“, дѣто Таганцевъ дава онова опрѣдѣление на прѣстѫпното дѣяние, което намираме въ „Рѫководството по общата часть на наказателния законъ“ на г. Никова, стр. 7: „прѣстѫпление е онова дѣяние, което посѣга върху единъ защитенъ отъ нѣкоя юридическа норма интересъ подъ страхъ на наказание.“ Отъ тукъ г. Йовевъ е взелъ[1]) опрѣдѣлението на прѣстѫпното дѣяние, което се намира на стр. 15 отъ негова учебникъ, безъ да подозира, че има прѣдъ себе си *сегашната* дефиниция на Таганцева, на сѫщия Таганцевъ, чието име е свързано въ учебника на г. Йовева съ едно отдавнашно и при това неточно прѣдадено опрѣдѣление на прѣстѫпното дѣяние.

И така констатира се:

1) че г. Йовевъ вмѣсто да дири мнѣнието на Таганцева въ неговитѣ *печатни* трудове, особно въ „Лекціи по уголовному право“, си е позволилъ да се ползува отъ едни *отдавнашни* негови *литографирани* лекции (паднали нему навѣрно случайно на рѫцѣ);

2) че г. Йовевъ е скрилъ това обстоятелство;

3) че е прѣдалъ невѣрно схващаньето на Таганцева, което е намѣрилъ въ тия литографирани лекции; и

4) че г. Йовевъ, макаръ и да споменува Таганцева, покрай Prins и Garraud, като авторъ, отъ когото се е водилъ при съставяньето на учебника си, не е челъ печатнитѣ съчинения на Таганцева по общата часть на наказателното право.

Г. Йовевъ нарече моята критика *невѣжествена* и образецъ на *литературно шарлатанство.*

Нека горното разяснение покаже на читателя, какво право ми дава то спрѣмо тия комплименти на г. Йовева.

---

[1]) Инакъ какъ ще се обясни сторената грѣшка?

Д-ръ Й. Фаденхехтъ.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение).

Азманова, г-ца д-ръ *Туберкулозата въ отношение съ хигиената.* Публична сказка четена на 14. май. Народна медицинска библиотека № 1. Ловечъ, 1900.

Battenberg, Prinz Franz Joseph. *Die volkswirthschaftliche Entwicklung Bulgariens von 1879 bis zur Gegenwart.* Nach amtlichen Quellen bearbietet. Leipzig, 1891.

Бързаковъ, Иванъ П. *Кратко описание на переноспората (peronospora viticola) и срѣдствата противъ нея.* Варна, 1900.

Давидовъ, Божимиръ. *Ключъ за опрѣдѣляние сѣмействата на дивитѣ български растения.* Варна, 1900.

Димитровъ, Иванъ. *На пукъ.* Сатирическа сонета, 1900.

Дриновъ, М. *Нѣсколько словъ объ языкѣ народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ.* С.-Петербургъ, 1888.

— *О болгарскомъ словарѣ А. Л. Дювернуа.* С.-Петербургъ, 1892.

— *О нѣкоторыхъ трудахъ Димитрія Хоматіана, какъ историческомъ материалѣ.* С.-Петербургъ, 1895.

Карловичъ, Лукианъ. *Възпитание и обучение на войскитѣ. Частъ първа. Доктрина.* Прѣвелъ капитанъ М. Георгиевъ. София, 1900.

Списъкъ на учебницитѣ, които се допущатъ за употрѣбение въ училищата въ България. София, 1900.

Taschenbuch, Gothaisches genealogisches. 1898. Gotha.

Тюлевъ, Иванъ. *Най-добрия способъ за познаване и гледане на добритѣ млѣчни крави. Съ 18 рисунки.* Издава „Дружеството на ветеринарнитѣ лѣкари въ България". София, 1900.

Съдържание.

Стр.

Покана.

Молимъ лицата и учрежденията извънъ София, които сѫ се абонирали за тая година на „Периодическо Списание“, да благоволѭтъ да си внесѫтъ пò-скоро абонамента.

Българското Книж. Дружество е издало и продава срѣщу прѣдплата:

1) **„Македония,** *етнография и статистика*“ отъ *В. Кѫнчовъ,* 1900. 341 стр. съ 11 карти . . . . 4 л. 50 ст.
2) **„Сборниче за юбилея** *на професора М. С. Дриновъ,* 1900. 128 стр. съ 4 образа . . . . 1 л. —

„Периодическо Списание“

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга *„Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество.“

Годишната цѣна на „Периодическо Списание“ заедно съ „Лѣтописа“ е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаментъ чрѣзъ пощата 8 лева.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание“, отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви поржчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ: д-ръ **Д. Моллов.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

8. — ОКТОМВРИ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия" за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880."*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,"* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия"* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение).

Ангерщаинъ, Е. и Г. Еклеръ. Домашна гимнастика за здрави и болни. Отъ професоритѣ —. Премия на сп. „Медицинска Бесѣда", год. VII. Видинъ, **1900.** — **Бабичъ, Любомиръ.** Чиновникъ — кариеристъ. Разказъ изъ живота на Хърватитѣ. Прѣведе отъ оригинала Х. Домораслевъ. София, 1900. — **Бахметьевъ, П.** Върху температурата на насѣкомитѣ въ България. — **Bachmetjerv, prof. P.** Das vitale Temperaturminimum bei Insekten abhängig von der Zeit; — Die Abhängigkeit des kritischen Punktes bei Insekten von deren Abkühlungsgeschwindigkeit. Leipzig, 1900.; — Die Variation des kritischen Punktes bei verschiedenen Exemplaren einer und derselben Insekten-Art.; — Eine Bemerkung zur Fortpflanzung von Schmetterlings — Aberrationen.; — Lähmung bei Lepidopteren infolge erhöhter Temperatur ihres Körpers. — **Библиографически бюлетинъ** за книгитѣ списанията и вѣстницитѣ, които сѫ постѫпили въ Софийската Народна библиотека прѣзъ 1898 год. книжки 1—4. София, 1898. — **Библиографически бюлетинъ** за книгитѣ списанията и вѣстницитѣ, които сѫ постѫпили въ Софийската Народна библиотека прѣзъ 1899 год. книжки 1—4. София, 1900. — **Бобчевъ, д-ръ Ник.** Методически бѣлѣжки върху класното четене. Отъ —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ отчета на държавната мѫжка гимназия въ Видинъ за учебната 1899—1900 г.). Видинъ, 1900. — **Българско Княжество** — Дирекция на Статистиката. Резултати отъ посѣвитѣ и реколтата въ Княжество България прѣзъ землеѣлческата 1897—1898 год. (Съ 4. картограми). София, 1900. — **Българско Княжество** — Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави, движение на корабитѣ по пристанищата, пазарнитѣ цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ третото тримѣсечие отъ 1900 год. София, 1900. — **Възвание** къмъ християнитѣ на Старо-Загорската Епархия по поводъ на безчестната клѣветническа агитация на социалиститѣ

Периплусътъ на Черно море отъ Псевдо-Скимносъ.

Отъ д-ра на филос. Г. Кацаровъ.

(Прѣдставено въ дружеството на 14. юли 1900.)

Брѣговетѣ на Черно море (Πόντος Εὔξεινος) твърдѣ отрано привлѣкли вниманието на гръцкитѣ колонисти. Тамъ се откривало за гръцката търговия едно твърдѣ пространо пазарище. И наистина ние виждаме, че въ тамошнитѣ мѣста изникнали цъвтещи колонии, които главно били основани отъ Милетъ. До половината на VI. в. пр. Хр. намираме тамъ изключително Милетски колонии; на Милетяни принадлежи заслугата, че занесли цивилизацията въ тия диви мѣста.[1]) Има прѣдание, че тѣ основали по брѣговетѣ на Понтъ и Хелеспонтъ около 90 колонии.[2])

Насъ интересуватъ тука колониитѣ на ю. отъ устието на Дунава; тѣ сѫ: Истросъ, Томи, Одесосъ и Аполония. Когато тия милетски колонии били вече въ пъленъ разцвѣтъ, между йонийцитѣ се втикнали и дорийци, които основали Месемврия и Калатисъ.

Върху тия колонии, освѣнъ у други стари списатели, намираме извѣстия и въ стихотворния периплусъ (колоплувъ), който ни е спазенъ въ единъ парижки рѫкописъ.[3]) Тоя периплусъ е едно географско рѫководство, прѣдназначено за обучение на ученици; написано е въ стихове (ямбически триметри), за да може да се изучва по-лесно изустъ. Въ това авторътъ е подражавалъ атинянина Аполодоръ, който за пръвъ пѫть написалъ една стихотворна периегеза и хроника.[4])

---

[1]) Ср. Ephoros fr. 92: Μιλήσιοι δ' ἕως μὲν οὐκ ἐτρύφων, ἐνίκων Σκύθας, ὥς φησιν Ἔφορος, καὶ τάς τε ἐφ' Ἑλλησπόντῳ πόλεις ἔκτισαν καὶ τὸν Εὔξεινον πόντον κατῴκισαν πόλεσι λαμπραῖς.

[2]) Plinius, Natur. hist. V, 112; *Ed. Meyer,* Geschichte des Alterthums II, стр. 451.

[3]) Издаденъ отъ Müller, Geographi Graeci Minores, т. I, 196 слѣд. Моятъ прѣводъ е направенъ по тоя текстъ.

[4]) Christ, Gesch. der Griechischen Litterat. 3 изд. стр. 607.

Отъ нашия периплусъ сѫ спазени първитѣ 742 стиха за Европа; освѣнъ това може да се възстанови и оная часть, която описва брѣговетѣ на Черно море, понеже анонимниятъ компилаторъ на друга една периегеза на Черно море[1]) е черпилъ и отъ стихотворния периплусъ[2]) на Псевдо-Скимносъ.

Името на автора на периплуса, който разглеждаме, не е извѣстно. Нѣкои го приписватъ на Скимноса отъ Хиосъ (ок. 185 пр. Хр.), но както се вижда безосновно. Затуй авторътъ се цитира обикновено „Псевдо-Скимносъ“.

Врѣмето на произхода на това съчинение може да се опрѣдѣли приблизително. Началото (ст. 1—108) е посветено на Никомеда отъ Витиния, само че ние незнаемъ, дали е Никомедъ II. (147—95), или Никомедъ III. (95—75 пр. Хр.). Müller, съ когото се съгласява и Susemihl, се рѣшава за Никомеда III.[3]). Неговитѣ аргументи сѫ убѣдителни и затуй можемъ да кажемъ, че периегезата на Псевдо-Скимноса е произлѣзла по всѣка вѣроятность въ началото на I. в. пр. Хр.[4]).

Най-сетнѣ нека забѣлѣжимъ, че съчинението има повече компилативенъ характеръ. Авторътъ цитира източницитѣ, отъ които е черпилъ; за Понтъ главниятъ му източникъ е Деметри отъ Калатисъ.[5])

Тоя периплусъ е важенъ, защото авторътъ му е спазилъ нѣкои хроноложки бѣлѣжки, които напразно търсимъ у други писатели. Ще прѣведемъ тука оная часть, която се отнася до западния брѣгъ на Понтъ.

„(ст. 718). Слѣдъ това иде Понтъ, положението на който, както се вижда, най-добрѣ познава Деметри, Калатиянски писатель. Ще опишемъ мѣстата му по редъ. Наблизу до устието на Понтъ е страната на Византионъ, която се нарича Филия. Послѣ иде единъ брѣгъ, на име Салмидесосъ, който се простира до 700 стадии; той е твърдѣ блатистъ, непристѫпенъ и безъ никакво пристанище, мѣсто много неприятелско за корабитѣ. Слѣдва носътъ Тиниясъ съ добро

---

[1]) Издадена отъ Müller G G M I, 402 сл.; ср. и увода стр. CXV сл.

[2]) Müller, l. c. стр. LXXIV.

[3]) Müller, l. c. стр. LXXVII сл.

[4]) Christ, l. c. стр. 572; Susemihl, Geschichte den Griech. Litter. in der Alexandrinerzeit, I, стр. 681.

[5]) Цитиранъ ст. 719, 796, 881. — *Деметри отъ Калатисъ* писалъ недълго слѣдъ 216 г. пр. Хр. едно съчинение Περὶ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης въ 20 книги; ср. Müller, Fragm. Historicorum Graecorum т. IV, стр. 280 слѣд.; Susemihl, l. c. I, 681.

пристанище, който е краятъ на астийска Тракия; съ него граничи градътъ Аполония. Тоя градъ основали милетяни, които дошли въ тия мѣста около 50 години прѣди царуваньето на Кира. Тѣ именно основали най-много колонии отъ Иония край Черно море, което по-рано се наричало „негостолюбиво“ (ἄξενος), поради нападения на варвари; тѣ направили да добие прозвище „гостолюбиво“ (Εὔξεινος). До подножието на планината, която се нарича Хемусъ, има градъ на име Месемврия, съсѣденъ на тракийската и гетската страна. Основали го калхедонци и мегаряни въ врѣмето, когато Дари отишълъ противъ скититѣ. Надъ него се въздига твърдѣ високата планина Хемусъ,[1]) която е подобна на киликийския Тавъръ по величината си, сѫщо и по пространство на мѣстата относително дължината, понеже тя се простира отъ кробизитѣ и краищата на Понтъ чакъ до адриятскитѣ страни.

Одесосъ, който основали милетяни въ врѣмето, когато въ Мидия царувалъ Астиягъ. Около него живѣятъ тракийцитѣ кробизи.

Дионизополъ най-напрѣдъ се наричалъ *Круной* (Κρουνοί) поради близнитѣ водни извори. Послѣ, когато морето изфърлило въ тия мѣста единъ образъ на Диониза, получилъ, както казватъ, ново име *Дионизополъ*. Тая страна въ границитѣ на кробизитѣ и скититѣ се обитава отъ смѣсени гърци (μιγάδες Ἕλληνες).

Бизоне. Нѣкои казватъ, че това градче било колония на варваритѣ, а други — колония на Месемврия.

Калатисъ, колония на хераклейци, била основана по заповѣдь на оракула; основали я, когато на македонския прѣстолъ стѫпилъ Аминтасъ.

Томи е колония на милетяни; наоколо ѝ живѣятъ скититѣ.

Градътъ *Истросъ* е получилъ името си отъ рѣката; той билъ основанъ отъ милетяни въ врѣмето, когато войската на варваритѣ скити прѣминала въ Азия, като прѣслѣдвала кимерийцитѣ отъ Босфора.

Рѣката *Истросъ* която слиза отъ западнитѣ мѣста, се втича въ Понтъ съ 5 устия, а въ адриатско море тече раздѣлена на двѣ. Чакъ до Келтика тя е добрѣ позната[2]) . . . . остава си еднаква и зимѣ и лѣтѣ прѣзъ цѣлото врѣме: прѣзъ зимата се увеличава и

---

[1]) Относително текста отъ тукъ нататъкъ ср. Müller, l. c. стр. 225, къмъ ст. 743.
[2]) Тукъ текстътъ не е сигуренъ.

пълни отъ дъждоветѣ, а лѣтѣ, понеже се увеличава, както казвать, отъ снѣга и отъ топещитѣ се ледове, излива се пакъ въ еднакъвъ токъ. Има и острови, разположени въ нея, много и голѣми по обемъ, както се казва, отъ които находещиятъ се между морето и устията (на рѣката) не е по-малъкъ отъ Родосъ; името му е *Певке,* поради многото елхи,[1]) които съдържа. На дѣсно срѣщу него е разположенъ въ морето островътъ на *Ахила* (ст. 791)." —

Не ще бжде излишно да прибавимъ тукъ единъ кратъкъ коментаръ.

Филия, срв. Kalopothakes, de Thracia provincia Romana, стр. 76.

Салмидесосъ, дн. Мидия. Тоя брѣгъ освѣнъ че билъ опасенъ по природа, но и билъ несигуренъ поради грабежитѣ на тракийското племе асти, които живѣли наблизу. (Срв. Страбонъ, VII. стр. 319). По тия причини милетяни не колонизирали областьта между Хемусъ и Босфора.

Тиниясъ, дн. Инядa.

Астийска Тракия (Ἀστική). Тракийското племе асти (Ἀσταί, Astae)[2]) живѣло на с.-з. отъ Византионъ, между Перинтъ и Аполония. Споредъ Страбона (VII, 319) тѣ грабили по Черноморския брѣгъ, който билъ въ тѣхни ржцѣ. Споредъ Псевдо-Скимноса носътъ Тиниясъ образувалъ тѣхната граница къмъ Аполония. Навжтрѣ въ страната земята имъ се простирала до Кабиле.[3]) Страбонъ (VII, 320) причислява дори и Кабиле къмъ тѣхната область. Столицата на царетѣ имъ била въ гр. Бизие (дн. Виза)[4]) Споредъ Ливия (38, 40) когато консулътъ Cn. Manlius Vulso се връщалъ отъ Азия, той билъ нападнатъ отъ тракийски племена, между които и аститѣ, и прѣтърпѣлъ значителни загуби (188 пр. Хр.).[5]) Една отъ префектуритѣ (στρατηγίαι), на които била раздѣлена провинцията Тракия, носила името *Astica.*[6]) По всѣка вѣроятность тя е била раз-

---

[1]) На гръцки елха — Πεύκη.

[2]) Tomaschek, die alten Thraker I, стр. 84; Pauly—Wissowa, Realencykl. des klass. Altertums, подъ думата Astae.

[3]) Steph. Byzant. Καβύλη: πόλις Θρᾴκης, οὐ πόρρω τῆς τῶν Ἀστῶν χώρας, изъ Поливия. — Върху Кабиле ср. и Иречекъ въ Archaeol. epigr. Mitth. aus Oesterreich X, 133.

[4]) Ephemeris Epigraphica II, стр. 252.

[5]) Mommsen, Römische Gesch. I^8, стр. 746.

[6]) Ptolom. III, 11, 6 опрѣдѣля границитѣ ѝ така: Παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἡ Ἀστικὴ στρατηγία, ср. Marquardt, Röm. Staatsverwaltung I^2 315; Mommsen, Röm. Gesch. V, 281.

дѣлена на повече (споредъ Томашека на двѣ) части, отъ които се споменува Ἀστικὴ ἡ περὶ Πέρινθον.[1])

Аполония (дн. Созополъ). Споредъ нашия авторъ тая колония е основана ок. 610 г. пр. Хр. (Киръ 558—530); споредъ Елияна (Varia historia III, 17) тя била основана отъ философа Анаксимандъръ, който е роденъ 611/10 г. Ще рече споредъ това извѣстие основанието пада значително по-късно отъ датата на Псевдо-Скимноса.

Месемврия. Върху похода на Дария противъ скититѣ (514/13) срв. Херодотъ IV, 83—143; Beloch, Griech. Geschichte I, стр. 346. Споредъ Херодота (VI, 33) въ врѣме на възстанието на ионийцитѣ противъ Персия жителитѣ на Византионъ и халкедонци не дочакали нападението на финикийската (персийската) флота (493 пр. Хр.), ами оставили отечеството си, отплували въ Понтъ и основали тамъ града Месемврия. Иречекъ (Пѫтувания по България, стр. 804) казва, че отъ друго едно мѣсто на Херодота (IV, 93) може да се заключи, че Месемврия е сѫществувала още въ врѣмето на похода на Дария противъ скититѣ. Ще рече Херодотъ самичъкъ си противурѣчи. Но струва ми се, че отъ това мѣсто на Херодота едва ли може да се прави подобно заключение, ако и да се споменува тамъ Месемврия; мѣстото допуща и друга интерпретация.

Одесосъ (дн. Варна). Споредъ бѣлѣжката на Пс.-Ск. можемъ да приемемъ, че тоя градъ билъ основанъ около 585 год. пр. Хр.[2]); това е едничката хроноложка бѣлѣжка, която имаме отъ древностьта.

Кробизи. Това племе принадлежи къмъ сѣверната група на тракийскитѣ племена. Споредъ Пс.-Ск. тѣ живѣли около Одесосъ, на източния край на Хемусъ и при Дионизополъ, дѣто граничили съ скититѣ. Срв. Tomaschek, Thraker I, стр. 97.

Дионизополъ (дн. Балчикъ). Срв. Иречекъ въ Archaeol. epigraph. Mitth. X, стр. 183 слѣд.

Бизоне (дн. Каварна). Ibid. стр. 187. Извѣстието на Пс.-Ск. за произхода на тоя градъ е едничкото.

Калатисъ. Градътъ Хераклея (Pontica) билъ основанъ отъ мегаряни и беотийци; достигналъ бързо голѣмъ разцвѣтъ и могълъ отъ своя страна да изпраща колонии, между които е и Калатисъ.

[1]) Dumont, Mélanges d'epigraphie et d'archéologie стр. 377, n. 62 f; стр. 317, Q[1]. — Ср. и Kalopothakes, l. c. стр. 24, който безъ основа отфърля думитѣ на Псевдо-Скимноса ἄκρα συνάπτει Θυνιάς, τῆς Ἀστικῆς Θρᾴκης ὑπάρχουσ' ἐσχάτη.

[2]) Ed. Meyer, Gesch. des Alterthums II, 451.

Споредъ едничката хроноложка бѣлѣжка на Пс.-Ск. той билъ основанъ 540 год. пр. Хр. (Аминтасъ I. ок. 540—498 пр. Хр. Срв. Ed. Meyer, Gesch. des Alt. II. стр. 677)

Томи, дн. Кюстенджа.

Истросъ. За нахлуванията на кимерийцитѣ и скититѣ срв. Ed. Meyer, Geschichte des Alterthums т. I, стр. 543; Krall, Grundriss der altorientalischen Geschichte, стр. 158 и 164.

Споредъ Евсебия тая колония е основана на олимп. 31, 1 (= 656 пр. Хр.); бѣлѣжката на Пс.-Ск. показва приблизително сжщото врѣме.

Истросъ е вѣроятно днешниятъ *Карахарманъ* (срв. Archaeol. epigr. Mitth. VI, стр. 36 слѣд.). Но сравни и Müller, Claudii Ptolomaei Geographia I, стр. 461 (споредъ него дн. *Каранасибъ).*

Р. *Истросъ.* Рѣката Дунавъ била позната вече на по-старитѣ гърци (Хезиодъ, Пиндаръ, Есхилъ), но тѣ имали много криви прѣдстави за нея, както напр. вѣрваньето, че Дунавъ отчасти се влива въ Адриятското море. Чакъ въ римско врѣме неговото течение станало по-извѣстно.[1])

Островътъ на Ахила или Левке, дн. Фидонизи (о-въ на змиитѣ).

Освѣнъ тия кратки бѣлѣжки вж. коментара на *Müller'a.* Една часть отъ периплуса на Ариана, която се отнася до България, вж. въ Министерския Сборникъ кн. VI, стр. 182 слд. Трѣба да споменемъ и *Иречекъ,* Пжтувания по България, прѣв. Ст. Аргировъ.

---

[1]) Forbiger, Handbuch der alten Geographie, III, 324.

П. Р. Славейковъ и единъ неговъ ржкопис.

Отъ С. С. Бобчевъ.

(Четено въ събранието на дружеството на 25. юния 1900.)

I.

Между личнитѣ и знаменити мжже, сподвижници и ратници за българското възражданье, въ първитѣ редове стои Петко Рачовъ Славейковъ.[1]) Той принадлежи къмъ школата на будителитѣ, на просвѣтителитѣ, които смѣтаха, че народътъ има нужда прѣди всичко отъ книга, отъ просвѣщение, отъ културно закрѣпянье — здрави лостове за приготвянье политическата свобода на отечеството. Той вѣрваше, че първото нѣщо, което е необходимо за тоя народъ, бѣше, да спечели една отдѣлна, автокефална черква, да бжде признатъ като самостойна народность и да му се дадеатъ условия за едно свѣстяванье, събуждапье и всестранно развитье. Въ горещата негова рѣчь, казана прѣдъ смъртнитѣ останки на Илариона Макариополски, Търновски митрополитъ, въ Цариградъ († 1875. 4 юния), той изказа своето вѣрую за солидарностьта на черквата и народностьта ни: „Има ли черква народна, има и животъ народенъ. Има ли животъ

---

[1]) Сравнително пълна биография за П. Р. Славейковъ е напечатана веднага слѣдъ смъртьта му въ в. *„Знаме“* (бр. 88—91 отъ 1895.): „Кратко животописание на покойния народенъ борецъ и дѣецъ, Петко Рачевъ Славейковъ“. Тая биография се вижда да е писана отъ близко до покойния лице, познаваще не само подробности отъ обществения, но и отъ интимния неговъ частенъ животъ. За биографията на Славейкова сж важни неговитѣ автобиографски бѣлѣжки, писани въ разни врѣмена, каквито сж: 1) прѣдговорътъ въ двѣтѣ части на неговитѣ *„Български притчи“*; 2) бѣлѣжкитѣ му въ *„Гайда“* „Какъ съмъ станалъ гайдарь“. За публицистската му ранна дѣятелность важна е статията въ в. *„Турция“* 1865 г. бр. 43 и слѣд.

Мои статии за Славейкова има въ *„Българска Сбирка“* II. 1, 7.

За Славейкова слѣдъ смъртьта му се появиха нѣколко биографски очерка, отъ които по-пълни сж: 1) отъ А. Т. въ *„Български Прѣгледъ“* II, 8. 152 и слд.; отъ Л. Милетичъ, все тамъ II, кн. 9—10. 79 и слѣд. Подирната статия е твърдѣ интересна, защото ни дава и едно автобиографско писмо на покойния Славейковъ до чешкия книжовникъ г. Тоужимски, отъ 14. януария 1884.

народенъ, има и бѫдѫщность народна. Има ли бѫдѫщность народна, има и крѣпка вѣра въ народа. Въ такъвъ случай има и народъ; инакъ — народъ нѣма!“

Славейковъ посвети цѣлия си животъ на буденье народното съзнанье, на служенье за добиванье отдѣлна народна черква. Той захваща борба още момче, 16-годишенъ, и не се уморй никога. Въ по-раннитѣ прѣдтечи на сѫщото поприще, въ което той стѫпи: въ отца Паисия Хилендарски, на когото той чете, учи изустъ и никога не забрави „Славенобългарската история“; въ отца Неофита Бозвелията, на когото учението противъ гръцкитѣ владици той възприе веднага; въ Илариона Макариополски, на когото характерътъ, твърдата непоколебима воля и мѫдростьта го чудѣха; въ тия прѣдтечи той намѣри блѣскави и достойни за подражание образци. И той подйе, усвои, приложи много рано на дѣло тѣхнитѣ мисли, разви и популаризува тѣхнитѣ ламтежи и учения за безспорното право на българитѣ, да се учатъ на матеренъ езикъ, да се молятъ Богу на сѫщия езикъ и да иматъ отдѣлно сѫществуванье както духовно, така и гражданско.

За единъ отъ наше врѣме човѣкъ е май мѫчно да оцѣни зазаслугитѣ на старитѣ ни дѣйци и значението на тѣхнитѣ дѣла. Съврѣменникътъ забравя условията на тогашната дѣятелность и неволно я мѣри съ сегашна мѣрка. Затуй оцѣнката на старитѣ ратници обикновено не е нито справедлива, нито пълна, нито вѣрна. Врѣмето, когато Славейковъ почна своя подвигъ, бѣше съвсѣмъ неблагоприятно за една плодовита работа. Срѣдствата, които бѣха нужни за борба, липсуваха: печатници нѣмаше; сигурность за живота нѣмаше; будни хора нѣмаше; съчувственици — или ги нѣмаше, или не смѣеха да се явѭтъ на лице и се потулваха; срѣдства за съобщения нѣмаше; училища и толкозъ други цивилизаторски срѣдства все нѣмаше. Ако заслужва дума на похвала и на благодарность по-сетниятъ народенъ дѣецъ, учитель и книжовникъ, който посветява всичко свое врѣме или само свободнитѣ си часове на буденье, на работенье, на произвежданье трудове малко или много полезни, учени или популарни, художествени или други; тогава заслужва истинско очудванье дѣецътъ отъ първото врѣме на нашето възражданье, който се товари доброволно съ тежкия кръстъ на буденьето. Отъ това гледище ние дължимъ особна почить къмъ спомена на Софрониевци, Богоровци и толкозъ други мали и велики, знайни и незнайни работници, на които дѣлата носятъ хубавото име: „българско възражданье“. Да се сравнѭтъ тогашнитѣ

условия за подготвянье и за работенье съ сегашнитѣ, съврѣменнитѣ срѣдства за борба съ невѣжеството и тъмнината съ тогашнитѣ; да се сравнятъ днешнитѣ сгоди, леснотии и дори насърчения съ тогашнитѣ спънки, мъчнотии и гонения, и ще имаме едно макаръ малко понятие за това, колко характеръ, колко доблесть, колко самопожертвуванье е трѣбало, за да понесѣлъ нѣкой тогава кръста на будителството.

II.

Славейковъ, роденъ и расълъ въ Търново,[1]) бѣше речи самоукъ, а достигна да стане всенароденъ учитель и просвѣтитель. Той се учи въ родното си мѣсто у „куция даскалъ", послѣ при други даскалъ, който и да не билъ куцъ въ краката, все ще е куцалъ доста въ най-необходимото нѣщо за да бъде учитель. Първоначалното на Славейкова учение е било все около наустницата, псалтира и светчето. Повечко знания той добива въ Свищовъ, дѣто се ползувалъ много отъ библиотеката на учителитѣ си Емануилъ Васкидовичъ и К. Тодоровъ. Тамъ отива той въ 1843. и откакъ се връща, вече почва своята учителска служба.

Наистина по-късно (въ 1849. г.) Славейковъ отива и въ Елена да учи при Никола Михаиловски, който се завърналъ отъ Москва, свършилъ историко-филологическия факултетъ; но и тукъ той не се заседява повече отъ мѣсецъ.[2]) Та за това той гледалъ съ прочитъ да допълни онова, което неможелъ да достигне съ едно систематическо образование. Той ми е казвалъ, че каквато книга му се падала на ръка, зачиталъ я и я свършвалъ. По този начинъ прочелъ нѣколко пъти библията, житията на светиитѣ и разни черковни слова. Между първитѣ книги, що челъ и му направили силно впечатление, били: „Животописитѣ" на Плутарха Херонейски, съчиненията на Доситея Обрадовичъ, Илиядата на Хомера (на руски) и стихотворенията на нѣкой си гръцки поетъ Христопуло.

[1]) Както за родното мѣсто на Славейкова, така и за годината се е писало все погрѣшно. Иречекъ казва, че Славейковъ се родилъ въ Трѣвна на 1825. г. (*Исторія болгаръ*, руски прѣводъ, Одеса 1878 г., стр. 33); същo така Пипинъ и Спасовичъ въ своята *Исторія Славянскихъ литературъ*, I. С.П.Б. 1879 г., стр. 121. А че Славейковъ се е родилъ въ 1827. година и то въ Търново, е фактъ, вече безспоренъ слѣдъ неговитѣ автобиографически бѣлѣжки и собственоръчни записки, които лично съмъ виждалъ и челъ.

[2]) За ходеньето си въ Елена пише Славейковъ самъ въ прѣдговора на „Българ. Притчи", II. стр. IV. Тукъ той е оставилъ прѣкрасни спомени и за своето трудолюбие и постоянно писанье поетически нѣща, или, както ми разправяха съврѣменници, негови съученици — пѣсни.

Още момче, а той е вече учитель въ Търново (1843 г.), въ Килифарово, Ковани лъкъ, Церова Кория, Лѣсковецъ (1844 г.), Бѣла (1845 г.), Севлиево (1846 г.), Ловечъ (1847 г.), Плѣвенъ и Враца (1848 г.). Но нийдѣ той ненамѣрвалъ спокойствие. Неговътъ борецки духъ го каралъ навсждѣ да води агитации противъ грѫцкитѣ владици, които се запознали отрано съ първото му книжовно произведение — съ извѣстната му сатира, въ която поименно подиграва

И Панарета делия,
Делия, дели башия,
Лудия грѫцки владика.
Като гидия ходяше,
Врана си коня ѣздѣше
Окаченъ топузъ носяше,
Селата обикаляше,
Сѣкакъ народътъ дерѣше,
И грѣшни пари берѣше;
Поповетѣ си ѣздѣше
Груби имъ думи думаше:
„Де гиди, старци, магарци!"
А кметоветѣ псуваше
Псуваше и ги биеше,
Калпацитѣ имъ хвъргаше
На толуми ги правяше.
А йощъ се повечъ прослави
Наше Велико Търново
Съсъ Неофита мѫдрия
Мѫдрия и лукавия.

Тази подигравателна пѣсень му сторила най-напрѣдъ едно запиранье. Запрѣлъ го търновскиятъ владика Неофитъ въ една „одая", дѣто запирали кокошки. Това било началото. Сатирикътъ, будительтъ и учительтъ послѣ броилъ и много по-лоши запирания съ десетки. Но запиранията, гоненията, мѫкитѣ и спънкитѣ, създавани Славейкову на всѣка стѫпка, не само не го отчаяли, но послужили за негово каляванье въ идеята на народното служенье. Въ митрополитския затворъ Славейковъ чува отъ навѣстилия го дѣдо Коля думитѣ: „да би мирно седѣло, ни би чудо видѣло", и моралътъ на тая „златна дума" ни даде една голѣма книга — двѣ части „Български притчи или пословици и характерни думи". Вмѣсто да се замисли, че трѣба да се седи мирно, думата на дѣдо Кольо обърнала вниманието на момчето по своята стройна вънкашна форма,

и той захваща да избройва подобнитѣ думи и прѣзъ цѣлъ животъ ги събира.[1])

Още на младини Славейковъ спечелилъ една подходеща характеристика, за която ни разправя г. П. Кисимовъ въ своитѣ цѣнни спомени: „Исторически работи". Търновскитѣ граждани не смѣели да го хванатъ за даскалъ, като казвали: „такова остро желѣзо, *сиври демиръ,* намъ не ни трѣба". „И дѣйствително — обяснява отъ себе си г. Кисимовъ — синътъ на Рачо Казанджията, съ къдравата, като на арапинъ, глава момче, пъргавия и дѣятелния отъ млади години още Славейковъ прѣди да се установи и засѣди учитель въ Трѣвна, билъ е *голѣмъ немирникъ — сиври демиръ".*[2])

Славейковъ учителствувалъ, училъ, писалъ, движилъ младитѣ, гадилъ старитѣ, почналъ и да издава разни книги. Въ 1861 год. той ходилъ въ Цариградъ като народенъ прѣдставитель.

Прѣобладаващиятъ тонъ на неговото първо книжовничество е билъ сатирата, която той основа и култивира прѣзъ всичкия си животъ. Сатирата най-прилѣгаше за будителската роля и цѣль на младия Славейковъ. Основниятъ мотивъ на неговитѣ сатири е билъ винаги изобличение на гръцкитѣ владици и на тѣхнитѣ привърженици, бичуванье или просто подиграванье на българскитѣ модани, чорбаджии и несвѣстни нѣкои учители. Тая сатира дѣйствуваше нашироко, ако и да не бѣше толкозъ обработена. За оная епоха и за нашитѣ нърави сатирата на Славейкова бѣше умѣстна. Славейковъ познаваше българина, защото бѣше расълъ съ него, живѣлъ съ него и страдалъ съ него. Той искаше тоя българинъ, най-малко грамотниятъ читатель да го разбере. Инакъ той неразбираше назначението на книгата. За това той слазяше понѣкога много близу до равнището на четеца, приказваше му на неговъ езикъ, хващаше го дори sans façons за ухото и му викаше понѣкога грубичко: „огледай се бе тукъ, свѣсти се! Стига толкозъ сънь." И четецътъ не се сърдѣше на тѣзи маниери, защото му ги казваше свой и отъ душа. И въ двата му календара, „Нова мода календаръ" за 1857 год. и „Смѣшенъ календаръ" за 1861 год. Славейковъ се присмива на гръцкитѣ владици и на гъркоманитѣ. „Гърчулѣй се, гърчулѣй, доръ гърба ти оголѣй" — и цѣлъ редъ като тия думи бѣха станали поговорки. Но той шибаше съ сѫщия безпощаденъ сатирически бичъ и нашитѣ обществени и народни недостатъци. „Българската книжнина, казва той въ „Нова

[1]) Български притчи, I. Пловдивъ 1889 г. стр. IV—V.

[2]) Исторически работи, отпечатъкъ отъ „Българска Сбирка", I. 1897 г. стр. 36—37.

мода календаръ“, се прѣсъобразила на костена жаба и тича прѣзъ една орница.“ „Чорбаджията пита ковача — който му задлъжнѣлъ и неможилъ да се издължи съ всичкитѣ си чукове и мяхове — знае ли „отче нашъ“, да пристои да го опопи, та да му исплаща полека-лека.“ „Опросѣли българскитѣ даскали! сега щѫтъ селскитѣ кметове да се напазарѭтъ евтини даскали!“ „Единъ калугерь милъ маджаркитѣ си (желтици) съ сапунъ да не плѣсенясватъ, прострѣлъ ги на слънце да съхнатъ, обикаля ги и имъ чете акатистъ: „радуйся царице, всесилная парице.“ „Негово прѣподобие дава три форлини помощь за да се въздигне въ отечеството му училище.“ „Единъ *гладенъ* гръкъ здрависва българитѣ съ почетни имена: аделфи, текна, християни! Като се понаяде, взе да ги псува и да ги хули: хондрокефали, скатовулгари!“ „Далъ Господь, наспорилъ и умножилъ: въ Търново хановетѣ, въ Севлиево кафенетата, въ София кръчмитѣ, въ Пловдивъ хекимитѣ, въ Т.-Пазарджикъ гръкоманлѫка, въ Свѣщовъ даскалитѣ, въ Габрово училищата, въ Ески-Захара училищни каси, въ Трѣвна чорбаджиитѣ и капзамалитѣ[1]). — „Тая година (1861 г.) — казва Славейковъ въ „Смѣшния каландарь“ — на мечкитѣ ще се ище да се родѭтъ много дрѣнки, а на българитѣ давно имъ се даде независима ерархия. *Гръцкиятъ патрикъ* ще страда отъ българомразие, което може да се прѣвърне у него на антоновъ-огънь. *Гръцкитѣ владици* ще теглятъ отъ българопѫдие, което може да се прѣвърне за тѣхъ на холера или чума“. „Даскалитѣ (разумѣва се и за списателитѣ) ще страдатъ отъ безпарична треска, която ще остане у тѣхъ неисцѣрима“. Такъвъ характеръ и такава посока е имала създадената отъ Славейкова сатира. Тя е лека, добродушна и рѣдко дохожда до сарказъмъ. Споредъ думитѣ на г. П. Кисимовъ, съврѣменикъ Славейковъ, „Нова мода календаръ е направилъ епоха у насъ[2]).

Додѣто учителствуваше въ разни мѣста на България (до 1863 г.), Славейковъ водѣше борба противъ гръцкитѣ владици не само съ мѣстни агитации. Той бѣше дописникъ на всички издавани въ него врѣме български вѣстници („Цариградски Вѣстникъ“, „България“, „Турция“, „Съвѣтникъ“), бѣше сътрудникъ и на „Книжици“. Въ тѣзи

---

[1]) „Нова мода календаръ“, стр. стр. 10, 14, 23, 36, 44, 59.

[2]) *П. Кисимовъ*, Исторически работи, отпечатъкъ отъ „Бълг. Сбирка“ I. стр. 45. П. Р. Славейковъ, доклѣ бѣше още въ Трѣвна учитель, на 1856 г. написалъ по подражание на единъ сръбски календарь, както ми казваше, своя смѣшенъ „нова мода календарь за 1857 год.“ Тая дѣйствително първовидна книга, и която направи епоха у насъ въ токо що започеналата се дѣятелна борба съ гръцкитѣ владици, та си създаде пословиченъ споменъ, щомъ получихъ рѫкописа й, веднага го изпроводихъ на Ал. Екзархъ и се напечата на мои разноски.

издания той напечата не само дописки, но и цѣлъ редъ други фолклорни и езиковни материяли, белетристични произведения и исторически бѣлѣжки.

Първитѣ отдѣлни книжовни произведения на Славейкова направиха силно и дълбоко впечатление. Тѣ се четѣха, тълкуваха, припомняха — и много отъ думитѣ, шегитѣ му, изреченията ставаха народни приказки. „Смѣсна китка„ и „Басненикътъ“ му бѣха дълги години нѣщо като учебни книжки; „Смѣшенъ календарь“ (1861 г.) и „Нова мода календарь“ бѣха станали домашни читанки, разнасяни отъ кжща въ кжща, четени за забава и поука. Дори „Пѣснопойката“ (1852 г.) и „Веселушката“ (1854 г.) съ тѣхнитѣ любовни пѣсни не бѣха безъ своята полза, като увличаха къмъ четмо съ лекото си забавително съдържание едва ли не училитѣ се да сричатъ[1]).

III.

Заслугитѣ на Славейкова за нашия народъ сж многостранни и многообразни. Той бѣше народенъ будитель, подвижникъ и енциклопедистъ. Това е кжса характеристика, но вѣрна. Всичката отъ начало до край дѣятелность на Славейкова е била борба „гръкогонска“, както я наричаше той — противъ гръцкитѣ владици, противъ невѣжеството и прѣдразсждъцитѣ у насъ. Животътъ му е изтъканъ отъ подвижнически дѣла за народното свѣстяванье. Въ тая борба е имало и нѣкои замаси несполучени, нѣкога и неумѣстни, но тѣ сж имали една насока: да се помогне на народното дѣло.

Славейковъ не се задоволи да бжде само учитель на дѣцата. Той поиска да бжде учитель и на народа. Сатирата бѣше едно срѣдство за това призвание. Съ сатирата обаче не се изчерпя значението му като писатель. Не на мене се пада да стжпямъ въ областьта на една художествена и изобщо книжовна критика и оцѣнка на Славейковото творчество, на неговитѣ произведения, които съставятъ едно грамадно богатство отъ всевъзможни родове книжнина. Но азъ изказвамъ тукъ моитѣ лични впечатления. Като книжовникъ той е за мене първиятъ български сатирикъ и поетъ. Въ другитѣ области на своята книжовна работа той имаше малко-много прокаранъ, убитъ пжть. Въ областьта на сатирата и стиха той стжпи въ цѣлина и самъ я разработи първи. Първата пъртина въ българското стихотворно и сатирическо поле е негова. Въ поезията

---

[1]) *Братски трудъ*, Москва, 1860 г. Една статия се спира особно и изтъква ползата отъ лекото четенье, що е доставялъ Славейковъ, за разпространение на грамотностьта между българитѣ.

Славейковъ почна хубаво, сполучно, майсторски. Българскиятъ читатель чете „Смѣсна Китка“ съ очудванье. Той видѣ, че и нашиятъ езикъ можелъ да се угъва въ изящна стихотворна форма. Техниката на стиха у Славейкова доби първи пѫть едно високо съвършенство. Ние четѣхме по-късно и учихме изустъ неговитѣ хубави стихове, отъ които ще спомена нѣкои, които бѣха ни направили най-силно впечатление: 1) „Споменъ. На западъ слънцето трепти едва гори“; 2) „И тъзи вечерь, о свѣтликава луна!“ 3) „Тамо“; 4) „Канарче“; 5) „Стара Планина“. Всички тѣзи, отъ най-раннитѣ стихотворения на Славейкова, бѣха печатани въ „Смѣсна Китка“.

Пó-късно въ „Гайда“ и въ „Читалище“ той ни даде нѣколко истински бисери отъ българска поезия. Ще спомена: 1) „Тамъ отиде“; 2) „Не пѣй ми се“; 3) „Нека чуе мама“; 4) „Жестокостьта ми се сломи“ и др.

Ето какъ цѣни неговата поезия и книжовна дѣятелность г. А. Теодоровъ въ „Български прѣгледъ“, II, 8. „Въ Цариградъ извърши Славейковъ всичко онова, съ което ще го слави българската поезия и литература: на първата той даде два лирически бисера, стихотворенията „Не пѣй ми се“ и „Жестокостьта ми се сломи“, а на втората хубави прѣводи отъ гръцки и полски на български, увлекателни повѣсти отъ автори френци и поляци, както и нѣколко исторически и филологически приноса. Елегичното стихотворение „Не пѣй ми се“ толкова живо засегнало сърцата на българското общество, че отъ Галацъ до Цариградъ то се обажда прѣзъ устата на двама млади служителя на музата, да не се отчайва поетътъ Славейковъ отъ вкаменѣлостьта на своето врѣме, но да продължава благодатно да пѣе; и той се убѣждава наистина, че е тежко да гледа безъ надежда, какъ гине народътъ, но заради тия негови мѫки, толкозъ ли нѣма да се намѣри единъ богъ цѣлитель? Това възвание къмъ една чудна мощь е изразилъ Славейковъ въ второто си стихотворение, дѣто се строшило жестокото му рѣшение, да не пѣе вече. Най-популяренъ е Славейковъ въ хумористичнитѣ свои излази, писани съ диялектична рѣчь на „смѣшни календари“ и въ една поразница „Гайда“, възпроизведени по вседневнитѣ обичаи и съсѣдски страсти на селяни и граждани, насочени противъ характерни пороци, отъ които се възпира общественият напрѣдъкъ и народното съзнание“ . . . . „Славейковъ и Вазовъ! Онзи, който е изучвалъ развитието на нашата литература отъ възраждането насамъ, напълно разбира, какво означаватъ тѣзи двѣ имена: тѣ символично прѣдставятъ историята на нашата поетична литература и побѣдата

на народния езикъ въ книжнината. Кой не знае, каква е силата на чистонародната дикция въ поезията! А първиятъ майсторъ на този езикъ бѣше дѣдо Славейковъ. Отъ неговия „Басненикъ“ и неговата първа „Пѣснопойка“ насамъ захваща неограниченото господуванье на нашия народенъ книжовенъ стилъ, съ който се гордѣемъ днесъ. А Славейковъ не бѣше обикновено познавачъ на своята родна рѣчь — въ него бѣше въплотена творческата сила на българския езикъ: Славейковъ не се стѣсняваше много, когато неможеше да намѣри народенъ изразъ въ даденъ случай — той самъ го създаваше, и изразътъ ставаше народенъ. Славейковъ е първиятъ нашъ народенъ поетъ, който успѣ да направи прѣходъ отъ народната къмъ художествената поезия. Това, що Славейковъ почена, Вазовъ го подхвана и успѣшно му проби пѫть — художествена поезия се основа и у насъ! Пѫтьтъ нататъкъ е лесенъ; а за това ще трѣба вѣчно да захваляме на тия двама първи наши книжовници. Бѫдещата наша критика напълно ще оцѣни далечниятъ засѣгъ на Славейковата дѣятелность, и тогава ще бѫде тя по-достойно прославена за примѣръ на другитѣ“.

Другъ единъ авторъ на „История на българската литература“ казва, че „Не пѣе ми се“ всѣкоги ще служи като перлъ на нашата поезия и ще буди чувството на тѫга, която е била прѣпълнила душата на поета при написваньето, когато общо охлаждение е вѣяло въ духа на народа и разочарование въ борбата съ неприятелитѣ. За „Жестокостьта ми се сломи“ сѫщиятъ казва, че е произведение, съ което всѣка литература може да се гордѣе. Той добавя, че „Славейковитѣ лирически стихотворения сѫ проникнати съ чувство, съ искреность, съ идея“.[1])

На мене лично Славейковиятъ стихъ повечето се прѣдставя въ своята дълбока тѫга, въ своята меланхолия; дори и въ шегитѣ си той е рѣдко жизнерадостенъ. Въ сатирата му менѣ се е струвало да осѣщамъ винаги една нажалена, страдална, натеглена душа, която не може да задуши неудовлетворимостьта на своитѣ ламтежи Вече въ „Смѣсна китка“ той се обръща къмъ свѣтликавата луна, която „едвамъ подава изъ подъ тъменъ облакъ блѣдава, меланхолна, скърбна свѣтлина“ и я моли:

Погрѣй . . . що гаснешь въ Етровитѣ глѫбини,
Не видишь ли? Очи отъ тебе азъ не снемамъ.

---

[1]) М. Московъ. История на българската литература. Търново. 1895 г. стр. 165.

Прѣдъ тебъ оплаквамъ тѫжнитѣ си младини
И освѣнъ тебъ утѣха друга нѣмамъ.
Самичъкъ тукъ на голи каменни стѣни
Навъртамъ се по мъхъ обрасли развалини . . .
Разбъркавитѣ камъни по трапища,
Сравненитѣ палати, съ трѣва, съ пръсть покрити,
Азъ бащини подразумѣвамъ гробища,
Тадѣсь да сѫ незнайно зарити . . .

Пò-късно въ „Гайда“ той ни дава една картина отъ още пò-песимистично настроение на своя вѫтрѣшенъ миръ:[1])

Срѣдъ нощь е още, всичко спи.
Не се е ни проспало;
На ранни утренни молби
Нечукало клепало.
Средъ гробищата самъ седи,
Съсъ чувства нажалены.
И моли се самъ си и бди
Единъ уединений
Поетъ, жива злочестина,
Безъ радость, безъ надѣжда,
За свойта мила бащина,
Той тѫжи и нарежда
Блѣщука слабо и мѫжди
Загасвано кандило;
А той посърналъ отъ бѣди,
Отъ скърби, отъ теглило,
Стои безгласенъ като гробъ;
На устни ушь усмѣшка,
Но не безумна катъ на робъ,
А хладна, вечь мрьтвешка . . .
Ако да пита би дошелъ,
Приятель иль роднина,
Гдѣ е нашиятъ поетъ,
И на кѫдѣ замина?
Клисарьтъ утрѣ да рече:
Подъ мраморъ тукъ студений
Намѣри си пристанище
Пѣвецътъ изнуренний . . .
Тамъ подъ високата липа
Азъ често го намирахъ,
Съ мелодията на скръбьта
Съ плачевната му лира . . .

---

[1]) Стихотворение „*Тамъ отиде,*“ Гайда, III год. стр. 200.

Въ часа му даже на скръбьта
Не бѣ му друго жално,
Родина умирающа
Оплакваше печално! . . .
Отъ млада още крѣхка връстъ
Обыкналъ бѣ народа;
Понесълъ бѣше своятъ кръстъ
За правда, за свобода!
Но на земята не може
Той никакъ да я види;
Обърна очи къмъ небе
И . . . *тамъ отиди* . . . . .

Въ „Не пѣй ми се“ вие се не по-малко косите и трогвате отъ тжжния, вече отчаенъ звукъ на неговата лира. Поетътъ пита въ пълно сърдечно съкрушение:

„Какъ се пѣжтъ славни пѣсни за стари
Тамо, гдѣто днешнитѣ сж заспали?“
Какъ се слави древня мждрость, юнаш'ство
Тамо, гдѣто днесь отъ тѣхъ е сираш'ство?

. . . .

. . . .

Славни пѣсни днесь нито сж възможни:
Вечь за слава достойнитѣ измрѣли
А живитѣ, като че не сж живѣли —
Нечувствени, равнодушни, ничтожни.

* * *

Кой да слуша като не се намира,
Ще окачж нѣмата си азъ лира
Тамъ в' безводни и ронливи долини
На безродни и бодливи глогини . . .
Нека тамъ ѝ вѣтрецъ струни подрънква,
Нека глухо с' звукъ на жалби покънва,
Доръ настане другъ родъ съ чувство по-знойно,
Ново врѣме пó за пѣсни достойно . . . .

Но . . . не се минаватъ и двѣ години, отчаяниятъ поетъ се сепва въ дълбокото си мълчание. „Жестокостьта му се сломява“ и неговата „нѣма лира“ издава таквизъ потресни думи:

И рекълъ бѣхъ: азъ нѣма вечь да плачѫ
За тежкитѣ на тозь народъ бѣди;
Ожесточенъ, пощада му нерачахъ —
„Да тегли“, думахъ съ ядъ, „на ль тъй мъжди“
Народъ такъвъ, за друго недостоинъ
Освѣнъ за мѫкы, нужди и тегла,
Неученъ родъ, безмисленъ рабъ, спящъ воинъ,
Що чака той за тѣзи си дѣла?
И виждаше ми се теглило малко
Това що знаяхъ той, че теглѣше,
И неговото състояние жалко
Въ менъ страданье невъзбуждаше . . .
Но, майко, чухъ, какъ Богу духъ си дала,
Прѣслѣдвана за мойта смѣлость — грѣхъ.
Размислихъ какъ невинно си страдала
За туй нали? — че твой синъ ази бѣхъ?
И поменахъ горката си невѣста
Що прави съ мойтѣ дребни петь дѣца;
Безъ тебъ, безъ менъ, безъ домъ, безъ свое мѣсто
Какъ тегли отъ безжалостни сърдца!
И въ твойта смъртъ и въ тѣхното страданье
Познахъ теглото азъ на тозъ народъ, —
Развредиха се моитѣ вети рани
За негова и нашь злочесть животъ!
Жестокостьта ми се сломи. Азъ клюмнахъ
Заплакахъ пакъ и зинахъ та проклехъ, —
Проклехъ азъ тѫзъ въ мене страсть безумна
Да бѫдѫ гордъ и жестокъ както бѣхъ.
Проклехъ достойнитѣ за туй проклятство,
Онѣзи неистови мѫчители —
Виновнитѣ на тѣзи окаянства
И бѣднимъ върлытѣ гонители . . .
И вслушахъ се . . . и чувамъ не далеко
Все пакъ тозь гласъ: Ахъ! помощь иде ли?
Издъхнахъ азъ тогазь и само рекохъ:
„О, спи ли още Богъ? О, Богъ не види-ли?“

Тази дълбока тѫга, плодъ на самия животъ на поета, огледало и образецъ на народния животъ прави дълбоко впечатление; тя извиква стресванье и замисляньe прѣдъ умиращата родина . . . И всѣки се будѣше, и всѣки стоеше на щрекъ . . . .

И пакъ въ живота Славейковъ изглеждаше бодъръ, много пѫти веселъ, насърчаваше унилитѣ, даваше жизнерадостно настроение на отчаянитѣ и вѣрваше напълно въ сполуката на прѣслѣдваната цѣль. Това поне впечатление азъ съмъ изнесълъ отъ ранното си познанство съ него.

Наедно съ създаваньето на българския стихъ Славейковъ направи още една услуга. Той внесе въ книжовния токо що зараждащи се български езикъ жива струя отъ разговорната рѣчь. Той спомогна доста много за обработваньето на езика, като съ упоритость се прѣдаде на писанье, колкото се може пó-далечъ отъ стария, „славянобългарския“, а пó-близу до говорния, чисто български езикъ.

IV.

Въ публицистическата дѣятелность на Славейкова свѣтятъ два бисера: списанието „Гайда“ (1864—1867) и вѣстникъ „Македония“ (1866—1872 г.)

Славейковъ сътрудничи и писа прѣди и слѣдъ „Гайда“ и „Македония“ въ други вѣстници и списания; самъ издавà „Пчелица“ (1871 г.) „Ружица“ (с. г.) „Звънчатий Глумчо“ (1873 г.), „Шутошъ“ (1873 г.), а пó-късно, и слѣдъ освобождението, основава: „Остенъ“, „Цѣлокупна България“, „Истина“ и „Правда“; но „Гайда“ и „Македония“ бѣха и оставатъ въ моитѣ очи главното негово публицистическо дѣло.

Въ Цариградъ Славейковъ се озова въ 1863 год. и отъ тотазъ начена единъ новъ периодъ на дѣятелность.[1] Бидейки още въ Ески-Джумая учитель той начена изданието на „Гайда“ която отъ „сатирически вѣстникъ за свѣстяванье на българитѣ“ скоро бѣ промѣнена въ „листъ за наука и разговорка“.

„Съ пламенна натура, съ характеръ буенъ, съ сърце горещо, съ патриотизъмъ чистъ и непороченъ, съ воля твърда и непоколебима въ всичко, що се касае до интереситѣ на народа си — казва биографътъ му въ „Знаме“ — той не можеше да ограничи дѣятелностьта си съ издаваньето на единъ чисто литературенъ вѣстникъ („Гайда“), и въ 1865 лѣто се явява на политическата сцена съ в. „Македония“. Изборътъ за названието — Македония — бѣше единъ отъ най-сполучливитѣ. Съ самия тоя актъ той включи и цѣлата тая българска область въ общото движение“.

Съ „Гайда“ Славейкоѝъ застана на единъ новъ пжть въ българската журналистика, който той продължи съ „Македония“. Едно цѣло досетилѣтие, прѣзъ врѣме на което Славейковъ стана стожеръ на публицистическа дѣятелность. Една млада, силна, енергична, борба и една пълна съ блѣскави ламтежи младежь — цариградската — се по-

[1]) Той бѣше идвалъ по-напрѣдъ като народенъ прѣдставитель въ 1862 и 1863 г.

стави редомъ съ Славейкова. — българско „Читалище“ „Македонска Дружина“, „Братство“ имаха своитѣ връзки съ Славейкова и около него. Той бѣше „старѣятъ“ на този периодъ. Той даваше отпечатъка му съ своитѣ двѣ издания. Той увличаше и увлѣче мнозина дори и тогазъ, когато правото не бѣше на негова страна. Славейковъ работи половина вѣкъ; но прѣдъ моитѣ очи това десетолѣтие обнима най-плодовитата му и знаменита дѣятелность. Въ първата си „Гайда“ (сатирически вѣстникъ) той бѣ калесалъ „любителитѣ на гайдарската музика да заповѣдатъ на концертитѣ, които ще дава непрѣстайно два пѫти въ мѣсеца“. „На тѣзи концерти, както се казваше отъ гайдаря, се чуваха всѣкакви страстни маршове и тюрлю-тюрлю хорà и игри: българска рѫченица, гръцко комарото, коконски хора, влашки окропи, докторски полки-болки, даскалски кѫдрили-мѫдрили и калугерски катрафили . . . . „Както изреченията, епиграмитѣ и стиховетѣ изъ „Нова мода календарь“ и „Смѣшния календарь“ бѣха станали единъ видъ народни поговорки, така сѫщо се популаризуваха и стихотворенийцата на *„дѣдо Дудринъ“*, припомнянието на единъ старъ гайдарь, неговата „Гайдуничка“ и „шарени новини“. Тукъ се появиха и нѣкои литературни нѣща „Малакова“ (комедия), „Сцена отъ домашния животъ на нашитѣ чорбаджии“ (сѫщо комедия), „Дяволътъ на сгледа“ и др. Отпослѣ „Гайда“ стана по неволя листъ „за поука и забава“. Тогазъ именно Славейковъ осѣти нужда да заговори по-високо и да се чуе по-широко. Тогазъ той основа „Македония“.

Азъ незнамъ, дали вѣстници другадѣ сѫ направили толкозъ много за свѣстяването на единъ народъ, колкото българскитѣ отъ Цариградския периодъ. А между тѣзи вѣстници видно мѣсто завзима в. „Македония“. Славейковъ бѣше честитъ да се окрѫжи съ добри сътрудници; на първо врѣме той имаше Г. Нѣмцовъ (псевдонимъ на тогавашния архимандритъ Григория, пó-късно Доростоло-Червенски митрополитъ), сетнѣ Тодоръ Икономовъ, С. Миларовъ, Л. Йовчевъ и други. Нѣмцовъ написа на гръцки статии, въ които съ умѣние и вѣщина прѣдстави правата на българитѣ за народно-черковна независимость и фалшивостьта и съвършената несъстоятелность на гръцкитѣ възражения. Славейковитѣ статии имахѫ повечето полемически характеръ: прѣпирнитѣ му бѣха ту съ мѣстни гръцки вѣстници, ту съ нѣкои отъ българскитѣ, съ които той понѣкога не се съгласяваше и завеждаше доста ожесточена борба. Излишно е да казвамъ, че като нашенска прѣпирня, както сега, така и тогазъ тя прѣскача не много пѫти границитѣ на приличието. Икономовитѣ

статии за училищата, за черковния въпросъ, за урежданье на черквата правѣха силенъ ефектъ. Миларовитѣ идеологически статии съдържаха винаги нѣкой микробъ, който изеднжжъ молепсуваше и Славейковъ трѣбаше да се разправя съ прѣдставителитѣ на цариградската цензура. Една отъ статиитѣ на Миларова „Двѣтѣ касти и власти“, написана не твърдѣ намѣсто, дори стана причина да се спре съвсѣмъ Македония“.

Статиитѣ на гръцки езикъ въ „Македония“ имаха грамадно значение: отъ една страна тѣ биваха четени отъ гърцитѣ, които нерачеха да чуятъ за нашето право въ многошумния черковенъ въпросъ; отъ друга тѣ бѣха достжпни и за онѣзи гъркомани българи, които още не можеха да се разпростжтъ съ идеята, че „гръчкото“ е „пó-евгенисъ“ (благородно).

Общиятъ тонъ на „Македония“, който ѝ бѣше далъ Славейковъ, бѣ патриотически, просвѣтителенъ. Той даваше мѣсто на дописки изъ „Македония“ съ гръцки букви, а български думи; печаташе статии по учебното ни дѣло, по просвѣщението изобщо, по книжнината по науката; заимаше прѣкраснитѣ и свободолюбиви статии на „Commercio Orientale“, на “Courier d'Orient“ и на други френски вѣстници. Уводнитѣ статии бѣха винаги по нѣкой въпросъ на деня; въ всѣкой речи брой имаше общъ прѣгледъ на политиката въ всички държави, разни вѣсти, дописки отъ всички мѣста на България, телеграми; даваше се мѣсто на разни подлистници съ поучително или патриотическо съдържание. „Св. Димитрия Солунски“, „Исторически примѣри“, „По черковния въпросъ“ и др. бѣха отпечатъци отъ тамъ.

Смѣло може да се каже, че както информационно, така и отъ гледище на единъ народенъ идеалъ „Македония“, както найсетнѣ и другитѣ тогавашни Цариградски вѣстници, стояха нѣколко пó-високо отъ повечето наши сърѣменни вѣстници.

Въ провинцията — таквазъ бѣше цѣлото ни тогазъ отечество — „Македония“ се чакаше съ нетърпѣние, четѣше съ увлечение и дѣйствуваше ободрително.

Таквазъ грамадна сила, каквато бѣше „Македония,“ не можеше да не обърне вниманието на Блѣскавата Порта. Както фенерскитѣ деспоти, така и турскитѣ ефендиета забѣлѣжиха обезпокоителното за тѣхъ влияние на Славейкова органъ. И въ единъ прѣкрасенъ день въ „Македония“ се намѣриха опасни за царщината проповѣди. Непосрѣдственъ поводъ бѣше едно „второ“ писмо отъ Русе, въ което се разправяше, че стремлението за обединение на турскитѣ и бъл-

гарски училища се разширочава, че равенство нѣма, че изборитѣ за общински управления ставали произволно и че помощи за училището „Исляхане“ (Сиротопиталище) и за пушки се събирали отъ населението насилствено, а не доброволно, както пишеше тогазъ в. „Дунавъ“ — органъ на главното вилаетско управление. Врѣменното спиране на „Македония“, ако и да увреди, но не съсипа Славейкова. Той се явява пакъ слѣдъ три мѣсеца „милостиво опростенъ отъ страна на правосѫдното царско правителство“ — и съ „позволение да започне пакъ печатанието на издавания отъ него вѣстникъ.“ Любопитни сѫ уводнитѣ думи на новото започванье.

Самъ Славейковъ съ своя меланхоличенъ тонъ казва: „Колкото се зарадвахме за пристиганьето на този отъ тъзи страна честитъ часъ, толкозъ повече ний сме опечалени прѣдъ видъ на дълбокото истощение отъ къмъ сребро, въ което се намѣрваме при желанието колкото по скоро да започнемъ това ново издавание.“ Издательтъ на „Македония“ казва, че е „въ отчаятелно положение“ поради „общото у насъ равнодушие къмъ нещастнитѣ въ таквизъ прѣдприятия“ и много се колебае да започне ли пакъ. „Но като съпоставихме тъзи наша нужда съ онъзи много по-важна за народа ни нужда, да му се говори и да се освѣтлява по-многостранчиво върху въпроса, който тъй сериозно го занимава въ днешно врѣме, и да се разискватъ колкото по-зрѣло и безпристрастно полаганитѣ основи на бѫдѫщата ни народна черква, за немужественно счетохме да се отчаемъ и да положимъ орѫжие въ такъвзи часъ.“

Издательтъ се обѣщава да бѫде откровенъ и да се „невръщаме прѣдъ никакви угрожения въ исказвание на онова, което мислимъ за нуждно и полезно, и готовность въ всѣкой случай и на всѣки часъ, като познаемъ въ нѣщо заблуждението си да го исповѣдаме такожде искрено. . . . Скърбно и жално е наистина това, дѣто ний, българитѣ, като искаме да говоримъ за народнитѣ си работи и се намѣримъ несъгласни въ мисленьето си и противорѣчущи въ разискванията си, не сме вече прости разискватели, но ставаме сѫщи противници и неприятели. Ако други нѣкой несподѣля нашето възрение, ако не е на еднакво убѣждение съ насъ; той вече не ни е само противникъ, но е опасенъ злодѣецъ прѣдъ очитѣ ни . . . и ний се не посвѣняваме противу него да употрѣбимъ таквозъ орѫжие, което убива почтенството му; окалва честьта му и опропастява името му; и немислимъ тогазъ друго, освѣнъ какъ да го свалимъ нравствено и веществено въ бездна, изъ която вече гласътъ му да не достигне до народа.“

Тежкитѣ натяквания на Славейкова, които, ако за тогазъ бѣха едно малко прѣувеличение, за по́-новата ни и съврѣменна епоха сж една дори непълна характеристика на нашата нетърпимость къмъ мнѣнията взаимно; тѣзи тежки натяквания се свършватъ така: „А колкото за убѣжденията ни, ний неискаме да ги наложимъ никому; искаме само свободно да се разисква всѣко нѣщо, що се касае за народнитѣ ни работи, и кой на което му легне ума, него и да защищава. Защото ний нито сме казвали, нито можемъ да кажемъ, че сме само ний патриоти и че онѣзи, които несподѣлятъ нашето мнѣние, не сж родолюбиви и не работятъ за народа; работата е, че всѣки схваща народното дѣло по своему, а тѣзи схващания трѣба да излѣзатъ на явѣ чрѣзъ гласностьта, да се прѣкжпонятъ прѣзъ кжпонитѣ на общественото мнение и което натежи, то и да прѣобладае; а не да се прихлупва народа съ едно кое да е мнѣние и да му се отнема правото да разсжжда върху разни мнѣния. Това е, за което сме се борили ний и за което ще слѣдваме да се боримъ. . . ."[1])

И той се бори съ всичката си сила и съ енергията на вѣрващъ въ правото си подвижникъ.

„Македония" ставаше все по́-голѣма сила. Статиитѣ на Икономова и Миларова обръщаха особно внимание. Не можа да не ги забѣлѣжи и Митхадъ-паша, по онова врѣме великъ везиръ, въ главата на когото бѣше влѣзла злополучната идея да реформира Турската империя, като ѝ присади нововрѣмски наредби и учреждения. Между тѣзи бѣше сливаньето на училищата български и турски, отслабяньето на национализма, а именно той гледаше да се отслабятъ ламтежитѣ за народна обособеность въ черковно, училищно, общинско и всѣкакво отношение. Прочутиятъ турски реформаторъ „кроеше разни кюлафи," както се изразяваше покойниятъ Славейковъ, за българскитѣ глави. „Македония" бѣше се поставила като бодъръ стражъ противъ тоя кроежъ на „кюлафитѣ." . . . И въ 1872. година любимото издание на Славейкова биде покосено. „Митхадъ-паша прѣкрати едва ли не съ Македония и моето сжществувание. Азъ останахъ живъ, но удърътъ, които ми нанесе, бѣше тъй пъленъ, щото отъ него неможихъ вече да се дигна и се принудихъ пакъ да се уловя у старото си занятие — учителството — за прѣхрана."[2])

---

[1]) „Македония," год. V, бр. 1.

[2]) *Български Притчи.* II., София, 1897 г. стр. XI.

V.

Нарекохъ Славейкова подвижникъ, и той бѣше такъвъ въ пълния смисълъ на думата. При лишенията, при липсата отъ необходими за дѣятелность срѣдства, при гоненията, при постояннитѣ стѣснения и дори арести, това, което извърши той, бѣше подвигъ. Терзанията и горчивинитѣ въ първия периодъ на неговата учителска и „гръкогонска“ работа не се прѣмахнаха и съ заселяньето му въ отоманската столица. И тукъ за него нѣма твърдѣ радостенъ день. Пакъ редица отъ неуморни занятия, тичания, безпокойства, лишения, заплашвания, доста често и доста скоро осѫществявани. Това бѣше дѣлътъ, що се бѣше падналъ Славейкову въ Цариградъ. На първо врѣме той е ималъ едно поне осигурено отъ материялна страна положение, додѣто е билъ членъ на комисията, която Евангелското Дружество бѣ съставило за прѣводъ и поправка на библията.[1]) Но по-късно, прѣко неуморния друдъ и залѣгания, П. Славейковъ, ако и да успѣ да се сдобие съ една печатница, постоянно бѣше въ лишения и нѣмотия. Това обстоятелство щетѣше твърдѣ много на работата му. Прибавяха се отъ врѣме до врѣме и купъ други мѫчнотии, необходими спѫтници на тогавашния журналистъ въ Цариградъ. Славейковъ не се отчайваше, той работѣше, дѣто се казва. денонощно. Намѣрваше врѣме и статия да напише или прѣведе за вѣстника, и коректурата му самъ да държи, и нѣкоя книжка или учебникъ да състави и издаде, и на събрание въ „Читалище“ и въ печатарското дружество „Промишление“ да се яви, и на Ортакьой да иде и споходи българскитѣ владици. Далечнитѣ разстояния и трудни сношения въ султановата столица не му служеха за извинение, да се яви тамъ, дѣто го викаше длъжностьта му или нѣкоя злоба на деня.

Цариградското врѣме на Славейковата дѣятелность — повтарямъ — бѣше най-плодовития, най-полезния, и, чини ми се, най-свѣтлия периодъ въ живота му. Той работи, мѫчи се, тегли, но видѣ единъ идеалъ осѫщественъ, една борба, вѣнчана съ сполука; видѣ разрѣшението на черковния ни въпросъ, като плодъ на трудоветѣ, усилията на български сподвижници. „Гайда“, „Габровското Училище и неговитѣ първи попечители“, „Букварн“, „Читанки“, „Примѣри исторически“, „Искрици“, „Пчелица“, „Питомка“, разкази и повѣсти, (каквито бѣха: „Лодоиска“, „Отечество и Любовь“, „Цариградски потайности“ и др. и др.), нагодени да служатъ за четмо на

[1]) За това участие на Славейкова дава нѣкои свѣдѣния П. П. Карапетровъ, *Кратка история на българската черкова.* Срѣдецъ; 1894 стр. 163—165.

жедуващитѣ тогава български четци, всичко това безъ да говоримъ за едногодишното редактиранье на „Читалище“, писаньето въ други вѣстници откакъ се спрѣ „Македония“ — е плодъ на цариградската му дѣятелность. Критикътъ, особно оня, който забравя както условията на тогашното врѣме, така и нуждитѣ му, не ще бжде богатъ съ съчувствени отзиви за този енциклопедически купъ отъ Славейкови трудове. За мене въ всѣки случай той доказва едно: Славейковъ се труди да отговори на чувствуваната тогава потрѣба. Не можеше той да се спре и да чака съвършеното, за да го даде на българския четецъ.

По черковния въпросъ и уреждане на българската черква Славейковъ принадлежеше къмъ лагера на по-крайнитѣ, които бързаха колкото се може по-скоро да се свърши гръцко-българската разпря, които май го прѣкалявахж въ полемиката си съ тѣзи, що не бѣха съ тѣхъ и, въ ожесточената си борба, не му много мислѣха, ако това свършванье ударѣше къмъ нѣкой разколъ. Обаче менѣ и тогазъ повече ми се вѣрваше, и сега съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че „папищашество“ и „протестантство“ въ ржцѣтѣ на крайнитѣ бѣха само плашилни срѣдства по разни адреси. И при уреждане на черковата ни крайнитѣ поддържаха мисъльта, да стане то колкото се може по-демократическо и дори съ нѣкоя особность, „съ промѣнение на нѣщо“, та да сме съставѣли отдѣлна отъ православието черква.[1]) Въ юношеския жаръ на нашитѣ тогавашни увлѣчения, да имаме една отдѣлна, автокефална черкова, та както и да я имаме, тогашнитѣ млади въ Цариградъ, въ училищата и извънъ тѣхъ, болшинството на членоветѣ отъ Читалището (то бѣше клубътъ и центърътъ на цариградската младежь) — ние младитѣ, казвамъ, одобрявахме повече стремежитѣ на крайнитѣ около „Македония“ . . . . По-късно обаче — не щж да го скрия — ние скоро забѣлѣжихме, че по-умѣренитѣ, онѣзи, които се зовѣха „стари“, сж имали и повече право. Единъ евантуаленъ разколъ, едно възможно отцѣпянье отъ православната черква било въ отклонение къмъ папищашество, било въ смисъль реформаторски, протестантски или каквото и да било друго — и кой знае днесъ дали щѣхме да имаме отдѣлно политическо сжществуванье. Въ всѣки случай, менѣ се не вѣрва, че Русия щѣше да се втурне съ хилядни человѣшки жертви и милиарди парични да освобождава едно неедновѣрно съ нея българско население.

---

[1]) Подробни свѣдѣния по този въпросъ у П. Карапетровъ, *Кр. истор. на Бълг. черква* 132 стр. и др. На чело на тѣзи крайни („червени“ наричани) бѣше Д-ръ Чомаковъ; на чело на умѣренитѣ („бѣли“) Гаврилъ Кръстьовичъ. Крайнитѣ имаха свой органъ „Македония;“ умѣренитѣ „Право“, по-късно „Напрѣдъкъ“, редактиранъ отъ Ив. Найденовъ.

Безспорно е едно нѣщо: крайностьта на лагера около „Македония“ съ силния си стремежъ и голѣмъ напънъ раздвижи за една по-енергична дѣятелность и по-старитѣ, по-умѣренитѣ, по-благоразумнитѣ. Буйностьта на младитѣ подпрѣсняваше нѣкакъ и усиляше мудния вървежъ на старитѣ. Крайнитѣ бѣха за извиняванье, едно за това, че принесоха полза чрѣзъ раздвижванье умѣренитѣ, и друго, че тѣ — до колкото на мене е познато — сѫ се рѫководили винаги отъ идейни, патриотически съображения. Тѣхната девиза бѣше: „да се отървемъ отъ гърцитѣ *какъ-какъ*“ . . . И черковниятъ въпросъ се рѣши, както го желаехме всички. Борбата се увѣнча съ пълна сполука. Вѣнецътъ ѝ бѣше султанскиятъ фирманъ отъ 1870 год. Не еднѫжъ съмъ изказвалъ мисъльта, че тази побѣда на българитѣ въ борбата имъ съ гърцитѣ, този извоюванъ съ български усилия фирманъ, е най-великото събитие въ българската история прѣзъ цѣлото XIX. столѣтие. Славейковъ бѣше въ първитѣ редове на ратницитѣ за великата побѣда.

VI.

Разрѣшението на черковния въпросъ съ единъ фирманъ не постави край на борбата. Гръцката патриаршия не искаше да чуе за тоя фактъ. Тя употрѣби всевъзможни клюки и усилия, направи нови възражения и ходатайства, само да се спре изпълнението на фирмана. На Водици въ 1872. г. владицитѣ ни служиха въ българската черква на Фенеръ. Това страшно ядоса патриаршията и тя изходатайствува ново заточение на владицитѣ ни. Този актъ, неочакванъ сега, слѣдъ фирмана, смути българитѣ въ Цариградъ до крайность. Негодуваньето бѣше извънредно голѣмо. Тогава Славейковъ наедно съ Икономова поведоха хилядния народъ (23. януария) и направиха оная невиждана и небивала българска демонстрация прѣдъ Баба-Алие, която стресна и чужди прѣдставители, и турско правителство. Тая демонстрация докара назадъ отъ заточение владицитѣ и ускори изпълнението на фирмана и екзархийския уставъ.[1])

Славейковъ взе участие въ първия български всенароденъ съборъ, свиканъ въ Цариградъ за уреждание екзархията ни. Тоя съборъ бѣ първи, който откакъ свѣтъ свѣтува, събра въ едно прѣдставители отъ цѣлокупното българско отечество. На него присѫт-

---

[1]) Интересни и вѣрни подробности върху тая случка читательтъ може да намѣри въ цитуваната вече „Кратка история на българската черква“ отъ П. П. Каранетровъ 1894 год. стр. 121. Сѫщо въ „Сбирка отъ статии“ отъ сѫщия авторъ, Срѣдецъ 1898. стр. 79 и слд.

ствуваха прѣдставители отъ сѣверна и южна България, а сжщо и отъ Македония. Послѣднитѣ бѣха приети по прѣдложение на Кръстьовича, който заяви, че „цариградското правителство“ нѣма да има нищо противъ това.

Борбата за политическа независимость бѣше продължение отъ борбата за черковна самостоятелность. Една не може да бжде поестествена еволуция. Въ духа на подвижницитѣ по въпроса бѣше присжща идеята за политическа свобода; но тѣ бѣха убѣдени, че ще бжде много по́-полезно, по́-своеврѣменно, по́-лесно, ако се приготви народътъ просвѣтително, културно. Така гледаха на работата и неуморнитѣ дѣйци вжтрѣ въ България, които справедливо мислѣха, че принасятъ много голѣма полза на отечеството си съ мѣстното буденье, възъ законна основа, и не отидоха да уголѣмяватъ редоветѣ на революционната емиграция. Послѣдната, разбира се, не бѣше въ свое врѣме безполезна и безъ значение. Емиграционната дѣятелность допълняше вжтрѣшната, като бѣше нейна рожба, нейно развитие и продължение. Както идеята за политическа свобода на отечеството се включваше въ идеята за една духовна свобода, сжщо борцитѣ на освобождението бѣха ученици и продължатели, волни или неволни, на учителитѣ и ратницитѣ по народо-черковния въпросъ.

Освободителната война завари Славейкова учитель въ Стара-Загора, дѣто съ обновена енергия той събираше фолклорни, исторически и езиковни материяли. Тукъ той бѣше се заловилъ за уреждането на грамадния си трудъ „Географически рѣчникъ на Балканский полуостровъ“, за уреждане и допълняне на стихотворната си сбирка, на една отечествена история и на българския си рѣчникъ. Речи всичко това загина въ пожара на Стара-Загора, запалена отъ ордиитѣ на Сюлейманъ-паша. Слѣдъ освобождението Славейковъ бѣше едно слѣдъ друго чиновникъ за особни поржчки при главното гражданско управление, по-късно съвѣтникъ при Сливенския губернаторъ, още по-късно народенъ прѣдставитель въ учредителното събрание, прѣдседатель на народното събрание, министъръ на просвѣщението. Врѣменно емигрантъ прѣзъ прѣврата и учитель въ Пловдивъ (1882—1883 год.), той обработва тамъ своитѣ историко-фолклорни материяли и печата въ „Наука“ нѣколко хубави нѣща, между които „Старо-Загорченката“, „Рупското или Рупаланското българско население и нарѣчие“, „Нѣколко думи за Пловдивъ“ и др. Па и слѣдъ освобождението Славейковъ печати нѣколко все така хубави изслѣдвания и бѣлѣжки исторически и

археологически, както въ „Периодическото Списание“ на нашето дружество, така и въ министерския „Сборникъ за народни умотворения“.

Когато Славейковъ се връща отъ Пловдивъ, той изново пада на министерско кресло по вжтрѣшнитѣ работи, което напусна, като се надѣваше вече да се прѣдаде на мирна книжовна работа. Но той не се удържа за дълго врѣме; вихритѣ, политически и обществени, въ които бѣше прѣкаралъ младини и мжжка пора, го увлѣкоха пакъ. И въ 1885 год. ние го виждаме изново на политическото поприще, срѣщаме го на бойното поле на Сливница като прѣдставитель на „Червения кръстъ“ и по-късно, въ 1886 г., той изпъква между реставраторитѣ на княза Александра, влазя въ регентството съ Стамболова и Муткурова, изъ срѣдата на което обаче се измъква много скоро, за да се прогласи противъ духа, който единъ новъ режимъ внасяше въ страната.

Славейковъ бѣше люшканъ отъ непостояннитѣ вѣтрове на партизанскитѣ страсти, и на край живота си нему станаха свидни тѣзи сили, които българската интелегенция трошеше по вѣтрове. И той се оттегли пакъ, за да не взима вече никакво участие въ политическитѣ борби, толкозъ повече, като и здравето си осѣти разстроено, и условията на живота му бѣха станали затруднени поради прѣслѣдвания, обърнати противъ него и неговитѣ. Но не слѣдъ много, въ 1888. г. той пакъ се несдържа и излазя съ единъ смѣлъ тонъ да изпѣе лебедската си пѣсень. Той издава в. „Правда“, брой първи и послѣдень (15. декемврия), който бѣше „вѣстникъ за нашитѣ косури; ще излиза кога му скивни, и то ако има мющерии; — цѣна единъ брой 15 стотинки — пари пешинъ, безъ пари нѣма правда“.

Крайно любопитни сж въ този едничъкъ брой реминисценцитѣ на нѣкогашния гайдарь, които сж въ сжщото врѣме и една автобиографска бѣлѣжка за послѣднитѣ политически подлъзвания на автора имъ. Ще ми се позволи да прочетж нѣкои отъ тѣхъ, тѣзи, които не задѣватъ личности. Въ прѣдговора си, защо захваща „Правда“, Славейковъ разказва.

„Старо дважъ телци пасе“ казватъ, и така си е; кога е тъй, никому чудно да се не вижда, ако азъ на стари години съмъ подбедренъ да се повърна на старий си занаятъ. Знаятъ читателитѣ, че моя милость, днешниятъ смиренъ издатель на голата „Правда“, на млади години бѣхъ гайдарь; но мина ми лесица пжть, та бѣхъ принуденъ да напусна този почетенъ занаятъ. Да нѣма човѣкъ доброжелатели на този свѣтъ, казватъ

било зло; ама не бело било и да ги има. Азъ съмъ билъ честитъ отъ къмъ доброжелатели: наспорилъ ги Господь въ живота ми; а за моя честь или тегло, тия моитѣ доброжелатели сѫ били все таквизъ хе — барогаджо, т. е. *голѣми хора*. Тѣзи голѣми хора и голѣми мои доброжелатели, отъ голѣмо желание да ми сторятъ добро, уловиха та ми строшиха ручилото на гайдата. Но да видите белй и подиръ тая тѣхна важна услуга. За моя злочестина пискунчето на гайдата ми бѣ останало не строшено, и азъ за растуха и за споменъ на злочестното ручило по нѣкога си понисувахъ съ него, все пакъ тъй, както си знаяхъ на *права хава*, и това стана причина, та ме сполетѣха други белй. То меръ туй голѣмитѣ хора, отъ родътъ на великодушнитѣ спасители, каквито бѣха моитѣ доброжелатели, не стрували хасъ и отъ пискунче да имъ пописнува на право, и моя милость смирено-мѫдриятъ притежатель на това своенравно и независимо пискунче испатихъ онова, което пащатъ всичтѣ диванета правдолюбци: *„догру съойлееии докус кьовден коварлар.“*

„И тъй, благодарение на пискунчето ми, тѣзи мои доброжелатели ме исключиха отъ обществото на голѣмитѣ като тѣхъ хора. Това ми остана само кяръ, дѣто, по блиското си знакомство съ тия почтенни хора, възимахъ случай да ги видѭ, да ги изучѭ и да се увѣрѭ, че тая пасмина хора, туй доброжелателитѣ голѣмци, били много по голѣми лъжци отъ мене и отъ тебе, благосклонний читателю, ако и ти на голѣмство поизлъгвашъ по нѣкога. Искашъ ли примѣри за доказателство? Ето ги.

„Веднажъ ги чувамъ азъ като викатъ: течете бре! дръжте бре! ту, яли какъвъ заецъ съ патрахилъ! Излѣзвамъ да видѭ; озъртамъ са на тъй, на инакъ: ни заецъ, ни патрахилъ, ни дяволъ.

— Дѣ го бе, заецътъ? питамъ.

— А! ти додѐ дойдешъ той прѣмина! Азъ са по усумнихъ на отговора имъ, ама се умълчахъ, сторихъ само да ги попитамъ: ами вий що щете тука, дѣто минуватъ зайцитѣ?

— Поставили сми се на стража да пазимъ народа; имаме намѣрение да го спасяваме.

„Другъ пѫть, не помнѭ, четяхъ ли, пишахъ ли, или се прозявахъ, чувамъ ги пакъ: „течете бре да видите чудо! Яли какъ фъркатъ магаретата.“ Скочихъ, притекохъ се да видѭ това дивно чудо, но що видѭ? Рѣченитѣ животни си се търкалятъ по буклука, а тѣ сѫ кордисали на горний кѫтъ та викатъ и се подгигилѭтъ.

— А бе защо лъжете тъй? имъ казвамъ.

— Ти не знаешъ. Така се народъ спасява; трѣбва да се научи да бѫде на щрекъ; злини има да го сполѣтятъ.

Е, да ви кажѫ: едно врѣме въ Цариградъ, на млади години, и азъ побъркахъ таквази каша (на ли „Правда“ издавамъ, право ще си кажѫ) по халваджийницитѣ вредъ ходяхъ и кожемъ ти халва съмъ ялъ, таквазь спасителна халва нито бѣхъ видѣлъ, нито бѣхъ чувалъ даже.

— Ехъ, дяволъ да ги вземе, тѣзь лъжни голѣмци, съ какви лъжи народъ ще спасяватъ! рекохъ и се махнахъ, да ги не гледамъ, като ги оставихъ да си исклъчатъ вратоветѣ въ лъжитѣ си, кога се посвѣсти народътъ, ако има да се свѣсти.

И колко други таквизъ уйдурмасиони узнахъ азъ у тѣзи голѣмци хора, да ти казвамъ, читателю, та и ти да се смаешъ. Ама за свѣснитѣ хора и това е доста:

Аннаяна сиври синек саз,
Аннамаяна давул, зорна аз.“

Ето пъкъ и Славейковата истинска лебедска пѣсень, едно негово стихотворение, въ сжщия единичъкъ брой на в. „Правда“:

О, тежки врѣмена, усилни!
И пакъ тежко на сждѣ.
Ужь новъ животъ, — храни обилни,
А злото ще ни изеде!
Кждѣ-й желанната свобода,
Посрѣщнатата съ въсторгъ?
Това ли? — Да страдай народа,
Подъ новъ яремъ по-зълъ, по-строгъ?
Зощо юнаци толкозъ мряха?
Защо се толкозъ кръвь пролѣ?
Що толкозь хората страдаха?
Да ли да бждатъ по-на злѣ?
Уви! Що жъртви, що побѣди!
Отиде всичко на филѐ:
Унилъ народътъ вратъ наведе,
И въ робство ново с' залюлѣ!
Какъвъ бѣ подвигъ! Какъ се свърши!
Свободни роби въ новъ синджирь!
Не сми народъ, а живи мърши;
И пакъ тегло, и пакъ немиръ.

* * *

Очечеството ужь свободно
И дни честити за напрѣдъ!
Но ахъ! злощастие народно,
Страданья, теглила на вредъ.
На всѣкадѣ все злочестия.
Уви! Ужасни врѣмена..!
На всѣкадѣ салтъ гюрюлтия,
Ничтожни праздни имена...
Свобода, правда, правосждье,
Народъ, граждане, общество,
Кога-й било, кога ще бжде:
Свобода, братство, равенство?

Единъ за .. бждуще не мисли,
А гледа все за интересъ,
Подлизва са да са зачисли,
Да са поминва днесь за днесь.
    Чиновници, ни даже власти,
    Не ти помислятъ за народъ;
    Прѣдадени саде на страсти,
    Развратъ и охоленъ животъ.
И нѣма никаква управа
Къмъ общото добро севда
Останала е и остава
Родината ни безъ чедà.
    Съ такъвъ редъ злобенъ и ужасенъ
    Излиза ли са на глава?
    Уви! Язикъ ми нѣмъ, безгласенъ,
    Фантазия ми ялава ...

Тя, тази лебедска пѣсень на гаснещия и умиращи духомъ Славейковъ, диша съ сжщата тжга и меланхолия, съ сжщия патриотически песимизъмъ, който често е охващалъ душата на поета.

И слѣдъ тая пѣсень Славейковъ млъква, принуденъ отъ втори апоплексически ударъ. Биографътъ му отъ „Знаме“ казва: „късно прѣзъ декемврия втори ударъ го постигна, постигна го почти когато той завърши послѣдното стихотворение, което е излѣзло изъ перото му и въ което той, въ жестоката участь на отечеството, мълкомъ оплакваше и своята“.[1]) Ако и попродигнатъ отъ този ударъ, съ Славейкова бѣше вече свършено ... той едва може да урежда „Български Притчи“, отъ които първата половина излѣзе на бѣлъ свѣтъ прѣзъ живота му, а другата по-късно издаде синъ му. Въ 1893 г. ржката на тоя полувѣковенъ труженикъ вече се спира. И двѣ години по-късно той напуска този прѣпълненъ съ горчивини за него свѣтъ.

VII.

Петь години сж отъ тогава.

Човѣкътъ, който носи факлята на народното буденье цѣли петдесетъ години, който смѣло може да носи титлитѣ: народенъ учитель, подвижникъ по възражданьето ни, основатель на българската сатира и стихъ, ратникъ за народнитѣ права и свобода — тоя човѣкъ, както и много негови връстници и другари не е още почетенъ токо-речи никакъ, ще кажа и речи съ нищо отъ своитѣ съотечественици.

---

[1]) Знаме 91/95.

Спомнихъ си и азъ случайно за неговата смърть (1. юлия 1895 г.), разтърсихъ книжата си и между ръкописитѣ зърнахъ единъ, който безспорно бѣше отъ Славейкова, ръкописъ отъ по-ново врѣме; други, който най-напрѣдъ прѣдполагахъ за неговъ, а послѣ при сравнения и изпитвания положително се установи че е неговъ. Първиятъ прѣписъ и бѣлѣжки безъ насловъ захваща така: „Ръкопись въ Чирпанското читалище подъ № 12 е отъ различно и любопитно съдържание. Тя всичката състои отъ 150 листа забѣлѣжени съ послѣшенъ почеркъ отъ 2 до 30 и послѣ не бѣлѣжени освѣнъ на крайния листъ 158“. Отъ прѣдварителнитѣ обяснения се вижда, че ръкописътъ нѣма първия листь и послѣднитѣ листове, че съдържа 44 слова, между които ще поменѫ: 1) Слово Іωанна Златоустаго како зачеху се павликѣне, 2) Слово како заче се самодива откѹдѹ бысть, 3) Слово о Сивилѣ еже есть премудре.

Но мене заинтересува повече другиятъ ръкописъ — съчинение на Славейкова. Той съдържа едно оригинално изложение на причинитѣ, поради които почелото се у насъ възражданье върви мудно, или, както се казва въ ръкописа, разглежда „въпроса заради българския напрѣдокъ къмъ просвѣщението защо толко забавно отива“. Ръкописътъ е въ едно тевтерче отъ дебелка синкава хартия, първоначално назначено за училищенъ каталогъ на Врачанското училище въ 1848 год. Тевтерчето се състои отъ два табака, сгънати надлъжъ само единъ пѫть, тъй че отъ двата табака сѫ станали осемъ листа или 16 страници. На тевтерчето е било написано първоначално така:

Каталогъ общый

На ученицитѣ въ Вратчанското училище отъ 1848: іунія: 20: — оучитель: х. Геωргій: х. А.

Слѣдватъ имена на ученици на три страници.

Слѣдъ това на 4. стр. отгорѣ пише: Имената на школскитѣ ученици.

ѿ к с в р и м ω б л с т. 848: октов: м. 5,

IC͠ | XP͠
НІ | КА

Такива имена има изредени три пълни страници.

Ръкописътъ е писанъ или въ Враца въ края на 1848 год., или въ Елена въ 1849 г., когато Славейковъ е билъ ученикъ въ

наречената отъ него „еленска даскалоливница“. Повече съмъ наклоненъ да приема, че ржкописътъ е писанъ въ Елена, ако и тевтерчето да е Врачанско, едно защото въ Елена той е ималъ много повече случаи да разискува именно подобни въпроси, прѣдметъ на ржкописа, и друго защото той ще го е челъ на еленскитѣ си другари съученици, въ кжщата на едного отъ които — у Стояна п. Андреевъ Робовски — азъ го намѣрихъ прѣзъ 1885—1886, прибрахъ го заедно съ други ржкописи на даскалъ Стоянова баща, попъ Андрея Робовски, познатъ на врѣмето си скроменъ учитель и книжовникъ.[1]) Въ това ми прѣдполаганье още повече ме закрѣпва изповѣдьта на Славейкова въ прѣдговора му къмъ втората часть на „Български Притчи“: „Като не ми излизаше изъ ума мисъльта да идж да се учж, рѣшихъ да идж въ Елена, гдѣто бѣше се настанилъ новъ единъ учитель Н. Михаиловски, който бѣше се расчулъ изъ Търново и бѣше привлекалъ при себе си доста ученици. Въ Елена занесохъ съ мене си едничкия ржкописенъ трудъ — Огледалото — случайно избавенъ отъ водитѣ на Дунава, понеже съмъ го билъ турилъ въ джоба си“.[2]) Щомъ огледалото било едничкия ржкописенъ трудъ, що е занесълъ въ Елена, слѣдва, че тоя ржкописъ е писанъ тамъ, въ Елена.

Писаното е разфърлено низъ тевтерчето и носи насловъ: *Начало или введеніе*, което обнима една страница, а послѣ съсъ знакове (кръстета) се праща на други страници и се върви така наредъ, додѣ се изпълнятъ всички празни мѣста, та дори е писано нѣйдѣ и между ученишкитѣ имена.

Отъ всичко се вижда, че ржкописътъ е билъ черновка, не наредена за печатъ. Въ него не е запазена речи никаква пунктуация и има само понѣйдѣ запетаи. Но ржкописътъ има споредъ мене двоякъ интересъ — личенъ, за характеризуванье на най-ранната епоха, когато е захваналъ и на какъвъ езикъ е захваналъ да пише Славейковъ, дали това не е първото публицистическо негово произведение, въ което и продължава още по традиция да пише малко по славяно-български; общиятъ пъкъ интересъ на ржкописа състои въ това, че въ него ни се съобщаватъ нѣколко факта, отъ които едни съвсѣмъ неизвѣстни за злоупотрѣбенията на гръцкитѣ владици и за нечестнитѣ имъ дѣла за елинизация на българитѣ

[1]) Този попъ Андрея Робовски е водилъ много жива борба съ гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ золуми, билъ е учитель и проповѣдникъ и прѣвелъ *Жъртва или служба Аврамова*. Цариградъ 1858 год.

[2]) Български Притчи II, IV.

отъ една страна, а отъ друга за да спржтъ колкото се може повече напрѣдъка и възражданьето имъ.

Ето що гласи и самиятъ текстъ на Славейкова ржкописъ отъ края на 1849. година:

Начало или введение.

На единъ соборъ между нѣколико учени европеани быде прѣдлогъ и вопросъ заради българскыа напредокъ къмъ просвѣщеніето защо толко забавно отива; има 16—17 годины какъ сж наченали да пжтуватъ а никой успѣхъ не сж придобыли: и слѣдъ той вопросъ обърнаха сички очи къмъ мене що ся намирахъ между нихъ като сжщій българинъ и като присжтствователь въ това врѣме въ Болгарія да имъ дамъ отвѣтъ на това, кой е узрокъ на това забавленіе.[1]) Я сьмъ мало помыслилъ на сьмъ и отговорилъ защо я немога толко обстоятелственно да имъ прѣдставых, но имамъ единъ другарь, който може всичко подробно да имъ изяви и обѣщахъ имъ се утрѣ да имъ го прѣдставя. Наченахмы други разговори, като ся мрькна и ся раздѣлихмы я поздравихъ моиа обѣщаныи другарь то есть моето перцé и го попитахъ возможно ли е да имъ изясни: и оно мълчишката като че ми проговори и ми даде надежда. Я ся поразмыслих на преминалитѣ и попригледамъ сега бывающитѣ па рекж: помози Богъ на перцето си. Опишж настоящитѣ тя нощь и ги представя сутринъ на вопросителитѣ ми.

Великытѣ дѣла великодушнаго султáнъ Махмута Хана; законодавството, благодѣтелното заведеніе, неговытѣ трудове и подвизи заради народното просвѣщеніе, съ голѣма радость всички свѣтъ погледна, че съ престола заедно ги наслѣдствова нынѣ богохранимо владѣющій Державнѣйшій султанъ Абдулъ Меджитъ Ханъ; под неговото крыло сичкитѣ народи на державата му (Его Величества) осещатъ свободно существованіето свое, защото негово величество съ превысоки помысалъ установи всенародни воспиталища въ които безъ разлика рода съ иждивеніе державы воспытаватъ ся юношитѣ. При томъ за да се развіе на поданицитѣ негови духътъ и тѣлото имъ, за да ся образятъ и да станатъ гражданье и люди благи даде дозволеніе Державный нашъ царь по сички градища да ся направятъ училища и да се преставятъ учители; И така вси народы Отоманскія державы Гърцы, Армене, Евреe, най сетнѣ же и Болгаре съ радость обемнаха тая царска заповѣдь, соградиха тукъ таме школи, преставиха учители, уловиха пжтьтъ на образованіето отъ части. Гръцкитѣ обаче пастыри на Българското стадо научени суще да угнетяватъ народа Български и да го сабличатъ (грабятъ) подъ видомъ благоговѣнія съ различни неправди, неченаха да усещатъ въ народа не толко приверженность камъ, и не толка леснота за да ги измамватъ както първенъ. При томъ наченаха да ся являватъ тѣхни притворни благоговѣнія що

---

[1]) Въ сръбската дума „узрокъ“ и други нѣкои ми се струва, че се е проявило влиянието на сръбскитѣ книги, които Славейковъ е челъ твърдѣ много около онова врѣме. Изобщо въ първата часть на тоя ржкописъ се сглежда и влиянието на врачанското нарѣчие: я, оно, онъ и пр.

ся ги употрѣблявали за да осквернявать незлобивытѣ българки и народать български обнадежденъ на правосудіето султаново начна да ся оплаква противъ нихъ за страданіето свое. Гърцытѣ наши владицы като усещаха това мысляха отъ гдѣ произлиза това, което отнапредъ не видѣха подозриха ся прочее на училищата и на учителитѣ, сжгласиха ся на тайно и оборжжени съ разни измысленія и ухищренія противъ слабытѣ учители на колебающытѣ ся отъ младенства и начала български училища; Горкытѣ даскалчета совсемъ неповинни наченаха да ставать жьртва на Грьцко-Владышкитѣ лукавства и пьрвый отъ владыцитѣ що ся появи въ попрището растройства българскаго просвѣщенія быде Търновскый Неофитъ[1]) онъ пьрво смути училището еллинско, онъ като му искаха славенски учитель представи имъ единъ слѣпъ и ипохондрій грькъ що знаеше руски нѣколико рѣчи, онъ даде записъ на Търновцытѣ за 10.000 гроша че ще да имъ даде само въ новонаправенното училище славянско да не преставятъ нѣкой учитель ученъ, защото ще изеретичи дѣцата: той възбрани нѣкои дѣца да не отидать въ Парисъ, и придума бащитѣ защо като си додать отъ Парисъ ще наченжтъ да ги биятъ за да ядятъ въ среда петакъ блажно. Онъ ухули прѣдъ еленцытѣ извѣстныть за кротостьта, смиреніето и православіето свое учитель Момчиловъ[2]) че былъ еретикъ и былъ ядялъ среда петакъ безъ да знае безбожный той що ще да рече дума еретикъ яде ли ся пие ли ся и безъ да пригледа подъ неговата одая въ яхаритѣ гдѣто рови перушината на кокошкитѣ що ги яде онъ прѣзъ поститѣ. Слѣпи бжлгаре идете разчоплетѣ яхжржтъ преди догдѣ не ся изгнили и ще ся увѣрите кой е еретикъ и кой яде блажно безъ да ходи на Парисъ. Онъ сжщый като видѣ, че народать го позна и начена да негодува (ропщи) врьхъ него, защото сюрдиса попове, харизва атъ за 4000 на едного отъ Великашитѣ да изамниствова ферманъ за Максима.[3])

---

[1]) Тоя Неофитъ е търновскиять гръкъ владика, който билъ прѣемникъ на Панарета, и двамата възпѣти въ първата сатира на Славейкова, отъ 1853 год. За либитѣ на тогозъ Неофита Славейковъ е писалъ много и много пжти. Единъ отъ първитѣ Славейкови врагове и гонители е билъ тойзи Неофитъ, комуто събирачътъ на „Български Притчи" е посветилъ нѣколко страници и въ прѣдговора си за тѣхъ (Български Притчи. История на събирането имъ, ч. I. 1889, стр. IV—XIX.) Подробности за борбата съ Неофита сж печатани у Берона: Археологически и Исторически изслѣдвания, Търново, 1887 г., стр. 428 и слѣд.; у П. Кисимовъ, Исторически Работи, ч. I, стр. 68 и слѣд. и у Г. Димитровъ, Княжество България, София, 1894 г. стр. 289 и слѣд. 308 и слѣд.

[2]) Думата е за Ивана Момчиловъ (* 19. окт. 1819 г. † 30 дек. 1869) отъ Елена, учитель въ Елена и Г.-Орѣховица пó-късно. Ив. Момчиловъ се е училъ въ Атина и Одеса, като билъ избралъ за своя специялность историко-филологическитѣ науки и главно славѣнската филология. Той е учителствувалъ по-напрѣдъ самъ, послѣ наедно съ Михаиловски въ Елена до 1851. год. Периодътъ на това съвмѣстно учителствуванье е далъ Славейкову основание да нарече еленското училище „даскалоливница." Момчиловъ е авторъ на нѣколко учебни книги.

[3]) Тоя Максимъ е игуменъ на Лѣсковския манастиръ; отъ него гръцкиятъ владика пратилъ да поискатъ двѣ агнета, а той отказалъ. Поради това непокорство, Максимъ билъ длъженъ да се спаси съ бѣгъ въ Сърбия и Румжния. За него пó-подробно пише П. Кисимовъ, спом. съч. I. стр. 69 и 70. Отецъ Максимъ станалъ поради тая случка народенъ герой, възпѣтъ въ особна пѣсень, която привежда г. Кисимовъ въ I. часть на „Исторически Работи," стр. 69.

Максимъ побѣгна, манастырьтъ ся бастиса, на святый престолъ покровытѣ, евангелието съ антиминса съ пушки ся разбжчкваше, Витлеемъ като въ Иродовото время съ ножови ся бодеше, и епитрахилитѣ кучета ся вързаха да ся до Рѣховица водиха; Безбожне Неофитѣ речи ми въ що ся состои еретичеството. Народатъ за сичко това ничена да ропщи, онъ прибѣгна въ това время на оный съ когото всяки день навѣтующены предъ державата безъ да ся пригледа таково нещо въ народатъ болгарскій отъ завладаніето негово отъ юначкаго Мурата, сирѣчь начена да представлява на высоката порта, че е болгарскій народъ размирителенъ, че мысли злото на державата, за това хули добромысленницитѣ на портата т. е. тѣхъ, Владыцытѣ. Обаче лицето Державнѣйшаго Меджита, като ся появи въ Болгаріа, българскій народъ осмѣли ся на правосудіето Его Величества, дерзна и изяви му що страда отъ того Фанаріота. Милостивый царь, смили ся отечески за раята си, заповѣда да ся вдигне той. И следъ него быде, споредъ него доде Атанасий, онъ мируваше за нѣкое время и немѣшеше ся противъ учитѣлитѣ, но въ него время пострада единъ отъ нашитѣ учени, защото носялъ обявлѐніе съ трубá надъ печатно отгорѣ за една книга; Шумненскій владыка набежда го защо é да раздига народа. Бѣдный учитель, безъ да знае защо намѣри ся въ темницата и едва съ много поручванія, избавився, забрави си и обявленіето въ темницата, излезе му изъ умътъ изъ главата тя память, коя имаше за словесностьта българска. Современно съ това за сжщый подлогъ Атанасій, който сега начена да ся намѣсва въ тія подлози за учителитѣ, когато запрѣха едного отъ учителитѣ въ Търновъ, защото подписвалъ спомоществователи за изданіето на еднж книга отрече ся и като го пытаха има ли той обычай да ся подписватъ спомоществователи за когато ще ся издаде нѣкоя книга, какъ онъ това сега види първо въ българитѣ безъ да знае тѣ подписки въ какво ще излезатъ. Бѣдный учитель кожемите поиграха мишкытѣ надъ главата му въ тъмницата догдѣ да излезне съ толко поручія и нему изъ память, излезна българската словесность. Филибешкій Владыка, Дълбокій политикъ, който знае какъ да употребява лукавството си лесно завърше да раздигне нѣколко отъ цынцарскитѣ жители Пазарджишки противъ славенскіатъ учитель тѣхенъ изъ Елена, Одескія семинаріи ученикъ. Цынцаритѣ пазарджишки тайно подущаеми отъ горепомянутаго преосвященна надѣюще ся че лесно ще измамятъ и че ще безъ да испыта Негово Высочество Тахиръ паша да рѣши по желаніето нихно представиха Тахиръ пашу че ныхнытѣ сограждане болгаре довели сж учитель изъ Росіа що е былъ 25 лѣта служитель въ російската армія за да учи дѣцата имъ воински рядъ. Тахиръ-Паша като разсуденъ поиска да испыта работата подробно и въ голѣмо удивленіе быде като видѣ учителя того що бѣ клеветанъ отъ цынцарытѣ, че 25 годины воинствовалъ едва да има на 25 годишенъ возрастъ, укоривъ клеветницитѣ и удобривъ преданіето учителево, отпусти го;[1]) Филибешкій Владыка съ го-

[1]) Тукъ думата е за Никифора п. Константиновъ († 1881 г. 27. дек.), родомъ отъ Елена, баща на първия български воененъ министъръ Никифоровъ. Н. п. Константиновъ е былъ първи апостолъ на българската книга и учение въ Т.-Пазарджишко. Той наистина бѣше руски, одески възпитаникъ.

лѣма маисторіа употреби това що не ся позна прьсть неговъ въ той поступокъ онъ преди да свържжтъ горереченната свързка бѣше епископлъ Левкій само именно Сопотненеца нѣкого болгарина. Когато обаче стана священныътъ тѣхенъ сей союзъ, мысляше какъ да го лиши сего званія и защото всяко друго употребленіе можеше да бжде подозрително, а онъ като хитръ вардяше се отъ тія, но когато ланѣ холерата распрьсна филибелійцы Архіепископътъ Филиппа града побѣгна на мънастырь оставивъ Левкій съ хората си, бѣ имъ поржчалъ ако ся разболи да не му викатъ лѣкаря. Слѣдъ неделя нещастный Левкій поболи ся отъ холерата безъ да има отъ своитѣ българчета нѣкого при себе, дига ржцѣ, моли ся предстоящимъ но они скитающя ся изъ жгалытѣ митрополіи викаха ας ψοφιση γαμῶ τὴν καλπικη γενεαν τὴν Βουλγαρικην.[1]) Сирота Левкій припадна самъ затворенъ въ келіа, тръжкаше ся и біеше о священната своя глава ту у тж ту у онж стѣна, безъ да има кой да му расквасн съ водица устнытѣ, що ся изговаряли священната служба и по нѣкой пжть български молитвы. Хората митрополитски, когато той ги заклеваше въ имято Вышняго Бога да му дадятъ капка водица, тѣ отиваха да му пазарятъ гробари за да живъ погребятъ. Които дошедше двама българи и единъ цынцаринъ, като го видеха българитѣ едина побѣгнж а другій насиломъ го накараха да го положжтъ въ гробатъ, когато пригоренныътъ отъ жажды неговъ языкъ мжчеши'ся да произнесе полумрьтви моленія и сгърчеваемытѣ отъ холерата неговы ржцѣ едва простыраха върховытѣ на прьстытѣ си за да подигнятъ къ милость нечувственнытѣ тія сердца, които, повечь раздраженни отъ умыленныътъ той позоръ, хвьрлихж прьсть въ очитѣ му; топча цынцаринатъ священнытѣ неговы гърди, показахж невидимъ безчеловѣчія поступокъ противъ божественнаго и естественнаго закона. Отъ това время наченаха не само учителитѣ да гонятъ, но и сички други прѣподобни отцы, които бѣха по образованны и които имжтъ по просвѣщенны души. Хилендарскаго Неофита[2]) пламенныатъ ревнитель болгарски слѣдъ като го три пжти заточаваха най-напоконъ въ старости, съ мужественныатъ му ученикъ Николая въ вѣчно заточеніе заточиха; Николай когато за да ся избави отъ това по-тяжко и отъ смьртьта страдание ся хвьрли отъ кулата съ българска дързость (чудно измислюваніе) и ся крыеше Великата церква даде заповѣдь гдѣто го видятъ съ пушкж да го убиятъ и така бѣше гонимо младото това българче и скиташе ся тукъ таме догдѣто благоизволи Богъ да го освободи отъ тія . . . Старецътъ неговъ, Неофитъ и онъ оставляя на высокыа Атонъ поржчванія българолюбни, остави животътъ, когото премина по много въ страданія заточенъ сущъ еще. Въ най подирното негово заточение съ него ведно заточиха и высокоучеиныатъ хилендарецъ, прочутыътъ за мудростьта си Еленскій Иларіонъ, съ коварнѣйши измышленія, безъ да могжтъ да засвѣдочатъ собственна негова погрѣшка заслуживающая заточеніе испратиха го въ свята гора у кулятж, сухи корички да яде, недѣлна вода да піе, на голж рогоска да лежи, когато неговытѣ съотечественницы съ дълги чибуцы до джамлий прозорци опытватъ сичкитѣ

[1]) По български ще каже: „Да пукне да . . . калпавия му родъ български“.

[2]) Архимандритъ о. Неофитъ Бозвели.

веселостни земни, той защото люби родътъ си да страда. Святогорскитѣ странни калугери по милостиви ся показаха и го избавиха отъ кулата да е у манастырь, а Еленцытѣ нипомыслювать поне за него. Малко предъ заточеніето на горереченнытѣ тройца единъ діаконъ Дионисий родомъ българинъ бѣше при Видинскый владыка, и защото бѣше честенъ и личенъ обыкналъ го бѣ Юсеинъ Паша и го испроводи съ писмо до капу-кехаята си въ Цариградъ да содѣйствова съ патріаршіата за да го оепископять: като неимаха думи за извыненіе обещаха ся съ той заговоръ да остане за нѣколко время да ся изучи чи напоконъ да бжде. И въ двѣ годишно разстояніе защото ся вардяше като неможиха да го очистятъ въ службата най напоконъ оставиха го да потребва и съ той начинъ го истребиха отъ свѣтътъ, неубоявше ся да турятъ утрова въ Христовата кръвь проклятытѣ, които ся изгубили Бога своего, почитатъ вмѣсто Христа интерѐзатъ си, и само за него помянуватъ божіето имя. Когато зе да ся появява българщината, абаджіитѣ на хамбарятъ начеха да искатъ на свой языкъ священницы и церква, какво бѣше смущеніе и какъвъ... Появи ся въ то время между нихъ Хилендарецъ Онуфрій, когото като подушиха аспидски ся устремиха противъ него и сиромашкій Онуфрій нощe ся стори да го нема у Цариградъ. При томъ за да искоренятъ ученнытѣ калугери отъ българіа, обърнаха очи къмъ рылскаго Неофита. Никое коварство не можи да му ся прилѣпи, и защото искаха го Ески-Захарцытѣ за учитель, Търновскій владыка извади писменно повелѣніе патріаршеско да ся не намыра калугеръ изъ міръ, и простытѣ българи слѣпо слушатъ патріаршескжтж заповѣдь като отъ Божи уста излезла а не ся сѣщатъ да го пытатъ той какъвъ е и що ще у міръ. Най напоконъ слѣдъ много кроежи какъ да истръгнатъ Неофита отъ сърдцето на Болгаріа намыслиха да го отредятъ учитель на Халки и така неволею го дигнаха безъ да го избави немощното му въ това время здравіе. Като очистиха образованнытѣ калугери изъ българіа, обърнаха очи на родолюбнытѣ гражданье и едни отъ нихъ съ пари развратиха други съ ласкателство обърнаха, а постояннытѣ съ таенъ образъ на оный свѣтъ ги проводиха отъ които е прочутый Теохараки[1]) отъ Търновъ и смыслянный Николчо отъ Ловичь негли и други нѣкои и слѣдъ сичко това обърнаха пакъ гоненіето си противъ учителитѣ.

Тукъ спира ржкописътъ; тукъ ще спрж и азъ тоя споменъ за многозаслужилия български общественъ дѣецъ.

---

[1]) Братъ на д-ра Кировичъ по майка. отъ други баща. Теохараки е билъ по-стариятъ братъ. Той е билъ отровенъ въ врѣме на холерата въ 1848. г. въ Търново. познатъ е по своето родолюбие и залѣганье за народното просвѣщение. Г-нъ П. Кисимовъ признава истиностьта на този фактъ, подтвърденъ и отъ г. Г. Димитровъ. Вж. П. Кисимовъ, Истор. Работи, I. 1898. г. стр. 33. Обаче г. Кисимовъ опровъргава, че отравяньето е станало отъ гръцкия владика Атанасия; отровата, казва, била турена отъ незнайна ржка. Но тъй или инакъ, а фактътъ е отравяньето на Теохараки, инакъ наречевъ Теохаръ Савовичъ, за когото Чайковски (Сждкъ-паша) въ мемуаритѣ си пише, че като дошелъ въ Цариградъ прѣдставилъ го на турскитѣ министри. Върху него била възложена мисията, „да отиде въ Търново и да прѣдаде *на балканскитѣ градища идеята на Палаузова*. За жалость той умрѣ скоропостижно“ (Мин. Сб. VI. стр. 452—453). Споредъ мемуаритѣ на Чайковски тази идея била и неговата: при възраждането на българитѣ да се утвърди сжществуваньето на Турция чрѣзъ нѣщо като дуализъмъ.

Славейковъ бѣше мой възпрѣемникъ отъ купела на публицистиката.[1]) Правенитѣ добрини между хората не всѣкога се спомнятъ. По общо правило дори благотворителностьта и благодарностьта не се познавали поне приживѣ. Азъ като човѣкъ, а главно българинъ не правя изключение; но сега поне, по случай на петь-годишнината отъ смъртьта на Славейкова, рекохъ да поднесж съ тѣзи си редове едно скромно цвѣтице за споменъ на знаменития труженикъ; то е цвѣтицето на моята признателность.

[1]) Вж. „Българ. Сбирка", III, 3. статията ми: „*Прѣди двайсеть и петь години*".

София, 25. юния, 1900.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Едно писмо на Неофита Рилски.

Писмото, съ дата 24. юни 1838., е адресувано до отцитѣ и началницитѣ на светата Рилска обитель. Отецъ Неофитъ пише на своитѣ отци и братия за едно „достопамятно дѣло", полезно за свещената имъ обитель. Ако сѫдбата и да го е отлѫчила отъ тѣхъ, той не прѣстая духомъ да живѣе при тѣхъ, да чувствува тѣхнитѣ радости и скърби и винаги да желае доброто имъ. За това той имъ явява, че славниятъ и високоученъ мѫжъ Юри Венелинъ, по височайши указъ на руския императоръ, се готвилъ да издаде българска история, и то не дребнаво, ами така, както се описвали историитѣ на славнитѣ народи. Той искалъ да „възобнови" българския народъ, да го възкръси. Това добро, по мнѣнието на Неофита, щѣло да бѫде за всички българи, но особно за Рилския манастиръ, защото въ своята книга Венелинъ искалъ да вмѣсти изцѣло манастирския хрисовулъ отъ Шишмана. За всичко това Венелинъ самъ подробно писалъ и стигнало до Неофита, а тоя праща копие отъ писмото на братията, за да го прочетѫтъ внимателно и еднѫжъ и дважъ и да вникнатъ въ смисъла му. Да се не изпуска, каже, това щастие и тоя сгоденъ случай да се прѣдстави „съкровището" прѣдъ очитѣ на самия прѣвисочайши русийски императоръ и на цѣла Русия и Европа. Нека добрѣ се вникне въ значението и послѣдицитѣ на таково дѣло — да излѣзе това „неоцѣнимо съкровище" прѣдъ очитѣ на самия императоръ!

Съ тия и съ други нѣкои още убѣждения отецъ Неофитъ кани братията да наредѭтъ единъ добъръ писецъ да извади точенъ прѣписъ на тънка хартия отъ хрисовула съсъ всичкитѣ му и най-малки подробности, а нѣкой зографъ да го изпише какъвто си е отъ двѣтѣ страни, защото Венелинъ щѣлъ и него да напечата. Да се опрѣдѣлѭтъ така сѫщо дължината и широчината на хартията, каква е самата хартия и колко голѣми сѫ буквитѣ. Ако всичко това бѫде мѫчно, нека братията му пратятъ хрисовула, самъ той да направи прѣписа, и нека се не боѭтъ, че тукъ се крие нѣкоя тайна или нѣкое намѣрение, защото хрисовулътъ, слѣдъ като се прѣпише ще бѫде върнатъ на мѣстото си.

Въ постскрипта на писмото си Неофитъ иска нѣкоя българска монета, ако се намѣри тамъ.

Съобщи **Борисъ Дяковичъ.**

„Пречестнѣйшым и высокопреподо́бнѣйшым отце́мъ и нача̀лникамъ священныя нашея обители рылскїя, Господи́ну отцу́ Игу́мену 'Іосифу, и Господину отцу́ епитропу Самуилу, и Господину отцу́ 'Іосифу Старѣйшему, и Господину отцу́ Проигумену Ѳеодо́сїю и Прочїимъ Произбраннымъ отцемъ

съ поклоне́нїем

въ то́йже свяще́нной обители рылской

„*Ва́шему высокопреподо́бїю смире́нно кла́няюся лобиза́ю ва́ши святыя десницы.*

И' По смире́нномъ мое́мъ Поклоне́нїи, и' вопроше́нїи ѳ Бра́тскомъ ва́шемъ Почита́емомъ ми здра́вїи (которое да сохрани́тъ вамъ всеблагі́й богъ безболѣзненно и' долгоживотно со всѣми ихже жела́ете душеспаси́телными благи́ми), извѣствую ва́мъ, како и' азъ Бо́жїею ми́лостїю, моли́твами же светаго отца Н. Іоа́нна, и' ва́шими бра́тскими молитвами, воздра́вїи ся нахо́димъ до дне́шняго дне́. слѣдователно же прихо́димъ: да ви обя́вимъ едно достопамятно дѣло, кое́то се отно́си за по́лзата священнѣй Нашей оби́тели. азъ отцы и' бра́тїя мои почита́емїи, а́ко и' да самь отлученъ отъ 'ва́шего бра́тскаго сожи́телства по нѣкоей небходи́мой судбѣ, ду́хомъ оба́че никогда се неотлуча́вамъ, и' вмѣня́вамъ себе, като единъ оудъ свята́го онаго тѣла (бра́тства глаго́лю на́шего) аще и послѣденъ и' гнилъ и' непотре́бенъ, и' того́ ра́ди сболѣзную и азъ всему́ тѣлу, аки оудъ его́, аще боли́тъ, свеселюся же и сра́дуюся ему́, аще веселится и радуется, и всегда̀ и азъ желаемъ добро́то му, ако и да не самь возможенъ да го ползувамъ. Г. Юрі́й Венели́нъ сла́вный и высокоуче́нный му́жъ въ мо́ска, отъ кра́йното своѐ любородїе щото има къ болгаромъ, толко годины се оупражня́ва по высоча́йшему ука́зу его̀ императорскаго вели́чества, да изслѣдува и дасоберѐ дре́вности и любопытства Болгарскаго наро́да, и да ги издадѐ на свѣтъ подъ именемъ „болгарская Історїя" не като що е раичевата, и дру́ги ни́какви но со сичките и шуру́те, какво́то що се описуватъ Істо́рїите на сла́вните наро́ди съ испитанїето, съ подро́бните изслѣдованїя, съ нача́лото имъ, произше́ствїето, древностите, и дру́ги состави́телни сре́дства еди́ныя цѣлыя и вѣрныя Історїя, то̀й жела̀е да возобновѝ то́я бо́лгарскїй наро́дъ, и да го воскреси отъ сме́рти забве́нїя, и да го опозна́е съ достопамятното своѐ списа̀нїе съ си́чките Просвѣще́нни наро́ди европе́йски. тща́стїе Болгаръ!!! чу́дный се́й Болгаролю́бецъ, нещади́тъ ни иждивенїя, ни труды, ни ни́що дру́го, са́мо да мо́же да соберѐ нѣщо достопа́мятно за да пре́дстави Бо́лгарската Істо́рїа внима́телна и досто́йна Примѣча́нїя на просвѣще́нните наро́ди. отъ не́говото изложе́нїе, кое́то е пра́тено до ме́не изъ оде́сса, (и азъ суди́хъ да го пратим ва́мъ) ще разумѣете соверше́нно не́говото любородно намѣренїе. но понеже това̀ не́гово писмо́ (изложе́нїе) написано е съ ру́сски характи́ри каллиграфи́чески, и на ру́сскомъ нарѣчїи, и зато̀ нито̀ е оудобопрочита́емо нито оудоборазуми́телно, того́ ра́ди азъ непощадѣхъ труда̀ моего да го препи́шемъ, не́ своеру́чно, но помощїю мое́ю, на чи́сто и обыкновенно наше писмо, и да назначимъ нѣкои чужестра́нны въ не́го рѣчи, и нѣкои ру́сски неудобопоня́тны съ ну́мери срещо се́коя, и да ги изясни́мъ на кра́йтъ подъ иститe нумери да се наме́руватъ ле́сно, пра́щамъ

и' неговото истото кóпіе, и писмóто отъ одесса за лýчшее извѣстіе и' увѣрéніе ваше, и мóлимъ да го прочетéте съ вниманїемъ и единóжды и дважды, и да вникнете въ разуматъ, да видите що изыскува тóя неподражáтелный мýжъ отъ бóлгарете. Товá добрó, ако и да се отнóси общо къ сичките бóлгаре, изрѣднѣ обáче къ нáшей священнѣй обители, защóто тóй желáе да тýри въ Істóрїата и нáшїатъ хрvсовýллъ цѣлъ, щото го имаме отъ шишмáна, щáстїе нáша! Тóя слýчай воистинну да смé го трасили съ годины и' съ велики иждивéнїя и' трýдове, никогдà не быхме го намѣрили, защóто гдѣ быхме могли да представимъ съ нáшето прилѣжáнїе и' радѣнїе товà нáше сокрóвище предъ очите на самагò превысочáйшаго императора россійскаго, и предъ 'очите на сичката россіа и еврóпа: воистинну никогда небыхме могли, ако да быхме изнурили и' сички те свои силы, а отъ товà знáете ли пóслѣ слѣдува, като излѣзе товá неоцѣнимо нáше сокрóвище Предъ очите на самагò Імператора; и' тò, (добрóто сир.) мóже быти пóслѣ неоцѣнимо! Разсуждáйте вы сами о тóмъ, понéже сте пó разýмни, и пó довóлни да разсýдите Произшéствїето на-еднò такóва дѣло. остáва прóчее въ вáшата вóля да покáжете и вы своéто любородїе, и кóлко имате любóвь и доброжелáтели сте на своята священна обитель, и' ако познáвате и вы каквóто азъ (що мýдрствувамъ) защó тóя слýчай мóжемъ да го наречéме сáмое божїе вдохновéнїе, трéбува да го неоставите въ нѣкое кїошè, като немаловáженъ, но да покáжете и занéго тóлко прилѣжáнїе, кóлкото и за дрýгите дѣла и подлóги монастырски, знамъ защó сегà ще да имате мнóго попечéнїя еднò съ Гóстето, а дрýго и' съ освящéнїята, та ще да ви се види мѫчно мáло, но мóлимъ, ако е возмóжно, запрéте единъ день гóстето да преседáтъ, та да мóжете нарахáтъ да прочетéте и да размыслите и разсýдите добрé тóя слýчай. Нéка загубиме клинецъ, да не загýбиме плóчата. Ніе за товà нѣщо се разговарáхме и съ чорбаджи Вýлка довóлно, и тóй се мнóго возрадувà, и рéче, тавà нѣщо да си го трасили со свѣшъ, та небыго намерили, тòй щéше и сáмъ да ви Пише но отиде на филибе. Прóчее трéбува да парéдите нѣкого доброписца и чистописца да препише кóпїе вѣрно отъ истыатъ первообрáзный нáшъ хрvсовýлъ, съ велико внимáнїе преглéданъ, нито да се притýри еднà Іóта (или черта едина), нито да се оттýри, но тóчно каквóто що си е въ первообрáзното, нахартін тéнки (ако е возможно на пóща кеади) и чисти, съ лѣтото му, и хрvсовýллатъ да накарате нѣкой зографъ да го испише, какóвъ то е отъ еднáта странá и отъ дрýгата тапкѫ че ще да го напечáта и нéго, и какви писменá има на нéго, ясно да се пишатъ, азъ быхъ рéклъ, ако желáете да се избáвите отъ тоя трýдъ, ако е возмóжно, да го превручите Брату Нашему К. Ігнáтїю, да му вдигнемъ азъ вѣрно кóпїето, азъ си трудовéте не жáлимъ, не бóйте се, не сомнявайте се, мнѣ нѣтъ никáкой нýжды въ нéмъ, пáки ще да се возврати на своето мѣсто като се препише, нéма въ товà да се крые никоя тáйна, или нѣкое намѣренїе, вещь сама по себѣ явна и полéзна, само ако желáете добрóто, ако ли сте помрачéны съ покóйнаго Пафнутїя суевѣрските разсуждéнїя, тó безъ белли ще ви се види стрáнно, и нѣщо тáинствено, да непострáдаме и ніе, като що е опи́санъ въ изложéнїето Юрїево царостáвнико Бóлгарскї, окаянный царостáвникъ!!! (нѣкои невѣгласи бóлгари го нарúчатъ цáрственникъ, но името

му сámo знáятъ а нéго го нéма на свѣтò, а нѣкои ещè окаяннѣйши бóлгари и името му незнáятъ, но нарúчатъ го царостáвникъ) студъ и поношéнїе вѣчное бóлгаром! Недѣйте мóлимъ да се покáжем баремъ ние като царостáвницыте, за вѣчный нáшъ оукóръ и поношéнїе, защóсе неиска за нѣчїя пóлза, но сámo за нáшата пóлза. ако разсудите за блáго да стáне товà нѣщо, трéбува и мѣрата на хартїата да дадете кóлко е дóлга и широ́ка, мемврáна ли е или хартїа, кóлко са едри словáта, и проч. кóпїете и писмóто Грéческо непремѣнно да ми ги вврнете назáдъ сегà защó ще имъ отвѣствувам скóро, и данò бихъ имáлъ и отъ вàсъ извѣстїе завáшето мнѣнїе, да знàмъ що прилично да се отговóримъ. двѣ книги (отъ слу́жбата с. Їоанна) да испрáтите съ К. Ігнáтїа, земéте парыте отъ нéго, азъ ще му ги дáмъ ту́ва, да имъ ги испрáтиме пó скоро въ мóска, видите че ги искатъ, но глéдайте да имъ е добрà повезїата. и испрошáя отъ васъ достóйнаго прощéнїя за многословїето, (азъ го викамъ рѣвность ἐνθουσιασμόν, но мóже и да е многослóвїе, нéгли и празднослóвїе, но нéка е), остаю благонадéжденъ на вáшего Брáтскаго отвѣта, и есмь

вáшего Почитаемаго ми высокопреподóбїя

искреннїй о Христѣ Брáтъ

1838. Іу́нїа 24. Коприщица — Неофутъ П. П. Д. Рыл—

„ако се намѣри между вáсъ нѣкоя монéда болгарска сотворúте любоpóдїе, пратéте я да я прáтиме, чїято е азъ щемъ му заплатй съ пóвечето.

„За Господ. Юрїа Венелина мóжете да вúдите въ моята Бóлгарска грамматїка на стрáница 192, и въ всеобщата Ісгóрїа Анастáса стóяновича кипилóвскаго на крáйатъ, ако я имате тáмо.

Единъ печатенъ лѣкарственикъ.

Въ къщата на г-жа Катина Димитрова Чарговска въ София ни падна случайно на ржка едно молитвениче. Като почнахме да прѣлистяме, оказа се, че то е повече лѣкарственикъ. Понеже знаемъ, че се търси източникътъ на всички ония лѣкарственици, отъ които народътъ е черпилъ лѣкове, рѣкохме да го опишемъ. Това сторихме още и затуй, че поменатата книга не фигурира въ „Българския книгописъ“ на г. А. Теодоровъ.

Съдържа 62 листа на 16°, отъ които първитѣ 8 съ *канонъ молебныи*. На 9. листъ безъ нумеръ четемъ слѣдното:

Во слáвꙋ стыа, единосꙋщныа, и животворáщїа, и нераздѣлимыа, трцы, оца, и сна, и стаго дха: Напечáтася Послѣдованїе сїе Молéбныхъ Пѣнїй ѿ недꙋжныхъ и иныа молитвы блгопотрéбныа, иждивéнїемъ ѡца Епїфанїа Рилскагѡ, настоáнїемъ же Нїколáа Нéнковича. Въ Бꙋкꙋрéстѣ въ типографїи Канцелáриста Петрà Сапꙋнóва, въ лѣто ѿ сотворéнїа мїра ҂зтлг. ѿ рождествáже по плóти бга слóва ҂аѿле. їндїкта г мца Іꙋлїа.

На л. 10. (подвързанъ наопако) се излага съдържанието само на молитвитѣ, а на л. 11. се почватъ самитѣ молитви. За тѣхъ има особна нумерация на листоветѣ съ букви.

Отъ молитвитѣ по-важни сѫ:

Послѣ́дованіе, егда̀ кр҇тъ твори́тъ сщ҇е́нникъ на стра́сть неду́га со ст҇ы́мъ копіе́мъ,

Послѣ́дованіе моле́бное ко ѿгна́нію чароду̀аній, и҆ колше́бныхъ ѡ҆бавлкій, ч҆л магіа да са растѹ́ра ѿ человѣ́ка

Мл҇тва ѿ хра́мини стѫжа́емѣй ѿ ѕлы́хъ дѹховъ

Чи́нъ быва́емый на ни́вахъ, и҆лѝ віноградѣ, и҆лѝ ве́ртоградѣ; а҆́ще слѹчитсѧ вреди́тисѧ ѿгадѡ́въ, и҆лѝ и҆ны́хъ ви́дѡвъ.

Въ тоя „чинъ" сѫ напечатани заклеванията на св. Трифона противъ разнитѣ гадове, които поврѣждатъ нивитѣ и градинитѣ.

На л. кг отъ опако се почва лѣкарственикътъ безъ никакъвъ наловъ, съ арабска нумерация. Излагатъ се 92 рецепти. Понеже послѣдната не е свършена, вижда се, че липсуватъ отъ края листа. Ще приведемъ заглавията на рецептитѣ.

1 За коветъ мажуну какво да си направи человѣкъ куга е немощенъ.

2: За хапове за разваленъ стомахъ дето не са еде на человѣка или не му са пие

3 Патова даса пие заразваленъ стомахъ

4 За кашлица дето настине человѣкъ вовъ градите таго подира на кашлица

5 За кашлица пакъ дето подира често

Тукъ липсува листъ, защото веднага слѣдъ тая недовършена рецепта почва

9 Отъ стутъ или отъ дамла: дето лежи человѣкъ боленъ.

10 За кашлица, дето ѧ викатъ тра҃духа, та са е зафанала оу человѣка отъ давна.

11 Балсамъ да на правишъ за сѧкакви болести, за сарце, и за посечено.

12 За бодешъ

13 За ватаръ: дето ходи на человѣка отъ стафъ, на стафъ.

14 За сраце дето боли человѣка, та го болѧтъ слабините: та не може, да пикае.

15 За человѣка҃ дето храка крафъ отъ сарцето.

16 на человѣка дето му крука корема като жаба.

17 За очо: боль куга го има по человѣците

18 За сафра҃, или от желтеница, дето са потриса едене начеловѣка.

19 За за҃би, дето бола҃тъ венците.

20 За коветъ шербети: за сѧкаква болесь: да го пїе человѣкъ, фаида има.

21 За кра҃ста҃. детоѧ има человѣкъ та са҃ чеше много.

22 дето слехти начеловѣка са҃рцето, та му играе като пиле.

23 За вехремъ, де то са мае на человѣка главата, и го боли.

24 На За краста хапове.

25 За сюрдисванїе: мажунъ
26 За страхъ.
27 За гласъ. мажунъ за даскалъ. дето неможе, да пее
28 За дертъ. дето има человѣкъ на са̄рцето.
29 За человѣка дето блюва кра̄фъ
30 За абрашъ дето има по человѣка
31 За малко дете куга са̑ роди заифъ: какво да го ка̄пе маика му та да са оправи.
32. За мурдарла̄къ, по малки деца
33. За паекъ, куга оухапе человѣка, та отече:
34: За балсамъ, де то го викатъ лавдана, тои бывa за са̄рце, и за развaленъ стомахъ да го пїе. да направи да го има на дюкана: и за каръ да го прода̄ва.
35: За студъ. кога фане человѣка вовъ снага̄та.
36: екїа, за белъ, соуклу, и за секнато.
37 За блюванїе
38: За ватаръ дето има человѣкъ на сра̄цето та го кара напра̄дна.
39: За отокъ: де то отече като отъ чума или отъ друго.
40 За кра̄съ де то боли человѣка та неможе да са исправи.
41 За бодешъ де то пробажда человѣка често.
42 екїа за де то на стине человѣкъ вовъ краката.
43 За жла̄теница де то има чаловѣкъ.
44 За глава дето са мае на человѣка.
45 Илачъ за три работи: за сра̄це, и за очи и за оуши.
46 За марасъ де то са е за фаналъ на человѣка на са̄рцето, като жаба сосъ нохтете.
47 За настинка куга на стине человѣкъ та го боли кра̄ста.
48 За очи дето щракатъ. или отекле:
49 екїа за сра̄часало.
50 За дете дето пикае кра̄вь.
51 Дето тече изъ га̄рло кра̄вь.
52: За оуста де то отичатъ отъ невазилъ, или за̄би дето бола̄тъ отъ него.
53: Тертипъ, какъ да кестише блюванїе.
54. Дето настине человѣкъ вовъ кра̄ста.
55: Дето са запре человѣкъ та неможе да пикае.
56 За малса̄лъ: дето го сюрдисва кра̄вь.
Да земи да оубїе гарга: та да а опече та да еде: ама за ма̄жъ да е ма̄шка: а за жена женска: ама много па̄ти да еде оуздравва.
57 За кра̄съ дето боли человѣка та го не преболава да са исправи хичъ.
58 За очи дето гурелясватъ: и смада̄тъ.
59 За черната жла̄теница.
60 очи дето гурелясватъ нощїа отъ очо боль: та да направишъ менлемъ благъ.
61 За жена: дето нема млако.

62 За кäзмä наконь: дето са чеше.
63 За конь дето са за тäкне та неможе да пикае.
64 За человѣкъ дето пада на месецъ отъ вäнка: ама на новинäта дето пада.
65 И друго: дето пада рѫтко вовъ годината веднäшъ, дето не е на месецъ.
66 За маѫсилъ дето са пукатъ на человѣка краката, или рацете:
67 За оухо дето са затäкне, или нещо влезе та не може да чуе.
68 За сафра дето има человѣкъ.
69 За краста дето ѫ има человѣкъ та са чеше много.
70 За живиница, дето ѫ има та тече.
71 Ѥкїѫ, за очи: дето крäвѫсватъ и болäтъ.
72 Дето лежи человѣкъ боленъ, та го боли главата, та не може да си ѫ дига.
73 На человѣка дето са мае главата.
74 За тешката болесть, куга работи какъ да се цѣри человѣкъ.
75 За френкъ чиче, и за мурдарлäкъ дето тече отъ человѣка мурдаръ, та не са запира.
76 За бодешъ, дето пробада человѣка, на едно мѫсто, та не са кестисва хичъ.
77 За мушама, какво да на правишъ, за оубито, куга земе да зараства раната: та да ѫ дражи мека, доде оздравѫ хубаве.
78 За отъ пушка, или сосъ ношъ, дето са оубїе.
79 За балсамъ за сäнъ дето неможе да спи человѣка, и за затѫганїе, сюрмекъ.
80 За страхъ, куга са оуплаши человѣкъ от нѫщо, та са плаши вcovъ санäси.
да земе да
Глäтне куршумъ, изпушнатъ, ако ли неможе цѫлъ, а тои да го насече на 4 парчета, та да ги глäтне, па земи 1 драмъ тарчинъ. . .
81 За мехлемъ бѫлъ, за пришки: дето ги има поглава, на дете та са станäле на струпеи.
82 За татлä мехлемъ, дето свива рана: каква да є.
83 За пикнѫ да са оправѫ человѣкъ, куга са запре та не може да пикае.
84 Дето боли человѣка главäта, та не може да си ѫ дига хичъ отъ болезенъ. та го щрѫкатъ очите,
85 За очи дето болатъ, тä са червäтъ, и горелѫсватъ, и сä засекле отъ страните: та пущатъ бели гуреле:
86 За очи дето болäтъ человѣка, отъ много време: та не може да види отъ слäзи:
87 За гäрло, куга падне мажеца на человѣка та не може да хорати.
88 За нузлä куга има человѣкъ вовъ оустата: та капе месо отъ оустата му.
Земи 20 рака: та па земи 7 рацы отъ тѫхъ: та ги смачкаи хубаво; та па имъ изцеди чорбäта: презъ една тäнка крäпа: па ѫ тури оу едно

шише малко чорбата имъ: па ѧ запуши хубаво: та да седи, земи пакъ още 7 рака . . .

89 Ѥкїѧ за глава, и за заби, отъ невазилъ, що го викатъ: дето болатъ человѣка забите вретъ.

90 За френкъ и оуста дето има рана вътре.

91 Пакъ за оуста дето сарбѧтъ, и му отичатъ венцитѣ на забите, и пущатъ кравъ:

92 Ѥкїѧ дето неможе человѣкъ да си дражи пикната: ами са качердисва вовъ гащите

За всичкитѣ приведени болести има рецепти, по които да се приготви лѣкъ. Ние приведохме тукъ тамъ началото на нѣкои, за да се види, какви сѫ.

По езика се вижда, че лѣкарственикътъ е писалъ нѣкой отъ сѣверна България. Ние прѣписахме единъ подобенъ отъ Рилския манастиръ съ 44 рецепти. Доколкото помнимъ, рецептитѣ за едни и сѫщи болести се различаватъ въ нѣкои нѣща. Интересно ще бѫде, ако се сравнѭтъ всички лѣкарственици, които има сега налице. По туй ще се разбере, дали тѣ сѫ отъ единъ източникъ, или пъкъ сѫ изниквали по разни мѣста и отъ разни самоуци народни доктори и биляри.

Изучвачътъ на народната медицина ще може да види печатния лѣкарственикъ у г. Бориса Мандушевъ, чиновникъ въ министерството на външнитѣ дѣла въ София.

Е. Спростановъ.

Сочиненія Константина Багрянороднаго: „О ѳемахъ“ (De Thematibus) и „О народахъ“ (De administrando imperio). Съ предисловіемъ Гаврiила Ласкина. Москва 1899, стр. 262. (Изъ „Чтеній Император. Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскимъ Университетѣ за 1899 г.).

Константинъ Багренородни, като писатель-историографъ, е твърдѣ важенъ за руската история. Липсата отъ прѣводъ на най-важнитѣ му съчинения „За темитѣ“ и „За народитѣ“ (послѣдното обикновено цитувано съ заглавието, що му даде ученията му издатель Меурсій: „За управлението на империята“) отдавна се усѣщаше въ руската книжнина. По части и откѫслеци тѣ бѣха прѣвождани отъ Палаузова, Грота, Протопопова. Ала пъленъ прѣводъ нѣмаше. Тая празнина си възложилъ да запълни съ горния си трудъ г. Ласкинъ. Понеже К. Б. е още по-важенъ за българската история, намирамъ за полезно да запознаѭ нашитѣ читатели съ прѣводния трудъ, за който е дума.

За точностьта на прѣвода оставямъ на компетентнитѣ да сѫдятъ. По думитѣ на прѣводача, той не се наелъ да оправя гръцкия текстъ, макаръ да съзнавалъ нуждата отъ това. Оправилъ само нѣкои собствени имена, за които ученитѣ сѫ доказали, че трѣба инакъ да се четѫтъ.

На текста г. А. е прѣдпоставилъ единъ „уводъ" (1—18), въ който разглежда дѣйностьта не К. Б. (* септем. 905, царув. до 959. г.) като писатель. Тоя етюдъ, истина, допринася малко ново за книжовната дѣйность на К. Ала за българския четецъ той ще бѫде отъ голѣма полза, защото е съставенъ по изслѣдвания върху тоя царь, които нѣмаме въ нашата книжнина, па нѣмаме и никаква друга статийка по прѣдмета. Ще прѣдамъ въ главни чърти съдържанието на увода. Той изтъква значението на К. Б. като ученъ, що стои на чело на историографията прѣзъ X. в. Като прави разборъ върху най-хубавото по обработка съчинение — „Животътъ на Василия Македонецъ", въ което К. Б. описва подробно историята на тоя царь (867—886), неговъ дѣдо, прѣводачътъ не забравя да осѫди оня досущъ неисториченъ похватъ, споредъ който западнитѣ учени, начело съ Гибона, по слѣпата си ненависть къмъ Византия и въ стремежа си да покрусватъ великитѣ ѝ людье, даваха пълна вѣра на тъй нареченитѣ „независими",— по-правилно на Македонската династия — историци, и заявяваха, че К. Б. въ биографията отъ край до край лъже за възвишението на Василия. Гонитбата връхъ Василия и негова биографъ, подигната отъ Гибона и слѣдвана подиръ него отъ рускитѣ учени, спира проф. Кондаковъ, който дава истинска оцѣнка за Василия. По́-нататъкъ разборътъ засѣга занимаващитѣ ни два труда на К. Б.: „За темитѣ" и „За народитѣ". Въ първия отъ тѣхъ, както е извѣстно, се дава описание на историята по провинции (теми), като тукъ-тамъ се излага и историята на провинцията; а въ втория, който К. Б. написалъ за поука на сина си Романа, се описватъ всички народи на царството и нѣкои вѫтрѣшни варвари, па се прѣподаватъ и правила за вънкашна политика.

Главенъ изворъ на съчинението „За темитѣ" (раздѣлено на 2 книги: Азия и Европа) особно за Европа, се явява Иерокълъ, писатель отъ XI в.; втори изворъ — Стефанъ Византийски; по́-нататъкъ К. Б. се ползувалъ отъ Агапиевата „Антология" (за епиграмитѣ); той допраща още къмъ на́йважни класици: Хомера, Хезиода, Херодота, Тукидида, Ксенофонта, Полибия и Страбона, ала мѫчно е да се твърди, че той се е ползувалъ *направо* отъ тѣхъ, а не чрѣзъ компилаторитѣ. Само Хомера трѣбало е да знае по оригиналъ, защото въ византийскитѣ школи него го изучвали наравно съ библията. К. Б. споменува и купъ второстепенни историци и географи, прѣдимствено отъ *александрийската* школа, но нѣма съмнѣние, че той е знаелъ откѫслеци отъ тѣхъ *чрѣзъ* Стефана Византийски. На́й-сетнѣ той бѣлѣжи и по́-добритѣ византийски писатели: Прокопия, Агатия и Менандра. Съчинението си „За темитѣ" К. Б. ще да е писалъ въ 934. г. или малко по́-късно.

Другото съчинение — „За народитѣ" — състои отъ 53 глави, отъ които първитѣ 8 разправятъ прѣдимствено за печенѣзитѣ, 9 — за „росситѣ", 29—36. — за иллирийскитѣ славѣни, 38—40. — за угритѣ (маджаритѣ, които К. Б. нарича *турци)*, 41. — за моравцитѣ, 49—50. — за пелопонезкитѣ славѣни и тнт. За българитѣ се говори или поменува въ гл. 5, 8, 13, 31, 32, 40 и пр. К. Б. посочва ясно врѣмето, кога е

съставено туй му съчинение: то е 949. (гл. 27—29) и 952. (гл. 45) гг.— При опрѣдѣление изворитѣ за туй съчинение, г. Л. дава свѣдѣния за „Константиновия Сборникъ (видъ енциклопедия за тогавашната византийска наука) и „За церемониитѣ“ и опрѣдѣля участието на К. Б. въ тѣхъ, за да покаже, че Константинъ е могълъ да разполага съ обширни материяли за туй си съчинение. По-нататъкъ прѣводачътъ посочва, че К. Б. се ползувалъ отъ разказитѣ на Лиутпранда, отъ бащината си „Тактика“, отъ разни дипломатически документи, отъ отчетитѣ за мисиитѣ на св. Кирила и Методия, отъ нѣкои лѣтописи, а така исто и отъ устни разкази на лица, що посѣщавали Цариградъ. Прѣко мнѣнието на нѣкои учени (Успенски), които твърдѣха, че съчинението „За народитѣ“ било проста компилация, която само по име принадлежала на К. Б., г. Ласкинъ установява, че тоя трудъ е *цѣлокупенъ* и съставенъ, съ нищожни изключения, *отъ самаго К. Б.*

Като дохажда до въпроса, до колко сѫ *достовѣрни* всички извѣстия на К. Б., прѣводачътъ се чуди, какъ тъй критиката, която на днешно врѣме се труди да опрѣдѣли достовѣрностьта на всѣки писатель, да не се прилага у тѣхъ и за К. Б.: намиратъ го, каже, безгрѣшенъ, защото билъ добросъвѣстенъ. Но между *добросъвѣстность* и *достовѣрность* има голѣма разлика. Опитътъ на проф. Дриновъ — да дири достовѣрность въ Константиновитѣ извѣстия — ненамѣрилъ послѣдователи, а тоя авторъ билъ изобщо правъ въ оцѣнката си за К. Б. (стр. 13 и забѣл. 576). Не може да се иска достовѣрность отъ човѣка всѣкога, кога той говори за отдавна минали събития. Като изучилъ грижливо двата труда на К. Б., г. Л. дошълъ до туй заключение, че нѣкои тѣхни части прѣдставятъ най-скѫпоцѣнни историчеоки материяли, и че изобщо К. Б. е достовѣренъ иваженъ тамъ, дѣто описва събития, съврѣменни нему или малко прѣди него станали (сир. X. в. и втората половина на IX.). А за събития, отдавна минали, съ малко изключения, извѣстията му нѣматъ никаква цѣна, ако не се подтвърдяватъ отъ други данни. Прѣводачътъ се погрижилъ да отдѣли, по тоя начинъ, важното отъ неважното, да покаже, дѣ К. Б. се явява въ всичкото си величие и дѣ той съчинява или повтаря нефелити теории, етнологични и етимологични митове. Л. не осѫжда писателя, за дѣто той, като ученикъ на александрийскитѣ граматици отъ послѣдния периодъ, прибѣгва до лични догаждания и домисли тамъ, дѣто не намѣрвалъ извѣстия въ изворитѣ си.[1]) Такива филологични похвати на критиката е изработила старината.

Въ края на „увода“ (16—17) г. Л. посочва и обяснява противорѣчията, срѣщани у К. Б., и изброява още нѣкои негови съчинявания. Той свършва, като казва, че при изслѣдването на Конст. Багр. изобщо е вървѣлъ по стѫпкитѣ на проф. Дриновъ, като залѣгалъ да прокара прѣзъ всичкия трудъ оня възгледъ, който Дриновъ прокарва само по единъ въпросъ.

904 бѣлѣжки подъ линия пъстрятъ изданието, тълкуватъ, допълнятъ и коментиратъ текста или пращатъ по съотвѣтни мѣста въ

[1]) За аналогично явление у нашия Паисия вж. моята бѣлѣжка въ ПСп. кн. XLVI, стр. 518—29.

друго Константиново съчинение. Тѣзи бѣлѣжки, твърдѣ полезни за четмото на бѣлѣжитото произведение на византийската литература, черпятъ свѣдѣнията си изъ авторитети-специялисти, руски и чужди, и групиратъ доста обширна литература на произведения съ византологично съдържание. Истина, коментаритѣ на г. Л. прокарватъ нейдѣ мнѣния, що не сж за приеманье; ала изцѣло той разрѣшава задатката си съ тѣхъ сполучливо и добросъвѣстно. Така напр. на стр. 130 (бѣл. 543) думата „βολιαδες“ той по Дринова прѣвожда съ „боляре“, а не съ „обсадни машини“, както пó-прѣди криво се прѣвождаше. Въ 802. бѣл., безъ да се поведе по нѣкои гръцки реферати, четени въ цариградския филолог. силогосъ, които другадѣ дирятъ *Иерея,* опрѣдѣля точно, по стжпкитѣ на проф. Кондаковъ, топографията й (сег. *Фенараки* или *Фенеръ-балче* — Цариградъ) и обяснява названието й съ името на богиня Хера тъй, както го прави едно ново специялно изслѣдване върху *Hiéria* (вж. *J. Pargoire,* Извѣстія Русск. Археол. Института въ Константинополѣ, VI. вып. 2, 20, 40, 57 и 61).

Къмъ края на книгата сж додадени, за изтъкмяванe изворитѣ у К. Б. или за освѣтление върху извѣстнигл ави, 16 притурки — извадки изъ писатели и нѣкои прѣдания, що иматъ връзка съ мѣста отъ К. Б., и пр. Най-сетнѣ, въ заключение (239—43), Л. излага изводитѣ отъ цѣлата си работа, на брой 79. Прибавенъ е и „Показалецъ на имената“, срѣщани у К. Б.

По тоя начинъ, прѣводътъ добива прѣдимства, по които ползуването съ него иде пó-насгода отъ ползуването съ самия оригиналъ.

Ще се спрж на нѣкои отъ прѣводачовитѣ бѣлѣжки.

Бѣл. 46. Латинскиятъ езикъ, до възцаряваньето на Маврикия (582. г.), е билъ държавенъ езикъ въ Визант. царство (макаръ отъ Юстинияново врѣме законитѣ да се издавали на двата езика.) Оправяйки К. Б., че *Маврикий* (а не *Ираклиевитѣ прѣемници*) изгонилъ лат. ез. изъ администрацията, г. Л. изказва мнѣние, че именно поради туй двоезичие на Виз. царство имало у него, а послѣ се появили и у славѣнитѣ *едноврѣменно двѣ азбуки. „Азъ мисля,* каже той, *че кирилицата и глаголицата гърцитѣ едноврѣменно сж прѣдали на славѣнитѣ: едната за църковнитѣ книги, а другата — за употрѣбата въ свѣтски работи“.* Не ми се вижда туй мнѣние за приемливо. Както е знайно, болшинството учени (Хилфердингъ, Лескинъ, Ягичъ, Голубинскій) поддържатъ, че глаголицата е пó-стара. Въ всѣки случай въпросътъ не е още окончателно отсѣченъ.

Още пó-неприемливо ми се вижда, дѣто пó-нататъкъ въ истата бѣлѣжка се сили да подтвърди догадката на Воскресенский, че слав. прѣводъ на Св. Писание билъ направенъ прѣди VII. в., сир. IV—VI. в. Безъ да привождамъ други доказателства, ще посоча само, че славѣнскиятъ евангелски текстъ, по нáй-новото изслѣдване на проф. *М. Сперанскій,* е изникналъ (2. полов. на IX. в.) не отъ гръцки тетръ (четвероевангелие), а отъ гръцки апракосъ (изборно евангелие), а послѣдниятъ се образувалъ приблизително въ VI. в. (вж. „Къ исторіи слав. перевода Евангелія“ въ РФВ. 1899, т. XLI, 199—201).

Бѣл. 85. За да изтълкува, отъ дѣ *Тракисийската тема* (Тракисий - приблиз. Лидия) е добила названието си, К. Б. привожда единъ разказъ,

споредъ който, по молба на лидийския царь Алията, тракийскиятъ царь Котисъ му изпратилъ голѣма тълпа прѣселенци (тракийци), съ жени и дѣца, отдѣто и темата се нарекла тракисийска. Обяснявайки туй мѣсто у К. и произхода на разказа, подобенъ на който се срѣща у Херодота, Л. изтъква, че е за забѣлѣзванье, дѣто, като се усилилъ славѣнскиятъ елементъ на Балканския пол-въ, тракийскитѣ туземци взели да се изселяватъ въ Мала Азия и *прѣдимствено* въ Тракисийската тема, що се засвидѣтелствува и отъ 26. Юстинияновa новела.

Бѣл. 97. За *Опсикийската тема* Л. додава историческо освѣтление, че тя е особно забѣлѣжителна по туй, че значителенъ процентъ отъ населението ѝ състоялъ отъ славѣни, прѣселени тукъ въ разни врѣмена. Именно въ 688. г. Юстиниянъ II. Ринотметъ прѣселилъ изъ „Словѣния", множество славѣни въ Опсикий, и тамъ отъ тѣхъ билъ сформируванъ отборенъ 30-хилядень отредъ. Въ послѣдвалата подиръ това война съ арабитѣ 20,000 славѣни минали на неприятелева страна, за което Юстиниянъ заповѣдалъ, да изтрѣбятъ осталитѣ (въ 691. год. Вж. Теофанъ, стр. 364—66, изд. на Боора). Въ 762. г., прѣзъ врѣме на междоусобицитѣ въ България, 208,000 (по др. 18,000) славѣни се прѣселили на брѣга на р. Артана, въ Витиния (пакъ тамъ, стр. 432, Никифоръ, стр. 68 и 69 по Боора). По̀-нататъкъ се посочватъ такива примѣри и изъ руската история (послѣдниятъ отъ 1811. г.) — Споредъ мене, заслужваше да се отбѣлѣжи, че въ подолимпийския полихрониевски манастиръ, въ вѫтрѣшни Опсикий, св. Кирилъ и Методий започнаха великото си дѣло за славѣнската просвѣта, положиха основитѣ и на старобългарската графика, и на граматиката, и на рѣчника, и на литературния езикъ. (*А. Будиловичъ*, Общеслав. языкъ т. II, 35, 42, 46). На друго мѣсто (б. 393) Л. споменува само, че въ пом. манастиръ е живѣлъ нѣкога си Методий.

Бѣл. 126. Срѣщу думитѣ на К. Б., че темата Месопотамия била по̀-напрѣдъ просто *„клисура"*, Л. бѣлѣжи: какво нѣщо е клисура, на̀й-добро понятие можемъ доби отъ Акрополитовото описание: „. . . Тѣсниятъ Рипелийски проходъ, дѣто тече р. Стримонъ, стисната между двѣ планини, така че едвамъ могатъ мина кола *(за което и народътъ нарича туй мѣсто κλεισοῦρα)* се пази отъ малъкъ отредъ конница и отъ голѣмъ пѣхота (българитѣ съградили тукъ и *врата, снабдени съ запънамки и лостове,* каквото да направятъ туй мѣсто дважъ непристѫпно, едно по естествената му трудность, и друго по изкуственитѣ му укрѣпления)". По̀-нататъкъ Л. дава етимологията на рѣчьта „клисура", която и на Кавказъ, въ Абхазия, се зачувала въ развалeното название на р. Келасура, и забѣлѣзва, че мѣстности съ такова название има и на Балканския п-въ. Посочвамъ градеца *Клисура*, с. *Момина Клисура* (Т.-Пазарджишко), с. *Клисура* (Битол. вил.) и др.

Бѣл. 183. Говорейки за *Тракийската тема*, К. Б. разправя, че нея византийскиятъ царь възвелъ въ такава и поставилъ ѝ стратигъ, когато „богопротивни народъ" българи прѣминалъ р. Истъръ и царството взело да се излага на тѣхни и скитски нахълтания. А варваритѣ били минали Дунавъ къмъ края на управлението на Константина Погоната, когато станало извѣстно и името; по̀-напрѣдъ тѣхъ наричали „оногун-

дури". Тукъ Л. бѣлѣжи: Българитѣ минаха Дунавъ дѣйствително на Погонатово врѣме (Теофанъ. стр. 358 и 859, изд. на Боора). Ала името имъ е било познато много пб-рано, именно още на Анастасиево врѣме (Теофанъ, стр. 143). Има мнѣние, че то иде отъ р. Волга (Пресв. Диокл. V, стр. 478.).

Бѣл. 200. опрѣдѣля мѣстото на *Верроя* — *Карауферия* вм. *Карафериe*. Полезно щѣше да е, ако се бѣ посочило и българското название *Беръ*. А *бѣл. 201.* опрѣдѣля *Едесса* (въ Македония) — слав. *Вадена* (може би печатна грѣшка) вм. *Воденъ*.

Бѣл. 217. Като оправя К. Б., дѣто тоя говори, че Пелопонезката тема се била пославѣнчила въ врѣме на Константина Копронима, прѣводачътъ изтъква, че пославѣнчаньето трѣба да е станало още въ VI. в. при Юстинията Велики, за което привожда и извѣстнитѣ свидѣтелства отъ Прокопия, Менандра, Иоана Ефески и Евагрия.

Бѣл. 248. Тукъ се обяснява, че доста често поменуваниятъ у К. Б. градъ *Баръ* е милиятъ на руситѣ *Баръ-градъ*, дѣто почиватъ мощитѣ на Николая Чудотворца и дѣто биватъ руски поклонници, въ туй число дори и царь Николай Павловичъ. (Нека спомена, че името *Баръ-градъ* се срѣща въ житието на св. Никола въ една наша „Пчела", ржкоп. литерат. паметникъ отъ XVI. в.).

Бѣл. 260. Въ главата за темата Херсонъ К. Б. говори, че има два „Воспора", единътъ — градъ на Понтъ до Кимерийския заливъ, около Херсонъ, и другиятъ — протокъ до Византия, нареченъ отъ Йо, Инахова дъщеря (обърната въ телица отъ Юпитера). За доказателство, че „заливътъ на византийцитѣ" се нарича Воспоръ, той привожда епиграмата на колоната срѣщу Хризополь (сег. Скутари-Юскюдаръ), на която имало изобразена мраморна крава съ надписъ, дѣто се казвало, че изображението не е на Инаховата крава и не отъ нея се нарекло насрѣщното море Воспорско,[1]) а прѣдставяло мъртвата Кекропсова дъщеря, бивша съпруга на Нареса (атински пълководецъ), която пб-напрѣдъ се наричала Телица. Тукъ Л., като привожда и други свидѣтелства за кравата и надписа, отбѣлѣзва, че турцитѣ доръ донинѣ наричатъ Скутарския лиманъ „Окюзъ-лиманъ", т. е. „заливъ дѣвы", а укрѣплението, разположено върху крайщника на Скутарския ридъ, „Кжзъ-куле" (момина кула или крѣпость). Ще поправя прѣводача за първото название: „окюзъ-лиманъ" не значи „заливъ дѣвы", а — „волски лиманъ" и отразява прѣданието въ пб-интересна форма.

Бѣл. 261. Пб-нататъкъ К. Б. разправя, че туземцитѣ покварили името и нарекли протока Фосфоръ, за което и тия, що писали за старинитѣ на Византия, съчинили баснословна история, че ужъ кога Филипъ обсаждалъ Византия (и открилъ таенъ проходъ, отдѣто мислѣлъ да се промъкне скришомъ съ своитѣ македонци и да завладѣе града, свѣтоносната Хеката [луната] се показала тамъ на гражданитѣ, и така прѣвзиманьето се осуетило. Затуй жителитѣ нарекли туй мѣсто Фосфорионъ, свѣтлоносно). Като изтъкмява, по Стефана Византийски, горния разказъ, който у К. Б. е недовършенъ съ частьта, що заграждамъ въ скоби, прѣ-

[1]) *Босфоръ* = волски прѣходъ или пжть.

водачътъ бѣлѣжи: „въ тѣсна връзка съ туй прѣдание се намира митътъ за основанието на Византия. Споредъ прѣданието, Византъ билъ синъ на Посидона и на нимфата Кероеса, дъщеря на Зевса и на Йо. Κεροέσσα — рогата, рогообразна (отъ Κέρας — рогъ); Йо — пакъ луна. Ей защо на древневизантийскитѣ монети се изобразяватъ полумѣсецъ съ звѣзда посрѣдъ. Ей защо и богинята на луната закриляла града, и покрай друго, спасила го отъ Филипа, ей защо и заливътъ се нарича Златенъ Рогъ, Кога турцитѣ покорили Цариградъ, тоя гербъ на класическа Византия се слѣлъ съвсѣмъ случайно съ полумѣсеца, символъ на мухамеданството, което го заело отъ арабитѣ — езичници, поклонници на свѣтилата и най-вече на луната“. Въ свръзка съ изложеното, чини ми се, трѣба да тълкуваме, дѣто между изображенията на гербоветѣ,[2]) що се срѣщатъ въ нѣкои прѣписи отъ Паисиевата история, „илирическиятъ“ има подъ короната полумѣсецъ съ звѣзда; а оня на „Тракия Одризинская“ — полумѣсецъ (вж. моята „Забѣлѣжка за Паисиевата История“ ПСп. кн. XLVI, стр. 507.).

Бѣл. 430. Въ гл. 29. (изъ съч. „За народитѣ“): „за Далмация и съсѣднитѣ съ нея народи“, К. Б. говори, че тамкашнитѣ славѣни нѣмали князе, а имали само жупани — старѣйшини, както и другитѣ славѣни. Понеже нѝ-голѣмача часть отъ тѣхъ не били още кръстени, тѣ проводили пратеници до виз. царь Василия, съ молба да кръсти некръстенитѣ, що и станало. „Кога тѣ били кръстени, продължава К., *поставилъ имъ князе, които тѣ си искали и сами избрали отъ най-почетния и обиченъ тѣмъ родъ. И оттогава досега се избиратъ за тѣхъ князе изъ рода имъ, а не изъ други.* Тукъ Л. подъ линия дадава: „Туй мѣсто у К. Б. е до висока степень важно за рѣшение въпроса *върху националностьта на родителитѣ на свв. Кирила и Методия.* Ние знаемъ отъ Панонск. житие, че Методий билъ (казватъ „10 год.“ *князъ на славѣнско княжество.* Като земемъ подъ внимание туй свидѣтелство на К. Б. ние ще дойдемъ до заключение, че свв. братя били *славѣни по бащи*, а гърци по майка, както и слушалъ туй на Света Гора въ XVII. в. Арсений Сухановъ ...“.

Бѣл. 447. По поводъ на думитѣ на К. Б., че Диоклитиянъ направилъ града Аспалатъ (Спалато, Сплѣтъ) и въ него свои *авли* и дворци, Л. обръща тукъ внимание на рѣчьта αὐλὴν. Той посочва, по свидѣтелство на Теофана и Зонара, че гърцитѣ въ 811. г. прѣвзели Крумовата *авли*. Тая рѣчь, каже, се броеше за доказателство, че българитѣ били азиятци и живѣяли въ *аули*. Ала, чини ни се, Диоклитияна *не можемъ набѣди, че е отъ азиятско потекло.* Тая дума си е *чисто гръцка* и нея е употрѣбявалъ още Хомеръ. Споредъ прѣводача, „авла“ подтвърдява, че българскитѣ царе сѫ живѣли не въ *аули*, а въ дворци (стр. 241, изводъ 30). Това тълкуванье на г. Л. блѣскаво се оправдава. Вече въ Прѣслава между развалинитѣ имаше открити слѣди отъ палатъ. А сега разкопкитѣ, що производждатъ проф. Успенски и К. Шкорпилъ въ с. *Абоба* (ок. 6 килом. на с.-з. отъ Нови-Пазаръ и 20—25 килом. на и. отъ Шуменъ),

[2]) За които г. Ив. Д. Шишмановъ мисли да сѫ прѣснети отъ прочутата хералдическа книжка на Жефаровича (Бълг. Прѣгледъ, год. II, кн. I, 105, 108.

дѣто се прѣдполага да е била първата българска столица до Симеона (888—927), откриха великолѣпенъ палатъ. „Пространството, което заема палатътъ, е по голѣмо отъ това на палата въ развалинитѣ на стария Прѣславъ. Ясно личатъ основитѣ, вжтрѣшнитѣ части на долния етажъ, коридори, мѣстото за прѣстола или прѣдставителна зала, коридоръ, който води за стълбата за горния етажъ и много други ... Названието на мѣстото, дѣто е разкритъ тоя старъ палатъ, е по турски *Сарай-ери* (мѣсто на палата)". (В. *„Защита"*, 1899, брой 4, стр. 3).

Бѣл. 535. Въ гл. (32) за *сърбитѣ* К. обяснява, че името имъ по латински значило „раби" (servi), отдѣто и въ простонародната рѣчь „цервули" се наричали обущата на рабитѣ, а цервулияни — тия, що ги носятъ. Л. оправя К. Б., споредъ Добровски и Дриновъ, че сърбитѣ сж добили името си отъ обущата си и че „цирвулъ", „цървулъ" — старосл. „чрѣвни", сръбск. „древия", малор. „черевика", бълг. „чевли". Къмъ бълг. тука додавамъ: *црвейе* (Щипъ). Колкото за приведенитѣ отъ прѣводача „чирики" у чеченцитѣ и „чирки" — сибир. мѣстно, азъ ги сближавамъ съ турското „чарик" (чарък — цървулъ).

Ще посоча, че производството на д. *сърби* отъ servi знаятъ и нѣкои отъ прѣправкитѣ на Паисиевата история: „и казва (Траянъ) ихъ сербы, сірѣчь не римскому езыку робы: оттогда назвася родъ той сербы" (пос. моя „забѣлѣжка", стр. 520). Безъ да твърдж, че туй мѣсто е почерпнато направо отъ К. Б., ще забѣлѣжа, че то близко напомня съотвѣтното мѣсто у послѣдния.

Въ *бѣл. 547.* се обяснява, че варварското наказание чрѣзъ ослѣпяванье, примѣри отъ което ни дава нашата история, е минало отъ изтокъ въ Византия, а оттукъ не само у южнитѣ славѣни, но и въ Русия. Ще добавя, че у *Schlumberger* (L'Epopée byzantine à la fin du Xme siècle I. partie, p. 66) сж описани грознитѣ начини, по които се извършало наказанието надъ прѣдстжпницитѣ въ Византия.

Бѣл. 626. Тукъ се посочва, че отъ Велики Прѣславъ сж останали развалини при Ески Стамбулъ, близу до Шуменъ, и че той билъ стари Маркиянополь и Мегалополь. Ала *Иречекъ* (Cesty, 624) вече опрѣдѣли, че Marcianopolis — сегашното с. *Девня*, недалечъ отъ Варна. — По́-нататъкъ прѣводачътъ бѣлѣжи, че имало и Малъкъ Прѣславъ (Переяславецъ въ руск. лѣтоп.), на дѣсния брѣгъ на Георгиевското гърло на Дунава, дѣто и сега се виждатъ развалини при село Прѣславъ. (Ср. пос. моя „Забѣлѣжка", стр. 521). Ала разкопкитѣ при Абоба, за които споменахъ по́-горѣ, може би да дадж҄тъ друго разрѣшение на въпроса. Вече единъ писатель (*Г. П. Беглери* въ в. „Миръ" 1899) изказва прѣдположението, че сжщата и едничка стара наша столица е *Великъ Прѣславъ*, чиито развалини се копаятъ сега при Абоба, а развалинитѣ до сегашния Прѣславъ били останки отъ *Малки Прѣславъ*, който не билъ столица.

Бѣл. 631. Въ чл. 40 отъ съч. „За народитѣ" К. Б. разказва, че маджаритѣ по́-напрѣдъ се били изселили въ земята на печенѣзитѣ, наречена *Ателкуза* (види се Бесарабия). Повикани отъ виз. царь Лева, тѣ отишли на война срѣщу нашия Симеонъ, надвили го и стигнали до Прѣславъ.

Да си отмъсти, Симеонъ се сговорилъ съ печенѣзитѣ, да изтрѣбятъ маджаритѣ: нападнали земята имъ, когато тѣ били на походъ, и изтрѣбили челядитѣ имъ. Като се завърнали маджаритѣ, намѣрили земята си пуста и разграбена, та заминали нб-нататъкъ и се поселили въ страната, която и „сега населяватъ“. Тукъ Л. посочва, че въ прѣко противорѣчие съ тия несъмнѣни фактове стои мѣстото въ Панонското житие: „кога въ дунавскитѣ страни пристигнѫлъ „*огурскій*“ краль, той пожелалъ да види Методия. Макаръ мнозина и да мислѣли, че Методия не ще избѣгне мѫката, той все пакъ отишелъ. Кральтъ го приелъ твърдѣ милостиво, нагостилъ го, дарилъ го и на прощаванье молилъ го, да го поменува въ молитвитѣ си“. Туй мѣсто каже Л., ще бѫде безсмислено, ако не признаемъ, че тукъ по погрѣшка „оугорскій“ краль стои вм. „българскій“ (прѣдлагамъ и: „бугарскій“): Борисъ, обърнатъ токо-що прѣди това отъ съименния на апостола на Моравия плѣненъ монахъ, разбира се, могълъ да желае срѣща съ св. Методия. — Макаръ че *Будиловичъ* (Общеслав. ез. II т. 44—5), като приема четеньето „угорски“, да привежда за негова подкрѣпа срѣщата (ама враждебна) на Методия съ маджари въ Кримъ (въ врѣме на пѫтуваньето му съ брата си К. за Хазария), и нѣкои нб-късни събития отъ унгарската история, намирамъ, че прѣдлаганото отъ г. Л. четенье нáй-добрѣ осмислява съотвѣтната глава отъ Панонското житие, въ достовѣрностьта на която, при старото четенье, се усъмниха Горскій и Бильбасовъ, а Дюмлеръ се отказа да опрѣдѣля, до колко е тя достовѣрна (вж. *Бильбасовъ,* Кириллъ и Методій, СПБ. 1871, ч. II, 104—5). Че Методий се срѣщалъ съ Бориса — туй нá-дали може да подлежи на съмнѣние. Бильбасовъ (пос. съч. 123, 178, 345) намира за несъмнѣно, че Методия е посѣщавалъ България и ималъ влияние върху Бориса. Будиловичъ твърди така исто, че св. равноапостоли, въ пѫтя си за Моравия, сѫ минали прѣзъ България, дѣто въ всѣки случай трѣба да сѫ имали поне косвено участие въ подготвянье рѣшението на Бориса, да сѫ покръсти, че българитѣ повторно сѫ се удостоили да видятъ лицето на Методия, когато той съ ученицитѣ си миналъ прѣзъ земята имъ за Цариградъ, за да се види съ царь Василия I. и съ патриарха Фотия (пос. съч. 36—37 и 45). Въ едно писмо прѣди 2—3 години проф. Дриновъ ми бѣлѣжеше, че сега той никакъ не се съмнѣвалъ, че Борисъ се е видвалъ съ Методия.

Въ бѣл. 657. се обяснява името на залива Некрополи (Перекопския), като се казва, че и турцитѣ го наричатъ: „*Оду*-Денызи“ (навѣрно по погрѣшка вм. *Йолю—),* сир. „Мъртво море“.

Бѣл. 801. Обяснява се, че *Стенъ* (τὸ Στενόν — собствено „тѣснина“) се наричалъ Цариградскиятъ протокъ и особно европейскиятъ му брѣгъ отъ св. Мамантъ до Черно море, а *стенити* — жителитѣ на неговитѣ брѣгове; че руситѣ въ старо врѣме го наричали „оузкое море“ (св. Кирилъ отъ длъжностьта на патриаршески библотекарь се скрилъ на „Оузкое море“), а въ лѣтописа се нарича „Судъ“ отъ разв. грѣцк. „σοῦδα“ ровъ). — Ще додамъ, че името *Стенъ* се запазило въ днешната *Стения* — прѣдградие на Цариградъ по горни Босфоръ.

На стр. 223. (прилож. 10.) Л. изказва ново прѣдположение за пѫтя, по който св. Кирилъ и Методий сѫ пѫтували за Моравия: именно, да ли не сѫ пѫтували тѣ по Черно море, а сетнѣ не по Дунава, а по *Днѣстъръ*, по стария пѫть, проправенъ отъ гърцитѣ, и послѣ сѫ прѣвалили прѣзъ Карпатитѣ и Моравия? Ала, докждѣ е сѫществувалъ въ старитѣ и срѣднитѣ вѣкове главниятъ пѫть отъ изтокъ за западъ по долинитѣ на сръбско-българска Морава и Марица, покрай нинѣшнитѣ градове Бѣлградъ, Нишъ, Срѣдецъ, Пловдивъ и Одринъ къмъ Цариградъ (*Будиловичъ*, пос. съч. 36), прѣдлаганиятъ новъ „моравски пѫть" вдъхва много малко вѣра.

Още една-двѣ бѣлѣжки и свършвамъ. Въ чл. 41. отъ съч. „За народитѣ" К. Б. разказва, че моравскиятъ князъ Светополкъ, кога да умира, раздѣлилъ държавата си на тримата си синове. Да ги убѣди, да живѣятъ въ сговоръ помежду си, той имъ показалъ три прѫчки, свързани помежду си, и поканилъ единъ по единъ синоветѣ си да ги скършатъ. Никой не можалъ. Тогава развързалъ прѫчкитѣ и далъ всѣкому по една — прѫчкитѣ тутакси били счупени. Въ едно сръбско издание[1]), истиятъ примѣръ се влага въ устата на нѣкой си скитски царь, който оставилъ 80 синове за наслѣдници, и у насъ (въ нѣкои учебници по бълг. история) той се прикача на Кобрата. Явно става прочее, че тукъ имаме единъ скиталенъ разказъ, що нѣма историческо значение.

Другъ скиталенъ мотивъ, извѣстенъ и въ нашата народна поезия, срѣщахме въ главата за „ивиритѣ" (стр. 163), дѣто К. Б. разказва, че иверскиятъ родоначалникъ, Спандиятъ, получилъ отъ Бога милость да не може да го нарани мечъ на война другадѣ по тѣлото, освѣнъ по сърцето, което той и бранѣлъ на бой съ нѣкакво си въоржжение, та и перситѣ се бояли отъ него.

Отъ горния ми отзивъ, надѣя се, достатъчно се разкрива, какъвъ хубавъ приносъ въ руската историческа литература е трудътъ на г. Ласкина. Понеже за такива трудове въ нашата млада книжнина не може още да се мисли, то занимаващиятъ ни прѣводъ, като прави достѫпенъ важния историографъ и за по-широкъ крѫгъ наши читатели, явява се отъ голѣма полза и за насъ. Ето защо азъ го прѣпорѫчвамъ горещо на българскитѣ читатели. Той може да бѫде прѣкрасно помагало за всѣки прѣподаватель по отечествена история и география, особно съ обясненията на срѣдневѣковната география у К. Б. Книгата трѣба да си набавятъ всички училищни библиотеки.

[1]) Собраніе разныхъ недѣлныхъ и праздничныхъ нравоучительныхъ поученій. Съ дозволеніемъ правителствующихъ. Благословеніемъ же православнаго архіеп. и митрополита Карловачкаго, Вѣна 1794, часть I, л. 67.

12. априлъ 1900. Н. А. Н.

Д. Благоевъ. *Социализмътъ и работническиятъ въпросъ въ България (къмъ оборванията на социализма у насъ).* Пловдивъ, печ. „Трудъ", 1900, 8⁰, XV+184 стр. Ц. 1 л.[1])

Подъ това заглавие сѫ напечатани въ отдѣлна книга статиитѣ на г. Благоева „Работническиятъ въпросъ въ България (къмъ оборванията на социализма у насъ"), вмѣстени въ списанието „Ново Врѣме", г. II и III.

Книгата състои отъ 7 глави, отъ които първитѣ три сѫ отговоръ по оборванията на социялизма изобщо, а другитѣ четири отговоръ на „оборвачитѣ" на социялизма въ България, сир. на онѣзи, що твърдѭтъ, че за социялизъмъ нѣмало почва въ България. Книгата е снабдена още съ уводъ и прѣдисловие.

I.

Въ I. глава г. Благоевъ разглежда индустриялниятъ въпросъ, във II. земледѣлскиятъ въпросъ, въ III. прѣхода на капитала изъ индустрията къмъ земледѣлието.

Въ главата за индустриялния въпросъ авторътъ разправя за послѣдователното развитие на индустрията: за едноврѣмешната домашна индустрия и дребно занаятчийство, за мануфактурния начинъ на производство съ рѫченъ трудъ и за съврѣменната фабрична индустрия; за прѣврата, извършенъ въ производството съ въвежданье на машинитѣ; за съсрѣдоточваньето на капиталитѣ и срѣдствата за производство въ по-малко рѫцѣ, а заедно съ това и за пролетаризираньето на голѣма часть отъ самостоятелнитѣ производители. За подтвърдение на това, че голѣмата индустрия измѣстя малката, заедно съ което намалява и броятъ на самостоятелнитѣ производители, г. Благоевъ привежда слѣднитѣ данни. *Англия:* памучнитѣ прѣдилно-тъкачни фабрики въ графство Ланкаширъ сѫ се увеличили прѣзъ 1839—50 г. г. съ 4%, отъ 1850—56 г. съ 19% и отъ 1856—62 г. съ 33%. *Франция:* въ свръзка съ развитието на индустрията, градското население се увеличило отъ 6.692.023 прѣзъ 1831 г. на 13.096.542 прѣзъ 1889 г.; прѣзъ 1851 г. имало около 8 милиона служащи въ индустриялнитѣ професии, а въ 1876 г. тѣ били повече отъ 9 милиона. *Швейцария:* съ въвежданьето на механическото прѣдение въ памучнитѣ и копринени фабрики въ кантонитѣ Цюрихъ, Сенъ-Галъ и др. е измѣстена по-голѣмата часть отъ населението, що работѣло по-напрѣдъ въ сѫщитѣ мануфактурни заведения (съ рѫченъ

[1]) Даваме мѣсто на тая рецензия, понеже е писана съ познаванье въпроситѣ които визира. Обаче трѣба да посочимъ, че рецензентътъ не е изтъкналъ прѣдвзетата цѣль на автора Д. Благоевъ, да докаже съ едни положения, че у насъ има оправдание едно работнишко (социялистическо) движение. Положенията на г. Б. могатъ и да нѣматъ право отношение къмъ цѣльта му; защото началото на развитието на индустрията, усиляньето на градския елементъ, намаленията на самостойнитѣ земледѣлци у насъ и отдѣлнитѣ случаи на групиранье земитѣ въ пó-едри, но единични стопанства — всичко това още не водя къмъ закона за пролетаризиранье на масата и капитализиранье на производството въ областьта на нашето земледѣлие. Подирното не е доказано дори за индустриялна Европа. Тая основа, да се тълкуватъ фактоветѣ, съ които борави г. Благоевъ, и съвсѣмъ инакъ, рецензентътъ не е изтъкналъ, и затуй иде да поддържа, че има мѣсто социялизмътъ у насъ, и то вече сега. *Р*

трудъ). *Белгия:* въ края на шейсетѣ години въ занаятитѣ по приготвянье на храниво, дрѣхи, сграда и мебели, сѫ работили 296.379 лица, отъ които 102.762 господари и 193.627 помощници (близу по 2 помощника на 1 господарь), когато въ фабрикитѣ работили 332.751 работника на 3696 господаря (сир. 90 работника на 1 господарь). *Прусия:* въ голѣмата индустрия работницитѣ сѫ били прѣзъ 1846 г. 3.46 % отъ всичкото население, а въ 1859 г. 3.84 %, сир. имало е увеличение на работнишкия персоналъ, когато пъкъ въ малката индустрия работницитѣ сѫ били 24.22 % и 24 % съотвѣтно за годинитѣ 1846 и 1859, сир. е имало намаление на работнишкия персоналъ. *Цѣлата Германска Империя:* за периода отъ 1882 до 1895 г. работницитѣ сѫ се намалили въ производствата, дѣто работата се е извършвала отъ едно лице, съ 12 %, сѫщо въ работилницитѣ съ 1—5 помощника (намаление $^3/_4$ %), а въ срѣднитѣ и голѣми производства е имало увеличение на работницитѣ по 60 % и 83 % съотвѣтно.

Имало е и такива случаи, дѣто статистиката е показвала за нѣкои страни увеличение на дребнитѣ, а не на едритѣ производители. Въ такъвъ случай, по г. Б., ще трѣбва да се допусне, че такива производители, вижда се самостоятелни и показани отъ статистиката за такива, не сѫ въ сѫщность самостоятелни, а поставени въ зависимость отъ капиталиста, отъ когото получаватъ суровитѣ материяли и комуто прѣдаватъ отпослѣ изработенитѣ въ свое помѣщение стоки срѣщу едно нищожно възнаграждение. По нѣкога между капиталиста и „самостоятелния“ работникъ занаятчия, въ послѣдния смисълъ, се явява и посрѣдникъ, който сѫщо всмуква часть отъ труда на работника. Тая система на експлоатация, по г. Б., е най-отвратителна, най-груба и нѣма нищо общо съ старитѣ форми на домашната индустрия и съ занаятчийството.

Земледѣлскиятъ въпросъ споредъ г. Б. е аналогиченъ съ индустрияалния, съ тази само разлика, че единътъ, индустриялниятъ, прѣдхожда другия: и при земледѣлието имаме капитализация въ производството, и тамъ концетрация на собственостьта, обезземяванье, пропаданье на дребнитѣ собственици, които, лишени отъ имотъ, напущатъ селата и отиватъ въ градоветѣ да търсятъ работа. „Обезземяваньето на селската маса и концентрацията на земята“, казва г. Б. на стр. 52, „е несъмнѣнъ фактъ. Селската маса въ всичкитѣ цивилизувани страни се пролетаризира, бѣга въ градоветѣ, дѣто увеличава „резервната армия“ на капитала, а земята се концентрира въ „латифундии“ и въ капиталистически модерни стопанства, нринадлежащи на едно малцинство собственици“. „Погиванвьето на дребното селско стопанство, концентрацията на селската собственость и пролетаризиранието на селското работно население сѫ неизбѣженъ законъ“ (стр. 106).

За подтвърдение на това, г. Благ. привежда слѣднитѣ данни: *Съединеното Кралство Велика Британия:* земята, собствена на Англия, е разпрѣдѣлена между 150 лица, а на Шотландия между 10—12; отъ 250.000 собственици на земи прѣзъ 1786 г. тѣ сѫ спаднали на 30.766 прѣзъ 1870 г.; за периода отъ 1861 до 1891 селското население въ собствена Англия се е увеличило отъ 7.4 милиона на 8.5 мил., когато пъкъ градското население прѣзъ сѫщия периодъ е нарасналo отъ 12.7 мил. до

до 20.$_2$ милиона: въ Шотландия земледѣлското население се е намалило отъ 1881 до 1891 г. съ 6.$_{26}$%, когато пъкъ населението въ градоветѣ се увеличило съ 6.$_{26}$% въ малкитѣ градове съ 20.$_{51}$% въ срѣднитѣ и съ 12.$_{63}$% въ най-голѣмитѣ. *Франция:* дребната собственость завзима 34%, срѣдната 29%, а едрата 35%; едрата собственость, състоеща отъ около 17 мил. хектара земи, е притежание на едно малцинство (62.000 едри собственика владѣятъ такова пространство земя, каквото владѣятъ 6½ милиона дребни собственици); общото увеличение на населението въ Франция за периода отъ 1800—1885 г. е било 42%, когато пъкъ увеличението на градското население е достигало до 268% за градоветѣ съ повече отъ 100.000 жители и 328% само за Парижъ. *Германия:* 30.991 едри землевладѣлци (съ земи отъ 200—1000 и повече хектара), владѣятъ два пѫти повече земя, отколкото 4 милиона дребни собственици: въ старитѣ пруски провинции 26.961 землевладѣлци сѫ имали прѣзъ 1861 г. 8 пѫти повече земя, отколкото 1.716.535 дребни земледѣлци: въ Саксония ⅕ отъ всичката земя се намира въ ръцѣтѣ на 942 сениора; отношението между земледѣлското население и онова, завзето въ разнитѣ индустрии, е било прѣзъ 1882 г. 42.$_{50}$% срѣщу 35.$_{50}$% съотвѣтно, а въ 1890 г. 35.$_{74}$% срѣщу 39%, сир. земледѣлското население е орѣдѣло съ 6.$_{76}$% отъ 1882 до 1890 г.; за периода отъ 1871—1886 увеличението на населението въ селата е било само 3%, когато пъкъ въ градоветѣ то е било 12% за градоветѣ отъ 2—5 хил. жители, 4% за градоветѣ отъ 5—20 хил. жители, 31% за градоветѣ отъ 20—100 хил. жители и 69% за градоветѣ съ повече отъ 100 хил. жители. *Австрия:* констатирало се увеличение на броя на насилственото продаванье на недвижимитѣ имоти и бързо орѣдѣванье на земледѣл. население; само въ Унгария земледѣлското население е спаднало отъ 4.417.574 души прѣзъ 1876 г. на 3.669.116 прѣзъ 1886 г., сир. се е намалило за 10 години съ 748.547 или 17%; градското население въ Австрия се е увеличило отъ 1880—1890 г. въ фабричнитѣ окрѫзи много по-силно отъ общото увеличение на населението въ държавата, когато пъкъ селското население се е увеличило твърдѣ слабо. *Русия:* населението въ болшинството си бърже се пролетаризира и прѣзъ осемдесетитѣ години само въ 19 губернии на европ. Русия числото на онѣзи, що търсѣли работа, достигало до 5 милиона. *Белгия:* числото на собственицитѣ е спаднало отъ 23% прѣзъ 1834 г. на 21% прѣзъ 1878 г.; отъ 50.000 земледѣл. стопанства съ земи по-малко отъ 3 хектара прѣзъ 1846 г. сѫ спаднали на 29.000 прѣзъ 1880 г. За *Италия, Испания, Холандия и Дания* г. Б. споменува, че сѫ страни на едрото землевладѣние, че и тамъ селското население бърже се пролетаризира. А ако има страни, дѣто официялнитѣ статистики констатиратъ увеличение на дребнитѣ стопанства, тамъ по г. Б. трѣба да се има прѣдъ видъ и това, че землевладѣлцитѣ въ много случаи не експлоатиратъ сами земитѣ си, а ги раздѣлятъ на малки дѣлове и даватъ за обработванье на разни фермери, кесимджии и исполичари. И обикновено въ статистикитѣ тия подирнитѣ влизатъ въ числото на самостоятелнитѣ земледѣлци, когато тѣ въ сѫщность се намиратъ въ пълна зависимость отъ голѣмия землевладѣлецъ.

За подтвърдение на разправеното въ III. глава за прѣфърлянието на капитала изъ индустрията къмъ земледѣлието; за съединението въ едни и сѫщи рѫцѣ на прѣдприятия отъ земледѣлски и индустрияленъ характеръ; за капитализацията на нѣкои клонове отъ производството, близки на земледѣлието, както скотовъдството, особено овцевъдството, главниятъ продуктъ на което, вълната, служи за индустриялни цѣли, и сроднитѣ съ него масларството, сиренарството, касапството и пр., а слѣдъ това и за окончателното завладѣванье на земледѣлието отъ капитала и масово пролетаризиранье на селското население — г. Б. посочва: а) чешкитѣ едри землевладѣлци, които сѫ въ сѫщо врѣме и притежатели на почетенъ брой фабрики за спиртъ, парни мелници, пиварници, тухларници и пр.; б) австрийскитѣ магнати, които съ разни срѣдства изтикватъ селянитѣ изъ земитѣ имъ и прѣвръщатъ послѣднитѣ въ паркове за развъжданье дивячъ; в) голѣмитѣ фабрики за приготвянье масло и сиренье въ сѣверо-американскитѣ Съединени държави, които фабрики сѫ възлизали на 3932 прѣзъ 1880 г. и които постепенно взиматъ надмощие надъ фермерския начинъ за приготвянье масло и сиренье; г) голѣмата фабрика за масло въ Амстердамъ, която само прѣзъ 1888. г. е произвела 271.000 фунта масло; д) голѣмитѣ касапски заведения въ Америка, които подбиватъ търговията на дребнитѣ касапи; е) колосалната фабрика за месо въ Берлинъ, която прѣвърнала дребнитѣ самостоятелни касапи въ свои купувачи на месо; ж) нѣкои голѣми фирми, които съсрѣдоточаватъ въ своитѣ рѫцѣ търговията съ храниво и бакалски стоки, като унищожаватъ чрѣзъ това класата отъ дребни търговци и посрѣдници въ търговията.

Тѣзи сѫ на кѫсо даннитѣ, които привожда г. Б. въ защита на социялизма изобщо. Възъ основа на даннитѣ въ гл. I. той изтъква, че економическото развитие напълно подтвърдява теорията на Карла Марксъ за концетрацията на собственостьта, изложена въ неговия „Капиталъ“; по даннитѣ въ гл. II. изтъква, че тенденцията въ земледѣлското развитие не само че не противурѣчи въ нищо на теорията на Маркса, но наопаки, че напълно е приложима и къмъ земледѣлието; и най-сетнѣ отъ даннитѣ въ гл. III извожда, че капитализмътъ не завладѣва изеднѫжъ цѣлото земледѣлско производство, а само нѣкои негови клонове, сродни съ индустрията, а слѣдъ това постепенно захваща цѣлото земледѣлие, като туря печатътъ си и върху размѣната (търговията) съ земледѣлски и индустриялни артикули.

Така че споредъ г. Б. учението на Маркса еднакво е приложимо както по отношение къмъ индустрията, така и по отношение къмъ земледѣлието.

Та онѣзи, що оборватъ социялизма, сѫ по г. Б. или недобросъвѣстни, или пъкъ недостатъчно запознати съ веществото, по което се прѣпиратъ.

Ето сега и нашитѣ бѣлѣжки по общата часть отъ книгата на г. Б.

1. Вѣрно е, че градското население, особно населението на по-голѣмитѣ градове, нараства много по-бърже отколкото селското; че това

увеличение на градското население става за смѣтка на селското (сир. подирното напуща селата и минува въ градоветѣ) и че обяснението на това трупанье на населението въ градоветѣ трѣба да се търси въ развитието на съврѣменната индустрия.

Даннитѣ, приведени у г. Б. не сѫ малко; обаче ний все пакъ намѣрихме за умѣстно да ги допълнимъ за Франция и Англия. Споредъ френския економистъ Foville[1]), за единъ периодъ отъ 40 години, въ Франция е станала слѣдната промѣна въ отношението на градското население къмъ селското.

Година на прѣброяваньето	Процентъ на градското неселение[2])	Процентъ на селското население
1846	24·42	75·58
1851	25·52	74.48
1856	27·31	72·69
1861	28·86	71·14
1866	30·46	69·54
1872	31·06	68·94
1876	32·44	67·56
1881	34·76	65·24
1886	35·95	64·05

Абсолутнитѣ числа за 1846 и 1886 г. сѫ били:

	Градско насел.	Селско насел.	Процентно увелич. градско	или намал. селско
1846 .	. 8·646·800	26.753·700		
1886 .	13·766·500	24·452·400	+ 59·21%	— 8·60%

Отъ тия таблици се види, че градското население въ Франция послѣдователно се е увеличавало, а селското намалявало и че за периода 1846—1886 градското население се е увеличило съ 5.119·709 жители или съ 59·21 %, а селското се намалило съ 2.301.300 жители или съ 8·60%. Колкото за увеличението на градското население въ по-голѣмитѣ или по-малки градове, не можемъ да дадемъ по-пълни свѣдѣния отъ онѣзи, що дава г. Б. на стр. 39. А отъ тѣзи данни се види, че когато за периода 1800—1885 населението на Франция изобщо се увеличило въ цѣлата страна съ 42%, въ градоветѣ съ население по-горѣ отъ 100.000 жители увеличението е било 268%, а само за Парижъ 328%.

За увеличението на градското население въ Англия отъ 1881 до 1891 г. може да се сѫди отъ слѣдната таблица, която заимаме изъ книгата на К. Хуго: „Новѣйшія теченія въ англійскомъ городскомъ самоуправленіи“:

---

[1]) Вж. *Foville*, „La France économique“, 1890, стр. 14.

[2]) За градско население било смѣтано населението въ мѣста съ повече отъ 2 хил. жители.

Градове съ население	Число на градоветѣ	Общи брой на населението прѣзъ 1881 г.	прѣзъ 1891 г.	Процентно увеличение
По-долу отъ 3 хил. жит.	195	357.832	367.282	2·6
Отъ 3— 10 „ „	453	2.379.940	2.609.141	9·6
„ 10— 20 „ „	176	2.010.812	2.391.076	18·9
„ 20— 50 „ „	120	2.984.074	3.655.025	22·5
„ 50—100 „ „	38	2.124.754	2.610.976	22·9
„ 100—250 „ „	18	2.345.356	2.793.625	19·1
„ 250 нагорѣ	6	5.843.406	6.375.645	9·1
	1.006	18.046.174	20.802.770	15·3

Отъ тая таблица се види, че въ течение на десетилѣтието 1881 до 1891 градското население се увеличило съ 15·3%, когато пъкъ увеличението на селското население било едва 3·4%. Хуго казва: „71·7% (20.802.770 души) отъ населението въ Англия и Уелсъ живѣе въ градоветѣ, а само 28·3% (819.248 души) въ селата. Въ Шотландия за селското население се получва още по-неблагоприятно отношение: то се е намалило прѣзъ 1871—1881 съ 4% и между 1881—1891 съ 5¼%, когато пъкъ градското население се увеличило съ 18% и 14% съответно. Особно мѣсто срѣдъ английскитѣ градове завзима Лондонъ, чието население се увеличило прѣзъ 30 години, отъ 1861 до 1891, отъ 2.803.989 на 4.211.056, т. е. съ 58·180%[1])".

2. Правъ е г. Б. дѣто казва, че индустрията днесъ все повече и повече се усиля и че тя поглъща глѣма часть отъ безимотнитѣ маси, натрупани въ градоветѣ, независимо отъ механическитѣ усъвършения и приложение на парата, електричеството и др. въ производството. Освѣнъ даннитѣ, приведени отъ г. Б. по тоя въпросъ, ние ще приведемъ още слѣднитѣ:

а За Русия.

	Години	Фабрики и заводи	Число на работницитѣ въ хиляди:	Производство въ милиони рубли:
	1887 . .	30·888	1·318·0	1·334·5
	1890 . .	32·254	1·427·7	1·502·6
	1893 . .	30·333	1·582.9	1·734·9
	1896 . .	35·827	1·818·4	2·590·9
	1897 . .	39·029	2·098·2	2·839·1
Увелич. въ % отъ 87—97 . .		26·3%	59·2%	112·8%[2])

б) За Германия.

	Години	Индустр. заведения и работилници:	Завзети лица въ индустрията:
	1882	1·078·916	7.340·789
	1895	1·319·400	10·269·269
Увелич. въ абсолутни числа . .		240·484	2·928·480
„ „ %		22·3%	39·8%[3])

[1]) Вж. у Хуго, стр. 6.
[2]) Вж. „Русская Мысль" за мартъ 1900.
[3]) Вж. „Ново Врѣме", г. II, кн. 7 и 8, стр. 735.

в) За Англия.

При липсата отъ свѣдѣния, които би обхващали цѣлото индустриялно развитие на Англия, ще се спремъ върху памучнитѣ прѣдилно-тъкачни фабрики. Въ тѣхъ е имало:

Прѣзъ годинитѣ:	Вретена	Механич. станове
1831	10.000.000	80.000
1856	28.000.000	298.847
1885	45.000.000	560.955[1])

За усиляньe на производството не по-малко краснорѣчиво говорятъ и слѣднитѣ данни за изпреденото количество памукъ и изтъкани платове въ сѫщитѣ фабрики, а сѫщо и фактътъ за увеличение на работнишкия персоналъ.

Години:	Изпредено за година (въ хиляди фунта)	Изтъкано за година (въ хиляди фунта)	Число на работницитѣ (въ хиляди)
1819—21	106.500	80.620	361
1829—31	216.500	143.200	415
1844—46	523.300	348.110	400
1859—61	910.000	650.870	451
1880—82	1.324.900	993.540	486[2])

г) За Франция.

За усиляньe на текстилната индустрия въ Франция за периода отъ 1873 до 1885 може да се сѫди отъ долнитѣ свѣдѣния за броя на употрѣбляванитѣ вретена, механически станове и работнишки персоналъ.

Години	Имало вретена	Механич. станове	Работници[4])
1873	8.195.000	132.000	277.600
1885	9.961.000	184.800	325.300
Увеличение:			
а) въ абсолютни числа	1.766.000	52.800	47.700
б) въ процентъ	$21._{55}$%	40%	17%

д) За Белгия.

Въ края на шейсетитѣ години, както ни казва г. Б. на стр. 10 въ Белгия е имало 336.447 фабрично-индустриялни работници. Споредъ

---

[1]) Вж. *Шульце Геверницъ:* „Крупное производство“, стр. 87.

[2]) Все тамъ, стр. 135 и 152.

[4]) Въ броя на работницитѣ не влизатъ онѣзи въ прѣдилно-тъкачнитѣ фабрики за ленъ и конопъ, понеже у Foville („La France économique“, стр. 231 и слѣд), отъ дѣто заимаме горнитѣ данни, не е показанъ броятъ на работницитѣ за 1873 г. Прѣзъ 1885 г. работницитѣ въ тѣзи фабрики сѫ били 62 000. Послѣднитѣ сѫщо не влизатъ въ общия брой 325.300.

най-новата индустриялна статистика на Белгия тѣхниятъ брой достига прѣзъ 1880 г. до 384.065, сир. имаме едно увеличение за 10 години съ 47.618 души или 14.15%.

е) За Съединенитѣ държави.

Прѣзъ 1850 год. въ индустриялнитѣ производства сѫ работили 957.059 лица, а въ 1890 г. тѣхното число достига до 4.476.884 работника.[5]

Като се говори за усилянье на съврѣменната индустрия, не трѣба да се изгубя изъ видъ и този важенъ фактъ, че човѣкътъ все повече и повече се стреми да подчини природнитѣ сили при производството и да замѣни съ тѣхъ човѣшката работнишка сила. Безъ това ние би имали много по-голѣмъ брой индустриялни работници, отколкото сега. И наистина по Фовиля (Traité d'économie politique, стр. 195) въ Европа и въ съединенитѣ държави на Америка сѫ били употрѣбяни механически мотори въ конски сили:

Години	Парни конски сили:
1850	6.3 милиона
1860	11.4 „
1870	19.5 „
1880	28.9 „
1885	31.5 „

Подирнитѣ 31.5 милиона конски сили за 1885. г. били включени въ 430.000 стабилни машини, 9.200 парохода и 71.000 локомотива. Колкото за Франция, сѫщиятъ економистъ привожда слѣднитѣ данни за увеличение на машинитѣ, безъ локомотиви и пароходи:

Години	Число на машинитѣ	Сила на машинитѣ въ конски парни сили
1840	2.591	34.350
1850	5.322	66.642
1860	14.936	180.555
1869	26.221	320.447
1871	26.146	315.884
1880	41.772	544.152
1886	52.471	717.718
1887	54.034	748.456[6])

Въ Белгия, споредъ най-новата индустриялна статистика, е имало прѣзъ 1880 г. 8.433 парни машини, 2.158 машини, двигани отъ вѣтъръ, 2.436 машини на вода и 86 други, всичко 13.113 машини съ механическа сила, равна на 242.435 конски сили. На колко конски сили се е спирала механическата сила прѣзъ по-ранни периоди, ние нѣмаме данни за всичкитѣ индустрии. Имаме обаче такива за нѣкои клонове отъ производ-

[5]) Вж. уводътъ у г. Б., стр. V.

[6]) Foville, стр. 194.

ството, които ни даватъ основание да заключимъ за цѣлата индустрия, че механическата сила е била по-малка. Така за преденье и тъканье вълнени платове прѣзъ 1846 г. е имало 134 парни мотори, отговорящи на 1.538 конски парни сили, а прѣзъ 1880 били наброени 405 мотора съ сила равна на 13.140 конски парни сили; въ индустрията за брашна имаме намаление въ броя на заведенията (мелницитѣ) и работнишкия персоналъ, а увеличение на механическитѣ мотори отъ 4.309 прѣзъ 1846 г. на 4.693 прѣзъ 1880 г., само силата на парата била увеличена отъ 1.223 конски сили прѣзъ 1846 г. на 9.411 конски сили прѣзъ 1880 г.; въ фабрикацията на захарьта въ 1846 г. работнишкиятъ персоналъ е билъ подпомогнатъ съ парна сила равна на 350 конски сили, а прѣзъ 1880 г. съ 11.000; при направата на машини и механически инструменти прѣзъ 1846 г. сж си служили съ 88 мотора равни на 983 конски сили, а прѣзъ 1880 г. съ 241 мотора, равни на 2.580 конски сили, и т. н.

А какво е слѣдствието отъ техническитѣ съвършенства и широко приложение на физическитѣ сили, извѣстно е всѣкиму: производството неимовѣрно се увеличава, но не и работнишкиятъ персоналъ. При модерното машинно производство работникътъ, подпомаганъ отъ механическитѣ сили, произвожда несравнено повече за извѣстно врѣме, отколкото е произвождалъ той по-рано. Така въ памучнитѣ предилно-тъкачни фабрики въ Англия единъ работникъ е изпридалъ или изтъкавалъ:

Години	Единъ работникъ изпрелъ за година (фунтове)	Процентно увеличение	Единъ работникъ изтъкалъ за година (фунтове)	Процентно увеличение	На едно вретено изпредено (фунтове)	Процентно увеличение	На единъ станъ изтъкано (фунтове)	Процентно увеличение
1819—21	968	—	322	—	15.2	—	335	—
1829—31	1546	60	521	62	21.6	42	470	40
1844—46	2754	78	1658	223	26.8	24	1234	163
1859—61	3671	33	3206	91	30.0	12	1627	32
1880—82	5520	50	4039	26	31.5	5	1810	11[1])

Отъ тая таблица става явно, какъ послѣдователно се е подобрявало производството чрѣзъ разни механически усъвършения. Прибавиме ли при туй и даннитѣ за увеличение на работнишкия персоналъ, ще можемъ да си съставимъ понятие, какви чудовищни размѣри взима индустрията днесъ.

Че машинизмътъ при производството отъ день на день се усиля. може да се сжди не само отъ увеличението на продуктитѣ, произведени въ извѣстно врѣме, но и отъ намаление на разноскитѣ при производството на какъвъ да било кжсъ отъ нѣкоя стока. Това нагледно се види отъ тукъ приложената таблица за разноскитѣ на единъ фунтъ прежда или памученъ платъ на английскитѣ памучни фабрики за единъ периодъ отъ 1819—1882:

[1]) Вж. *Шульце Геверницъ*, стр. 135 и 152.

Години	Разноски на 1 фунтъ прѣжда въ пенси	Разноска на 1 фунтъ изтъканъ платъ въ пенси
1819—21	6.4	15.5
1829—31	4.2	9.0
1844—46	2.8	3.5
1859—61	2.1	2.9
1880—82	1.9	2.8

Слѣдствието отъ приложението на машинитѣ е: отъ една страна имаме увеличение на произведенитѣ вещи въ извѣстно врѣме, а слѣдов. и намаление разноскитѣ на всѣки изработенъ кѫсъ, а отъ друга намаление до минимумъ човѣшката работна сила, която въ даденъ случай за капиталиста е по-неизносна, отколкото механическитѣ сили.

3. Вѣрно е твърденьето на г. Б., че капиталитѣ и срѣдствата на производството се концентриратъ въ по-малко рѫцѣ и че слѣдствието отъ това е пролетаризиране на самостоятелнитѣ дребни производители.

Къмъ даннитѣ, приведени у г. Благоевъ, ние ще додадемъ още слѣднитѣ.

а) Отъ 1842 до 1852 г. доходитѣ на лицата, обложени съ налогъ въ Англия, се увеличили съ 6%; за 8 години, отъ 1853—1891, тѣ се увеличили съ 20%, а това, което е особно важно за насъ въ случая, че сѫ се увеличили доходитѣ на по-богатитѣ: за 16 г., отъ 1854—1870 г., числото на лицата съ доходъ по-долу отъ 300 ф. ст. се увеличило съ 47%, съ доходъ отъ 300 до 1000 ф. ст. съ 61%, а съ доходъ по-горѣ отъ 1000 ф. ст. съ 63%.[1]) А това, нѣма съмнѣние, говори въ полза на концентрацията на капиталитѣ.

б) Фактътъ за концентрация на богатствата и срѣдствата за производство може да се види отъ положението на предилно-тъкачнитѣ фабрики на Англия за единъ какъвъ-годѣ периодъ. Така:

Прѣзъ година:	Срѣдно число на вретената на една фабрика (въ хиляди)	Увелич.	Срѣдно число на механическитѣ станове на една фабрика	Увелич.	Срѣдно число на работницитѣ на една фабрика	Увелич.
1850	10.9		128		130	
1870	15.8	40%	178	39%	140	8%[2])

Отъ тази таблица се види, че доклѣ прѣзъ 1850 г. на една фабрика за памучни платове въ Англия сѫ се падали срѣдно по 10.9 хиляди вретена, 128 механич. стана и 130 работника, въ 1870 г. виждаме, че числото на вретената достига числото 15.8 хил., числото на становетѣ до 178 и числото на работницитѣ до 140, сир. има увеличения съотвѣтни съ 40%, 39% и 8%, а това значи, че въ сѫщо врѣме съ развитието на текстилната индустрия въ Англия производството става все

[1]) Вж. Туганъ-Барановскій, „Промышленные кризисы въ соврем. Англіи“ стр. 200.
[2]) Все тамъ стр. 212.

повече едро, въ голѣми фабрики; а, нѣма съмнѣние, че подирнитѣ сѫ притежание на едно малцинство.[1])

в) Отъ 1882 до 1895 г., сир. въ продължение на 13 години, индустриялното прѣброяванье въ Германия е констатирало слѣднитѣ увеличения на голѣмитѣ производства въ сравнение съ дребнитѣ занаятчийници:

дребнитѣ занаятчийници	(съ 1— 5 работника)	сѫ се увелич. съ	24·3%
срѣднитѣ фабрики	(съ 6—10 „)	„ „ „ „	66·6%
едритѣ фабрики	(съ 11—50 „)	„ „ „ „	88·8%[2])

А отъ това се види, че едритѣ индустриялни заведения се уголѣмяватъ по-скоро отколкото срѣднитѣ фабрики и дребни занаятчийници. Слѣдствието е ясно.

4. Вѣрно схваща г. Б. *тенденцията* въ развитието на земледѣлието. Въ земледѣлието дѣйствително се забѣлѣзва стремление къмъ туй, да се разшири землището на стопанството и, понятно е, че при отсѫтствие на свободна земя, която може даромъ да се завладѣе или купи за безцѣнница, увеличението на едни стопанства ще трѣба да става за смѣтка на други и че въ дадения случай дребнитѣ стопанства сѫ, които ще губятъ, както и губятъ. Наприм. въ Германия стопанствата съ имотъ по-долу отъ 2 хектара сѫ изгубили отъ 1882—1895 г. 17.494 хектара, когато пъкъ стопанствата отъ 2—20 хектара сѫ спечелили 659.258; въ Англия стопанствата съ по-малко отъ 2 хектара сѫ изгубили отъ 1885—1895 г. 22.885 хектара, когато стопанствата отъ 2—120 хектара сѫ спечелили 407.441. А ако въ страни както Белгия, Франция и пр. се констатира увеличение на стопанствата съ земи по-малко отъ хектаръ, трѣба да се приеме, че притежателитѣ на тѣзи имоти не очакватъ прѣхраната си изключително отъ земята; земята въ дадения случай (парче лозе, градина за зеленчукъ и др.) имъ служи като помагално срѣдство за изкарванье поминъкъ.

Отъ друга страна статистиката констатира, че намаляватъ и най-едритѣ стопанства. Напр. въ Англия стопанствата отъ 120—200 хектара сѫ изгубили отъ 1885—1895 г. 127.223 хектара, а онѣзи отъ 200 хектара нагорѣ 226.807. Сѫщо така сѫ се намалили едритѣ стопанства и въ нѣкои отъ сѣв. америк. Съедин. Държави (въ сѣверо-атлантическитѣ и южно-атлантич. държави).[3]) Разбира се, че това намаление на голѣмитѣ ферми

---

[1]) Сѫщитѣ данни намираме и у Шульце Геверницъ, съ тази разлика само, че за механич. станове взема други години. Така, споредъ него въ Англия имало:

въ 1850 г.	на фабрика	10.858	вретена
„ 1870 г.	„	15.227	„
„ 1856 г.	„	155	механич. стана
„ 1885 г.	„	213	„ „

[2]) Вж. „Мисъль“, г. IX., кн. VII, стр. 22 и „Ново Врѣме“, кн. 7 и 8, г. II, стр. 745.

[3]) Увеличение на едритѣ стопанства въ сѣверо-амер. Съединени Държави е имало — по свѣдѣнията на Каутцки — (вж. Земл. въпросъ. прѣв. на Я. Сакѫзовъ. кн. II, стр. 12) — въ западнитѣ и сѣверо-централни държави. Обаче слѣдъ разясненията на Хертцъ (Аграрный вопросъ, стр. 39) не остава никакво съмнѣние, че това увеличение е произлѣзло отъ присъединението на нови държави, въ които е имало пространни свободни земи, които можали да се купятъ за безцѣнници и че по-голѣмата часть отъ така заетитѣ земи е останала необработена.

не може другояче да бъде обяснено, освѣнъ, че или фермитѣ се раздробяватъ на по-малки дѣлове, и така се отдаватъ въ аренда, или пъкъ че се промѣня начинътъ на експлоатацията имъ отъ екстензивенъ на интензивенъ. Въ този послѣдни случай и отъ по-малко обработвано пространство ще може да се извади приблизително такъвъ доходъ, както отъ пространенъ имотъ, обработванъ по интензивенъ начинъ. Това обаче не значи, че за да се конкурира успѣшно, не ще дойде врѣме когато стопанинътъ на извѣстенъ имотъ не ще почувствува нуждата, малкиятъ участъкъ, експлоатиранъ по интензивенъ начинъ, да се разширочи повече и да се експлоатира все пакъ по сѫщия начинъ. Така пакъ ще имаме прѣходъ отъ по-дребно къмъ по-едро стопанство. И наистина, понятието за срѣдно и едро стопанство е твърдѣ относително: стопанства, които ние днесъ наричаме дребни или срѣдни, прѣди десетки години може да сѫ минували за едри; по сѫщия начинъ ще трѣба да се допусне, че слѣдъ години, съ развитието на земледѣлието, на днешнитѣ едри стопанства ще захванатъ да гледатъ като на срѣдни, па дори и дребни стопанства. Накѫсо казано, тенденцията е, както твърди г. Б., къмъ увеличение на едритѣ стопанства, макаръ нѣйдѣ и да ставатъ отклонения отъ общото положение. И наистина днесъ има доста сериозни основания, поради които капиталътъ не намира пълно приложение въ земледѣлието. Най-сериозната причина трѣба да е тази, че при индустрията той намира много по-добъръ доходъ. Обаче разчисти ли той тамъ смѣткитѣ си съ дребното производство, достигне ли степеньта на насищанье, той веднага ще се обърне къмъ земледѣлието — който процесъ обаче е вече захванатъ — и само тогава ще се види, какво може да направи капиталътъ въ съединение съ науката, съ земледѣлското образование.

II.

Както казахме, послѣднитѣ четири отдѣла отъ книгата на г. Б., сѫ отговоръ на „оборвачитѣ“ на социялизма въ България. Въ IV. гл. авторътъ говори, какъ се трупатъ изпърво капиталитѣ; за стоковото производство; за системата на експлоатация чрѣзъ новата домашна индустрия; за „исполицата“ въ земледѣлието, за задлъжняванията на селянитѣ-земледѣлци; за концентрацията на земята въ по-малко рѫцѣ; за тържеството на капитализма въ индустрията, а слѣдъ това и въ земледѣлието. Въ V. гл. г. Б. говори непосрѣдствено за работитѣ въ България. Възъ основа на докладитѣ на секретаритѣ при търговскитѣ камари въ Пловдивъ, Варна и София той констатира факта за упадъка на нашитѣ занаяти; за новата експлоатация, на която сѫ подложени нашитѣ занаятчии отъ страна на търговцитѣ чрѣзъ така наречената работа на парче или „ишлеме“; за развитието на фабричното производство у насъ и възъ основа на официялното съобщение отъ Министерството на Търгов. и Земледѣлието, (печатано въ Спис. на Бълг. Икономич. Дружество, г. II, кн. 6 и 7, стр. 325); за броя на индустриялнитѣ заведения и работнишки персоналъ у насъ. Въ VI. гл. г. Б. констатира факта, възъ основа на официялната статистика и Изложенията на окр. управители, че намаляватъ самостоятел-

нитѣ производители и се увеличава числото на помощницитѣ и слугитѣ; че се разпадатъ едноврѣменното чифликчийство и семейни задруги и се раздробява земята; че много задлъжняватъ земледѣлцитѣ и се продаватъ земитѣ имъ, че се съсрѣдоточва земята въ малко ржцѣ и се начева капитализация въ производството. Въ VII. гл. г. Б. се спира върху работниш. въпросъ у насъ. По автора, веднжжъ България стжпила въ пжтя на капиталистическото си развитие, у нея изпъква и работнишкиятъ въпросъ. А такъвъ споредъ г. Б. наистина сжществува. Съ редъ фактове той показва жалкото положение, въ което се намиратъ стотини работници, чираци и слуги въ занаятчийскитѣ работилници, въ печатницитѣ, по фабрикитѣ, по кръчмитѣ и гостилницитѣ, въ арсеналитѣ и минитѣ; показва несигурното имъ положение, нищожната и при това нередовно изплащана плата, прѣзмѣрната работа въ лошитѣ хигиенически работилници, за грубото обръщанье на господаритѣ спрѣмо работницитѣ, малтретиранията и псувнитѣ, на които сж подложени послѣднитѣ, необезпеченостьта имъ въ нещастни случаи, голѣмото нехайство отъ страна на управляющитѣ, когато трѣба да се защити работникътъ прѣдъ господаря, и др. Оставени сами на себе, работницитѣ (интелигентната часть отъ тѣхъ) е трѣбало да се погрижатъ сами за своята участь, за участьта на всички, що изкарватъ прѣхраната си чрѣзъ наемнишки трудъ. Отъ тука сдружаваньето и появата на социялъ-демократич. партия, на социялизма у насъ, като теоритически изразъ на работниш. искания въ свръзка съ исканията на работницитѣ въ другитѣ страни.

Тѣзи сж въ общи чърти мислитѣ, изказани отъ г. Б. по работнишкия въпросъ въ България.

Прѣди всичко трѣба да признаемъ, че истината, ако и неприятна нѣкому, принадлежи на г. Б. При отсжтствието на точни статистически данни послѣдниятъ все е събралъ изъ Изложенията на окр. управители, изъ Докладитѣ на секретаритѣ при търговскитѣ камари, изъ Статистиката за прѣброяванье населението и разпрѣдѣлението му по професии и пр. доста официяленъ материялъ за подтвърдение на това, че и у насъ — ако и недавно — се е турила основа на индустрията: че производството въ този клонъ на поминъкъ, както и въ земледѣлието, става размѣнно, стоково, сир. че взема капиталистич. характеръ. А щомъ то приеме такъвъ характеръ, слѣдва да се признаятъ послѣдицитѣ му. Тѣ не могатъ да бждатъ по-други отъ онѣзи, каквито то дава на западъ. Прочее, ние се намѣрваме на прага на едно, нека го кажемъ, зараждане на индустрията и капитализация въ земледѣлието отъ една страна, и прѣдъ окаяното положение на онѣзи, които сж или ще бждатъ побѣдени при новитѣ условия на производството отъ друга страна.

1. И у насъ се забѣлѣзва вече увеличение на градското население и орѣдяванье на селското, както на западъ. Това става нагледно отъ слѣднитѣ двѣ таблици, съставени възъ основа на нашата официялна статистика по прѣброяванье населението прѣзъ годинитѣ 1888 и 1893, като сме приели за градско население само онова, що живѣе въ мѣста, официялно признати за градове, сир. въ градскитѣ общини.

а). Градско население.

Градски общини съ население	Число на градоветѣ	Общи брой на жителитѣ прѣзъ 1888 г.	прѣзъ 1893 г.	процентно увеличение
По-долу отъ 3 хил. жит.	15	28·465	31·117	9·30
Отъ 3— 5 хил. „	20	73·032	76·583	5·90
„ 5—10 „ „	22	150·786	157·627	4·54
„ 10—25 „ „	18	242·737	258·052	6·03
„ 25 хил. нагорѣ	4 [1])	115·910	138·921	11·00
Всичко	79	610·930	662·300	8·40

б). Селско население.

Села	Брой на селата	Общи брой на жителитѣ прѣзъ 1888 г.	прѣзъ 1893 г.	процентно увеличение
По-малко отъ 2 х. жит.	4.522 [2])	2.292·446	2.387·037	4·12
Отъ 2—3 хил. жители	76	180·263	186·024	3·20
„ 3—5 „ „	20	65·748	70·282	6·90
Повече отъ 5 х. „	1 [3])	4·988	5·070	1·64
Всичко	4.619	2.543·445	2.648·413	4·13

Отъ тия двѣ таблици се види, че градското ни население се е увеличило за петилѣтието 1888—1893 год. съ 8·40%, а селското едва съ 4·13%, сир. градското население се увеличва два пѫти по-скоро отъ селското. При туй характерно е, че населението въ по-голѣмитѣ градове по-бърже нараства отколкото онова на по-малкитѣ. Така населението въ четиритѣ най-голѣми наши града, София, Пловдивъ, Варна и Русе съ население повече отъ 25 хил. жит., се е увеличило съ 11%, когато пъкъ въ градоветѣ съ население отъ 10—25 хил. жители населението се е увеличило съ 6·3%.

2. Като констатирахме факта за увеличението на градското население, нека видимъ, оправдава ли се твърденьето на г. Б., че самостоятелнитѣ производители у насъ намаляватъ и се прѣвръщатъ въ наемнишки работници. Нека прочее видимъ, какво измѣнение по разпрѣдѣлението на населението по занятия констатира статистиката. За по-голѣма нагледность ние си съставихме възъ основа на официялната статистика (отдѣлъ професии) прѣзъ 1888 и 1893 г. г. слѣдната таблица:

Занятия	Брой на заетитѣ лица 1888	1893	Проц. увел. (+) или намал. (—)	Отъ тѣхъ самостоятелни 1888	1893	% увеличение	Помощн. и слуги 1888	1893	% увеличение
Селско стопанство . . .	1.251.564	1.319,062	+ 5·40	529.782	427.974	—19·22	721.782	891.088	+23·45
Занаяти и индустрии . .	223.429	244.942	+ 9·63	104.007	105.945	+ 1·86	119.422	138.997	+16·40
Съобщение и прѣносъ .	16.411	24.433	+48·88	7.688	11.201	+45.70	8.723	13.232	+51·69
Търговия	71.888	75.373	+ 4·85	32 468	30.904	— 4·81	39.420	44.469	+12·80
Свободни професии . . .	48.991	68.818	+40·47	27,389	34.667	+26·57	21.602	34·151	+58·10
Лични и домашни слуги	34.166	46.705	+36·70	17.829	21.935	+23·03	16.337	24·770	+51·62
Разни	9 119	12,282	+34·68	5.605	6.350	+13·29	3.514	5.932	+68·81
Непоказани професии . .	32.277	19 850	—38·19	16.978	8.772	—48·33	15.299	11.078	—27·58
	1.687.845	1.811.465	7·32	741.746	647.748	—12·67	946·099	1.163.717	23·00

[1]) Градоветѣ София, Пловдивъ, Варна и Русе.
[2]) Населени мѣста изобщо.
[3]) Селото Кнежа.

Отъ тая таблица се види, че прѣзъ периода 1888—1893 числото на заетитѣ лица въ разнитѣ професии се е увеличило съ 7·32%, числото на самостоятелнитѣ се намалило съ 12·67%, а числото на помощницитѣ и слугитѣ се увеличило съ 23%. А тѣзи данни напълно подтвърдяватъ думитѣ на г. Б. за пропаданье на една голѣма часть отъ населението, на самостоятелнитѣ производители, и прѣвръщаньето имъ въ наемнишки работници. И наистина, минеме ли къмъ подробности, разгърнемъ ли статистиката и прѣгледаме за тоя или оня клонъ на производството, ние намираме поразителни фактове. Така въ текстилната индустрия броятъ на самостоятелнитѣ господари се е намалилъ прѣзъ петилѣтието 1888—1893 съ 10 души, когато пъкъ помощницитѣ и слугитѣ се увеличили съ 1.203; въ желѣзарството и машинарството имаме намаление на самостоятелнитѣ лица съ 206, а увеличение на слугитѣ и работницитѣ съ 4.507; въ приготвяние храни, пития и тютюнъ — намаление на самостоятелнитѣ съ 380 и увеличение на помощницитѣ и слугитѣ съ 1.259; въ приготвяние облѣкло, обуща и тоалетъ — намаление на самостоятелнитѣ съ 625, а увеличение на помощници съ 592; сѫщото срѣщаме въ дърводѣлството, стъкларството и керамиката и др. Отъ горѣприведената таблица сѫщо се види, че увеличението на заетитѣ въ професиитѣ изобщо лица е най-голѣмо по прѣносъ и съобщение (служащитѣ по железницитѣ, поща и телеграфъ), 48·88%, свободни професии (офицерство, учителство, чиновничество, духовенство и пр.) 40·47%, лични домашни слуги 36·70%; по-малко е увеличението въ занаятитѣ и индустриитѣ (9·63%), а още по-малко е то въ селското стопанство (5·40%) и търговия (4·85%). Слѣдов. за периода 1888—1893 най много е провървѣло на служащи лица по желѣзницитѣ, поща и телеграфъ, на чиновници, военни, учители и др., сир. на лица, които не сѫ непосрѣдствено заети въ производството.

Сега нека видимъ, кои професии губятъ най-много отъ своитѣ самостоятелни членове. Тука на първо мѣсто ще трѣба да поставимъ селското стопанство (земледѣлие, скотовъдство, ловъ и риболовство), а слѣдъ това търговия. Независимитѣ селски стопани сѫ се намалили съ 19%, а търговцитѣ съ 4·81%. Въ индустрията и занаятитѣ имаме едно увеличение отъ 1·86%; обаче тука трѣба да отбѣлѣжимъ, че това увеличение на нашитѣ занаятчии и индустриялци, ако и да е незначително, произходи отъ една погрѣшка на статистиката. Така, статистиката отбѣлѣзва за лица съ „неточно опрѣдѣлени занятия“ и „надничари“ въ графата „самостоятелни“ 23.238 прѣзъ 1888 и 25.475 прѣзъ 1893 г., сир. имаме едно увеличение на самостоятелнитѣ въ този подотдѣлъ съ 2.237 души, отъ дѣто произходи и общото увеличение на самостоятелнитѣ производители. Безъ това перо ние щѣхме да имаме намаление и въ занаятитѣ и индустриитѣ; а очевидно е, че това е погрѣшка, понеже лица съ неточно опрѣдѣлени занятия и надничари малко могатъ да бѫдатъ самостоятелни. За помощницитѣ и слугитѣ нѣма що да се каже: тѣхниятъ брой очевидно навсѣкѫдѣ расте.

Прочее горѣприведеннитѣ данни, основани възъ нашата официялна статистика — ще повторимъ пакъ — напълно подкрѣпятъ г. Б. Правъ е той и тамъ, дѣто казва, че у насъ производителнитѣ сили и индустриитѣ сравнително по-слабо се развиватъ отколкото става пролетаризираньето

на населението, и отъ тука първоизворътъ на „шайкитѣ“, що правятъ избори, свалятъ и качатъ правителствата.

3. Като констатираме факта, че селското земледѣлско население у насъ захваща да напуща селата и се трупа въ градоветѣ — както това става на западъ — и че самостоятелнитѣ занаятчии и земледѣлци намаляватъ; отъ това не трѣба да се вади заключение, че производството назадва. Наопаки, то не само не назадва, но се усиля и ще се усиля, само че днесъ то се поставя върху по-други основи: върху такива именно, върху каквито то е поставено на западъ. Такава е поне тенденцията за сега. И наистина не може да се отрече, че ние не сме направили крачка напрѣдъ въ тая посока. Даннитѣ, приведени отъ г. Б. на стр. 124 за увеличение на индустриялнитѣ заведения и работилници у насъ, а сжщо така и за увеличение на работницитѣ въ тѣзи заведения, напълно подтвърдяватъ това, че и у насъ начева да се прѣобразува производството. Отъ даннитѣ, за които е дума, се види, че прѣзъ 1894 г. въ България е имало 501 фабрики и работилници съ 5.732 работника, а прѣзъ 1897 г. 566 фабрики и работилници съ 6.732 работника. Дѣто ще каже заведенията сж се увеличили за три години съ 65, а работницитѣ съ 1.000. Разбира се, че ние нѣмаме точни данни за индустриялнитѣ заведения у насъ; затова се задоволяваме и съ дребнитѣ съобщения, които могатъ да се дадѫтъ отъ това или онова правителствено учреждение. Горнитѣ данни г. Б. е заелъ отъ такова едно дребно съобщение, дадено отъ Минист. на Търгов. и Земл. и вмѣстено въ 6—7 книжки на „Списанието на Бълг. Икономич. Дружество“, г. II. Вземеме ли за основа едно подобно по-ранно съобщение, направено възъ основа на Изложенията на окр. управители отъ г. Т. Васильовъ и вмѣстено въ 28 книжка на „Периодич. Списание“ (1888 г.) и комбинираме ли ги съ онѣзи, дадени отъ Минист. на Търгов. и Земл., ще имаме долната таблица за послѣдователното увеличение на нѣкои индустриялни заведения у насъ:

Название на заведенията:	Брой на заведенията: 1888	1894	1895
Прѣдилно-тъкачни фабрики . .	14	40	45
Фабрики за плетени издѣлия . .	1	12	14
„ „ пиво	18	25	27
„ „ спиртъ	6	9	11
„ „ сапунъ	2	12	18
„ „ кожи	1	17	18
„ „ мебели	1	5	5
Мелници за тънки брашна . . .	?	80	87
Фабрики за сода и лимонада . .	—	92	92
„ „ коняци и ракия . .	—	61	67
„ „ тютюнъ	—	71	71
Работилници за растит. масла .	—	11	13
Фабрики за керамич. издѣлия .	—	4	11
„ „ циментови „ .	—	2	2
„ „ тестени „ .	—	4	4

Название на заведенията:	Брой на заведенията: 1888	1894	1895
Фабрики за цигарени книги . .	—	1	3
Парни бояджийници	—	3	3
Фабрики за химич. издѣлия . .	—	4	4
Лѣярници	—	3	3
Фабрики за точение коприна . .	—	1	1
Желѣзарски и коларски работилн.	—	21	23
Фабрики за барутъ	—	2	3
„ „ тебеширъ	—	1	1
„ „ варь	—	1	1
„ „ дъски	—	—	3
„ „ бонбони	—	—	2
„ „ патрони	—	—	1
„ „ мраморни издѣлия .	—	—	1
„ „ литографни камъни .	—	—	1
„ „ парфюми	—	—	2
„ „ вратовр. и карт. изд.	—	—	1
„ „ дъждобрани	—	—	1
„ „ въжарски издѣлия .	—	—	3
„ „ мастила	—	—	1
„ „ албуминъ	—	—	1
„ „ килими	—	—	1
„ „ горни ризи	—	—	1
„ „ кечета	—	—	1

Приведенитѣ данни говорятъ въ полза на това, че ние правимъ усилие „за да си създадемъ една мѣстна индустрия“. Това наше усилие може да се види и отъ увеличението на акционернитѣ ни дружества изобщо и на индустриялнитѣ въ частность. Така споредъ свѣдѣнията на г. Ст. Караджовъ, печатани въ Списанието на Бълг. Икономич. Дружество, г. I, кн. 3, въ България сѫ били основани дружества:

Години:	Брой на основанитѣ друж. прѣзъ годината:	Отъ тѣхъ сѫ били индустриялни:
Прѣди освобожд. . .	5	—
1880	3	1
1881	3	—
1882	2	—
1883	1	—
1884	3	1
1885	3	1
1886	4	—
1887	4	2
1888	4	—
1889	15	3
1890	33	6
1891	40	2

Години:	Брой на основанитѣ друж. прѣзъ годината:	Отъ тѣхъ сж били индустриални:
1892	34	4
1893	33	2
1894	55	4
1895	61	3
Всичко ..	303[1])	29

Общиятъ капиталъ за всички дружества е неизвѣстенъ. Знае се обаче той само за 254 отъ дружествата. А послѣдниятъ по прѣсмѣтанията на г. Караджова възлиза на 22.245.496 лева; а само на индустриялнитѣ дружества на 3.492.338, или 15.70% отъ капитала на всичкитѣ дружества. Най-много индустриялни дружества се падатъ на градоветѣ: Пловдивъ (6 дружества), Варна (5 съсъ строителното), София (6 съсъ 1 строително), Сливенъ (4), Русе, Шуменъ, Ст.-Загора и Севлиево (по 2) и Търново и Ловечъ (по 1 дружество). Образуванието на тѣзи дружества ни дава право да говоримъ за капиталистич. производство.

4. Колкото за земледѣлието, и тамъ тенденцията е къмъ концентрация на земитѣ въ по-малко ржцѣ. И това е твърдѣ понятно, като се има прѣдъ видъ намалението броя на самостоятелнитѣ стопани. Това се подтвърдява и отъ правителствени лица. Така окр. управитель въ Ломъ, като говори за земледѣлието въ Ломския окржгъ, въ послѣдното си „Изложение" за 1898/99 г. казва слѣдното: „Събиранието на земята въ малко ржцѣ е започнжто и продължава. Въ Фердинандската околия край държавното шоссе има за сега единъ чифликъ, стопанинъ му е Белиградияно, румжнски поданникъ; той има около 6.106 декара земя, купувана отъ 5—15 л. единъ декарь. Въ този чифликъ е въведено рационалното обработвание: има локомобилъ съ вършачка, една сѣячка за жито, три жетварки-снопарки, три само жетварки, десеть плуга съ по двѣ бразди отъ системата „Фистеръ", една парна воденица съ четири камъка, двѣ вѣялки, единъ триеръ, една бухалка за кукурузъ и около 40 плуга отъ системата „Сакъ". Въ Ломската околия има два чифлика: единъ въ с. Крива-Бара, принадлежи на румжнския подданикъ Маринъ Попеско, купенъ е прѣзъ 1891 г. по 2 л. декарътъ, има всичко 7.285 дк.; другиятъ е въ с. Котеновци, принадлежи на ломския житель Алекси П. Ангеловъ, купенъ е прѣди 7—8 год. по 2—5 л. декарътъ, има земя до 5.000 дк. Тѣзи имоти се обработвать повече на изполица отъ самитѣ стопани, които сж имали злочестината да ги изгубятъ, безъ да се въвежда нѣкакво подобрение."[2]) Сжщото се подтвърдява и отъ други окр. управители. Напр. севлиевскиятъ като отбѣлѣзва факта за „бѣгството" на селското население отъ селата къмъ градоветѣ, „за да търси по-лесенъ занаятъ — писарство, търговия и пр., а най-вече чиновничество", продължава: „Причинитѣ на това сж чисто економически: пропаданье, задлъжаванье и изгубвянье на земята. Селенинътъ се е свикнжлъ съ тежкиятъ трудъ, лишенията и суровия животъ. Обаче, трѣбваше да се явжтъ по-

[1]) Отъ тѣхъ спестовни 211, търговски 28, индустр. 29, застрахов. 3, строителни 2, кредитни 2 (банкитѣ въ Пловдивъ и Русе) и еснафски 28

[2]) Вж. „Изложение за състоянието на Ломското окржжие прѣзъ 1898/99 год." стр. 8.

сини причини, за да го заставятъ да зарѣже земледѣлието и да търси други занаятъ. Останжлъ безъ земя, не му остава нищо друго, освѣнъ да продава трудътъ—ржцѣтѣ и той това върши. Въ Габровскитѣ фабрики, 475 души, повече отъ половината отъ работницитѣ, сж земледѣлци и селски ступани. За иллюстрация на разореното положение на селското население служжтъ продажбитѣ на недвижимитѣ имъ имоти, които продажби явно се увеличватъ ежегодно. При отсжтсвието на статистич. свѣдѣния и невъзможностьта да се събиратъ при сждебнитѣ пристави, при сегашниятъ канцелярски редъ, не е и възможно да се опрѣдѣли размѣрътъ на прогрессивното увеличение на продажбитѣ на недвижимитѣ имущества, обаче това е фактъ, който едва ли ще се намѣри нѣкой да оспорва.“ [1])

Отъ друга страна не може да не се забѣлѣжи у насъ тенденцията къмъ подобрение на земледѣлското производство било чрѣзъ въвежданье на по-усъвършени орждия и машини, било чрѣзъ засѣванье и обработванье на нови култури.

Така споредъ свѣдѣнията, които дава Минист. на Търгов. и Земл.,[2]) въ България е имало земл. орждия и машини:

	1893 г.	1897 г.	увеличение
Желѣзни плугове	18.710	32.399	13.689
Машини сѣячки	45	46	1
„ жътварки { обикновени . .	113	400	287
„ жътварки { снопарки . .	15	331	316
„ вършачки	17	94	77
„ ронилки за кукурузъ . .	968	1.484	516
„ вѣялки	6.425	14.233	7.808
Триери, кължеотберници и сортировки	423	1.748	1.325
Машини косачки	50	81	31

Отъ тази таблица се види, че увеличението на земл. орждия и машини върви успѣшно: въ единъ периодъ отъ 5 години желѣзнитѣ плугове сж се увеличили съ 13.689, сир. съ 73%, машинитѣ жътварки (обикновени и снопарки) сж се увеличили шесторно, вѣялкитѣ сж се удвоили, триеритѣ учетворили и т. н. А всичко това показва, че нашето земледѣлие ще да се усиля и то, като ще измѣстя дребнитѣ собственици.

5. Като констатираме факта, че нашето земледѣлие встжпя въ сжщата фаза на развитие, сир. става стоково, както е то другждѣ, трѣба да отбѣлѣжимъ едно нѣщо, за което споменува и г. Б. на стр. 134 отъ своята книга, а именно за систематическото съсипванье на нашето земл. население, по-точно казано на слабитѣ земледѣлци, прѣзъ послѣднитѣ 10—15 години чрѣзъ непомѣрно голѣмитѣ данъци, стоварени възъ гърба на нашия земледѣлецъ. Само по тоя начинъ можемъ си обясни пропаданьето на 101.808 самостоятелни стопана за единъ кратъкъ периодъ отъ 5 години (1888—1893). Отъ това гледище не би било безинтересно да се знае, какво е платило нашето земл. население за поземенъ налогъ отъ освобождението насамъ и да сравнимъ нашия поземенъ налогъ съ налога на съсѣднитѣ намъ страни Румжния и Сърбия, които стожтъ

[1]) „Изложение за състоянието на Севлиевското окржжие прѣзъ 1898/99 г.“, стр. 20.

[2]) Гл. „Докладната записка“ на г. Сарановъ, публикувана въ брой 149 на „Държав. Вѣстникъ“, отъ 15 юлия 1898 г.

речи на сѫщата степень съ насъ въ своето земледѣлско развитие. Прѣди това обаче ще ни трѣба да знаемъ, до какви размѣри стига земледѣлското производство на тѣзи три страни. За тази цѣль доста ще бѫде, ако вземемъ само най-главнитѣ имъ земл. продукти, зърненитѣ храни. Тогава ще имаме долнитѣ три таблици:

а) Житната производителность на България. [1])

	пшен.,	ръжъ,	ечм.,	овесъ,	просо,	кукур.,	всичко
Срѣдно за четирилѣ-	въ милиони хектол. или 100 kgr.						
тието 1889/92	14·1	4·2	4·7	2·8	0·2	4	30 въ хектол.
За 1898 г.	9·2	1·4	2·7	1·5	0·4	9·6	24·8 въ 100 kgr.

б) Житната производителность на Ромѫния.

	пшен.,	ръжъ,	ечм.,	овесъ,	просо,	кукур.,	всичко
Срѣдно за петилѣ-	въ милиони хектолитри						
тието 1893/97	19·8	3	9	4·3	0·6	22·6	59·3
За 1898 год.	20·6	2·7	10·4	6·2	1·0	35·9	76·8

г) Житната производителность на Сърбия.

	пшен.	ржжъ	ечм.	овесъ	просо	кукур.	всичко
	въ милиони 100 килограми						
За 1897 г.	$3._6$	$0._5$	$0._9$	$1._4$	$0._0$	$8._7$	$15._1$

Отъ тѣзи таблици може да се извади заключение, че Ромѫния по по своята производителность прѣвъзходи България въ два и повече пѫти, а тази подирната отъ своя страна прѣвъзходи Сърбия въ $1^1/_2$ пѫти.

Данъцитѣ обаче далечъ не стоѭтъ въ такова отношение, както ще се види отъ слѣднитѣ таблици:

а) България.

Години	Констатирани за събирание суми по бюджета изобщо	Костатирани за събирание суми отъ позем. налогъ
	въ хиляди левове:	
1879	30.820	13.144
1880	44.708	21.830
1881	41.684	17.044
1882	44.716	18.796
1883[2])	48.445	18.175
1884	45.190	17.972
1885	44.907	17.005
1886	47.748	17.392
1887	48.821	18.080
1888	56.327	18.060
Срѣдно за година (отъ 1879—1888)	45.337	17.750

[1]) Вж. „Думи и дѣла“ отъ г.И. Е. Гешовъ, стр. 165. и „Прѣдварителни резултати по сѣитбата и реколтата на Княж. Бълг. прѣзъ 1898/98 год.“, „Държ. Вѣстн.“ отъ 17 мартъ 1900 год. брой 60.

[2]) Понеже нѣмаме сключени бюджетитѣ на бившата Източна Румелия за 1883, 1884 и 1885 г., за „константирани“ суми за събираниесме вписали „прѣдвиденитѣ“ въ бюджета.

Години	Констатирани за събиране суми по бюджета изобщо	Констатирани за събиране суми отъ позем. налогъ
	въ хиляди левове:	
1889	68.785	25.474
1890	69.045	27.414
1891	89.595	35.666
1892	84.779	31.412
1893	79.555	23.949
1794	101.240	24.086
1895	81.144	19.633
1896	82.242	18.375
Срѣдно за година (отъ 1889—96)	82.048	25.764

Отъ тия данни се види, че до 1889 год. нашиятъ позем. налогъ е падалъ срѣдно по $17._{750}$ мил. лева на година, сир. е съставялъ $39._{15}$ % отъ общия приходенъ бюджетъ, а отъ 1889—1896 — по $25._{764}$ мил. лева. Дѣто ще каже имаме едно увеличение на поземния налогъ за послѣдиитѣ 8 години съ $8._{014}$ мил. лева или съ $45._{15}$%. И това за чистия поземенъ налогъ (съ оня на лозята). Прибавиме ли къмъ него най-малко 50% за окрѫжни и общински връхнини, що сѫ се налагали върху позем. налогъ, ще получиме срѣдни $26._{625}$ и $38._{646}$ мил. лева съотвѣтно.

А какво сѫ плащали Румѫния и Сърбия, като прѣсмѣтаме и тамъ връхнинитѣ върху позем. налогъ?

б) Румѫния.

Години	Чистъ поз. налогъ	Държавни връхн.	Окрѫжни връхн.	Окр. връхнини за пѫтища и съобщение	Общински връхн.	Всичко връхн.	А всичко
	въ хиляди левове						
1893/94[1]	12.955	1.295	3.523	2.189	2.794	9.802	22.757
1894/95	13.201	1.320	3.615	2.236	2.864	10.035	23.237
1895/96	13.330	1.333	3.773	2.318	2.978	10.402	23.732
1896/97	15 413	1.541	4.286	2.618	3.373	11.819	27.232
1897/98	15.520	1.552	4.315	2·738	3.402	12.006	27.526
Срѣдно	14.084	1.408	3.902	2.420	3.082	10.813	24.897

Както се види отъ тая таблица два и три пѫти по-богатата отъ насъ по земледѣлска производителность Румѫния е плащала позем. налогъ съ окрѫжни и общински връхнини (включете и окр. пѫтна повинность) всичко $24._{897}$ мил. лева срѣдно на година за петилѣтието 1893/98, когато пъкъ България е плащала повече отъ 38 мил. за сѫщия периодъ, като не смѣтаме и емлякa на непокрититѣ имоти.

---

[1]) Финансовата година почва отъ 1. априлъ.

в) Сърбия.

Поземниятъ налогъ съ връхнинитѣ е билъ:

	въ хиляди лева
1891	9.626
1892	9.161
1893	8.690
1894	8.989
1895	9.180
Срѣдно	9.129

Отъ тази таблица се види, че и Сърбия плаща поземенъ налогъ несравнено по-малко спроти своето производство, отколкото България. Прочее, може да се твърди, че пропаданьето на нашето селско население е ускорено чрѣзъ непомѣрно голѣмитѣ даждия, що сѫ се взимали отъ нашитѣ селяни земледѣлци, безъ да се е имало прѣдъ видъ, що произвождатъ тѣ и какви сѫ платежнитѣ имъ способности.

Основателни сѫ прочее доводитѣ на г. Б. противъ „оборвачитѣ“ на социялизма. Отъ четеньето на книгата на г. Б. читателитѣ у насъ ще добиятъ една освѣтление върху социялния въпросъ и едно правилно обяснение на промѣнитѣ, що сѫ се извършвали и извършватъ въ нашия животъ прѣзъ послѣднитѣ двѣ десетилѣтия.

Д. Йордановъ.

Въспоминание (записки отъ сърбско-българската война) отъ *Георги Хр. Тишиновъ*. Издава книжарница „Трудъ“. Враца, печатница „Трудъ“ на Ст. Цековъ, 1899. 8⁰. 69 стр. Цѣна 50 ст.

Появяваньето на тая книжка толкова късно, тъкмо 14 години слѣдъ войната, никакъ не трѣба да ни очудва. Както се вижда на автора едвамъ миналата година се прѣдставилъ случай да я издаде. Въ руската литература и сега се срѣщатъ записки на нѣкои участници въ освободителната война, която пъкъ е още по-стара. Доста е само, една нова книга или статия по нѣкоя война да не съдържа другѫдѣ описано събитие и безполезни нѣща.

И сега си спомняме ония шовинистически телеграми, пуснати въ началото на войната отъ неприятелска страна, които гласѣха горѣ-долу така: българитѣ бѣгатъ на всѣкѫдѣ прѣдъ сърбитѣ, населението посрѣща сръбскитѣ войски съ възхищение . . . и пр. Споредъ сърбитѣ. тѣхното орѫжие имало въ началото щастие; тѣ спечелили редъ побѣди. Все споредъ тѣхъ въ Видинско, Софийско, Кюстендилско и Трънско живѣятъ сърби подъ българско иго, които единъ день трѣба да се освободѭтъ . . . Прѣзъ руско-турската война, въ която сърбитѣ взеха участие чакъ слѣдъ паданьето на Плѣвенъ — при свършъка ѝ — тѣ-

достигнаха до нѣкои погранични градове и села благодарение само на това, че имаха насрѣща си съвсѣмъ слаби турски гарнизони. Въ приврѣменното управление на тия градове и села тѣ употрѣбиха всевъзможни срѣдства, да спечелятъ симпатиитѣ на мѣстното население; но успѣха да привлекжтъ на своя страна само отдѣлни единици. Ето по коя именно причина въ първитѣ телеграми за своитѣ мними побѣди споменуватъ и за нѣкакво си съчувствие къмъ тѣхъ отъ страна на пограничното население. Какви сж били силитѣ на двата противника въ началото и въ края по цѣлата бойна линия, върху това нѣма да се спираме никакъ, защото е добрѣ извѣстно на всички. Ще споменемъ само, че въ навечерието на войната по сръбската дѣйствующа армия е издадена една заповѣдь, съ която се забранява на войницитѣ да именуватъ „бугари“ другаритѣ си отъ Нишко и Пиротско.

Г. Тишиновъ не е новъ за насъ съ своитѣ трудове по сръбско-българската война. Отъ него е книжката „Жертва прѣдъ олтаря на отечеството (записки отъ 1885 година),“ издадена отъ военното министерство. Въ нея той описва сполучливо подвизитѣ на подпоручика отъ 5. Дунавски полкъ Георги Ангеловъ, починалъ послѣ въ Трънъ отъ четири тежки рани. Въ новата си книжка между друго той описва въ началото мѣстоположението на Трънъ и околностьта му и по-нататъкъ разправя за усилнитѣ занятия на народното опълчение, въ което влизалъ и той; за сбиккитѣ на слабия Трънски отредъ, състоещъ отъ войници, доброволци, стражари и опълченци, съ цѣлата Моравска дивизия; за подвизитѣ на юнкера Ив. Каловъ, изпълняващъ длъжностьта на ротенъ командиръ, който падналъ смъртоносно ранен отъ граната; за дохаждането на сърбитѣ въ Трънъ и Врапча и отстжпяньето имъ по близкитѣ пжтища, които водятъ къмъ границата, и за оставянето въ мочурливитѣ мѣста между Глоговица и Ездимирци батареята на капитана Златарски, която сърбитѣ извлѣкли на 12. ноемврия съ много волове, вземени отъ околнитѣ села. Ето какво говори авторътъ за тая батарея, която направи на врѣмето си шумъ у насъ и прѣдизвика назначението на анкета, чието заключение не ни е извѣстно. „Слѣдъ като, на 3. срѣщу 4. ноемврия, прѣзъ нощьта, е било рѣшено, да отстжпятъ нашитѣ войски отъ Трънската позиция, закарани сж били и топоветѣ, съ цѣль: и тѣхъ да прѣвозжтъ прѣзъ Ездимирскитѣ височини. Прѣзъ оназь тъмна нощь, вървѣйки войската прѣзъ ливадитѣ, находящи се между селата Глоговица и Ездимирци, попитанъ е билъ единъ селенинъ да каже: дали ще могжтъ се прѣкара топоветѣ прѣзъ мочорливитѣ мѣста, които изобилствуватъ въ всичкото почти пространство на казанитѣ ливади. Невѣжия селенинъ, който не е могжлъ да разбере, че топоветѣ тѣжжтъ стократно повече отъ всѣка волска кола, натоварена съ дърва, далъ си мнѣнието, че ще могжтъ да минжтъ безпрепятствено прѣзъ мѣстата. Малко слѣдъ това обаче, когато батареята наближила къмъ мочорливитѣ мѣста, нагазила въ тѣхъ и ето че колелата на всичкитѣ топове задълбочили въ тиняка! Не е било възможно вече, да се върви нито напрѣдъ, нито назадъ; защото не е имало мѣсто да се възвиятъ топоветѣ на никадѣ. Отъ лѣво на пжтя — имало стрменъ брѣгъ, отъ дѣсно дълбоки долове, а отъ прѣдъ и отъ задъ мочорливи непроходими мѣста. Положение безисходно!

Слѣдъ дълги, но напразни усилия, които сѫ се протакали до пукване на зората, като се е разбрало, че топоветѣ не ще могѫтъ да се помърднатъ отъ мѣстото си ни крачка, Златарски далъ заповѣдь: да се отсѣчѫтъ ремицитѣ на хамутитѣ, да се извадѫтъ затворитѣ на топоветѣ, да се натурятъ на всѣки топъ по една пълна граната, па да се оставятъ на мѣстото; а войницитѣ отъ артилерията, съ конетѣ си, да заминатъ бѣгомъ за Брѣзникъ. Така и станало. Топоветѣ сѫ били оставени въ блатливата мѣстность, а войската продължила пѫтя си“ . . . Тѫжно чувство обладава читателя, като си припомни, че срѣщу тия 8 трофея ний, побѣдителитѣ въ тая война, имаме такива само една четвъртина. Нека ни служи за утѣха поне обстоятелството, че батареята не е вземена отъ противника при спечелено сражение, а благодарение на слѣпия случай.

Новата книжка на г. Тишинова изобщо фърля слаба свѣтлина върху дѣйствията на Трънския отредъ и на Моравската дивизия, които другадѣ сѫ описани по-подробно. Отъ нея не можемъ да очакваме нѣщо повече, защото тя обнима само споменитѣ на автора. Езикътъ ѝ е намѣстѣ неправиленъ и обиленъ съ грѣшки, които можело да се избѣгнатъ при една по-добра корекция. Горниятъ буквааленъ цитатъ ни показва ясно, какъ г. Тишиновъ излага мислитѣ си и описва нѣщата.

Прѣпорѫчваме на читателя първата книжка на автора, справедливо оцѣнена отъ военното министерство. Прѣпорѫчваме и тая му книжка, не лишена отъ интересъ, чувство и патриотизъмъ.

Д. У.-Г.

2791—1900

противъ Старо-Загорския Владика. Стара-Загора, 1900. — **Годишникъ** на Българското Природоиспитателно Дружество. I., II. и III. год. кн. 1—4. София, 1898—1900. — **Докладъ** отъ Върховната Смѣтна Палата до обикновеното Народно Събрание (сесия прѣзъ 1900 год.) по изпълнение бюджета за 1898 год. София, 1900. — **Докладъ** за състоянието на Сливенския окрѫгъ прѣзъ 1899—1900 год. Сливенъ, 1900. — **Драгиевъ, Д.** Трѣбва ли земледѣлцитѣ да плащатъ десятъкъ. Стара-Загора, 1899.; — Гласъ къмъ българскитѣ земледѣлци. Ст.-Загора, 1900. — **Drenkoff, Dr. phil. Jvan K.** Die Steuerverhältnisze Bulgariens. Von —. Jena, 1900. — **Дриновъ, М. С.** Разборъ сочиненія П. А. Сырку „къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV. вѣкѣ. С.-Петербургъ, 1900. — **Дяковичъ, Борисъ.** Нашия народенъ музей, студия отъ —. (Отпечатъкъ отъ сп. „Мисъль", год. X. кн. VII и VIII. за 1900 г.). София, 1900. — **Изложение** за състоянието на Кюстендилското окрѫжие прѣзъ 1899—1900 год. Кюстендилъ, 1900. — **Изложение** за състоянието на Пловдивския окрѫгъ прѣзъ 1899—1900 год. Пловдивъ, 1900. — **Изложение** за състоянието на Силистренското окрѫжие прѣзъ 1899—1900. Силистра, 1900. — **Karlowicz, Jan.** Slownik Gwar polskich. Ulozil —. Tom pierwszy A. do E. Krakow, 1900. — **Katalog** dziel nakladowych i komisowych tudziez w wększej ilości nabytych przez spólke wydawnicza polska, W Krakowie. — W. Krakowie. — **Княжество България** — Дирекция на Статистиката. Движение на населението прѣзъ 1898 год. Часть II. Раждания, умирания и женитби по околии и окрѫжия. София, 1900. — **Ляпунова, Елисавета А.** На свобода. Игра въ три сцени изъ дѣтския животъ. Написала —. Издава редакцията на сп. „Звѣздица." — Дѣтска библиотека книжка III. (3). Софая, 1900. — **Мариновъ, Д.** Евтимий патриархъ търновски — живота и духовно-обществената му дѣятелность. — Биографически очеркъ. Русе, 1900. — **Maurei, Petri Royzii.** Alcagnicesis Carmina pars I. и II. Crakoviae, 1900. — **Народни** приказки (съ 8 картинки). Наредилъ Ст. Ив. Поповъ. — Дѣтска библиотека книжка XVIII. (18). София, 1900. — **Нейчевъ, Полихронъ Н.** Българска история за срѣднитѣ училища. Съ 10 картини и една карта. II. издание. София, 1900. — **Отчетъ** годишенъ на Пловдивската Държавна Дѣвическа Гимназия за учебната 1899—1900 год. Пловдивъ, 1900. — **Отчетъ** годишенъ за учебната 1899—1900 год. (IX-та послѣдня година VI. класна гимназия) на Общинската „Нанчова" Дѣвическа Гимназия въ Шуменъ. Шуменъ, 1900. — **Отчетъ** годишенъ на Държавната Мѫжка Априловска Гимназия въ Габрово за учебната 1899—1900 год. Габрово, 1900. — **Отчетъ** на Софийската Държавна Мѫжка Гимназия за учебната 1899—1900 год. — Четвърта година — София, 1900. — **Отчетъ** на Сливенската Държавна Мѫжка Гимназия за учебната 1899—1900 год. Сливенъ, 1900. — **Отчетъ** на Държавната Мѫжка Гимназия въ Видинъ за учебната 1899—1900 год. Година четвърта. Видинъ, 1900. — **Отчетъ** на Силистренското Държавно Педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1899—1900 год. Русе, 1900. — **Отчетъ** четвърти годишенъ за състоянието на учебното дѣло въ с. Чепеларе, Пловдивски окрѫгъ прѣзъ учебната 1899—1900 год. Пловдивъ, 1900. — **Отчетъ** на Софийската Народна Библиотека за 1899 год. София, 1900. — **Павловић, Ив. (Јабланић).** У јато, голубе! Слика и прилика. Београд, 1899.; — Грех је греху заметак. Сушта приповетка. Београд, 1895.; — Опо ће јарко сунце проказати. Истинити догађај. С. преводом Шамисове песме у стиховима. Београд, 1888. — **Pavlovitch, J.** Documents inedits concernant la peninsule balkanique et la Serbie. Belgrade, 1890. — **Поповъ, Стоянъ М.** Мехурко. Приказка въ стихове. Дѣтска библиотека — книжка XIX (19). София, 1900. — **Православная** Богословская энциклопедія томъ I. A.—Архелая. Изданіе подъ редакціей професора А. П. Лопухина (Общедоступная Богословская Библіотека выпускъ пятый). Петербургъ, 1900. — **Разписъ** на лекциитѣ за зимното полугодие 1900—1901 учебна година. — Висше училище въ София. — София, 1900. — **Rozprawy** Akademii Umiejętności wydzial Filologiczny. Serya II. Tom. XIV. и XV. W. Krakowie, 1899—1900. — **Ризовъ, Д.** Романо-българския конфликтъ. София, 1900. — **Сборникъ** отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ. Томъ шестьдесять первый. Выпускъ первый. С.-Петербургъ, 1900. — **Списъкъ** на научнитѣ оригинални статии отъ Порфирий Ив. Бахметьевъ. София, 1900. — **Sprawozdania** komisyi do badania Historyi Sztuki w Polsce. Tom. VI. — Zeszyt IV. Wydawnictwo Akademii Umiejętności W Krakowie. W Krakowie, 1899. — **Тодоровъ, Д.** Бѣдняци, пиеса въ петь дѣйствия. Плѣвенъ, 1900. — **Трудове** на Българското Природоиспитателно Дружество. Книга I. София, 1900. — **Crkva** Stolna u Djakowu. U slavu pedesetgodišnjeg biskupovanja svoga pokrovitelja Josipa Jurja Strossmayera. Izdala Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umietnosti u Zagrebu. 1900.

Съдържание.

Стр.

Покана.

Молимъ лицата и учрежденията извънъ София, които сж се абонирали за тая година на „Периодическо Списание", да благоволжтъ да си внесжтъ по-скоро абонамента.

Българското Книж. Дружество е издало и продава срѣщу прѣдплата:

1) **„Македония,** *етнография и статистика*" отъ *В. Кжнчовъ*, 1900. 341 стр. съ 11 карти . . . . 4 л. 50 ст.
2) **„Сборниче за юбилея** *на професора М. С. Дриновъ*", 1900. 128 стр. съ 4 образа . . . . 1 л. —

„Периодическо Списание"

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга „*Лѣтопись* на Българското Книжовно Дружество."

Годишната цѣна на „Периодическо Списание" заедно съ „Лѣтописа" е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаменти се приматъ и чрѣзъ пощата.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание", отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сж за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порхчки, писма и ржкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО
СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

LXI

9. — НОЕМВРИ 1900.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приниматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

„Арнаутитѣ“ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ.

Отъ д-ра на филос. Л. Милетичъ.

(Четено въ историко-филологическия клонъ на 30. августъ 1900).

I. „Арнаутскитѣ“ колонии въ България.

Селата въ сѣвероизточна България, извѣстни подъ име Арнаутларъ (Варненска околия), Ескиарнаутларъ и Тюркарнаутларъ (Провадийска ок.), Бейарнаутъ (Разградска ок.) и Караарнаутъ (Кеманларска ок.) изобщо се смѣтатъ за нѣкогашни албански колонии, понеже подъ име „арнаути“ и „арбанаси“ у насъ, както и у турцитѣ, обикновено се разбиратъ сѫщински албанци. Възъ основа на туй се прѣдполага, че и селото Арбанаси до Търново, което въ по-старо врѣме се наричало и Арнауткьой, е било заселено отъ албанско население. Нека отбѣлѣжимъ още, че днесъ българитѣ наричатъ съ името „Арбанаси“ („Варбанаси“) и споменатото село Ескиарнаутларъ, а и двѣтѣ „арнаутски“ села до Разградъ сѫщо тъй се казвали „Арбанаси“, и то Бейарнаутъ — „Голéми Арбанаси“, а Караарнаутъ — „Малки Арбанаси.“ За тѣзи подирнитѣ двѣ села въ Иречековата „Історія Болгаръ“ е отбѣлѣзано, че жителитѣ имъ, които ужъ говорѣли „албански, български и ромънски“, споредъ едно прѣдание били прѣселени отъ нѣкой си албански спахия, станалъ губернаторъ въ Разградъ, дѣто съградилъ и джамия, и че и сега, ако и рѣдко, се чувалъ тамъ албански езикъ (с. 589). За турското сега село Арнаутларъ, на югъ отъ Варна, сѫщо така се твърди въ Иречековитѣ Пѫтувания по България (Cesty po Bulharsku), че и то първоначално сигурно е било заселено отъ албанци, за които било положително извѣстно, че тѣ до неотколѣ живѣли около Провадия (Cesty 598; българ. прѣв. 815). А пъкъ относително селото Ескиарнаутларъ въ сѫщото

съчинение се казва слѣдното: „... въ сега турското село Ескиарнаутларъ (български се нарича и досега Арбанаси), въ Дерекьой (по-напрѣдъ се наричало Петрина рѣка) и въ Девня живѣли близу скупомъ християнски албанци, които били прѣселени тукъ отъ турцитѣ безъ съмнѣние скоро слѣдъ завоеванието на отечеството имъ; тѣ сѫ принадлежали къмъ онѣзи албански села въ източна България съ воинствено население, на брой до 7000 души въоржжени, за които споменува вече Джорджичъ (XVI. в.)[1] и които сѫ били въ свръзка съ албанцитѣ въ Арбанаси при Търново, както и съ албанското население на двѣ села при Разградъ (Бейарнаутъ и Караарнаутъ). Къмъ тѣзи албански селища, като се сѫди по името, е принадлежало навѣрно и селото Тюркарнаутларъ на северозападъ отъ Провадия къмъ Новипазаръ. Прѣданията гласѭтъ, че тѣзи албанци носили дълги пушки ‚гегалии' и юнашки се защищавали срѣщу даалиитѣ (кърджалиитѣ), които въ чети отъ по 2—300 души се скитали по страната; тѣхниятъ постояненъ лагеръ билъ Петришката крѣпость. Селищата захванали да запустяватъ отъ руския походъ на 1773 г. На 1829 г. цѣлата покрайнина била развълнувана отъ походи и битки. слѣдъ които всички албанци заминали съ руситѣ въ Бесарабия, дѣто тѣхнитѣ потомци въ селата Вълканещи и Каракуртъ (ужъ и въ Куртчии и Чешмекьой) близу до Болградъ до днесъ още не сѫ забравили езика си. За жалость досега не можахъ да се сдобия съ единъ образецъ отъ тая бесарабска албанщина, та да може да се установи връзката съ далечното ѝ отечество: не мога да кажа нито, дали сѫ тѣ тоски или геги" (Cesty 627).[2] Ала въ българския прѣводъ на Cesty ние виждаме изоставено послѣдното съмнѣние, а вмѣсто туй авторътъ твърди, че потомцитѣ на реченитѣ албанци се настанили въ Каракуртъ и че тѣхното нарѣчие, споредъ бѣлѣжкитѣ, които автору доставилъ г. д-ръ А. Теодоровъ, било еднакво съ нарѣчието на тоскитѣ; само старитѣ знаели да говорятъ албански, а младитѣ говорѣли повече български и гагаузско-турски (бълг. прѣводъ 853). И тъй отъ посочената литература по тоя въ-

---

[1]) Споредъ Gjorgjića (вж. Monumenta hist. slav. meridion. 2. 252: „in Bolgheria sono molti casali habitati da Albanesi, de quali al numero di 7 millia possono mettere insieme, sono bravi et bene armati"). Вж. и у Дринова. „Историч. освѣтление" и пр. въ сПС. VII. 21. цитатъ отъ Джорджича: „Край Търново има нѣколко села, населени съ албанци, които сѫ храбри, и ако стане потрѣбно, могатъ да извадятъ до 1500 души все коници, добрѣ въоржжени".

[2]) За Вълканещи и Каракуртъ Иречекъ споменува още въ Исторія Болгаръ, дѣто подъ забѣлѣжка казва: „Какво е произхождението на албанцитѣ християни, разсѣяни во Бесарабия (напр. въ Кара-Куртъ и Волконещи до Болградъ) — не ми е извѣстно. Вѣроятно тѣ сѫ изъ К(ара)- и Б(ей)-Арнаутъ".

просъ не остая почти съмнѣние, че въ всичкитѣ казани села старото население, поради което тѣ сж наречени „арнаутски“ или „арбанашки,“ е било все еднакво и то отъ сжщинско албанско произхожденние. И азъ бѣхъ напълно увѣренъ въ тоя фактъ, и за това отначало и не се интересувахъ по-нататъкъ по тоя въпросъ, когато по-миналата година пжтувахъ по Разградско и Провадийско, дѣто главно изучвахъ българскитѣ говори. Въ свръзка съ тия мои студии ме занимаваше и въпросътъ за староврѣмскитѣ (‚ерлиитѣ‘, ‚вехтитѣ‘) българи по селата въ сѣверо-източна България както и за потеклото на всички прѣселенци българи въ тия страни. Съ тая цѣль посѣтихъ между друго и Хърсово, сѣв. отъ Разградъ, и сетнѣ Караарнаутъ. Въ Хърсово намѣрихъ стари жители само въ една махала, „ерлийската“, сега всичко около 50 кжщи, а другитѣ жители се указаха балканджии отъ Габрово, Дрѣново, Трѣвна, Елена и пр., прѣселени въ Хърсово слѣдъ одринския миръ. Хърсовчани ми разправиха, че тогава цѣлото село било опустѣло и хърсовчани се задигнали заедно съ жителитѣ отъ близкитѣ села, между които били и „арнаутитѣ“ отъ „Караарнаутъ“, та вървѣли заедно съруситѣ прѣзъ Шуменско къмъ Добричъ и отъ тамъ къмъ Бабадаа въ Добруджа, дѣто се „въртѣли“ около три години и сетнѣ покрай Дунава дошли до Силистра. И тукъ седемъ години останали, та като потеглили руситѣ да си идатъ, „теклифъ“ сторили на сиромашьта, да минатъ съ тѣхъ, които щжтъ, въ Русия, и нѣкои отъ тѣхнитѣ отишли въ Влашко и Русия, нѣкои останали около Силистра, а нѣкои се върнали назадъ. Именно само дванайсетъ кжщи се упжтили къмъ селото си Хърсово, а другитѣ заседнали по Делиормана и Шуменско.[3]) Отъ „арнаутитѣ“ — казаха ми тѣ — се върнали много малко, и тѣ се пръснали повече по селата въ Силистренско. И наистина въ Караарнаутъ, дѣто се спрѣхъ на връщанье отъ Хърсово за Разградъ (20. юли 1898), намѣрихъ все „балканци“, дошли тамъ тогава, слѣдъ одринския миръ, отъ Джулиница, По́събина, Стражица и др. Узнахъ само, че отъ „ерли́йцитѣ“, сир. арнаутитѣ се завърнали три кжщи, ала старитѣ измрѣли, а отъ синоветѣ имъ никой вече не говорѣлъ „арнаутски“ сир. „албански“, както и тѣ ме увѣряваха. Въ Бейарнаутъ (Арна-

[3]) Отъ Хърсово има много колонии: отъ тия Разградски хърсовчани тогава именно е било заселено селото Хърсово въ Новопазарската околия; хърсовчани има въ Станювецъ (Шумен. околия), и въ с. Виськой (Тутрак. околия); има ги въ Силистренско: въ с. Бабукъ и сега има, които се родѣятъ съ нѣкои отъ разградското Хърсово; сжщо и въ с. Айдемиръ; има хърсовчани въ Ромъния: въ с. Авомаци (Букурешка окол.) и въ с. Верешъ. Родоветѣ имъ всичкитѣ били тамъ, въ Верешъ. „Сѣщиу държът език на́шиу у Вереш“ казваха ми въ Хърсово. И въ Добруджанско Хърсово имало отъ тѣхъ.

уткьой) също тъй нѣмало вече отъ ерлиитѣ, които да знаятъ „арнаутски“, освѣнъ единъ старецъ, Димитъръ Генджоолу, който помнѣлъ още „арнаутския езикъ“. Все въ Караарнаутъ узнахъ тогава още, че отъ тѣхното село имало прѣселенци въ Силистренско, именно въ с. Айдемиръ, дѣто имало особна „арнаутска“ махала. Съ тия свѣдѣния азъ заминахъ за Разградъ, и макаръ че се бѣхъ повечко заинтересувалъ за тия загатни „арнаути“, не отидохъ въ Арнауткьой, именно защото и така бѣхъ рѣшилъ да посѣтѭ селата около Силистра, между друго и с. Айдемиръ, дѣто се надѣвахъ да узная въ „арнаутската“ махала за тия нѣкогашни „арнаути“ отъ Разградско. Казаното си рѣшение можехъ да изпълня едвамъ изтеклото лѣто. Въ твърдѣ кратко врѣме, като посѣтихъ нѣколко близки до Силистра села, успѣхъ да се упѫтя по главния въпросъ на своитѣ студии, а край това бѣхъ честитъ да се освѣтлѭ и по въпроса за „арнаутитѣ“ много повече, отколкото очаквахъ.

Първомъ узнахъ, че ги има не само въ Айдемиръ, но и въ селата Сребърна, Бръчма. Караорманъ, Бабукъ и Хаскьой. Въ Сребърна и Бръчма има също тъй „арнаутска махала“, както и въ Айдемиръ, а въ другитѣ села сѫ малко — по нѣколко кѫщи, размѣсени съ други прѣселенци. Въ Хаскьой арнаутитѣ, до десетина кѫщи, сѫ прѣселени отъ Айдемиръ и Сребърна сега, слѣдъ освобождението, а въ другитѣ сѫ заседнали слѣдъ одринския миръ. Прѣди да отида въ Айдемиръ, можахъ да се срѣщна съ едного отъ „арнаутитѣ“ отъ село Сребърна, именно съ селянина Димо Добревъ, когото подробно поразпитахъ за всичко. Още въ с. Калипетрово, дѣто мѣстнитѣ жители ми разправяха за арнаутитѣ, се усъмнихъ въ албанското произхождение на тѣзи подирнитѣ, и вѣрвахъ, че не ще излѣзатъ нито тоски, нито геги. И наистина оказа се, че нашитѣ арнаути въ Сребърна и Айдемиръ, ако и да произхождатъ отъ старитѣ жители на с. Караарнаутъ, сѫ били и сега сѫ сѫщински българи. Това не бѣше мѫчно да установѭ надъ всѣко съмнѣние, щомъ чухъ отъ устата на речения Димо Добревъ, въ какво се състоѭтъ особноститѣ на тѣхния „арнаутски“ езикъ, както го наричатъ и тѣ сами. Съ стѣснение отговаряше той отначало на моитѣ въпроси, ала най-сетнѣ, когато дойдоха още двѣ жени „арнаутки“, все отъ Сребърна, и взеха всички по-свободно да се изразяватъ на своя „вехтия“ езикъ, ясно стана, че имаме работа съ българско-македонско нарѣчие, което е запазило и една твърдѣ старинска фонетична черта, именно слѣди отъ старобългарското носово произношение (носовки). Слѣдъ това интересно

откритие азъ отидохъ въ с. Айдемиръ, дѣто е сега най-голѣмата „арнаутска“ махала, за да изучѫ подробно арнаутското нарѣчие. Тукъ въ кѫсо врѣме, особно благодарение на сдѣйствието на учителя Недѣлчо Атанасовъ, родомъ отъ арнаутската махала на сѫщото село. можахъ лесно да се упѫтя по всички по-важни въпроси. На г. Атанасова длъжѫ и нѣкои допълнителни свѣдѣния по езика както и придаденитѣ въ края на статията ми образци отъ говора на Айдемирскитѣ арнаути. Айдемиръ е голѣмичко, хубаво село, разположено на западъ отъ Силистра, близу до Дунава, и съ своето пъстро население прѣдставя донѣйдѣ вѣрна картина на населението по цѣло Силистренско. По численость въ Айдемиръ първо мѣсто заематъ „арнаутитѣ“, които броѭтъ до 90 кѫщи, наедно групирани на източната страна на селото подъ име „арнаутска махала“; слѣдъ това идатъ на западния край на селото 60—70 кѫщи „кабаколачани“ („кабаколашка махала“) отъ село Кабаколакъ до Разградъ, заселени тукъ въ сѫщо врѣме съ „арнаутитѣ“, които наистина се указаха прѣселенци отъ Караарнаутъ. Между кабаколачанитѣ има и сѣмейства отъ Хърсово. Въ „срѣдната или балканджийската махала“ живѣятъ прѣселенци откъмъ Стара-планина — балканджии, или както още ги наричатъ въ Айдемиръ „вариклечковци“. Още има 5—6 кѫщи отъ старото българско население на туй село, именно тъй нареченитѣ „елийци“, и още около 50—60 кѫщи власи.

«Арнаутитѣ» въ Айдемиръ както и въ другитѣ споменати села напълно владѣятъ нарѣчието на своитѣ българи съсѣди, а покрай това всички още добрѣ говорѭтъ и своето македонско нарѣчие, ала само когато сѫ свои, помежду си; тогава тѣ „такатъ“ (въ тѣхния говоръ се казва „така“ = тъй), ала щомъ се яви нѣкой другъ човѣкъ при тѣхъ, разговорътъ се обръща на обикновеното нарѣчие — захващатъ да „тъйкатъ“. За това никой освѣнъ самитѣ тѣхъ не може да каже напълно, какъвъ е тѣхниятъ езикъ, и само отъ случайно подслушванье, когато тѣ си говорятъ „арнаутски“, нѣкои отъ селото знаятъ да кажатъ по нѣкоя „арнаутска“ дума за характеристика на туй нарѣчие. Една отъ главнитѣ фонетични особности, която най-много бие на ухо, е и ударението въ тѣхния говоръ, което повечето пада на втората и рѣдко на третята сричка отъ края. Като се вематъ въ внимание реченитѣ свойщини заедно съ други отъ фонетиката и морфологията, които по-долу подробно описвамъ, дохажда се, както ще се види по-долу, до речи сигурно заключение, че нашитѣ арнаути ще да сѫ доста стари прѣселенци отъ Костурско—Воденско. Тѣ сега съвсѣмъ сѫ забравили своето

старо отечество: у тѣхъ, за чудо, никакво прѣдание не се е спазило за станалото нѣкога прѣселение на прадѣдитѣ имъ отъ югозападна България въ Разградско; наопаки тѣ се смѣтатъ за мѣстни жители откждѣ Разградъ и съвсѣмъ невѣроятно имъ се стори, когато азъ споменахъ, че ги мисля за прѣселенци отъ „Македония". Възможно е, по-старитѣ хора отъ онова поколѣние, което се бѣ задигнало на 1829 година отъ Разградско, да сж помнили своята роднинска връзка съ Македония, ала тия стари хора отдавна сж измрѣли, а сегашнитѣ, всички вече родени въ Силистренско, не помнятъ нищо. Въ всѣки случай, и да е имало таково прѣдание по прѣди, то ще да е било твърдѣ старо, защото говорътъ на нашитѣ арнаути съдържа още нѣколко фонетични черти, които ни каратъ да прѣдполагаме много ранно прѣселение, може би отъ първия вѣкъ на турското завоевание на България. Забѣлѣжително е, че старото облѣкло, съ което арнаутитѣ сж дошли въ Разградско и което безъ съмнѣние е правило на първо врѣме не по-малко впечатлѣние върху мѣстнитѣ жители отъ Разградско, отколкото самото имъ нарѣчие, не се е запазило до днесъ, а и традицията нищо не помни за него. Отъ Разградско арнаутитѣ дошли въ Силистренско съ носия, каквато носжтъ ерлиитѣ българи въ Разградско сир. както хърсовчани, кабаколачани и др.[1]) И това обстоятелство говори въ полза на твърдѣ ранно прѣселение, а пъкъ фактътъ, че на пришелцитѣ билъ даденъ прѣкоръ „арнаути", показва, че тѣ произхождатъ отъ западна Македония, откждѣ Албания, която въ миналитѣ вѣкове обикновено се е разбирала у насъ и въ смисълъ на западна Македония, докато самото име „Македония" тогава не е било толкова извѣстно и разпространено. За подтвърдение на тия съображения може да приведемъ като примѣръ брацигавскитѣ прѣселенци отъ Костурско. На 1883 год. за първъ пжть се съобщи въ една статия въ Период. Списание (кн. III 142—145) отъ А. Теодоровъ, че въ Брацигово[2]) дошли въ половината на миналото столѣтие прѣселенци отъ Македония и че тѣ запазватъ въ своето нарѣчие думи съ „носовки". По-сетнѣ се разбра, че тѣзи прѣселенци сж отъ Костурско, че дори помнятъ имената на селата, отъ които се задигнали прѣди 100—150 години, че се наричатъ отъ мѣстното население „арнаути", че

[1]) „Арнауткитѣ" се обличали, когато сж дошли въ Айдемиръ, както и сега, а именно носили сж черни *пещемали* и ризи *капанки*, *забунче* съ кжси ржкави, дълго *джубе*, а прѣпасвали *хути* и *пристелки*; обували *каревли* и *калцуни*, високи до подъ коленѣтѣ.

[2]) Малцината македонски прѣселенци въ селата Патaленица и Сърнча се настанали по-сетнѣ отъ Брацигово, а не направо отъ Македония, както е казано въ Псп. ц. д.

живѣятъ въ най-голѣмата махала въ Брацигово, наречена „арнаутска махала“ и че сега още се отличаватъ отъ жителитѣ на другитѣ двѣ махали („мърва́ци“ и „болга̀ри“) не само съ своето нарѣчие но и съ своята особна носия (вж. Иречекъ, Cesty 319). За да бѫде паралелата между нашитѣ силистренски и брациговскитѣ „арнаути“ още попълна, ще кажѫ, че и въ Айдемиръ типътъ на арнаутитѣ бие въ очи: именно голѣмъ носъ и правилни и остри черти на лицето, досущъ както се описватъ брациговскитѣ арнаути (ц. д. 320). И силистренскитѣ смѣтатъ названието „арнаути“ за прѣкоръ, отъ който сами тѣ не се срамятъ, па и сами, както и брациговскитѣ, се наричатъ съ това име, макаръ че покрай това и тѣ, както и всички други, се смѣтатъ и се казватъ „българи“. Названието „арнаути“ слѣдователно се е вземало отъ тѣхъ сами, както и отъ съсѣдитѣ имъ тъй, както днесъ се взима названието „македонци“ безъ примѣсъ на нѣкакъвъ националенъ антагонизъмъ въ значението на тоя терминъ. И наистина и сега още въ източна България тукъ-тамѣ минаватъ „македонци“ подъ име „арнаути“, макаръ че отъ день на день послѣдното название да отстѫпя на първото поради голѣмата заинтересуваность, която владѣе вече всѫду по България спрѣмо братията ни македонци, та туй име става все по-популярно. Така напр. въ Свищовско има разложани, на които свищовчани казватъ „арнаути“. Но забѣлѣжително е, че и въ сама Македония това название въ речения смисълъ още се употрѣбя. Въ Банско (Разлогъ) напр. и днесъ казватъ „арнаути“ на всички българи, които сѫ отклѫдѣ западъ, а въ Битоля казватъ сѫщо тъй „арнаути“ на тия, които сѫ отъ кѫдѣ Костуръ.

Поради казаното условно значение на името арнаути трѣба по-скептично да се отнесемъ спрѣмо всички стари извѣстия за „албански“ колонии въ сѣверна и южна България. Така нпр. не можемъ да се съмняваме вече, че първоначалнитѣ основатели на „арнаутската махала“ въ Коприщица ще да сѫ били сѫщо така македонци, каквито сѫ жителитѣ на „арнаутскитѣ“ махали въ Брацигово и споменатитѣ силистренски села. И названието на кладенеца „Арнаутецъ“ въ Коприщица трѣба да е въ свръзка съ жителитѣ на „арнаутската“ махала. Въ сама Коприщица има прѣдание, че часть отъ населението произхожда отъ Малешево въ Македония. Това се съгласява и съ едно друго прѣдание, че коприщенци били „харбалии“, че пазили проходитѣ и планинитѣ отъ разбойници и че имали привилегии, ако и да не сѫ били сѫщински войници, както съсѣднитѣ имъ панагюрци (Cesty 257). Слѣдователно и тукъ имаме подобие на караарнаутскитѣ македонски прѣселенци, които

сжщо тъй сж били юначни хора и привилегировани донѣйдѣ. Усъмнихъ се, дали не сж все такива „арнаути" и жителитѣ на Бейарнаутъ до Разградъ. За да прѣмахна всѣко съмнѣние, което все повече се усилваше у мене слѣдъ срѣщата ми съ „арнаутитѣ" въ Силистренско, отидохъ и въ самото село Бейарнаутъ, дѣто първомъ потърсихъ споменатия най-старъ човѣкъ въ селото, дѣдо Димитъръ Генджоолу, за когото прѣди двѣ години ми бѣха разказвали въ Кproperly. Караарнаутъ. Оказа се, че старецътъ още живѣелъ, и азъ лесно можахъ да го намѣря и да го поразпитамъ по въпроса, който ме интересуваше. За чудо старецътъ, ако и да е вече на 92 години, още е доста тѣлесно крѣпъкъ и умствено бодъръ, та всичко помни и при туй е крѣпъкъ и толкова е интелигентенъ, че хубаво прави разлика между вѣра, езикъ и народъ. Той ми разправи подробно, какъ погрѣшно и други все смѣсвали караарнаутчанитѣ, „що думатъ «така-намъ», съ тѣхъ, бейарнаутчанитѣ, които сж сжщи албанци, макаръ и сега да сж вече, кажи, българи, понеже знаятъ всички български, а християни сж били отъ край врѣме. За да ме убѣди, дѣдо Димитъръ, който, говори чисто български, почна да ми говори албански фрази и да ми казва албанското название на околнитѣ прѣдмети, докато азъ не повѣрвахъ напълно, че наистина въ Бей-арнаутъ имаме работа съ сжщински албанци. Колкото се отнася до традицията, тя и тукъ е вече съвсѣмъ изблѣднѣла. Дѣдо Димитъръ помни това, що е вече съобщено въ литературата, именно че нѣкакъвъ паша, който съзидалъ хубавата джамия въ Разградъ, заселилъ и Бейарнаутъ, който билъ неговъ чифликъ, а сжщо и Караарнаутъ. Бейарнаутъ било привилегирувано село, „кованъ конь" не смѣелъ да мине прѣзъ него и пр. Съ караарнаутчани старитѣ жители на Бейарнаутъ едно врѣме много добрѣ си живували и дори се женѣли помежду си, ала откакъ на 1810 год. тѣхното село пострадало и се разбѣгало, отъ тогава вече то не можало да се съвземе и „нито единъ чейрекъ" отъ старото си значение да придобие. Слѣдъ това разорение на селото повечето жители „арнаути" избѣгали въ Влашко, главно въ Букурещъ, дѣто и останали за винаги. Понеже въ Бейарнаутъ имало много богати хора, търговци, тѣ и въ Влашко успѣли да заематъ добро обществено положение и дори нѣкои отъ тѣхъ сетнѣ станали и прочути голѣмци. Въ Бейарнаутъ се завърнали само трийсетина кжщи отъ арнаутитѣ, а сетнѣ придошли и отъ околнитѣ села, така че арнаутскиятъ елементъ полека-лека изчезвалъ и сега само малко кжщи имало, за които още се знаело, че сж отъ „арнаутитѣ". На 1828. год. с. Бейарнаутъ не се е разбѣгало, а само с. Кара-

арнаутъ. Въ подирното „отъ ветитѣ“ се завърнали откждѣ Добруджа само двѣ-три кжщи: Бено Дочоолу, Кара-Мозакъ и още двама-трима, които измрѣли. Въ Бейарнаутъ имало живъ отъ арнаутитѣ още единъ много старъ човѣкъ, хаджи Жеку, който тъй сжщо знаелъ арнаутски. Азъ посѣтихъ и тоя старецъ, но отъ него не можахъ да узная много нѣщо, понеже се оказа вече слабоуменъ отъ дълбока старость — около 90 години. Можахъ само да се убѣдя, че и той още знае албански, и слѣдъ това узнахъ, че въ селото имало и други хора, които знаели още добрѣ албанския езикъ, напр.. Никола и Тодоръ Панайотови, кръчмари въ селото, сетнѣ нѣкой си Дели-Дамянъ, и женитѣ: Христка Костова, баба Тодорка, на Костето кехаята жена му и др.

Слѣдъ като не остана никакво съмнѣние вече относително сжщинската „албанщина“ на старитѣ бейарнаутчани, още повече се заинтересувахъ да узная нѣщо по-положително за народностьта на старитѣ жители на село Арбанаси до Търново. Съ тая цѣль се върнахъ при дѣдо Димитъръ Генджоолу, който ми направи впечатлѣние съ своята здрава паметь и обширнитѣ си познания, като човѣкъ твърдѣ упжтенъ още отъ младость — скиталъ и пжтувалъ по търговия и по България и по Влашко. Попитахъ дѣдо Димитра за Арбанаси и той съ най-голѣма положителность ми отговори, че тамъ сж били г ъ р ц и и никога никакви албанци. Той е ходилъ още на млади години често въ Арбанаси по търговия и помни съ голѣми подробности и хора и разни случки отъ прѣди 70 години: „Тѣ не знаеха арнаутския езикъ“, на който говоримъ ние, повтаряше той, и азъ бѣхъ принуденъ да говоря криво-лѣво съ тѣхъ гръцки, и тамъ гръцкиятъ езикъ го научихъ по-добрѣ“. Тѣзи увѣрения на дѣдо Димитра за мене бѣха повече отъ убѣдителни, защото и прѣди това, въвъ основа на всички исторични данни отъ по-старо и по-ново врѣме, заключавахъ, че въ Арбанаси не ще да е имало сжщински албанци, а гърци и покрай тѣхъ прѣдполагахъ да е имало и македонски българи „арнаути“. Ала и послѣдното прѣдположение падна, слѣдъ като дѣдо Димитъръ и по тоя въпросъ положително ме увѣряваше, че такива „арнаути“, каквито сж били ония, що „т а к а т ъ“ въ Карaарнаутъ, въ търновско Арбанаси не е имало.

Съгласно съ казаното и всички по-стари исторични свѣдѣния изтъкватъ народностьта на нѣкогашнитѣ жители на Арбанаси именно като г р ъ ц к а, а не албанска. Едно прѣдание казвало, че това село било заселено отъ 70 гръцки сѣмейства по случай на

сватбата на единъ царь съ дъщерята на византийския императоръ (Иречекъ, Истор. Болгаръ, 343). И споредъ Gjorgjić-а, въ XVI. в. сѫщото село било „гръцко-албанска“ колония (вж. Макушевъ. ор. с. 246; Jireček, Cesty 177). А българо-католишкиятъ епископъ Деодатъ казва (на 1640 год.) първомъ за града Търново, че жителитѣ му говорѣли речи всички толкова гръцки, колкото и българскн езикъ, и сетнѣ за селото Арбанаси, дѣто имало до хиляда кѫщи. додава, че населението и тукъ говорѣло гръцки („ancor loro parlano greco“ вж. Fermendžin, Acta bulg. ecclesiastica 78). Слѣдъ Деодата прѣемникътъ му епископъ А. Стефани пакъ казва сѫщото. а именно че е населено отъ албански гърци (di greci albanesi) и че на различни езици се нарича „Арбанаси, Арнаути и Андрохориа“ (ор. с. 299). — Споредъ П. Р. Славейковъ жителитѣ на търновско Арбанаси произтичали отъ Погониянската епархия отъ Епиръ (Jireček, Cesty 177). Старото население на това село се разбѣгало най-вече слѣдъ разорението, което го постигнало на 1798 г. отъ кърджалиитѣ. Сетнѣ придошли нови прѣселенци отъ Герлово. така че днесъ имало по-вече жени отколкото мѫжье — прѣки потомци на старитѣ гърци жители на Арбанаси (вж. Иречекъ. История Болгаръ, 488). И днесъ още се знаятъ любопитни фрази отъ езика на тия жители, пълни съ примѣси отъ гръцки езикъ, наопаки никакви слѣди отъ албанщина не могатъ се констатира.

Колкото се отнася до жителитѣ на селата Арнаутларъ въ Варненска околия и Ескиарнаутларъ въ Провадийска околия, вѣроятно е, че тѣ ще да сѫ били сѫщински албанци, само че и за тѣхъ, за жалость, за сега нѣмаме по-положителни свѣдѣния, понеже въ тия села днесъ населението е ново, а нѣкогашнитѣ „арнаути“ ще да сѫ се изселили, вѣроятно въ Бесарабия. Относително старитѣ жители на село „Тюркъарнаутларъ (Провад. ок.), като се сѫди само по името, би могло да се допусне, че сѫ били мухамеданци арнаути, та и селото ще да се е нарекло „Турски-арнаути“ за разлика отъ близкото Ескиарнаутларъ, чийто прѣкоръ „ески“ (стари) въ тоя случай показва, че колонията на турскитѣ арнаути ще да е била по-нова. Забѣлѣжително е, че сега и въ това село има само турци, а помни се, че е имало тамъ отъ по-старо врѣме и българи. Много ги мѫчили турцитѣ — турчили ги; още помнятъ въ Новипазаръ единъ дѣдо Миню отъ това село, а за арнаути-албанци не се знае нищо. Да сѫ отишли и тѣ въ Бесарабия, много е невѣроятно, ако прѣдположимъ, че сѫ били мухамеданци. Чудно е, че ни въ Добруджа, дѣто е заседнала голѣма часть отъ емигра-

цията, която бѣ потеглила слѣдъ одринския миръ за Бесарабия, нийдѣ не се намиратъ сѫщински арнаути, докато инакъ тамъ сѫ застѫпени всичкитѣ типове български колонисти заедно съ гагаузитѣ отъ всичкитѣ кѫтове на източна България, досущъ каквито ги има сега и въ Бесарабия. Остава въ тази подирната да потърсимъ изселенитѣ слѣдъ 1828 год арнаути—албанци. За жалость до сега ни липсува една подробна етнографична статистика на колониститѣ въ Бесарабия и южна Русия. За насъ е важно да знаемъ за всѣко село тамъ, заселено отъ емигранти изъ България и Турция прѣзъ послѣднитѣ 150 години, отъ кѫдѣ произхождатъ жителитѣ му, и по възможность поименно отъ кои села и градове на България и Турция, кога сѫ се заселили и пр. У насъ се писа нѣщо по българскитѣ колонии въ Бесарабия, ала не възъ основа на точни свѣдѣния, събрани на самото мѣсто, а възъ основа на нѣколко съчинения, въ които казаниятъ главенъ въпросъ съвсѣмъ е прѣнебрегнатъ. Статията на Г. Занетовъ „Българскитѣ колонии въ Русия (Периодич. Спис. кн. XLVIII.) прѣдставя за жалость просто сакато извлѣчение отъ съчинението на А. Скальковскій, „Болгарскія колоніи въ Бессарабіи и Новороссійкомъ краѣ“ (Одесса 8° 156 с. 1848 год.), като сѫ прибавени нѣколко незначителни данни отъ други, нови източници. У Занетова напросто се изброяватъ имената на колониитѣ, като се споменува при туй за едни, че сѫ населени съ власи, други — съ „гагаузи“ и най-сетнѣ се казва още, че „колонията Каракуртъ и часть отъ колонията Вълканеци и Комратъ сѫ населени съ арнаути“ (871). У Скальковски поне при нѣкои села отдѣлно се даватъ по-подробни данни, които г. Занетовъ не трѣбаше да изпуска. Така у Скальковски се казва, че колонията Каракуртъ била основана отъ „албанци или арнаути изъ Турция прѣзъ войната на 1808—1811 год.; жителитѣ се отличаватъ съ трудолюбие, прѣкрасно стопанство и особна чистота на нравственостьта“. Арнаутитѣ били до 160 кѫщи (1092 души), а „българи“ имало само 12 кѫщи. За жалость и у Скальковски не е казано, отъ кое мѣсто „изъ Турция“ сѫ прѣселени тия арнаути. Не е вѣроятно, тѣ да произхождатъ отъ Бейарнаутъ до Разградъ, защото по частни свѣдѣния зная, че тия арнаути, които принадлежѫтъ, както се спомена вече, къмъ тоскитѣ, не говорѣли покрай албанския си матеренъ езикъ и български, а само турски езикъ, докато разградскитѣ бейаранутчани отъ давни врѣмена говорятъ и български. Затова е по-вѣроятно, въпроснитѣ арнаути да произхождатъ именно отъ Провадийско. Това ще трѣба на самото мѣсто въ бѫдеще да се провѣри. Колкото се отнася до

Вълканещи и Комратъ, у Скальковски не се казва, че сѫ населени отъ „арнаути“,[1]) та е възможно нѣкои „арнаутски“ сѣмейства да сѫ минали тамъ по-сетнѣ отъ Каракуртъ. Нека отбѣлѣжимъ при тоя случай, че у Скальковски се споменува и за „български изселеници отъ Македония“ въ селото Инпуцита на Ялпухското езеро (8 ор. с. 67) и за „прѣселени отъ Македония българи“ въ основаната на 1830. год. колония „Ташъ-бунаръ въ Буджака“ (с. 62), а сѫщо тъй и за „многолюдната колония Карагачъ, заселена изключително отъ българо-македонски прѣселенци“ (69). Интересно ще бѫде да се узнае и за тия македонци, не сѫ ли въ свръзка съ нашитѣ караарнаутски македонци.

Най-сетнѣ, като съмъ тръгналъ по пѫтя на съмнѣнията, ще си позволя да се усъмня въ „албанщината“ още на едни „арнаути“, за които имаме скѫдни данни отъ XVII. вѣкъ — именно за католицитѣ „албанци“ въ селото Копиловецъ (сега Копиловци)[2]) отъ нѣкогашното Чипровско войводство въ сѣверо-западна България.[3]) Както е извѣстно, въ областьта на Чипровецъ, Желѣзна и Копиловецъ имало желѣзни, сребърни, мѣдни и оловни рудници, които най-напрѣдъ саксонци отъ Трансилвания почнали да разработватъ и по този начинъ привлѣкли къмъ католицизма и българското население въ казанитѣ села. Отъ това подирното обаче жителитѣ на Копиловецъ сѫ се отличавали и сѫ минавали, види се, подъ име „арнаути“. Понеже за тѣхъ споменатиятъ епископъ Деодатъ казва, че всички били търговци и че по народность били „албанци, защото отъ старо врѣме сѫ дошли отъ Албания, че запазвали още своя езикъ, ала че знаели всички и славянския езикъ, на който се четѣли у тѣхъ и евангелието и апостолътъ, като се казвали дори и проповѣдитѣ на славянски езикъ“. (Acta Bulg. eccl. 92). Това е едничкото и най-важно свидѣтелство за албанщината на старитѣ копиловчани. Ала пакъ бие въ очи фактътъ, какъ сѫ могли въ ония гористи мѣста и при оная изолираность „всички“ копиловчани да научатъ, както се твърди и на друго мѣсто отъ сѫщия Деодатъ (вж. ц. д. 199. „ma sano tutti la lingua

---

[1]) За Вълканещи казва Скальковски, че жителитѣ сѫ „весьма разноплеменни“ и че българи имало 289 кѫщи.

[2]) За „албанци“ се смѣтатъ копиловчани напр. и у Иречека, Cesty (бълг. прѣв. 248, 286, 428).

[3]) Въ привилегированото Чипровско войводство влизали освѣнъ градецътъ Чипровецъ още три села: Копиловецъ, Желѣзна и Клисура (вж. у мене „Заселението на католишкитѣ българи и пр.“ Мин. Сбор. XIV. 289).

slava“), да говорятъ български и изобщо да се побългарѭтъ дотолкова, че въ цѣлото българо-католишко движение тогава тѣ изобщо дѣйствуватъ като българи. Понеже слѣдъ разорението на Чипровецъ и Копиловецъ повечето чипровски католици избѣгаха въ Влашко и отъ тамъ въ Трансилвания, дѣто седѣхѫ до 1842. г., можеше да се прѣдполага, че тамъ ще да е имало между емигрантитѣ и копиловчани. И наистина менѣ се удаде да открия въ маджарската държавна архива въ Будимъ единъ подробенъ личенъ описъ на българскитѣ католишки емигранти, които на 1735 год. бѣха се настанили въ Алвинцъ (въ Трансилвания), и въ тоя описъ, съставенъ споредъ отговоритѣ на самитѣ български емигранти по зацавани тѣмъ отъ държавния чиновникъ въпроси, всичкитѣ се оказватъ „българи“ по произхождение и то отъ Копиловецъ. Найнапрѣдъ е билъ разпитанъ Марко Качамаговъ, сѫщиятъ, който сетнѣ е водилъ депутацията отъ Винга въ Виена, що измоли привилегии за винганчани, и който е игралъ най-видна рола при заселнието на нашитѣ католици въ Банатъ (вж. подробно за това въ моето съчинение „Заселението на католишкитѣ българи въ Трансилвания и Банатъ“ Мин. Сборникъ XIV). Качамаговъ отговорилъ на въпроса: „отъ дѣ е родомъ и отъ коя е народность“, че е роденъ „въ Турция, въ село Копиловецъ и че по народность е българинъ“. Сѫщо така сѫ отговорили и другитѣ, както нпр. Матей Качамаговъ, Михаилъ Прентичъ, Марта Прентичъ („по народность българка“), Илия Каталеничъ, Иванъ Менкинъ, Лука Херинъ, Мария Андричинъ, Димитъръ Койкинъ, Антонъ Якинъ, Стефанъ Пуеничъ и др. Забѣлѣзано е още, че отъ тѣхъ — все копиловчани — умрѣла вдовицата на Матей Кнежевичъ отъ видното българско сѣмейство Кнежевичъ, каквото е било и сѣмейството Пѣячевичъ (вж. тоя описъ, съставенъ на 31. августъ 1735. год. печатанъ у мене, ц. д. стр. 468—471). Като взимамъ въ внимание, че тия лица, които носятъ съвсѣмъ неалбански имена и които се казватъ българи и сетнѣ дѣйствуватъ като чисти българи въ историята на банатската колонизация и всѫду въ всички официялни книжа се смѣтатъ за българи, че тѣхнитѣ потомци и сега живѣятъ въ Банатъ и че само като българи ги знае живата традиция и до сега, безъ да е запазена дори сѣнка отъ нѣкакво неславѣнско, респективе албанско произхождение, азъ смѣтамъ, че и въ тоя случай имаме работа съ едно исторично недоразумѣние, причинено пакъ поради името „арнаути“, съ което старитѣ копиловчани, безъ съмнѣние пакъ колонисти отъ югозападна Македония, ще да сѫ се наричали въ смисълъ на „маке-

донци". Че и това прѣселение е станало въ старо врѣме, казва го самъ Деодатъ, като се изразява, че копиловчанитѣ сж „албанци", дошли „ab antiquis" отъ Албания.

Като е дума за старитѣ копиловчани, ще си позволя и единъ малъкъ екскурсъ, за да се разясни въпросътъ, да ли тѣ, слѣдъ разорението на Чипровецъ въ края на 1688 год. всички, доколкото сж били останали живи, сж избѣгали въ Влашко и отъ тамъ сетнѣ въ Банатъ, или часть отъ тѣхъ е могла да остане въ Влашко и наскоро да се завърне въ отечеството си. Че чипровската катастрофа е била ужасна, че наистина турцитѣ слѣдъ като потушиха въстанието сж прѣдали всичко на огънь и мечь, е доказано надъ всѣко съмнѣние. Гоненията сж били насочени противъ жителитѣ отъ чипровското войводство не защото тѣ сж били католици, а защото сж били компромитирани прѣдъ турската власть като приятели на Австрия. Везирътъ Кюпрюли издалъ заповѣдь, строго да се прѣслѣдватъ по цѣлото царство западно-българскитѣ католици отъ Чипровско. Че е имало такава заповѣдь, вижда се и отъ едно писмо на избѣгалия епископъ Стефани отъ 10. януари 1689. год., въ което той казва, че по поводъ на чипровското възстание българскитѣ католици отъ Никополско, именно тъй нареченитѣ павликяни никакъ не пострадали, макаръ и тѣ да сж били въ голѣмъ страхъ, но че си изпатили само двама свещеника отъ с. Орѣшъ (Никоп. епархия), нѣкой си отецъ Филипъ, който билъ родомъ отъ Горни Лжжене, и Стефанъ Матеовичъ, който пъкъ билъ родомъ отъ Сараево, именно защото турцитѣ ги смѣтали, че сж родомъ отъ Чипровецъ. Ала като се доказало, че не сж отъ Чипровско, найсетнѣ били пуснати на свобода. Сжщо така пострадали тогава около 20 момчета, родомъ отъ Чипровецъ и Копиловецъ, които работили различни занаяти въ София. Епископъ Стефани изрично казва, че всички жители отъ Чипровецъ и околнитѣ села били поставени вънъ отъ законитѣ (proscritti), и дѣто ги намѣрвали, убивали ги или ги отвеждали въ робство (вж. Заселението и пр. 309, Acta Bulg. eccl. 305). Понеже казаното гонение е било систематично и понеже то се е продължавало дълги години, не е за вѣрванье, че ще да сж останали тогава въ сѣв.-западна България жители отъ чипровскитѣ католишки села, а надъ всѣко съмнѣние, съгласно и съ историчнитѣ данни, които имаме по тоя въпросъ, всички прѣживѣли катастрофата и не отведени въ робство ще да сж избѣгали въ Влашко. Отъ тия наши бѣжанци се установила една часть въ Къмпулунгъ и околнитѣ му села, а часть въ

Римникъ и Крайова, Брадиченъ и др. Отъ тукъ копиловчани и чипровчани минали сетнѣ въ Седмиградско, именно въ Алвинцъ и Дева, и то въ твърдѣ ограничено число, докато масата чипровски бѣжанци останала въ Влашко, все въ надежда, че ще може се върна въ отечеството си. Копиловчанитѣ били съсрѣдоточени на купъ въ Брадиченъ, който поради това се нарекълъ „арнаутски" градъ („in oppido Bradicsen, sic dicto Albanensi", вж. Засел. 335). Брадиченската община минувала тъй сѫщо подъ име „арнаутска" (ц. д. 336.)[1]) Когато на 1727. год., къмъ тия чипровски колонисти почнали да прииждатъ множество бѣжанци „павликяни" отъ Никополско, подирнитѣ наскоро пожелали да се отдѣлятъ въ особна община, съ особни свещеници, понеже не разбирали добрѣ нарѣчието на чипровскитѣ францискани, което ако и да е било пакъ „българско", но се различавало отъ тѣхъ (Заселението и пр. 344). И така, тѣ сетнѣ раздѣлени проживяватъ нѣколко години въ отстѫпеното имъ село Юрицъ въ Влашко, а въ врѣме на нещастната австрийско-турска война въ 1737 год. изново се разбѣгватъ и успѣватъ да се домъкнатъ до Банатъ, дѣто се настаняватъ въ Бешеновъ. Всичкитѣ, настанени тогава въ Бешеновъ българи се оказватъ все „павликяни" отъ Никополско-Свищовско, докато отъ многобройнитѣ чипровски бѣжанци никой тогава не е дошълъ съ тѣхъ въ Банатъ. Отъ подирнитѣ една часть избѣгали прѣзъ Карпатитѣ въ Трансилвания, дѣто врѣменно се настанили по разни мѣста, най-много въ Алвинцъ, Дева, Карлсбургъ и Сибинъ (Херманщадтъ), дѣто имало и отъ по-прѣди настанени сѣмейства отъ Чипровско. Най-сетнѣ слѣдъ дълги колѣбания и прѣговори съ австрийскитѣ власти тѣзи подирнитѣ се задигатъ отъ Трансилвания и се прѣселятъ въ Банатъ, именно въ Винга кждѣ края на 1741 год. Наскоро се прѣселили къмъ тѣхъ отъ Бешеновъ и голѣмо число павликянски сѣмейства отъ Бешеновъ. Ние сега знаемъ точно, какво е било числото на еднитѣ и на другитѣ, понеже притежаваме единъ подробенъ данъченъ описъ на сѣмействата въ Винга, съставенъ отъ финансовитѣ власти петнайсетъ години слѣдъ заселението, именно на 1756 година. Споредъ тоя описъ, който намѣрихъ въ финансовата архива въ Виена и който изцѣло е печатанъ у мене (Заселението и пр. 508—515) тогава въ Винга е имало само 36 „български" сѣмейства отъ Чипоровсво и 57 „павликянски" сѣмейства отъ Бешеновъ. Между първитѣ виждаме имената на най-

[1]) Въ едно писмо отъ Крайова отъ 1727 год., писано отъ страна на четиритѣ чипровски католишки села, се казва „bulgari et albani" (Засел. 437.).

виднитѣ чипровчани и копиловчани, които по-прѣди бѣха живѣли въ Алвинцъ и Дева. Числото имъ е толкова малко, че наистина е чудно, какъ тъкмо отъ чипровчанитѣ, които главно пострадахѫ поради възстанието, що бѣха направили и които бѣха принудени да избѣгатъ отъ Турция, толкова малко емигранти се явяватъ въ Банатъ. Наистина часть отъ тѣхъ останали да живѣятъ въ Трансилвания, ала и за тая часть знаемъ положително, че е била незначителна (вж. Засел. 396). Като вземемъ въ внимание, че споредъ свѣдѣнията на Деодата речи петдесетъ години прѣди чипровската катастрофа числото на жителитѣ въ четиритѣ чипровски католишки села е достигало близу до 4000 души, отъ които най-многото сѫ били въ Копиловецъ — 1600 души и слѣдъ туй въ Чипровецъ — 1500 души, не може да се прѣдположи друго освѣнъ, че немалко число отъ тия наши бѣжанци въ Влашко не ще да сѫ минали нито въ Трансилвания, нито въ Банатъ. Ние знаемъ отъ друга страна, че тѣ се опирали дълго врѣме да послѣдватъ поканитѣ на австрийскитѣ власти да се прѣселѭтъ въ Унгария, именно защото чезнѣли да се върнатъ въ отечеството си и съ такава надежда търпеливо чакали въ Влашко и понасяли всички мѫки и лишения. Много е вѣроятно слѣдователно, че слѣдъ като се изминали трийсетина години отъ казаната катастрофа, мнозина бѣжанци отъ чипровскитѣ села ще да сѫ се връщали въ Видинско и Бѣлоградчишко, и то навѣрно крадешкомъ, кое направо отъ Влашко, дѣто прѣкарвали все близу до Дунава, кое прѣзъ Сърбия. Не е чудно, слѣдъ войната отъ 1737 година да е имало и нѣкакво позволение, да се прѣселятъ бѣжанци отъ Влашко, понеже между чипровскитѣ емигранти е имало множество и православни българи. Въ всѣки случай, който се е връщалъ въ България, не ще да е смѣялъ да се връща като католикъ, съ което би се изложилъ на подозрѣния и може би нови гонения, тъй че католицизмътъ въ сѣвѣро-западна България съвсѣмъ изчезналъ, ако и да сѫ се повърнали потомци на избѣгалитѣ чипровски католици. Понеже нарѣчието на чипровчанитѣ съ изключение на копиловскитѣ „арнаути“ ще да е било еднакво съ нарѣчието на сѫсѣднитѣ имъ българи отъ Бѣлоградчишко, до день днешенъ съ помощьта на езикознанието могатъ само потомцитѣ на реченитѣ „арнаути“ да се узнаятъ, ако има такива. Именно откъмъ тази страна искамъ да обърна тукъ внимание върху нарѣчието на едно загатно българско поселище сѣверо-западно отъ Видинъ, на самия дунавски брѣгъ — именно върху нарѣчието въ Ново-село, което прави изключение между другитѣ български говори въ Видинско

За жалость азъ не успѣхъ досега самъ да посѣтѭ Ново-село и въ тоя случай си служѫ само съ малкитѣ данни, що намирамъ въ статията на П. Ивановъ „Ново-село (Видински окрѫгъ)“ печатана въ Период. Спис. кн. XXXVI. 969—976. Ето какво се казва тамъ за езика и нъравитѣ на новоселчани: „.. То е послѣдньото българско село къмъ сръбската граница и отъ всѣка страна е оградено съ влашко население. Жителитѣ му сѫ само българи, но говорътъ имъ е едно странно българско нарѣчие, което заслужва да обърне вниманието на филолога. Когато новоселчани говорѭтъ помежду си, човѣкъ трѣбва да напрегне слуха си, за да може да ги разбере. Акцентътъ е чисто български, но нѣкои гласове сѫ така странни за българското ухо, че му се чини, да слуша единъ страненъ езикъ. Сръбски форми говорътъ нѣма, защото ж-то се чува много повече отколкото въ други български говори, а членътъ се употрѣбява както на всѣкѫдѣ...“ Понататъкъ се казва, че и по нъравитѣ и обичаитѣ и по женската носия новоселчани съставятъ нѣщо особно.. Твърдѣ рѣдко било, да се намѣри между тѣхъ нѣкакъвъ извънреденъ прѣстѫпникъ, и мѫжетѣ и женитѣ били много набожни и заради тия особни нърави на новоселчани съсѣднитѣ имъ жители ги наричатъ „латини“, макаръ че нищо латинско не се забѣлѣзвало у тѣхъ. Авторътъ прѣдполага, че това село дълго врѣме слѣдъ изчезваньето на богомилството се е придържало „о тая ересь“. Отъ особнитѣ обичаи на новоселчани авторътъ споменува една особна църковна процесия, която правѣли на Великдень и на Възнесение и при която сѣ пѣелъ (повтарянъ) стихътъ:

Кръсти носимъ, Бога молимъ,
Господи помилувай насъ!

Най-сетнѣ като разпитвалъ авторътъ за прѣдания отъ миналото на селото, узналъ отъ видния селянинъ Бога Микинъ, че отъ старитѣ се помнѣло, какво тѣ тукъ били заселени откѫдѣ Македония, именно откѫдѣ Тетово, но кога и въ кое врѣме, никой не помнѣлъ. И сега тѣ употрѣбяли думитѣ „врéвимъ“ вмѣсто „говорѭ“. Слѣдъ това авторътъ съобщава текстътъ на нѣколко народни пѣсни, записани по Ново-селско нарѣчие. Всичко туй цитувахъ, за да улеснѭ читателя да слѣди ходътъ на моитѣ съображения, които ме довеждатъ до мисъльта, че тукъ, въ новоселската колония имаме работа съ останки отъ бившитѣ чипровски католици и то много вѣроятно отъ копиловчанитѣ. Ние видѣхме, че тѣ и въ Брадиченъ съставяли отдѣлна община „арнаутска“ и че въ едно писмо отъ Крайова

се споменуватъ пакъ отдѣлно подъ име „арнаути“ („albani“): тѣ слѣдователно и въ Влашко все се държали на купъ, не се смѣсвали съ другитѣ си сънародници, сѫщо тъй, както се дѣлѣли тогава „павликянитѣ“ отъ Никополско отъ „българитѣ“ (тъй се наричали чипровчанитѣ за разлика отъ павликянитѣ); сѫщо тъй и днесъ още нпр. караарнаутскитѣ „арнаути“ живѣятъ въ отдѣлни „махали“ по споменатитѣ села въ Силистренско. Отъ избѣгалитѣ копиловчани въ Влашко по-богатитѣ, видни търговци като Качамаговци, Княжевичевци и др. отдѣлили се още въ началото (около 1700 година) и минали въ Трансилвания, именно въ Алвинцъ, а отъ тамъ нѣкои отишли сетнѣ въ Банатъ. Останалитѣ, види се, никакъ не се повлѣкли подиръ другитѣ да бѣгатъ въ Унгария, и отъ тѣхъ найсетнѣ една часть ще да се завърнала крипомъ въ България, именно въ Видинско. Това донѣйдѣ доказва и положението на тѣхното село — до самата сръбска граница и до самия Дунавъ. Тѣхната особна набожность, тѣхнитѣ „процесии“ съвсѣмъ се сгаждатъ и съ името **латини**, което сѫ имъ дали съсѣдитѣ. Описаната отъ г. Иванова процесия, която новоселчани правятъ на Възнесение, много подсѣща на процесията, що става у католицитѣ на празника на тѣлото господне, който се пада слѣдъ Великдень, въ началото на юния[1]). Всѣкакъ много е важно въ дадения случай, че новоселчани минуватъ за „латини“. Съ това име и въ XVII. вѣкъ чипровскитѣ католици сѫ били наричани отъ православнитѣ българи. Отъ единъ селянинъ изъ с. Гънзово (единъ часъ до Ново-село), който билъ родомъ отъ Ново-село, именно отъ „латинитѣ“, прѣди малко узнахъ, че и сега въ Ново-село сѫществувала стара „латинска“ черква, до половина въ земята. Въ тая черква и сега още се черкували новоселчани, но, разбира се, по православнитѣ обреди. Ще забѣлѣжѫ къмъ туй, че и сега при Чипровецъ има развалини отъ „латинска“ черква. Още по-важно е прѣданието за потеклото на новоселчани отъ Македония, а именно отъ **Тетовско**. И наистина езикътъ на приведенитѣ нѣколко пѣсни отъ Иванова ни упѫтва безъ съмнѣние къмъ Македония, и то, доколкото може да се сѫди по тоя скуденъ и не дотамъ точенъ езиковъ материялъ, именно съгласно съ прѣданието къмъ оная езикова область, що обхваща, бихъ казалъ, **Кратово, Кума-**

---

[1]) Може да е случайность, но интересно е, че епископъ Деодатъ пише, че на 1653. на 22 май на *Възнесение* (in festo ascensionis Domini) посѣтилъ Копиловецъ; може би на тоя день да сѫ правили въ Копиловецъ особна процесия. Деодатъ тогава служилъ тържествена литургия, подтвърдявалъ въ вѣрата (cresmare) и пр. Acta 236.

ново и Тетово. За да се произнесемъ по-положително възъ основа на езика, трѣбатъ ни по-подробни данни отъ говоримия езикъ въ проза. Понеже при Копиловецъ е имало рудници, обработвани първоначално отъ чипровскитѣ саксонци, не е чудно, че и въ Кратовско, кѫдѣто ни упѫтва езикътъ на новоселчани, има слѣди отъ езика на казанитѣ саксонци (саси): именно въ Кратово лѣсничеитѣ се казватъ утмани (нѣм. Hüttenmann), а едно село въ Кратовскитѣ гори се нарича и сега Са́се. (Иречекъ Cesty, 325 вж. и у Еф. Карановъ, Мсб. IV. 284.). Забѣлѣжително е, че и въ Самоковъ и въ Рила, както и въ Чипровецъ се казва на згурията шлякно (нѣм. Schlacke) — терминъ, очевидно заетъ пакъ отъ саксонцитѣ. Не е чудно, тоя терминъ да сѫ го донесли българи прѣселенци отъ Чипровско, като работници при експлоатацията на желѣзната руда въ Самоковско. Това ми хрумна по поводъ на глагола „могун" (= могѫ), който въ тая форма два пѫти се срѣща въ обнародванитѣ отъ Иванова пѣсни по новоселско нарѣчие: „не могу*н* ти іа" и: „іа не могу*н* бо́са". Незная дали *н* въ края на тая глаголна форма дѣйствително се чува въ говора на Ново-село, та засега ще оставимъ настрана тая особность; важно е, че формата могу и немогу се употрѣбя тъй сѫщо и въ Самоковъ и въ околнитѣ нѣколко села, наречени Искроветѣ. Въ края на миналия юни мѣсецъ минахъ прѣзъ селото Църква до Самоковъ, дѣто пръвъ пѫть чухъ да казватъ могу и немогу, докато инакъ другитѣ глаголи окончаватъ въ първо лице едн. ч. на *-а* или на *-м*. На това *у* изобщо се противи фонетиката на самоковския говоръ, и затова нѣмаше съмнѣние, че цѣлата форма *могу* ще да е внесена отъ вънъ чрѣзъ нѣкое забравено прѣселение откъмъ Сърбия, дѣто сѫщата форма е правилна. Въ село Църква казаха ми, че то по-прѣди се наричало Сръбско село, и то още повече подтвърди реченото прѣдположение. Сега стая нѣкакъ по-ясенъ въпросътъ, ако можемъ да допуснемъ, че и въ Самоковско се е заселила една часть отъ сѫщитѣ тия българи, които по-сетнѣ сѫ основали и Ново-село. Самото име на подирното показва, че е сравнително нова колония, и при все туй не се помни вече, кога е заселено. Така и въ Самоковско нищо не знаятъ хората за нѣкаква колонизация откъмъ западъ, ала при все туй споменатата глаголна форма не допуска никакво съмнѣние въ това. По-добро освѣтление на зачекнатитѣ по-горѣ въпроси може да очакваме отъ нови изслѣдвания, на които тия ми бѣлѣжки ще дадѫтъ негли потикъ.

II. Носовки и други особности въ говора на „арнаутитѣ“ въ Силистренско.

Смѣтамъ за умѣстно първенъ да посоча тукъ литературата, която се отнася до събрания досега диялектологиченъ материялъ по въпроса за носовкитѣ въ българския езикъ.

Първиятъ, който обяви, че българитѣ, южно отъ Битоля и Охридското езеро, именно въ Корча и Бобошчица сѫ запазили въ нѣкои думи пълни носовки („мъндр“ и „да бъндеш жив“) — бѣ проф. В. Ив. Григоровичъ (Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Казань, 1848. с. 197). — Доколко невѣроятно е изглеждало съобщението на Григоровича, се вижда отъ думитѣ на Миклошича въ издадената слѣдъ двѣ години старобългарска фонетика (Lautlehre der altslovenischen Sprache. Wien, 1850): „Въ новословенския езикъ има останки отъ носово произношение, докато въ българския езикъ тѣ съвършено (bis auf die letzte Spur) сѫ изчезнали (15). На 1857 год. излѣзе напечатана въ Цариградския вѣстникъ „Съвѣтникъ“ (бр. 29.) една дописка отъ с. Висока, въ Солунско, писана на тамкашно нарѣчие съсъ много думи, въ които сѫ запазени носовки (разбъ*н*деніето, гле*н*да, че*н*дата, напре*н*дваха, рѫ*н*ководство, на тaѫ*н*ъ година, за тѫ*н*ъ причинѫ, правосѫ*н*діето, мѫ*н*чеше, гре*н*дѣлъ, рѫ*н*ци, е*н*виха, лъ*н*жливо, пѫ*н*ть, Мѫ*н*кедонія, посве*н*щеніето, е*н*зикъ). Тая дописка бѣ придружена отъ редакцията съ една бѣлѣжка, въ която се обръща внимание на читателитѣ върху носовкитѣ и се заключва, че е „забѣлѣжително това приближеніе до произношеніето на полскій язикъ.“— Ала тоя цѣненъ за науката материялъ, що се съдържа въ речената дописка, остана още нѣколко години слѣдъ това неизвѣстенъ на славиститѣ. Между това една година по-рано, именно на 1856 г. Миклошичъ издаде първитѣ образци отъ езика на Седмиградскитѣ българи въ статията „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen (печ. въ Denkschriften der kais. Akad. d. w. ph.-hist. Cl. VII), въ които езикътъ изобилва съ носовки, а отъ самия Миклошичъ езикътъ се призна за български (вж. статията ми „Седмиградскитѣ българи“ въ Мсб. XIII. 153 нт.). Че въ българския езикъ сѫ живѣли носовкитѣ поне до XIII в., когато Седмиградскитѣ българи по тогавашното мнѣние на Миклошича сѫ напуснали България, ставаше несъмнѣно отъ реченитѣ образци. Ала за съврѣменнитѣ български нарѣчия изобщо се мислѣше, както и по-прѣди — че носовкитѣ сѫ изчезнали безслѣдно. На 1860 год. Ст. Верковичъ издаде своитѣ „Народне песме Македонски Бугара“, по-голѣмата часть отъ които (с. 1—256) сѫ записани отъ пѣвицата Дафина изъ с. Просеникъ до Сѣръ, мѣстность съвсѣмъ близка на с. Висока, и въ тия пѣсни не се оказаха думи съ носовки (и двата примѣра „вaнзальиво“ и „кънкъль“ останаха незабѣлѣзани). И сборникътъ на братия Миладинови, издаденъ на 1861. год. не потвърди извѣстието на Григоровича относително носовкитѣ, понеже въ тия пѣсни на сборника, които сѫ означени, че сѫ отъ Костуръ и съсѣднитѣ мѣста, редовно не се оказаха думи съ носовки, а нѣколкото примѣра съ носовки като янгуля, ярембица, пендесетъ,

девендесетъ, разсѣяни по сборника 116, 387, 505, се забѣлѣзаха едвамъ слѣдъ години. Затова бѣ цѣло събитие отъ голѣма важность, когато дописката отъ с. Висока, за която се спомена по-горѣ, биде прѣпечатана на 1865. година въ хърватското списание, издавано отъ проф. Ягича и пок. Фр. Рачки, „Književnik“ год. II. с. 471—474, въ статията на пражкия проф. М. Хатала „O nosnih samoglasih u bugarštini u obće i napose u novoj.“ Проф. Хатала бѣ обърналъ внимание върху тая цѣнна дописка, слѣдъ като тогавашниятъ неговъ слушатель, г. В. Д. Стояновъ обнародвалъ кратко извѣстие за нейното значение по въпроса за носовкитѣ въ критичната притурка (kritická příloha) къмъ чеш. вѣст. Národní Listy (1864 г. бр. 1. с. 15), а по-сетнѣ доставилъ на своя проф. и самиятъ споменатъ брой отъ „Съвѣтникъ“. Отъ тогава вече се почва сѫщинскиятъ интересъ на ученитѣ слависти, за да се издирватъ на самото мѣсто, въ Македония, нови данни върху носовитѣ останки въ езика. Сензационната дописка отъ Висока, която стана всеобщо извѣстна чрѣзъ статията на Хатала, толкова неочаквано бѣ изненадала мнозина, дори и самаго Миклошича, че той на 1874 година още се съмнява въ истиностьта ѝ. „Това, що е обнародвано въ Književnik II. 471—474, — казва Миклошичъ — ще смѣтамъ до тогава за мистификация на нѣкой „патриотъ“, до когато заслужващи довѣрие лица не ме убѣдятъ, че картината на езика на македонскитѣ българи, каквато ние получаваме изъ публикуванитѣ отъ Верковича 1860. и отъ Миладиновци 1861. народни пѣсни на макед. българи относително носовкитѣ, е лъжлива“ (вж. Formenlehre in Paradigmen, invед. XXIII—IV). Между туй шесть години прѣди това изявление на Миклошича бѣше съобщилъ и Ст. Верковичъ въ съч. „Описаніе быта македонскихъ Болгаръ“ (печ. въ „Извѣстія Московск. Университета“ 1868 г. № 3), че българитѣ въ Костурско и отъ часть въ Корчанско произнасятъ носовки: рънка, грендам, лънжа и бандам, банда (вм. бѫда), и че тъкмо поради послѣдната форма се наричатъ съ особно име „бандовци“. Това съобщение на Верковича неостана съвсѣмъ незабѣлѣзано: ние виждаме, че проф. М. Дриновъ една година прѣди Миклошичъ да издаде своята Formenlehre in Paradigmen вече цитува реченото мѣсто отъ Верковича въ съчинението си „Заселеніе Балканскаго полуострова славянами“ (1873. с. 147). За да се разпръснатъ повдигнатитѣ съмнѣния спомогна въ туй врѣме и К. Иречекъ съ една статия, обнародвана въ Časopis Čes. Museum (1875, 325—330 „Starobulharské nosovky“, въ която обърна вниманието на ученитѣ върху нѣколкото примѣра отъ ринезъмъ въ печатанитѣ дотогава пѣсни отъ западна Македония. Слѣдъ една година Дриновъ можа да убѣди учения свѣтъ, че наистина сѫществуватъ реченитѣ „бандовци“, като бѣ споходилъ Цариградъ, който споредъ думитѣ на Верковича „е пъленъ съ бандовци, по занятие все млѣкари и градинари“. Отъ разговора си съ костурчани, съ които се бѣ срѣщналъ въ Цариградъ, особно отъ нѣкой си Щерьо Костовъ отъ Команичево, Дриновъ си бѣ забѣлѣзалъ думи съ носови срички *ън, ен* (р*ен*дове, й*ен*зик, гр*ен*да, п*ен*десе, м*ън*дро, з*ъм*би, г*ъм*би), които и съобщи въ XII. книга на Периодич. Списание, Браила, 1876. с. 163. Прѣди това бѣ споменалъ въ нашата литература П. Р. Славейковъ, именно въ „Читалище“ (1873. бр. 11, с. 1028),

само краткото съобщение на Григоровича относително носовкитѣ въ Костурско, безъ да се е заинтересувалъ по-нататъкъ да поразпита за тоя интересенъ фактъ, което най-лесно е можало да стане именно въ Цариградъ, както се каза по-горѣ. Съобщеното въ Периодич. Списание отъ ученъ, какъвто е Дриновъ, не даваше вече право за никакви понататъшни съмнѣния, особно като се посочваха и селата отъ тъй нареч. Корешча-колъ (Команичево, Загоричане, Бобишча, Котори, Олищча, Бомбоки, Фотиничишча), дѣто се говорятъ носовки. Тия нови данни на Дринова наскоро бѣха разгласени въ науката отъ проф. Ягича, който реферува цѣлото съобщение на Дринова въ своя Archiv für slavische Philologie, II. 399. (1877 г.). И Миклошичъ вече се бѣ убѣдилъ въ истината, та въ второто издание на своята сравнит. „Lautlehre der slav. Sprachen“ (1879 год.) привожда примѣри съ носовки кое по Иречековата статия (гренди, ярембица, чендо, пендесетъ, пендесеторица, с. 35), кое по Дринова изъ Пер. Списание, като прибавя и изъ Верковича примѣра „ванзальиво“ (365). Въ туй врѣме освобождението на България бѣ вече дѣло свършено, та не се измина много и се подйе въпросътъ за носовкитѣ въ българския езикъ съ голѣма живость, като се завзеха съ неговото изучванье и наши млади научни сили. Подновеното Период. Списание вече въ III. си книга (1882) донесе нови данни по въпроса изъ говора на костурскитѣ прѣселенци въ Брацигово (вж. статията на г. А. Теодоровъ, Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки 142—145). Проф. Ягичъ не закъснѣ да реферува въ своя Archiv, (VII. 666) и върху това ново интересно откритие на носовки въ Тракия.— Наскоро се прибавиха нови разяснения и относително носовкитѣ на източния край на южна Македония, именно въ Сѣрско, отъ дѣто слѣдъ оная бѣлѣжита дописка изъ Висока речи нищо не бѣ съобщавано. Проф. Дриновъ само бѣ споменалъ прѣди туй въ статията си „Beiträge zur Kunde der neubulgarischen Sprache“ (печат. въ Ягичевия Archiv 1881. V.), че споредъ свѣдѣния, които получилъ отъ единъ учитель отъ Сѣресъ, госп. Салганджиевъ, още имало слѣди отъ носовки въ нѣкои думи по говоритѣ въ селата длъжъ р. Струма (Елшанъ, Календра, Христосъ, Неволенъ), дѣто се чували думи като мѫндрост, рѫнка (ц. д. 373). — Тепърва едно ново писмо отъ с. Висока, което биде публикувано въ Период. Спис. кн. XV. год. 1885. въ статията на А. Теодоровъ „Единъ приносъ къмъ височкия говоръ“, даде пълно освѣтление относително състоянието на носовкитѣ въ тая область на Македония. Реченото писмо е писано отъ ученика на солунската гимназия Ем. С. Кръстевъ, родомъ отъ с. Висока, и е адресувано до В. Д. Стояновъ. Думитѣ съ носовки, които съобщи Кръстевъ въ това си писмо, напълно подтвърдиха оная първа дописка въ „Съвѣтникъ“ отъ сѫщото село. Сега вече не оставаше съмнѣние, че и близу до самия Солунъ, отечеството на св. братия Кирилъ и Методи, носовкитѣ сѫ живѣли въ пълна сила дълго врѣме та дори и днесъ, ако и не вече като сѫщи носови гласни. Даннитѣ на Кръстева бидоха сѫщата година допълнени съ нови примѣри отъ говора на селата Висока, Сухо и Зарово (Солунско окрѫж.) отъ Офейкова (Шопова) въ Пер. Спис. XVII. 321—22, а по поводъ на това съобщение обади се и г. К. А. Шапкаревъ на слѣдната, 1886 год. пакъ въ Период.

Спис. кн. XIX—XX. съ кратка бѣлѣжка „Двѣ думи върху носовното произношение на ѧ и ѫ въ българското нарѣчие“ (257—58), въ която се изрази, че въ сѫщность отъ Костуръ до Сѣръ слѣдитѣ отъ носовки непрѣкѫснато съществуватъ. — Това донѣйдѣ се оправда отъ нѣколко важни съобщения по сѫщия въпросъ, които наскоро послѣдваха.

Госп. Офейковъ въ своето издание „La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique“ Philippopoli, 1887, обнародва най-пъленъ дотогава списъкъ отъ думи съ носовки, като събра всички дотогава извѣстни нему примѣри, публикувани въ печата, и прибави къмъ тѣхъ множество нови примѣри, прѣимуществено отъ Солунско (с. 143—156). Тоя богатъ списъкъ отъ носовки не биде за жалость посрѣщнатъ съ таково внимание въ науката, каквото заслужваше и сега още заслужва, защото, види се, се появи въ съчинение полемическо, и то въ първата часть, принадлежна на г. Шопова, подъ съмнителния за мнозина въ странство псевдонимъ „Офейковъ“. Донѣйдѣ е виновенъ авторътъ и съ това, че не посочи всички източници, отъ дѣто е черпилъ свѣдѣнията си, било печатни, било устни. Върху книгата на Офейкова се появи рефератъ въ Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. 1888. с. 526—531, отъ П. Драгановъ. Сѫщиятъ П. Драгановъ наопаки успѣ да обърне вниманието на науката върху своя списъкъ, който обнародва въ Русскій филологическій вѣстникъ (1888 г. № 1, с. 1—27) като посочи и имената на ученицитѣ, които сѫ му съобщавали езикови материяли (ор. с. 13). Като оставимъ настрана бомбастичния прѣдговоръ на Драганова, пъленъ съ излишна фразеология и съ още повече неточности — плодъ на повръхностно и посрѣдствено познанство съ досѣжната литература, която се цитува — списъкътъ на Драганова прѣдставя въ по-голѣмата си часть повторение на Офейковия, особно колкото се отнася до носовкитѣ отъ Солунско. Това ще да се дължи на единъ източникъ, отъ който не само г. Драгановъ, но и г. Офейковъ, види се, ще да сѫ черпили данни, именно изъ единъ „Проповѣдникъ“ — тълкователно евангелие на попъ Ивана Ангеловъ, писано на чистонародно нарѣчие, каквото се говори въ солунскитѣ села Зарово, Сухо, Висока и др., дѣто авторътъ дълги години е служилъ като свещеникъ. Речениятъ Проповѣдникъ е билъ писанъ още на 1888 год. съ гръцки букви. Покрай тоя рѫкописъ авторитѣ сѫ имали на рѫцѣ и единъ глосарь отъ сѫщия авторъ по сѫщото нарѣчие („Разговоръ на сѣверо-източнитѣ села на солунската каза на разтояние 7—10 часа“). Драгановъ допълнилъ тия материяли и провѣрилъ, и при все туй у Офейкова намираме до седемдесетъ форми съ носовки, които ги нѣма у Драганова.

Върху Драгановия новъ приносъ наскоро реферува проф. Ягичъ въ своя Archiv, 1888. т. XI. с. 264—269. („Neueste Belege für den Nasalismus des macedonischen Dialects“). — Сѫщата година г. А. Шоповъ (=Офейковъ) обнародва една брошура на български: „Народностьта и езика на Македонцитѣ“ (Пловдивъ, 1888, 8° 120), въ края на която е обнародванъ списъкъ отъ 62 думи съ носовки отъ Костурско. Тоя списъкъ, изпроводенъ г. Шопову отъ „Наумъ Темчевъ“ (ор. с. 116), съдържа двайсетъ думи, които ги нѣма у Офейкова („La Macédoine и пр.), а деветь отъ тия думи се намиратъ вече съобщени у Драганова, така

че само *11* сж нови (браточендъ, врентено, дрънгъ, вънда, клемпало, кренст, клендза, прънд, жнтърва, тремба, потремба). Споменатиятъ г. Темчевъ указва приблизително и селата, дѣто тия думи се произнасятъ съ носовки и дори селата въ които носовиятъ призвукъ се е изгубилъ, и най-сетнѣ обяснява значението на думитѣ: клендза, кънцар, дрънг, прендзам, прънд, прендено, сендало, ленча се.

Една година слѣдъ появяваньето на казаната брошура на Шопова излѣзе въ първата книжка на Солунскитѣ „Книжици“ (издание на К. Г. Самарджиевъ и с-ие, 1889. г.) статийка отъ пок. Димитръ Матовъ: „Остатъци отъ звуковетѣ *ъм, ън, ен, ем,* въ костурский говоръ“. Тукъ авторътъ обнародва „сводъ“ на всичкитѣ до тогава нему извѣстни думи съ носовки, съобщени въ литературата, като прибавя до „двайсетъ нови думи“, съобщени автору отъ „ученика на солунската гимназия Н. Темчевъ, родомъ отъ Загоричани“. Ясно е, че тоя г. Темчевъ е сжщото споменато по-горѣ лице, което е съобщило и г. Шопову подобни думи съ носовки отъ Костурско. Пок. Матовъ е знаелъ и ималъ на ржка само статията на Драганова въ Рус. Фил. В. и статията въ Периодич. Спис. XV. — съобщенитѣ отъ Кръстева носовки изъ с. Висока — а за споменатитѣ двѣ съчинения на Офейкова — Шопова не е знаелъ. Затова у Матова виждаме, че се обявяватъ за съвсѣмъ нови и се обясняватъ откъмъ значение слѣднитѣ думи, съдържащи носовки: вънтаръ, гангливитъ, се окънти, блънда, мънди, дрънг, прънд, тънтни, я̈ндза, звентел, клендза, прендзам, отвънде, вънди, гъмба, тънга, отънде, кръмпа, ремпам, тенгàвец, енча, клемпало, ленча, врентено, кренсй — докато въ сжщность тия думи фигуриратъ обнародвани у Офейкова—Шопова съ изключение на блънда, вънтар, се окѐнти, тѐнтни, звѐнтел, кръмпа, ремпам и тенгàвец.

Новъ, интересенъ приносъ отъ нѣколко неизвѣстни думи съ носовки изъ Костурско, именно изъ с. Команичево и с. Дъмбени, биде публикуванъ въ IV т. на Минист. Сборн. 1891 г. (отдѣлъ за народни умотвор. стр. 109), отъ Никола Цицовъ (вънцъкъ, грърбйца, ендйца, стъмпйца, стъмпàлки, тънгáчка, мънгла, мънтàва, освентѐно, поблѐнде, тѐнгло, пънтецъ, мъртва-съмбота, распънди, накѐнтено и бънда). — Въ VI. т. на Мин. Сборникъ сж печатани пѣсни отъ Костурско (с. 7—17), въ които се срѣщатъ нѣколко думи съ носовки, извѣстни вече отъ по-прѣди.

На 1893 год. Ст. Новаковиħ съобщи нѣколко нови данни къмъ топографията на нашитѣ носовки (вж. Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte, въ Archiv f. s. Phil. XV).

Къмъ горѣприведенитѣ материяли прибавиха се още нѣколко данни, които подтвърдиха вече извѣстни форми съ носовки, отъ покойния В. Облакъ въ съчинението му „Macedonische Studien“ (1896. с. 19—25) и кратки прѣдварителни бѣлѣжки отъ сжщия въ статиитѣ му „Приносъ къмъ българската граматика“ (Минист. Сбор. XI., вж. и Archiv f. sl. Phil. XVI.).

Най-сетнѣ прѣзъ тази година въ органа на българската екзархия въ Цариградъ „Вѣсти“ се публикуваха на нѣколко пжти кратки диялектологични приноси, между които и думи съ носовки отъ Костурско.

Спомена се вече най-бѣлѣжитата особность въ говора на нашитѣ „арнаути“ въ Силистренско — слѣдитѣ отъ носовки. Това ново откритие на живи останки отъ ринезъмъ речи до вратитѣ на града Силистра, на самия Дунавъ, щѣше негли прѣди петнайсетина години да има голѣмо значение за науката, която тогава още се нуждаеше отъ повечко докази за сѫществуваньето на носово произношение по българскитѣ нарѣчия въ Македония. Слѣдъ немалкото данни, съ които днесъ располага науката по тоя въпросъ, както видѣхме по-горѣ, слѣдитѣ отъ носовки въ говора на нашитѣ „арнаути“, ако сѫдимъ само по тѣхъ, не могатъ ни послужи дори да опрѣдѣлимъ по-отблизу, отъ кой кѫтъ на Македония сѫ се задигнали нѣкогашнитѣ караарнаутски пришелци въ Разградско, защото речи всички носовки, запазени въ тѣхния говоръ, се констатираха не само въ най-западния прѣдѣлъ на българщината въ южна Македония — именно въ Костурско, но сѫщо тъй и на противуположния край — въ Солунско прѣзъ р. Вардаръ въ посока къмъ Сѣръ. Па и въ срѣдата на тая область се намѣриха по българскитѣ говори наистина малко, ала все толкова слѣди отъ носовки, именно въ Воденско, Мегленско, Енидже-Вардарско и по селата на сѣверъ отъ Солунъ, че сега можемъ каза, какво по цѣла южна Македония отъ край до край ринезмътъ еднакво ще да е билъ живъ и въ сила до прѣди два вѣка.[1]) Безъ съмнѣние извѣстно влияние откъмъ

[1]) Колкото се отнася до Воденско, споредъ свѣдѣнията, които лани ми даде г. Г. Лъжевъ учитель въ Варна, а родомъ отъ гр. Воденъ (братия Ив. и Г. Лъжеви сѫ давали свѣдѣния и Драганову, вж. Рус. Фил. Вѣстн. op. cit. 13), подтвърдява се не само, че всички до сега съобщени отъ тая область носовки се говорятъ въ Воденско (вж. у Драганова и Офейкова) а именно: *ангуля*, желъндрокъ (така казватъ само на птича воденичка, напр. у кокошката, гѫската и пр.), тръмба, стънджен, ендза, ендър, ренд, рендзам (= плача, нареждамъ), земен (винит. п. ед. ч. напр.: фърли на земен) гънгам, гънглив (ст. гѫгникъ) — но и други думи както думата: зъмба (сѣчиво, единъ видъ желѣзенъ клинъ, подобенъ на зѫбъ), която у Драганова, Офейкова и Облака е съобщена отъ други области (Кост. Солун.), сетнѣ: блънда (кожна болесть, единъ видъ екзема), съобщена отъ Матова изъ Костурско; дзвенıже (ечи, бучи, казва се тъй напр. за „гласа, когато се пѣе въ черква“), Къндрево (название на село до Воденъ, което Катраничани го произнасятъ съ ън, докато сами Воденчани го казватъ, споредъ г. Лъжева, „Кѫдрево“). — Въ Мегленско и Енидже-Вардарско носовкитѣ сѫ много по-рѣдки (у Драганова само ангуля, тръмба), а така сѫщо и въ селата сѣверно отъ Солунъ, дѣто споредъ Облака (Maced. Stud. 21) се запазили формитѣ зъмба, ендза („гу фати ендза“) и клендза. Тази дума, която я има и въ говора на нашитѣ арнаути и която е извѣстна въ сѣверна България (клендза въ Врачанско и Търновско), означава на двѣтѣ противуположни страни заострено дръвце, тъй наречено още „чейликъ“, съ което си играятъ дѣцата (у Облака значението ѝ схванато неточно: „ein Kinderspiel“); тя бѣ вече съобщена отъ Костурско у Шопова, и у Матова. Колкото се отнася до областитѣ къмъ изтокъ отъ тия села, каза се вече, че тамъ слѣдитѣ отъ носовки пакъ зачестятъ, както е и въ Костурско. Съ една дума носовки се срѣщатъ, ако и не въ еднаквъ размѣръ, отъ „Костуръ та дори близу до Сѣръ по южната областна ивица“, както веднѫжъ се бѣ изразилъ и г. Шапкаревъ (вж. Пер. Спис. XIX- XX. 257.).

сѣверъ, главно по течението на Вардаръ, а особно по дѣсния му брѣгъ ще да е ослабило и раздвоило тоя нѣкогашенъ пъленъ континуитетъ на ринезма въ цѣла южна Македония, дѣто, сѫдейки и по други езикови данни, въ по-старо врѣме ще да е прѣобладавалъ въ главни черти единъ диялектъ. Колкото се отнася до носовкитѣ, реченото единство съвършено се доказва, както се вижда и отъ посоченитѣ по-долу паралели при всѣка носовка отдѣлно.

Прѣди да изброимъ самитѣ форми съ носовки, които забѣлѣзахъ въ езика на нашитѣ арнаути, ще изтъкна една важна и единствена по своя родъ замѣна на стб. носовка ѧ въ тоя говоръ, именно двоякото произношение като *ен* и *'ан*, напр. м*ä*нсу (мѧсо) и м*è*нси (3. л. ед. ч. мѧситъ), пр*'ä*нда (1. л. ед. ч. прѧдѫ) и пр*è*ндиш (прѧдеши), прин*дй*ву (прѧдиво); п*ä*нда (пѧда), мн. ч. п*è*нди и пр. Ясно е, че колѣбанието между *ен* и *'ан* е регулирано по законъ, и то поради регресивна асимилация тъкмо тъй, както е въ сѫщия говоръ на арнаутитѣ, съгласно съ повечето наши източни говори, опрѣдѣленъ и гласежътъ на *ѣ* ту като *е,* ту като *'а*: бѣли — б*'а*л, б*'а*ла и пр. Че тая фонетична стойность на *ѣ* произтича отъ едно старо и общо-българско произношение *ä*, което по асимилация ту се стегнало въ *е,* ту се разширочило въ *'а,* и само въ по-рѣдки говори останало неразцѣпено съ стария си гласежъ ä, споредъ мене сега вече не може да има съмнѣние (вж. у мене Archiv f. sl. Phil. XX. 580.). А понеже въ говора на нашитѣ арнаути се явява и ѧ по сѫщия начинъ раздвоено въ *ен* и *'ан,* трѣба да прѣдположимъ и за ѧ въ тоя говоръ нѣкогашно по-старо еднично произношение *ä͡н,* срв. носово *ä*. Подкрѣпа за таково прѣдположение намираме както въ историята на носовката ѧ, така и въ днешнитѣ ѝ замѣни въ българския езикъ.

На друго мѣсто азъ се помѫчихъ да докажа, че тъй нареченото смѣсванье на двѣтѣ носовки въ срѣднобългарския езикъ се дължи главно на широкото произношение на носовката ѧ като *ä͡н* (вж. у мене Мин. Сборник. т. IX. 288 нт. и т. XIII. 104 нт.). Моето обяснение, въ което се изтъква ролата на вокала *ä* въ речения изравнителенъ процесъ на носовкитѣ, се одобри и отъ Облака (МСб. XI. 580; вж. и у мене МСб. XVI—XVII. 414—415). Все възъ основа на едно широко носово *ä* може да се обяснятъ и замѣнитѣ 'ḁ, 'ъ и ъ вм. ѧ по нашитѣ източни говори и специялно въ павликянското нарѣчие, къмъ което се брои и говорътъ на

банатскитѣ българи, а така сжщо и замѣната 'о^а — *о* станала прѣзъ 'ъ въ ахърчелебийското нарѣчие (вж. по-подробно върху това у мене „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ МСб. XVI—XVII. 408—414). Ала свърхъ тия съображения мога да посочж и по-прѣми доказателства по тоя въпросъ, именно изъ днешнитѣ говори въ южна Македония и то тъкмо изъ областитѣ, отъ дѣто безъ съмнѣние произхожда и говорътъ на нашитѣ арнаути. Въ статията „Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte“ (Archiv XV. 37. нт.) Стоянъ Новаковић съобщи, че работникътъ Тарпо Тимко(въ) който билъ родомъ изъ с. Бобошчица, часъ и половина далечъ отъ Корча, и когото Новаковић разпитвалъ въ Цариградъ върху майчиния му говоръ, произнасялъ вокала *е* било съ назалъ или безъ назалъ ту чисто, ту пъкъ широко между *е* и *а* („bald rein, bald mit *a* getrübt“). Това *е* Новаковић прѣдава въ цитуванитѣ отъ него примѣри чрѣзъ е̥, напр. пе̥нда (пѧдь), пре̥нда (прѧдж), ме̥со, је̥зик, поме̥тва (помьнѭ), пе̥та, све̥т (свѧтъ) пе̥ток, пе̥т (пѧть), гре̥де (грѧдѧтъ) Сжщо тъй се цитуватъ примѣри съ таково е̥ и вм. ѣ: вре̥шча, желе̥зо, пролет (ор. с. 44—46). Тия примѣри ясно показватъ, че ѧ и ѣ сж съвпаднали, колкото се отнася до гласежа на самия вокалъ, който е въ основата имъ, и че това *е*, произнасяно широко като *ä* и до день днешенъ се е запазило отчасть и то повечето въ ударени срички, които, види се, по-дълго запазили и ударенъ квантитетъ, условие, при което и въ горѣспоменатитѣ източни наши говори се развили замѣнитѣ 'а̥, 'ъ (ъ) и '*о*^а и *о* вм. ѧ. И Облакъ е констатиралъ сжщото въ говора на с. Сухо, сир. въ югоизточна Македония, че покрай замѣната *ен* (ин) вм. ѧ се произнася още не само обикновено *е* (а кога е неударено *и*), но и 'ä (ä), сирѣчъ сжщиятъ вокалъ, който въ говора на Сухо редовно замѣстя *ѣ* („Daneben erscheint auch 'ä uud mit Verlust der Weichheit des vorausgehenden Consonanten ä, so dass der Reflex des ѧ in solchen Beispielen mit *ѣ* zusammenfiel“ Mac. Stud. 20), напр. м'äсу, имä, мä, тä, сä̃; въ „мачкам“ — което е общо-българско — явява се даже *а* вм. *ä*. Дори въ по-западнитѣ мѣстности, въ селата надъ Солунъ: Ватилъкъ и пр., дѣто вече прѣобладало чисто *е* вм. ѧ и *ѣ*, още се произнася ма̥, та̥ (мѧ, тѧ), съ, (сѧ) девът, десът (ор. с. 23). Тукъ ще споменемъ за допълнение на горѣказаното и два примѣра съ '*а* вм. ѧ, които съобщи Офейковъ отъ Солунско: м'асо (Сухо), менцо (с. Зарево); еще н'ай вр'ам'а (вж. Пер. Спис. XVII. 321). Горнитѣ примѣри ни освѣтляватъ замѣната '*а* вм. ѧ въ говора на нашитѣ арнаути: това '*а* не е нищо друго освѣнъ по-нататъшно

разширочение на *'ä*, каквото е станало и съ 'ä вм. ѣ въ сѫщия говоръ както и въ много други източни наши говори. Реченото 'а (а) се запазило отчасть заедно съ носовия консонантъ н(м), отчасть и безъ него, а въ нѣкои случаи *ä͡н* се стѣснило въ *ен* (неударено *ин*), което безъ носовия консонантъ гласи *е*(*и*), срав.: 1. л. ед. ч. гл*'äн*дам, 3. л. мн. ч. гл*è*ндит, гув*à*нду, гр*'à*нда, мн. ч. гр*è*нди, ж*à*нтва, зàі*и*ц, мн. ч. заіч*àн*та, з*'äн*т, кл*'äн*дза, кл*'ä*нтва, м*'äн*со, п*'àн*да, мн. ч. п*èн*ди, п*'äн*т, р*'äн*т; тр*'àн*ска ма утр*èн*се, гр*'ä*да (гръдѫ), 2. л. ед. ч. грèіш (грѫдеши), 3. л. гр*è*ди; м*'ä*ко, мн. ч. меки (срав. у Облака Mac. Stud.: *менку*); *ден*телина, і*е*нзик, м*è*нси, к*ò*л*ин*да, пр*ин*дìву и пр.; т*è*гли, *ле*ща, ж*è*дин, уж*ид*н*'ä*л, угл*и*д*'ä*лу, итърва и пр.

Понеже и *ѣ* въ сѫщия говоръ, както казахъ, се замѣня по сѫщия законъ ту чрѣзъ *е* ту чрѣзъ *'а* (л*'ä*п, мн. ч. л*е*бòви, л*'ä*тос, л*è*тин ден, д*é*те — д*'ä*ца б*'ä*л, — бели; б*'ä*х — б*é*ше, р*'ä*ка, сн*'ä*г, мл*'ä*ко, млечен. и пр.) очевидно е, че *ѧ* и *ѣ* въ тоя говоръ сѫ вървѣли заедно по причина на едно по-старо сходство, именно на еднаквото произношение *ä*. Да се мисли, че нашитѣ пришелци сѫ привикнали да произнасятъ *ѣ* като *е* и *'а* подъ влияние на своитѣ околни съсѣди, българитѣ отъ Разградско, които досущъ тъй произнасятъ сега *ѣ*, би могло да се допусне изцѣло, ако да не бѣше на лице посочената паралела съ замѣнитѣ на *ѧ*. Послѣднитѣ ясно казватъ, че нашитѣ пришелци сѫ донесли въ говора си реченото широко *ä*, и то не само вм. *ѧ*, но и вм. *ѣ*. Това *ä* по-нататъкъ се е развило тукъ, въ новото имъ отечество, въ двѣ посоки по асимилационни причини: отъ една страна въ посока къмъ *е*, и отъ друга — къмъ *а*. Понеже караарнаутската македонска колония е безъ съмнѣние доста отколѣшна, вѣроятно е. че нашитѣ пришелци при заселението си сѫ заварили и въ говора на старото българско население около Разградъ още произношение *ä* вм. *ѣ*, у което, може би, още тогава да се различавали двѣ отсѣнки въ гласежа: по-тѣсно *ë* (прѣдъ мека сричка) и по-широко *ä* (прѣдъ твърда сричка). Шуменското нарѣчие, отъ което Разградското е часть и продължение, и днесъ още запазва, подъ ударение *ä* прѣдъ меки и *'а* прѣдъ твърди срички (вж. моя кратъкъ рефератъ въ Anzeiger der phil.-hist. Classe der Wien. Akad. d. Wiss. 1897. № XXIII. и 1899. № II.). Развитието на *е* — *'а* е станало и тукъ по сѫщитѣ причини, както и въ други източни български говори, така че влиянието на съсѣдството върху езика на пришелцитѣ въ Караарнаутъ не ще да е измѣнило нищо по въпросния пунктъ на фонетиката имъ, а само е спомогнало, при еднаквостьта на условията да се развиятъ и еднакви резултати.

Фактътъ, че нашитѣ пришелци сѫ произнасяли, когато сѫ дошли въ Разградско, *ѣ* съгласно съ гласежа му въ източнитѣ нарѣчия, е много важенъ. Той ни показва, че въ старо врѣме днешната граница между западно- и източно-български, която теглимъ възъ основа на гласежа на *ѣ* и която минава прѣзъ Чепинско и Разлогъ къмъ Солунъ, не е сѫществувала: въ цѣла южна Македония се е държало широко произношение на *ѣ* като *ӑ*, а това напълно се съгласява и съ извѣстното заключение, що правимъ по тоя въпросъ възъ основа на глаголичната азбука, въ която за *'а* и *ѣ* служи само една буква. Има и редъ други доказателства, които потвърдяватъ, че така се е произнасяло *ѣ* и въ сѣверна Македония, както и въ сѣверо-западна България, та ще трѣба да отнесемъ развитието на *е* вм. *ӑ*, което днесъ характеризува западната половина на българския езикъ, къмъ сравнително по-ново врѣме. Потикъ на това развитие ще да е дало нѣкое сѣверно-македонско нарѣчие, което първоначално не ще да е било значително разпространено (вж. по тоя въпросъ у мене въ Archiv f. sl. Phil. XX. 580—582). Приведенитѣ отъ Новаковиħ-а примѣри изъ Костурско за *ӑ* вм. *ѣ* и ѧ се подкрѣпятъ съ другъ единъ фактъ тъкмо изъ срѣднята область на южна Македония, именно изъ Мегленско. Споредъ споменатия вече г. Лъжевъ, въ селото Б а о в о (Б а х о в о), сѣверно отъ Воденъ, приказвали *бах* вм. б ѣ х ъ и *идáх* вм. и д ѣ х ъ и пр. Заради формата б а х селото било наречено тъй. Тамъ се казвало и ц а в а (цѣвъ), ц а л (цѣлъ), ц á п а м (цѣплѭ) и пр. Подобни примѣри ще посоча на друго мѣсто изъ единъ български рѫкописъ отъ XIII. в., писанъ по всѣка вѣроятность въ югозападна Македония, дѣто се срѣщатъ форми ѕало, ц*а*вници, ц*а*нѫ, ц*а*ненаго, ц*а*нишѫ, рѫц*а*те (повел. накл. 2. л. мн. ч.) и пр. Колкото се отнася до източния край на южна Македония, каза се, че тъкмо около селата Сухо, Висока и пр., дѣто има най-много слѣди отъ носовки, се е запазило и най-старото произношение на *ѣ* като *ӑ*.

Сега ще изброѭ самитѣ думи съ носовки отъ говора на нашитѣ арнаути. Между тѣхъ има и тъй нареч. „неорганични" носовки. За да се види, кои отъ тия думи и отъ коя мѣстность сѫ досега извѣстни въ науката, ще посочѫ въ скоби и съотвѣтнитѣ публикации, като ще укажѫ и мѣстностьта, а въ случай, когато формата на думата не е еднаква, ще посочѫ и отклонението. Отъ тия паралелни указания ще се види, че отъ всичкитѣ приведени по-долу думи съ носовки изъ езика на нашитѣ арнаути досега бѣха неизвѣстни само слѣднитѣ: д е н т е л ѝ н а, т р̓ á н с к а, у т р ѐ н с е

ма, зайчàнта, лицàнта, м'анса (мѧсѫ), менсиш, шенпа, ожèндил, вънк, гънз, къмпèіни, мъ̀нкам, отлъ̀нча, трънти, сънха.

За краткость ще означавамъ съ Оф. = Ofeïcoff, La Macédoine и пр. Шоп. = Шоповъ, Народностьта и езика и пр. (материяли изъ Костурско); Драг. = Драгановъ, Носовые etc.; Мат. = Матовъ, Остатъци и пр. (матер. изъ Костурско); Теод. = А. Теодоровъ, Единъ приносъ и пр. (мат. изъ Солунско); Obl. = Oblak, Maced. Studien (мат. изъ Солунско).

I. Слѣди отъ носовката ѧ.

гл'àндам, 2. л. гл'àндаш и пр., 3. л. мн. ч. глèндит (вж. глèндам у Оф., Шоп., Драг., Мат. изъ Костурско, Солунско и Брацигово).

гр'àнда, мн. ч. грèнди (вж. гренда у Драг. отъ Солун.; Оф. отъ Костур. и Брацигово; Шоп.; Обл. и Мат.).

гув'àнду, мн. ч. гув'àнда (вж. говèндо, говенда, говендар у Мат., Оф., Шоп. и Драг. отъ Кост.).

девèндесе (общо).

дентелùна.

жàнтва: „дойде врèме за жàнтва, ièчмен да жнéм" (вж. жентва у Теод. и Обл.).

з'àнт: „хòд'ах у нàшиу з'àнт" (вж. зент у Драг. и Обл. отъ Солун.; Оф. отъ Солун. и Костурско).

заiчàнта, множ. чис. отъ ед. ч. зàiиц (вж. заенц у Драг., Оф. и Теод. — Солунско; срав. още у Оф. отъ Солунско: гъшле — мн. ч. гъшлянта, ждрèбента, рамента, ягнента, кончента, патле — патлента, скорче — скорчинта, с. 156.; сѫщо у Обл. тèлента, ждрàбента, кỳчнта, ягнента, прàсента, пѝлнта, имента, сáмнта, ч'ерв'инта).

ièнзик (вж. Оф. Мат. Шоп. отъ Кост.; инзѝк у Обл.).

кл'àндза = чейликъ, съ който играѭтъ дѣцата: „хàди да ѝграми на кл'àндза". (вж. клèндза у Мат. и Шоп. отъ Костурско; у Обл., сѣв. отъ Солунъ, с. 21.).

кл'àнтва (вж. клèнтва у Теод.).

кòлинда (вж. Оф. и Драг. отъ Солун. и Костур.)

коланчàнта, мн. ч. отъ колàнче (вж. по-горѣ: заiчàнта).

лицàнта, мн. ч. отъ лице (вж. по-горѣ заiчанта).

м'ансу: „да јèиме м'àнсу ут гув'àнду" (вж. мèнсо и менцо у Оф. и Драг. отъ Солун.; у Мат. отъ Кост.).
м'анса, 2. л. мèнсиш: „даі нѣщвите да мèнси л'ап".
ожèндил: „чудо съм ожèндил;" ала: „мошне съм жеден".
п'àнда, мн. ч. пèнди: „дв'ä *пèнди*" (вж. пенда у Оф. отъ Солун. и Кост., Мат. отъ Кост.; пèнтъ у Теод.).
п'ант: „п'ант пърсти" (вж. пент у Шоп.; пен у Оф. отъ Солун.; у Драган. отъ Солун. и Кост.).
пèнсе (вж пèндесет у Мат. и Драг. отъ Кост. и пр.).
пентèл: „пентèлу рови на бунѝщето" (вж. пентèлут у мене, Arch. f. sl. Phil. XX. 587. отъ Солун.; пѫтел у Обл.).
пр'àнда: 2. л. прèндиш; „ц'ал ден съм прендѝла" (вж. пре́нда у Мат. и Драг. отъ Солун. и Кост.; прèнде, пре́нда отъ Брацигово вж. Пер. Спис. III. 143, Iireček, Cesty 320), срв. и „пòпратка" (вж. по-долу с. 664).
приндѝву (= пренда; срв. пренджа у Драг. отъ Кост.; прендену у Оф. и Шоп. отъ Костур.).
р'анд: „ше почерпиш на р'ант" (вж. ренд у Драг., Оф. и Мат. отъ Солун. и Костур.).
рèнда, рèндиш, рèндит и пр. = плачѫ, нареждамъ (вж. у Оф. отъ Костур.).
тел'àнта, мн. ч. отъ теле (вж. телента у Обл., ед. ч. телento у Драг. отъ Сол. и Кост., срав. и по-горѣ при „заіч'àнта)".
тèнжи (безл. глаголъ; срв. тенжит, тенжина у Драг. отъ Солун.)
тèншко: „чудо тèншко".
тр'àнска = треска: „тр'àнска мӑ тре́нсе"; „*утрèнсе* ма тр'àнска" (= втресе ме треска).
шèнпа: „една шенпа брàшно".

Отъ куче мн. ч. гласи кученища, срав. у Оф. пѝле — пиленѝшта, пóле — поленѝшта; цвете — цветенѝшта (отъ с. Сохо — Солунско, ор. с. 156).

Вмѣсто носовка се говори чистъ вокалъ въ думитѣ: братуфчèд; 1. л. гр'àда, 2. л. грèіш, 3. л. грèди: „на Калипèтре (село) ход'ах и от там гр'àда" (вж. грèнда 1. л. въ Брацигово, ала: коі грèди? Jireč. Cesty 320; у Теод. Пер. Спис III. 143. стои „гренде" 3. л. е. ч.; вж. и гренджѫ у Шоп. отъ Кост.); еребѝца, итърва, лèжа, лèжиш и пр.; леща; м'àко мн. ч. мèки; (вж. менко у Обл.); „осèкни свещата"; посегна; „н'а посегѝнаі;" свитѝ Петъръ; тèгла, тèглиш и пр.; углидàлу; ужидн'ал; жèдин, чèду, чèсто.

II. Слѣди отъ носовката ж.

бънда, бъндиш, бънде и пр. (вж. у Драг., Оф. Шоп. и Мат. отъ Солун. и Костурско; бъндъм — отъ Брацигово у Оф.; вж. и Мин. Сбор. IV. 109. отъ Кост.).

вънже: „свърджи вънжето, свърджи него вънже ба!" (вж. у Оф., Драг. и Теод. отъ Солун.).

вънзел (вж. вънзель и вънзил у Оф. Драг. Теод., и вндзъл у Обл. — отъ Солун.).

вънк — вълкъ, съ неорганич. носовка: „вънку грѐде по пънту"; „вънците гу изѐли".

вънтар — казват на вжтрѣшностьта на бъчвата, и то тамъ, дѣто се поставя дъното (вж. вънтар у Мат. отъ Костур.).

грънди (вж. Драг. отъ Солун. и Кост. Мат. отъ Кост. и Обл. — отъ Солунско).

гълъмби — казватъ на кукуруза (вж. гълъмби, голамби, голомби, у Оф., Шоп., Обл. отъ Солун. и Кост.; гълъмби въ Брацигово, вж. ПСп. III. 133).

гънз: „сѐди си на гънзу ба!"

зъмб, мн. ч. зъмби (вж. у Оф., Шоп., Драг., Мат. и Теод. Псп. III. 143 — отъ Солун., Кост. и Брацигово).

крънг — дъска, която служи за мѣтанье на хлѣба (вж. крънг у Шоп.; кренг — „крѫгла дъска, табла" у Оф., и у Мат. отъ Кост.; у Обл. отъ Солун.).

къмпа са, къмпиш са и пр.: „яс пурънчих на мо̀іти д̕а̀ца да о̀іт у Дӯнаву да са укъмпит" (вж. Оф., Драг. Теод. Обл. — отъ Солун.).

къмпѐіни: „гл̕а̀ндаі сѐга къмпѐіни у тес д̕а̀ца!"

кънде: „от кънде грѐіш?" (срав. у Драг. никънде, секънде — отъ Солун., и с̕а̀кънде, у Обл.).

къндѐлка (вж. къндѐл̕а у Мат., Шоп.—отъ Кост., Оф.—отъ Солун.; Драг. — отъ Солун. и Кост., и Теод. — отъ Брацигово. П. Сп. III. 143).

кънт: „сѐдни у кънту, а па ти сѐдни у гла̀вните" (вж. Оф. и Теод. отъ Солун.; Драг. отъ Солун. и Костур.).

лънжѐіни — съ неорганична носовка: „гл̕а̀ндаі лънжѐіни!"; инакъ се казва: лъжа,—лъжиш и пр. (срав. лънжа у Теод. и лънжам, лънжив, лънжа у Обл.).

мънгла: „гъста мънгла, не се вижда“ (вж. мӑнгла у Новаковић, ор. с. Archiv f. sl. Ph. XV. 45 — отъ Костурско; вж. и мънгла у Мат. съ погрѣшно указанъ източникъ: Пер. Спис. XV. сир. статията на Теод., въ която обаче не се срѣща „мънгла“; и въ Минист. Сбор. IV. отд. за народ. умотв. 109).

мъндо, мн. ч. мънда и мънди (вж. у Оф. и Мат. отъ Костур.).

мънж, мн. ч. мѣнжи (вж. у Теод.; мъндж, мънч у Оф.—отъ Солун.; мн̥ч у Обл.).

мънка — имотъ, добитъкъ: „хо̀дих пудир мѣнката си“; „моіта̥ мѣнка̥ іа̥ дуга̀нах“ (вж. Теод., Оф. Драг. — отъ Солун.).

мъчно: „ми іе мѣнчно“ (вж. мънчен у Драг. отъ Солун.).

мънкам, -аш, -а и пр. съ неорганична носовка; глаголътъ значи топѫ залъкътъ си въ яденьето, макамъ, напр.: „ха̀де мѣнкаі!“ (топѝ).

одънде, отодѣнде — отъ тамо, стб. отъ тѫдѣ (срав. отънде у Мат.; ото̀нде у Драг.; одѣнде у Оф. — отъ Костур.).

отлънча, -иш, -и и пр.: „нѐма отлѣнчиш бар едѝн, ше му дӑіш“ (стб. **отълѫчити**).

пурънчвам, -аш, -а и пр.; аор. пурѣнчих (вж. порънчам у Драг. отъ Солун.; порѣнча у Мат.; порънчѫ у Оф. Шоп. — отъ Костур.).

прънт (вж. прънт, прънчки у Теод. и Драг. отъ Солунско).

пъмпок (вж. пъмп у Драг., Оф., Теод., Обл. отъ Солун.).

пънт: „по пѣнту си грѐди“ (вж. у Др. Оф. Теод. Обл. отъ Солун. и Костур.).

ръмб — рѫбъ на дреха (вж. ръмб, поръмбено у Мат.; и отъ Брацигово, вж. Jireček, Cesty, 320).

рънка, мн. ч. рѣнки: „тес рѣнки бѐли ба!“ (вж. рънка, ронка отъ Солун., Костурско, Брацигово у горнитѣ източници; рънкав у Теод.; рънкавица у Драг. отъ Солун.).

скъмп (вж. у Оф. Драг., Теод. и Обл. — отъ Солунско).

сънбота (въ Солун., Костур. и Брациг.—вж. у Мат. Оф. Др. Теод. и Обл.).

сънха — снъха, неорганич. носовка, образув. чрѣзъ метатеза.

трънти: „трънти да бӗга“; трѣнти! (= тичай! срав. стб. трѫтъ).

тънпан (вж. у Оф. Др. Теод. — отъ Солун. и Кост.).

Въ други думи вм. **ѫ** се произнася чисто ъ, нпр. вътък (срав. вънтък у Драг. и Теод.); гъглѝв — човѣкъ, който заеква (вж. гънглив у Оф. — отъ Воденъ; у Мат. — отъ Костур.); *в*ъглен (вж. вънглен у Драг.); паяджина (вж. паянджина у Оф. — отъ Солун.

и пр.); сѫщо тъй: въдица, бъбрег, желъд, къпіна, къща, клъбо, сѣдя, съдищ, гъджва.

Ще изтъкнемъ още нѣколко особности на вокализма.

Докато гласната *а* безъ ударение само слабо потъмнява въ ạ, напротивъ *о* и *е* безъ ударение се редуциратъ изцѣло въ *у* — *и*, досущъ както изобщо въ източното нарѣчие: зъмб*у* ма боли; дòкараі кòн*у*; *и*дѝн, св*и*тѝ, уг*ли*дàл*у*, зилѐн, к*у*нòпн*у* сѐм*и* и пр. Забѣлѣжително е, че въ края на думитѣ отъ неударено *о*, което слѣдва слѣдъ гласна, се развило консонантно *у*, което заедно съ прѣдидещата гласна образува двогласна (дифтонгъ), а когато сонантниятъ елементъ на двогласната е вокал. *и*, тогава консонантното *у* минало въ конс. *в*, така че вм. първоначално оконч. *-ио* се говори сега *ив:* сичк*ив*, друг*ив* = сичкио, другио (мѫж. род. съ членъ ед. ч.).

Слѣдъ *ч* се срѣща прѣгласъ на *а* въ *е*, нпр. въ думата чеша (срав. чеша въ Воденско, а сѫщо и въ Костурско, вж. Мсб. VI. 14).

Смѣсванье на ероветѣ въ нарѣчието на нашитѣ арнаути не е станало. И двата ера освѣнъ въ съчетание съ *р* и *л* правилно се явяватъ замѣнени чрѣзъ съотвѣтната чиста гласна, именно ъ чрѣзъ *о* и ь чрѣзъ *е*, нпр. дòш (дъждь), бòчка (срав. бочка и въ Костурско, Мин. сб. VI. 10). Натòкмих се, пъмпок. тѐмен, темніца, тѐнка, лѐсен, ден, денѐс. Покрай това виждаме примѣри, въ които както въ коренни, така и въ суфиксни затворени срички ъ запазва своя първоначаленъ гласежъ: сънха, бъхла, дъно, лакът и пр. Колкото се отнася до послѣдния примѣръ, дѣто ъ се явява незамѣненъ чрѣзъ *о* въ крайна суфиксна сричка, може би то да е резултатъ на влиянието, което е упражнило въ дадения случай надъ говора на нашитѣ арнаути източното нарѣчие въ Разградско и Силистренско. Въ по-старо врѣме навѣрно се е казвало лакот, понеже и сега се казва пъмпок. Сѫщо тъй сегашното произношение петък не ще да е старо въ тоя говоръ. Колкото се отнася до огън, може ъ-тъ да се дължи отъ старо врѣме на влиянието отъ страна на слѣдната съгласна *н*, съ която се образувала обичната сричка ън.

Ероветѣ въ съединение съ *р*, *л* сѫ съвпаднали въ единъ общъ еровъ вокалъ, който въ суфикснитѣ срички, кога е прѣдъ *л*, клони да се изясни въ *а*, докато въ коренни срички, кога е прѣдъ *р*, се чува до толкова редуциранъ, че излиза речи сонатно р̥ нпр. рекал, хошал, вр̥ци (вървьци), вр̥ба, др̥во, гр̥ло. Слѣдъ *ч* отъ прасл. *ьр* се образувало *ер:* чѐрв, *чѐр*ви, ч*ер*вѐн, ч*ѐр*ква. Вмѣсто *ъл* се чува

ęл (ę=слаботъмно е) въ думата жęлт, а вм. *ъл* прѣдъ *н* се произнася *лъ* нпр. въ слънце (срав. от*лън*чвам = вм. лжч-). Думата в ъ н к вм. в ъ л к сочи на по-старо в ъ к, слѣдъ което се вмъкнала неорганична носовка. Именно подиръ устнени съгласни *ъл* губи *л* въ нѣкои говори. Така нпр. въ Царево село (Пиянечко) се казва вък, іабъка, мъчи. Въ говора на нашитѣ арнаути нѣма примѣръ съ устна съгласна прѣдъ *ъл*.

Отъ *ъл* нѣма никакви особни дири.

Характеристични сж честитѣ примѣри съ неорганично консонантно *и*, сир. *і*, което се е развило прѣдъ по-старо палатално *н'* чрѣзъ прѣфърлянье (антиципация) на палаталното учленение, поради което полека-лека *н'* изгубило своята мекость и се изравнило съ прѣдно-зжбното *н*, нпр. въглѐ*іна* вм. въглѐ*н'*а; камѐ*іна* вм. камѐ*н'*а; барà*і*на вм. барàн'а; идѐ*іни* вм. іадѐн'е; сжщо тъй: кълпѐ*іни*, лънжѐ*іни* и пр.

Реченото консонантно *і*, развито поради прѣфърлянье на мекостьта изобщо много е обикнато днесъ по цѣло Костурско и Воденско. Въ Костурско е обикновено к о і н, к о і н а (= кон', кон'а), б а і н а, к у і к'а, п у л в а і н е, л'у б ѐ і н е и пр. (вж. МСб. материяли отъ Костур. I, II. IV. VI. VIII. XVI. XVII.). И въ Воденско има много интересни примѣри отъ тоя родъ. Споредъ свѣдѣния, които ми даде споменжтиятъ г. Г. Лъжевъ, тамъ се казва: в и к à і н е (трайно дѣйствие) и в и к н à і т е (свършено) вм. викан'е, викнат'е (глагол. сжществително име), нпр. „со аднò в и к н à і т е да дòідеш"; сжщо: „на адно с т ъ п н à і т е да са кàчиш"; „на т р ъ г н à і т е т о да са видим". Вмѣсто клан'àт'е (клянятые) се казва к л а і н à і т е нпр.: „к л а і н а і т е на маіка ти, на тàткати, на съте";[1] „дòбро у с ъ м н à і т е" значи „добро осъмванье;" к р е н à і т е и к р е в à і н е (диганье); имàіне (иманье), куік'а, вѐіг'и, гàік'и, плѐіки и пр. Въ Мегленско мекостьта е изчезнала, ала не се е прѣфърлила, та не се развило реченото конс. *і*: викнàте, стъпнàте, имàне.

Мекого *н'* така напросто е отвърдѣло и въ говора на нашитѣ „арнаути" въ думитѣ сви*н*а, глав*н*а (вм. главн'а). Сжщо тъй *м'* се замѣнило съ *м* въ зе*м*а вм. зе*м'*а.

---

[1] Това „к л а і н а і т е" биде съобщено въ форма „п о к л а н ѐ т'е": „покланѐт'е тѐбе татко!" отъ Костурск. (вж. Мин. Сбор. VI. Огд. за нар. ум. с. 10).

Най-важната черта на консонантизма, която трѣба особно да изтъкнемъ, като имаме прѣдъ видъ, че говорътъ на нашитѣ арнаути всѣкакъ произхожда отъ области, които днесъ влизатъ въ обсѣга на западно-българското нарѣчие, безъ съмнѣние е редовното, безизключително произношение на съгласнитѣ съединения *шт* и *жд* всѣду, дѣто сѫщо това произношение се е развило и въ източно-българското нарѣчие, инди не само отъ праслав. *tj, dj*, но и отъ *ск, зг, кт* и пр. Ни единъ примѣръ съ *к'* или *г'* вм. *шт* или *жд* не можахъ да забѣлѣжѫ, срав. кѫ*шта*, га*шти*, кле*шти*, све*шта*, племка (вм. пле*шт*-ка), ма*шт*еха, но*ш*, мн. ч. но*шти*, фа*шт*ам, пла*шт*ам, гуре*ш*, мн. ч. гуре*шти*; глаг. и*шта*, и*шт*им и пр.; вре*шта* „ярето врешти" и пр. Спомагат. глаголъ винаги *ште, ше*; ве*жд*и, са*жд*и, поме*жд*у, ръ*ж* (ръжда), ръ*жд*исáлу, ро*ж*ба; угá*жд*ам; гло*жд*и. Извѣстно е, че и сега по цѣла юго-западна Македония произношението *шт* (*шч*) и *жд* (*ждж*) съперничи съ *к', г'*, ту по-рѣдко, ту по-често, а пъкъ въ юго-източна Македония, въ областьта на многобройнитѣ запазени слѣди отъ носовки само *шт* и *жд* се говорятъ (вж. Облакъ, Maced. Stud. 55, и въ моитѣ „Bemerkungen etc. Archiv f. sl. ph. 582—85). А пъкъ въ Костурско примѣритѣ съ *к' г'* сѫ по-рѣдки отъ примѣрътъ *щ* (=*шч*), *жд*, и като се вземе открай тая страна въ внимание и фонетиката на топографичната номенклатура отъ Костурско, вижда се, че въ по-старо врѣме и тукъ *ш* и *жд* сѫ били общо употрѣбявани. Ако и произношението *шч* да смѣтамъ за по-старо отъ *шт*, наклоненъ съмъ да вѣрвамъ, че нашитѣ „арнаути" не сѫ промѣнили *шч* на *шт* слѣдъ изселваньето си отъ Македония. А фактътъ, че въ тѣхния говоръ нѣма никакви дири отъ *к'* вм. *щ* и *г'* вм. *жд*, говори ясно въ полза на мнѣнието, споредъ което *к'* ще да е новъ фонетиченъ елементъ въ южна Македония, разпространенъ тукъ безъ съмнѣние отъ сѣверна Македония. Въ Воденско напр., дѣто сега повече се срѣщатъ примѣри съ *к' г'*, по-прѣди се е казвало *щ*, напр. въ Воденъ покрай гàі*к'*и (=гащи) казватъ „га*шч*арѐст петѐл"; казватъ мак'еа и мà*шч*еа; срав. и ма*шт*еха и пр. въ Костурско (Мсб. XVI—XVII. 64). Подобни примѣри се посочиха и отъ други, така че на *щ* и *жд* трѣба да се признае приоритетъ прѣдъ *к'* и *г'* (вж. Obl. Mac. St. Archiv f. sl. ph. XVII. 455, и у мене XX. 583).

Отъ морфологията на „нашия" говоръ ще посочѫ само върху нѣколко по-важни форми.

Откъмъ членната форма на мжж. родъ ед. ч., която правилно окончава на *у* вм. *о*, понеже ударението не пада върху него, нашиятъ говоръ съвсѣмъ се съгласява съ всичкитѣ южномакедонски говори, като захванемъ отъ Костурско та дори до Сѣръ. Тая форма показва, че твърдѣ рано оконч. *-ът* въ членната форма е минало въ *от*, както изобщо въ всичкитѣ крайни затворени суфиксни срички по тия говори.

Имената отъ ж. родъ ед. ч. съ оконч. на *-а* иматъ една форма за именителенъ и винителенъ пад. ед. ч. на *-а*, и тя ще да е тъкмо именителната форма, която ще да е обобщена и за винителенъ пад. Ала въ числителната форма ж. р. ед. ч. инѣ (една), която има ударение на края, се чува *ѣ*, и това *ѣ* безъ съмнѣние замѣстя направо нѣкогашно *ѫ* отъ винит. падежъ на тия форми.

Личнитѣ мѣстоимения гласжтъ: яс, ти, той, а не се казва он. Въ множ. ч. ниі, виі, тйі и те, а нѣма они. Забѣлѣжително е, че формата му служи и за множ. число дат. пад. 3. л.: „дай му" значи и „дай имъ", а не се употрѣбятъ формитѣ имъ и тѣм. Вмѣсто тѣм се казва „на тях". Сжщо така се постжпя и при първо и второ лице: вмѣсто нам винаги се казва на нас, а вмѣсто вам — на вас.

Въ спрежението на нашия говоръ има една особность, която, до колкото зная, е само нему свойствена: именно всички глаголи въ 3. л. мн. ч. сегашно врѣме редовно окончаватъ на -ит: плѐт*ит,* вѝкн*ит,* рѐч*ит,* кàж*ит,* пѐ*ит,* дà*ит,* ѝгр*ит,* пѝш*ит,* мѝ*ит,* іѐ*іт* (ꙗдѧтъ). Изключение правятъ глаголитѣ на -увам: купувам, сетнѣ имам, имат и зн'ам (=знаѭ). 3 л. мн. знет. Нѣма съмнѣние, че оконч. -ит е ново и че е прокарано по аналогия въ 3. л. мн. ч., за да се изравни глаголната основа, понеже сжщото това *и* виждаме и въ другитѣ лица един. и множ. ч. освѣнъ въ първо лице.

Спрежението гласи тъй:

Ед. ч.	1.	плѐта	викна	миіа	носа	мол'а
	2.	плѐтиш	викниш	мииш	носиш	молиш
	3.	плѐти	викни	мии	носи	моли
Мн. ч.	1.	плѐтими	викними	миими	носими	молими
	2.	плѐтити	викнити	миити	носити	молити
	3.	плѐтит	викнит	миит	носит	молит
Ед. ч.	1.	ѝграм	зн'ам	купу̀вам	іам	дам
	2.	ѝграш	знеш	купу̀ваш	іеш	даш
	3.	ѝгра	зне	купу̀ва	іа	да

Мн. ч.	1.	играми	знѐми	купу̀вами	іеми	дами
	2.	играти	знѐти	купу̀вати	іети	дати
	3.	йгрит	знет	купуват	іѐіт	даіт

Сѫщо: копам, -аш, -а, -ами, -ати, -ат, ала: постел′вам — 3. л. постел′ват, карам — карат. Срав. още: жнѐіа, жнеш, жне, жнем, жнѐти, жнет.

Да се смѣсятъ първомъ глаголнитѣ *е*-основи съ глаголитѣ *и*-оснони въ 2. и 3. л. ед. ч. и 1. и 2. л. мн. ч. причината ще да е въ редукцията на неудареното *е*, което минава въ *и*. По аналогия минало е това *и* и къмъ а-основи (стб. ає-), ала не е още прокарано общо, йгр*и*ш, ала: кòп*а*ш и пр. Че въ 3. л. мн. ч. е прокарано реченото *и* за да се изравни основата, каза се по-горѣ.

Началата на тоя изравнителенъ процесъ виждаме пакъ въ говоритѣ на южна, и най-вече юго-западна Македония. Въ Воденско се казва плет*иш,* викниш, знаиш, носиш, докато въ 3. л. ед. ч се държи *е*: плете, викне и пр.; вм. мн. ч. пакъ се явява *и*: 1. плетиме, 2. плѐтите, 1. викниме, 2. викните и пр. Ала въ 3. л. мн. ч. нѣма *и*: плѐтът и пр. Въ Мегленско: викам, вик*иш*, вике и пр. Въ Кукушко: плетум, викнум и пр. 2. л. плетиш, викниш и пр. както и въ воденския говоръ. И въ прилѣпския говоръ: 2. л. плетиш, 3. л. ед. ч. плетит; викн*иш*, -викн*ит* и пр. Отъ тия сравнения се вижда, че нашиятъ говоръ и по формитѣ на спрежението въ сегашно врѣме принадлежи къмъ говоритѣ на юго-западна Македония.

Глаголътъ зн′ам, който прави изключение, като подържа *е* въ 2. л. ед. ч. нататъкъ, е стегната форма вмѣсто знаям, знаеш и пр. та *е*-то (вм. *ае*) ще да е било дълго, поради което и не е минало въ *и*. Ала се казва нѐзна, нѐзниш, нѐзним и пр.

Минало несвършено (имперфектъ) у всички глаголи освѣнъ глаголитѣ на -ам окончава въ 1. л. ед. ч. на -ех, сир. има основа на *е*, и тая основа се задържа и въ тритѣ лица единствено и множествено число. Ясно е, че окончанията -ех, -éше и пр. замѣстятъ стб. оконч. -ѣхъ, -ѣше resp. -ѣахъ, -ѣаше и пр.

Мин. несвършено.

Ед. ч.	1.	плѐтех	вѝкнех	нóсех
	2.	плѐтеше	вѝкнеше	нòсеше
	3.	плѐтеше	вѝкнеше,	нòсеше
Мн. ч.	1.	плѐтехми	вѝкнехми	нòсехми
	2.	плѐтехти	вѝкнехти,	нòсехти
	3.	плѐтеха	вѝкнеха,	нòсеха

Глаголътъ бѣхъ гласи: б'ах, бѐше, бѐхми, бѐхти, бѐха и б'еа. Въ 1. л. ед. ч. се запазва подъ ударение правилото за гласежа на *ѣ*, докато въ 3. л. мн. ч. по аналогия на глаголи като плѐтех, плѐтеше и пр., у които ятовото *е* въ окончанието все е неударено, се вмъкнило *е* вмѣсто очакваното *'а*, сир. бѐха. а не б'аха

Минало свършено (аористъ) е запазилъ старитѣ си форми съ тая особность, че ударението въ множ. число се отмѣта накъмъ края върху прѣдпослѣдната сричка:

Ед. ч.	1.	плѐтох	нѐсих
	2 и 3.	плѐте	нѐси
Мн. ч.	1.	плетѐхми	носѝхми
	2.	плетѐхти	носѝхти
	3.	плетѐха	носѝха.

Нека споменемъ най-сетнѣ и една особно обикната форма повторителни глаголи, образувани по староб. типъ: начинати, пропинати. Така се казва още: посегинам: „н'а посегѝнаі;" „смакинит гу"; размътѝнам, размътиниш; стъпѝнам (стжпвамъ) и т. нт. Ще забѣлѣжж още старата повторителна форма: изганати, нпр. „изга́наі гув'андата".

Изъ словаря на нашия говоръ ще споменж тукъ нѣколко думи, които могатъ послужи за важенъ бѣлѣгъ по въпроса за отечеството на нашитѣ арнаути въ Македония. Тѣ казватъ:

барам — съ значение на ходнж, бързамъ, нпр. „бърдже да бараш, бърдже да доідеш". И въ Костурско тоя глаголъ има сжщото значение. Срав. „ба́рте до́ма, шо людя сте" (вървете дома...), вж. въ Мсб. VI. 14.

брак — съ значение на сватба: „ха̀де ше напра́им брак". „у пѐтък за̀севки на ѐргено, у съмбота на чу̀пата, а уф недѐл'а — браку". Срав. брак съ сжщото значение въ родопскитѣ говори.

върци: „бѐли убя́ла, чѐрни върци" — върви (върввци), срав. върца въ Костурско.

глу́шец мн. глу́хци — мишка, срав. сжщата дума въ южна и западна Македония нпр. въ Велешко — Прилѣпско: глу̀шец.

гренда, гредиш, греди — идж, вървнж, обикновено въ южна Македония, специално въ Костурско (вж. греди. Мин. Сб. VI. 12).

кла̀ам, клаіш и пр. — турямъ поставямъ, нпр. „ше клаіми на колта". Тая дума е общоизвѣстна въ зап. Македония.

кошул'а, кошу̀л'та — риза, ризата, срав. съ общо южно и зап. макед. кошу̀л'а.

ла̀пко — ябълка, срав. лапко въ Костурско, нпр. „со лапко се нафърлува“ (Мин. Сб. VI. 12.).
мо̀шне — твърдѣ (нарѣч.), вм. мощнѣ, срав. мошне по цѣла зап. Македония.
на̀дро — вънка (отъ: надвор): „гол'а̀м сн'аг надро бѝі“.
чу̀па — мома, срав. чупа по зап. Македония изобщо и спец. въ Костурско (Мин. Сб. VI. 12.).
штѝца — дъска (отъ „дъщица“ вм. дъскица) — общоизвѣстно по цѣла зап. Македония.
скепа — тесла (гръц. д.).
о̀пали гу — оставѝ.
та̀ка-нам ше ба — нататъкъ ще ида.

Колкото се отнася до ударението на нашия говоръ, то редовно пада въ думитѣ отъ двѣ и повече срички върху прѣдпослѣдната сричка, та споредъ туй напълно се съгласява съ костурското ударение. Ала има и доста примѣри отъ ударение върху послѣдната сричка, та споредъ туй бихме го причислили повече къмъ ударението на воденския говоръ, ако можеше да се докаже, че реченитѣ изключения не сѫ влияние на сѣвероизточното нарѣчие отъ Разградско и Силистренско. Къмъ такъво влияние повече сочѫтъ случаи отъ ударение върху третача сричка отъ края. Разбира се, къмъ тази категория не трѣбва да се числѭтъ членуванитѣ именни форми съ ударение върху третата сричка отъ края, понеже и въ реченитѣ южномакедонски говори членътъ не измѣня положението на ударението. Както и да е, въпросътъ се свежда пакъ къмъ едно заключение, а именно че и ударението ни посочва Костурско-Воденско като отечество на нашитѣ арнаути толкова по-вече, че за по-старо врѣме, както се обясни по-горѣ, воденския говоръ не трѣба да отдѣляме отъ костурския, съ когото той е съчинявалъ една цѣлость, като се е простиралъ на изтокъ прѣзъ Вардаръ къмъ Кукушъ и нататъкъ. Та и днесъ ударението въ българскитѣ говори по всички тия области има една обща характеристична свойщина, именно че то то прѣдимно пада върху двѣтѣ послѣдни срички на думата, и съ това южномакедонската говорна група хубаво се отличава отъ сѣверозападната на чело съ прилѣпския, дѣто е прѣобладало ударение върху третата сричка отъ края.

Да се види по-нагледно, въ какво състояние се намира днесъ нарѣчието на нашитѣ арнаути, привеждамъ тукъ четири приказки

споредъ както ги е записалъ по моя молба споменатиятъ учитель Недѣлчо Атанасовъ въ с. Айдемиръ. Отъ своя страна азъ изправихъ правописа съгласно съ сѫщинския изговоръ възъ основа на собствените си бѣлѣжки по сѫщия говоръ. Неударено то *а*, което винаги е малко потъмняло (= ạ), тукъ го прѣдавамъ чрѣзъ обикновено *а*.

1.

Идѝн д̕аду и инъ ба̀ба си зѐли инѐ дѐти и инъ чу̀па и ги хранѝли с таба̀ни и със стафѝди, за да ги заколѝт. И катѐ дѐшлу врѐмиту да ги заколѝт, запалѝли хѐрната и іа палѝли три днѐви и три вичѐри. Дѐшла инъ жѐна да му разда̀ва и ги попита̀ла, защѐ па̀лити тас хѐрна. Чу̀пата каза̀ла, нѝе іа па̀лим, а̀ма нѐзним, за̀што іа па̀лим; и т̕а му каза̀ла, чи хѐрната са па̀ли за вас, ша ви заколѝт и ша ви упечѝт у хѐрната да ви ѝзит. Ви да зѐмити нужѐвити, грибѐіната и сѐл̕та и да б̕агати, и д̕аду и ба̀ба ша ви гѐнит да ви фа̀тит и ви тугѝс да фѐрлити понауспрѐде грибѐіната и ти ша ста̀нит трѐни и ша са избѐдит. Като изминѝт трѐнти и като ви наближѝт пак, тугѝс да фърлѝти нужѐвити, и ти ша са исечѝт. И наі на сѐтне да фърлѝти сѐл̕та, да му са усѐлит нѐгити и ша ги заболит, чи ша са вѐрнит. Дѐтту и чу̀пата избегàли, хѐшли в гѐрта до инѐ висѐку дѐрву и инѐ каіна̀чи. И дѐтту пуиска̀ло да пѝі вѐда, пък чу̀пата му рѐкла: н̕а̀ пѝ вѐда от тѐва, чи ша ста̀ниш руга̀ч, штѐту от тѐва пѝіт вѐда руга̀чите, и ша ма ѝзиш, пука̀чи ма на дѐрвуту а чи тугѝс пѝ. И то іа пукачѝло и, като пѝло вѐда, стана̀ло руга̀ч. Като усуна̀ло, царув син дѐшал да си напѝі кѐну и вѝдел сіанката на чу̀пата у каіна̀ку, и кѐну са путпла̀шил и ца̀рув син ѝ са пумѐлил, да слѐзи. Ца̀рув син си хѐшал и нагана̀л св̕ат да хѐіт да утсѐчит дѐрвуту и да сва̀лит чупата, што бѝла чу̀ду хуба̀ва. И св̕а̀ту сѐкли ц̕ал ден и тама̀н устана̀ло трѐфка да гу дусѐчит и са стимнѝло и ти си хѐшли. И на вичѐрта грѐд̕ал руга̀чу — дѐтту, брат ѝ — и налепѝнал сѝчкити трисѝнки за дѐрвуту като по науспрѐде, нама̀жвал дѐрвуту с вѐсък и тъі залепѝнал. И като хѐшли на утрѝнта, св̕а̀ту видѐли дѐрвуту ц̕а̀лу. И ти кат видѐли, че нѐма да мѐжит да утсѐчит дѐрвуту, туга̀с ца̀рув син дѐшал с инъ ба̀ба и та зѐла нѐштвити, кѐтлито и пирѐстата и ги кла̀ла под дѐрвуту на ѐпъки, да мѐнси л̕ап. Чу̀пата кат вид̕а̀ла дѐту ба̀бата на ѐпъки рабѐта, са убадѝла и рѐкла: „Неі тъі ба̀бо, ами ѝнък". — „Сл̕аз туга̀ва ба̀ба, да ма нау̀чиш" — рѐкла ба̀бата, и т̕а сл̕а̀зла и іа фатѝли и пак іа уставѝли там и хѐшли за га̀іди и свѝрки. Инъ цига̀нка хѐшла там, смъкна̀ла чу̀пата и іа фърлѝла у каіна̀ку, пък т̕а са укачѝла на м̕а̀стото ѝ. И кат дѐшал ца̀рув син с га̀ідити, свѝркити, цигу̀лкити и зѐли цига̀нката за царѝца. Чу̀пата кат падна̀ла у каіна̀ку стана̀ла на риба със златѝ шулу̀пки. Сѝчкити худѐли да іа фа̀тит и нѝкуі ни мужѝл да іа фа̀ти, и като хѐшал ца̀рув син іа фа̀тил и запѐсъл да са нагѐтвит. Царѝцата — цига̀нката, кат вид̕а̀ла рѝбата, пузна̀ла, чи т̕а і пак уна̀с чу̀па, дѐту іа уда̀ви у каіна̀ку и заръ н ч ѝ л а, кату іа устѐржит, да фѐрлит сѝчкити шулу̀пки у ѐгъну да изгорѝт; ама̀ инъ шулу̀пка, като стърга̀ли рѝбата фръкна̀ла у бѐклуку и іа исфърлѝли на улѝцата с бѐклуку, и туга̀с минà ла инъ ба̀бичка, іа на̀шла и іа занѐсла у т̕ах и іа крина̀ла

на сòбата. Бàбата, кугѝту хòшла у махàлту и кат са върнꙗ́ла нàждала сѝчку избрисàну и скътáну у къшти, заштòту шулỳпката пак стàвала чỳпа и кату си доідꙗ́ла бáбата, тꙗ́ пак станвàла шулỳпка. Бàбата си рèкла, чи тỳва ѝма нꙗ́куі скрит да ми ушèтва, и кату излꙗ́зла са скрѝла, и тамàн чỳпата зафатѝла да шèта, и бàбата іа фатѝла и рèкла: „а бàба имàла чỳпа!“ Цàру кат чул, дéту бàба имàла чỳпа, зарѣнчил да вѝкит пòпратка[1]) и да вѝкит баба с чỳпата. Като фòшли там сѝчкити чỳпи, пèли пèсни и кàту дòшлу рꙗ́нт за бàбинта чỳпа, тꙗ́ рèкла, чи іас нè-зна да пèіа, амà знꙗ́м да прикàжвам хубàви прикàски. И ти іа наганàли да кàжи нꙗ́куі прикàска, и казàла нèіната прикàска, как с брàтчиту си бигàли, как то станàлу ругàч, как цигàнката ѝ зèла убàвити дрèи и са ублꙗ́кла с тах и іа фърлѝла у каінàку и сèтнꙗ́ цàру зел цигàнката за жèна. Цàрув син, кат пузнàл рàботта пупѝтал цигàнката, кàква нагрàда ѝшти, два кулòви ли или два кòни; тꙗ́ искàла кòни. И іа свързàли за кòнти и му удрѝли пу идѝн прънт и іа завлèкли. Сèтнꙗ́ цàрув син зел за жèна пак бáбинта чỳпа.

2.

Цàрув син ѝскал да са жèни и търсил ниродèна мумѝца. Инъ бàба имàла у градѝнта си три лàпки[2]) и тꙗ́ се ги мѝлвала, ти бѝли двèти чирвèни и инъта бꙗ́ла. И цàрув син кату минỳвал, вѝдел лàпкити и рèкъл на бàбата: „бàбо, даі ги на мèне тèс лàпки, нà-ти на тèбе тес пàри“; пък бàба рèкла: „ни ги дàвам“. Ама тоі ги ѝскал пак, и сèтнꙗ́ бàбата рèкла: „іас ша ти ги дам, àма дан ги срèжиш биз вòда чи ша ỳмрит“ (лàпкити). Тоі дал пàрти на бàбата и зел лàпкити, и кат бàрал, бàрал и кат нꙗ́малу вòда, тоі срꙗ́зал инъта, червèнта лàпка, и ут нèіа излꙗ́гла инъ мумѝца и пуискàла да пѝі вòда, и кат нꙗ́малу да пѝі вòда, умрꙗ́ла. Пак бàрал, бàрал, ни мужѝл да търпи и срꙗ́зал и бꙗ́лта лàпка, и ут нèіа излꙗ́гла пак инъ хубàва мумѝца и пак пуискàла вòда, и кату нꙗ́мало да ѝ да вòда, и тꙗ́ умрꙗ́ла. Сетнꙗ́ тоі барал, барал и дустѝгнал ду идѝн гирàн, и там срꙗ́зал дрỳгата червèна лàпка и ут нèіа излꙗ́гла пак инъ хубàва мумѝца, и тꙗ му пуискàла вòда, и тоі ѝ дал и ужи вꙗ́ла и рèкал, нèіа да зèми за царѝца и мислил, как да іа занèси, царски син, биз паітòн и биз гàіда, и сèтнꙗ́ іа укàчил на вързбата ду гирàну и хòшал у тꙗ́х да си зèми сѝчкуту, кàкуту му трèби. Тугàс инъ цигàнка дòшла за òда на гирàну и кат пуглꙗ́ндàла у òтта и видꙗ́ла сàнката на хубàвата мумѝца и си рèкла: „виш, кòлку съмъ бѝла хубàва, пък цигàнину ма бѝі“. Тугѝс хубàвата мумѝца са убадѝла и рèкла: то не си ти, чèрна цигàнко, ами съм яс“. Сèтнꙗ́ цигàнката са укачѝла на вързбата и бутнàла чỳпата у гирàну и тꙗ́ станàла на рѝба със злàтни лꙗ́спи. Сетнꙗ́ кату дòшал цàрскив син с паітòн, вѝдели, чи на вързбата не і тꙗ мумѝца, àма пак іа зел за царѝца и ни са ѝмал хубàви с нèіа.

Рѝбата у гирàну са прочỳла и сѝчки худèли да я фàштит, àма на нѝкугу ни са фатѝла, и кат са наỳчил цàрскив син, и тоі хòшал и на нèгу са фатѝла рѝбата, и кат іа занèсъл у тꙗ́х, цигàнката кат іа видꙗ́ла, казàла и зарънчѝла на слугѝти, да фѣрлит шулỳпкити се у òгъну,

[1]) „пòпрꙗ́тка“ е вм. попрадка = седѣнка. Забѣлѣжително е и тук ꙗ́ вм. а.
[2]) Лапки = ябълки.

пък инъ да фръкни и іа фърлѝли на бòклуку, и инъ бàба кат минàла, вид'àла шулỳпката и іа зèла да си стържи сѫдѝнти и іа занèсла у т'ах и клàла над кòтлити, и кугѝту бàбата хòд'ала нèід'а, кат са върн'àла се наждàла ушитàну у къшти, пък то шулỳпката ставàла на чỳпа и шетàла. Бàбата инъш са скрѝла и чỳпата тамàн кат са запършѝла да шèта, бàбата ѝ рèкла: „н'а са крѝі на бàба чỳпата!" И сèтн'а са пручỳла бàба с хубàва чỳпа, и кат са наỳчил и цàру, зарѫнчил да вѝкит пòпр'атка и да вѝкит и бàбинта чỳпа. И бàбата хòшла с чỳпата, и цàрув син кат слỳшал сѝчки да пèіт, нагàнал и бàбинта чỳпа да пеі, пък бàба рèкла: „мòіта чỳпа нèзни да пеі", пъкъ тоі рèкъл: „ба, ша пеі", и тугѝс чỳпата му рèкла: „іас нèзна да пèіа, ама ша ти раскàжа инъ прикàска". И зафатѝла да кàжви, чи как ниі бèхми у инъ градѝна три сèстри, чи ти мѝна и ни зе и ср'àза двèти без òда и умр'àха, пъкъ мèне ср'àза въс гирàну, и пр. Тугѝс цàру пупѝтал цигàнката: кàку ѝштиш сèга, два кòни ли, да фош[2]) на гèзме, или два кулòви?" Т'а пуискàла два кòни, и тоі ѝ закòхал (?) инъта нòга за идѝну кон и дрỳгата за другив, и кату рèкъл: „де"! я расчèснал, и зел бàбинта чỳпа за царѝца.

3.

Инъ бàба имàла инъ чỳпа и ти фòшли на р'àката да сà пòштит, и бàба казàла на чỳпата: мòіти въшки са ièіт, чи àку ги ieш, хубàву ша получѝш. И чỳпата кат пуштѝла бàбата и казàла: гл'àндаі вòдата кат минỳва, и кат мѝни б'àла вòда, червèна и жèлта, се да ми кажвиш. И минàло б'àла и червèна вòда; бàбата рèкла: кат мѝни жèлтата вòда, ша та бỳтна у р'àката, чи кàкуту фàтиш, да гу истèглиш на крàіу, сèтн'а ша гу зèмим и ша гу занèсим у бàбини. И т'а фатѝла инò сандъчи. И кату гу занèсли и кату утурѝли сандъчката, кàку да вѝдиш, сърма и злàту (вѝш, чỳпата іàла въшки àма пулучѝла). Д'àду и бàба бѝли пуфтурèни, и тоі имàл чỳпа и рèкъл на бàба: „ти тòіта чỳпа занèси и ѝма хубàву за нèіа и іа ублèчи, за мòіта н'àма;" т'а му казàла: іас и нèіа ши занèса; и занèсла и нèіа и пак сиднàли на р'àката, чỳпата да пòштч бàбата, и ѝ рèкла: „мòіти въшки са ièіт", пъкъ т'а ни ги іàла, ам зèла кунòпну сèми и си хрупинàла пу инò сèми. Бàбата ѝ рèкла да гл'àнда, кугѝ ша минỳва пак червèна, жèлта и зилèна вòда, и „да ми кàжвиш". И кату минàла зилèнта вòда, бàба бутнàла чỳпата у зилèнта вòда — зашто̀то са разсърдѝла дèту ни іàла въшкити на бàбата ам сèмиту іàла — и казàла, кàкуту нàіди да гу зèми; т'à пак сѫндъчи нàшла, àма кат гу утурѝли, изл'àглу ут вътр'а гадèц бàбин — зимѝи и гуштирѝци. Тугас чỳпата рèкла: на тòіта чỳпа са слỳчи хубàву, пък на мèни такòс. Бàба тугас наганàла нèіната си чỳпа да забърка трѝци с то̀пличка вòда, да ги нахрàни — гỳштирити и зимѝити. И кату утурѝла сѫндъчиту и ги пувикàла бàбинта чỳпа: „пи-пи-пи бàбин гадèц!", ти станàли сѝчкити пѝленца и бàбинта чỳпа кат ги нахранѝла му свързàла на сѝчкити пу инò мунѝсто, и ти са пуфàлили на бàба: „кàка джѝджи бàбо, кака джѝджи бàбо!" — Сетн'а бàба наганàла д'àдувта чỳпа да ги нахрàни пак с трѝци, пък тас зèла възвріàла вòда чи тъі да ги нахрàни; ти — гадèцу — излèгли, фòшли вас бàба и зèли да са уплàчвит: „бàбо, кàка нас кѫх, бàбо

[2]) да фош = да хош (да ходиш).

кàка нас към!“ и баба рèкла: „и кàка към баба“ (защтото гàдувта чула се ни послушàла баба, за туі нѝшту ни получѝла).

4.

Инъ жèна шѝла кушу̀ла на чòіку си и ни чакàла да си дòіди ут нѝвата, ам тръгнàла да хòди да му іа занèси на нѝвата. и кат барàла по пъту, инъ шѝпка іа закачѝла, пък жèната са убадѝла: „ша занèсиш ли кушу̀лата?“ И рèкла на шипката: „моіув мънж на нѝвата хòди. да му іа занèсиш.“ И кат си дòшал на вечèрта мънжу й, т́а му рèкла „чистѝта ти кушу̀ла.“ А тоі і рèкъл: „бъттѝ пу̀калу, шѝпка кошу̀ла нòси ли!“ Т́а рèкла: „іас ша хòда да іа искòпам“, и кат іа искупàла са върнàла и казàла на чòіку си: „нал іа искòпах іас, т́а са насрà се жèлти лàіна“. И кат хòшал чòіку, пък то бѝлу едѝн кàзан жилтѝци. Жента пупитàла чòіку си: „кàкуі тос?“ тоі рèкъл: „невàри лèшта“. На другив ден чòіку й хòшал на нѝвата и скрил жилтѝцити, àма т́а ги нàшла. Тугàс дòшал идѝн грънчàр, и жèнта гу пупитàла: „дàваш ли за невàри лèшта?“ Тоі казал: „дунèс, да вѝда кàкуі тос невàри лèшта.“ И т́а му занèсла инò блу̀до жилтѝци, и грънчàру ги занèсъл с кòлта. И т́а ги нариндѝла на плèту на кулòвити, и инò гърни ни са-і збрàлу и т́а зèла инъ сòпа и ги искършѝла сѝчкити и клàла гърниту на плèту и рекла на скършèнти: „ха гл́àндаіти гу сèга!“. Кат си дòшал чòіку й ут нѝвата, іа пупѝтал: „с кàку ку̀пи тес гърнинѝшта?“ а т́а му рèкла: „с невàри лèшта“. Сèтн́а тоі й рèкъл: „хàди да та скрѝіми, чи жèнскив град ша бѝі“, и искòпал идѝн трап и іа клал у трàпу и іа пукрѝл с инъ ругòска и фърлил жѝту на кукòшкити да ièіт пу ругòската, пък тоі скрил жилтѝцити. Сетн́а т́а пак ги нàшла и купѝла ут идѝн катранджѝіа сѝчкив кàтран, и чòіку й зел іа намàзал с кàтран и іа занèсъл у гòрта пут инò дърву. И тугàс кундисàли там инѝ търгòвци и си наготвѝли да ièіт и си запалѝли инъ свèшта и іа залипнàли на нòсу й и сиднàли да ièіт. и ут свèштата кàтрану пу намазàнта жèна са стòпил и инòту й òку са утурѝлу и т́а рèкла: „е мънжо, іас пругл́àндах с инòту òку“. Унес кат чу́ли, са уплашѝли и избигàли и т́а са примъкнàла вас тархàнта и зафатѝла да іа[1]) „Тугàс идѝн ут т́ах са върнал да вѝди, кàку бѝлу тос нèшту, и са скрил да слу̀ша, а пък жèнта тамàн бѝла изàла тархàнта и устанàлу сал идин дрòб́ан, и т́а му вѝкала: „ти идѝн дрòб́ан устàна. àма іас и тèбе ша та фàта“ а тоі си пумѝслил, чи на нèгу вѝка, и хошал вас другàрти си и му рекал: „б́àгаіти брàт́а, чи іас тòлкус са б́ах скрѝл и пак ма вѝд́а и ми са закàни, чи ша ма фàти“. И ти избигàли сѝчки. И т́а кат са нахранѝла, зèла сѝчката стòка и занèсла у т́ах. Св́àту кат са научѝли, чи ти имàли чу̀ду стòка, запрèли чòіку й и тоі и зарѣнчил, кугѝту хòди въз нèгу, да ни устàви врàтта утурèна: пък т́а кату фòшла, зèла на гърбу си врàтта и кату фòшла при съдѝіата, ті іа пѝтал: „кугѝ нàідохти имàни?“ пък та му казàла: „кугѝту би жèнскив град“. А тоі й рèкъл: „чи кугѝ би жèнскив град?“ т́а рèкла: „кугѝту изби тòіту òку — съдията бил сл́ап —; и тоі рèкал: „хàіди сиктѝрниз кату вас сапу́ци ша нàідит имàни!“.

[1]) іа = Староб. ясть (3 л. ед. ч.).

Четири основни естетични форми въ българската народна поезия.

Отъ Вел. Йордановъ.

Типичнитѣ естетични форми, въ които духътъ на българското народно творчество се вѣсти въ поезията, сѫ — както що е това изобщо въ всѣка народна поезия — отъ несложно естество. Такива естетични форми можемъ да наброимъ у насъ главно четири вида, които покрай езиковнитѣ естетични особности, стереотипно се мѣркатъ въ пѣснитѣ прѣдъ нашитѣ очи, като въздѣйствуватъ върху естетичния факторъ въ нашето настроение и го поддържатъ. Тѣ сѫ вложени първоначално отъ естеството въ основата на народното ни творчество, като избиватъ и се концентруватъ въ видъ на свѣтли фокуси въ народнитѣ пѣсни; отъ тия фокуси се пръска чаровна свѣтлина въ осталитѣ части на народнитѣ произведения. Всѣки народенъ пѣвецъ си ги е усвоилъ въ своя начинъ за мисленье; тѣ сѫ станали елементъ на неговитѣ творчески способности и нѣматъ нищо общо съ езиковната страна на умотворенията. Защото, ако нѣкой притежава свойството да снабдява и бездушната природа съ човѣшки душевенъ животъ, или пъкъ леко минува отъ едно прѣдставление къмъ друго подобно, отъ една мисъль къмъ нейна аналогична, за да обясни и освѣтли едното чрѣзъ другото; или ако съ особно удоволствие свързва въ една мисъль вмѣсто подобното противното; или пъкъ най-сетнѣ ако той е въ състояние да съзира въ едно прѣдставление символиченъ замѣстникъ на друго по-голѣмо, по-обширно — всички тия нѣща сѫ особни проявения на неговия духъ и нѣматъ никаква непосрѣдна връзка съ езиковния материялъ, ако и да сѫ оставили важни слѣди при образуваньето на езика.[1])

---

[1]) Ernst Elster, Principien der Litteraturgeschichte, стр. 360 и слд. Въ основата на нашата статия е поставенъ погледътъ на Е. Елстера за формитѣ на *естетичната аперцепция*, която състои въ това, че поетътъ или пѣвецътъ проицира, промѣта своитѣ мисли и чувства въ прѣдметитѣ на външния свѣтъ.

Одухотворение на бездушната природа, матафорски изразъ, антитеза и *символъ* сѫ характернитѣ тия четири естетични свойства на българския поетиченъ духъ.

I. Одухотворение на бездушната природа.

Единъ основенъ принципъ въ българската народна поезия е сърдечното, задушевното общуванье съ природата. Долини, гори, ливади, цвѣтя, рѣки, небе, слънце, мѣсецъ, звѣзди и др. изпъкватъ самостойно прѣдъ наивния, първобитния българинъ и той имъ се прѣдава съ своитѣ скърби и радости, съ своята душа; той поставя своитѣ мисли и настроения въ отношение къмъ свѣта на явленията и прѣобрѫща тия подирнитѣ въ образи съ индивидуално чувствуващи души. „Човѣкъ никога не ще прѣстане да придава образъ и душа на природата, защото метафората не е поетиченъ тропъ, нито чуждъ орнаментъ, а е необходима форма на погледа и на мисленьето; но тя не е вече смирена вѣра, а хубавъ присторъ (schöner Schein).[1]) Тази основна дѣятелность на човѣшката душа, да одухотворява бездушната природа, да проицира, да промѣта въ нея своитѣ чувства, афекти, душевни настроения и да се утъждествява съ нея, е персонифициращата аперцепция, антропоморфното схващанье на външния свѣтъ. Тоя начинъ на схващанье е свойственъ прѣди всичко на примитивното, първобитното народно мисленье, когато фантазията още не е обуздана отъ разума. Както и днесъ малкото дѣте схваща външния свѣтъ като подобенъ нему и бие стола ила масата, о която се е ударило, тъй и първобитниятъ човѣкъ е влагалъ своитѣ мисли и чувства въ външния свѣтъ. Тоя основенъ поривъ на човѣшката душа е въздѣйствувалъ за образуваньето на *митологичнитѣ понятия;* но той живѣе и до днесъ, а особно въ поезията. Макаръ че отношението на човѣка къмъ външния свѣтъ съ врѣме се е измѣняло и макаръ че то у разни народи е имало разни образи, но неговътъ характеръ въ основитѣ си остая все единъ и сѫщъ: човѣкътъ промѣта своитѣ собствени чувства въ външната природа. Открай врѣме и въ българската народна поезия владѣе особенъ характеръ на природното одухотворение: всѣки прѣдметъ си има отлѫченъ, индивидуаленъ животъ, прѣзъ който прониква единъ нравственъ елементъ, изпъквайки прѣдъ нашитѣ очи съ помощьта на една идея. На външнитѣ прѣдмети се придава прочее единъ нравственъ харак-

[1]) Alfred Biese: die aesthetische Naturbeseelung in antiker und moderner Paesie. Zeitschrift der Vrgl. Litteraturgeschichte, B. I. 1 и сл.

теръ, който въ извѣстни моменти и ситуации мисли и дѣйствува като човѣкъ. Но въ българското творчество чувството къмъ природата не се задоволява само съ чувствено-практичното, а се възвишава до едно тържествено одухотворение на външния свѣтъ: краищтѣ, мѣстноститѣ, прѣдметитѣ се явяватъ като нѣщо цѣло и самостойно, което е проникнато отъ човѣшки настроения. Спрѣмо всемогущия Богъ обаче нѣма нищо трайно: всичко стои въ зависность отъ него и трѣба да се подчинява на неговитѣ наредби:

Не мой кълни майко църна чума,
И тая е, майко, потъ повеля.

Милад. стр. 310.

Примѣри:

Шетатъ Марко земя покраина,
А земя е тѫжна пустелия,
Та си нематъ съ кого да се стретитъ,
Да се стретитъ, дума да си думатъ.
Ми погледа горе на небеси,
Ми я виде звезда вечерница,
Кѫй ми греетъ и ясно се смеитъ.
И е сборвитъ Марко Кралевике:
„А егиди, звездо вечернице!
Ке те прашамъ, право да ми кажишъ:
Ево шетамъ земя и краина,
Сумъ изшеталъ сите кралевини,
Нийде юнакъ нематъ спроти мене,
Нити юнакъ, нити лоштотия,
Нити ламя, нити димна юда,
Нити аждеръ, нити самовила;
Ти си греешъ горе отъ високо,
И се пулишъ редомъ на далеко —
Да ли иматъ юнакъ спроти мене?“
И му велитъ звезда вечерница:
„Ой те тебе, Марко Кралевике!
Нелѣ ме питашъ, право ке ти кажа.
Язъ си грея горе отъ високо
И си гледамъ земя на далеко;
Како тебе юнакъ не си видохъ,
Ни е било, ни пакъ ке да бидитъ.“
Богъ да биетъ Марка Прилепчанецъ,
Що ми рече дума не разумна,
Що си стори пуста будалщина,
Та погуби своя юнащина!
Тога рече Марко Кралевике:

„Ой те тебе звездо вечернице!
Да ми слезитъ Господь отъ небеси,
И со него на мейданъ излегвамъ;
Край да иматъ майка църна земя
Съ една ржка нея ке подкренамъ!“
Срѣщатъ него звезда вечерница,
Нищо Марку звезда не отвреви,
Саде е се лице затемнило,
Затемнило, мощне замъглило;
Побързала, подъ облакъ се скрила.
Та отъ що е жалба припаднало,
Поронила сълзи низъ облака,
И ми падватъ солзи отъ висина
Како роса долу на земята.

Библ. св. Климентъ, кн. 00 стр. 197.

Сжнце й месецъ ми се облогвее,
„А егиди ясна месечино!
Обе ведношъ мие да угрейме!
Обе ведношъ мие да зайдиме!“
Сжнце ўгреа рано на утрина,
Отъ утрина до ручега дойде,
Тога ўгреа ясна месечина.
„Чекай, чекай сжнце неверниче!
Али вака вера си държало?
Обе ведношъ ке си угреиме
И пакъ обе ке си заидиме!“
И говори она лепо сжнце:
„А егиди ясна месечино!
Не се греитъ мори до пладнина,
Тукъ се греитъ мори на утрина!“
И говори ясна месечина:
„А егиди сжнце неверниче!
Не угреафъ рано на утрина,
Защъ си глеафъ голема унера:
Збила ми се млада вдоичица,
Да постигна она мжжко дете.

Милад. № 59.

Рано ранила Петкана,
Отъ сите моми пò-рано
На бели Дунафъ на вода.
„Добро ти утро, Дунафе!
Дунафе, бели Дунафе,
Ясъ тебе ке те опитамъ,
Ти мене право да кажишъ.
Тако ми морска глобина,

Тако ми полска ширина,
И жити сестра моруна,
Ти право мене да кажишъ:
Да ли го виде млатъ Стоянъ?"
„Петкано, бела Петкано!
Тако ми морска глобина,
Тако ми полска ширина
И жити сестра моруна,
Ясъ тебе право ке кажамъ.
Отъ како петли пеае,
Триста гемии минае;
Първа гемиа що мина,
Во нея бѣше млатъ Стоянъ,
Во шаренъ кавалъ свиреше,
Во кавалъ песма пееше:
Мѫжи се, мѫжи Петкано,
Дури си млада зелена,
Дури си млада цървена.
Ясъ веке назатъ не идамъ,
Ти мене да ме не чекашъ!
Люто ме майка кълнала:
Стояне, синко Стояне,
Петкана да я не земашъ!
Д' обидишъ синко, д' обидишъ
Три деветъ бели градои,
Нигде девойка не нашолъ;
Тукъ да ми наишъ вдоица
Со дванадесеть сираци
Со тринадесеть чивлидзи".

Милад. № 396.

Наймалъ ми се левенъ Марко
Да ми вардитъ димна гора,
Димна гора и зелена.
На вечерь я обидвеше,
На утро я опитваше.
„Ай ти тебе димна горо!
Що си горо подгорила?
Алъ те огънь изгорило,
Алъ те слана посланило?
„Левенъ Марко, а стопане!
Не ме огънь изгорило,
Ни ме слана посланила,
Туку жалба ми паднала:
Поминае три синджири,
Три синджири младо робе;
Подъ нозе ме изгазие,

Со сълдзи ме попарие.
Първи синджиръ що помина,
Се юнаци посвършени;
Втори синджиръ що помина,
Се девойки пърстенвати;
А трекиотъ що помина,
Се вдоици съ луди деца!“
Тога велитъ левенъ Марко:
„А кѫде си отидое?“
Димна гори отговори:
„Бърго трага ке имъ наишъ,
Сега рано поминае“.[1])

Милад. № 148.

Въ по̀-новото развитие на българската епика, именно въ тъй наречената „хайдушка поезия“, се съзира вече едно *субективно чувство къмъ природата*, една сърдечна, любовна прѣданость къмъ нея. Това чувство не се е появило поради нѣкакви естетични нужди; то не е *сантименталното чувство къмъ природата* на културнитѣ народи, а е причинено отъ ужаситѣ въ живота: непоносливи жестокости пропѫдиха българина въ „зелена гора“ и го научиха да я обича дълбоко, задушевно; тамъ въ прѣгръдкитѣ на природата той почувствува съ всичката сила на своя индивидуалитетъ, що е свобода.

Примѣри:

Любенъ се съ гора прощава
. . . .
„Прости ми горо, прости ми,
Че щѫ дома си да идѫ.“

(Dozon № 24).

Или:

Юнакъ на гора говори:
„Ставай си съ Богомъ, прощавай
Горо ле Рила планино!
Халалъ ни струвай горо ле,
Дето ти вода пиехми,
Дето ти трева тъпкахми“.
Гора юнаку отговаря:
„Иди си съ Богомъ юначе!
Халалъ ти струвамъ сичкото,

[1]) Забѣлѣжително е, че въ българ. народна поезия речи нѣма изображения на ландшафти (краини)!

Тревата, йоще водата:
Водата тече пакъ вода,
Тревата расте пакъ трева;
Едно ви халалъ не струвамъ,
Дето ми елхи кършехте,
Че ги на хурки правехте,
И по седенки ходехте,
Че ги на моми давахте".

(Dozon 54).

Или пъкъ:

Поле мило, мило ми за тебе!
По тебе самъ животъ живеала,
По тебе самъ млада момувала,
Що ли самъ си овчици попасла,
Що ли самъ си цвеке поносила!

(Мсб. XII. стр. 67 № 4).

II. Метафоренъ изразъ.

Метафорниятъ изразъ стои въ тѣсна връзка съ персонифициращата аперцепция. И въ тоя случай се забѣлѣзва основниятъ поривъ въ човѣшката душа, да промѣта своитѣ чувства въ външнитѣ прѣдмети; но това промѣтанье е вече отъ друго естество: човѣкътъ не одухотворява околния свѣтъ, *но съпоставя въ паралела прѣдставленията, които влизатъ отъ вънъ въ неговото съзнание, съ ония, които той е придобилъ по-отрано отъ опитъ,* за да може да си ги направи по̀-ясни и по̀-понятни. Тази дѣятелность на душата се нарича *субективна* аперцепция, защото чрѣзъ нея се поднася нѣщо особно на нашия субективенъ душевенъ животъ. Метафората е свойствена не само на художественото слово, но и на цѣлата езиковна рѣчь: много изрази иматъ своитѣ основи въ метафорно мисленье. Тя се отличава доста ясно отъ одухотворението, макаръ нѣкои и да я идентифициратъ съ него; но нейното сѫщество не се изчерпя и съ обикновената дефиниция, какво метафората е „кѫса дефиниция." Защото понѣкога не се изказва едното отъ сравняванитѣ прѣдставления и на гледъ липсува tertium comparationis; тогава ние имаме *елиптична* метафора, която прѣдава сравнението въ сбита форма, когато въ обратния случай ще имаме *пълна* метафора. Говоримъ, че метафората е добра, когато изчерпя напълно „точката на сравнението", а лоша — ако не удовлетворява

това условие. Сравнението, казва Миклошичъ,[1]) оказва своето благотворно дѣйствие съ това, дѣто „задържа душата на слушателя пò-дълго врѣме върху прѣдмета“ и дѣто дѣйствува животворно върху чувството, което се е появило въ душевния актъ. Миклошичъ мисли, че българската народна епика нарѣдко употрѣбя метафората;[2]), при все това ние намираме въ нея хубави, здрави, прѣлестни паралелизми. Метафората има за цѣль да прѣдстави туй, което е далечъ отъ насъ, мѫчно разбираното, а най много абстрактното чрѣзъ едно сравнение живо прѣдъ очитѣ ни. Абстрактнитѣ (душевнитѣ) понятия могатъ да ни се прѣдставятъ пò-ясни и пò-понятни, когато ги сравняваме съ чувствени (тѣлесни) прѣдставления. Въ българската епика примѣри отъ послѣдната категория метафора сѫ пò-рѣдки отколкото ония, въ които едно чувствено прѣдставление се сравнява и пояснява съ друго подобно.

Примѣри:

Се наметналъ съ гуна кабаница,
Ми црнеетъ като теменъ облакъ.

Библ. св. Кл. кн. VIII.

Очи ми су два бистри кладенци,
Уста ми су медену котию,
Зубе ми су два реда бисера,
Снага ми е това равно поле,
Неге ми су два бора у гора.

Мсб. XI, 9.

Како що дърми свети Илия,
Тако отъ краљове гласове гърматъ.

Милад. № 143.

Мѫтна вода порой како носе,
Така тебе ясъ ке те поносамъ.

Милад. № 243.

Каде стое, летно сонце грее,
Кай ми оди, ясна месечина.

Мсб. XIII. 104.

Ми се свила Гюра самовила,
Ми се свила като бело платно.

Милад. № 142.

---

[1]) Miklosich, Die Darstellung im slavischeu Volksepos, Wien 1890 стр. 40.
[2]) Все тамъ стр. 43.

Що ми падна, мила нанке, мъгла по полето,
Мъгла по полето, мила нанке, близо до селото,
Така мжка, мила нанке, тежко на сърдцето,
За попова керка, мила нанке, тая най-малата.
Тая да земамъ, мила нанке. севда да поминамъ,
Севда да помина, мила нанке, векъ да познаемъ.
Кротко, кротко оди, мила нанке, како геребица,
Ситномъ ситно зборватъ, мила нанке, како ластоица.

Милад. № 363.

— Бели градо що ми се белеитъ?
— Иматъ нещо, за тва се белеитъ:
Въ него е Мара белогратка,
Лице иматъ како есно сънце
Очи иматъ како църно грозе,
Вежи иматъ како пиявици,
Гърло иматъ како месечина.
За тоа се Белиградъ белеитъ.

Милад. № 375.

Що си повенала, мила Яно, како ленъ за вода,
Како ленъ за вода, мила Яно, босильокъ за сенка?

Милад. № 463.

Станафъ пиле шарено,
Пойдофъ въ гора зелена,
Найдофъ грутка снегоа,
Та е кладофъ въ пазуа,
Та е ржчафъ поржчафъ:
„Копни грутко снегоа,
Како копнитъ млатъ юнакъ
За убаа девойка.“
Станафъ пиле шарено,
Пойдофъ въ гора зелена,
Найдофъ сено косено,
Та му ржчафъ поржчафъ:
„Копни сено косено,
Какъ копнеетъ девойка
За добраго юнака.“

Милад. № 470.

Мошне ми се мили Бугарските моми,
Вездень ми жниаетъ на жесконо сънце,
Отъ утро до вечеръ на нодзе ми стоатъ;
Полодзи креваетъ, снопои ми врзватъ,
Ставици ми праетъ, како славей пеатъ,

Како ластоици тънко зборуваетъ;
Айде пакъ на вечерь дома се вращаетъ,
Како еребици ситно ми бързаетъ;
Бели ми се бели, како бела книга,
Съ цървени образи, охридско яболко.

Милад. № 474.

Елиптична метафора:

„Излези що те викаетъ,
Цървено грозе убаво!“
„Де гиди лудо и младо!
Речи имъ да почекаетъ,
Дуръ да излезамъ отъ баня,
Дуръ да с' измазнамъ цулуфи,
Дуръ да с' измиамъ лицето.“
„Излези що те викаетъ,
Цървено грозе убаво!“
„Де гиди лудо и младо!
Речи имъ да почекаетъ,
Дуръ да с' измиамъ гърдиве,
Дуръ да се въ бана избанямъ.“
Кога излезе отъ бана
Цървено грозе убаво,
Лице е сънце грееше
Со месечина здружено.

Имала мама немала
До двама сиви сокола,
Сокола до два близнака.
Съ житомъ ги мама хранила,
Хранила още доила,
До де соколи порасли.
Никой не се е научилъ,
Като соколи растеха.
Мама имъ песка певала:
„Нани ми соколе, нани ми,
Соколи до два близнака,
Растете и порастете,
Тешко имане делете,
Тешка потера зберете,
Бащино царство земете.“

Милад. № 85.

III. Антитеза.

Както метафората стои по своята сжщность близу до одухотворението на външния свѣтъ, тъй и антитезата има нѣщо сродно

съ метафората: както въ послѣдната се сравняватъ двѣ прѣдставления възъ основа на тѣхната прилика и подобие, или пъкъ по сѫщата причина само едното се изтъква въ замѣна на другото, тъй и антитезата състои въ съпоставянье на двѣ такива понятия, сѫждения или прѣдложения, които сѫ противуположни едно на друго, или съ други думи, които образуватъ контрастъ, *протива* помежду си. Но за да се образува контрастъ между двѣ прѣдставления, необходимо е тѣ да се съдържатъ въ обема на друго едно по̀-общо понятие, на което сѫ съподчинени. Въ такъвъ случай диспаратнитѣ понятия не могатъ да послужатъ за образуванье контрастъ. За тази цѣль сѫ годни най-много дисюнктивнитѣ (раздѣлителнитѣ), корелативнитѣ и контрарнитѣ понятия.

Антитезната аперцепция прилича на метафората по това, че както едната, тъй и другата съпоставя двѣ понятия, само че първата открива чрѣзъ това съпоставянье единъ контрастъ, а втората едно сходство. Разликата между тия два вида аперцепции въ всѣки случай е доста голѣма; но и сѫществуващето между тѣхъ сходство ги поставя въ извѣстна зависимость. Ако чрѣзъ метафорната аперцепция ни се прѣдставя едно отдалечено за нашия духъ понятие въ интимнитѣ сфери на субективнитѣ ни прѣдставления, сѫществото на антитезата състои въ това, че тя обяснява и освѣтлява понятията и сѫжденията, като ги съпоставя съ тѣхнитѣ противуположни прѣдставления и понятия. Както метафората, тъй и антитезата дѣйствува върху нашия интелектъ и нашата душа; чрѣзъ съпоставянье на притивуположнитѣ понятия се въздига както ясностьта на прѣдставленията, тъй и силата на чувствата. При все това тя не ни поднася извѣстна мисъль тъй близу до чувството, както метафората. Антитезата като че я оставя на нейното отдалечено мѣсто и не я привлича къмъ насъ; тя не ѝ взима нищо отъ нейната субективность и не я слива съ интимнитѣ наши субективни прѣдставления. Но като ѝ съпоставя друга, противуположна мисъль, антитезата като че изтъква много ясно, както би се направилъ напр. единъ черенъ прѣдметъ по̀-ясенъ, когато му се подложи или съпостави нѣкой бѣлъ. Въ всѣки случай антитезата стои по̀-долу отъ метафората, дори и отъ одухотворението; тя се отличава повечето съ разумно-логично естество. Антитезата въ българската народна поезия има формата: A? не A, но B. Формата и бва послѣ разширена и въ видъ: A, B, C . . . ? Не A, не B, не C . . . , но Z.

Примѣри:

Що е врева во гора зелена?
Алъ е паша, елъ е младъ субаша?
Елъ е вода, елъ е младъ войвода?
Ни е паша, ни е млатъ субаша,
Ни е вода, ни е младъ войвода.
Току ми се две рала сватои,
Що ми носатъ китена невеста,
Конь до коня, юнакъ до юнака;
Пушки ми се като честа гора,
А калпаци като теменъ облакъ
Саби ми се како силенъ оганъ.

Милад. № 542.

Що белеи, що лелеи
На връхъ бела Белащица?
Дали ми се соспи снеги,
Или сетъ бели лебеде?
Не сетъ бели соспи снеги,
Не сетъ бели лебеде.
Тукъ е билъ единъ белъ чадиръ,
Подъ чадиро млади Стоянъ.

Милад. № 19.

Що е врева на Пороина цръква
Али гърмитъ, алъ се земя тресить?
Не ми гърмитъ, ни земя се тресить,
Се венчаатъ Милошъ со неета.
Е постисналъ пърсти со пърстени,
Тая му се нему милно молитъ:
А Милоше, мое добро мило!
Не стискай ми пърсти со пърстени!"

Милад. № 528.

Антитеза само съ два члена:

Вила се е бела лоза,
Около града Будина:
Не е била бела лоза,
Токъ си биле до две луди,
До две луди, до две драги.

Милад. № 437.

Префърли се кѫпина
Преку висока планина;
Та не ми беше кѫпина,
Туку ми беше девойка.

Милад. № 516.

IV. Символъ.

Между одухотворението и символа съществува извѣстно сходство, но и разликата помежду имъ е твърдѣ значителна. Макаръ напр. подаваньето хлѣбъ и соль и да изразява символически, че гостътъ трѣба да се чувствува като господарь въ къщи (скиптърътъ — господство, сърцето — любовь, кръстътъ — вѣра и пр.), пакъ всѣки може да почувствува, че мисленьето, което е създало такива символи, се отлича съществено отъ онова, което схваща напр. зимата като бѣлобрадъ старецъ, пролѣтьта като благатъ момъкъ, или пъкъ което говори за гнѣвъ на буря, жалби на зефиръ, за веселъ брътвежъ на потокъ и пр. При все това символътъ стои по своето същество близу до метафората, особно до елиптичната. Както при подирната, тъй и при символа за едно прѣдставление *a*, или за редъ прѣдставления *a — n* се появява едно замѣнно прѣдставление *ь* или редъ замѣнни прѣдставления *b — m*. Но тая замѣна при символа е съвсѣмъ друга отъ оная при метафората; именно при тая подирната замѣната е точна, когато при символа тя е *несъразмѣрна*. Хлѣбътъ и сольта въ споменатото значение, пушеньето съ лула като признакъ за примирие, котвата като надежда и пр. — всички тия символи изразяватъ една *несъразмѣрность* между същинското и замѣнното прѣдставление. Но характерното въ символа е, че външниятъ признакъ, образътъ е винаги малъкъ, когато смисълътъ и значението му — голѣми, дори въ нѣкои случаи безкрайни. Естетичнитѣ аперцепционни форми служатъ за да убогатятъ и усилятъ израза на езика, безъ да ни отвличатъ въ областьта на абстракцията. Това тѣхно значение се отнася особно къмъ символа. Много често въ най-малкия образъ може да е вложено безкрайно съдържание. Обаче символътъ губи много, дори губи всѣкакво значение, ако липсува нужното знание за това. Напр. при извѣстни обѣди древнитѣ сѫ поставяли възъ мѣстата на гоститѣ по единъ триндафилъ като символъ на мълчанье, въ смисълъ на варденье тайна — нѣщо което и до сега се е упазило въ израза „sub rosa“. Модерниятъ символизъмъ въ изкуството страда именно отъ това, че мѫчно може да бѫде разбранъ и схванатъ. Символътъ въплотява конкретни, или абстрактни мисли и понятия. Въ българската народна поезия той се срѣща най-често въ любовната лирика.

Примѣри:

Заспала мома край море
Потъ една гранка маслинка.
Повеа ветъръ отъ море

Откършилъ гранка маслинка,
Го удри моме по гърло.
Моме се отъ сонъ разбуди,
Моме ми люто проклълна:
„Египи ветаръ Меглене!
Защо ме отъ сонъ разбуди,
Никога да не повеишъ!
Що големъ сонъ си догледафъ:
На сонъ минее три луди;
Првото лудо що мина,
Той ми потфърли *яболко* —
Позеленъ да е отъ него;
Второто лудо що мина,
Той ми потфърли *златъ пръстенъ* —
Низъ него да се провриетъ;
Трекьото лудо що мина,
Той ме на соне *целива* —
Со мене да се кердосатъ!“

Милад. № 291.

Соколе ситенъ, димитенъ,
Не летай горе високо,
Не шири криля широки,
Не вакяй сенка голема;
Подъ сенка седатъ златари,
Златни си седла златеха,
Златени узди лееха,
Далеко мислятъ да одатъ
По сиротица Драгана.

Милад. № 538.

Повали се *дърво бръшленово:*
„Како мене нигде друго økематъ,
Лете, зиме зелено си стоямъ;
Роса роситъ, не ме наросуватъ,
Ветеръ веитъ, не ме занишуватъ,
Слана слани, не ме усланува.
Отъ како ме майка посвърши,
Слана сланитъ и ке ме усланитъ,
Ветеръ веитъ и ке ме занишатъ,
Роса роситъ и ке ме наросить.“

Милад. № 540.

Изникнало е *зелено дърво,*
Колку зелено, толко ядово,
Съ връфъ се клањатъ, съ коренъ прощаатъ:
„Прости ме, прости, ей мили татко,

Оти ке одамъ на тугя кукя,
Во тугя кукя, во туги люге.
Татко не ми е, татко ке речамъ.
Татко ке речамъ, керко не велитъ;
Майка не ми е, майка ке речамъ,
Майка ке речамъ, керко не велитъ;
Бракя не ми се, бракя ке речамъ,
Бракя ке речамъ, сестро не велетъ;
Сестри не ми се, сестро ке речамъ,
Сестро ке речамъ, сестро не велитъ."

Милад. № 546.

Спливналъ еленъ по море да пливатъ,
На рогои шаренъ одаръ носитъ,
На одаръ е постеля послана,
На постеля терзии седое,
Девойке с *пърстени коее.*

Милад. № 524.

Ако фърлимъ въ заключение единъ общъ погледъ върху горнитѣ четири естетични форми въ нашата народна поезия, ще забѣлѣжимъ, че тѣ иматъ нѣщо общо помежду си, именно въ основата на всичкитѣ лежи одухотворението. Въ всички тия форми имаме отъ една страна дѣйствуващия, мислещия и чувствуващия човѣкъ, отъ друга сѫщо такъвъ външенъ свѣтъ. Но комбинирането, съотношението между двѣтѣ тия страни е въ отдѣлнитѣ случаи различно; това особно съотношение придава на въпроснитѣ форми специфиченъ характеръ. При първата форма човѣкъ споделя своитѣ мисли и чувства съ природата, която по душа въ нищо не стои пò-долу отъ него, дори тя е въплотение на нравственъ принципъ, който изпъква въ извѣстни случаи прѣдъ заблудения човѣкъ; нѣщо повече, външниятъ свѣтъ се явява като проявление на божеството; Богъ се идентифицира съ тая свѣтовна душа, която прониква всички прѣдмети. Това гледище върху природата е свойствено на пантеистиченъ свѣтогледъ. Отъ отношението на човѣка къмъ одухотворената природа при първата форма се добива въ резултатъ едно *поучение.* Крали-Марко иска да се жени, та попитва сестра си, каква мома да си избере: богатска, но грозна, или сиромашка, но хубава. Тя го съвѣтва да си вземе богатска мома. Марко отива да я доведе. Пѫтьтъ му минува прѣзъ гората, дѣто, гледа Марко, всичко му се радва: птицитѣ пѣятъ, потокътъ тече, гората весела и пр. На врѫщанье заедно съ момата пакъ прѣзъ сѫщата гора Марко забѣлѣзва, че тя повехнала, пилцитѣ не пѣятъ, водата не тече и пр.

Той взима това за лоша поличба, отвежда момата обратно у дома ѝ, па си взима бѣдна, но хубава мома и си отива, минавайки пакъ прѣзъ гората. Сега вече отъ радость гората му се кланя, пилцитѣ пѣятъ, потокътъ весело румоли и пр. Съвсѣмъ друго е отношението на човѣка къмъ одухотворената природа при втората форма, сравнението. Прѣди всичко тука прѣдметитѣ не сѫ проникнати така живо отъ една висша свѣтовна душа, която и не се проявява въ говоръ, както при първия случай. Ако „очитѣ“ се съпоставятъ съ „два бистри кладенца“, „нозѣтѣ“ съ „два бора въ гора“, „бѣло лице“ съ „ясно слънце“, „душевната мѫка“ съ „темна мъгла“ и пр., това не става съ цѣль, да се извлѣче извѣстно поучение, но да се озари единиятъ отъ сравняванитѣ прѣдмети възъ основа на извѣстно подобие отъ прѣлестьта на другия, или пъкъ да се покаже, че величието, хубостьта, силата на единъ по-малъкъ прѣдметъ сѫ сѫщо такива, както величието, хубостьта и силата на по̀-голѣми прѣдмети, стихийни явления, или пъкъ обратно. Тука въ тоя случай имаме прѣнасянье свѣтлина отъ единъ прѣдметъ върху други, отъ което се озарява и нашата душа, нашето чувство. Одухотворението играе тука незначителна, второстепенна роля. Въ сравнението има много по̀-голѣмъ животъ, много повече поезия и много по̀-цѣненъ естетиченъ факторъ, отколкото въ одухотворението. Сравнението се много лесно различава отъ другитѣ форми, защото то типично се свежда къмъ формулата: както B, тъй и A: „ми црнеетъ, като теменъ облакъ“. Антитезата въ нашата народна поезия сѣкашъ прилича на сравнението: затова въ нѣкои наши словесности (Мишевъ) е наречена *отрицателно сравнение*. Ако вникнемъ обаче въ нейния духъ, ще видимъ, че тя не е сравнение, още по̀-малко *отрицателно*; защото цѣльта, която се гони съ нея, не е да се сравняватъ прѣдметитѣ, но да се изтъкне *една противуположность, единъ контрастъ*, както ясно се забѣлѣзва отъ слѣдния примѣръ:

У Недини слънце грее.
То не било ясно слънце,
Най ми била сама Неда!

Отъ това съпоставянье не се получава въ резултатъ едно сливанье на сравняванитѣ прѣдставления, нито пъкъ едно свѣтло чувство въ душата на читателя, както при сравнението; наопаки сравняванитѣ прѣдмети се чувствуватъ въ извѣстна противуположность; тѣхнитѣ прѣдставления не се сливатъ въ душата на човѣка, а си остаятъ на извѣстно разстояние помежду си. Онова чувство,

което блѣсва въ душата на читателя отъ сполучливото сравнение, тука не се вѣсти въ такава жива форма. При антитезата ние стоимъ неутрални зрители, когато при сравнението сме живо заинтересуни и увлѣчени отъ силата и приятностьта на чувството. Понятията, съ които си служи антитезата въ българската народна поезия, стоятъ повечето въ отношение на дисюнкция, на раздѣла:

Какво ми се татъкъ чува,
Горе, долу въ планината?
Дали ми е *вихъръ ветъръ*,
Или ми сѫ *гороломи?*
Не е било вихъръ ветъръ,
Нито било гороломи,
Най е било *добъръ юнакъ*,
Добъръ юнакъ съ добра коня.
Той си гони добра лова,
Добра лова — суръ елена.

и контрарность:

Алъ е *паша*, елъ е *младъ субаша?*
Елъ е *вода*, елъ е младъ *войвода?*
Ни е паша, ни е младъ субаша,
Ни е вода, ни е младъ войвода,
Туку ми се две *рала сватои*,
Що ми носатъ *китена невеста* и пр.

По своята сѫщность символътъ има нѣщо общо съ одухотворението и съ метафората, особно съ елиптичната, но той се отличава доста ясно отъ тѣхъ: при одухотворението на външнитѣ прѣдмети се придава мисляща и чувствуваща душа; когато при символа душевниятъ елементъ, що влагаме въ прѣдметитѣ, се свежда къмъ извѣстно *значение*. Но символътъ се отличa и отъ метафората по това, че неговото основно понятие *несъразмѣрно* замѣстя едно или нѣколко други понятия. Въ нашата народна поезия, особно въ обреднитѣ пѣсни, символътъ е много разпространенъ; но той вече речи не се чувствува, защото не се *знае*. Бѫдникътъ, бѫдното дърво прѣдставя символически небесниятъ огѫнь; върбата, бръшлянътъ — наклонность; вѣнецътъ — готова мома; пръстенътъ — половина вѣнчанье; китка, запазена у любовника или любовницата — знакъ на вѣчна, трайна любовь и др. под.; това сѫ символи, разпръснати изъ нашитѣ народни пѣсни, но тѣхното значенне е речи изчезнало изъ съзнанието на новитѣ поколѣния.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Тракитѣ споредъ д-ра П. Кречмеръ.

Въ 1896 г. се появи единъ трудъ на учения d-r P. Kretschmer подъ насловъ Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Седмата глава на това съчинение (стр. 171—243) е посветена на тракийско-фригийскитѣ племена, и то § 1 разглежда етнологията на тия племена, а § 2 — положението на тракийско-фригийския езикъ.

При всичко че това съчинение се посрѣщна много добрѣ отъ критиката и ако и да е много важно и за историята на нашето отечество, то, както се вижда, е остало непознато у насъ. Така напр. то е било неизвѣстно и на г. В. Кънчовъ, авторътъ на „Македония" 1900, дѣто очакваме да срѣщнемъ цитувано това съчинение (въ отдѣла върху старитѣ народни пластове на Балканския п-въ). А пъкъ Kretschmer именно подлага на критика теорията на Tomaschek-а за класификацията на тракийскитѣ племена, теория, върху която почиватъ и разсъжденията на г. Кънчова. По тая причина рекохме да запознаемъ читателя съ тоя сериозенъ наученъ трудъ, който зарадъ насъ има особна важность.

Извѣстно е, че Tomaschek (Die alten Thraker I) приема два слоя тракийски племена: фригийско-мизийска група и чисто тракийска група. Първата, споредъ него, прѣдставя по-старото население на Тракия, което стояло на по-висока културна стъпень; втората група сѫ тракийскитѣ племена, които слѣзли отъ праотечеството си въ Карпатитѣ, фърлили се върху сроднитѣ съ тѣхъ мизийско-фригийски племена и отчасти се намѣстили между послѣднитѣ, отчасти ги разтикали налѣво и надѣсно и прѣзъ морето къмъ Мала Азия.

Тая теория Kretschmer подлага на извѣстна модификация. Най-напрѣдъ той разглежда отношението на фригийцитѣ къмъ тракийцитѣ. Европейското потекло на фригийцитѣ се е смѣтало за фактъ още въ старо врѣме. Въ ново врѣме това се подтвърди и чрѣзъ археологически находки. Извѣстно е, че по цѣла Фригия се намиратъ много могили (tumuli), една отъ които била разкопана отъ *Körte* (ср. Kretschmer, стр. 174). Тая могила (при Бос-ююкъ), висока 11 м., състояла отъ 8 слоя, наредени така, че слѣдъ слой отъ пепелъ и изгорена земя, съдържаща глинени сѫдове, чирепи и животински кости, идѣлъ слой отъ земя и камъни; въ най-долния пепеленъ слой, на периферията на могилата се открили и човѣшки кости. Произходътъ на тая могила Körte си прѣдставя така: при погребяньето на мрътвия били принасяни въ

жъртва животни и хора (вѣроятно роби): изгоренитѣ остатъци заедно съ употрѣбянитѣ при погребалния пиръ сѫдове били затрупани съ земя и камъни. Мрътвиятъ е билъ погребенъ въ дъното на могилата, но неговитѣ кости не се намѣрили, защото турското правителство забранило по-нататъшната разкопка. Жъртвата за умрѣлия била повтаряна периодически и всѣки пѫть остатъцитѣ били заравяни, доклѣ могилата достигнала тая височина. Съ археологическата находка се съгласява въ главни чърти и описанието, което дава Херодотъ за тракийскитѣ погребални обичаи (Herod. V, 8).

Най-важниятъ резултатъ отъ тая разкопка е, че намѣренитѣ глинени сѫдове, чирепи и пр. напълно се схождатъ съ троянската керамика (особно съ 5. и 6. пластъ на Хисарликъ). Такива могили, както фригийскитѣ, се намиратъ въ троянската равнина и на другата страна на Хелеспонтъ и Мраморно море, които не сѫ изслѣдвани систематично. Една могила съ сѫщото устройство, както фригийската, била намѣрена и при Солунъ; извađенитѣ отъ нея чирепи отъ сѫдове показватъ сѫщата техника, както и троянско-фригийската керамика. Отъ горѣказаното е явно, че сродството на троянцитѣ и фригийцитѣ не подлежи на съмнѣние; могилата при Солунъ ни дава ново доказателство за произхода на фригийцитѣ и троянцитѣ отъ Тракия.

Могили се намиратъ, освѣнъ въ Фригия и Троада, и по цѣлата область на стара Тракия, България, Влашко, Молдова чакъ до ю. Русия

Съвсѣмъ ново е хронологическото заключение, което даватъ наблюденията на Körte. Като се вземе прѣдъ видъ хронологическото датиранье на находкитѣ въ Хисарликъ (ср. стр. 180), може да се твърди съ достатъчна сигурность, че прѣселението на европейски племена въ М. Азия е почнало вече въ III. хиляда пр. Хр.; това прѣселение не е станало изеднѫжъ, а постъпенно и се продължавало чакъ до историческо врѣме. Прѣселенцитѣ, ако и да сѫ били изобщо сродни, но не били първоначално еднакви: по-послѣ поради раздѣлата се развили и нови разлики между азиятскитѣ и европейскитѣ племена. Въ М. Азия прѣселенцитѣ намѣрили другородно население, което, доколкото не било унищожено, се смѣсило съ тѣхъ. Така произлѣзли много разбъркани етнологични отношения.

Къмъ най-старитѣ прѣселенци принадлежѫтъ вѣроятно *троянцитѣ*, тѣ минали Холеспонтъ и се установили на вратата на М.-Азия. Политически и по името си тѣ били различни отъ фригийцитѣ, но културата и езикътъ имъ били близко сродни. — Други европейски племена, които участвували въ поселението на Троада, сѫ *неонцитѣ*, може би и *дарданитѣ*.

Въ по-късно врѣме, слѣдъ отпадъка на троянското могѫщество, както се вижда, Троада получила нови поселенци и откъмъ фригийския изтокъ. Най-послѣ трети пластъ отъ европейски прѣселенци образуватъ тракийцитѣ, които отчасти дошли отъ Херзонесъ прѣзъ Хелеспонтъ и се поселили по брѣга при Abydos, отчасти се установили на южния брѣгъ, въ Антандръ. Още по-късно дошли и тракийски трари заедно съ кимерийцитѣ (VII в. пр. Хр.)

Отъ малката Троада виждаме, колко сѫ комплицирани смѣшенията на фригийско-тракийскитѣ народи, които прѣминали въ М.-Азия. Инте-

ресно е да се забѣлѣжи, че дори въ по-сѣтно елинистично врѣме населението на Троада съдържало фригийско-тракийски елементи, както показва една находка на Schliemann (стр. 188).

Слѣдъ това Kretschmer се обръща къмъ образуваньето на фригийската нация. Не може да се опрѣдѣли сигурно, дали фригийското прѣселение е почнало едноврѣменно съ троянското, или по-късно. Фригийцитѣ намѣрили въ М.-Азия едно туземно население, което отчасти било погълнато отъ завоевателитѣ. Ние можемъ отчасти дори да разпознаемъ елементитѣ на това смѣшение. Така на първобитното население принадлежѫтъ нѣкои мѣстни имена (стр. 193): послѣ култътъ на великата богиня майка (Μήτηρ μεγάλη) сѫщо е чуждъ първоначално на фригийцитѣ: у сроднитѣ съ фригийцитѣ племена въ Европа тоя култъ липсува напълно, а наопаки много е разпространенъ въ Мала Азия (стр. 194). — Главното божество, което завоевателитѣ донесли отъ Европа, е Savazios. Споредъ Kr. (противъ Tomaschek, Thraker II, 1, 44) съ σαβάζιος е свързано македонското название на силенитѣ, Σαυάδαι, сѫщо и името на тракийския градъ Σαβαδία. Основната форма на името е Savadios. Че фригийцитѣ донесли това божество отъ Европа, подтвърдява се най-вече отъ неговото сродство съ тракийския Дионизъ (стр. 197 слѣд.) Сѫщо и изворнитѣ демони, силенитѣ или савадитѣ, дошли съ Савазия въ М.-Азия; фригийскиятъ приказъ за Мидаса и Силена е домашенъ въ македонската планина Bermios: Мидасъ първоначално е билъ на изворъ (стр. 199).

Слѣдъ това Kr. прослѣдва отношенията между фригийцитѣ и европейскитѣ имъ сродници въ езикова область, дѣто се показва бѣлѣжита разница между фригийцитѣ и тракийцитѣ (стр. 200). Както въ всички индогермански езици, и въ тракийския собственитѣ имена сѫ сложни (composita); за пръвъ членъ се прѣдпочитатъ напр. αὐλο—, ἐπτα—, bithu—, μουκα—, rescu—, за втори: —πορις, —κενθος, —τραλις, —ζελμις. Фригийскитѣ лични имена наопаки сѫ токоречи навредъ едносложни и не сѫ тъй разнообразни както тракийскитѣ. Тая разлика обаче на фригийското образувание на имената отъ тракийското споредъ К. е отъ *секундаренъ произходъ* (в. доказателствата на стр. 201 слѣд.). — Сѫщото явление срѣщаме и въ областьта на мѣстнитѣ имена: тракийскиятъ езикъ обича composita, фригийскиятъ — simplicia (стр. 202 сл.)

Отъ всички народи, които се прѣселили отъ сѣверната часть на Балканския п-въ въ М.-Азия, фригийцитѣ достигнали най-високо политическо и национално могѫщество; въ историята обаче тѣ стѫпятъ въ врѣме, когато тѣхниятъ разцвѣтъ билъ вече прѣминалъ. По едно врѣме тѣ седѣли и въ Лидия; къмъ и. се простирали чакъ до западна Кападокия, къмъ с.-з. проникнали чакъ до Троада; покрай брѣга на Пропонтида и на Понтъ сѫщо се намирали близко сродни съ фригийскитѣ племена (стр. 206 сл.)

Народътъ, който отъ всички прѣселенци отъ Европа билъ изтиканъ най на изтокъ, сѫ *арменцитѣ* (стр. 208 слѣд.) Тѣ сѫ единъ клонъ отъ фригийската нация; тѣхниятъ езикъ е само единъ диялектъ на фригийския.

По-късно отъ всички горѣспоменати фригийски племена се прѣселили въ М.-Азия *мизитѣ*. Тѣ произлизатъ отъ тракийския народъ мизи (по-послѣ Moesi) въ дунавската равнина. За мизитѣ ср. *Thraemer*.

Pergamos стр. 274 сл.; етнологическитѣ и езиковитѣ отношения на мизитѣ разглежда Kretschmer въ гл. X, стр. 391 сл.

Въ историческо врѣме вече (споредъ Ариана въ VII в. пр. Хр.) пада прѣселението на *тинитѣ* и *битинитѣ* прѣзъ Босфора въ М.-Азия; къмъ тѣхъ се присъединили и *асти*. Остатъци отъ тинитѣ и аститѣ останали въ Европа по брѣга на Черно море. Битинитѣ дори и по-сѣтнѣ се наричатъ просто Θρᾷκες οἱ ἐν Ἀσίᾳ, което се подтвърдява и съ остатъцитѣ отъ езика имъ (стр. 211 сл.).

Сега Kr. се повръща къмъ наслоението на тракийскитѣ племена въ Балканския п-въ. Явно е, че дѣлението на Томашека: фригийско-мизийска група и чисто тракийска, не може да се прокара. Той причислява къмъ първата група останалитѣ въ Европа остатъци отъ народитѣ, които отчасти се прѣселили въ М.-Азия, съ изключение на битинитѣ. Важнитѣ разлики обаче — забѣлѣзва Kr. — между фригийцитѣ и тракийцитѣ поне отчасти се обясняватъ чрѣзъ отдѣлното развитие на двѣтѣ групи племена отъ врѣмето на раздѣлата имъ: нѣмаме никакво право да приемемъ, че всички тия разлики сѫ сѫществували прѣди раздѣлата.

Послѣ споредъ Tomaschek-а по-цивилизуванитѣ мизийско-фригийски племена били носители на една оргиастична религия, която първоначално била чужда на чиститѣ тракийци. „Това послѣдното — казва Kr. — не е доказано: беситѣ, причислявани отъ Томашека къмъ „тракийската група“, притежавали най-важното Дионизово светилище и оракулъ въ Тракия (Herod. VII 111; Sueton. August. 94, ср. с. 3; Cass. Dio 51, 25). Ако Томашекъ твърди (Thraker II, 1, 39), че тѣ приели тоя култъ отъ фригийскитѣ си подданици, това е petitio principii. Покрай Дионизовия култъ сѫществувало въ Тракия и силно вѣрвание въ безсмъртие, както сѫ изложили Toepffer (Att. Genealogie стр. 36) и Rohde (Psyche стр. 319 слѣд.). А пъкъ това вѣрвание било най-силно у гетитѣ, които за това се наричали ἀθανατίζοντες и които Томашекъ вече поради сѣвернитѣ имъ жилища трѣба да причисли къмъ варварскитѣ тракийци. Значи и тукъ неговото различавание на двѣ групи не се подтвърдява. — Произволъ е сѫщо, дѣто той сматря обичая на тетовирането като изключителенъ знакъ на дивитѣ тракийци и послѣ твърди, че женитѣ на бистонитѣ, които той причислява къмъ фригийската група, заели тоя обичай (Anth. Pal. VII, 10) отъ тракийскитѣ завоеватели. Сѫщо и менадитѣ, оргиастическиятъ култъ на които споредъ Томашека билъ първоначално чуждъ на чиститѣ тракийци, понѣкога се прѣдставятъ на гръцки вази тетовирани“.

Диялектически и други етнологически разлики ще да сѫ сѫществували у тракийско-фригийскитѣ племена още въ Европа, и то толкова повече, колкото се отива къмъ с. Така гетитѣ въ с. и. часть на Балканския п-въ на Дунава се различавали отъ южнитѣ тракийци и то главно въ религиозно отношение по учението на Залмоксисъ. Сѣверозападнитѣ съсѣди на гетитѣ, агатирзитѣ, най-сѣверното отъ всички тракийски племена, се явяватъ въ IV. в. пр. Хр. подъ името Δᾶοι; въ половината на I. в. пр. Хр. тѣ стѫпятъ въ историята като даки съ царя си Бурвиста. По езика си дакитѣ сѫ много сродни съ тракийцитѣ (стр. 213. сл.).

Източнитѣ съсѣди на дакитѣ и гетитѣ сѫ сколотскитѣ скити, които принадлежѫтъ къмъ иранската нация. Чрѣзъ това съсѣдство съ ирански племена се обясняватъ иранскитѣ имена, които се срѣщатъ у тракийцитѣ.

Въ втория § Кг. разглежда положението на трако-фригийския езикъ (стр. 217—243). И тоя отдѣлъ не е по-малко важенъ: по-голѣмата часть отъ езиковитѣ обяснения на Томашека (Thraker II) Kretschmer счита за погрѣшни.

Горнитѣ бѣлѣжки не изчерпятъ ни най-малко богатото съдържание на интересния за насъ отдѣлъ отъ това съчинение. Тѣ не прѣслѣдватъ друга цѣль, освѣнъ да обърнатъ внимание върху тая книга, която, както казахъ, е остала незабѣлѣзана у насъ.

Гаврилъ Кацаровъ.

По поводъ на вѫтрѣшния конкурсъ за музея на Българското възражданье.

Съ тия си бѣлѣжки имаме за цѣль: едно, да досегнемъ до историята на народното ни изкуство; друго, да посочимъ факта, че у насъ сѫ станали жертва на вандализъмъ много паметници на изкуството; третьо, да упѫтимъ нашитѣ архитекти, дѣ именно тѣ могатъ да черпятъ материялъ по старото и новото ни изкуство; четвърто, да разгледаме накѫсо проектитѣ на тия, които сѫ вземали участие въ конкурса прѣзъ септемврия 1900 г. и пето, да си дадемъ мнѣнието, какво именно трѣба да прѣдставя по вънкашность и по вѫтрѣшность Музеятъ на българското възражданье.

Понеже страната ни е била театъръ на чести войни и опустошения, остатъцитѣ отъ нейната стара култура сѫ голѣма рѣдкость. Въ епохата на робството ни много паметници на архитектурата, живописа и скулптурата сѫ станали жертва на вандализъмъ. Отъ начало турцитѣ обръщали нашитѣ църкви въ джамии или ги прѣдавали на плѣнъ и пожаръ, а послѣ гърцитѣ унищожавали наши паметници, които криятъ данни по отечествената ни история. Ето защо въ страната ни сѫ изчезнали много паметници на изкуството, а нѣкои едвамъ уцѣлѣли такива иматъ доста тъмно минало.

Въ срѣднитѣ вѣкове архитектурата, живописа и скулптурата се намирали въ тѣсна връзка съ църквата и главно ней давали своитѣ бисери. Така е било у всичкитѣ високо културни тогава народи, така е било, разбира се, и у насъ. Непрѣкѫснатитѣ сношения между България и Византия идатъ да ни увѣрятъ, че българското църковно изкуство е плодъ на византийското. Сѫщото може да се каже и за останалитѣ народи отъ източно-православно вѣроизповѣдание, защото и тѣ се намирали въ чести сношения съ Византия. Отъ когато прѣславскиятъ дворецъ прие християнството, отъ тогава българското изкуство почнало да се развива подъ влиянието на византийското. Но да видимъ сѫществуватъ ли въ границитѣ на днешното ни княжество нѣкакви сгради

отъ срѣднитѣ вѣкове, или отъ нѣкоя епоха близка на тѣхъ, които да прѣдставятъ интересъ за нашето изкуство. Ние оставяме на страна нѣкои важни сгради отъ старо-български произходъ, що се намиратъ въ още неосвободенитѣ краища на родината ни.

Нашата църковна и държавна история говори, че отъ втората половина на IX. до началото на XI. вѣкъ, когато царували Борисъ, Симеонъ и Самуилъ, България достигнала до цвѣтущо състояние. Тогава именно въ нея били въздигнати много църкви, а най-вече въ срѣдищата на политическия и духовенъ животъ Велика-Прѣслава, Прѣспа и Охридъ. Понеже сѫщата епоха е много отдавнашна, отъ нея не намираме запазени до днесъ *никакви сгради*, освѣнъ едни купища отъ развалини. Въ послѣднитѣ може да се види само, какви планове сѫ имали тогавашнитѣ църкви. Историята ни говори още, че въ първата половина на XIII. вѣкъ, когато царувалъ Иванъ Асѣнь II, България отъ ново достигнала до цвѣтущо състояние и тогава въ нея пакъ били въздигнати много църкви. Отъ сѫщата по-малко отдавнашна епоха ние намираме въ послѣдната стара българска столица Велико Търново полусрутени и що-годѣ *уцѣлѣли църкви*. Отъ малката Св. гора, която се е образувала въ политѣ на Витоша, имаме само църквата св. Пантелеймонъ и Драгалевския манастиръ. Такива старински храмове се срѣщатъ и другадѣ въ княжеството ни, но тѣ не сѫ още изслѣдвани. Въ числото имъ спада и Погановскиятъ манастиръ, която е отъ една епоха близка на срѣднитѣ вѣкове. Всичкитѣ тия сгради прѣдставятъ голѣмъ интересъ за нашата църковна архитектура. Въ тѣхното число не смѣтаме византийскитѣ базилики въ Месемврия, св. София въ столицата и др. Отъ старо-българскитѣ дворци ние не намираме нѣкои важни останки въ Велика Прѣслава, Прѣспа, Охридъ и Велико-Търново, а срѣщаме въ литературата само повърхностни описания на тѣхъ. Жилищата на нашитѣ царе били съградени не само отъ камъни и тухли, но и отъ дръва и дъски и като такива поддавали се повече на разрушение. За едничкия най-запазенъ замъкъ „Бабини-Видини кули“ въ Видинъ не се знае положително, дали е билъ резиденция на послѣдния български царь Ивана Срацимира. Понеже сѫщиятъ замъкъ е прѣправянъ за затворъ и арсеналъ, той е изгубилъ много отъ първоначалния си изгледъ. Като не сѫ уцѣлѣли така никакви дворци отъ срѣднитѣ вѣкове, нека потърсимъ поне кѫщи отъ епоха близка на тѣхъ. Въ съсѣдното на Велико-Търново село Арбанаси, населено едно врѣме съ доста богати погърчени българи и албанци, намиратъ се най-старитѣ кѫщи въ цѣлото ни княжество. Вѣрваме и отъ тѣхъ архитектътъ може смѣло да черпи материялъ.

Въ нѣкои чисто български кѫтове на родината ни срѣща се типично домостроителство, което прѣдставя нѣщо оригинално, не примѣсено съ нищо чуждо. Така напримѣръ въ Велико-Търново, Копривщица, Панагюрище, Котленско и Родопитѣ намиратъ се хубави и голѣми кѫщи — дѣло на наши майстори-зидари. Особно интересна е вѫтрѣшностьта имъ съ своитѣ изкусно направени низули, потони, дограми, рѣзби и други украшения. Всичко това го е изработвалъ български майсторъ-зидарь тъй, както го е видѣлъ отъ своя учитель и както го е скроила фанта-

зията му. Тия кѫщи иматъ чистъ български стилъ и отъ тѣхъ архитектътъ може да черпи не малко материялъ.

Музеятъ на българското възражданье ще бѫде едно масивно здание, което да сѫществува цѣли вѣкове. Всецѣло той трѣба да олицетворява нашето и срѣдно-вѣковно, и по-ново изкуство. По вънкашность, нѣма съмнѣние, той ще прѣдставя нѣщо *българо-византийско*. Не прилѣга да му се даде изгледъ на нашенска типична кѫща, която има повечето дървенъ строежъ. На послѣдната може да подражава архитектътъ, само ако крои жилище, а не и нѣкакъвъ храмъ. И тъй, спираме се на идеята, че музеятъ трѣба да бѫде по *българо-византийски стилъ*.

Както ни е извѣстно, комитетътъ „Царь Освободитель Алаксандъръ II.“ съставенъ въ столицата по инициятивата на поборнико-опълченското дружество, обяви конкурсъ между живѣщитѣ въ княжеството архитекти, за изработване проекти на музея. Споредъ обявлението на комитета, музеятъ трѣба да служи „за *архитектуренъ паметникъ*, въздигнатъ отъ страна на българския народъ въ честь на неговитѣ борци по извоюванье църковната му и политическа независимость“. За тая цѣль комитетътъ изложи всичкитѣ условия въ една отпечатана на отдѣлни книжки „програма за отдавание на вѫтрѣшенъ конкурсъ приготовлението на проектъ за въздигание музей на българското възраждание“. Въ чл. 3. отъ тая програма е казано, че послѣдниятъ трѣба да бѫде изработенъ по *български архитектуренъ стилъ* и разходитѣ по постройката му да не надминаватъ сумата 600,000 лева. Къмъ сѫщия чл. е издадена (въ края на програмата) една „обяснителна записка“, въ която е казано на чело, че „комитетътъ е ималъ намѣрение да даде поводъ и възможность на българскитѣ архитекти-инженери да се занимаятъ съ изучванието на онѣзи архитектурни елементи, които сѫ останали въ нашето отечество отъ минали, стари врѣмена, и съ тѣхното приспособение върху едно менументално здание, каквото ще бѫде музеятъ на българското възраждание — да се даде начало и потикъ на българското художествено-национално възраждание и въ архитектурно отношение“. Въ сѫщата записка по-нататъкъ е казано, че между основнитѣ чърти на българския стилъ неизбѣжно е да влизатъ византийски елементи, въ свръзка съ което е посочена за ползуванье книгата на Laberte „Palais imperial de Constantinople“. Послѣ изброени сѫ почти всички стари църкви и манастири въ границитѣ на княжеството ни, които могатъ да послужатъ като архитектурни паметници; но само не умѣстно сѫ турени въ тѣхното число и ония по черноморскитѣ брѣгове, които сѫ отъ чисто византийски произходъ. Въ сѫщата записка по-нататъкъ е казано, че и мюслюманското изкуство е оказало влияние надъ нашето и че не врѣди ако се подражава на образци, плодъ на сѫщото влияние — нѣщо, което ни се вижда твърдѣ неумѣстно, защото музеятъ ще излѣзе по българо-византийски-мюслюмански стилъ. Авторътъ на записката посочва на интересуващитѣ се и изслѣдванията по сѫщия прѣдметъ въ Македония на извѣстния руски ученъ професоръ Милюковъ, но не имъ казва, въ кое именно издание тѣ сѫ обнародвани. Тая записка споредъ насъ е не пълна; въ нея имало още много нѣщо да се каже за мѣстата, дѣто се намиратъ архитектурни елементи отъ старо и ново врѣме.

Съгласно съ „програмата“ конкурсътъ ще се произведе на два пѫти. Първиятъ е анониненъ, а вториятъ само между петината наградени отъ първия. Журито, което ще оцѣни прѣдставенитѣ проекти, се състои отъ прѣдсѣдателя на комитета, отъ единъ руски архитектъ-академикъ, опрѣдѣленъ отъ комитета, отъ техническата половина на сѫщия и отъ двамина „живѣещи въ България архитекти-инженери, избрани отъ участвуващитѣ въ конкурса“. Съгласно съ рѣшението на комитета подробното изучванье на прѣдставенитѣ проекти бѣ възложено на професора отъ Петербургската академия Померанцевъ и нашитѣ архитекти Ковачевски и Нешевъ, възъ основа на чийто рапортъ прѣдъ общото заседание на журито първиятъ конкурсъ даде слѣднитѣ резултати: проектътъ съ мото „Звѣзда“ — първа награда 500 лева, проектътъ съ мото „Милинъ камъкъ“ — втора награда 450 лева, проектътъ съ мото „Раковски“ — трета награда 400 лева, проектътъ съ мото „Влахерненски врата“ — четвърта награда 350 лева, проектътъ съ мото „Палитра“ (начертана) — пета награда 300 лева и проектътъ съ мото „Мирко“ — „похваленъ отзивъ“.

Да разгледаме сега и награденитѣ, и ненаграденитѣ проекти, като ще прибавимъ, освѣнъ тѣхното *мото* и името на автора, което се е намирало въ секретенъ пликъ, откритъ слѣдъ гласуваньето на наградитѣ.

1) „Звѣзда“, авторъ архитектъ А. Начовъ. Тоя проектъ се състои отъ: „главно лице“, „странично лице“, два „напрѣчни разрѣза“, „горенъ етажъ“, „партеръ“ и „ситуация“. Той прѣдставя хубаво здание съ широкъ вестибулъ отпрѣдъ и редъ салони, които водятъ единъ въ другъ, съ четвъртитъ дворъ по срѣдата, заобиколенъ долу съ колонада, подобна на оная въ нартиката на Рилския манастиръ. По цѣлото външно лице, по аркитѣ, прозорцитѣ и вратитѣ се червенѣятъ пластове тухли — нѣщо свойствено на византийския и българския стилъ. На долния етажъ тия пластове сѫ сгѫстени, а на горния тѣ сѫ разрѣдени, когато наврѣдъ трѣба да сѫ еднакви. Тоя проектъ се отличава съ хубавото си разпрѣдѣление и прѣкрасния фасадъ, който обнима издаденъ алтанъ посрѣдата, възвишена часть срѣщу него, два типични донжона въ ѫглитѣ и два малки купола на покрива. По вънкашность тоя проектъ има българо-византийски стилъ.

2) „Милинъ камъкъ“, авторъ архитектъ А. Торньовъ. Тоя проектъ се състои отъ: „прѣденъ изгледъ“, „заденъ изгледъ“, „разрѣзъ“ на първия, „разрѣзъ“ на втория, „надземникъ“, „приземникъ“, „подземникъ“ и „мѣстоположение“. Той прѣдставя високо здание съ хубаво разпрѣдѣление, гиздавъ фасадъ, четири купола и оргинални орнаменти по корнизитѣ и прозорцитѣ. По вънкашность тоя проектъ има еднообразенъ цвѣтъ и много елементи отъ византийски стилъ, но безъ никакви примѣси отъ нѣщо българско, което да му даде мѣстенъ колоритъ. Това е единъ сѫщественъ недостатъкъ у него.

3) „Раковски“, авторъ архитектъ Г. Козаровъ. Тоя проектъ се състои отъ: „главно лице“, „странично лице“, „напрѣченъ разрѣзъ“, „продълженъ разрѣзъ“, „горенъ етажъ“, „доленъ етажъ“, „партеръ“ и единъ перспективенъ изгледъ. Той има голѣми крѫгли и четвъртити салони, триѫгъленъ дворъ съ галерии долу и горѣ и петъ купола съ групи статуи отпрѣдъ. Стенитѣ му сѫ прошарени съ редъ пластове, а връхната му

часть е украсена съ много елементи отъ мѣстна архитектура. Изобщо тоя проектъ прѣдставя грамадно здание, подобно отчасти на великолѣпна църква, което не може се въздигна за прѣдвидѣната въ „програмата" сума. Той има българо-вазантийски стилъ и, споредъ насъ, заслужва втората награда.

4) „Влахерненски врата", авторъ архитектъ Н. Лазаровъ. Тоя проектъ се състои отъ: „главно лице къмъ входа", „лице отъ къмъ площада „св. Александръ Невски", „разрѣзъ надлъжъ", „разрѣзъ нашиpъ", „планъ на партера", „основа и сутеренъ", „ситуационенъ планъ", и „варианта на жгловия мотивъ" — всичкитѣ начертани на цѣлъ грамаденъ листъ. Тоя проектъ е изящно изработенъ и е посветенъ на Негово Царско Височество „покровитель на комитета царь-Освободитель Александъръ II-й". Той прѣдставя едноетажно здание съ дворъ посрѣдата, съ кръстообразни и четвъртити салони и съ много украшения по аркитѣ, прозорцитѣ и корнизитѣ. Въ него само едничкия куполъ има мѣстенъ характеръ, а всичко останало е по византийски стилъ, промѣсенъ съ мавритански мотиви. Както се види, авторътъ се повлиялъ отъ слѣдното въ обяснителната записка: „нѣма съмнѣние, че въ нѣкои български архитектурни творения се срѣща и влиянието на мюслюманското изкуство, обаче това не врѣди на дѣлото, а напротивъ още по-добрѣ би послужило да даде мѣстенъ колоритъ и оригиналность на сградата" и пр.

5) „Палитра", авторъ архитектъ В. Вълковичъ. Тоя проектъ се състои отъ: два фасада (не надписани), „планъ на надземния етажъ", „планъ на първия етажъ" и детали. Той прѣдставя дълго, тѣсно и начупено здание, което, за да го обиколи човѣкъ, трѣба да се върне до главния входъ. По фасада му всичко е отчасти модерно, освѣнъ нѣкои детали по прозорцитѣ и срѣдната издигната часть. Подъ карниза му се четжтъ имена на лица и мѣстности отъ най-новата ни история. На лѣвия жгълъ има висока кула, съ дълги прозорци и назжбени стѣни, прѣдназначена за знаме. Въ стила на тоя проектъ има твърдѣ малко нѣщо византийско и българско.

6) „Мирко", авторъ кандидатъ-архитектъ С. Джанковъ. Тоя проектъ се състои отъ: „главенъ фасадъ", „заденъ фасадъ", „страниченъ фасадъ", два „разрѣза", „I-й етажъ", „сутерененъ етажъ", „II-й етажъ", „партеръ" и ситуационенъ планъ на мѣстностьта. Той прѣдставя здание на нѣколко етажа съ много хубаво разпрѣдѣление и съ седемь купола, отъ които нѣкои сж доста сходни съ ония по мѣстнитѣ църкви и джамии. Въ стила му биятъ въ очи много византийски елементи, които трѣбало да бждатъ промѣсени и съ български такива. Споредъ насъ, той заслужва петата награда.

7) „Шейново", авторъ архитектъ А. Торньовъ. Тоя проектъ се състои отъ: „прѣденъ изгледъ", „заденъ изгледъ", „разрѣзъ" на първия, „разрѣзъ" на втория, „надземникъ", „приземникъ", „подземникъ" и „мѣстоположение". Той прѣдставя четвъртито здание по чисто византийски стилъ съ хубави украшения по прозорцитѣ и корнизитѣ и съ петь еднообразни купола. Авторътъ дава два различни само по разпрѣдѣление проекта, отъ които „Милинъ камъкъ" получи втората награда.

8) „Антемиусъ“ и „Изидоръ“, авторъ архитектъ Н. Лазаровъ. Тоя проектъ се състои отъ: „лице къмъ площада“, „лице къмъ градината“, „надлъженъ разрѣзъ“, „напрѣченъ разрѣзъ“ и „планъ на партера“. Той прѣдставя едноетажно здание съ галерии отпрѣдъ, съ два глухи купола и съ много елементи отъ мавритански стилъ. Авторътъ дава два различни по разпрѣдѣление и по стилъ проекта, отъ които „Влахерненски врата“ получи четвъртата награда.

9) „Festina lente“, авторъ неизвѣстенъ. Тоя проектъ се състои отъ дългъ фасадъ (ненадписанъ), „лице къмъ двора“, „разрѣзъ надлъженъ“, „планъ на първия етажъ“ и „планъ на подземието“. Той прѣдставя неясо нарисувано здание, въ стила на което не се съзира речи нищо византийско и българско. Той стои по-долу отъ всѣка критика и затова плика съ името на автора му не е отворенъ.

Какъвъ ще бѫде резултатътъ отъ втория конкурсъ, който ще се произведе само между петината наградени отъ първия конкурсъ, това остава да видимъ по-нататъкъ.

Съвпаданьето на парижката всемiрна изложба съ първия конкурсъ за музея дава ни случай да се отклонимъ малко отъ прѣдмета и да направимъ единъ укоръ. Когато видѣхме въ нѣкои чужди илюстрации павилионитѣ на участвувалитѣ държави, едно нѣщо, което изпъкна прѣдъ очитѣ ни е това, че освѣнъ българския всички останали носятъ отпечатъци на националенъ стилъ. Взрѣхме се въ павилионитѣ на балканскитѣ държавици Ромѫния, Сърбия, Гърция и др. и що да видимъ? Тѣхнитѣ автори изработили нѣщо подходеще, което наистина има мѣстенъ колоритъ. Подражанието на византийския стилъ, разбира се, стои на пръвъ планъ, но и примѣситѣ отъ националното сѫ въ изобилие, та излѣзло нѣщо характерно. Ромѫнскиятъ, сръбскиятъ и гръцкиятъ архитектъ се ползувалъ и отъ мѣстнитѣ църкви и манастири, и отъ мѣстнитѣ форми и орнаменти. Въ павилиона на нашето княжество не виждаме сѣнка отъ подобно нѣщо; защото нито тоя, който го порѫчалъ, разбралъ напълно значението му, нито тоя, който го проектиралъ, съобразилъ, какъвъ трѣба да бѫде по стилъ. Смѣемъ да кажемъ, че централната власть е направила една погрѣшка, дѣто не е размислила повече за павилиона и дѣто е възложила изработката на проекта му на чужденецъ архитектъ. Типичнитѣ павилиони на балканскитѣ държавици не останали безъ внимание отъ нѣкои наши архитекти, които вземали участие въ конкурса. Въ тѣхнитѣ проекти за музея личатъ незначителни детали, заети отъ сѫщитѣ тия павилиони.

Казахме и по-горѣ, че музеятъ трѣба да има българо-византийски стилъ; сега да видимъ, какви могатъ да бѫдатъ отличителнитѣ признаци на тоя стилъ. Старитѣ наши майстори-зидари, по примѣра на своитѣ византийски събратия, строили външнитѣ стѣни на църквитѣ съ пластове камъни, които промѣсвали съ пластове тухли, като запазвали на еднитѣ и другитѣ естествената боя. Но старитѣ наши майстори-зидари украсявали сводоветѣ на аркитѣ, вратитѣ, прозорцитѣ и фиридитѣ съ червени и емалирани грънци въ видъ на малки кръстове и търкала. Образци отъ такива украшения ние намираме въ Велико-Търново по нартиката на запазената митрополитска църквица Св. Апостолъ Петръ и Павелъ и по задната часть на срутената църква Св. Димитъръ, въ която, по прѣданието,

се коронясвали царетѣ. Споредъ насъ, фасадътъ на музея трѣба да бжде украсенъ не само съ каменни и тухлени пластове, каквито виждаме въ проекта на Начова, но и съ червени и емаилирани грънци, въ видъ на малки кръстове и търкала. Всичко това, нѣма съмнѣние, ще му даде българо-византийски характеръ отъ вънъ; но не такъвъ трѣба да бжде той и отъ вжтрѣ. Салонитѣ на музея необходимо е да прѣдставятъ нѣщо чисто българско и строго оригинално, каквото е родила фантазията на мѣстния старъ и съврѣмененъ художникъ (майсторъ-зидарь, ваятель зографъ и пр.) У насъ се намиратъ църкви и манастири съ хубави колонади, иконостаси съ изящни рѣзби и стари кжщи съ рѣдки дограми. Въ народния ни музей въ столицата се пазятъ копии отъ срѣдневѣковни портретни фрески на царье, царици, боляри и пр. Въ старата ни писменость се срѣщатъ прѣкрасни миниятури (дребни ржкописни картини), разни орнаменти и орнаментирани заглавни букви. Отъ тия и всички други паметници и форми на изкуството безъ друго трѣба да се взематъ най-сполучливитѣ образци. Споредъ насъ ето какво е нужно въ единъ салонъ на музея, да добие той чисто български характеръ, независимо отъ това, което ще бжде изложено въ него. Стѣнитѣ му да сж или измазани съ варь, размѣсенъ съ памукъ, и украсени съ гипсови фигури, или пъкъ нашарени съ исторически портретни фрески и чисто народни орнаменти. Потонътъ му да е околовръсъ, посрѣдата и въ жглитѣ украсенъ съ фигури отъ растителното и животното царство, изрѣзани отъ орѣхово и липово дърво. Подътъ му да е посланъ или съ разноцвѣтни мраморни плочи, или съ четвъртити и многожгълни тухли, или съ дебели джбови дъски. Вратитѣ и прозорцитѣ му да сж съ капаци, дограми и кржжила отъ дърво съ естествената му боя. Всичко това да се изработи отъ мѣстенъ доморасълъ художникъ, комуто най-първо да се поискатъ образци, а отъ тѣхъ да се направи изборъ. Покривътъ на музея да е отъ мѣстни керемиди, но не каквито ги правятъ сега, а двойно по-голѣми и по-дебели, каквито се виждатъ по старитѣ църкви въ Велико-Търново.

Една монументална сграда, която се строи веднъжъ за винаги, трѣба прѣди всичко да бжде хубаво скроена и украсена. Музеятъ на българското възражданье ще прѣдставя нѣщо типично българско, само когато авторитѣ му имитиратъ изкусно архитектурнитѣ ни паметници. Тѣ трѣба да турятъ въ неговата вжтрѣшность голѣма доза отъ чисто народното ни изкуство, а именно отъ нашата скулптура, орнаментика и пр. Така музеятъ ще даде начало и потикъ на художественото ни възражданье.

София, 26/X 1900. **Д. Уста-Генчовъ.**

Всеобща история на литературата. Учебникъ за срѣдни училища и наржчно помагало за любители на литературата. Съставили *К. Карагюлевъ*, *Йор. Ивановъ* и *С. Ив. Барутчийски*. Пловдивъ, 1900 г. стр. 522. ц. 4 л.

I.

Въ нашата учебна литература отдавна се чувствуваше нужда отъ една всеобща история на литературата, която да служи било като помагало въ срѣднитѣ училища, било за частна потрѣба. Затова посрѣщнахме съ радость появата на тоя учебникъ и рекохме да направимъ нѣколко критични бѣлѣжки, съ които да спомогнемъ за подобрение на книгата при второ издание.

Ние ще се ограничимъ да разгледаме само класическата литература: историята на гръцката литература отъ Й. Ивановъ и на римската литература отъ К. Карагюлевъ; ще посочимъ нѣкои фактични грѣшки, безъ да хвалимъ това, което ни се вижда добро, защото то нѣма нужда отъ похвала и прѣпоржка.

Когато г. Ивановъ говори за гръцкия езикъ и диялектитѣ му (стр. 3), необходимо е да каже нѣщо и за гръцкото азбуке, за неговия произходъ, за врѣмето, кога сѫ начнали гърцитѣ да употрѣбятъ писмото; това подирното е много важно и за хомеровския въпросъ. Гръцката литература авторътъ дѣли на 3 периода (стр. 3). Наистина когато дѣлимъ историческитѣ събития на периоди, правимъ го само за наша полза, като необходима помощь при изложението; само по себе си това дѣление на периоди не може да се оправдае, защото въ духовния животъ нѣма рѣзки прѣходи. И тамъ дѣто се явяватъ нови посоки, тѣ иматъ корена си въ по-стари, тѣ сѫ подготвени много по-рано. Третиятъ периодъ у автора не е сполучливо поставенъ; по-добрѣ е на мѣстото му да се поставятъ два периода: а) врѣме на елинизма (александрийски и римски периодъ), b) византийски периодъ. Погрѣшно е да се датира периодътъ на упадъка отъ 323 г. пр. Хр., защото врѣмето отъ Александра Велики до римското завоевание е произвело такива творения въ литературата и изкуството — да не говоримъ за науката, която тогава именно достига разцвѣта си — които не стоятъ много по-долу отъ класическитѣ.

„Поетътъ“ *Линъ* (стр. 4 заб.) не е олицетворение на хубавата пролѣть, а е прѣдставитель на плачевната пѣсень λίνος; такъвъ поетъ не е сѫществувалъ.

Врѣмето на *Хомера* различно се опрѣдѣля отъ старитѣ, а не се поставя изключително въ X в. (стр. 6); трѣба обаче да се забѣлѣжи, че не може да се каже точно, кога сѫ произлѣзли Илиядата и Одисеята: 8. в. пр. Хр. е terminus ante quem. Добрѣ е сторилъ авторътъ, че не е забравилъ хомеровския въпросъ, който толкозъ много е занимавалъ и занимава и до днесъ ученитѣ. Само че би могло и би трѣбало да се каже нѣщо повече за произхода на поемитѣ, за хомеровския диялектъ, за историческото въ Илиядата, за културнитѣ степени, които се отразяватъ въ поемитѣ. При второ издание авторътъ ще трѣба да вземе на рѫка, между друго, и книгата на P. Cauer, Grundfragen der Homerkritik, и Ed. Meyer, Geschichte des Altertums, т. II.

Историята на записваньето и наредата на поемитѣ отъ *Пизистрата* (стр. 7) днесъ се признава за легенда; освѣнъ че тоя разказъ се явява прывъ пѫть въ римско врѣме, но и самъ по себе си е невѣроятенъ. Повече отъ 100 години прѣди Пизистрата имало поети (Калинъ, Тиртей

и др.), които писали пѣснитѣ си и така ги разпространявали; а пъкъ хомеровитѣ пѣсни, които сѫ били образецъ за тия поети, трѣбало да чакатъ Пизистрата да ги запише и приведе въ редъ! Никой прѣди него не се сѣтилъ да направи това! Това не е възможно.

Обикновено се приима, че *Хезиодъ* е живѣлъ ок. 700 г. пр. Хр. Изобщо Хезиодъ (стр. 15) слабо е охарактеризуванъ, а той е важно явление въ грѫцката литература: „той е първата самостойна личность на грѫцката история“ (Ed Meyer). *„Щитътъ на Херакла“* се приписва Хезиоду, ала — трѣба да се забѣлѣжи — не съ право. Той произхожда отъ Хезиодовата школа, за която сѫщо авторътъ не споменува нищо.

Отдѣлътъ върху лириката е изобщо слабичъкъ. Между по важнитѣ елегици не сѫ споменати *Солонъ* и *Теогнидъ*; видоветѣ на собствено-лирическата поезия трѣбало да се изброятъ и да се охарактеризуватъ накѫсо. Трѣбало би да транскрибираме Анакреонтъ, а не Анакреонъ (стр. 18); Антифонтъ, а не Антифонъ (стр. 60).

Пропусналъ е авторътъ да спомене и лирика *Бакхилидъ*, толкозъ повече, че неотдавна единъ египетски папирусъ ни подари, покрай фрагменти, и 20 цѣли пѣсни отъ тоя лирикъ.[1])

Прѣминуваме къмъ драмата. „Общеприетий за трагедията стихъ билъ шестостѫпниятъ ямбъ“ (стр. 26) е непълно и неточно. За *Фриниха*, най-значителния отъ по-старитѣ трагици, трѣба да се каже нѣщо повече: за неговата политическа трагедия Μιλήτου ἅλωσις и историческата му Φοίνισσαι. Защо се нарича *Есхилъ* баща на трагедията? Числото на трагедиитѣ и побѣдитѣ на Есхила е показано неточно. Вмѣсто *Клеронъ* трѣба да се чете *Хиеронъ* (стр. 26). Врѣмето на нѣкои писатели е показано неточно (напр. Еврипидъ, Херодотъ, Тукидидъ). Сѫщото намираме тукъ-тамъ и въ историята на римската литература.

Върху произхода на комедията (стр. 42) сѫщо, мислимъ, е казано много малко. Трѣбало да се споменѫтъ драматическитѣ импровизации на мегарянитѣ; да се каже повече за *Епихарма*, който се смѣта за истински баща на комедията: той въвелъ единство въ дѣйствието, чистъ езикъ и грижливо обработена стихотворна форма. Послѣ да се споменѫтъ и мимитѣ *(Софронъ)* и мимиямбитѣ *(Херодасъ)*.

Аристофанъ (стр. 44) е оставилъ 44 комедии (а не 54), отъ които 4 се смѣтали за подложни. *„Облацитѣ“* били съчинени за Дионизиитѣ 423 год.; понеже тая комедия не била приета добрѣ, Аристофанъ, който я смѣталъ за най-добро свое творение, я прѣработилъ; запазено ни е прѣработеното издание на комедията. Добрѣ е да се означи при всѣка комедия врѣмето, когато била прѣдставена (разбира се, ако ни е извѣстно); това е важно и за трагедиитѣ, а още повече за комедиитѣ. Θεσμοφοριάζουσαι е прѣведено погрѣшно: то значи *женитѣ (или женското събрание) на тесмофорския празникъ.*

Комедията *женското народно събрание* е една блѣскава сатира на комунизма; тя не е критика на философски утопии, ами ни дава — при всичката си карикатурность — понятие за комунистичнитѣ фантазии и

[1]) *Kenyon*, The poems of Bacchylides from a papyrus in the British Museum, London 1896.

желания на атинския пролетариятъ въ първата половина на IV в. пр. Хр. (Pöhlmann).

За ионийската проза (стр. 49) сѫщо е казано недостатъчно. Имената на прочутитѣ логографи *Хекатей* и *Хеланикъ* заслужватъ да се споменѫтъ. Добрѣ би било да се обясни, защо философията се родила въ Ионийскитѣ градове (стр. 55).

Платонъ е сигурно отъ Атина (демъ Колитъ); роденъ е въ 427 год. пр. Хр. Обяснението на името му могло да се изостави (при което пъкъ авторътъ прави грѣшка).

На краснорѣчието (стр. 60) сѫ посветени само 24$^1/_2$ стр.: дори и имената на атинскитѣ оратори не сѫ изброени всички. Струва ни се, че и тоя отдѣлъ, па и врѣмето на елинизма трѣбало да се разгледатъ по-подробно. Наистина, съставителитѣ нарочно сѫ искали книгата да не стане много обемна; но щомъ тя се назначава и за любители на литературата, искало се е по-голѣма пълнота, която, мислимъ, и на ученицитѣ не ще бѫде врѣдна, щомъ може учительтъ да минува второстепенитѣ писатели въ класъ, или да оставя ученицитѣ сами да си ги прочитатъ. Демостеновата рѣчь „περὶ παραπρεσβείας“ не е „за посолството“, ами „за лъжливото посолство“.

II.

Важни пропуски намираме и въ историята на *римската* литература. Така за националния стиховенъ размѣръ (versus Saturnius) нѣма нищо; за него толкозъ повече трѣбало да се каже, че авторътъ пò-послѣ споменува (стр. 80) „грубия сатурнически стихъ“. Послѣ за римската аналистика не намираме нито дума.

Авторътъ засѣга Нибуровата хипотеза (стр. 75), а не засѣга другъ единъ въпросъ, който е свързанъ съ нея. Наистина тая хипотеза за римска илияда е безосновна; но не така стои въпросътъ съ епическитѣ пѣсни на римлянитѣ. За тия *carmina antiqua,* които съдържали похвали на велики мѫже, имаме двѣ извѣстия отъ древностьта; едно отъ стария Катонъ, а друго отъ антиквара Варонъ; тѣ ни казватъ, че имало обичай у старитѣ да пѣятъ при пиршество пѣсни, които съдържали похвали на славни мѫже. Тоя обичай рано още излѣзълъ изъ употрѣба. Тия извѣстия ние не можемъ да отфърлимъ. Ще приведѫ и мнѣнието на единъ познатъ историкъ (Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II, 397), който казва, че староримскитѣ laudes clarorum virorum принадлежѫтъ къмъ пѣснитѣ съ историческо съдържание, които образуватъ навсѫдѣ главна съставна часть на епическата пѣсень. Ще рече, не можемъ да отречемъ, че и у римлянитѣ сѫ сѫществували зародиши, отъ които е могълъ да се развие националенъ епосъ.

Сѫществуваньето на драматическата сатира (стр. 76 и 84) у римлянитѣ сега е много поколебано. Не искамъ да се впущамъ тукъ въ подробности, защото това би ме завело далечъ; а ще се огранича само съ нѣколко думи. Въпросътъ е за произхода на сатирическата поезия у римлянитѣ (*Луцилий, Хорацъ* и др.) и за нейната свръзка съ драматическата сатира. Много литературни историци отричатъ, че името Satura се е употрѣбяло нѣкога за означение на старитѣ прости импровизации

на римската сцена; и съ право. Произходътъ на римската сатира трѣба да се търси въ гръцката литература, именно въ съчиненията на циницитѣ (*Аристипъ, Бионъ* и др.). Не е вѣрно прочее, що твърди авторътъ (стр. 84), че Луцилий отдѣлилъ сатирата отъ областьта на драмата и създалъ отъ нея особенъ родъ; сатирата нѣма нищо общо съ драмата и прѣди Луцилия писали сатири *Пакувий* и *Ений*.

Чудно е, че не е споменатъ първиятъ римски писатель Appius Claudius Caecus, който стърчи високо въ своето врѣме, и както въ други области, така и въ литературата е показалъ нови пѫтища.

За *Ливия Андроникъ* е казано, че направилъ хубавъ прѣводъ на Одисеята. Тоя прѣводъ наистина ималъ извънреденъ успѣхъ и се употрѣбялъ въ училищата чакъ до Августово врѣме; ала хубавъ той не може да се нарече: на много мѣста Андроникъ не е разбралъ оригинала; езикътъ е много грапавъ. Л. Андроникъ не е изпълнялъ самъ всички роли, а само главната; обаче разказътъ у Ливия за актьорството на Андроника има етиологиченъ характеръ, та съставительтъ е могълъ да го изостави.

Комедиитѣ на *Невия* (стр. 79) не сѫ „сé изъ народния животъ на римлянитѣ"; тѣ сѫ прѣводи отъ гръцки, само че Невий си позволявалъ въ тѣхъ загатвания за съврѣменни събития и личности. Националната римска комедия се нарича обикновено fabula togata (не comedia togata).

Заслугитѣ на *Ения* (стр. 80) за латинския езикъ, особно за поетическия не сѫ оцѣнени. *Аций* не е създалъ трагедията praetextata както казва съставительтъ; Невий е създатель на националната драма (fabula praetextata).

Ние бихме желали да чуемъ нѣщо и за римския театъръ. За *Плавта* (стр. 81) е недостатъчно. Трѣба да се означи по-точно, че той заималъ отъ новата атическа комедия; за ролата на музиката при изпълнение на комедиитѣ, за тѣхната композиция и др.

Неточно е казано, че *Катулъ* (стр. 94) е първиятъ, който запозналъ римлянитѣ съ александрийската поезия. Само това е вѣрно, че отъ голѣмото число поети, които култивирали тая струя (poetae novi, νεώτεροι) запазенъ е само Катулъ, който несъмнено е най-добриятъ прѣдставитель на новата школа.

Правата форма е *Вергилий* (Vergilius), а не Виргилий: тая подирната форма при всичко че се употрѣбя, нѣма защо да се въвежда и у насъ.

Слабитѣ страни на сатиритѣ на *Персия* (стр. 114) не сѫ зачекнати; у него навсѫдѣ се забѣлѣзва, че пише единъ незрѣлъ момъкъ, който не познава хората, а ратува за заучени идеали; незрѣлъ е и стилътъ му: надутость и изкуственость на стила сѫ тъй голѣми, че намѣстѝ едва се разбира. При описание на нравствената развала *Ювеналъ* има прѣдъ видъ най-вече благородното съсловие; коннишката класа споменува рѣдко; а пъкъ да говори за масата на народа, Ювеналъ, както и всички римски писатели (съ изключение на *Петрона* и *Апулея*), смѣта за недостойно или непотрѣбно (Friedländer). Ювеналъ избѣгва да напада съврѣменни нему личности; той описва най-вече врѣмето на Домицияна, отчасти дори врѣмето на Нерона.

Петронъ (стр. 115) не е Titus, а Gaius*). Трѣбало да се означи, къмъ кой родъ на сатирата принадлежи романътъ на Петрона. Эпизодътъ Cena Trimalchionis не е отъ най-възмутителнитѣ; у Петрония има други картини, които далечъ надминуватъ *Пира*. Петронъ освѣнъ че има голѣмо значение въ културно отношение, но е и важенъ източникъ за изучванье народния езикъ.

Срѣщаме и доста печатни грѣшки, особно въ грѫцкитѣ думи: Аристаркъ, Cicero*n*, Iliad*ae* стр. 103. и др.

Горѣизброенитѣ грѣшки не сѫ отъ такъвъ характеръ, каквото да намалѭтъ цѣната на книгата: при II. изд. тѣ ще могатъ да се отстранѭтъ. Изобщо трѣба да признаемъ, че авторитѣ сѫ се мѫчили да изпълнятъ съвѣстно задачата си, за което имъ дължимъ благодарность; тѣ сѫ направили добъръ приносъ въ учебната ни литература. До колко тоя учебникъ е пригоденъ за употрѣбение въ училищата, ще покаже практиката. Ние нѣмаме нищо принципиялно да възразимъ противъ него; само ще повторимъ бѣлѣжката на г-да съставителитѣ, че четеньето и анализата на образцовитѣ творения на литературата не може да се замѣни съ никаква история на литературата, че е безполезно да знаятъ ученицитѣ биографията на единъ писатель, безъ да сѫ чели нѣщо отъ него.

Гавр. И. Кацаровъ.

Иванъ Вазовъ. *Вѣстникарь ли?* Комедия въ едно дѣйствие. София, П. М. Бѫзайтовъ, 1900. м. 8°. 79 стр. Ц. 60 ст.

Павелъ Мишеморовъ, човѣкъ обезбѣденъ и съ еснафско образование, обича новинитѣ отъ свѣта, и затуй ги е дирилъ доста по българскитѣ вѣстници; ала тия съсъ своитѣ „лъжи и псувни", съсъ своята „каль и глупость", дотолкова погнусили почтения четецъ, че не само се отказалъ да ги чете, но не може ни да търпи български вѣстникъ въ кѫщата си, нито пъкъ да го похване инакъ, освѣнъ съсъ щипци, за да го пусне прѣзъ прозореца вънъ на улицата, въ колѣната на нѣкой спрѣлъ тамъ кочияшъ. Споредъ Мишеморова „видишъ ли вѣстникарь, знай, доленъ човѣкъ е. Почтенъ челякъ вѣстникъ не пише. Речешъ ли вѣстникарь, речешъ чапкънинъ". Съвсѣмъ другояче се отнася къмъ вѣстницитѣ приятельтъ на Мишеморова Иванчо. Тоя лѣга и става съ вѣстници; съ разни вѣстници сѫ пълни всѣки день джебоветѣ му; изъ тия той вади и чете всѣки часъ „Свѣтлина", „Мирогледъ", „Народенъ викъ", „Народна гордость", „Народно благо", „Български левъ", „Витошки орелъ", „Черноморски лебедъ", „Срѣдногорски вепъръ", „Българска революция", „Социялна буря", „Вулканъ", „Соколъ", „Змѣй", „Съзнание", „Република", „Идеалъ" и др.; чете ги за себе си, чете ги и другиму, съ когото се сприкаже. Иванчо отъ вѣстници „забравя да яде", „станало му е краста";

---

*) Само у Плутарха на едно мѣсто се нарича Τίτος Πετρώνιος.

едни чете само тукъ-тамъ, ала други гълта „отъ заглавието до послѣдното обявление“, и то ония, които сж „най-сербесъ“, които „блъскатъ като съ топоръ“ и „псуватъ най-хамалски“, защото тамъ „има душа“ — всичко друго е „умрѣло“. Иванчо е комически прѣдставитель на оная българска публика, която жъда и намира душевна храна въ смѣткаво скованитѣ клюки или въ мръсно измждренитѣ лични епитети у нашитѣ глашатаи на общественото мнѣние. Образецъ на такъвъ глашатай е вѣстникътъ „Българобранъ“, чийто редакторъ Дерковичъ пъкъ умѣе чрѣзъ силата на печатното слово да те омаскари днесъ, па да дойде вечерьта да ти измъкне стотина лева, за да те изкара утрѣ светецъ. Отъ своя страна Мишеморовъ е комически прѣдставитель на друга часть отъ българската публика, на оная, която зарадъ нашъ Никола мрази и светого Никола. Понеже се гнуси отъ всички български вѣстници, изъ които черпи услада Иванчо, и които се списватъ все отъ заслонени задъ нѣкой коминяръ отговоренъ редакторъ Дерковичовци, Мишеморовъ неще и да чуе за единъ пристоенъ вѣстникъ „Зора“, списванъ отъ господина Лазаровъ, протива на Дерковича. Лазаровъ говори прѣдъ обществото така: „Въ миналий брой г. Дерковичъ даде нови доказателства за ниския си нъравственъ уровенъ. На нашитѣ аргументации и спокойни разсжждения по въпроса, вмѣсто пакъ съ такива, отговаря съ обикновеннитѣ на възпитанието си улични ругателства, съ които понизява печатното слово и каля високото му призвание“. Като чете тия думи, Иванчо се прозѣва, защото сж мъртви, нѣма въ тѣхъ душа. А ето какъ говори прѣзъ вѣстника си Дерковичъ: „Нѣмаше да се занимаваме съ оная мръсна муцуна, която носи позорното име Лазаровъ и пише вѣстникъ за срамъ на България; но за послѣденъ пжть рекохме да натъркаме съ хрѣнъ носа на това глупаво добиче и да сипемъ още малко катранъ въ роговетѣ му. Тоя нещастни Лазаровъ, който е по-глупавъ отъ калевра и мирише отъ сто сахатя на червива котка, си е позволилъ да ни дава съвѣти за нъравственность съ сериозностьта на една стара блудница… А бе чоджумъ, ний такива като тебе ги завтъкваме на пояса си; ти когато още мъркаше около политѣ на булеварднитѣ кокотки...“ Това извънредно се допада на Иванча, защото цѣло диша съ животъ; и при всичко че разбира тайнитѣ кроежи на Дерковича за да хули днесъ и хвали утрѣ, Иванчо пакъ му чете вѣстника „Българобранъ“, понеже му е станало краста, понеже му е сладко да чете и слуша мърсотии, фърлени възъ чуждо лице. Мишеморовъ пъкъ като чувствува потрѫсъ отъ вѣстници както „Българобранъ“, отказва се и отъ вѣстници както „Зора“, па прѣзира и всички вѣстникари изкупъ. А той е тъй петеменъ за новини отъ свѣта! Сега тъкмо има война между „Трансилвания“ и Англия; буритѣ наближава да прѣвзематъ Ледисмитъ, генералъ Жуберъ прави чудеса, а Мишеморовъ е анатемисалъ всички български вѣстници. Отъ дѣ да научи нѣщо ново за бурскитѣ побѣди, та и обѣдъ и разговоръ да му бждатъ приятни, понеже инакъ е недоволенъ и гнѣвливъ? Въ тая нужда му помагатъ съ разказвани вѣсти жена му Лисавета, дъщеря му Божанка, които скритомъ четжтъ дома български вѣстници, и Иванчо, който ги вади изъ джебоветѣ си и токо повдига погнусата на Мишеморова.

Въ това врѣме Божанка се люби съ Лазарова. Майката е съгласна; остая само да се придума и бащата, па да стане сватба. Ала какъ да се налучи той въ добро разположение, та да изтърпи едно прѣдложение за зеть — вѣстникарь? А освѣнъ вѣстникарското звание Лазарова е злѣ поставила прѣдъ Мишеморова една нощна любовна прилука, избаснена отъ ревнивия Дерковичъ. Прилуката на Лазарова докача и честьта на Иванча, който и да не мрази вѣстникаритѣ, зарадъ нея не би прѣпоржчилъ Лазарова Мишеморову. Божанкинътъ братъ Драганъ, момъкъ съсъ слободийски понятия и редакторъ на вѣстникъ „Революция“, кори сестра си въ „страхувания, колебания, подлости“. Ако обича и иска Лазарова, „да го земе, и конецъ“. „Това ще и да стане — отвръща му Божанка — само не по твоя рецептъ“. Тя все ще изпълни обичайния дългъ къмъ баща си, да му иска благословията. Най-сетнѣ се прѣдставя случай да се добие съгласието на Мишеморова съ една внушена отъ момента размѣна на лица. Изъ „Трансваалия“ билъ пристигналъ българскиятъ доброволецъ поручикъ Цаковъ. Мишеморовъ гори да го види дома си и разпита подробно за буритѣ, буркитѣ и Жуберча. Влиза Лазаровъ, лично дотогава непознатъ Мишеморову. Божанка му го прѣдставя подъ името Цаковъ. Ако и удивенъ отъ въпроситѣ на Мишеморова за Трансваалъ и за войната тамъ, Лазаровъ все пакъ си изиграва добрѣ ролата, дори и прѣко съмнѣнията на Иванча да е Цаковъ. Мишеморовъ е отъ него въ възторгъ; „ето каже единъ момъкъ, който ми грабна сърцето… Но наша Божанка бѣга на вѣстникари и вагабонти“. Между туй Лазарову става вече неугодно въ неистинската рола на поручикъ Цаковъ; сжщо и Божанка се страхува за развезката на скроената отъ нея игра. Тогава долита Драганъ съ вѣсть, че се избавилъ отъ едно прѣмеждие: нападналъ съ бастунъ Дерковича въ кафенето; тоя теглилъ върху му револверъ, ала Лазаровъ успѣлъ да тласне ржката на Дерковича, та куршумътъ слишилъ. Въ тая радость Драганъ съзира Лазарова, назовава го и го прѣгръща. Мишеморовъ е слисанъ. Обяснява се и любовната прилука, въ която Иванчо и Мишеморовъ криво сж подозирали Лазарова, та Иванчо забравя Цаковската игра на тогова и изповѣда своето къмъ него уважение. Божанка заявява на баща си, че се искать съ Лазарова. Лисавета, Иванчо и Драганъ сж добри ходатаи, и Мишеморовъ, който не искаше да чуе за вѣстникарь, става по неволя вѣстникаровъ тъсть. Това е смисълътъ на наслова на комедията *„вѣстникарь ли?“*

Умразата на Мишеморова къмъ вѣстникаритѣ е комически отплатена съ женитбата на дъщеря му за вѣстникарь, па още и съ това, че и синъ му е редакторъ на вѣстникъ. Ала такава отплата постига Мишеморова съвсѣмъ не отъ необходимость да съзнае, че не званието прави човѣка; защото Лазаровъ не се вѣсти въ никое рѣшително мѣсто на комедията съсъ своята личность на човѣкъ; а художникътъ авторъ трѣбаше да го изведе прѣдъ Мишеморова поне съ една черта на „почтенъ челякъ“. Уважението, показано отъ Мишеморова къмъ Лазарова-Цаковъ, не изкупува нравствено — дори и при комическо развитие на сюжета — съгласието на бащата за Лазаровъ тъсть. Сжщо и Драганъ, като синъ Павлевъ, и младъ още вѣтрогонъ, не може да даде достатъченъ нравственъ подкладъ на обрата, що се извършува у Мишеморова съ благо-

А. Т.

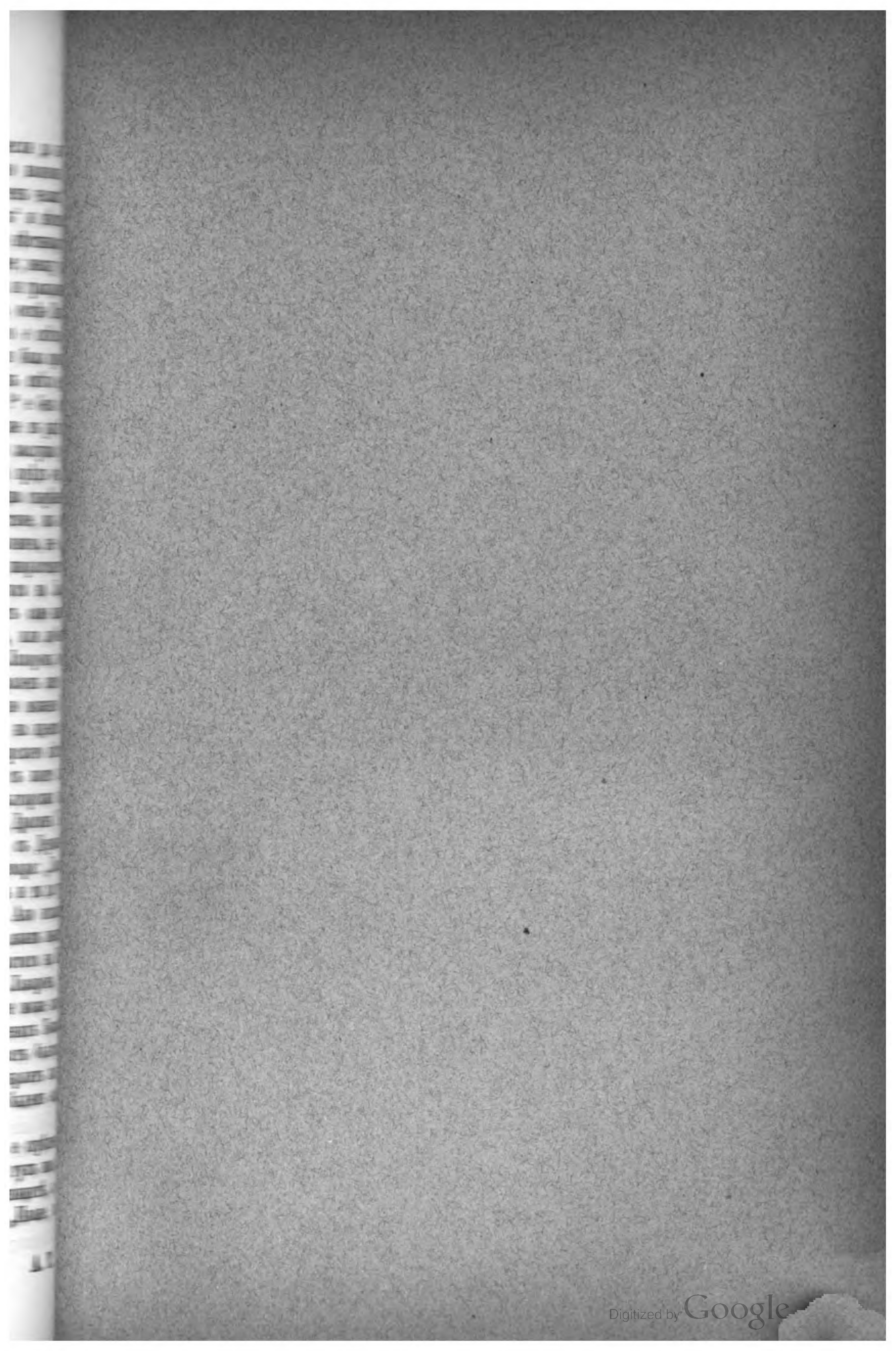

словията на Божана съ Лазарова. Вазовъ иска негли да ни каже, че като е Драганъ вѣстникарь (а това става извѣстно напоконъ на баща му), и Мишеморовъ затуй не го куди като „непочтенъ челякъ“, тоя Мишеморовъ най-сетнѣ ще приеме за „почтенъ челякъ“ и вѣстникаря Лазаровъ, та да го обрече Божанки. Ала Драгановото вѣстникарство би се търпѣло отъ бащата по чувство, а не по убѣждение; между туй тъкмо съ убѣждение трѣбаше Вазовъ да надѣли тоя баща и гражданинъ, за да има въ края на комедията достатъченъ мотивъ, да осмѣе Мишеморовъ самъ себе си, като вземе зеть вѣстникарь, когато е смѣталъ всѣкой вѣстникарь за чапкънинъ. Само така тая комедия би била произведение съ идея, прокарана слѣдовито, и би лѣкувала прѣзъ смѣха единъ порокъ; защото идеята на комедията „Вѣстникарь ли?“ е безъ съмнѣние тая, че въ калното българско вѣстникарство, орѫдие въ рѫцѣ на безчестни викачи, все се чуе и единъ честенъ гласъ, що заслужва уважение и симпатия. А както сега имаме комедията на Вазова прѣдъ очи, тя при всичко че показва здрава и духовита концепция на една съврѣменна язва въ нашия публиченъ животъ, не развива обаче дѣйствие, изъ което да излѣзе, че ако има шарлатани вѣстникари както Дерковича, не е à priori шарлатанинъ и вѣстникарьтъ Лазаровъ, или че на шарлатанството на Дерковичовци трѣба да се противупостави честностьта на Лазаровци. За честностьта на Лазарова въ комедията не стигатъ само извинителнитѣ думи на Иванча, признателностьта на Драгана, или любовьта на Божана, а още по-малко ролата на поручикъ Цаковъ. Лазаровъ, по плана на комедията лице отъ главнитѣ, е отъ Вазова изобразенъ като потрѣбенъ за свършека на комедията фигурантъ. Прѣизгодно можеше Вазовъ да обработи образа на Драгана за лѣковната страна на идеята на комедията, именно за онова, какво трѣба да бѫде българското вѣстникарство, което е срамотно въ лицето на Дерковичовци, съ които хабѭтъ орѫжие Лазаровци. Драганъ трѣбаше да прѣдставя българския вѣстникарь на бѫдещето. А какъ гледа на вѣстникарството Драганъ? Когато Лазаровъ му забѣлѣзва, че юмручната му разправия съ Дерковича е описана въ „Революция“ доста пеперливо, Драганъ отговаря: „Лазаровъ! Българията наша обича пеперливото. Азъ те съвѣтвамъ и ти да турашъ пеперецъ на твоитѣ статии: много сѫ цѣломудрени. Ако искашъ да рѫководишъ обществото, длъженъ си да му говоришъ на язикъ понятенъ“. Ще рече и Драганъ като вѣстникарь ще гѫделичка крастата на Иванча и ще подлютява умразата на Мишеморова; а пъкъ Лазаровъ, който мисли да приближи масата до вѣстника, а не обратно, не може извърши това токо съ роли на мнимъ Трансваалски борецъ и женихъ Божанинъ. Или мисли Вазовъ, че Драгановци, които ще продължаватъ българското вѣстникарство подиръ Дерковича и Лазарова, не ще изфърлятъ изъ него „лъжитѣ и псувнитѣ“, „кальта и глупоститѣ“, и ние ще бѫдемъ осѫдени вѣчно да бѫдемъ само Мишеморовци и Иванчовци?

Комедията „Вѣстникарь ли?“, добра по концепция, е срѣщена въ извършването, особно въ развезката. Езикътъ на Вазова тукъ има доста грапи и неугледности. Павле мрази хамалщината на вѣстницитѣ, а самъ говори на Иванча: „ти пъкъ приказвашъ ахмашки“; „Иване, ти си кюлхане“. А Иванчо: „Павле, ти си първо животно“.

А. Т.

Съдържание.

Стр.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНІЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXI

10. — ДЕКЕМВРИ 1900.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Остатъци отъ назализъма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока.

Отъ А. П Стоиловъ.

(Прѣдставено въ дружеството на 24. ноември 1900.)

Праславѣнскитѣ звукови групи *an, am, en* прѣдъ съгласна сѫ дали старобългарскитѣ носовки ѫ и ѧ, на които въ днешнитѣ български нарѣчия отговарятъ: *ъ, а, о* (въ единични случаи и *у*) за ѫ; *е, и, а* за ѧ. Освѣнъ това въ нѣкои южномакедонски български нарѣчия — Солунско и Костурско — е запазенъ още назализъмътъ, и то въ видъ на *ън, ъм, ан, ам, ен, ем*. Тѣзи послѣдни звукови групи сѫ твърдѣ важни за славистиката, не само затуй, че се фърля свѣтлина върху носовитѣ звукове въ днешния ни езикъ, но главно зарадъ произхода на кирилометодиевския езикъ. За това и цѣльта на тази работа е да изнесе прѣдъ обществото остатъцитѣ отъ назализъма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока, които споходихъ прѣзъ великденскитѣ празници на 1900. г. (вж. „На гости въ Зарово и Висока", „Българска Сбирка", VII год. декември). Тъкмѣхъ да изредѭ тукъ думитѣ отъ всички български нарѣчия съ носовъ изговоръ; обаче това се показа засега невъзможно, понеже което съобщава единъ записувачъ отъ едно нарѣчие, отъ другиго не се подтвърдява. Явно доказателство ни дава за това покойниятъ *В. Облакъ* (вж. „Приносъ къмъ българската граматика", Сбм. XI. 519 стр. нт.). Освѣнъ това много малко думи сѫ *прѣдадени* въ *фрази*. Ето защо, както ще се види нататъкъ, думитѣ изъ Зарово и Висока сѫ облѣчени въ типични изрази, взети на мѣсто изъ устата на населението. По тия причини стѣснихъ крѫжилото на работата си и се ограничавамъ само съ назалитѣ отъ казанитѣ двѣ села.

Отъ живитѣ славѣнски езици знаятъ носовъ изговоръ само полскиятъ и българскиятъ. Подирниятъ не пази сѫщински носовки,

а само тѣхни рефлекси, разложени въ вокалъ и консонантъ. Не мога да се съглася съ покойния В. Облакъ (вж. цит. съч. 518 стр.; ср. Macedonische Studien, Wien, 1896, 18 стр.), че въ нарѣчието на с. Сухо (Солунско) има сонантни *н̥* и *м̥*, понеже отъ наблюденията, които правя надъ него, нито въ една дума не се чува *н̥*, *м̥*, а *ъ͡н*, *ъ͡м*. Разлаганьето ще да се е захванало твърдѣ рано, още въ края на старобългарската епоха, тамъ дѣто носовкитѣ не сѫ се обърнали въ чиста гласна.

Днесъ сѫ запазили ринезъмъ твърдѣ малко български диялекти, въ Солунско и Костурско; а спорадически се срѣща ринезъмъ и въ други български нарѣчия. Недавно д-ръ *Л. Милетичъ* въ единъ рефератъ, четенъ въ Книжовното дружество въ честь на проф. *М. С. Дриновъ*, съобщи, че прѣселенци отъ Костурско занесли носовъ изговоръ дори въ Силистра.[1]) До сега ни бѣха извѣстни такива въ Брацигово (Татаръ-Пазарджишко). Извѣстно е, че носовъ изговоръ има въ нѣколко думи въ румънския и маджарския езикъ, заети отъ старобългарски. Важни сѫ остатъцитѣ отъ назализъма въ молитвитѣ на изчезналитѣ българи въ Седмиградско, прѣселени отъ България въ XIII в. (вж. подробно за тѣхъ у д-ра *Б. Цоневъ*, Молитвитѣ на Седмиградскитѣ българи, въ „Български Прѣгледъ“, II год. 1. кн., а главно у д-ра *Л. Милетичъ*, Българитѣ въ Седмиградско, въ Сбм. XIII кн.).

Остатъцитѣ отъ назализъма въ българския езикъ сѫ възбуждали голѣмъ интересъ въ славистиката още въ първата четвъртина на това столѣтие. Обаче първитѣ вѣсти, че живѣятъ въ нѣкои български диялекти, обявиха се за неавтентични отъ знаменития славистъ *Миклошичъ*. Не бѣ тъй лесно да се обори изеднѫжъ мнѣнието на Миклошича. Ето защо тоя въпросъ поради голѣмата си важность се сдоби съ богата литература.

На 1822. год. *Йосифъ Добровски*, баща на славистиката, въ съчинението си Institutiones linguae slavicae dialecti veteris пръвъ спомена за живи спорадически носовки въ новобългарскитѣ нарѣчия покрай редовнитѣ въ полския езикъ, но дѣ и въ какъвъ размѣръ, не опрѣдѣли. Слѣдъ двѣ години (1824) рускиятъ славистъ *А. Х. Востоковъ* пише между друго на Добровски ... „носовкитѣ ѫ и ѧ сѫ принадлежали на езика на ония българи, славѣни, за които е

[1]) Вж. тая работа на г. Милетича тукъ, стр. 623 и слд.

Г-нъ Стоиловъ привожда въ тая статия доста нѣща, вече съобщени у г. Милетича; ала редакцията не взима това за прѣчка да даде и ней мѣсто върху страницитѣ на списанието.

била изнамѣрена азбуката и били прѣведени свещенитѣ книги. Тия славѣни сж били безъ съмнѣние българитѣ, въ езика на които и до днесъ се пазятъ много слѣди отъ ринезъмъ (*В. Ягичъ,* Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодіи, Спб. 1886 г., 46_{49} стр.; ср. д-ръ *Л. Милетичъ,* Д-ръ Фр. Миклошичъ и славянската филология, Сбм. V. кн.; *М. П. А*(рнаудовъ), Произходъ и родина на старобългарския езикъ, въ „Училищенъ Прѣгледъ", III год. 7-8 кн. стр. 875). Слѣдъ други двѣ години (1826) споменува това *П. Шафарикъ* въ своята Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Prag, 2 изд. 1869 год. 406 стр. (= *Ив. Д. Шишмановъ,* Личнитѣ сношения на Шафарика съ българитѣ, въ „Българсви Прѣгледъ", II год. 12 кн. стр. 79). А въ 1845 год. *В. Григоровичъ* за пръвъ пжть обади на обществото, че „болгаре на югѣ отъ Битоля и Охридскаго озера, въ Корчѣ, Бобищицѣ (Бобищѣ!) сохранили въ нѣкоторыхъ словахъ полный ринезмъ; такъ въ словѣ *мѫндръ* и привѣтствіи: *да бѫндешь живъ* слышалъ я самъ этотъ звукъ". (Очерки путешествія по Европейской Турціи. Казань, 1848 г. 165, 197 стр.). Това съобщение подтвърди на 1873 г. *П. Р. Славейковъ* („Читалище", брой 11, стр. 1028). На 1857 г. въ една дописка до Цариградския в. „Совѣтникъ" (бр. 29) изнесе се голѣмичъкъ брой думи съ назаленъ изговоръ отъ Солунското село Висока. Сжщата година професоръ *Хатала* прѣпечати тая дописка въ „Književnik", II, 471—474 стр. и изяви желание да се събержтъ повечко думи отъ тоя и други български диялекти, въ които да има носовъ изговоръ. — Професоръ *М. С. Дриновъ* на 1873 год. съобщи нѣколко такива думи отъ Костурско (бПС. XI—XII, 163—164).

Прѣзъ 1874 год. Миклошичъ се обяви противъ запазенитѣ остатъци отъ назализъма въ новобългарскитѣ нарѣчия (Altslovenische Formenlehre in Paradigmen, Wien, 1874 г. XXIII—XXIV стр.; ср. *А. Теодоровъ,* Единъ приносъ къмъ височкия говоръ, сПС. XV, 1885, 402—403 стр.). Това Миклошичево мнѣние прѣдъ свидѣтелствата на Григоровича и Дринова бѣ съвсѣмъ неоснователно.

Д-ръ *К. Иречекъ* въ статията си „Starobulharské nosovky" (Č. Č. M. 1875 г. 325—330 стр.) събра дотогашнитѣ вѣсти за назализъма, а на 1877 год. професоръ д-ръ *В. Ягичъ* въ „Archiv für slavische Philologie", Bd. II, 399—400 стр. подтвърди сжществуваньето имъ въ новобългарскитѣ нарѣчия. Едва на 1879 г. и Миклошичъ призна остатъцитѣ отъ ринезъма у насъ (Vrgl. Gr. ²I, 365 стр.).

На 1882 г. д-ръ *А. Теодоровъ* съобщи въ „Приносъ къмъ въпроса за новобългарскитѣ носовки“ (сПС. III кн. 142—145 стр.) отъ с. Брацигово нѣколко думи съ носовъ изговоръ; а слѣдъ три години, по поводъ на съобщенитѣ материяли отъ *Е. Кръстевъ* изъ с. Висока, спрѣ се пакъ по тоя въпросъ по-длъжко въ „Единъ приносъ къмъ височкия говоръ“ (сПС. XV, 401—410). Сѫщата година г. *Офейковъ* подаде въ „Думи и рѣчи“ (сПС. XVII, 321—322) нѣколко думи съ назали отъ Солунскитѣ села Висока, Зарово и Сухо, безъ да означи, коя дума отъ кое село е. По-дълъгъ екскурсъ направи той по тоя въпросъ на 1888 г. *П. Драгановъ* въ статията си „Носовые гласные звуки въ современныхъ македонско-славянскихъ и болгарскихъ говорахъ“ (Русскій Филологическій Вѣстникъ, XIX т., № 1, 1—27 стр.) изъ говоритѣ на Костурско и Солунско, както и отъ други български нарѣчия. Слѣдната година покойниятъ *Д. Матовъ* въ „Остатъци отъ звуковетѣ ъм, ън, ем, ен въ Костурский говоръ“ (Солунски Книжици, I год. 1 кн. 17—26 стр.) сравни приведенитѣ думи отъ Драганова изъ Костурско съ доставенитѣ нему отъ тамъ отъ *Н. Темчевъ*. Една година по-рано сѫщиятъ рѣчникъ на Н. Темчевъ се печати въ книгата на *А. Шоповъ*, „Народностьта и езика на македонцитѣ“, Пловдивъ, 1888 год., 116—120 стр. Прѣзъ сѫщата година *П. Сырку* въ „Сборника“ на Офейкова, „La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique“, Philipopoli, 1888, 107—157 стр., даде най-пъленъ списъкъ за назалитѣ, обаче тукъ не срѣщаме статията на Драганова; възможно е да не е била излѣзла отъ печатъ. *А. И. Соболевскій* на 1890 г. въ „Носовые гласные въ новоболгарскомъ языкѣ“ (Р.Ф.В. XXIII т. 77—78 стр.) дава мъничка библиография на занимаващия ни въпросъ. Сѫщата година *Н. Цицовъ* съобщи малъкъ брой думи съ носовки отъ Костурско и Сухо въ Сбм. IV кн. 109, 157 стр. Въ Цариградския в. „Новини“ въ първата му годишнина (1890 г.), главно въ брой 92, печатиха се на нѣколко пѫти образци съ носовъ изговоръ изъ Костурско, които прѣдставятъ цѣненъ приносъ, понеже сѫ въ примѣри. На 1893 год. *Ст. Новаковичъ* въ „Archiv für slavische Philologie“, Bd. XV съобщи запазенитѣ назали въ г. Корча (Костурско). *Ил. Г. Салганджиевъ* на 1895 год. въ статията си „Нѣщо за мървацитѣ“ (Библиотека, XV, 94—5 стр.) наведе нѣколко думи съ назаленъ изговоръ отъ Сѣрско, главно отъ Сухо, Зарово и Висока, а д-ръ *В. Облакъ* въ труда си „Приносъ къмъ българската граматика“, Сбм. XI, 518—524 стр. съобщи назализми отъ Сухо и разгледа всичкитѣ назали въ българския

езикъ, извѣстни до това врѣме въ книжнината ни. Записанитѣ материяли по тоя въпросъ отъ Сухо отсетнѣ вмѣсти въ съчинението си „Macedonische Studien, Wien, 1896 г., 18—20 стр. *А. Мишевъ* въ Сбм. XI кн., 182—187 стр. въ образци подаде носовкитѣ отъ Брацигово. Най-послѣ нека споменемъ и нѣколкото назали отъ с. Зарово и Висока въ образцитѣ за ꙑ въ моята статия „Рефлекси отъ старобългарския изговоръ на ꙑ въ новобългарскитѣ нарѣчия", ПС. LXVIII кн.

Отъ горното явно става, какъвъ интересъ е възбудилъ въ науката този въпросъ, не защото е носовостьта архаизъмъ, но главно че е единъ отъ сѫщественитѣ признаци, съ които се рѣшава въпросътъ за родината на кирилометодиевския езикъ. Сега вече никой не се съмнѣва, че първитѣ ни богослужебни книги сѫ писани на славѣнски езикъ отъ светитѣ братя, и то на солунско нарѣчие. Отъ всички македонски диялекти най-много се доближаватъ до кирилометодиевския езикъ говоритѣ на Зарово, Висока, Сухо. Нарѣчието на подирното село е основно изучено отъ В. Облакъ въ съчинението Macedonische Studien. По-важно е нарѣчието на Зарово и Висока по архаизмитѣ си. То ще бѫде отъ насъ прѣдметъ на редъ студии. Почваме съ остатъцитѣ отъ назализъма.

Намираме за добрѣ да разяснимъ тукъ диякритичнитѣ знаци, съ които си служимъ за отбѣлѣзванье тоя извънредно мѫченъ изговоръ на Заровско-Височкия диялектъ, макаръ че тѣ сѫ извѣстни на учения свѣтъ. Така съ *а̥* отбѣлѣзваме звукъ между *а* и *ъ*, който клони повече къмъ *а*, нежели къмъ *ъ*; съ *ӓ* твърдѣ широко *е*, близу до *а*; съ *у̊* — неударенъ звукъ *о*, що стои между *о* и *у*, повече клони къмъ *у*; съ *ў* въ рѣдки случаи суфиксенъ *ъ* безъ ударение въ затворена сричка, близъкъ на *у̊*, но повече клони къмъ *ъ*; неударено *е* = *й* гласи между *е* и *и*; звукътъ *ė* отъ носово неударено *ėн* малко се различава отъ обикновеното *е*. Мекостьта на консонантитѣ отбѣлѣзваме съ знакъ ́. Лигатуритѣ *дж* съ *џ*, *дз* съ ѕ.

Въ слѣдния списъкъ привождаме остатъцитѣ отъ назализъма първо отъ с. Зарово, послѣ отъ с. Висока, както сѫ отбѣлѣзани на мѣстото си. Слѣдъ Заровската форма поставяме съотвѣтната старобългарска.

I. Остатъци отъ ѫ.

1. Органически назали.

блѣнд́а̥ (блѫдити): скитамъ се безцѣлно; прѣносно — подигамъ врѣва, шумъ: гдѐ си за̥блънд^еӓл? Штў й та̀з блѣндва̥? (Зарово).

вънгйл (жгль): чѐрйн като вънгйл' (pl. вънгйлй) (Зарово); тàз гўдйна вънглйтў млòгў скъмпъ; вънглйнар за йдй (Висока).

вънцй (жже): дл̀ънгў като вънцй (Зарово); вънцй за прўстйраній рўбът'ъ; ми с'ѝ скўбна вънцйтў (Висока).

вънцица (ждица): сас вънцица лòви рѝбъ (Зарово); вънцица штў закàчат да шѝјат (Висока).

вънзйл' (жзлъ): јàк като вънзйл' (Зарово); вънзйл' с'ѝ заврьза (Висока).

вънтўк (жтъкъ): вънтўкў с'ѝ прйпл·ѐава (Зарово); ми нйфтàсува вънтўкўт (Висока).

вънтўр (жтръ): млòгў слàп й тòз вънтўр — pl. вънтўри (Зарово); си напълнихмй бънчвът'ъ вѝнў, пък тйчѐ ўд вънтўрўт (Висока).

гòлъмп (голжбь): гòлъмбйтў л·ѐатат (Зарово); гòлъмби хрàнимй (Висока).

грѐнди (гръждь): грѐндйт'ъ м'ѝ бўл'ѝт (Зарово); за ти здрòба грѐндйт'ъ (Висока).

гъмба (гжба): мънгла за гъмбъ (Зарово); ўтйдўхмй да бйрѐмй гъмбъ (Висока).

гънс (гжзъ): anus (Зарово и Висока).

да бънда (бждж): дўр да бънда жйф (Зарово); дўр да бънда жўф за т'ѝ кълна (Висока).

длъмбòкў (глжбокъ): длъмбòка рѐка (Зарово); бунàрўт нъ й длъмбòк (Висока).

дрънк (држгъ): кўшўлйтў са на дрънгò (Зарово); дрънк да прўстйрамй рўбът'ъ (Висока).

дъмп (джбъ): дъмбѐтў развѝха (Зарово); на дъмбòт ѝма гн·ѐаздў (Висока).

жѐлъмп (желждъ): дъмбѐтў дàват млòгў жѐлъмби (Зарово); ўтйдй да бйрѐ жѐлънги за прàсјантў (Висока).

зъмп (зжбъ): зъмбът'ъ са р·ѐадкъ (Зарово); зъмп м'ѝ бўлѝ; зъмбъ нѐмам (Висока).

клъмбў (клжбо): дàј ми н'ѐакўлкў клъмба прѐлў (Зарово); сўбѐр прѐнденўтў на клъмбў (Висока).

крънк (кржгъ): на крънгò тòчимй (Зарово); дàј ми вàшўт крънк да затòча йднà плакѐнта (Висока).

къмпаній, с'ѝ къмпја (кжпати сѧ): вр·ѐамй за къмпаній; д·ѐатѐнтў с'ѝ ўкъмпй (Зарово); с'ѝ къмп'ѐахмй у бàнјата (Висока).

къмпѝна (кѫпина): закача като къмпѝна (Зарово); бирахмѝ къмпѝнъ (Висока).
къндѝл'а (кѫдѣль): къндѝл'ата с'ä здрубѝ (Зарово); къндѝл'а за прендѐнѝ (Висока).
кънкъл' (кѫколь): жѝтугу ѝма кънкъл' (Зарово); млòгу кънкъл' ѝма пчѝницата (Висока).
кънт (кѫтъ): кънту ѝ пра̀зѝн (Зарово); сѐднах на кънтут (Висока), — pl. кънтишта (Зарово и Висока).
лънка (лѫгъ, лѫка): кра̀вът'ъ пасат пу лънкът'ъ (Зарово и Висока).
лънк (лѫкъ): крѝф като лънк (Зарово); сас лънк стива̀сват бумба̀јк' (Висока).
мънди (мѫдию) — testicula (Зарово и Висока).
мъндър, мъндру (мѫдръ): мъндър ч'увеäк; сеäд мъндру! (Зарово); мъндър ч'увеäк ѝ тòј (Висока).
мънка (мѫка): мънката ѝ уд Гòспудја, — с'ä мънчиха (Зарово); млòгу мънка с'ä мънкахмѝ (Висока).
мънтну (мѫтьнъ, мѫтити): да т'ä èзмѝ мънтата; ним мънтиш (Зарово); мънт'а уда̀та (Висока).
мънч (мѫжь): ѝдѝн мънч; мънцèту работјат (Зарово); жалѝ мънцòт като умреä (Висока).
нѝкъндеä (никѫдѣ): нѝкъндеä н'ä утѝвам (Зарово); нѝкъндеä с'ä нѝчу де утѝдѝ (Висока).
òбрънч (обрѫчь): праjат òбрънч за бънчва (Зарово); неäкулку прънтѝ за òбрънчä (Висока).
паѐнцѝна (паѫк—) паѐнк'у плѝтѐ паѐнцѝна (Зарово); пајанцѝна с'ä напълни къштата (Висока).
паѐнк' (паѫкъ): паѐнк' да т'ä завѝѝ (Зарово); паѐнк' завѝ паѐнцѝна (Висока).
прънт, прънчка (прѫтъ): прънтѝту исъхнаха; прънчкът'ъ са дѝбѐлъ (Зарово); прънт за хурка; м'ä удрѝ сас прънчка (Висока).
пурънчам (порѫчити): пурънча̀х да ми купјат т'ут'ун (Зарово); неäкулку пънт'ъ пурънч'äх (Висока).
пъмпѝл' (пѫпль?): оськта, която съединява воденичното колело съ камъка (Зарово).
пъмп (пѫпъ): пъмпу м'ä булѝ (Зарово); му пубеäгна пъмпут (Висока).
пънд'а (пѫдити): пънд'а кравът'ъ (Зарово и Висока).

пънт (пѫть): прàву̊ пу̊ пънт'ò у Су̊лу̊н (Зарово); на̥ пънту̊ гу̊ нàјх, — пънтишта (Висока).

ръмб'а̥, ръмп (рѫбити, рѫбъ): ку̊шу̊л'а̥ ръмб'а̥; пàра̥м ръмбу̊вй ут пу̊ръмбйну̊ту̊ (Зарово); ръмб гу̊ пу̊ръмбᵉӓх (Висока).

рънка̥ (рѫка): са̥с рънка̥ ми гу̊ дàј (Зарово); рънката̥ м'ӓ бу̊ли (Висока).

рънка̥вица̥ (рѫк—): рънка̥вица̥та̥ с'ӓ нòси зймй (Зарово); въ Висока: рънчица̥.

рънкàф (рѫк—): ми с'ӓ урвà рънкàву̊ (Зарово), рънка̥ пру̊стйра за рънкàф (Висока).

сᵉӓкънд'ᵉӓ (въсѣкѫдѣ): сᵉӓкъндᵉӓ с'ӓ нàва̥, (нахожда, Зарово); сᵉӓкъндᵉӓ с'ӓ ра̥счу̊ (Висока).

скъмп (скѫпъ): мᵉӓнцу̊ту̊ й скъмпу̊ (Зарово); дръвът'ъ са̥ скъмпъ (Висока).

стъмпал'ка̥, стъмпа̥лу̊ (стѫп —): стъмпа̥л'ка̥та̥ с'ӓ пу̊кри у̊т снᵉӓга̥, стъмпа̥лу̊ту̊ м'ӓ бу̊лй (Зарово); гу̊ слᵉӓд'ӓх пу̊ стъмпал'ката̥ (Висока).

съмбу̊та̥ (сѫбота): у съмбу̊та̥ жèнът'ъ у̊тйват на̥ пира̥нè (Зарово); с'ӓ нй рàбу̊ти у съмбу̊та̥, чà й прàзник (Висока).

сънд'а̥, съндба̥ (сѫдити, сѫдьба): јàс т'ӓ сънд'а̥; нй ми глèда съндба̥та̥ (Зарово); съндба̥ за̥ с'ӓ съндимй са̥с нèгу̊ (Висока).

сънк (сѫкъ): ръштà си пуснà сънкò (Зарово); бйрè сънчъ (Висока).

сънт (съсѫдъ): нйчйстъ сънду̊вй (Зарово); нèма̥м сънду̊вй (Висока).

тъмпа̥п (тѫпанъ): тъмпа̥н бйй пу̊ сèлу̊ту̊ (Зарово); тъмпа̥ни бйјат на̥ брàку̊т (Висока).

тънга̥ (тѫга): тънга̥ ми й па̥днàлу̊ за̥ тèб'ӓ (Зарово); като нèма̥м книга̥ у̊т съну̊т ми, гу̊лᵉӓма̥ тънга̥ йма̥м, — тънга за̥ нèгу̊ (Висока).

тънжа̥ (тѫжити): тънжа̥ за̥ тèб'ӓ (Зарово и Висока).

2. Неорганически назали.

бънц (къз—): бънц гу̊ на̥пу̊х за̥ кàшлица̥та̥ (Висока).

бънчва̥ (бъчьва): прàјат òбрънч за бънчва̥ (Зарово); да̥ уцйчеш нᵉӓку̊лку̊ пръти да̥ стòримй òбрънч'ӓ и да̥ връзèмй бънчвът'ъ (Висока).

длънгу̊ (дл҄ъгъ): длънгу̊ кату̊ вънцй (Зарово и Висока).

лъ̀нца (лъжа, лъгати): ни̂м веа̂рваш, т'а̂ лъ̀нца; лъ̀нцата й лошу̂ неа̂шту̂ (Зарово); лъ̀нца с'а̂ изль̀нгах (Висока).
лънци̂ца (лъжица): лънци̂цата й у̂д дръву̂ (Зарово); лънци̂цит'ъ у лънцича̀нику̂т (Висока).
лънци̂ф (лъжьливъ): лънци̂ф ч'у̂веа̂к (Зарово и Висока).
мѣ̀нгла (мьгла): мѣ̀нгла па̀дна (Зарово); като̀ гѣ̀ска у мѣ̀нгла (Висока).
стѣ̀нглу̂ (стькло): стѣ̀нглу̂ту̂ са̂ здру̂би (Зарово); у̂глендалу̂ту̂ й у̂т стъ̀нглу̂ (Висока).

II. Остатъци отъ ѧ.

1. Органически назали.

брату̂чѐнд (братоучѧдь): нъј сми̂ два̀мата брату̂чѐнди (Зарово); пръмнъ и фто̀ръ брату̂чѐнди (Висока).
глѐндам (глѧдати): глѐндам т'а̂ у у̂чи̂т'ъ (Зарово); с'а̂ у̂глѐндува на у̂глѐндалу̂ту̂ (Висока).
грѐнда (грѧда): грѐндът'ъ са расипанъ (Зарово); гу̂ фръли̂х на връх грѐнда̀та (Висока).
гу̂вѐнда̀р (говѧдарь): гу̂вѐндару̂ ду̂нѐси кра̀вът'ъ (Зарово);
дѐвѐнт (девѧть): ба́бинъ дивѐнти̂нъ (Зарово и Висока).
дѐсѐн' (десѧть): дѐсѐн' паръ (Зарово и Висока).
ѐнѕи̂к' (ѩзыкъ): ѐнѕи̂к'у̂ ко̀кали нѐма, пък ко̀кали дро̀би (Зарово); ѐнѕи̂к' ни̂зна̀ј да вреа̂ви (Висока).
ѐндър (ѩдръ): ѐндръју̂ ду̂би̂ту̂к; ѐндър фасу̂л (Зарово); ѐндра ра̀бу̂та ра̀бу̂тиш (Висока).
ѐнтръва (ѩтры, ѩтръва): ѐнтръвиту̂ с'а̂ ка̀рат (Зарово); ѐнтръвата шту̂ пра̀ј? ѐнтръвата шту̂ ра̀бу̂та ра̀бу̂ти? (Висока).
жѐнтва (жѧтва): жѐнтва й сѝга̀ (Зарово); жѐнтварит'ъ на жѐнтва у̂ти̂ду̂ха (Висока).
жреа̂бѐнта (жрѣбѧ): жреа̂бѐнтата са ту̂к (Зарово); жреа̂бѐантата при ку̂билът'ъ (Висока).
за̀ѐнц (заѩць): за̀ѐнциту̂ при̂пу̂штат (Зарово); на за̀ѐнцу̂т бла̀гу̂ му й ми̂су̂ту̂ (Висока).
зѐнт (зѧть): избри̂чи̂н като̀ зѐнт' (Зарово); зѐнт' му гу̂ глѐнда (Висока).
йрѐмби̂ца (ѩрѧбь): хи̂тър като̀ йрѐмби̂ца (Зарово); у̂ти̂ди̂ да лови йрѐмбиц'а̂ (Висока).
клѐнтва (клѧтва): клѐнтва н'а̂ м'а̂ фа̀шта (Зарово); клѐнтва с'а̂ закълна̀ (Висока).

м^еӑсе́нц (мѧ̑сѧць): гу́ди̂ната и̂ма дванаjсй м^еӑсе́нци (Зарово); на но̂ф м^еӑсе́нц (Висока).

м^еӑсе́нчи̂на (мѧ̑сѧчина): у̑гр^еӑ м^еӑсе́нчи̂ната (Зарово и Висока).

мѐнку̑ (мѧгъкъ): мѐнку̑ вр^еӑмй (Зарово); м^еӑнк л^еӑн, м^еӑнку̑ си̂ри̂нй (Висока).

мѐнцу̑ (мѧсо): о̀фчу̑ мѐнцу̑ (Зарово).

пѐнда (пѧдь): пѐн пѐндъ й у̑даjа̀та длънга (Зарово); гу̑л^еӑма пенд′а (Висока).

пѐнта (пѧта): на пѐнтата хо̀ди (Зарово); пѐнтът′ъ м′ӑ бу̑лjа̀т (Висока).

пѐнту̑к (пѧтъкъ): с^еӑку̑j пѐнту̑к на пазàр (Зарово); у пѐнту̑к с′ӑ нй йдѐ рй̀ба (Висока).

пра̀се́нта (прасѧ): пра̀се́нтата б^еӑгат (Зарово); пра̀с^еӑнту̑ гу̑рли̂ка (Висока).

прѐнда (прѧдж): прѐнда бу̑мбàjк′ (Зарово); мàjка ми пре́ндѐ (Висока).

прѐндйну̑ (прѧжда): прѐндйну̑ту̑ й ту̀к (Заро̀во); й̀мам прѐндйну̑ (прич. — Висока).

рѐнт (рѧдъ): у̑тй̀ва̀м пу̑ рѐнду̑ (Зарово); рѐнт нй̀знàj да рѐнди (Висока).

рѐнд′а (рѧдити): сто̀лу̑вйту̑ нарѐндувам (Зарово); сас рѐнт с′ӑ рѐндат (Висока).

с^еӑме́нту̑ (сѣмѧ): нй нъ фтасà с^еӑме́нту̑ (Висока).

свѐнтѐц (свѧтьць): свѐнцѐту̑ са напи̂сanъ пу̑ икòнът′ъ (Зарово); гу̑ мо̀л^еӑх като̀ свѐнтѐц (Висока).

тѐл^еӑнту̑ (телѧ): крàвата нарàсти тѐл^еӑнту̑ (Зарово и Висока).

тѐнжй (тѧжити): то̀с ту̑вàр тѐнжй (Зарово).

у̑глѐндàлу̑ (огледало): у̑глѐндàлу̑ту̑ нй глѐнда ху̀баву̑ (Зарово и Висока).

чѐнду̑ (чѧдо): мй̀лу̑ту̑ чѐнду̑ на мàjка (Зарово); на сън ми чѐнду̑ту̑ б^еӑга (Висока).

шѐмпа (шѧпа): йднà шѐмпа жй̀ту̑ ми дàj (Зарово); даj ми йднà шѐмпа брàшну̑ да тигàнисам рй̀ба (Висока).

2. Неорганически назали.

ку̀ч′ӑнту̑ (коучє): куч′ӑнтата лàjат (Зарово и Висока).

пе́нтѐл (пѣтелинъ): пе́нтѐль на бунй̀штй п^еӑй (Зарово); пе́нтѐлу̑т пру̑п^еӑ (Висока).

Бѣлѣжки за българския юнашки епосъ.

отъ Д. Цвѣтковъ.

Въпросътъ за произхода на българския юнашки епосъ е тѣсно свързанъ 1) съ въпроса за произхода на епоса изобщо[1]) и 2) съ въпроса за еволуцията на епоса, по който въпросъ, за жалость, не притежаваме такова изобилие отъ теории, каквото ни прѣдставя науката за еволуцията на народната проза. Относително произхода на приказитѣ, тѣхното начело и по-нататъшно развитие има три теории, които сж изложени накжсо въ статията на г. Шишмановъ: „Значение и задача на нашата етнография", Мсб. кн. I. Първата отъ тия теории, *исторична, миграционна,* се дължи на липиския професоръ Т. Бенфай, който въ прѣдговора и коментаритѣ на прѣведения отъ него сборникъ „Панчатантра" показва, че много отъ сюжетитѣ, които образуватъ ядката на разни европейски разкази, сж заети отъ източнитѣ народи. Бенфай е извадилъ своята теория, като е прослѣдилъ прѣдварително вървежа, миграцията, селбата на едно значително число сюжети. Втората теория, *митологична,* е рожба на братя Гримовци, Яковъ и Вилхелмъ. Споредъ тази теория излиза, че всички индоевропейски разкази иматъ единъ и сжщи изворъ, понеже сжществува у тѣхъ голѣма прилика, както въ формата, тъй и въ съдържанието. По съдържанието имъ се вижда, че трѣба да бждатъ послѣдни остатъци отъ индоевропейската обща митология на арийскитѣ народи. Третя теория, *антропологична,* се основа отъ Андрю Лангъ, който е на мнѣние, че сродството, интернационалностьта на приказитѣ трѣба да се обясни отъ еднаквата психична организация, каквато сж имали народитѣ прѣзъ епохата на своето дивашко състояние. Всѣки народъ е наслѣдилъ приказитѣ направо отъ дивашкия периодъ на своето развитие. Тѣзи три теории биха могли до извѣстна степень да се приложатъ и за народния епосъ.

---

[1]) По тоя въпросъ вж. у Д. Матовъ: „Еposътъ ли е най-старъ родъ въ поезията"? Български Прѣгледъ, год. II кн. 3.

Въ областьта на руската народна поезия главенъ послѣдувател на митологичната школа е Ф. И. Буслаевъ, покрай когото се редѫтъ Орестъ Миллеръ, Котляревски и др. Ученици на втората, исторична, миграционна теория сѫ: Л. Майковъ, Веселовски, Халански и други, които отбѣлѣзватъ еднаквостьта на много сюжети въ руския, сръбския и българския юнашки епосъ.

Какви теории сѫществуватъ до сега относително нашия юнашки епосъ?

Най-важниятъ въпросъ, за рѣшението на който сѫ употрѣбяли излишенъ трудъ мнозина изслѣдвачи на южнославѣнския епосъ, е въпросътъ за потеклото на българския юнашки епосъ. Ще направя кратъкъ прѣгледъ на теориитѣ на разни учени относително споменатия въпросъ, които теории иматъ обаче за насъ само историческа стойность. Пръвъ излѣзе Безсоновъ съ своята прѣбързана теория, изложена въ разправата му: „Эпосъ сербскій и болгарскій,“ въ Сборникъ отъ български народни пѣсни кн. I. Споредъ тая теория, която за жалость бѣ тъй радушно посрѣщната и послѣдвана отъ много учени, българскиятъ епосъ съ малки изключения се е обърналъ въ хайдушки епосъ. „Хайдучество — вотъ главная и общая черта болгарскаго эпоса,“ казва Безсоновъ. Българскиятъ юнашки епосъ се развилъ, споредъ него, прѣзъ епохата на турското господаруванье, противъ което се водили непримирими борби отъ страна на недоволни лица, хайдути, които сѫ избѣгвали въ планинскитѣ мѣста, отъ дѣто сѫ защищавали българското право и честь. За тия лица, казва Безсоновъ, сѫ се пѣли хайдушки пѣсни: „всѣ почти герои уже хайдуки, всѣ дѣйствуютъ противъ турокъ“. Отъ твърденьето на Безсонова, споредъ което само въ сръбския епосъ се срѣщатъ стари мотиви и че само въ него сѫ ясно обрисувани тѣзи герои, за които у българитѣ се срѣщатъ само мѫтни спомени, излиза, че нашиятъ юнашки епосъ е рожба на сръбския. Послѣ сѫ изникнали на самостойна почва, както у сърбитѣ, тъй и у българитѣ герои, хайдути, съ еднакъвъ и сходенъ характеръ, прѣдизвиканъ отъ еднаквитѣ отношения на двата славѣнски народа къмъ турското иго. Тази теза на Безсонова бѣ приета и отъ Пипина. (вж. „Исторія славянскихъ литературъ,[2] народная поэзія болгаръ, стр. 87.) Та дори и Ягичъ стои на сѫщата основа относително произхода на нашия юнашки епосъ, както може да се заключи отъ слѣднитѣ негови думи въ статията му: Kraljević Marko, Archiv V. 452: „Цѣлата епична фигура на Марка не е тъй релиефно прѣдставена, както въ сръбската епика; главнитѣ чърти се съгласяватъ, ала тъкмо туй ми прави

впечатление на първоначално заетъ отъ сърбитѣ и самостойно развитъ на българска почва епиченъ материялъ". Авторътъ изповѣдва обаче искрено, че не може да даде своитѣ твърдения за сигурни, понеже не разполага съ достатъченъ материялъ. Съвсѣмъ инакъ постѫпя Сьоренсенъ, извѣстниятъ изслѣдувачъ на сръбската юнашка епика, който не се страхува да откаже на нашия юнашки епосъ всѣко право на самостойно сѫществуванье. Споредъ него български юнашки епосъ нѣма. Българитѣ иматъ само хайдушки пѣсни. И Краусъ най-послѣ въ статията си „Das Fräulein von Kanizsa" печатана въ сп. „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn" кн. I. год. 1895 стр. 27—40, излага своята особита теория относително произхода на славѣнската юнашка епика. Споредъ тази най-нова теория българскиятъ юнашки епосъ води потеклото си отъ татарско-монголския; обаче върху южно-славѣнския епосъ, споредъ Крауса, турската поезия отъ 14. вѣкъ насамъ е оказала силно влияние: цѣли сюжети, ситуации, описания, картини, поетични сравнения и стилни обрати, казва той, именно на мусулманскитѣ народни пѣсни се оказватъ като славѣнски прѣводи и подражания на турски образци и прѣдложки. „Азъ смѣтамъ, казва Краусъ, и билинитѣ (руски) за издънки на татарско-монголската придворна епика". За подкрѣпа на своята теория той навежда факта, че въ Тракия и Македония съ българскитѣ завоеватели се вѣсти за пръвъ пѫть една цигулка съ струни отъ конски косми, която ние познаваме подъ име „гусла", „цигулка" и която и сега още се срѣща у якодържащитѣ се о старото монголи въ вѫтрѣшна Азия. Този инструментъ, мисли Краусъ, отдавна още задено съ репертуара гусларски пѣсни, които сѫ се пѣли споредъ запазения и до день днешенъ обичай при дворобетѣ на татарско-монголскитѣ царе, се прѣнесълъ у насъ отъ нѣкогашнитѣ прaалтайски завоеватели на страната, която и сега „още наричатъ България." Тѣзи праалтайски придворни пѣвци сѫ първитѣ основатели и двигатели на южно-славѣнската епика. Послѣдна е теорията на г. *Халански,* изложена въ съчинението му „Южнославянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ," кн. 1, 2, 3. Споредъ нея българскиятъ юнашки епосъ се е развилъ самостойно на българска почва. „Сърби и българи, казва Халански, като поетизували историчната личность на Марка, създали епиченъ типъ на Марка, чийто подвизи сѫ възпѣти отъ южнославѣнската муза въ много юнашки пѣсни. Този творчески процесъ е нареченъ отъ Всеволода Миллеръ процесъ на епична поетизация, доклѣ у руситѣ произлѣзълъ обратенъ процесъ — историзация на епичния

герой Илья Муромецъ, за когото не споменуватъ нищо рускитѣ лѣтописци. Руско-нѣмскиятъ Ilias von Reussen билъ взетъ за великоруски народенъ богатиръ, Илья Муромецъ, синъ Ивановичъ.

Да опрѣдѣлимъ врѣмето на появата на нашия юнашки епосъ.

„Въ българския юнашки епосъ нѣма да срѣщнете нѣедна юнашка пѣсень, дѣто да се споменуватъ ония случки, прѣврати и събития, които сж се извършили прѣзъ врѣме, когато българскиятъ народъ се е организувалъ като отдѣлно племе въ земитѣ на днешното си отечество. Дори и за ония велики дѣла, съ които се основа и поддържа политичната самостойность на българската държава, нашиятъ юнашки епосъ не ни споменува“. Истински причини за това, които г. Теодоровъ навежда въ своята българска литература, сж слѣднитѣ: 1) всички тия събития сж заминати, защото сж ставали съвсѣмъ безъ общото племенно или народно участие на българскитѣ славѣни; 2) забравени сж затова, че тѣхното влияние върху народната маса не е имало сила да раздвижи дълбоко и да даде трайно вдъхнованье на душата, за да го възпроизвожда въ устни прѣдания; и 3) а изоставяни сж тѣзи събития, безъ съмнѣние, затова, че народното въображение и паметь били по-силно задѣнати отъ епохата на турскитѣ завоевания и окончателното наше покорение“.

Сжществуватъ свидѣтелства, че още отъ 14. вѣкъ българитѣ сж притежавали юнашки пѣсни заедно съ сърбитѣ. Византийскиятъ дипломатъ Григори Никифоръ въ споменитѣ си отъ пжтуваньето прѣзъ Македония и Сърбия (1325—1326 год.) изрично забѣлѣзва, че водачитѣ му (българи и сърби) възпѣвали гърмовито славата на разни юнаци, които нито виждалъ, нито чувалъ. Тая бѣлѣжка е много важна за историята на нашата епика, понеже отъ нея се вижда, че и българитѣ, и сърбитѣ сж имали епични пѣсни много по-рано отъ епохата на Марка Кралевичъ († 1394 г.), на Реля († 1343 г.), на Момчила († 1360 г.), на Вълкашина и Углеша († 1371 г.). Този фактъ навежда и Ягичъ въ статията си „Gradja za slovinsku narodnu poeziju“ (Rad кн. 37.) за подкрѣпа на своята мисъль, че народната епика не е почнала изеднжжъ, както и скоро не прѣкжсва, че само съдържанието ѝ се мѣнява, като изтикватъ нови мотиви старитѣ; но обликътъ на пѣснитѣ, цѣлиятъ епиченъ материялъ остава. „Кой би могълъ да рече, пита Ягичъ, за какво се е пѣло тогава? Азъ сигурно не зная, но мога до нѣйдѣ да се догадя, че тѣ сж били пѣсни за разни юнащини на онѣзи князове, за които се много споменува въ дуклянския лѣтописъ.“ Доклѣ Ягичъ не твърди съ положителность, кои сж били ония κλέα

ἀνδρῶν, за които споменува Григори, той смѣло настоява, че на тогашнитѣ пѣсни по-вече или по-малко е липсувало вжтрѣшно единство, отколкото на сегашнитѣ: ниединъ епиченъ кржгъ, ниедна епична връзка не е имало, която да ги свърже взаимно". Съ други думи тогашнитѣ епични пѣсни не сж били добили още своя Кралевичъ Марко, защото изъ историята знаемъ, че прѣди турското навлизанье ниедна велика идея не е тъй дълбоко и широко обладала цѣлия народъ български и сръбски, както идеята за борба противъ лютия и жестокъ врагъ на християнството. Въ края на 14. в. и въ началото на 15. се даде новъ силенъ тласъкъ на народния епосъ. Появата на турчина на Балканския полуостровъ и разрухата на християнската държава — тия два мощни политични фактора — спомогнаха най-вече да се появи скоро новъ епиченъ вѣкъ съ нова епична поезия.

Основниятъ въпросъ въ изучваньето на славѣнския юнашки епосъ е въпросътъ за неговия творецъ или творци. Ако вникнемъ добрѣ въ съдържанието на този епосъ и обърнемъ внимание върху нравственитѣ, обществени и политични идеи, които сж прокарани въ него, ще видимъ, че срѣдата, въ която и за която е билъ първоначално съчиненъ, е стояла на извѣстна културна висота. Славѣннскиятъ юнашки епосъ е билъ дѣло на професионални пѣвци, рицари, които сж служили при двороветѣ на феодални владѣтели; обаче тѣхното епично творчество не е отивало до степеньта на създаванье нови, оригинални по замисълъ и изпълнение поетични произведения, а се е ограничавало само съ прѣработка на възприетия отъ вънъ епиченъ сюжетъ, като сж му придавали чърти на врѣмето: южнославѣнскитѣ — чърти отъ епохата на турското господаруванье; рускитѣ — чърти отъ епохата на татарското нахлуванье. Названието „народенъ епосъ", прието да означава този родъ произведения, не трѣба да ни смущава, казва г. Дилленъ; не трѣба да се мисли, че безъ друго народътъ е взелъ участие въ неговото създаванье. Може да се прѣдполага съ сигурность, че пѣснитѣ за Марка и други владѣтели на южна България и Македония първоначално сж се пѣли въ тѣхнитѣ резиденции отъ пѣвци, които сж служили въ дружини при двороветѣ имъ. Слѣдъ паданьето на самостойнитѣ феодални владѣния въ Македония, пѣвцитѣ се прѣнесли съ своя богатъ пѣсненъ репертуаръ при двороветѣ на останалитѣ независни владѣтели. Излиза слѣдователно, че родина на българската юнашка епика и майка на нашитѣ юнаци е южна България, Македония, отъ дѣто наистина притежаваме най-много юнашки пѣсни. Слѣдъ покорението на Ма-

кедония пѣвцитѣ се прѣнасятъ въ Сърбия, Босна и Херцеговина, които пазѣли още своята симостойность. „Сърбскитѣ юнашки пѣсни, които възпѣватъ Момчила, Реля, Марка и др., казва Халански, прѣдполагатъ древни оригинали отъ македонославѣнски произходъ". Спорѣдъ казаната теория на Халански излиза, че сръбскиятъ юнашки епосъ до нѣйдѣ произлиза отъ българския, а не обратното, както се мѫчи да докаже това Ягичъ и Сьоренсенъ. Тази точка на развитие на южнославѣнската епика съвпада съ общия ходъ на развитие на руската епика. Сѣвернорускитѣ пѣвци сѫщо, като заимали наченкитѣ (сюжети и имена) отъ пѣвцитѣ на южноруския епосъ, прѣработили древнокиевския епиченъ материялъ въ специялна великоруска билинна форма, като го асимилували съ разнообразнитѣ мотиви, идещи отъ сѣверна и южна Европа. Казаното за отношението на сръбското епично творчество къмъ българското се отнася къмъ южнославѣнската Одисея — цикла на пѣснитѣ за Крали Марко, но не се отнася къмъ южнославѣнската Илияда — косовския цикълъ на пѣснитѣ, който е продуктъ на собствено сръбско творчество.

Изобщо съдържанието на южнославѣнския героиченъ епосъ е твърдѣ разноцвѣтно: него съставятъ отъ една страна тъмни прѣдания за националната старина на славѣнския битъ, митология и изкуство, а отъ друга разнообразни поетични разкази, дошли отъ истокъ, наслѣдени отъ Византия и особно заемени отъ срѣдновѣкова Франция и Германия. Славѣнскиятъ юнашки епосъ се е развилъ главно подъ влияние на западноевропейския. По съдържание и форма той се намира въ тѣсна свръзка съ рицарския епосъ на срѣдновѣкова Европа. Много мотиви, обикнати въ първия, сѫ били прѣнасяни отъ втория прѣзъ врѣме на кръстоноснитѣ походи, когато въ войскитѣ на южнославѣнскитѣ владѣтели имало значително число наемници изъ Германия, Австрия и др., съ които навѣрно дохаждали и пѣвци. Подирнитѣ се ширѣли свободно изъ България, Сърбия и Хърватско, като сѫ прѣнасяли много сюжети отъ своята родина въ славѣнската пѣвча срѣда. Сравнително-историчното изучванье мотивитѣ на славѣнския юнашки епосъ ни довежда до заключение, че тѣхнитѣ най-стари версии принадлежѫтъ на разказитѣ на древнокласичнитѣ писатели. По-вечето славѣнски версии се сближаватъ съ класичнитѣ сюжети не непосрѣдно, а съ посрѣдство на западноевропейското устно-епично творчество. Мощното влияние на гъркоримската поезия върху епоса на европейскитѣ народи се оправдава отъ мнозинството класично-епични сюжети, които се срѣщатъ въ европейския юнашки епосъ, възприети отъ носителкитѣ на древната

култура, Гърция и Римъ, и заемени по-послѣ отъ народи, които сѫ стѫпили по-късно на историчния пѫть на прогреса. По такъвъ начинъ можемъ да опрѣдѣлимъ международнитѣ епични пѫтища, които сѫ излизали отъ народи по-културни и сѫ водѣли къмъ страни и народи по-малко културни.

Ако разгледаме сравнително сръбския и българския епосъ отъ една страна и руския отъ друга, ще намѣримъ много прилики, които се обясняватъ не съ взаимното влияние на една пѣсень върху друга, но съ това, че тѣзи сходни чърти сѫ потекли отъ единъ и сѫщи европейски източникъ въ двѣ посоки: едната отива въ Русия, а другата въ южнославѣнскитѣ държави, Сърбия и България. Всичко вънъ отъ тоя изворъ, потекло отъ една славѣнска епика въ друга, се обяснява отъ непосрѣдното влияние на културни връзки на славѣнскитѣ народи помежду имъ.

Ако вникнемъ по-дълбоко въ съдържанието на южнославѣнския юнашки епосъ, ще видимъ, че освѣнъ несъмнѣното западноепропейско влияние, може съ доста голѣма сигурность да се прѣдположи и влияние византийско. Въ сръбскитѣ и български юнашки пѣсни срѣщаме често любимеца на южнославѣнската муза да се бори и надвива „черни арапи.“ Пита се, кои трѣба да разбираме подъ името „черни арапи“? „Подъ черни арапи, казва Халански, трѣба да разбираме първоначално арабитѣ“ (Къ вопросу о заимствованіяхъ въ югосл. нар. эпосѣ, Русскій филолог. вѣстникъ, 1882 г. стр. 112). И наистина историята ни учи, че въ 8. в. въ Мала Азия се появили арабитѣ, които почнали ожесточена борба съ византийцитѣ за прѣвземанье на малоазийскитѣ провинции. Подъ влияние на тази борба въ византийския епосъ сѫ се сложили цѣла редица разкази и пѣсни за арабитѣ (сарацинитѣ). Главниятъ герой въ византийската епика, Дигенисъ Акритъ, боювалъ съ арапи; той се родилъ въ плѣнъ у сарацинитѣ и като билъ на три години, побѣдилъ въ битка арапитѣ. Борбата на византийци съ араби трѣба да се е отразила върху южнославѣнския епосъ: славѣнитѣ сѫ служили въ войскитѣ на византийцитѣ и възможно е много епизоди отъ тази борба да сѫ се отразили въ тѣхния епосъ. Обстоятелствата — 1) че за арапи се споменува само въ пѣснитѣ отъ крали-марковия цикълъ, и 2) че главнитѣ прѣдставители на двата епоса: византийски и български, иматъ нѣкои характерни чърти напълно сходни, сѫ достатъчни да ни обяснѭтъ влиянието на по-старитѣ византийски епични пѣсни за Дигениса Акритъ върху по-новитѣ за Марка Кралевичъ. Когато вмѣсто арабитѣ дошли въ Мала Азия турцитѣ, думата „арапинъ“ въ нашата юнашка поезия станала

синонимъ на турчинъ. Слѣдъ турцитѣ въ Мала Азия нахлуватъ татаритѣ, които сѫщо се наричатъ въ южнославѣнската епика „арапи". Баязидъ, турски царь, воювалъ противъ татаритѣ въ Мала Азия, (1405—1406 год.). Той вика на помощь Марка, който разбива арапската войска, т. е. татарската (Вук, кн. 2, № 62). Най-послѣ подъ „арапинъ" може да се разбира както въ българския, така и въ сръбския юнашки епосъ изобщо врагъ, насилникъ.

Споменатото по-прѣди западноевропейско влияние се отразило не само върху съдържанието, но и върху формата на славѣнския епосъ. Н. Начовъ въ студията си върху стихосложението на нашитѣ народни пѣсни, печатана въ ПС. кн. 52—53, изброява около 2016 пѣсни съ осмосриченъ размѣръ, а слѣдъ тѣхъ идатъ по количество пѣсни съ десетосриченъ размѣръ (на брой около 676). Подирнитѣ съставятъ епоситѣ отъ цикла на Крали Марка, Боленъ Дойчинъ, Груица, Дѣте Дукадинче, Църна Арапина, Филипъ Маджаринъ, Момчилъ и др., доклѣ първитѣ съставятъ групата на български коледни, любовни и юнашки пѣсни. Примѣри:

Море Стоене, Стоене!
Стоене, единъ у майка!
Стояну гости дойдоха,
Деветь сестрици кралици.

(Милад. № 61).

Сѫщия размѣръ иматъ и сръбскитѣ народни пѣсни. Напримѣръ:

Свети Петар у рај пође,
За ним мајка теком тече,
Па беседи стара мајка:
Стан', почекај, сине Петре,
Да ја с тобом у рај идем.

(Вук, кн. 1, стр. 139).

Този размѣръ е билъ разпространенъ въ древнолатинскитѣ срѣдновѣкови стихотворения, а сѫщо и въ лиричнитѣ и епични произведения на древната францускa поезия. Напримѣръ:

Viri fratres, servi Dei,
Non vos turbent rhithmi mei,
Sed audite propter Deum
Flebilem sermonem meum

(E.-d.-Méril, Poésies popul. latines du moyen âge, стр. 136).

Освѣнъ този осмосриченъ епиченъ размѣръ се срѣща и другъ десетосриченъ, по сръбски нареченъ „десетерац", който е свойственъ на много български юнашки пѣсни и речи на всички сръбски. Примѣри:

Седитъ Марко на диванъ високи,
Му паднала книга на рамена,
Книга пѣитъ подъ мустакъ се смѣитъ.

(Милад. № 145).

Или:

Що ми дошолъ цѫрна Арапина,
Що кондисалъ подъ Солȣна града
Подъ Солуна долу въ ливагето . . .

(Милад. № 154).

Ще приведѫ нѣколко примѣра изъ сръбската епика.

Разбоље се Краљевићу Марку
Покрај пута друма јуначкога,
Више главе копље ударио,
А за копље Шарца привезао . . .

(Вук, кн. 2, № 54).

Или:

Цар Сулеман јасак учинио,
Да с' не пие уз рамазан вино,
Да с' не носе зелене доламе,
Да с' не пашу сабље оковане,
Да с' не игра колом уз кадуне;
Марко игра колом уз кадуне,
Марко паше сабљу оковану,
Марко носи зелену доламу,
Марко пије уз рамазан вино,
Іош нагони оџе и аџије,
Да и они с њиме пију вино.

(Вук, кн. 2, № 71).

Отъ мнозина се смѣташе, че така нареченията „десетерец" съ цезура слѣдъ четвъртата сричка (4+6), който лежи въ основата на по-голѣмата часть отъ нашитѣ юнашки пѣсни, е продуктъ на сръбско епично творчество и че слѣдователно навредъ, дѣто се покаже неговото присѫтствие въ българскитѣ юнашки пѣсни, може да се прѣдполага заемъ отъ сръбски. Така е убѣденъ и най-новиятъ изслѣдувачъ на сръбската епика Asmus Soerensen. Ето защо е отъ голѣма важность и интересъ за насъ въпросътъ за епичния размѣръ на

нашата епика. Ягичъ мисли, както и мнозина учени, че сръбскиятъ десетосриченъ стихъ се е развилъ едва въ 18. в. отъ дългия петнайсетъ или шестнайсетосриченъ метъръ, който по-рано се употрѣбялъ отъ сърби и хървати като епиченъ размѣръ. И Сьоренсенъ слѣди Ягича въ тази посока. Той твърди, че паралелно съ измирането на старата, дългостишна епика се развила по-младата, краткостишна, за да заеме въ 18. и 19. в. мѣстото, което първата бѣ държала въ 16. и 17. в. Така относително десетереца се приима, че той се развилъ отъ единъ по-старъ, дългъ сръбски, resp. хърватски епиченъ размѣръ. Хърватскиятъ професоръ Павичъ стои на сѫщо становище относително въпроса за произхода на сръбския „десетерац". Въ сборника на Богишича сѫ показани много двойки пѣсни, сюжетътъ на които е единъ и сѫщъ, но формата имъ различна: еднитѣ сѫ скроени по дългостишната, а други по краткостишната мѣрка. (Срв. Богишић, народне пjесме, №№ 59 и 60, 61 и 62, 63 и 64 и т. н.). Бихме приели хипотезата на Ягича, ако бѣше разяснилъ само, защо и какъ се е прѣтопилъ дългиятъ петнайсетсриченъ стихъ въ кратъкъ десетерецъ. Дълго врѣме сѫ били убѣдени ученитѣ, че десетерецътъ е билъ специално сръбски епиченъ размѣръ, че ще да е билъ, както твърди Срезневскій, „древнѣйшимъ, у всѣхъ славянъ одинаково распространеннымъ эпическимъ стихомъ" (Срезневскій, Мысли объ исторіи русскаго языка), или най-послѣ, че ще да е възникналъ на македонобългарска почва, доклѣ споредъ най-новитѣ издирвания на Халански и на Шишманова се доказа сходството на древнолатинския, resp. древнофренския епиченъ размѣръ, който се срѣща въ „Chanson de Roland", и тъй наречения сръбски „десетерац". Господинъ Шишмановъ обстойно разглежда въпроса за произхода на сръбския десетерецъ въ свръзка съ размѣра на по-голѣмата часть отъ нашата епика въ статията си „Юнославянския епиченъ размѣръ отъ едно ново гледище" (Български прѣгледъ, год. 5 кн. 4). Отъ това сходство между френския, resp. древнолатинския и южнославѣнския десетерецъ можемъ да заключимъ за влиянието на западноевропейския епосъ не само върху срдържанието, но и върху формата на славѣнския героиченъ епосъ. Така мисли и Созоновичъ въ своята статийка „Къ вопросу о западномъ влияніи на южнославянскій эпосъ". „Такое поразительно близкое сходство, казва той, между пѣснями южно-славянскими и ново-греческими съ одной стороны и такое несомнѣнное тожество съ произведеніями романскихъ народовъ съ другой, даетъ полное основаніе предполагать, что въ этихъ пѣсняхъ мы имѣемъ отраженіе той поэтической волны, какая шла широкой

полосой изъ Южной Франціи, начиная съ періода крестовыхъ походовъ, захватывая почти всѣ европейскія страны, въ томъ числѣ Грецію и Балканскій полуостровъ". Трѣба да забѣлѣжимъ, че нашиятъ десетерецъ се състои, както срѣдновѣковниятъ литургиченъ декасилабъ, отъ ямбични и трохеични стжпки, при което подирнитѣ прѣобладаватъ, а френскиятъ декасилабъ е прѣдимно ямбиченъ, ако и да се е развилъ, споредъ Готие, отъ дактиличния триметъръ. Г-нъ Шишмановъ като обяснява тази малка разлика между нашия и френския десетерецъ, произлѣзла отъ особноститѣ на френския акцентъ върху прѣдпоставнитѣ членни форми, пó е наклоненъ да приеме хипотезата, че нашиятъ десетерецъ се е образувалъ по подобие на френския, отколкото другата хипотеза, която би могла да се направи, именно, че той ще да се е развилъ направо отъ срѣдновѣковния литургиченъ декасилабъ чрѣзъ посрѣдството на романското население, което едно врѣме обитавало въ много по-голѣмъ брой Балканския полуостровъ и което биде рано покръстено.

Имаме основа да твърдимъ, че българскитѣ пѣсни завзимали видно мѣсто извѣстно врѣме между произведенията на южнославѣнската муза. Думитѣ „бугарщица" и „бугарити", които се употрѣбятъ отъ хървати и сърби за означение извѣстенъ родъ тжжни, юнашки пѣсни и извѣстенъ начинъ на рецитуванье, даватъ поводъ да вѣрваме, че тия думи се намиратъ въ тѣсна свръзка съ думитѣ „българинъ" и „български." „Изглежда, че не подлежи на никакво съмнѣние, казва Ягичъ, какво това название „bugarštica" произлиза отъ „българинъ," „български," само обяснението е мжчно. Г-нъ Шишмановъ ни дава твърдѣ сполучливо обяснение на тази дума въ обширната си статия: „Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище" (Мсб. кн. 17. стр. 707). Името „българинъ" е било отдавна познато въ много мѣста на Далмация, Дубровникъ и др., което се вижда отъ много културни имена, като „бӳгар-кабаница", „бӳгарски халине," които се срѣщатъ тамъ. Найважна роля на посрѣдници между народната поезия на българитѣ и сърбохърватитѣ се пада, както и г. Шишмановъ твърди, на ония чети македонски работници, които всѣка година спохаждатъ далматинското крайбрѣжие да търсятъ прѣхрана като дървосѣци (pilari). Професоръ Зоре съобщава, какъ дѣцата тичали подирѣ имъ и викали: „Хей бугарине, јеси ли Маркове жиле"? Отъ това можемъ да заключимъ, че българскитѣ юнашки пѣсни сж били отдавна прѣнесени въ Хърватско, дѣто сж наложили своето име върху хърватската национална епика. Думата „бугарщица" ще се е вмъкнала въ Сръбско

и Хърватско заедно съ пѣснитѣ, които сѫ означавали. Така мисли и Ягичъ; обаче Миклошичъ твърди, че бугарщицитѣ сѫ получили названието си отъ български овчари, които сѫ пасли най-напрѣдъ стадата на военнитѣ и неспособнитѣ за такова долно занятие хора хървати и сърби, та послѣ като изчезнали, оставили името на цѣлия овчарски еснафъ, у когото най-широко се запазили подобни пѣсни. Тази Миклошичова хипотеза не може да се приеме. Богишичъ извожда това название отъ името на познатия инструментъ „бугарина" (тамбура); обаче това не можемъ да приемемъ, понеже не знаемъ юнашки пѣсни да сѫ акомпанувани отъ нѣкой инструментъ, па и произходътъ на названието „бугарина" Богишичъ не ни обяснява.

Размѣрътъ на бугарщицитѣ е или петнайсетосриченъ, или шеснайсетосриченъ, което е по-рѣдко. Обикновено схемата е 7+8 съ цезура помежду. Главниятъ акцентъ лежи върху петата сричка отъ началото и прѣдпослѣдната отъ края. Напримѣръ:

Пође бане Секуле || вуку Јанку говорити,
Војводи Јанку.
Пусти мене, Ву'че Јанко, || ере ћу с Турцим бој бити!

(В. Богишичъ, народне пјесме, № 19.)

Относително разпространението на бугарщицитѣ има двѣ противни мнѣния. Миклошичъ мисли, че тѣ сѫ изключителни съ хърватски епиченъ размѣръ, доклѣ Ягичъ сигурно твърди, че тѣ принадлежѫтъ общо на двата народа, сърби и хървати, а само случайно сѫ се запазили въ западнитѣ крайща. Богишичъ е напълно съгласенъ съ мнѣнието на Ягича, което и ние приемаме, понеже отъ пѣснитѣ, които първиятъ излага въ своя сборникъ отъ № 59 до № 75, се вижда, че едноврѣменно покрай десетереца сѫществува и бугарщицата. Напримѣръ:

Кад Шпањоли улоцаху у тврдом Новоме граду
За кратко вријеме
У зулуме непоштене ти Шпањоли обикнути (№ 59).

Сѫщата съ другъ размѣръ:

Кад Шпањоли нови град узеше,
Узеше га за мало вријеме и т. н. (№ 60).

Другъ доказъ за подкрѣпа на мисъльта, че бугарищицитѣ сѫ свои на двата народа, сърби и хървати, може да бѫде обстоятелството,

че у бугарщицитѣ въ Хърватско се срѣщатъ изрази изключително православни, които нито на умъ сж идвали на католика хърватинъ, да ги вмѣсти въ своитѣ пѣсни. Очевидно е слѣдователно, че бугарщицитѣ първоначално сж били съставени и пѣни отъ сърбитѣ, та послѣ тѣхнитѣ братя хървати сж ги научили отъ тѣхъ. Сравни въ сборника на Богишича № 7 стихъ 95 и 92, № 16 ст. 39, 51 и 57, № 16 ст. 74 и 75, № 22 ст. 39, 41, 43 и 50. „Не може да се тури строга граница, казва Павичъ въ съчинението си „Narodne pjesme o boju na Kosovu," и да се каже „ovo ovamo je srpsko, a ono onamo hrvatsko." Въ сръбскитѣ пѣсни се пѣе „o Mletačkom duždu, Bečkom cesaru, Jurišiću Sekuli, Sibinjanin Janku," които изцѣло не сж сърби. Ако за Марка пѣятъ сръбски пѣсни, за него пѣятъ и българи, и словенци, па и пѣснитѣ, за които самъ Миклошичъ не ще откаже, че сж хърватски, знаятъ не само за Марка, но и за косовската катастрофа, която еднакво засегнала двата близки народа, сърби и хървати, които съставятъ едно цѣло.

Единъ български надписъ отъ XV. вѣкъ.

Отъ В. Н. Златарски.

При едни случайни разкопки вънъ отъ гр. Шуменъ надъ мѣстностьта, наречена „Кьошковетѣ,“ се показали зидове отъ неизвѣстна постройка. Между изкопанитѣ камъни на тия зидове се намѣрили нѣколко съ надписи, отъ които тукъ засега обнародваме само единъ, който се е запазилъ доста добрѣ и при това прѣдставя отъ себе си археологически интересъ.

Това е единъ камъкъ отъ мѣстния варовикъ, ок. 0·80 м. дългъ и 0.30 м. широкъ, прѣчупенъ на двѣ парчета, на който четемъ слѣдния надписъ:

† НЗВОЛЕНИЕМЪБЖНАПСА ЩІА
ВЪЗДНЖЕСАСИХРАМЪПРУСТААЕ
БОМА

АЗЪ С НЪМНОГРѢШНИГНСАСИ///СЛОВАРА
ТИРѢУТОНИМНЛХНМЕ·ГНБЖЕМНЕГАРНШН
ВЪЧРВНГНСАВЪЛТО////ТНСХЦНОНѲ
СЬТЬNОН·К· Н//////ВЬДNЬЧРА
СХТА ГРУТН Б//////
ГРѢШНГОСНРАБАДА
НДоIМАNИ

Отъ самото начертание на надписа вече не е трудно да се забѣлѣжи, че цѣлиятъ текстъ състои отъ двѣ части — едъръ и дребенъ шрифтъ — които по смисъла сж съвършено независими една отъ друга, но и двѣтѣ сж писани отъ една и сжща ржка, както се види отъ самото съдържание, на което пострадалитѣ отъ изтриванье и отъ прѣчупа мѣста ние тукъ ще се опитаме, доколкото е възможно, да възстановимъ и да дешифрираме лигатуритѣ.

Първата часть — едрията шрифтъ, е издълбанъ доста дълбоко и грижливо и е пострадалъ по-малко, а затова и по-лесно се чете.

1. р. **изволениемъ Божиа помощиа**, при което послѣдната дума възстановяваме, както по остатъцитѣ на изстрититѣ букви, така и по смисъла.

2. р. **къдижеса**, несъмнѣно вм. **къдежеса, съи храмъ прѣчистаае**; въ послѣдната дума лигатурата ГР стои вм. ГР по аналогия на сжщата лигатура въ 5 и 7 редове, па и самата форма на род. падежъ е твърдѣ странна.

3. р. **Бо҃ма** ще трѣба да се допълни несъмнѣно **Богоматери**. Странното съкращение на тази дума ни кара да прѣдполагаме, че тази часть отъ надписа не е довършена, защото писачътъ, вѣроятно, е съобразилъ, че нѣма да му достигне мѣстото за втората часть — дребния шрифтъ, която за него е била много по-важна.

Втората часть — дребнията шрифтъ — е по-скоро надраскана, отколкото издълбана, и при това не тъй грижливо и акуратно, както първата, и затова е повече пострадала.

3. р. **азъ** съ излишна титла отгорѣ. Слѣдната дума е несъмнѣно собствено име, което, по всичко се види, е нарочно съкратено отъ писача съ една змейкообразна линия. Като имаме прѣдъ видъ окончанието **нанъ** и характера на самата змейка, подпълняме името съ **Стиланъ**. — **многрѣшни** вм. **многогрѣшни**, дѣто **го** е случайно пропуснато отъ писача. — **си** съгласуваме съ слѣдната дума **слова** и допълняме **сиа слова над вра|ти**.

4. р. се дешифрира: **прѣчистои помилви ме Господи Боже мои егда приде҃ши**.

5. и 6. р. **въ царствие писах въ лѣто ⁞⁞⁞ тисѫщно и ѳ҃ сътьно и. к҃.** ⁞. Това е, както се види, годината, въ която е писанъ нашиятъ паметникъ. Но коя е тази година? Нѣма съмнѣние, че тукъ тя е поставена отъ сътворението на свѣта, а не отъ Р. Хр., защото, ако поставимъ на мѣстото на изчезналата въ прѣчупа на камъка буквена цифра на хилядитѣ ҂а҃, ще получимъ 1920 год., която не може да се приеме, понеже сега токо що встѫпихме въ 1901. год. Тукъ буквената цифра на хилядитѣ не може да бѫде друга, освѣнъ ѕ҃=6, като смѣтаме отъ сътворението на свѣта, защото, ако прѣдположимъ, че е є҃=5, излиза 412 (=5920−5508) год., което е недопустимо, понеже въ тая година не е сѫществувала още славѣнската азбука; сжщо така безсмислено ще бѫде, ако допуснемъ, че е била ѯ=7, защото тогава ще се получи годината 2412 (=7920−5508), която има още да настѫпи слѣдъ половина вѣкъ.

Слѣдователно, остава само едничкото възможно допълнение чрѣзъ $\bar{s}$=6, т. е. 6920—5508=1412 година. Твърдѣ е възможно, единицитѣ въ тая година да не сж вѣрни, защото слѣдъ десетицитѣ ѓ=20 иде отчупено мѣсто, дѣто е могла да стои още една буквена цифра, която за насъ е изгубена. Че тая дата ние ще трѣба да приемемъ, а не друга, ни показватъ и слѣднитѣ думи.

6.—7. р. **и ||| вь день цара сѹлтана**, дѣто блѣзната между и и вь е трудно да се допълни. Въ 1412 год., както е извѣстно, България се намираше вече подъ властьта на турския султанъ. Нашиятъ писачъ, както се види, не е разбиралъ значението на думата „султанъ“ и затова я приелъ за собствено име и прибавилъ при нея „царь.“

7.—9. р. **прѣчисти б||||| грѣшнаго си раба дандонмани.** Поради блѣзната и непонятностьта на послѣднитѣ думи, които сж надраскани твърдѣ немарливо, смисълътъ на тия редове не може да се разбере, а оттука трудно се явява и тѣхното допълнение. Може би ще трѣба да се прѣдположи такова четенье: **прѣчисти Боже прости грѣшнаго си раба дандо** . . . .

И тъй, цѣлия надписъ ние четемъ така:

✝ Изволеннемъ Божна п[омо]щна въздвнжеса сън храмъ пр[ѣ]чнстон | Богома[терн]. — азъ С[тнл]нанъ мно[го]грѣшнн пнсахъ сн[а] слова над вра|тн прѣчнстон. помнлѹн ме Господн Боже мон егда прндешн | въ царствне. пнсах въ лѣто [ѕ] тнсѹщно н ѳ҃ | сьтьно н к҃ . . . . н . . . . . вь день цара | сѹлтана прѣчнстн б . . . . . грѣшнаго сн раба дан до . . . .

Отъ това съдържание може да се извлѣче слѣдньото: 1. че тоя камъкъ съ горния надписъ е билъ вложенъ, както това се срѣща обикновено, надъ вратата на нѣкоя църква, наречена въ името на Св. Богородица; 2. че надписътъ е билъ издълбанъ отъ нѣкого-си монаха Стилияна (?), слѣдователно, тая църква се е намирала въ нѣкой манастиръ или близу до такъвъ, и 3. че надписътъ е билъ направенъ ако не въ 1412 година, а то поне между 1412 и 1421 год., т. е. той се отнася къмъ първата четвъртина на XV. вѣкъ.

Но какво археологическо значение има този паметникъ? Неговото съдържание не ни ли дава доста основание да мислимъ, че на мѣстото, дѣто той е намѣренъ, ще е сжществувалъ нѣкой манастиръ? Да е имало нѣкога-си манастиръ въ мѣстностьта „Кьошковетѣ“, доколкото ми е извѣстно, въ Шуменъ не се е запазило никакво прѣдание. Наистина, срѣщниятъ брѣгъ на Шуменското плато на

с.-и. отъ града, подъ тъй наречената „Илдъзъ табия“, носи името „Манастиритѣ“, но това название не ни дава право да мислимъ, че тукъ е сѫществувалъ нѣкога-си манастиръ, защото то е произлѣзло отъ изкуственитѣ пещери, които се намиратъ въ тамшнитѣ варовити скали. Изобщо трѣба да се забѣлѣжи, че съ названието „Манастири“, което въ Шуменско е доста разпространено, обикновено се наричатъ мѣстности, дѣто се срѣщатъ изкуствени пещери отъ християнско врѣме, съ малки църквици въ тѣхъ. Обаче, като имаме прѣдъ видъ, че на една отъ терасситѣ на южния склонъ на Шуменското плато, между селата Троица (тур. Труджа) и Чатали (тур. Чаталларъ, сег. Крумово), се е издигалъ голѣмъ и богатъ манастиръ Св. Троица, който е просѫществувалъ, споредъ бѣлѣжкитѣ на нѣкои пѫтешественици, до втората половина на XVIII. вѣкъ,[1]) отъ една страна, а отъ друга, че въ скалитѣ на сѫщото плато се намиратъ много изкуствени пещери отъ християнско врѣме съ келии и църквици, които сѫ дѣлали монаси отъ тоя манастиръ и въ тѣхъ сѫ се подвизавали като пустинници, а нѣкои сѫ оставяли тукъ и коститѣ си, твърдѣ е възможно и нашиятъ монахъ Стилиянъ да е билъ единъ отъ тия монаси-пустинници, който е достигналъ до живописното, но усамотено тогава мѣсто на днешнитѣ „Кьошкове“ и тукъ, подобно на другитѣ си събратия, е издигналъ за себе си нѣкоя църквица съ келия при нея, за да прѣкара суетния животъ въ постъ и молитви. Разбира се, като земемъ прѣдъ видъ и врѣмето, когато е била построена църквицата, не е трудно да се допусне, че сѫ могли да накаратъ нашия монахъ да търси усамотение и самитѣ политически събития, които сѫ ставали тогава въ България. Това сѫ били началнитѣ размирни години на турското поробянье, когато сѫ особно пострадали манастиритѣ и други духовни центрове, що се ясно доказва съ това, че мнозина монаси били принудени тогава да емигриратъ въ Влашко и Молдова, а други на Св. Гора. Вѣроятно, тогава е пострадалъ и манастирътъ Св. Троица, отдѣто нашиятъ о. Стилиянъ се е отстранилъ въ това усамотено и закрито отъ всички страни мѣсто, за да търси спасение отъ прѣслѣдванията на грознитѣ завоеватели. Че отъ такъвъ скроменъ произходъ е била църквицата, на която принадлежи нашиятъ паметникъ, ни показватъ както материялътъ, на който е нанесенъ надписътъ — простъ варовикъ, —

[1]) Вж. нашата статия: „Кой е билъ Тудоръ черноризецъ?“ въ „Бълг. Прѣгледъ“, год. IV, кн. 3. стр. 60 и сл.

така и краткостьта и простотата въ съдържанието на самия надписъ, а главното е това, че нашиятъ „многрѣшенъ" о. Стилиянъ отъ смирение не се е рѣшилъ да се нарече основатель на тая църква, а се задоволилъ само да свърже името си съ въздиганьето на самата църква, като отбѣлѣзва, че то се е извършило **изволениемъ Божиа помощиа**, безъ да спомене съ иждивението на кого, както това се отбѣлѣзва на други подобни надписи. За него не е билъ толкова важенъ трудътъ по постройката на църквицата, за който само моли: **помилуи ме Господи Боже мои, егда придеши въ царствие**, колкото да изтъкне, че той е писалъ тоя надписъ по образеца на приписките въ литературнитѣ паметници.

Както и да било, но ако слѣдъ по-нататъшни разкрития на мѣстонахождението на надписа се констатира, че показалитѣ се зидове сѫ остатъци отъ нѣкоя църква, ние сме наклонни да мислимъ, че възникването на въпросната църквица, или на цѣлия скитъ се е намирало несъмнѣно въ тѣсна свръзка съ историята и сѫдбата на голѣмия манастиръ Св. Троица.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

Пристѫпъ.

Въ дѣйностьта на Вазова можемъ да отбѣлѣжимъ три завършени периода, въ своя слѣдежъ единъ отъ други отлични, ала изобщо помежду си не винаги различни. *Първия периодъ* образуватъ неговитѣ стихове, откакъ се явява авторътъ имъ съ името си въ българския печатъ, та до нашето освобождение (1870—1877). *Вторията периодъ* съвпада съ осѫществението на мечтата ни за свобода и съ врѣмето на най-буйния и стърмоглавъ разгаръ на нашитѣ политически устреми и похвати; той се сключва съ прѣврата въ България отъ 9. августъ 1886. *Третиятъ периодъ* се изпълня съ годинитѣ, настали подиръ тоя прѣвратъ, па още трае, освѣнъ ако сбирката отъ Вазова „Скитнишки пѣсни“ (София, 1899.) не е прѣдвѣстникъ на новъ, *четвърти* периодъ.

Прѣзъ първия периодъ Вазовъ е зачетникъ, комуто творбата е любовь, а любовьта само любиченье, но не и ўхватна симпатия къмъ единъ идеалъ на хубостьта, къмъ всеобщи идеи на човѣшкото въздиганье. Любовьта у Вазова бива обикновено схваната въ смисълъ найтѣсенъ, еднострачивъ — като любовь отъ природенъ нагонъ, прѣдставенъ въ отвлѣчения образъ на идеалъ. Любовникътъ Вазовъ чете наши и особно чужди автори, харесва у тѣхъ младежката страсть за владѣние съ едно вѣрно сърце въ образа на хубавица другарка до животъ, и се вози по вълнитѣ на това море отъ услади и огорчения, омаи и разочарувания, клетви за вѣра и проклетия за измама. И ако въ тая си пловитба бѫде стреснатъ ненадѣйно отъ стонъ на бѣдняка, той жали не за него, но за туй, че му е развалилъ настроението отъ оня интересъ, съ какъвто прѣслѣдва прѣдмета на личната

си страсть на любовникъ[1]). Вазовъ се намира сѣкашъ въ единъ сънь, въ който нелюбовнитѣ впечатления отъ дѣйствителностьта самоволно обзиматъ за кратко врѣме душата му, и тя като струна, трепнала отъ вѣтъръ, се отглаша на тѣхната тревога[2]). Съзнателниятъ му животъ е посветенъ на любовни блѣнове, които се повтарятъ нѣкога и насънѣ. Едвамъ къмъ края на тоя периодъ отъ своята творба Вазовъ се замисля надъ ония впечатления, самоволно изпъкнали въ съзнанието на душата му, успана слѣдъ любовна дневна умора, трепнува надъ тѣхния основенъ смисълъ, който лежи и въ цѣлата дѣйствителность наоколо; тогава почуствува и противата между тона на своето упоение или на своитѣ отъ вѣтъра разтресени струни и тона, който наистина звучи изъ народния животъ и дири съзнато да се прибере и хармонизува отъ майстора на художествената пѣсень. Ала и доклѣ почуствува тая протива въвъ всичката й сила и значение, той трѣба да прѣгърни нѣколко напомняния отъ искрени приятели и извѣстна борба съ собственото упоение отъ любовь, което не тъй скоро му позволи да прозре въ грѣшката си[3]). Слѣдъ това Вазовъ прѣгръща радоститѣ и болкитѣ на народа, както сж се изразявали въ съврѣменнитѣ събития, сами по себе толкова живи и изразъ на душата на всѣкого българина. Спроти вида си и значението тия събития се изливатъ у поета въ творения, обусловени отъ бѣлѣзитѣ на тѣсната съврѣменность.

Между туй откакъ прѣсевне изворътъ на народнитѣ страдания поне за една часть отъ българитѣ и откакъ стремежитѣ за свобода и борба съ чужда тирания се замѣстятъ съ други, родени отъ новия животъ на българина, Вазовъ се озовава сѣкашъ безъ идеалъ. Прѣдишниятъ му идеалъ — любовьта, той бѣ неотдавна замѣненъ съ другъ — народнитѣ болки, а тоя самиятъ си отиде заедно съ врѣмето, що го бѣ създало. Дѣ да търси новъ идеалъ? Доклѣ го намѣри въ неразбориитѣ на нашитѣ граждански отношения, въ изопаченитѣ явления отъ безграничната свобода, въ неустановения политически характеръ у народа, той се луташе ту между споменитѣ отъ непосрѣдното минало, ту между желани образи на едно идеално бждеще. И като не бѣ стиженъ да прѣдугади тия образи, да ги сътвори въ силата на пророческия нагонъ на истински великъ поетъ,

[1]) Срв. стихотворенията въ сбирката „Майска китка", която е била готова у Вазова вече до възстанието отъ 1876., а е издадена тепърва прѣзъ 1880 г.

[2]) Вж. стихотворенията „Борба", „Вѣрата ми" въ бПС. II, 103-106, V—VI. 204—205, „Ода" за първия български екзархъ въ Читалище II. 564—565.

[3]) Вж. „Писмо до приятеля ми П. Ивановъ" въ „Майска китка" 1880. стр. 49-54.

той възпроизведе поетически само стари впечатления, неотколѣ изминали случки[1]), а за нови мотиви отиде въ чужди земи — въ Италия[2]). Такава е творбата му прѣзъ втория периодъ.

Третиятъ периодъ отъ творбата на Вазова е нѣкакъ смѣсь отъ идеи, що сѫ го вълнували прѣзъ двата пó-прѣдни периода. Тукъ изново блика любовьта, само пó-разширена отъ първата, любичавата[3]), отглаша се съврѣменностьта[4]), възпроизвожда се миналото[5]), ала въ размѣри пó-величави и въ пълнота дотогазъ у насъ незнайна[6]), дирятъ се нови мотиви — вече у дома — за поетическо вдъхновение[7]). Може би тия тъкмо издирени нови мотиви и поуката отъ прѣходностьта на дневнитѣ чърти на събитията, а вѣчната трайность на сѫщностьта имъ по отношение къмъ задачитѣ на човѣчеството, завиниха едно ново нагласяванье на лирата на Вазова, което съзираме въ неговитѣ „Скитнишки пѣсни“ 1899, напоконъ и въ „Подъ нашето небе“ 1900, и което нагласлванье ни прѣдрича негли нова посока, новъ периодъ въ творбата на прѣдния и до сега български поетъ.

А. Първи периодъ.

I. Вазовъ зачетникъ.

Творбата на Вазова прѣзъ първия периодъ се прѣдставя въ стиховетѣ му, печатани въ „Периодическо Списание“ и „Читалище“ 1870—1874, въ „Прѣпорецъ и Гусла“ 1876 и въ „Тѫгитѣ на Бѫлгария“ 1877, а сѫщо и въ „Майска китка“, въ идилията „Видулъ“, писана въ Цариградъ въ 1871, а издадена въ София въ 1879. Интересътъ на тая творба за насъ лежи главно въ онова влияние, което Вазовъ изобщо търпи като зачетникъ въ поезията отъ страна на други поети, и въ виновника на обрата, който може да се означи у Вазова като отрезвение отъ изключителна, лична любовь.

За влиянието на други поети върху Вазова имаме посочки отъ самия него, и отъ неговитѣ творения. Въ своята рѣчь, която Вазовъ

---

[1]) Разказитѣ „Неотдавна“, „Немили, недраги“, „Хаджи Ахилъ“ въ списанието „Наука“ 1881—1882, поемитѣ „Грамада“ 1880, „Загорка“ 1883, сбиркитѣ „Гусла“ 1881, „Поля и гори“ 1884.

[2]) Сбирка „Италия“ 1885.

[3]) Сбирка „Звукове“ 1893.

[4]) „Сливница“ 1886, „Драски и Шарки“ 1894—1895, „Нова земя“ 1896.

[5]) „Поеми“ 1893.

[6]) „Подъ игото“ 1889.

[7]) „Великата Рилска пустиня“ МСб. VII, „Въ нѣдрата на Родопитѣ“ МСб. VIII. и единъ дѣлъ отъ „Звукове“.

прочете на 24. септемврия 1895 год. въ Народното събрание въ София, за да изкаже своята благодарность къмъ възторженитѣ почитатели на музата му, що бѣха устроили юбилея му за 25 години книжовна дѣйность, той изповѣда, че е ималъ за учитель въ поезията си стария Славейковъ[1]). Не ще и дума, че самъ авторътъ на книжовни трудове знае най-добрѣ, дѣ е гледалъ образци за своитѣ опити и творения. И наистина ако сравниме стихътъ на Славейкова отъ външна страна съсъ стиха на Вазова, ще можемъ посочи въ тѣхъ прилика откъмъ оная лекость, съ която тече българската рѣчь и у двамата. Обаче и това трѣба да се взима пó-вече за пó-снитѣ творения на Вазова, а не и за неговитѣ тъй да речемъ първичета. Най-голѣма прилика съсъ стиха на Славейкова откъмъ тая страна ще да има стихътъ на „Видулъ“. Откъмъ вѫтрѣшна страна, откъмъ мотивитѣ и похватитѣ на лириката у Славейкова — понеже той главно е работилъ въ тая область на поетическата творба между домашнитѣ поетани — Вазовъ има съ него прилика само въ „Майска китка“. Инакъ Вазовъ е много далечъ, и то далечъ напрѣдъ отъ образеца, който самъ обявява, че му е билъ такъвъ въ поезията. И като веземемъ признанието на Вазова въ минутата, кога го е направилъ — минута, когато той се въздигаше възъ трона на българската поезия, дѣто нѣкога е стоялъ Славейковъ, единъ отъ най-популярнитѣ у насъ писатели; когато отъ два-три мѣсеца само тоя писатель се бѣ поминалъ (1. юлия 1895.) и споменътъ му още занимаваше нашитѣ мисли за български поетъ — ще можемъ лесно си обясни, че прѣдъ тоя силенъ споменъ и уважение къмъ нѣкогашния обиченъ пѣснопоецъ Славейковъ Вазовъ ще е почувствувалъ нужда отъ скромность; и на тая скромность тъкмо е далъ изразъ, като постави прѣдходника си Славейкова въ прѣувеличена мѣра и за свой учитель. Ако е засегналъ въ поезията на Вазова съ нѣщо Славейковъ, той е засегналъ тамъ не пó-вече отъ Любена Каравеловъ. И стихътъ на Каравелова е отъ външна страна приличенъ съсъ стиха на Вазова въ нѣкои отъ неговитѣ пѣсни, та като прѣдходникъ на Вазова е и Каравеловъ учитель на тоя стихъ. Много пó-дълбока е приликата между Вазова и Ботева прѣзъ първия периодъ отъ творбата на оногова, понеже е прилика вѫтрѣшна.

Каравеловъ, Ботевъ и Вазовъ могатъ да се броятъ като съврѣменници въ областьта на поезията — първиятъ прѣзъ врѣмето, когато тя е у него вече на залѣзъ, вториятъ, когато тя му е въ

[1]) Вж. въ книгата „Юбилеятъ на Ивана Вазовъ“, София 1895.

пъленъ разцвѣтъ, а третиятъ прѣзъ врѣмето на своето зачетнищво. Каравеловъ бѣ написалъ първитѣ си стихотворения въ началото на 1860-тѣ години въ „Братски трудъ“, а най-гомѣмата часть прѣзъ 1869—1875. Ботевъ при всичко че почна въ 1867. г., когато излѣзе съ името Хр. Петковъ подъ елегията „Майци си“, печатана въ „Гайда“ II., продължи, разви и свърши своята творба само въ 5 години врѣме, отъ 1871.—1876. Вазовъ пъкъ тепърва захващаше да твори въ 1870. г., за да достигне нататъкъ въ поезията си разни степени на съвършенството и да изработи разни творения, та да продължава още и въ наши дни, когато държи вече мѣстото на първи български съврѣмененъ поетъ.

Каравеловъ и Ботевъ, като два именити прѣдставителя на българската словесна творба въ свое врѣме, неможеха да не повлиятъ и върху Вазова. При авторитета, съ който се ползуваха у насъ въ областьта на книжнината Каравеловъ и Ботевъ, щѣше да бѫде чудно, да се види съвсѣмъ независенъ отъ тѣхъ Вазовъ; и тъкмо че се е подавалъ тѣмъ е бѣлѣгъ, какъ съсъ силата на своята дарба не се е намиралъ надъ тѣхъ. Разликата е само въ формитѣ на проявението на тая сила.

Влиянието на Каравелова и на Ботева върху Вазова има свои разлики — ония, каквито изобщо характеризуватъ и двамата революционни поети единъ спрѣмо другиго. Тѣхната поезия въ свое врѣме „острѣше чувствата за борба на роба и сиромаха противъ тиранина и богаташа; въ нея тѣ тълкуватъ възгледитѣ си за политическа свобода на българския народъ.“ Каравеловъ учеше, че изъ тинята на робството и позора ще изведѫтъ народа само бѣднитѣ, безкористни и самоотвържени чеда на нещастието, които умѣятъ да си пазятъ човѣшката честь съ ножъ и пушка. Това сѫ на първо мѣсто възпѣванитѣ отъ народа хайдути и бунтовници. Учението на Каравелова подѣляше напълно и Ботевъ. Обаче той намира, че българскиятъ бунтовенъ хъшъ трѣба да разпали и въоръжи страдния народъ не само противъ турската тирания у насъ, но изобщо противъ всѣкакви угнетачи. За тая цѣль хъшътъ трѣба да вдигне въ рѫка факлята на революцията. Така учението на Каравелова за свобода е учение и на Ботева; но учението на първия за срѣдствата, съ които да се постигне свободата, и за нататъшното ѝ оползотворение за живота не се съгласува съ учението на втория. Двамата писателя сѫ само до нѣйдѣ взаимно съгласни, като вървѫтъ отъ тамъ нататъкъ по свои особни пѫтища. Додѣто се засѣга въ поезията на Каравелова и на Ботева първата половина отъ учението имъ, тѣ вървѫтъ

задружно; ама щомъ се понесе настроението имъ къмъ втората половина, Каравеловъ захваща да лѫкатуши, а Ботевъ се изказва въ най-високи тонове на огорченъ поклонникъ на правдата и на разума[1]). Така учейки въ поезията си, Каравеловъ и Ботевъ разораха дълбоки бразди въ сѫжденията и поривитѣ на съврѣменното тѣмъ младо поколѣние. И Вазовъ, ново напжпилъ членъ отъ това поколѣние, възприе отъ единия и отъ другия поетъ не само идеи и мотиви за своя творба, но и външна форма за отдѣлни творения.

Стихотворни опити отъ Вазова почнаха да се вѣстяватъ отъ 1870 година, когато Каравеловъ вече приковаваше къмъ себе вниманието и надеждитѣ на родолюбивата българска младежь, а Ботевъ ѝ готвеше приятни изненади съ дѣло и съ перо. Опититѣ на Вазова зачетникъ не възбуждаха толкова очудванье съ мисли и фантазия, но доста много заслаждаха духа съсъ „народни идеи“, успѣшно проповѣдани отъ двата първака въ „свободната“ поезия, и особито съ похвати въ градежъ на външна форма, каквато правѣше тъй свойски стихотворенията на Каравелова и на Ботева.

Първо по своята поява въ печатъ е стихотворението на Вазова *„Борба“*, обнародвано въ браилското „Периодическо Списание“ II. 103—106. „Пѣвецъ“ проповѣда на тълпата „невѣжи“, набрана около него, *съ гуслата* си учение, да познае тя, защо я е Богъ направилъ, да си познае историята, отечеството, да разбере какъвъ дългъ има спрѣмо рода си. Тълпата обаче не разбира пѣснитѣ на поета; тя дири полза, хлѣбъ, а ученьето — не дава това. Съ тая рефлексивна пѣсень въ диялогична форма между поетъ и простолюдие Вазовъ е платилъ данъкъ на оная струя въ поезията ни отъ врѣмето на националнитѣ борби, която я характеризува ту като проповѣдница на национална просвѣта, ту като сѣячка на стремежи за национален политически животъ. Вазовъ не е датувалъ това си творение, при всичко че съ него е дебютиралъ върху сцената на българския печатъ. Въ него личжтъ явни дири отъ единъ Пушкински оригиналъ, онасловенъ *„Чернь“*[2]). Отъ тоя оригиналъ

---

[1]) По-обстоятелна паралела между Каравелова и Ботева и характеристика на единия и на другия вж. въ моята „Българска литература“ 1896., стр. 206—216.

[2]) Пушкинъ:

Поэтъ по лирѣ вдохновенной
Рукой разсѣянной бряцалъ.
Онъ пѣлъ, а хладный и надмѣнный
Кругомъ народъ непосвященный
Ему безсмыслено внималъ.
. . . .

Вазовъ:

Народътъ простий се събиралъ
И въ множество трупалъ
По край пѣвеца, който свиралъ
И вдъхновенно пѣлъ.
. . . .

По Пушкиновата „Чернь“ е съставено стихотворението „Поетъ и сганъ“ въ „Читалище“, III. 961—2.

дѣто поетътъ негодува противъ безчувствието на тълпата, която, зинала за сѣтивна полза, нѣма никакъвъ усѣтъ за художеството, за поезията[1]) — отъ тоя оригиналъ Вазовъ е взелъ види се форма и я нагодилъ за идея, съотвѣтна на духа на врѣмето въ останалата назадъ въ просвѣтата България; ала въ сѫщото врѣме не съзрѣлъ, не досѣтилъ оная несъобразность, която е произлѣзла отъ това между неговата идея и формата на творението му. Гуслата, съ която Вазовъ акомпанира проповѣдьта си за „наука“, не хармонира никакъ съ тая проповѣдь, защото гуслата е емблема на поезията;[2]) а при това и самата проповѣдь за наука не може да се противи до толкова на тълпата, която дири веществена полза. По̀-скоро би оправдала гнѣвътъ на тая тълпа, нейната затжпѣлость една проповѣдь за чисто художество, което далечъ нѣма прѣдъ очи оная практическа полза, която изтича отъ науката. „Борбата“ на Вазова е добъръ камъкъ за опитванье силата на неговото поетическо схващанье, за опитванье съзнанието на вжтрѣшното мотивиранье на идеята въ нейнитѣ съставни части въ началото на поетичната му творба.

Въ III. книга отъ браилското ПС. 108—109 четемъ отъ Вазова пѣсенъ *„Дунавъ“:* „Ахъ лѣй се, Дунаве, широкъ, безбродий, — Прѣхвърляй си волни пѣнливи горди . . . “! Ахъ, ти течешъ отъ тамъ, отъ дѣто и сестра ти *Рийна* съ шумъ още влачи кървави вълни ... Дали бѣгашь отъ тоя гледъ прѣзъ три столици? [= Виена,

---

[1]) Молчи безсмысленный народъ,
Поденщикъ, рабъ нужды, заботъ;
Несносенъ мнѣ твой ропотъ дерзкій.
Ты — червь земли, не сынъ небесъ;
Тебѣ бы пользы все — на вѣсъ
Кумиръ ты цѣнишь Бельведерскій.
. . . .
Подите прочь — какое дѣло
Поэту мирному до васъ!
Въ развратѣ каменѣйте смѣло:
Не оживитъ васъ лиры гласъ!
. . . .

[2]) *Невѣжи.*
Зашто сѣдишъ така, несвѣсний,
Надъ гъсла си прѣнесенъ ти,
Та пѣешъ нѣкакви си пѣсни
По цѣли дни, ношти?
Какво говорѣтъ тия струни?
. . . .
Пѣвецъ.
О, вие отъ мъдроста лишени,
Што слѣпи имате очи!
Не чувате ли че това звучи:
„Ученье вамъ, и пакъ ученье“?
. . . .

Пеща, Бѣлградъ]. Дали, кажи ми, и за напрѣдъ въ тоя свирѣпъ свѣтъ все тъй ще върви? До кога сираци, вдовици и въздишки? Дали зачина деньтъ на съгласье братско? — Пѣсеньта е датувана отъ 14/XI 1870. Нѣма съмнѣние, че душата на поета дири форма, да си излѣе болката отъ бѣдитѣ на оная грамадна неразбория, която въ 1870 г. се разигравате подъ знамената на френско-пруската война. Идеята е по сѫщностьта си хуманна. Ама дали е сполучливо избранъ Дунавъ, та въ свръзка съ мотиви, на които да е той срѣдище, да даде облѣкло на оная идея? За наше схващанье Дунавъ съ нищо не може да се отнася къмъ френско-пруското кланье като изворъ на бѣди въ човѣчеството. Може би се отнася къмъ него Рейнъ (у поета загатнатъ само съ името „Райна"); ала тогава и цѣлата пѣсень трѣба да се онаслови „Райна", па вече и инакъ да се изработи. „Дунавъ" се е изпрѣчилъ Вазову въ това стихотворение съ чуждъ мотивъ негли отъ лъжовната прѣдстава, че съ него стихотворението му става българско, народно!

Въ V—VI. книга отъ бПС., стр. 201—204, е напечатано стихотворението *„Борътъ"*, датувано отъ Сопотския манастиръ, 1870, 21/IX. По тая дата само може да се установи, че това е именно първата рожба на поета Вазовъ, при всичко че излѣзла прѣдъ свѣта пó-късно отъ други. Тукъ имаме Вазова плѣненъ отъ величието на една катастрофа, въ природата най-обикновена, ама за слабия и даренъ съ въображение човѣкъ поразителна. Българскиятъ читатель се намѣри въ това творение на Вазова прѣдъ такъвъ мощенъ поетически образъ, прѣдъ такава необикновена тайна сила, която вълнува изъ дъно душата, и затуй не можеше да разбере творението като прѣмъ изразъ на едно величаво чувство, но го взе за алегория, въ която на величието на чувството трѣбаше да отговаря и материялно величие на прѣдмета, що го възбужда; и въ тая алегория „борътъ" се изтълкува като поразена отъ бурята — турския завоеватель — вѣковна и славна България! По сѫщия начинъ българскиятъ читатель отъ прѣдишната епоха бѣ схваналъ като алегория и елегията на Ботева *„Майци си"*, дѣто майката бѣше България; защото не можеше споредъ тоя читатель да се покрие такава ухватна поетическа жалба съ образа на една природна майка — нѣщо вседневно, обикновено за понятията на българина. Колко сѫ поучителни тия два факта отъ схващанье на поетически творения у насъ за характеристика на равнежа, въ който сме се намирали, а отъ тамъ и за оцѣнка на едно въздѣйствие отъ страна на обществото върху развитието на поетическата дарба . . . Не може да блѣсне звѣзда тамъ, дѣто нѣма за нея атмосфера!

Редомъ съ „Бора“ въ сѫщата книжка на бПС. V—VI. 204—205 (отъ 4/X. 1871) е напечатана *„Вѣрата ми“* — нѣщо подобно по идеята си на „Борба“, съ примѣсь и отъ идеята на „Дунавъ“. „Тасъ вѣра във мене, що нищо не смѫтва, | Ми дума че иде туй врѣме за насъ, | Въ което прѣста щемъ за укоръ, смѣхъ, жрътва | На странци да бѫдемъ, какъ въ тоя сме часъ“. Поетътъ вѣрва, че иде вече часъ, да изчезнатъ между насъ раздори и завистъ, че ще настане вече братство и ще свѣтнемъ прѣдъ всички съ наука и съ издирено свое минало, съ чутно име. Не ще е невѣроятно, да е възпѣлъ въ това стихотворение своето чувство отъ основанието на Българското книжовно дружество и изданието на органа му „Периодическо Списание“, който бѣ излѣзълъ съ най-убѣдителни доводи за потрѣбата у насъ отъ просвѣта и наука и обѣщаваше да помага съ приноси отъ таково естество и значение[1]). Така възпѣ Вазовъ въ извѣстната си ода за възкачването на първия български екзархъ върху прѣстола[2]) чувството си за наше народно тържество надъ гърцитѣ, па бѣ захваналъ все тамъ и нѣщо като поема, за да прослави тържеството на християнския кръстъ и на мѫдростьта́ политическа на княза Бориса, който не се устраши отъ силата и негодуваньето на своитѣ боляри противъ плана му за покръщанье на българския народъ[3]). А въ една балада *„Клетница“* (Сопотъ 1875), вмѣстена между стихотворенията на П. Ивановъ,[4]) Вазовъ взима за сюжетъ страшната неволя на една вдовица съ нѣколко безпомощни и до смърть гладни и озебнали дѣца.

Националниятъ характеръ на поезията ни отъ това врѣме още еднѫжъ се отразява въ стихотворението му *„Прибиранье въ отечеството“* (Читалище IV., 189—190): Вазовъ се стреми изъ чужбина къмъ България, къмъ нейната природа и къмъ народа въ нея, когото поетътъ обича заради безкрайното му търпенье и правота[5]), заради привързаностьта му къмъ своя домъ и домакинство.[6])

---

[1]) Срв. статията „Нѣколко думи за изучвание и обработвание на бълг. сегашенъ езикъ и за народната ни книжнина въобщте“, бПС. I. 12—16, II 3—8 (остала недовършена).

[2]) „Читалище“ II 564—565, писана въ Галацъ на 1872. Начало:

Пѣй, о музо, обичлива
Въ тозъ тържественъ за насъ день,
Въ който правдата надвива
И Фенеръ е побѣденъ.
. . . .

[3]) „Читалище“, II 1039—1042: „Царь Борисъ и идолопоклонницитѣ“ (недовършена).

[4]) Стихотворенія, стр. 123—130.

[5]) Тия характерни за концепцията на Вазова мотиви ще срѣщнемъ и по́-нататъкъ въ други негови стихотворения.

[6]) Сравни подобни мотиви въ домашната поезия отъ това врѣме, напр. въ калцанитѣ стихотворения на „Читалище“ IV. подъ разни авторски имена.

Всички тия творения на Вазова, както рекохме, плѣнѣха особно съ формата си. И като бѣше българската поезия тогава толкова оскждна отъ произведения, че жеднитѣ очи откриваха дори подъ камъкъ онова, което имаше каква-годѣ по-висока художественость, нашитѣ читатели научиха и стихотворенията на Вазова, както знаеха стихотворенията на Ботева. Ама и Вазовъ знаеше добрѣ стихотворенията на Ботева, при всичко че още не чувствуваше въ себе влѣчение къмъ идеитѣ, каквито тѣ съдържаха. Прѣдъ видъ на тия стихотворения на Вазова и по сравнение съсъ стихотворения на Ботева, приятели и неприятели на новия поетъ намираха, че въ своята поезия той съвсѣмъ игнорува ония чувства на младежьта и народа, които сж обзели вече живота ни и сжществуваньето, и които сж принудили наши братя да викнатъ „свобода или смърть“. Доклѣ стои прѣдъ лицето на Вазова образътъ на унизения народъ и на отечеството подъ конския бунджукъ, неговата душа се залъгва съ „Вѣрата му“, че ще дойде и за насъ врѣме, да свѣтнемъ съ *наука* и да бждемъ помежду си въ *сговоръ;* и доклѣ народътъ пъшка отъ гнетъ и безправие, той се възхищава отъ неговото *търпение, правота* и мирно *домакинство.* При такава тревожна дѣйствителность безропотниятъ Вазовъ пълни тетради съ пѣсни все за любовь и нѣга, за безгрижность и упоение (както правѣше по-рано и Славейковъ), за идиличния токъ на селскитѣ пориви, случайно понабърченъ отъ нѣкоя черкезка излазка (както е във „Видулъ“). Руски и френски пѣсни на личното доволство водятъ прѣзъ това врѣме приволно перото му по хартия отъ чужда фабрика, пожълтѣла въ бѣдната поличка на българския школарь.

Между туй настана Гергьовдень 1876. година. Въ Срѣдна-гора пламна огъньтъ за възстание. Вазовъ закопа у дома си въ Сопотъ подъ купчина глина въ зимника своитѣ тетради съсъ стихове, освѣнъ една, която мушна въ чамаданче съ дрехи, и побърза прѣзъ Пловдивъ и Цариградъ за Влашко. На „Сиркеджи скелеси“ въ Цариградъ той нѣколко деня редомъ глéдá, какъ се трупатъ войски и сандъци съ патрони, отредени да задушжтъ българското възстание. Тая гледка изъ дъно прѣвръща настроението на мирния, любовно замечтанъ поетъ, и той въ новъ изобликъ на чувства извиква:

Полкове нищожни, гнили,
Бѣгайте, вървете тамъ.
На Балканскитѣ могили
Гробътъ е отворенъ вамъ!
Тамъ ви чакатъ не робове,
Що се молятъ и боятъ,

А юнаци, все готови
За отечество да мрѫтъ¹).

Колко е другъ вече тонътъ на тия стихове. Какъвъ новъ мотивъ ни посрѣща въ тѣхъ — мотивъ, който ни отдалечъ не прилича на мотивитѣ отъ прѣдишнитѣ стихотворения! Трѣбало е види се Вазовъ съ очитѣ си да види народа въоржженъ и явно излѣзълъ да води борба съ господаря си; да види турска войска, какъ отива да защищава тоя господарь; да разбере нагледно и какъ ще го защищава тя. Други поети тъй рисуватъ подобни борби, че дори и като сѫ само тѣхни мечти, читателитѣ ги виждатъ сѣкашъ въ дѣйствителность, увличатъ се и сами, та наистина се подхваща борба. Така мечтата става дѣло! Къмъ таково дѣло можаха да въодушевѭтъ народа съ мечтитѣ си Каравеловъ и Ботевъ; Вазовата муза нѣма тоя похватъ. Тя е изобщо *изобразителна*, рѣдко и *образотворна!*...

Вазовъ оставя омайнитѣ околности на Цариградъ, срѣди които въ 1871. година не можеше да се вдъхнови за друго, освѣнъ за идилията „Видулъ", и отплува за Галацъ. Въ неговитѣ дири турцитѣ произведоха въ южна България бой и сѣчь. Слѣдната година 1877. прѣзъ юлия потомцитѣ на Омара обърнаха на пепелище и кѫщата на поета. Тѣ разкопали доста грижливо глината въ зимника, подъ която душили приказни богатства, извадили тенекиената кутийка съ произведенията на българската муза и ги откарали въ плѣнъ заедно съ други плѣчки. Единъ биографъ на Вазова пишеше нѣколко годинъ слѣдъ това, че плѣчкашитѣ погубили и майка му²); ама на 1895. год. всѣкой можеше да види мнимозагиналата седеща отдѣсно на поета, когато той приимаше почеститѣ отъ уредницитѣ на юбилея му. Избавената въ чамаданчето тетрадка биде честита да види свѣтъ въ 1880. година като сбирка „Майска китка". Може би изъ сѫщата тетрадка да е извадeнъ и запазенъ за потомството горкиятъ „Видулъ"³). Приятельтъ на Вазова Петъръ Ивановъ ще да е билъ посветенъ въ съдържанието на неговитѣ тетради отъ пб-рано, защото само така можемъ да си обяснимъ и появата на едно стихотворение у Иванова (спомснатата „Клетница" = „Сиромахкиня" въ Христоматията на Вазовъ и Величковъ, II. 35—37.) съ името на Вазова. Ивановъ писалъ — както се види — на събрата

¹) „Прѣпорецъ и Гусла" ³ (1895), стр. 29: „Сиркеджи-скелеси".
²) „Утро", I. стр. 10—11.
³) Въ изданието на тая идилия (София, 1879) имаме придадено едно „писмо" отъ 1879. год. до Спаса Вацовъ. То е вдъхнато Вазову вѣроятно въ Берковица, и негли по реминисценция отъ едно стихотворение на Пушкина, писано на 2. ноемврия 1829. г.

си писмо, дѣто изказвалъ своята услада отъ стиховетѣ, „що диктувало Вазову сърце му“, ама добавя и укоръ, че въ таково усилно врѣме той се балака само въ кѫпалнитѣ на Венера. На това писмо Вазовъ отговаря (Майска китка, стр. 49—54):

. . . .
Знамъ, че съ туй си ти желалъ,
Да искажешъ свойта жаль,
Че намѣсто съ мойта лира
По-достойно днесъ да свирѭ;
Вмѣсто съ пламенни пѣсни
Тѣсъ мъгли и тъмнини
Да се трудѭ да прогонѭ,
Що висятъ по небосклона;
Вмѣсто съ лиринъ мощенъ звънъ
Отъ дълбокъ да будѭ сънь;
И на цѣла Българія
Истината да открияѭ,
Нея да въспѣвамъ азъ,
То седнѫлъ сѫмъ тоя часъ
Въ тия стихове угодни,
любовни,
Но не важни и безплодни
грѣховни
И за менъ, и за светътъ
Да си блъскамъ азъ умътъ...
Но какво и какъ, кажи ми
О, другарю мой любимий,
Трѣбува да пѣѭ азъ?

Вазовъ още не види, не досѣща, че има наоколо му други теми за поетическа обработка, много по-трепетливи, по-достойни за високо вдъхновение, нежели темитѣ на безгрижната и самодоволна любовь. И когато други се потрудятъ да му отворятъ погледъ и към тѣхъ, той намира за по-умѣстно вмѣсто признание въ несъгледность и признателность за услуга да постави единъ важенъ извѣтъ, защо не се залавя съ тия теми. Ако запѣя кѫже за народнитѣ нужди и посоча, кой е кривъ, дѣто нашето общество не може да хароса, боя се да не би да излѣзе сѫщото, каквото се казва въ нѣкой анекдотъ за истината свѣтлива. Тя била пратена между хората да прогони мрака; ала тѣ се толкова наежили противъ нея, уловили я и мѫчили, тия „людье разни съ умъ покваренъ, съ тикви празни“, че тя за свое спасение трѣбало да се скрие въ една яма смрадлива и да чака тамъ по-сгоденъ часъ, когато пакъ да издаде своя гласъ. Вазовъ е милосърденъ: нема ще е похвално отъ него

да изпусне изъ гърдитѣ и изъ перото си истината, па да я уловѭтъ въ ноктетѣ си безчовѣчни мѫчители?

Прочее (дума), за туй рѣшихъ
Въвъ животъ спокоенъ, тихъ,
Въ малки стихове да пѣѭ,
Туй що любѭ, що милѣѭ;
Да прославямъ любовьта.
Дражестьта и хубостьта.
И *ядъть си кат' успивамъ*,
Безопасно да изливамъ
Мойтѣ чувства и мечти,
Мойтѣ спомени свети,
И желанья млади, луди,
Що *страха нещѫтъ възбуди*,
Нито ярость пъкъ внуши
Въ докачливитѣ души...

Истината може да се погуши още тукъ-тамъ и по-добрѣ въ топлитѣ и отъ лична любовь озарени покои на поетовата душа, нежели въ нѣкоя смрадлива яма; а между туй Вазовъ ще си люби, ще се рѣе свободенъ и ще живѣе въ пъленъ миръ съ оня „людье разни, съ умъ покваренъ, съ тикви празни“, които инакъ биха вдигнали страшна врѣва отъ докачения. И затуй има пълно право Вазовъ да успива ядоветѣ си, да не плаши околнитѣ си съ нѣкой гръмовитъ стихъ. но лекичко да си тананика, да подпуща сладострастни рими по адреса на нѣкоя хубавица, свободна отъ ревниви очи на рицарски братъ или любовникъ — въ тоя случай найбезопасно по адреса на нѣкоя туркиня[1]) — и да дразни женската суета съ готовность да се прободе и издъхне за една цѣлувка или усмивка.

Първиятъ дѣлъ на „Майска Китка“ е посветенъ на „*Рина*“; то е

. . . име неизвѣстно,
То не е до толкосъ лично,
Ни богинско, ни небесно,
Нито пакъ е романтично.
Всѣкой може равнодушно.
Това име да дочува,
То за него е бездушно,
То му нищо не казува;

[1]) Вж. стихотворенията „*На Фатма*“, „*Кямиле*“ въ Майска китка, 35—36, 45—46. — „*Кадро на една калугерица*“ все тамъ, 37, се посрѣща съ Пушкиновото „*Къ живописцу*“ (изъ Царни).

За Вазова само то

. . . . . не е нищожно,
То и негово значенье,
Нито му е пакъ възможно,
Да го слуша безъ вълненье.

(Майска Китка, 1.)

Съ него той лѣга и става; то му е въ сънь и прѣдъ очи; то е въ цѣлата природа. Това е Рина!

Ако горки сълзи ронѭ
Божий гнѣвъ да укротѭ,
Вмѣсто прѣдъ Божа икона
Ней молитва си четѫ.

Мѫки тежки ако патѭ,
Гони ли ме страненъ врагъ,
Сявга въ нейнитѣ обятйя
Търсѭ милость вѣренъ лѣкъ.

Що ми трѣбува да дирѭ
За пѣсни си критикъ другъ,
Кат'ги сладки тя намира
И обича тѣхний звукъ?

(„Либето", М. К. 7.)

Въ стаята на Рина всичко му говори за нея; ба, той вижда все нея и цѣлува всички вещи, що е тя цѣлувала, та въ тѣхъ цѣлува само нея (*„Горнята соба"*, М. К. 10—11). Поетътъ съвѣтва своята хубавица да не се лъже по друга наука, но съ внимание да чете Овида, който много ще ѝ яви (*„Съвѣти за наука"*, М. К. 15), и да не се увлича отъ примѣра на непрѣклонната прѣдъ разни любовници Пенелопа, защото въ туй врѣме нейниятъ Одисей може би се наслаждава въ прѣгръдкитѣ на Калипсо! . . .

Безъ тая вѣрность упорита
Имала би (Пенелопа) по-блага честь:
Кат' тебе би била честита
И като тебъ любезна днесь.

(М. К. 16.)

Вториятъ дѣлъ е вече изпълненъ съсъ повече „Рини", всѣка съ разно име, и всѣка все тъй любезна, *безъ упорита вѣрность* и съсъ всѣкой угодникъ честита!.. И упоенъ отъ такива мечти поетътъ, когато седи самъ въ топлата си стая, гледа врѣмето навънъ и му е приятно...

Може-би на тоя мигъ
Други зѫзнатъ вцѣпенени,
И додѣ съмъ азъ въ топликъ

Мрѫтъ на плочитѣ студени.
. . . .
Но какво! . . Отъ грѣхъ съмъ чистъ
Ако бѣдни въ свѣтъ имало,
Нито пъкъ съмъ егоистъ ,(?)
Че е студъ, че снѣгъ валяло.
Топло тука. А огънь
Благи зари ми испраща
И поглеждамъ често вънь
Тие стихове кат' дращѫ.

(„Добрѣ ми е“, М. К. 31.)

Това не е сатира. Това е Вазовата *истина,* ама не оная, която „зарадъ истина“ може би би трѣбало да се скрие и въ яма смрадлива! . . Тя е истина, която не тревожи никакъ „людье разни съ умъ покваренъ, съ тикви празни“, понеже тъкмо отъ страхъ отъ тѣхната ярость и Вазовъ не намира за умно да изпраща въ свѣта истинската, *свѣтливата истина!*

Така се отнася прѣзъ началото на първия периодъ отъ своята творба зачетникътъ поетъ Вазовъ къмъ свѣта, изъ който му идатъ впечатленията и вдъхновението. Той гали своя собственъ покой и услада; доста е наивенъ, та да не го тревожатъ чужди бѣди, дори бѣди на цѣлъ единъ народъ, и народъ собственъ неговъ и като познава единъ типъ хора въ обществото — типъ, когото всѣка изказана по неговъ адресъ истина боде въ очитѣ и разбѣснява да гони и истината, и нейния проповѣдникъ — прѣдпочита да говори прѣдъ тия хора и прѣдъ всички изобщо само за онова, което имъ гъделичка нагона за лична любовь, понеже и той самъ е блаженъ тъкмо подъ дѣйствието на тоя нагонъ. И поради това Вазовъ не може да се съгласи съ натякваньето, що му е направилъ Ивановъ. Добрѣ поне, че е открилъ публично мислитѣ си, съ които възразява Иванову, та ни е улеснилъ задачата да го изучимъ и прозремъ като поетъ *до бойния часъ за нашето освобождение.*

Които не сѫ имали щастие да се радватъ на личното довѣрие на Вазова, тѣ естествено не сѫ могли да знаятъ до написваньето, па и до обнародваньето на писмото до Петра Ивановъ, както тоя подирниятъ, какви произведения твори въодушевението на поета, и да оцѣняватъ по тѣхъ идеитѣ му. Тѣ сѫ били принудени да сѫдятъ за всичко това само по извѣстнитѣ въ печата поетически приноси отъ Вазова. И пакъ сѫ улучвали да опрѣдѣлятъ поне отъ малко малко характера на музата му. По поводъ на рефлексията „Вѣрата ми“ Ботевъ съ една ирония посрѣща въ 1873. г. отношението на Вазова къмъ нашия робски животъ.

Но защо не съмъ и Вазовъ,
„Вѣрата“ си да въспѣя,
Че ще стане вълкъ овцата,
А пѣвцитѣ като нея?

(Съчинения на Христо Ботевъ, 1889. стр. 42).

Тукъ недоволството на Ботева отъ тона на съврѣменната българска поезия е изразено съ еднаква сила и за други любимци на музата, или поне кандидати за любовьта ѝ, както Пишурка (съ „Куткудячка“, 1871), „Сапуновъ трети“ (= С. Миларовъ, съсъ стихове въ „Отечество“ 1870), Войниковъ (съ „Разны стихотворенія“ 1868), Владикинъ (съ „Владиславъ краль и великій князь Борисъ“ 1870—71), Пърличевъ (съ прѣвода на Илияда въ „Читалище“ I.) и дори Славейковъ. Знаемъ, какво пѣе Славейковъ въ елегията си „Не пѣй ми се.“ Той отлага лирата си до пó-сгодни врѣмена, защото — ужъ народътъ не го разбиралъ! Ботевъ улавя тайната на отказа му и го осмива така:

Но защо не съмъ Славейковъ,
Да заплача, да запѣя:
„Не пѣй ми се“, не смѣй ми се,
Отъ днесь вече щж да блѣя!

(Все тамъ).

Въ своята „Борба“ Вазовъ пъкъ прѣзира у невѣжитѣ привързаностьта къмъ ползата, къмъ храната. Обаче той не ги научва, какъ биха живѣли тѣ „безъ полза“ и „безъ храна“. Той трѣбаше да оцѣни правилно тая привързаность на невѣжитѣ, безъ аристократска надмѣнность, като имъ обяснѣше поне таково отношение къмъ живота, каквото имаме въ евангелското изречение „не ѥдинымь бо хлѣбомь живъ бжденш“. И Пушкинъ се бѣ изразилъ — както по подражание нему нашиятъ Вазовъ — въ стихотворението си „Чернь“ за простолюдието:

Молчи безсмысленный народъ,
Поденщикъ, рабъ нужды, заботъ!
. . . .
Печной горшокъ тебѣ дороже:
Ты пищу въ немъ себѣ варишь . .

Ама намѣри се единъ пó-справедливъ оцѣнитель на слабостьта на невѣжитѣ, да си уважаватъ повече гърнето съ фасуль, нежели гладния звекъ на поетовата лира, та посочи и на аристократския погледъ на Пушкина, какъ е длъженъ да схваща тая слабость, а не да я прѣзира, и какъ трѣбва да я лѣкува, ако е истински поетъ съ чувства за доброто, къмъ което да води човѣчеството. Тоя оцѣнитель бѣ критикътъ Бѣлински

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Едно писмо на J. Рилъ отъ Винга до Г. Раковски въ Букурещъ.

(1864 год.).

Съобщава *д-ръ Л. Милетичъ.*

Въ съчинението си „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ (печат. въ Мин. Сбор. XVI.—XVII. с. 339—482) азъ изтъкнахъ личностьта на *J. Рилъ* като най-видна между дѣйцитѣ по книжовното възражданье на банатскитѣ българи. Ако и родомъ нѣмецъ, Рилъ се отличава между българскитѣ учители въ Винга, които заедно съ него работиха за да се основе тамъ народно-българска писменость, не само чрѣзъ своитѣ широки познания и голѣми дарби, но и чрѣзъ дълбоката си любовь къмъ почнатото дѣло, поради което него трѣба и като български патриотъ по онуй врѣме да туримъ по-високо отъ самитѣ му другари, родомъ българи. По право Рила трѣба да наречемъ основатель на банатско-българската книжнина, защото да не бѣ той установилъ книжовенъ езикъ и правописъ на тая книжнина и да не бѣ съчинилъ първитѣ учебници по основното учение, надали щѣше да се удържи каква да е българска писменость у нашитѣ банатчани.[1]) Особно по създаваньето на книжовния езикъ заслугитѣ на Рила сѫ голѣми, и каквото е внесено въ него отъ езика на тогавашната наша книжнина, изключително нему се дължи, понеже той единственъ между своитѣ сподвижници бѣше по-дълбоко схваналъ значението на родственитѣ връзки на банатскитѣ българи съ старото имъ отечество та се е стремилъ да оползотвори книжовното имъ и национално възражданье, за да се усилятъ тия връзки, да се съзнае народното единство, като се изрази то поне чрѣзъ еднаквость въ литературния езикъ. Ако и нѣмецъ по произходъ, Рилъ, роденъ въ с. Модошъ въ Банатъ и отъ дѣтинство свикналъ тукъ на българска срѣда, толкова се увлича отъ тогавашнитѣ патриотични идеали на по-събуденитѣ българи, особно на нѣкои отъ учителитѣ въ Винга, дѣто още съвсѣмъ младъ тъй сѫщо билъ назначенъ за български учитель (1862 год.), че

[1]) Това се призна Рилу и отъ страна на банатскитѣ българи; въ бр. 21. отъ I. год. на тѣхния вѣстникъ „Vinganska Nuvala“ 1881 год. четемъ слѣднитѣ думи, написани по поводъ на двайсеть и петгодишния юбилей на Рила: „. . . Нему, на негова милость ние дължимъ, че имаме свой книжовенъ, народенъ езикъ . . .“ (вж. и Мин. Сбор. XVI.—XVII. 367).

наскоро той се поставя на чело на банатско-българското възражданье и го ржководи. Ненадъханъ отъ младость съ други национални идеали — нито нѣмски, нито маджарски — Рилъ въ Винга отъ сърце се прѣдава на българщината като сжщъ българинъ. А въ това никой не му е прѣчилъ, защото самиятъ тогавашенъ чанадски епископъ Bonnaz, който го бѣ назначилъ за учитель, както се види, искрено е желалъ духовенъ напрѣдъкъ на своето българско паство, безъ да е билъ ржководенъ, бидейки и самъ по потекло французинъ, отъ какви да е задни цѣли, каквито слѣдъ него вече се проявяватъ противъ народното свѣстяванье на нашитѣ банатчани отъ страна на върховното духовно началство отъ чанадската епископия. И въ правителственитѣ кржгове на Маджарско тогава още не бѣше узрѣла идеята за помаджаряванье другитѣ, особно по-малкитѣ народности въ областьта на св. Стефановата корона, така че откъмъ тая страна Рилъ и колегитѣ му сж могли безъ всѣко стѣснение да се прѣдаджтъ на работа. Борбата, която е трѣбало отначало да поведжтъ, главно е била насочена противъ закоренѣли прѣдразсждъци у голѣма часть отъ винганскитѣ български голѣмци, които, привикнали да се учатъ на „хърватско-илирски“ езикъ, не можели да си въобразжтъ, какъ ще бжде туй, да се прѣмахне отъ училището имъ хърватскиятъ езикъ, на който и въ черква евангелието се четѣло, па дори и проповѣди се казвали. Имало е и такива, които не вѣрвали, че изобщо е възможно, майчиниятъ имъ, „неодѣланъ“ езикъ успѣшно да послужи като книжовенъ органъ, нѣкои пъкъ се бояли, че туй ще имъ попрѣчи да изучватъ други езици и пр. Рилъ съ своитѣ другари, между които най-видни сж били Раф. Будуровъ, Иванъ Косилковъ, баща на сегашния учитель въ Винга Леополдъ Косилковъ, успѣлъ да прѣодолѣе всички прѣчки, като е билъ подпомогнатъ особно и отъ страна на Бешеновската българска колония, която на 1863 год. се бѣ формално обърнала къмъ епископа Бонà, да позволи, щото въ училището имъ да се учи на български езикъ. И епископътъ официялно възложилъ Рилу задача, да състави проектъ за книжовенъ езикъ и правописъ, още и да съчини, заедно съ другаритѣ си, български учебници, главно българска граматика. И Рилъ съ вродената на нѣмеца основателность се прѣдава изцѣло на тази задача и първомъ залѣга добрѣ да изучи българския езикъ. За да състави правописни правила и да схване по-основно езика, Рилъ не се е задоволилъ само съ практично знание на банатско-българския говоръ, който той още отъ родното си село Модошъ е знаелъ малко, а е искалъ и теоретично да го изучи по книги. Въ Банатъ такива български книги не е имало, и за Рила е било цѣло откровение, когато се сдобилъ отъ учителя Узуна изъ Модошъ съ единъ екземпларъ отъ „Grammatik der bulgarischen Sprache“ на Драг. и Ант. Кир. Цанкови. Слѣдъ това вече Рилъ самъ се упжтва полека-лека и въ нашата кирилска книжнина, запознава се съ сборника на братя Миладиновци, получава и нѣкои български вѣстници, и постепенно узрѣва у него мисъльта, че задачата му въ сжщность може да стане много лесна, ако би сближили нашитѣ банатчани своята книжнина колкото се може повечко съ тогавашната българска книжнина, въ която той намѣрилъ вече изработена основа: и граматики, и словари, и правописъ. И всичко туй Рилъ се рѣшава да прѣпоржчва въ заседанията на учи-

телското дружество въ Винга и да подстъква към по-близко запознаванье съ българската книжнина. Съ тая цѣль той доказва, че е полезно да знаятъ да четѫтъ всичкитѣ му другари кирилската азбука, за това той се е опитвалъ да свърже по-тѣсни книжовни сношения съ България. Въ своето „Pravupisanji“ Рилъ разказва, какъ узналъ отъ нѣкой си г. Хиртъ, който билъ дошелъ отъ Букурещъ въ Винга да отгледва свилени буби, за адреситѣ на по-видни българи въ Букурещъ, къмъ които и се обърналъ съ писма за казаната цѣль: „Азъ имъ писахъ — казва той — и нѣколко фиоринта изразходвахъ за писма, та получихъ найсетнѣ отъ госп. Георгиевъ по нѣколко броя отъ «Съвѣтникъ», «Българска Пчела» и «Гайда». Тѣзи вѣстници съ внимание четохъ и не малко се ползувахъ“. Сетнѣ Рилъ се сдобилъ и съ нѣколко броя отъ в. «Бѫдѫщность», и съ единъ брой отъ в. «Турція», който редакторътъ Геновичъ изпроводилъ въ Винга. То е било въ началото на 1864 год., тъкмо когато ставали заседанията на дружеството въ Винга, въ които Рилъ прокарвалъ своя проектъ за книжовенъ езикъ и правописъ. Повлиянъ отъ езика на казанитѣ български издания, Рилъ е билъ на мнѣние, като се установява банатско-български книжовенъ езикъ съ латинска азбука, да не се отдалечава този подирниятъ твърдѣ отъ езика на общобългарската книжнина, и затова напр. той искалъ да прокара, да се изразява бѫдеще врѣме на глаголитѣ само чрѣзъ спомагателния глаголъ *„ще“*, а не и чрѣзъ прѣдлога *„за“* („ще дойде“, а не „за дойде“), както говорятъ банатчанитѣ. Той мотивиралъ прѣдложението си съ туй, че „българитѣ въ Турско бърже крачатъ напрѣдъ (bâlgarete ljutu varvât napreć)“, та ако сега не приематъ банатчанитѣ да пишатъ тъй, „по-късно пакъ ще трѣба да стане туй“ (ц. д. 357). Прѣдложението му паднало, но той пакъ повтарялъ тоя мотивъ и при други точки на правописа. Така напр. Рилъ настоявалъ „съгласно съ правописа на българскитѣ книги въ Турско“, като посочвалъ сборника на Миладиновци, Българска пчела, Съвѣтникъ, Гайда и пр., щото членътъ да се пише отдѣленъ отъ името съ чертица. Пакъ било отфърлено прѣдложението му, именно поради опозицията на видния му противникъ, учителя Францъ Гласъ, по който поводъ нѣкои се изразили, „чи ни щатъ да хòдатъ следъ писмото у Турску, оту тамъ съсъ кирилски слувà се пиши и оту ния пòдубрѣ разумѣвами хърватския езикъ, негу българския у Турску“.

Приведохъ горното, за да се разбере по-добрѣ, при какво настроение и какви условия е писалъ Рилъ и писмото до Раковски, което сега подолу обнародвамъ. То е датувано отъ 6. юни 1864 год., сир. слѣдъ като прѣнията по правописа се сключили съ рѣшение, Рилъ да обработи своя правописенъ проектъ и да го напечата, за да служи на всички за упѫтванье. Въ сѫщо врѣме Рилъ се бѣ обѣщалъ да издаде и българска граматика. Съ тия два труда той е смѣталъ да тури първата и главна основа на българската книжнина въ Банатъ, като я приближи по възможность до общобългарската, отъ която банатската щѣла да образува споредъ него само единъ клонъ. Съ такива надежди именно той се е обърналъ съ писмо къмъ Г. Раковски, като главенъ редакторъ на „Бѫдѫщность“, да подѣйствува този чрѣзъ своя органъ, за да се пригърне идеята му отъ българската интелигенция, та по този начинъ да се постигне жела-

ното отъ него литературно сближение. За жалость Раковски не е могълъ да публикува писмото на Рила, защото „Бѫдѫщность" бѣше вече спрѣла да излиза, но при все туй високо ще да е цѣнилъ Риловото писмо, та го запазилъ и го прѣдалъ сетнѣ на г. Ивана Касабовъ, който пъкъ отъ своя страна го подарилъ прѣзъ есеньта на 1868 год. господину профессору М. Дринову, когато миналъ прѣзъ Букурещъ. Дриновъ тъкмѣлъ да обнародва това писмо, но други залиси му попрѣчили да изпълни намѣрението си. Само мимоходомъ той спомена за сѫщото писмо на Рила въ своя „Исторически прегледъ на Българската църква", дѣто говори и за банатскитѣ българи (1869 год., с. 171): „Прѣди нѣколко врѣме — казва тамъ Дриновъ — ные намѣрихме едно рѫкописно описаніе за състоянието на тѣзи захвърлени на чуждина наши братье. Изъ това описаніе, писано прѣди четири години отъ едного блъгарскаго учителя въ Винга, ные узнаваме, че тѣ сѫ много трьпѣли отъ чуждитѣ народности, които ги окружаватъ, т. е. отъ власитѣ, маджаретѣ и хърватетѣ, но при всичко това могли сѫ пакъ да си зачуватъ езикътъ и народностьта невредима. «Утъ туй се види», пише съчинительтъ на това кратко описаніе, «чи удъ блъгарина ни можи да се прави сърбинъ или хърватинъ, или влахъ или маджаринъ».[1]) Не можемъ да не споменемъ още за една пріятна вѣсть, която намираме въ речената рѫкопись. Тя е, че въ послѣдне врѣме между тѣзи наши братіе се е появило желание да завръжатъ сношенія съ общото ни отечество, чрѣзъ които сношенія тѣ се надатъ да почръпнѫтъ нова наравствена сила, та и на бѫдѫще врѣме да могѫтъ да бранѭтъ своята народность отъ многото имъ врагове". Като не успѣлъ до днесъ да публикува Риловото писмо, което напълно заслужва да стане общо достояние на науката, г. Дриновъ при послѣдното си идванье въ София миналото лѣто любезно ми го отстѫпи, за да го обнародвамъ въ допълнение на своята студия върху книжнината и езика на нашитѣ банатчани.

Писмото на Рила прѣдавамъ по-долу точно споредъ оригинала, като обяснявамъ подъ линия само отдѣлни думи и фрази за по-голѣма ясность. Отъ писмото се вижда, че езикътъ на нашитѣ банатчани още мѫчно се подава на книжовна употрѣба и че авторътъ, самъ още новакъ па писанье по български, се мѫчи какъ да е да се изрази понятно, като кове тукъ тамѣ термини и посочва дори по два и три въ скоби, нерѣшителенъ, кой отъ тѣхъ да прѣдпочете. Той употрѣбя и много сърбо-хърватски термини, които е заварилъ въ употрѣба у другаритѣ си.

Колкото се отнася до съдържанието на писмото, то само доста е ясно и хубаво допълня характеристиката на Рила, която дадохъ за него въ речената си студия. Рилъ въ увода изтъква роднинскитѣ връзки между България и нашитѣ банатчани като връзки на майка спрѣмо свое чедо. Слѣдъ това засѣга историчния въпросъ за прѣселението на

---

[1]) Въ едно свое писмо г. Дриновъ ми обяснява, защо въ цитуванния по-горѣ изводъ изъ Риловото писмо е притурилъ къмъ думитѣ „сърбинъ или хърватинъ" още и думитѣ „влахъ или маджаринъ". „Такава притурка, види се, съмъ направилъ — казва г. Дриновъ — по това, че на друго едно мѣсто въ своето писмо Рилъ говори, че въ банатскитѣ училища, прѣди ввожданьето на хърватский езикъ се е прѣподавало влашки и маджарски".

банатскитѣ българи въ Унгария, като разказва едно прѣдание, което му билъ съобщилъ тогавашниятъ свещеникъ отъ Бешеновъ. Това прѣдание, което азъ изложихъ въ съч. „На гости у банатскитѣ българи“ (вж. Бълг. Прегледъ год. III., кн. II.), е забѣлѣзано въ епархиялната история, въ Бешеновската черковна библиотека, дѣто безъ съмнѣние и свещеникътъ, който я разказалъ Рилу, я челъ. Въ това прѣдание има неистини (вж. критично изложение на въпроса въ съчин. ми „Заселение на католишкитѣ българи въ Трансилвания и Банатъ“, МСб. XIV. нат.). И тукъ между друго е повторено погрѣшно записаното име на село „Брежене“ вмѣсто *Лъжене* (вж. ц. д. 356. нат.). Числото на банатчанитѣ по отдѣлни мѣста е доста вѣрно показано, ала общото число, „30—35 хиляди“, е прѣувеличено, понеже Рилъ подъ „и други мѣста“, види се, тъй сжщо е смѣталъ и тъй нареченитѣ „Крашовани“, което е погрѣшно (вж. у мене Книжнината и пр., 340). Разказваньето на Рила за училищата, за хърватския езикъ въ тѣзи подирнитѣ, за букваря („knigče za pârvija nauk u pârvija razréd“), за правописа и пр. напълно се посреща съ изложеното у мене по сжщитѣ въпроси. Отъ писмото сега се вижда, че горѣказаниятъ господ. „Georgiev“ отъ Букурещъ, когото Рилъ споменува въ своето „Pravupisanji“, е именно покойниятъ Христо Георгиевъ (братъ на покойния Евлогия Георгиевъ), когото Рилъ тукъ нарича благодѣтель, понеже той се е погрижилъ, та сж проводили Рилу 12 броя отъ „Българска пчела“, 10 броя отъ „Съвѣтникъ“ и 5 броя отъ „Гайда“. Отъ изброенитѣ писатели и издатели, къмъ които Рилъ се обръща съ молба да му проваждатъ изданията си, и най-сетнѣ отъ заключителнитѣ му думи още веднжжъ се вижда, доколко сериозно е смѣталъ Рилъ да работи въ полза на книжовното и народно възражданье на нашитѣ банатчани. И той безъ съмнѣние е щѣлъ така да работи, ако бѣха останали условията все такива, каквито сж били тогава. За жалость Рила наскоро отстраниха отъ Винга и го поставиха въ съвсѣмъ друга срѣда, види се, за да не прѣчи съ своето присжтствие въ Винга на новата, противународна струя, която наскоро отгорѣ повѣя по цѣло Маджарско (вж. по-подробно у мене въ цит. съч.). Относително приложенитѣ къмъ писмото на Рила стихотворения ще кажа, че авторътъ на първитѣ двѣ е сжщиятъ оня Иванъ Узунъ, за когото азъ говоря въ „Книжнината и пр.“, с. 346. За Р. Будуръ освѣнъ въ това съчинение вж. по-подробно и въ „На гости у банат. българи“. Оставямъ правописа на оригинала, както си е, съ едно малко изключение: Рилъ прѣдава гласната *a*, когато е неударена, понеже се произнася малко тъмно, чрѣзъ знака *à*, за разлика отъ ясното ударено *a*, което той бѣлѣжи съ *á*, така че често пжти наредъ се срещатъ по нѣколко такива *á* и *à* размѣсомъ въ една и сжща дума, напр. kázàlà. Понеже о това правописно правило самъ Рилъ въ сжщото писмо твърдѣ непослѣдовно се придържа, като пропуска въ повечето случаи да отбѣлѣжи неударепото *a* съ знака `, и понеже това правило се оказа излишно, защото споменатиятъ знакъ ` неволно се взима отъ читателя за знакъ на ударение, поради което се внася бъркотия въ четеньето, та и въ банатската книжнина сетнѣ се изостави, като се прѣдпочете просто буквата *a*, и азъ постжпихъ по сжщия начинъ, та прѣдавамъ само чрѣзъ *a* всѣко неударено *a*, чийто гласежъ се равнява въ тоя говоръ на слабо-

тъмно *a* (вж. знака *ạ*, който употрѣбихъ за сѫщия звукъ въ банатско-българскитѣ текстове, МСб. XVI.—XVII., с. 434. нт.). Знакътъ *â* у Рила означава тъменъ ъ-звукъ; ê замѣстя *ѣ* и винаги означава звукъ *ä*, сир. звукъ между *e* и *a*; *ć* означава твърдѣ меко *к'*. Членътъ се пише заедно съ думата, а сѫщо тъй не се отдѣля и мѣстоим. форма род. пад. мн. ч. *nji* (= нихъ). Сѫщо тъй пише неотдѣлено и мѣстоимението *ni* = ни (стб. ны) и пр.

Оригиналътъ, който по желанието на г. Дринова прѣдадохъ на Българското Книжовно Дружество на съхранение, състои отъ три цѣли листа, а самото писмо на Рила заема петъ страници. По-долу давамъ подъ линия най-нуждниткѣ обяснения по езика, а за повечко подробности упѫтвамъ къмъ студ. си „Книжнината и пр.“

Négova Mílus

na Guspudína

G. S. Rakovski,

glávin redáktur ud „Baduštnusta“

u

Bukurešt!

Dupusnêti, Guspudíne, da Vû[1]) píša málkuči[2]) ud náŝte razmêri[3])! Válјda[4]) za se namêrvat[5]) méždu čestítite četnici[6]) na „Baduštnusta“ takvízi visókumísleći[7]) détu se interesírvat za nám[8]), i détu mujâta utórina próšnja[9]) i trâsba[10]) spuréd pudpírenji[11]) ud náŝte Bâlgare sas duševni jesćé i pićé[12]) za-prejémat[13]) i za-uslúšat.

Aku nêkuj sín se razdelí ud baštinátasi kâšta, i mlógji gudíni ud négvite ródnici[14]) nijé čúl níštu, tugjízi ij narávnu[15]), či tój da se veselí, kuga mu dódi nuvínata, či ródnicitemu jošti žuvêjat, či têzi sâ sréćni. — Tâj i sâs ródnicite, âku tíja već utkóle nisa čuli ništu za sinanji.[16]) Sas kólku trêba da bâdi tuj pó-istenu ud sâte[17]) narodi, ali ud idín mânačeć dêl na náruda Takâzi mânačeć[18]) dêl ud unêzi ósem milijóne Bâlgare, kujé deléku ud ...

[1]) Банатчани казватъ *ву* вм. *ви* стб. *вы*.
[2]) malkuči — малко че и ...
[3]) razmjeri — отношения.
[4]) valjda e вм. valja da (хърватизмъ) — навѣрно, може би.
[5]) ще се намѣрватъ; za (за) по синтактич. функция се равнява на нашето *.*
[6]) četnik, četnici, — читатель, -ли.
[7]) visoku mísleći (хърватизъмъ) — високомислещи.
[8]) Za nam — за насъ; вмѣсто *насъ* се употрѣба намъ.
[9]) prošnja (хърватизъмъ) — просба молба, utorina prošnja — отворена просба
[10]) просба; *тръсба* е образувано отъ *търсѫ* по образецъ на *просба* и пр.
[11]) зарадъ помощь, зарадъ подпорка, подрѫжка.
[12]) ястия и пития (мн. ч.)
[13]) za prejemat — ще приематъ.
[14]) родители
[15]) естествено, природно (срв. сърб.хърв. naravno).
[16]) „за сина н'ихъ“ сир. за тѣхния синъ — за сина си.
[17]) всички.
[18]) мъничъкъ.

žuvêjat u Turskutu, ij[1]) náša nárud, kujé ni za cêlu 200 gudíni[2]) se ij presélil u Madžársku. Tâj, kaćé se ráduvat nášte hóra, âku ud vás čújat nêštu, taj trêba, isápim,[3]) da se ráduvati i Víja u Bâštínijata na Bâlgarete, kugá nuvínâta se káre du vás,[4]) či i nýja smi užuveli ud moraličêskata[5]) vegetácija; či i nýja smi (sa) sabudíli ud dâlgjija sân; či smi póčnali da káremi kântu óndzi cél, biz kujétu právu slobudzénji[6]). nimóži da se mísli, — kântu prusveténjitu i ubrázuvanjetu! — Stígnanjétu ud húbavija (cel) ij pudlóžinu ud pudpírenjétu,[7]) detu móžimi da čêkami ud nárudumílnite[8]) nášte brájće[9]) Bâlgare u Turskutu.......

Na pârvutu mêstu trêba da Vu piša ud histórićésćite zabelêzvanji na nášte Bâlgare.

Vêtiteni knigji têzi petê mestá sa zabelêžili za dumuvínata na nášte Bâlgare naprédj da sa dušli u Madžárskutu: 1) Nikopól, 2) Svíštov, 3) Brežene, 4) Bêlene, 5) Ternčovene.

Ud vandrúvanjétu[10]) sámu málku znájmi, tâj ij ud uzróka[11]), spuréd kujé sa utišli. — Ud bišnovsćija[12]) pop tâj se prikázva vandrúvanjétu:

„Kâtu sa Túrci u bujâ predelíli[13]) Karóla šésti, krále Madžársći, i „usujíli[14]) Sêrbija i Vláškata zemê, Bâlgarete unêzi, détu sa 1700 lêtu iz„bègli ud Túrsku u Vlášku, 1737 lêtu duguvórilisase sâs Nikóla Stanislavič, „da menat préz Dunáva u Madžársku. — Tugjizi 120 famílíji ud 4600 dúši „prebrálisase u mêstu Krájova, túka sa udbráli za biróv: Dobre Fermen„džija, i tâzi gudína u Novémbra mêsêca preladílisase[15]) na Dunáva i sréćnu[16]) „sa stígnali u Oršova. — I pupóve sa bilí sas têj. — Nekólku deputírtite[17]) „sréćnu sa izhódili[18]) vaz Temišvárskata Administrácija, i dubáveha[19]) dve „pústari:[20]) Vínga i Stari-Bíšnov. Kâtu sa izzímuvali u Oršova, i véć ij „stígnalu pruleć, preprávilisase na pâć. — Pârenj sa stígnali u Vínga, di[21]) „sa namêrili nekólkus kâšti, ud kujé, kâtu sa naprávil čárkva, škúla, paró„ćija i magazín, 60 famílíji sâs Nikóla Kačamag, biróva[22]) túka ustánaha,

---

[1]) Съсъ *ij* се прѣдава спомагателния глаголъ за 3 л. ед ч. *е*, произнасянъ безъ ударение като *и*, пише се съ *ij* за разлика отъ съюза *i*.
[2]) за цѣли 200 години.
[3]) хесапимъ, смѣтаме.
[4]) когато извѣстието достигне до васъ.
[5]) Рилъ е сковалъ тая дума съ окончание *-ическа* подъ влияние на наши подобни книжовни думи: политическа и пр.
[6]) свобода; думата е скована подъ влияние на ромън. форма „слободзня".
[7]) достиганьето на хубавата цѣль зависи отъ подръжката.
[8]) народолюбивитѣ.
[9]) братя (brajće е множ. ч.).
[10]) пѫтуванье, скитанье, прѣселение, срав. нѣм. wandern.
[11]) uzrok — причина, срав. сърб.хърв. uzrok.
[12]) Бишнов — означава селото Бешеновъ; *бишновския* — *бешеновския*.
[13]) надвили.
[14]) usujíli — усвоили.
[15]) прѣминали съ корабъ (срав. ладия, сърб. хърв. ladja — корабъ)
[16]) честито, щастливо.
[17]) посланици, депутати.
[18]) izhodili — издѣйствували, срав. хърват. izhoditi.
[19]) получиха.
[20]) пасбища.
[21]) di — гдѣто, срав. сърб.хърв. di, gdi.
[22]) birov — кметъ, сѫдия, срав. мадж. bíro; въ зап. България: бировъ.

„a drúgije 60 famílíji sa utišlí u Bišnov sâs biróva Tódora Budúr 1738. „gudína 7. Márta. — U Bišnóv sa namêrili nekólkus tursći kulíbi i idná „visóka túrna[1]) ud kámak, détu 1801. gudína ij sválena, i ud kámacite ij „naprávin fundamént na sígašnata čârkva."

Dali báš tâj se ij dugáždelu,[2]) tuj nimóžime da znájmi. — Puznátu ij, či sámu sâs 100 gudíni nasám hórata nisa právili za sâtu prutukól i pismó. — Ud túj prikázuvanji sámu nekólku redlê sa napísani u vingánsći várušći[3]) arkív[4]). — Vingánete ud gulêmata caríca Márija Terêza húbavi privilégiji sa dubáveli[5]); âma ótu[6]) têzi tvârde mlógu mêstu bi ujémili u túj pismó, za-gji ustávem za drúgji pâć, či trêba da si ubârna sigá kólkuskóru na glávnatami stvár.[7])

U Madžárskutu Bâlgare u têzi mestá se namêrvat: Vínga (âli drugjijače: Theresiopolis) 5500 dúši; Stár-Bišnóv: 8000 dúši; Módoš: 1000 dúši; Bréšće: 1100 dúši; Dénta: 200 dúši; Kának: 400 dúši; Baráčház: 550 dúši; Bolgártelep: 1000 dúši; Lukáčfalva: 300 dúši; Ittvarnak: 1000 dúši; Rógendorf: 500 dúši. Séobštija brój ud Bâlgarete na têzi i jošti drugji mestá u nám móži da se zéme du 30—35 hiljadi dúši.

Nášte Bâlgare léku se puznávat ud drúgjite náciji[8]), zakó i sigá tâj se nósat, kaćé[9]) tugázi, kâtu sa dušlí ud Tursku. — Sêkuj mâž híma idín kužúv, bêli brinivrêci i paralía; sêka žiná têjnata súkna i prestílća âli karligát, détu tá samá ij naprávila, kaćétu i brìnivrêcite na mâžjéte. — I ubičájete na náruda nimóžat da se umenúvat[10]). — Staríjteni[11]) prikázuvat, či tíja báš tâj sa pêli i príkázali; báš tâj sa utišlí na sedénkata, báš tâj sa igráli na urótu, kaćé sigášnija mládež.

Túka bi trêbalu da Vu píša jóšte ud sociálicesćiteni rabóti[12]), ud jazíkani, détu ij smêsin sas hurti ud sâte naciji, kujé sa na madžárskata zemê, ud zákunsćijani[13]) i polítičesćijani žuvót, ud právenjetu[14]) na náruda, ud négvutu bugátstvu i sirmáštvu: âma âku bi štêl tuj sâtu da Vu upíša i da razstáva[15]), bi himál matêrija za idná kniga.

Za si ubârna dára[16]) ud tázi stvár. Pó mi prilêga, da Vu piša na tuj mêstu ud naúka, ud ubrázuvanjítu na náruda. — Sámu tâj móža da bâda sâs písánjetumi pókâs.

Sêkuj, ud udgóre spumenúvanite mestá híma učilišta: U Vinga vé u gudínata 1797 ij bilá idna škúla sâs idín dáskal (t. j. účitel); âma u gu-

---

[1]) кула.
[2]) ставало.
[3]) градски, „варошки" отъ варошъ — градъ.
[4]) архива.
[5]) сж получили.
[6]) оти, защото.
[7]) работа, срв. с.хърв. stvar.
[8]) народи.
[9]) kaće — както
[10]) измѣняватъ
[11]) starijteni — старитѣ ни . . .
[12]) socialicesćiteni raboti — общественитѣ ни работи.
[13]) законодателния.
[14]) управлението.
[15]) обясняж.
[16]) слѣдователно, срав. ромънск. darĭ.

dínata 1809 túkašnata škúla ij stánala učilíšte ud tri razrédi (klássa). — 1857. sa razdelíli mumíčitata ud mónčitata i spuréd túj nášta škúla ij ud 6 razrédi. — I u Bíšnóv híma véć udkóle 3 razrédi, âma tám mladéža ij smêsin. — U drúgjite mestá škúlata sé pu idín razréd ij. — Ud túka se vídi, či bâlgarsćijani mladéž ud 18 sóbstvi se zavedé u preddóra[1]) na ubrázuvanjétu. —

Aku čèlêć (čovek) se prumísli préz mlóštvutu na bâlgarsćite škúli, móži da vêruva, či za bâlgarsćijani nárud ni mu trêba víše[2]) níštu.

Ama papá nijé tâj!!!

Bâlgarsćija mladáž du gudínata 1863 nijé učíl u májćinijasi jazić! Manenótu ditê, kâtu ij flêzalu pârvija pâć u škúlata, ud dáskala nijé biló pítanu zârad ímetusi bâlgarsći, négu hârvatsći; n. p. „Kako se zoveš? šta radiš? Kako se zove tvoj otac? Koj sedi priko tebe? i. t. p. i. t. p. Tuj báš tâj ij, kaćé bi pítal idín vláh francúzki âli latínsći za nêštu! *I francúzćija i latínsćija jazić ij ród sas vláščija túj, kaćé hârvatsćija sas bâlgarsćija!* — Póparenj[3]), naprédj 50—60 gudíni u pârvija razréd vlašći učili nášte škuláre. — Sétne sa dubáveli dvá pémsći[4]) dáskale, kujé sa póčnali da naúčat mladéža da četí dalmátsći. — I ud unúj vrêmè u pârvija i drúgjija razréd séidno dalmácki i harvátsći se úči. Aku se píta: zaštó ij tuj? têzi hurtí se dávat za udguvor: „Náruda ni bi razumêval drugjiáčeć pupóveteni, kujé i du sigá ni znájat da hurtúvat balgarsćija jazić, údvân[5]) idín, détu véć ud 20 gudíni služi méždu náruda; (bélći sámu nému ij prilêgal da úćí tózi jazić???). — Za drúgji uzrók zámanj[6]) túj sa kázali dušmánete ud Bâlgarete, či tíja némat knižnina (literaturia) i tá níti ni móji[7]) da se stóri . . . . . . U tréćija razréd ij póšnalu ditêtu da učí ud kóli latínsći, ud 1845: madžársći, ud 1850: nêmsći, u 1861 papá madžársći; âma têzi *lúcćite* jazici ni sâ se fundírali[8]) ná májćinija jazić, négu dicáta na pámeć sa mórali[9]) da učat têjnite zadánji[10]). — Dâli sa razumêli unúj, détu sa učili? za túj níku ni se ij brigósvalu: sámu na izpítanjétu (exmen) ij biló ud pótreba, da znájat nêštu da hurtúvat tíja biz fálingji.[11]) Ud túj móži da se vídi, či náruda niti hârvatsći, níti latínsći, níti nêmsći, níti madžársći nijé mógal da úči da hurtúva; â u májćinijasi jazić sêku bâlgarin du sigá sámu óndzi dijalékt hurtúva, détu ij čúl u baštinátu si kâšta. — Ama mâkar da sa štêli náj mlógjitè ud nášte dáskale da právat ud Bâlgareteni — hârvati, du sigá (ud 50 gudíni) ni sâ stígnali céla[12]); — zakó već ud 50 gudíni váljda sé hârvatsći se dáva naúka; âma Bâlgarete jóšti ni hurtúvat tózi jazić, tíja prâvù

---

[1]) Искалъ да каже: отъ 18 собствени училища се увожда въ прѣддвѣрието на образованието.
[2]) повече срав. сърб.хърв. više.
[3]) попрѣди, „по-първень".
[4]) pemsći — вм. бохемски сир. чешски.
[5]) освѣнъ.
[6]) винаги.
[7]) не може.
[8]) основавали.
[9]) morali (хърватизъмъ) — сѫ били принудени.
[10]) задавки, уроци.
[11]) безъ грѣшки, срав. *falinga,* отъ нѣм. fehlen.
[12]) цѣльта.

bâlgarsći (ćár[1]) bâlgarsći) hurtúvat. *Ud túj se vidi, či ud Bâlgarina ni móži da se právi Sárbin áli Hárvatin!!!*

Sigá, fála na Bóga, véć u nášte râce daržími dupusnénji[2]), da účat nášte dicá u škúlata u májćinijasi jazić!! Véć dubáveli smi zápuves, da si brigósvami[3]) za škúlsći knígji! Ud sigá drúgjijčeć za bâdi!!

Naprédj 8 mêsèci sam dubável zapuves ud varhóvnutu škulsku puglavárstvu,[4]) da naprávа knígče za pârvija naúk u pârvija razréd. — Hóma[5]) sam póčnal da rábuta, âma póčnuvać[6]) sam namêril, či du kugá néma bâlgarsku pravupísanji, ni móži da se piši níštu. Zaradtó sam písal náj pârenj urtugráfijata, détu i nášte dáskale sa prejâli[7]) i détu sigá ij dádinu ud varhóvnutu škúlsku puglavárstvu u štampísvanjétu.

Bi se slâgal, âku bi kázal, či bâlgarskata knižninâ mi méne nijé bíla puznáta!! Ama papá nekolkus brojuve ud dva vêstnici, détu sâm gji čál jóšti ni sâ knižninâta, ud têzi ni móži jóšti da se úči mlógu!!

Túka trêba da se spumenúvam blágudarénjite[8]) ud dvá pručúti bâlgarsći patrioti, kujé sa si zaslúžili zafálenjitu[9]) ud náša nárud! — Idin ud têzi blágudárnici[10]) sti Víja, Guspodíne Redáktur, sâs práštenjétu ud „Baduštnosta"[11]); â drugjija ij Négva Mílus, Guspudín Christo Giurgiu u Bukurešt! — Tózi Guspudár ij dál da mi práštet 12 brójuve ud „Bâlgarskata pčéla", 10 brójuve ud „Savêtnika", 5 br. ud „Gájdata". — Tuj sâ „Bâdúštnosta" ij sâtu, détu puznávami nija ud bâlgarskata knižnina!! — Zemêti ud sâtu sârci fála ud méne i čârz méne ud náša bâlgarsćija nárud!! — (I G. G. Redakturete ud „Bâlgarskata pčéla" i ud „Savêtnika" sâm g. mólil, da prátat têjnite vêstnici za nášta škúla; âma du sigjí ni smí prejâ ud têj níštu!! Istenâ, ni sâ dlâžni sâs prátenjitu; âma têjnata právba niti nájmálku ni pukáži na patriotizmus (dumâmílnus, nárudamílnus!).

Náštu škúlsku varhóvnu puglavárstvu, ístena, sigá šté dáva na nâruda, kakó ij négu[13]). — Ama kakó mu hasnúva[14]) túj, âku unêzi, détu znájat i štât da si brígósvat za nárudskutu ubrazúvanji, némat pómuš níkadê? Sâs unézi nekólku brójuve ud spumenúvanite vêstnici ni móži da si utidimi i da hódimi deléku; kahârnata tázi gudína nè mi ustávi dávam nóscete[15]) za bâlgarsćite knígji sâte, détu sa ud putrêba, zakó 1) móža da kupúvam sâtè knígji, i 2) âku bi mógal, pa jóšti idnâš tólkus

[1]) ćar — съвсѣмъ, „хасълъ", срав. ромън. chiar (отъ лат. clarus).
[2]) позволение.
[3]) brigosvamse — грижа се, срав. хърв. briga — грижа.
[4]) началство срзв. хърв. poglavarstvo.
[5]) веднага, срав. хърв. odmah.
[6]) počnuveć — почнувайки, сег. прич. д. зал., изкуств. образувано.
[7]) сж приели.
[8]) да споменж благодѣянията.
[9]) благодарностьта, срав. хърв. zahvalnost.
[10]) благодѣтели.
[11]) че изпращахте „Бждащность".
[12]) постжпка.
[13]) каквото е негово.
[14]) ползува, срав. мадж. hasznolni.
[15]) пари срав. хърв. novci, вин. п. мн. ч. novcee.

trêbalu da pláštem za têj[1]), ótu têjnata cena ni móža da izplaštem sâs srebró!

Ni móža da vêruvam, či mlógjite ud ródumílnite Bâlgare u Vás ni bi štêli da pumágat négvite brájći u delékusta sâs srédstvite ud ubrazúvanjétu!![2])

Náj pótrebiti bi bili za nám knigji, détu ud jazíka, ud histórija, ud kulturičéséite rabóti na Bâlgarete hurtúvat. — Ama ótu práštenjitu ud sâte têzi knígji za idín patriót tvârde gulêm álduv[3]) bi biló, détu ni móži da se íšti, zaradtó sâm darzlív, da móla slédnite Autore za práštuvanjétu ud slédnuimenitesi knígji, udvân kujé i drúgji knígji i rabóti bi prejâli nija, kaćé dubrósârcin blágudár[4]), sâs dalbóka zafálnus[5]).

1.) Négva Mílus, G. Nikóla Genovič u Cárigrád-Bejóglu, gu móla da mu[6]) prášte za nášta škúla „Francuzći-bâlgarsćija" i „Bâlgarsći-francuzćija. Rêčnić, kujétu ij písal Négva Mílus unâzi gudína! — Aku N. M. móži da pruizpuvédi[7]) práténjitu ud vêstnika „Gájda" i ud cárigrádsći vêstnić: „Zórnica", tugjízi i za têzi produkti ud bâlgarskata knižnina bi mólil!!

2.) Tvârde plódnija pisáč (autor) ud a.) „Osnovnata bâlgárska gramatíka", b) „Krátka logika", c) „Uróci za zemêupísvanjitu", d) „Krátka seobšta istórija", e) „Pârvi puznánji na dicáta" etc. etc.. N. M. G. I. Grujev(?), (И. Груевъ) gu móla za nášta škúla da mu prášte néguvite knigji pu idín egzemplár.

3.) N. M. Guspudína D-r G. V. Mirkovič u Brájla gu móla za négvata „Metodičeska bâlgarska gramatíka."

4.) N. M. Guspudína S. Radulov gu móla za négvite knigji 1) „Učébnić za bâlgarcćija jazić" i 2) „Bâlgarsći búkvar."

5.) Têjna Mílus, G. G. Chr. Danov, R. I. Blâskov, I. I. Mânzov gji móla za unêzi si knígji, détu sa bilí izvêstini unâzi gudína u „Bâlgarskata pćêla."

6.) N. M. Guspodína H. D. Vaklidov u Brájla sam písal u 3. Márta, i sam gu mólil za praténjitu ud négvite rabóti; âma próšnjatami nijé namêrila uslušánji. As se dupúštem, da upetúvam[8]) mujâta mólba i na túj mêstu!

Čârz prátenjétu na têzi knígji ni sámu ás bi himál rádus, négu 30—35 híljadi dúši Bâlgare bi se rádvali zárad háznata[9]), détu bi dubáveli[10]) tíja za ubrazúvanjitunji!!

Kakó mísliti, Guspudíne, kakvá dubra právba[11]) bi se ij stórila čârz tuj práštenji za náša nárud, détu du sigá nijé dubável naúka u májčinija

[1]) тѣхъ.
[2]) съсъ срѣдства за образование.
[3]) alduv — даръ, подаръкъ, срав. мадж. áldov.
[4]) подаръкъ.
[5]) благодарность.
[6]) ни.
[7]) да издѣйствува.
[8]) да повторѭ, срв. хърв. opetovati.
[9]) ползата.
[10]) получили.
[11]) добра постѫпка, добра работа, добро нѣщо.

si jazić i níti ni bêh[1]) móguć[2]) da se dáva, ótu náša jazić ij udháddin[3]) ud baštínijasi i zaradtó ij móral da ustáni tâj, kaćé naprédj 200 gudíni bêh[4]).

Našte dáskale sêkidênj dâržat konferencia[5]) zarad naučénjitu na bâlgarsćija jazíć! Udvân méne jóšti idín ud dáskalete znáj da četí štambisanite ćirilsći knjigji; i nija sinca bi štêli da naučími bâlgarsći da hurtúvami tâj, kaćé zaktêva[6]) bâlgarskata knižninâ!

Ama âku ud Vašta stârnâ ni dubávemi pómuč, kadê da mólimi? Kaćé da pošnimi? Kadê da uluvími rabótata?

As Vú se móla, Guspudíne, *pudprêti* mujâta mólba u Vêstnikavu!! Francúzki-balgarsćíja i bâlgarsći-francuzćija rêčnić za razumêvami níja; ótu ás 6 mêseci sam učíl francuzći, dára tozi jazíć razumêvam málkuč i udvân túj himam francuzći-nêmisći i nêmisći-francúzći rêčnić, koj za mu[7]) pumógni!

Dáj Bóže, da mujâta mólba da bâdi uslušéna!

Guspudin Chr. Giurgiu ij dál da mi ubićávat, či néguva Mílus ža mi práti vêstnicite: „Bâlgarska pčela" i „Savêtnik" za náš̌ta škúla. — Za preátite brójuve, čârz G. Hirt, sâs sâtu sârci upetúvam nášta zafálnus. — Móla gu, brójuvete ud tázi gudína da stóri dubrê, da gji náredi[8]) vaz redakcijte.

I Vám, Guspudíne, za Vâštu blágudarénji[9]) pu práštenjtu ud „Bâduštnosta" zafálem[10]) jošti idnâž u imetu ud sate vingánsći dáskale sâs sâtu sârci!!

Prjémiti izréčnusta[11]) ud pučitúvanjétumi, sâs kujétu sâm
Guspudíne glavni Redáktur

Vínga 6/6 1864. vášta punízna slugâ[12])

Jozu Riell

dáskal (naúčnić?) ud 3-ja razréd
na puglavitata[13]) elementárska škúla
u Vínga (Theresiopolis).

Slédupís.[14])

Zakó hímam jóšti málku mêstu túka, žda Vu izpíša nekólku vérsuve[15]), détu unâzi gudína ij písal idín dáskal za kázuvanjitu u egzámen. *Rabótata ij slába;* âma trêba da se smíslimi, či níkakva krój[16]) némami nija du

[1]) бѣ (3 л. ед. ч.).
[2]) възможно, срав. хърв. moguće.
[3]) откжснатъ, отдѣленъ.
[4]) бѣ (3 л. ед. ч.).
[5]) засѣдание.
[6]) изисква.
[7]) е далъ да ни обѣщаятъ, сир. обѣщани срав. с. хърв. odećati.
[8]) да ги поржча.
[9]) благодѣяние.
[10]) благодарж.
[11]) изражение.
[12]) вашъ покоренъ слуга, срав. хърв. sluga ponizan.
[13]) главната.
[14]) прѣводъ на думата: „postscriptum".
[15]) стихове, срав. л. versus.
[16]) kroj — образецъ,

sigá i mórami da bâdimi zaduólni i sâs takvízi pujéziji! Aku žda bâdi, da Vu harésva práštenjitumi, žda Vu práštem jóšti nekólku vêrsuve, détu nášte škuláre[1]) sa kázali unází gudína na egzámen! — Móla Vu se, slúšajti!!

Prezselénika.

1) Dét' sam rudén, dubró puljé
Cavtišli jošt' sládku mujé?
Báš žeméte da ubída,
Bólja mêstu ni stâ vída.

2) Mâkar di se čelêć rudí
Únuj mêstu svêtu dârží;
Durdi' žuvêj, sej'dnó žáli,
Detu ij víkal míla máli!

3) Ga se razdelíš ti ud vás
Durdi žuvêjš, revéš ti (s)glás,
Kacé sírta[2]) ti se žuvêjš
U zemête bi štêl da flêjš.

4) Zivinâta ga patúva
Bi ja píta(l), di menúva,
Da mi ubádi nêštu rádus,
Da mi máni tázi žálus!

5) Gadinâta[3]) sam menúva[4])
Nít' ubáždo, nít' hurtúva,
Ništat tíja da me slúšât,
Niti méne da utúšât[5])

6) Bi zapítal óblacite!
Mókri sa méne učíte!
Pu nebetó tíja plúvat,
Bóg gji píta, di menúvat

7) Vetróvete žálnu dújat,
Da se túžat nit'ni čújat,
Baš na záveć da zastána,
I glavâta da si fana!!

8) Héj kulíbče, dét' sam rudén
Pu svéta sam ás prupadén!
Ud tébe sam strášnu deléć!!
„Fálim Isus — bâdi uveć!![6])

Ivan Uzun.

Škulár.[7])

Ud škúla za si dódi idnó móнče,
Véselu, kaćé u mája klónče,
Bârza, bârza, da stigní ljútu u têj,
Katu ij stígnalu i kâšti za flêj:
„Máli, tâj sam kázval, kâča učináš,
Det'si ubićála, da ni zatájš!!"[8])

---

[1]) ученици.
[2]) sirta — сирота, сиромахъ.
[3]) животното.
[4]) минува.
[5]) утѣшжтъ.
[6]) „хваленъ Исусе бжди въ вѣкъ" — обикновена черковна фраза — „слава ти Господи".
[7]) ученикъ.
[8]) да не одкажешъ, срав. хърв. da ne zatajiš.

„Kakó, májćin mujé, sigá da ti dám,
Tâj sam sírta, némam ni lêb da jám!
Nimóža, ránu,[1]) ni da te ublêča
Za krajcár denjânusćá têčá!"
„O, máli, ubáždela si, či hímaš
mlógu blágu,[2]) dubró ti prebíraš;
â sigâ se túžiš,[3]) či námaš níštu.
ni da si iztóčiš idnó lístu!"
„Ilá, májćin sládći, da te izplatâ
Da te cálúvam; žda ti puzlatâ!
Imam, rána májćin, zadósta
Sám uči, dáva Bóg kášta!
Kât' ti ij, máli, túj sâtu dobró blágu
Tâj za učâ, da hímaš návèk drágu!"

Uzun.

Kóladni háriz.

„Aku sigá mânen Isus bi flêzal vaz námu
Ud kóladnatvu darvó, kakó bijt' dáli nému?"
Túj píta idná májća, i dicáta dubrí:
„Níja sâtu bi mu dáli" ... ljútu s' udguvórli.
Dvam tíja tâj kázaja, flêza siráče idnó
Ud glaćtâ i ud jákata stúć tâj preblâdenó,
I u íme Isusovu móli za lemózna.[4]) —
Na dubrite dicá žálus na sarcitô pádna,
I sâtu nému s' dáli ud kóladnótvu darvó
„Bóg néka platí!" Kájí siráčitu i ut'šló!
„Máli, ubadí mu,[5]) kakó bi mi dáli sigâ,
„na mânenija Isús, kugá bi flêzâl u dumâ?"
Pítat dicáta, i májća i pregârnala dvête,
I sâs rádus tâj i kázala na mânâncite:
„Hárizmata vášta na Isúsa ja ij zanélu
Unúj sirmáškutu ditê, túj biló na mêstu négu;"
Zaštó tólkus mlógu kuštúva[6]) lemózinata
Náj slávni kóladnija véčer ij bíl' na svetâ.

Budur Rafael.

---

[1]) „ranu" е с.-хърватизъмъ; то е зват. пад. „rano" вм. hrano отъ hrana и се употрѣбя фигурално въ значение на галена дума, срав. у насъ: пиле, пиленце и др.

[2]) имотъ.

[3]) се оплаквашъ, срав. хърв. tužiš se.

[4]) милостиня, срав. нѣм. Almosen.

[5]) обади ни.

[6]) струва, чини, срав. нѣм. kostet.

Слꙋ́жба преподо́бнагѡ отца̀ нашегѡ Іѡакі́ма осого́вскагѡ.

. . . **Благословені́емъ свѧтѣйшагѡ Бо́лгарскагѡ Сѵно́да, напечáтасѧ кни́га сі́ѧ — въ царствꙋ́ющемъ градѣ̀ Средцѣ̀, пе́рвымъ тисне́ніемъ** . . .

Ѿ рꙋкописа XIV-гѡ вѣка, на нынѣшнѣмъ рꙋско-церковнѣмъ ѧзы́цѣ преложи́лъ Димитрі́й Маринов преподаватель Бо́лгарскіѧ литерату́ры при Софі́йстѣй гимна́зіи . . . (стр. 39).

Сре́децъ, Тіпогра́фіѧ „Просвѣще́ніе“ 1900. 8⁰. 59 стр.

Това издание отъ г. Маринова съдържа *службата* на *Иоакима Осоговски,* инакъ извѣстенъ и *Сарандапорски,* която служба става на 16. августъ (стр. 5—38), и послѣ *„житие* преподобнаго и богоноснаго отца нашего *Иокима Осоговскаго* или *Сарандопорскаго* (стр. 40—54), освѣтлено съ 12 бѣлѣжки отъ издателя (стр. 55—59). Отъ първата бѣлѣжка узнаваме, че „това житие на святаго отца Иоакима е извлѣчено почти буквално изъ ръкописната книга, която се пази въ святата Скопска митрополия. Тая ръкописна книга се състои отъ 109 листа на осмина и е писана въ 1847 година, Септем. 25, отъ ‚грѣшния‘ Стефанъ Максимовъ отъ Кратово. Книгата е прѣписана отъ по-старъ оригиналъ, който днеска е изгубенъ безслѣдно. Сегашната ръкописна книга, по думитѣ на същия Стефанъ Максимовъ, е буквален прѣписъ отъ стария ръкописъ, който се хранѣлъ въ „св. Гаврилъ“, но който отпослѣ изчезнълъ. Книгата съдържа: службитѣ на святаго отца Иоакима Осоговскаго, на святаго отца Гаврила Лесновскаго и святаго отца Прохора Пчинскаго. Житието на св. Гаврила и службата му съ изложени на листоветѣ 1—33. Службата и житието на святаго Иоакима (Авг. 16) на листове 36—72. На листове 75—88 има службата на св. Хараламиия, а на листове 89—109 е службата и житието на св. Прохора Пчинскаго“.

Щомъ е прѣписътъ отъ 1847. год. буквално еднакъвъ съ първообраза му, който г. Мариновъ цѣни да е отъ XIV. вѣкъ, тогава имаме работа съ единъ старъ славѣнски книжовенъ паметникъ, за който напразно е пропусналъ г. М. да отбѣлѣжи, дали е отъ българска редакция, или отъ сръбска, или пегли отъ друга. Изводътъ, що е направилъ г. М. „почти буквално“ (?) изъ тоя паметникъ за житието на Иоакима Сарандапорски, не ни открива нищо за редакцията на паметника, понеже е съставенъ по езикъ сегашенъ, новобългарски; а не ни услужва отъ тая страна нито текстътъ на службата за светого Иоакима, понеже г. М. го е прѣправилъ по езикъ сегашенъ черковнославѣнски. За да направи едното и другото, сирѣчъ да почерковнославѣнчи езика на службата и да побългари извода изъ житието, г. М. ще е билъ воденъ отъ чисто практически съображения. Иоакимъ Сарандапорски е единъ отъ оная „честна четворица, богоизбрано съдружество, трудолюбни дѣлатели Христови“, която най-напрѣжъ просия въ българскитѣ земи съ животъ светъ и чудотворенъ, съ животъ пустиняшки, обреченъ на денонощенъ постъ и молитви за спасение на душата. За първообразъ на тримата светци отъ това съдружие, а поради това и за тѣхенъ учитель се смѣта Иванъ

Рилски. Служба и житие на тоя светецъ издаде въ черковнославѣнска редакция вече въ 1836. г. въ Бѣлградъ извѣстниятъ нашъ даскалъ монахъ Неофитъ Рилецъ, та нашата черква повсѫдѣ можеше да си служи съ това издание, за да чествува спомена на Ивана Рилски, а пъкъ нашето свещенство да чете всички подробности на живота му и чудесата. Защо да не се даде на черквата единъ приржченъ тѐкстъ за служба и на другитѣ трима светци, Прохоръ Пчински, Гавриилъ Лѣсновски и Иоакимъ Сарандапорски? Г-нъ М. тъкмо намира единъ такъвъ текстъ за светого Иоакима, на езикъ по-старъ, прѣправя го по езика на сегашната православна черква, и светиятъ български синодъ съ готовность го издава. Житието на светеца не се чете въ черква — то интересува само черковницитѣ, духовни и мирски — и като не се разбира отъ текста на службата, г. М. го придава къмъ нея само въ изводъ и по езикъ за всички разбранъ, нечерковенъ, новобългарски. Така е произлѣзло изданието на г. М. и въ такъва си видъ то има цѣна едничко черковнослужебна, безъ да задоволява поне отъ малко и исканията на българската книжнина, чието право въ тоя случай бѣ, да ѝ се даде книжовниятъ паметникъ, съ който се е ползувалъ г. М. за изданието си, такъвъ, какъвто си е, безъ всѣкакви прѣправки и скѫсявания. И Неофитъ Рилецъ, като е издалъ житието на Ивана Рилски, списано отъ патриарха търновски Евтимия по срѣднобългарски езикъ, прѣправено по черковнославѣнски, е постигналъ само толкова, че е далъ на българскитѣ черковници едно богоугодно четиво, а българската книжнина оставилъ и до днесъ лишена отъ издание на тоя важенъ паметникъ отъ срѣдната ѝ епоха.

Изданието на г. М. има за нашитѣ и славѣнскитѣ книжовници изобщо цѣна само откъмъ тая страна, че ни извѣстява за спазенъ въ Скопската българска митрополия прѣписъ на единъ старъ паметникъ отъ славѣнската книжнина, и ни прѣдава въ изводъ пó-важното отъ съдържанието му за живота и чудесата на Иоакима Сарандапорски. На тоя светецъ житие е издалъ най-напрѣжъ С. Новаковичъ въ „Гласник српског ученог друштва“ кн. XXII. (1867), стр. 242—264, по ржкописъ отъ сръбска редакция. Новаковичъ не бѣлѣжи изрично, отъ кой вѣкъ е ржкописътъ и дѣ се намира, при всичко, че въ съдържанието на „Гласник“ стои да е отъ XVI. вѣкъ; само споменува, че въ него се говори и за други светци, ала най-много за Иоакима, който е тамъ главенъ светецъ (стр. 237). Авторътъ на житието въ тоя ржкописъ казва въ края му: „азь же, братиє и отьци, ѥлика вьзмогохь оть малооумиꙗ нашего навыкноути и извѣстьно испытати оть дивьныхь и прѣславьныхь чюдесѣхь светаго и преподобьнаго отьца и поустыни жителꙗ Іоакυма, сь вьсакымь вьниманиѥмь и потроужданиѥмь сьписахь, прочитающимь быти на пользоу и светомоу вь славоу и похвалоу“ (стр. 264). Ще рече тоя авторъ не е билъ съврѣменникъ Иоакимовъ, нито негли близъкъ слѣдъ него потомъкъ, но човѣкъ отъ врѣме, когато за светеца се приказвали само прѣдания. Колкото отъ тия прѣдания е могълъ авторътъ по свое „малоумие“ да научи и съ трудъ да изпита, толкова е вмѣстилъ и въ животописа на Иоакима Сарандапорски. За врѣмето пъкъ, кога е живѣлъ Иоакимъ, въ житието му намираме слѣднитѣ посочки. Двама ловци били еднѫжъ упѫтени отъ пустинника Иоакима къмъ добъръ ловъ, за което му остали твърдѣ благо-

дарни. Иоакимъ ги благословилъ и отпусналъ съ поржка: „неослабьно приходита кь мнѣ посѣщениꙗ и благословениꙗ ради“. Като се запжтили слѣдъ нѣкое врѣме пакъ да навѣстжтъ прѣподобния, тѣ го намѣрили „прѣшьдьша отъ здѣшьнихъ кь вѣчьнымь обитѣлıємь“. Отъ тогава прѣзъ цѣлия си животъ тѣ спохаждали гроба на покойния божи угодникъ, за да му каджтъ тимянъ и палятъ свѣщи. Минало се още немалко врѣме; минали изъ животъ и всички отъ оня родъ, и настали дни на Мануила, царь грьцки, наричанъ „Багреродьнъ“, въ които Богъ поискалъ да прослави угодника си, та обявилъ гроба му и мощитѣ на нѣкой си иерей отъ странитѣ Овчеполски по име Теодоръ, а въ монашество Теофанъ (стр. 249—50). Грьцкиятъ багренороденъ царь Мануилъ (Комненъ) е владалъ въ годинитѣ 1143—1180; а отъ това и отъ пó-прѣдното излиза, че пустинящвото Иоакимово трѣба да е било въ края на XI. или въ началото на XII. вѣкъ, и първоначалното му житие ще е било съставено дълго врѣме слѣдъ това.

Отъ друга страна авторътъ на издаденото отъ Новаковича житие пише, че светецътъ като се вѣстилъ на оногова Теодора-Теофанъ, който му открилъ гроба, па съградилъ тамъ манастиръ, станалъ игуменъ и прибралъ вжтрѣ мощитѣ, казалъ му еднжжъ: „да вѣси ꙗко вь послѣдьнꙗꙗ врѣмена грѣхомь оболѣвьшимь чловѣчьскаго рода многоу православию и благочьстию прѣставьшоу, оть насилованиꙗ безьбожьныхь Агарень многа мѣста вь запоустѣние боудоуть, и светыи монастыри оть славословиꙗ оумлькноуть и тѣлеса светыхь многа прѣнесена боудоуть оть своихь обитѣлии и на ина мѣста имають наслѣдити“. Прѣдричаньето Иоакимово за „агарянски“ насилия и разрухи, за спасяванье свети мощи въ други мѣста и опустяванье на манастири отговаря на скърбнитѣ врѣмена, настали по българскитѣ земи слѣдъ завоюваньето имъ отъ турцитѣ. За да положи прѣданието въ устата на светого Иоакима това прѣдричанье, то трѣба да е възникнало безъ друго подиръ реченото турско завоюванье, инди най-рано въ края на XIV. вѣкъ. Прѣданията за разни случки сж изобщо свързани съ мѣстото, дѣто сж ставали случкитѣ; та и отнасяньето мощи отъ едни манастири за спасение отъ „агаряни“, и заглъхваньето на други манастири отъ насилия на сжщитѣ злосторци въ едно отъ прѣданията за Иоакима Сарандапорски ще да сочатъ къмъ мѣста, дѣто се е подвизавалъ тъкмо тоя божи угодникъ. Надали бихме могли да опрѣдѣлимъ, кои именно манастири татъкъ около Сарандапоръ и на кои светци мощитѣ изъ сжщитѣ мѣста ще да е ималъ на умъ оня, който првъ проговорилъ, че свети Иоакимъ прѣдрекълъ такива случки за тѣхъ въ откровение на игумена на манастира си въ Осоговската планина. Обаче знае се, че славниятъ манастиръ Рилски подиръ паданьето на България подъ турцитѣ „билъ съвсѣмъ запустѣлъ и отъ всичкитѣ му сгради били останали само пиргътъ и храмътъ, обрасли въ трѣва, търнье и храсти“ (Jireček, Cesty 469); сжщо и за мощитѣ на Ивана Рилски е извѣстно, че въ 1183. г. бѣха плѣнени въ София, дѣто ги билъ прибралъ царь Петъръ, отъ маджарския краль Бела III. и отнесени въ Остригомъ, отъ дѣто въ 1187. г. се върнаха пакъ въ София, а въ 1194. г. българскиятъ царь Асѣнь I. ги прѣнесе въ Търново. Твърдѣ е възможно, да е мислило прѣданието за прѣдричаньето Иоакимово тъкмо запустѣлия поради турцитѣ

Рилски манастиръ и отнесенитѣ чакъ въ Търново мощи на Ивана Рилски, избавени отъ ржцѣтѣ на „агарянитѣ“ маджари. Възможностьта е толкова пòвѣроятна, че сждбинитѣ на Рилския манастиръ — на оня, който е основанъ отъ учителя на нашитѣ „пустножители“ — ще сж се чувствували най-силно отъ ония, които сж създали прѣданията и за недалечния Осоговски манастиръ, основанъ за споменъ и слава на едного отъ прѣемницитѣ на Ивана Рилски въ пустинящвото. Най-сетнѣ и другъ единъ фактъ може би да е помогналъ да се формулува реченото прѣдание. Именно отъ планинския градецъ Трепче на южната страна на Копаоникъ планина, недалечъ отъ Нови-Пазаръ, били прѣнесени въ София около 1455—1469 г., за избавянье отъ турци, мощитѣ на сръбския краль Стефанъ Урошъ II. Милутинъ (Jireček, Cesty 15). Слѣдъ турското завоюванье Трепче запустѣлъ. Градътъ София, дѣто се вардили нѣкога и мощитѣ на Ивана Рилски, па забѣгнали и краль Милутиновитѣ мощи изъ страна къмъ западъ отъ Осоговската планина, е ималъ сжщо свой дѣлъ влияние, като важно историческо мѣсто въ западна България, за да се разпространи тукъ мълвата за запустяванье на много манастири и отнасянье на много свети мощи поради насилие агарянско, която мълва да даде основа и за прѣдричаньето на Иоакима Сарандапорски. Ако при запустѣли манастири наоколо и отнесени изъ тѣхъ мощи на тѣхнитѣ покровители е могълъ при владичество агарянско да се упази манастирътъ Сарандапорски и въ него мощитѣ на светого Иоакима, това естествено се отдало на чудесната сила на светеца; и житиеписецътъ на тогова не се помаялъ да впише между чудесата му и тоя подвигъ въ видъ на прѣдричанье за пълна невредимость на Осоговския манастиръ. Прѣдричаньето е могло да има сила на чудо, особно доклѣ траялъ още въ запустенье Рилскиятъ манастиръ и отсжтствували изъ него мощитѣ на покровителя му, понеже инакъ животописецътъ би съзнавалъ, че запустѣлото пакъ се привдига и мощитѣ пакъ се връщатъ назадъ, ако ще би и при владичество „агарянско“, та не е нѣщо чудно, дѣто не е запустѣлъ отъ „агаряни“ и си завардилъ мощитѣ на Иоакима Осоговскиятъ манастиръ. А Рилскиятъ манастиръ стоялъ въ запустение около половина вѣкъ. Обновили го къмъ срѣдата на XV. вѣкъ трима братя боляри отъ село Граница въ Кюстендилско, а съ ходатайство на сръбкинята Мара, вдовица на султана Мурадъ II., се прѣнесли въ 1469. г. и мощитѣ на Ивана Рилски отъ Търново на Рила. Тъй че житието на Иоакима Сарандапорски по изданието на Новаковича ще е съставено най-вѣрятно прѣзъ XV. в. до обновението на Рилския манастиръ (сир. до 1469. г.); а дали и слѣдъ прѣноса на мощитѣ на Стефана Урошъ II. Милутинъ въ София (сир. слѣдъ 1455 г.), това не може да се провѣри.

Като сравняваме фактоветѣ, що е извадилъ г. Мариновъ за живота и чудесата на Иоакима Сарандапорски изъ Скопската книга, съ фактоветѣ отъ житието на сжщия светецъ по изданието на Новаковича, намираме помежду имъ тая разлика, че у г. Маринова сж споменати пòвече географски имена, че има пòвече чудеса, че нѣкои отъ чудесата сж прѣдадени малко инакъ, или съ пòвече подробности, нежели у Новаковича, и че у тогова се срѣща съвсѣмъ малко и несжществено, което да липсува у г. Маринова. Понеже г. М. е прѣдалъ извода си по новобългарски,

нѣмаме възможность да сравнимъ двѣтѣ жития откъмъ слогъ и изразы, та да извадимъ и отъ тая страна нѣкой бѣлѣгъ за взаимното имъ отношение. Само два израза е отбѣлѣзалъ въ извода си г. М. по езика на своя изворъ, и тѣ напълно се посрѣщатъ съ тъждественитѣ изрази у Новаковича; ала у г. М. въ тѣхъ се съдържатъ нѣкои явни печатни грѣшки, та не може да се заключи нѣщо пó-достовѣрно за правописа на Скопския паметникъ, при всичко че съмъ наклоненъ да го взема за прѣписъ отъ подложка отъ българска редакция.

По извода на г. М., когато свещеникътъ отъ *Осмѣвъ-долъ* (у Новаковича *„Осмирдолъ")* Теодоръ, пóкъсно монахъ Теофанъ, искалъ съвѣтъ отъ тетка си, дѣ да се покалугери слѣдъ смъртьта на своята съпруга, тя го упжтила къмъ *„Славишка гора,"* дѣто е и „рѣката" Сарандапоръ. У Новаковича тия мѣста не сж показани въ съвѣта на Теодоровата тетка (стр. 250). Въ бѣлѣжка 9 (стр. 44) г. М. обяснява, че днесъ не се знае „Славишка гора", но само *„Славишко" или „Славачко" поле,* оросявано отъ Крива-рѣка отъ с. Псече (или отъ „Чифте-ханъ") до с. Клисура и залюдено нѣщо съ триесетъ села. Това поле на географскитѣ карти не било прѣдставено. Теодоръ заминалъ за това поле, нашълъ мѣстото, дѣто билъ постилъ св. Иоакимъ, и рѣшилъ тамъ да се въдвори. Връща се пакъ дома, за да си вземе щото му е нужно („възети хотѣ, іаже соуть юмоу потрѣбьнаіа"; отъ **къзѧтн** у Новаковича погрѣшно е печатано **кь Зѣтн** сир. „въ Зета", стр. 251) и се спира още еднжжъ у тетка си, която у Новаковича се нарича все „матерь," при всичко че най-напрѣдъ е посочена като „сестра" на Теодорова родитель (стр. 250). По Новаковича въ теткината кжща Теодору се вѣсти насънѣ Иоакимъ, за да го пита, кждѣ ще отива, и да го помаже за свой избраникъ; а по г. М. това става на мѣстото *„Тополовикъ"*, по пжтя къмъ Сарандапоръ. Обаче съ тая посока на Тополовикъ не хармонира обяснението на г. М. въ бѣлѣжка 10, че то било и днесъ сжществуваще село въ Кратовско. Имената „Славишка гора" и „Тополовикъ," що се срѣщатъ въ извора на г. М. (може би и „Осмѣвъ-долъ"), говорятъ негли за пóдобро познанство съ мѣстата около Осоговския манастиръ на оня писачъ на житието Иоакимово, който е доставилъ подложката за Скопския прѣписъ; срѣщу текста на житието у Новаковича тия имена сж безъ друго сетнѣшни добавки.

Така и подробноститѣ за диренье отъ Иоакима сгодно мѣсто за житие въ пустинята Осоговска у г. М. сж пóсѣтно развитие на първоначаленъ пóкжсъ разказъ у Новаковича. У Новаковича Иоакимъ се устремява като „звѣзда многосвѣтла отъ западъ къмъ истокъ", та достига въ Осоговската краина изпърво въ селото *Градецъ*. Тукъ единъ *болярин*ъ го поучилъ за мѣсто самотарско тъкмо по неговото желание, а то мѣсто било подкрилие на Осоговската планина при рѣката Скупица, въ *нѣкой* отъ потоцитѣ, тамъ обикновено нарицанъ *Бабинъ-долъ*. На това мѣсто Иоакимъ прѣнощувалъ, и сутриньта, по божа воля, дошелъ въ *мѣстото Сарандапоръ*, дѣто прѣкаралъ цѣлия си животъ (стр. 247—8). У г. М. пъкъ *князътъ* отъ Градецъ посочилъ Иоакиму мѣсто на *рѣката* Сарандапоръ, „която се казва Крива-рѣка". Иоакимъ не го аресалъ, та князътъ го упжтилъ къмъ друго край рѣката Скупица, „нарицаема и до днеска съ това име." Прѣподобниятъ се заселилъ въ близката тамъ пещера. Не се знае,

колко врѣме е прѣкаралъ въ нея; ала пóкъсно „ние го виждаме“ въ друга пещерка край рѣчицата Бабинъ-долъ, „изкопана“ (пещерката!) въ голия връхъ, наричанъ сега „манастирски връхъ“. Въ тая пещерка проживѣлъ Иоакимъ и починалъ (стр. 42). Село „Градецъ“ (Новаковичъ гатка, кое е) има и сега на картитѣ нѣщо 2 часа на западъ отъ Криворѣчна-паланка. По 2. бѣлѣжка на г. М. то сж колиби, пръснати по планинскитѣ върхове. Наблизу до пещерата Иоакимова стои и сега *градище*, което спроти прѣдание у народа принадлежало на нѣкои *князе* (стр. 55). Може би отъ тукъ да се обяснява думата „князъ“ у г. М., която е замѣнила „болpayинъ“ у Новаковича и надали ще да е стояла така „буквално“ въ Скопската книга. Рѣката Скупица по свидѣтелството на г. М. е днесъ незначително поточе („долъ“), наводнено само пролѣти и есени; тя се свършува (къмъ извора си, разбира се) съ нѣколко кладенчета (вира? извора?), а пó-горѣ надъ тѣхъ е наведенъ голѣмъ връхъ съ пещерата, въ която е постилъ Иоакимъ (стр. 56). По М (=изводъ у г. Маринова) излиза, че Иоакимъ се настанилъ най-напрѣдъ край тая Скупица, високо въ планината, а послѣ слѣзълъ край Бабинъ-долъ, който и сега тече отдѣсно на манастира св. Иоакимъ и по който се отива отъ Криворѣчна-паланка за манастира (стр. 57). Срѣщу това по Н (= издание отъ Новаковича) трѣба да си мислимъ, че като тръгналъ отъ Градецъ, Иоакимъ дошълъ до рѣка Скупица и прѣнощувалъ въ единъ отъ потоцитѣ (неинъ притокъ) Бабинъ-долъ, та чакъ на утрето си избира мѣстностьта Сарандапоръ за поприще до животъ. Думата „Сарандапоръ“, каже г. М., днеска се изгубила (стр. 55); ала отъ нейното потекло (τεσσαράκοντα πόροι) = „четиресетъ брода“ ние сме длъжни да прѣдполагаме, че е означавала мѣстность край рѣка, простръна по оная дължина на рѣката, по която сж се броили до четиресетъ брода. Въ такава мѣстность лежи днесъ манастирътъ на св. Иоакима, на $1^1/_2$—2 километра отъ Крива-рѣка по Бабинъ-долъ къмъ изтокъ. Поради нейното старо име „Сарандапоръ“, ако и вече заглъхнало, се е казвалъ и манастирътъ, и светецътъ му „Сарандапорски“ (днесъ „Осоговски“).

По М „Сарандапоръ“ *се казва самата Крива-ръка*. Не ми е ясно, дали е това тълкуванье на Скопския изворъ, или пъкъ на издателя г. Мариновъ. Иоакимъ не аресалъ това мѣсто, показано нему отъ „князя“, но се настанилъ край Скупица, *„нарицаема и днеска съ това име“*. Дали не е и това тълкуванье собственость на г. М., както ще сж завѣрно думитѣ „въ тая страна има край нареченъ Овче-полѣ, *който се така нарича и до день днешенъ и въ който сж разложени около педесетъ села*“ (стр. 44), или пъкъ думитѣ „въ Осоговската планина *и тогава, каквото и сега*, е имало овчаре“ (стр. 50)? Ала като не аресалъ Иоакимъ „Сарандапоръ“ = Крива-рѣка, та напоконъ се заселилъ въ Бабинъ-долъ, защо нататъкъ въ извода на г. М. се разправя, че свещеникътъ Теодоръ обявилъ Иоакиму, какъ отива *въ Сарандапоръ* да живѣе при него, а Иоакимъ му отговорилъ “на добро мѣсто отивашъ“ (стр. 44), и че свещеникъ Теодоръ се заселилъ на *сжщото мъсто*, дѣто и съградилъ манастиръ Иоакиму? Защо тукъ вмѣсто аресанитѣ мѣста край Скупица и Бабинъ-долъ стои все неаресаното Сарандапоръ? Това е очевидно противурѣчие въ М, което иска разяснение. Отъ сравнението на пжтя, що е слѣдилъ

Иоакимъ въ стремежа си къмъ Осоговската пустиня, по М и Н може да се съгледа, че той е пó-естественъ въ Н, понеже върви отъ Крива-рѣка по Бабинъ-долъ и спира въ мѣстностьта Сарандапоръ, дѣто е и сега манастирътъ, когато въ М той отъ Сарандапоръ = Крива-рѣка се запуща чакъ къмъ върховетѣ на Скупица, отъ дѣто се връща въ Бабинъ-долъ = Сарандапоръ! Оня писачъ на житието Иоакимово по М, който добавилъ въ него географскитѣ имена, що липсуватъ въ Н, трѣба да е впадналъ въ нѣкоя бърканица съ имената на мѣстностьта Сарандапоръ и на рѣката Скупица, та е докаралъ посоченото противурѣчие въ мѣстата на едно събитие и неестественость въ пѫтя му. По врѣмето, когато е живѣлъ и списвалъ житието тоя писачъ, името Скупица може да е носилъ оня горенъ потокъ, за който свѣдочи отъ днешно врѣме и г. М., а името Сарандапоръ вече да е било излинѣло и изгубило реалната си опора. Писачътъ срѣщналъ въ подложката си Скупица, тя не му отговаряла на пѫтя Иоакимовъ, и той я замѣнилъ съсъ Сарандапоръ, който срѣщалъ и по-нататъкъ, а самия „Сарандапоръ“ въ началото на житието замѣнилъ негли съсъ „Славишка гора“; между туй никакъ не забѣлѣжилъ, че замѣната му родила нѣкаква нелогичность. Вземемъ ли прѣдъ очи естествения вървежъ на Иоакимова пѫть по Н и вѣроятниятъ начинъ, по който ще е произлѣзла нелогичностьта въ М, за да разяснимъ подирната, ще трѣба да приемемъ. че името Скупица е носила въвъ врѣмето, когато се съставило житието Н, сегашната Крива-рѣка и че отъ тогава насамъ то отстѫпяло своето мѣсто на друго пó ново име, за да се уварди напоконъ само въ единъ отъ притоцитѣ на тая Крива-рѣка. Сѫщото е станало и съ името Ибъръ = Hebrus, което отстѫпило на новото име Марица, а самó се утулило въ единъ неинъ притокъ.

Свещеникътъ Теодоръ, станалъ вече монахъ Теофанъ и игуменъ на едно братство, по М три пѫти приима порѫка отъ светого Иоакима, да му извади изъ гроба и прибере мощитѣ, а два пѫти е попужданъ да иде въ гората за дървото, отъ което да му направи киворъ; по Н светецътъ се вѣсти съ тия порѫки Теофану само по еднѫжъ, но тоя три пѫти въ душата си показва непокорство на волята Иоакимова. Затуй когато бояринътъ, въ чиято държава билъ гробътъ Иоакимовъ, обвинява Теофана въ дързость, че разкопалъ гроба безъ позволение отъ него, Теофанъ му казва: „увѣри се . . . ꙗко три крати отврьгохь се не сътворити таковоѥ дѣло“ (стр. 257). Това мѣсто въ Н ще е било доста за единъ писачъ на М да счини трикратна поява и порѫка отъ страна на Иоакима. Гнѣвътъ на споменатия бояринъ противъ Теофана, както и примирението му съ мощитѣ сѫ прѣдставени по М съ повече чудесни прикраси (стр. 47—49), нежели въ Н (стр. 256—258), ала съ пó-слабо мотивиранье; на едно мѣсто дори Теофанъ си допрощава да не казва право. Въ Н сѫ разказани петь чудеса, въ които свети Иоакимъ страшно наказва манастирски лица, що сѫ посѣгали върху имота на манастира, или сѫ се свадили взаимно, или яли непозволено ястие, или сѫ укривали свои прѣстѫпки, а сѫщо и външни лица, които намисляли да крадѫтъ отъ мощитѣ на светеца (въ М дори е посочено името на такъвъ крадецъ Арсения отъ Велесъ въвъ врѣмето на царя Ватаца, стр. 53). Тия чудеса иматъ цѣль профилактична; и ако сѫ били пó-малко въ пó-раннитѣ

редакции на житието Иоакимово, тѣ могли да се умножаватъ въ пó-къснитѣ, спроти каквито напасти сѫ заплашвали манастира отвѫтрѣ и отвънъ. И наистина въ М тѣ сѫ умножени съ едно чудо върху безправни жътвари на манастирски посѣвъ, съ друго върху крадци на манастирски пчели, съ трето чудо, при което единъ овчарь се изпълня отъ щедрость за гости на манастира. Послѣдното чудо е свързано съсъ споходба на манастира отъ царя Калоянъ; тукъ е спомената и рѣка *Хлѣбница*. Прѣдричаньето на Н за безпечность на манастира отъ агаряни е измѣнено въ М така, че ще настане голѣма размирица въ страната, ще опустѣятъ много мѣста и църкви, на множина светии ще бѫдатъ прѣнасяни мощитѣ отъ едно мѣсто на друго, ала отъ всичко това не ще има да се бои манастирътъ Иоакимовъ.

Вече по броя на чудесата и по другитѣ имъ отлики въ Н и М се види, че първото житие почива върху друга основа нежели второто. Първото е откъмъ съставъ пó-прибрано и по географскитѣ си имена пó-старинно, пó-бѣдно; второто пъкъ е откъмъ тия двѣ страни пó-разтегнато, пó-ново и пó-богато. Ако житието у Новаковича по текстъ е отъ половината на XVI вѣкъ, изворътъ на г. М. по никой начинъ не може да бѫде отъ XIV вѣкъ, както е отсѣкълъ тоя авторъ. Понеже текстътъ за Н е събиранъ отъ прѣдания въ околностьта на Осоговския манастиръ, а чудесата въ текста гонятъ изобщо една цѣль профилактична за нравственитѣ и материялни интереси на манастира, авторъ на тоя текстъ трѣба да бѫде нѣкой членъ отъ манастирското братство, най-вѣроятно членъ върховенъ. Такъвъ ще е билъ и авторътъ на пó-новитѣ нѣща въ текста на М. Въ тоя текстъ е казано, че св. Иоакимъ обадилъ на священика Теодора, какъ вече отъ 50 години лежи тѣлото му въ гроба. Това е съгласно съ разказа, че до появата на Теодора измрѣло цѣло едно поколѣние. Ала у Новаковича Иоакимъ обажда: „прѣжде осмихъ лѣтъ прѣставлюеніе моѥ бысть“. Грѣшката тукъ ще да произлиза отъ четенье числото въ общия за М и Н първоизворъ н҃ = 50 както и҃ = 8.

За личностьта на Иоакима Сарандапорски или Осоговски и въ двѣтѣ жития речи нищо не е отбѣлѣзано. Освѣнъ посочката, че Иоакимъ е живѣлъ едно поколѣние прѣди царя Мануила Комненъ, отъ Н се разбира, че дошълъ въ Осоговската пустиня отъ западна краина. Новаковичъ вижда въ това нѣкое мѣсто на изтокъ отъ Косово поле, па е наклоненъ да мисли и четворицата славни пустиножители за членове отъ сръбския народъ (стр. 237). За такава мисъль обаче нѣма доста основи.

А. Т.

Учебникъ по Праволинейна Тригонометрия за срѣднитѣ учебни заведения, съставилъ по Vacquant Г. А. *Миндовъ* Пловдивъ, дружествена печатница „Трудъ“, 1900. Цѣна 2 лева.

Нашата учебна литература брои вече нѣколко учебника по Тригонометрията, отъ които обаче нито единъ не се е ползувалъ съ хубавото име на добро училищно рѫководство. Не е така обаче работата съ тоя учебникъ по равнинската Тригонометрия; той отговаря напълно комай на

всички изисквания за едно добро помагало по прѣдмета. Разпрѣдѣлението на материяла въ него е направено по единъ твърдѣ хубавъ методиченъ планъ, ясно сѫ изложени всички нови понятия и опрѣдѣления, точно сѫ изведени всички теореми, формули и тѣхни слѣдствия. Заслужватъ особно внимание хубавитѣ изслѣдвания на всички формули, получени като рѣшение на уравнения изобщо, или пъкъ при рѣшението на триѫгълницитѣ — изслѣдвания, пояснени съ геометрическото рѣшение и прѣдставяние на всѣка съотвѣтна задача, или пъкъ съ геометрическото изобразение на формулата, получена въ резултата. Това е едно отъ най-хубавитѣ и най-важни достоинства на книгата на г. Миндова. Обикновено ученицитѣ запомнятъ извѣстна тригонометрическа формула, безъ да си даватъ точна смѣтка за нейното значение, та затова могатъ само въ извѣстни твърдѣ ограничено число случаи да я употрѣбѭтъ съ ясность и полза. Едно малко измѣнение на заучената форма на извѣстни задачи ги фърля въ неизвѣстность. Такъвъ резултатъ се дължи именно на това, че формулата не се изслѣдва, не се обръща внимание върху уравнението, отъ което е тя изведена, не е вникнато въ нейния съставъ и форма — не е показано никакъ или пъкъ не доста ясно нейното геометрическо значение, нейниятъ геометрически образъ, който именно е най-доброто срѣдство да бѫде формулата хубаво разбрана и разумно запомнена. Ученицитѣ се плашатъ, щомъ чуятъ да имъ се говори за уравнение съ тригонометрически функции, а пъкъ цѣлата тригонометрия не е друго, освѣнъ алгебра на тригонометрическитѣ функции. Такъва смѣшенъ стракъ се дължи на неясната работа съ самитѣ функции, на непълното схващанье на тѣхната цѣна. Тѫкива печални резултати ще бѫдатъ сигурно отстранени, ако се правятъ разсѫждения и изслѣдвания на задачитѣ, на тѣхното рѣшение, на формулитѣ, както това е извършено комай на всѣка стѫпка у г. Миндова.

Твърдѣ хубаво и умѣстно въведение прѣдхожда запознаваньето съ тригонометрическитѣ функции. Самитѣ тия функции сѫ опрѣдѣлени като линии въ крѫга съ радиусъ единица. Безспорно е, че таково опрѣдѣление е най-лекото и най-разбрано за ученицитѣ. Обаче то изглежда много ограничено, частично; то губи общностьта, която трѣба да прѣдставятъ отъ себе си тригонометрическитѣ функции. Съзнавайки този недостатъкъ на казаното опрѣдѣление авторътъ е далъ въ допълнение само за функцията *sinus* нейното опрѣдѣление чрѣзъ отношението на двѣ линии въ правоѫгълния триѫгълникъ. Наистина авторътъ, основанъ върху принципа, да разглежда функциитѣ като линии, е много послѣдователенъ и строго логиченъ; той извожда и разяснява най-добрѣ всички случаи на измѣнение на тѣзи функции, а запазва тая си логическа послѣдователность и въ пò-сетнитѣ издирвания; но неговото основно опрѣдѣление не може съ това да спечели исканата общность на тригонометрическитѣ функции. Въ самото начало още, при дефиницията на функцията sinus е казано, че радиусътъ на окрѫжностьта се взима за единица дължина; но това обстоятелство лесно се изпуска отъ ученика, та той ще вижда пò-нататъкъ само линии — дължини, а ще забрави, че тригонометричнитѣ функции сѫ въ сѫщность отношения на дължини. Ние сме напълно съгласни съ изказанитѣ мисли на автора, вмѣстени въ неговия прѣдговоръ, за причинитѣ, които сѫ го накарали да усвои тоя начинъ на излагание на тригоно-

метрическитѣ функции; обаче основани върху горнинѣ мотиви, ние мислимъ, че повече би се спечелило, ако въ това си хубаво изложение авторътъ поне вмъкнѣше тамъ, дѣто трѣба, пò-наподробно общото, сѫщественото понятие за тѣзи функции чрѣзъ отношенията на линиитѣ въ триѫгълника. Въ всѣки случай названието „тригонометрически линии“, както и опрѣдѣлението на тригонометрическитѣ функции като такива трѣба вече да се изостави, както е вече направено въ повечето нови учебници на чужди езици.

Инакъ всички изваждания на зависимоститѣ между функциитѣ сѫ тъй естествено и хубаво наредени, че учебникътъ прѣвишава отъ тая страна всички други досегашни български книги по сѫщия прѣдметъ.

Цѣлата книга е раздѣлена на три голѣми глави (тригонометрически линии, тригонометрически таблици и рѣшение на триѫгълницитѣ), които и съставятъ изобщо тритѣ главни части на тригонометрията. Другото подробно дѣление на всѣка глава е много сполучливо; всички отдѣли сѫ хубаво подпълнени. Подиръ всѣка глава слѣдватъ редъ хубаво подбрани задачи: въ първата глава 61, въ втората 42, а въ третята 43. Броятъ на тѣзи задачи не е голѣмъ; но съ малки прибавки отъ учителя тѣ сѫ доста за добро усвояванье на цѣлия курсъ по тригонометрията.

Въ края на учебника е прибавенъ единъ малъкъ рѣчникъ, българо-френско-руски, за употрѣбенитѣ въ книгата термини, който ще принесе значителна полза, да се установи една горѣ-долу опрѣдѣлена българска терминология за геометрията.

Учебникътъ на г. Миндова не е лишенъ и отъ малки, незначителни грѣшки, отъ които ще покажемъ само слѣдната.

Въ § 71. (стр. 61) е казано, че въ логаритмическитѣ таблици на Студничка—Шоурекъ отрицателнитѣ логаритми сѫ увеличени за *удобство* съ 10 единици, и че това не е необходимо, та *трѣба* при изчисленията съ логаритми да възстановимъ сѫщинския логаритъмъ. Наистина, това измѣнение не е необходимо; но пъкъ сѫщо така не е нужно и да възстановимъ сѫщинския логаритъмъ, понеже съ табличния логаритъмъ може да се работи прѣкрасно, безъ да си даваме трудъ да го вадимъ отъ 10.

С. Г.

Общо съдържание на XI. годишно течение.

Книжка LV—LVI. (55.—56.). Стр.

Книжка LVII. (57.). Стр.

Книжка LVIII. (58.).

Книжка LIX. (59).

Книжка LX. (60).

631—1901

Съдържание.

Покана.

Молимъ лицата и учрежденията извънъ София, които сѫ се абонирали за тая година на „Периодическо Списание“, да благоволѭтъ да си внесѫтъ по́-скоро абонамента.

Българското Книж. Дружество е издало и продава срѣщу прѣдплата:

1) **„Македония,** *етнография и статистика“* отъ *В. Кѫнчовъ,* 1900. 341 стр. съ 11 карти . . . . 4 л. 50 ст.

2) **„Сборниче за юбилея** *на професора М. С. Дриновъ“*, 1900. 128 стр. съ 4 образа . . . . 1 л. — ст.

„Периодическо Списание“

на Българското Книжовно Дружество въ София излиза всѣки мѣсецъ (освѣнъ августъ и септември). За всѣка година се прибавя къмъ него една книга *„Лѣтописъ* на Българското Книжовно Дружество.“

Годишната цѣна на „Периодическо Списание“ заедно съ „Лѣтописа“ е 9 лева за България и 10 лева за странство. Абонаменти се приниматъ и чрѣзъ пощата.

Въ склада на дружеството се продаватъ стари книжки отъ „Периодическо Списание“, отъ I—XII кн. браилски и отъ I—LIV софийски съ извънредно намалени цѣни: годишнината (отъ 6 книжки) за 5 лева, а отдѣлна книжка за 80 стотинки. Пощенскитѣ разноски сѫ за смѣтка на купувача.

Книжкитѣ LV—LX се продаватъ по 1 левъ и 50 стотинки.

Всѣкакви порѫчки, писма и рѫкописи се изпращатъ до: Българско Книжовно Дружество, София, ул. Раковски.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**